

Jesuit-Krauss-McCormick Library
BR395 .B582 v.7

Cramer, Samuel, 1842-1913. PijperMAIN
Bibliotheca reformatoria neerlandica. Ge

3 9967 00090 9734

★ THEOLOGICAL ★
★ SEMINARY OF ★
★ CHICAGO ★

Virginia Library

**BIBLIOTHECA REFORMATORIA
NEERLANDICA**

4b7
BIBLIOTHECA REFORMATORIA
NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER, en
*Hoogleeraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

Dr. F. PIJPER,
*Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

ZEVENDE DEEL

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1910

BIBLIOTHECA REFORMATORIA NEERLANDICA

GESCHRIFTEN UIT DEN TIJD
DER HERVORMING IN DE NEDERLANDEN

OPNIEUW UITGEGEVEN
EN VAN INLEIDINGEN EN AANTEKENINGEN VOORZIEN

DOOR

Dr. S. CRAMER,

en

Dr. F. PIJPER,

*Hoogleeraar aan de Universiteit
van Amsterdam en aan het Doopsgezind
Seminarium aldaar*

*Hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit
te Leiden*

ZEVENDE DEEL:

**Zestiende-eeuwsche schrijvers over de geschiedenis der
oudste Doopsgezinden hier te lande**

BEWERKT DOOR

Dr. S. C R A M E R

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1910

McCORMICK THEOLOGICAL SEMINARY

THE VIRGINIA LIBRARY

2330 N. HALSTED STREET

CHICAGO 14, ILLINOIS

INHOUD.

	Bladz. VII.
VOORREDE	
1. Successio Anabaptistica, Dat is Babel der Wederdopers, door V. P. M.D.C.III.	1— 87
Inleiding bl. 3. Tekst bl. 14. Tafel van inhoudt des doopsghesinde Babels bl. 85.	
2. Bekentenisse Obbe Philipsz. 1584	89—138
Inleiding bl. 91. Tekst: Voorreden van den uitgever bl. 110. Bekentenisse bl. 121.	
3. Tegen-Bericht op de voor-Reden vant groote Martelaer Boeck. Door Hans Alenson. 1630	139—266
Inleiding bl. 141—149.	
Tekst bl. 151—266. Voorreden bl. 152. I. Verdediging van het Martelaarsboek van 1615 tegen dat van 1626 bl. 154. II. De vijf martelaarsbrieven, die heeten vervalscht te zijn bl. 163. III. De menschwordings- leer bij de martelaars en bij Menno in zijn eersten tijd bl. 179. IV. Verschil tusschen de martelaars en Menno aan de eene, de geloofsbelijdenis van 1626 aan de andere zijde bl. 192: V. in hun gevoelen over den ban bl. 204; VI. over de mijding, nogmaals over den ban, over de menschwording bl. 219 (Verdrag over deze leer tot Straesborgh ghemaect 24 Aug. 1555 bl. 226 vgg.) VII. over den herdoop. Menno's verandering van gevoelen over den ban bl. 235. VIII. Menno's en Dirk Philipsz.' gevoelen over over- heidsambt en eed. Bijzonderheden uit het leven van Menno en enkele anderen bl. 251. IX. Vragen van Alenson aan Outerman. Besluit bl. 262.	
4. Nicolai's Inlasschingen in Bullinger's „Teghens de VVeder- doopers”. M.D.LXIX.	267—487
Inleiding bl. 269—289.	
Tekst bl. 293—487. Opdracht van den uitgever Iehan Malet aan Amalia, paltsggravin, vroeger weduwe	

van Hendrik van Brederode bl. 293. Menno tegen den kinderdoop bl. 297. Van David Joris en H(endrik) N(iclaes) bl. 301. De Libertinen en hun wterlicke afgoderie bl. 307; hun allen alles worden en ter misse gaan bl. 322. Uit de geschriften van David Joris en H(endrik) N(iclaes) bl. 359. Menno noemt de Munsterschen zijne lieve broeders bl. 360. Van den oproer der Wederdoopers in Groeningherlant, 1535, bl. 361. Van David Joris bl. 370. Van H(endrik) N(iclaes) de gheest der Liefden ghenoeft bl. 380. Melanchthon: Van 't Rijke Christi bl. 401. Van de Wederdoopers, die de leer der drieënhed bestrijden, Adam Pastor bl. 408. Hoffman en Menno over de menschwording bl. 413. Tegen David Joris en de Libertinen bl. 419. Tegen de Doopers, die meenen, dat de duyuels en alle goddeloosen ten laetsten saligh worden bl. 424. Van Hendrick Niclaes den Vader van het huys der Liefden bl. 429. Menno, Dirk Philipsz. en Lenaert Bouwens over ban en echtmijding bl. 437. Menno's brieven aan de gemeente te Franeker en aan die te Emden bl. 444. Nogmaals Menno's leer over ban en mijding bl. 450. De vijf onderscheidene gemeenten der Doopers bl. 460. Menno's volck bl. 461. Adam Pastor's secte bl. 463. De nieuwe Ghemeynte (de Franekers) bl. 464. De Waterlanders bl. 466. De Moravischen bl. 467. Menno over de menschwording bl. 468. Dat de sielen der gheloovigen terstond opvaren ten Hemel bl. 473. Seltsame gebruycken bij de Wederdoopers bl. 474. Menno over het overheydtsampt bl. 476; over den eedt bl. 478.

5. [Carel van Ghendt.] Het beginsel der scheuringen onder de Doops gesinden. 1658.	489—564
Inleiding bl. 491. Tekst: Voorreden van den auteur bl. 509. Vroegste Doopsgezinden, Hoffman, Menno bl. 513. De ban en mijding bl. 522. Strijd tusschen Vlamingen en Vriezen bl. 534. Bijvoegselen bij de oorspronkelijke uitgaaf bl. 556.	
Aanvullingen en verbeteringen	565—567
Alphabetisch register.	569—587

VOORREDE.

In dit zevende deel van de Bibliotheca vindt men de meeste geschriften bijeen, door zestiende-eeuwsche auteurs over de geschiedenis der oudste Doopsgezinden hier te lande opgesteld. Talrijk zijn ze niet. Daartoe behooren nog „Het Offer des Heeren”, Hortensius’ „Tumultuum Anabaptistarum liber unus” en Blesdijk’s „Vita Davidis Georgii”. Deze ontbreken echter hier. Het eerste is reeds in het tweede deel dezer Bibliotheca herdrukt, terwijl van de beide laatsten in verscheidene bibliotheken een exemplaar aanwezig is. Het boekje van Alenson en I. H. V. P. N.’s „Het beginsel der scheuringen” zijn, al zagen zij eerst na 1600 het licht, wel opgenomen, omdat de schrijvers reeds vóór dat jaar, van omstreeks 1560 tot 1600, met zoovele leiders en martelaars onder de Doopsgezinden bekend en vertrouwd zijn geweest. Voor de opneming van Alenson had ik nog eene andere reden. Van zijn belangrijk „Tegen-Bericht”, dat zoo lang verloren is geweest, bestaat waarschijnlijk geen ander exemplaar meer dan dat, ’t welk hier is herdrukt.

Met opzet heb ik mij bepaald tot geschriften met historischen inhoud. Leer- of strijdschriften nam ik dus niet op.

De hier herdrukte werken en werkjes zijn, op dat van Alenson na, alle afkomstig van auteurs, die óf hoogst vijandig tegenover de broederschap stonden óf den band met haar hadden verbroken. Dit vermindert natuurlijk hunne geschiedkundige waarde niet. De oordeelvellingen, erin uitgesproken, mogen dikwijls eenzijdig zijn, blijkbaar waren de opstellers goed ingelicht.

In dit deel is natuurlijk weder onze regel gevolgd: de boekjes letterlijk te herdrukken en de slordige spelling, onjuist geplaatste leestekens, drukfouten onveranderd over te nemen. Alleen is die regel hier iets minder slaafs toegepast dan in sommige der vorige deelen.

Waar eene spelling buiten tegenspraak niet anders zijn kan dan eene drukfout; waar de weglating van b.v. de punt achter de opgaaf van een tekst in eene randaanteekening het oog hinderlijk aandoet; waar eene verkeerd geplaatste komma of eene onjuiste zinsafscheiding de lezing noodeloos bemoeilijkt: daar is een en ander soms, maar niet dan hoogst

spaarzaam, stilzwijgend verbeterd. In den regel geef ik daarvan reken-schap in eene aantekening, gelijk van de in dezen gevolgde handelwijze in de Inleiding op ieder geschrift. Onze even welwillende als deskundige beoordeelaar in de *Theologische Literaturzeitung*, Prof. KÖHLER te Zurich, dwaalde dan ook, toen hij meende in dat blad, jaargang 1910, S. 468, op drukfouten in deel V te kunnen opmerkzaam maken. Wat hij daar opgeeft, zijn in 't geheel geen drukfouten van de Bibliotheca. 't Zijn eenvoudig eigenaardige, misschien wel foutieve spellingen, misschien ook wel drukfouten, maar dan in de oorspronkelijke geschriften; spellingen en fouten, die, zooals behoort, in onzen herdruk zijn overgenomen.

De geschriften hebben, met uitzondering van no. 1, de „*Successio*”, noch indeeling in hoofdstukken, noch inhoudsopgaaft. Ik heb getracht dat gemis te vergoeden door boven aan iedere oneven bladzijde op te geven, waarover deze handelt. Voor no. 2 en 5, die weinig omvangrijk zijn en waarin het verhaal de tijdsorde der verhaalde gebeurtenissen volgt, schijnt mij dit voldoende. Anders is het met no. 3 en 4, die zoo lang zijn en waarin geene geregelde orde van behandeling is te vinden. Daarom is op bl. V en VI, waar de inhoud van dit deel is vermeld, wat deze beide geschriften bevatten uitvoerig opgegeven.

Ik heb weder onzen dank uit te spreken aan het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, aan Teyler's Stichting, aan het Haagsch Genootschap, aan eenige mijner vrienden hier ter stede. Alleen hun aller steun heeft het ons mogelijk gemaakt, de deelen der Bibliotheca zoo geregeld te doen verschijnen.

Gelijk bij de vorige deelen, door mij bewerkt, heb ik ook ditmaal de hulp van verscheidene beheerders van bibliotheken en andere geleerden genoten. Laten zij allen overtuigd zijn van mijne erkentelijkheid. Twee van hen moet ik in het bijzonder noemen: Prof. F. RITTER te Emden, die mij aan sommige berichten over Nicolai en over Carel van Ghendt heeft geholpen, welke men hier in de Inleiding op hunne geschriften voor het eerst vindt medegedeeld, en Ds. K. Vos te Woudsend, die niet alleen weder voor het Register en, naast eene andere trouwe hand, voor de zorgvuldigste correctie heeft gezorgd, maar wiens kennis van onze 16de-eeuwsche vaders mij ook voor meer dan ééne aantekening is ten goede gekomen.

Gedurende den vrij langen tijd, die met het drukken van dit deel is gemoeid geweest, heb ik mij voortdurend bezig gehouden met studiën op dat gebied, waarover het handelt. Niet onnatuurlijk dus, dat soms een toevoegsel of eene wijziging in een reeds afgedrukt vel later wenschelijk bleek. De lezer gelieve daarom aandacht te schenken aan de Aanvullingen en Verbeteringen op bl. 565—7.

Amsterdam, December 1910.

S. CRAMER.

Successio Anabaptistica,
Dat is
Babel der VVederdopers,
doer V. P.

COLONIAE,
Sumptibus Bernardi Gualtheri.
ANNO M.DC.III.

INLEIDING.

Wat met en onder de nederlandsche Anabaptisten en Doopsgezinden in de 16de eeuw is voorgevallen heeft onder de tijdgenooten wel de aandacht getrokken, maar er zijn slechts enkelen geweest, die dat aaneengeschakeld en in samenhang hebben beschreven. Het uiterst klein getal van zulke geschriften nu maakt, dat ieder van deze, ook al behandelt het slechts een gedeelte van die historie, de zorgvuldigste kennisneming verdient. In 't bijzonder geldt dit van de „*Successio anabaptistica*” ¹⁾.

Dit boekje is naast Carel van Gent's „*Beginsel en Voortganck*” ²⁾, dat eenige jaren jonger is, het ééinig geschrift, waarin een tijdgenoot een doorlopend verhaal biedt van de scheuringen der Doopsgezinden in partijen en afzonderlijke gemeenten, d. i. kerkgemeenschappen; de scheuringen, die zulk eene groote rol spelen in de geschiedenis der broederschap en mede symptomen zijn geweest van haar geestelijk leven. Het vermeldt tal van bijzonderheden, ons van elders niet of niet zóó bekend, ook niet uit het werkje van Van Gent. Zoo de afval van Frans Reines Kuiper ³⁾; zoo de omstandigheid, dat mannen als Hoyte Renix en Lubbert Gerrits

1) Zoowel in deze *Inleiding* als in de aantekeningen op den tekst zijn de aanhalingen uit de *Successio* genomen uit de eerste uitgaaf, die van 1603, de hierachter herdrukte. Het cijfer bij de aangehaalde bladzijden is dat van die origineele uitgaaf, niet dat van dezen herdruk.

2) Hoewel het niet vaststaat (zie de *Inleiding* op den herdruk van het geschrift in dezen bundel), dat Carel van Gent de schrijver daarvan is, blijf ik het naar hem noemen: eigenlijk voor 't gemak, daar die naam sinds Jehring en Schagen algemeen en zonder uitzondering voor het boekje wordt gebezigd en tot geen misverstand aanleiding geven kan.

3) *Successio*, bl. 76, 78.

zich bij een geschil op het „advīs ende toestant” (het toestaan, de instemming) „van „haer aller Meister””, Menno Symonssoon be-riepen” ¹⁾. Voorts: eene oorkonde van zooveel beteekenis als het Verdrag van Wismar (1554) is voor het eerst, helaas in gebrek-kigen en onduidelijken vorm, in de „Successio” gedrukt ²⁾. Van de overkomst in 1592 van „sekere ghemeynten vvt de Engelse kerck”, die, reeds den bejaardendoop toepassende, bij de Doopsge-zinden hier te lande de ware gemeente van Christus hebben ge-zocht en, nadat zij zich bereid hadden verklaard hun doop te laten herhalen, zich dan ook ten laatste bij de „Hoogduitschen” hebben aangesloten, weten wij eveneens alleen uit ons boekje; waaruit wij ook den naam van een hunner predikanten, Willem Maynsteyn, vernemen ³⁾. Van deze geheele emigratie is van elders niets be-kend. Zoo ware er meer in de „Successio” te noemen, dat ’tgeen wij door andere zegslieden weten aanvult. En de voorstelling van den gang van zaken onder de 16de-eeuwsche Doopsgezinden, die vooral door Blaupot ten Cate en De Hoop Scheffer in omloop ge-bracht en heerschende gebleven is, ontleenden deze behalve aan Carel van Gent goeddeels aan de „Successio”. Maar dan is het ook wenschelijk ieder in de gelegenheid te stellen dezen zegsman zelf te raadplegen; soms mede om hem te kunnen controleeren. Ziedaar wat dezen herdruk van het boekje, ’twelk zich bovendien, mits de lezer zich niet ergert aan de streng roomsche strekking en den smalenden toon tegen de Doopsgezinden, aangenaam laat lezen, ten volle rechtvaardigt.

De schrijver noemt zich op den titel V. P., letters, waarvan wij de beteekenis niet kennen; Scheffer’s gissing, „Vice-pastor” is on-mogelijk, daar die schrijver immers getrouwd was. Over de vraag, wie hij is geweest, bezitten wij slechts één bericht en wel bij Van Heussen en Van Ryn. Deze schrijven, „Kerkelyke historie en outheden”, Leiden, 1726, IV, bl. 240 ⁴⁾: „Simon Walrave, Licentziaat in beide de Rechten, was getrouwt met de dochter van Joost Buyck, Burgemeester van Amsterdam, die om ’t kato-lijk geloof in ballingschap leefde. Hij heeft, bij het leven van

1) *Successio*, bl. 110.

2) Ald., bl. 79 vgg.

3) Ald., bl. 119 vgg.

4) In deel V van deze *Bibliotheca*, bl. 319, staat foutief 340 in plaats van 240.

zijne vrouw, een fraay boekje in de Nederlandsche taale geschreeven; onder den tytel van „Babel, of verwarring der Wederdoopers”. Na zijn vrouw's dood is hij Priester geworden, en Pastoor geweest van Kervendonk bij Goch; wanne(e)r hij het gemelde boekje, hier en daar vermeerderd, op nieuw uytgegeeven heeft onder den tytel van „Spiegel der Wederdoopers”. — Nu zijn echter de anders even kundige als vlijtige schrijvers van de „Outheden” hier minder goed ingelicht geweest. Simon Walrave was niet met eene dochter, maar met eene kleindochter van Joost Buyck getrouwd; met Petronella Peereboom, dochter van Geen Sijmons. Peereboom en Ael Buyck ¹⁾. Zij noemen ook het boekje niet naar den titel, maar naar eene plaats uit de voorrede ²⁾. Eindelijk: een herdruk onder den titel „Spiegel der Wederdoopers”, is even onbekend als een, die vermeerderd zal zijn. Het is opmerkelijk, dat De Bont ³⁾, die alles wat de familie en aanverwanten van Joost Buyck betreft zoo vlijtig heeft nagespoord, blijkbaar nergens de „Successio” vermeld heeft gevonden behalve op die ééne plaats bij Van Heussen en Van Ryn. Het éénige toch, wat hij er over mededeelt, is aan die plaats ontleend. Hij vermeldt dit niet: misschien omdat die auteurs bij hem in den reuk van „Jansenisme” stonden?

Bij de genoemde vergissingen van Van Heussen en Van Ryn wordt men geneigd te vragen: hebben zij misschien ons boekje alleen bij hooren zeggen gekend? Maar reden om aan de juistheid van hunne mededeeling, volgens welke Simon Walraven de auteur zal zijn geweest, te twijfelen, hebben wij niet, al bezitten wij geen ander bericht, dat die mededeeling bevestigt; en al is het bij een licentiaat in de rechten, later priester, vreemd, dat hij de namen van toch niet onbekende mannen als Thomas Munzer en Nic. Storch zoo verkeerd schrijft en hen „Munter” en „Turek” noemt. In ieder geval was de auteur Nederlander. Hij spreekt van

1) Zie Bernard J. M. de Bont, *Genealogische en biographische mededeelingen over de voorouders en afstammelingen van Joost Buyck Sybrandtsz., Ridder*. Amsterdam, 1902. De Bont noemt Petronella's echtgenoot „meester Simon Walraven van Alkmaar”. Hun huwelijk kan niet, zooals hij bl. 114 schrijft, eerst in 1619 hebben plaats gevonden, daar de *Successio*, tijdens het leven van Walraven's vrouw geschreven, reeds in 1603 uitkwam en hunne dochter, die weder Petronella heette, in 1621 in ondertrouw werd opgenomen: ald. bl. 63.

2) *Successio*, bl. 5.

3) Zie aantekening 1 hiervóór.

„onssse nederlandt” ¹⁾; met verscheidene doopsgezinde oudsten uit ons vaderland was hij, waardoor dan ook, „wel bekend” ²⁾; ook had hij vrij vele hollandsche menniste geschriften gelezen. Er is trouwens in zijne taal niets, dat den buitenlander verraadt.

Intusschen, van veel grooter belang dan het antwoord op de vraag, hoe de schrijver mag hebben geheeten, is iets anders. Schrijft hij — ’t moet uit den inhoud van het boekje worden opgemaakt — met kennis van zaken? Zijn zijne mededeelingen betrouwbaar? Is er ook misschien reden om op grond van zijn heftig Roomsche-Katholicisme en zijn gemis van onpartijdigheid aan de juistheid dier mededeelingen te twifelen?

Op deze vragen mag het antwoord niet anders dan gunstig voor den schrijver luiden. Zijn boekje verdient, wat de vermelde feiten betreft, — met zijn oordeel over die feiten ligt het anders — volkomen vertrouwen. Al had hij niet, zooals ik opmerkte, uitdrukkelijk meegedeeld, dat hij o. a. enkele der invloedrijkste doopsgezinde oudsten persoonlijk kende: wij zouden dat uit den toon van zijn verhaal reeds kunnen opmaken. Zoo eenvoudig en ongekunsteld vertelt hij het gebeurde; zoozeer als dingen, waarvan immers ieder getuige wist dat zij zoo en niet anders waren voorgevallen. ’t Blijkt, dat hij zich ook op andere wijze dan door mondeling verkeer behoorlijk op de hoogte heeft gesteld. Het besluit van Wismar had hij gelezen zoo goed als Obbe Philips’ „Bekentnisse” ³⁾; niet enkele, maar verscheiden geschriften van Menno in meer dan ééne uitgaaf geraadpleegd; bovendien een en ander van Dirk Philips, van David Joris, van Hendrik Nicolaesz., ook geschriften, die thans verloren zijn gegaan, o. a. „Beter verlicht” ⁴⁾. Hij moet, getuige wat hij ter loops aanhaalt ⁵⁾, een vlijtig onderzoeker zijn geweest. Waarschijnlijk hebben tot zijne lektuur ook Nicolai’s Bijvoegselen op Bullinger’s „Teghens de Wederdoopers” ⁶⁾ behoord. Is dit het geval geweest, dan zou daaruit kunnen worden

1) *Successio*, bl. 5.

2) Ald., bl. 79.

3) Zie ald., bl. 65 vgg.

4) Ald., bl. 19.

5) Ald., bl. 75.

6) Gedrukt „tot Embden int jaar M.D. ende LXIX. den XXV Junii”. Die Bijvoegselen zullen, wanneer er plaats voor is, in dit deel der *Bibliotheca* herdrukt worden.

afgeleid, dat hij o. a. zijne aanhalingen uit Menno's geschriften niet uit deze zelve heeft, maar ze aan dat werk heeft ontleend. Scheffer vermoedde ¹⁾ bij weer andere plaatsen, dat daar de „Successio” Nicolai heeft gevolgd. Maar dat de bedoelde aanhalingen dikwijls woordelijk overeenstemmen, dat ligt toch in den aard der zaak. Wel is er één citaat ²⁾, 'twelk in de „Successio” bij precies hetzelfde woord als in Nicolai wordt aangevangen en gesloten, zoodat men hier aan overneming kan denken: maar daartegenover staat, dat de eerste zoowel aanhalingen uit Menno's geschriften als tal van berichten, b. v. het verdrag van Wismar, heeft, die bij Nicolai ontbreken. In ieder geval, de betrouwbaarheid van de „Successio” blijkt overtuigend uit de omstandigheid, dat op de vele plaatsen, waarin wij hare mededeelingen kunnen toetsen aan bescheiden of aan andere berichten van tijdgenooten, deze controle nergens ten haren nadeele uitvalt. Met name worden de berichten daarin doorlopend bevestigd door Carel van Gent's „Beginsel en Voortganck”, 'twelk dezelfde gebeurtenissen behandelt als de „Successio” en onafhankelijk van deze is opgesteld, zie bl. 12 hierna.

Natuurlijk volgt uit dit alles niet, dat de schrijver zich van iedere vergissing heeft vrijgehouden. Maar deze zijn toch zeer zeldzaam. Ik herinner mij niet er meer dan twee ontmoet te hebben, eene op bl. 57, de andere op bl. 91 ³⁾; en beide zijn van al zeer onschuldigen aard. Al moet men voorts bij hem, den strengen 16de-eeuwschen Katholiek, geen billijk of waardeerend oordeel over de doopsgezinde ketters verwachten: nergens heeft hij, voor zoover ik zie, feiten anders voorgesteld of aanhalingen minder juist weergegeven dan zij hem bekend moeten zijn geweest. Hij verzwijgt het geenszins, dat Menno zelfs in zijn zoo hard en streng „Grondelijke onderwijs oft Bericht van de Excommunicatie” toch verbiedt anderen te beoordeelen naar kwaad, dat zij in 't verborgen zullen hebben bedreven ⁴⁾; en evenmin, dat het in het later tijdperk van de Doopsgezinden, na ongeveer 1540, onder hen „wat

1) *Doopsgezinde Bijdragen*, 1894, bl. 36, aant. 1.

2) *Successio*, bl. 89: „VVant soe wijst ons...” tot aan bl. 90: „...dan mijne schriften vermelden en medebrenghen”. Zie Nicolai, bl. 118 c en d.

3) De bedenking, die De Hoop Scheffer, *Doopsgezinde Bijdragen*, 1894, bl. 36, aant. 1, tegen het bericht van de *Successio*, bl. 85, over de afscheiding der Waterlanders maakt, komt mij ongegrond voor. Zie de aantekening op die plaats.

4) *Successio*, bl. 128, 9.

sedigher" toeging ¹⁾); dat zij toen niet meer schuldig stonden aan het verzet tegen de overheid noch aan de oproeren, die het optreden van het vroegere geslacht hadden gekenmerkt. Zeker, hij handelt uitsluitend over de minst stichtelijke zijde der broederschap, de eindeloze twisten en scheuringen in haar midden. Voor hare lichtzijden, voor de trouw aan God en de liefde tot Hem, door hare martelaars zoo roerend aan den dag gelegd, of voor het gezonde Christendom van Adam Pastor heeft hij geen oog; evenmin als hij vermag in te zien, hoe bij alle eigenzinnigheid en allen eigenwaan, die met die scheuringen gepaard gingen, toch aan deze het eerlijk streven ten grondslag lag om eene reine (daarom niet: zondeloze) gemeente van Christus te vormen. Hij roert althans geene dier lichtzijden aan. Maar dat spreekt bij de strekking van zijn boekje ook van zelf. De martelaars b. v. lagen geheel buiten het kader daarvan.

Dat doel van zijn geschrift heeft hij in de voorrede en nog eens in de „conclusie" duidelijk uiteengezet. Wat zijne bestrijding uitlokt, is „de bedriehelike tael, die sy (de Doopsgezinden) sonderling laten clincken in haer Apostolische successie" ²⁾. „Ick heb te doen met de Mennonisten off VVederdopers, die . . . haer beroemen te hebben Successionem Apostolicam, dat is de Seynding en afcompst van de Apostelen" ³⁾; die beweren, „dat bij niemant de ware kerk gheuonden wort dan bij hem alleen en syn ghesinde overmits dat by hem alleen het rechte verstandt van de scriftuer ghebleuen is; . . . die (daarvoor) allegeren de letter van de scriftuer, en vvillen scriftuer met scriftuer verclaren, ende alsoe vercopen sy de simpele menschen glase robijnen voor costelicke ghesteenten . . ." ⁴⁾. Verweet men hun de nieuwhed van hunne sekte, dan heette het, dat hunne „ware kerk" ten tijde van de heerschappij der katholieke kerk altijd in deze „gescholen" had. Deze bewering was met name bepleit door Jacob Pieters van der Meulen, oudste van de gemeente van Oudvlaamsche Doopsgezinden te Haarlem, die door de andere Oudvlamingen „Bankroetiers" werden gescholden, omdat door hen,

1) *Successio*, bl. 139.

2) Ald., bl. 4.

3) Ald., bl. 16. Zie over deze zienswijze: Hoekstra, *Beginselen en leer der oude Doopsgezinden*. Amsterdam, 1863, bl. 172 vgg.

4) Ald., bl. 126.

minder streng in 't bannen dan zij, aan een broeder, die gefailleerd was, zijn lidmaatschap niet was opgezegd. Jacob Pieters, een zeer bereid en ontwikkeld man — hij had o. a. voor zijne zaken zich een tijd lang te Wilna in Litthauen opgehouden — is behalve van andere werkjes ook de auteur van een paar geschriften over die successie: „Defensio wt de Heijlighe Goddelicke schriftuere” ¹⁾ en „Collatio S. Scripture” ²⁾. Beide geschriften worden door V. P. meer dan ééns aangehaald. Bij de uitvoerigheid, waarmede hij over Jacob Pieters handelt, is het niet onwaarschijnlijk, dat juist deze boekjes voor hem de naaste aanleiding zijn geweest tot het opstellen van zijne „Successio”.

Reeds was de Jezuïet Franciscus Costerus in zijn „Toetsteen” ³⁾ tegen Jacob Pieters opgetreden: thans zal hij, V. P., in dit tegenwoordighe boexken, genaemt „Babel der VVederdopers” nog eens met de stukken laten zien, welk eene aanmatiging, en eene die allen grond mist, in de genoemde bewering stak. Neen, aan de katholieke kerk veeleer met haar onafgebroken opeenvolging van bisschoppen, leerambt, rij van ambtsdragers, met hare eenigheid in de leer, van de apostelen af door de oudvaders schitterend gehandhaafd en tot nog toe overal in gelijkvormigheid door de geloovigen beleden; aan haar en aan haar alleen komt de apostolische successie toe. Wat hebben de Doopsgezinden daartegenover te stellen? Waar is in al de vorige eeuwen een spoor van het bestaan hunner kerk aan te wijzen? Hunne eerste hoofden en leiders hebben moedwillig en uit dollen hoogmoed zich tot stichters van eene nieuwe kerk opgeworpen, zich profeten, Henoeh of Elia, genoemd of beweerd door God geroepen en tot koning over de aarde gezalfd te zijn. En nu traden deze bovendien op niet als lammeren onder de wolven; veelal omgekeerd als wolven onder de lammeren, met de prediking van verzet tegen de overheid, van oproer en geweld. Ongetwijfeld, zij waren oorspronkelijk voortgekomen

1) *Defensio... tot afweeringhe...* J. v. M. Tot Alémaer. Bij Jacob de Meester... M.D.XCIX.

2) Door J. P. v. M.... Tot Dordrecht. Ghedruckt by Jacob Canin. Anno 1602.

3) *Toetsteen van de versierde Apostolische Successie eens vvederdoopers Jacob Pieterssen vander Molen.* Door Franciscum Costerum Priester der Societijt Jesu. T' Hantverpen, By Ioachim Trognesium. M.DCIII. Vreemd, dat dit geschrift uit 1603 wordt aangehaald in een ander, welks voorrede (*Successio*, bl. 14) 15 Augustus 1602 is onderteekend.

uit de katholieke kerk, waarin zij hadden „gescholen”; de eerste Doopsgezinden toch waren natuurlijk in hunne jeugd katholiek geweest: maar zij deelden daarom geenszins in de glorie van de apostolische herkomst, die aan die kerk in haar zuivere gestalte toekomt. „Sy vvaren te vooren in ons, maar niet van de onse...”. „Sy syn niet vvt de Apostelen geboren als kinderen, maar vvt die corruptien, die van de Catholieke kerk vvtgespoghen syn, als fenynghe dieren” ¹⁾.

De bestrijding van de genoemde doopsgezinde pretentie is de grondtoon in geheel de „Successio”, zoowel in het eerste deel, dat hoofdstuk 1 tot 11 omvat en over den oorsprong der „Wederdoo-pers” en de dweepzucht en oproerigheid in hun eerste tijdperk handelt, als van hoofdstuk 12 af, in „het ander deel, dat nae comt en vvat sedigher meint te gaen... met onstadigh wederroepen van haer ydele phantasyen” ²⁾. Ook in dit tijdperk toch vertoonden zij geen spoor van samenhang met de Christenheid, van eenigheid, van apostolische successie. Integendeel: al door is onder hen de stichting van geheel nieuwe kerken verder gegaan. Telkens scheurde zich weer eene partij van de andere af, richtte het eene sektehoofd tegenover het andere eene nieuwe gemeente met nieuwe leeringen op; terwijl zij dan voortdurend elkander uitbanden en aan den duivel overgaven. „Sy hebben anders gheen fundament dan den toeval” ³⁾ van haer hoorders, off de veranderlicke dryving van haer goedduncken” ⁴⁾.

Waar is hier eene successie? Het is niets dan een Babel, eene eindeloze spraakverwarring. Uitvoerig beschrijft V. P. van bl. 64 tot bl. 124 de scheuringen, die onder de nederlandsche Doopsgezinden van Menno's optreden af tot op zijn tijd, ongeveer 1600, hebben plaats gegrepen. Geen enkele slaat hij over; geen oudste, die door andere oudsten gebannen is, laat hij onvermeld. Hoe heerlijk, zet hij nu en dan daartusschenin uiteen, steekt bij dit tafereel van onafgebroken onderlingen sektenstrijd de katholieke kerk af in haar eenheid, hare heilzame orde, de ondergeschiktheid van

1) *Successio*, bl. 6, 131, 136.

2) *Ald.*, bl. 139.

3) De toehoorders, die hun bijval schenken; de omstandigheid, dat er menschen zijn, bij wie zij ingang vinden.

4) *Ald.*, bl. 139, 140.

ieder in haar aan zijn wettigen meerdere. Neen, dat geslacht der Doopsgezinden is niet uit God, maar uit Satan. Want „God is een God van eenicheit, gelyk ook de katholieke kerk alle de heydenen tot eenicheyt des gheloofs ende der liefde brengt, ende sy houden vrede onder één hooft over de gheheele werelt” ¹⁾. De Schrift zelve leert immers, dat de kerk een „groot volk” is, eene „wyde natie” ²⁾. Deze Doopsgezinden daarentegen — en zij roemen nog al zelve daarin — zijn maar een klein hoopken. „Met bannen, met twisten, met byten vernielen sy so seer malcanderen, dat sy wt al haer dopse (doopsche) kerk naulix een solder vol kunnen vergaderen van een ghesintheit” ³⁾. Waarbij dan nog komt, dat zij met hunne menschwordingsleer „Jesum en syn lieve moeder bezwalken en die Vereninghe van de Godtheit met de menscheit loochenen” ⁴⁾. Maar de ergste gruwelen, die hen aankleven, zijn en blijven toch, oordeelt de „*Successio*”, hun eigendunkelijke doop en hunne even eigendunkelijke gemeentestichting in verband met hunne scheuringen. Als een iegelijk maar ziet — en ten einde het ieder duidelijk te doen zien, daartoe juist heeft V. P. zijn boekje opgesteld — „de opgevporpen oorspronck, oproerighe voortganck ende verschoerde verstroynghe van deze schynheyliche sect” ⁵⁾, dan zal hij deze wel vlieden. Hij zal dan wel luisteren naar des schrijvers noodiging: „comt dan alle onstadighe doopsghesinde, ende segt met ons: O Heere, ick zal V beleyden in de groote kerk... (Psalm 34.) Amen” ⁶⁾.

Geheel de conclusie is geschreven met de innigste liefde en bewondering voor zijne kerk, die den schrijver soms welsprekend maken. En de afgedwaalden dreigt hij niet met brandstapel of schavot, eene dreiging trouwens, die in zijn tijd en in „onsse nederlandt” ijdel was geworden. Neen, hij wil hen doen terugkeeren tot „de moeder de Catholycke kerk” door hen onder den indruk te brengen van hare schoonheid en heerlijkheid tegenover hunne jammerlijke verdeeldheid, die Gods kerk zoo onwaardig is of liever die bewijst, hoe bij hen niets van Gods kerk is te vinden.

1) *Successio*, bl. 11, 12.

2) Ald., bl. 143 vgg.

3) Ald., bl. 143.

4) Ald., bl. 141.

5) Ald., bl. 4.

6) Ald., bl. 145. Vulgata en Statenvertaling: Ps. 35:18.

Het boekje heeft genoeg ingang gevonden om den uitgever te bewegen negen jaren na de eerste uitgaaf in 1612 een herdruk in het licht te geven. De verbreiding van beide drukken schijnt echter tot roomsche kringen beperkt te zijn gebleven. Ten minste doopsgezinde en andere protestantsche schrijvers, bij wie men bekendheid er mede verwachten zou, vertoonen geen spoor hiervan; evenmin Alenson's „Teghenbericht” ¹⁾ als de „Grondige... Vertoonninghe” van à Dooreslaer en Austro-Sylvius ²⁾ of de „Historie der Reformatie” van Brandt. Ook Carel van Gent, zie boven bl. 3, wiens „Beginsel en Voortganck”, in 1658 gedrukt, reeds in 1615 geschreven was, heeft het niet geraadpleegd. Wel zou men geneigd zijn uit ééne bijzonderheid daarin op te maken, dat hij dit wel heeft gedaan. Op die bladzijden namelijk, waar hij den brief van een Zwitsersch broeder over den aanvang van den herdoop afdruckt ³⁾, maakt hij op twee plaatsen precies dezelfde fouten als de „Successio”: hij noemt „Ettach” „Drache” („Dracht”) en „Veit” „Vet” ⁴⁾. Maar uit de bewoordingen, waarmede Carel van Gent, en die, waarmede de „Successio” de opneming van dien brief inleiden, ziet men, hoe de een dat schrijven van een anderen zegsman heeft dan de ander. Bovendien: had Van Gent de „Successio” geraadpleegd, hij had van vele mededeelingen daaruit, die hem voor zijn doel uitstekend te stade zouden zijn gekomen, wel eenig gebruik gemaakt. Maar hij raadpleegde geen gedrukte werken. Men behoeft zijn geschrift maar met eenige oplettendheid te lezen om te zien hoe hij alleen met zijne eigene herinnering te rade ging en daaruit

1) Dit geschrift is bestemd om in dit deel van de *Bibliotheca* te worden herdrukt.

2) *Grondige ende klare Vertoonninghe van het onderscheydt... Tusschen de Gereformeerde en de Weder-dooperen*... Door... à Dooreslaer, Predicant tot Enchuysen; ende... Austro-Sylvium, Predicant in Venhuysen. Den tweeden Druck... Gedrukt t' Enchuysen, voor Albert Wessels Kluppel, Anno 1641.

3) *Beginsel en Voortganck*, bl. 3 vg.

4) *Successio*, bl. 19 vgg. Zie de aantekeningen op deze plaatsen hierachter. Dat beide namen foutief zoo zijn opgegeven, blijkt uit de handschriften van het *Geschichtsbuch der Gmein*, de oude kroniek der Zuidduitsche en Moravische Doopsgezinden, in 't midden van de 16de eeuw begonnen en in sommige handschriften tot in de 18de eeuw bijgeschreven. Zij is voor het eerst uit die handschriften uitgegeven onder den titel *Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn u. s. w.*, door Ridder Dr. Jos. Beck in de *Fontes rerum austriacarum*, deel XLIII, 1883. Zie voor de in den tekst genoemde fouten aldaar, bl. 20.

alles opteekende wat hij in de jaren, dat hij in de kringen der Doopsgezinden als hun medegeloovige verkeerde, onder hen zelf beleefd of later van anderen uit hun midden vernomen had. — De eerste, door wien de „Successio” druk is gebruikt, was Ottius in zijne bekende „Annales Anabaptistici”. Ook Hoornbeek ¹⁾ haalt haar meer dan eens aan. Schijn en de verdere doopsgezinde schrijvers verwaarloozen haar of kennen haar niet. In den Catalogus van Maatschoen ²⁾ komt zij echter voor. Later vond Prof. Muller het boekje in de Doopsgezinde bibliotheek, toen hij deze ordende. Cramer kende het nog niet, toen hij zijn „Leven van Menno” schreef: zie aldaar bl. 117, aant. 2. Wel De Hoop Scheffer, die in menig opstel getoond heeft, hoe hoog hij het als bron voor de geschiedenis der broederschap waardeerde.

De „Successio” van 1603 is tamelijk slordig gedrukt, in 16°, met latijnsche letter. Deze druk, die hierachter op nieuw het licht ziet, telt 151 bladzijden. De tweede uitgaaf van 1612, in hetzelfde formaat maar ditmaal met gothische letter, 164 bladzijden groot, verscheen bij denzelfden uitgever: Sumtibus Bernardi Gualteri. Coloniae. Van deze laatste zijn mij twee exemplaren bekend, in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam en in die van de doopsgezinde gemeente te Hamburg. De eerste uitgaaf bevindt zich behalve in de eerstgenoemde ook in de Koninklijke bibliotheek, in de boekerij der doopsgezinde gemeente te Danzig en in die van den Heer J. F. M. Sterck te Amsterdam. De inhoud van die eerste uitgaaf is in de tweede onveranderd behouden. Het verhaal is dus niet over de jaren na 1603 voortgezet. Ook de tekst is dezelfde. Zijn hier en daar drukfouten verbeterd, op andere plaatsen zijn de meest klaarblijkelijke vergissingen eenvoudig nagedrukt. Voorbeelden van het eerste zijn: „anfangen” 1ste druk, bl. 65; 2de druk: „ontfangen”; „voor teropen” 1ste druk, bl. 55; 2de druk: „voortcroopen”. Van het tweede: „te beueynsde veel menschen”, 1ste druk, bl. 4; 2de druk, bl. 4; „beken”- in plaats van „bekentenis”, 1ste druk, bl. 55; 2de, bl. 57; „allen” voor „alleen”, 1ste druk, bl. 28; 2de,

1) Johannis Hoornbeek, *Summa controversiarum religionis*. Edit. secunda. Traj. ad Rhenum, ex offic. Johannis á Waesberge. M.D.C.LVIII; p. 340—349.

2) Amsterdam, 1752. De uitgaaf van 1612 wordt daar, bl. 262, onder No. 319 vermeld.

bl. 27. Soms bederft de 2de druk eene lezing van de eerste uitgaaf: hij drukt bl. 95 „gheloofs” voor „ghelofs” in de eerste, bl. 87; bl. 99 „te boeten” voor „ter boeten” op bl. 91 van de eerste; enz.

Zooals in het voorwoord vóór dit deel is opgemerkt, is wel in dezen herdruk het origineel nauwgezet gevolgd; maar met dien verstande dat op enkele plaatsen eene letter, op nog zeldzamer een leesteeken is verbeterd, waar een van beide niet anders dan eene drukfout kan zijn: „warkeyt” voor „warhey” en dergelijke. Waar het boekje vóór bl. 18 en dikwijls ook verder in plaats van w vv heeft, is deze laatste vorm behouden met het oog op de omstandigheid, dat de w als afzonderlijke letter eerst in het laatst der 16de eeuw is opgekomen. — De titels der hoofdstukken, zooals zij in dezen herdruk boven aan de bladzijden staan, zijn natuurlijk door mij ontleend aan die, welke in het register achteraan het boekje worden genoemd.

SVCCESSIO
ANABAPTISTICA,

Dat is

Babel der Wwe-
derdopers, eenfdeels in
Duytfland, maer principael in
Nederlandt, In vvelke de opgevropen
oorsprong, de rafende voortganck,
ende bittere verstrouinge in
f'cort verhaelt vvort, Ghe-
colligert doer
V. P.

COLONIAE,
Sumptibus Bernardi Gualtheri.
ANNO M. DC. III.

Esa. 13 ¹⁾. In Babylon sullen niet rusten pastoren, maer in haer huysen sullen antvvoort gheuen de vvlen.

3. Reg. 22 ²⁾. Ick sal (seyt Sathan) een loegenachtighe gheest syn inde mont van al syn propheten: De heere heeft gheseyt, Ghy sult bedrieghen ende ouervvinnen, gaet vvt en doet alsoe.

Psalm. 108 ³⁾. Laet syn bisdom een ander besitten, syn kinderen moeten vvesen vvorden, ende syn huysvvrouvve vveduvve. Al vvaggelende laet syn kinderen vervoert vvorden ende bedelen, laet sy verdreuen vvorden vvt haer vvoninghen.

1) Jes. 13: 20 en 22.

2) 1 Kon. 22: 22.

3) Vulgata Ps. 109 (108): 7—9; Statenvertaling: 8—10.

Voorreden
tot den goetdvillighen Leser.

bl. 3.

Niet sonder reden vvaerschout de vvyse Salomon, alle de gheene Prou. 9.
die de vvech des gheloofs passeeren, dat sy haer sullen vvach-
ten van die bedriechlicke vrou, die vol van vvoorden, met die
soeticheit der ghestolen vvateren, en verholen broot, de passante
beuangt: ende aentreckelick van vvesen, sittende inde doere van
haer huys, met haer beuallicke manieren, vervvindt alle die haer
ghenaken. VVant daer schuylen Reusen (bose geesten) in haer
saletten, ende sy leydt haer gasten in t' diepste der hellen. VVie
moeghen vvy alderbequaemste by deese lichte verleidende vrou
verstaen, dan die onstadighe en beveynsde seckt der vvederdopers,
die altyt besich is, off met smekende en hoochberoemde worden
(als zij haer // fantasien met de letter der schriftuere beleden: bl. 4.
de gelouighen te verleyden, off met een schyn van heylicheit,
en gemaecte rechtuerdicheit, de simpele luyden te bedriegen.
VVant dit is de manier van onse nydighe VVederpartye, dat sy
in t' groote huys vande Catholycke kerk voorby gaen de vaten
gemaect tot eere; t' goede leuen vande godtsalighe vtuercoren,
ende veruaren ¹⁾ de onvvyssen, met de vaten bequaem tot schande,
t'quaet leuen vande sondighe litmaten. Daertegens stellende de
lommer en doode schadvve van haer suyuere gemeente, die soe-
ueel te schadelicker als te beueynsde ²⁾ veel menschen de oghen
vvtsteekt en vertert, tervvylen sy die schynt te voeden. Op haer
bedriecheliche tael, die sy sonderling laten clincken in haer Apos-
tolische successie, heeft eender met een Toetsteen ³⁾ geantvvoort
ende haer spottery en valscheyt eensdeels te niet gedaen: // met bl. 5.
dit tegenvvordighe boexken, genaemt Babel der VVederdopers

1) Verschrikken, bang maken. — Men leze in dezen volzin: . . . tot eere, t'goede . . . vtvercoren; ende veruaren de onvvyssen met de . . .

2) Hier is in den tekst iets in de war. In de 2de uitgaaf evenzoo.

3) De *Toetsteen vande versierde Apostolische Successie* . . . Door *Franciscum Costerum* enz. Zie daarover bl. 9 hierboven, aanteekening 2.

Drye verfoy-
inghen in de
doopsgesinde
te bemerken.

sullen vvy sien, off vvy voor verstandighe menschen, het mommen-
ansicht van haer hypocrytsche simpelheit en ghemaecte heylicheit
kunnen aftrecken, het naecte beelt van het doopsgesinde Corpus,
in alle syn leden, sonderling die in onsse nederlandt gedomineert
hebben, voortstellen, en van lidt tot lidt anatomiseren ¹⁾, opdat
een ygelick siende de opgehevropen oorspronck, oproerighe voort-
ganck, ende verschoerde verstroynghe, van dese schynheylicke Sect,
tot hem seluen mach keren, ende haer afgrysselyche vervvoest-
heit, bedriechliche hoouerdicheyt, en ongeleste nydicheit, nae be-
horen mach verschrieken, vlieden en verfoyen. Sal daerom de leser
drie dinghen principael in haer bemerken, die ghenoch sullen syn,
om een evvighe afkeer van haer te maken. In den eersten salt

bl. 6. blycken, ghelyck sy // oock moeten belyden, dat sy ouer vveynich

1 Ioan. 2. Iaren vvtghegaen syn vvt de Catholycke kerke, vvant sy vvaeren
Aug. in epist. van den onssen niet. Zy syn vvtghegaen niet als vvarachtighe
Ioannis. vruchten, maer als quade corruptien, met vvelke het corpus vande
Catholicke kerk verlegghen was. Sy vvaren te vooren in ons, maer
niet vande onse, dat is niet van onse vleisch, maer vvy syn ver-
licht ²⁾, als vvy haer, ghelyck quade humoren, ouerghegheuen heb-
ben. Soe syn niet sy vvt de Apostelen geboren als kinderen, maer
vvt die corruptien die vande Catholicke kerk vvtgespoghen syn,
als fenynghen dieren. Aldus vergadert synde, beroemen sy haer te
hebben de successie ende afcompst der Apostelen, omdat sy ge-
scholen hebben in t' licham der Catholycken, die vande Apostelen

bl. 7. comen. // Ende sy vvilden het Euangelium oock preken, niet als
Lammeren onder de vvoluten, met sachtmoedicheyt ende vredsam-
heyt; maer als vvoluten onder de Lammeren met de svveerde ende
met de bussche, Nochtans met een schyn van vvaerheyt, vvant sy
de kinderen Gods beloofde te brenghen tot de Euangelische vry-
heyt, dat sy niet behoefden te staen onder Coninghen ende vor-
sten, vvant Godt was haer heer: sy hoefden geen politien ende
vvetten, vvant de liefde vvas haer vvets ghenoch, die met haer
vvilden handt aenhouden en ontfanghen deesen gheest, vvanner
sy haer lieten herdopen.

Aldus hebben sy int beginsel ende in haer voortganck mennich-
mael ghepoocht, Landen ende steden te ouervveldighen, alle ouer-
bl. 8. heyt onder // de voet te treden, ende als sy haer cans sagen, selfs
Heeren en Vorsten, Iae keyzers en Coninghen te vvorden, hadden
sy geen belet geuonden.

1) Er staat: anatonimiseren.

2) Niet langer bezwaard. — Humoren: vochten, sappen.

Ten tvveden sal de leser moeten off belachen, off beter beschreyen, die dvvase houerdicheyt, die onder een schyn van heylicheyt dese sect beseten heft: soe grof dat sathan onder die gedaente van een Enghel des lights, dit gheselschap verheuen heeft tot de hoochste bediening vande vvtgelesen kindere Gods. De een ¹⁾ maeckten hy diets, dat hy vvas de vvaraechtighe Helias, die met 144000. propheten de VVerelt sou bekeren en God bereyden, maer hy liet hem allendich inde karker steruen. Den anderen ²⁾ maeckten hy vvys dat hy om syn heylicheyt vvas de vvare Enoch die met God vvandelde en opgenomen sou vvorden: niettegenstaende dat hy sat in ouerspel met eene ionghe dochter ³⁾ die hy geschaeckt hadde. // Dese sandt vvt 12. Apostelen ende beloofden haer dat sy met hem, sonder svveert en gevvelt, de ghehele vverelt in vrede, God en haer leringhe souden onderdanich maecken, mar corts daerna met syn gesellen ontvveldichden sy de Bisschop syn stat, ende als een bysinnich ⁴⁾ mensch vocht onder syn vian den soo langhe ter tyt hy gecapt vvorden. Den derden ⁵⁾ verhief hy tot eenen Conincklicken staet, ende beleden hem met de vtgelesenheyt van Daud: Deese soude met 28. Propheten al de vverelt tot syn subiectie brenghen. Den vierden ⁶⁾ tooch hy soo hooch, dat hy heyligher was in syn sin, als Iohannes de doper, Iae (vvclck Christen ooren verschrieken) dat hy meerder vvas als Christus: vvant Christus vvas de middeler vt het vleysch van Maria, ende hy vvas de Messias vt den heylighen Gheest. De vijfde ⁷⁾ moste naeckt de naeckte vvaerheyt preken, en trecken vvt de menschelic//ke eerbarheyt, soe vvcl onder vrouvvven, als onder mannen. Dit is de rasende dolle voortganck der vvederdopers, dusdanighe ouders ende gesanten hebben sy ghehad, die nu als lupende ⁸⁾ dieren, onder een schyn van sedicheyt, de Christenen verleyden.

Dolle houardy der VVederdopers.

bl. 9.

bl. 10.

Ten derden steeckt vvt inde VVederdopers van dese tyt het leueray van de boose gheest, vvaarmede sy alder sekerste bekend vvorden, dat is Ghedeeltheyt, Gheschoertheyt, helsche nydicheyt. Dese domineren soe onmatich onder dit geselschap, datter niet een stadt, Iae een dorp gevonden wordt ⁹⁾, in vvclke sy niet oprichten het autaeer tegen t' autaeer, ende de gemeente tegen de gemeente: ende maecken onder den anderen met disputeren, argueren en verbannen, sulcken confuys, en vervverringhe, dat sy de timmer-

III.
Sathans leueray in de doopsgesinden.

1) Melchior Hoffman.

3) Er staat: docher.

5) Jan van Leiden.

7) De amsterdamsche naaktloopers, 1 febr. 1535. Zie beneden *Successio*, bl. 58.

8) Gluipende, loerende.

2) Jan Matthijsz.

4) Krankzinnig.

6) David Joris.

9) „Wordt” ontbreekt in den tekst.

luden van Babel verre te bouen gaen. De een roept ick bin een
 bl. 11. slodder-//Mennist ¹⁾, de andere ick bin een harde vries, de derde ick
 bin een huyscoper, de vierde ick een Bancheruttier ²⁾, elck dient
 eenen sonderlingen heer in sulke gemeentschap, dat de vvet vande
 natuer int groote Sacrament vanden houvvelicken staet niet staen-
 den mach blyuen, en sniden de vrou vande man, de moeder van
 haer kynt, en soe vast voort, als vvy alle daghe voor ons oghen
 beunden. Aen dit teycken alleen mach men genoch bekennen dat
 dit geslecht niet en is wt Godt maer vt Sathan, vvant God is
 een God van enicheit en vergadert alle geslachten, alle volken,
 alle natien, alle talen, in enicheyt des geloofs, in enicheit der lief-
 den, als hy seyt: Een is myn duue Een is de volmaeckte, dat is,
 de ghelouighe ghemeente in liefde versamelt doer een heylighe
 Gheest die in haer vvont.

Die Catholicke kercke brengt alle heydenen onder de sonne tot
 bl. 12. enicheyt des gheloofs ende der liefde, ende sy houden // vrede
 onder een hooft ouer de geheele vverelt: de VVederdopers verley-
 den de Christenen vt het ghelooff, ende schoeren die enicheyt soe
 veel als sy moeghen, niet alleen, vande vvaerachtighe kerek, maer
 oock onder den anderen: dat sy gheen vrede kunnen houden, noch
 in landen, noch in steden noch in dorpen noch in gebuerten, iae
 niet in huysen en cluysen. Nu gelooff ick niet, seyt Augustinus,
 dat ymans soe ontsint is, ende meynt dat hy tot de enicheyt van
 de kerek (off Gods Ghemeinte) toebehort, die de liefde niet en
 bevvaert. Ende ghenesins heft hy Gods liefde die niet en bemint
 de enicheyt van Christus Ghemeinte, Maer hoe moghen die dops-
 gesinde haer laten voorstaen, dat sy die Enicheit beminnen die
 soe langhe bannen, en elkander den Duuel ouergheuen, dat sy ten
 lesten vvt alle de Christenen des vverelts naulix seuen hoofden

Aug. Epist.
 50. ad Bonifa-
 cium.

bl. 13. off bisschoppen by een // vinden. Ende noch doet Sathan, die
 Christus Ryck van alle hoecken des vverelts, nae haer segghen,
 soe seer verniet heft, dese vnbysterde menschen glorie aen ³⁾, dat
 sy syn het cleyn vvtuercooren hoopken, als off de prophetie van
 Esa. 60 Esaias mocht lieghen, spreekende vande heylighe kerek off Gods
 Ghemeinte, De Heydenen sullen vvandelen in v licht ende de
 Idem 49. Coninghen inde blinckentheyt van vwen opgang. Boert op v
 oghen rontsom, al desen syn vergadert, voor v ghecomen, met al

1) Slap. Dit schijnt hier in gunstigen zin bedoeld te zijn. 't Kan ook „slordig” en „onbeschaafd” beteekenen. Misschien: „ik ben maar een ongeleerd Mennist”.

2) Schimpnaam van de gemeente van Jacob Pieters van der Molen: zie boven bl. 8, 9.

3) ... zoo zeer vernietigd heeft, dezen verbijsterde menschen de eer aan, dat zij zich de uitverkorenen kunnen of durven achten, ...

dese sult ghy, als met een ciraet becleedt vverden, ghy sult v met
 haer becinghelen als een bruyt, v vvildernissen, v verlaten platzen,
 v veruallen Landen sullen te enge syn, ouermits de invvonders. Idem 11.
 De VVolff sal vvonen met het lam, de lupert sal aen een cribbe
 legghen met den bock, het Calf, de leuvve ende het schaep sul-
 len tsamen huys houden, een cleyn kynt salse leyden, Maer //
 vvat kerck vande gheheele aerde doese doopsghesinde vergadert bl. 14
 hebben, ende hoe vredelich, dat de vvolf met het schaep hier
 huyshouden, sal de leser int veruolch onderuinden. Vaert vvel,

Datum, den 15. Augus-
 sti, Anno
 1602. //

bl. 15.

Inhoudende warachtich en cort verhael van den oorspronck, successie ende seyndinghe der wederdopers, mitsgaders int cort, wat sy in Duytslandt, maer principael in Nederlandt angerecht hebben.

- Gen. 11 T' Landt was van eender tale ende van eender spraecke, de Christenheyte was in eendrachtighe ruste, een yghelick sadt onbeschroemt in vrede onder syn eycke ende onder syn Vygheboom: ende siet daer is opgestaen een sterre die vanden hemel gheuallen
- Apoc. 9. was een monick Marten Luther, die door den vleysche verwonnen synde op kersnaecht met een ghewyde nonne wt het clooster gheloopen is.

Heylicheit
van Luther.

Deese met een hoouaerdighe Gheest onsteecken synde, heeft ontfanghen van syn familiare vrindt Sathan (met wien nae syn eighen belydinghe hy wel een achelen ¹⁾ sout ghegheten heeft) de slutel vanden put des afgronts, ende heeft met syn afgryselicke leeringhe sulcken smooch verweckt, // dat hy, vvaert mogelick, de Son van rechtuerdicheit Christum, ende de Maen de heylighe kerck, meynde te verduysteren. VVt deesen rooch syn verscheyden Sprinckhanen, die niet langhe by een geuoelen en blyuen, voortcomen: Ick svvyghe de Confessionisten, de Zwinglianen, de Caluïnisten, Ick heb te doen met de Mennonisten off VVederdopers, die als apen der Catholicken, haer beroemen te hebben Successionem Apostolicam, dat is de seynding en afcoompst vande Apostelen. Met deese en deergelycke consorten, heft Marten Luther vvillen opbouvvē een toorn van Babylon, soe hooch dat sy mochten ouervvinnen ende te nit doen, oeck den naem vanden herder Petri, die de sluetelen des hemels, vvt Christus handt ontfanghen heeft. Maer vvat vortgang dese Sprinckhanen de vvederdopers inde opbouvvighe van Babylon, onder haer Coning Abbaddon, dat is, wt-

Lat. 416. De
missa Angu-
lari ²⁾).

De herety-
ken willen S.
Peter de slue-
telen des he-
mels afnemen.

1) In de uitspraak afgesleten vorm van „achtdeel”, „achtste deel”, „achtel”.

2) Ik kan niet raden, welk werk met „Lat. enz.” bedoeld wordt.

royer, ghehadt hebben, sal ein ygelick die deese nauolghende history doorleest, met de vingher kunnen bevvyssen.

T' is geschiet nae verclaringhe van Munsterus ¹⁾, dat inden Iaer. 1521. hem opgevvorpen heeft Thomas Munter, by vvien oock andere voeghen Nicolaes // Turck ²⁾, dese, onder de svvitsers in Duytslant, haer beroemende Gods ghesanten hebben vvillen opvvrecken ³⁾ ein nieu volck, dat becleet sou syn met de eerste onnoselheit ende vvandelen inde euangelische vryhey, syn daerom veroorsaect de ghemeinte diets te maecken, dat sy verscheyden dromen en inlichtinghe van Godt ontfanghen hadden: Als dat een yghelick in syn verstandighe iaren herdoopt moest vvorden; dat de Christelicke vryheit niet toe en liet die ouerheytennighe tributen, chynsen, thienden, offte tollen te gheuen: dat Godt ein nieuve vverelt vvilden oprichten, in vvclcke de Gherechticheyt soude regieren en domineren: dat ouersulcx alle princen, ouersten en ander luyden, die niet herdoopt vvilden vvesen in dese cleynhey, als godlosen en rebellen vander aerde vvechghenomen mosten vvorden. Doir dese belooften en diergelycke scorpioensche treken is in corten tyt het meestendel vande boeren, op hoope van vryhey, soe ontsteken en opheroyt, dat sy de vvapenen teghen haer vveltelicke Ouerheyten inde handt ghenomen hebben: eerst antastende, daer sy minste vvederstant vonden, cloosters en kerken, die beroouen//de ende vernielende. De huysen en Castelen der Edelen ginghen niet vry. Iae steden en landen worden ouerwellicht: ter tyt dat de switscherche bondtgenotten met veel princen en prelaten haer macht by een voegende, met sulken ghedrang, deese verwoeste raserye ghenodigt syn weder te staen, dat inde tyt van drie maenden, ouer de hondert dusent boeren in de stry, gheconfumeert en vernielt syn.

Cosmograph.
Munsteri in
Germania.
bl. 17.
ThomasMunt-
zer en Nicolaes
Turck, de eer-
ste vvederdo-
pers.

Euangelische
vryheit.

bl. 18.
Vruchten van
dese vryhey.

De vorsejde Thomas Munter, middeler tyt inde stad Mulhuysen hem onthoudende, heeft syn oproerighe gheest noch niet moghen bedwingen hy riep wt openbaerlick, Gedeons sweert hem van God beuolen vvas, om wt te dryuen der godlosen tyrannie. Daerom wtuoerende tot dier plaetsen de ghemeine schare van syn anhang heeft haer geoorloft ende beuolen, de closters wt te royen, Edel noch onedel aente sien, die van haer gesintheyt niet en vvas. Maer terwyl en sy sonder orden met rouen besich waren, syn vanden hertoch van sassen ende Lantgraue van Hessen, oueruallen ende vernielt. Thomas Muntzer met veel van syn geselschap syn ghe-

Thomas Mun-
cerus weder-
roept syn
dwalinghe.

1) Sebastiaan Münster's *Cosmographia*, Basel, 1544.

2) Storch.

3) Nevenvorm van „opwecken”.

bl. 19. uanghen, ende nae dat hy syn dwalinghe en op//roericheyt seer beclaecht hadde is onthooft. Ende aldus is dese grouwelicke be-roorte, in de iare. 1525. ghestilt. Dusdanighe beginselen hebben de sprinckhanen der VVederdopers angerecht, die niet sonder oor-

Apoc 9. saeck van S. Ian beschreuen vvorden aentehebben ysere pantsers, en vloegelen draghen die gheluydt maecken, als wagenen der paerden die lopen tot den stryt. Maer die VVederdopers haer schamende van al sulcke oproerighe fundamenten, die van alle heeren en vorsten terecht verfoyt moesten worden, hebben in haer boexken, genaemt Beter verlicht, waerin verhaelt wort een brief die de switsersche broeders, tot de nederlantsche VVederdopers van haren orspronck geschreuen hebben, een iaer later anno 1522. lieuer een ander fundatoer van haer dwalende phantasie, willen voortbrenghen, die brief ¹⁾ luydt aldus.

Beter ver-
licht.

Brief der
Svvtischer-
sche broede-
ren tot de Ne-
derlanders.

bl. 20.

De Wederdo-
pers syn van
Zwinglio ge-
scheiden.
Ioriaen Blau-
rock nae ghe-
noelen van
veelen d' eer-
ste wederdoo-
per.

Capvt II.

GODs genade ende barmhertichheyt ende synen ewighen vrede, wenschen wy v hartelicken lieue broederen wanneer het v alle hertelicke welginghe dat hadden wy van harten garne. Voorts lieue broeders, // nademael ghy ons hebt ghebeden des beghinsels haluen der Svvtischer broederen: soe heeftet hem begeuen onge-uuerlick om de tyt, alsmen telden. 1522. iaeren, dat Vlrich Svvinglius, Coenraedt Grebbe, een edelman, Felix Manscher, alle drie vast gheleerde mannen, die inde duytsche, Griexe, Latynsche, ende hebreusche talen veruaren vvaren: en syn dan ghecome tot spreken in gheloofs sacken, ende hebben geuonden dat de kyn-der-doop onnodich sy, oock voor gheen doopsel ghekent. Ende daer hebben de tvve, Coenraedt ende Felix bekent ende ghelooft, dat-men moste en behoorde, nae Christelicke ordeninghe ghedoopt te vvorden: devviel Christus seyt, vvie ghelooft en ghedoopt vvort, die vvort salich. Daer syn dese drie oneens gevonden; vvant Vlrich Zvvinghel en heeft niet met haer gevilt, seggende, het soude een groote oproer maecken. Deese voorgenoemde mannen hebben daer teghen geseyt, Gods beuel mach daerom niet achter-ghelaten vvorden. Daer entusschen ist geschiet, dat en paep met namen Ioriaen vanden huyse Iacobs, die ghenaeamt vvert Io-ri-aen Blaurock omdat hy eenen blavven rock ghedraghen heft. De-

1) Deze brief is ook opgenomen in J. H. V. P. N., *Het beginsel en voortganck der geschillen*, 1615 (1658), in dit deel der *Bibliotheca* afgedrukt, bl. 3, 4. De schrijver van laatstgenoemd geschrift zegt daar, dat hij het heeft „uyt een oudt Schrijver (niet: schrijven) der Doops-gesinden in Switserlandt, voor veele jaren aan hare Broederen omtrent Ceulen gesonden”. Een werkje met den titel *Beter verlicht* is mij niet bekend; alleen dit, dat het ook door Ottius, *Annales anabaptistici*, CIO IDC LXXII, p. 7, in de aantekening wordt vermeld.

self//de is oock ghecomen vvt eenen sonderlinghen yuer, die hy bl. 21.
om Gods vville hadde. hy vvorde voor en slecht en eenuoudich
paep gehouden, maer doer den Godlicken yuer des gheloofs, soe
heeft hy door Gods ghenaden (die hem gegheuen is) vvonderlicke
hiernae ghehandelt. Dese is tot Zvvingel ghecomen, heeft van t'
geloof met hem ghesproken, ende niet met allen vvtgerecht. Doen
vvorden hem geseyt datter tvve ander vvaren die meerder vieric-
heit hadden als Zvvingel, nae dese is hy ghegaen ende is by haer
ghecomen, te vveten Conraedt en Felix, ende met haer eens ghe-
vvorden. Ende t'is gheschiet, nae dat sy byden anderen vvaren,
seer benaut synde, hebben God in den Hemel aengheroepen, dat
hy doch bermherticheyt haer bevvisen vvilde. Doen is Ioriaen op-
ghestaen, ende heeft aen Coenraedt om Godsvville ghebeden, dat
hy hem vvilde dopen, t' welk Coenraedt ghedaen heft, ende namals
den anderen oock ghedoopt. Daernae synder meerder predicanten
en andere luyden toe ghecomen, die vvелke het haeste ¹⁾ met haren
bloede betuycht hebben. Dese bouen ghenoomden felix Manscher,
die vvелke de eerste ghevvest is, // vvorden tot Zurich verdronc-
ken Wolfgang Olman ²⁾ is tot Walsen verbrant, en noch thien met
hem, sonderlingh syn broeder die syn medegesel is geweest. Ende
is oock naer hem de seuenste gheweest, een predicant met namen
Hans Pretle, die oock onse dienaar int land geweest is, ende alsoe
ist wtghebreyt gheworden door vervuolghinghe, als Michiel Zaderler,
ende veel van syn medeghesellen, als Melchior Vet die Ioriaen
Blaurock syn medegesel geweest is, dewelcke tot Drache ³⁾ ver-
brant is. Alsoe hebt ghy de grondt, hoe dattet hem inde beghin
toeghedraghen heft. Naemaels ist gheschiet, datter veel inordentlick
gheloopen hebben, maer de vaste grondt des waerheyts is gheble-
uen. De heere bekent de syne, die den naem des heeren aenroept,
die wyckt vande ongherechtigheyt. Ende aldus hebt ghy hier t'
ghetuychnisse des beginsels: Daerin en sult ghy gheen tvyuel
hebben, vvant wy dit op t'allergheuwyste hervaren hebben. — ⁴⁾
Dus verre die brieff der Zwitsersehe broederen, welke van dese
beyde beginsele voor de waerachtichste aenghenomen werde, is
weynich aan geleghen, dewiel sy beyde maer een iaer van den
anderen ver//schillen: Ende ghelyck de eene groote beroerte op- bl. 23.

Recht met
tvve andere
syn kerk op.

bl. 22.

1) Weldra.

2) Uoliman of Uliman, te Waldsee in Zwaben verbrand. Beck, *Geschichtsbücher der Wiedertäufer*, 1883, S. 20.

3) Bedoeld is Melchior Veit, verbrand te Ettach. Beck, t. a. p. Hoe men dezen naam hier en eveneens in *Het beginsel enz.*, bl. 4, in „Drache” heeft kunnen veranderen, is mij niet duidelijk.

4) Dit afscheidingsteeken is door mij ingevoegd.

lopen, en rebellie in t' beginsel aenghenomen heeft, soe heeft de ander gheen minder in haer voertgang toeghestelt.

Capvt III.

ZVvinglius in der voeghen, als in den vorseijden brief verhaelt is, van Conraedt Grebbe en Felix Manscher ghescheyden synde, heeft nochtans niet met minder yver anden toorn van Babylonien willen bauwen, maer syn dwalende seekten nae syn vermoeghen onder een yghelick verbreydt. VVaerdoor veel confusie ende waringhe onder elkanders Creaturen opgheresen syn, ende opdat nymandts onrecht onder de bancken verholen soude blyuen, hebben die Zwinglianen tot een openbaer disputatie binnen Zurich de wederdoopers beroepen anno 1525. in Ianuario, op dat de magistraet aldaer, met de rechtsgeleerden de questie vant gheloof mochten oordelen, maar doen een ygelick teghen den anderen wilde spreken, syn anghenomen tale, syn sy niet met den heyligen Gheest, in eenen sin versamelt, maer met haer eyghen gheest, in meerder dwalinghen verwoest ¹⁾. Corts daeran, op dat een ygelick die onder

Zvvinglianen
disputerenmit
de doopsgesin-
de.

- bl. 24. nymant wilde staen, syn eyndt soude houden, hebben sy // op den 20. Martij binnen Zurich de tvvede disputatie ghehouden, vvaervvt dat de VVederdoopers tot sulken verlichtingh syn ghecomen, dat sy met basten of coorden omgort synde, als met Ionas ouer straten riepen: Zurich sal in vveinich daghen versincken, vve v Zurich, vve, vve, doet boet, de byl is aen den boom geset. In dese maniere hebben sy veel menschen binnen Zurich, en daerontrent bedroghen, ende tot hen getroecken. Sommighe van hen schelden, en riepen teghens die Zvvinghelsche predicanten, ende de ouerheyt van de stadt, met soedanighe oproerte, dat sy inde gheuangenis ghevvorpen, ende daernae met gheltboete ende bannissement gestraft vvorden. Op den 6 Nouember int selfde iaer, isser een derde openbare disputatie, inde presentie vande Magistraet van Zurich, als vooren ghehouden. Maer int midden, als de disputatie op t' vierichste vvas, syn sommighe vande vvederdopers opghestaen, roepende met luyder stemme, Syon, Syon, verhuecht v Ierusalem. Den raedt van Zurich siende, dat met alle dese disputatien, met stilsvvighenheyt. (vvant hoe souden die anghestoken doruen
- bl. 25. svvyghen) maer meerder oproericheyt // veroorsaecht vvorden: hebben gheraden gheuonden, by vveghe van iustitie daarin te vorsien, en hebben tot dien eynde teghen de VVederdopers aldusdanighe placcaet doen publiceren.

Oproer der
doopsgesin-
den binnen
Zurich.

Placcaet der
Zwinglianen
tegen de we-
derdopers.

VVy &c. Ordineren en vvillen, dat voortaan alle mannen, vrvven, ionghers, maecheden, vande VVederdoop opghestaen, denself-

¹⁾ Bedoeld zal wel zijn: „vervoert” of „verruet”. — Verwoesten is ook „in ellendigen staat, in jammer brengen”.

den nae deese tyt niet meer en ghebruycken, en dat sy de kynderen laten dopen. VVant die teghen dit openbaer gebot doen sal, die sal soe mennichmael alst geschiet, om een marck siluers gestrafft vvorden: Ende soe daer ennighe gansch ongehorsaem ende vveder-spanlich teghen syn sullen, soe salmen suaerder met haer handelen. VVant den gehoorsamen sullen vvy voorstaen, ende de ongehoersame nae haeren verdienste straffen, sonder hen yet meerder te vergeuen, dat hem dan een yeder daer nae rechte. Ende dit aldus beuestighen vvy door desen openen brief, geseghelt met onse stads seghel, ende ghegheuen op Andrae An. 1525.

Cap. III.

Door dusdanighe placcaten, het vuer tot Zurich een vveynich verstoep synde, is het tot Basel in gelicke verme//ticheit ende oproerichheit indeselue iaer. 1525. wtghebersten, ende heft de ghemeynte in veel schoringen en vertwyueltheyden verleydt: soe dat Oecolampadius verorsaeckt is verscheyden disputatien met haer te houden, maer die distelen konde de haghedoorn niet rechten. Ende de magistraet in tyts haer spighelende aenden rasenden brant in andere plaetsen onstecken, heeft hoochnoodich gheacht in tyts, ghelycke inconuenienten te verhoeden, ende veel rebellen en oproerighe gheesten, soe binnen als buyten de stadt by thoofft vattende, heeft deselfde met verscheyde pene, yghelick nae syn verdiensten ghestraft. Dese nietteghenstaende, de VVederdopers euenwel aenwroetende, hebben wederom soeueel tot Basel te weghen gebrocht, dat haer aldaer inde iaer 1527. Als oock inde iaer 1529. ten derden en ten vierdenmael openbaere disputatien toeghelaten syn, maer syn meer verwert ende geschoert vanden andere gescheyden. Onderwylen het vuer van deese raserye tot Zurich smoelende, heeft in denseluen iaer 1529. ¹⁾ voor de vvederdopers, een nieuwen Iosue opgheworpen te weten Balthesar Hubmeyer. Dese nae de manier van dit gheslecht, beroemden hem oock van veel dromen en godlicke visionen, // die hem wt den hemel gesonden worden, vvaermede hy veel menschen, die licht waren om te ghelouen tot hem getrocken en verleydt heeft. Iae syn factien syn soe hooggelopen, dat hy binnen Zurich in de hecht ghe-raeckt is. Dit niettegenstaende, heeft met syn lamme tonghe de saecke soe verre gebracht, dat hem met Zwinglius ende de Zwinghelsche predicanten verscheyden disputatien syn toeghelaten. Ten lesten, off lichtuerdich bekeert, off veynsende bekeert te syn, heeft afstandt van syn dwalinghe ghedaen ende is wt de goot geuallen

bl. 26.
De vvederdopers maecten ¹⁾

Balthesar
Hubmeyer
doctorder VVederdopers.
bl. 27.

VVort ghe-uangen.

1) De woorden, die hier moeten volgen, ontbreken; ook in de 2de uitgaaf.

2) Foutief voor 1526. Hubmeijer was in 1529 reeds verbrand.

- in de groep ¹⁾. Maer die wanpeltuerighe ²⁾ of beueynsde mensch, heeft niet lanck op dit cranck fundament kunnen blyuen, ende nu los gelaten synde, heeft wederom inghesloeckt, dat hy wtgespoghen hadde, leerende deselfde dwalinghe, met deselfde rebellie, soe als hy plach. Is daerom weder aenghetast ende met de iustitie ombghebracht. Sommighe van syn anhang syn hierdoor bekeert, vermetele onsintheit achtende op sulken onwysen fundament, hier de tytelicke, en hierna de evvighe doet te verbeyden. Andere syn hertneckich ghebleuen, ende sommighe in haer goet, sommighe aen
- bl. 28. het lyff ghestrafft. In summa // die van Zurich siende, dat niet alleen ³⁾ sy, maer met haer, veele omligghende plaetsen pericliteerden vande vterste ruïne, door de seditie en anslagen van dese VVederdopers, hebben intyts met behoorliche cautele hierin vvillen vorsien publicerende inden iaere. 1530. dusdanighe placcaet als hier volgt. Nademael dat voor ons ghecome is, hoe dat sommighe menschen in onse landtschappen, teghen onse strenghe mandaten, tot onse groote verachtinghe, de verkeerde secte der VVederdopers aennemen, en haar daerin laten opschryuen, ende dat oock andere denselfden behulpsam syn, herberghen, aenlocken en onderhouden. Daerenbouen oock tot deser menschen dvvalende leeringhen, heymelicke versamelinghen ende predicatien begheuen, (ende vvant dese secte tot verschoringhe der ouerheyden, ende verderuinghe alder goeder ordeninghen vermetentlick streckt, soe ghebieden vvy ernstelick ende strenghelick, ende alsoe hooch als vvy van onser autoriteyts ende machts vveghen ghebieden kunnen: oock vvt trouwve ende een vaderlick heerte, dat alle menschen op svvare straffe ende onse onghenade, dese schadelicke ver-
- bl. 29. samelinghen, // ende dvvalende leeringhen schuvven: deselfde niet aenhanghen, hem gheen hulpe, herberghe off platse gheuen, deselfden niet en onderhouden in huys, ende onder dack niet ontfanghen, gheen gemeenscaph off geselschap met hun en hebben, maer dat een ygelick in deeser saecke stilsynde, vanden selfden hem ganss-lick afsondere. VVant vvy vvillen geen quade suspitie van hun hebben, noch en sullense in onse landen ende ghebieden gheensins dulden. Daerom ghebieden vvy strenghelick alle den invvonders onses Landts, ende dengheenen die ennichsins daarmede verenicht syn, ende met namen den Hooghen en Laghen Amptlyuden, Sergeanten, Stadtdienaren, Rechteren, Ouderlinghen der kerken, ende den kerkendienaren, vvaer si ennighe VVederdopers vernemen kunnen, dat syt ons te kennen gheuen, doer den eedt daarmede si aen ons verbonden sijn: dat si die nerghens dulden off ver-

1) Greppel, sloot. 2) Zeker: wispelturig. 3) Er staat, ook in den 2^{den} druk: allen.

mennichuuldigen laten: maer de selfde vanghen ende ons ouerleueren. VVant vvy de wederdopers, met den gheenen diese toestaen ende anhangen, naer het inhout onser vvetten metter doot straffen sullen. Ende den gheenen diese bystant doen, niet aen en gheuen, // veriaghen, off ons gheuanckelick toebrenghen, sullen bl. 30.
wy sonder enighe ghenaden nae haeren verdiensten straffen, als schuldich synde aenden Trouwe ende den Eedt, die sy de ouerheyte ghesworen hebben. Dus verre t'placcaet.

Capvt V.

ONderwylen syn verscheyde leerars ghedronghen door openbaringhe des Gheests, dat sy niet ophouden mochten de menschen te herdoopen, ende niet teghenstaende dat sy met schrickelicke placaten veruolcht worden, bleuen eendrachtich met stoutmoedicheyte haer dwalinghen te sayen, ende als onghetemde peerden yghelick syns weeghs lopende, teghen den anderen de gemeente op te rockenen ¹⁾ en te verleyden. Onder deese was Ioannes Hut, die suyuer de wederdoopsche kerck wilde maecken, dat alle die van haer ghesintheyt waren, haer goet voor der Apostelen voeten moste brenghen, ende int gemein leuen. Dat nymant gheweert soude ghebruken, en dierghelycke onuerstandighe off eighen soeckeliche voernemen. Lodewick Hetzer, was sulke verlichte propheet, dat al syn sotte dromen voor Godlike verlichtinghe ghehouden worden. Ioannes Hut perfectist der wederdopers.
Melchior Hofman is soo, nae syn // phantasie, van Godt verooren, bl. 31.
dat hy als de rechte Helias de werelt vande sonden soude bekeren. Melchior Hofman anderde Helias.
Dese niet verdraghende dat in Duytslandt ymant bouen hem off contrarij soude syn, is nederghetoghen int iaer 1531. nae Embden Wort leerer tot Embden.
in Nederlandt, ende heeft aldaer met verderffnisse van veel menschen syn bisschopsstoel gheplant. By desen heeft hy souel gratie gheuonden, dat hy een propheet voortgebracht heeft, die hem, nae syn belieften, voorseyde, dat hy nae Straesburch op soude VVordt verleyt door een dwase propheete.
trecken, daer een half iaer gheuangen liggen ende alsdan de ghehele werelt met syn predicatie soude bekeren. De eyghen goetdunckende geck, dusdanighen hoghen prophetie gheloouende, heeft eenen op welcken hy hem wel betrouden Ian Trypmacker in syn plaets Bisschop der wederdopers gheordineert ende is met grooten yuer opghetrocken nae Strasburg, aldaer met syn smekende tonghe ende vreeselicke dreyghementen, veele menschen verleydt en in verwerring geholpen. Alsoe dat hy aenghetast en in de kercker gheleydt is. Maeckt Ian Trypmacker, bisschop in syn platz.
Wort tot Straesburch geuanghen.

De arme bloet staenende op de vorseyde dromen, ende andere derghelycke, die Sathan hem in//ghegheuen hadde, smeeet hoet, bl. 32.

1) Opstoken, ophitsen.

VVort een du-
uels marte-
laer.

Trypmaker
wort in den
Haghe om-
ghebracht.

hosen en schoenen van hem, stack syn vingheren op inde lucht, en syvoer by den leuende Godt, dat hy niet ander proeuen sou als vvater en brot, ter tyt, dat hy met wtghestreckte vingheren soude wysen die hem ghesonden hadde, die hem soude toe schicken .144000. dienars, met vvelcke hy de vverelt soude bekeren. Soe is hy met blyschap inde karker ghegaen, nae thalf iaer ghekarkert blyuende, ende syn prophetye loghenachtich ghemaectt hebbende, is een duuelsmartelaer gesturuen: syn discipel tot Embden Ian Trypmaker, als de eene doornbom op den anderen ghehecht, heeft oock niet veel goets kunnen aenrechten, maer is in sulken tvvist ende ghedeeltheyt met syn andere discipulen ghecomen, dat hy nae Amstelredam, Harlem en Leyden ghetoghen is, om aldaer een nieuwe kerk nae syn sin op te rechten. Maer de Gheest des vvaerheyls, die t'al vernieuwt vvas niet by hem; vvaerdoor hy sulken oproer tot Amstelredame en andere plaetzen onsteken heeft, dat de magistraet veroorsaect is, hem met ses off seuen belhamels aen te tasten. Ende nae den Haghe gheuoert bl. 33. synde is desen Euangelist van Holland // om t' leuen ghecomen.

Capvt VI.

De cracht van syn Euangelij is niet met hem versturuen, maer heeft en anderden Enoch, die met Godt soude vvandelen, vveder opgevvreect. Daer vvas een backer tot Harlem met namen Ian Mattyssoon: dese met den lust van syn vleesch onsteeken synde, heeft een vveersien ¹⁾ in syn erste vrouwe, die nu out van iaren vvas, en niet seer schoon, ghecreghen, Ende syn ooghe vverpende op een ionghe, fresse ende cloecke brouwers dochter, heeft geen beeter raedt geuonden om dese te verleyden, dan aen te nemen den schyn van een Enghel des lichts. Is daerom mennichmael by haer ghecomen, sprekende van sulke visionen, ende godlike verkiesinghe, dat hy haer tot synen vville verkosen heeft, gescaect en nae Amsterdam vvech veruoert, alvvaer hy met haer nae die vryeheyte des doops in ouerspel leefden. Dese gheest der liefden heeft hem soe hooch opghetoghen, dat hy hem onder de doopsghesinde voor de vvarachtighe Enoch vvtghegheuen heft, soe verre brengende de versuffte herten, dat sy hem vor een man Gods, // bl. 34. ghesonden, tot verlossinghe van syn volck, anghenomen hebben.

Ian Matissoon
kiest 12 Apostelen.

Iae door duuels listen is hy soe hoghen Bisschop onder haer verkiesen, dat hy waerdich gheuonden worden .12. Apostelen te verkiesen, die hy als de rechte verlosser tot salicheyt van alle menschen soude wtseynden. Dit syn de Apostelen: Ian Boeckelsen van Leyden, die nae der handt Coninck tot Munster vvorden. Bartel

1) Zoo in den tweeden druk; „weersien” is „weezin”. De eerste heeft: vviersien.

Boeckbinder, Dirck Cuper, Gerrit Boeckbinder, Iacob van Campen, Peter Scheymaker, Daud van Hoorn, Lenaerd Boeckbinder, Cornelis wt den Briel, Claes van Alckmaer, Meynardt van Delft, Peter Houdtsager. Deese heeft hy ingheblasen denselfden gheest, die hem begracyt hadde, en haer als een pest ghesonden door alle Landen en steden, dat sy de vrede en Lydsamheyt soude verkundigen, iae belouen, dat voertaen gheen tyrannen meer ouer haer souden domineren, datter geen bloet meer ghestort sou worden, datter een nieuwe werelt sou comen, in heylicheyt en gherechticheyt. Van deese synder twe ghesonden nae Frieslant, Bartel Boeckbinder en Dirick Cuper, twe nae t' sticht van Munster, Gerrit Boeckbinder en Ian van Leyden, andere nae Cleeff, andere nae VVaterlandt, // ende soe vast heen. Summa de gheest van haer bl. 35. meister heeft soe crachtich onder de simpele ende ontsinde menschen gewrocht, dat al het landt op rollen gheraecht is. Ende wat souder teghen staen? Want somtyts met duuels spoken, schenen sy haest Apostelen te vvesen ende den gheest op Pinstdach ontfanghen te hebben, ende nu met smeeken, nu met dreygementen, brochten mennich mensch met haer dopery tot een lachter ¹⁾ van Sathan. De ghesanten van Munster hebben soe gheprospereert, dat sy int iaer .1534. openbaer met de Lutheranen ghedisputeert hebben: Iae de Catholicken syn oock niet ongheschendt gebleuen, veel isser met haer toegeuallen, onder welken waren Barend Rotman, die eerst haer harde partye onder de Martinisten was, Henrick Rol, Gerrit Knipperdollinch, deese met haeren aenhanck worden soo ghedreuen vande gheest des doops, dat sy als rasende en crancksinnighe menschen, wtvloghen op der straten, roepende met luyder stemme, doet boet en laet v wederdopen, soe ghy dat niet en doet, sal de toorn Gods v oueruallen. En met groot gedruys en geschal voortloopende op de marekt, beuolen dat men alle deghene, die hoer niet dopen lieten, doot sou//de slaan, als bl. 36. heydenen en godlosen. Schoten een ionghman doot, en syn gheuallen in t'sadthuys ende Artellerihuys, die sy inghenomen hebben. Dit bemerkende de Burgherye, die van dese factie niet en vvaren, hebben inghenomen een plaats inde stadt, van nature sterck, de vvederdopers veel gheuangen. Maer staende teghen den andere in vvapenen isser bestandt tusschen haer ghemaect, ouerseynde aen beyde syde ostagiers ²⁾, waer vvt gheuolcht sulken accoort, dat een yghelick nae syn huys hem soude begheuen, ende in stilheyt met den anderen souden leuen, in vryheyt des gheloofs.

De wederdopers maken oploop te Munster.

1) Drukfout (f) voor „gelachter”, schande, smaad, schimp.

2) „Overzendende... gijzelaars”.

- Dit accort is by de VVederdopers, die voor die tyt, niets beeters konden beuechten, soe veel te lichter aenghenomen, als sy te bedeckter onder schynsel van religionsvrede, mochten te vveghe brenghen, t'gheene sy in haer oproerighe herte besloten hadde. Daerom sonder vertreck schryuende ande broeders op verscheyden plaetsen, hebben grote belooften voorghestelt, dat Munster van Godt vercoren vvas, voor t' nieuuvve Ierusalem, des niemant soude beducht vvesen, al te verlaten dat hy besat, vvant sonder foute
- bl. 37. thien dubbelt sonder behoeflicheyt te lyden, t'selfde // soude vveder ontfanghen. Doer dit helsche voornemen, syn de vvederdopersche predicanten, in Hollandt, Frieslandt, ende alle omleggende plaetsen, als door den heylighen Gheest ghedreuen, om het volck met visionen en dreyghementen op te iaghen, als verblinde schapen, nae t'nieuvve Ierusalem: haar versekerende, dat sy al verlatende, niet ghebreck soudén hebben, haer schoenen en soudén niet verslyten, haer clederen niet oudt vvorden, iae vor den cost behoefden sy niet becommert te vvesen, off sy soudén gheestlick sonder spyse onderhouden vvorden, off vanden hemel spyse ontfanghen. Met dusdanighe sotte raserye, hebben sy ontallick volck te scheep ghecregen. Immer soe hooch is dese ontsintheyt ghecomen dattet niet ghenoch was met schone belooften de menschen te verleyden, maer sommighe van haer hebben met schrickelike dreyghementen vvtgheroepen, dat binnen corten daghen tlandt met de gheene, die niet op vvilde treken sou versinken. Andere namen bloetspeuten ende straelden het bloet ¹⁾ ouer die huysen, als off de leste dach anstaende vvas. Sommighe elommen op de dacken
- bl. 38. vande landthuysen ende // als Enghelen riepen het volck toe, door de roeckkasten ²⁾, dat sy haer zalicheyt niet soudén ontsitten ³⁾. De groote propheet Ian Mattyssoon vvt vvyens naem de 12 Apostelen oueral de vrede vercundichden, bemerckende ghelegentheyte om in de werlt te triumpheren, heeft geen oorsaek van sulke dominij willen laten voerby gaen. Daerom ordinerende Iacob van Campen bisschop tot Amsterdam ende belastende met den selfden yuer de menschen te verleyden, daer hy mede begonnen hadde: heeft hy hem sonder vertreck nae Munster opghemaect. Hier en tusschen syn die verdoolde menschen, met sulke mennichte te schepe ghe-loopen wt Hollandt, dat sy schenen al het landt in roer te stellen. Waerouer de magistraten in verscheyden platsen veroorsaect syn met die iustitie, dese fury te bedrewen. Het hoff van Hollandt doer beueel anden raedt enden schout tot Amsterdam heeft veel

Sotte beloften
der vvederdo-
pers.

Ian Mattison
treckt nae
Munster.

De Wederdo-
pers trecken
naet nieuwe
Ierusalem.

1) In 't origineel: bloot; in den 2den druk: bloet.

2) Schouw, waarin vleesch of visch hangt om gerookt te worden.

3) Hetzelfde als ontgaan of ontloupen; missen, verliezen.

schepen anghetast, ende gheuangen nae den Haghe gheuoerd. Twalf ander schepen vtgheloopen nae Oueryssel, siende dat sy bedroghen waren, hebben het vlye vercosen, ende syn in Ditmer ¹⁾ anghecomen, haer daer nederslaende, syn noch op desen dach Hollanders ghenaemt, in // t' iær 1534. den 21 Martij. Andere plaetsen weeten oock ghenoch van dese raserye te segghen. bl. 39.

Capvt VII.

DE burghers van Munster toesiende dat haer stadt daghelix met dusdanich vremdt volck en ghespuys veruult vvorden, gheen goet hierwt vermoedende, syn vande principaelste, om haar te salueren veel vertrocken. Dit is de VVederdopers niet onbekent gheweest, maer siende haer partye verswackt, hebben de religionsvrede, als vredsamighe Apostelen, met den swerde ingevoert: in sulke manieren, dat sy de stadt ouerweldichende, kercken en elusen eerst hebben beroofft, ende de gheestlickheyt veriaeght, die godlose ouer-
 heyt terstont afgeset, ende met Euangelische mannen die met
 haer wilden spelen den raedt veruult. Hierouer is de bisschop van
 Munster ghenootsaecht gheweest, vanden Ertzbisschop van Colen,
 ende de vorst van Cleue, om dese geweldighe factio te bedwingen,
 bystandt te versoecken, en heeft hem nae de stadt opghemaecht. Dit
 de vvederdopers vernemende, syn met groot ghedruys wapender-
 handt op de strate gelopen, roepende met vreeslicke // stemmen, bl. 40.
 doet penitentye, alle ghy godtlosen, vertreckt haestelick van hier,
 tensy ghiluyden t'leuen vvilt verliesen. Ende die van haer ghe-
 sintheyt niet en vvilde vvesen, hebben sy wt der stadt verdreuen,
 en haer goedderen aengeslaghen, Daechs daeran is des Bisschops
 legher voor de stadt ghecomen. Tvvelke bemerkende de anderde
 Enoch Ian Mattysen, heeft hem onder sulken Gods volck opghe-
 vvorpen voor een groot propheet, die tot haer ghesonden vvas, om
 haer te salueren. Heeft daerom doer den gheest der reuelation
 gheboden dat een yghelick inde stadt, gout en siluer sou reuele-
 ren ende te voorschyn brenghen, op peene van lyffstraffinghe, daer-
 toe verordinerende een ghemein huys, om dese schat te versame-
 len. Van dit straff ghebot een yghelick veruaert syndt, oock schro-
 mende om den gheest der Prophetien, dat haer niet en soude
 ouercomen, dat Ananias en Sapphyra ghemoeten, hebben siluer en
 gout en alle iuvvelen voor de voeten van desen Enoch moeten
 brenghen. Op deselfde tyt isser een smit gewest, met namen Hu-
 brecht Trutlingher, by auontuer vvat spottelick wt syn mondt heeft
 laten vallen van deses Enochs ver-//heuen gheest: waerdoor die bl. 41.
 sachtmoedicheyt van die groote prophet soo onsteken is, dat hij

De VVederdo-
pers overwel-
dighen Mun-
ster.

Ian Mattys-
soon wort
meister ouer
gout en siluer.

1) Het Vlie; Dithmarschen.

desen armen smit op de merckt, onder syn ghewapende ghemeynte, heeft doen compareren, ende nemende syn spiets, heeft hem neder ter aerden gheuilt, siende dat hy noch leefde, op een ander plaets doen voeren, ende nemende het roer wt de handt van een Ionghe-ling, heeft hem doorschoten. Maer als hy noch niet doot en was, seyde de propheet, dat hem van God geopenbaert was, syn doot noch niet ghecome te syn, die nochtans corts daeraen syn gheest gaff. Met deselfde ontsintheyt is deese propheet Ian Mattysen vtgheuallen onder het bisschops volck ende met sulken furye syn Lancie geuilt, dat hy scheen een schrik onder syn vianden te maecten. Dit gheboerde mennich mael dat hy aldus met syn harnis als een verwoest mensch teghen syn vianden scyermutseerden, ende

De Enoch Ian
Mattyssoon
wort ghecapt.

- is ten laetsten soe gecapt van syn partye, dat syn broeders hem in een corff mosten in den stadt draghen, die welke noch menden, dat hy als Enoch ten vierden dach sou verrysen ende in den hemel climmen, maer bedroghen synde, mosten syn stinckende
bl. 42. vleisch de wormen // gheuen. Aldus hebben die tyve groote propheeten, Melchior Hoffmann inde karker ende Ian Mattyssoon in de schermutsinghe, haer loop gheeyndt.

Capvt VIII.

Ian Boeckels-
soon wort
grootpropheet
van Munster.

- DEselfde gheest de desen groten Enoch voort ghebracht hadde, heft lichtelyk met een ander syn plaetse veruult. Terstont is Ian Boeckelssoon van Leyden opghenomen, propheterende dat hem sulx van Ian Mattysson al langhe te voren gheopenbaert vvas, maer dat hy selfs vercoren was, om Gods volck te verlossen. Dese verkiesinghe is beuestigt door een ander propheet, genamt Knipperdolinck, die vvelke inde teghenvvoordicheyt van Boeckelsson, vvtgheroepen heeft, de hoochste verheuen sullen afgeset vvorden en de nederste vvt den dreck sullen verheuen vvorden. Maer Ian Boeckelssoon wilden dese gheluckighe verlichtinghe niet onghe- loont laten, heeft daerom Knipperdolinck, die te vooren Burghe- meester vvas, tot syn boel ¹⁾ oft scherprichter verordineret, reyc- kende hem het svveert. En aldus heeft Sathan met syn prophet gelacht. Ian Boeckelssoon door yuer van syn ghemeynte, off van ydele glorye, heeft veel stoute wtualen, ghelyck als Ian Mattys- soon ghedaen, en syn vianden veel te doen ghegheuen. Iae als de
bl. 43. Bisschop op een // tyt de stadt bestormden, heft hem met de syne cloecklick afgheslaghen. Hierdoor is hy tot sulke verlichting geco- men, dat hy te rust ghegaen synde, drie daghen lang in een droom vvegghenomen is; En den laetsten ontwakende, heeft hy syn verborghen aenspraeck, niet met vvorden vvillen vvtdrukken,

1) In den tweeden druk: „Beul”.

maer eyschende pampier en inckt, heeft opgheteyckent tuaelf mannen by vvelcke als in Israhel, t' gehele gouvernement van syn volck soude sijn, en die Gods vvetten vvt de mont van Ian Boeckelssoon de ghemeente soude voordraghen. Onder alle, om Gods volck te vermennichuuldighen ¹⁾, heeft hy deese vvet eerst beschreuen, dat een man sooueel vrouwen mocht nemen, alst hem ghe-
 liefden. Maer als de predicanten schroemde dese onghetempte vvellusticheyt de ghemeynte voor te legghen: heeft hy op 't stadt-
 huys ontboden dese tvvaelf mannen, en nedersprayende synen mantel, heeft het nieuwe Testament daer ghevvorpen, syverende by die daer leeft in der evvicheyt, dat hem dese vvetten vvt den hemel veropenbaert vvaren drayghende met Gods straff van bouen, die achterliet alsulx syn ondersaten te verkundighen. Hierdoor dese tvvaelf Rechters met de predicanten quantsuys verschrickt synde, hebben de vvellusticheyt die doore openghedaen // met redenen bl. 44.
 en schriften soe sy best kunden, dese vvet het ghemeyne popel vorghedraghen. Ende omdat een yghelick diese ordinantie nae t'exempel van de groote Propheet, lichter soude naecomen, hefft eerst Ian Boeckelsson drye huysfravven, onder vvelke een was die weduwe van Ian Mattyssoon, ghetrou. Sommighe vande burghers die groot mishaghen in dese vuylicheyt hadden, syn ghelyckerhandt op de merckt ghecome, ende hebben de predicanten by t'hoofd genomen: maer de wederdopers door den yuer van haer hemelsche wet, hebben deselfde geuanghen en ontweldicht, ende de burghers wel tot vyftich toe an boomen ghebonden en doerschoten, off in ghelycke manieren omghebracht, want Ian Boeckelssoon riep, die God een aanghenaem sacrificie wil doen, die losse eerst syn busse op haer. Vorder dese grote propheet siende dat de saecken hem te meer nae syn sin gheluckte, is met dese naem en officie noch niet tevreden gheweest. Syn houardicheyt climpt altijt op, heeft daerom een bequaem instrument ghesocht, een goutsmit, die hy inblies de gheest der prophetyen. Dese is alsoe vervuult, dat hy ghedwonghen worden wt // te gaen, op de merckt en roepen bl. 45.
 ouerluydt Tis den wille des hemelschen vaders, dat Ian Boeckelssoon van Leyden, die heerschappie aenneem van de gheheele werelt ende met een stercke hercrachte ²⁾ vvttrecke om alle Coninghen en vorsten, gheen wtghesteken, doot te slaen, sparende alleen het ghemeyn volck, principael dat die gherechticheyt liefheft, ende dat hy oock besitte de stoel syns vaders David, tot dat de Vader het Ryck hem wederafnempt. VVant als de godlosen verslaghen

Ian Boeckelssoon dromt een prophetie, dat een man veel vrouwen mach hebben.

Hy tront drye huysfrouwen.

Een Propheet droomt dat hy Coninck moet syn over all de werlt.

1) Het argument ook steeds door David Joris aangevoerd.

2) Heirmacht.

syn, soe sullen de goede ende vroomen mannen in dese werlt regeren. Ian Boeckelssoon, die daer mede present was, in eenen ootmoedighen schyn op syn knyen vallende, ende syn handen ten Hemelwaert streckende, seyde hierop. Ghy mannen lieue broeders ick hebbe dese dinghen ouerlang gheweten, maer niet willen tekenen gheuen, maer de vader heeft een ander dinar daertoe vercoren, opdat men hem ghelouen soude. Aldus is Ian Boeckelsson Coninck gheworden, ende terstont afsettende de tualef mannen, heeft als andere Coninghen een Cantzelier inghestelt, twalef Raedts-heren, een hoffmeister, schencker, voorsnyder en derghelycken. Syn

- bl. 46. tytel was Coninck // des nieuwen Ierusalems en der gherechticheyt ouer de gantscher vverelt. Hy dede maecken twee gouden Cronen, een Conlicke schepter van goudt, hy droech een goude ketten, met een sonderlinghe costelicke ghestente met een gouden appel, vertonende de ghelyckenisse des vverelts met twee sverden doorsteken. Syn klederen vwaren nae aduenant van fluweel en syde op het costelyckste doervvrocht en gheborduert. Tot syn sverte hadde hy een goude scheyde, goude sporen aen de voeten, syn peerden met gout en siluer behanghen, hem becinghelden ¹⁾ 28. hellebardiers met leuerayen van groen en blau, en vvitte hoeden op t' hooft. Soe dickmaels als hy by syn ghemeente quam, gheleyden hem alle syn officiers en Raetsluyden, achter hem volchden twee ionghelinghen te peerdt. Die ter rechter handt reedt droech een croon en een bibel met gout en costelicke gesteenten ghevvrocht. Die ter slinker syde, droech een bloot sverte. Met al sulke pompe, ging oock syn principaelste huysfrauue. Op de merckt hadde hy een verheuen troon, devvelke als hy daerop soude sitten, met gouden laecken vvorden behanghen. Dese throon hadde macht de echt te scheyden, en alle questien te eynden. Op een tijt als

- bl. 47. de ghementen dicht op een stonden om het // recht van haer Coning te horen, is Knipperdollinck op haer hoofden gheclommen, en vol synde van syn heylighe gheest, riep met yuerige stemmen vut, de vader heeft v gheheylicht, ontfangt den heyiligen geest. Iae hy vvas soe vol, dat hy most komen dansen voor den Coning, maer als hy te lang maecken, is de Coning met gramschap vvech ghegaen. Noch mocht hy syn gheest niet bedvvinghen, maer boel ²⁾ synde mackten hem seluen Coninck en ging sitten in des Conincks troon: vvaerouer hij gheuangen en drye daghen in de kerker ghevvorpen vvorden. Seecker tyt daernaef heft de Coninck op alle hoeken der straten de trompet doen slaen en gheboden, dat een yghelick ghevvpent soude comen tot de portael vande principael

Siet hoe dat dese wederdo-per de geck laet wtkyken.

De boel blaest den heylighen gheest ouer t' volck.

1) Omgeven, omsingelen.

2) Beul.

kerck, om de viandt vande stadt te verslaen. Alwaer sy ghecomen synde, was een groote maeltyt bereydt, vor vier off vyf dusent man. Als dese wel ghetoef¹⁾ varen door de Coningh en Coninghin, die ter tafelen dienden, is de maeltyt met dusdanighe godtlo-
 sicheyt besloten. De Coninck reyckende een ieder een brock brots, heft gheseyt, Neemt, eet, verkundicht die doot des heeren. Desghelyx de Coninginne, reyckende de kelck, sprack, Drinckt en verkundicht den dot des heeren. Daernae heeft de gheest der prophetyen // den²⁾ Coninck beuatt, die welke opelimmende op de preeckstoel, heeft ghevraegt, off sy al te samen de stem des heeren wilden ghehoorsaem syn. Ende doen sy hem auoyeerde³⁾, riep hy wt, Tis t' beueel des vaders dat ick seynde .28. predicanten van Gods woort, aen die vier hoecken des werlts, opdat een yghelick onse lering die ons de vvaerheyt gheleert heeft, mach aennemen. Als dese prophetye ontfanckelick was, heeft wt dit ghetal ses ghesonden na Osenbrug, ses nae Warendorp, acht tot Susac⁴⁾, acht tot Coesfeldt, Teergelt gaff hy haer mede ende daerenbouen elck een goutgoulden, om die te laeten ter plaetsen, daer haer leringge niet ontfanghen vvorden, tot een secker teycken dat haer de ewighe verdoemenisse naeckende was. Aldus worden sy by nacht ter poorten wtghelaten, om met Iudas te doen dat haer beuolen was. Ter verordineerde plaetse ghecomen synde, dreeff haer terstont de grypende gheest lanx de straten, roepende, doet boet, doet boet, de byl staet aende wortel des booms, betert v, en laet v herdopen off ghy sult int cort vergaen, wy syn vanden vader ghesonden om t' Euangely v te verkundighen, ende hondert meer derghelycke rase//rye. Dese voor de ouerheyt ghebrocht synde, sprayden haer mantels ter aerden, daerop werpende haer goutguldens, seyden, siet, de vrede vvordt v vanden vader ghesonden, ontfangt de waerheyt en laet v herdopen, off anders laten wy v behouden desen godspenning van v verdoemenisse. Maer de magistraet dese dromen niet achtende, hebben haer gheuanghen vvechgheleydt, Gheexamineert synde, beleden dat sy alleen de rechte Apostolische leer hadde: datter alleen .4. propheten waren, tvve gherechtich Ian Boeckelssoon haer Coninck en David Iorissoen, tvve valsche, de Paus van Romen, en Marten Luther, maer dat Luther noch boser was, als de paus. Seyden oock dat sy tot Munster een grote mennichte van haer broeders vvt Hollandt en Vrieslandt verwachtende waren, die welke ghecomen synde de

De Coninck en Coninghin delen t' nacht-mael.

bl. 48.

Hy seyndt 28 leraers ouer de werelt.

De raserye van dese.

bl. 49.

1) Onthalen.

2) Door mij is „den” ingevoegd. „Bevatten” is: aangrijpen.

3) Avoueren? toestemmen?

4) Osnabruck; Soest.

Sy worden
onthalst.
Munster wort
vast besloten.

bl. 50. Coninck Ian van Leyden op soude trecken om de gheheele werlt hem subieect te maecken, alle coninghen en godloose vvederstanders doot te slaen. Nae t' examen hertneckich blyuende, syn alle dese ghesanten onthalst, een wtghelooopen die t' ontlopen is. Dit aldus geschiet synde op de thiende maent des belegerings, heeft de Bisschop de stadt seer vast be//sloten, datter nymant wt noch in mocht comen, waerouer sulken hongher nae corte daghen onder de ghemeynte ghecomen is, dat sy van beraedt waren den Coninck aen te tasten en te leueren, maer de boesheyt noch niet veruult synde, heeft sulx vernomen, en vande principaelsten .47. onthalst. Daernae tot syn versekering heeft wtghelesen .12. van syn ghetrouste vrienden, ende die Hertoghen gheslaghen, haer beuelende sonderlinghe quartieren van de stadt, met sulke belooften dat hy haer, nae die ghetrouwen dienst, ouer landen en steden soude verheuen. Immers hy propheteerden syn volck, Dat sy op paeschdach soudent verlost vvorden, maer te vergheefs, Sy hebben oock brieuen van t' Ryck ontfanghen, dat sy intyts tot verstandt soude comen, en ruymen de Bisschop syn stadt off anders in de wterste desolaestheyt ende hoochste toorn van de Ouerheyt soudent veruallen, maer sy met veel impartinente redenen, hebben haer stoutmoedich verantwoort ende dat sy nie wilden ruymen tot de blinden en cruepelen toe. Anno 1535. den 13. Januarij. //

De Coninck
maeck 12
Hertoghen.

bl. 51.

Capvt IX.

De Coninck
onthaelst syn
eyghen Con-
ninginne.

Soe nu de victualien inde maent februario begonnen te falgeren, ende de gemeente met sout en broot haer onderhoudende, al te met besweken, is een vande Conniginnen met compassy beweecht ouer veel arme luyden, seggende God niet aenghenaem te syn, dattet s' Coninx hoff in ouerdaet sou leuen, en soe mennighe mensch door hongher sou vergaen. Dit was den grote prophet te nae ghesproecken, waerouer hy dese Coninghinne op de merckt heeft doen comen, en haer ghebiedende neder te knielen heeft haer in de teghewoordicheyt van syn ander 15. vrouwen selfs den hals afghehouwen. De Conninghinnen syn terstont met den gheest opghenomen, ende daerouer singhende hebben haeren hemelschen vader ghelooft. Nu paeschen ghecomen synde alsser gheen verlossing verscheen, heeft hem de propheet, 6. daghen voor dit sotte volck ontrocken en sieck gheueynst. In de veerthiende maent, is alle eetbare spijs gheconsumeert, musen, ratten en catten waren al ghegheten, nu begost men huynen ende schoenen ende looff vander aerden te knauwelen. Niet//teghenstaende, wist dit quade instrument Ian van Leyden, syn ghemeente met sulke reuelatien en aenspraecken te binden, dat sy haer verderffnisse niet konde verstaen, voor dat sy al verloren waren, veel door den ghewel-

De vterste
hongher in
Munster.

bl. 52.

dighen hongher vielen wt de stadt, met vvelken oeck haer vyanden om haer elleyndicheyts vvillen compassye hadden. Ten laesten synder tvve ouerghelopen, die den Bisschop geïnformert hebben, aen vvat kant hy de stadt alderbest konde beclimmen, ende moet ghegheuen, met weynich volck die in te nemen. De Bisschop alle middelen van sachtmoedicheyte voerwendende, heeft eerst syn stadt met goedertieren conditien opgheeyst, maer trots antwoordt door Barend Rotman ende den Coninck ontfanghende, heeft op S. Ians nacht een bolwerck doen beclimmen, alwaer sy de wacht doot slaende, hebben een clincket opengeuonden, ende syn met 500. man inde stadt ghecome, die wederdopers, dit ghewaer vvordende, hebben met gewelt soe dapper aengheuallen, dat sy in t' laesten, t' clincket weder toe creghen. Nu vechtende teghen de binnen waren heeft die Coninck een crychs aerdicheyt ghepleecht. Als hy stil//te gheboden hadde, heeft hy met moedicheyte syn vianden aengesproecken, Siet wilt ghy v wapenen nederleggen en vergiffenis begheren, dat ghy soe vyantlick in myn stadt syt gheuallen, v sal ghenade gheschyen, Des ¹⁾ Bisschops volck die ghemeynt hadden dat hy met accort de stadt wilden opgheuen, syn verbittert in dusdanighen houardighen moet, ende met gewelt aenuallende, hebben de naeste poort inghecreghen, haer gheselschap inghelaten, en met het gheheele legher vernielt alle manspersonen, die haer ghemooten. Maer 700 wederdopers versamelden haer op de merckt, om tot het vterste haer vianden wederstaen, dan horende dat haer Coninck aen d' ander syde van de stadt gheuangen was, besweken in haer ghemoet en liepen yghelick sins wechs, om hen te verberghen, wtgenomen 200. die hertneckich bleuen, ende vechtende vvilden steruen. By de Coninck worden noch soeueel victalie gheuonden, dat vor hem en syn houelinghen voor drye maenden ghenoch was, hy ende de principaelste van desen schricklicken handel, syn met kettenen ghebonden, aen alle omliggende plaetsen tot een spiegel wtghesonden, maer niet in dier vue//ghen, als hy ghepropheteert hadde Coninck des gheheelen werlts. In Februario an. 1536. syn sy wederom ghecome en in besondere gheuangenisse gheleyt, daernaer heeft men alle middelen ghesocht om de zielen van dese elendighe menschen te behouden, ende tot het warachtighe gheloof te brenghen. De Coninck quam tot beken ²⁾, ende badt ghenade, maer syn medegesellen bleuen in haer opinie hertneckich sonder beweghen. Ghebrocht synde tot de iustitie is den Coninck aen een pael gebonden, ende met gloyende tanghen verschoert. Tot de drye eerste nepen sweech hy stil, maer voortaan

VVort inghenomen.

bl. 53.

bl. 54.

De Coninck wort bekeert.

1) In het origineel: „De”.

2) Niet: bekentenis; maar: inzicht.

riep hy sonder ophouden tot Godt om genade, voor alle de misdaden die hy bedreuen hadde. Ten laesten is hy met een poniaert ghehart ¹⁾, ende alsoe gesturuen. Syn medeghesellen syn op deselfde manier oock gheexecuteert, en daerna in drye ysere coruen tot den toorn van S. Lambrechts Kerck wtghehanghen, de Coninck een manslengde hogher als de anderen. In dusdanighe manieren hebben de tvvee eerste Apostolen Ian Boeckelssoon en Gerardt Boeckbender het wederdopsche Euangelium tot Munster ghepoocht te preken en de vrede te vercundighen. Wt de vruchten sal een

bl. 55. yder ordelen, van wien de//sen wederdoopsen boom geplant is.

Capvt X.

MAer nu laet ons sien wat rust de gheest ²⁾ ghehadt heeft vande Apostelen die Ian Mattyssoon, tot Amsterdam, nae syn afscheydt ghelaten heeft. Sullen sy rust hebben die ghedreuen worden van den gheest die altyt omgaet in dorre plaetsen vande gratie berooft ³⁾ en selfs geen rust en vindt hebben daerom dese selfde meesters wt de gheest der prophetien bekent, dat Amsterdam de kinderen Gods ghegheuen was. Syn op sulcken fundament wtghegaen in Iaer 1534. De wederdoo- ontrent lichtmis buten Ian Roonpoort om openbaer het licht van pers beginnen haer nieuwe Euanghely de menschen te verkundighen, en hebben tot Amster- veel in schyn van heylicheyte bedroghen en verleydt. Dese cancker dam openbaer te preken. is soe voortghecroepen dat sy gheheel Holland gheinficeert en beduruen heeft. Carol. 5, loffelicker memorie ghewaer wordende dat dese schadelicke seckte die de voorleden iaeren gheheel Duytslandt in roeren gestelt, en veel dusent menschen om goet en leuen ghebracht hadde, oock in syn Nederlandt aldus vermennichuuldichden en voortcroepen ⁴⁾; om te verhoeden dat syn landen alhier niet en souden comen in ghelycke desolaetheyt ende ver-

bl. 56. woestinghe, heeft in tyts met goeder//tieren middelen ende straffe

De wederdo- placeaten hierin vvillen vorsien. Daerouer in Martio desseluen pers wert per- iaers tot Amsterdam ⁵⁾, alwaer de meeste toeloop der wederdopers don ghegunt. vergaerden, doen publiceren general pardon voer degheen de affstandt van dese oproerighe rebelheyt ende schadelicke dwalinghen vvilden doen. Maer die opstenate houardicheyt in schyn van heylicheyte is doer gheen goedertierenheyt noch oock iustitie off dreyghementen bevveecht ⁶⁾, maer ging voort, met ontsinden yuer, haer dwalinghen oueral te sayen, ende t' landt in roer te stellen. Alsoe dat het hoff van Hollandt ghenodicht is door scherp beueel ver-

1) „Herten” of „harten”: het hart doorsteken.

2) In 't origineel staat: „ghest”.

3) Ald.: „berooft”.

4) Ald.: „voor teropen”. „Voortcroepen” is uit den 2den druk.

5) De nu volgende berichten over Amsterdam zijn meest ontleend aan Lamb. Hortensius.

6) Ald.: „bevvecht”.

scheyden aenslaghen der wederdopers te beletten ende veel gheuanghen te nemen. Den 22. Martij desseluen iaers 1534. hebben hem verstout vyff mannen vande voerseyde seckte binnen Amsterdam, ende syn middel op den middach als onsinnighe menschen, met bloote swerden en bussen, langes de straten ghelooopen, roepende, Inde naem des heren, de vermaldydinghe is ande oude syde, ende de ghebenedidinghe is aen de nieuue syde, met meer andere dierghelycke rasende vvorden. VVaerom de schutterye met de burgher//t'samen schietende, hebben dit gheboefte veriaecht ende sy noch niet stout ghenoch voor haer dwalinghe te lyden, synt ontlopen. Maer daernae ghecreghen synde, worden met noch twe andere tot Harlem op den 26. Martij ¹⁾, in presentie vande Rade van Hollandt geiustificeert. Onder dese schynen ghevvest te syn die Obbe Philipssoon het Leeramt opgheleydt hebben in Frieslandt, hem belouende, dat sy sonder oproer en bloetstortinghe het Euanghely soude verkundighen en t'landt machtich worden. Op den 29 April synder afgheueerdicht vvt de prouinciale Raedt van Vrieslandt an de Magistraet van Amsterdam, seekere bryeuen, vvaermede sy aduerteerden, dat de vvederdopers in t' sin hadde tot quader intentie een anslach in haer stadt te maken. waerom de Burghemeisters ende schepenen hebben doen vergaderen op het stadshuys de schutterye met het vrouvve-, en cruysgilt ²⁾, ordinerende om die seditie en oproer te beletten, alle vvederdopers en vremdelinghen op denselfden dach voor auont te vyff uren te vertrecken, maar daernae huyssoekinghe doende, hebbender noch 20. gheuanghen ghenomen. De maent daernae heeft // hem de Graef van Hoochstraten opghemaect met de heere van Assendelft, M. Vincent Tresorier, M. Ioost Sasbout, M. Vincent Bruyn, en syn ghetrocken door geheel Hollandt, om het quade voornemen vande wederdopers te beletten, de oproerten te stillen, ende wortel van deese seckte vvech te nemen. Hebbender daerom veel met de iustitie doen executieren, maer te vergheefs, het onkruyt was te vvyt en te hooch ghevvassen. Binnen Amsterdam int iaer .1535. op den 1 Februar. syn vergadert ten huysen van Ian Siuertssoon, lakenkoper. 7. mannen en .4. vrouwen van deese doopsghesinde, onder welken een met namen Henryck Snyder gaff hem vvt voor een propheet. Dese nederuallende op syn buyck, heeft in de presentie van d' andere alsoe ghebeden, dattet al schudden en beefde dat in de Camer was, anders niet dan off sy van een

De eerste op-
loop der we-
derdopers te
Amsterdam.

bl. 57.

bl. 58.

De tyveede
oploop der
wederdopers
of naectlo-
pers.

1) Deze datum komt overeen met dien, in den brief van Gecommitteerde raden, op denzelfden dag geschreven, genoemd: *Invent. Doopsg. archief*, I, n°. 24. Hortensius en Nicolai noemen geen datum; van hen heeft dus de *Successio* dit bericht niet.

2) Er staat ook in den 2^{den} druk: „...vrouvve, en Cruisgilt...”.

donder beweecht vvorden. Syn ghebed gheeyndt synde, mocht hy niet verberghen, syn reuelatie die hy ontfanghen hadt. Hy roept een van syn iongheren, seggende; Ick heb ghesien Gods moegenheyt, Gods persoon, en heb met hem ghesproken. Ick heb gheweest in den Hemel en in de helle, dat oordel Gods is nakende. Maer sprekende tot syn dinaer seyde Ghy syt inder evvicheyt

bl. 59. vermaledyt, de Helle // is v niet groot ghenoch, dan doer die onderste diepste diepte sult ghy sincken. De dinar dit hoerende heeft gheroepen: Heer Godt vader Almachtich vveest my ghenadich en goedertieren. Doen seyde de prophet, Nu seyt ghy een kindt Gods en v sonden syn v vergheuen. Maer den 11. Febr. daernae syn dese 7. mannen ende 4. vrouwen in t' selfde huys wederom vergadert in de nacht, ende de vrouwen waren van haer mans syden heymelick opghestaen. Naedat de propheet .3. off .4. vren ghepreeckt hadde, affnemende syn hellemet dat hy op t' hooft hadde, syn harnis, rappier ende andere vvapenen, oock syn clederen, heeft se al te samen in t' viere gheleyt. Alsoe stondt hy puer naeckt ende hadde gheen scaemte, vvant hy was quantsuys tot de eerste onnoselheyt ghecome. Terstont beval hy die andere 6. mannen, dat sy oock alle soudē doen. De 4. vrouvvē mosten niet onvolmackter syn als de mannen, maer hebben haer soe ontbloot, dat sy niet een draet aen haer lichām behielden, en leyden al dat aerds' was in t' vuer, Godt tot een Sacrificij. Als nu dese clederen op t' vuer begonnen te smoelen, en veruauerlicke te stincken, is de vrouwe van den huys wacker gheworden en bouen lopende

bl. 60. heeft dese ellendighen // menschen in dusken ²⁾ schyn naeckt gheuonden, maer de cracht van de volmaecktheyt heeft door de propheet alsoe ghewrocht in dese vrou, dat sy oock haer clederen vvtghetoghen heeft ende is de tvvalefstē prophetisse onder haer ghevorden. Nu aldus by den anderen naeckt staende heeft de propheet beuolen, dat sy hem in als soudē volghen, en verkundighen met hem die naeckte onbeschroemde vvaerheyt. Soe liepen sy ghelycker handt vvt smorghens te drye vren, roepende langes de strate met soe vreeselicke stemmen, vvee, vvee, vvee, vvraeck, vvraeck, vvraeck, hemelsche vader, dat Amsterdam scheen te beuen ende te moeten vergaen. Een half vre daernae als de burghers altemet op de straten quamen in haer gheweer, syn alle die mannen met 4. vrouwen ghevanghen, van de vyfde vrouwe vveet men niet vvaer sy gheuloghen off ghestouen is. Op het stadhuys ghebrocht synde hebben haer niet ghescaemt, noch haer vvillen bedecken, Seggende dat sy de naeckte vvaerheyt vvaren.

Waer de Men-
nist niet ghe-
bannen, syn
roepen mocht
hem niet hel-
pen ¹⁾).

Loopennaecht
langs de stra-
ten.

1) Deze aantekening behoort hier niet.

2) Dusdanig.

Daer en tusschen hebben de burghers de brandt vernomen, ende t' huys opgebroken, de clederen met het ghevveer vonden sy int vuer, en de // bedtstede ontfonckt, daerby tvve schotelen vleysch: en bl. 61. hebben den brant geblust. Deese ontsinde menschen bleuen heert- Sy worden neckich by haer opinie ende onthalst in linne clederen, syn sy op onthalst. raderen ghestelt.

Caput XI.

Op den 10 dach van Majj daernae t'sauonts als die van 't cruys- De derde op- gilt t'samen by den andere, nae ouder ghevonte, vvaren eten, loop der we- Is ghecomen een Ionghen tot de Burghemeister Peter Honich, derdopers tot Seggende, dat de wederdopers vvaren starck ses of seuen hondert Amsterdam. personen, tot sulcke meinonghe versamelt, dat sy meynden die nacht de stadt te becrachtighen. VVelke Peter Honich dit te kennen gaf Claes Doedenssoon, ende Dirck Hillebrandtssoon den Otter, schepenen der voorseyde stede, en syn met haer dryen terstont ghegaen nae de Burghemeisteren, die op t'stadhuys met die vant' Cruysgilt ghegeten hadde, haer te kennen gheuende van 't verraet, dat ophanden vvas. Maer als syt gheen gheloof gauen, ver- claeerde de Iongen tot een seker teycken, nu al op de Rhethory- ckerscamer ses haken ghe//reet te leggen. T' welke sy alsoe be- bl. 62. uonden ende hebben die op t'stadhuys ghebrocht. De Burghemesteren sloeghen vast raedt, om de ghemeente sonder beroerten byeen te cryghen: maer eer sy gheresolueert waren, quamen de wederdopers met een wtgestreckte vaendel vande damsluys naer de merckt, wel versien van roers, slachswerden, hellebarden, harnissen en dier- ghelycken, en hebben met ghewelt terstondt het stadhuys inghe- Sy nemen het nomen, dootslaende sommighe van de wacht, men liep naer de stadhuys in. Burghemeisters die nae huys ghegaen waren, dat sy terstondt met de burgherye de straten wilde besetten, ende de toeloop vande wederdoopers naer t' stadhuys beletten, resolverende dat men geen anslach soude maecken op dese wederdopers, voor smorghens vroeck. Maer M. Peter Colyn een van de 4. burghemeisters, de tyt niet verbeyende, viel met die burgherye vande aude syde, dapper aen, dan de vianden schoten soe gheweldich, dat sy de burghers op de wyck kregghen, en de Burghemeister vernielden ¹⁾, daernae de burghers bemerkende, dat de wederdopers op t'stadhuys haer vlucht ghenomen hadden, en niet meer toeuals mochten cryghen, omdat alle passagien beset waren, hebben inghenomen de Rhetoryckers Camer, ouer de stads // waghe, en schoten daerwt soe vreeselick bl. 63. dat ²⁾ de veynsteren vant stadhuys lanx die groote sale, dat die

1) Evenzoo in den 2^{den} druk. Bedoeld zal wel zijn het sneuvelen van Colijn.

2) Onduidelijk; het zal wel „op” moeten zijn.

De Catholicke ouerweldighen de wederdopers. wederdopers niet gedueren konden, maer mosten haer sprayen in hoecken en vvinkelen. Daernae brochten die burghers op de Damssluyt twee slanghen met een Cortouwe, en schoten de dore op vant Stadhuys, soe vielen sy smorghens te vyff vren, gheweldich aen en cryghen t' stadhuys in, vvtghenomen, die nieuwe Raedtcamer daer 23. VVederdopers in ghevvecken vvaren, mar sy vvorden soe ghetreft door veynsteren en doeren, dat sy t' mosten opgheuen, daer vvorden leuendich gheuanghen 12. die daernae oock gheexecuteert syn, maer die reste tot 28. waren dootgheslaghen, die ouergheuoert vvorden op den Volewyck, en met de voeten omhooch, aen de galch ghehanghen. Vande burghers met de Burghe-meisters syn doot ghebleuen 21. personen. En alsoe hebben dese vredsamighe hypocryten, met het nieuuv Euangelye haer bequeten. Dit is de beclaechelike vvtgang van dese beseten Apostelen, die Ian Mattyssoon in Hollandt ghelaten hadde. Ick meyne niet ymant te vvesen, off hy sal ordelen dusdanighe menschen te laten bevarden ¹⁾, niet te syn goedertieren sachtmoedicheyt, maer valsche vreetheyt. Die van Leyden en van den Haghe moghen

bl. 64. oock ghetughen wat coniu//ratien en bese anslaghen, dese pest in haer quartieren veroorsaecht heeft, maer om die cortheit laeten vvy vvt het een, het ander te bedencken. Nu gaen vvy voort tot die Apostelen die Ian Mattyssoon backer vvtghesonden heeft nae Vrieslandt.

Capvt XII.

Apostelen van Ian Mattyssoon nae Vrieslandt. Opdat gheen lucht vry sou blyuen die Sathan niet vergifte, heeft oock door synen heylighen Enoch Ian Mattyssoon, Apostelen vvtghesonden, nae t' Bisdome van Leeuwarden ²⁾, te vveten Bartelt Boeckbinder, en Derick Cuper anno 33. Deese comende tot een onueruaren volck, dat iuckende oren hadde, syn soe verheuen, doer haer hooghe beroeminghe (want sy verseeckerden, dat sy door oplegging der handen van Ian Mattyssoon, soe crachtich den Heylighen Gheest ontfanghen hadden, als de Apostelen op Pinsterdach) ende hebben soeueel autoriteyts ghecreghen, met haer scrickelike dreygementen vande verdoemenisse, dat een seecker ghetal van menschen, den Heere vvederom crucende, andervverf haer lieten doopen alsofft sy niet eens met Christus bloet ghecoft vvaren

bl. 65. ende vernieuwt. Onder dese syn gheweest // Obbe Philipsoon, en Obbe Philip- Hans Scheerder, die soe diep die bedriechelike leeringhen inghe-

1) „Laten bewarden” of „bewaterden” is „laten begaan, betijen”.

2) Dit bisdom bestond evenmin ten tijde van Jan Matthysz. als toen de auteur ons boekje schreef. In 1561 opgericht, ging het reeds 1578 te niet. V. P. schijnt aan te nemen, dat het kerkrechtelijk voortbestond, en blijft daarom Friesland, vroeger de diocese van Leeuwarden, het bisdom van dien naam noemen.

nomen hebben, dat sy sanderen daechs bequaem waren Biscopen ouer t'volck verheuen te vvorden. wie soude niet segghen een apenspeel te wesen dat dese verblinde menschen aenrechten, ghe-lyck als Obbe selfs in syn bekentenisse belydt, seggende dat hy door oplegging der handen het Bisschops ofte leeraamt vvel ontfanghen ¹⁾, maer den gheest des Heeren noch ghehoort, noch ghesien, noch immermeer gheuoelt heeft, maer wel een naedencken in veel ydele leghe vvorden die niet medebrochten. Acht daghen daernae quam een ander Apostel van Amsterdam, ghenaeamt Peter Houtsagher, dese met deselfde beueynstheyt, heeft noch andere bedroghen, die ghereet stonden om te dwalen, te weten Dirick Philipssoon de broeder van Obbe, ende meer andere, dien hy herdoopt heeft. Maer dese maecktent soe, dat de Magistraet hem socht te vanghen, en de poorten van de stadt liet besluten, alsoe dat die wederdopers in grote persecutie veruielen, maer Houtsagher onquamt en vertrock nae Amsterdam. Obbe doer blynden yuer off sotte glorie, heeft syn // talent in een Knoppeldoech niet vvillen bl. 66. bewaren, maer tot syn groote besvvaertheyt (als hy naederhandt beclaecht) veel menschen verleyt en herdoopt, iae oock sommighe Obbe maeckt Biscopen Dirick Philipssoon, David Iorissoon binnen Delft, Menno Symonssoon binnen Groeninghen. Met dese heeft hy ontrent het iaer 36. de vredsame leer der wederdopers in alle platsen poghen te planten, en de prophetyen van syn Apostelen, die hem ghesonden hadden, nae te comen. VVant dese hadden vvt den Gheest verkundicht dat sy het Euangelij des vreedts en enicheyts ontfanghen hadden, datter een nieuve vverelt soude opstaen in heylicheyte en rechtvaerdicheyte, dat Godt haer vianden en tyrannen des gheloofs voor haer oghen soude vvech nemen, dat sy in minnelickheyt en liefde het woort des Heeren sonder svveert of messe, off ennighe bloetstortinghe, soude preeken. Maer Obbe is in syn arbeydt vvederslachtich ³⁾ ghevvdoren, vvant hy vernam, dat noch syn ghesanten off Apostelen in enicheyte bleuen onder den anderen, noch in vrede met haeren naesten, maer Obbe in syn alle oproer en vervvoestheyte verkundichden. De eene (seyt hy selfs) bekentenisse. brocht de Echt op rollen; de ander leerden niet dan parabolē; bl. 67. de derde en vvouden // nymant in ghenade nemen, noch voor een Discort der broeder bekennen die eenmael nae den doop afvielen; De vierde Apostelen. vvoude den doop Iohannis voor den doop Christi hebben; andere stonden op veel ghesichten, droomen en prophetyen; sommighe

1) Er staat: „anfangen”. 2) Er staat: „Sym-Gonssoon”.

3) Tegenslag, tegenspoed hebben; als eene onderneming mislukt.

VVederdo-
pers nemen
Oude clooster
in.

vvilden dat vvanneer de broeders ghedoot vvaren, vvederom soudē verrysen in der aerden en hier met Christus 1000 iaer regeren, en van al dat sy verlaten hadden, 1000 fout ontfanghen, Aldus vvasser soe mennighe man, soe mennighe sin, alst noch onder de doopghesinde tot huyden op den dach is; wat sy teghen haerren naesten bedreuen, hebben wy eensdeels in t'speel van Munster, Amsterdam en leyden gheroert; maer de discipulen van Obbe hebben haer niet min in Vrieslandt Groeningher Landt en andere plaetsen ghequeten, Die van Oudeclooster moghen ghetuych gheuen. De vverelt is kundich met wat bedriecheleycke anslaghen de Belhamels het simpele volck hier verleyden. Sy meynden als de Hollanders op te trecken nae Munster off t' nieuwe Ierusalem; maer haer vermetelheyt, off de gheest des bedrochs, vvas soe groot in haer, dat sy selfs Princen ouer Gods volck vvilden bliuen, en Oudeclooster het nieuwe Ierusalem besetten. Sy maeckten de menschen diets, op de bomen te climmen, en wt den Hemel spyse

bl. 68. te verwachten, maer de

¹⁾ bosem // vande capiteynen

was haer hemel, daer sy de koeck wt haelden en heymelick aeten. Godt gaf haer het goet van haer vianden, waerom sy vryelick de godlosen mochten berouen, verjaghen en Oudeclooster besitten. Gods macht soude voor haer vechten, ende waert dat de vianden Oudeclooster wilde beleggen, sy hoefden haer niet te weren, die bussen vande vianden soudē haer omkeeren, ende in haer eyghen volck loss gaen. Maer de ontsinde menschen als sy belegert worden, vernamen anders, en stelden haer te vveer, met schieten en steken soe sy best mochten, ter tyt dat sy vernielt vvorden. In Groeninghelandt vvas een ander discipul, niet minder van beroemen, met namen Henrick Schoenmaecker. Deese vvas soe hooch verkoren, dat hy hem seluen onder de doopsghesinden wtgaff voorde rechte Messias, die ghesonden vvas, om haer alle te verlossen. Hy maeckten syn seluen naeck tot den middel toe, en riep schrickelick, slaet doot, slaet doot, slaet doot, monnicken, papen, en alle ouerheyt, betert v, betert v, betert v, v verlossing is nu voorhanden, v verlossing is nu voorhanden, met dusdanighe grillen, most

bl. 69. dese de dryuinghe van syn gheest // vvtvvercken, ter tyt dat hy vande iustitie vvechghenomen ²⁾ vvorden; de grousame toelop vande vvederdopers te Hazersam ³⁾, ende de vervvoeste aenslaghen onder de Obbyten (alhoewel Obbe beclaecht dat sulx teghen syn ghemoet

Heinrich
schoenmae-
cker werckt
syn curen in
Groeningher-
landt.

Oproer maken
in den Dam.

¹⁾ Waarom hier die ruimte is opengelaten (niet in den 2den druk), is even onduidelijk als wat die „bosem der capiteynen” beteekent.

²⁾ Er staat: evvechgenomen.

³⁾ Hazerswoude. Zie over het oproer aldaar in Jan. 1535: Dr. L. Knappert in het *Leidsche Theol. Tijdschrift* 1905, bl. 142; 1906, bl. 550.

angherecht is) laten vvy om de cortheyt passeren. Iae dit gheslecht is soe vermennichuuldicht, dattet cleyn Hoopken, twelke de gherechticheyt alleen most hebben tot haer ouerheyt, oock Coningen voortgebracht heeft. Ende ghelyck die van Munster soe hebben oock die vvederdopers van Vtrecht een Coninck opgherecht, maer met gheen staff van yser, syn macht is haest ghebroken, ende doer de iustitie gheapprehendeert ende omghebracht. Dese ende derghelycke raseryen en beseten dryuinghe die niet en streckten, dan tot ruyne vande eendrachtighe Christenheyt, hebben Obbe Philipssoon bevveecht te beclaghen syn valsche ende loghenachtighe seynding, die hy ontfanghen hadde, die ydele crachtlose ende schadelicke seinding, dien hy de drie ghesanten Dirick philipssoon, en Menno Simonssoon ghegheuen hadde ¹⁾. Heeft daerom ghenodicht ghevveest, haer byeen te ontbieden, en verclaren syn seynding vande Amster//damsche Apostelen ontfanghen valsch te syn, en syn oplegging der handen, op haer ghedaen van gheender vvaerden te syn, dan tot verleyding der sielen, en bederuinghe van t' landt; dat sy voer een Ghemeente Christi een vvoeste grouwel opgherecht hadden, voor een tempel Godts een spelunck der mordenaren, vol haet, nydt, afgunst, gheestelicke houardy, gheueynsheyt, hypocrisij, verachtinghe, smaet die liefde noch vveldaet bevvech, noch een ander lyden konden, die van syn gheloue, seckte en opinie niet en vvas, en tot alle syn voernemen ende aenslaghen niet Iae en Amen en seyde. Vermaende daerom ernstelick dese syn Biscoppen te vvillen afstandt doen van t'geene sy tot noch toe, tot achterdeel vande Christenheyt, schadelick en besvvaerlick bedient hadden. Maer de houaerdy en eighen goetdunckenheyt, is soe diepe in dese ghevvertelt ghevveest, dat sy lieuer in onenicheyt met hem vvilde vallen, dan haer dwalinghen veranderen off vvederroepen: Ende syn alsoe van Obbe haer Apostel ghescheyden.

Capvt XIII.

Maer de beghint te vallen, houdt niet // op, voor hy coompt in t'diepste, soe vvast David Ioris niet ghenoch een discipel van een bedroghen ghesant te syn, maer is soe ghevordert door de gheester dvvalinghen, dat hy S. Ian te bouen ging, iae den vvarachtighen Salichmaecker niet ghelyck, maer selfs vvas. Syn dvvalinghen, syn soe schrickelick dat Christen ooren daervoer beuen ²⁾, en vvonder bouen vvonder is, hoe noch ennighe menschen moghen gheuonden vvorden, die oock synen naem vvillen horen noemen; maer lichtuerdighe luyden die t'fundament vande vvaerheyt verloren

VVederdopers hebben een Coninck tot Vtrecht.

bl. 70.

Obbe philipssoon wederroeft syn seynding. Bekentenisse van Obbe int lest.

bl. 71.

David Iorissoon scheyd van syn broeders, ende maeckt een nieuwe kettery.

1) De derde was David Joris. Zie de *Successio*, bl. 66 hiervóór; en Obbe Philips' *Bekentenisse*, uitg. van 1584, fol. C v v.

2) In den eersten druk staat: „bleven”; 2de druk: „beven”.

hebben, vvorden hast met hooghe vvorden en beloofften verleydt, van vvelcke ons goetdunkt tot een vvaerschouvvving ennighe te stellen. In syn vvonderboeck, fol 2. Ca. 1. seyt hy aldus. O groot vvonder, iae vvonder ouer vvonder, want nerghens vvas sulken Engelsche nieuuwe blyde mare en vvort des leuens by de menschen ghehort, sulke vvonderlicke gloriose ghesichten op aerden in de vvaerheyt ghesien. Daerom iubileert o ghy Hemelen, syt vrolick ghy aerde, alle ghy volcken, die beyde naeby, en verre syt, vveent ¹⁾ van blyschappen, dat hem de Duuel nu in dese laste daghen dus bl. 72. svvert ²⁾ // voergheeft: VVant siet nu sal de gantsche aerde vande claerheyt des Enghels des anschyns des heeren, ewilicken verlicht ende verblydt vvorden. Het sal alsoe gheschien, nempt daer acht op. In syn verlichtinghboexken seyt hy aldus. O Iacob verneemt met vwen oren wysheyt, du huys Israhel grypt verstandt, vattet ter herten die redenen myns mons, myn gheest sal den sin als t' licht in waerheyt verclaren, en vervullen den gront des teghenwoordighen tyts. Maer wat licht dese grote Messias voortghebracht heeft, verclaren dese nauolghende articulen. Liefhebbers der ³⁾ waerheyt sluyten haer oren.

1. Scrickelike articulen van Dauid Iorisssoon.

- Alle leeringhen tot noch toe ouergheleuert ende gheleert doer Moysen, propheten, Iesum Christum, Apostelen en Euangelisten, syn onnut en van geender vvaerden, om te vercryghen, die warachtighe ende perfecte salicheyt. Ende alleen tot dien eynde ofte intentie inghestelt, opdat sy de menschen ghelyck kynderen in haer officie soude behouden, ter tyt toe dat Dauid Iorisssoon ghecomen is, die de perfecte leringhen en t' licht des waerheys ghebrocht heeft.
- bl. 73. 2. Dauid Iorisssoon die warachtighe // Christus ende Messias, ende deser lieue zoon vanden vader geboren, niet wt den vleysch, maer wt den heylighen Gheest, ende de Gheest Christi.
3. Christus is nae syn doot niet warachtelick verresen inden vleysch, dan het vleysch tot niet ghebrocht synde, soe is hy geboren tot noch toe, in een plaets, voor de Heylighe onbekent, ende nu is hy aen Dauid Iorisssoon gantsch en al ouergheleuert, ende inghestort in syn ziele.
4. Dauid Iorisssoon mach absolutelick de sonden vergheuen, ende oock ophouden, salich maeken en verdoemen ende hy is die op den laetsten dach de werelt sal verordelen.
5. Dauid Iorisssoon sal oprichten het huys van Israhel, en die warachtighe kynderen Leui, met het warachtighe tabernakel Gods, niet

1) Volgens den tweeden druk; in den eersten: went.

2) „Swart”.

3) Volgens den tweeden druk; in den eersten „de”.

door het Cruys ende doot, ghelyck dese ander Christus, dan met goedertierenheyt, liefden, ende gratye.

Dauid Iorisssoon een seer lieue soone Gods, sal volbrenghe die 6. menschelicke salicheyt, niet op de menschelicke maniere, off met cruys, ghelyk Christus Iesus dede, maer in den heylighen gheest en verburghen, alsoe dat nymant hem // sal verstaen, dan de bl. 74. gheene die hem geloof gheeft en volcht.

Die kerck die Christus en syn Apostelen ghefundeert hebben, 7. is nu gantslick veruallen, en gheheel vergaen, vvaerwt blyckt de rechte kerck niet geweest te syn teghins welke de porten der hellen gheen macht soudē hebben: dan dat Christus sulx gheseyt heft van een kerck, die door Dauid Iorisson versaemt ende in eenicheit ghebracht sal worden. In welke Christus en syn Apostelen altyt haer oock geworpen hebben.

Dauid Iorisssoon is merder als Ioannes Baptista, en als die hey- 8. lighen, iae meerder als Christus Iesus, die welke van Maria gheboren is, doer een vrouwe tot vleysch ghecome, maer Dauid Iorisssoon, doer den Heylighen Gheest, is gants hemels, daerom hy is de alderminste, daer Iesus af seydt, die de minst is in t' Ryck der hemelen is meerder als hij. Alle sonden teghens den vader en den Soon moghen vergheuen worden, maer teghens den heylighen Gheest, dat is, Dauid Iorisssoon ghedaen, moghen nimmermeer vergheuen vvorden, vvaervt blyckt, hy meerder is als Christus.

Dese articulen heeft ghecolligeert en in t'druck laten gaen de Rector en vni//versiteyt van Basel: alwaer t'licham van dese aff- bl. 75. grysselicke ketter, nae dattet tyve iaeren begraven was gheveest, vveder vvt der aerden, van de Lutheranen ghehaelt is, ende met syn boecken en syn conterfeytsel verbrant. Het boek daer vvy dese dinghen vvt ghetroken hebben, is ghedruckt tot Antvverpen anno. 1560 ¹⁾. Surius in Comment. an. 1565. ²⁾ roert oock meest dese materie. Dit is een vande ghesanten die Obbe Philipssoon het Leerampt opgheleydt heeft, maer bouen syn meister, van een glaesschryuer, een Aertsketter heeft vvillen vvesen, en dusdanighe grouvvelicke blasphemien vvt syne stinckende mondt, als vvt een doot graff vvtghespoghen. Nu laet ons sien vvat die tyve ander discipulen van Obbe angherecht hebben.

Dauid Iorisssoon vvort vande Marti-
nisten ver-
brant.

1) Bedoeld is: *Davidis Georgii Holandi Haeresiarchae uita & Doctrina... Per rectorem et academiam basiliensem... conscripta*. Antverpiae, Apud Guil. Simmoem... M.D.LX. 't Is de derde uitgaaf van het boekje; de eerste verscheen te Basel in 1559.

2) De *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum ob anno 1500 ad a. 1564*. Lovan. 1566. Surius is de afvallige van het Protestantisme, die vooral als uitgever van de *Vitae Sanctorum*, Coloniae 1570—1575 en latere drukken, bekend is.

Capvt XIII.

- Menno en Dirck maken ander Biscoppen. MENno Symonssoon en Dirck Philipssoon by den anderen blyuende en het saet der dolingen daghelix sayende, hebben tussehen t' i aer van 1542. en 1547. noch voortghesonden seekere leeraers, Adam pastoor, Henrich van Vreen, Antonius van Coelen, Gielis van Aken, ende Frans Reynekcuper ¹⁾. Tve van dese een tyt lang teghen
- bl. 76. de persing van // haer conscientie, het officie bedienende, hebben te laesten met haer meesters en medeconsorten beghinnen te twisten, ende van leren en dopen opgehouden. Menno en Dirck, met haer andere creaturen, dit vonxken willende vvtblussen, hebben een disputatie binnen Embden teghen haer anno 47. begrepen, alvvaer alle diese voorghenoemde hoofden der VVederdopers by een syn vergadert, maer niet tot enicheyt. Veel dinghen syn met groote confusie inordentlick ghedreuen. Menno strede ghevvellich teghen de Menschwerding Christi ²⁾, verworp de kynderdoop, stont toe de Echtmyding, en derghelycke dwalinghen. Frans Cuper en Adam pastor vvaren hierteghen, ende neychden haer nae de catholycke
- 1 Tim. 3. kerck en t' fundament vande vvaerheyt, als Paulus spreckt. Menno bemerckende, dat syn verwerring gheen vaet en hadde, heeft dese tve ghebeden, dat sy ter liefden des enicheyts hen toch in stilte vvilden houden, en aende broeders daaraf niet openbaeren. Adam Pastor die de voet op de goede wech hadde om weeder te keren, is soe vanden Gheest des ongheloofs beuochten, dat hy t' licht der
- bl. 77. vvaerheyt andermael verloren heeft, ende is // ghedwaelt vvt de eene ketterye inde ander. Soe diep nam hy de schrift in eyghen wysheyt, dat hy al syn wysheyt verloor, ende t'licht van de heylyghe Dryeuuldicheyt heeft syn crancke ghesicht verduystert, omdat hy lieuer in eighen wetenheyt een meister wilde wesen, dan in simpelheyt des gheloofs een discipul van syn voorvaders.
- Adam pastor wort een Arriaen. In t'cort hy worden een Arriaen, ende die eerst ghelochent hadde onder de VVederdopers Christus mensheyt van syn moeder, lochent nu Christus Godtheyt van syn vader. Ende soe is dese Bisschop verlopen ter tyt dat hy inde afgront van ongheloof ghecomen is. Maer als hy in vele punten de VVederdopers teghensprack, hebben hem Menno en Dirck Philipssoon tot een heymelicke dispuyt binnen Goch in t'landt van Cleef beroepen anno. 47. Alwaer Adam met syn anhang lang en breet teghen de VVederdopers

1) Lees: Frans Reines Kuiper. De auteur schijnt eene gedrukte *Confessie*, d. i. herroeping, van dezen gekend te hebben, zie bl. 78 van de *Successio*. Verg.: Scheffer in de *Doopsgez. Bijdragen*, 1894, bl. 22; Ottius ontleende zijn bericht aan ons geschrift en aan F. Spanheim, *Variae disputationes anti-Anabaptisticae*. L. B. 1643.

2) Tegen de gewone kerkelijke leer over de menschwording; de menschwording zelve verwierp hij niet.

gheargueert heeft ende nae syn hertneckicheyt syn eyndt houdende, is van Dirck Philipssoon ¹⁾ ghebannen ende den Duuel ouergheleuert. Adam die mocht oock alsoe mede doen, nae syn recht dat hy hadde, ende ging voort als een vuyl water dat vvtghegoten is en soe lang loopt, ter tyt het verdwynt. //

Frans Cuper heeft met meerder ootmoedicheyt syn schult beleden en beclaecht, die hy verleydt hadde poochen hy weder te roepen en de dvvalinghen vande dopsghesinde een yghelick te openbaren ²⁾. Menno dit verstaende is nae 2 Iaeren vande voorgaende disputatie tot Embde ghecomen, en bemerkende dat Frans Cuper te verre syn stricken ontcomen vvas, heeft een vloet van boesheyt nae hem vvtghespoghen off hy hem by auantuer hem mocht veruaren en in verschricktheyt bevvoelen ³⁾: hy heeft, seg ick, met de vvorden des bans hem inde hel gheworpen, en alsoe die schadelicke broederschap opgheseyt. Frans Cuper heeft niet min teghen Menno ghedaen: maer in teghenwoordicheyt van M. Hypolitus president vanden houe in Vrieslandt, heeft alle de dvvalinghen van Menno verworpen en versvvoren, belouende voortaan in dat ghehoof van syn vooruaders te leuen, dat hy in syn eerste doopsel Christum ingheyndt ⁴⁾, en een erfghenaem des ewighen leuens ghemaect hadde. Dit gheschiede an. 1554. Te voren ontrent het iaer 1550 is Henrich van Vreen met Anthonius van Colen oock van Menno geschieden, soe Cuyper in syn Confessie verclaert ⁵⁾. Bleuen dan noch voor een tyt by den anderen Menno Symonssoon, Dirck Philipssoon en // Gielis van Aken. Dese drie hebben voorder tuschen den iare 1547. en 1554. gheauthorizeert en t'leeramt opgheleyt eenen anderen Bishop haer ghelyck, te vveten, Lenardt Bouwenssoon: die hem soe ghevveert heeft in syn anghenomen officie, dat hy veel menschen in diuersche prouintien, als vrieslandt, Oueryssel, sticht van vtrecht, Hollandt, Zelandt, Brabant en Vlanderen, verleydt heeft, veel opleggende het leeramt, die met hem het quaet saet mochten verspraken, Iae heeft oock Bisschopen gheordineert, by ons wel bekend, Hans Bosschert off Hans de Weuer en Huyte Reynx en meer andere. Maer anghesien niet vvt den Heylighen Gheest maer wt eyghen goetduncken alle dese hoofden ghedreuen worden, isser groote onenicheyt onder haer ghewesen, soe dat sy veroersaeckt syn inden iaere .1554. en ⁶⁾ vergadering te houden binnen Wismer, alwaer Menno op die tyt was

bl. 78.

Frans Cuper
bekeert hem.Hy wort van
Menno ghe-
bannen.

bl. 79.

Menno
maeckt lerar
Lenardt Bou-
wenssoon.Lenard
maeckt Bis-
schop Hans de
weuer en
Huyte Rey-
nix.

1) Niet door Menno. Zie de *Voorreden* op Menno's *Vermanende belijdinge van den Drie-eenigen Godt* in zijne *Opera*, uitgaaf van 1681, fol. 383; *Doopsgez. Bijdr.*, 1894, bl. 24. Daartegenover staat wat door mij, *Bibliotheca Reform. Neerl.*, deel V, bl. 322, is opgemerkt. 2) Zie bl. 75 hiervóór, aantekening 1. 3) Inwikkelen.

4) Ingeënt; „inten” voor „enten”.

5) Zie aant. 2.

6) Een.

vyonachtich. Alhier, nae veel disputen en werringen, syn te laesten in dese articulen gheaccordeert ¹⁾.

- Beslyt tot
wismer.
1. Inden 1. bekennen vvy, van degheene die buten de Ghemente trouvvven, dat men deselfde persoon buten de ghemente stellen sal, en schuwen hem alsoe langhe als ²⁾ hy een rechtformich Christelick leuen vor Godt en de broeders bewyst. En als dan soe staen de bl. 80. broeders ghelaten ³⁾ denself//den te ontfanghen t'sy broeder off suster, tot dat de broeders een tyt sullen aensien ⁴⁾, de ghelegentheyte der saecken van de vorschreuen personen ⁵⁾.
 2. Item ten tyveden van den ban in copen ende vercopen bekennen ende verstaen wy, dattet onrecht is, off den afuallighe die moet den noot eyschen ⁶⁾.
 3. Item ten derden tusschen man ende wyff verstaen vvy, dat men den afuallighen sal schuwen en myden, het sy dan man ofte wyff: maer indien dattet een crancke conscientie sy, die ⁷⁾ des niet konnen begrypen, daerteghen stryden die Scriften des Echts, derhaluen salmen met bescheydt insien offte oock conscientie sy ofte niet, dan oft vleesch sy, dat vvert hen ⁸⁾ wel haest openbaren. Ende wanner yemant inde Ghemeynte wil treden, en haer eyghe gade ⁹⁾ is afuallich, die salmen oock stellen als voorseyt is.
 4. Item ten vierden soe een ghelouige ende onghelouighe met den andere inde echte staen, ende die onghelouighe doet ouerspeel, soe is die echt ghebroken, ende soe t' een is die sich beclaecht dat hy tot een val ghecomen is, ende beghert hem te beteren, soe consenteren ¹⁰⁾ de broeders die ghelouighe by den ouerspeelder te

1) Deze artikelen zijn oudtijds tweemaal gedrukt. De eerste maal achter *Een Lieffelijcke Vermaninghe*... Door Men. Sy. Hoe dat een Christen sal geschickt zijn, ende van dat schouwen ofte afsnijden der valscher Broederen enz. By my Yge Ygesz, ... tot Harlinghen; aldaar quat. C. ij v vgg. Van deze *Vermaninghe* was de eerste uitgaaf in 1541 verschenen, zooals aan het slot van dezen herdruk blijkt, die zelf in 1582 het licht heeft gezien: Alenson's *Teghenbericht*, bl. 95 in de aantekening. Ten andere de drie eerste artikelen in *Het Brilleken enz.*, door J. S., Haerlem, Van Wesbusch, 1630, bl. 51 vg. — De bepalingen zijn hier en daar zeer onduidelijk: een gevolg mede, vermoed ik, van de moeite, die het inhadd formules te vinden, waarbij al de aanwezigen zich konden neerleggen, hoe verschillend zij ook dachten over de casuïstische vraagstukken, die 't hier gold en die toch voor de „reinheid der gemeente Gods” van zooveel gewicht waren. In zijn *Teghenbericht* formuleert Alenson artikel 1, 2 en 3 kort en volkomen duidelijk, naar de waterlandsche opvatting: niet onmogelijk, dat zij b.v. door de Vriezen anders werden opgevat.

2) Tot zoo lang.

3) „Zij laten toe, zonder zijn gedrag goed of af te keuren, denzelven voorloopig te ontvangen enz.”

4) Bemerken; inzicht hebben in.

5) Uitgaaf Ygesz: van den voorschreuenen persoon.

6) „Tenzij het den afvallige ten nood (voor diens nood) vereischt”.

7) Zoo *Het Brilleken* en de uitgaaf Ygesz. De *Successio* heeft: dien.

8) Waarschijnlijk te lezen: „hem”, d. i. „zich”.

9) *Het Brilleken*: haer egade.

10) Uitgaaf Ygesz: consenteeren hem.

gaen, ende willen den//selfden vermanen, indien dattet die con- bl. 81.
 cientie verdragen mach, nae aensien der saeken ghelegentheyd.
 Maer ist dat hy een moetwillich ouerspeelder is, soe staet het ¹⁾
 die onschuldige vry: behaluen dat sy staen sal in raet en besluyt
 der ghemeynthe, ende wedertrouwen nae ghelegentheyd en besluyt
 derselfder saecken weluerstaende.

Item ten vyfden van die ghelouighe ende onghelouighen, soe nu 5.
 die onghelouighe scheyden vvil om des gheloofs vville, soe sal hem
 die ghelouighe eerlick houven ²⁾ sonder trouwen: alsoe, als die
 onghelouighe trout ofte hoereert, soe mach die ghelouighen oock
 trouwen, by raedt der outsten en der Ghemeynthen ³⁾. De Wederdo-
 pers gheven
 die anderen
 een schey-
 brief.

Ten sesten vandie ghelouighe kynderen, de ghelouighe ouders 6.
 hebben, consenteert die ghemeynthe niet te trouwen sonder consent
 van haer ouders: want ⁴⁾ sy in de voeding staen van haer ouders.
 Maer wanneer die kinderen nu die eere haer ouders bevvesen
 hebben, ende die ouders niet willen consenteren, soe kunnen sy
 die kinderen haer recht niet benemen. Ende die onghelouighe
 ouders hebben, sullen die kinderen aen haer ouders oock raet vrae-
 ghen ende eeren, maer indien // dat haer onghelouighe ouders bl. 82.
 niet consenteren willen, soe salmen haer laten richten vander Ghe-
 meente, vvy seggen heymelicke trou, vveerschappen ⁵⁾.

Item ten 7. rechte schult voor recht te eyschen, consenteren 7.
 vvy altyt daer gheen ongodlickheyt wt ontstaet.

Item ten 8. van de vvapenen, wanneer die ghelouighe ouer de 8.
 wech reyst nae de gelegenheyt des landts, een eerbaer stock ofte
 rappier ouer die schouderen te hebben nae des Landts maniere
 ofte ghevvoonte, kunnen die Ouste niet voor onreyn aensien. Maer
 die gheweerlicke wapens nae de ⁶⁾ Ouericheyt beuel te laten besien
 ofte te tonen, stellen die Outste onvry te syn, ten sy dattet die
 onweericke ⁷⁾ knechten gheschiet.

Item ten 9. dat nymant van hem seluen sal gaen leren off ver- 9.
 manen doer die ghemeynthen, tensy dat hy daertoe vande Ghe-
 meynthe ofte Outste ghesonden off gheordineert is. De eerste We-
 derdoper is
 niet gheson-
 den, ergo nie-

1) De uitgaaf Ygesz laat „het” weg.

2) Ald.: houden, *Successio*, 2de druk: houwen.

3) Ald.: „...sonder trouwen, also langhe als die ongelouige vrij is maer so die
 ongelouige trouwen ofte hoereert so mach die ghelouighe oock trouwen by raet
 der Outsten der gemeynthen...”. Deze lezing is zeker juister.

4) Misschien: ...wanneer zij in de opvoeding staan...

5) Uitgaaf Ygesz: „...trou weerschappen te bestraffen...”. Wat bedoeld wordt,
 is mij niet duidelijk.

6) Lees: „der”. — „Geweerlicke wapens” zijn wapenen voor den aanval.

7) Uitgaaf Ygesz: „weerlijcke”. Het een is even onduidelijk als het ander.

mand van
haer mach
preken.

Matt. 19.
bl. 83.
De schrift en
de Ghemeynte
des wederdo-
pers staen on-
der die con-
cientie van
een cranke
broeder.

bant vande Echt dan stellen in de resolutie van de Ghemeynte, dan in t'verkiesen van de onschuldige persoon, die inde Echt ghebonden is, (want dat Godt verenicht heeft, sal de mensch niet scheyden) dan in de tere con//cientie vande broeder ofte suster die teghen die Ghemeynte de schriftuer des Echts verstaet. Want de Ghemeynte wil datmen een afuallighe sal schuwen, en laet nochtans toe, dat teghen haer de crancke concientie met de Schrift des Echts haer behelpt. Hier hebben de Wederdopers het merckteycken van haer rechte kerk verloren, die altyt roepen die scripture is ons merckteyken: maer hier laeten sy de cranke concientie de Schrift teghen haer ordinantie oordelen, en stellen de crancke concientie van haer broeder het merckteyken.

Rom. 10. In t'laeste articul vvillen sy nymandt ontfanghen om te preken, dan die ghesonden syn, als S. Paulus wel getuycht. Maer vvat recht hebben sy dese meerder te verwerpen, die haer seluen nu opwerpen als die oproermaekers haer meyster in Duytslandt Tomas Muntzerus off Blaurock off haer Helias Melchior Hofman, die eerst in Nederlandt onghesonden, ghesonden heeft; off haer opgheworpen propheet de groote Enoch Ian Mattyssoon. Offer oock schaemte is by dese menschen, die vvtspruten wt den tack, die sy self afhouden en niet willen bekennen. Maer die begeerlicke leser, sal int veruolch met clare oghen bekennen, alle de lerars der wederdopers die huylendaechs preken, wt wat // ghesanten dat sy voortcomen. Maer nu laet ons sien hoe dese doctoren van VVismer haer concilie naecomen in t'veruolch.

De wederdo-
pers willen
niet haer send-
Bisschopen
bekennen.

bl. 84.

Capvt XV.

Swaen Rut-
gers onnosel¹⁾.
Vvort om de
Echtmyding
gebannen te-
ghen t'conci-
liabel.

ANno 1555. off daerontrent isser questie en verschil opgheresen binnen Embden, ter cause van een vrou der doopsgesinden; met namen Swaen Rutgers, wiens man om sekere oorsaecken gheban-
nen was vande ghemeynte. Deese vrou wilden haren man in t'bedde ende de tafel niet myden; (nochtans was sy sedich van leuen) waerouer dat die eene partye als te weten Lenart Bouwenssoon, ende syn consorten haer wilden bannen; ende die ander partye, als enen Henrich Naeldemaker off Naeldeman, Ioriaen Heyns met de haren, hebben gheschreuen van dese sake an Menno, de vv welke haer schriftelicken antvvoort, dat syn ziele in sulke dryuinghe, nimmermeer en soude consenteren, noch tot haer voernemen, lae segghen. Dese questie is soe hooch ghelopen, dat ontrent den iaere 1557. ter oorsake van dese, een groote scheuringhe is gheuallen, sulx
bl. 85. dat de voorseyde Nadel//man en Ioriaen Heyns, ende ene die sy

1) Onschuldig.

noemden Schedemaker ¹⁾, met een groten anhanck van Lenart Scheuring om Bouvventssoon en Dirick Philipssoon gescheyden sijn. Waerouer de Echtmydinghe. dat Menno sekere tyt in twyuel stondt, niet vvetende aen vvelke syde hy hem soude begheuen. Ende soe die voorseyde scedemacker, Ioriaen en Naeldeman segghen, soe soude Menno op haerder syde gheuallen syn, ten vvare dat hy ghevreest ²⁾ hadde den Ban van de voorseyde partye van Lenart Bouvvenssoon en Dirck Philipssoon. In summa nae langhe tvvisten syn Nadelman, Ioriaen, Schedemaker en haer gheselschap van Lenart Bouvvenssoon en Dirck Philipssoon als ketters veroordelt ende verbannen ³⁾. Dese verban- Schedema- kers worden verbannen. nen van haer principael roervinck, syn ghenaeamt schedemakers ofte Franikers, ende vvorden nu ter tyt genaemt Waterlanders. Lenardt Bouvvenssoon heeft haer met een eerlicker tytel vereeret, en heft haer gheheyten de DRECKVVAGHEN, ouermits dat sy op- DRECKVVAGHEN. nemen aldat die ander wederdopers verbannen en wechwerpen, oock omdat sy sonder doop annemen, die by de doopsghesinden eens ghedoopt syn. De leere van dese luyden en t' gebruyck is meest ghelyck de voor//seyde der VVederdopers wtghenomen, dat bl. 86. sy ghen Echteluyden vanden anderen scheyden doer haren ban, noch oock in spiese off dranck, copen off vercopen en niet en schuwen die van haer ghebannen syn, ende nemen oock vvederaen in haer ghemeynte nae genochsame boete, die een persoon buten haer ghemeynte ghetrowt heeft, niet thegenstande dieselfde (die sy een vverelts mensch noemen) in haer ghemeynte hem niet en begheeft. Oock soe bannen sy soe lichtelick niet als veel andere vvederdopers: Nochthans herdopen sy alle die vvt de Catholicke kerk tot haer comen, oock diesghelycken Martinisten, en Caluinisten. Van dit gheselschap is teghenwoordich Hans de Rees ⁴⁾ een vande principaelste hoofden. In dese scheydinge en beroerte, als bouen Hans de Rees

1) Scheedemaker was de naam van een leeraar in de Rijk; een naam, die intuschen aan de volgers van dezen ook gegeven werd om hen als „scheiding- of scheurmakers” aan te duiden. Scheffer, *Doopsgez. Bijdr.*, 1894, bl. 34.

2) In het origineel: „gy ghevveest”. De tekst hierboven volgens den 2den druk. „Ten ware” is natuurlijk: „... ware het niet, dat...”.

3) Volgens Scheffer, *Doopsgez. Bijdr.* 1894, bl. 36, aant. 1, vergist de *Successio* zich hier, denkelyk op gezag van Nicolai, a. w., fol. 137 d; en heeft deze scheuring plaats gegrepen zonder ban. Maar het geval heeft, vermoed ik, anders gelegen. L. Bouwens zal wel aan Heyns en Naeldeman te Franeker den ban niet hebben bespaard; dus zal het bericht van Nicolai juist zijn. Maar daarom kan de afscheiding van de Waterlanders in Noord-Holland wel zonder ban hebben plaats gegrepen. Daarover zwijgt Nicolai, fol. 138 a en b, zoowel als het oude bericht, hoe zich die scheuring in Waterland heeft toegedragen, *Doopsgez. Bijdr.*, 1876, bl. 23 vg. Deze scheuringen waren dikwijls alleen plaatselyk, zonder dat die partijen altijd dadelijk als georganiseerde, over het geheele land verbrede kerkgemeenschappen optraden. Zie ook *Opp. Menno S.*, 1681, fol. 312 a.

4) Hans de Ries.

vande Dreck-
waghen.

verhaelt is, tot Embden geuallen, soe synder wt Hollandt ghe-
weest eenen Gherrit Thomassoon, met andere syn ghesellen doops-
ghesinde, begaen ¹⁾ synde tot wat partye sy haer wilde keren, te
weten tot Menno off tot de Schedemakers, off tot Lenart Bouvvens-
soon. Maer doen sy beyde de partijen euen veel wilden doen, syn
sy noch een graed legher gheuallen, en hebben haer gheuoecht
by Henrick Nicolaessoon, met welken sy der vleysche soe veel toe-

bl. 87.
Seckt van
Henrick Ni-
claessoon, of 't
huys der lief-
den.

gegheuen hebben, // dat sy een nieuue seckte, die men noemt de
Dortsche Grondt off *T'huys der Liefde* opgherecht hebben. Dese
Henrick Nicolaessoon comt seer nae de Nicolaiten, die in Apoc.
van Godt verworpen vvorden, omdat sy de huysfrouwen ghemeyn
maeckten. Immers hy gaet in volmaecktheyt, nae syn godtlose
meynonghe haer verre te bouen, soedat hem nae de gheest alle
ding vry staet; iae oock gelyck my van loofwaardighe personen
verhaelt is, soe vry, dat hy modernaeck tuschen tvve naeckte
gheechte vrouwen, als een onredelick swyn, die den gheest ghe-
heel verloren heeft, is sien leggen vventelen. Siet tot vvat affgrys-
selickheyt, onder t' dixel van volmaecktheyt de redelicke mensch,
iae de ghelouighe Chrystelicke ziele, gheleydt wort. Dese seckt
voecht haer tot ²⁾ alle menschen, en syn quantsuys soe perfect, dat
niemants ommegang off gheloof, iae exercitie haer en hindert. Sy
syn Dauid Iorissoon niet seer onghelyck, al hoeevel onder t' dixel
van een ander naem; Iae dese ghesintheyt can niet ghenoch ghe-
lofs ³⁾, noch hudensdaechs, van dit vuyle vercken, vvtspreken, en
meynen, hy heeft niet min ghedaen als Dauid Iorissoon. Maer laet
bl. 88. ons dit stinckende huys // verby gaen, ende sien voort vvat ander
Meisters, teghen haer gheselschap aengherecht hebben.

Suyner
oghen sluyt v
toe.

Capvt XVI.

Scheuring
van Zyles en
Lemke.

Anno 1559. oft daerontrent is op een nieuw een grote tvvist
gheresen tusschen Syles en Lemke ter eene, en Mennisghesindt
ter ander syde ter oersaek vande Echtmyding: die vvelke soe
hooch ghelopen is, dat sy van Menno, Dirck Philipsssoon, en Lenart
Bouvvenssoon, als ketters verbannen syn. Syles en Lemke vvilden
nae t'besluyt van Wismer vvat soetelick ghehandelt hebben in
de Echtmyding, dattet de concientie vande cranke broeder ofte
suster vry soude staen syn gade die gesondicht hadde, off afghe-
uallen was, te laten off daerby te blyuen: de vveerhaen Menno,
met Dirck en Lenardt Bouvvenssoon, teghen haer besluyt van
Wismer en openbare Leringhen, vvilden, datmen oock sonder
voorgaende vermaninghe de sondaer sou bannen ende Echtmyden.

1) Er mede bezig, er over doende zijnde; overleggende.

2) In de beteekenis: „naar”.

3) Hetzelfde als „lofs”.

T' dunckt ons goet, de tvvistinghe leringhen van t'hooft der VVerdopers Menno, hier int net te stellen, opdat een yghelick van de doops//ghesinde mach bemercken op vvat crancke onstadighe riet ¹⁾, dat met alle vvynden vvayt, sy steunen ²⁾. In syn boeck teghen Gellium Fabri, fol. 4. & 5 ³⁾. seyt hy aldus. VVy doen ghelyck ons des Heeren vvort beuolen heeft. Alle die hem inde ghehoorsamheyte des vvorts begheuen, en daernae vvederom erchelick teghen t' vvoort leren, of leuen, soe sy hem door broederlicke onderwysinghe en vermaninghe niet segghen off leren laten, die selfde moghen ons broeders off susters niet syn. Soe doch daer gheen betering meer te verhoppen is, moet mense ten laesten die ghemeynschap der godvruchtighen, handt, mondt ende dergheleken wandel ⁴⁾, hoewel met troerichheit en vele tranen affsegghen. Ten anderen secht Menno ⁵⁾, dit is de rechte aert ende voornemen eens Christelicken broeders, wie dat hem van het quade affwendet, hetsy van syn valsche lere, off van syn ydele leuen: ende schickt hem nae den Euangelye Iesu Christi, daer hy toe ghedoopt is, dien en sal noch en mach inder ewichheit van enighe broeder wtghestoten vvorden. Ten derden in t' selfde boeck ⁶⁾ seyt aldus: VVant soe wylt ons schrifts beueel ende ordening, namentlick, dat men die dronekaerts eerst // vermanen sal, en indien sy hen dan niet en bekeren, met derghelecker bewillinghe vander Ghemeenschap der kerken afdoen sal. Math. 18. 1. Cor. 5. En ten laesten besluyt hy. Hier is myn innerlickste gheloue, en vterlixste bekentenisse, van die afsonde-

bl. 89.

Menno wil niet dat men den sonder terstont sal bannen.

1.

2.

3.

bl. 90.

1) Hoe lang Menno ten opzichte van den ban heeft geweyfeld en hoe hij daarentrent in den loop van zijne werkzaamheid is veranderd, heeft Nicolai, a. w., fol. 116 c vgg. nog veel uitvoeriger dan de *Successio* uit zijne geschriften van verschillende jaren aangetoond en is ook door Scheffer, *Doopsg. Bijdr.* 1894, bl. 10 vgg. beschreven en verklaard. Natuurlijk luidt Scheffer's oordeel minder hard dan dat, 'twelk de roomsche schrijver op zijn standpunt wel vellen moest. Over het al te ongunstige oordeel van de *Successio* zie Scheffer in dat artikel; o. a. bl. 20, aantek. 1.

2) Volgens den 2^{den} druk. In den eersten „stonen”.

3) Dit moet wezen: „lit. P. 4 ende 5”; zoo toch duidt Nicolai, fol. 117 b en 205 c, deze plaats aan. Hij zoowel als V. P. in den tekst hebben uit eene oudste nitgaaf van „het boeck teghen Gellium Fabri” geput, die verloren is gegaan. Nicolai, wiens werk in 1569 is verschenen, kan geene andere uitgaaf tot zijn dienst hebben gehad. De eerste nog bewaarde druk van genoemd geschrift komt voor in het *Sommarie ofte Bijeenvergaderinge van sommige... Bekentenissen des Gheloofs, Mitsgaders eenighe... Verantwoordingen op sommige Schriften van Gellio Fabro... door Menno Symons... te coop by Jan Janszoon... tot Hoorn. Anno 1600.* — De woorden, in den tekst aangehaald, staan in de *Opera omnia Menno Symons*, 1681, op fol. 292 a.

4) Omgang.

5) Niet in het geschrift tegen Gellius Faber, maar in de *Lieffelijcke Vermaninghe of Onderwijsinghe* [1582], quat. A vj v. Zie over dit boekje bl. 79 van de *Successio*: hierboven bl. 52.

6) Dit is volgens Nicolai, a. w., fol. 118 c, weer ontleend aan „het boeck tegen Gel. lit. S. ij”.

Dit heeft Men-
no haest ver-
gheten.

ringhe, denwelke ick voor dese tyt niet aengeteykent, en aen den dach niet ghegheuen hebbe, maer de noot heeft my gedronghen, en met dese myn gheloue ende bekentenisse: (welcke ik vande beghinne, altyt dus ghehadt hebbe) begeer ik in Christo te slapen, en in dien daghe, voor den stoel myns Gods te verschynen: denwelken men vande afghesonderden wt der heyligher Schrift met bestendiger vvaerheyt den godsuruchtighe concientien inbeelden, voordraghen en leren can. Derhalue begheer ick aen alle myn susteren en broeders in den Heere, dat sy van deser saecke hiernae in vrede laten, ende myn gheen moyten meer en maecken. Daer en sal doch anders niet, door Gods ghenade, wt mynen mondt ghehoort worden, dan myne schriften vermelden en medebrenghen.

4. Ten 4. Seyt aldus in eenen brief ghesonden aen die heymelicke bl. 91. doopsche broeders te Franiker ¹⁾ in VVestvrieslandt; Is // doch den ban eensdeels ter boeten naeghelaten ²⁾. Is nu die boete daer, namelick dat claghende hert, hoe kan den ban ouer een soedanighe metter schrift gheueft vvorden. Och myne broeders, staet af van alsoedanighe voornemen, want het streckt tot der verdoeminghe ende niet tot beteringhe.

Hier staet
Menno die
Echtmyding
niet toe.

5. Ten 5. schrift hy aldus in eenen brief ghesonden aen syn heymelicke gemeynthe binnen Embden an. 1556. den 12. Nouembris. Ick doe onse lieue broederen met grote droeffenisse des herten weten, hoe myn vast den eenen clachelicken brief voor, den anderen nae, om de saecke van man en vvyff, des bans haluen aengheschreuen vvort: alsoe dat ick grote truricheyt by veel godturuchtighe herten vermercke. Het vvvelke my oock geen vvonder en gheeft, vvant ick van aenbeghinne myns diensts, iae meer als 20 iaren lang, ghansch bangichlick om deselfde saeck becommert ghestaen hebbe, tot op dese vvre toe, en kan oock met dat dryuen, als nu in Nederlandt gheschiet, niet versadicht worden. VVant Dirick Philipssoon onse broeder en ick hebben ons eersdaechs ³⁾, ick meyne anno 47. met den Ousten broederen ghesproecken; Is bl. 92. oock ouer tvve iaren te VVismer eensdeels vvederom be//sloten ende verhaelt, hoe dat men hem daerin schicken soude, nae ghe-

1) Deze brief is (evenals de volgende aan de gemeente Emden) volgens Nicolai in zijne Aanteekeningen op de vertaling van Bullinger, a. w., fol. 118 d, in 1562 gedrukt. Nicolai nam beide uit dezen druk over: t. a. p., fol. 119 en 120. Later zijn zij nog meermalen uitgegeven, o. a. achter Menno's *Lieffelijcke Vermaninghe ... by my Yge Ygesz, ... tot Harlinghen*. [1582]. Zie boven aanteekening 3 op bl. 79 van de *Successio*.

2) N.l. door Christus. De ban is ons door hem als zijn gebod nagelaten en dit „voor de boete”, om de boete te bevorderen.

3) Lees: „eensdaechs”; op een, een zekeren dag.

legentheynt der saecke. Men soude den ghewissen reghel vermanen, maer nymant bouen syn conscientie, die dat niet vaten en kan, dringhen, maer in alle liefde dulden en draghen. VVant ick hope dat een yghelick godturuchtighe weel soeueel vanden heere gheleert is, soe een van beyden een eebreker ¹⁾), dief, touenner of oeck een quaetdoender worde, dat hy oock om syn boosdaets willen by de Ouericheyt syn straffe draghen moste, off soe hy syn gheloue niet onuerhindert by syn afuallich houwelick gheselschap, beleuen mochte, hy worde des daechs ende des nachts, met valsche leringhe bestreden, hy worde ghestoten ende gheslaghen ende hy ginghe in syn gheloue, al meer en meer te rugge, en dat door t' belet van syn afualliche Eegade, dat hy soedanighe vrou off man laten moste, soe hy anders voor Godt en syn Ghemeynte bestaen, ende syn ziele behouden wilde. Maer soe die man ofte vrouwe haer gheloue beleuen mach, en wort met gheen valsche leere bestreden, mach in alle saecken het gheloof onuerhindert behouden, staet oock daerbeneuen met een ghebonden conscientie, dat // dese bl. 93. synen Eegade, die hem ofte haer dat gheloue met synen vruchten vrylaet, alsoe niet verlaten en derf: dewiele sy een vleesch syn, langhe iaren als Echteluyden toebehoort ghelefft hebben. Aenghesien datter groot perickel inde saeck ghelegghen is, dat men een ziele alsoe ghebonden (die anders in alle syn wegghen onstraffelick voor Godt wandelt) met den ban soudent rechten. Daeruoer wil myn de bermhertighe Heere verhoeden, dat ick dat toestaen soude. En is derhaluen myn ziele een grote smerte dat ick hore dat men s. R. (dat is Swaen Rutgers) alsoe eenen tyt gestelt heeft, inden welken, soe sy den man niet af en gaet, sal sy den duuel ouerghegheuen en ghebannen syn. Och wtuercoren broeders, siet vvat ghy anrecht: vvat sult ghy den lasteraers een wyde mont maken, en wat een lelicke gherucht, sult ghy des herren wort ende de ghemeynte oplegghen. Hoe mennich mensch sult ghy vander waarheyte afscheyden, ende derghelycke perickelen. Soe hebben vvy dat noyt doruen driuen, omdat vvy sagghen, vvat daervvt comen mochte. Och vvilde men dat daer noch by laten, vvat soude dat my bedroefde man eene groote vrucht maken. Myn siele // sal ouer bl. 94. soedanighe onbescheyden dryuen niet bevvillighen, noch tot haer vornemen, lae segghen. Etc.

Ten 6. Menno Symonssoon, Dirck Philipssoon, en alle die voer- 6. neemste Ouderlinghen haerder Ghemeynte hebben tsamen ghevveest

1) De *Successio* heeft in beide uitgaven „eedtbreker”. Dat dit eene fout is, blijkt niet alleen uit den aard der zaak, maar ook uit de oudste afdrukken van dezen brief aan de gemeente te Emden: bij Nicolai, Fol. 120 a, en achter de *Lieffelijcke Vermaninghe* van 1562, quat. B viij r.

Siet corts in het landt van Mekelenburch op een heymelicke plaetse, ende hierna. aldaer, die sake van Gielis van Aken ghehandelt, die soe grouvvelick in ouerspeel gheleeft hadde, dat hy een verfoynge van alle menschen gheworden is, maer doen hy betering beloefden, ende ghenade versochte, is hem ghenade gheschiet. Sy hebben hem wederghekent en gheert voor een broeder en niet ghebannen.

De oproermakers van Munster be- kent Menno voorsyn broeders. 7. Ten 7. dit fundament huydendaechs der wederdopers, Menno be- kent die godlose oproermakers van Munster voor syn broeders, en soe verre ist dat hy met alle de werlt, als seditiose verleyders haer vvil verbannen, dat hy die oock toeschryft nae haer verdiensten de salicheyt van t'ewighe leuen. Aldus spreckt hy in syn fundamentboek, ghedruckt anno. 1539 ¹⁾. Ick tuyuel (seyt hy) daer niet aen, ofte onse lieue broeders die een weinich voormaels mishandelt hebben, ouermits sy met ghevveer haer ghelooff

bl. 95. vvilde be//schermen off die hebben en ghenadighen Godt, sy sochten niet dan Iesum Christum, ende dat ewighen leuen en daervoor Leest het 8. 9. hebbe sy opgheset huys, hoff, landt, sandt, vader, moeder, wyff, 10. 11. en 12. kynt, ende oock haer eysels leuen ²⁾. cap.

In dit punt leert Menno, dat syn broeders t'gheweer inde handt nemende, mishandelt hebben: blyuende by t'bespreck van VVismer, dat nymant vvapenen moet aennemen, om hem te verweren: hiermede te niet doende, als oock andere doopsghesinde, alle vvaerlicke ⁵⁾ Ouerheyt. Maer hoe fyn tot welbehaghen van de Coninghen en herren hy dit vvederleydt, blyckt in syn boexken van de doop. lit. h. 2. van t'iaer 39. ⁴⁾ daer hy nae t'loff dat Godt toecompt, Deut. 10. omdat hy alleen de heer is, een Godt bouen alle Goden, een heer bouen alle heeren, een groot Godt, machtich, veruaerlick, die Menno kent wereltsche Coninghen en schryfft haer toe de salicheyt. gheen personen vvt en neemt: spreckt aldus tot die vvereltlicke Ouerheyt. Iae lieue edele heren, als ghy in dese manieren tot den heere bekeert nae alle v vermoghen, soe sal v ghenade en vriede van Godt vvorden toegheseyt in synen heylighen vvorden, beyde gheestelicke ende vleisselicke Coninghen syn; v toebetroutede Lan-

bl. 96. den met // allerley vvysheyt regieren, in vrede besitten, in Godt leuen, in ghenade steruen, victorie hebben door cracht vvs ghelooffs, teghen alle vwe schadelicke vianden vwer zielen, in alle vwe noodt, en sult sonder alle gheueynstheyt rechte en vvaeragtelicke Christelicke Coninghen en ghelouighe heren syn, en Prin-

1) *Dat Fundament des Christelycken Leers Doer Menno Simons.*, Anno M.D.XXXIX; quat. R vij r. De spelling is door den schrijver van de *Successio* hier en daar veranderd. 2) In den druk van 1539: „oock haer eigen selues leuen”.

3) Wereldlijk. De komma vóór „alle” is door mij ingevoegd.

4) 't Is mij onbekend, welk boekje hier wordt bedoeld. In het *Fundamentboek* vind ik deze plaats niet; evenmin bij Nicolai, a. w.

cen gheuoemt vvorden, dat is ghevvis en vvarachtich. Siet, hier kent Menno teghen alle doopsghesinde vvaerlicke ¹⁾ Ouerheyt, beleydt dat haer regiering Godt behaecht, en dat sy de Zalicheyt sullen beeruen.

Voorts in alle de 6 eerste punten leert hy t'selde, waerom dat hy Syles en Lemken verbannen heeft. Die syn fundamentboeck, ghedruckt anno 1562 vvil lesen sal mennighe plaets vinden, daer hy contrarie dese 6. punten verclaert, datmen sonder voergaende vermaning, den sondaer sal bannen, en die niet ghebannen is, de Echt vande ghebannen sal myden. Leest het 4. Cap. ²⁾. Oock seyt hy in syn laeste banboeck ³⁾ Cap. 5. datmen die ergherlicke vleeselicke sondaers, ghelyck hoereerders, ouerspeelders, dronckaerts &c. tot een openbare beschaemtheyt, ende bestraffing haer groter schande, met haer godlose // bosc vverek, oock sonder enighe middel der voergaende vermaninghe in cracht des heylighen godlicken woorts van des heren heylighe Ghemeynte offdoe ⁴⁾ (dat is banne). Nu syn de doopsghesinde tot sulken gherechticheyt ghecomen, dat sy niemant die een merkelicke sondt bedreuen heeft, in ghenade vvillen nemen, hoeseer hy hem beclaecht boet en penitentie doet, off sy moeten hem eerst den duuel ouergheuen, ende ghebruyken, den Duuel ouertegheuen voor ⁵⁾ de absolutie vande sonden. Want niet eer mach hy weder onder de ghemeynte comen, off hy heeft eerst onder des duuels clauwen gheweest. Hiermede laten wy desen stinckende vlierdeboom, daer soe menighe mensch hem aen verhanghen heeft, ende die hem in syn vterste, doen te laet vvas, soe mennichmael van syn dwalinghe beclaechden, roepende daer is te veel gheschreuen, daer is te veel gheschreuen, nu berusten. Ighelick soecke de enicheyt, off hy compt niemmermeer tot die waarheyt. Van syn medebroeder Dirck Philipssoon Biscop in den Dam, vveten vvy oock niet veel eeren, want hy is een gheweest vande oproermakers, die nae Oude closter trecken ⁶⁾. VVy gaen tot de // vlaemsche Scheuring.

Menno doet en leert teghen syn seluen.

bl. 97.

Nu wil Menno bannensonder voergaende vermaninghe.

bl. 98.

1) Lees: „... hier erkent M., en dat tegen alle Doopsgezinden in, de wereldlijke...”.

2) Ik weet niet, wat de schrijver met dit „4 Cap.” bedoelt; en evenmin, welk geschrift hij meent uit den bundel, die in 1562 onder den titel *Een Fondament... met sommige andere leerachtighe Boeckkens, by den Auteur desselfs Fondaments gemaect*, verschenen is.

3) Bedoeld is *Een gans grontlijcke onderwijs oft bericht van de Excommunicatie, Ban enz. M. S.* Aan het slot: „Datum by my M. S. ... Ann^o. 1558, den 11. Junij”. Aldaar quat. C vij r. Een andere druk van dit geschrift is (met eenigszins gewijzigden titel: *Een grondelijcke onderwijs oft Bericht van enz.*) achter *Een Fondament enz.* van 1562 gevoegd: zie vorige aanteekening. Daar komt de aangehaalde plaats voor op bl. 354 v.

4) D.i.: afdoe. In de aant. 2 genoemde uitgaaf: „gemeente afdoen, ende also tot der boete wijsen sal”.

5) D.i.: „vóór”.

6) In 1534. Zie boven *Successio*, bl. 67 vg. „Trecken” staat voor „trokken”.

Capvt XVII.

Van de Vlam-
sche scheu-
ring.

T' compromis
tusschen de
Vriesen en
Vlaminghen.

ANno 1565. is wederom op nieu geresen een grouwelicke tvvist, die alle de voorgaende verre te bouen ging, te weten tusschen Hoyte Reynx ende synen anhang, die men nu de vriesen noemt ter eenre, ende Hans Boschert, die men nu de Vlaminghen noemt ter andere syden, welke tvvist lang gheduert heeft, ende ten laesten nae veel vergaren en disputeren (daeraff te moyelick soude vallen veel te spreken) syn ten laesten aen wedersyde ouereen ghecomen, alle questien en gheschillen die tusschen haerluyden opghestaen vvaren te compromitteren aen onpartidighe Rechters. Ende hebben ouersulx aen wedersyde ghecoren eenen Ian VVillemssoon, ende Lubbert Gerritsoon met haer gheselschap, Hollandtsche mannen, als blykende by het compromis, alhier van woort tot woort volghende ¹⁾. Op huyden den 19. dach Septemb. anno 1567. ²⁾ syn vvy Hoyte Reynxe met onse mede dinaren van wegghen ons ende onser ghemeynte, soe vvele als ons dese teghenwoordighe // bl. 99. twist angaet, &c. T'saemt ende eensghelyck de dienaren vande steden met onser ³⁾ Ghemeynte, soeueel een yghelick in syne grade in desem bedroefden twist moeghen begriepen staen, hier alles ⁴⁾ te verhalen, aen d'een syde. Insghelyx wy Nette Lipkens, Hans de VVeuer met onse dinaren, van vveghen ons seluen ende onser Ghemeynte in alles vvat ons in desen soude moghen competeren oft aengaen. &c. Insghelyck wy alle van vvat qualiteyt vvy syn binnen Franiker, Harlinghen ofte ennighe andere plaetsen, vvaer die moghen syn, die men nae behoren in dese saeck behoort plaets te gheuen, naer t' goetduncken der nae beschreuen ⁵⁾ Rechters, ter andere syde; om meer droefheyt, tvvist ende verderffenis der Ghemeynte te schuvven, ende die svvaricheyt nu teghen vvoordich synde in de Ghemeynte, in blytschap vrede en enicheyt, iae tot opbouwinghe te reformeren, ende alsoe in synen rechte ⁶⁾ te bren-

1) Dit Compromis staat ook afgedrukt in *Protocol. Dat is Alle handelinge des Gesprecks tot Embden... met den Wederdooperen anno 1578*. Gedrukt in ... Embden, by Goossen Goebens. 1579. Fol. 371 b. In de hier volgende aantekeningen staan eenige verbeteringen, uit dezen druk overgenomen.

2) Deze datum, door de *Successio* waarschijnlijk aan dat *Protocol* (hij staat ook in de duitsche uitgaaf) ontleend, is volgens Scheffer, *Doopsg. Bijdragen*, 1894, bl. 40, niet de juiste dagteekening van het Compromis. Veeleer moet deze 19 December 1566 zijn geweest. Scheffer grondt zich daarbij vooral op het Verslag van het gesprek tusschen Vlamingen en Vriezen, in 1622 te Hoorn gehouden: *Inventaris van het Amsterdamsch doopsgezind archief*, I, bl. 102, n°. 558 I.

3) Moet hier ook „haerer” gelezen worden?

4) In te voegen uit *Protocol*: „toe lange”. De komma's zijn door mij ingevoegd.

5) *Protocol*: „ende genoemde Rechters, etc. ter anderer zijde. Om meer...”.

6) Ald.: „... in synen rechten graet...”.

ghen &c. soe syn wy voorseyde leeraers, dienars, broeders, seer lieffelijk broederlick ende Christelick veraccordeert, als dieghenen die twist haten, ende nae die vrede begherlick syn, in // dese bl. 100. nauolgende manieren. Ten ersten dat men alle generaele differenten ¹⁾, die onder ons vorseyt syn ²⁾, soe wel om ghehandelde als onghedelde saken ende questien, vrywillich, met reynder heren, gants ende al compromitteren ende ouergheuen in handen van onse lieue broeders ende dienars, als Ian VVillemssoon ende Lubbert Geritsoon, met haer gheselschap, ende denghenen, die sy daer toe nemen. Ende verbinden ons mits desen alle ³⁾ voorseyde Christenen Iae als mannen van hare ⁴⁾ gheloue toebehoort, om dat alles onvvederbreeckelick nae te comen ende te onderhouden sonder ennich vvedersproken ⁵⁾: hoe en in wat manieren sy dat nemen, onse twist ende schortinghe verstaen ende rechten, soe wel ghehandelde als onghedelde saken, daer gantsch mede tevreden te vvesen, hoe sy dat verstaen, ons ouer te gheuen &c. Ten tvvede soeueel als die comste, eysking ⁶⁾, de rekenschap &c. van Hans de VVeuer ende Nette Lypkens belangt met haeren gheselschap, insghelyck de voldoening van Hoyte voorseyt met den anderen in t' verhoeren der partyen, sal in handen staen, mede van de voorseyde ⁷⁾ Rechters, hoe sy dat voor t' best insien ende achten tot des Heren // prys ende nae den aerdt der Christelicke Liefde, nut ende be- bl. 101. quaemste sal dunken te vvesen nae ghelegentheyt der saecken, dat stellen wy mede in haer handen, hoe dat sy vinden, daer syn wy mede tevreden. Ten derden soeueel der twist ende beschuldighen hier teghenwoordich synde enighe singuliere personen, t' sy leeraers, dienars, broeders mochten aengaen, stellen wy insghelyck ons ghelaten, een yder in synen grade, om ons in purghe ⁸⁾ te stellen off te setten teghen onse beschuldighers en gheuent die voorseyde ⁹⁾ mannen in handen, hoe sy dat rechten ende verstaen, daer willen wy ons ondergheuen ende mede te vrede syn. Ten vierden, gheuen wy ons ¹⁰⁾ ouer, concluderen, en besluyten eendrachtelicke, in alles vvat de voorseyde ¹¹⁾ Rechters in vorseyde ¹¹⁾ manieren stellen, voor het beste insien, rechten en handelen in een yder sake besonder, daer mede tevreden ¹²⁾ wesen, datselfde in vrede te achteruolghen en te onderhouden: ende daer benef-

1) *Protocol*: „schortinghe”.

2) *Ald.*: „...die onder ons voorgeschreuen is”.

3) Zoo ook de 2de druk. *Protocol*: „...als voorgeschreuen Christenen, iae...”.

4) *Ald.*: „haren”. Zoo ook *Succ.*, 2de druk.

5) *Ald.*: „inreden”.

6) *Ald.*: „de coemst, eysschinghe”.

7) *Ald.*: „voorgeschreuen”.

8) *Ald.*: „purgije”.

9) *Ald.*: „den voorgeschreuen”.

10) *Ald.*: „ons” ontbreekt.

11) *Ald.*: „voorgeschreuen”.

12) *Ald.*: „te wesen”.

fens, wat ¹⁾ een yder soude moghen ²⁾ te nae gaen, datselfde in t'vuer der liefden te verbranden, en voort met den anderen ³⁾ in vrede te wandelen en alle andere saecken niet meer op te halen.

- bl. 102. Iae alle deghene te // straffen als vredebrekers, die nae dese tyt enighe commotie, oproer ofte twist daarmede verwecken, nae ghelegentheyte der saecken. Tot een teycken dat vvy hermede ghe-lyck ⁴⁾ tevreden syn, ende ons hieronder begheuen, hebben wy onse handen hieronder ghestelt. Datum als bouen. Onder stont gheschreuen aldus:

By my Hans de VVeuer, met onse dienaren.

By my Henrick van Arnhem.

Hieronymus Tinnegieter.

Ick Abbe Pieterssoon voor myn seluen en van vveghen der ⁵⁾ steden.

Icke Hoyt Reyninxsoon van wegghen onse medehulpers ⁶⁾.

By my Gielis Scrib. Michiel Ianssoon, om alle vrede vwillen, gaen vvy ons hierin te buyten ⁷⁾ ende gheuent mede ouer ghelyck hierin verhaelt is.

- Achteruolgende, dit compromis soe syn die voornoemde Ian VVillemsson en Lubbert Gerritssoon met haer gheselschap in Vrieslandt ghecomen, ende hebben vande saecken, haerliedder gheschiel belanghende sonder enighe faueur ofte gunste te draghen (soe sy dicmals selfs verclaerden) nae rype deliberatie en ouerlegginghe)
- bl. 103. den wtspraek ghedaen // welk by die Vriesen in alles is naeghecomen, alhoewel sy seyden dat het haer te nae ghing: maer by die ander partye als Hans de VVeuer ende syn adherenten, die men nu de Vlaminghen noempt (daer Iacob Peterssoon vander Moelen ter dier tyt onder stont, en predicant af was) en is die vvtspreek gheensins van vveerde ghehouden: haer grotelix beclaghende dat dieselfde nae luydt der schriftuere niet wtghesproken vvas. Waerteghens die voorseyde Rechters, nemelick Ian VVillemson en Lubbert Gerritson met haer gheselschap seyden, dat sy alle de differenten en ghesceelen ghewoeghen hadde, op de Schale des Godlicken woorts: daerby voegende dat sy hierinne soe oprechtelick hadde ghehandelt als sy wilden dat Godt Almachlich by haer zielen soudon doen; en daer beneffen oock segghende, dat sy de eene partye noch de ander niet anders te last gheleydt had-

De toevlucht van alle twist-makers is de schrift, dat is, haer eyghen opinie, met de letter van de Schrift be-deckt.

1) Ald.: „alle wat”.

2) Ald.: in plaats van „moghen”: „eenichsins”.

3) Ald.: „malcanderen”.

4) Ald.: „hier gelijk mede”.

5) Ald.: „der 3 Steden”.

6) Ald.: „By my Gielis Schrib. Michael Janszen” gaat vooraf; dan volgt: „Ick Aybe Peeters voor my... Steden”; daarna, maar op een nieuwen regel: „Ick Hoeyte... medehulpers om alle vrede wille, gaen wy...”.

7) D. i.: doen wij hierin afstand van ons recht.

den, off sy wilden dat selfs gaern ghedaen hebben ¹⁾: stonden daerom ouerbodich t'selfde met de Schriftuer te bewysen. Maer noch de Eede van dese Rechters met haer autoriteyt, noch de Ede ²⁾ en diffamatie van haer seluen, noch de schade en schande van haer ondersaten, hefft de houardicheyt ende hertneckicheyt van dese meisters Hans // de VVeuer, Iacob vander Moelen met bl. 104. haer consorten moghen nedersetten, dat sy in de resolutie ende wtspraeck vande vercoren Arbiters en middelaers soudent accorderen en rusten, Hebben lieuer menedich ³⁾, fameloos en eerloos, een schoeringhe willen maken, daer al het landt aff beefden, dan in vrientdschap en liefden, met haer broeders te versamelen.

Door dese twist ende beroerte, is Dirck Philipssoon van Dantziek gecomen, en heeft hem ghevoecht by Hans de VVeuer, Iacob vander Moelen, Peter van Coelen ende haer gheassocierden, die men, als gheseyt is, de Vlaminghen noemt: ende hebben haer eyghen wtghelesen Rechter Ian Willemssoon, Lubbert Gerritssoon met haer gheselschap ghescholden als valsche middelaers. VVaerteghens Ian VVillemssoon en Lubbert grote vlyt ghedaen hebben, om met Dirck Philipssoon te spreken, omdat sy hem soudent onderrechten van haren wtspraeck ende gheheelen Vrieschen handel; dan syn der noyt toe ghecomen. Hierwt is gheuolcht soe grouwelicke scheuring, dat sy aen weerseyde malkanderen banden als ketters en verlochende Christenen. De voor//seyde Rechters hebben haer gheuoecht by de Vriesen, ouermits dat sy die wtspraeck by haerluyden ghedaen, aenghenomen hadden. Onder dese Vriesen was de Bischop Lenardt Bouwenssoon, die syn leerampt van Dirck Philipssoon ontfanghen hadde: maer nu is hy soe hooch gheuordert, dat hy met de Vriesen, syn meister Dirck Philipssoon verbandt en inde hel werpt. Hans de weuer ende meer andere die het doopampt van Lenardt Bouwenssoon ontfanghen hadden, hebben met haer aenhanck, oock haer Biscop Lenart verbannen en den duuel ouergheuen. Nu dese scheuringh aldus gheuallen is tusschen die Vriesen en Vlaminghen, soe gaetet op een ⁴⁾ disputeren nacht en dach, dat een yghelick den meesten hoop tot hem mocht trecken, ende de meeste onder haer ghenoeft vvorden. Men reyst, men vlet ⁵⁾, nae Dantziek, het landt van Cleue, nae alle landen en steden, om syn ghelyck en recht voor te draeghen, sy schelden, sy scheuren en vernielen elckanderen, soeueel als sy moghen. Suster

De Vlaminghen scheuren vande Vriesen.

bl. 105.

Lenardt Bouwenssoon verbandt synen Biscop Dirck Philipssoon. Siet die timmerluy van Babel.

1) Zij, de scheidsrechters, zien dus in 'tgeen aan de eene partij door de andere ten laste wordt gelegd geen kwaad.

2) Deze „eeden” van Doopsgezinden komen natuurlijk voor rekening van den katholieken schrijver, die aan hunne verzekeringen dien naam geeft.

3) Meineedig.

4) Volgens den 2den druk;

in den eersten „ten”.

5) Varen; eig. op eene vlet of platboomsvaartuig varen.

en broeder, moeder en kint, man ende wyff moeten nu scheyden, d'een blyft by de Vriesen, dander loopt nae de Vlaminghen, sy
 bl. 106. moeten de Echt myden in // eten en drincken, copen off vercopen, niet versamelen, ia niet op eene waghen off in een schuyt willen sy byeencomen. Somma souden wy desen twistighen handel te volle verhalen, een groot boek en waer niet ghenoch.

Capvt XVIII.

ALs nu doer desen twist een yghelick scheurden aen een eyndt, synder veel gheweest op verscheiden platsen als in t'landt van Cleeff, in Zuythollandt, in Vrieslandt, ende meer andere die in groote twyuel ende versuftheyt stonden, niet wetende aen wat syde sy wilden vallen; ouersulx worden sy ghenoecht Stilstanders. Dese worden van de Vlaminghen ghetroot, die seyden: Vrienden sietet wat aen, een iaer off tue, ghy sult sien waer de Vriesen sullen blyuen. Inghelich seyden de Vriesen vande Vlaminghen, dat sy souden verdwynen, omdat sy solemnele beloofften niet naghecomen en waren. Maer de gheest des oprorers ¹⁾, die in de wederdopers domineert, hoe souden die stillestaen: vechten sy niet teghen den anderen, soe moeten sy vechten teghen Gods volck. Daerom
 bl. 107. in t'landt van Cleue ²⁾ is de gheest, die // in Hooch Duytslant ghedomineert hadde anno 1522. vvederom in de broders gheuallen, ende heft haer gheleert, dat de Hemel den Heere ³⁾ des Hemels toequam, ende dat hy de aerde ghegheuen hadde syn volck: daerom die buten Gods volck (dat is nae haer segghen haer ghemeynte) was, besat de aerde ende t'aertsche goet t'onrecht. Ouersulx maecken dese Vvederdoopers ghen concientie te rouen ende te stelen, ende goede luyden t'haer te benemen, en syn soe vermenichuuldicht door dusdanighe vryheyt, dat se ten laesten en ⁴⁾ Coninck opgehevropen hebben. Dese als in t'spel van Munster, vercoor propheten, een slaenden Enghel ⁵⁾, iae concubinen ende derghelyken. Hy beroemden hem alle daghen te spreken met den Enghel Gabriel, de vvelke hem openbaerde dat Ian van Leyden Coninck van Munster, conditioneliken t'ryck van Israhel beloofte was, maer aen hem volcomelicken, ende dat hy soude syn de rechtuerdighe Daudid, doer welken Godt Almachtich, de onrechtuerdicheyt van den aertbodem soude vvtroyen. Die hem met de sweerde vvederstondt, die soude hy met de svvaerde wederstaen, ende t'

De Batenburgsche in t'landt van Cleue. Psal. 113.

Sy maeken een coninck.

1) In den 2den druk: „oproers”.

2) Bedoeld is Jan Willems van Roermond, 12 Maart 1580 te Kleef geëxecuteerd. Hij gaf zich uit voor koning in het rijk Gods, maar was eenvoudig een oplichter en misdadiger. Zie Brandt, *Historie der Reformatie*, I, bl. 660 vgg.

3) In beide uitgaven: „heeren”, „Heeren”.

4) Volgens de achtelooze uitspraak van „een”. Zoo ook hierna *Successio*, bl. 139 in de aantekening, bl. 143 tweemaal, en elders.

5) Scherpreecher?

sweerd't soude sulke cracht heb//ben dat nyman't hem daer teghens bl. 108.
 sou moeghen stellen: ende vvie hem met de monde wederstonde,
 die soude hy oock met de monde wederstaen: ende de gheest
 soude van sulker cracht vvesen, dat niemant hem soude kunnen
 vvederspreken. Dese Coninck is ontrent het iaer 1574. binnen
 Cleeff gheuanghen, ende nae langhe gheuangenisse, is hy aldaer
 met den vuer geexecuteert: soe die van Cleue wyder moghen
 ghetughen. Ick keere weder tot de Vriesen, namelick, Ian Wil-
 lemssoon, en Lubbert Gerritssoon, met haer gheselschap. Dese Vande scheu-
 hebben 7. off 8. iaeren, redelick met den andere te vreden ghe- ring der Vrie-
 weest: maer alsoet dickwils gheboerden, dat gheechte Luyden sen.
 beyde in haer ghemeynte synde, als de eene ghebannen worde
 om sekere oersaecken, hoedanich sy mochten syn, dat dan de
 andere den ¹⁾ afuallighen most schouwen, in eten ende drincken, in t'
 bedde &c. isser groote twist ter oorsake van dese, onder de broe-
 ders gheresen. VVant Hoyte Reynx, Lubbert Gerritssoon, Ian Heyn-
 drixsoon en Pieter VVillemssoon Bogaert, hebben haer daerteghen
 ghestelt, ende vvilden dat niet ghedoghen. Sy maecten oeck questie
 vande buytenghe//troude. Oock mede stonden sy niet toe, dat de bl. 109.
 ghedoopte by de Vlaminghe tot haer comende, wederom herdoopt
 souden worden. Sy wilden oock nyemandt bannen die met de
 Vlaminghen handelden ende dierghelycken. Hierteghen stelden
 haer Thys Gerritssoon, Ian Iacobssoon Hayes, Ioost Ewoutssoon en
 meer andere. Maer Ian VVillemssoon met sekere andere spraken
 seer tot vrede, en vvilde gheensins haer tot scheuren verstaen:
 doch die ²⁾ mit Thys Gerritssoon naest in t' verstandt, hadden,
 noch niet vergheten de Vlaemsche scheuring. Hierouer syn ver-
 scheyde handelinghen, en t'samensprekinghe gheuallen, dan t'
 segghen was altyt van Thys Gerritssoon, Ian Iacobssoon Hayens
 en meer andere, op Hoyte Reynx en Lubbert Gerritssoon, met
 haer consorten, dat sy valsche leraers waren: vvant sy selfs, te
 vveten Lubbert met de synen ghepredicht hadden; Alwaert dat
 wy, off een enghel wt den hemel, anders predickten, dan wy v
 ghepredict hebben, die syn verbannen off veruloeckt. Ende sy had-
 den gheleert; wie ouertredt ende niet en blyft inde leeringhe
 Christi, die en heeft geen Godt. VVarwt sy besloten, dat // Echte bl. 110.
 luyden, vvanneer een van beyde afuallich vvaer, de ander den
 afuallighen ofte ghebannen most schuyven. Maer nu veranderen
 sy haer leer, ergo soe moeten sy selfs ghebannen syn. Hoyte, en
 Lubbert antvorden, dat sy sulx vande Echtmyding vvcl gheleert
 hadden, maer niet op de butentrou, en dat sy anders niet ghe-

1) „Den” ingevoegd uit den 2den druk.

2) „Die” is door mij ingevoegd.

daen hadden, dan in de articulen tot Wismer gesloten vvas. Verclarende dat sy een broeder niet en lieten inden ban, al hadden hy een, buyten syn ghemeente, ghetrou, dien hy niet ende vvist te brengen tot de Ghemeynte, als hy maer recht berou verstonde, ende dat dit gheschiede met aduis ende toestant van haer aller Meister, Menno Symonsoon, die met syn eyghen handt aen haer gheschreuen hadde, sulx wel gheoorloft te syn, alst maer met vrientschap vande Ghemeynte mocht toegaen. Ende dat sy altyt met vruecht ende vvvelbehaghen vande broeders sulx pleghen te doen. Vorder seyden Hoyte ende Lubbert Gerritssoon, dat de leering vande Echtmyding haer vvvel ouergheleuert vvas van Dirck

- bl. 111. Philipssoon en Lenardt // Bouvvenssoon, maer dat sy lesende de schrifture van Ghenesi tot Apocalipsim niet een wort en vonden, vvaermede sy sulx mochten beuestighen: riepen daerom teghen haer partyen vvt, dat sy niet langher de Schriftuer ghevvelt begherden te doen, off teghen Godt en Gods volck stryden. Thys Gerritssoon met de syne mochten dit teghenspreken niet verdragen, maer vvilden haer terstont bannen en veruloecken; dan Ian VVillemssoon, met syn medehulpers vvildent in gheender manieren doghen; Iae lieuer den doot te steruen, dan sulx ouer hen laten gaen, ende heeft alsoe met ghevvelt 7. off 8. iaeren het scheuren belet. Ian VVillemssoon ouerleden synde, hebben Thys Gerritssoon, Ian Jacobson Hayes, Ioost Ewoussoon met haer ghesinde, de hande ruym ghecreghen, ende haer broeders soeueel te hitsigher, als sy te langher haer voernemen besloten hadden, ghebannen ende den Duuel ouerghegheuen. Met sulken autoriteyt ende gherechticheyt dat sy alleen onder Vriesen, onder Vlaminghen, onder slodders ¹⁾,

- bl. 112. onder harde, de ouerhandt wilde // houden en daerom niemant wilde ontfanghen, die onder de doopse ghemeynte gheweest waren, off sy mosten wederom herdoopt wesen, al waren sy 25. mael ghedoopt ende wederdoopt. Lubbert en Hoyte bleuen by haer costuym, en herdoopten alleen die vvt de Catholicken, Lutherschen ofte Caluinisten tot haer quamen. Dese scheur heeft noch een derde sect veroorsaect, want veel schrickende voor den ban, aen beyde seyden, deden elck euen vele, vvilden op haer seluen staen, ter tyt datter oeck een hooft onder haer opgheworpen worden. Siet het scherpe sweert, nae Luthers prophetie, dat alle ketterijen vernielt, dat is haer eyghen ghedeeltheyt onder den anderen.

Hiermede laten vvy berusten die Vriesche scheuringhe, ende gaen voort tot de Vlamsche ghesinde, my lust niet te verhalen, hoe dat althans die harde Vriesen malkanderen bannen ende herbannen.

De harde
Vriesen ver-
bannen de
sachte Vrie-
sen.

Wat svveert
alle ketterien
vernielt.

1) Zie boven bl. 20, aant. 1.

Capvt XIX.

Onder de Vlaminghen hebben gedomineert Hans de VVeuer, Iacob vander Moelen, Pieter van // Coelen, Sibrant Smit en meer bl. 113.
 andere. Maer de Lupaert met de bock hebben, teghen Esaias prophete, niet lang vredelick huysghehouden. Sybrant Smit mocht Sybrandt
 het bannen en verdoemen van de andere niet vvel verdraghen, smit mit syn
 ende veel disputeren ende questien onder haer mouerende, is ten kerck wort
 laesten van haer ghescheyden, en heeft een kerck à part vvillen verbannen.
 besitten. Sy roepende, die niet met ons is, die is teghen ons, hebben hem cort recht ghedaen, den duuel ouerghegheuen, en verban-
 nen. Het Calf, de Leeu, ende het schaep mochten oock byeen Ibidem.
 niet dueren. Peter van Coelen, die hem wel ghequeten heeft inde
 disput tot Embden anno 78. ende de principale voorstander van
 dit gheselschap gheweest is, heeft oock questie ghecreghen teghen
 syn broeders Hans de VVeuer en Iacob vander Mullen ¹⁾: ter
 oorsaken, dat hy de ghebannen Vriesen niet wilde achten voor
 secten noch herdopen, die vande vriesen ghedoopt tot haer ouer-
 liepen: dit bewerende met veel schrifturen en redenen. Hans de
 VVeuer en Iacob van der Muelen, hadden haer pylen weder ghe-
 reedt, segghende: Die niet en blyft in de leeringhe Christi, en heeft
 gheen Godt. VVe//derom: al quam een Enghel wt den Hemel, en bl. 114.
 leerden v anders, &c. houdt hem voor een veruloeking. Maer
 siende dat sy op Pieter van Coelen niet mochte winnen, hebben
 t'sweert van iustitie geuelt, en hem als een ketter afgehouden
 en verbannen. Maer haest had ick vergheten eenen anderen tref-
 licken Biscop onder haerlieden, ghenaemt Hans van Ophoren, die
 hem soe ghequeten heeft in t'bespreck van Embden (daer hy
 Biscop vvas) teghen Menzo ²⁾, dat de ander leeraers vande doops-
 ghesinde hem hieten svvyghen. De houardighe gheest van hem
 konde dit niet verdraghen, ende daerom ging hy voert met syn
 dryuing, ende wilden hem teghent t'segghen vande broeders niet
 afhouden van disputeren, en maecktent soe hooch, dat hem syn
 Biscopsambt opgheseyt vvorden, soe licht alst hem ghegheuen
 vvas. Maer hy niet doghende ³⁾, dat sulken fonteyn tot schade
 vande Ghemeynte ghestopt soude vvorden, ging voort met preken
 en leren, soe als hy plach, waerouer dat de andere Biscoppen hem
 ghebannen hebben, ende alsoe het volck van hem ghetoghen. Maer
 hy denckende dat hy soeueel autoriteyts hadde om te // bannen, bl. 115.
 als de andere, heeft haer wederom ghebannen, en den Duuel ouer-

Esa. 11.
 Sybrandt
 smit mit syn
 kerck wort
 verbannen.

Ibidem.

bl. 114.

Peter van Co-
 len woort ghe-
 bannen.

Biscop Hans
 van Ophoren
 woort ghe-
 bannen.

bl. 115.

1) Lees: „vander Meulen” of „Moelen”.

2) Menso Alting, destijds predikant te Emden. Het gesprek te Emden had plaats in 1578. Zie boven bl. 62, aant. 1.

3) Gedoogende.

ghegheuen. En niemant hebbende, die syn dienars in t'bannen wilde wesen, is gegaen op de hoeken vande straten, ende die hem ghemoeten, seyden hy die broederschap op. Ende als hem niemant wilde aenhanghen, maect hy een kerck tusschen hem ende tusschen syn vvyff. Want daer staet gheschreuen: vvaer tvve vergadert syn in myne naem daer ben ick in t'middel. Soe is hier de Christenkerck op tvvee rasende menschen ghecome. Hierby syn de scheuringhe niet ghebleuen. De voorseyde Hans de VVeuer ende Iacob van der Moelen hebben grote questien ghekegghen, met een doopsghesinde kerck tot Dantzick, die men de becommenden noempt ouer vvelcken Quyrin vander Moelen Biscop was, Dese hebben de voorseyde hoefden soe becommert met disputeren, argueren, ende veel schrifturen te alligheren, dat sy gheen vvtcompste en vvisten, om haer opinie te vervveren, ende ghelyck die aert vande houaerdicheyt is, lieuer in t'afgront van der hellen te veruallen, dan met // syn eighen verneerding de liefde toe te neyghen: syn sy opstinaet ghebleuen (nae de sin van Hans, en Vermoelen) en daerouder van haer ghebannen. Het bannen en houdt in dese beginnende kerck noch niet op, t'fundament moet noch eens verleydt syn. Daer ryst een ander vverringhe tusschen de voorseyde belhamels, ende een ghemeinte der doopsghesinde, die men de Heylsame noempt, onder een voerstander Paulus Bussemaker. Dese syn niet heylsam geweest voor Hans de VVeuer en Iacob van der Moelen, maer nae veel ondersoex syn sy voor ketters ghescholden; ende opdat Gods volck reyn sou blyuen, soe most de ban vvt Israhel, het quaet vvilden sy onder haer niet langher ghedoghen, sy stuerden dese oock nae Nobishuys ¹⁾ toe, en gauen haer Sathan ouer. Maer de viandt vander hellen houdt niet op te domineren onder syn eighen volck, hy springt met haer om soe hy wil, en de veroorsaekt, om de heylighe ghierichheit, een schrickelicke scheur tusschen dese lieue broeders. Anno 1586. schynt, nae t'segghen van vele, Biscop Thomas Bintges in t'copen van een huys, syn seluen bedriechelick ghesocht te hebben: vvaerouder hy

Hy met syn vvyff wildt de rechte kerck syn.

De kerck van de becommende.

bl. 116. Biscop Quyrin vander Moelen met syn becommenden wert ghebannen.

Paulus bussemaker met de heylsame worden ghebannen.

bl. 117. van syn // medeleraers groffelick berespt worden, ende van sommige onrechtuaerdich ghescholden. Thomas vresende schade en schandt, heeft ghesocht syn eyndt te houden, ouer syn syde treckende Hans de VVeuer, ende die men voor een vermaerden playter reket, Iacob vander Moelen. Hierteghen hebben haer gheset voor de gherechticheyt Jacob van Reyninghen en Claes Gangelooftssoon met haer consorten. De homoet in t'schelden is soe hooch ghelopen, dat Thomas Bintges met de voorseyde Cadet-

1) De hel. Zie Verwijs en Verdam onder „Nobiscroech”. Ook bij Kiliaen.

ten ¹⁾ voor haer gherechticheyt wilden staen, ende hebben die Anti-huyscopers verbannen, ende vvt haer boeck des Leuens vvechgedaen. Iacob van Reyninghe heeft niet min autoriteyts oock by de syne ghehad, ende heeft de huyscopers Thomas, Hans en Iacob met al haer adherenten wederom den Duuel ouergheuen. Dese helsche bitterheyt, om een veruallen aerts huys, liep soe hooch dat sy aen weder syden ontallicke menschen (soe veel als in haer was) vvt den Hemel vvtstieten, daghelix bannende, ende Sathan ouerleuerende, nu 30. nu 40. personen, met sulken afgrysselicke nydicheyt, dat sy elckander, nae de licham niet vvilde sien off // ghe-nacken. En noch beroemt hem yghelick te syn de rechte ghemeyn-te van de vreedsamighen Salomon CHRISTVS IESVS. Iae de glorie vande sone Gods woort aen beyde syde van dese scheurkerek ver-treden. De hoemoet doet haer de schrift vergheten. T'is onmoghe-
 lick de eens verlicht syn, vvederom verniet te worden tot peni-
 tentie. Sy dopen ende wederdopen aen beyde syden, en achten niet
 dat Christus eens ghesturuen is, ende niet meer en sterft. Al
 die ghedoopt syn by Iacob van Reyninghen, ende in Christo ver-
 resen, worden weder herdoopt als sy comen tot Hans de VVeuer.
 Ende contrarie die by Hans haer sonden begrauen hebben in
 Christus doopsel, moeten die weder opghrauen by Iacob van Rey-
 minghen, ende CHRISTVS moet anderwerf voor haer gheeruyst
 worden. Houaerdighe menschen bedencken niet, dat sy niet syn
 die doopen, maer ²⁾ Christus in haer. Paulus is niet, Apollo is niet,
 maar CHRISTVS is die t'vvasdom gheeft. VVaer ³⁾ is dat Paulus
 ons inplant. Een Godt, Een doopsel een Corpus ofte ghemeyn-te.
 Iae soe een dat de man most trecken nae t'noorden, ende de
 vrouwe nae t'we//sten ende soe vast voort yghelick syns weechs,
 nae syn affectie tot dese tvvistmakers dreeff.

Biscop Iacob
 van Reynin-
 ghen met die
 Antihuysco-
 pers den Du-
 uel ouerghe-
 gheuen.
 De huysco-
 pers doen van
 ghelyken.
 bl. 118.

Hebr. 6.

Rom. 6.

1 Cor. 3.

Eph. 4.

bl. 119.

Capvt XX ⁴⁾.

Onderwylen als Sathan aldus syn genuchte pleecht in t'bannen

1) Een heerschapp, een heer, een baas. 2) „Maer” is door mij ingevoegd

3) D. i.: Waarheid is dat wat Paulus ons inprent: „één God, één... gemeente”. Jawel! — ironisch —: zulk eene (gemeente) dat... westen en zoo verder (of: onafgebroken) voort een iegelijk zijns weegs, naardat hem zijne affectie...

4) De gemeenten, in dit hoofdstuk besproken, hebben zeker behoord tot die Brownisten, die tusschen 1580 en 1610 uit Engeland naar Nederland zijn uitgewe-
 ken en wier lotgevallen ten onzent door H. M. Dexter, *Congregationalism*, London,
 1879, en de Hoop Scheffer, *Bijdragen en Mededeelingen van de Koninkl. Akademie*,
 1881, voor het eerst grondig nagespoord en bekend gemaakt zijn. Sedert zijn die
 in meer dan één werk beschreven, o. a. in H. M. and M. Dexter, *The England
 and Holland of the Pilgrims*, London, 1906. Van de hier in de *Successio* ver-
 haalde uitwijking in 1592 weet echter geen van die schrijvers. Ook de naam van
 den predikant Maynstein, die iets verder in den tekst genoemd wordt, komt bij
 geen van hen voor. Geheel het bericht vereischt en verdient nader onderzoek.

Van drye predi-
canten vvt
Enghelant.

en verbannen van de dopsgeinde, heeft hy oeck toegeleydt anderen in dit net te dryuen, opdat haer scande door de scheuringhe te groter mocht vvorden. Daer syn in t'iaer 92. sekere ghemeyn-
ten vvt de Engliche kerk in Hollandt ghearriueert, onder welke gheuonden vvorden drye predicanten. Dese nedergheset vvt haer stoel in Enghelant, ghelyck een volck reedeloos van compas en anker het eerste landt aenualt dat haer ghemoet, alsoe dese predicanten comende in Hollant, hebben ghesien een vervvaeste ¹⁾ zee van ketterien: vvant in die daghen vvasser gheen Coninck in

Iud. 21. Israhel, maer een yghelick dede dat hy vvilde. Soe vertuyuel ²⁾ synde, aen vvat gront van ghelooft, sy het schip van haer conscientie in stucken wilde stoten; heeft eenen met synen anhang

bl. 120.
Een predicant
met syn ghe-
sin wort Me-
nist.

vercoren de schyn van de vrede//licke sect der VVederdopers. Maer aenghesien sy vvcl gheinformeert vvaren dat onlanx, ghelyck in alle secten van dese tyt, soe oeck onder de VVederdoopers, de authoers haerseluen opghevorpen hadden; heeft haer oeck goet ghedoecht, nae de vryheyt van t'Euangelij, de seynding van selfs aen te nemen, ende het doopampt elkander mede te deylen. Ghelyck dan de verlopen Blaurock, als voor verhaelt is, nederviel, en liet hem van syns ghelycken, die met hem t'ghelooft versaecken, herdopen, opdat hy dan de andere mocht herdopen, alsoe dede een van dese drye predicanten, ghenaeamt Willem Maynsteyn ³⁾: hy begheerde van syne medebroeders herdoopt te syn, opdat hy daarmede macht mocht cryghen, haer alle te herdopen. Soude men niet een kynderspelcken hieraf maken, ghelyck die kynderen onder den anderen, met oplegging der handen, een Apostel maken, die voorts andere leeraers mach vvtseynden? En wie sal daerteghen spreken off yemant nu hem seluen wilden opvverpen voor een Biscop der VVederdopers, ghelick de eerste gedaen hebben, ouer 80 iaren,

bl. 121. off van Menno noch minder? Waerom hebben dese min au//thoriteyts als die? De reden is anders niet, dan dat sy nu gheen toeual soude cryghen, alsser soeueel hoofden syn, die de driftighe ghemeynthe al nae haer ghetoghen hebben, ghelyck sy in t'beginsel creghen. Daerom dese Engliche meester, siende dat de scheurkerck der VVederdopers sonder eynde was, ende dat yghe-
licke ghemeynthe seer crychelick ⁴⁾ syn eyndt wilden houden, en gheen ghemeynschap met haer hebben, sach niet beters, off hy
Sy gaen tot de Ouerlanders. keerden hem tot de eerste oorspronck, tot die Ouerlanders, ofte

1) Waarschijnlijk voor „verwoed”; zie ook bl. 138 en 140 „verwoest en ontsint”.

2) In den tweeden druk: „vertwijfelt”.

3) Zie aant. 4 op de voorgaande bladzijde.

4) Hardnekkig.

hoochduytsche broeders, om met dese (want hier t'fundament van Babel begonnen was, en schenen vvat beter te syn als d'andere) hem te verenighen. By dese comende, begherden sy als broeders van haer ghemeynte ontfanghen te worden.

Waerop de hoochduytschen antwoorden, dat sy eerst herdoopt mosten vvorden. Sy seyden sulx nu al gheschiet te syn, en verhaelden, hoe sy elckander ghedoopt en herdoopt hadden. Hierin vonden haer de hoochduytsche hoofden beswaert, verclarende dat haer suyuere ghemeynte, alleen, het rechte doopsel bewaert hadde. De ander disputeeren daerteghen, en mochten segghen // off ¹⁾ sy bl. 122. suuer konden bewaren dat sy onsuuer ontfanghen hadden. Waerom soude het doopsel nu suuerder syn, als doe haer Ghemeynte ouer weynich iaren eerst begon? off de veelheyt van t'volck de suuerheyt anbrocht? Soe niet, vvaerom dat het doopsel van Blaurock, off van Muntzerus min suuerheyt hadde als tgheene dat sy nu aendienden? wast euen suuer dat de eerste sonder ghemeente aendienden, waerom soudet oock niet suuer syn, dat sy elckander ghegheuen hadden? Soe viel hier groote dispuyt onder dese broeders, ende sy en vvisten niet te vinden off te verklaren, vvaervvt het doopsel syn cracht hadde off syn suuerheyt: vvt de mensch off vvt Godt. Wast vvt de mensch, soe doecht haer dat sy niet min suuer waren, als ²⁾ eerste meister en fundatoer, die de scheurkerck der VVederdopers begonnen hadde. VVast vvt Godt, soe lieten sy haer voerstaen, dat sy soe nae vvaren om te dopen als die andere. De Engelse predicant met syn gheselschap maecktent hoe syt maeckten, sy mosten haer laten vvassen en herwassen, opdat sy soe svvert ³⁾ mochten vvessen, als de hoochduytschen, vvilden sy anders // met denselfden hoop ghereckent wesen, ende niet alleen ongheacht blyuen staen. Soe syn dese ghesellen oock in dese kerk ghetreden, ende hebben haer noch eens laten herdoopen. Siet hoe speelt men met dat vvaerdighe Sacrament van onse herboringhe, hoe vvorden bespot de mysterien en verholendeyden van onse salichmaking? Afgrijsselicke menschen, die sonder seynding en Authoriteyt aennemen het ambacht Christi, niet denckende vvat reckening ⁴⁾ sy sullen gheuen vande scheuring die sy

De doopsghesinden weten niet off t'doopsel syn cracht heeft vvt Godt off wt de mensch.

De Engelse moeten noch eens ghewassen syn. bl. 123.

1) D.i.: die Engelschen hadden reden om nu aan de Hoogduytschen te vragen, of dan zij Hoogduytschen als iets wettigs konden bewaren 'tgeen zij onzuiver, op onwettige wijze, en niet volgens christelijke ordeningen hadden ontvangen, n.l. hun bejaardendoop, waarmede zij op eigen gezag waren aangevangen. Niet dat van den kant der Engelschen de doop der Hoogduytschen onzuiver of onwettig werd geacht: maar deze laatsten behoorden zoo over hun eigen doop te oordeelen, wanneer zij daarop denzelfden maatstaf toepasten, dien zij thans voor den doop dier Engelschen lieten gelden.

2) Lees: „haer eerste”.

2) In den 2^{den} druk: swert.

4) In den 2^{den} druk: „rekeningh”, rekenschap.

onder de Christenheyt maken, vande houaerdicheyt dar sy mede vvtsteken, en doen al dat sy dencken. Haer meisters gaen sy in homoet verre te bouen. Iek ghelooue niet, dat Balthasar Pacimontanus herdoopt heft, die by Ioriaen Blaurock gedoopt waren, off dat Blaurock herdoopt heeft, die Thomas Muncerus aenghenomen hadde. Men leest oeck niet dat Menno oyt herdoopt heeft, die by andere ghesinde ghedoopt vvaren, iae selfs niet, die vande Munstersche off dierghelycke oproeders ghedoopt waren. Nu Godt betert is die eergierigheyt en bitterheyt soe groot, dat veel soorten van de wederdopers niet vvil ontfanghen in haer Ghemeynte, die

bl. 124.

oeck in haer oude // iaren eens, tvveemael, iae tvvalef mael by andere ghedoopt syn. Wy keren vveder tot de reliquien ¹⁾ van de doopsghesinden in onse Landen, en sien hoe sy voorts in bannen, scheuren, en herdoopen en wederdoopen voortghegaen syn.

Capvt XXI.

Van den
twist tus-
schen Biscop
Hans de VVe-
uer en Iacob
vander Moe-
len.

ONTrent het iaer 98. isser vvederom een schrickelicke tvvist opgheresen, tuschen de twe lieue ghesellen, Hans de Weuer en Iacob van der Moelen met syn consoorte Ian Roelandts en andere. Hier moet dit lieue paer scheyden, dat haest 30 iaren in veel en gheweldighe scheuringhen een is ghebleuen; en dit om een schurfde saeck van een Banckeruttier off syn wyff. VVant dit is de glorye van Sathan, dat hy oeck doer cleyne beuselinghen alle enicheyden mach stucken breken, om de secten te vermeerderen. Iacob vander Moelen schynt teghen de schrift off teghen de costuym der wederdopers te seer ghedraghen en verwaert ²⁾ te hebben sekere banckeruttiars, dat sy off de eene van haer niet ghebannen sou wor//den. Dit docht syn Biscop Hans de VVeuer niet verdraechlick en vernemende de hertneekicheit van syn discipul Iacob vander Moelen, diet niet vvilde laten vallen, heeft hem ³⁾ met de banckeruttiars ghestelt in eenen graed, en haer te samen den duuel ouerghegheuen. De houardicheyt van Iacob Pietersson dit niet verdraghende, heft hem gheneicht tot Biscop Thomas Bintges, om met hem syn leedt te wreken. De Huyscoper met de Banckeruttier wel accorderende hebben ghesloten den Biscop Hans de VVeuer vvederom te bannen en onder den duuel te setten. Ende t'is soe gheschiet. Nu triumpheert de discipul Iacob Pieterssoon, dat hy selfs een Meister en hooft ouer syn Ghemeinte gheworden is, en de doopsghesinde met een nieuwe ghescheurde familie mach

bl. 125.
De banner Iacob van der Moelen wort ghebannen. Ghebant syndt, verbant syn Biscop Hans de VVeuer.

1) Overblijfsel, resten. De schrijver is blijkbaar van meening, dat het met de doopsgezinde strooming uit is. Wat zich er in ons land nog van vertoont, is volgens hem slechts een overblijfsel van de vroeger zooveel opzien barend beweging.

2) Verdedigd.

3) Er staat, ook in den tweeden druk: „van hem”.

vereeren. Soe beghint men de synen te noemen: Banckeruttiers, vvant alst doer quaet huyshouden al verloren is, soe syn sy naeckt en bloot ontfanckelick in syn Ghemeynte. Maer Iacob vander Moelen vindt synseluen met sulken cleynen hoopken, en soe on- Sect der Banckerut- tiers.
gheacht onder de doopsghesinden, ouermits syn wreetheyt van bannen en te verbannen dat hy gheen beter raedt en wet, dan syn // leer teghen alle Ghemeynten te tonen, ende alle kercken bl. 126.
te beuechten, Heeft daerom onlanx een boeckxen laten vvtgaen,

ghenaemt *Collatio S. Scripturae* ¹⁾, waerin hy poocht te bewysen, dat by niemant de ware kerck gheuonden vvoort, dan by hem alleen, en syn ghesinde, ouermits dat by hem alleen het rechte Iacob van der Moelen wil dat alle reli- gien onder hem buyghen.
verstandt van de Schriftuer ghebleuen is, want hy procedeert aldus. De rechte kerck is, daer t' rechte verstandt vande schrifture is, by my ende by de mynen is alleen de rechte kerck en Christi Ghemeynte. Alsoe tuyten ²⁾ alle die de Catholycke kerck ontlopen, soe argueren alle, die gheen ouerheyt en onderdanicheyt in onderdanicheyt willen kennen, yghelich beroemt hem dat hy alleen de man is, dat de heylighen Gheest hem alleen aenghesproken heeft. Ende om haer vuylicheyt off verkeetheyt te bedecken, allegeren sy de letter vande Schriftuer en vvillen schriftuer met schriftuer verclaren, en alsoe vercopen sy de simpele menschen glase robynen, voor costelicke ghesteenten, haer eyghen opinien becleedt met de letter vande schriftuer. Maer omdat Iacob vander Moelen noch

sal schynen de ghemeyne man te voldoen alsoff // hy syn authoriteyt niet alleen verweerde vt de rechte sin van de Schrift, die alleen by hem rust, soe geeft hy te kennen in syn boexken *Defensio* ³⁾, dat hy een trou nauolger is van Menno, ende syn seyn- bl. 127.
ding vvt desen hoochuerlichten doctor ontfanghen heeft. Hoe vvaer- Hy houdt Menno voor syn harder van Godt ghe- sonden.
dich hy hem houdt blyckt by dese worden, fol. 65. Dese weynich scapen Christi, daeronder Menno Symonssoon oeck en ⁴⁾ van vvas, een hart, en siele zynde, een Leer, ende leuen onstraffelick, vande vverelt afgescheyden, dese hebben den herre ⁵⁾ ghebeden, Godt heeft ghevvrocht, ende sy hoewel vveynich hebben verkiesinghe ghedaen ende ghelyck haer des herren vvoort leerden, is Menno Symonssoon een harder der schapen gheworden, selfs een vande kudde Christi, Godt heeft met hem ghevvrocht, &c. Hier ghebruyckt Iacob vander Moelen een selsame treck om te verduysteren, dat Menno wt Jan Matthyssoon doer oplegghinge der handen van Obbe voortghecomen is. Maer sullen alle verlopen hopkens der wederdoper, die gheen handt willen aenhouden aen de banners,

1) Zie de *Inleiding* hiervóór, bl. 9.

2) Toeten, blazen, trompetten.

3) Evenals aant. 1 hierboven.

4) Een.

5) „Heere” in den 2den druk; evenzoo twee regels verder.

- met dusdanighe manier een Biscop off (dat sy voor een houden)
- bl. 128. een leeraer opwerpen, so // sullender soe veel scheurkercken comen, als ser rasende ongheshorsame menschen vergadert syn. Dit laten wy steken, ick treff myn materie die ick voorheb. Iacob kent hier Menno voor een oprecht leeraer, onstraffelick van leuen, een wtuercoren harder vande schapen Christi, met desen wil hy handt aenhouden, dese wil hy syn nauolgher syn, van desen wil hy be-roemen syn seynding aff te comen en autoriteyt te hebben. Ende
- Hy verbant ¹⁾ de verblinde mensch siet niet, dat hy syn opperste Apostel van synen Aerts-
biscop Menno
en verliest
syn seynding. Godt vercoren en beuesticht, als een ketter verbant, en syn disci-pulen ende nacomelinghen. VVant Menno leert soe inde articulen van VVismer, als in den brief ²⁾ gheschreuen aen Hoyte Reynx en op andere plaetse meer, als voer verhaelt is, dat men die buy-ten troude sullen wederopnemen, nietteghenstaende dat hy die vverltsche persoon, die hy buten ghetrouwt heeft, niet en vveet tot de ghemeinte te trecken. Iacob verbandt dese sonder ghenade ende die anders leeren off practiseren, verbant hy als ketters. Vorder van de heymelicke groue sondaer, ende vande sondaer die berou
- bl. 129. van syn son//den heeft, leert Menno alsdus. Iae doch soe het euen-wel tot enigher tyt gheschiede, dat hem ymant heymelick, in In syn ban-
boeck cap. 6.
fol. 360. ³⁾. enighe vleysselicke gruvvel, teghen syn Godt besondighe (daeruur hy ons, doer syn stercke cracht, alle vvil bewaren) en hem die gheest der ghenaden Christi, die alleen de rechte boete in ons vvercken moet, vvederom in syn herte aengrepe, ende met een oprechte boete beschenckte, daer af en hebben wy niet te ordelen: vvant het tuschen Godt en hem staet. VVant nademael het open-baer is, als dat wy onse gherechticheyt ende salicheyt, die quyt-scheldinghe onser sonden, voldoeninghe, versoeninghe ende dat ewich leuen, niet in den ban, noch doer den ban, maer alleen in Christus gherechticheyt, voorbidden, verdiensten, doot en bloet, soecken en hebben: ende nu die tvve eygentlicke eynden, waerom de ban vande schrift beuolen is, gheen recht noch plaets aan hem

1) De bedoeling is natuurlijk: hij verwerpt diens leer; of: hij zou Menno ban-nen, wanneer deze nog in leven ware.

2) Mij onbekend.

3) *Een grondelijke onderwijs oft Bericht van de Excommunicatie*. De uitgaaf, hier aangehaald, is die, welke deel uitmaakt van den bundel, 1562 gedrukt, die *Een Fundament enz.* tot titel heeft: zie boven bl. 61 aant. 1. Zij wijkt in de volzinnen, door de *Successio* hier overgenomen, sterk af van de eerste en afzon-derlijke uitgaaf van het geschriftje, 11 Juni 1558 gedrukt. Harrison, de uitgever van de *Opera Omnia Menno Symons*, 1681, volgde weer dezen oudsten druk, niet dien van 1562. De wijzigingen in dezen laatste kunnen moeilijk van de hand van Menno zijn, die reeds in Januari 1559, kort na 't verschijnen van de eerste uit-gaaf, was overleden.

hebben kunnen, dewyle, ten eerste syn sonde heymelick is, ende daerom oeck gheen versweeringhe ¹⁾ daervan volghen en can; ende oeck ten tvveeden syn harte wederom met berou gheslaghen, ende syn leuen nu boetuerdich is, en daerom oeck gheen // bescaemtheit, om tot berou te komen, meer aen hem nodich is, so en heeft men oeck oueral gheen bindende sluetel Christi, noch enich godlick beuel, daermede men hem noch harder straffen, ofte voor de ghemeynte binden en beschamen can. Dus verre Menno. Hierteghen stelt hem wederom Iacob vander Moelen, en verbandt anderwerff syn meister en alle die gheen die syn leeringhen in dese puncten volghen en beverren. Want hy siet niet aen oft heymelicke sonden syn, de ban moet gheueit syn, ende al waer dat ymant penitentie wilde doen, hy moet eerst, doer den ban, een duuels eyghen vvorden eer hy ghenade ontfangt. Is nu Menno van Iacob Pietersson verbannen, soe is oeck syn seyndingh inde hel versoneken. Want die ymant seyndt, die seyndt hy met ²⁾ syn macht ende met syn leeringh, die hy ontfanghen heeft. Is Menno, eer dat hy Iacob seyndt, nae de sin van Iacob, een ketter in syn leering, soe sal hy niet vvillen belyden dat Menno hem ghesonden heeft, ghelycken hy gaern ontkennen sou, ende lochenen de namen van syn eerste vaders Ian Mattissoen en // Ian Boeckelssoon, om haer quaet leuen. Soe heeft Iacob Peterssoon, Schipper en Stuerman verloren, en vindt hem alleen. Beeter ist hem dat hy wederkeert tot de moeder de Catholycke kerck, en seyt met Dauid. Heere, by v is myn loff inde groote kerck, ick sal myn beloften betalen inde teghenwoordicheyt van die hem vresen. bl. 130.

Iacob vander Moelen neemt niemant in ghenade, off hy gheeft hem eerst den Duuel.

bl. 131.

Psalm 21.

C o n c l u s i e.

Wy hebben, beminde Leser, een weynich verdieping ghemaect ³⁾ onder de dopsghesinde, in de schilderie van de Christghemeynte. VVant niet beter can men t'cyraet en schoenheyt vande heylighe Catholycke kerck wtbeelden, dan als men de donckerheyt en leelicheyt van onse wederpartye daerneffens stelt. In t'cort hebben wy verhaelt de ghedaenten van de Motten, die vvt den ghebreyden Rock van de Catholycke ghemeynte vvtkruypen; maer niet sonder lidteycken ende barheyt van de ⁴⁾ daer sy (alst blyckt

Doopsghesinde syn de verdiepinghe onder de blinkende coloren der Catholyken.

1) Openbare afzwering.

2) Er staat, ook in den tweeden druk: „die seyndt men syn macht...”.

3) Een onderzoek instellen, zich verdiepen in, doorgronden.

4) Lees: „...van die, daer sy” of „bij wie sy...”. „Niet sonder lidteyken enz.” is: niet zonder een duidelyk te herkennen spoor (teeken) of eenig blyk van hare aanwezigheid achter te laten. „Barheyt” hangt samen met „baar” in „openbaar”.

in onse landen) gheseten plaets hebben. Bemerckt in de Catholice kerck, datter niet een simpel priester leert, off hy is wettich ghebl. 132. sonden met oplegging der handen van syn Bischopen, die // haer Successie van de Apostelen aff kunnen bewysen, ende claerder als de son moeghen vertonen, dat sy met de successie en sending, deselfde Apostolische lering ontfanghen hebben, die in alle oude vaders ouer alle de vverelt eendrachtich geleert is, oock teghenwoordich ouer alle de Christenheyt eenuuldich gheleert wort. Maer dit volck, die als quade kynderen, haer moder, die Catholycke kerck ontlopen syn, hebben ghelyck ende haer seynding, ende haer lering, die sy vande Catholicken ontfanghen hadden, ouer den tuyn ghehanghen. Soe blyckt inde priester Ioriaen Blaurock, soe in de pastoor van VVitmarsom, Menno Symonssoon, soe in andere, die altemael binnen mansleuen ¹⁾ haer Religie die sy doen hadden met de Christenkerck gheloochent hebben. Dese haerseluen opwerpende sonder enighe seynding, verkundichden het volck dat sy

Ier. 23. vvaren nieuwe propheten van Godt vercoren. Maer, seyt de Heere, Ezech. 13. sy liepen ende ick sonde haer niet, sy propheteerden, maer niet 3. Reg. 22. vvt myn, sy namen aen haer eyghen tael, en vertelden loegenen.

Het vvaren propheten, die in wreetheyt ende verwoestheyt propheteerden, met ysere hoornen, en kinnebackslaghen // als de leser

Esa. 59. int beghin van dit boexken en voortganck kan bemercken. Sy hebben met schone worden een spinnweb ghebraydt, ghelyck de propheet seydt, daer sy in vinghen niet treftighe ²⁾ Catholycken, maer een deel mugghen en vliegghen, lichtuerdighe menschen, die off vvt der naturen slecht, noch niet met gratie beuesticht waren, off doer de sonden haer ghewicht van gratie verloren hadden. Segt nu, Iacob vander Moelen, waer was v doopsghesinde kerck (van welcke ghy belydt, datse altyt gheweest is, noch is, en wesen sal) doen Blaurock off Menno met haer priesterdom het

Ps. 71. ghelooff versaecten? Waer vvas toen vwe en Christus kerck, in vvelke hem alle Coninghen aanbidden, en alle heydenen dienen? Segt ghy die doopsghesinde kerck was verborghen: Ick vraech, vwie hem openbaerden, doe Menno en andere (nae v segghen) doer Gods verkiesing haer opworpen. VVie syn haer toegheualen, die niet Catholyck soe lang gheweest hadden, ghelyck als vvy noch daeghelix andere ghesinde sien nae vallen? niemant mach segghen dat dese te voren gheloouighe Lidtmaten vvaren vande doopsghesinde. Want daer gheen ghelooff en is, daer is gheen kerck ofte bl. 134. ghe//meynte. Siet ellendighe mensch, hoe seer de hoomoet verblyndt,

1) Menschenheugenis.

2) Voortreffelijk.

3) Voor: „een”. Zoo ook bl. 107, 118, 127.

dat ghy teghen de openbare waerheyt vvilt stryden, en vermeet v noch vvt te gheuen de Apostolische Successie van v doopsghesinde kerck, die altyd gheweest is, noch is, en wesen sal. Is dit niet ein schaepsuaecht wthanghen voor ¹⁾ een wolfshol, off om de simpele te verleyden, off om de spotters materye te gheuen, met haer moeder de Catholycke kerck te gecken, ²⁾ als ghy anders in v Apostolische Successie niet weet voorts te brenghen dan valsche lasteringhe op de oude vaders, en niet en woort en roert van v ghesanten die v met de Apostolische leering ghesonden hebben? waer is v Stadt Gods, die syn fundamenten heeft en heylighe berghen, van vvelcke gloriose dinghen ghesproken syn? Comt tot de Catholycke Ghemeynte, ende ick sal v tonen een bruyt Gods, die soe schoon is, dat de Enghelen met verwondering roepen, wie is dese die opcomt als een climmende dagheraet, schoon als de Maen, vvtghelesen als de Son, schrickelick als een slachhoort van een legher toegerust, Dit is de Catholycke kerck, die in de tyden der Apostelen, nae de nacht van haer heydensche dolinghen, t' licht des // ghelofs als een vermackelicke dagheraet in veel litmaten ouer de werelt ontfanghen heeft. Corts daeraen heeft sy ghesien dat ontallicke martelaers, in alle Coninckrycken, landen en steden, haer bloet voor Christus naem ghestort hebben, de kerck vertonende als een suyuere maen sonder rimpel en vleck, ghewaschen in t'bloet des lams, die de Christe vverelt, onder de persecutie der heydenen, verlichten en vertroesten, als sy meer heydenen bekerden, steruende, dan leuende. Daernae onder de Christe Keysers en Coninghen hebben de oude vaders en heylighe Doctoren, met rust haer begheuen, de Christe Kerk, in wysheyt en liefde, te vercierren, ende soe opghetoghen in blinckentheyt der duechden, dat sy in haer tyt de Bruyt Christi, ouer de werelt glorioos bekenden als een Son. Alst bleeck in t'concilie van Niceen, onder den eersten Christen Keyser Constantinus, daer 318. Biscopen, wt alle hoecken des werelts versamelt waren. Niet datter gheen ghebrecken onder die Catholyken gheestelick en waerlick ⁴⁾ gheuonden worden, vvant elk huys heeft vvel een goote, daert syn vuylicheyt door loost. Maer eerlicke luyden gaen in de sa//letten ende verweende ⁵⁾ cameran: dan Iacob vander Moe-
len, en syns ghelycke (soe alst blyckt in syn Apostolische Successie) cruypt met de padden inden dreck vande gooten der Catholycke Ghemeynte, ende quaeckt een yghelick toe wt het gootgat (hoe lelick dattet is) van de Catholycke kerck daer hy wtgheualen is.

Ps. 86.

Cant. 6,
De Catholy-
cke kerck ten
tyde der
Apostelen een
trostighe³⁾ da-
gheraet.
bl. 135.

Ten tyde der
Martelaers
een suyuere
maen.

Onder de con-
fessoren en
doctoren een
blinckende
son.

bl. 136.
Iacob pieters-
soon sit in de
vuyle goot,
van de Catho-
lycke kerck.

1) Lees: „vóór”.

2) Er staat een dubbele punt.

3) Troostend, verkwikkend. Zoo ook *Successio*, bl. 138.

4) Wereldlijk.

5) Edel, fraai.

DeCatholycke Te laesten verblydt haer CHRISTVS Bruyt dese selfde kerck, dat kerck is nu sy in eendrachtighe ordinantie toegherust is, als een slachtoort een slachtoort van een Legher, om te staen teghen de vorsten des duysternis, van een legher. en alle onghelouighe Joeden, Heydenen en Heretieken, met alle gher.

Hebr. 13. degheen die de prins des werelts onderworpen syn. Hier vindt men, de Ghemeenten onderdanich te syn haer pastoren, die ouer haer waken en rekening voer haer zielen moeten gheuen, de pastoren te luysteren nae haer Biscopen, de Biscopen naer de Aertsbiscop off Metropolitanen, de Aertsbiscopen nae den Patriarch, de Patriarchen nae de Paus die beloofften heeft van Godt, dat syn

Luce. 22. ghelooff niet sal beswyken: en beuel dat hy syn broeders sal beuestighen. Soe alst in t'gheestelick is, soe staen de waerlicke

bl. 137. luyden in oot//moedicheyte en liefde oeck onder elkander, tot Coninghen en Keyser des werelts toe, en volghen in ordinantie die Hierarchie vande Hemelsche inwoonders, daer de laeste choren staen onder de middelste, en de middelste onder de opperste, de opperste onder Godt, in vvelken sy altesamen verenicht worden.

Rom. 13. Daerom seyt die Apostel, die dinghen die van Godt syn, die syn

Cant. 2. gheordineert off in ordinantie. Ende de Bruyt Gods gloryeert in den heere, dat sy, in de liefde, ordinantie ontfanghen heeft, soe dat alle lidmaten hooch en laech, van wat conditie, van wat natie, van wat tael, altesaemen in enicheyt leuen van een broot, verlicht worden met een sin vande schriftuer, vergadert vvorden met een Sacramenten, ende onder een harder Christi op der aerden gheleyt vvorden tot de Zalicheyt. Maer laet ons hier neffens stellen

De Wederdopers comen in de laeste tyden als een neuel. die spelunck der VVederdopers, en sien hoe sy met dese kerck, nae luydt der Schrifture, accorderen. Inden eersten, haer dagheraet is niet vnder ¹⁾ de Apostelen, om de heydenen nae haer onghelooffte verblyden, maer haer neuel valt neder in de laeste tyden, nae

bl. 138. 1500 iaer, onder // die lichtuaerdighe Christenen, om haer te besvvaren. VVant in onse tyden syn sy eerst opghestaen, ende hebben alrede soe de bitterheyt, scheuring en cleynmoedicheyte onder de Christenen verweckt, dat een yghelick, die verstant heeft, haer lichtelick verfoyt. Sy climmen niet op onder de heydenen, inden aengang vanden troestighen ²⁾ dagh des gheloofs, maer als de dach tot den auont ghecomen is, crupen sy voort vvt haer hollen, als slacken, onder de Christenen ende sy vveten niet te segghen by mans Leuen ³⁾, vvy ⁴⁾ haer authoren ghesonden heeft; alleen met een schyn van heylicheyt, becladden sy alle herte ⁵⁾, daer sy met haer smerighe tonghe ouer crupen. De doopghesinde vertoonen haer

Op den auont des werelts comen sy als slacken voort cruypen.

¹⁾ In den 2^{den} druk: „vander Apostelen”.

²⁾ Verkwikkend; evenals *Successio*, bl. 134.

³⁾ Bij menschenheugenis. ⁴⁾ Wie.

⁵⁾ In den 1sten druk: „heerte”.

niet schoon, als de maen ghewassen in haer bloet ¹⁾, maer hebben soe verwoest ²⁾ en ontsint herren en vorsten haer Steden ontwel-dicht, ende sulcken oproer in de landen ghemaect, (alst blyckt onder de Svviters, in Munster, in Oude clooster, t' Amsterdam en elders) dat sy ³⁾ met de openbaer iustitie moesten wechghenomen worden, ende hebben het ⁴⁾ soo furioos en schandelick ghemaect // dat gheen Doopsghesinde (vvtgenomen Menno) ick segghe niet voor vaders en Biscopen, iae niet voor broeders off huysghenoten haer willen bekennen. VVat sullen vvy segghen vande blinckentheyte der Sonne, die de rechte kerck toegheeyghent wort, soude oeck wel een blick van glory off in haer ⁵⁾ leeringhe, off in haer leuen gheuonden vvorden? Iae de vverelt ghetuycht, de meeste beschaemtheyt. Sien wy haer leringhen aen, als voor verhaelt is, vvy bemerken niet, dan een houardighen duuel, die in het ene deel der doopsghesinden domineert, met ydele Sathanische glorie (als hy de ene verheft tot de heylicheyte van Enoch, onder 12. Apostelen; de ander tot de gratie van Helias met .144000. Propheten, de derde tot de vvtuercorenheyte van Dauid met 28. ghesanten, en dierghelycke ontsinde dromen.

bl. 139.

Die doopsghe-sinde willen haer marte-laers niet be-kennen.

Hiervoor Cap. 16.

In het ander deel, dat naecomt, en wat sedigher meint te gaen, met valsheyte en onstadich vvederroepen van haer ydele phantasyen en voornemen ⁶⁾. VVant sy hebben anders gheen fundament, van haer onstanvastighe en bedrieghelicke leeringhen, dan den // toeual ⁷⁾ van haer hoorders, off de veranderlicke dryuing van haer bl. 140. goetdunken.

Als dan de anhanck anders wil horen, ofte de inual van haer lopende ghedachten anders dryft, soe moeten sy oeck anders leren. Hierwt comt dat de prophet van haer ghetuycht, Godt sal haer Psalm 57. tanden in stucken breken in haer mondt: want sy roepen men-nichmael vveer, ende byten selfs in stucken haer quade leringhen, daer sy andere mede pleghen te byten, ende vallende vvt de eene dwaling in d' ander, vvorden sy onwaardich in haer onstadicheyt. Epip. her. 30. Daerom ghelyckt haer niet qualick een oudt, vader, by een verwoeste ⁸⁾ zee, die haer goluen opgheeft, en wederom met andere

1) Misschien wordt bedoeld: „...vertoonen haer, ofschoon ghewassen in haer bloet (de martelaars), niet schoon als de maen”.

2) Verwoed. Zie *Successio*, bl. 119, aant. 2.

3) Er staat, ook in den 2^{den} druk: „hij”.

4) Dit „het” is in beide uitgaven weggelaten of uitgevallen.

5) N.l. hunne, die van de Doopsgesinden.

6) In dezen volzin schijnt iets te zijn uitgevallen. De 2de druk heeft denzelfden tekst.

7) Bijval; dit, dat hun hoorders bijvallen.

8) Zie aant. 2 van deze bladzijde.

- in haer seluen vernielt. VVillen vvy het leuen bemercken ¹⁾, soe accorderen sy immers soe vvel, als het houdt van Sichem (dat niet
- Iudic. 9. wilde staen, noch onder die olyffboom, noch onder de vygheboom, noch onder die wynstock) met de doornen, daer het vuer vvt quam ende verbranden het houdt. Iacob van der Moelen als een ²⁾ dorre houdt, vvilde niet rusten onder die vetticheyt van de Catholycke kerck, ende haer soeticheyt ende vermakelickheyt niet langher ghe-
- bl. 141. bruycken, maer // is gheganghen tot een doornbosch der weder-
Iacob van der dopers, Hans de VVeuer. Maer als hy nu 30 iaren onder desen
Moelen wort Biscop ghescholen hadde, is den yuer van bannen, vvt de VVeuer
van een voortghecome, en heeft syn lieuen discipel Iacob vander Moelen
doornbosch verbandt. En ter contrarie t'vuer van Iacob heeft de Biscop Hans
verbrant. de VVeuer verbandt en vernielt. Hans heeft ghescholen onder Le-
nart Bouwensson, maer de ialoersheyt van Lenart heeft Hans ver-
bannen ende in t'helsche vuer gheworpen. Lenart heeft ghescholen
onder andere, maer is van de synen op deselfde manier doerghe-
nomen. VVie sal nu niet segghen, dit is ghen Catholycke Aposto-
lische kerck, die glorioos blinckt als de son, maer een smooch wt
de donckere helle, die de Son beswalckt met Gods tabernakel, dat
- Psal. 18. inde Son ghestelt is. Noch sy laten vry de Soon des vaders, die
Doopsghesin- nae den vleesch het menslicke gheslecht ghetrouw heeft, maer
de beswalken loochenen die vereninghe van de Godtheyt met de Mensheyt; noch
Jesum en syn sy schamen haer als ouerghegheuen lasteraers het Tabernakel dat
lieue moeder. de alderopperste gheheylicht heeft te blasphemeren. Alle oude
- Psal. 45. Vaders van de Apostelen tyden aff, stellen soe hooch de heyli-
cheyt // van Maria de Moeder Gods, dat sy verre te bouen gaet
- bl. 142. Ioannes de dooper, iae verheffen haer bouen alle choren der En-
ghelen: Immers Sainet Ian de scherpsierende Apostel, bekendt haer
- Apoc. 12. midden in de Son, als becleedt met de Godtheyt, maer de Aerts-
biscop vande vvederdopers Menno, spuwt vvt met een veninighe
- Blasphemij v. drakemont nae haer een vloet van blasphemy, en maeckter aff, een
Menno. stinckende vloedboom ³⁾, ende een stekende doornbosch. De loof-
licke ⁴⁾ stem in t'Euangelij roept tot IESVS, met luyder stem-
men, om t'ghelooff te verwrecken: Salich off ghebenedyt is t'

1) Het leven, d.i. hun leven, gadeslaan.

2) Volgens den 2^{den} druk. In den eersten staat: in.

3) Zoo noemt Menno Maria herhaaldelijk in *Een gans duytyck ende bescheyden antwoordt. Anno 1556, ... vervaetet op Martini Mikrons Antichristische leere ende ... valsche verhael van den handel Anno 53 tusschen hem ende my enz.*

4) „Verheerlijkend, prijzend” of „loffelijk, treffelijk”. Die „stem” in het Evangelie is dat gezegde in de Schrift, 'twelk het geloof (in Maria's hoogheid) bij de latere lezers wekken („verwrecken”) moet. In beide drukken staat achter verwrecken eene punt.

licham dat v ghedraghen heeft, ende die borsten, die ghy ghesoghen ¹⁾ hebt; maer de eerste VVederdooper in Nederlandt, die hem voor den verlichten Prophet Helias vvtgaff, Melchior Hoffman, braeckt vvt het nydighe fenyn, teghen de moeder Gods, en seyt, vervloecht is t'vleys van Maria. Maer laet dryuen dese afgrysselicke dompen ²⁾, die Gods Throon, inde Sonne ghestelt, aldus vvillen besmoken. Wel seyt van haer de Propheet, haer keel is een open graf, dat altyt een stinckenden aessem van hem gheeft. // Maer laet ons ten laesten sien, hoe de doopsghesinde kerck toegerust is als een slachtoort van een legher. Eylacy, houaerdicheyt, eyghensinnicheyt, ende bitterheyt, heeft het slachtoort onder de doopsghesinden tenemael ghebroken. Sy maken een legher teghen de Catholycken, ghelyck de Madianiten teghen Gedeon, ende als sy mynen haer party te beuechten, worden sy twistich onder den anderen, yghelick keert syn sweert teghen syn naesten en met byten, met bannen, met schelden, met clammen ³⁾, vernielen sy so seer malcanderen, dat sy wt al haer dopse kerck nauwelix en ⁴⁾ solder vol kunnen vergaderen, van een ghesintheit: Soe dat-ter in alle landen, die van de Mennisten besmet syn, haest meer kercken der wederdopers geuonden worden, als ghebuerten ⁵⁾. En yghelick roept wy syn Christus Ryck, dat de vader syn Soon belooft heft. Siet, seyt Aug. ⁶⁾ wat onghelyck dat dese menschen doen den verlosser des vverelts. De schrifture seyt in een wide ⁷⁾ natye is de glory des Coninx, inde vermindering des volx is de Verneerdering des Princens, prouerb. 14. Ergo dese oneer doet ghy Christo, dat ghy segt, Gods volck is tot dusdanighen cleynen // hoopken ghecome. Syt ghy hierom gheboren, Syt ghy hierom een Christen mensch gheworden, dat ghy Christus glory sult benyden, wiens teyken ghy segt dat ghy in v voorhoofd draecht, en ghy hebt dat wt v hert verloren. In een groot volck is de glorie van de Coninch. Kent v Coninck, gheeft hem glory, gheeft hem een vvydt landt. Segt ghy myn, Hoe wyden landt sal ick gheuen? vvilt hem niet gheuen vvt v selfs hert ende ghy sult vvcl gheuen. Ghy segt vvaervvt sal ick dan gheuen? Siet gheeft hiervvt. Alle natien, o heer, hoe veel dat ghy oeck ghemaect hebt, sullen comen ende voor v aenbidden. Segt dit, belydt dit, ende ghy hebt Christo ghe-

Luc. 11.

Psal. 88.

bl. 143.

De doopsghesinden vechten teghen haer seluen. Iudic. 7.

Aug. in psal. 85.

bl. 144.

Psal. 85.

1) Volgens den 2den druk. In den eersten: gesoken.

2) Hetzelfde als dul, dol, dom, domoor.

3) Twisten.

4) Een.

5) Buurtschap, gehucht.

6) Augustinus.

7) Wijde, uitgestrekte.

gheuen een groot volck. Want alle heydenen in Een, dat is de Ene Enicheyt. want ghelyck een kerck, is veel kerken (bisdommen) soe syn veel kerken (off bisdommen) een kerck, soe syn veel gheslachten een gheslacht. Waerom een geslacht, want een ghelooff, Een hoop, Een liefde, Een verbeyding. Dus verre Aug. De Heere vville met syn oghen van ghenade de Houaerdighe, verblinde, ende ghescheurde VVederdoopers nedersetten, verlichten, ende met haer moeder de Catholycke kerck vereni//ghen. VVant bl. 145. die Catholycke kerck seyt Cypr. ¹⁾ op der aerden niet vvil kennen voor syn moeder, sal Godt in den hemel niet hebben voor syn vader. Comt dan alle onstadighe doopsghesinde, ende segt met ons.

Psalm 34.

O heere ick sal v beleyden inde groote
kerck, ick sal v louen in
een treflich volck.
Amen. //

1) Cyprianus.

Caput I.

Ghetuycht van de eerste fundatores der wederdopers, die wtroyende de Ouerheydt, wilden planten, met ruyten ¹⁾ en rouen de Euangelische vryheydt. Fol. 15.

Caput II.

Allegeert wt de wederdopers belyding een ander Authoer, die syn priesterdom ouer den thuyn hangende, met tvve andere de doopse kerek begint. Fol. 19.

Caput III.

Verhaelt de werring der doopsghesinden teghen de Zvvinglianen tot Zurich, ende haer oproericheydt, die met een placcaet bestrickt vvort. Fol. 23.

Caput IIII.

Vermaent van de oproericheydt der VVederdopers tot Basel, de val en afval van doctor Balthasar Pacimontanus, metter iustitie gheexecuteert, een placcaet der Zuinglianen teghen de doopsghesinden op lyffstraffing. Fol. 25. //

Caput V.

bl. 147.

Ontdeckt sekere discorderende leraers der doopsghesinde ende principael haer grote Helias Melchior Hofman, de eerste biscop van Nederlandt, die door een dwase prophetie, van syn discipel, een duuels martelaer wort tot Strasburg. Ten laesten van desen syn ghesandt Ian Trypmaker, die in den Haghe omghebracht wort. Fol. 30.

Caput VI.

Vertoont de andere Enoch der doopsghesinde, de ouerspeelder en scaker Ian Matthysson, die met sommige van syn 12. Apostelen Munster en al t'landt in roer stelden. Fol. 33.

1) Plunderen, rooven.

Caput VII.

Vertelt, hoe Ian Mattyssoon met de syne Munster ouerweldicht, meester wort van gout en siluer, en furioos hem seluen doot vecht. Fol. 39.

Caput VIII.

Beschryft, dat Ian de Nayer ¹⁾ off Ian Boeckelsson groote pro-
pheet van Munster, droomt een wet wt den hemel, dat een man
veel vrouwen most hebben. VVt den droom van een ander wort
hy een prachtich Coninck der werelts, seyndt wt nae t'eten van
bl. 148. den brock 28. ontsinde Propheten, die met seltsame // grillen de
werelt willen ouerwinnen, maer sy worden met de iustitie ouer-
wonnen. Fol. 42.

Caput IX.

Veruolcht dat de Coninck selfs, wredelick onthalt syn Co-
ninginne, brengt de ghemeynte tot de vvterste hongher, verliest
Munster, wort gheuanghen, bekert, ghejustificeert. Fol. 51.

Caput X.

Verhaelt tvee oplopen, soe van ghewapende, soe van naeckte
wederdopers tot Amsterdam, die metter iustitie wechghenomen
worden. Fol. 55.

Caput XI.

Veruolcht de derde oplop der doopsghesinden, die t'stadhuys
innamen, maer vvorden ouerweldicht. Fol. 61.

Caput XII.

Verclaert dat de Apostelen van Ian Mattyssoon in Vrieslandt,
biscopen gemaect hebben, Obbe Philipssoon, Hans Scheerder. Obbe
wederan ²⁾ Menno Symonsoon, Dirk Philipssoon, Daud Iorisssoon,
dat de Wederdopers Oudeclooster inghenomen hebben, oproer
veroorsaect tot Groninghen, Een Coninck opgheworpen tot Vtrecht,
Maer Obbe siende dat hy bedroghen was, wederroept syn seyn-
ding. Fol. 64. //

bl. 149.

Caput XIII.

Leydt vvt de affgrysselicke Seet van Daud Ioorisssoon. Fol. 70.

Caput XIII.

Betuycht dat Menno vvtseynt verscheyden biscopen, verbant
twee van syn discipulen Adam pastor en Frans Cuper, een Conci-
liabel maeckt tot Wismer. Fol. 75.

Caput XV.

Openbaert dat sy teghen t'besluyt van Wismer om de Echt-

1) Kleermaker. Zie *Vondel's werken*, uitg. Van Lennep, III, bl. 276, vers 200.

2) In den 2den druk: „wederaen”. 't Is eigenlijk een opwekkende uitdrukking
voor: alweer, nog eens.

myding bannen, maer die ghebannen syn, nempt de verbannen Dreckwaghen vveder op. De vuylicheyte van t'huys der liefde wort oock ondeckt. Fol. 84.

Caput XVI.

Hier verbant Menno Ziles en Lemke, ende eet syn eyghen tonghe, wederroepende in veel punten syn eyghen leeringhen. Fol. 88.

Caput XVII.

Verhaelt t'compromis, ende de ouertreding met de scheuring tusschen de // Vriesen en de Vlaminghen. Fol. 98. bl. 150.

Caput XVIII.

Roert van de Stilstanders, Batenburchsen met haer Coninck, ende de scheuring tuschen de harde en de sachte vriesen. Fol. 106.

Caput XIX.

Verbant Sybrant Smit met syn kerck, Peter van Colen met syn aenhanck, Hans van Ophoorn Biscop tot Emden, de becommerden van Dantzick, Bussemaker met de heylsame, de Huyscopers ende Antihuyscopers, seuen Ghemeynten heeft op een tyt de Duuel ouerghegheuen. Fol. 112.

Caput XX.

Verclaert hoe een predicant wt Enghelant syn seluen laet dopen van de syne, niet doopsghesinde, ende wyst de VVederdopers haer eerste beghinsel, dat ¹⁾ van nymant ghesonden is. Fol. 119.

Caput XXI.

Leyt wt de scheuringhe tuschen Hans de VVeuer en Iacob van der Moelen, met syn Banckeruttiers, die el//kander den Duuel offeren en verbannen. Fol. 124. bl. 151.

Summa men vindt niet een ghemeynte onder de doopsghesinde, off sy is van haer broeders ghebannen ende den Duuel toegeeyghent.

Ad Dei gloriam et impietatis Babylonicae confusionem.

FINIS.

1) Dat het.

Bekentnisse
Obbe Philipsz.

1584.

Ghedruckt tot Amstelredam bij Cornelis Claesz.

INLEIDING.

Geen omstandiger of aanschouwelijker, geen dieper gevoelde en fijner geteekende, geen betrouwbaarder schildering van de gezindheden en denkbeelden, die in de jaren 1534—1536 de nederlandsche Anabaptisten vervulden, en van de stemming, die toen onder hen heerschte, is uit dien tijd tot ons gekomen dan die, welke Obbe Philipsz.' „Bekentenisse” biedt. Zij is geschreven niet slechts door een tijdgenoot, maar ook door een man, die met zijne gansche ziel in die anabaptiste beweging heeft meegeleefd en in die jaren zelfs haar leider is geweest. En het boekje levert zelf een waarborg voor de nuchterheid van des schrijvers oordeel en de onbevangenheid van zijn blik. Immers toen Obbe het opstelde, was hij uit die beweging getreden; of liever had hij zich geheel van haar afgewend. Hij betreurde thans diep als afdwaling datgeen, wat hem vroeger was voorgekomen gehoorzaamheid te zijn aan de nieuwe openbaringen, door God gegeven. Toch — en dit maakt zijn geschrift niet alleen zoo aantrekkelijk, dit verbiedt te gelijk toe te geven aan ook maar eenig vermoeden, als zouden wij hier met een eenzijdig en overdreven verhaal hebben te doen, — wanneer hij zijne herinneringen aan die „afdwaling” van voorheen te boek stelt en zich daarbij weer verplaatst in dien eens door hem zoo geliefden kring, dan blijkt de oude liefde hem nog niet te hebben verlaten. Dan geen zweem van den toon, anders zoo eigen aan renegaten, die na en ten gevolge van hun afval hun verleden, de personen zoowel als de gebeurtenissen daaruit, nu in een even donker licht zien als zij voorheen in deze louter heerlijks en weldadigs hebben begroet. Geen woord van ergernis, van minachting, van haat ontvalt aan Obbe's pen, als hij weer zoo

levendig hen vóór zich ziet, van wie hij geestverwant, eerst leerling, straks leidsman was geweest, maar van wier drijven hij thans de ongoddelijkheid heeft ingezien. Geen vonnis uit de hoogte; geen zweem zelfs van scherpe veroordeeling in zijne bestrijding van die mannen, die gehoorzaam waren gebleven aan de vizioenen en wilde fantasiën, de moedwillige beweringen en aardschgezinde voorspellingen van Jan Matthijsz. en andere valsche profeten; en dit ondanks de dringende waarschuwingen, door Obbe tot hen gericht, sinds God in Zijne barmhartigheid zich zijner had ontfermd, zijne ziel had gedeemoedigd, zijn hart veranderd, zijne oogen voor de logenachtigheid van dat alles geopend ¹⁾. Hoe zou hij ook hen uit de hoogte veroordeelen? hoe een doemvonnis over hen uitspreken? Hij herinnerde zich nog te goed, hoe zij allen te samen en hij met hen vroom en „onverdocht” (argeloos, geen kwaad denkende) waren geweest. Niemand wist beter dan hij, hoe zij te goeder trouw en in alle oprechtheid den weg als Gods weg waren ingeslagen, die hem later was gebleken een dwaalweg te zijn. En gelijk vrome overwegingen hem onder de verbijsterende verwarring van al de nieuwe denkbeelden en nieuwe woorden, die van Melchior Hoffman, van Jan Matthijsz. en van beider apostelen tot hem kwamen, zijn eigen heil en Gods wil had doen zoeken in de nieuwe gemeente Gods: zoo waren eveneens straks Gods aanwijzingen in zijn binnenste hem te machtig geworden en had hij in gehoorzaamheid aan Hem in 1540 zijn afscheid van die gemeente genomen ²⁾. Met die godsvrucht, die overal door het boekje klinkt, is nu dat zachtmoedig oordeel over hen, die hem thans als een afvallige schuwden, in samenstemming. Treffend, op aandoenlijk af, zijn de bladzijden ³⁾, waarin hij over deze en over den

1) *Bekentnisse*, quat. C v v.

2) Ald., t. a. p.; De Hoop Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1884, bl. 16, 17. Het kan ook zijn, dat hij „zijn afscheid heeft ontvangen”, d. i. gebannen geworden is: aldaar bl. 20; *Opera omnia* . . . Menno Symons . . ., 1681, bl. 312 a. — Het een of het ander is zeker vóór 1547 geschied: immers bij den strijd met Adam Pastor treden wel volgens Menno's bericht deze en Dirk Philipsz. op, maar wordt Obbe nooit genoemd. Burgmann vermoedt op even aannemelijke als scherpzinnig ontdekte gronden, dat het kort vóór 1542 is voorgevallen: *De Vbbone et Vbbonitis* (bl. 94 hierna, aantekening 1), p. 43, nota x. Eene oude *Copia van de lijst der Outsten*, in het Amsterdamsch doopsgezind archief, *Inventaris*, deel II b, n°. 10, aanwezig, stelt Obbe's afval in 1540.

3) Zie Burgmann, *De historiae Menoniticae fontibus et subsidiis*, Rostochii, MDCCCXXII, p. 28, aantekening f.

grondlegger van het Anabaptisme in het noorden, over Melchior Hoffman, schrijft. „Een iegelijk verstandich mensche mach lichtelicken dencken hoe zijn (Hoffman's) herte te moede was, doen . . . hij ten laesten alles . . . vals ende loogenachtich beuondt, ende dat hij met alle haere ghesichten, Profetiën, sendinghen, droomen ende Helieampt bedrooghen was, dat oock mijn herte hynden ten daghe zijnder onfermpt, ouer alsulcke droeffenisse zijner sielen, twelck hem voorwaer veel swaerder is gheweest als alle veruolginghe ende tyrannie, als alle verstandighe bij sich seluest lichtelicken of can meten" ¹⁾. Geheel dezelfde toon wordt elders aangeslagen; nooit een andere dan die van deernis, van ontferming met de dolenden, en van dien ootmoed, die zich zelf niet verheven acht boven hun kwaad ²⁾. 't Is om hen te sparen, dat de auteur zoo-veel van wat hij beleefd had verzwijgt ³⁾. Het is dan ook eenvoudig uit ergernis over den man, die van Gods gemeente was afgefallen, en over diens geschrift, waaruit zonneklaar bleek, hoe de vreedzame Doopsgezinden en de munstersche Wederdoopers aanvankelijk éézelfden kring hebben uitgemaakt, wanneer de „Bekentenisse" reeds kort na de uitgaaf door een zoo notabel Mennist als Peter van Ceulen een „partidich lasterschrift" wordt genoemd en de schrijver „eenen verkeerden, van Godt afgefallen mensche, die daernaer een ongodlyck vleysschelyck leven tot ter doot toe beleefd heeft" ⁴⁾. En eveneens is het alleen te verklaren uit de kerkelijke partijschap, die gaarne alle kwaads van andersdenkenden gelooft, wanneer Nicolai ⁵⁾ Obbe beschuldigt van de sekte der Batenburgers, een soort van moordbranders, te hebben in 't leven geroepen; 'tgeen Moded ⁶⁾ hem naschrijft. Toch kenden zoo- wel Peter van Ceulen als Moded — Nicolai natuurlijk niet — ons

1) *Bekentenisse*, quat. C iij v. In het origineel staat: „swaerder".

2) Ald., quat. C vj v.

3) Ald., t. a. p. Zie ook quat. A iij r.

4) *Protocol Dat is, De gantsche handelinge des ghesprecx . . . tot Leeuwarden . . . 1596 . . . Tot Franeker, by Gillis van den Rade . . . 1597; aldaar bl. 35, 38. Een „vleysschelyck" leven is hier niets anders dan een leven buiten de gemeente Gods, een leven in de wereld. 't Werd van alle gebannenen gezegd. In dien zin noemt ook Menno, *Opera Omnia*, 1681, bl. 312 a, Obbe „een Demas".*

5) In zijne Aanteekeningen op Bullinger's *Teghens de Wederdoopers*, Emden, 1569; Fol. 76 c en d.

6) *Grondich bericht, Van de eerste beghinselen der Wederdoopsche Seecten enz.* Tot Middelburch . . . Anno M.VJ.C.JJJ; bl. 88.

boekje. Vooroordeelen maken het echter zelfs aan waarlijk niet onbekwame mannen soms onmogelijk ook maar behoorlijk te lezen. Ons, aan wie de krasse 16de-eeuwsche bevooroordeeldheid gelukkig vreemd is geworden, valt het niet zoo moeilijk meer, in werkjes als dit eenvoudig te lezen wat er staat en de bedoeling der schrijvers te vatten, hoe zonderling hunne denkbeelden ons ook mogen voorkomen; en dat te minder, wanneer een auteur zoo oprecht en ongekunsteld zijn heele hart in zijn geschrift uitstort, als Obbe het in de „Bekentnisse” heeft gedaan.

Wat van Obbe's leven bekend is, is door De Hoop Scheffer medegedeeld in eene verhandeling: „De bevestiger van Menno”, die in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1884, bl. 1—24 voorkomt; verder door Krause in diens artikel in de „Allgemeine Deutsche Biographie”; terwijl eindelijk reeds in 1733 een zeer uitvoerig en tegelijk ongemeen scherpzinnig geschrift over Obbe het licht had gezien: eene rostocker dissertatie, „quam ad publicum examen defert Io. Hermannus Hilmers” ¹⁾. Deze dissertatie is van de hand van den hoogleeraar Johannes Christianus Burgmann aldaar, die veel werk van de geschiedenis der Doopsgezinden maakte en o. a. het voortreffelijk boekje „De historiae mennonicae fontibus et subsidiis”, Rostochii 1732, schreef ²⁾.

De „Bekentnisse” is eigenlijk de éénige bron, waaruit deze auteurs hebben geput. Nevens haar bezitten wij over Obbe alleen nog een briefje, dagteekenend uit 1538 of 1539, toen hij te Rostock was gevestigd, van de hand van Kükenbieter, predikant te Schwerin ³⁾; de getuigenis van Jan van Batenborch, in 1537 op

1) *Commentatio Historico-ecclesiastica. De Vbbone Philippi et Vbbonitis, subiecta brevi disquisitione de habitu doctrinae Mennonitarum... ad rempublicam, quam... Praeside Io. Christiano Burgmann, in academia Varno-Balthica A. MDCCCXXXIII ad publicum examen defert Io. Hermannus Hilmers.* Exemplaren van deze dissertatie bevinden zich in de Universiteitsbibliotheek te Rostock en in de Koninklijke bibliotheek te Berlijn; een hedendaagsch afschrift in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam.

2) Eene dissertatie, „quam proponit Ioach. Henr. Burgmann”, maar door zijn broeder Joh. Chr. opgesteld. Het boekje bevindt zich in de Doopsgezinde bibliotheek.

3) Door Ritschl medegedeeld in de *Studien u. Kritiken* van 1884 (Band VI), S. 499—502; door De Hoop Scheffer in vertaling in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1884, bl. 15, 16. Voor „dye Sweriner” (Scheffer: „de overigen uit Schwerin”) in Ritschl's afdruk moet zeker gelezen worden: „dye Swermer”, de dweepers.

de pijnbank te Vilvoorden afgelegd, die daarin „Obbe, een prierstersz. geboren vuyt Westvrieslant”, vooraan onder de „principale doopers” noemt ¹⁾; en eindelijk eene plaats in de „Korte Beschrijving hoe het met de Doopsgezinden is gegaan van 1522 tot 1647 toe”, die wel eerst in dit laatste jaar is opgesteld, maar door een hoogbejaard man en die aan de opteekening van 'tgeen hij bij mondelinge overlevering wist een brief van „een ouden duitschen leeraar, dien hij nog gekend had”, laat voorafgaan. In dezen brief komt o. a. voor, dat Obbe de eerste is geweest, die sterk de mijding dreef ²⁾; 'tgeen door Carel van Gent, „Beginsel en voortganck”, bl. 13, wordt bevestigd. Ten laatste kan men over een bundel traktaten, te Rostock bewaard en die evenals de bezorging van eene rostocker uitgaaf van de „Van den Vos Reinaerde” ten onrechte aan Obbe is toegeschreven, Sepp, *Verboden Lectuur*, 1889, bl. 247 vgg., raadplegen.

Uit meer dan ééne bladzijde van de „Bekentenisse”, o. a. uit quat. Bij r, blijkt duidelijk, hoe onjuist de meening is, het eerst, voorzoover ik weet, door Florimondus Raemundus ³⁾ uitgesproken en later door Kornelius van Huyzen ⁴⁾ en Schijn ⁵⁾ herhaald, als zou Obbe na zijn afval tot de roomsche kerk zijn teruggekeerd. Veeleer heeft Hoornbeek juist gezien, die 't het waarschijnlijkst acht ⁶⁾, dat hij een Libertijn is geworden, een geloovige, die buiten iedere kerk staat. Dit wordt bevestigd door den „liefhebber der waarheydt”, die de „Bekentenisse” voor het eerst uitgaf en van een voorbericht voorzag. Deze wist volgens quat. A iij v blijkbaar heel goed, of Obbe na zijn afval bij eene of andere kerk en, zoo ja,

1) C. A. Cornelius, *Die niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Münsters 1534 bis 1535*, Munchen, 1869; S. 60.

2) De Hoop Scheffer heeft deze „Korte Beschrijving” naar een 18de-eeuwsch afschrift daarvan, dat op de Doopsgezinde Bibliotheek, *Inventaris*, deel I, No. 739, berust, in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1876 bl. 13—41 afgedrukt. De plaats, in den tekst genoemd, komt daar voor op bl. 20, 21.

3) *Historia de ortu et progressu haeresium XVI saeculi, aucta e Casp. Ulenbergii scriptis*. Col. Agr. 1655; lib. II, cap. VI. Zie Johannis Hoornbeek, *Summa Controversiarum*. M.DC.LVIII; p. 351.

4) *Historische Verhandeling van de Opkomst... der Doopsgezinde Christenen*. Door Kornelius van Huyzen, Leeraar te Embden. Tweede druk, 1734; I, bl. 26 vg.

5) *Historiae Mennonitarum plenior deductio*. Amstelodami, 1729; p. 45. Maatschoen echter liet in zijne vertaling en omwerking van Schijn dit bericht weg.

6) Zie aant. 3 van deze bladzijde.

bij welke hij aangesloten was geweest. Maar hij gaf er de voorkeur aan daarover te zwijgen; 'tgeen hij, die zelf gereformeerd was, zie bl. 101 hierna, zeker niet zou hebben gedaan, had Obbe zich bij eene kerk gevoegd. De aangehaalde plaats luidt: „Hiermede en willen wij niet segghen, dat hij van een quade Religie tot een beter hem bekeert heeft. Want hoe hij hem nae zijne bekeringhe ghedragen heeft, in wat gelooue hij gestoruen is, etc., en is ons voornemen niet alhier te verclaren, maer beuelen dat Godt”. Dat hij zich niet bij eene of andere kerk aansloot, duidt ook Carel van Gent aan: „Hij heeft naemaels hem tot stilligheydt begeven” ¹⁾. — Nog zij opgemerkt, dat deze laatste van geschriften (in het meervoud) van Obbe spreekt ²⁾. Er is echter geen ander van zijne hand bekend dan de „Bekentnisse”.

De strekking van dit geschrift is in den titel juist weergegeven, de inhoud intusschen omvat veel meer dan wat in dien titel staat uitgedrukt. Het heet eene uitstorting van berouw en bitter beklag over zijne vroegere aanmatiging van „sonder wettelicke beroepinghe het predick-ampt gebruyckt te hebben”. Maar in dat „predick-ampt” ligt vooral opgesloten de bediening van den doop en de toebren- ging tot of de oprichting van de gemeente, van Godswege te vestigen. Voorts brengt de schrijver zijne herroeping en zelfbeschuldigingen telkens alleen te berde naar aanleiding van zijn tot in bijzonderheden afdalend verslag van de opkomst van het Ana- baptisme ten onzent, van de gezindheden en stroomingen, die zich daarin hebben voorgedaan, van de personen, die den grootsten invloed daarin hebben geoefend. En ik weet niet, welke bladzij- den dieper indruk maken; die, waarin hij het verhaal van dit alles doet, dan wel die, welke zijne eigenlijke herroeping en de ontboezeming van zijn berouw en zijne droefenis bevatten. Dat verhaal doet zoo duidelijk lezen in de zielen, over welke het han- delt, en maakt het gebeurde zoo verklaarbaar, dat de lezer geen oogenblik een anderen indruk krijgt dan dezen: hier beschrijft een eerlijk man uit eigen diepgaande herinnering zijne ervaringen en ontmoetingen. Maar er zijn stelliger bewijzen voor de betrouw- baarheid van het boekje. De schrijver heeft de personen, over wie

1) [Carel van Gent], *Beginsel en voortganck enz.* . . . door I. H. V. P. N. 1658; bl. 7.

2) Ald., t. a. p.

hij schrijft, zoo goed gekend: hen, die Hoffman's geschriften en bevelen uit Straatsburg overbrachten, Menno, Dirk Philipsz., beiden nu hij schrijft volgens quat. C v v nog in leven; hij vertelt zoo ongekunsteld van hen allen, in 't minst niet ten einde door een beroep op hen zijne eigene geloofwaardigheid te staven, alsof dat noodig was; neen, daaraan denkt hij in 't geheel niet; hij vermeldt hen eenvoudig om te verhalen, hoe hij in den loop dier jaren met hen in aanraking is gekomen en wat hij met hen heeft beleefd. Men sla het verhaal op van de dagen, waarin hij in zijne woonplaats te Leeuwarden den doop ontving ¹⁾. Of men leze, hoe nauwgezet hij van de dingen, die hij zelf heeft bijgewoond, andere onderscheidt, die hij alleen van hooren zeggen kent, en weer andere, van welke hij eerlijk bekent dat hij daarvan het rechte niet weet ²⁾: zie Burgmann, „De Vbbone etc.”, bl. 26—28. Onmiskenbaar was hij zelf een van degenen, „die alle eendrachtelicken alsulcken ampt ende sendinghe (van het pausdom) hebben vaeren laten, soeckende alleen hoe dat een yeghelick zijnen Godt vresen, dienen en eeren mochte ende het beste nae te jagen, dat hij voor Godt in rechter liefde, vrede ende ootmoedicheydt bedienen can”; een van „die veele vroomen herten, die alsoo voorgenomen (hadden) Godt in... stillen eenuout te dienen nae die wijze der outuaderen ende Patriarchen... sonder Predicant, leeraer ofte eenighe wtwendige vergaderinge” ³⁾. Maar al spoedig hadden „sommige in der eenvout des Geestes... Godt te dienen niet benoegen laeten” ⁴⁾, sonder (maar) hebben sictelicke Gooden hebben willen... ende voorgesteld daer moste een Ghemeente, vergaderinghe, sendinghe, ampt ende ordeninge aengerichtet werden”. Zoo voort te leven alleen op hun eigen vrome hart: zij voelden zich daarin niet veilig. Maar had tot dusver de kerk, van Christus en de apostelen tot hunnen dag gekomen, aan ieder Christen en ook aan hen de bondzegelen geschonken van Gods gunst, den waarborg van de waarheid en van hunne zaligheid: die kerk was allengs een gruwel der verwoesting geworden. „De kercke Christi ende der Apostolen was vernielt ende verwoest en dat gantze Pausdom... een Antechrist

1) *Bekentenisse*, quat. B viij r vgg.

2) Ald., quat. B iij r en v; B v r en v; C j v; C ij r; C iij v; enz.

3) Ald., quat. B ij r en v.

4) T. a. p. Lees: „met in der eenvout... sich niet benoegen laeten”.

werck ofte dienst". Zoo zwierven zij rond als vaartuigen zonder roer. Totdat de gezanten van Melchior Hoffman en Jan Matthijsz. hun in vlammende taal bericht gaven van de vizioenen en goddelijke stemmen, aan nieuwe godsmannen geschonken; alles bewijzen, dat God een nieuwen pinksterdag had doen aanbreken en in plaats van de ontaarde kerk zelf weer eene nieuwe bedeeing, eene nieuwe heilige gemeente grondvestte. Dezen vielen nu al die velen bij, die reeds zoo lang verlangend hadden uitgezien naar den doop; maar er was tot dusver niemand opgestaan, „die hem dat ampt der seyndinge onderwinden dorste" ¹⁾. Doch nu, nu waren zij geholpen; nu had God voor allen, ook voor hen, den zekeren weg ter zaligheid opengesteld. Ook Obbe liet zich doopen (1533). En dit niet alleen: welhaast liet hij zich ook het doopambt en te gelijk de bevoegdheid welgevallen om met handoplegging apostelen te wijden en zoo zijn eigen ambt aan deze over te dragen. Zoo ordende hij zijn broeder Dirk, David Joris, Menno ²⁾. Na enkele jaren echter volgde de ontnuchtering. De inbeelding, waarmede zoovelen in de gemeente zich verhieven juist op húnne droomen en húnne fantasiën, alle zooals zij waanden ingevingen van God; de grenzenlooze verwarring; de hoogmoed; de onderlinge verkettering — dat alles riep Obbe wakker. Neen, zulk eene gemeente kon de echte, van Godswege gestichte nieuwe kerk van Christus niet zijn. Maar zij was toch mede de vrucht van zijn arbeid. Nog had wat hij van haar gehoopt en gedroomd had zijne liefde. Hij was immers mede haar erkende leider. En het is juist daarover, dat thans berouw hem aangrijpt. Niet eigenlijk over de munstersche gewelddadigheid, die, zij het ook als onbedoeld gevolg, mede door hem was ontketend. Daartegen hadden hij en zijn broeder Dirk, God wist het ³⁾, nooit anders dan gewaarschuwd. Dan nog eer over al de ijdele en ongodelijke fantasiën, waaraan ook hij zich gevangen gegeven en waardoor hij zooveel andere zielen op dwaalwegen gevoerd had. Maar 't meest gold zijn berouw het „onwettelijk", het niet van God verordend ambt, waarvoor hij zich had laten vinden. Dat is de eigenlijke oorzaak van zijn beklag. Nu bekent hij het: „Die oplegginge der Handen voelden wij wel, oock alle woorden

1) *Bekentnisse*, quat. B iij v.

2) Ald., quat. C v v. Zie de aantekening op deze plaats.

3) Ald., quat. C iij v; v r en v.

hoorden wij wel, maer wij en voelden noch hoorden geenen H. Geest, noch vernoomen geen cracht van boven, maer veel loose woorden, die macht noch nadruk hadden, als wij naederhandt ghenoechsaem beuonden" ¹⁾. Verder dan de uitingen van dat diep berouw gaat nu Obbe's boekje niet. Daarmede eindigt het. Het geeft geen antwoord op de vragen, die toch bij hem wel moeten zijn gerezen; vragen, die nog tegenwoordig sommige protestantsche kerken en kringen bezig houden, maar die vooral in de 16de en 17de eeuw, zoo kort nadat de eeuwenoude middeleeuwsche kerk was gevallen, vele ernstige zielen hebben gekweld: waar was dan nu de echte kerk van Christus, nu zij niet bij Rome was en evenmin bij hen, die zich op Gods nieuwe openbaringen beroemden? hoe gaat dan, nu de hierarchie is gevallen, de apostolische opvolging ²⁾ over? Of — heeft deze een einde genomen? Waarop rust het recht van wat zich de kerk, de wettige kerk van Christus acht? waar zijn hare waarmerken van Godswege? Kan ook misschien alle en iedere kerk zijn vervallen en 'tgeen menschen zoo noemen niet meer zijn dan hunne schepping, geenszins stichting van God? Het meest beslist, het meest overtuigd beantwoordde Seb. Franck, Obbe's tijdgenoot en wiens „Chronica" hem bekend was ³⁾, deze laatste vraag bevestigend. Evenzoo zouden straks vele Doopsgezinden en de Collegianten doen en is in de 19de eeuw opnieuw o. a. door de Darbysten gedaan. En eigenlijk was daarmee eene overtuiging uitgesproken, die van de 18de eeuw af de halve protestantsche wereld doortrekt. 't Is vermoedelijk, zie boven bl. 95, ook Obbe's slotsom geweest.

Wat bij de lezing van het boekje treft, is, dat de Bijbel zoo uiterst weinig in den gedachtengang en de godsdienstige voorstellingen van den auteur medespreekt, gelijk hij ook blijkbaar in die van den kring, waartoe Obbe vóór zijne herroeping behoorde, geen breede plaats innam. Van bijbelsche voorbeelden, van een beroep op bijbelsche uitspraken is nauwlijks een spoor. Obbe brengt ze niet te pas bij de vermelding, waarom hij zich bij de nieuwe gemeente had aangesloten, en evenmin als hij mededeelt, waarom hij

1) *Bekentnisse*, quat. B vijf v.

2) Zie over dit vraagstuk betreffende de apostolische successie, zooals dat nog in de 17de eeuw vele Doopsgezinden bezig hield, de Hoop Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1870, bl. 81, 82.

3) *Bekentnisse*, quat. B iij r.

ze later verliet. De Schrift wordt niet dan eene enkele maal genoemd. Zij zal voor die kringen wel het openbaringsboek zijn geweest; maar dan toch slechts zulk een, onder den indruk van welks hier en daar voorkomende fantastische bladzijden eigen openbaringen tot hen kwamen en uit enkele gedeelten waarvan deze laatsten kleur en woorden kregen. En nu traden bij de stiller, minder vizionaire, waarschijnlijk ook ernstiger zielen zooals Obbe voor zulke openbaringen al spoedig ingevingen van eigen gezond verstand, eerlijk geweten, ongekunsteld vroom hart in de plaats; zonder dat zich daarbij eenige behoefte aan de Schrift deed gelden. Op dit standpunt is, naar de „Bekentenis” te oordeelen, Obbe ook verder blijven staan. Daarentegen leerden zijne geloofsgenooten welhaast onder den invloed van mannen als Menno in die Schrift den grondslag zien des geloofs, het leerboek over Gods weg ter zaligheid, ook het troostboek; en dit te meer, naarmate in hun allengs rustiger geordend samenleven het verlangen zich wel moest doen gevoelen om én onder elkander én aan hunne andersgelovende omgeving verstandelijke rekenschap te kunnen geven van de „waarheid” van hun „geloof”.

De „Bekentenis” is vóór 1560 geschreven; immers in den tijd, waarin Menno nog werkzaam was ¹⁾. Veel later schreef ook de uitgever zijne voorrede niet, daar toen velen van hen, die in 1535 gedoopt waren, nog leefden ²⁾. Het handschrift bleef na Obbe's overlijden in doopsgezinde kringen bewaard; hij zal wel de betrekking met sommige zijner geloofsgenooten, die in de gemeente waren gebleven, hebben aangehouden. Maar de bezitters gaven het niet in het licht. Totdat het door een of ander, zeker al zeer zonderling maar voor ons lateren gelukkig, toeval uit hunne handen in die van een liefhebber der (gereformeerde) waarheid overging ³⁾. Deze vond na herhaalde lezing en bij vergelijking met andere geschriften het daarin behandelde zoo juist verhaald en den geheelen inhoud zoo dienstig tot bestrijding van het Mennistendom, dat hij het „sommighe Godvreesende Christenen” te lezen gaf, die, zeer er mee ingenomen, het uitschreven en verder ver-

1) „Sy (Menno ende Dierick) moghen als noch doen wat se willen”: *Bekentenis*, quat. C v v.

2) Ald., quat. A vij v.

3) Ald., quat. A iij r.

breidden ¹⁾. Wegens de moeite, daaraan verbonden, besloot de nieuwe bezitter het uit te geven, „opdat het alsoo sonder moyten ende met cleyne kosten, eenen yegelick mochte gemeen wesen” ²⁾. Er zouden er wel zijn — „het ghemeyn oordel” ³⁾, natuurlijk onder Doopsgezinden —, die het als een gedichtsel zouden verachten en beweren, dat het geschreven en verspreid was om de Wederdoo-pers in minachting te brengen: maar daaraan stoorde hij zich niet. Hij liet het zoo nauwgezet afdrukken, „dat ick het minste punten den sin betreffende daer niet hebbe af ofte toe ghedaen” ⁴⁾. Zoo verscheen het in 1584 bij Cornelis Claesz. te Amstelredam. Dat de man, die het ter perse liet leggen, gereformeerd was, blijkt uit sommige uitdrukkingen, waarvan hij zich bedient: „de oorspronck” (van eene kerk of eene leer) „met Godes woort ouereencomende ende in denselven ghegrondet” ⁵⁾; „die ordeninghe der kercken in Godes woort gegrondet” ⁶⁾, en dergel. Het handschrift, ’t welk hij liet afdrukken, was „wt sijnen (Obbe’s) eyghen boeck met eyghener Handt gheschreven ghecopieert” ⁷⁾.

Het boekje was eerlang zeer gezocht. Het beleefde spoedig een tweeden druk, weder „’t Amstelredam bij Cornelis Claesz. in ’t Schrijfboek op t’ water bij die oude brugghen”; z. j. Daarin zijn vele drukfouten van de eerste uitgaaf verbeterd. Later kwam nog een derde druk uit, „’t Amstelredam Ghedruckt by Barent Otsz. voor Willem Jansz. Stam. Anno 1609”. Al deze drie uitgaven bevinden zich in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam; de tweede ook in de Gemeentebibliotheek te Leeuwarden; de derde nog in de boekerij der doopsgezinde gemeente te Hamburg. Zij onderscheiden zich in zoo goed als niets van elkaar, behalve door de fouten van de eerste uitgaaf. Inmiddels had eene fransche vertaling het licht gezien: „Obbe Philippe Reconnoissance, par laquelle luy et ceux qui ont enseigné et enseignent entre les anabaptistes . . . n’ont nulle vocation légitime. Avec un discours des faicts exécra-bles du nouveau roy des Anabaptistes Jan Wilhems et ses complices, exécutés à Clèves, Wesel et autres lieux, 1580; tournée du Flamand en François par C. d. N. Leyde, Ant. Maire, 1595”; ⁸⁾.

1) *Bekentenisse*, quat. A ij r.

3) Ald., quat. A iij r; ook A ij v.

5) Ald., quat. A viij r.

7) Ald., quat. A j r en op den titel.

2) Ald., quat. A ij r.

4) Ald., quat. B j r.

6) Ald., quat. A viij v.

De vertaler was Charles de Nielles ¹⁾, die in 1566 te Antwerpen, van 1570 af te Wesel, na 1599 te Hanau en Frankfort predikant is geweest; de vader van den lateren remonstrantschgezinden waalschen predikant te Utrecht, die denzelfden naam droeg. Het boekje wordt in Haag's „La France protestante”, art. Nielles, genoemd en was aan Schagen bekend ²⁾. Ik heb helaas nergens een exemplaar ervan kunnen opsporen, in geene hollandsche of duitsche bibliotheek, te Genève noch te Lausanne, te Parijs noch in het British museum. — In 1658 nam de onbekende, die Carel van Gent's „Beginsel en Voortganck” uitgaf, de „Bekentnisse” achter dit geschrift op. Hij liet de geheele voorrede weg en poogde een enkelen volzin, die in de eerste uitgaven inderdaad onverstaanbaar is, begrijpelijk te maken door er een paar woorden in te veranderen. Deze uitgaaf werd samen met het „Beginsel en Voortganck” in het duitsch vertaald door Joachim Christian Jehring en in 1720 onder den titel „Gründliche Historie von denen Begebenheiten . . . so unter den Taufgesinneten . . . vorgegangen . . .” te Jena uitgegeven ³⁾. Jehring deelde de „Bekentnisse”, evenals hij met het „Beginsel enz.” gedaan had, in paragrafen in ⁴⁾ en voegde er aantekeningen aan den voet der bladzijden aan toe.

Bij zoovele uitgaven spreekt het van zelf, dat Obbe's „Bekentnisse” aan allen bekend was, die, Doopsgezinden of bestrijders van deze, over het in de 16de eeuw met het Anabaptisme voorgevallene schreven. Geen van hen dan ook, die haar niet gebruikt heeft en niet aanhaalt. Vooral zijn het natuurlijk die bestrijders, bij wie zij voorkomt: in het Protocol van Leeuwarden ⁵⁾ en bij Florimondus Raemundus ⁶⁾, bij Moded ⁷⁾ en à Doreslaer ⁸⁾, bij Hoornbeek ⁹⁾ en

1) C. D. Sax Jr., *Carolus Niellius*, 1896; bl. 9, 10.

2) Blaupot ten Cate, *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland*, I, bl. 375.

3) Zie over Jehring's boekje verder de *Inleiding* op den herdruk van het *Beginsel en Voortganck* in dit deel der *Bibliotheca*.

4) Jehring, a. w., S. 9.

5) Zie boven bl. 93.

6) Zie boven bl. 95.

7) Zie boven bl. 93.

8) *Grondige ende klare Vertooninghe van het onderscheydt . . . Tusschen de Gereformeerde ende de Wederdooperen*: . . . door à Dooreslaer . . . ende Austro-Sylvium . . . Enchuyzen, 1649; bl. 14 a en b; 405 b.

9) Zie boven bl. 95.

Ottius ¹⁾; maar ook Kornelius van Huyzen ²⁾ en Schijn ³⁾ handelen over haar.

Met deze laatsten begint de rij van die doopsgezinde auteurs, die de betrouwbaarheid van het boekje in twijfel trekken, gelijk de eerste uitgever, de gereformeerde liefhebber der waarheid, reeds vermoed had dat onder hen wel het geval zou worden. Een enkele van hen meent, dat het niet van Obbe's hand is; en Van Huyzen en Schijn oordeelen, dat het getuigenis van een afvallige als hij, volgens 'twelk de Munsterschen en de stille vromen onder de Doopsgezinden oorspronkelijk samen ééne broederschap zouden hebben uitgemaakt, in het minst niet gelden kan. Hij zal ongeloofwaardig zijn: volgens den eersten, omdat hij dáárom zoo heftig kwaadspreekt van zijn vroeger geloof en zijne vroegere gemeentegenooten, omdat alleen op die voorwaarde de roomsche kerk hem weer in genade wilde aannemen; volgens Schijn, omdat „deze Bekentnisse van Obbe Philipsz. eerst in den jaare 1609, lang na zijnen dood, die in den jaare 1568 voorviel, het licht gezien heeft, en gevolgelijk ook lang na het overlijden van Menno en Dirk Philipsz.; zoodat die Man dezelve bij hunlieder leeven geenzins heeft durven uitgeeven, noch hun andwoord afwachten”. Men ziet, welke argumenten Schijn had ⁴⁾! Zoo angstig waren de Doopsgezinden in de 17de en 18de eeuw voor alles wat maar steun kon geven aan de zienswijze hunner gereformeerde tegenstanders, dat Doopsgezinden en munstersche Wederdoopers uit denzelfden stam waren gesproten; trouwens, van de gevolgtrekkingen, die men in die eeuwen uit deze zienswijze placht af te leiden, hadden vele hunner geloofsgenooten zoo lang ook aan lijf en have de jammerlijke toepassing ondervonden. Ten gevolge daarvan merkten zij niet eens op, welk een zacht oordeel door den schrijver in de „Bekentnisse” wordt geveld over de dwalingen der broederen, van wie Obbe zich had afgekeerd, en hielden zij hem voor een onbetrouwbaar verslagge-

1) *Annales Anabaptistici* etc. . . . Basileae. MDCLXXII; zie het register achter dat werk.

2) Zie boven bl. 95, aanteekening 4.

3) *Uitvoeriger verhandeling van de Geschiedenisse der Mennoniten* . . . door Hermannus Schijn. Tweede druk . . . door Gerardus Maatschoen . . . II Deel. Amsteldam MDCCXLIV; bl. 111 vgg.

4) Wie eene weerlegging van zijn beweren nog wenschelijk vindt, kan er eene en eene afdoende vinden bij Burgmann, *De historiae etc.*, p. 30—34.

ver: eigenlijk op geen anderen grond dan dezen, dat zij zich niet konden voorstellen, hoe ter wereld ooit een onpartijdig en eerlijk man een minder gunstig oordeel over de vaderen hunner broederschap zou hebben kunnen vellen.

Daarentegen vond het boekje degelijke verdedigers, met name onder buitenlandsche geleerden. Zoo in Jehring, die Van Huyzen's verdenkingen afwees ¹⁾. Vooral ook in Jo. Christ. Burgmann, die zeer te recht uiteenzette, hoe gunstig een betrouwbaar getuige als Carel van Gent, die ook in leeftijd zoo dicht bij Obbe had gestaan, er over had geoordeeld; hoe allerlei berichten uit Blesdijk's „Vita Davidis Georgii” Obbe's mededeelingen bevestigden; hoe moedwillig en ongegrond Schijn's bezwaren bij nader toezien bleken ²⁾. Krohn sloot zich bij Burgmann's oordeel aan ³⁾. Toch kwam nog in de 19de eeuw een vrij wat bekwamer en nauwgezetter geleerde dan Schijn was geweest, Blaupot ten Cate, opnieuw met die oude menniste bezwaren tegen de „Bekentenis” voor den dag. Hij beriep zich weer op den vijandigen en partijdigen toon van Obbe's schrijven en ontkende op dien grond eerst, dat Obbe het geschrift had opgesteld, later, toen hij die echtheid moest toegeven, althans de geloofwaardigheid er van ⁴⁾. Sepp nam van Ten Cate dien twijfel aan de echtheid over ⁵⁾ en bleef daarbij ⁶⁾ ook na de vroeger reeds genoemde verhandeling van De Hoop Scheffer in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1884, bl. 1—24. Toch, zou men zeggen, was daarin overtuigend de bestrijding van die echtheid te niet gedaan. De hoogleeraar had, hij voor het eerst, duidelijk gemaakt, wat en wat alléén voor ieder, die de „Bekentenis” onbevangen en niet door den bril van allerlei vooroordeel leest, daarin eigenlijk staat te lezen. En 't zegt immers niets, als Sepp daartegen het vermoeden, want meer is het niet, inbrengt, door Prof. Krause te Rostock uitgesproken, volgens wien Obbe in 1566 een

1) A. w., S. 99, in de aantekening, en elders.

2) In *De historiae mennoniticae fontibus etc.*, zie boven p. 29—30; en doorlopend in *De Vbbone et Vbbonitis*, Rostochii, MD CCXXXIII.

3) *Melchior Hofmann u. die Secte der Hofmannianer*... Von Barthold Nicolaus Krohn, 1758; S. 236 in de aantekening.

4) *Geschiedenis der Doopsgezinden in Groningen enz.*, 1842, I, bl. 247—250, vooral bl. 250; *Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland enz.*, 1847, I, bl. 375.

5) Christiaan Sepp, *Geschiedkundige nasporingen*, 1872; bl. 141.

6) Dezelfde, *Verboden lectuur*, 1889; bl. 247—249.

„Van den Vos Reynaerde” zou hebben uitgegeven, daarin zich een man van letterkundige bekwaamheid zou hebben getoond, en derhalve de „Bekentenisse” niet zou hebben kunnen schrijven ¹⁾.

Intusschen had Scheffer nog rekening kunnen houden met den éénigen geleerde, die in plaats van zooals al de genoemden op allerlei algemeenheden, weer na Jehring ²⁾ de aandacht vestigde op eene plaats in het boekje, die het inderdaad weinig aannemelijk schijnt te maken dat Obbe de opsteller daarvan is geweest. 't Was W. I. Leendertz ³⁾, die op quat. Bij^r wees. Daar heet het, dat Hoffman te Emden druk had gepreekt en in de groote kerk velen had gedoopt nog bij het leven van den ouden graaf, die, „soo men seyde, denseluen ghelooue was toeghedaen” ⁴⁾. Nu is echter die graaf, Edzard I, reeds in febr. 1528 overleden, dus vóór den tijd, waarin Hoffman c. s. in Oostfriesland is gekomen. 't Is derhalve een onjuist bericht in Obbe's boekje; eene onjuistheid echter, die ik evenmin als Scheffer zoo erg kan vinden, daar het eene aangelegenheid betreft, aan Obbe niet dan later en bij hooren zeggen bekend geworden, die bovendien in een ander land was voorgekomen, en dan nog voordat hij met Hoffman in eenige betrekking stond. Bedenkelijker voor de geloofwaardigheid schijnt dan ook eerder eene andere plaats, waarop de Hoop Scheffer heeft gewezen ⁵⁾: quat. Cj^v, ij^r. Daar vertelt Obbe de terechtstelling van „tot 15 of 16 toe”, die na den amsterdamschen oploop van 23 Maart 1534 te Haarlem zijn geëxecuteerd; „twelck ick oock selver daernae ghesien hebbe, ende onder den gherichte gestaen, met sommighe Broeders die met mij reysden, ... ick hadde geerne geweten, welke die drij onder den hoope waren, die ons gedoopt hadden, dan wij conden haer niet bekennen so vreeslicken waren sij verandert doer dat vier ende smooken, ende die op raden saten kenden wy oock niet”. Daarentegen spreekt hij zelf, quat. Biiij^v, van „ses of seven”; en deelt een brief van Gecommitteerden van het Hof van Holland aan den stadhouder van Hoogstraten dd.

1) T. a. p. 2) A. w., S. 97, 98, 192.

3) Leendertz, *Melchior Hoffmann*, 1883, bl. 222, aantekening 2, 3 en 4.

4) Zie over deze aangelegenheid ook 'tgeen Carel van Gent, *Beginsel en Voortganck*, bl. 6, 7, dienaangaande „van oude ervarenen Doopsgezinden binnen Embden vernomen had”; en Jehring's *Gründliche Historie u. s. w.*, 1720; S. 96–98, 192.

5) *Doopsgezinde Bijdragen* 1884, bl. 19.

26 Maart 1534 mede, dat zij „heden” te Haarlem 7 leeraren, onder wie o. a. Pieter de Houtzager, hebben onthalsd ¹⁾. Aan de geloofwaardigheid van deze laatste zegslieden nu zal niemand twijfelen. Nu kan men vragen te over opwerpen. Heeft Obbe's geheugen hem zóó kunnen misleiden? Heeft hij na niet meer dan twintig jaren niet geweten, of er 6 dan wel 16 geëxecuteerden zijn geweest; en in zijne herinnering lijken, waarvan hij de verkoolde overblijfselen nog al zelf heet te hebben gezien, kunnen verwarren met onthoofde lichamen? Zijn misschien de eerste onthoofden daarna nog verbrand ook? Of hebben er naast die zeven, van wie de aangehaalde brief spreekt, bij dezelfde gelegenheid ook eenigen den vuurdood ondergaan? Dat zijn dan zij, die volgens de „Bekentnisse” zijn „ghesmoort ende aen een pael geset” ²⁾. Misschien is de schijnbare tegenspraak opgehelderd voor wie het vonnis kent, 11 Juli 1535 over Jacob van Kampen, den anabaptisten „bisschop” van Amsterdam, geveld ³⁾. Deze zou eerst onthoofd worden, onmiddellijk daarop „zijn lichaam te vure verbrant”. Dit helpt ons echter weer niet aan voldoende licht, wanneer letterlijk uitvoering is gegeven aan dit vonnis, volgens 'twelk „'t hoeft op een staake boven de Haerlemer poort sal gestelt worden”.

Intusschen is m. i. voor de betrouwbaarheid van de „Bekentnisse” — en daarop komt het ons uitsluitend aan — het eene antwoord op al die vragen al van even weinig gewicht als het andere. Immers, al mochten die twee berichten in het boekje fouten van dien aard bevatten dat ze onmogelijk door Obbe zelf kunnen zijn gemaakt, en al zouden dus die volzinnen niet zooals ze daar staan van zijn eigen hand zijn: dan volgt daaruit nog niets anders dan dat zij in dezelfde rubriek vallen als een paar andere plaatsen, die (en dit in al de drie oudste uitgaven) geen gezonden zin bieden en die dus evenmin zóó door den schrijver kunnen zijn neergeschreven. Ik bedoel quat. C ij ^v onderaan tot C ij ^r: „Onder deesen handel... hebben die gesanten... met geweld in naemen”; quat. C ij ^r medio: „naedenmael dat sulcke enz.”; en quat. C v ^r in het midden: „Ende hadde mijdie lief de... herten gedaan enz.” Ik heb getracht

1) *Inventaris van het Amsterdamsch doopsgezind archief*, I, No. 24.

2) *Bekentnisse*, quat. C ij ^r.

3) Cornelius, *Die niederländischen Wiedertäufer während der Belagerung Münsters 1534 bis 1535*. München, 1869; S. 55 (103).

zoo goed het ging de bedoeling dezer plaatsen te raden: maar duidelijk staat er niet wat ik er in zoek. En nu kan ik den indruk niet van mij zetten: die onverstaanbaarheid is te wijten aan de omstandigheid, dat in den tijd, waarin het boekje nog in handschrift in omloop was, door dezen of genen bezitter er in veranderd en geknoeid is. Deze heeft zich dan (echter ten onrechte) verbeeld, dat op die plaatsen het een of ander verbetering, de weglating van dit, de toevoeging van dat behoefde. Hij heeft die wijzigingen onhandig aangebracht of ze niet voltooid. Daarop kan dan slaan wat de eerste uitgever aan het slot zijner voorrede met nadruk zegt: „so veele nu dit schrift belanghet, betuyghe ick voor Godt, dat ik hier-inne met een oprechte conscientie ghehandelt hebbe, niet anders laeten drucken, dan als van woorde tot woorde in die gheschreeven copie, ons behandighet, verteykent was, alsoo dat ick het minste puncktken den sin betreffende daer niet hebbe af ofte toe gedaen...”. Zou hij daarmede niet dit willen zeggen: wat in de „Bekentnisse” onverstaanbaar is, komt niet voor mijne rekening; ik heb geen letter aan mijne copie toe- of daarvan afgedaan? Welnu, even goed als die verwarde volzinnen kunnen ook die berichten, die onjuist zijn, te wijten zijn aan iemand, die ze in het handschrift bijschreef, zonder dat de uitgever die onjuistheid inzag. Laat mij nog één ding hierbij voegen. Er is geen reden voor het vermoeden, dat dit veranderen of bijvoegen ten bate van eene of andere zienswijze zou zijn geschied; zoomin bij die plaatsen, die onverstaanbaar zijn, als bij de twee boven besprokene, waarvan de eerste zeker, de andere misschien eene vergissing over de toedracht van een gebeurd feit inhoudt. Hij, die zoo zal hebben gedaan, moet eenvoudig zich hebben verbeeld, dat hij de zaken beter wist dan de schrijver.

Nu acht ik voor mij bij die foutieve berichten de onderstelling van dat bijschrijven niet noodig. Het komt mij volstrekt niet zoo onmogelijk voor, zie boven bl. 105, dat Obbe zelf ze ter goeder trouw heeft geschreven. Maar nog eens: al moest hierover anders worden geoordeeld dan ik doe, dan volgt daaruit nog alleen, dat die paar volzinnen op dezelfde wijs als de enkele onverstaanbare plaatsen door eene andere hand in het handschrift zijn gebracht. De authenticiteit van de „Bekentnisse” wordt daardoor in het minst niet aangetast. Deze staat op de gronden, vooral door Burgmann aangegeven en hierboven bl. 104 genoemd, vast. En zeker zou het

bij niemand zijn opgekomen daaraan te twijfelen, wanneer niet de afkeuring van den inhoud of liever de vrees, dat daarin wel eens dingen ten nadeele van de Doopsgezinden konden worden gevonden, eenigen van deze in de 17de en 18de eeuw tot pogingen had verleid om het boekje van de achting die het genoot te berooven; en wanneer niet in dit geval, gelijk zoo menigmaal, de wensch de vader van het geloof, in casu: van het ongeloof, was geweest.

Ten slotte heb ik in deze inleiding een enkel woord te zeggen over de taal van de „Bekentnisse”; benevens iets over het origineel van dezen herdruk en over dezen laatste zelf.

Een paar malen stuit men in het boekje op duitsche uitdrukkingen: „sonder” in plaats van „maar”, quat. B ij v, B viij v; „opgestanden”, quat. B iij r; „balde”, quat. C j r en ij v. Naar ik vermoed, zijn deze te wijten aan de omstandigheid, dat Obbe, toen hij schreef, reeds jaren lang in eene duitsche omgeving leefde. Na 1539, toen hij te Rostock gevestigd was, of uiterlijk na 1540 hooren wij niets meer van hem. Licht dat hij zich in Noord Duitschland is blijven ophouden.

Wat dezen herdruk aangaat: hij is genomen naar de eerste uitgaaf, die van 1584. Deze is, evenals de beide andere oudste uitgaven, met gothische letter gedrukt. Alleen hebben meer dan ééns eigen namen, eene enkele maal ook eene zinsnede, waarop de schrijver nadruk legt, de latijnsche letter: deze staan in deze nieuwe uitgaaf cursief. Waar het voor de gemakkelijke der lektuur wenschelijk was, heb ik schrijf- of drukfouten, die in den tekst veelvuldig voorkomen, naar den 2^{den} verbeterden druk, dien zonder jaartal, veranderd. Maar dan is de lezing van de eerste uitgaaf in de aantekeningen aan den voet der bladzijden opgegeven; evenals het woord, waardoor Carel van Gent in zijne uitgaaf eene enkele maal eene duistere uitdrukking heeft vervangen. Vooral in quat. A nam ik, waar de tekst de tweede uitgaaf volgt, ook onbeteekenende lezingen uit de eerste uitgaaf in de aantekeningen op; in de verdere quaterns volgde ik soms, maar alleen bij kleinigheden, de tweede stilzwijgend; evenals ik soms stilzwijgend klaarblijkelijke drukfouten, „gheeweest” voor „gheweest” en dergelijke, heb verbeterd. Ik verwijs verder voor dit onderwerp naar hetgeen door mij in de voorrede van dit deel der „Bibliotheca” is opgemerkt.

Bekentenisse Obbe Philipsz.

A j^r

Vvaer mede hy ver
claert/ sijn Predick=ampt son=
der wettelicke beroepinghe gebruyckt
te hebben beclaecht hem dies/ en waerschuwet
eenen yeders wt sijnen eyghen boeck met
eyghener Handt gheschreuen.
gbecopieert.

Ende nu tot ghemeenen besten/ door eenen
liefhebber der Waerheydt in druck veruerdigbet:
Met een voorreden aen den onpartijdigben
Lesers.

Ierem. 23. ver. 21.

Ick en sandt die Propheten niet/ noch liepen sy:
Ick en sprack niet tot hem/ noch propheteerden sy:

1. Reg. 22. ver. 22.

Ick wil wt gaen (spreeckt Sathan) ende wil eenen val=
schen gheest sijn/ in aller Propheten monde. /

Y is seer beminde Leser, voor sommighe daghen ten handen ghecomen een seeker gheschrift, inhoudende een bekentnisse van *Obbe Philipsz.*, waarmede hy bekent zijn predick-ampt, sonder wettelijke roepinghe ghebruyckt te hebben, hem dies seer beclagende, eenen yegelicken tot waerschouwinghe ghecopieert, wt zijn Boeck, met sijne eyghen Handt gheschreuen.

Het welcke gheschrift als ick neerstelick ghelesen ende weder ouergelesen hadde, ende beuonden, dat het onder anderen, so claer als den dach anwijst ende verclaert, den oorsprong der nieuwer wederdopscher leere ende leeraers, mitsgaders haeres geheelen dienstes, den welcken syluyden sonder wettelicke beroepinghe en sendinghe hebben aengeueerdet, aenuaerden ende drijuen, tot een eewige verderuinghe van veel eenuoudighe menschen: So ist dat ick niet hebbe connen laeten datselue gheschrift sommighe Godvreesende Christenen te toonen.

Die welcke als sy dat neerstelick hadden ouergeleesen, ende beuonden in alles, met die waerachtige geschiedenis des gheheelen Wederdoopschen handels (nae wtwijzen aller geloofwaardiger Historien) te accorderen: hebbent t'selue met grooter moeyten wtgeschreuen, ende also voortverspreidet onder veel Menschen. Van welcken alle het met sonderlicke begeerlicheydt gheleesen worde: Ende principalijcken hieromme, omdat het soo fijn en claer den Wortel ondeckt wt welcken voortghecoomen ende wtghesprooten is, een alsulcke schadelicke secte, die haer noch heedensdages, als een vruchtbaer oncruyt, in so meenighe ¹⁾ dootlijcke tecxskens
 A ij v verspreydet ende voort/cruypt. Waeruan (Godt beetert) die meenichfuldighe ende onder elckander verscheyden Secten der Wederdoopers, die oock noch tot desen tijden niet op en houdt haer saet te stroyen, te vermenichfuldigen (want dit den aert ende eygenschap des oncruyts is) ende haer te verdeylen, in andere

1) Uit den tweeden druk. In den eersten: „sommeeinighe”.

ende andere Secten, allegaer nochtans op eenen stam ende Wortel staende, seer hel en claer ghetuygenis geuet, voor die gheheele Werelt.

Daerom aangemerckt hebbende, dat dit voornoemdt gheschrift van velen begeert was, om reeden voorsz. ende dat in het wt-schrijven van dien gheen cleyne moeyte geleegeen en was, dat het oock eenen yegelicken van wegghen zijner roepinghe ende hantieringhe niet en passede om den tijdt daarmede te verslyten: So hebbe ick raetsaem beuonden, bysonder van veel Godtsalige persoonen meermaels daertoe geporret wesende, hetselue geschrift ten ghemeen besten, door den druck te laeten wtgaen, opdat het alsoo sonder moyten ende met cleyne costen, eenen yegelick mochte ghemeen wesen.

Maer ick en twijfel niet, ghelijck als het van veele Godtsalighe persoonen sal in danck ghenoomen werden, of daer sullen oock veel ende verscheyden menschen weesen, die dit ten quaetsten duyden ende voor een ghedichtsel achten ende houden sullen ende oock met veele lasteringhen en ydele woorden teghenspreken.

Doch dewijle dat ick weet, dat gheen dinck van yemanden so wel can ghedaen werden, of het vindt zijne tegenspreckers en lasteraers: Daerbeneuen dat dit algemeyn is in allerley handelinge, sy zijn oock so oprechtich als sy ymmermeer weesen moghen: Soe hebbe ick my hierin lichtelijcken te troosten, dat ick sullicks met allen anderen ghemeen hebbe. Daerbeneuens oock, dat die lasteringhe niet aen het ¹⁾ gelasterde, maer int gheheel // an den lasteraer beclijft, wt wiens partijdich, onuerstandich ofte A iij ^r ooc nijdich herte dieselue haer oorspronck heeft en voortcompt, maer gheensins wt hetgeene dat buyten recht ende reeden ghe-lastert wordet.

Belanghende dan het ²⁾ ghemeyn oordel, die dit schrift ofte belijdinghe van *Obbe Philipsz.* als een gedichtsel sullen verachten, die, segghe ick, welcke dit als een nietighe saecke, wt spijte ³⁾ der *Wederdoopers* versiert, in schriften veruatet, ende onder die menschen verstroyt, geheel als loegenen geerne souden verwerpen ende teghenspreken: Die wil ick gebeden hebben, datse sonder partijdichey, met eenen stillen Gheest willen ouerdencken hetghene wat hem in den gehelen wederdoopschen handel heeft toegedraegen seedert t'Jaer van een ende twintigen ofte daerontrent (ghe-

1) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „...niet en heet...”.

2) Eveneens. In den eersten druk: „der”.

3) Minachting. — De komma in den voorgaanden regel tusschen „die” en „segghe” is door mij ingevoegd.

lijk sulcks by gheloofweerdige Historien te vinden is, daarbeneuens oock die varsheydt desseluen handels voor het meestendeel de Menschen in gheheel Christenrijck bekend, ick gheswijghe dat daer noch veel int leuen zijn welcke oock noch een goet deel van sulcke sake in verscher Memorien hebben) sô sullen sy int binnenste van haer hert moeten bekennen ende oock teghens haeren danck (so sy anders der waerheyt getuychenis willen geuen) opentlick ghetuygen, alles gelijk het in dit schrift summarischer wijze veruatet is, hem soo toeghedraghen te hebben ende noch duysentmael groter ende verschrickelicker dinghen, welcke Obbe Philipsz. selfs bekend verswegen te hebben ¹⁾ (als die Leeser in dit naeuolgende schrift sal sien) omdatse te verschrickelick ende te grouwelick souden wesen te hooren: allen slechtelicken door inleydinghe van desen sommarischen handel, aenwijsende, den oorsprong zijner en aller Doopscher ²⁾ leraers roepinghe ende sendinghe, om te bewijsen ditselue niet wt Godt maer wt den Duyuel te wesen, A iij ^v waerom hy af-/standt ³⁾ doende hem dies heftich beclaget.

Dit voorsz. dan seecker wesende, gelijk niemant lochenen can: So en is niet min waeraftich en bekend dat *Obbe Philipsz.* Ouerdenckende alle Circumstantien des Wederdoopschen oorsproncks ende handels, mit oock die verscheydene tegens Godes woort en wille strijdende leringhen en opinien, in die welcke oock hy veruallen was, door eenen verkeerden yuer en verleydinge der doolgheesten, ten laesten so wijt ghecomen is, dat hem zijne ooghen begonsten geopenbaert te worden, also dat hem die lasterlicke leere en Godtlose handel, meest op droomen, visionen ⁴⁾, openbaringhen ende dergelijcken booselinghen ghegrondet, heeft begonnen suspect te worden, seer twijfelende oft het Godes geest en drijuinge mochten wesen, daer sy soo veel afroemden, heeft hem oock ten laesten gheheel daerof ghescheidet ende adieu geseyt, zijn schult hierouer bekend, hem sijner verleydinghe en verleyders beclaecht, en andere daervoor gewaerschouwet

Dat dit alles alsoo hem heeft toegedraghen is oock by veel Godtsalighe menschen meer als te wel bekend ende principalicken by die hoofden der Wederdopers selue, waeruan noch veel int leuen zijn, waerom het vergeefs arbeyt waere sullicks breeder te bewijsen.

Soo en sal het dan niemants vreemt duncken, dat een Mensche, ⁵⁾ die mondelijcken voor alle werelt zijn leetwesen ende afstandt van

1) *Bekentnisse*, quat. C vj ^v.

2) Eene ook destijds zeer zeldzame benaming.

3) „Standt” is in den eersten druk uitgevallen.

4) Er staat: „visionem”.

5) De komma is hier door mij ingevoegd.

zijne dolingen wtroept en bekent maeckt, dat dieselue segge ick, denseluen afstant en bekentenisse ¹⁾ oock schriftelijken tot een ewige Memorie veruatet ende verteykent ²⁾, op dat daerdoor niet alleen diegene, die in ghelijcke dolingen geuallen zijn, een voorbeelt en exemplaer, dies dat haer oock te doen staet, mooghen hebben: maer dat oock die verleyde personen, nae het exempel haerder voorgangers moogen afstaen en haere dolingen // verlaten: Item dat oock A iij r andere Menschen voor sulcke leere en Seeten haer mooghen wachten.

Concluderen ende besluten wt het voors. dat het die waerheyt ghelijck, ende oock onghetwijfelt sy, dat die ghene welck sijne bekentenisse van zijn nietighe roepinghe en sendinghe, mitsgaders die onwettelijke ³⁾ bedieninghe sijnes leerampts, mondelijcken heeft ghedaen, dat dieselue oock schriftelicken tot een eewighe Memorie den sijnen sullix heeft willen naelaten.

Doch ghelijck wy dit gheschrift ontfanghen hebben wt Handen van sekere persoonen, die dat by gheualle becoomen hadden van eenighe liefhebbers der Wederdoopers, by welcken het duslanghe heymelicken onderghehouden is geweest: Alsoo en behoeuen wy niet veel bewijs te ghebruyken, sullix *Obbes* voors. meeninghe en werck te wesen, aenghesien den ghehelen handel, gelijk oock dit schrift by dien bekent is, die het ⁴⁾ allermeest sullen teghensprecken ende misprijzen. Op wiens conscientie wy ons in dit stuck beroepen haer hiermede vermanende, dat het haerluyder veel beter waer voor Godt, ende eerlicker voor die geheele werelt, datse haer niet en schaemden nae het exempel *Obbe P.* haeres medeleeraers ende Vaders, haere doolinghen te bekennen, ende aftestaen van hetgheene, daervan sy in haere conscientie ontwijfelicken ouertuycht zijn onrecht te wesen (so sy anders noch eenighe Conscientie ouerbehouden hebben) dan dat sy aerbeyden dusdanighe dinghen ende derghelijcken, te verdonckeren en te bewimpelen, ten eynde dat haer bedriegerie bedeckt bliuen mooge, om alsoo die eenuoudighe Menschen als blinde Eesels, naer haer eyghen aptijt te reyden en met craft in haer dolinghen te voeden, ⁵⁾ so onder te houden. Tot welcken eynde syluyden oock alle hetgheene dat van haere voorgangers so wel in leere ⁶⁾ als // wter- A iij v lijcke handelinge, buyten Godes woort gebruyckt is, neerstelicken weten te verschoonen en ten besten te duyden, niet min vernuftich

1) Hier is eene komma door mij uitgelaten.

2) Teekenen, onderteekenen; dus: als echt waarborgen.

3) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „onwetelijke”.

4) Het tweede „het” is door mij ingevoegd.

5) Deze komma staat in den tweeden en den derden, niet in den eersten druk.

6) De tweede druk heeft hier de drukfout: „... so wel in Leeraers uyterlicke...”.

weesende, hetghene datse noch heedensdaechs (die voetstappen haerer vooruaders volgende) hanteren, te vermommen ende eenen schijn te gheuen ghelijck hem die Sathan plecht te verstellen in een enghel des lichts. 2. Cor. 11. om destebeeter te bedrieghen.

Beeter was het, segghe ick, Godt die eere tē gheuen en zijne dolinghe te bekennen en daer van ofte staen, dan die een sonde alsoo op die ander te hoopen, en die eene dolinghe wt die ander te broeden, om sijn quaet voornemen by den eenuoudighen staende te houden.

Maer dat wy nu in dese voorschreuen redenen verhaelt hebben, hoe *Obbe P.* wederroepen heeft, ende hem zijnes doens in den Doopschen handel beclaecht en daer voor eenen yegelicken ghe- waerschouwet &c. Ghelijck dit sijn gheschrift sal wt wijsen: Hiermede en willen wy niet segghen, dat hy van een quade Religie tot een beter hem bekeert heeft ¹⁾. Want hoe hy hem nae zijne bekeringhe ghedraghen heeft, in wat gelooue hy gestoruen is &c. En is ons voornemen niet alhier te verclaren, maer beuelen dat Godt. Alleen is onse propoost in dese saecke, dat wy allen Menschen hiermede voor oogen wille stellen, met *Obbe P.* eyghen ghetuygenisse, hoe hy hem dies amptes ende dienstes ontslaeghen heeft, daer hy hem beuonde onwettelicken in ghestelt te zijn: In den welcken hy oock Leere ende handel ghedreuen hadde, in Godes woort niet ghegrondet. Ende dat, ghelijck hy selfs nae Godes woort niet gheroepen was tot het leerampt, dat oock diegheene, dien hy hetselue op gelijcker wijze heeft opgeleyt, onwettelicken aengenoomen ende gebruyckt hebben, ende noch tot deser vren in A v ghelijcker voegen (dat // is onwettelick) aennemen ende gebruycken.

Want sy alle welcke alsulcken secten drijuen ende haer selfs als leraers derseluer roemen, wt desen voornoemden Werekwinckel zijn voortgecoomen, hoeseer sy haer ooc beroemen der Apostolischer successie, ende sendinge &c.

Ende dit sal den leeser claerder blijken, wanneer wy alhier summarischer wijze sullen verhaelt hebben den inhoudt deses gheschrifts, welck seer fijn ende aerdich ondeckt den put wt welcken geuloyt is, die geheele wederdoopsche leere, roepinghe, sendinghe ende gantzen handel, by der Apostolische ende derselue naestuolgende Christelicke Ghemeente geheel vreempt ende onbekent, gelijck die geheele leere Christi ende der Apostelen, ende voorts alle gheloofwerdighe Historien betuyghen.

Want *Obbe Philipsz.* vertelt alhier onder anderen, hoe *Thomas Munzer* met zijne complycen ²⁾ haer opgeworpen hebben voor

1) Zie *Inleiding*, boven bl. 96.

2) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „compleyten”.

leraers ende sentbouden Godes, voorgeuende datse in haer herte ghedronghen worden om te leren ende te Wederdoopen &c. Tot welker tijdt oock opghestaen is *Melchior Hopman* ¹⁾, wt hoechduytslant tot Emden coomende, heeft hem aldaer oock onderwonden te leren ende te Wederdoopen &c. Ende ghelijck hy van selfs geloopen was (wandt *Obbe Philipsz.* bekent in dit-selue schrift, dat noch hy noch *Melcheors* Discipulen, daer hy goede kennis met hadde, eenighe ghetuygenis, wetenschap of kennis hadde van *Melchiors* sendinghe) so heeft hy oock van Emden reysende, eenen *Ian Trijpmaker* aldaer in zijne plaetse ghestelt, welke nae zijne afscheyt tot Emden het leeramt ende den Wederdoop soude bedienen.

Ende alsoo *Melchior* voors. door een Prophecie, eenes ouden Mans in Oostvrieslandt (hem ende zijnen handel belangende, ende wonderlicke dingen inhoudende) weder nae Straesburch ghereyst was, is hy aldaer ouer zijn // Predicken ende andere handelinghe A v gheuanghen worden, ende met groote blijtschap int gheuanckenis gaende, heeft onder anderen parten ²⁾ die hy bedreeff, oock zijn Handt opgheheuen nae den Hemel ende gheswooren by Godt die daer leeft van eewicheyt tot eewicheyt, dat hy gheen spijsse ofte dranck soude ghenieten dan Water ende Broot voordat hy met eenen vinger ghewesen hadde, dien, die hem ghesonden hadde.

Maer dit is hem gefalieert, ende alsoo in zijnen Eede valsch ende in zijn sendinghe loogenachtich beuonden: Want hy dien niet gewesen heeft die hem gesonden hadde, want hy int geuanckenis gestoruen is, hy en heeft hem oock niet met Waeter ende Broodt ghenoege laten, maer andere spijsse moeten ghebruycken, van weeghen die swackheyt zijnes lichaems.

In die selue tijdt worp hem oock een vals Propheet op toe Straesburch, met naemen *Leenaert loosten*, van welken *Melchior* voors. alsoo veel hielde, als van *Elia*, *Iesaia*, *Ieremia*, oft eenighen ander Propheet Godes. Item noch twe Prophetissen stonden dan oock op, welke selsame, ongehoorde ia oock lachelicke dingen gedroomt ende gheprofeteert hebben van *Melchior*. Ende onder anderen, dat *Melchior* was *Elias*, ende eenen *Cornelis Polterman* Enoch. Oock worde gepropheteert, dat Straesburch dat nieuwe Jerusalem soude weesen (welck hierna van Munster oock gheprofeteert werdt, ende dat *Melchior* een half Jaer in gheuanckenis soude gehouden werden, nae die Prophetie des Ouden Mans voors. ende daerna wt Straesburch gaen met hondert ende vierenveertich Duysent Pro-

1) „Hopman” staat ook quat. A vijf en A vijf r, insgelijks in de voorrede; in het geschrift van Obbe zelf, quat. B iij r: „Hofman”; zooals de tweede druk ook in de voorrede op beide plaatsen heeft.

2) Dwaasheden, grappen. De tweede uitgaaf heeft: „perten”.

pheeten, Apostelen &c. Ende dese Elias ende Enoch soudē als twee fackelen ende Olijfboomen staen op der Eerden, welcken niemant sonder zĳn eyghen verderffenis soude moghen wederstaen &c. //

A vj ^{r 1)} Dit zĳn, lieue Leeser, van die schone beginselen der Wederdoopscher sendinghe ende leeringhe, allegaer op dusdanige ende diergelicke Duyuelsche ende onmenschelicke dinghen gefondeert, die Menschen met ²⁾ eenen schonen schĳn, listige woorden, dromen, ghesichten, prophecien &c. verleydende?

Ende hierwt merken wy die gerechte oordelen Godes, want diewĳl sy van Godes woordt, dat ons gheboden was te leeren, Luc. 16. tot droomen ende ghesichten Deut. 13. voor welke wy van Godt trouwelick gewaerschouwet zĳn, haer keerden, so heeftse Godt in alsulcke kraftige dwalinghen ouergegeuen 2. Tes. 2. 11. datse den loogenen gheloofd hebben, ghelijck het gemeentlick den-gheenen ghebuert die Godes woort verlatende haer tot droomen, openbaringen &c. keeren, ende oock op haeres herten goet duncken staen. Ja dat meer is, syluyden hebben haer niet alleen door dese voorschreuen middelen verleyden laten, maer hebben haer oock door dieselue booselinghen laten troosten ende zĳn seer daerin verblijt gheweest.

Want *Obbe P.* bekent in dit gheschrift, dat sy seer verblijdt waeren, dusdanighe dinghen schriftelicken van Melchior, ende oock mondelicken van zĳnen Discipulen vernemende, ende verwachten also met grooten verlangen dat verloop des haluen Jaers van *Melchior's* ghevanckenisse, vast meenende, dat dan alles also soude geschieden als men haer ghepropheteert ende beloofd hadde, Jae dat het Hemelsche Jerusalem daer sy so veel af roemden, voorseecker soude opgebouwēt werden.

Nu ondertusschen dat Melchior alsoo geuangen was, ende dat halue Jaer der voornoemder Prophetien noch niet verlopen: So is voortgecomen en opgestaen een Brootbacker van Haerlem, met [A vj ^v] namen *Ian Matijsz.* die//welcke zĳn oude echte Vrouwe heeft laeten sitten, ende een ionghe schone Dochter door listicheydt haeren ouderen ontuoert, bewysende hemsels te zĳne een ouerspeelder ende vrouwenroouer. So is hy dan met deese voors. ionghe Dochter gecomen tot Amstelredam, ende heeft hem daer voor Enoch wtgegheuen, ghelijck *Polterman* voors. te voeren binnen Straesburch.

Deese *Ian Mattijsz.* heeft hem van wonderlicke gesichten ende droomen beroempt, ende seltſame dinghen geopenbaert, onder deesen pretext ende schĳn hem als een Sendtbode Godes ende Apostel

1) Er staat foutief „v”.

2) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „den” in plaats van „met”.

indringende te Leeren ende te Wederdoopen. Maer die anderen, welcke op het verloop des haluen Jaers van Melchiors geuanckenisse, ende so voort op alle prophetien van hem en zijnen Propheten ghedaen, met grooten verlanghen verwachten, ende haer so vast daeran hielden als an een Godelijk antwoord, zijn in dese verscheydenheyt beducht geweest. Want alhoewel veel van haer den Wederdoop begeerden, dien welken haer seer van *Ian Mattijs* den tweeden *Enoch* aenghepreesen werdt: So en dorsten sij nochtans denseluen niet ontfangen, want *Melchior* wt die geuanckenisse gheschreuen hadde, datse den Wederdoop twee Jaer souden vertrecken ¹⁾, naer het exempel des Tempels tot Jerusalem (gelijck *Esd. 4.* ende oock by *Aggeum* den Propheet te vinden is) wiens opbouwinge nae die wedercoemste wt Babylonien, twe Jaeren van die vianden des volcks Godes verhindert was tot op het tweede Jaer des Conincks Dary.

Jan Mattijsz. (den tweeden *Enoch* dit merkende, datse beginnen te twijuelen an hetgeene dat hy haer seer aenprees ende leerde, omdat si Melchiors woorden niet alleen ghelooft maer oock in haer herte gheuatet hadden, heeft haer met dreiginghe des Hel-schen viers, verdoemenisse // ende andere gruwelicke dinghen [A vij ¹] alsoo verschrikt, datse ten laesten den Wederdoop ghewillich van hem ontfangen hebben, afwijkende van *Melchior* ende zijne vermaninghe, nopende het vertreck des Wederdoops: Hebben oock hiermede begeuen den eersten *Elias* ende *Enoch* met alle haere Prophecijen haer tot desen tweeden *Enoch* ende zijne leringhe kerende.

Als dese nu van desen tweeden *Enoch* wedergedoopt waren, ende haer also in zijne ghemeenschap ende onder zijne leere begheuen hadden, so is hij vorder ghetreeden, ende heeft sommighe wt haer tot Apostolen ghemaect, ende by paren wtgesonden. Onder welken *Gerrit Boeckbinder* ende *Ian van Leyden* cleermaeker (welcke daernae, wt sulcken Apostel als hy was, doer zijn bedriegelicke woorden ende handel *Coninck* binnen *Munster* is gheworden) nae *Munster* in Westphalen trocken.

Hy sant ook twe anderen nae Leeuwarden in Vrieslant, met naemen Bartelt Boeckbinder, ende Dierick Cuyper, welcke aldaer coomende hebben heerlicke ghesichten gheroempt, hebben oock haere ampt ende sendinge mitsgaders die drijuinge des Gheestes voorgesteld. Ende naedat sy sommige aenhangers geeregen ende wedergedoopt hadden, so hebben sy oock daeruandaen reysende, sommighe personen door oplegginghe der handen dat leerampt

1) Uitstellen.

opgeleyt ende beuolen, welke ghenoept zijn *Obbe Philipsz.* ende *Hans Scherder* ¹⁾. Ende dese is die *Obbe P.* die in dit geschrift zijn wederroepinghe doet, ende onder anderen daerin also van zijn sendinghe getuycht en bekent dat hy die oplegginge der handen wel gevoelt heeft en die woorden gehoord, maer den Heyligen Geest niet gheuoelt heeft ofte vernoomen &c.

[A vij ^v] Maer wat hem voort met al dit geselschap ende ghebroet heeft toegedraghen ende wat voor een eynde datse // ghenoomen hebben, en is hier te lanck te verhalen, ende het sal eensdeels in dit gheschrift verhaelt worden: maer wordt volcoomen in die Historien daeruan handelende beschreuen daer wy den Leeser toe wijsen: Doch hier wt blijkt genoeg, dat alle Profetijen, openbaringen, droomen &c. vals, ydel ende loogenachtich gheweest zijn.

Voort, dat wy tot ons propoost wederkeren, gelijk *Obbe P.* van *Jan Mattijsz.* creatueren ende Apostelen het leeramt ende zijne geheele bedieninghe ontfangen heeft, alsoo heeft oock hy datselue voort opgeleyt ende beuolen *Dirrick P.* binnen den Dam: *David Iorisz.* binnen Delft: ende *Menno Symonsz.* binnen *Groeningen*. Ende dese drie wederdoopsche hoofden ende Calumnen ²⁾, hebben voort gesonden ende gheauthoriseert die geheele schare der wederdoopser leeraers, welke eensdeels verstoruen zijn, eensdeels noch int leuen, ende haer niet min als haere vooruaders gebruyken om altemet nieuwe apostelen wt tesenden, opdat dat wederdoopsche huys staende ghehouden mach worden, daer wel veel arbeyts ende aerdige practijcken toe moeten gebruyckt wesen, aenghesien dat vol schueren is, welke oock noch daegelicx seer vermeederen, omdat hetselue op sulcken quaden grondt ghetimmert ende gefondeert is, als wy gheseyt hebben.

[A vij ^r] Wt dit cort verhael mach nu die onpartijdighe Leeser lichtelicken mercken, hoe ongegrondt dat niet alleen die sendinge, maer oock die gheheele leere ende doopsche handel sy. Want ghelijck als *Thomas Munzer* met zijnen ghesellen hem van selfs, nae die wijze aller valscher Propheten, hebben opgeworpen: Also ist oock met *Melchior Hopman* ³⁾ ende *Ian Mattijsz.* gheschiet. Daerbeneuen so is haer gheheele handlinghe ghegrondet buyten Godes woordt, op droomen, gesichten, onseekere ende loogenachtige Prophetijen, Deut. 13. die welke teeken en zijn van // bedriechlicke ende valsche Propheten, daer ons Godt voor ghewaerschouwt heeft. Oock so kan men lichtelicken mercken van wat gheest die ghedreuen wordt, die hem selfs voor *Elias* ende *Enoch* opwerpet, het welke

1) Scheerder, barbier.

2) Kolommen, zuilen.

3) Zie aant. 1 op quat. A v r.

deese Wederdoopsche Pijlaeren tot groote lasteringhe ende ont-
eringhe der H. mannen ende Propheeten Godes gedaen hebben :
Immers heeft *Ian Mattijsz.* die vader van onse Wederdoopers,
neffens deesen voors. gruwel, oock inden begin zijner verschijninghe
seer leuendich te kennen ghegeuen ende betuycht, in het verlaeten
zijnes ouden Wijfs, ende int wechuoeren van een die schoone en
Jonck was, niet van den Gheest Godes, wiens vruchten dit niet
en zijn, maer van den geest des Sathans gedreuen te worden.

Deese Heylighe Enoch dan als een Outvader heeft voortge-
bracht ende gheteelt alle naeuolghende Leeraers der Wederdoopers,
gelijk wy bouen claer hebben aangeweesen : Maer met wat recht
ende ordeninghe, mach die Leeser selfs oordelen.

Want alsoo hy hem (nae die maniere ende wijze aller valscher
Propheten, selue heeft ingedrongen sonder sendinghe, ghelijck alle
sijne voorsaeten als *Tomas Munzer* ende *Melchior Hopman &c.*
Alsoo en heeft hy ghewislicken geen autoriteyt ende macht ge-
hadht, andere te senden, alhoewel hy sullix niet sonder groote
schade des Christenheys hem onderwonden heeft, als oock zijne
Discipulen nae hem : Welcke alle qualick gesonden wesende, haer
onderstaen hebben ende aenghenoomen voort ende voort te senden,
dient haer heeft goet ghedocht.

Soo en kan dan niemant van alle Wederdoopers met waerheydt
eenen anderen oorspronck haerder Leere ende Kereke, dan deesen
voorseiden wijzen of toonen. Immers geen en oprechten, als met
Godes woort ouereencomende ende in denseluen ghegrondet. Ja
sy, segghe // ick, moeten bekennen, sy willen ofte niet, alle buyten [A viij v]
Godes woort, wt sulcken stamme gesprooten en heergecoomen te
zijn, waeruan die gheheele wortel ende stam onheylich, veruloeket
ende quaet is, haer craft ende voetsel van allerley oude ketteren
suyghende ¹⁾, ende dieselue met eenen schoonen schijn vercierende,
der werelt van nuwes soecken op te dringhen.

Daerom wy alle vroomen Christenen hiermede willen ghebeden
ende ghewaerschouwewet hebben, dat sy wt hetgheene, datse in dit
volgende geschrift sullen leesen, haer rekenschap ende ouerlegge
willen maecken, met een onpartijdich herte, ende hierby houden
Godts woordt ende die ordeninghe der kercken in Godes woort
gegrondet, so sullen sy claerder als den dach sien, hoe dat noch
die Doopsche leraers, voor wettelicke leeraers te houden zijn, noch
haere leere voor die waerachtighe rechte leere, die oock onse
wederdoopers huydensdaegs noch in veel stucken, iae het meesten-
deel, immers int fondement der leere, met dese haere vooruaders

1) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „suyckende”.

gemeyn hebben: maer veelmeer een veruoersche ¹⁾ leere, regelrecht strijdende tegens Godes woort: Wtghenoomen weynich puncten, diese eensdeels goet hebben, eensdeels oock niet goet, also den Heemel met die eerde ende het licht met die duysternis vermengende. Waerin sy volgen haeren vader den Duyuel, welcke somtijts waer seyt, ofte die waerheydt met zijnen loogenen vermengt om die simpele menschen deste beeter int net te krijghen ende te bedrieghen.

Ende wilde God dat die blinde werrelt die alletijdt bedroogen en verleijdet wil wesen onder eenen schoonschijnende heylicheydt, sonder gheloof ende duechde, dit ter herte naeme, ende Godt vierichlijcken bade, om eenen gheest der onderscheydinghe, daer soude meer oprechts gheloofs en min dwalingen in die Christen-
Bj^r heyt beuon-//den werden. Doch dit mooghen wy eer beclaeghen dan beeteren, want die werrelt blijft haerselfs altijt ghelijck.

So veele nu dit schrift belanghet, betuyghe ick voor Godt, dat ick hier-inne met een oprechte Conscientie ghehandelt hebbe, niet anders laeten drucken, dan als van woorde tot woorde in die gheschreeuen Copie, ons behandighet, verteyckent was, alsoo dat ick het minste punctken den sin betreffende daer niet hebbe af ofte toe ghedaen, maer gheheel in zijner weerden blijuen laeten, stellende hetselue int oordeel des onpartijdigen Leesers: Wtghenoomen die aenwijsinghe ende sommarien op die cant, welcke ick daerby gestelt hebbe om des Lesers Memorie te helpen, welcke nochtans oock ouereencoomen met het inhoudt van desen. Vaert wel.

Ecclesiastic. 4 ver. 3.

Schaempt v niet te bekennen waer ghij gefeylt hebt, ende en streuet niet teghen den stroom.

1) In den eersten druk: „verueersche”; vervoerisch, verleidend, op dwaalwegen voerend.

Bekentenisse Obbe Philipsz.

Bj v

Vvaermee de hy verclaert,

zijn Predick-ampt sonder wettelicke beroe-
pinge ghebruyckt te hebben, wt zijn eygen Boeck,
met eyghener Handt gheschreuen.
ghecopieert.

Beclaecht hem dies en waerschouwet
eenen yeder.
obijt 1568.

PAulus tot den Romeynen 10. seyt, hoe sullen sy ghe-
loouen van welken sy niet ghehoort en hebben, hoe sullen
sy hooren sonder Predicant, hoe sullen sy predicken tensy dat sy
ghesonden werden &c.

Rom. 10.
Niemandt
mach predic-
ken sonder
Wettelijke
seyndinghe.

Ende ghelijck nu niemandt ghelouen can sonder ghehoor, also
en can oock niemandt predicken tensy dat hy ghesonden sy: Ende
die het hem beroemt dat hy ghesonden sy, die sal oock zijne
sendinge met cracht ende daet bewijisen.

So wy den tijt der sendinghen, die by onsen tijden gheschiet
zijn hierby legghen ende aen den dach brenghen, soo mooghen
wy seluest ende alle onpartijdige Menschen mede ons by deese
voorgaende oordeninghe, beyde Moysis ¹⁾ en Aaron, Josue, Calephs,
Samuels ende aller Propheeten ende daernae Christi, Joannis ende
aller Apostolen, Jongheren en naeuolghers Christi, ondersoecken
of sy den // anderen in allen ordeninghen ende sendinghen ghe-
lijckformich gheuonden werden: Dan oft wel in allen ²⁾ veel meer
contrarie. Want het werck, seyt Jesus Syrach, prijst zijnen Mees-
ter: Ende een wijsen vorst ofte regent zijnen handel.

Hoe men
proeuen sal
of den oor-
spronc der
Wederdoop-
scher sendin-
ghen recht sy.
Bij r

Eccle. 9 vers
14.

In den eersten moeten wy met aller verstande toestaen ende
bekennen, dat die eerste Kercke Christi ende der Apostolen van
den Antechrist voortijden vernielt ende verwoest is, also dat men
daerouer niet veel woorden ofte getuygenissen behoeft te roepen,

Kercke
christi is van
den antechrist
verwoest.

1) In den eersten druk: „Mooses”.

2) Aldaar: „of sy in allen”.

naedemael wy selue alle eendrachtelick, ende met ons alle, die Euangelische genaempt zijn, weten, dat dat gantze Pausdom, een Sodema, Babijlon, Egipten ende een gruwel der verwoestinghe, een Antechrist werck ofte dienst is, ende alle ordeninghe, sendinghe, leeringe verkeert is, nae der Prophecien beyde Danielis ende Pauli door getuygenisse des H. Geestes.

Dan. 9. 27.
Mat. 24. 15.
2. Tes. 2. 3.
Veel vroomen hebben het Pausdom verlaeten ende begheert in stilheyt Godt te dienen.

So hebben wy oock alle eendrachtelicken al sulcken ampt ende sendinghe vaeren laten en ons in dat selue niet wijder willen stellen, soeckende alleen hoe dat een yghelick zijnen Godt vresen, dienen en eeren mochte ende het beste nae te iagen, dat hij voor Godt in rechter liefde, vrede ende ootmoedicheydt bedienen can.

Als dit veele vroomen herten alsoo voorgenoomen hebben Godt in alsulcken stillen eenuout te dienen nae die wijze der outuaderen ende Patriarchen (als voor verhaelt is) ende daeromme iegelijk zijnen Godt van herten soch-//te ¹⁾ diende ende aenhinghe sonder Predicant, leeraer ofte eenighe wtwendinge vergaderinge: So hebben sommige in der eenuout des Geestes, ende in alsulcken stillen reynen herten Godt te dienen niet benoegen laeten, sonder ²⁾ hebben sictelicke Gooden hebben willen, die sy hooren, tasten ende gheuoelen condon, ende voorgestelt daer moste een Ghemeente, vergaderinghe, sendinghe, ampt ende ordeninge aengerichtet werden: Alsof niemant conde salich werden, hy moste in een sulcke Ghemeente ofte ordeninghe staen.

1. Sam. 8.
Wederdoopers willen een Coninckrijk anrich-
ten.

Daerouer heeft hem dat speel met der tijt voorgestelt, als met Israel, die sonder Cooninck niet langer weesen condon, dan wouden een Coninckrijk aengerichtet hebben ghelijck die Heydenen ende ander volcken, ende vertoornden Godt daermeede niet weynich, ende haelden ³⁾ daermeede haer eyghen roeden.

Wederdoopers werpen haerseluen op voor leeraers.

Alsoo heeft hem met der tijt die heylicheyt bedroogen ende die viericheyt geopenbaert met sommige die haer in alsulcken eenuout niet langer bergen en condon, ende hebben haerseluen opgheworpen voor leeraers ende sendtbouden Godes; gauen voor, sy werden van Godt in haer herte daertoe ghedrongen, dat sy mosten doopen, predicken ende leeren, ende een nieuwe kercke aenrichen, naedemael die oude kercke vergaen was.

Onder welcken is geweest Docter Balthesaer hubmoer, Melchior Rinck, Joannes hut, Joannes Denck, Lodowick hetser ende Thomas Munzer. Soeckt van alle deesen in // den Chronijck van Sebastiaen Franck, in letteren ende ghetal van haere leere.

Onder deesen is opgestaen den Melchior Hofman ende is wt hooch-

Voornemen sommigher vroomer herten is door curioese menschen verbindert.

Merckt hier wat geuoelen Obbe Philipzen heeft gehad, na zijne wederroepinghe.

Oorspronck des geheelen wederdoopschen handels.

Baltheser Hubmoer. Melchior Rinck. Ioan. Hut. Ioan. denc. Lodowick Hetzer Thom. M

1) In den eersten druk: „sochten”.

2) Maar.

3) In den eersten druk: „hielden”. Met „roeden” wordt kastijding bedoeld.

duyts-lant tot Emden ghecomen te doopen int openbaer, beyde Borger ende Boer, Heer ende knecht, in die kerecke tot Embden omtrent 300. personen; Ende sullicks liet die oude Graeue al gheschieden, so langhe Melchior daer was, ende soo men seyde, was die Graeue denseluen ghelooue toeghedaen ¹⁾.

Deese Melchior was een seer hetzich ende yuerich Man, seer wel bespraect, beroemde sick eenes grooten Roeps en sendinge, schreef seer hetzich tegens Luyter ende Zwinglium van den doope ende ander articulen, ende heeft den gantzen Apocalipsin wt gheleyt, in den welken een yder wonder horen mach, wat seltzame ende wonderlicke dingen daerin geuonden werden, t' welck ick gheen Mensche grondelick nae seggen ofte schrijuen can, een yder macht seluer leesen.

Oock heeft hy begonnen die Hutte Mooses wt te leggen ²⁾, met alle beelden des ouden Testamentes, van die wtganck der kinderen Israels wt Egipten tot in dat beloofde lant, mede een boeck van die Menschwerdinghe ³⁾, hoe dat woordt is vleys gheworden, ende heeft onder ons ghewoont. Maer dat moet ick tuygen voor Godt ende mijne Siele die waerheyt, dat ick niet en weete op dese stonde, hoe veel dat ick voor ende nae gheleesen hebbe, ende beuinde dat Martinus Luyter seer vreeslicken // in zijn schrijuen lastert, nochtans weet ick van allen geen en die so veel lastert ende verdoempt heeft in zijnen schrijuen als dese Melchior, waerdoor wy allen oock veel lasteringhen leerden, ende meenden oock het waere fijn heylich dinck yederman te ketteren, Godtloosen ⁴⁾ ende verdoemen, die onse gelooue niet ghewillich ofte toegedaen en waeren: Als daer waeren alle Luyterschen, Zwingelschen ende Papisten, ende alle die niet Ja ende amen spreekken, Duyuelsche ende Sathansche gheesten, godloose ketteren, ende verdoemde Menschen ten eewighen daegen, ende dat alsoo schrickelick, dat eenen menschen die haeren op zijnen hoofden mochten te berge staen.

Int corte, deese Melchior bleef niet langer tot Emden, maer settede eenen Leeraer Jan Trijpmaeker, ende daer was een Predicant tot Emden, die hem voor oogen goet was ⁵⁾, waerop hy hem verliet: Ende als hy zijne drijvinghe met der haeste wtrichte,

Melchior Hofman coemt wt duytsland tot Embden om te leeren en te doopen.

Melchior scrijft tegens Luyterum ende Zwinglium.

Melchior leydt die Hutte mooses wt.

Bij v
Nota.

Melchior van Emden reysende settet Jan Trijpmaeker aen zijn plaetse.

1) Zie de *Inleiding*, boven bl. 105.

2) *Der Leuchter des alten Testaments uszgelegt, welcher im heylgen stund der hütten Mose u. s. w. Melchior Hofmann*. Zie Leendertz, *Melchior Hofmann*, 1883; bl. 158 vgg.

3) *Von der waren... Gottes und von der warhaftigen menschwerdung des ewigen worts*. Zie Leendertz, a. w., bl. 255 vg.

4) Blijkbaar een werkwoord; het komt ook voor quat. C. iij v en v r. Ik vind het nergens vermeld. — „Ketteren” beteekent dus: „verketteren”.

5) D. i.: die in zijne oogen (naar het hem voorkwam) hem goedgunstig gezind was en op wien hij zich verliet.

Prophecie. so is hy wt een Prophecie van een out man in Oostvrieslant naer Straesburch opghetoogen, die welcke van hem Prophetierde, dat hy een half Jaer tot Straesburch in die gheuanckenis soude sitten, ende daernae in vrijheydt zijn predick-ampt ouer diē gantze werelt, door hulpe zijner dienaers ofte aenhangers voort stellen.

B iijj r Alsoo is Melchior door beweginghe deser Prophecien nae Straesburch ghetoogen, ende daer aengeuangen te predicken ende te leeren onder die borgers hier ende daer in die huysen. So ist die Ouericheyt aengegeuen, die hebben, // (met der cortsten) haer dienaers ghesonden om hem te vangen. Doen nu Melchior sach dat hy in die gheuanckenisse soude gaen, so heeft hy Godt gedanckt dat die stonde ghecomen was, en heeft zijnen hoet van zijn hooft geworpen, ende een mes genomen ende zijn hoosen-voetelingen by die enclau ¹⁾ afgesneden, ende zijn schoenen wechgeworpen, ende zijn vingeren met der handt tot den Heemel opgesteecken ende gheswooren by den leeuendighen Godt die daer leeft van ewicheyt tot ewicheyt, dat hy geen ander spijs noch dranck genieten soude, dan Water ende Broot, tot der tijdt toe, dat hy met der handt ende wtgestreckten vingeren wese den geenen die hem gesonden hadde, ende daermeede is hy in die geuanckenis goetwillich, vrolick ende welgetroostet gegaen &c.

O gruwel ende onghehoorde godlose vermeetelheyt.

Sekerheyt des voors.

Dit al ²⁾, lieue vrienden, dat ick hier schrijue, heb ick van zijnen eygen Jongeren mondelicken gehoort ende ontfangen, die dagelix van ende tot hem gingen nae Straesburch, ende mijn metghenooten ende medebroederen waeren. Oock ontfingen wy alle daghe zijn schriften, hoe hem alle handel, gesichten ende openbaringen, by hem vergingen ende van dage te daghe meer ende meer toenamen.

Predicanten tot Emden straffen den wederdoop.

Onder deese tijdt zijn die Predicanten tot Emden opgestanden, ende die daer scheenen Melchior toegedaen te weesen in zijn bywesen, vielen hem alle weeder af, predickten en lasterden den Doop seer hardt, also dat daer groote twedracht ende oproer dagelix onder den borgeren opstonden, ende die predickanten // namen vast die ouerhandt.

B iijj v Jan Trijp-maecker trect van Emden nae Amsterdam, wert geuanghen ende in den Haaghe ghedoet.

Alsoo vertooch Jan Trijp van daer die Melchior tot een Leeraer veroordent hadde, na Amstelredam, Leerde ende Doopte daer sommige die hy goetwillich ende bereyt vonde, oock op andere plaetzen, so lange dat hy daerouer gheuanghen wordt, selfs ses of seuen ³⁾ in den Haaghe gheuoert om aldaer gherichtet ende van het leuen ghebrocht te werden.

¹⁾ De voeten van zijne broekspijpen, die met de kousen één geheel vormden. „De enclau” is „de enkel”. ²⁾ In den eersten druk: „allen”.

³⁾ Zie de *Inleiding* boven, bl. 105.

Dit is met den cortsten den aenuanck der eerster seydinge by ons gheweest, ende aengeuanghen geworden: Maer wie Melchior daertoe beweecht ofte gesendt heeft, ofte sulcken ampt opgeleyt ende beuoolen heeft, ofte van wie hy ghesonden ofte gheroepen is geworden, ofte in summa, of hy van eenen ander ghesendt ofte seluer gheloopen heeft is my gans onbekent, en can daervan oock niet meer ghetuyghen, wandt ick van zijne sendinghe niet ghehoort hebbe van allen zijnen Jongheren.

Als nu Johan Trijp doot was, so en was daer niemant meer die hem dat ampt der seydinghe onderwinden ofte aenneemen dorste: Hoe wel datter veel waren die geerne gedoopt waren gheweest, want die *Dooop* ginck vast in swange onder veel eenuoudige ende simpele herten. Oock so hadde *Melchior* wt die gheuanckenisse gheschreuen, dat men den Doope twe Jaren soude rusten laeten, alleene leeren ende vermanen in stilheyd nae den Tempel Zorobabel, Esder ende Haggei die in den aenvanghe haerer bouwinghe twe Jaeren ghe-//lettet ²⁾ worden door haere vianden, dat sy in twe Jaeren niet timmeren en condon, tot der tijdt toe dat Godt haer een stercker hulpe door den Cooninck *Darium* dede: Ende met alsulcke figuren ende beelden ginck men veel om, ende richten veel ergernissen onder den anderen daermet aen.

Onder deesen dat *Melchior* nu gheuanghen was ende Johan Trijp doot ende niemant hem dat ampt der sendinghe aenneemen noch onderwinden dorste, stondt een *Propheet* op tot *straesburch* ghe-naempt Leenart Joosten, daer *Melchior* so veel van hielde, als van *Helia*, *Iesaia*, *Ieremia*, ofte der ander Propheeten een, ende liet een Boecksken in druck wtgaen, in welcken alle zijn Prophecien gedruet zijn, die ick meer als eenmael alle doorgheleesen hebbe, daer alsoo seltzaeme dingen geuonden werden, welcke ick alle ongerichtet ende in zijner weerden ³⁾ blijuen laete.

Corts daernae stonden oock twee Prophetinnen binnen *Straesburch* op, die eene ghenaeamt *Vrsule*, Huysvrouwe van Leenert Joosten, die andere *Barbara*: Deese hebben, oock gepropheteert ende seltzame dingen voorgestelt, ende veel gesichten, openbaringen ende droomen ghehad, die welcke *Melchior* oock beual te setten achter aen die Prophetien van Leenaert Joosten. Deese Prophetinnen hebben veel seltzame gesichten onder den Broederen tot *Straesburch* gehandelt, condon te vooren seggen wat bedroch opcoomen soude, wat cleederen, wat ghelooue, of ghestalte hy // hadde, ende dat alles door gesichten, figueren ende gelijckenissen, B v v

Melchior
sendinghe is
allen zijnen
anhanghers
onbekent 1).

Wederdoo
soude twee
Jaeren op-
houden.
Hag. 1. 2.
Esd. 4. 24.
Esd. 6. 8.

B v r

Lenart Joos-
ten Propheet
binnen Straes-
burch.

two Prophe-
tissen binnen
Straesburch
Vrsula. Bar-
bara.

1) In den eersten druk: „onbekent”.

2) Beletten, hinderen. Hierachter, quat. B v j r, is „letten”: kwaaddoen, aanvallen.

3) Volgens den tweeden druk. De eerste heeft: „woorden”.

Meret doch eens op dese seltzame bosen. die een quam met eenen wagen aensleepen sonder radt, die ander hadde drie Raeden, die ander hadde gheen disselboom, sommige geen peerden, sommige geen bekenden voerman, sommige hadden maer een been, sommige waren Melaetz ende Lazarus, die sommige

O slechte menschen. hadden een schortecleet, ofte Mantel met een bonte lap, die sommige met een seltzam verkeert cleet, ende also voorts naer dies

Die Duyuel spreekt somtijds die waarheit, opdat hy zijn loogen deste beter vercoopen mach. gestalte ende gelijckenisse: Ende dit alles conden sy die broederen beduyden op eenen Geestelicken sin, ende op een ieders gheloof, punct ende articulen, daerin een iegelijk stondt, ende veele hadden ¹⁾, also datse gans een groot heylich aensien by den broederen hadden: Souden oock sommige dinghen waer geseijt hebben, als my van den broederen dat mael berichtet worde, die van hem tot my of quamen ²⁾.

Melchior is Elias nae dese prophecie. Oock propheteerde die een Prophetinne, dat *Melchior* ware *Elias*, ende dat geschiede door een ghesichte: Sy sach eenen witten Swaen swemmen in een schoone reuiere ofte watere die wonderlicken ende schoon ghesongen hadde: Ende dat beduyden sy op

Nota. *Melchior*, dat hy die witte Swaen ende rechte *Elias* was. Oock hadde sy ghesien, dat op die Mueren rontsom Straesburch, vol dooden hoofden stonden, doen docht sy, ofte *Melchior*s hooft daer meede onder ware, ende als sy daernae sien woude, doen worde sy *Melchior*s hooft gewaer, ende als sy het aensach, doen lachte [B vj'] haer dat hooft toe, ende sach haer vrendelicken aen // ende daernae sach sy dat alle die ander hoofden leeuendich worden, het eene nae het ander ende lachtense alle aen. Deese ende diergelijcke ghesichten ende openbaringhen geuen sy veele aen den dach, doch voor die Broederen: Wat nut ende profijt daer van ghecoomen is, weet ick niet.

Oock sach sy een ghesichte dat geschiede also, sy sach in den ghesichte een groote Salet ofte schoone Camer, groot ende heerlick ende die vol Broeders ende Susters was, ende alle ordentlick by die rijghe rontsom saten, ende daer stondt een Jongelinck int midden, met een wit cleet omgordet, ende hadde in zijner Handt eenen gulden Beecker vol stercken dranck, ende ginck by die rijghe om van den eenen tot den anderen, ende bootse allen den Beecker, maer niemants conde dien dranck des beekers drincken, so sterck was sy. Ten laesten quam hy by eenen broeder, genaempt *Cornelis Polterman*, ende was een Discipel *Melchior*s, die nam die Beecker wt die hant des Jongelincxs, ende dranck voor haer allen wt &c. Dit ghedichte worden doen ter tijdt beduyt op *Cornelis polterman*, dat die *Enoch* soude zijn: Sommige onder haer wouden dat Dockter *Casper Swenckfelt* soude *Enoch* zijn.

Cornelis Polterman een discipel *Melchior*s wert voor *Enoch* verclaert. *Casper Swenckfelt*. Straesburch

Daer worde ooc op datmael gepropheteert Straesburch soude dat

1) Lees: „die (n.l. artikelen) veele hadden”; of: „dat (n.l. geloof, punct) veele hadden”.

2) In den tweeden druk: „af quamen”.

nieuwe Jerusalem zijn, ende naedat Melchior, een half Jaer ge- dat nieuwe-
uangen geweest hadde, nae der prophetien des ouden mans in Jerusalem.
Oostvrieslant, soude hy wt Straesburch gaen met hondert ende
vierenueertich//duysent warachtige Predicanten, Apostolen ende [B vj r]
sentbooden Godes, met crachten, teecken en ende wonderdaeden, 144 000.
ende met alsulcke cracht des geestes, datse niemant wederstaen conde. Apostolen.

Daertoe soud en den Helias ende Enoch als twe fackelen ende *Helias ende Enoch.*
Olijffboomen staen op der eerden, ende niemant soudese moogen
schaden noch letten, ende sullen met sacken ghecleet zijn, ende
indien sy ¹⁾ yemant letten wil, sal dat vier wt haeren monde gaen,
ende verslinden haere vianden, ende sullen macht ter tijt haerder
Prophecien hebben die aerde te slaen met veele ende meenigerhande
plaghen, so dickwijls als sy willen. Die 144 000. waren wtgheleyt Apocal. 7. 4.
op die, die in Apocalipsis stonden by den Lamme op den Berch ende 14. 1.
Syon, ende hadden alle Harpen in haere handen, ende den Namen
des Vaders an haere voorhoofden gheschreuen, ende songhen alle
bynae een niew liet ende niemant conde dat Liedeken dan die
144 000. die wt alle Menschen ghecoft zijn, eerstelinghen Godes
ende des Lams, ende in haeren monde is gheen bedroch geuonden,
zijn oock niet met vrouwen besmettet, maer zijn maechden, ende
volgen het lam nae so waer het gaet.

Als nu dese leeringhe ende getroostinghe met alle ghesichten,
droomen, openbaringhen ende vysionen dageliex onderden broederen
voortginck, was bij ons gheen cleyn e vreuchde ende hoopinge, ver-
hoopende alles waer ende vervullet te werden, want wy waren
alle onuersocht ²⁾, eenuoudich, onnoosel, sonder alle erc-//heyte of
archlisticheyt, ende wisten van gheen valsche ghesichten, prophetijen
ende openbaringhen te segghen, ende meenden in der eenuout, als
wy ons hoeden voor die Papisten, Luterschen ende Zwinghelschen,
so waer het alles goet en dorste ³⁾ nergens voor sorgen: Daerom
bringhet eenen Menschen eruarenheydt groote wijsheyt.

Nu lieue vrienden eer dat halve Jaer der Prophetien van Mel-
chiors gheuanckenisse een Ende nam, stont op een Backer van
Haerlem *Ian Mattijsz.* genaempt, ende hadde een oudachtighe ⁵⁾ *Ian mattijsz.*
die vader van alle onse we-

1) Zoo ook in den tweeden druk. Foutief voor „ze”, „hen”. „Letten” is in dezen
volzin: aanvallen, kwaaddoen.

2) Al de drie oude uitgaven hebben: „ouersocht”. Eerst Carel van Gent heeft,
zonder twijfel te recht, verbeterd in „onversocht”; niet op de proef gesteld, arge-
loos, geen kwaad vermoedend. Dat zij zoo gezind waren, is natuurlijk: immers zij
waren nog niet opmerkzaam geworden op valsche profeten, op het gevaar van
verleiding. Ook quat. B vij v.

3) In de drie oudste drukken. Carel van Gent: „dorfd en”.

4) Uit den tweeden druk. In den eersten: „meestelicken”.

5) Uit den tweeden druk. In den eersten: „ouachtighe”.

derdoopers, ende Backer van Haerlem latet zijn wijf sitten ende schaeket een schoone Jonge Dochter. vrouwe die liet hy sitten, ende nam met hem een brouwers-Dochter, die een seer schoon ionck mens ofte persone was, ende hadde grote kennisse des Euangeliums, die vercloecte hy van hare Ouders, met heylighe ende schoone woorden? ende seyde hoe hem Godt groote dingen vertoont hadde, ende sy soude zijne huysvrouwe zijn, ende voerdese also heymelijcken mede tot Amstelredam, ende brochtse op een heymelijke plaetse.

Jan matijsz. geeft hem ooc wt voor Enoch gelijk te vooren Cornel. Polterman. Als hy nu daer quam, gaf hy voor van groote drijuinge des Geestes, ende hoe hem Godt groote dinghen gheopenbaert hadde, die hy niemant segghen conde? dat hy Enoch die ander ghetuyge waer.

[B vij v] Doen nu die vrienden ofte Broeders dat hoorden, worden daerouer beducht, ende wisten niet wat sy tbest doen soudent: Want Melchior die sy voor Eliam hielden, hadde geschreven, sy soudent nae die bouwinghe des Tempels Zorobabel ende Haggei, twe Jaren die // doope rusten laeten (als hier voor verhaelt is). Oock hadden sy ghehoort dat *Cornelis Polterman Enoch was*.

Meret hier die drijuinge des boosen gheestes in desen helschen Enoch. Als Jan Matijsz. dat vernam, so ginck hy aen met groote drijuinghe ende verschrieken, ende met groote ende vreeslicke verdoemnissen, ende heeftse gantzlick in die Helle geworpen, ende eewich den Duyuelen ¹⁾ gegeuen, so sy zijne stemme niet en hoorden, ende hem voor den rechten Enoch niet en houden ende aennamen. Daerenbouen hebben sommige op een Camer geweest, sonder Eeten ende Drincken, in vasten ende bidden, ende waren vast ²⁾ alle troostloos voor alsulcke dreigementen, alsof sy in die Helle lagen: Want wy waren op die tijt niet versocht ³⁾, ende niemant en wiste dat sulcke valsche Propheeten onder den Broederen opstaen soudent.

Jan matijsz. werdt hier rondt verclaert een vals Propheet te zijn van obbe p.

O Duyel-sche listen. So is nu aldaer een Jonghen van twalef Jaren, of daer omtrent gecoomen, ende heeft vrede aengebooden, die hant gegeuen ende opgenoomen, doen zijn sy wederomme tot haerseluen ghecomen, ende die groote veruarenisse is van hen gegaen: also zijn sy daermeede ende door veel handels, Jan Matijszen toeghedaen ende ghehoorsaem geworden.

[B viij v] Jan Matijsz. als Enoch ende een gesante Godes (so hy seluer voorgaf) heeftse dat Apostel-ampt opgheleyt, ende twe ende twe wtghesonden, als waerachtige Apostolen ende Sendbooden Christi, Sommige togen na Munster, als Gerrit Boeckbinder, ende Jan van Leyden, die daerna door zijnen be-//driechlijcken handel Coninck tot Munster worde hetwelcke my Gerrit boeckbinder naederhandt vertelde binnen Amstelredam, in tegenwoordicheyt van Jacop van

Weederdoo pers werde beducht ou die verschey denheyt, tu schen Jan Matijsz. en Melchior.

Jan matti maeckt Apo tolen en sent by paren wt ende dit is d eerste sendin ge onser w derdoopers. Gerrit boe binder end Jan van Ley den trecke na Munster.

1) Uit den tweeden druk. In den eersten: „des Duyvels gegeuen”.

2) Bijna.

3) Zie aant. 3 op quat. B vij v.

Campen ende meer anderen. Hoe nu allen haeren handel ende eersten anuanck tot Munster toeginck, is alles lanck ende niet weerdich te beschrijven, waerom ick het nodichste alleen sette.

Onder deese geschiedenis zijn tot ons tot Lewarden in vrieslant, twe van dese gesonden Apostolen gecomen, naemlick Bartholomeus boeckbinder ende Dierick Cuyper. Ende als onser sommige by den ander quamen, omtrent veerthien ofte vijftien personen beyde mannen ende vrouwen, so hebben sy ons allen voorgesteld ende vercondiget den vrede ende patientie met sommige woorden ende leringen, ende daermeede hebben si aengeuangen te openbaren den aenuanck haerder sendinge ende drijuinge des Geestes, ende hoe Jan Matijsz. tot haer ghecomen was, met alsulcke teycken, wonderdaet ende drijuinge des Geestes, dat sy ons datselue niet genoeghsaem conden wtspreken, ende seyden wy soudē daer niet aen twijfelen sy waren niet weynigher wtghesonden met cracht ende wonderdaet, als die Apostolen op den pincxterdach: datselue woort heb ick naederhant wel hondertfout bedocht.

Sy troosten ons oock ende spraeken, wy soudē niet sorghen noch bevreest wesen als wy lange geweest hadden, voor die groote tirannie, want daer soude gheen Christenbloet op der aerden ghestortet worden? sonder ¹⁾ Godt // woude in corten tijt alle bloetvergieters, Tyrannen ende godtloosen van der Aerden wtroden: Hetwelcke my op dat mael niet al te wel en behaechden in mijner herten ende gemoet, hoewel dat ick daer niet dorste tegen seggen, want het was doe den tijdt, dat niemant veel teghenspreken dorste: Ende so wie daertegen sprack, die moste terstont den Geeste tegenstaen ende lasteren, ende was een Janes ofte Jambres, die Moyses ende Aaron tegenstonden met haere touerie. Mede verschrieten sy die herten also met die verdommenisse, die niemant teeghenspreken dorste, ende elck vreesde dat hy hem erghens in mochte besondigen, ende die sendinghe ofte ordeninghe Godes te nae spreken: Want wy waren altemael onuerdocht ²⁾ als kinderen ende hoeden ons niet dat wy door onse eygen Broeders, die alle daghe met ons in perijkelen des dodes stonden, ende veruolginghe mosten lijden, bedroghen soudē worden.

Alsoo hebben wy ons op dien dach meest alle laten doopen: Des anderen daechs als sy nu reysen wouden, hebben sy ons met Hans Scheerder onbouden, door aengeuen van andere broeders, ende ons dat ampt der predickinghe opgheleyt, met oplegginge der handen, te Doopen, leeren ende die Ghemeente voor te staen

Two van Jan matijsz. Apostolen coomen ooc tot Lee-warden in vrieslant, te weeten Bartolomeus Boeckbinder, Dierick Cuyper.

O ongehoorde vermeetelheyt.

Idele beloftenissen van die valsche Apostolen gedaen. [B vijz v]

Also werden oock noch hūdendaechs die simpele menschen onder der wederdooperie gedwongen, dat niemant derf kicken, maer moeten al amen daertoe seggen, wat haer voorgestelt worde.

Exod. 6. 7.

1. Tim. 1.

Obbe P. ende Hans Scheerder wert dat predickampt opgheleyt.

1) Maar.

2) Of: onverdacht. Argeloos, op niets kwaads verdacht, niet ergdenkend.

Nota bene. &c. *Die oplegginge der Handen voelden wy wel*, oock alle woorden hoorden wy wel *maer wy en voelden noch hoorden geen* *H. Geest*, noch vernamen ¹⁾ geen cracht van bouen, maer veel loose woorden,

Cj^r die macht noch naedruck // hadden, als wy naederhandt ghenoechsaem beuonden, ende naedat sy sullix met ons wtgherichtet hadden, zijn sy terstont desseluen daechs voortghereyst.

Pieter houtsager Doopt Dierick Philipszen ende sommige anderen meer.

Daerna acht daghen quam Pieter houtsagher, met dieselue sendinghe, ende Doopte Dierrick Philips ende sommige meer, dan ick was op die tijt buyten die stadt opt landt om te vermanen ²⁾ also dat ick dese Pieter niet en sprack, maer sy seyden my alle dinghen, ende datter veel by hem gheweest waren van die Zwinghelsche ³⁾ die hem wederspraeken alsoo dat hy daer niet veel wtrichte, ende nae een dach of twee weder en wech tooch naer Amstelredam, ende so balde als deese Pieter houtsager buyten Lie-

Wederdoopers Prophecie wert hier vals beuonden.

werden was, nam alle Prophetie ende hoochberoemen een eynde, ende werde ⁴⁾ selue terstont hart veruolget ende ghesocht, eerst in die Stadt, ende daernae opt landt ende op alle Dorpen, also dat hy met nauwer noot wechquam, wandt die Ouerheydt liet hem seer naeiaghen. Middelertijdt ben ick met Scherder mijn medebroeder wederom nae Lewerden getoogen op eenen Sondach, ende als wy voor die stadspoorten quamen, omtrent den Middach, so stondt die doerwachter ende woude die Poorte sluyten, ende als hy ons sach aencomen sprack hy, wilden wy in so mosten wy haestich toetreden. Doen wy dat hoorden verschrickten wy seere ende vraechden watter te doen was. Hy sprack, daer zijn Wederdoopers in die Stadt die salmen alle vangen: Doen verschrickten

Cj^v wy noch veel // meer, ende dochten op die Prophetien: Niettemin, wy en hadden daerop niet gebouwet, ende greepen daermeede eenen moet ende gingen in die Stadt op den rechten middach. In huys coomende, vant ick mijn huysvrouwe bedroeft, ende sy vertelde my den handel van Pieter houtsager, datter sommige zijn woort ende sendinghe seer teegenghesproocken hadden, waerdoor een groot rumoer ende veruolginghe gecoomen was, etlijke geuangen, ende sommige noch seer sterck ghesocht worden, my bidde, dat ick doch in een ander huys wt den weege wilde gaen,

1) Uit den tweeden druk. In den eersten: „vernooten”.

2) Prediken.

3) Deze naam is de qualificatie, die Obbe hun thans geeft tijdens hij de *Bekentnisse* schrijft en waarmede hij hen van de Iuthersche Protestanten, onder wie hij te Rostock woont, onderscheidt. Het waren Sacramentisten, nederlandsche hervormingsgezinden. — Reitsma, *Honderd jaren uit de geschiedenis der Hervorming in Friesland*, 1876, bl. 42, kent geen anderen zegsman voor dit bericht dan deze plaats.

4) Volgens den tweeden druk; de eerste heeft: „ende worden selue”. Carel van Gent: „ende hij wierdt selve”.

tot dat het doncker was, want het was in den winter ¹⁾ tusschen Kersmis ende Lichtmis.

Deese drij mannen, lieue vrienden, die ons van alsulcken sendinge ende Apostelampt roemden, ende ons seyden, datter geen meer bloed op eerden soude ghestort worden, zijn selue corts daernae ²⁾, door drijuinge des geestes, tot Amsterdam by die straete geloopen. Die eene heeft geroepen, die nieuwe stadt is den kinderen Godes gegeven. Die ander riep, doet boete doet boete ende penitentie. Die derde riep, we, we ouer alle godtloosen.

Als ³⁾ sy nu in alsulcken roepen geuanghen worden, zijnse als oproeders ende Wederdoopers nae Haerlem geuoert met sommige andere Leraers ende broeders, tot 15 ofte 16 toe, ende worden alle gherichtet ende tyrannizeert ⁴⁾; die sommige ghesmoert, ende aen een pael gheset, daernae die anderen onthooft ende op raden gheset, twelck ick oock seluer daernae // ghesien hebbe, ende onder den gherichte gestaen, met sommige Broeders die met my reysden: Want ick hadde op die tijt geerne geweten, welke die drij onder den hoope waren, die ons gedoopt ende sulck een sendinge ende beloften vercondiget hadden, dan wy conden haer niet bekennen, so vreeslicken waren sy verandert, doer dat vier ende smooken, ende die op raden saten kenden wy oock niet recht, den eenen van den anderen scheydende ⁵⁾.

Siet lieue vrienden so ist toeghegaen met der eerste sendinge by ons, ende so waerachtich zijn haere Prophetien in der daet beuonden.

Nu mach een yegelijk by hem seluen ouerleggen, hoe onser ⁶⁾ sommige herten te moede waren, als wy op die hooge vermeetele ende beroemde woorden dochten, die ick niet wt een boeck gheleesen, ofte van verre weeghen ontfanghen ofte ghehoort, maer van haeren eyghen monde ontfangen hebbe. Och Godt sy botschapten ons dat rechte wederspeel ⁷⁾, ende van al dat sy ons seyden, dat op die werrelt, tyrannen ⁸⁾ ende godtloosen coomen soude, dat quam op ons ende haer seluer alder eerst: Want wy waeren die alder eerste diese ⁹⁾ ghetiraniseert ende ghedoot hebben. O mensche, wie can die groote bedroeftheyt by ons wtsprecken, van der werelt

Seltzame handel der drij valsche Propheten binnen Amstelredam.

Dat dese gepropheteert hebben van het wtroyen der Godloosen, comt op haeren eyghen hooft. Cij

Nota.

Wederdoo-pers zijn be-drooghen.

1) Van 1533 op 1534. 2) 21 Maart 1534.

3) Zie over 'tgeen nu volgt de *Inleiding* boven, bl. 105, 6, 7. Jehring, bl. 205 van zijne vertaling van den herdruk der *Bekentnisse*, die achter Carel van Gent staat, maakt van „15 ofte 16”: „bey funffzig bisz sechzig”.

4) 26 Maart 1534.

5) Onderscheidende. De tekst volgt de tweede uitgaaf; de eerste heeft: „... niet, recht den eenen...” Carel van Gent: „...konden wij niet recht den eenen van den anderen scheyden”.

6) Zoo de tweede druk; de eerste: „onse”.

7) Tegendeel.

8) Zoo al de latere drukken. De eerste: „tyrannie”.

9) In den eersten druk: „deese”; in den tweeden: „diese”.

worden wy benauwet ende hardt veruolget, ende van ons eyghen broederen worden wy alle daghe verleyt ende bedrooghen.

Cij^r Daernae stonden sommighe op, die vande // voorgenoemde tot Andere Jan leraers gheset waren ende van *Ian Matijsz* veroordent, als *Iacop Mattijsz*. creaturen en Apostelen, drijuen seltzame leere ende handel, die onse wederdoopers ooc nu met haer gemeen hebben.

Nota.

Pelagianen Dit compt aerlich oouereen met onsen verscheyden wederdoopsche leer ende leraers.

Nieuwe optocht nae Munster.

Nota.

Cij^r Jan // van Leyden, haere leer ende sendinghe aenghenomen, ende met der tijdt so langhe, dat ze met der sendinge ende Apostel-
amt Munster met den Sweerde ende gewelt innaemen ⁴⁾.

In deesen handel is die voornaemste binnen Munster gheweest, *Ian Matijsz*, met Jan van Leyden, die daernae Coninck binnen *Munster* worde, oock Barnardus Rotman. Ende soude men den handel al beschrijuen, hoe dat begin ende eynde in alles hem heeft toegedraghen, men behoefde daer wel van een gans boeck te schrijuen: Wat boecken, schriften ende brieuen sy ons dagelix wtsonden, ende wat groote teecken, wonderen gesichten ende open-

1) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „den”.

2) Dit „doot” is in de drie oudste uitgaven uitgevallen. Carel van Gent laat „tot den doot” geheel weg. Bedoeld worden Hebr. 6: 4—6 en Hebr. 10: 26. Een en ander blijkt uit quat. Cij^r van dit geschrift.

3) Carel van Gent: „terstont”.

4) In dezen volzin zijn eenige woorden in de war, waarschijnlijk doordat er in het handschrift bijgeschreven is; zie de *Inleiding* boven, bl. 106. De twee volgende uitgaven hebben, evenals Carel van Gent, deze plaats onveranderd gelaten. Misschien moet worden gelezen: „hebben die te Munster datselue duer die gesanten van *Ian Matijsz*., *Gerrit Boeckbinder* enz.”.

baringen sy daglix hadden, naedenmael ¹⁾ dat sulcke hoochberoemde Propheeten ende Prophecien so haest een eynde namen, ende haer seluen verkeerden: Welckes Geestes kinder sy waren, ende van wat gheest si gheleyt ende gedreeuen worden, mach een yeder mercken. So willent wy nu daerby laeten bliuen ende zien voorts, hoe sy haer by ons voorstelden, opdat wy comen tot verclaringhe, een weynich van den optocht nae Munster. *Nota.*

Deese handelinge na ²⁾ Munster gheschiede haestich ende snel door briuen, door ettelicke Leraers wt Hollant, die voorgauen dat Munster dat Nieuwe Jerusalem was ende niet Straesburch: Want men vergat Melchior met zijn Propheten ende Prophetinnen, met zijne sendinge wt Straesburch met 144000. waerachtige Apostolen Christi, met zijn Helieampt, ende alle beroeminghe: ende men gaf // die saecke met der tijt weynich geloofs, maer meest verlooren, want Melchior was ende bleef gheuanghen tot der doot toe, ende sterf oock in die gheuanckenisse, ende alle zijn sendinghe, Prophecie, Heliampt ende wtganck der Apostolen wt Straesburch, ginck al te niet ende te schanden. Ende Melchior moest seluer zijn eyghen eet breecken, so my vertelt ende van die Broederen gheseyt worde, ghenietende ander spijs, ende dranck, ouermits die swackheyt zijner natueren, also dat hy met water ende broot niet langher leuen conde. Die alderghenadichste Godt moet zijn arme siele ontfermen ende genadich zijn: Want een iegelijk verstandich mensche mach lichtelicken dencken hoe zijn herte te moede was, doen die tijdt der Prophetien verlopen, ende hem geen verlossinghe, hulpe noch troost en quam, oock van alles dat hy so stoutelick wt der Propheeten ende Prophetinnen monde voorgaf, dat hy ten laesten alles inder daet ende waerheydt vals ende loogenachtich beuondt, ende dat hy met alle haere ghesichten, Prophetien, sendinghen, droomen ende Helieampt bedrooghen was, dat oock mijn herte huyden ten daghe zijnder onfermpt, ouer alsulcke droeffenisse zijner sielen, twelck hem voorwaer veel swarder is gheweest als alle veruolginghe ende tyrannie, als alle verstandighe by sich seluest lichtelicken of can meten. Deese *Melchior* die *He-* *Nota.*
lias soude wesen, worde gantzlick veracht ende van den Broederen vergeten, als geseit ende vooren verhandelt // is, doen sy *Enoch* C iij ¹ int Nederlant hadden.

Ende ghelijck als deese *Ian Matijsz. Enoch*, ende zijne sendinge *Jan Matijsz.*

1) Dit „naedenmaal” hangt, vermoed ik, af van het een paar regels vroeger voorkomende: „soude men den handel al beschrijven”. ’t Wil dan zeggen: „zoude men alles (nog in tijds) beschrijven (voordat het voorbij en vergeten is), nademaal die profeten enz. spoedig een eynde namen en zij zich bekeerden of hunne wonderlijke dingen lieten varen”.

2) Naar.

Merckt an, dese verscheidenheyt: Eerst was Strasburch dat nieuwe Jerusalem, nu moet het munster wesen. C iij

Melchior's Prophetien zijn vals beuonden als oock die anderen alle.

O arme Elias, waer was nu yw groote craft ende vermeetelheyt.

is Enoch int ende Apostelampt waerachtich was ¹⁾, so nam hij oock zijn einde, Nederlandt ende ontfinck zijn loon nae zijne wercken. Melchior sterf in die de crijcht zijn loon nae zijne wercken. gheuanckenisse en quam niet weder wt na die Propheeten en Prophetinnen prophetijen, ende al zijn voornemen met al zijn aenhanck ginck te gronde ende daer quam niet meer nae. *Ian Matijsz.* als een Apostel ende Enoch is voor die poorte toe Munster geslaeghen in een Schermutzinghe ofte schuttegeueert ²⁾, daer hy met zijn Harnas ende geweer alle dagen op liep, als een wilt verbaest mensche, ende was so fel ende bloetgierich, dat hy meenich Mensche om het leuen brachte ende doode: Jae oock so grimmich, dat oock zijne vianden eensdeels voor hem verschrickten. Ende als sy nu eenmael in eenen alarm hem te machtich worden, waeren sy hem so nijdich, dat sy hem niet dooden als andere luyden, maer sloegen ende hieuwen hem aen cleyne stucken, also dat hem zijne broeders, doen den oploop ouer was, in eenen korf moesten draeghen. Noch meenden sommige broeders, hy soude nader Prophecie Enoch ende Helie, den vierden dach opstaen, ende in tegenwoordicheyt aller Menschen ten Heemel varen, ofte door eenen wolcke en wech genoomen worden, also blint, ende met sulcke schrikelicke blintheyt, waren sommige gheslaghen.

Dit was recht den apostatischen gheest.

O arme ende verduyuelde Menschen.
Het beginsel ende eynde van beyde Elias ende Enoch.

Siet lieue vrienden alhier hebben wy dat beginsel ende eynde C iijij van beyde Helias ende // Enoch met haere sendinghe, gesichten, Prophetien, droomen ende openbaringhen: Wat geestes dit spel, ampt ende sendinge ghedreuen heeft, laet ick eenen yegelick oordelen.

Alsoo ist vast in ³⁾ allen voortghegaen, met geweer, bussen, spiessen, hellebaerden, alsoo soude men dan strijden ende niet meer lijden, men soude den Harnas Davids aentrecken, men soude den Godtloosen dubbelt haer tyrannie inschoncken ⁴⁾ nae der schrift.

Nota. Munster was doen Jerusalem, ende niet Straesburch; Amsterdam was den kinderen Godes ghegeuen. Daer gheschiede die eene oproer nae die andere, daer soudent die Godtloosen omcomen ende ghestraffet werden. Maer dat ginck al te gronde: alle Prophetien waren valsch ende loghenachtich, wandt dat bladt sloech altijdt anders om, ende die eenen anderen meenden te Godtloosen ⁵⁾, die

1) Dit is natuurlijk ironisch bedoeld. — „Hij” achter „so nam” is door mij ingelascht.

2) Een schietgevaarte, waarop Jan Matthijsz. dagelijks inliep als een verbijsterd, buiten zijne zinnen geraakt („verbaest”) man, totdat hij er door gedood werd.

3) In den eersten druk: „Alsoo vast in”; in den tweeden: „Alsoo wast in”. De invoeging van „ist” hierboven is ontleend aan van Gent's druk.

4) In den tweeden druk: „inschencken”. De punt achter „schrift” is door mij ingevoegd.

5) Zie aantekening 4 op quat. Bij v.

warent seluer, ende die eenen anderen meenden wt te rooden, die worden selfs wtgheroyt: ende het worde hen oueral selfs dubbelt ingeschoncken, noch conden wy arme Menschen onse ooghen noch niet opdoen, daer het so grof toeginck, datmen die loghen ende duysternissen sien ende met handen grijpen mochten. Maer dat weet Godt, dat Dierrick ende ick, noyt in onser herten conden beuinden, dat sulcke aenslaghen recht waren, leerden daer oock vast teghens, maer het mocht ons al niet helpen, den meesten hoop was daer al meest toe ghesindt. Somma men woude alletijt verantwoorden, ende ten besten keeren, die schande een // eer ¹⁾ maeken en eenen vlassen baert anhanghen ²⁾.

Dit hebben onse wederopers wel gheleert van haere voorvaders.
C v r

Och hoe meenichmael waren onser sommighe bedroeft tot der doot toe, ende dat herte in onsen lijue cout, ende wisten niet waerhen ende wat wy best doen soudent: die gantze werrelt veruolchde ons om onse ghelooue totter doot, met vier, water, sweert, ende alle bloedige tyrannie, die Prophetien bedroghen ons an allen oorden, ende die letter der schrift nam ons gheuangen, die valsche broeders die wy straffen ende wederspraken, sworen ons den doot, ende die liefde van soveel herten iammerde ons also, dat weet die alderhoogste Coninck der glorien, dat mijn siele dickmael bedroeft was tot inder doot toe. Ende en hadde my die liefde van soveel eenuoudighe herten gedaen ³⁾, die door die valsche broeders dagelix veruoert worden, ick haddese langhe ghelaeten, ende van alle mijne bekenden ofghetoogen, met sommighe onnoosele herten. Want daer was van alle Leeraers een tijtlanck niemant, die my holpe die valsche Broeders teghen alle oproer teghenstaen, dan Dierrick Philips, want wy waren noyt alsulcken oproerighen drijuinge ende valsche prophetien, van herten toegedaen: Jae also dat ick met waarheyt wel segghen mach, dat my die liefde der broederen in den Juer om dat huys des heeren bynae verslonden hadde.

Meret hier een quade conciencie.

Nochtans is Dierick een vals leeraer ghebleuen.
Psal. 68. 10.

My Jammert noch huydensdaechs van herten, dat ick Jemant

1) Volgens den tweeden druk. In den eersten: „die schande een deyl maeken”; Carel van Gent: „een deksel”.

2) Dat „vlasse baard aanhangen” schijnt te beteekenen: zich vermommen, zich zelve een schoonen schijn geven en zoo anderen misleiden.

3) Zoo („Ende en hadde”) lezen de tweede en derde druk het begin van dezen volzin. De eerste: „Ende hadde”. Hier is echter evenals op enkele andere plaatsen, zie *Inleiding* bl. 106, iets in de war. Of men moet lezen: „Ende hadde mij niet de liefde voor ... herten het gedaen (gemaakt, dat ik deed zooals ik gedaan heb), die ... veruoert werden, ik had dese (eenvoudige herten; of valsche broeders?) langhe verlaeten en mij van alle mijne bekenden afgetrokken, van hen verwijderd, aan hen onttrokken”. Carel van Gent leest, a. w., bl. 57: „t En hadde my de liefde van enz.”.

C v v Dierick P. David Joris ende Menno Symons hebbent ampt van Obbe P. ontfangen.

tot sulcken ampt gheuordert hebbe, daer ick so schentelick ende // iammerlicken in bedroogen worde, dat ick terstont niet op hielde, maer liet my arme mensche daertoe brenghen, dat ick duer begeerte der broederen *Dierick Philipsz.* dat ampt op leyde binnen den Dam, *David Ioris* binnen *Delft*, *Menno Symons* binnen Groningen ¹⁾).

Obbe Jamert dat hy Jemant tot den ampte gheuordert heeft.

Het welcke my van gantzer herten leet is, en wilt oock voor mijnen Godt beclaghen, so langhe als ick leue voor alle mijne meedebroederen, so dickmael ick daeran gedencke. Hebbe oock op die tijdt dat ick mijn afscheyt van die broederen nam, *Menno ende Dierick ghewaerschuwet, ende mijn sendinghe bekennt onrecht, ende dat ick in datselue bedroogen was*: Ende woude wel van herten, datse alsulcken ampt niet aengeroert ende angetast en hadden. Ick woude mijn siel voor Godt in die bekentenissen tegen haer vrijen, bekennende mijn schult ende veruoringhe. Sy mochten dan doen wat sy wouden, en moghen alsnoch doen watse willen. Ick bedancke die gebenedijde, ghenadighe ende barmhertighe God, van alle zijne ghenade, die mijn oogen opghedaen heeft, mijn siel demoedicht, mijn hert verandert, mijn gheest ende verslaghen ghemoet ende siele gheuanghen, ende bekentenisse mijner sonden ghegeuen heeft. Ende als ick noch om die verbeydinghe ²⁾ gedencke, die onder den broederen gheschiede tot Amstelredam, int oude Clooster, tot Hazertsau ³⁾, in den dam, op het sandt, ende boouenal tot *Munster*, so bedroeft mijne siele, ende verschriekt // [C v j] daer voor. Ick swijghe van alle die valsche sendingen, Prophetijen, gesichten, droomen, openbaringhen, ende onwtspreeckelicken geeste-

Obbe P. belijdinghe, beclach, ende Wederroepinghe zijner onrecht roepinghe, leer ende handel, etc. Obbe heeft Menno ende Dierick P. ghewaerschuwet etc.

1) Tusschen deze drie wijdingen of aanstellingen moet eenige tijd verlopen zijn. Die van Menno is niet vóór Dec. 1536 of Jan. 1537 geschied: zie de bekende *Uitganck*. Dat Obbe ze verrichtte „door begeerte der broederen”, geeft aan haar een ander karakter, dan ’twelk aan de handopleggingen, door Jan Matthijsz. verricht, eigen was geweest. ’t Is bekend, hoe Menno er nergens gewag van maakt, dat hij „het ambt” van Obbe had ontvangen: volgens Schijn, *Uitvoeriger Verhandeling van de Geschiednisse der Mennoniten*, 1744, II, bl. 111, een bewijs tegen de geloofwaardigheid der *Bekentenisse*. Zie ook de *Inleiding* boven bl. 103; en over die geheele ordening van Menno vooral Blaupot ten Cate, *Geschiedenis enz. in Holland*, 1847, I, bl. 374—379. Voor ’t overige staan de tijdsbepalingen voor deze gebeurtenissen niet nauwkeurig vast.

2) Beteekent dit: de verwachting, die onder de broeders heerschende was („geschiedde”)? Moded haalt, *Grondich bericht van de . . . beghinselen der Wederdoopsche Seckten*, Middelborch, M.VJC.JJJ., bl. 90, deze plaats letterlijk aan, maar leest „verleydinge”. Zoo ook Carel van Gent, a. w., bl. 58.

3) Hazerswoude: zie boven bl. 46, aanteekening 3, en daarbij Nippold, *David Joris von Delft*, in *Niedner's Zeitschrift*, 1863, S. 1 fgg. De komma achter „oude Clooster” ontbreekt in al de drie drukken. Misschien kende de uitgever de ligging dier plaats niet. „Den Dam” is Appingedam, „t Sandt” het dorp van dien naam in Groningen.

licken houart, die terstondt van die eerste vre inbrack onder den broederen: Want die huyden ghedoopt worden, riepen morghen terstont ouer alle Godtloosen, dat ¹⁾ sy wtgeroyt soudē worden, een yegelijk so haest hy gedoopt was, so was hy een vroom Christen, ende lasterden alle menschen, ende kenden niemant op eerden goet, dan hem alleen met zijne meedebroederen: Was dat niet een groote ende vreeslicke houart? Ende wie can wtspreken den grooten twist ende twedracht onder den Ghemeenten, van Disputeren, argumenteeren, van die Hutte Mosis, ende ghespouden clauwe ²⁾, van der sendinghe, van dat harnas Davids, van dat rijk Christi hier op eerden duysent Jaer, van der menswerdinghe, doop, ghelooue, Nachtnael, die beloofde Daud, dubbelde Echte, vrye wille, predestinatie, wetende sonde tot der doot ³⁾, ende sullix alle met bannen, verdoemen, lasteren, schelden, faemroouen, achterclappen, ordelen, ketteren, Godtloosen ⁴⁾, papisten, luyterschen, Zwingelschen, ende die broederen onder den anderen, die eene aldus die ander also, die eene dede dit, die ander dat.

Hoe fijn volgen hierin die doopers die voetstappen haerer vooruaders.

Nota.

Alsoo dat een verstandich onpartijlich Christen wel met waerheyt segghen mach, dat het gheen Christelijcke Gemeente, maer een woeste gruwel is, dat het gheen Tempel Godes conde wesen, maer een speloncke der // Moorderen, vol haet, nijt, afgunst, geestelicke houaert, geueynstheyt, hypocrisie, verachtinghe, smaet, die liefde noch weldaet en bewees noch een ander lijden conde, die van zijn ghelooue, secte, opinie, niet en was, ende tot alle zijnen voorneemen ende anslaghen niet Ja en amen seyde.

Wederdoope-rij is geen kercke maer een woeste gruwel ende een speloncke der mordena- ren.

[C vj v]

Ende so ⁵⁾ dat beginsel der sendinghe ende Apostel-ampt Helie ende Enoch, ende voort vast ⁶⁾ met alle leeraers was, so heeft hem oock dat eynde gheopenbaert ende ghenoechsaem vertoont: die anders niet heel blind is, can lichtelick sien, dat die eene hier feylt ende die ander daer, die eene rechtet hier een ergernis ende oproer aen, die ander daerin, die een bancketiert ende looft Godt hier, die ander daer, ende als ick alles ten vollen segghen soude, dat my van alles bekend is, van die sendinghen, Leere, ampt ende Leraers, die ick alle gekent hebbe, ende waerop dat een yegelijk ghestaen heeft, het waer veel te veele, ia verdrietelick te hooren, ende waer oock niet oorbaerlick alle te verhaelen.

Ja wast maer die menschen bekend wat die wederdoo- pers gehandelt hebben ende noch handelen, sy soudē sonder twijfel voor alle werrelt stincken.

1) Volgens den tweeden druk. De eerste druk heeft: „...ende dat...”.

2) De dubbele zin van de Schrift.

3) Zie quat. C ij v boven en aldaar aantekening 2.

4) Zie aantekening 4 op quat. Bij v.

5) Zooals.

6) Geregeld, verder, onafgebroken.

Conclusie.

Dan hiermede wil ick die saeke daerhen stellen, ende rechten laeten dient behoordt te oordelen, ende my sullick voeroordel ende gerichte ontslaen: Want die huyden valt, can morgen wel wederopstaen, daer zijn twalf stonden in den daghe, in welcken hem een men-//
[C vij r] schen veranderen can, wie weet wat kennisse ende leetweesen een yder in die laeste stonden zijns doots ghehadt heeft, Godt gheeft zijn ghenade ende seeghen vroeck ende spade, die Heere roept die arbeyders niet alle gelijk op een stonde in zijn arbeyt ofte wijngarden, hy vintse oock niet al te ghelijck leedich, hy gaet dickmael op die merckt, die een vindt hy die eerste stond, die ander op een ander ende geeftse alle ghelijcke loon.

Eynde.

1584.

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. //

Tegen-Bericht

Op

de voor-Reden vant groote Martelaer Boeck.

Door Hans Alenson.

Haerlem, Anno 1630.

INLEIDING.

Dat het „Tegen-Bericht” van Alenson, dat eerst in 1630 het licht zag, toch in de „Bibliotheca”, die eigenlijk alleen bestemd is voor den herdruk van geschriften uit de hervormingseeuw, eene plaats erlangt, is minder vreemd dan het schijnt. De schrijver toch biedt uit den tijd van Menno en de martelaars tal van berichten, die soms ja! uit gedrukte werken maar niet minder dikwijls uit de levende overlevering tot hem zijn gekomen; berichten, die wij nergens elders vinden en die voor ons inzicht in de denkbeelden en gevoelens der Doopsgezinden uit het midden der 16de eeuw van het grootste belang zijn. De gesprekken, door Menno in zijne laatste dagen gevoerd, zijn leedwezen over de echtmijding en zijne afkeuring van de herhaling van den bejaardendoop ¹⁾ waren ons zonder zijn boekje even onbekend gebleven als het verdrag, dat op het straatsburger Doopsgezinden-convent van 1555 over het leerstuk van de herkomst van Christus’ vleesch gesloten is ²⁾.

Er is nog eene tweede omstandigheid, die de opneming van Alenson’s boekje te dezer plaatse wenschelijk maakt: deze, dat er waarschijnlijk tegenwoordig niet meer dan één exemplaar van bestaat. Vroeger had men reeds een paar maal gevreesd, dat het geheel verloren was. Zoo in het begin der 19de eeuw: A. M. Cramer heeft het in 1837 nog alleen uit aanhalingen bij à Dooreslaer, Ottius en Schijn gekend ³⁾. Tegen 1840 werd het boekje echter

1) *Tegen-Bericht*, bl. 172 vg.; 138.

2) Ald., bl. 124 vgg.

3) Cramer, *Leven ... van Menno Simons*, 1837; bl. 152; *Grondige ... Vertooninghe van het onderscheydt enz.*, door à Dooreslaer ... 1649; bl. 675, 681.

in een oud-mennist gezin van eene friesche gemeente door ds. De Stoppelaar Blijdesteyn van Sneek teruggevonden en door zijn toedoen in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam geplaatst. Zoo heeft Blaupot ten Cate in 1842 er gebruik van kunnen maken ¹⁾. Later ging ook dit exemplaar verloren. Dr. A. Hulshof was dan ook niet in de gelegenheid om het te raadplegen: „Geschiedenis van de Doopsgezinden te Straatsburg van 1525 tot 1557”, 1905; bl. 219. 't Boekje scheen reddeloos verdwenen te zijn; totdat bij de navraag naar oud-menniste geschriften, door mij een paar jaar geleden bij alle bibliotheken, die daarvoor in aanmerking komen, gedaan, gelukkig nog één exemplaar werd ontdekt, dat zich in de Zurichsche universiteitsbibliotheek bevindt en mij met de grootste bereidvaardigheid door den bibliothecaris is geleend ten einde het te laten herdrukken. Op den titel is geschreven: „Ottij. N°. 39”. 't Is dus blijkbaar uit ons land medegenomen door Johan Heinrich Ott, den zuricher godgeleerde, die in 1639 de groningsche hoogeschool heeft bezocht; een of twee jaar later trok hij naar Amsterdam en verdiepte zich daar o. a. in de toestanden en de geschiedenis van de Doopsgezinden, die hij reeds uit zijn vaderland, waar hunne gemeenten toen nog vervolgd werden, kende. In 1641 naar Zurich teruggekeerd, gaf hij in 1672 de bekende „Annales Anabaptistici” uit. In die „Annales” haalt Ottius ons boekje meermalen aan en bespreekt hij het op bl. 231. 't Is wel opmerkelijk, dat hij hier zich op meer dan één punt vergist en o. a. de samenstelling van het hoornsche Groote Offerboek van 1626 aan Jacques Outerman toeschrijft, die juist het andere, het haarlemsche van 1615, had helpen bijeenbrengen.

Van Hans Alenson wisten reeds Schijn en Maatschoen zoo goed als niets. Zij zeggen uitdrukkelijk ²⁾, dat zij zijn geboorte- noch zijn sterfjaar hebben kunnen ontdekken. Dat hij leeraar eerst te Delft, later twintig jaar lang te Haarlem is geweest, zal Maatschoen wel hebben afgeleid uit het versje, dat door Adriaan Spinner onder het portret van onzen auteur geplaatst is. Dit portret, naar de teekening van C. de Pas door A. van Buisen Jr. gegrav-

1) Blaupot ten Cate, *Geschiedenis enz. in Groningen*, I, bl. 254.

2) *Aanhangzel, ... of Derde deel van de Geschiedenisse der Menmoniten, ...* MD.CCXLV; bl. 129.

veerd en dat in verschillende formaten bestaat ¹⁾, is door Maatschoen in zijn „Aanhangzel enz.” opgenomen. De twintig bladzijden, 129—147, die hij verder aan Alenson wijdt, handelen echter in 't geheel niet over dezen, maar uitsluitend over inhoud en strekking van het „Tegen-Bericht”. Kok, „Vaderlandsch Woordenboek”, II, bl. 580, wist al niet meer dan Schijn: alleen nog, dat „eenige van Alenson's geschriften, die meest in twistredenen bestaan, tusschen 1626 en 1630 gedrukt zijn”. Van die geschriften is geen spoor meer te vinden. De biografische woordenboeken van Chalmot en van Van der Aa schrijven in voce Kok na; evenzoo Koning, „Tafereel der stad Haarlem”, 1808, IV, bl. 28. De eerste en éénige, die ten minste één voorval uit Alenson's leven ontdekt heeft, was de even bekwame als vlijtige Blaupot ten Cate, „Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland”, I, bl. 210. Het betreft Alenson's arrestatie in Sept. 1628 te Medemblik. Ten Cate heeft het toen gebeurde misschien leeren kennen uit „Vijf Vraghen van Jan Theunisz. aan Hans Alentz., bisschop onder de Koomen-Jannen of Hanssijten, anno 1628”; een boekje, door hem t. a. p. aangehaald maar dat sedert verloren is geraakt. Misschien ook heeft hij de bescheiden geraadpleegd, door Prof. Muller gevonden, gelezen en van opschriften voorzien, die nog in het Doopsgezind archief te Amsterdam aanwezig zijn ²⁾ en die over die arrestatie handelen. Twee predikanten te Medemblik waren namelijk naar eene prediking van Alenson gaan luisteren, wel vermoedende dat hij eene of andere ongeoorloofde leer zou verkondigen. En waarlijk: hij had doen uitkomen, dat Christus volgens de Schrift niet slechts voor sommige, maar voor alle menschen is gestorven. Daarover spraken zij op straat hem aan; zij drongen hem, er in toe te stemmen dat tusschen hen een twistgesprek zou worden gehouden. Alenson verklaarde zich hiertoe bereid, maar werd onder de onderhandelingen daarover in arrest genomen; waarom, blijkt niet; ik vermoed, op grond van de plakaten tegen de Remonstranten. Hoe

1) Zie Fred. Muller's *Catalogus van Portretten enz.*, 1854, onder Alenson. Een ander portret, door Rembrandt geschilderd en dat wellicht Alenson voorstelt, zie *Navorscher*, xiv, bl. 176, en het artikel „Ellison of Alenson?” in *Oud-Holland*, xix (1901), staat in Valentiner, *Rembrandt. Des Meisters Gemälde (Klassiker der Kunst II)*, 3te Aufl., 1909; S. 198.

2) De Hoop Scheffer, *Inventaris van het Doopsgezind archief te Amsterdam*, II b, bl. 40, N°. 262—266.

de zaak is afgeloopen, is uit die bescheiden niet op te maken. Daar echter de predikanten aan de Burgemeesters schrijven, dat zij „zeker persoon” zoo kettersch hebben hooren preeken, denk ik, dat Alenson toen ter tijd zeker niet leeraar te Medemblik was, gelijk Scheffer¹⁾ meende. Hij zal als oudste de gemeente aldaar, die niet de zijne was, voor die enkele maal hebben bediend. Een hunner medeburgers zouden zij waarschijnlijk in eene zoo kleine stad, waarin ieder ingezetene bekend was, niet als „zeker persoon” hebben aangeduid. Verder is Alenson alleen en uitsluitend om en door het „Tegen-Bericht” bekend, waarin de schrijver intusschen over zich zelve letterlijk niets mededeelt.

Wat hem aanleiding heeft gegeven om het „Tegen-Bericht” te schrijven is, behalve door hem zelve, door Ottius, p. 251, vermeld. Van het bericht van dezen heeft Bayle kennis genomen: „Dictionnaire historique et critique”, 5me éd., MDCC.XL, I, p. 202, in voce „Anabaptistes”. Later hebben Maatschoen — zie boven —, Blaupot ten Cate²⁾ en De Hoop Scheffer³⁾ die aanleiding en daarmede tevens de strekking van het „Tegen-Bericht” behandeld.

Het doel van Alenson is tweevoudig. In 1615 hadden vrijzinnige Doopsgezinden, Jacques Outerman met andere Vlamingen, en Waterlanders, onder wie Hans de Ries, te Haarlem de „Historie der Martelaren” uitgegeven: het eerste doopsgezinde Martelaars- of Groote Offerboek in 4°. Dit moest de kleine „Offer's des Heeren” vervangen. De behoudenden, en onder deze de noordhollandsche Vriezen Pieter Jansz. Twisck c. s. te Hoorn, lieten dit werk, vermeerderd met eenige belijdenissen en brieven, die aan de uitgevers van 1615 nog niet bekend waren geweest, nadrukken; welke nadruk in 1626 eene tweede uitgaaf beleefde. In de voorrede nu van deze laatste uitgaaf wordt aan de samenstellers van het haarlemsche werk van 1615 verweten⁴⁾, dat zij in vijf belijdenissen of brieven van martelaars een woord of eenige woorden of zelfs eenige regels hebben uitgelaten en dat zij dit „voorbedachtelijk hebben ghedaen, om den Leser te abuseren, of dese ghetuyghen een ander gront in den gemelden artykel (van de menschwording) souden moghen ghehadt

1) De Hoop Scheffer, *Inventaris enz.*, II b; onder N°. 262.

2) *Geschiedenis enz. in Holland*, I, bl. 260 vgg.

3) *Doopsgezinde Bijdragen* van 1870, bl. 72, 78 vgg.

4) *Historie Van de Vrome Getuygen Jesu Christi* ... Hoorn 1626; Voor-reden, quat. A iij.

hebben, als sy so claer en openhertich teghen hare examinateurs ende dooders bekend hebben en op ghestorven zyn". De brieven, waarin die vijf plaatsen voorkomen, worden daar vermeld. Men vindt ze ook te samen opgegeven op bl. 163 van dit deel der „Bibliotheca" en in mijne aantekening aan den voet dier bladzijde, terwijl het „Tegen-Bericht" ze op bl. 20—46 uitvoerig bespreekt. In ieder der vijf volzinnen is inderdaad sprake van de hoffmansche menschwordingsleer, volgens welke Christus zijn vleesch niet van Maria heeft aangenomen. Nu hadden, was in die voorrede (van 1626) geklaagd, in 1615 Outerman en De Ries met hunne weglatingen, met die „vervalsching" van de „testamenten" der bloedgetuigen, dit beoogd: het te doen voorkomen, alsof deze evenals zij zelve, latere vrijzinnigen, die leer geenszins hadden omhelsd; terwijl toch uit den oorspronkelijken vorm van de brieven bleek, hoe zij dit wel degelijk hadden gedaan en die leer even innig hadden liefgehad als de behoudende Mennisten, de hoornsche (Vriesche) uitgevers van 1626, het nog altijd deden. Alenson wil nu vooreerst deze aantijging tegen zijne vrienden en geestverwanten, de verzamelaars van 1615, weerleggen. Hij beweert, dat op al die vijf plaatsen de weglating van die woorden het gevolg is geweest louter van onachtzaamheid van den drukker: waarmede hij, meent Scheffer ¹⁾, wel wat al te veel van ons goed vertrouwen vergt. Mogelijk is dit laatste waar: en zeker zal het uitvallen van die woorden den haarlemschen uitgevers niet bijzonder aan het hart zijn gegaan. Maar ik moet toch zeggen, dat de gronden, door Alenson voor zijn beweren aangevoerd, de juistheid daarvan zeer aannemelijk maken. Hij weidt er namelijk herhaaldelijk over uit, hoe de uitgevers van 1615 het opzet, waarvan de Vriezen hen beschuldigen, in 't geheel niet kunnen hebben gehad. Met de uitlating op die vijf plaatsen zouden zij immers niets hebben gewonnen ten bate van de bedoeling, die hun dan wordt toegedicht. Hadden zij waarlijk tegen eigen beter weten in den schijn willen wekken, alsof de martelaars genoemde menschwordingsleer niet hebben beleden, dan zouden zij niet tal van andere plaatsen,

1) *Doopsgezinde Bijdragen* van 1870, bl. 78. In de vierde uitgaaf van het Groote Offerboek, die in 1631 door Alenson's geestverwant Hans de Ries (zie in de *Bijdragen* bl. 80), is bezorgd en die door Van Braght is herdrukt, zijn op al de vijf plaatsen de woorden en regels weer ingevoegd, die in 1615 uitgelaten waren.

waarin de belijdenis van die leer ondubbelzinnig wordt uitgesproken, onveranderd hebben laten staan, ook in brieven enz. van dezelfde martelaars, uit wier stukken de gewraakte uitlatingen zijn geschied.

Veel uitvoeriger en voor ons van meer belang is echter het tweede gedeelte van Alenson's bestrijding van de voorrede, door de Vriezen vóór de hoornsche uitgaaf van 1626 geplaatst. Daarin hadden deze met veel nadruk uiteengezet, hoe al de bloedgetuigen, in de Groote Offerboeken van 1615, 1617, 1626 voorkomende, reeds hetzelfde „geloof” hadden „beleefd en beleden”, ’twelk bij hen, behoudende Mennisten, thans in 1626 voor het rechte gold en door hen in eene „Bekentenisse des Gheloofs in 33 artikelen”, die zij vooraan in hunne uitgaaf plaatsten, uitvoerig was geformuleerd. Dit „geloof”, hield de strengste leer in niet alleen over de menschwording, maar o. a. ook over ban en mijing, over verbod van ’t bekleeden van een overheidsambt, over herdoop van reeds vroeger op hun geloof gedoopten bij overgang tot eene gemeente van andere geestesrichting, overgang b. v. van een waterlandsch gemeentelid tot de Vriezen. Ook hadden zij achter die „Bekentenisse” plaatsen uit geschriften van Menno en Dirk Philipsz. laten drukken om daarmede te bewijzen, dat ook deze door allen hoog vereerde mannen dezelfde gevoelens over de genoemde punten waren toegedaan geweest als naar hun beweren al de martelaars; de gevoelens, in die 33 artikelen neergelegd.

Tegen deze stoute beweringen heeft Alenson gemakkelijk gewonnen spel. Bij zijne rijke kennis van het verleden der broederschap, zijn bezit en nauwgezette lektuur van de oudste geschriften daaruit, met name van die van Menno, zijn schat van eigen herinneringen aan den tijd der martelaars en dien van de heftigste banwoede viel het hem niet moeilijk het tegendeel er van te bewijzen. Neen, niet de waterlandsche verzamelaars van 1615, maar integendeel juist zij, de vriesche uitgevers van 1626 en opstellers van de voorrede daarvan, hadden hun best gedaan om aan eene onjuiste voorstelling van het geloof der oudste vaders ingang te verschaffen. Zij zijn van het oude fundament afgeweken, geenszins de door hen gesmade vrijzinnigen. Met de stukken wijst hij aan, hoe tal van martelaars, met name alle hoogduitsche, die toch ook in de uitgaaf van 1626 zijn opgenomen en verheerlijkt, van die hofmansche menschwordingsleer evenmin ooit iets hebben willen weten

als o. a. van de strenge leer over ban en mijding. Verder, hoe Menno eerst in zijne laatste jaren deze strenge denkbeelden heeft geleeraard, terwijl hij daarentegen vroeger volgens zijne toen verschenen geschriften geheel anders had gedacht. Eindelijk, hoe weinig nauwlettend die hoornsche uitgevers tegen hun eigen beweren in ten opzichte van het „geloof” hunner vaderen, de doopsgezinde martelaars, waren geweest. Zij hadden immers in hun Groote Offerboek allen zonder onderscheid opgenomen, tot zelfs een „openbaar Ariaan” als Herman van Vlekwijk toe. Zoo was het niet anders dan een onbeschaamde leugen, wanneer zij in de genoemde voorrede het deden voorkomen, alsof alleen zij, behoudende Vriezen, in die martelaars hunne geestelijke vaderen mochten zien; terwijl deze bloedgetuigen dan eigenlijk de Waterlanders en de vrijzinnige Vlamingen in 't geheel niet aangingen. Het is natuurlijk dit tweede gedeelte van het „Tegen-Bericht”, dat aan Alenson aanleiding geeft om al die mededeelingen uit den tijd van Menno en de martelaars te doen, die aan zijn geschrift zoo groote waarde geven.

Hoe het gekomen is, dat het „Tegen-Bericht” eerst vier jaren nadat het Groote Offerboek van 1626 het licht had gezien daartegen is verschenen, weten wij niet. Maar zeker is er niets, dat eenige reden geeft om Alenson te verdenken van onwaarheid te schrijven, als hij o. a. melding maakt van brieven van de martelaars Paulus van Meenen en Hans Bret, die bij hem berusten ¹⁾; van personen, van wie hij nog goede kennis heeft en die allerlei ter zake van den ban hebben ondervonden ²⁾; als hij verhaalt, hoe hij zelf Lubbert Gerrits een en ander heeft hooren zeggen en dikwijls aan huis is geweest bij Christiaan Rijcen, die later (1588) te Hond-schoote om het geloof levend is verbrand ³⁾; als hij iets overbrengt, door hem vernomen uit den mond van personen, die zich het gebeurde met de te Munster gedoopten nog goed herinnerden ⁴⁾; of van „een onzer dienaren nog in leven”, of van „een onzer oude geloofsgenooten” gewaagt, wiens moeder eene goede vriendin van Menno was geweest en haar zoon allerlei over Menno had verteld ⁵⁾. Evenmin geeft wat hierboven betreffende Alenson's oordeel over

1) *Tegen-Bericht*, bl. 103, 158, 162.

3) Ald., bl. 159, 171.

5) Ald., bl. 172, 173, 174.

2) Ald., bl. 113 en 143.

4) Ald., bl. 137.

die uitlatingen is medegedeeld daartoe aanleiding. Integendeel: alles wat hij schrijft stemt samen met hetgeen wij van elders weten. En dat wij ons op het „Tegen-Bericht” kunnen verlaten, blijkt het best uit de omstandigheid, dat het nooit eenige tegenspraak heeft gevonden. De personen, die door Alenson zoo sterk en, ik geef het dadelijk toe, heftig genoeg zijn bestreden, hebben het wijs gevonden op zijne beschuldigingen te zwijgen. Zij hebben, 't is duidelijk, begrepen, dat er tegen zijne bewijsvoering, louter uit de stukken zelven afgeleid, en tegen de door hem aangewezen feiten niets viel in te brengen.

Ik kan niet zeggen, dat de auteur van het „Tegen-Bericht” zich kenmerkt door meesterschap over den vorm. Althans in één opzicht ontbreekt hem die geheel. De taal is wel zuiver, de stijl levendig en soms gespierd, er zijn zelfs bladzijden in, waarop de verontwaardiging, eene enkele, zooals 98, waarop de liefde voor vrede en verdraagzaamheid hem welsprekend heeft gemaakt. Maar de samenstelling van het geschrift is uiterst onordelijk. De twee eerste bladzijden bevatten de voorrede; maar dan loopt van bl. 3 tot bl. 184 ¹⁾ het betoog in één stuk door. Het boekje is niet in hoofdstukken ingedeeld. Een overzicht van den inhoud komt noch aan 't begin noch aan het einde voor. Evenmin wordt ergens de inhoud van eene reeks bladzijden, die min of meer over één onderwerp handelen, in eene slotsom samengevat. Meer dan ééns staat „Ten tweeden”, „Ten derden”, zonder dat het ten minste aan mij is gelukt in hetgeen voorafgaat een „Ten eersten” of „Ten tweeden” te vinden; niet eens de plaats te ontdekken, waar dit zou behooren te staan. Eveneens komen meer dan ééns betoogen voor, die de lezer zich herinnert eenige of vele bladzijden vroeger reeds in dezelfde uitvoerigheid en in ongeveer dezelfde bewoordingen te hebben gelezen.

Nu is voor het gemak van dien lezer, om hem te helpen den weg in het geschrift te vinden het „Tegen-Bericht” door mij in hoofdstukken ingedeeld en aan het begin van ieder hoofdstuk de opgaaf van den inhoud daarvan in den tekst ingevoegd. Met een enkel woord geef ik deze opgaaf ook aan het hoofd der bladzijden

1) Er staat in het origineel bovenaan foutief: 181.

aan. Hier neem ik een overzicht op van den inhoud van het geheel in zoo beknopt mogelijken vorm:

Bl. 3, 4: Voorrede. Bl. 5—20: I. De beschuldiging, tegen het Martelaarsboek van 1615 ingebracht, en Alenson's verweer daartegen. Bl. 20—46: II. De vijf plaatsen, die heeten vervalscht te zijn. Bl. 46—67: III. De menschwordingsleer. Bl. 67—85: IV. De onware voorstelling, door het Martelaarsboek van 1626 gegeven, alsof al de martelaars en eveneens Menno reeds de leer van de geloofsbelijdenis, vóór in dat boek geplaatst, hebben beleden. Bl. 85—109: V. Het verschil in gevoelen over den ban. Bl. 109—136: VI. De mijding en nogmaals de ban en de menschwordingsleer. Bl. 136—162: VII. De herdoop. Menno's verandering ten opzichte van den ban. VIII. Bl. 162—179: Menno's en Dirk Philipsz.' „geloof” luidde anders dan dat der geloofsbelijdenis uit het Martelaarsboek van 1626. Bijzonderheden uit het leven van Menno en van enkele anderen. Bl. 179—184: IX. Vragen, die door Alenson tot Jacques Outerman worden gericht. Besluit.

Het boekje is gedrukt met gothische letter; alleen op sommige plaatsen, meestal in aanhalingen, is de latijnsche letter gebezigd. In den hier volgenden herdruk zijn deze laatste plaatsen van den verderen tekst onderscheiden, doordat zij cursief staan.

Het origineel heeft nog al drukfouten: matelaren, dooor, qulijk (voor: qualijk), recht (voor: recht), gischreven, onbewijlijk (voor: onbewijslijk). Soms staat een woord tweemaal gedrukt. Meer dan ééns hebben twee op elkaar volgende woorden van plaats verwisseld. Ik heb zulke fouten eenvoudig verbeterd. Het is bij een geschrift als dit uit later tijd niet de moeite waard, daarover in aantekeningen één woord te verliezen. De gebrekkige spelling daarentegen liet ik in den regel onveranderd.

Waar in die aantekeningen het „Tegen-Bericht” zelf wordt aangehaald, geschiedt dit altijd volgens de pagineering van het origineel, niet volgens die van dezen herdruk.

Tegen = Bericht /

Op de voor = Reden vant

groote Martelaer Boeck der Doops =

Ghesinde Gbedrukt tot

Hoorn 1626.

Dienende:

Tot verdediging derge =

nen die inde selfde Voor = Reden t'on

recht beschuldicht sijn.

Door Hans Alenson.

Exodi. 20. 19.

Ghy en sult geen valsche Ghetuychnisse spreken

Teghen uwen naesten.

Prover. 27. 5.

Openbare straffe is beter dan heymelijcke liefde;

De Slaghen des Liefhebbers meynent recht,

Maer dat kussen des haters is bedriechlyck.

Tot Haerlem,

Gbedrukt by Jan Pietersz Does / Boeck =
drucker / woonende inde Bouwerij = steeg /

ANNO 1630.

Het is beminde leser een out spreek-woordt: Waer de Liefde kleyn is, daer is het begrijpt groot; De oorsake is dese: want waert dat de Liefde haren vollen loop hadde onder de Menschen, als een levendighe werckende kracht, vloeyende uyt die Fonteyne der Liefden, naementlijk Godt, soo soudemen zijns Naestens Feylen (soo hy eenighe begaen heeft) hem daerin soecken waer te nemen, ende deselve te bedecken en te verschoonen, so veel als de Waerheydt lijden kan, het quaetste daervan niet dencken, veel weynigher datselve niet op het breedste uytmeten ende openbaren, tot schendinghe ende beroovinghe van zijns Naestens Eere, Naem ende Faem. Want de Liefde (seydt Paulus) *en denckt niet archs, sy en doet oock haeren Naesten gheen quaet, maer soeckt sijns Naestens beste, ende welvaren, aen Lichaem ende Ziele. Daerom te recht gheseydt wordt: dat de Liefde is de vervullinghe des VVets, de Hooft-somme aller Gheboden, ende den bandt der vol-komentheydt: Maer wanneer desen Bandt by de Menschen werdt ghebroken, ende die Hooft-somme is verloren, soo openbaert by soodanighe Menschen neffens ¹⁾ haren Naesten niet dan Lasteren, schelden, Faem-rooven, achterklappen, ende beschuldighen, ghelijck als de exempelen hedens-daegs (meer als te veel) openbaeren ende bekendt maecken. //*

- bl. 4 Ghelijck als hem oock insonderheydt hem ver-toont heeft inde Voorreden van het groote Martelaers Boeck der Doops-gezinde, Gedruckt tot Hoorn 1626. Daerin dat hem gheopenbaert heeft by eenige al te groote liefdeloosheydt, ende zijn inghenomen ende vervult met eene groote partijschap, ende blinden yver, daerom zy oock als de Blinde vande Verwe spreken, lasteren het ghene dat sy niet en kennen, noch noyt ondersocht en hebben, opdat zy tot kennisse hadden moghen komen: Evenwel openbaren zy een groote ende stoute vrijmoedigheydt, ende durven in openbaeren Druck voor alle Mans ooren uytroepen, ende de Mannen beschul-

1) Ten opzichte van.

dighen die het Martelaers-Boeck hebben uytghegheven, Ghedruck tot Haerlem, Anno 1615. voor *Vervalschers vande Testamenten der Martelaren, ende dat sij dit gedaen hebben met voorbedachten raet, &c.* ghelijck ghy volghende daervan breeder hooren sult. Het is een seer hooghe ende swaere Beschuldiginghe, sy hadden daertoe wel behoeft een seer vast fundament dat onbeweeghlijck was maer Eylasy! dat ontbreeckt haer, ende daerom valt alle haer Timmeragie inden grondt, ghelijck ghy Christelycke Leser sult kunnen sien ende verstaen. Daerom leest onpartijdichlijck ende oordeelt rechtvaerdelijck, ende en doet niet wt ghunste van yemandt:

Daertoe verleene u de goede Godt Licht

ende Ghezicht, Wijsheydt

ende Verstandt, door Je-

sum Christum,

Amen.

[I. Bl. 5—20. De beschuldiging, door het hoornsche martelaarsboek van 1626 tegen het haarlemsche van 1615 ingebracht, bl. 5. Dit laatste zal belijdenissen van martelaars hebben vervalscht door daaruit met voorbedachten rade woorden uit te laten, die over de menschwording handelen. Alenson geeft die fouten toe, bl. 14—16; kan de oorzaak daarvan niet gissen; maar van voorbedachten rade kan daarbij geene sprake zijn geweest, bl. 11 vgg. Immers dan zouden die uitgevers niet op tal van andere plaatsen uitdrukkelijke belijdenissen van dezelfde menschwordingsleer hebben laten staan; ook in brieven enz. van diezelfde martelaars, bij wie elders iets uitgevallen is, bl. 11, 13, 24, 31, enz. Daarentegen hebben juist de hoornsche uitgevers niet alleen eveneens wel eens iets uitgelaten, maar zij hebben zich aan misleiding van de lezers schuldig gemaakt door den nadruk hierop te leggen, dat al de martelaars uit hun martelaarsboek, evenals Menno, reeds de menschwordingsleer hebben omhelsd, die zij, hoornsche uitgevers, thans in hunne 33 artikelen leeren, bl. 15 vgg. De laatsten weigeren zich met de Hoogduitschen te vereenigen wegens hunne valsche leer en nemen nochtans de martelaars van deze als vrome getuigen op, bl. 17, 18.]

bl. 5 A 3 *Niet* sonder groote verwonderinghe hebben ick gelezen in de *Voor-Reden* van het groote *Martelaers Boeck* Gedruckt tot Hoorn 1626, overmits dat ick daerin hoorde een zeer zwaere ende hooghe beschuldiginghe over de Mannen die de Historye der Martelaren hebben uytghegheven, *Gedruct tot Haerlem Anno 1615.* als dat sy soudē zyn *Vervalschers van eenige Testamenten van die Opgeoffert sijn; ende met voorbedachten raet sulcx soudē ghedaen hebben: Haer beschuldiginghe luydt aldus:*

In vvelcke overlesinghe vvy oock beneffens meer andere fouten met verwondering gevonden hebben eenighe vervalschinghe, over het Artikel vande Menschwerdinghe onses liefs Heeren Iesu Christi; 'twelck niet anders te ghelooven is of men heeft sulcx voordachtelijck gedaen, om den Leser te abuseren, of dese Getuigen een ander gront in den gemelden Artikel soudē moghen ghehadt hebben, als sij soo

klaer ende openhartigh tegen haer Examineur ende dooders bekend hebben, ende op gestorven sijn, &c.

Ende noch alsoo dat dese Luyden door dese daet den quaden geveinsden schijn der Phariseen en Schriftgeleerde (in eeniger maten) nagevolgt sijn, die der Propheten Graven vernieut ende op//gebout hebben, die doch door haer eygen Voor-Vaderen ghedoodt waren; alsoo hebben dese ooc met het Drucken van die Testamenten ende wtganck deser vroomer Ghetuighen, eenen schijn ghemaect als of sij een seer groot behagen in der selviger Geloof ende Naem gehadt sou-den hebben, ende een groot misnoeghen over hare Vervolgers, ende ondert 't deksel van dien stemmen sy ten deele met hare Vervolghers, in een vande Voornaemste Artikelen, waerom dese Vroome het lijden is aengedaen. A 3 bl. 6

Dese groote ende swaere beschuldiginghe, beminde Leser, daer ziende in openbaren Druck voor alle man uytghegheven, maeckte my bekommert ende beswaerd, alsoo ick oock daerby bevondt datter eenige woorden ende regulen waeren uytghelaten; Ick hebbe daerom ghevraeght de gene die daermede doende geweest hadden ¹⁾ hoe dat het byquam: Sy hebben verklaerd, daer gantsch niet van te weten, ende dat sy oversulcks onschuldigh daarvan waren, van sulcke sware aenklachten, also het buyten haer weten ende kennis geschiet was. Ick hebbe daerna de Schriften ofte de Testamenten, daer de vervalschingen in soudens geschiet sijn, wat na-ghезien ende deur-gelesen, om te weten, of door het uytlaten van die woorden ende regulen, eenighe vervalschinghe ghepleegt was, streckende tot eenen anderen gront als dese Persoonen mochten ghehadt ende bekendt hebben, soo hebbe ick bevonden, dat niet alleen gheen waerheyt en was 't ghene de Beschuldigher seyt, maer dat het oock geen schijn van waerheydt en heeft, ghelijck als volgende blijcken sal. //

Ick hebbe verscheyden Persoonen gevraegt of sy niet en wisten ^{A 4 bl. 7} wie dat den Autheur was van die *Voor-reden*, sy seyden dat zy het niet en wisten wie dat ghedaen hadde; Het bedencken was by my, als oock by andere, dat Pieter Jansz Twisch ²⁾ de Man was: Soo ist gheschiedt dat ick op een sekeren tijdt tot Hoorn zijnde, met noch een tot my, by hem ben ghegaen: Ick hebbe hem de oorsaecke van onse comste voorgestelt, te weten, dat het was om hem wat te vragen, begheerende op hem dat hy my openhertich soude willen antwoorden, ende dat was dit: of hy den Autheur was van die Voorreden int groote Martlaers Boeck? Gedruet tot Hoorn Anno 1626. Hy gaf voor antwoord *Neen*. Ick hebbe ghe-

1) De uitgevers van het Martelaarsboek van 1615.

2) Er staat in het origineel: „Twisch”.

vraeght of hy niet en wiste wie dat ghedaen hadde? als oock mede wie dat de kleyne Voorreden ghemaect hadde, staende voor de Articulen des Geloofs, die int Martelaers Boeck ghestelt zijn? In somma, na verscheyden woorden ende redenen die wy t'samen hadden, gaf hy ons soo veel te kennen, daeruyt dat wy verstonden dat het *Sijwert Pietersz* was zijn Buyrman, die dat gedaen hadde, ende de stoffe van beschuldiginghe hadde hy gekregen uyt de Vlaminghen, sodat zy malcanderen (soo het schijnt) de hant gereyct hebben, tot dit Faemroovich ende Lasterlijk werck; Dit hoorende wast geheel buyten mijn gissinge, want ick en hadde gheen ander ghedachten of het was P. J. werck, maer nu hy daer op *Neen* gheseyt heeft, soo en kan hy oock daervan niet beschuldicht worden, soo hy anders oprecht sonder eenich bedroch ofte loos-//

bl. 8 heydt met ons en heeft gesproken, 'twelck ick Godt ende syne Conscientie laet bevolen zijn.

Ick keere my dan tot dese Beschuldighers, ende segghe ten eersten dat zy in desen seer onwyselyck ende seer onbedachtelyck, jae onchristelyck hebben gehandelt, overmits dat sy haren Naesten soo openbaerlyck beschuldighen, met hetghene dat sy noyt ondersocht ofte dese Mannen ghevraeght hebben, [die het Boeck vergadert ende uytghegheven hebben, die niet alle Lidtmaten onser Ghemeynte en zyn gheweest ¹⁾] oft sy sulcks (als sy haer opleggen) met voordachten raet ghedaen hadden, dan oft by den Drucker ende den synen mocht gheschiedt zijn int setten van die Letteren, slaende eenige woorden oft regulen over door onwetentheyte, 'twelck licht kan gheschieden: Maer neen, soo veel bescheydenheydts ende Christelijcke beleeftheydts is by haer niet gheweest. Het schijnt dat dese Lieden met alsulken partydighen yver soo seer zijn ghedreven gheweest, dat sy hetghene wat behoorlyck ende bescheydenheyte gelijk was, hebben aen een syde geset. Soude het niet beter betaemt hebben? doen zy de fauten merckten, dat sy dese Mannen hadden aenghesproken ende ghevraeght, oft oock met wille ende kennisse van haer gheschiedt was, eer dat sy onse Mannen soo schandelyck hadden gaen beschuldighen, voor alle die Wereldt, als *Vervalschers van die Testamenten der Martelaren*. Zonder dat sy de sake eens ondersocht hebben. Van veel beter

bl. 9 A 5 Oordeel was Nicodemus, die tot den Joodtschen Raedt // seyde: *Oordeeldt onse Wet oock eenen Mensche, eermen verhoordt ende bekendt wat hy doet? Ioan. 7. 51.*

Maer waeruyt hebt ghy Beschuldiger die ghewisse versekeringhe,

1) D. i.: geen Waterlanders, tot wie Alenson behoorde.

dat het anders niet en is te ghelooven of dese Mannen hebben voordachtelijk de Testamenten der Martelaren vervalscht? Hebt ghy dat uyt haer eyghen mondt gehoordt, ende ist u daerdoor bekendt gheworden? Immers Neen; Waeruyt hebt ghy dan dese sekerheydt, dat ghy dit soo vastelijk ghelooft ende noch andere soeckt wijs te maken, dat men dit u seggen gelooven moet, ende niet anders en moet ghelooven? Waermede bewijst ghy dit dat het anders niet te ghebooven en is, off dese Persoonen hebben sulcks voor-bedachtelijk ghedaen om den Leeser te abuseren, etc. Ende noch dat zy-Lieden, door dese daedt den quaeden gheveynsden schijn der Pharizeen ende Schrift-gheleerden, in eeniger maten nagevolgt zijn, etc. Dit alle seydt den Beschuldigher, maer doet daervan soo weynich bewijs, als hy bewijst dat alle deghene die int Martelaers Boeck, als Martelaers aengheteykent zijn, soodanighen verstandt vande Mensch-werdinghe van Christi ghehadt ende daerover gheleden hebben, als eenighe ghehadt hebben die in 'tselfe Boeck ghedacht werden: Dan dit is hem soo onmoghe-lijk te bewijzen, als het is 'tghene hy Lasterlijk de Mannen Luce. 6. 44. opleydt: Wt welcke Vruchten datmen dese Beschuldigers kennen kan. //

Onse Mannen verclaren, ende dat met een goede Conscientie, bl. 10 als voor den Heere die alle dingen weet dat sy geen gedachten noch voornemen gehadt en hebben, om die Testamenten van dese Martelaren te vervalschen, ende also soecken den Leser te abuseren. Daerom wilt ghy Christenen zijn ende Christelije handelen, soo treet nu voort ende bewijst u Fondament, daerop dat ghy ghebout hebt alsulcken groote zware beschuldiginghe: ende zoo lange als ghylieden dat niet en doet, soo zal men u houden voor valsche beschuldigers, die haren Naesten sonder oprechte reden, schenden ende faemrooven. Ende hoewel dat dit by den verstandigen eensdeels ghenoegsaem ware (want die wat zeydt die moet dat bewijzen, is het oude spreekwoord) zoo wil ick nochtans tot overvloedt dit navolgende daerby doen, tot ontschuldiginghe van onse Mannen, ende tot weghneminghe van alsulcke schandelijke Calumnien ende lasteringen, daerdoor dat zy gesocht hebben onse Mannen by alle menschen in een groot afzien ¹⁾ te brengen ende als onbeschaemde Bedriegers, ende vervalschers, haer Eere ende Faem te berooven, recht na den aert ende conditie vande Schriftgeleerde, ende Pharizeen, die allesins uyt waren om onzen Zalig-maker grouwelijc af te malen, ende hatelijk te maken by den

1) Minachting, afschuw.

- Joan. 5. 18. ghemeenen Volcke; Dan most hy een *Sabbothbreker* zijn, dan een
 Ende 9. 16. *Wijnsuuper ende een medegeselle der Tollenaren ende Sondaren*: In
 Mat. 11. 19. somma, sy deden grooten vlijt ende neerstigheyt door eenen blinden partydigen yver, om die werken ende daden Christi by den
 bl. 11 volcke leelijck af te schilderen, ende haer // eygen saken te verbloemen ende schoon te maken, ende selve waren sy schuldigh in vele dingen.

Hetselfde sal hem oock also eensdeels openbaren met dese lieden dat sy selve schuldigh zijn daer sy een ander mede beschuldighen. Daerom aenmerckt aendachtyghe Leser op hetgene dat Ick volgende stellen sal.

- Ten heeft in alle manieren gheen schijn ick late waerheyt staen, 'tgene de beschuldiger seyt dat onse mannen voorbedachte valscheyt soudén ghepleeght hebben om den Leser te abuseren: Want wat voordeel oft profijt konden sy daervan hebben inde sake van Religie, ofte in eenighe Articulen des Geloofs, dat sy vier oft vijf Persoonen soudén uyt velen nemen, om haer Sentbrieven off Testamenten te vervalschen? ende de andere te laten blyven onvervalscht in den zelve Artikel der H. Menschwerdinghe Jesu Christi, als blijktt aen *Lauwerens vander Leyen, Hans Vermeersch, Ioos Verkinderen, Mathijs Panten, &c.* die te samen veel meer van 't stuck der H. Menschwerdinge hebben geschreven, als die Persoonen daer de vervalschinge soude gheschiet zijn, ende noch meer andere die ick niet noodigh achte hier al te stellen: Maer dese voorghe-noemde, zullen ghenoech zijn om dese Mannen te ontschuldighen van voor-bedachte valscheydt; Want zo dese Persoonen zo onbeschaemt waren gheweest, ghelijck zy beschuldight worden, zoo hadden sy wel mogen alle de Schriften vervalschen, aengaende dien Artikel; Want die met voordachten raet valsheyt plegen, die doet dat tot zijn voordeel, ofte tot zijns Naesten schade; Maer
 bl. 12 seght my, wat // proffijt off voordeel condén dese Mannen daerby hebben? Ofte wat schade condén zy andere daermede doen in dit Artikel? In 't alderminste niet; Ende wat aenzien van vervalschinghe kan dat hebben, datmen het minder ghetal vander Martelaren schriften soudén vervalschen, om te willen betoonen, als off zy een ander grondt soudén ghehadht hebben, ende het meeste deel laetmen onvervalscht, ende in zijn gheheel blyven; Hoe kan (segh ick noch eenmael) sulcks eenen schijn hebben van voorbedachte valscheyt, ende dat het anders niet en is te ghelooven?
 Spr. 19. 7. Daer staet gheschreven: *wie haest ghelooft die is Lichtveerdigh*. Te recht bewysen sy in dese haer groote lichtveerdigheyt, om haren Naesten so hoogh te beschuldighen sonder fundament en waerheyt.
 Dese Beschuldigher met zyn toestandrs moeten een groot be-

hagen gehadt hebben, om dese Mannen soo grouwelijk af te maelen als valsche Menschen, daervan zy doch onschuldigh zyn voor God ende alle Menschen: Maer wie sullen sy belasten ende bezwaeren met dese naevolgende merckelijke fauten? Want ten eersten zijnder verscheyden regulen uytgelaten inde Voorreden van het Testament van *Mattheus Beernaert*, geschreven aen zijn kinderen: Want na de Naemen der kinderen als *Ianneken*, *Ioosken* ende *Mintken*, moesten dese naervolghende Regulen staen, luydende als volgt:

,Hetselve haer tot een ghedachtenisse naelatende, Gevangen zynde tot Ghent op't Saucelet, daer hy eenighe Maenden Gevangen, ghen sat in soo duysteren Ghevanghenisse, dat hy // gheen Sonne bl. 13
,noch Dach-licht en hadde, dan somtijts een Kaersse, als deghene, die boven hem Gevanghen saten, hem daeraen helpen konden, die hy dan ontstack door behulp van een vyerslach: Ende dit, Hol daer hy Gevanghen sat was soo benout, dat als hy ligghen soude so moeste hy zijne beenen krom houden, ende als hy syne beenen uytsteken soude, soo moeste hy zitten, was ooc soo vol ongedierten dat als men hem te eten gaf, so moeste hy [dewyle hy Godt danckte] dat in syne handen houden, of soo hy het nederleyde, het Onghedierte naemt hem wegh. Nae sulcken sware Ghevanckenisse, behalven alle aensoeck ende quellinge, is hy op den 4. Decemb. des voorsz Jaers ter doot veroordeelt, ende heeft alsoo met den bloede bevestigd dit zijn Testament etc. Alle dese Regulen zijnder uyt gelaten.

Ten anderen isser oock een merckelijke faute, niet alleen inden Name des Persoons, maer daer zijn oock verscheyden regulen wtgelaten te weten van *Leenaert Landis*: het moest wesen *Hans Landis*; Alsoo dan van desen geseyt wort in de ses en dertichste reghel vande tweede Calom, dat hy gevangkelijk genomen is, mosten daerop dese regulen volghen, aldus luydende: In den druc tot haerlem Anno 1615.

,Ende in Yseren van Zurich na Sijlothurin den Papisten toegesonden (in meyninge dat hy voorts ter Zee ofte op de galey geschiet soude worden) dan hy is door hulpe van goethertige Liedenaerdaer los geworden, maer daerna wederom gevangen ende na Zurich ghevoert alwaer hy dan strengelyck over sijn leere ondersocht is geworden, etc. //

Alle dese regulen zijnder oock uytgelaten, ende veel meer andere bl. 14
fauten, zoo in Namen als in woorden, die doen ter tijdt als het Boeck Gedruck was, eensdeels aengeteekent zijn, gelyck datselve by ons is rustende: Ende hadden noch meer aenteykeningen conen geschieden, maer is sulcks door eenige invallende saken verhindert geworden, sodat het niet en quam tot een volkomen werck.

Nu gehoort hebbende dese groote merkelyke fauten, sal de Beschuldiger ofte de zyne, ooc onse Mannen hiermede willen bezwaren ende te laste leggen, als gedaen te hebben met voorbedachten raedt: Ick achte neen; Nochtans zynt mede geen kleyne fauten, maer hoe dat sulcx by gekomen is dat en weten wy niet, maer dat weten wy dat onse Mannen ontschuldigh zyn, van voorbedachten valsheyt gepleeght te hebben.

Maer also eenige ¹⁾ so voorbarich zijn geweest om haer handen te slaen aen ander lieden were om dat te laten herdrucken, soo ist dat by onse mannen de verbeteringe niet wel heeft connen gheschieden door een nieuwen Druck: sy souden soo langhe ghe-wacht hebben van te laten herdrucken sonder de onse soo kort te volgen met nadrukken; immers sy souden billick so lange ghe-wacht hebben (ghelijck sy hebben gedaen van haer eygen her-druckinge, naemelick van het Jaer 17. tot 26.) ende hadden dan gesien of de fauten ongebetert souden gebleven hebben. Maer zoo langhe en konden zy niet wachten; Daerom is oock 't gemeene spreekwoordt in haer vervuldt; *Al te grooten spoet, is selden recht*
 bl. 15 *en goet*. Sij beklagen haer dat het haer // leet is dat zy die fauten niet en wisten doen zyt lieten herdrucken int Jaer 17. Wast haer leet, ende waeren sy van voornemen wederom te herdrucken om alsoo het gebreck te verbeteren, zy souden billick onse mannen aenghesproken hebben om also te samen de fauten te verbeteren ende noch eenighe Martelaren daerby te voegen (so daer noch yemandt van eenige wist, die niet aengeteykent zyn) ende also het Boeck te vergrooten. Maer neen, dese Liederen zyn al te Groote Meesters, de onse [so het schijnt] en zyn zo veel niet waerdich gheweest om haer daerom aen te spreken, daer zy nochtans so vele moeyte, Arbeydt ende Costen gedaen hebben, om de Martelaren te vergaderen ende byeen te krygen: Hebbende daerom zekere Persoon in Hooch Duytslandt ghèzonden, om aldaer op verscheyden plaetsen op te soecken ende te verzamelen, om alsdan te laten Drucken tot nut ende stichtinghe vanden Christelycken Leser. Ende aldus alle dese groote moeyte ende swaere Oncosten door haer te vooren ghedaen zijnde [twele sy alles Ghedruct zynde, om een dry Gulden konden hebben] wordt het haer alsoo beloont ende vergolden.

Daerbeneffens het laet hem ooc aenzien alsoff sy seggen wilden dese Vroome Getuyghen Jesu Christi en gaen ons niet aen, zy en zijn onse Medegenoten int Geloove niet, maer het zijn de haere. Dat dit beminde Leser haer meeninghe is, dat gheven sy ghe-

1) De hoornsche uitgevers van het Groote Offerboek van 1617.

noechsaem te kennen met haer Artikelen die sy vooraen in't Boeck ghesteldt hebben, want sy durven daerby schryven dat dese Op-geofferde Belyders // Jesu Christi, die int Boeck gedacht wor- bl. 16 den, alle die Artikelen soudén gelooft, geleert ende beleeft hebben, ghelyck alsoe by haer ghelooft, gheleert ende beleeft worden; Want aldus luyden haer woorden:

Soo heeft het ons goedt gedocht [tot nut van alle goet meynende Menschen] die voornaemste Fondament Artikelen ende Leerpunten, die by desen Volcke geleerd, ghelooft ende beleeft sijn geweest, ende van hare Naervolgers [die men Mennisten noemt] als noch in eenderley Forme, [aenmerct, sy seggen in eenderley Forme ofte gestalte] Gelooft ende achtervolgt worden.

O onbeschaemde grove leughen! hoe komt ghy beschuldiger hiertoe? zo vrymoedich onwaerheydt te schryven, soeckende den Leser wijs te maken, als of alle die Martelaren [in het Boeck ghedacht] alsoo Gelooft, Geleert, ende beleeft hadden, ghelyck die Artikelen inhouden, ende nu noch vande Mennisten Ghelooft, Gheleert ende beleeft worden; Ick en kan my niet ghenoech verwonderen van dese Menschen, hoe heeft hy dit konnen schryven met een goede Conscientie, ghelyck of hy nergens van en wist? daer doch de openbare daden het contrary aen alle kanten uytroepen, gelijc als volghende blijcken sal, ende voor hem niet en was verborgen. Is dit niet valscheydt en bedrogh ghepleeght met voordachten raet om den Leser te abuseren, ende haer soecken wijs te maken hetgene dat niet waerachtich en is: Dat mach de onpartydighe Oordeelen.

Zoo geven sy dan wel te kennen (als gehoort is) dat zy alle de Martelaren haer selven toe//eygenen alsoft sy in alle die Artij- B bl. 17 kelen met haer eens waren gheweest ende oversulcks de Waterlantsche Gemeynen niet aen en gaet alsoo sy alle de Artikelen die de Vlam. ende Vrie. te samen dryven, niet en ghelooven noch aennemen ende daerom by haer in een groote verachtinge ende versmaetheyt ghehouden worden, alsoo dat sy die herdoopen die by ons [naer de Ordeninge Jesu Christi] Gedoopt zyn, also dat onsen Doop, by haer gheen Christelycken Doop en mach verstrecken: Daerbeneffens die van haer by ons komen ende ver-eenighen, die Verbannen ende verwerpen sy, als die ooc mede van God verworpen ende verbannen syn: Ende als dan schouwen ende myden sy dezelve als een Godloos Mensche, jae veel meer als de quade ongoddelijke mensen in der Weerelt; Sy en willen niet soodanighen [hy is dan soo Vroom ende Godtvruchtich als hy is] noch Eten, noch Drincken, noch Koopen, noch verkoopen, hetsy Vader oft Moeder, Suster oft Broeder, Man oft Vrouwe. Ende dit

zijn de Liederen die haer noch onderwinden alle dese Martelaren haerselven alleen toe te eygenen, als die met haer eenich souden geweest hebben. Maer vooral en past het niet in 't minste voor haer, een algemeyn Martelaers Boeck te verzamelen vande Doopsgezinden, ofte alrede verzamelt zijnde haer deselven toe te eygenen, nadien dat zy soo superstitieus zijn, dat zy dengenen die haer Leer-puncten niet toe en staen, voor gheen Lidtmaeten Christi en bekennen; Jae desen Autheur ende Beschuldigher zelve, (soo bl. 18 my anders recht is aenghedient) was soo // Superstitieus, doen de Vriesen ende Hoogh-Duytssen met malkanderen vereenighden, ende Vrede maeckten, ende malckanderen als Broeders in Christo aennamen, dat en konde desen Man niet doen, hy en konde die Hoogh-Duytssche daervoor niet bekennen noch aen-nemen, maer bleef op hem selven, met noch eenighe andere ¹⁾. Maer nu zijn de Hooghduytssche Martelaers [eertijds Opgheoffert] groote Heylighen, ende Vroome Getuyghen Jesu Christi by hem ghehouden, maer de teghenwoordighe die en worden by hem daervoor niet gekendt, noch gehouden: Is dat niet de Pharizeen naeghevolght, die der voorgaende Propheten Graeven optimmerden ende vercierten, maer de teghenwoordighe verworpen hebben? Dat mach den Leser naedencken.

Ick wil voortgaen, ende bezien wat *Vervalschen* geseyd is, naedien dat onse Mannen daermede beschuldight werden, ende alsdan haer doen daerby afmeten, om alsoo daer uyt te oordeelen oft een selve saecke ende werck is.

De vervalschinghe van eenige Testamenten, bestaet voornamelijck daerin, dat men yets af, of wat daerby voegt, om den rechten sin ende meyninghe van het Testament te verswacken, ofte te verminderen, daerdoor dat het zijn kracht komt te verliesen. Ditselvighe deden eenighe uit die Besnydinghe, over dat God-
 Actor. 16. 3. lijcke Zaligh-maeckende Testament des H. Evangeliums, onses Heeren Jesu Christi, want hoewel dat sy Geloovigh waeren ge-
 bl. 19 worden, soo hebben zy door het byvoe-//ghen van de Besnijdinge, ende 't onderhouden vande Weth Moysis, willen verzwacken de Kracht ende Waerheyd, van dit Godlijcke Testament, ende den rechten zin ende meyninge willen verduysteren, twelk Christus met zijn doot bevestight hadde, ende daerom werden sy genaemt

¹⁾ Hier wordt niet gedacht aan de afscheiding van sommige Vriesen en Hoogduitschen in 1613 uit de „bevredigde broederschap”, zie Van Douwen, *Socinianen en Doopsgezinden*, 1898, bl. 48. Misschien is het door het samengaan van de zijnen, de Vriesen, met de Hoogduitschen geweest, Van Douwen, a. w., bl. 66, dat de ergernis gewekt is van „desen Autheur”, Sijvaert Pietersz., op bl. 7 van het „Tegen-Bericht” genoemd. Zie ook Blaupot ten Cate, *Geschiedenis enz. in Holland*, I, 324.

Valsche Broeders, Gal. 2. 4. *Valsche Apostelen*, die het woordt Godts vervalschen, 2. Cor. 2. 19. ende Cap. 4. 2. Ende alsoo Paulus wel wiste datter soodanighe Vervalschers waren, inde Gemeynte van de Galateren, die haer sochten te berooven ende afwendigh te maken van den rechten Grond ende Fondament, soo heeft hy haer door de exempelen van Menschelijke Testamenten willen vermannen ende onderwysen; Gelyc als men die niet en veracht ende daer niet toe en doet, veel min behoord sulcx te gheschieden over dat Zalighmaeckende Testament 'twelck Christus met zijn Doodt bevestight heeft.

Ten anderen bestaet ooc de vervalschinge daerin datmen eenige woorden of redenen daeruyt neemt daerdoor dat den rechten zin ende meyninge des Testaments gants omghekeert ende verandert wort, recht contrary van dengenen die het Testament gemaect ende door zijn doot bevestight heeft. Ende dit is eygentlyck de vervalschinge daer dese Mannen mede beschuldigt worden, te weten, dat sy met voordachten raet eenige woorden ofte redenen soudén uytgelaten hebben vande Testamenten der Martelaren om tot een omkeeringe ende veranderinge van haer confessie ende belydinge te brengen, recht of sy een anderen grond soudén gehat hebben, ende dat alles om den leser te abuseren. //

Naedien dat dese Mannen worden beschuldigt van wegen niet bl. 20 de eerste, maer de tweede maniere der vervalschinge, soo dienen wy nu dit te ondersoecken; opdat wy moghen zien oft een gheleyke sake is, ende wat Fondament ende vastigheyt dat dese sware ende hooge beschuldiginghe heeft, ende waeruyt datse voorkomt. Ick en twijfele niet off alle Redelycke Menschen zullen wel haest zien als met opene Ooghen, ende als met Handen tasten, dat het sonder gront ende fundament van waarheydt geschiet is, ende alleene zijn oorspronck heeft uyt een hatelycke Partyschap, Quaet vermoeden, ende Arch naedencken, Twelck verre is verscheyden van den rechten aert der Liefden, 1. Cor. 13. 4. Nu laet ons komen tot de saecke.

[II. Bl. 20—46. De vijf plaatsen in de belijdenissen, waarin vervalschingen zullen hebben plaats gevonden: in die van Eelken en Fye, bl. 20 vgg.; van Jooskint, bl. 23 vgg.; van Claes de Praet, bl. 29 vgg.; van Jacques d'Auchy, bl. 36 vgg.; van Reitse Ayssesz., bl. 40 vgg. ¹⁾].

1) De vier eerste plaatsen vindt men in de oude, nog „onvervalschte” bewoordingen in *Het Offer des Heeren*, uitgaaf in deel II van de *Bibliotheca*, bl. 234, 250, 311 en 431; zie ook de aantekeningen daarbij. De vijfde komt daarin niet

DE eerste Vervalschinge die dese Mannen souden begaen hebben (soo den Beschuldigher seydt) soude hierin bestaen: Dat Eelken ende Fye, ghevraeght is geweest *Of den Soone Godts, uyt Maria gheen Vleesch en Bloedt heeft ontfangen?* Daer vindt men (seggen sy) haer Antwoordt [*Neen*] uytghelaeten. Aenmerckt doch beminde Leser wat een Fondament dat dese Beschuldigher met den synen heeft, om die Persoonen die het Boeck vergadert ende uytghegheven hebben, soo grouwelijck af te maelen in openbaeren Druck, als *Vervalschers van deser Lieden Testamenten*; Wat dunckt u beminde Leser, is dat niet wel eenen vasten grondt om anders bl. 21 B 3 niet te kunnen ofte moghen ghelooven, of het // is met voordachten raet ghedaen, om den Leser te abuseren? Wie hoorde oyt swacker fundament als dit is, daerop datmen gebout heeft sulcken sware beschuldighen? Want achten sy dat onghelooflyck te wesen, dat dit een Druckfaute soude zijn, dat is geheel vreemt om hooren. Want sulcke ende dierghelycke fauten gheschieden daeghlycks, ende ten is oock geen wonder, want hoe licht can degene die de Letteren zet, een wordeken van 4. Letteren overslaen, ende voorbygaen; Ende waerom en mach dit wordeken [*Neen*] niet soo wel een Druckfaute, zijn als dat wordeken [*Een*] in het Testament van *Hendrick Verstralen*, twelck sy in desen laetsten Druck 1626. verbetert hebben; Want in onsen Druck staet also in't Tweede Deel, Fol. 237. *VWant ick sie dat ghy neerstich syt om myn te helpen (seyde ick) ende alsoo sal 't met moeyte doorgaen*; Ende het moet wesen: *soo salt met een moeyte doorgaen*. Is dit niet om te Verwonderen, dat desen beschuldiger met den synen, dit op het alderarchste hebben genomen ende uytgheleydt, recht of die Persoonen dat met voordachten raedt ghedaen hadden, om deser Lieden Testamenten te willen verkeerren, ende haer toeeygenen eenen anderen grondt; Maer hoe is dit moghelijck ende ghelooflijck? Want genomen, ghy gaet dat wordeken [*Neen*] voorby, ende ghy leest haer navolgende antwoordt aldus: *Ic houde daer af dat den Sone Gods daer af getuygt* Zeght my, beminde Leser, sout ghy uyt dese Woorden wel kunnen verstaen een anderen grondt,

voor. Geen der belijdingen en brieven van Reitse Ayssesz. is in *Het Offer des Heeren* opgenomen. Zij zijn afzonderlijk uitgegeven, waarschijnlijk in 1577 en bij Gilles Rومان te Haarlem. Daaruit nam het haarlemsche Martelaarsboek van 1615 wel niet alle maar toch de voornaamste brieven over, die nu verder in alle volgende uitgaven en ook bij Van Braght voorkomen. Van die oorspronkelijke uitgaaf van 1577 is slechts één exemplaar meer bekend, dat in de bibliotheek der Maatschappij van nederl. letterkunde te Leiden berust. Zie de beschrijving van dat boekje in de *Bibliographie des Martyrologes protestants Néerlandais*. La Haye, Nijhoff, 1890; I, p. 19 svv.

ghelijck dese beschuldiger dat uytleyt, // te weten, dat sy daer- bl. 22 mede bekennen: *dat Christus Vleesch en Bloedt heeft aenghenomen van de H. Maget Maria?* ick houde neen. Nochtans moestet alsoo ghehouden worden, als het tot een anderen Grond ofte ghevoelen, soude strecken, maer ick achte dat den Beschuldiger met zijn medehulpers eer sullen segghen, dat men veelmeer het contrarye daeruyt verstaen sal overmits dat sy segghen: *Dat sy daervan houden, gelyck de Sone Godts daervan getuygt* ¹⁾.

Nu vraghe ick haer, wat getuyght de Heere daer af? Sy sullen licht seggen, hy ghetuyght dat hy van boven is, zoo blijkt dan veelmeer het teghendeel ende het recht contrary, soo dat haer beschuldighen gants gheen en schijn van waerheyt en heeft; ick late staen dat het waerheydt zijn soude.

Maer ghenomen het waer alsoo, dat het een schijn van waerheydt hadde, streckende tot eenen anderen gront, wat soudentoch dese Mannen daarmede uytgherecht hebben? Int minste niet: Want als het op dien Grond soude ghelegen hebben om te vervalschen, so hadden sy in plaetse van dat woordeken [*Neen*] twelwtghelaeten is van onse Mannen (soo als den beschuldigher seyde) moeten gestelt hebben dat woordeken *Jae*; Dan had het een rechte vervalschinghe, ende omkeeringhe gheweest, streckende tot eenen anderen Grond, maer nu ist verre daervan afghescheyden, off al dat woordeken [*Neen*] daer uytghelaten is. Ende so dese Mannen op valscheyt waren uytgeweest, so hadden sy niet alleen dit woordeken (*Neen*) moeten uytlaten van Fye ende Eelken, ende inde // plaetse dat woordeken *Jae* laeten Drucken, maer sy haddent oock B 4 bl. 23 van alle andere moeten doen, te weten, alle die woorden uytlaten daarmede sy te kennen gaven dat Christus zijn vlees ende bloet niet hadde aangenomen vande H. Maget Maria, ende andere woorden laten settten die een anderen grondt te kennen gheven; Maer nu blijkt het contrary, want daer zijnder verscheyden, die wijt ende breet daervan geschreven hebben, hoe dat sy met de Papen daervan gehandelt ende ghesproken hebben. Seght doch beminde Leser, wat valscheydt konden dese Mannen wtrecchten, met dat eenvoudigh woordeken *Neen* uyt te laten, daer sy veelvoudige woorden ende redenen van andere, in haer gheheel hebben gheelaeten? Daeruyt dan alle onpartyghe licht kunnen verstaen, dat de beschuldighen in gheen waerheydt en is ghefondeert, te meer dewyle sulcks door dat uytghelaten woordt int minste niet en blijkt, alsoff sy eenen anderen Grond gehat soudent hebben.

De tweede vervalschinghe die dese Mannen soudent begaen heb-

1) Ik vind deze redeneering niet zeer klemmend.

ben. Soude daerin gheleghe zijn, omdat zy dat Ghedicht, in't eynde van Jooskints Tweeden Brief hebben uytghelaten, aldus luydende:

*Sy seggen Christus is Davids sone verstaet 't bediet
Is hy Davids Sone, soo is hy Gods Sone niet:
want niemant heeft twee Vaders 't waer teghen Natuyre,
Maer Christus is den eenighen Sone van Godt den Vader puyre, //*

bl. 24 Aenmerckt nu ghy onpartydighe herten, of door dit uytlaeten den Leser kan gheabuseert worden, alsof Jooskint eenen anderen gront soude ghehadt hebben, anders als hy te vooren bekend hadde tegens den Deeken van Ronsen: Want hy heeft opentlijk bekendt: *Dat Christus sijn Vleesch niet hadde aengenomen van de H. Maget Maria*; Want inden eersten Brief lesen wy dat hem ghevraeght is, of hy niet en gheloofde *Dat Christus sijn Vleesch van Maria had aenghenomen?* Daerop hy antwoorde *Neen*. Ende van weghe die antwoorde scheen dat Mr Cornelis in onmacht soude gevallen hebben, Zegenende ende Cruycende hem seer, etc. Ende noch inden tweeden Brief, gedenckt hy wat sy voortbrachten om haer sake uyt te voeren, ende syne bewijs-redenen daertegens, etc. Dit vintmen alles in onsen Druck: Waerin blijkt nu eenighe voorbedachte valscheyt tot, omkeeringhe van eenen anderen gront? Want ist nu waerheyt dat onse mannen door het wtlaten van dit ghedicht (ghenomen dat het van onse mannen was gedaen) hebben willen te kennen gheven, alsoft Jooskint enen anderen gront soude gehat hebben dan hy bekend heeft, soo moet oock dan waerheydt zijn dat synen gront niet en is begrepen in sijn Bekentnisse: maer ist datse daerin is begrepen (ghelijck als het waer is) soo moet dan haer beschuldiginghe onwaerheyt zijn, dat door het wtlaten vant-Gedicht soude schijnen alsoft hy een anderen gront soude ghehadt hebben. Want de gront, van sijn gedicht comt overeen met sijn

bl. 25 B 5 Bekentnisse, ende sijn Bekentnisse komt overeen // met syn gedicht. Waerin is dan de vervalschinghe dat is de veranderinge van sijnen gront, nadien dat sijn Bekentnisse in haer geheel is ghebleven.

Jae men sal desen Beschuldigher met syne medehulpers (alsoo sy hem de stoffe van beschuldiginghe hebben behandicht) met goede redenen mogen aenseggen dat sy selfs Jooskint een anderen gront toeeygenen anders als sijn gedicht is. Want omdat sijn gedicht wtgelaten is, daerom segghen sy dat daermede wort te kennen gegeven, alsof hy eenen anderen gront gehat soude hebben; Twelck wy ontkennen, ende seggen dat sulcks in 't alderminste niet en schijnt, dat hy daerom eenen anderen grondt soude ghe-

hadt hebben. Maer dewyle dat zy het daervoor houden, volghens haer beschuldiginghe, alsof hy een anderen grondt gehat hadde om het uytgelaten Gedicht, soo blijkt dan openbaerlyck dat sy uyt Jooskints Bekentenisse verstaen een anderen gront, contrary den gront in zyn Gedicht; of haer beschuldiginghe is onwaerheyt.

Dese Beschuldigher met den synen, hebben haer selven gheheel vergeten, ende syn verwarret in haer eyghen doen: Want zy seggen dat door het uytghelaten wordeken [*Neen*] van Eelken ende Fye haer Testament vervalscht is. Soo dit nu waerheyt is soo moet het oock waerheyt zijn dat in het Testament van Jooskint geen vervalschinghe geschiet en is, dewijle aldaer het wordeken [*Neen*] is inghelaten, met noch meer andere woorden als blijkt in zijn tweeden Brief: Derhalven wil ick van // drie dese Beschuldigers bl. 26 de keure geven, welck sy liefst willen bekennen: Namentlyck so deur het uytghelaten woordt (*Neen*) by Eelken en Fye valscheydt gheschiet is, dat alsdan door dat inghebleven woort (*Neen*) by Jooskint, gheen valscheydt gepleeght en is. Ten tweeden, oft indien Jooskindts Grond in zyn bekentenisse is ¹⁾ begrepen, soo is dan door het uytghelaten Gedicht zyn Bekentenisse niet vervalscht: Oft ten derden, so nochtans sijn Bekentenisse soude vervalscht wesen door het wtgelaten Gedicht (als dese Beschuldigher seyt) soo moet hy dan, of syne medehulpers bekennen dat syn bekentenisse een anderen Grond te kennen gheeft als sijn Ghedicht.

Beminde Leser, ist niet wel een beclaechlicke saeke dat dezen beschuldiger met den synen, anders geen vastigheydt noch fundament en hebben, daer zy haer grouwelijcke Faemroovinghe op ghebout hebben? Zijn dat niet wel stoute Heylighen, ende versmaeders van haren even Naesten? die alzoo handelen met Vrome Liederen, ende haer Schavotteren voor alle mans ooghen, als die valschelijck ende trouweloos zouden gehandelt hebben, om dit Gedicht wille, daerdoor dat doch zijn voorighe Bekentenisse in 't alderminste stipken niet en is ghezwackt noch vermindert, ick late staen datze zouden vervalscht wezen, recht of hy een anderen grondt zoude gehadt hebben.

Jae het laet hem aensien na den aerd van deser lieden beschuldiginghe dat Lucas den Evange//list een vervalscher soude moeten bl. 27 zijn, want hy heeft wtghelaten het besluyt van het Gebed, Twelck ons de Heere Jesus Geleerd heeft: Want by den *Evangelist Mattheum* vinden wij dese woorden: *VWant u is het Rycke, de kracht,*

1) Dit „is” is door mij ingevoegd.

ende die *Heerlyckheydt*, inder *eeuwigheydt* &c. Lucas heeft alle dese woorden uytghelaten, is hy daerom een Vervalscher van *Mathei Evangelium*? Dat zy verre: Want in 't *Ghebedt* is den gantschen Grond begrepen van 't besluyt, dewyl wy niemand en moghen aanbidden dan die het Rijke of Regheringhe toekomt, met t'samen alle Macht, Kracht, ende Heerlijkheyd; ende dit is de *Eenighe, Eeuwige Godt*, Schepper aller dingen. Alsoo segghen wy mede, dat den gantschen Grond van Jooskints besluyt (dat ist Gedicht, daermede hy zijn Tweeden Brief besluyt) is begrepen in zijn bekentenisse; Ende oversuleks en mach met geen waerheyd geseyd worden dat zyn Testament is Vervalscht.

Want is dit ¹⁾ dat vervalschen, als eenige woorden uytghelaten worden, daerdoor dat nochtans den Grond ende Fondament niet en wert ghezwackt noch verandert, soo moet volgens het Oordeel van desen Beschuldigher met zyne Medehulpers, dat den *Evangelist Matheus* een vervalscher moet sijn van den *H. Prophete Zachari* in sijn 9. Cap. want *Matheus* laet verscheyden woorden wt in sijn 21 Cap. die den *Prophete van Christo* Jesu bekend ende ghesprooken heeft: Daer beneffens voechd *Mattheus* dat woord (*Sachtmoedich*) daer by, Twelck den *Prophete* niet en gedenckt. //

bl. 28 Jae hoe dickwils vinden wy inde beschryvinghe van die wonderwercken ende Mirakelen Christi, dat den eenen Evangelist de sake wat breeder, ende den anderen wat korter beschrijft, den eenen later dit uyt, ende den anderen later dat uyt: Bezieet hier op de beschryvinghe van Math. ende Marc. aengaende de Histori ofte Geschiedenisse van de Cananeetsche Vrouwe: Want Math.

Mat. 15. 23. schrijft dat die Discipelen voor haer baden, seggende: *Verlaetse doch, want sy roept ons nae*. Daer op de Heere Jesus antwoorde: *Ick en ben niet gesonden dan alleen tot den verlooren Schaepen des Huys van Israel*. Alle dese woorden heeft Marcus uytgelaten. Ten anderen, Math. schrijft dat de Heere Jesus tot de Vrouwe seyde: *O Vrouwe! groot is u Geloof, u geschiede gelyck ghy wilt*. Marc. heeft oock alle die woorden uytghelaten, ende beschrijft andere woorden, die de Heere soude ghesproken hebben. Als wy noch daer by aenmercken sullen, het Mirakel Christi in 't spysen met

Mat. 15. 3† zeven Brooden, zoo sullen wy oock bevinden dat Marc. heeft uytghelaten, 'tgeen Matheus met goet onderscheydt gheschreven heeft, zeggende: *Ende die daer gegheten hadden waren 4000. Mannen, behalven Vrouwen ende Kinderen*. Marcus Laet die woorden uyt, *behalven vrouwen ende kinderen* ghelijck ofter maer 4000. waren versadicht gheweest ende gheen meer. Leest oock van de Beco-

1) In 't origineel: „dit is". De woorden zijn door mij omgezet.

ringhe ¹⁾ Christi, ghy sult desgelijcx vinden: Want Lucas in zijn 4. Cap. vers. 4. Laet uyt dese woorden, *dat uyt den Monde Godts gaet*, twelck Math. nochtans beschrijft // dat het Christus ghesproocken soude hebben. Ende vers. 5 seyt Lucas dat de Duyvel toonde Christo *in een ooghenblick alle de Coninckrijcken*. Die woorden (*in een ooghenblick*) heeft Math. uytgelaeten: Ende int 6. Vers schrijft Lucas, dat de Duyvel seyde: *Deese macht sal ick u al geven ende haer Heerlijckheydt, wantse mijn ghegeven sijn, ende ick gheefse wien ick wil*. Math. zeydt alleen *Dit sal ick u altemael gheven*; Ende int 11. Vers schrijft Math. *Doen verliet hem de Duyvel, ende siet de Engelen quamen tot hem ende dienden hem*. alle die woorden van *die Engelen ende haren dienst*, heeft Lucas uytgelaeten. Niet alleen hebben die Evangelisten eenige woorden uytgelaeten die de andere beschryven, maer sy hebben wel gheheele Geschiedenissen van Christo Jesu uytgelaten, die de ander beschreven hebben; Zijn zy daerom Vervalschers van die Waerheydt Christi? dat sy verre. Dese ende diergelijcke soudon wy meer konnen stellen, maer dese zijn genoeg tot verantwoordinge onser Mannen, daervan dat zy beschuldicht zijn.

De derde valscheyd die dese Mannen soudon ghepleeght hebben, is over het schrijven van Claes de Praet, daerin dat verscheyden regulen zyn wtghelaten. Tis alsoo beminde Leser daer zyn eenighe regulen uytghebleven, Maer dat het deze Mannen zoudon ghedaen hebben met voordachten raet, om de Lezer te abuzeren (zoo als den beschuldigher zeydt) is niet waer, ende dat-selve staet nocht te bewijzen; Want beschuldighen is geen bewijs; Want // de Vroome zijn menichmael beschuldicht geweest van haer Partije, maer doen het op een bewijsen quam bleven sy in schande, alsoo sal het oock desen wedervaren, soo verre als sy het onderlegghen ³⁾ om sulcx te doen. Maer ick dencke wel dat sy niet te voorschijn en sullen komen, maer haer selven int verborghen houden, op dat mense niet kennen en soude die hier toe gheholpen hebben; Want ick en twijffel niet, indien dat sy maer met een verstandich herte haer eyghen wercken naezien, ende bedenken op wat een swacken gront ende fundament, dat sy haer beschuldiginghe ghebouwt hebben, soo sullen sy haer moeten schaemen, dat sy soo onbedachtelijck ende onchristelijck hebben wtghevaren over dese Mannen, haer uytroepende [door openbaeren Druck] datse

bl. 29

bl. 30

Susan ²⁾.

Actor. 6. 13.

Acto 24. 13.

1) Verzoeking.

2) *De geschiedenis van Suzanna*, het *Tweede aanhangsel op Daniël*, onder de Apocriefe boeken van het O. T.

3) Ondernemen.

met voorbedachten raet die Testamenten vervalscht hebben, om den Leser te abuseren, ende datse den quaden ende gheveynsden schijn der Pharizeen ende Schrift-gheleerden naeghevolght zijn, sonder ondersoek te doen ende kennisse van waerheydt te nemen. Dat is een groote lichtveerdigheyt ende ongeschicktheyd, Twelck gheen Christenen en betaemt; Doch indien dat hem yemand onderwinde den Beschuldigher met zijn Medeghenooten, te verantwoorden als een rechtveerdighe Beschuldigher ghedaen te hebben; Soo is mijn Vriendelijck Versoek dat hy hem niet en verthoont met een Mom-aensicht, soodan men niet en weet wie dat hy is, maer dat hy synen Naem naeckt ende bloot bekendt staet ¹⁾, so weten wy met wie dat wy te doen hebben. //

- bl. 31 Beminde Leser 'tis waer, daer zijn verscheyden regulen uytghe-laeten, maer hoe dat byghekomen is, en weten dese Mannen niet; Den Drucker syn de Brieven ofte Boecken behandicht om daer uyt nae te Drucken, soo moet dan dit naedrukken geschiet zijn off uyt den eyghen Brieven, off uyt Copey, off uyt het voorgaende Ghedruckte Boecxken; Is het nu uyt het Boecxken herdrukt, ende zijn dese Mannen aen dese fauten schuldigh, soo moesten sy dan den Drucker dat inghegeven hebben, seggende: Laet die regulen uyt, want die zijn ons ghevoelen contrary: Maer dit en heeft gheen schijn van waerheydt, veel min dat het waerheydt wesen soude. Sy en moesten dan oock niet alleen gheseyd hebben van die regulen uyt te laeten, maer oock insonderheydt, dat hy de bekentnisse van Claes de Praet moeste uytlaten, die nochtans daer in ghebleven is, als volghende sal ghehoord worden: Soo dat sulcks niet en is te ghelooven, dat onse Mannen alsulcken Valsheydt soudon ghepleeght hebben.

- Ten anderen ist nae Ghedruckt uyt Copey, zoo en is het oock niet te ghelooven dat dese Mannen daeraen schuldich zijn, overmids dat sy dat niet en hebben ghecopyeert: Want soo zy dat gedaen hadden met voor-bedachten valscheyd, soo waere het immers al te slecht van haer ghedaen ende alte kinderachtich, dat sy die regulen soudon wtlaten, ende zijn bekentnisse soudon zy daer in laten blyven. Ten sluyt niet: Ende waerom soudon sy met voor-
bl. 32 dachten raet meer gheneghen zyn deses schrif//ten te vervalschen als die schriften van *Laurens van der Leyen*, *Hans Vermeersch*, *Ioos Verkinderen*, *Mathys Panten* ²⁾ en diergelycken? ten heeft gants geen aensien van waerheydt: Ende waerom soudon sy die verloren moeyte doen om sijne brieven te copijeren, daerse te voren

1) Lees: „maect”.

2) Deze martelaar en zijne brieven komen alleen voor in *Het Offer des Heeren* van 1592, niet in de andere uitgaven. Zie *Bibliotheca* II, bl. 14, 15.

al lange, ghedrukt zijn gheweest t'welck is een seecker bewijs dat onze mannen onschuldich zijn; ten derden is het naghedrukt wt de eygen brieven dan en ist zo vreemt niet oft daer al enige fauten geschiet zyn in een Woort twee of drie, oft eenige regulen, Want door lankheyt van jaren verduysteren de brieven, ende door outheyt vergaense, soodat men die qualijck lesen kan.

Alsoo dat in alle deelen blijkt dat het niet Waerachtich en is daer desen Persoonen mede beschuldicht worden als dat zy zoude zijn vervalscher van de Testamenten der Martelaren. want door het wtlaten van deze regulen en wort dees mans verstant niet ghezwaekt noch vermindert, veel weyniger een schijn gegeven als off hy een anderen Grondt zoude gehadt hebben, anders als hy in zyn banden hadde bekent ende dat can terstont blycken, want in onzen druck vinden wy deze woorden, namelyck dat de Papen tot Claes zeyde, *ghelooft ghy niet dat Christus van Maria vleesch mensche is gheworden* Daerop antwoort Claes *neen ick*. Pape *Waer heeft Christus sijn Vleesch aengenomen, in den hemel of op der aerden*, Claes *Dat ic niet en weet met schriften te betoonen dat en wil ick niet seggen. &c.*

Wie is nu blind en onverstandich die niet en verstaet, dat deze antwoorden wtdrukt ende // klaer te kennen gheeft des Mans C bl. 33 Grond ende meyninghe: Als niet te Gelooven *dat Christus sijn Vleesch soude uengenomen hebben van de H. Maget Maria*; Seggende rontuyt *Neen ick*. Kanmen wel eenich Artikel naeckter en klaerder ontkennen, als te segghen *Neen, ick en gelooft niet?* Ick houde sy sullen hetselve my moeten toestaen en consenteren. Waerin bestaet nu dan de Vervalschinghe van deses Mans Bekentnisse, als off hy een anderen Grond en Verstant gehat soude hebben? Laten sy my dat toonen, ick sal daarop wachten; Want off daer al eenige regulen uytghebleven zijn, daerom en is zyn Bekentnisse des Gheloofs (dien Artikel aengaende) niet verandert als off hy anders soude Gelooft ende verstaen hebben; in 't minste niet. Want in die regulen en staen maer zyn bewys-redenen, die hy met den Pape gehadt heeft, daermede dat hy synen Grond ende Bekentnisse wilde bevestigen. Nu ist een ander dinck een sake te bekennen, ende wederom ist een ander dink de bekende sake te bewysen: Want eerst moet de bekentnisse voorgaen, sal de bewijs-reden volgen. Daerom of al wel de bewijs-reden zijn uytgebleven, daerdoor en is syn Grond en bekentnisse niet vervalst: Want die is onverandert gebleven, tekennen gevende dat hy niet en Geloofde, *dat Christus syn Vlees van de H. Maget hadde aengenomen*: Ende dat druckt hy uyt met dat woort *neen ick*.

Het is om te verwonderen, beminde leser, als men op de sake

bl. 37 wat acht neemt. Dese beschuldiger met den synen, hebben dese Mannen door openbaren druck, als vervalschers vande Testamenten der Martelaren beschuldigt, ende om sulcx te vertonen // soo wijzen sy aen vooreerst op Eelken ende Fye, om dat aldaer het eenich Woordeken [*Neen*] is uytghelaten. Daeruyt dat blijkende is, indien dat sulcks niet geschiedt en ware, maer dat woordeken [*Neen*] was daerin gebleven, soo en hadden sy niet kunnen segghen dat haer Testament vervalst ware geweest. Met wat waerheydt ende redenen kunnen dese Liederen nu segghen dat hier valscheydt gheschiedt is, nademael dat alhier dat woord [*Neen ic*] gevonden wordt. Ick en weet niet hoe dat zy dit hebben kunnen doen met een goede Conscientie; Sy moeten met eenen driftighen, partydighen Geest vervult gheweest hebben, 'ten ware anders niet wel mooghelijk dat zy hier toe ghekomen waren.

Jae beminde Leser, de partyschap is soodanich by haer gheweest, dat sy soo blindt zijn gheworden, dat sy op haer eygen doen niet gezien en hebben; Maer wat is dat mocht ghy vragen? Daer op sal ick u antwoorden: Zy segghen onse Mannen zijn Vervalschers van Claes de Praets Testament, omdat eenighe regulen (doch buyten haer weten) daer uytghelaten zijn; Maer wat hebben zy ghedaen (met wille ende weten) het zy of het ¹⁾ den beschuldiger selve ghedaen heeft, of eenighe van zijn medehulpers, is mijn onbekend, maer dat is my kennelijk, dat het van den onsen niet en is ghedaen, alsoo dieselve in onsen Druck tot Haerlem Anno 1615. niet en staet, namentlic van Hans Knevel, die tot Antwerpen is ghedoodt, ontrent het Jaer 1572 ende is van haer // Lie-
 bl. 35 C 2 den daer by ghevoeght, in den Druck tot Hoorn 1626. Desen Hans Knevel heeft een sekeren brief gheschreven, daeruyt dat sy een Historie hebben getrocken, hoe dat hy Gevanghen is geworden ende ondersocht is geweest, wat zy hem ghevraeght, ende wat hy daer op gphantwoordt heeft, in welken Brief hy in't langhe kennelijk maect den vasten Grond zijns Gelooffs, ende levende Hope op Gods Genaede, ende toegeseyde Zalighe Beloften, die wy (segghen sy) om lanckheydt te vermyden hebben wtghelaeten, ghelijck men een menichte van diergelijke andere Schriften oock ghedaen heeft.

Nota. Hier bekennen sy ten eersten, dat sy van Hans Knevels Brief (off Testament) veel hebben uytgelaten, ende hebben maer een deel daeruyt genomen om te laeten Drucken, ghelijck als het

1) „Het” is door mij ingevoegd.

werck uytwijst. Ten tweeden, bekennen sy datse met menichte van andere schriften oock alsoo gedaen hebben, dat is, sy hebben uyt andere schriften oock wat genomen, ende het andere uytghe-laten, ghelyck als sy met Hans Knevels Testament gedaen hebben, want sulcks drucken haer eygen woorden klaerlyck uyt, hebben sy dan ghedaen met veel andere Brieven, ghelyck als zy met desen brief ghedaen hebben, soo hebben sy dan vele Testamenten in haer geheel niet gelaten, maer stucwijs laten Drucken, ghelyck Hans Knevels Testament maer stuckwijs Gedrukt is.

Wat dunckt u Christelijcke Leser, soudt // hier qualijk te bl. 36
 passe komen de woorden Salomons, daer hy seydt *De mondt des sotten schadet hem selven, ende sijn lippen vangen sijn eygen Ziele.*
 Als wy nu haer wilden toemeten, met dieselve mate daer sy onse Pro. 18. 7
 Mannen mede gemeten hebben, hadden wy hier niet dobbel stoffe ende materye, om haer uyt te spreken voor Vervalschers vande Testamenten der Martelaren? Immers jae. Dewyle dat sy vele (jae den vasten Grondt des Geloofs van Hans Knevel, die hy int lange heeft willen bekendt maken) hebben uytgelaten, daerom indien dat door het uytlaten van eenige woorden ofte redenen (daerdoor dat nochtans den Grond van het Testament niet en wordt verandert) valscheydt is, so en zijn sy geenzints ontschuldich, want haer eygen mondt overtuyght haer, ende het werck staet daer tegenwoordich.

De vierde vervalschinghe soude wesen over de Belydinghe van Jaques Dauchi, Maer als wy dit mede sullen ondersoecken, so sal 'tmaer een drijf-sandt wesen, twelck niet en kan bestaen; Want de belydinge van Jaques en komt niet wel overeen, met de voorgaende die hierboven ghedacht zijn; Want de voorgaende gevraegt zijnde, *Of Christus sijn vleesch niet en heeft aengenomen van Maria,* so seggen zy rontuyt *neen.* Maer alst Jaques ghevraeght wordt, so slaet hy 't vander handt, ende en is niet begeerich om daer van te spreken, seggende: *Leert u de schrifture dat ghy my dat vragen moet, &c.?* Gelijk als hy noch met andere verscheyden woorden ende redenen ghenoechzaam te kennen gheeft. *Hy bekendt wel dat Iesus Christus den Sone Gods // is, maer waer hy sijn Vleesch ge-* C 3 bl. 37
nommen heeft, dat laet ick (seyd hy) *in de verborgentheyt Gods, die* Dit bekendt, hy
Apostelen en hebben daer niet af gedisputeert Ende op den 17. Fe- op den 27 Ja-
 bruary, als hem wederom ghevraegt was *waer Christus syn Vleesch* nuary.
genomen hadde, Soo seyde hy: *dat hy 't niet en wist.* Alsoo datter onderscheyt blijkt tusschen Jaques Belydinge, ende de andere Mannen, soo dat men oogenschijnlijk kan mercken ende verstaen dat Jaques int Artikel vande Menschwerdinghe Jesu Christi, in alles niet gestaen en heeft met die voorgaende, als oock met die

Vlamingen ende *Vriesen*, want hy seydt opentlijk *dat hy't niet en wiste*. Maer den meestendeel onder haer seggen *dat sy't wel weten*. Iae dat noch meer is, sy durven wel seggen, dat deghene die dat niet en weten, dat sy haeren Zalichmaker niet en kennen, soo en heeft *Iaques Dauchi*, niet ghekent synen Zalighmaker.

Nu aengaende zijn Bekentenisse, daerin dat de Vervalschinghe soude gheschiedt zijn, die luydt aldus: *Maer opdat ghy niet en denct dat ick een Ketter ben, ick belyde hem te sijn een Soone Godts in aller manieren, in kracht, ende macht, in geest, in Vleesch, ende Bloed, gegenereert van die eyghen substantie van eenen eenighen Vader, te weten den eeuwigen Godt &c.* Daer heeftmen (schryven sy) dese woorden *Vleesch ende Bloedt*, uytghelaeten ende aldus ghesocht des Mans Heerlijke Bekentenisse te dringen tot een schandelijke deelinghe inden Persoon Christi, etc. dit wort plat ontkent dat sy sulcx soudén gedaen hebben, als ooc tot sodanigen eynde, ende sullen daerom verwachten haer bewijs. //

bl. 38 Maer ghy o onpartydighe Leser, dat dese Persoonen in desen ontschuldig zijn, keunt ghy lichtelijk verstaen; Want off al wel die twee Woorden op die plaetse zijn uytgebleven, soo bevind men nochtans op een ander plaetse, dat het eene wordeken, te weten *Vlesch*, wordt ghevonden in onsen druck: Want op den 27 Januarij bekendt hy aldus: *Ick gheloof dat hy is de Soone Godts in alder manieren, in Vlees ende Geest, maer waer hy sijn Vleesch genomen heeft dat laete ick inde verborghentheyt Godts.*

Hoort ghy welbeminde Leser, dat aldaer staet het wordeken *Vleesch*, ende niet en is wtghelaten? wat aenzien van valscheydt kan dit hebben, datmen op d' eene plaets het woordt *Vleesch* sal uytlaten, om den Grond zijns Geloofs te vervalschen, ende op een ander plaetse in een ghelijcke Bekentenisse hetselve woord sal laten blijven? wie hoorde oyt slechter doen? soude wel yemant, die met valscheydt bevrucht gaet om eens anders confessie ende belydinghe te vervalschen wel so kinderachtich handelen, sonder enich bedincken ofte omsicht van behaelt te worden dat hy 2 gelijkluidende woorden spreekende van eenderley sake op de een plaetse soude wtlaten, om des mans Bekentenisse te dringen tot een schandelijke deelinghe, ende op een ander plaetse laten blijven; Dat en is niet te ghelooven, dan die door logenen wil zyn bedrogen maer wij en twijffelen niet of die onpartydighe sullent daer voor houden dat dese mannen ontschuldich zijn, ende datment veeler, moet houden voor druckfouten dat en behoort ons soo seer niet te verwonderen dat int setten // van de Letteren een Woordt ofte twee wordt overgheslaghen, want dat gheschiet dickwils in den druck. Daerom ist dat het valscheydt is dat het Wordeken (*vleesch*)

Nota

Jaques laet
het inde ver
borgentheyt
Gods blyven
van waer de
Christus sy
Vleesch ghe
nomen heeft
Als oock
Heyndrick
Ter woordt,
met noch 4.
Broeders in
Engelant, h
wel dat sy n
en konden
kennen dat
Christus
vleesch was
wt de Sub
stantie van
Maria, later
evenwel die
ondersoekin
ge inde ver
lentheydt
Gods. Siet
haer Beker
nisse, by de
Suplicatie.
Oock Print
Losveldt en

in deene plaetse is wtghelaten, soo en ist dan oock geen valscheydt dat het op dander plaetse is ghebleven. Ende blijkt alsoo dat door het wtlaten van die twee woorden des Mans Bekendtenisse niet en is vervalscht, ende oversuleks en ist anders niet dan een onwaerachtighe beschuldiginghe.

Jae beminde Leser het laet hem aenzien alsoff zy haer Tonghe ghescherpt hebben tot een Pinceel om de Waterlandtsche Gemeynthe op het alderleelijkste af te schilderen, ende haetelyck te maecken, opdat die eenvoudighe voor haer een Schrick ende Vreese hebben soudent. Want den eenen roept met groote onwaerheyt voor alle mans ooren, datse Vervalschers zijn vande Testamenten der Martelaren, ende datse volghen den quaden gheveynsden schijn vande Schrift-gheleerden ende Pharizeen. Den anderen seydt, dat se den Kinder-doop vry stellen; O onbeschaemde ghedichte Leughenen! De derde seydt, datse oock het Eedt-zweeren, vry stellen: Die vierde seydt dat wy den Antichrist met Christo willen vereenighen, ende dat wy onsen Zaligh-maecker niet en kennen, omdat wy aen de wetenschap vande herkomst des Vleyschs Christi geen Zaligheyt en stellen, bekennde nochtans, dat hy is *den Soone des levendighen Godts, sijnde een waerachtigh God ende waerachtich Mensche in een Persoon*. De vijfde seydt, wy hebben een onreyne Leere, // ende volgens dien een Onreyne Ghemeente, omdat wy de Boetveerdighe bedroefde Sondaren niet en durven Bannen ende den Sathan overgheven, gelijk als zij doen, volgens het gevoelen des Bans bij Menno Sijmons, ende haer 28. Artikel; Jae eenige zijn so stout en vrymoedich in 't Veroordeelen van haeren Naesten, dat ick een hebbe hooren spreken, ende meer met my, seggende met goede duydelijke bescheyden woorden (alsoo ick hem vraeghde) *Of hy wel dorste veroordeelen die van Christo niet veroordeelt en waren?* Daerop seyde hy volmondich uyt: *Jae. En dit was noch een Leeraer, niet vande gheringste, maer een van die voornaemste*. O stoute menschen! die Heere rekene hem dat niet toe, maer sy hem genadig.

In somma van alle kanten zijn zy ghebeten op die Waterlandtsche Gemeynthen, en soecken haer op het alderleelijkste af te malen, opdat een yegelijk voor haer mochte vervaert zijn, ende gheen-zins naer haer luysteren, maer veel meer vlieden. Alsoo handelden ooc die Schriftgheleerden ende Pharizeen met den Heere Jesu onsen Zalichmaeker.

Ick wil voortgaen ende komen tot de vyfde aenteyckeninghe, daerover dat die beschuldiginghe mede gedaen is, namelijk, inde

wilde niet vorder onderzoeken tot haerder Zalicheyd noodig, dan te Ge-looven dat Christus van den Vader was gekomen, het Broodt van den Hemel, haer ver-soender en Verlosser.

bl. 40

bl. 41 C 5 schrift van *Reytse Aysesz.*¹⁾ daerin soudē dese Mannen neghen woorden uytghelaten hebben, soos als sy schryven. Doch de Penne kan wel so veel schryven, meer als men kan verantwoorden ende waer maecken, ghelijck alst met dese saecke is: Ende ist dat sy waerheyt gheschre-//ven hebben, soo moghen sy voortkomen ende bewijsent, niet alleen dat dese Mannen dat gedaen hebben met voordachten raet om den Leser te abuseren, maer dat oock door het uytlaeten van die neghen Woorden, eenighen schijn wordt ghegeven, als of den Man een anderen Grondt soude ghehadt hebben, anders als hy bekendt heeft. Dees twee stucken komt haer toe te bewijzen volghens haer beschuldiginghe: Maer dat is haer onmoghelijk. Daerom als men kan betoonen ende doen blijcken, dat in 't minste daertoe gheen schijn noch aenzien wort ghegeven, soo moetmen dan dese Mannen vry ende voor onschuldigh houden, want het soude daerom ghedaen zijn, soos als zy schryven.

Daerom aenmerckt beminde Leser, alhoewel dat die 9. woorden uytgelaten zyn (wie sulcx gedaen heeft dat weet de Heere, ende hoe oock dat geschiedt is) nochtans isser soo veel in gelaten, daeruyt datmen des Mans Grond ende gevoelen wel verstaen kan: Want gevraegt zijnde *Of hy niet en geloofde dat Christus van Maria Vleesch en Bloedt ontfanghen hadde?* Daerop antwoorde hy aldus: *Ick seyde dat Christus is ghekomen door syn Goddelycke kracht uyt den Hemel, door den H. Geest in Maria ontfanghen ende uyt haer gheboren, ende heeft de ghedaente eens Knechts aengenomen, ende is ons in allen ghelyck geworden, uytgenomen de sonde; alsoo dat hy niet uyt den Bloede, noch door den wille des Vleesch ghebooren is, &c.* Daermede dat hy ghenoegsaem te kennen gaf, dat hy niet en geloofde *dat Christus van Maria Vleesch ende Bloedt hadde* bl. 42 *aenghenomen, ofte ontfanghen.* // Ende hoewel dat dese woorden in onsen Druc staen, moet het nochtans die name hebben, dat zijn Testament vervalscht is. Maer ick moet den Beschuldigher vraeghen, off hy met dese Woorden [alsoo het zijn eygen Woorden zijn] een anderen Grond, zin ende meyninghe, heeft willen te kennen gheven, als met die neghen uytghelaten woorden, ende off hy met die neghen woorden, een ander verstant heeft willen te kennen geven, als met dese boven gelesē woorden? Sy moeten be-
kennen neen, off zy soudē hem strydigh maeken in hem selven: Want als hy bekendt *dat Christus niet uyt den Bloede, noch door den wille des Vleeschs is Ghebooren.* Zoo wil hy daermede segghen: *Dat hy van Maria gheen Vleesch noch Bloedt heeft aenghenomen,* want zijn meyninghe en was niet met dese Woorden te ontkennen

1) Zie de aantekening op bl. 163 hierboven.

dat Christus van Maria (die vleesch en bloet hadde) was gheboren want dat en was de questie noch de vraghe niet maer alleen *of Christus van Maria gheen vleesch noch bloedt hadde ontfanghen.* Ende daerop geeft hy dit tot een antwoord beneffens die andere .9. Woorden, so blijkt dan hierwt, dat des mans gront en gevoelen niet en is vervalst tot enen anderen sin ende meyninghe noch dat syn Testament daerdoor niet en is veracht ofte verworpen.

Beminde Leser dit werck van den beschuldigher met syn medegenooten is soodanig datmen hem grootelije moet verwonderen. Ja voor God op het hoogste is tebeclagen, aenmerkende haer groote bittere partijschap, daerdoor // dat haer zinnen ende verstandt bl. 43 schijnt berooft gheweest te zyn, ende dat alles om dese Mannen op het grouwelijkste af te schilderen.

Aenmerckt doch aendachtige Leser, sy segghen dat dese Mannen Vervalschers zyn, omdat die negen Woorden op dese plaetse uytgebleven zijn, hoewel dat nochtans daeruyt niet en kan verstaen worden, dat hij daerom in't stuck der H. Menschwerdinge Jesu Christi, een anderen Grond soude ghehat hebben, ghelijck den Beschuldigher met zyn medehulpers willen besluyten; Maer ick moet haer noch wat vraghen, en dat is dit: Off sy niet die elf Woorden en hebben gevonden, die hy tot een antwoordt gaf op dese Vraghe die hem was voorghestelt, daervan dat hy aldus schrijft: *Oock vraeghden sy of ick niet en gheloofde dat Christus Vleesch ende Bloedt van Maria ontfangen hadde;* (Hier op antwoorde hy) *ick seyde met korte reden dat ick dat niet en gheloofde.* En hebben sy dese elff woorden niet konnen vinden, sy staen nochtans in onsen Druck, gelijk als men in 't derde deel des Boecks zien kan, op Foli 7. in de eerste Calom, waer moeten haer Ooghen gheweest hebben, dat zy dit niet hebben konnen zien, sy schrijven nochtans in haer Voorreden, dat sy het Offerboek op een nieu hebben overghezien, Waren dan haer Oogen gesloten doen sy quamen op dese plaetse daer dese Woorden te lesen zijn, ende waren haer Oogen geopent doen sy quamen ter plaetse daer die negen woorden uytgebleven zyn, hebben sy connen zien 'tgene dat daer niet en stont, en hebben zy dan niet connen zien 'tghene dat // daer naeck ende bloot gestaen heeft, bl. 44 hebben sy daerop acht ghenomen, op hetgene datter aen ontbrack op die plaetse, waerom oock niet op het voorgaende, daerin dat den Man opentlic te kennen geeft, ende belijt *dat hy niet en geloofde dat Christus Vleesch en Bloet van Maria hadde ontfangen.* Daerom of al schoon niet alleen die negen woorden uytgelaten waeren, maer oock alle de voorgaende, te weten, daer hy seydt

Dat Christus is gekomen door zijn Goddelycke Kracht uyt den Hemel, door den H. Geest in Maria ontfangen ende wt haer gebooren, ende heeft de gedaente eens Knechts aengenomen, ende is ons in allen gelijc geworden, wtgenomen de sonde, also dat hy niet wt den bloede, noch door den wille des vleesch geboren is, &c. met t'samen de Vrage daerby, so en mochtmen noch met geen Waerheyt segghen, dat zyn Testament is vervalscht, ende getrocken tot eenen anderen Grond ende meyninge, want zijn voorgaende bekentenisse en Confessie gheeft klaerlijck te kennen zijn Grond, Verstandt, ende Gevoelen.

Wat sal men van desen Beschuldigher met zijn Medegesellen segghen? Is dese boosheyt wel te verschoonen (so anders valsche beschuldiginghe boosheydt is) kan dit wel ghehouden worden voor onwetentheydt, het en kan my niet toeschijnen, maer het laet hem veel meer aenzien dat sulcx geschiedt is uyt moetwillige verkeertheydt, om de Persoonen die het Martelaers Boeck vergadert ende inden druck gegeven hebben, welker eensdeels Lidtmaten der Waterlantsche Gemeente waren, ende also de Waterlantsche Gemeente te schandaliseren ende te faemrooven.

bl. 45 Beminde Lezer [geloofst my] ic soude niet // geerne 't quaetste van mynen Nasten gevoelen sonder wigtige oorsake, maer dese hebbent zo schandelic gemaect, dat ic 'tbeste van haer niet vertrouwen en kan. Ic spreke vanden beschuldiger ende al de gene die met hem hantdadig zijn, die hem die valsche stoffe ende materye hebben aengebrocht, d' eenvuldige meen ic niet, die sy met haer beschuldiginghe verleyt en bedrogen hebben, dan ic en twyfele niet of die oogen des verstants sullen wel geopent ende ontsloten worden, van alle eenvuldige onpartidige herten wt dese myne verantwoording, sodat sy claerlic sullen zien de groote trouloosheyt die zy gepleegt hebben neffens ¹⁾ den onschuldigen, weynig denkende op 'tgene datter geschreven staet, *sijt verre van valsche saken, den ontschuldigen en den gerechtigen en suldi niet verworgen, want ic en late den godloosen geen regt hebben Exod. 23. 7.* hadden sy hierop acht genomen gelijc alst haer wel betaemde, sy en souden alsulke valsche sake niet voorgenomen hebben, daer deur dat sy zelve in misdaet vervallen daer sy andere me beschuldigen, want die met valsheit synen Nasten van valsheit besculdigt, die

Spr. 28. 2. valt selve inde kuyl die hy voor een ander bereyt had.

Ende off al dese personen daerop wt hadden gheweest om het Testament van desen te vervalschen ende gants om te keeren als oock der bovengenoemde, int stuck der H. Menschwerdinghe Jesu

1) „Ten opzichte van”.

Christi, wat condon sy daarmede wtrecchten? nademael dat sy die veelvoudighe woorden ende redenen van alle die anderen hebben laten blyven die niet weyniger als dese voorgenoemde van dat stuck gehandelt ende geschreven hebben, ja vry wat veel soodat enige meer als een halve syde andere niet veel min daervan gesproocken ende gedisputeert hebben, t'welck meer is als neghenmael neghen woorden. //

Mosten dan dese Mannen niet wel van haer zinnen en verstant bl. 46 berooft zijn? Immers jae. Maer neen, dese sake en staet alsoo niet, daerom ist verre vandaer, dat sy met voorbedachten raet soudent uyt gheweest hebben, om te Vervalschen de Testamenten der Martelaren, ende dat om den Leser te abuseren, als of zy eenen anderen Grond en verstant soudent gehadt hebben, anders als sy hebben bekendt, 'twelck nu ghenoegsaem ende claerlyc is bewesen, dat zulcx niet waer en is, ende volghens dien dat dese Mannen met leughen worden bezwaerd, spruytende uyt een partidigh gemoet, ghedreven van een blinden yver.

[III. bl. 46—67. De hoffmansche menschwordingsleer is volgens het hoornsche Martelaarsboek door al de martelaars eenstemmig beleden, bl. 46 vg. Dit is onwaar; die leer komt noch bij de martelaars vóór Menno, bl. 51 vg., 58 vgg.; noch bij Menno zelf in de eerste jaren van zijn arbeid, bl. 47 vgg.; noch bij de Moravischen, de Hoogduitschen, bl. 54 vg., 57 vgg., 63 vgg., of de latere Waterlanders voor. Zij is door Hoffman en de Munsterschen in zwang gebracht, bl. 56 vgg. Alenson laat hare juistheid in het midden, maar verwerpt haar niet, bl. 55 vgg.]

Wat moet de oorsake daervan zijn datse desen fouten opt quaetste hebben uytgeleyt, maer so my dunckt is dit de oorsaecke dat syt haer soudent aentrecken ende niet wel konnen lijden, datter enighe soudent getelt worden onder dese vrome getuygen Jesu Christi, die int Artikel van der H. Menschwerdinghe Christi een ander verstant hadden als sy hebben volgens den inhoud van haer .14. Artyckel want daerom ist dat sy schryven dat die vrome Getuygen om dit Artyckel als het voornaemste dat lyden is aengedaen ende nadien dat sy daarmede te kennen gheven dat alle dese Martelaers haer 14. Artijckel alsoo gelooft en bekent hebben, oversulcx en soudent sy niet weerdig achten noch kennen yemant die een ander verstand heeft, te rekenen onder dat Register van die Vrome ghetuygen Jesu Christi. Dit houde ic die oorsaeck te wesen, so langhe tot dat sy haer anders verclaren. // Ondertusschen so bl. 47 sullen sy weten dat zij in dese haer meninghe seer wijt ende

Siet in de,
Antwoorde,
op de 2. voor-
stellinge van
Vrucht haer-
der sendinge.

ziet inde be-
lidinge an
Joannes Alas-
co ge sonden
Anno 1543.

verre syn afghescheyden van Menno Symons, die sy houden voor een vande voornaemste Leeraers geweest te hebben, want die heeft wel durven bekennen ende belyden in openbare Druck dat degene die inden beginne vande Reformaetie onder die Martinisten ofte Calvinisten haere halsen uytstaecken dat hy die heeft ghehouden voor salich ende voor sijn medegenooten in't lijden Christi; gelijc als hy schryft int boec tegens *Gell. Fabr.* Nu weetmen wel wat haer gront, geloof ende leer is int stuc vande H. Menschwerdinge: Nochtans so noemtse Menno Trouwe Helden en dat sy in alles getrou zijn geweest, intgene dat sy voor de Waerheyt bekent hebben, ende hadde sy meer geweten so zouden zij oock ongetwijffelt daervoor wel ghestorven hebben, zoowel als voor dat, dat sy op dien tijd voor recht en goetd bekende, etc. Jae Menno heeft datselve verstandt gehadt, gelyck die Lutersche ende Gereformeerde noch hebben, doen hy by de Gemeente quam ende Gedoopt worde, ende noch al eenen tijd daernaer, Want hy schrijft aen *Ioannem Alasco*, dat doen hem eerstmael van den Broederen het stuck van de H. Menschwerdinghe was voorgesteld, soo heeft hy hem daerdoor seer ontset ende verschriet in zynder harten: Jae naer zyn onfangen Doopsel is hy menighmael (zeght hy) in zyne Conscientie benaut, ge-engt, ende beroert gheweest, heeft God gebeden, dat hy hem de verborgentheid der Ontfanckenisse zijns Ghebenendijden Soons, recht wilde ontsluyten ende open doen; //

bl. 48 Ende aldus heeft hy dolende henen gheghaen sommige daghen, weken ende maenden, etc.

Hiermede gheeft Menno naeckt ende claer te kennen, dat hy sijn ouden Grondt van der Menschwerdinghe Jesu Christi noch behouden hadde, ende daerin niet en was verandert oft hy al wel veranderdt was in het Doopsel ende int sacrament des Altaers ende andere, Papistische grouwelen, die hy ten deele ontdeekt hadde doen hy noch al int Pausdom was: ende het Pausdom verlaten hebbende soo heeft hy noch behouden datselve verstant in't stuck der Menschwerdinghe, ende in sulcken verstant staende heeft hy syn Doopsel ontfangen. Want noch lange na sijn ontfangen Doopsel, en was de verborgentheid der ontfanckenisse Christi hem noch niet ontsloten, [zo hy zeyt] daerom hy Godt ghebeden heeft wt dieper noot syner aenvechtinge *dat die goede vader door sijn barmhertinge genade hem datselve recht wilde ontsluyten ende opendoen also verre alst tot heerlijkmakinghe syns H. naems tot een troostelycke lavinge* (seyt hy) *myner bedruckte conscientie oorbearlyck ende van noode waere.* Hier wt is wel te mercken ende afte meten dat gelijck als Menno doentertijt noch verstont dat Christus syn vleesch ende bloet van Maria hadde aenghenomen,

dat oock alsoo Juriaen Blaeurock, Michiel Satler ende haers gelijcken, dat verstant mede gehadt hebben, nadien dat sy oock mede Priester Waren gheweest ghelijck oock Menno Symons gheweest hadde, en dat noch te meer de wijle dat zy al lange voor de Munstersche Secte waren, die int stuck der H. Menschwerdinghe wat anders // voorgaeven, ghelijck volghende gethoont zal worden. D bl. 49

Wie is nu so kleyn van begrijp, die hieruyt niet klaerlijk en can verstaen dat Menno Symons met syn Oude voorige verstant en Gevoelen [*Dat Christus sijn Vleesch en Bloedt van Maria hadde aengenome*] also met de Gemeente is vereenicht door den H. Doop, dien hy ontfanghen heeft? Jae de Gemeente [in dien tijdt] die Menno beroepen ende tot den dienst versocht hebben, ontrent een Jaer naerdatt hy het Pausdom verlaeten hadde ende hem inder stilheydt begaf, zijn met hem oock eenich geweest in Geloove, Geest, Sin ende Leven, alsoo hy selve schrijft in 't Boeck teghens *Gell. Fabr.*¹⁾.

Lieve Godt, off Menno [in synen tijt] eenige Historyen van die Martelaeren hadde uytghegheven, hoe soude hy deurghestreken worden van desen Beschuldiger, als een gheveynsden Hypocrijt, ende naevolgher van de Schriftgheleerde ende Pharizeen, doordien dat hy soude schynen, als off hy een goet behaghen gehadt hadde in haer Gheloof en daden, (niet alleen van dien die onder de Lutersche of Calvinisten haer Halsen hebben uytghestecken, maer oock insonderheydt onder de Doopsghezinde) ende een groot misnoeghen ghehadt hadde over haer Vervolghers, ende onder het deksel van dien, soude hy eenstemmigh gheweest hebben met haer vervolghers, in een vande voornaemste Artikelen waerom dat dese Vroome Getuyghen Christi het lyden is aengedaen, want desen Beschuldiger wil den Le//zer wijsmaken, dat alle de Martelaren, die in't bl. 50 Boec staen, ende voor M. S. tijdt Op-geoffert zijn, het Artikel van der H. Menschwerdinge Jesu Christi, Gheloofte ende Gheleert soudén hebben, gelyck als hy; Ende M. selve en hadde noch dat Geloof en Verstandt niet doen hy Gedoopt worde, ende by de Gemeente quam, ende noch langhe daernaer niet.

Sal nu desen Beschuldiger ofte zyne medehulpers wel durven Menno en segghen dat M. doen tertijdt gheen oprecht Christen was, noch heeft gheen gheen recht Christelijck Doopsel en hadde ontfanghen, noch oock rechte beken- tenisse des ge- loofs ghedaen

1) In het gedeelte, dat van 1554 af zoo dikwijls afzonderlijk is uitgegeven onder den titel: *Uytgangh ofte Bekeeringe van Menno Symons*; in *Opera Omnia... van Menno Symons*, 1681, bl. 256 vgg.

doen hy gedoopt worde volghens het gevoelen van de vla. ende vrie 1).

Soo verre als sy by haer teghenwoordighe Opinie willen blyven, achte ick sullen sy neen seggen, ende dat hy hem daerom (so hy teghenwoordigh waere) wederom op een nieu moesten laeten Doopen, oft hy en mocht haer Broeder niet zijn, veel min haer Leeraer wesen. Want dese Lieden zijn soo Superstitieus, of al yemant bekendt *dat Iesus Christus den Sone des levendighen Godts is*, ende volghens dien den Doop ontfanght na de Ordeninghe Christi, gelijk de Apostelen des Heeren Jesu deden, die anders niet en hebben ghe-eyscht ende gevordert, dan eenvuldelyk, *ghelooft inden Heere Iesum, &c.* ende alsoo Ghedoopt zijn, Actor. 16 en 8 dat en houden sy voor gheen rechte Bekenentisse, noch voor geen recht Christelyc Doopsel, 'tensy dat sy verstaen *dat Christus noch Vlesch noch Bloedt heeft aenghenomen van // Maria*; Maer alle die ghene die dit bekennen, ende alsoo Gedoopt worden, die doen (na haer seggen) een rechte Bekenentisse, ende die kennen tharen Zalighmaeker, ende soodanighen Doopsel soude by eenighe vande *Vlaems.* ende *Vries.* noch konnen passeren voor een Christelyc Doopsel, ende dat noch seer zwaerlyk met vele moeyte, maer anders niet. Maer seght my doch, ghy die so partialijk daerover hout, zyt ghy versekerdt, ende kondt ghy daer af goede ghetuyghenisse brengen, dat Felix Mantz met de voorgaende, als oock de navolghende, te weten, Georg Wagner, Michiel Satler, Juriaen Blaeu-Rock, ende veel meer andere (daervan dat een deel Priesters gheweest hebben, ghelyk oock Menno gheweest was) alle te saem dien Grond en Geloove gehadt hebben in 't stuck vande Menschwerdinghe Christi, gelijk Reytse Aeysesz, ende zijns ghelijcken?

Ick zie wel dat dese Lieden vrymoedich zijn Om Michiel Satler te stellen in haer kleyne Voor-reden beneffens verscheyden andere, alsof hy met haer eenstemmich ware gheweest in dat Artikel der Menschwerdinghe (daervan int Boeck mentie ghemaect wordt) en datse wijt ende breedt daervan gheschreven hebben, blykende uyt haere Disputen met de Papen: Hierby Stellen sy Michiel Satler, recht oft hy't mede alsoo verstaen hadde, segghende: *Leest hier op Michiel Satler in sijn Bekenentisse.* Maer ick vraeghe haer, waer sal ick het lesen, ende wanneer heeft hy sulcken bekentnisse gedaen // gelijk degene daer sy hem by gesteldt hebben, ick en vind het nergens in zijne Schriften, dat hy soude bekendt hebben, dat Christus *geen vlees noch bloedt heeft aenghenomen vande H. Maghet Maria*; Ende noch durven sy schryven: *Leest hier op*

1) Vlamingen en Vriezen.

Michiel Satler, &c. Iek en twyffel niet hadden sy 't kunnen vinden, sy soudent niet uytgelaten hebben; Ende off hy al schoon sulcken Verstandt mocht ghehadt hebben, 'twelck sy niet en kunnen bewijzen) soo en soud ick hem daerom niet willen veroordeelen ofte in kleynachtige stellen, alsof hy daerom geen Vroome Getuyghe Christi en soude gheweest zijn, gelijk als vele doen die lichtelic haren Nasten verachten ende versmaden, die niet Jae, en Amen zeggen op alle haer Artikelen, ende dat insonderheyt int stuck vande H. Menschwerdinge, hoe ende op wat manieren dat het woordt is Vlees gheworden, het zy door veranderinge, of door aen-neminghe; Welck Menschwerden Christi [is na M. S. ¹⁾] schrijven] een onbegrypelicke sake, dat van des Menschen vernuft niet en kan begrepen worden, daerom zeydt hy oock wel duydelijk: *Dat hy dat selve de geheymenisse Godts laet bevoolen sijn, hoe vele dat het woordt in Menschelyck Vleesch en bloedt is verandert, of niet en is veranderdt, daervan en wil hy geen belydinge noch eenige wtspraeke doen*; Waer dan niet wel so goedt, jae beter, datmen malckanderen soo niet en versmaede noch en veroordeelde, om die hooghe Godtzalighe verholenthey, hoe dat Godt int Vleesch geopenbaert is, maer dat men malckanderen in der Liefden verdroeghen, ende ons lieten vernoe-//gen met die oprechte suyvere bekentenisse, *dat Iesus Christus Godes Sone is, een waerachtig God en een waerachtich mensche in een Persoon, onsen eenighen Heylandt ende Zaligmaker, van Godt verwect, uyt den Zaede Davids nae den Vleesche, Actor. 13. 23. Rom. 1. 2.* Soo veel mijn aengaet zijn daerin wel te vreden, ende late my hierin vernoeghen, sonder inde Twist-schole te kyven om dat Lichaem vanden Geestelijcken Moyses, ende of al tot eeniger tijdt door nootwendighe invallende saecken mocht gebeuren, soo en derf ick nochtans daerom niemant lasteren noch Oordeelen, maer bevelent die Lieve Godt. Want ²⁾ heeft die Aertsche Engel Michael den Duyvel dat lasterlijke Oordeel niet durven opwerpen, doen hy met hem sprack, kyvende om Moyses Lichaem, die nochtans die vaste sekere Waerheyt op zijn zyde hadde, ende den Sathan die Leugen: ³⁾ veel weyniger betaemt het ons te lasteren ende te oordeelen, of yemant door kleynheydt des verstants daerin mochte dolen.

Want genomen, yemandt hadde volkomen kennisse ende Wetenschap vande herkomste Des Lichaems Christi, 'twelck hem bereydt was als hy in dese Weereldt verschynen ende komen soude, ende

1) Niet Michiel Satler, maar Menno Simons.

2) In het origineel: „... Godt, want...”.

3) In het origineel: „... Leugen, veel...”.

hy en hadde gheen hooger kennisse, naementlyck, hy en kende hem niet recht in syn Aert, Geest ende Natuyre, also dat hy in desen met Christo geen gemeenschap en hadde wat sal hem dat helpen ter Zaligheydt? Int minste niet, maer hy sal van Paulus 2. Cor. 5. 16. moeten hooren: *Al ist dat wy Christum ghekendt hebben na den* bl. 54. *Vleesche, soo en kennen wy hem // nochtans nu niet meer, daerom isser yemandt in Christo so is hy een nieuwe Kreature &c.* derhalven soudn wy hiernaer trachten om te hebben de kennisse Christi, inden stant der verniewinge, daerom so en is aen die wetenschap vande herkomste des Vleesch Christi, soo veel niet ghelegen als eenige meynen, recht of onse Zaligheydt daerin bestonde, ende off alle de Martelaren (in 't Offer-Boeck ghedacht) oock datzelve ghevoelen soudn gehat hebben, als oock insonderheydt Michiel Satler, daerom soo hebbe ick willen alleen in desen aanwysen haer al te groote vrymoedigheydt in 't Schryven, ghelyck offer gheen van die Martelaren hadden gheweest, die een contrary bekentenisse in haer banden ghedaen hebben, *maer dat sy eenstemmigh soudn sijn geweest inde stucken, daer van* (seggen sy) *in 't Boeck,* te weten in 't Martelaers Boeck, *mentie gemaect wordt.* Hoewel datse dien loosn treck daerby ghevoeght hebben, om die eenvoudige te misleyden, ende wat anders wijs te maeken, als het inder waarheyte is, soo en salt doch haer niet helpen, maer contrary sal ghetoont worden, als volgende blijcken sal.

Maer ghenomen het waer also, dat van alle die Martelaers gheen contrary bekentenisse ghedaen en is, mach daeruyt voor ghewis, en vast besloten worden, datse alle eenstemmich zijn gheweest, met haer 33. Artikelen (die zij voor in 't Martelaers Boeck ghestelt hebben) gelijk als sy den Leser soeken wys te maeken, // bl. 55 en jamerlyk te abuseren? dat sy verre: Want daer zyn veel vande Meerlandtsche ¹⁾ Broederen in ghesteldt [ghelyk my gheseyt is van dien die de onkosten daertoe ghedaen heeft om opte soeken die alomme gedoot zijn in Oostenryk, tot Weenen, ende meer andere plaetsen] nu weetmen wel dat de Meerlandtsche Gemeynthen dat verstant noch Gevoelen niet en hebben vander H. Menschwerdinghe, gelyk als haer 14. Artikel luydt, maer recht contrary: ghelyk ic mede gehoort hebbe al over meer als 40 Jaeren van die daer gheweest was, ende met haer daarvan hadde ghesproken, ende hoewel dat de Meerlanders van de Hoogh-duytzen zyn gescheyden, om de Gemeenschap der Goederen, [ick meyn door 10, Reden 19. Jacob Hutter, die ghedacht wordt inde beschryvinghe van Juriaen

Dit blijkt
oock uyt het
Protocol van
Franckendael,
Akti. 3, Actie
10, Reden 19.

1) „Meerenlandt” is Moravië, in 't duitsch Mähren.

Blaeurock, daerom zy ghenaeamt worden de Huttersche, ghelyck Mathijs Servaes dat gedenkt in zijn 4. Brief] zoo zyn de Hooghduytzen met den Meerlanders in 't stuk van de Menschwerdinge Christi noch eensdeels eenigh gebleven, gelyck als dat blykt uyt haer Verdragh tot Straetsburgh, Anno 1555. den 14 Augsti. Gelyck volgende daervan noch zal gezeydt worden.

Men kan oock niet anders merken ofhet is de waerheydt ghelyck, namentlyk, dat de Hooghduytze Leeraers in den beginne dat zy Reformatie deden eenig ¹⁾ geschil hebben gehadt int stuck der Menschwerdinghe Jesu Christi met de Ghereformeerden; Want men lese de // Chronijck van Basel ende Zurich, alsoo oock de bl. 56 6. Boecken Bullingeri ²⁾, die de Disputatien beschreven hebben, die in 't beghin der Reformatien met den doopsgezinden zijn gehouden, soo salmen niet bevinden datter om 't point der Menschwerdinghe, gheschil ofte strijdt gheweest is, ghelijck als 't gheschiedt is om het Doopsel, Ampt der Overheyte, Eedtzweeren ende andere Artikelen meer, 'twelck een seker bewijs is, dat die Hooghduytchen inden aenvanck met den Gereformeerden (int ghemelde Artikel) geen geschil gehadt en hebben: Dan Melchior Hooftman schijnt de eerste geweest te zijn, die dit Artikel heeft begost in twyffel te trecken, ende wat anders voor te stellen, ghelijck als blijkt by zijn Boecxkens, Gedruckt Anno 1532. Welcken Grond, ende Leere, van Melchior Hooftman, oock van den Munsterschen, is in openbaren Druck ghedreven ende wtgegeven, Anno 1534. in October; Want aldus schryven sy in haer Restituti, Gedruckt tot Munster, inde Voorreden; *Want Godt by ons alsulcke stucken, als hierin begrepen sijn, sonder alle menschelycke wijsheyt gerestitueert, ende op dat alderrechtste gheset heeft, die soo hoogh ende diep eenen langen tijdt vervallen en verduystert sijn geweest, dat met recht verstande van niemant daerop gedacht mocht worden, &c,* ende onder die Artikelen, die by haer souden Gereformeert ende verbeteret zijn (daer niemandt op ghedacht mocht hebben) is oock mede begrepen het Artikel vande Menschwerdinge, ende dat hebben sy oock heftigh ende stijf gedreven, recht of buyten datselve gheen bestendich Le//vendich Gheloof en waere, want aldus luy-

t heb-
n die
uytze
iet op
t, / die
oorde
tersch
t, was ³⁾
D 5 bl. 57

1) Uit de volgende regels blijkt, dat Alenson in plaats van „eenig” bedoeld heeft: „geen”.

2) Bedoeld is Bullinger's *Der widertäuferen Ursprung* u. s. w., Zurich, 1561; *Teghens de Wederdoopers, ses boecken ... Bullingeri, ... in Nederduytisch door Gerardum Nicolaj ...* Embden, M.D.LXIX.

3) De eerste helft van de regels dezer randaanteekening is in het origineel niet afgedrukt, maar wit gebleven.

den haer woorden: *Alsoo datse oock niet grondelyck met levende Geloove in Christo bestendich kunnen sijn, die noch gheen beter erkenenisse erlanget hebben, Hierom wo* ¹⁾ *voor gesacht, wo sulcke erkenenisse dorch Godes ghenade by ons gerestitueert is, &c. int 4. Cap.* Soo dat men hieruyt ghenoegsaem kan verstaen dat het gevoelen dat *Christus gheen vleesch noch bloedt heeft aengenomen van Maria.* in dese laetste Reformatie den oorspronck en beginsel heeft (soo veel als men mercken kan) uyt Melchior Hooftman ende de Munstersche Secte, die ooc Melchior noemet een getrou Godes dienaer te wesen, die het stuck vande Menschwerdinghe tot Straetsburgh hadde bedisputeert, tegens den Geleerden. Ende is alsoo dit Artikel vande Menschwerdinge, herkomende van Melchior Hooftman ende de Munstersche, ende alsoo metter tijdt van eenighe Broederen, ende daerna van Menno selve aenghenomen, ende is alsoo hoe langer hoe meer inde Nederlantsche Ghemeente gebracht ende doorghedronghen, alsoo dat noch teghenwoordigh dienselven Grond beyde by de *Vries.* ende *Vlaem.* immers so heftigh wort gedreven, als nootwendigh ter Zaligheydt, met, ende gelijk die Munstersche gedaen hebben.

Ende alhoewel dat de Munstersche sulcken Verstant en ghevoelen hadden, ende door den Druck verspreyden, so en kanmen (mijns wetens) niet bewysen dat eenighe vande Hoogduytsche Martelaren, van Anno 1524. tot 49. // toe enich dispuyt daervan gehad hebben, maer Eelcken ende Fije zijn de eerste die ghedaght worden ende dat is gheschiet Anno 1549. daerom stellen sy ook dese als de eerste, daerover dat de Vervalschinghe soude gheschiedt zijn: Ende wat een groote menigte zijnder Opgheoffert binnen die tijt van 24. off 25. jaren, van die Hooghduydtze ende oock Meerlandsche Broederen? Derhalven ist grootelijks te Verwonderen dat dese lieden alsulcken schijn hebben durven maeken, recht oft alle die opgeoffert eenstemmig met haer waren geweest int stuck der Menschwordinghe Jesu Christi ende ander puncten meer. Want de Artijkelen, daerom datter vele van de Hoogduytsche zijn gestorven, als Michiel Satler ende Juriaen Blaeurock ende meer andere die worden int boek gedacht, als te weten, omdat sy verwierpen den Kinderdoop, het Sacrament des Altaers, har Biechte haer Olje, het aenroepen van de Moeder Christi ende omdat sy haer Priesterschap verlaten hadden, maer van het stuck der Menschwordinge en wort niet geroert: ende indien dat zy dit mede verworpen hadde, sy soudent soo wel gheopentbaert hebben, als die

1) Hetzelfde als „wie”, zooals.

andere punten. Ick en twijffele niet, hadde sy daer in verandert gheweest, daer soude dispuyt ghevalen hebben so wel in die Bovenlanden, als hier in Nederlandt, maer sulcks en openbaert hem niet.

Daerom ist onbewyslyk (mijns achtens) dat die oude Hoogduytsche sulcken gront van de H. Menschwerdinghe soudē aenghenomen // hebben van Melchior Hooftman, ofte van de Munstersche, hoewel dat sy metter tijt om dit Artikel ooc onrust onder haer gekregen hebben ende daerom Anno 1555 tot Straetsburch zijn te samen ghecome om die questie neder te leggen, maer andersins openbaert by de Hoogduytze Leeraers het contrary ende het rechte tegendeel: want dat het ghevoelen van de Menschwerdinghe (soo alst by die Gereformeerden gheleert wort) by haer soo hatelyck oft verwerpelyck niet en is gheweest alst wel is by veel *Vries.* ende *Vlaem.* is blyckelijck door een seker Liedtboek in Hoochduytsche spraeke Gedrukt ghenamt Ausbund ¹⁾, het welke door eenighe Duytsche Leeraers t'samen ghevoegt oft vergadert is, want een onser broederen noch tegenwoordich int leven sijnde, heeft de persoon (in wiens huys dat sulx geschiede) selfts horen seggen ³⁾ in welk Liedtboek dat de Leeraers soodanighe liederen ghestelt hebben waerin 't ghevoelen (*dat Christus sijn Vleesch niet Van Maria soude aenghenomen hebben gans wert, Verworpen* ende het teghendeel bewijzen nae haer verstant, het welke de Leeraren die over het boeck te vergaderen doende geweest waren geensins en soudē gedaen hebben byaldien datsy die meijninghe van de *Vlaems.* ende *vries.* toegestaen hadden, volghen haer 14. Artijkel; wt welk Liedtboek dat ick dese naevolghende Veersen stellen moet //

bl. 59

Hans Buchel
int Prot. tot
Francken ²⁾,
bekendt met
gereformeerde
eenich te
syn int stuck
der H.
Menschwerdenghe
Christi, siet inde re-
capitulatio re-
den 23. 31.

Op Foli 385. staet

bl. 60

Alsoo dat woort wert vleesch,
soo ons Johannes leert
Door cracht des Heylighen gheest
Dat woort bleeft onverkeert'

1) *Ausz Bundt, Das ist: Ettliche schöne Christenliche Lieder, wie ... in der Gefängnuss zu Passau von den Schweizerbrüdern ... gedicht worden. Allen und jeden Christen welcher Religion sie seyen, unpartheyisch vast nützlich.* Reeds in 1571 bekend: Wolkan, *Die Lieder der Wiedertäufer*, 1903, S. 56. Van de eerste nog voorhanden uitgaaf, die van 1583, is een exemplaar in 't bezit van Dr. Wolkan te Weenen. Het boekje is dikwijls herdrukt, o. a. te Basel in 1838; en nog bij enkele zwitsersche gemeenten in gebruik.

2) Frankenthal.

3) Hier schijnt iets te zijn uitgevallen.

Fol. 386.

Dat woort van Godt is ganghen
Tot eender maghet gants reyn,
Van d' Heylighen Geest ontfanghen,
dat woort blijft niet alleyn
Dit woord en vleesch te samen quam
Menschelijke natuyr en aert,
Van Davids gheslachte hyt nam,

Fol. 390.

Int hart soutmen Ghelooven
Bekennen met den mont
Veel Antichristen voor ooghen
In deser laetsten stont.
Wie Christus niet int vleesch bekennt
Van Davids gheslacht en aert
Die is voorwaer verblind.

Hoort tot ¹⁾ lieve kinderen
Die Godt erheven zyt,
De Satham wil ons minderen
Met sijnen list gheswint //
Daerom zijt vast ghy Ridder goet
Christus heeft ons verlosset
Met aertschen vleesch en bloet.

Alzoo doen hy wilde sterven,
En zynen Gheest opgaf
Niet en sterf van 'twoort en leven
Alleen bleef t' vleesch int graf
Totdat wordt en Gheest weder quam,
Weckte op den eersten dooden
Die den Hemel in nam.

Van t, woort is niet Ghestorven ²⁾,
Het blijft in eeuwicheyt,
Wy waeren anders al bedorven.

Dese Hoogh-
duytsche Lee-
raers oft die
dese gezanger
gedicht heb-
ben, die schy-
nen haer oog-
merck gehat
te hebben op
Melchior
Hooftman of
Munstersche
secte, die daer
leerden ende
voorgaven dat
Christus geen
vleesch noch
bloet en had
aengenomen
van de H. en-
de gebenen-
dyde Maget
Maria.

bl. 61

1) Vertaling van „höret zu”. „Erheven”, vertaling van: „ergeben”. Ik heb geen van deze coupletten in den *Ausz Bundt* van 1838 kunnen vinden.

2) „Van het Woord is niets gestorven”; dat onderging bij Christus' dood geene verandering; alleen zijn vleesch bleef in het graf. Zie vijf regels vroeger.

God heeft den lijff bereyt
 Dat aent cruys ghestorven ist,
 Daerin ons heyl verworven,
 Ghelooft zy Jesus Christ.

Inde Liederen die de

Switsersche Broederen inde Ghevanckenisse
 [op 't Sloth te Passau] ghesonghen heb-
 ben, vintmen indenselven Lietboek
 in 't eerste Lied, dit navolgende:

Ghy soudt my oock wel verstaen,
 die Godtheydt haer niet deylen kan,
 Ghelijck ghy ziet aen der Sonnen:
 Dat Christus quam in deser tijdt
 Geschiede alleyn na der Menscheydt,
 die hy heeft aenghenomen;

Die gantsche volheydt der Godtheydt gaer, //
 In de Menscheydt waer ghesloten:
 Christus in gheest Godts soon waer,
 Van Godt is wtghevloten,
 In licht en hellen claeren schijn,
 Deselve dede hy bedecken
 Wel met de Menscheyt reyn.

bl. 62

Dat deksel suldy alsoo verstaen,
 ghelyck een wolck over de Sonne doet gaen
 Dat mense niet kan sien,
 Alsoo wert hier in deser tijt
 Dat licht bedect met der Menscheyt.

Dat het woort op aerden quam.
 En die Menscheyt aen sich nam,
 Dat is daerom gheschiet,
 Dat Godt den mense in der tyt
 Ondraechlyck waer na de claerheydt
 Die niemant mocht aensien

ghelyck ons Moyses heeft bericht,
 Als hy daer dede begheren
 Te aenschouwen Godts aenghesicht,
 Doen seyde tot hem de Heere
 Gheen mensch wert levendich bestaen,
 Myns ghestalte sal niemant sien,
 Wijst hy den Mensch aen.

Sulcke en dierghelijcke verscheyden zijnder meer, die ick achte
 bl. 63 niet noodich hier al te stel//len, want uyt allen desen zien wy
 genoechszaam hoe dat de Hoogh-duytsche Leeraeren die dat Liedt-
 boeck vergadert hebben, niet Ghelooft, noch Gheleerd en hebben
 den Artikel van der Menschwerdinghe, ghelyck als by de *Vlaems.*
 ende *Vries.* Geleerd en ghedreven wordt, ende dat derhalven
 de Broederen die sy gheleerd hebben, ende haer Leere met den
 doot bezeghelt hebben, den Artikel vande Menschwerdinge niet
 en hebben verstaen, gelijck de *Vlam.* ende *Vries.* dat Ghelooven
 ende Leeren: Ende blijkt alsoo dat de Overlandtsche Broederen
 die om den Evangelium geleden hebben, ende in't Martelaers Boeck
 aengheteyckent staen, der *vlaemscher* ende *vriescher* meyninge vande
 Menschwerdinghe, als oock in verscheyden andere pointen niet
 ghehadt en hebben, ende derhalven is het een groote onwaerheyt
 'tghene den Beschuldiger in syne *Voor-Reden* de Liederen soeckt
 wijs te maeken: *Dat alle de Martelaeren in het Boeck begrepen,*
met alle haer ghestelde Artyculen, eenstemmigh soudent gheweest sijn,
ende in ghelycke Forme ende ghestalte Ghelooft, Gheleerd, ende Be-
leeft soudent hebben, ghelyck sy het noch teghenwoordigh beleven; Die
 men Mennisten noemt.

Franciscus
 van der sack
 ende Antho-
 nis Welch, ge-
 doot Anno
 1562. Ghe-
 vraegt zynd
 vanden Mo-
 ninck, of zij
 vande Over-
 landtsche ker-
 ke waren, ant-
 woorde Fran-
 ciscus Jae, dat
 ende waren
 geen Mennis-
 ten 1).

Beneffens 'tghene gheseydt is moet ick den Leser noch dit be-
 kendt maeken, dat Jan Gerritsz die in zijn tijdt Leeraer geweest
 is, onder de vereenichde Ghemeente to't Dantzwijk, verklaerd
 heeft teghen seecker Persoon, die noch is in het leven, dat hy op
 bl. 64 eenen // sekere tijdt van Dantzwijk ghereyst is naer Meerenlandt,
 ende heeft aldaer gevonden vijff Ghemeynten van die Hoghduyt-
 schen, en heeft in 't wederkeeren na Dantzwijk, met hem ge-
 bracht een van derselviger Leeraren, genaemt Wolff Wohll, die
 tot Dantzwijk metter wone bleef, ende die Gemeente ooc aldaer
 bediende: Tis geschiet dat dieselve Leeraer op een tijdt in woor-
 den viel met Crijn Vermolen, die eertijts een Leeraer geweest was
 bij de *Vlaem.* doch tot dier tydt hem hilde by de *Vries.* Ghe-
 meente, ende also Krijn Vermolen sustineerde dat *Christus sijn*
Vleesch niet en had ontfangen of aengenomen vande H. Maget
Maria heeft hem desen Duytschen Leeraer teghen ghesproken, ende
 het teghendeel ghedreven. dit geschiet zynde, is den Duytschen

1) De Overlanders waren wel Doopsgezinden, maar niet eenstemmig met die-
 genen, die onder hunne geloofsgenooten in 't bijzonder als „Mennisten” werden
 aangeduid, omdat zij over menschwording en ban de latere zienswijze van Menno
 waren toegedaan. — „Dat waren geen Mennisten” kan moeilijk door Van der
 Sach (verhollandscht voor b. v. „Sacchio”), een Italiaan, 1562 te Venetië ver-
 dronken, zie Van Braght, bl. 298 vgg., gezegd zijn. Het moet van Alenson's eigen
 hand wezen. Men leze dus: „Jae. — Dat ende waren geen...”.

Leeraer by Jan Gerritsz ghekomen, ende heeft hem 'tselfe vertelt, met verwonderinge dat sulken onverstant by Crijn Vermolen was, segghende: dat zy onder de Duytschen in Merenlandt, gheen ander Verstandt hadden, dan *dat Christus sijn Vleesch van Maria hadde aengenomen*, ende dat zy onder den Voleke 'tselfe openbaer Leerden, etc. dese Historie geeft wel te kennen, hoe dat de doopsghезinde Hooghduytsche Gemeente ghestaen hebben in den Artikel der H. Menschwerdinghe Jesu Christi: Ende oversulcx en is 't niet waerachtich 'tgene dat den beschuldiger zeydt in zyn *Voor-Reden*, maer een grove onwaerheydt, ende van wegghen des ende andere Lasterlycke Beschuldighinghen meer, zyn Voorreden is te verwerpen, ende behoort vant Boeck afgescheurt te worden, op dat niemant // door dieselve bedrogen, ende tot ghelijcke onwaerheden E bl. 65 door onwetenheyte oorsake gegeven wordt Leugen en te ghelooven.

Beminde Leser, ghy sult weten ende verstaen, hoewel dat ick dit bovenverhaelde hier aengheteykent hebbe, en is daerom niet gheschiedt dat ick daarmede hebbe willen te kennen gheven dat by my desen selven Grond is, of die wil verantwoorden, dat en is mijn meyninghe alderdinghen niet, want ick en hebbe gheen lust noch behaghen om veel te ondersoeken, ofte te spreken van die hooghe verborgen, verholentheydt Gods, hoe dat God in 't Vlees 1. Tim. 3. 5. gheopenbaert is, dat is: hoe dat het eewighe Woordt [twelck inden beginne by God, ende Godt selve was] is Vleesch gheworden, datselve laete ick veel liever in die eeuwighe wijsheydt Godts 1. Tim. 3. 5. bevolen zijn, dan scherpzinnigh daervan te disputeren, het is mijn genoeg dat ick weet, ende oock van herten gheloove *Dat Iesus Christus die tot Bethleem is Geboren van de H. Maget Maria, tot Nazareth is opgevoedt, ende daernaer tot Hierusalem is Gekruyst, is den Sone des Levendigen, ende Waerachtigen Gods, een waerachtich Godt, ende een waerachtigh mensche in een Persoon, ons in alles gelijk uytgenomen de sonde*, volgens de woorden Pauli: dat 1. Tim. 3. 5. Joen. 1. 11. *hy hem vernederdt heeft, ende heeft de ghedaente eens Knechts aengenomen, ende is gheworden ghelyck een ander mensche, ende aen 't gelaet gelyck een mensche gevonden*, Philip. 2. 7. Dit is my ghenoechsaem eenvuldelyck te ghelooven ende met den monde te belyden, derhal//ven dat ick dese voorverhaelde dinghen, aengheroert ofte bl. 66 ghedacht hebbe, is daerom gheschiedt, om den Beschuldiger met alle die hem toestaen, te overtuyghen van zyn stout vermetelijck schryven, daerdoor dat hy soeckt den leser wijs te maken merkeleycke leughenen, ende onwaerheden, recht of alle die Martelaren int stuck vande H. Menschwerdinge Jesu Christi, ende noch eenighe andere Leer-poincten meer, soud en eenstemmich gheweest hebben,

met hem ende zijnsghelijken, die men (soo hy seydt) Mennisten noemt, ende alsoo die 33. Artikelen soudén Geloof, Geleerd, ende beleeft hebben, in eenderley forme ende gestalte, ghelyk als noch by haer gheschiedt, 'twelck niet en is waerachtich, noch nimmermeer en sal bewesen worden; Nemen zy nu dit van my qualyk af, so mogen zy dat haer selven dancken, want hadden sy dese Mannen soo onchristelyck, ende sonder alle bescheydenheyt onbescheydentlyck met onrecht niet beschuldigh, ende met Leughenen bezwaerd, dit en waert niet gevolgt, ick hadde dese moeyte ende arbeydt wel kunnen ontgaen, maer ziende dat sy niet alleen daer op uyt zyn gheweest om den ontschuldighen te verdrucken, haer Naem ende Faem in openbaren Druck voor alle Mans ooren te schenden, maer soecken daerenboven den eenvuldighen te bedriegen, ende haer leugenen inde handt te steken, opdat sy 't voor waarheydt soudén ghelooven; Daerom soo en hebbe ick met een goede Conscientie niet kunnen nalaeten sulcx te verantwoorden, ende haer

bl. 67 E 2 groote mishandelinghe, in desen aen te // wysen, opdat door myn stilzwygghen den eenvuldighen niet misleydt en worde.

Dus vele heb ick willen stellen tot verantwoordinghe, van hetghene daer dese Mannen mede beschuldicht worden, als oock van de oorsake (soo alst hem laet aenzien) waerom dat sy dese Fauten aldus op het archste hebben uytgheleydt; Ick en twyffel niet, off den onpartydigen Leser sal licht connen verstaen dat onse Mannen ontschuldich ende vry zyn, vantghene daer sy haer mede beswaeren, maer dat zy selve de Liedén zyn, die den Leser soecken te abuseren, ghelyck alreede ghehoort is, ende noch breeder sal ghehoort worden.

[IV. Bl. 67—85. Subtile bepalingen betreffende de menschwordingsleer te vermijden, bl. 67 vgg. Herman van Vlekwijk, de antitrinitariër en martelaar, bl. 70 vgg. Menno's mildheid in de menschwordingsleer, bl. 75 vgg. De tegenspraak met zich zelf in die leer bij Menno, bl. 82 vgg., en bij Outerman, bl. 73, 78 vgg., 85. Beider zienswijze, volgens welke het Woord in vleesch veranderd is, bestreden.]

Ick wil voortgaen, ende ondersoecken of sy oock waerachtich ende oprecht zyn, in 'tghene dat sy vorder schryven, en off sy selve niet besmet en zyn van 'tghene daer sy ander mede vuyl maecken, ende off zy selve niet beladen en zyn met eenen grooten balck, daer sy nochtans onse Mannen niet een splinter kunnen toonen int stuck der beschuldige: daerom aendachtighe Leser, hoort met opmerkinghe.

Het is kennelyck ende openbaer, dat desen beschuldiger met syne medehulpers, ende aprobeerders van die 33. Articulen, grooten vlyt ende neerstigheyt doen door haer schryven, om den Leser wijs te maken, recht of alle die Opgheofferde Martelaren die int Boeck gestelt syn, alle haer Articulen soudens geloofd, geleerd ende beleeft hebben, gelijk alst noch alsoo geloofd, // Geleert bl. 68 ende beleeft wort by desen Beschuldigher ende den synen, die hem daerin toestaen, het zijn *Vlaems.* ofte *vries.* Ende my verwondert niet weynich van haer doen, ick en weet niet hoe dat sy hiertoe ghekomen zyn, alsulcke openbare onwaerheydt te schryven, ghelyck of niemant en wiste dat het contrary is: Jae sy selve weten wel beter, dat alle die Artikelen voortyds by de Ghe-meynen soo niet en zijn gheloofd, gheleert, noch beleeft, noch datse dieselve Artikelen, soo als die daer staen ende den inhoudt is, met haren doot niet en hebben bevestight; Dit en kan haer niet verborgen zijn, want het is te openbaer, ick en weet niet waer dat haer Conscientie moet geweest zijn. Wat doen sy dan anders dan dat sy met voordachten raet soeken den leser te abuseren; Daerom laet ons hooren haer eygen woorden, luydende aldus:

Bekentenisse des Geloofs nae Godes woordt, alsoo de selvige van vele jaren herrewaerts, ende noch teghenwoordigh, by die men Men-nisten noemt, gheloofd, gheleerd, ende beleeft word, ende van een groote menigte der selviger in veelderley tormenten met haeren doot ende Bloedt betuyght ende bevestight is; gelyck als men inde Historien der vroomer getuygen Iesu Christi sien ende lesen mach, &c. Ende noch Schryven sy inde korte *Voor-Reden* aen den Leser, van dese ghedachte Belyders Jesu Christi (te weten, die ghedacht zijn in 't Martelaers Boeck) alsof zy na sommige haer seggen, gheen oprecht Geloof en soudens ghehadt hebben, *soo heeft het ons (segghen sy) goet gedocht tot nut van alle goet meynende menschen, // de voornaemste Fondament Artijckelen ende Leerpoincten, die by* bl. 69 *desen volcke geleert, geloofd ende beleeft sijn geweest, ende van haer* Nota *navolgers diemen Mennisten noemt, alsnoch in eenderleye forme en gestalte geloofd en achtervolgt wort &c.* Ende opdat den Leser dat soude ghelooven voor Waerheydt, soo voeghen sy dit noch daer by, segghende: *noch en hebben niet kunnen bevinden int overlesen van dese Histori, dat eenige van dese Opgeofferde een contrary Beken-tenis in hare banden gedaen hebben, maer bevinden deselve (waer van dese stucken mentie in dit Boec ghemaect wort) eenstemmich &c.*

Aenmerckt nu ghy onpartidige harten, ende hebt acht op dit haer segghen, want twee dinghen soecken sy met dese woorden

V. L. wijs te maken. *Ten 1, dat geen Martelaren een contrary bekentenis en souden gedaen hebben tegens dese haer 33. Artikelen. Ten tweeden, dat alle dese Martelaren (die int Boeck gedacht worden als Vrome Beliders Christi) de selve Articulen also geloofd geleert ende beleeft souden hebben:* Het welcke is een openbare onwaerheydt, ghelijc als volgende blycken sal; daerom sullen zy oock weten *Al is de Leughen snel de waerheydt achterhaeltse wel.*

Maer eer ick daertoe kome, moet ick den Leser een saeke voorstellen, die naedenckens weerdich is, namentlijk, de schalckheydt die zy in desen gebruyckt hebben met voordachten raet, begrepen zijnde in dese woorden: *V Vaer van dese stucken mentie in desen* bl. 70 *Boeck gemaect //* wordt; Want het boeck haerder Conscientie heeft haer overtuylt, datter vele Opgeoffert zijn voor M. S. tijdt. Jae op dat ick naerder komme, Eer dat M. S. ende D. P.¹⁾ veranderen in Leere. Ende daerom seggen sy maer *van de stucken die int Boek ghedacht worden.* Want off die Martelaren wel meestal gheen contrary bekentnisse gedaen hebben tegens hare Articulen, ende van alle deselve gheen mentie en maken, noch daervan niet en gedenken, so hebben sy nochtans een contrary Verstandt ende Grond gehadt in verscheyden Articulen, soo voor de veranderinghe²⁾ als wel daernaey; Want anders en souder gheen veranderinghe gheschiedt zyn, dewelke nochtans geschiedt is: Ende dit heeft desen beschuldigher wel geweten, want de Boecken zijn noch tegenwoordigh daerin dat die veranderinghe gevonden wordt. Ist dan niet wel een groote schalckheydt en bedroch daer dese mede ommegeaen, om den Leser te abuseren, ende wys te maken 'tghene dat niet waer is?

Daer beneffens heeft hy oock wel geweten dat *Herman van Vleckwijck*³⁾ gantsch niet eenstemmich was met haer Artikelen, ende daerom hebben sy oock zyn Bekentnisse uytghelaten; En hierom soo seggen sy *vande stucken die int Boeck ghedacht worden;* Want zijn belydenisse en is int Boeck niet te vinden, maer sy

1) Menno Simons en Dirk Philipsz.

2) Menno's verandering van zienswijze over de menschwording en den ban.

3) De juistheid van de berichten over Herman van Vlekwyk en zijne loochening van de drieëenheid staat niet vast. Die berichten berusten op de *Historie en Sermoenen van Broeder Cornelis Adriaensz.*, 1569 en 1578, waaruit zij zijn overgenomen door Van Meteren, door Hooft in zijne *Nederlandsche Historiën*, door het Groot Offerboek van 1615 en door Van Braght in de tweede uitgaaf, die van 1685. Maar de betrouwbaarheid van de *Historie en Sermoenen* is zeer verdacht. Ik heb daarover uitvoerig gehandeld in de *Dooptsgezinde Bijdragen* van 1899, bl. 94, 95, 98 en 144—152. (Fruin, *Verspreide geschriften*, I, bl. 387 in de aant., houdt ze

gedenken nochtans evenwel zijn Persoon ende Naem, die sy beneffens *Jacob Keersgieter* seer treffelyk vereeren, ende seer hoogh stellen; *Als dat het Gheloove door een onverwinnelycke // kracht Gods* E 4 bl. 71 *in hem gebloeyt heeft, ende dat hy als een ootmoedich Schaepken ende naevolger Christi, met grooter geduldigheyt geleden, ende 't Geloof der waerheyt met sijn doot ende Bloedt betuyght ende bevestigt heeft.*

Als ghy dat hoort beminde Leser, ende ghy en wist van syne bekentenisse niet, soudt ghy niet meynen dat hy alle haer Articulen heeft geloofd, ende eenstemmig daarmede geweest is, ende dat hy dieselve met zyn doot en bloet bevestigt hadde? Immers Jae; Ende nochtans en ist alsoo niet; Soodat alle deghene die niet beter en weten, door dese haere woorden geabuseert ende misleydt worden: Want sy weten seer wel dat zyn Gheloof ende Bekentenisse, niet eenstemmich en is met haer Articulen. dit en doen sy niet onwetend, gelyc onse Mannen hem door onwetenheit int Boek gestelt hebben, ende synen Naem beneffens *Jacob Keersgieter* laeten blyven, sonder zyn Confessie wel te doorzien, anders en waer het niet geschiedt. Maer dese hebben zyn bekentenisse wel gheweten, ende daarom oock uytghelaeten, maer zyn Persoons hebbe sy noch in 't boeck willen stellen ende zyns Naems gedennen, niet alleen in desen Druk Anno 1626 maer ooc in haer eerste herdruckinge, in 't Jaer 1617. daer sy wel weten dat syn Gheloof ende bekentenisse contrary is hare Articulen. Ende nochtans durven sy schryven *dat sy niet en bevinden int lesen van dese Historie, dat eenighe van dese Opgeofferde een contrary confessie souden gedaen hebben.* Is dan *Herman* niet mede begrepen in de // *Historie vande Martelaren?* begrypen zy hem niet selve daerin? bl. 72 *ende eyghenen hem toe 't Geloove der waerheydt dat in hem gebloeyt heeft. ende met sijn doot heeft bevesticht?* Immers jae, dit doen sy selfs, so is hy dan mede een van die Opgheofferde: Hoe

voor echt.) Het is, zooals daar blijkt, eene ingewikkelde geschiedenis. En zij is nog ingewikkelder geworden, sedert mij een paar jaren nadat ik dat opstel in de *Doopsgezinde Bijdragen* plaatste uit de „examinatie” van Herman is gebleken, dat daarin van eene aanklacht wegens ontkenning van de drieënheid geen spoor te vinden is. Die „examinatie”, van welke een nauwkeurig afschrift in mijn bezit is, hoop ik eerlang uit te geven. Herman belijdt daarin onbewimpeld, dat hij in 1565 is gedoopt. Er is dus geene reden om hem uit de rij der doopsgezinde martelaars geschrapt te willen zien, 'tgeen Alenson, *Tegen-bericht*, bl. 74, wenscht; deze meent daar, dat de verzamelaars van 1615 alleen door onattentie Herman hebben opgenomen. Wel kan hij gelijk hebben, als hij in de aanteekening op den rand van bl. 72 den laatste voor een leerling van Adam Pastor houdt. Rekent hij daarom Herman evenals andere geestverwanten van Pastor niet tot de Doopsgezinden: wij doen dat wel, gelijk, naar ik vermoed, ook Outerman c. s. het deden.

konnen zy dan met waerheydt schryven *dat sy niet hebben connen vinden, dat eenige van haer een contrary Bekentenis soudē gedaen hebben?* Ick verwondere my seer van dese groote, stoute onwaerheydt.

Het schijnt wt
sijn Confessie
dat hy niet Is
gewest Men-
nist maer een
adamist van
Adam Pis-
toort gesindt-
heydt ¹⁾.

Beminde Leser het Gheloove ende Bekentenisse van *Herman* was dit: Hy geloofde wel inden levendigen God, ende dat Christus was den Sone van den levendigen Godt: Maer hy ontkent dat Christus is een waerachtig God met den Vader; Also dat hij niet en heeft willen ofte konnen belyden dat Vader, Soon ende H. Gheest, een eenich, waerachtig Godt zyn. Hy bekendt wel dat Christus Godt ghenaemt wordt van Thomas, maer daer worden oock wel mede andere Goden ghenoeamt, daertoe ghebruyckt hy Psal. 82. 6. Ende aengaende vande eenigheyt des Vaders ende des Soons, daerop verhaelt hy Joan. 17. vande eenigheyt die de Geloovige met Godt hebben, ende onder malckanderen. Soo datmen anders niet en kan verstaen, off hy en Gheloofde niet dat den Soone Godts eenich was met den Vader in 't Goddelijke wesen, maer alleen inden wille ende in werken. Ende dit is regelrecht contrary haer 2 ende 5 Artikel, daer zy bekennen dat Christus is waerachtich God uyten waerachtigen Godt, ende dat hy niet alleen eenich is met den Vader in wille, woorden, en werken, maer ooc in 't wesen. //

- bl. 73 Heeft nu in *Herman* *gebloeyt het geloove der waerheyt (gelyck sy schryven)* soo hebben sy in die twee ghemelde Artijckilen gheensins *het geloove der waerheyt* so dienen sy dan de Artikelen te veranderen: want beyde en cant niet waer zijn, alsoo gheen twee strijdende oft contrary bekentenissen connen waerheyt zijn, ofte daerwt moet volgen ende nootsakelijke besloten worden, dat sy *het gheloove der waerheyt* aen haer Artijkelen ofte punten niet en binden ende dat sodanige verstanden ende belidinghen, hetsy haer Artijkelen, ofte Harmans Confessie 't gheloove *der waerheyt* niet teghen is noch wech en neemt. Is dat alsoo, en houden sy het daervoor waerom binden sy dan het gheloove der waerheyt aen der kennisse ende wetenschap *Van de hercomste des Vleeschs Iesu Christi?* is dan een Mensche noodiger te weten om gelovig te zijn, *vaervan dat Christi vleesch gevorden is* als hem noodich is te weten, *dat Christus is vaerachtich God ende is enich int VVesen met den Vader?* Item of is en mensche noodigher om weten *de hercomste des Vleesche Christi*, als hem noodich is om weten datter *drie Verscheyden Goddelycke VVesen sijn?* Item ²⁾ oft de gene die

1) Zie aantekening 3 op bl. 194 hierboven. „Pistoort”; lees: „Pastor's”.

2) Alenson wendt zich in dezen volzin tegen Outerman en zijne Vlamingen, die halve Socinianen waren. Zij mochten, zegt hij, er wel eens over nadenken, of inderdaad degenen, die van Outerman's nieuwe zienswijze niet wilden weten en

verstaen dat *ghelyck alser maer een* Godt is alsoo oock *maer een goddelijck vvesen* en of sulcken gheloof en Belydinghe is een poel vol van onreynicheyt daerdoor dat inder cracht ende daet wort afgheschreven dat Godt haer salichmaecker niet en is [Ghelijck J. O. schrijft] ende volghens dien met het gheloove der waarheyt niet en mach bestaan, en derhalven onverdragelijk is: dit mogen sy wat nadencken. //

Noodighe
Verant. Red.
7. 5. en 268.
Int boeck van
10 Artikelen,
Artijk. 5. re-
den 64.

Laet ons nu kommen tot de stucken die int Martelaers Boeck ghedacht worden, opdat wy haer groote mis-slagen ende fauten mogen toonen ende aenwyse; En dat nemen wy vooreerst uyt *Jaques Dauchij*, aengaende de Noodtwendige wetenschap, *van waer dat Christus sijn Vlesch gehadt heeft*: Want Jaques gevraegt zijnde. *Vvat ghelooft ghy van Iesu Christo? vvaer heeft hy sijn Vleesch genomen?* Daerop antwoorde hy: *Leert u de Schrifture dat ghy my dit moet vragen?* Ten andermael gevraegt zijnde *waer heeft hy sijn Vleesch aengenomen?* Soo gheeft hy tot antwoordt: *ick en weete niet, dan dat hy geboren is vanden Vader*, Daerover noch ten derdenmael ghevraeght zijnde, seydt hy nae eenige andere woorden, *Dat Christus tevreden was met Petri belydinge, ende en vraegde niet van wien dat hy gemaect was*, seydt noch vorder: *dat Philippus oock tevreedened is geweest met het geloof vanden besneden* ¹⁾, *sonder te ondersoeken van waer hy sijn Vlees genomen hadde*, seydt noch daerby, *dat de oorsake van dese ydele Disputatie is den Sathan, die dat voortbrenghet om te verderven het verstant der Menschen*,

bl. 74

De disputeren
van de her-
comste des
vlees Christi
seyt Jaques is
een ydele dis-
putatie daer-

bij het algemeen gevoelen bleven, volgens hetwelk de Vader en de Zoon eenswyzend zijn; of deze zoowel als dat geloof en die belijdenis zelve wel inderdaad zijn „een poel van onreinheid”, gelijk Outerman op de plaatsen, in de aantekening op den rand vermeld, en dat in deze zelfde bewoordingen had laten drukken. (Achter „een goddelijck vvesen” moet in den tekst worden bijgedacht: „is”). Op deze plaatsen staat er nog bij, dat die belijders van de eenswezenheid „te verstaen gheven, dat God haren Salichmaker inderdaet niet en is”. Dat wil zeggen: niet het goddelijk wezen, maar de menschelijke natuur, die voor ons leed en stierfen die door den Eeuwigen Zoon slechts is aangenomen, doch waarin Hij geenszins (Outerman leerde: waarin hij wél) is veranderd. Zie over deze weinig heldere christologische vragen, die in de kringen van Alenson en Outerman ahangig waren: Van Douwen, *Socinianen en Doopsgezinden*, 1898, bl. 96 vgg. — In de aantekening op den rand moet „7.5.” eene drukfout zijn. Ik ben niet in staat die te verbeteren. De twee andere, juiste, aanhalingen zijn uit *Een nodighe Christelijcke verantwoordinghe tegen ... sommige die ... te verstaen gheven dat den Eewighen zoone niet en is geweest een mensche ...* door Jaques Outerman, 1605; „Reden” 268, op bl. 149 aldaar; en uit *Thien Artijckelen Onser verantwoordinghe ... waerop van ons vertoont is van het Eeuwigh, Onbegryppelijck wesen Gods. Van het ware wesen Christi, God ende Mensche zijnde. Enz. ... Gedaen door sommige Liefhebbers der waarheyd ...: Met hulpe ende wille van J. O. 1611*; paragraaf 64 uit het Vijfde Artijckel, Fol. 102 v. Beide boekjes zijn in de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.

1) De kamerling van Candace, Hand. 8:37, 38.

van dat een *ende die in dolinghe te trecken.* In somma, het gaet syn verstant
duyvel de oor- te boven, *Hy laet het inde verborghentheyt Godts blyven, die Apost-*
sake is. *telen (seydt hy) hebben daervan niet gedisputeert, &c.*

Aenmerct beminde Leser of dese Bekentenis overeen comt, ende
eenstemmich is met haer 14. Artikelen vander Menschwerdinghe
Jesu Christi, Oft sy oock niet en weten van waer dat hy syn Vleesch
bl. 75 genomen heeft, maer latent // blijven inde verborghentheyt Godts,
ende oft sy daervan geen ondersoeckt en doen noch niet van dis-
puteren, maer houden sulcks voor ydele disputationen welcke den
sathan voortbrengt om t' verstant der menschen te verderven ende
of sy ooc tevreden zijn met de Bekentnisse dat Jesus Christus
Godts sone is van de ghene die begeert gedoopt te wesen, en of
sy daervan geen breder onderzoek en doen, gelijk als Philipus
gheen onderzoeken dede. Geen dingh minder. Bezie hierop haer
14. Artikel ghy sult bevinden dat het recht kontrari is, haer daeg-
lijks doen is oock effen datselve: Want sy leeren het in hare Pre-
dikation ende Boeken, ende onderwijsen het Volk dat het noot-
wendigh is te weten, waarvan dat Christi *Vleesch gheworden is*;
Ende dit drijven zy als het voornaemste Hooft-Artikel onser
Zaligheyt, ja die dat niet en weet die en kent syn Zalighmaker
niet: dit planten zy de Liederen in, dit moeten sy verstaen, geloo-
ven en belijden; Ende so yemant dat niet en kan begripen (ghe-
lijk als zij 't verstaen) die en magh by haer niet ghedoopt worden.

Beminde Leser ick moet als in 't voor-by gaen, Menno Sijmons
hier ghedenken, niet alleen ten aenzien dat hy Gedoopt was, heb-
bende dat Verstandt, *Dat Jesus Christus sijn Vleesch van Maria*
hadde aengenomen (ghelyk boven verthoondt is) maer ik moet hem
ook ghedenken van weghe zyne Predikation ende Leeringen:
Want hy en heeft het Stuck van der Menschwerdinge Christi in
sijn predication ofte vermaningen soo diep ende scherp nie ¹⁾ Geleerd,
als dese doen; Want aldus schryft hy aen Alasco, seggende: //

bl. 76 Jck en leerse nochtans in myne ghe-
Nota. meyne Vermaningen tot den Broederen ende Liefhebberen aldus
nauwe ende diep nimmermeer, ende hebse ooc te vooren soo diepe
noyt geleert, ghelyck ick u mondelinghe gezeydt hebbbe, maer
Leere alleen recht ende slecht, Christum Jesum ghebenendijdt te
weesen Waerachtich Godt ende Mensch, een Soone Godts ende
een Soone des Menschen, ontfanghen van den H. Gheest, Geboren
uyt die reyne Jonckvrouwe Maria, een arm ellendich Mensche, ons
in allen ghelyck, uytghenomen de Sonde. Ende noch, want ick
bekenne seer wel datter zeer weynich zijn die deser op het nauste

Siet in syn
waerachtige
belidinge an
Jo. Alasco,
Fol. 14.

1) Geen drukfout voor „niet”; „nie” beteekent „nooit”.

uytgemeten materye naedat zy't al ghehoordt hebben, 'trechte begrijp, Zin ende Verstandt hebben; Daerom segge ick, so en acht ick ooc niet voor mijn nutter te zijn, ende voor alle Leeraers, dan in eenen rechten, slechten, Apostelschen Grondt, de materie der Menschwerdinghe ende Vleesch Christi, der simplen ende eenvuldighen ghemeente tot beteringhe tot Liefde tot vertroostinghe tot heylickmakinge, ende om hem in syn heylige leere ende leven na te volgen aen te wysen ende voor te dragen. Och seyt hy dat God gave dat sy alle met malcanderen alsoo gesint waren, maer ist dat yemant dieper weten ofte vragen wil ist oorbaerlijck ende sijn verstant soveel vermach so wort het voor hem oock niet verborghen, is des niet soo wort tot hem gheseyt *Altiora tu ne quae-sieris* 1). wijst aen Spr. 3. daar geseyt wort datmen niet en sal denc-//ken na hetgene dat boven syn Vermoghen is.

bl. 77

Ende noch seydt Menno, hoewel datter by avontuyren veel onder ons zijn, die den Heere vreesen uyt dat binnenste haerder Zielen, ende noch noyt haer leven lanck, een Letter van de diepheyt deses Gronds als boven in grooter clærheyt verhaelt is ghehoort ofte naeghevraecht hebben, ick swijge dan bekent oft verstaen hebben, maer sy laten haer alleen genoegen met des Vaders in Christo nevens haer 2) bewesen weldact,-etc.

Daer hoort ghy M. S. belyden ende bekennen, dat hy het Artijckel van der Menschwerdinghe Christi nimmermeer soo nauwe ende diep in sijne ghemeene vermaninghen en heeft gheleert ende noyt te voren soo diep gheleert en hadde maer recht ende slecht dat Jesus Christus was waerachtich God ende mensche een Sone Gods ende een sone des Menschen, ende datter seer weynich zijn die dese Materie recht connen begrypen ende verstaen ende acht het proffijtelick voor alle Leeraers, datse in enen rechten, slechten Apostelschen gront, dese sake den simplen ende eenvoudigen sullen voordraghen, wenscht van Godt dat sy alle alsoo ghesint waeren, ende dat sijn vermoeden was datter veel onder de ghemeente waren die noch noyt haer leven lanck een Letter van de diepheyt deses grondts gehoordt ofte naegevraecht hebben ic swyge seyt hy bekent ofte verstaen hebben. Hoe wel comt dit overeen met hetgene dat terstondt is aenghewesen uyt Jaques Dauchi? ende hoe recht is contrary haer da-//gelijcksche Vermaninghen bl. 78 ende Predicatie, daer in dat sy dickwils gedenken den Grond van haer 14. Artikel ende soeken dat met vele Letteren in te

1) In het origineel staat: „*Altiora te ne luaesieris*”.

2) „*Ten hunnen opzichte*”.

planten, inde Herten van haere Toehoorders. Hoewel datter seer weynich zyn (seydt Menno) naedat sy 't al gehoordt hebben, die rechte zin, begryp ende verstandt hebben. Ende off hy al wel by hem selven een hooger verstant hadde, soo en heeft hy datselve in zijn ghemeyne Vermaningen den Volcke niet voorghedragen, maer recht ende slecht, dat Jesus Christus was waerachtigh Godt ende Mensche, een Soone Godts, ende een Soone des Menschen; Ende dat hout hy voor nuttelyck ende profijtelyck. Maer het schijnt datter sommige waren die de sake wat hooger dreven in zijn tijdt, en daerom wenscht hy van Godt datse alle alsoo met hem ghezint waeren; Ende soo verre alst noodich was ter Zaligheydt, soo hadde hy datselve daeghelijcx moeten Leeren ende Vermanen, als een nootwendich Artikel, namentlijk, dat het eeuwige Woordt eensdeels in Vleesch en Bloedt is verandert, ghelyck J. O. verstaet, maer niet gheheel (zeydt hy ¹⁾). Want wy weten dat den Soone Godts is gheweest een Mensche, die Vleesch, Beenen, Bloedt ende oock een Ziele off Geest gehadt heeft, ende hier mede bekendt hy datter een deel van dat Woordt in Vleesch is veranderdt, als oock mede in Beenen ende Bloedt, ende dat den Geest ofte Ziele Christi, is het ander deel des ewigen Woorts. Maer gheheel anders schrijft ende leerd M. teghens Alasco, daer hy alsoo bl. 79 schrijft: Dat ick sulckes // an eynighen oordt sold ghesegt edder geschreven hebben [te weten, dat het woort in Menschelijck Vleesch ende Bloedt soude verandert zijn] wertmen my (vermoede ic) metter waerheydt, nimmermeer daerdoen ³⁾, lijkwol doermen ydt ⁴⁾ van ons segghen, ick hebbe daervan geredet, ghelyck de hooge Apostel my geleert heeft, als dat ydt Woort is Vleesch geworden, dat ghetuygenisse laet ick onghetroken staen, ende bevele die gheheymenisse, woe vele verandert edder nicht verandert, deme deyt ⁵⁾ dorch zyn almachtighe kracht, tho onser aller Heyl alsoo beschicket heeft etc. Daeruyt klaerlijc blijkt dat Menno dat Woordt verandert niet en heeft willen gebruycken, ende datmen sulcx nimmermeer met waerheydt en soude bewysen dat hy sulcx op eenige plaatsen soude geseyt ofte geschreven hebben, maer hy laet het de gheeymenisse Godes bevolen blijven, hoeveel dat het Woordt is verandert in Menschelijck Vleesch en Bloet off dat het onverandert is gebleven, dit alles laet hy Godt bevolen zijn, en wil ooc niet weder-sprecken het ghetuyghenisse, ofte Confessie van Erasmus

In zyn noodi-
ge Christe-
lycke verant.
Red. 149.

Geintituler
Eyne klaer
onwederspr
kelyke beke
tenisse, in s
Antwoordt.
opt 4. punct
in zijn 3 de
namelijck, c
Confutation

Dit soude J
O. wel wed
spreken, wa
hy sceytse

1) Outerman.

2) In het origineel: „Confication”. De plaats komt voor in de *Opera ... Menno Symons*, 1681, bl. 364 a.

3) Het duitsche „darthun”, bewijzen.

4) „Doer (durft) men het”.

5) „Dengene (hem), die het ...”.

ende Lutherij, de welcke aldus luyden: Dit Woordt was Godt, het was Almachtich uyt den Almachtighen, by den Vader, niet inder tijdt, maer voor alle tyden voortghebracht, also alle Wegen voortkomende van dat Vaderlijke Herte, dat het even-wel nimmermeer daervan afaet, etc. Ende noch, het Woordt is dat Godt in hem selven spreekt, ende dat in hem blijft, noch nimmermeer van hem af-ghescheyden wordt, etc. //

Dit en wil Menno niet wederspreken, dermede dat hy genoech- bl. 80 saem bekent, dat het woort van dat Vaderlijke harte nimmermeer en is affghegaen, maer onafscheydelyck daerin is ghebleven, soo en ist dan niet te verwonderen dat M. vande veranderinge des Woordts in Menschelyck Vleesch ende Bloedt niet en heeft willen doen een klaere Bekentenisse, ghelyck als J. O. doet, maer heeft dat laten blyven inde beschickinghe des almachtighen Godes, als een sake die hij niet verstaen noch begrijpen en konde, en daerom ist dat hy seydt dat het werck der H. Menschwerdinge Jesu Christi, is alsulcken Goddelijken werck, dat het gheen vernuft doorgronden, noch gheen scherpzinnigheyt begrypen en kan, etc.

Beminde Leser, ist dan niet beter dat men van die hooghe, verborghen, ende onbegrijpelijke materie niet veel en disputere noch en arguwere, maer datmen tevreden is met die eenvoudighe Bekentenisse [dat Jesus Christus den Zone des levendigen Gods is, onsen eenigen Heyland, verlosser ende Zaligmaker, den Wegh Waerheydt ende Leven, door den welken dat wy tot den Vader komen] want ick bevinde dat deghene die daervan vele Gedisputeert ende gheschreven hebben, haer selven verwerren, ende het een teghens het ander spreken, dit konnen wy klaerlijck zien aen M. S. selve, want hy en wil niet naegheseyt zijn dat hy soude bekendt hebben dat het Woordt soude verandert zijn in Menschelyck Vleesch en Bloedt, maer hy laet dat Godt bevolen blijven, hoe vele dat // het is verandert, off niet en is verandert, ende op een ander plaetse, daer hy handelt van dat Woordeken geworden, schrijft hij aldus: *De Schrift seght dat Loths Huysvrouwe tho eyner Soltsulen, ende dat water wijn worde, also seght de Schrift, ende se sijnt ydt ooc geworden, averst se seght nicht dat de Vrouwe eyn Soltsulen, ende dat water wijn aennam, in sulcker maten tuyget oock de Schrift dat het Voordt is Vleesch gheworden, averst seght nicht dat ydt onse Vleesch heeft aengenomen, &c.*

Dit mocht men J. O. wel na seggen want hy bekent dat openlijck. F bl. 81

Aenmerckt beminde Leser, kan dit wel te samen overeen ghebrocht worden, want moet men niet bekennen dat Loths Huysvrouwe geheel in een Soutsteen is verandert, ende het Water Gens. 19. 26. Joan. 2. 9.

gheheel in Wijn, men moet immers Jae segghen, want sy en heb-
bent niet aenghenomen (seyt Menno) ist nu oock alsoo toeghegaen
in het Menschwerden des Woordts, soo ist dan oock geheel in
Menschelijck Vleesch ende Bloedt verandert, want (seydt hy) *in*
sulcker maten tuyget de schrift van het Vleesch worden des vvoordts,
gelyck sy getuygt van Loths Huysvrouwve, dat sy een Soutsteen is
gevvorden, ende het vvater vvijn, off hy heeft dese Schriftuer-
plaetsen te vergeefs voortghebracht, maer zijn zy dienstigh tot de
materie van het Menschwerden Christi, waerom seydt hy dan van
het Vleesch worden des Woordts, *dat hy dat selve de geheymenisse*
Godts laet bevolen blyven, hoe vele verandert oft niet verandert;
Soude ooc Menno, oft die hem toestaen, de geheymenisse Godts
bl. 82 laten bevolen zyn hoe vele ofte niet dat // Loths huysvrou in een
soutsteen is verandert ende hoe vele oft niet dat 't water in wijn
verandert is Jck dencke wel neen maer dat sy veel meer sulle
toestaen ende bekennen datter een gantsche veranderinge is ghe-
schiet niet in een deel maer int geheel, hier wt canmen dan claer-
lijck sien ende mercken M. S. groote verwerringe ende oneenicheyt.

Ten anderen, so drijft hy ooc duergaens dat Christus geen vleesch
noch bloet heeft aengenomen van de H. maghet Maria ende op
andere plaetsen bekend ende belijdt hy dat het woordt in Maria
vleesch is geworden, *in haer is gheneeret* ¹⁾, *ghevoet ende opgewassen,*
gelijck een natuerlyck kindt van syn Moeder ende also een vrucht
van marias lichaem ghenoeemt wordt alsoo wel als een natuerlycke
fruyt een vrucht syns natuerlycken moeders geheeten ende bekend
wort &c. hoe salmen dit overeen connen brenghen met hetgene
dat hy doorgaens ghedreven heeft namelijk dat Christus geen
vleesch noch bloet heeft aengenomen van de H. Maeget Maria,
nemen dan de kinderen geen vleesch noch bloet aen van haer
moeders natuere daer sy so veel maenden mede bevrucht gaen
ende onder haer Moederlijke harte draghen voeden ende geneeren
de vrucht tot een bequamen wasdom, ja is de vrucht niet so vast
an de moeder verenicht ende gebonden door den Bant der natuere
dat het kindt van syn moeder niet en can gescheyden worden off
dien bant moet eerst gebroken sijn, immers ja, hoe mach dan met

Siet in sijn be-
lidinghe ghe-
sonden an
Joan Alasco
int Jaer 1543.
fol. 10 en 22.
siet ooc in syn
clare onwe-
derspreke-
licke bekente-
nisse in Sijn
tweede
Deel ²⁾.

1) In het leven houden, voeden.

2) Bedoeld is het tweede deel van het *Sommarie Ofte Bij een vergaderinge van sommige schriftelijcke Bekentenissen des Gheloofs, Mitsgaders eenighe . . . Verantwoordingen op . . . Schriften, van Gellio Fabro ende Joanne a Lasco voorghestelt, ghedaen door Menno Symons. . .* By Jan Janszoon . . . tot Hoorn. Anno 1600. Zie aldaar het tweede geschrift, beginnende na bl. 80, met nieuwe pagineering. Van dit *Sommarie* zijn mij slechts twee exemplaren bekend: één in de bibliotheek van Ds. C. P. van Eeghen Jr. te Amsterdam, één in die van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

waerheyt geseyt worden dat de kinderen van haer moeders geen vleesch noch bloet ontfangen oft aennemen ende haers // Moeders F 2 bl. 83 vleesch noch bloet niet en sijn, dit en sal van het moederlycke geslachte geensins toe gestaen noch bekend worden dat haer kinderen niet sijn en souden haer eyghen vleesch en bloet, want dat ware tegens alle reden ende natuerlijke bescheydenheit, is dan het kindeken Jesus in maria syns moeders lichaem oock alsoo gevoet ende geneeret ende tot een bequamen wasdom opgewassen hoe mach dan oock met waerheyt geseyt worden van Menno Dat Christus geen vleesch noch bloet heeft aengenomen van Maria, so blyckt dan oock in desen dat Menno hem selven teghenspreect.

Hy seyt noch daerby dat Christus een vrucht des lichaems Maria is, ofte genoemt wordt, alsoo wel als een natuerlycke fruyt een vrucht sijns moeders, dat is den boom daer de vrucht wt voortcomt gheheeten ende bekant wordt.

Wie is nu soo cleyn van verstant die niet en verstaet dat Menno Symons hiermede ooc te kennen geeft dat Christus vleesch ende bloet is hergecomen wt de substantie ende natuere van de H. Maeghet Maria, gelyk een fruyt voortcomt wt de substantie ende natuere des Booms, soo en mochte hy volghens desen syne Bekentenisse niet segghen: Dat Christus gheen vleesch noch Bloedt en heeft aengenomen soo weynich als men segghen mach van een fruyt dat die niet en soude aennemen van den Boom ende de hercomste wt denselven hebben, daer wt dat den onpartidigen Leser merken en verstaen can hoe dat M. met hem selven niet wel accordeert noch overeen en comt. //

Ende als men het al wil nemen nae zijn eyghen ghelyckenisse, bl. 84 van het Zaedt dat in den Acker ghezaeyt wordt, ende op-wassende soo wel een vrucht des Ackers genaemt wordt, als een Appel een vrucht des Booms, soo sal het weynich of niet helpen, want het Zaedt inden Acker ghezaeyt zijnde versterft, volghens het woordt Joan. 12. 14. Christi, ende wordt byna tot niet, nu verstorven zijnde, neemt het niet aen de vettigheydt uyt de Substantie ofte Natuyre des Ackers, welken Acker bestaet niet alleen inde dorre Aerde, maer oock in zijn vettigheydt, daermede dat Godt de Aerde ghezeghendt heeft. Daerom sprack Isaac in zijn Gebenendidinge over Jacob synen Soon: *Godt gheve u van den Douwe des Hemels ende van de Vettigheydt der Aerden, Koorens ende Wijns overvloedigheydts, &c.* Gens. 27. 28. Want daerdoor komt dat verstorven Zaet wederom met der tijd tot zyn voorgaende forme ende ghedaente; Dit houde ick en sal van niemant gheloochent worden, alsoo en kan dan oock niet ont kent worden (volgens dese ghelijckenisse) dat het eeuwige Woordt

als een Hemels Zaedt [sooalst van Menno gheuoemt wordt] in Maria ghezaeyt zynde, niet en soude aenghenomen hebben van haer Natuyre, soo weynigh als men lochenen kan dat het Zaedt niet aennemen en soude van de Natuyre ofte Vettigheydt des Ackers, want indien dat het Zaet vanden Acker niet en ontfanght ende aenneemt, soo en kan daervan geen Vrucht des Ackers voortkomen, overmits dat het alsdan doot ende verstorven blijft, ende blyckt alsoo wederom in desen oneenigheyt. //

bl. 85 F 3 Alsoo ist oock met J. O. ¹⁾ die hem onderwonden heeft veel van het Mensch werden Christi te schryven als vande veranderinge des eeuwighen Woordts in vleesch bloet en beenen met t'aencleven van dien, maer hoe verdraeyt ende verwerret dat hy oock in hem selven is hoope ick door Godts ghenade dat noch tot sijnder tyt aen den dach comen sal opdat alle verstandighe ende opmerkende herten mogen hooren ende sien dat al syn schrijven anders niet en is als een recht doolhoff daerin dat men verdwalen moet; derhalven en is niet nutter noch beters, dan in der eenvuldicheyt slecht ende recht te leren ende te geloven *dat Iesus Christus is de sone des levendigen Godts een waerachtich Godt wt den waeren Godt ende een waerachtich Mensche vut een vvaere Mensche geboren onsen eenighen advocaet ende middelaer tusschen God ende den Mensche, den rechten Emanuel, dat is Godt met Ons*; sonder soo hooch ende soo diep met ons Menschelyck vernuft te willen doorgronden, ende alsdan scherpzinnigh daervan te disputeren, want de Apostelen [seyt Jaques Dauchy] en hebben daervan niet Ghe-disputeerd.

[V: bl. 85—109. Van den ban; voorheen werd deze niet uitgesproken dan na voorafgaande vermaning, bl. 85 vgg. Menno's verandering op dit punt, bl. 89 vg. Het latere strenge bannen bij Vlamingen en Vriezen, bl. 95 vgg., zie ook bl. 140—144. Verschil van gevoelen daarover tusschen de Vriesche 33 artikelen van 1626 en de Waterlanders-Hoogduitschen, bl. 90, 106 vgg.]

Beminde Leser ghy hebt hierboven nu gehoordt dat Jaques Dauchij, anders bekendt ende beleden heeft, als den Grond ende inhoud is van haer ²⁾ 14. Artikel. Nu wil ick komen tot den Artikel des Bans, ende af-sonderinge van der Gemeynte, ende ondersoecken of daervan oock gheen contrari bekentenisse ghedaen en wordt. //

1) Als boven: Jacques Outerman.

2) De hoornsche opstellers van de 33 artikelen van 1626.

Ten eersten, soo vinde ick inde Belydinghe van Hans van Overdam, daer hy handelt met twee Weereltlijke Papen, over den Artikel des Bans, daer hy onder ander Woorden aldus schrijft: doen vraeghde ick wat begheert ghy dan? *Antwoorde.* Wy begeeren dat ghy u wilt laten onderrechten, Want ziet wy soecken doch u Ziele. *Hans van Overdam.* Wel so gaet inder Stadt aen alle plaetsen, tot dronckaers, Hoerejaghers, Vloeckers, Schelders, Gierigaerts, Hoveerdige, Affgoden dienaers, Suypers, brassers, ende Moorders, die onnosel bloedt vergieten, dat zijn noch al uwe broeders, gaet ende soeckt haere Zielen, de myne heeft Christus ghevonden. *Antwoordt.* Wy vermanense, dan hebben wy onse Ziele ghequeten. *Hans van Overdam.* Het en is daer mede niet ghenoech, ghy moest tot haer gaen, ende bestraffense alsoo, *ende willen sy* Mat. 18. 5. *dat niet hooren, soo moest ghyse voor de Ghemeynte bringen, ende bestraffense int openbaer, hoorden sy dan niet, doetse dan uyt der gemeente, houtse als Heydenen ende openbare sondaers, also Christus leert ende Paulus tot den Corinthen, &c.* Daer hoort ghy beminde 1. Cor. 5. 10. leser, *Hans van Overdam* klaerlijc ende duydelyc bekennen, dat beyde Christus en Paulus, leeren datmen degene die in openbaere Wercken des Vleesch haer verlopen, sal vermaenen ende aanspreecken, ende soo verre als sy niet en hooren, dat men haer alsdan voor de Gemeynthe brenghen sal, ende aldaer bestraffen int openbaer, ende so sy de Gemeynthe niet en willen hooren, datmense dan uyt der Gemeente doen sal, ende haer hou//den als Heyden F 4 bl. 87 ende openbaere Sondaers, [dit seydt hy] leerd Christus ende Paulus, daeruyt datmen opentlyck hooren ende verstaen kan, dat hy in zyn Banden reghelrecht contrari bekent heeft haer 28. Artikel, daerin dat sy segghen ende bekennen: dat so hem yemant in werken des Vleesch verloopt, men hem ¹⁾ sonder eenighe der voorge-melde vermaninghen ende aenspraeck, syn Broederschap sal afsegghen.

Het is grootelicx om te verwonderen aendachtighe Leser, hoe dat desen beschuldigher met zyn Medeghesellen, dese Belydinghe van *Hans van Overdam*, niet hebben aenghemeret, ende dat zy niet hebben konnen bevinden (sooals sy zegghen) int lesen van dese Historie, dat eenighe van dese Op-gheofferde, een contrarie bekentenisse in haer Banden ghedaen hebben; Waer moeten haer zinnen ende Verstant gheweest hebben? dat sy dese klaere bekentenisse contrarie den voorghemelden Artikel, niet hebben connen zien noch merken, daer zy nochtans int overlesen wel hebben konnen merken op een zimpel wordeken van 4 letteren, twele daer ontbrack, (gelyck als boven ghehoort is) ende en hebben zy

1) „Men hem” is door mij ingevoegd.

dan alle dese Letteren ende Woorden, daerdoor dat desen goeden Man syn verstant ende bekentenisse heeft uytgedrukt, niet kunnen merken noch verstaen, seggende: *Dat Christus ende Paulus leeren, datmen degene die in werken des vleesch leven, eerst moet vermanen soo int afwesen vande ghemeynte als ooc in haer teghenwoordigheyt, ende soo sy niet en willen hooren, dat men haer alsdan vander gemeente sal afdoen.* //

- bl. 88 Hoe ist moghelyck, dat zy dese klaere ende heldere bekentenisse niet hebben kunnen vinden, merken noch verstaen, daer hy nochtans datselve soo naect ende bloot te kennen geeft, het verwondert my dat sy dit overthooft ghezien hebben, off soudet dat niet wesen, dat zy niet hebben willen zien, overmits dat dese bekentenisse contrary is haer 28. Artikel, ende wel overeenkomt met M. S. Confessie ende Leere, in 't selve Jaer van 1550. (doen desen goeden Man ghevanghen ¹⁾ sat) gheschreven aen die Gemeenten van Groeningen ende Groeninger Landt, daerin dat Menno verhandelt dese selve twee Schriftuyrplaetsen, als oock daerna aen de Gemeente van Franiker .1555.

Desen selven Grond gheeft oock klaerlyck te kennen Mathijs Servaes, in zijn eersten Brief, alwaer dat hy vermaent den Dienaren der Gemeynthe, als degene die waken over der Menschen Zielen, zeydt onder andere woorden aldus: Neemt ooc dat scherpe tweesnydende Sweerdt, en besnoeyt daermede de Wingaert des Heeren, *snyt de onvruchtbaere boose ende verdorde Rancken af, opdat de andere des te gesonder ende crachttiger vruchten bringhen, &c.* Hiermede gheeft hy seer klaerlyck te kennen zijn Grond ende meyninghe, den Artikel des Bans aengaende, wie datmen behoort te bannen ende af te snyden, naementlyck, de boose onvruchtbaere, verdorde Rancken. Wie zijn nu dese Rancken anders als de ontboetveerdighe Sondaren, die volhardich blyven in haer boosheyd,

- bl. 89 F 5 ende die gheen goede Vruchten voort//brenghen. Van desen ist Joan, 13, 2. ooc dat de Heere Jesus spreekt, *dat alle Rancken die in hem gheen vrucht voort en brengt, van synen Vader afghesneden worden;* Want de boetvaardige sondaren die hartelyck berouw ende leetwesen hebben over hare sonden, ende dieselve beschreyen met die Luc, 7, 37. Sondaresse, ende met den boetveerdigen Petrus, jae met den Tolle-Luc. 22. 62. naer haer Ooghen niet en durven naer den Hemel slaen van

¹⁾ Van elders is van deze gevangenschap van Menno niets bekend. — Met deze M. S. Confessie, in 1550 gheschreven. bedoelt Alenson hier en op bl. 131 *Een claer bericht ... van der Excommunicatie. Door M. S.:* 't blijkt uit wat hij bl. 131 van den inhoud vermeldt. De oudste druk, dien wij daarvan bezitten, is bl. 373—416 van het *Sommarie*, I, 1601.

schaemte, ende van droefheydt roepende, uyt benouder herten met den Verloren Sone, ende segghen: Vader ick hebbe ghesondight, Luc. 15. 18. in ¹⁾ den Hemel ende voor u, ick en ben voort niet meer weerdigh dat ick u Sone heete, etc. Dese ofte dergelycke, en zijn geen boose verdorde Rancken, maer zijn vruchtbaer ende groenen, overmidts dat sy voortbrengen Vruchten van boete ende beteringhe, Want Mathijs Servaes bekendt dat men de boose, verdorde ende onvruchtbare Rancken afsnyden sal, dit ²⁾ is contrary den inhoudt ende 't ghebruyck van haer 28. Artikel.

Het is oock bewijselijk dat by den Hoogduytschen den Ban in alsulcker forme ende gestalte niet en is gebruyckt geweest, gelijk als Menno die geleert ende gebruyct heeft na sijn veranderinge ³⁾, dit blyct claerlijk wt sijn eygen schrijven anno 1559. den 23. Januarij, daerin dat hy te kennen gheeft dat Lemmeken die een Hoochduytsch Leeraer was, an hem soude versocht hebben een broeder off twee als getrouwe hulpers, opdat alsoo den Ban ende de mydinghe met gevoeghe by den synen ingevoerd // werde, bl. 90 want Lemmeken [so Menno schrijft] soude met hem alderdinghen eens gheworden zijn, behalven tusschen Man ende Vrouwe, daerin bleef hy noch becommert, ende daerwt ⁴⁾ soude hy begheert hebben een ghetrouwe hulpe ofte twee, om den Ban ende de Mydinghe in sijn Gemeynthe in te voeren, daerwt dat klaerlijk blyckt dat den Ban by haer niet en was int gebruyck, over degene die haer verliepen inde wercken des vleesch, ende daerby boetveerdig waeren, anders en waert niet van noode gheweest, datselve met ghevoeghe in te voeren, indien dat het haer ghebruyck soude gheweest zijn, ghelijck noch het ghebruyck is vandeghene die Menno in sijn veranderinghe naevolghen; want als yemandt by haer in eenige werken des vleesch vervalt, ende sulcx ghedaen hebbende, heeft terstonts hertelyc berouw ende leedtwesen, biddet Godt vierichlijck met een verslaghen herte, datselve hem te willen vergheven door syn grondeloose genaede, biddet ooc synen nasten dat sy hem dat ooc willen vergheven om Christi wille, van weghen de ghegheven arghernisse ofte aenstoot daerdeur begaen: maer ochlacy! dit alles en mach by haer niet gelden, maer hy moet als een boose verdorde, onvruchtbare rancke afgesneden worden.

Syn dan de rouw-draghende boetveerdige sondaren, boose ver-

1) D. i.: „tegen”. Evenals: „zonde in den heiligen geest”. 2) N.l. dat men alléén de boose ranken zal afsnijden, niet ook de berouwhebbende zondaren.

3) Van de mildere tot de strengere toepassing van den ban. Zie De Hoop Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1894, bl. 10—70; vooral bl. 37, 40, 41.

4) Lees: „daarom”.

dorde Ranken, wat zijn dan de onboetveerdighe die inde sonde volherden? met wat naemen sullen die ghenoeemt worden? of isser gheen onderscheydt tusschen boetveerdighe ende onboetveerdige sondaren, also datse eenderley straffe van God ende zijn Gemeynthe // zijn onderworpen, dat en is niet te ghelooven, want Godt sal alleene veroordeelen ende straffen die in de sonde volharden ende onboetveerdich blyven ditselve heeft Mathijs Ser. wel aangemerckt ende daerom seyt hy volgende, tot bevestinghe van het voorgaende int afsnyden van die boose verdorde rancken dat der dienaeren oordeel ende straffe moet overeencomen met Godts Oordeel ende straffe daertoe vermaende hy haer, opdat zy in desen sorchvuldig soudén sijn ende alles wel overweghen met de schale des Godlijcken woordts, daeruyt dat genoechsaem blyckt dat syn verstant geweest is Datmen alleen die onboetveerdighe met den Ban straffen soude, als Dorre onvruchbaere rancken want alsoo is oock Godts oordeel ende straffe, gelyck de Schriftuere op veele plaatsen ghetuygt Psal. 7. 12. Esaia. 1. 20. en 15. Luc. 13. 3. Apoc. 2. 5. en 16. 21. ende diergelyke plaatsen meer, ende hierin is Mathijs Seervaes beyde met Godt ende Menno eenich gheweest doen Menno schreeft an die van Franicker int Jaer 1555. niet swacke seyt hy, maer verdorvene leden snydt men aff, opdat de andere met datselve niet en verderven etc. Hieruyt connen alle verstandige lichtelike mercken ende verstaen dat Hans van Overdam ende Mathys Servaes conterary bekendt hebben haer acht en twintichste Artijckel, soos als die van Vlaemingen ende Vriesen geleert ende ghebruyckt wordt.

Ditselve
geeft hy ooc
te kenen in
syn liefte-
lycke vermaen.
In de letter B.
Gedruckt
1582.

bl. 92 Ick moet hier oock Beneffens ghedencken van den Ban in vervallen tyden ofte schueringe ende // oversulex moet ick wat aftreden ¹⁾ van de Vlaminghen, daer J. O. een Leeraer by is, overmits dat sy afgestaen zyn van haren Ban, die sy gebruyckt hebben over de *Huys Koopers* (soo als zy ghenoeemt worden) ende haer schult hebben bekendt; Maer soo veel moet ick noch seggen: Het is kenelick dat sy inden Twist ende scheydinge om den HuysKoop, malcanderen Ghebannen hebben, de Huys Koopers waeren de eerste, ende seer voorbarigh in het Bannen ende veroordeelen, daernaegonnen de ander ooc wederom over haer met Bannen ende veroordeelen, ende en waren daer niet van op te houden, hoewel dat sy van eenighe daertoe vermaent ende aenghesproken waeren, om sulcks niet te doen, maer het en mocht niet helpen, ten was niet te keeren, men gaf voor antwoorde: *VVy en mogent niet laeten,*

1) Ter zijde gaan; afbreken om van iets anders wat te zeggen.

van vvegen de vvaerheydt ende het ghetuygenisse onser Conscientie, maer Godt zy ghedanckt ende gelooft, dat dese haer ghewaende Waerheydt is vervallen, ende dat haer Conscientie nu is ontbonden van die al te groote eyghene gerechtigheyt, ende van dien blinden yver. Ick wensch van ganscher herten ende zielen, dat haer Ooghen des verstandts noch meer mochten gheopent ende ontsloten worden, in andere particuliere Banningen ende oordeelen, die zy noch maer al te veel ghebruycken, ende bekenden ooc haer schuldt daervan, dat het haer leet is dat sy sulcks gedaen hebben, namentlyck, dat sy noch binnen corte Jaeren verbannen, verdoemt, ende veroordeelt hebben, als godloose afvallige van Godt ende zijn Goddelycke Waerheydt, [soo // anders haren Ban overeenkomt met Godts bl. 93 Woordt] de gene die van haer by ons zijn gekomen, ende eyndelyc met ons zijn vereenicht in een Christelycke Gemeynschap; Het is te beclagen voor den Heere, dat dese Liederen noch niet Beter gheleerd, noch gewaerschoout en zijn, uyt haer voorgaende mishandelinghe die zy begaen hebben, int veroordeelen ende Bannen, om nu voortaan op te houden, ende niet meer alsoo de Vroome te veroordeelen ende te verwerpen als afvallighe van Godt, ghelyck als sy tot noch toe ghedaen hebben, zy behooren wel te weten Mat. 10. 40. ende te verstaen, dat alles wat men den Vroomen ende Godt- Sacij. 1) 2. 8. vruchtigen doet, het sy int goede oft int quade, dat is: *het zy dat men haer liefheeft, vriendschap bewijst, ende haer in eeren ende in weerden houdt, ofte het zy dat men haer leet doet, vervverpt ende veroordeelt*, als niet weerdich te wesen, niet alleen eenighe tydelycke Handelinghe met haer niet te willen ghebruycken, maer insonderheydt, de Goddelycke ghemeenschap haer afsegghen, alles door haren Ban, dat sulcx hem aentrecken sal de Heere Jesus, als hem selfs gedaen zijnde Math. 25. daerom moghen sy wel toe zien wat dat sy aenrechten, ten is gheen kleynen ofte gheringhe saeke yemant inden Ban te doen, ghelijck nochtans by velen seer licht ende cleyn geacht wort, maer als wy sullen merken op de instellinghe ende gebruyce des Bans, so sullen wy bevinden dat het is een Band, ofte bindinge, die van God inden Hemel gebonden is, gelyc als zy vande Ghemeente hier op Aerden ghebonden wordt, Math. 18. ende daeruyt wort // verstaen dat Paulus de afsonderinghe noemt een overgevinge des Satans. Ende dat de ongehoorsame ofte wederspannige, van des Duyvels strick gevangen syn. 1. Cor. 5. Daerom heeft oock M. S. den Christelyken Ban, ofte straffe, seer zwaer ende schrickelyck aengezien, derhalven seydt hij: *dat hy hem liever door Gods hulpe, van stuck te stucke, tot den jongsten* 1. Tim. 1. 2. Tim. 2.

1) Zacharia.

Int Fonda.
Boeck int I
Cap. vanden
Ban ofte Ex-
communicatie.

deu. 7. 13.
josu. 6. 7. 8. 9.
11.

1. Reg. 15.
2. Cor. 5.
2. Cor. 12.
rom. 16. Ti. 3.
1. Cor. 5.
1. Tim. 1.

Dese selve zin
ende meynin-
ghe geeft hy
ooc te ken-
nen, in zijn
lieflike Ver.²⁾
letter B. ge-
drukt 1582.

1. Cor. 5.
bl. 95

*Gerichte toe (soo het also moghelijk waere) ontleden laeten*¹⁾, *dan my eenmael recht [nae der Schrift] van des Heeren Dienaers ende sijn Ghemeynte, Bannen laeten.* seydt noch volgende: *Alle wat in Israel [nae VVettelijke Ordeninghe] verbannen worde, 't ware dan menschen ofte Vee, dat moste sterven, ende dat verbannen goedt metten vyere verbrant vvorden, Num. 21.* Eenen verschrickelijcken, ende zwaeren Ban wast, maer nu in Christus Rijke ende Regiment, so men synen grondt ende kracht (wanneer daer geen Boete uyt en volgt) recht inziet, *noch al veel verschrickelijcker ende swaerder,* Want hy en is nu gheen Lichamelijke wtroeyinghe, ofte doot onses Vleeschs, ghelyck Moyses Ban was, so ghehoordt is, noch oock gheen uytstootinghe uyt eenighe uytwendighe steenen Tempelen, ofte Synagogen, ghelyck nu der Joden ende des Werelts ban is, *maer hy is een waerachtige vercondinghe ofte verbodtschap-pinghe van de eeuwige doot onser Zielen, door de oprechte dienaers Christi, metter schrift over alle argerlike vleeschelyke sondaers; ende onbekeerlicke twistmakers; een overleveringhe des duyvels; ja een gemeyne afsegginge, uytsluytinge oft afsonderinge van de Gemeente, Kerke, Lichaem en Rijke Christi, en dat in Christus Naeme met syn bindende // Kracht van sijnen H. Geest ende sterke woordt.*

Daerom vermaendt hy een yeghelyck datse wel toe sullen zien, opdat hy inder eeuwicheyt nimmermeer, met alsoo eenen swaren *Vloec van Christo ende syn gemeente geslagen vvorde, dat hy als een verbande godlose siele buyten Christi H. gemeynte, lichaem, stadt, tempel, Kerke, rijke ende Huys sijn moet, &c.* Ende noch in zijn 12. Cap. seydt hy: *somma, dat sijn eyndelicke paert ende deel [soo hy hem van gantscher herten anders niet en bekeert] den vyrigen brandende poel Helle ende Duyvel sijn sal; Seght my nu, ghy die aldus vrymoedich syt om die Persoonen te bannen die van u by ons comen, ende Christelyke gemeenschap met ons houden, zijt gy wel versekert ende gewis dat sy ooc van God inden Hemel verbannen syn als godloose afvallige, ende met alsulken swaren vloeck syn geslagen, als die uytgesloten ende afgesondert syn buyten Christus rijke, stadt Tempel oft lichame; segt my, hebt ghy haer vercondigt een waerachtige bootschap vande eewige doot haerder zielen, ende hebt ghy haer den Sathan overgelevert, als die geen gemeenschap met God meer en hebben, noch met syn Heyligen, tensy dat sy wederom tot u keeren ende ons verlaten, of anders niet en hebben te verwachten dan die vyrigen brandenden poel, met den duyvel inden afgront der Hellen, durft gy met Paulus wel seggen wy weten dat Gods oordeel na der waerheyt is over*

1) Lees : „laeten woude”. 2) Lees : „Vermaninge”. — Van dezen druk is geen ex. over.

degene die sulcx doen, Rom. 2. Laet my sulcx hooren hebt ghy anders waerheyt, maer ic achte ende houde my versekert dat ghy u wel wagten sult uwen mont daerom te openen, wat doet gy dan anders, dan dat gy oordeelt ende verwerpt tgene dat gy niet en weet noch recht verstaet // En dit bewijst gy genoegsaem met bl. 96 u eygen doen want eenige van die personen die gy gebannen ende afgesneden hebt als doode leden ¹⁾ (volgens J. O. Bekentenisse ten Huyse van G. P. daer hy bekende dattet doode Leden moesten sijn die men afsneet. Ditselve bekend oock Cl. Cl. inde bekentenisse ²⁾, wtgeven met toestemmige van sijn mede hulpers, daer van dat ic J. O. een houde, daer hy onder ander woorden also schryft, namelijk, dat het sodanige argerlijke sonden sijn door de welcke de Mensche waerlyck van Godt ende de gemeenschap Jesu Christi afgescheyden is, siet fol. 338.) ende daernae wederom by u syn gecomen, haer verclarende dat sy onverandert stonden int verstant daerom dat sy by ons quamen ³⁾. Dieselve hebt ghy wederom aengenoemen maer niet als rechte afvallighe die rechtveerdelyck gebannen waren, want dat en wilden sy niet bekennen noch toestaen maer gy sijt met malcanderen verdraghen als twistende broederen, die in twist geleeft hadden, geeft dit niet claerlyck tekennen u groote lichtveerdicheyt int Bannen, en dat gy niet en weet wat ghy oordeelt, vernieticht alsoo u eyghen Ban en maeckse crachteloos, van nul en geender weerden bespottende also u Eyghen wercken ende daden. Nochtans behoort ghy so wel te weten ende te verstaen wat den Ban beteyckent ende te kennen gheeft als dat ghy weet ende verstaet wat den Christelijken Doop ende dat H. Avontmael beteekenen ende te kennen geven, waerdt dat gy Psa. 111. 10. dit inder vreesse Godts (*die het beginsel der vrysheyt ende des ver-* Syrach 1. 16. *stants is*) wel overleydet ghy en soudt nimmermeer met // sulcken G bl. 97 blinden yver voortvaeren om soodanighen te veroordeelen, ofte inden Ban te doen; Off meent ghy dat ghy nu tot desen Ban veel meer rechts en waerheydt hebt, als tot uwe voorgaende Banninghen? Ochlaey! soo zyt ghy seer grootelycx verdoolt, ende ghy misleyt u selven, ende alle die u in desen na volgen, ick verwondere my als ick overdencke uwen handel ende doen, dat ghy (soalst my toeschijnt) daerop so weynich acht neemt; Gy hebt

1) De nu volgende zeven regels zijn door mij tusschen haakjes gezet. In het origineel loopt de tekst door: „dooe leden volgens”; „338 ende”.

2) *Bekentenisse Van de voornaemste stucken des Christelijcken Geloofs, ende der Leere, Dienende tot antwoordt op ... Faukeli ... Babel der Wederdoopers, etc. Gestelt ende wtgegeven, door Cl(aes) Cl(aesz.) ... t'Amsterdam, by Jacob Aertsz. Calom ... , 1624; aldaar, bl. 338. Het boek is aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam.*

3) Lees: „dat sy nog ... daerom dat sy vroeger by ons gecomen waren: dieselve...”.

over ettelycke Jaeren oock afstandt ghedaen, ende u schuldt bekendt, van weghen den generaelen Ban, die uwe voor Vaders gebruyct hadden, inden Twist tusschen *Vries.* ende *Vlaem.* die uwer vele ooc bevestigt hebben door de volgende banningen ende mydingen die daerwt voortquamen Nu desen bant hebt gy ontbonden over degene die daer noch mede gebonden waeren daervan dat ick sommighe personen seer wel ghekent hebbe, dese hebben de uwe op dien tyt aengesproken ende haer verclaert dat sy haer nu hielden voor lieve broeders, ende versochten op haer dat sy nu voortaan by haer wilden comen ende broederschap met haer houden twelck sy hebben afgheslaghen ende geweygert maer sy wilden blyven daer sy waren, teweten by onse gemeynte, dese personen en hebt ghylieden niet ghebannen hoewel dat sy nochtans onse broederen waren ende bleven; waeruyt zijt ghy nu so vrymoedich, ende wat recht en waerheyt hebt ghy meer om de tegenwoordighe te bannen als om de voorgaende; heeftet de waerheyt mogen lyden overde voorighe personen waerom en mach sy dat nu

bl. 98 oock niet lyden, is dan de waerheyt // veranderlijck? O neen, die blijft altyt eenderley daerom so moet hier wt nootsakelyck beslooten worden een van twee, datter een mishandelinghe moet geschiet syn hetsy int niet Bannen vande bovengedachte, of int bannen vande tegenwoordighe, ende volgens dien behoort ghy oock in desen uwe schuldt te bekennen, twelck my een groote blytschap wesen soude, maer sooverre als het met V. L. daertoe niet en ¹⁾ comt doordien dat ghy v noch inbeelt ende v selven wijs maeckt al te groote gherechticheyt ende waerheyt daertoe te hebben, so willen wy uwe verachtinghe ende versmaetheden met lytsaemheyt verdragen, ende ondertusschen tot den Heere onsen God suchten met een bedroeft herte, over uwen blinden yver, daerdoor dat ghy soo vele onrechtveerdige oordeelen hebt uytgesproken, ende hebt den Vroomen daermede verdruct ende bezwaert, tot aenstoot ende arghernisse van vele. Och, off die woorden Christi te recht by u

Math. 7. 1. gedacht waeren, daer hy seyt: *En veroordeelt niet op dat ghy niet veroordeelt en wort*, Ende noch op een ander plaetse seggende:

Math. 12. 7. *VVaert dat gy wist wat dat is, ick wil barmhertigheyt ende niet offerande so en soudi den ontschuldigen niet verdomt hebben*, maer het schijnt dat de barmhertigheyt by V. L. wordt vergeten, niet alleen over den boetveerdigen Sondaer, maer ooc over degene die (naer u opinie) eenich misverstant mochte hebben, ende ghedenckt veel meer op de Rechveerdigheyt Gods, ende leydt die soo wijt ende breet uyt, gelijk of God soo straf ware en so ongenadich,

1) In het origineel staat: „in”.

dat hy oock verdoemen ende verstooten sal die menschen die (na V. L. gevoelen) // mochte dolen int verstant vande afsonderinge, mydinge, opneminge van de buytengetroude, ende wederdoopinge, die eenmael na de ordeninghe Christi gedoopt syn; Maer dat wil ick u ghewaerschout hebben dat ghy wel mocht toesien dat ghy in gheen meerder ofte grooter misverstant en steekt daerom dat gy van Godt mocht verstooten ende verworpen worden, want voorwaer den ontschuldighen ende den Vroomen te veroordeelen als Godtloose afvalligen gelijk als ghy menichmael ghedaen hebt, en is geen geringhe ofte kleyn misverstant, maer een overgrootte dolinge, ende een seer bestraffelijke saecke.

G 2 bl. 99
Als yemant
voor sich sel-
ver doolt in
der lere ende
hy is daer by
stout en vry-
moedich om
synen naesten
te veroordee-
len als Ban-
weerdich, die
nochtans de
waerheyt
heeft, dat is
een groote
misdact en
volgen de Jo-
den in desen
na. Joan. 9.
22. actor. 5.
39.

Daeromme soo vermaene ick V. Lieden noch, uyt een rechte affectie ende goede ghenegentheyt die ick noch tot V. L. draghe, hout op, staet stille, ende laet aff, want het is meer als ghenoech, ende en gaet niet langher voort ghelijck als ghy tot noch toe gedaen hebt, opdat ghy u schult ende misdaet niet grooter en maekt, maer veelmeer mocht verminderen opdat ghy u des niet en beclaegt wanneer als van V. L. sal ghe-eycht ende gevoordert worden van den oppersten Rechter, om rekenschap te gheven van alles wat ghy gherechtet ende ge-Oordeeldt hebt. Ende dit wel overdenckende, V. Lieden in dese saecke mochte verbeteren, ende nu voortdaen u anders bewijzen, opdat de Liefde, vrede en verdraechsaemheyt (die langhe Jaeren is verstoort geweest, ende als onder de voeten is ghetreden) wederomme mochte op-staen ende levendich worden, // om malcanderen in der liefden te omhelsen als Leden van een Lichaem daer Jesus Christus dat Zalichmaecken den Hooft van is ende also malcanderen aennemen gelyck ons Christus heeft aengenoemen Rom. 15. Nu hebt ghy daerop wel acht te nemen, soo de Heere u niet en sal aennemen in sijn genade soo vere ghy in eenighe puncten der leere doolt soo staet ghy in groot perickel. Christelycke leser ick hebbe boven gheseyt oock wat tegedincken van Den ban in vervallen tyden ofte schueringhen om te bewysen dat daervan oock een Contrarye bekentnisse gedaen is gelyc van den ban over de wercken des vleesch, als den inhout is vanden 18 Arttykel, derhalven moet ick my nu keeren tot P. J. Twischt ¹⁾, also ick tot noch toe niet gehoort noch verstaen en hebbe dat hy met sijn medehulpers affstant bewesen heeft van die Banninghe in den Vrieschen ende Vlaemschen Twist ende schueringe, in welken tyt dat haer voor Vaders de Vlaemingen ghebannen ende veroordeelt hebben. Ick en hebbe oock niet

bl. 100

Jan Ja. ²⁾
volc en behoe-
ven dit niet te
nemen tot
haer recht-

1) Lees: „P. J. Twisck”.

2) Jan Jacobs.

veerdicmaeckinghe maer veel meer tot haer bekeringe over haer Bannen en onchristelyck myden daer-in dat sy noch volherden.

G 3 bl. 101

gehoort dat sy enich leetschap betoont hebben over de Banninghe dien sy ghepleecht hebben over Lubbert Gerritsz ende alle die hem toegedaen waren als oock mede over Jan Jacobs ende den synen: van alle dese mishandelinghe is my onbekent haer berou ende leetwesen ende alsoo ick meyne verseeckert te zijn dat P. J. oock mede en geweest is die dese 33. Artikelen beneffins andere geleesen ende herleesen heeft, ende oversulcks deselve Artijckelen, heeft toeghestemt ende verclaert heeft dat deselvighe allesins wel accorderen ende overeen comen // met den Woorde Godts, ende het gevoelen der Gemeente, ende en hebben niet conen bevinden datter een contrary bekentenisse gedaen is, van eenighe Op-geofferde, in die stucken daer van in den Boeck mentie ghemaect wordt.

Soo laet ons nu bezien oft in het stuck des Bans [in vervallen tyden] geen ander bekentenisse gedaen en is, als den inhoud is van haer 28 Artikel, so als deselve by haer beleeft wort.

In den 12.
senbrief.

Wy vinden in Jacob Keersgieters Sendtbrieven die hy uyt de Gevangenis heeft gheschreven, ende in zyn banden schriftelyck heeft verklaert ende bekent, dese navolgende woorden ende redenen, gelijk als ghy lesen keunt in haren ¹⁾ ghedruckten Boeck tot Hoorn 1626. Op Foli 594. in welcken Sendtbrief dat hy alle Oudsten ende Dienaeren der Ghemeynthe in Vlaenderen vermaent: *Dat sy de Kudde Christi soudē weyden, ende bewaeren voor de wilde quāde Dieren, die tweedracht ende arghernisse maken nevens die leeringe Christi* (hy meent daermede de Vriesen, de voor-Vaders van P. J. Twisch met den synen, *want haer woort verslint ghelyck die Canker sieckte ende Verderft ghelyck die Pestilentie: Daerom staetse* ²⁾ *daer in voor ende scheyt u van sulcke lieden; seyt noch vorder, want het wort seer haest gescheurt dat swaerlyck wederom gheheelt can worden, ende daer vergaet soo menich een vuldige Ziele door, en ten is (na myn bedencken) geen gebruyc derschrift in vervallen tyden met den Ban te slechten, hoewel het gheschiedt is door een yver &c.*

bl. 102 En gaet volgende bewysen uyt die Exempelen // des Ouden ende Nieuwen Testaments dat sulcks niet ghebruyckt en is gheweest.

Aenmerckt nu ghy onpartydighe harten off dese Bekentenisse overeen comt met haer Artikel des Bans ende soo als dieselve by haer ghelooft, gheleert ende beleeft wort: Ende soo ghy daer op acht neemt so sult gy bevinden recht contrary, want haer wercken

1) N.l. van de Vriezen te Hoorn; hun martelaarsboek.

2) Staat haar voor, n.l., zooals uit de eenige regels vroeger voorkomende woorden blijkt, de „kudde”, de gemeente.

ende daden overtuyghen haer overmits dat sy in die tyden van twist ende scheuringhen malcanderen gebannen ende veroordeelt hebben wt cracht van den Artikel des Bans, t'en ware dat sy bekenden datse den Ban in haer twist en scheydingen ghebruyckt hadden wt haer eyghen ghoedtduncken, t'welck ick niet en achte dat sy bekennen sullen.

Derhalven, aengesien dat haer Artikel luyt *datmen niemant en mach verschoonen int straffen ofte Bannen* daerom hebben sy het ooc also ghebruyct, in haer scheuringe met Jan Jacobs ende den synen, ende ooc eenige jaren te voren neffens ¹⁾ Lubber Gerrets ende sijn medeLeeraren, als ooc haer ghemeenten, doen den twist was om den Echtmydinghe ende om het Wederdoopen, die van andere na de ordinge Christi ghedoopt waren, als oock om het Bannen over degene die van haer tot andere Doopsghesinden gingen, doen hebben sy het alle met den Ban willen slechten: Jae soo daer yemant was vergeten, door enighe invallende saecken t'sy door vertrecken van d'ene plaetse op d'ander ofte andersins, wanneer dat haer sulcks bekend worde die // moste noch ghebannen wor- bl. 103
den, al wast veel jaeren gheleden, daer ick goede kennisse van hebbe.

Ende opdat ick een weynich terugghe keere, hebben sy niet in den Vlaemschen Twist vele ghemeynten ghebannen ende den sathan overgegeven met soveele Leeraers Dienaers Broederen ende susteren, gelijc *Paulus van Menen* ghetuycht in een seeckeren Brief, daervan de Coppe by my rust, seggende: *want dat is openbaer, dat de Vriesche Leeraers met haer mede-hulpers seer veel broeders en susters ghebannen hebben, omdat sy niet myden wilden die de Vriesen om den twist gebannen hadden*, daerom hebben sy de Vlaemsche versmaet, ende by menichten daerom gebannen: sy hebben ooc D. P. ²⁾ ghe-Bannen als een twistmaecker ende verderver der gemeente ende verdrucker haerder dienaren daervan ick noch Coppe hebbe, namelijk, van de puncten syns Bans. Dese (soo alst my toeschijnt) wort by de kinderen diens ³⁾ voor Vaders hem ghebannen hebben, in grooter weerden gehouden, als oock *Paulus van Menen*, dien sy mede schijnen groot te achten, hem stellende beneffens Jacob Keerssegieter, *een mededienaer* in den Evangelio Jesu Christi, ende alle die Vlaemsche Martelaren die van haer voor Vaders ghe-Bannen zijn ende overal zijn omghebracht in Vlaenderen, Brabant Hollandt, Zeelant, Vrieslant en andere plaetsen, dese allen houden sy voor vrome ghetuyghen Christi twelc sy te kennen

1) D. i.: ten opzichte van.

2) Dirk Philipsz.

3) Lees: „wier”.

gheven door het herdrucken des Martelaersboeck niet alleen van
 bl. 104 1617. // maer oock door desen laetsten druck Anno 1626. tot
 Hoorn, ende hebben daer noch bygevoeght verscheyden vrome
 getuyghen Gods ende navolghers Christi die in onsen Druck Anno
 1615. niet en waren! uyt welcke alles blijktt dat sy alle die Mar-
 telaren houden voor vrome ghetuyghen ende navolghers Christi,
 niet alleen de Vlaem. maer oock de Meerlanders, Hoochduytschen
 ende Waeterlanders, die int Martelaers Boeck ghevonden worden:
 dese alle worden tot den Hemel toe verheven. Maer beminde Leser,
 de tegenwoordige verwerpen en versmiden sy ende en kennen
 haer niet voor ¹⁾ navolgheren ende schaepkens Christi, sy achten
 haren Godtsdienst van gener waerden daerom wederdoopen sy
 degene die van andere Doopsghesinde by haer comen, ende die
 van haer tot andere gaen, doen sy in den Ban, als die van God
 zijn gescheyden, volgens haer 28 Artikel. Ja sy hebben noch in
 dit loopende jaer van 30. namentlyc, Pieter Jansz Twisch tot Hoorn
 met syn medehulpers, als Pieter Cornelisz tot Alémaer, ende Jas-
 per Jansz tot Edam, met haer Gemeenten, een van haer Broeders
 op Tessel Gebannen ende veroordeelt, omdat hy Ghetrouwt heeft
 een Suster by de Vlaemsche Ghemeeynte; Wat dunckt u Christe-
 lycke Leser? geven sy hiermede niet te kennen hoe weynich ofte
 niet, dat sy vande Vlaemsche Gemeenten houden? Immers Jae:
 want hiermede wordt betuyght dat zy haer maer en houden voor
 Ongeloovighe Kinderen der Menschen, daeraen dat de Kinderen
 Gods [dat zijn haer Broeders] niet Trouwen en moghen, oft zy //
 bl. 105 G 5 vervallen in Godts Rechtveerdighe Straffe, met de eerste Weerelt
 Gen. 6. Twelck zy ende haers gelyken, daertoe gemeenlyck mis-
 bruycken, en dat in tweederley forme ende maniere.

Ten eersten soo wort van Moyses getuygt, dat de Heere sach
 Gens. 6. 5. dat des Menschen boosheyt groot was op Aerden, ende alle dat
 opset ende soecken haerder herten alleen boos was altijt;

Ende noch, want alle Vleesch hadde synen wegh verdorven op
 aerden; Ende noch, want de Aerde is vol boosheydt van hen, etc.
 Dit alles wordt soo wel getuyght vande genaemde Kinderen Godts,
 als van de Kinderen der Menschen, alleen Noach met den zijnen
 was daerbuyten vers 18.

Hebben sy nu desen haren Broeder overtuygt, ende overtuygen
 sy alle degene die sy om sulcke ende diergelijke Houwelycken
 verbannen, dat haer herte ende gemoet alleen tot boosheyt streckt,
 ende dat de Aerde vol is van haer boosheydt? Ick acht wel neen,

1) In het origineel is „voor” uitgevallen. Alenson schrijft het wél; b. v. bl. 106.

dat sy daervan niet ghetuygen en konnen, blijkt dan in deser forme haer groot misbruyck.

Ten tweeden, blijft oock daerin, want God de Heere heeft de ghenaeemde Kinderen Gods beneffens de andere, tijdt ende respijt ghegheven 120. Jaer, aleer dat hy haer straffe, maer dese lieden geven sy wel 120. uren respijt? ick twijffele daeraen of sy so lanckmoede zijn alst naer haer zin ende wille mach gaen, maer bannen op de verscher daedt, alle die buyten haer Gemeente Trouwen, hoe Vroom ende Godt-Zalich de Persoon wesen mach die van haer // Broederen Ghetrouwt worden, sonder aen te mercken bl. 106 eenighe gheleghentheydt der saecken, als oock mede sonder eenighe lijdsaemheydt te ghebruycken, ende den tijdt wat aen te zien, opdat sy daerdoor mochten bevinden, off haer Broederen ofte Susteren door sulcke Huwelycken mochten vervoerd ende verleydt worden tot een sondich quaet leven; Maer neen, soo vele lijdsaemheydt en ghedult en is by haer niet, maer zy moeten terstondts Ghebannen worden, en dat om de Trouwe, ende blijkt alsoo mede in deser manieren haer groote misbruykinge; Dit hebbe ick als int voorbygaen kortelijck willen ghedencken op het stuck des Bans, die zy ghebruyckt hebben over haeren Broeder, off zy hierdoor mochten komen tot een naedenken van dese haer groote mishandelinghe, en daervan berouw krygen.

Wat salmen van dese Liederen seggen? mogen zy ¹⁾ wel met goede redenen, de Vlaemsche Op-gheofferde voor Vroome Getuygen Christi houden? Immers neen, Jae gheen dinck minder, aengezien dat zy de tegenwoordighe versmaden, ende als niet en kennen voor Lidmaeten Christi, daerom woude ick haer raden (opdat sy haer eygen Volck niet en misleyden, door het lesen van alle die Opgeofferde, alsof zy te samen vroome Getuygen Christi waren gheweest) dat sy alle de Vlaemsche, Hoochduytsche, ende Waterlantsche Martelaren, uyt het Boeck scheuren ende weghwerpen, ghelijck als sy de levendighe teghenwoordich doen, oft indien dat zy wederom een nieuwen Druck aenvanghen, dat sy die alle te saemen // uytlaten, want sy en connen niet gheen waerheydt (volgens haer doen) soodanige niet houden voor Vroome Ghetuyghen bl. 107 ende oprechte Martelaren Christi, en volgens dien, hadden sy de naedruckinghe, ende vermeerderinge van het Boeck, wel mogen naeghelaeten hebben, ende hadden die moeyte gespaert, sy en behoefden sulcken schijn ofte blinckende Verwe, alle dese Opgeofferde niet aen te strijcken, tot vereieringhe voor de oogen der Menschen, recht off sy seer veel hielden van alle de Martelaren, ghelijck als

1) Tusschen „zij” en „wel” staat in 't origineel fontief: „niet”.

Letter A. 5.
Blat.
Letter B. 5.
Blat.

sy doen in verscheyden plaetsen in haer Voorreden, haer noemende vruchtbaere Rancken aen den Wijnstock Jesu Christi, en datse uyt Godt gheboren zyn, ende diergelijke heerlijke titulen meer, maer de tegenwoordige snyden zy af als dorre Ranken, en verwerpen haer als buyten Godt, daer nochtans vele van de Martelaren zijn gheweest Lidtmaten van de Hooghduytzen, Waterlanders, ende Vlaemsche Ghemeynten, die sy noch tegenwoordigh ghelijck als sy voor vele Jaeren ghedaen hebben, niet en houden voor Ghe-meenten Godts ende Lidtmaten van het Lichaem Christi.

Dat dit waerachtich is, blijet niet alleen uyt de teghenwoordighe daden ende werken, maer ooc wt het I. Artikel des Bans, twele sy over Lubbert Gerritsz gegeven hebben, daerin dat sy onder andere woorden aldus seggen: *hoe dat hy de Echtmydinghe met gebroken schriften casseert, ende nulleert, ende die Dope der Vlaemsc. Hoogduytz. en waterlanders, daer de Franickers en voetwaschers mede vereenigt sijn, in achtinge en in weerden gestelt wort, &c.* Ende in het 5. Artikel des Bans seggen sy aldus: //

bl. 108
Aenmercktsy
noemen diege-
ne die sy ge-
bannen had-
den, affvalli-
gen, ergo
gheen vrome
getuygen die
in sulcken
stant syn op-
gheoffert.

Ten 5, dat hy niemandt die vande Gemeente haer afkeeren, ende segghen sy doet uyt haere conscientie sonder lasteren, ende vereenigen haer met Vlamingen, Hoogduytschen, ofte VVaterlanders, daer Franickers ende Voetwasschers onder begrepen sijn, ende Broederschap houden; soodanige niet begeert te straffen ofte af te sonderen; hoewel sy de Gemeente ende Goddelycke ghemeenschap verlaten, ende met anderen onderhouden, daer niet weynig afvallige onder syn, &c. Hieruyt keunt ghy klaerlijck hooren beminde Leser, waer voor dat sy de Vlaemingen, Hoogduytzen, ende Waterlanders houden; namentlijck, als die, die gheen Christelijck Doopsel en hebben, noch Goddelijcke gemeenschap, ende daerom Ban weerdigh zijn, alle die van haer met soodanige vereenigen: Ende omdat Lubbert Gerritsz sulex met haer niet en conde verstaen als oock zijn mede-Dienaren, ende Ghemeenten, so hebben sy (te weten P. J. Twisch ofte sijn voor-Vaderen, diens voetstappen hy volght) haer in alle plaetsen ende Steden, met groote menichte Gebannen, als Godloose afvallighe Menschen, ende als dan gheschouwt ende gemijdt, als niet waerdich eenighe ghemeenschap met haer te hebben, in eenige tijdtlijcke dinghen, ende die soodanige niet en conden myden (alsoo zy vrome Lieden waeren) die moesten oock al ghebannen, ende den Sathan overghegeven worden; Ende aldus hebben zy't alles met den Ban willen slechten, uyt kracht van den Artikel des Bans, recht contrary Jacob Keersgieters Bekentnisse, ende in desen mis-
bl. 109
daet staen zy noch, ende volherden // daerin, sonder dat zy eenmael haer schult daerover bekennen, ende bidden om vergiffenisse, twelck ick haer van harten wensche, dat haer Ooghen des ver-

standts 'in desen mochten geopent worden, opdat zy haer dolinghe ende vergrijpinge mochten zien ende kennen, ende alsdan verbeteren 'tgene dat sy verdorven hebben.

[VI. bl. 109—136. Van de mijding en nogmaals van den ban en de menschwording. Ten opzichte van de mijding zijn niet alle martelaars eenstemmig met de Friesche 33 artikelen, bl. 109 vgg. Volgens deze moeten kinderen hunne gebannen ouders, man en vrouw elkander mijden; er waren er, die dit ook deden, bl. 113 vgg. Over 1 Cor. 5:11, bl. 117—121. Het verdrag, over de menschwordingsleer in 1555 te Straatsburg gesloten, bl. 121—125. Milder opvatting over menschwording, ban, mijding, vooral echtmijding, bij de oude Hoogduitschen, ook bij Menno, bl. 129—134. Twisck en Outerman mogen volgens hunne artikelen tal van oude martelaars en ook Menno niet voor echte Christenen houden.]

Ten derden, wil ick komen tot het stuck des Mydens, ende be- zien of dese beschuldiger met alle zijne medepleghers ende toe- staenders (in zyne Articulen) waerheydt heeft gheschreven, *dat gheen vande Opgeofferde een contrary Bekentenisse soude ghedaen hebben, maer eenstemmich souden gheweest syn*; Twelck een groote faute is: Want het tegendeel is alreede ghehoort, ende sal noch ghehoort worden: Want daer is gheweest dien Vromen Godtzalighen Man ende Ghetuyghe Jesu Christi Mathijs Servaes, een Leeraer vande Hooghduytze Gemeente, die int Martelaers Boeck gedacht wordt, dees en heeft niet bekend gelijkformig ofte eenstemmigh met haer 29. Artikel, maer recht contrary; Want aldus luyden zijn woorden in zijn I. Brief aen *H. K.* ende alle die ghestelt waren om de Kudde Christi te Weyden, ende te waeken over de Zielen der Menschen, segghende.

Daerom weeght de sake altijt wel op de waeghschale des Godde- lycken vvoorts, opdat so wat gy straft, oordeelt, ende vergeeft, dat sulcx ooc voor het Oordeel Gods recht geoordeelt, gestraft ende ver- geven sy, ende dat also u Oordeel ende Godts // Oordeel, u Straffe bl. 110 ende de Straffe Godts, u vergevinge ende Gods vergevinge over een- come. VVacht u ooc dat ghy niet hooger op en klimt inde Mydinghe, opdatse u niet tot eenen val en dye ¹⁾: vvant die mydinghe is vvel goet, vvanneer mense niet en misbruyct, maer alleen daer toe, dat men de erghernisse (daer toe sy dan verordineert is) verhoede. Soo moetmen nu toesien datmen niet een kleyne erghernisse daer mede en

Waerschou- winghe van Mathijs S. op dat sy niet anders en sou- den oordeelen ende straffen

1) „Tot iets dijen” of „diën” is „tot iets worden”.

dan het gene
dat van God
gestraft ende
geoordeelt is;
hy waer-
schuwt ¹⁾
haer ooc voor
die hooge
scherpe my-
dinge dat sy
haer daervoor
wachten sou-
den.

soect te verhoeden ende een grooter daermede aenrecht. Laet u het eerste gebodt vvelck een belofte heeft aenghelegghen sijn; Naementlyck, Nota ghy Kinderen weest gehoorsaem uwe Ouders, als den Heere, dit is een uytdruckelijc woordt, daerom weest hierin sorchvuldich, &c. Seydt noch vorder: Dit en schrijf ick u niet lieve Broederen, dat ick u daermede yet nieus aengeve, maer dat ic u des ouden indachtich make; want ick hadde geerne datmen sorchvuldich vvare, ende die eene schrifture niet soo scherp en hielde, datmen de ander daerdoor bracke: VVant daer vallen ondervvijen sommighe soo plotselijc op het myden, sonder alle bescheydenheyt ende medelijden met den gevallenen, daerom vvil ick dan een sorge voorstellen.

Dus verre Mathijs Servaes. //

- bl. 111 Hieruyt kanmen merken ende verstaen hoe dat desen Vroomen ende ghetrouwen Herder vande Kudde Christi, de Mydinghe gelooft, geleert, ende beleeft wilde hebben, namentlic, datse niet hoogher daerin opklimmen en souden, maer blyven by haer Oude ghebruyck, twelck hy haer indachtich maeckte, overmits dat de nieuwigheden van dat hooghe, scherpe myden (als in Nederlant geschiede) van sommighe Overlandtsche Broederen begon aenghenomen ende ghebruyckt te worden, sonder alle bescheydenheyt, tot een groote erghernisse.

geintituleert
een seer gron-
delycke ant-
woordt, Ghe-
druct tot Har-
lingen. 1587.
op letter B.
Fol. 7.

Hiertegen heeft hem Mathijs Servaes gesteldt, als een sorchvuldighe Wachter over de Ghemeente, die oock zijne mede-Dienaeren daertoe vermaendt heeft, opdat sulcx niet inbreken en soude, ende opdat sy alsoo niet souden afgebracht worden van haer oude vastigheydt, daertoe dat de Nederlandtsche, als M. S. met den synen, arbeiden om sulcx te weegh te brenghen: ghelijck als men dat mercken kan uyt M. S. schryven selff: Want hy schrijft dat *Lemmeken (een Hooghduytsch Leeraer synde) soude gheseydt hebben, Soo haer die Overlanders niet en vvilden ghesegghen laeten, ende Zijlis en Hendrick by haer blyven vvilde, soo vvil ic mijn tot de Neerlandtsche Broederen maccken: Ende noch soude hy begheerdt hebben eenen ghetrouwen Broeder ofte twee, tot hulpe, opdat alsoo // den Ban ende de Mydinge met ghevoeghe by den synen mochte ingevoert worden, etc. Daeruyt dat claerlijk blijktt, dat de Overlanders ofte Hoochduytsche broederen en ghemeynten van die harde Banninghe ende scherpe mydinghe niet en hebben gheweten, noch ghelooft, noch gheleert veel weynigher beleeft; anders*

1) In het origineel: „... ende geoordeelts ghy waerschut haer ...”.

en waert niet van noode gheweest datselve aldaer in te voeren. Indien dat sulcken ghebruyck by haer waere geweest, Derhalven soo waarschout Mathys Servaes dat sy (te weten die Leeraers) haer daervoor souden wachten opdat sulcks niet en soude ingevoert worden. Waer blijft nu dese beschuldiger, die niet alleen den Leser soeckt wijs te maeken, dat die Hoochduytsche Martelaren die alomme int boeck gevonden worden, eenstemmich souden gheweest hebben met sijn Artikelen, ende dieselve alsoo Ghelooft gheleert ende beleeft souden hebben maer hy wil oock den Leser wijsmaeken, dat gheen van de Opgheofferde een contrary Bekenentnisse souden ghedaen hebben. Twelek hier anders openbaerlijck aen Mathijs Servaes is blijkende beneffens de drie voorgaenden Puncten.

Ten anderen wil Mathijs Servaes datmen dat eerste ghebodt t'welck een belofte heeft sal onderhouden ende dat sy daerin sorchvuldich souden zijn datmen de ene schriftuere niet soo scherp en streng en soude houden, dat die andere daerdoor soude gebroken worden; Daermede dat hy te kennen geeft datmen de Schrif-tuerplaetsen daerwt dat de Meydinge ghenomen */f* wordt, niet so H bl. 113 streng en so hart drijven sal dat daerdoor dat eerste Ghebodt, twelek een belofte heeft ghebroocken wert! namelijk *ghy Kinderen weest gehoorsaem uwe Ouders als den Heere*, so wil hy dit hebben, dat de Mydinge moet wijcken en gheen plaetse behouden tusschen Ouders ende Kinderen oft al die Ouders afvallich waren maer dat de Kinderen moeten ende behooren haer Ouders gehoorsaemheydt te bewysen. Dit is recht contrary bekendt, als den inhoud is van haer 29. Artikel daer sy seggen *dat inde mydinge niemant verschoont noch uytghenomen en wordt, het sy Ouders ofte Kinderen*. Het is oock alsoo haer ghebruyck ende belevinge, dat de Kinderen haer Ouders moeten schouwen ende mijden, hetzy ooc waerom datse Gebannen worden: Al ist schoon dat sy vroom leven ende wandelen (gelijck als ser vele alsoo Ghebannen worden) soo en moghen de Kinderen die by de Ghemeente zijn, haer Ouders gheen gehoorsaemheydt bewijzen: jae al waeren sy kranck ende met Zieckte bezwaert, soo en mogen de Kinderen haer Ouders gheen behoorlycken dienst bewysen, maer sy moeten uyt den Huyse by andere gebracht worden, om bedient te worden. Dit weet ick dat waer is, ende dese liefde loose onteeringe der Ouderen, wordt noch al bekleet met den name van Godlycke gehoorsaemheydt, als vloeyende uyt Gods Liefde. Ick hebse gekent die den Vader weygherden een sack te ontbinden ende los te maken, soo veel gehoorsaemheydt en mocht de Vader niet verkryghen. Als ser

bl. 114 oock eenige Kinderen zijn die daer werken ende arbeyden // voor den Vader tot welstant van de huyshoudinghe, ende om enighe oorsaecke wordt ¹⁾ gebannen, soo moeten de kinderen dat werck ende dien Arbeyt laten staen ende daer wt scheyden, tot groote schade ende nadeel inde huyshoudinghe: ende dit alles onder een schijn

Math. 15. 6. van Godtdiensticheyt na den *Pharizeeuschen aert*, doende alsoo Godts ghebodt te niet om haerder insettinghe wil; Ende daer wt komt dat de kinderen haer behoorlijke eere ende ghehoorsaemheydt neffens de Ouders niet en bewysen, gantschs contrary het ghevoelen ende die belidinghe van Mathijs Servaes. Wt welcke dat blijktt haer onwaerachtighen ydelen roem, te weten, *Dat alle de Martelaren haer Bekentenisse soudent bestemt en beleeft hebben.*

Ten derden, is in Mathijs Servaes aen te merken, dewyle dat hy sorge heeft ghedragen, opdat de Kinderen haer Ouders niet en soudent Myden, des Bans halven, maer blyven in haer ghehoorsaemheydt, alsoo bewysende haer behoorlycke Eere, veel weyniger soude hy toeghelaten hebben, dat de Man zijn Vrouwe, en die Vrouwe haere Man soude schouwen ende Myden, naedien dat sy twee een Vleesch zyn, oft al een van beyden mocht Ghebannen zyn. Ten is ooc zijn verstant noch gevoelen niet geweest, Want die Hooghduytze Leeraers en hebben dat noyt gheleerd, Ghelooft, noch beleeft, ghelyck als men dat klaerlyck merken can uyt den Brieff, die Zijlis en Lemmeken aen M. S. hebben ghesonden van

bl. 115 H 2 weghen die andere Hoochduytze Leeraers ende Outsten // die uyt veele landen tot Straesburch vergadert waren, Anno M.D.L.VIJ. daerin dat sy aldus schryven:

Noch sijn sy hartelyck begheerende aen de Nederlandtsche Broeders, dat sy niet en raden Man ende Wijf vanden anderen te gaen, om des Bans wille, want daer soude soo veel meer schade ende laster uyt volghen, als Godts prijs ende ghewin der Zielen: VWant dat ghebodt des Echtstants draeght veel meer dan de Mijdinghe, &c.

Daer wt datmen immers als met open oogen sien can dat de Hoochduytse Leeraers 't verstant gheensins ghehadt en hebben, dat Man ende vrou malcanderen soudent myden ende ontrecken, t'ghene dat sy malcanderen belooft en toegheseyt hebben. Het en is oock niet sonder bedincken oft Mathijs Servaes is oock mede gheweest in die vergaderinghe, alsoo hy mede een Leeraer was

1) Lees: „wordt de Vader”.

ende dit maer ontrent zeven ofte acht. Jaer en is gheschiet voor
sijn ghevanckenisse, soo datter weynich ofte niet aen is te twijffe-
len, oft hy is in die vergaderinghe al mede gheweest.

Ende alsoo die Hoochduytsche Leeraers dat harde scherpe Ban-
nen ende Myden, met t'samen haer Ghemeenten niet en conden
aennemen, so hebben dese Nederlansche Leeraers (dewyle dat sy
verandert waren gheworden in haer voorgaende Leere des Bans
ende Mydens) // soo en hebben sy met de Hooghduyzen niet bl. 116
konnen vereenigen, alsoo sy om haer selfs eyghen veranderinge
willen, in Nederlandt verlieten ¹⁾ de Waterlantsche Gemeenten, die
te samen Een gheweest waren, omdatse haer nieuwigheden niet
en konden aennemen noch volghen. Ende aldus hebben sy haer
selven opgeworpen ende afgedeelt van haer oude Broederen, daer-
mede sy lange Jaren Christelijke Gemeenschap in Liefde en Vrede
hadden gehouden, ende zijn alsoo gheworden een eyghen Volck
op haer selven, recht off sy dan alleen waren gheworden [door
haer veranderinge] het Volck des Heeren, ofte die Ghemeynte
Jesu Christi, ende hebben alsdan andere vermaendt, ende onder-
wesen, datse haer voor de Waterlanders soudent wachten, ende als
afvallighe soudent schouwen ende myden, al hoe wel datse haer niet
en hadden gebannen, maer verlaten ende daervan afgescheyden
waren. Aenmerckt beminde Leser, hoe dat haer eyghen Ghemeyn-
ten die sy te vooren eensdeels selve ghebouwt ende vergaderdt
hadden, met haer voorgaende Leere (daerby datse begeerden te
blyven) nu voortaan gheen Gemeenten Gods en mochte verstrecken.
O groot ende grof onverstandt! wat brengt ghy al dolinghe in 't
Landt? Wat hebt ghy argernisse aengericht by vele eenvoudighen
herten ende Ghemoeden? Derhalven wel te bidden staet, ende
hertgrondelyck te begeeren is aen den Vreed-lievenden Godt, dat
hy doch door zijn groote goedertierenheyt en ghenade aen Syon
wil ghedencken, ende haer Zegenen ende Gebenendyen, dat hy //
Jerusalem wil bouwen, ende brenghen te samen den verstroyden H 3 bl. 117
in Jsrael; Want de Herders die de Kudde vergadert ende by een Psal. 51. 20.
ghebracht hadden, die hebben sy ²⁾ wederom verstroyt in verscheyden Psal. 147. 2.
doolweghen. Hezec. 24. 5.

1) In 1555. Niet de (vrijzinnige) Waterlanders hebben zich dus afgescheiden, maar de strenge, stijve Vriezen zonderden zich van de tot dusver gemeenschap-
pelijke gemeenten af. Zij banden echter daarbij elkander niet overal, zooals hier
en eenige regels verder („niet hadden gebannen”) blijkt. Zie *Doopsgezinde Bijdra-
gen*, 1894, bl. 36, aant. 1; maar ook bl. 55 van dit deel der *Bibliotheca*, aant. 3.

2) „Ze”?

Beminde Leser, dit moet ick noch als een aenhechtsel daerby voeghen: Het is by veele wel bekend dat sy het Artikel des Mydens in alle Weereltlycke handelinghe, als Eten ende drincken, etc. voornamelyck willen bewysen uyt 1. Cor. 5. 10 ¹⁾. als wesende haer principaelste Fondament, welcke spreucke sy oock aenghe-
teyckent hebben op haer 29. Artikel. ende en willen niet toelaten dat yemandt die woorden Pauli: *Met aldusdanige en sult gy niet eten*, op een eten des Avontmaels soude uytlegghen ende verklaren, in welken tijdt datmen nochtans insonderheyt houdt ende ghebruyckt het Paesch Feest des Nieuwen Testaments, tot een gedachtenisse van dat Opgeofferde Paesch Lammeken Jesus Christus ghebenendijdt, ghelijck als D. P. ²⁾ datselve oock te kennen gheeft in zijn Fondament-Boeck; Dit verwerpen sy als een groote dwalinghe, ende verkeerpinghe vanden rechten zin ende meyninge des Apostels Pauli, maer hoort nu hiertegen een gantsche contrary bekentenisse van Heyndrick Terwoordt ende Jan Pietersz, Opgeoffert tot Londen Anno 1575. alwaer sy in haeren eersten Brief, op Fol. 874 ³⁾. Gedruckt tot Hoorn 1626. aldus schryven ende be-
Eph. 3. 27. kennen (sprekende van het Avondtmael des Heeren): ten anderen
bl. 118 soo moet de Gemeynthe die van den // Broode eten sal, een on-
1. Cor. 5. 6. straffelijke Gemeynthe zijn, soo Paulus seyt: *VVy hebben een Paesch-Lam, dat is Christus voor ons gheoffert, daerom laet ons Paeschen houden, &c.* Ende verhaeldt alsoo volgende den Tecxt, van het 6. Vers. tot het eynde van het 10. daer Paulus dese woorden gebruyck, *Met aldusdanige en sult ghy niet Eten*. Hierop seggen nu dese Mannen aldus: Naedemael wy opentlyck sulcke wercken aen haer Gemeynthe bevinden, *Soo verbiet ons Gods VVoordt, met hen des Heeren Sacramenten te gebruycken*. 1. Cor. 5. 7.

Hier hoortmen opentlyc een anderen Grond en Confessie van dese Mannen, over een van haer voornaemste Schriftooyrplaetsen, daermede dat zy haer Artikel des Mydens willen bewysen in het Weereltlyck eten: Maer dese hebben verstaen, ende verklarent op het eten van des Heeren Avontmael; Blijck derhalven oock een contrarye bekentenisse; Het verwondert my dat sy dit niet hebben connen mercken noch verstaen nadien dat sy desen brief daerby ghevoeght hebben, want in onsen Druck tot Haerlem. 1615. en staet sy niet.

Dus veel heb ick willen anwijzen Beminde Leser wt de Historie der Martelaren daervan dat desen Beschuldigher ende de

1) Lees: 1 Cor. 5:11.

2) Dirk Philipsz.

3) Hier moet worden ingevoegd: „van het Martelaarsboek”.

zijn haren Roem draghen, ende laten haer hooren alsoff sy int overlesen niet hebben connen bevinden dat enighe van die Opgeofferde een contrary Bekentenisse soudē ghedaen hebben, maer dat sy alle eenstemmich soudē gheweest hebben met haer 33. Artijkelen; Jae segghen in haren tytel *ghelijck als men in de Historie der // ghetuyghen Jesu Christi sien ende Lesen mach* t'welck ick bl. 119 houde voor een dubbelde onwaerheydt.

Want ten eersten, soo en kan men nergens zien noch lesen, dat de Martelaren eenstemmig zijn gheweest met alle haer Articulen, 'twelck sy noemen *Bekentenisse des gheloofs*. Dit (segge ick) en is nergens te lesen, ende oversulcx en kan men niet zien int gheheele Boeck.

Ten tweeden, soo zie ende lese ick recht contrary, als dat ettelijcke een ander belydinge gedaen hebben in eenighe Artikelen, ghelijck als nu ghehoort is. Daeruyt dat een yeghelijck kan verstaen hoe dat dese lieden handelen, soeckende den Leser wijs te maken dat de Leugen Waerheydt is, om haer te abuseren; Recht soo veel Martelaren hebben wy, die alle eenstemmich met ons ghestaen hebben in dese Artikelen (wy die haer naevolghers zijn) en daarom hebben zy overgegeven Lijf en goed, Vlees en Bloet, en alles wat sy hadden op deser Werelt.

Dit is het ghene dat zij soecken den eenvuldighen (die niets beters en weeten) wijs te maeken. Maer ghy onpartijdighe herten en ghelooft dat niet, want ten is geen waerheydt, maer onwaerachtich, ende een groote mislach, ende faute.

Sy hebben noch onder aengevoegt de woorden Paulij, daer hy seyt (sijn oogemerc hebbende opt geloove der out Vaderen) aenghesien dat wy denselven Gheest des Gheloofs hebben, etc. Soo 2 Cor. 4. 13. verre als sy met die woorden (*den selven geest des geloofs*) meynen hetselve verstant ende ghevoelen van haer drie en dertich Artijkelen // twelck sy met de Opgeofferde gemeen ende een hebben. bl. 120 Soo vraegh ick haer wie dat sy daermede meenen? de Meerlanders, Hooghduytzen, off de Gemeente voor M. S. opkomste, als oock voor de veranderinge, doen zy met de Waterlanders noch eenich waren, oft meynen sy Jaques Dauchij, Hans van Overdam, Mathijs Servaes, Hans Bret? Ick acht sy sullen neen seggen, so en past dan die schriftuyrplaetse daer niet, alsoo sy denselven Gheest des Geloofs met dese ghenomde niet en hebben, dat is, niet eenig en syn in verscheyden leerpunten, of is haer meyninge datmen denselven geest des Geloofs [met die Outvaderen inde Wet, Ja oock voor de Weth] alsoo ooc met vele Opgeofferde hebben kan, sonder toe-stemmen ende beleven van alle haer 33. Artijkelen? Seggen sy daerop Jae, soo kan men dan den Geest des

geloofs hebben, al en heeftmen niet al eenderley Verstant in eenighe punten der Leere, maer ick twijffele off zy dat sullen toestaen ende bekennen, waertoe is dan die Schriftuyrplaetse daer ghestelt, anders dan om den Eenvuldigen te misleyden, ghelijc off zy seggen wilden: alle dese Martelaren hebben met ons ende wy met haer denselven Geest des Geloofs, dat zyn deselve Artikelen ende Leer-puncten, Geloofte ende Geleert, die wy hier stellen.

Maer wat moeten dese lieden haer selven inbeelden, datse de zienden willen blind maken, ende een doeck voor de Ooghen binden met haer Artikelen? Het is al te vergheefs, het Net voor de

Prov. 1. 17. Ooghen der Voghelen uyt te spannen, (nae 't ghemeene spreek-
bl. 121 woordt) want vele we-//ten wel beter, ende sy selfs wetent ooc

Luc. 24. 17. wel; want zy en zijn gheen Vreemdelingen te Jerusalem, die niet weten en souden watter gheschiedt is. Want het is openbaer uyt de Boeken ende Brieven die noch voorhanden zijn, daerin dat men zien ende hooren kan, dat die Meerlantsche ende Hoogduytsche Gemeeynten met haer Leeraers, als oock de Nederlantsche Leeraers, met haer Gemeeynten, alle dese Articulen niet en hebben Geloofte, Gheleerdte, noch beleeft; in welcken tyden datter vele Vroome zijn Op-gheoffert. Dat dit waerachtig is, blijft ten eersten aen de Meerlandsche ende de Hooghduytschen, niet alleen int Artikel van den Ban ende Mydinge, maer oock in den Artikel van de H. Menschwerdinge Jesu Christi, als boven gehoort is. Ende datselve wordt oock bevestight door het Verdrach tot Straetsburgh Anno 1555. den 24. Augusti, daer de Hooghduytze Leeraers zijn vergadert gheweest, ende hebben besloten malcanderen te verdraeghen, in 't stuck van de Menschwerdinge Christi, ende daerom niet te Disputeren vande hercomste zijns Vleeschs, ghelijc voorheen geschiet was, daerdoor dat de Broederlycke Vrede ende eenigheydt was weghghenomen; Want de eene verstont *dat Christus sijn Vlesch hadde aen genomen van de H. Maghet Maria*; De ander verstont het teghendeel. Dese Questie hebben sy met malcanderen wechghenomen ende nedergeleydt, ende soodanighe Disputen verworpen als een Timmeringhe aen een onnoodighen Tooren, ghelijc als men uyt het Verdrach zien ende verstaen kan, twelck aldus is luydende: //

bl. 122 *Verdragh ghemaect by de Broederen en Ousten tot Straes-
burgh, vergadert van wegen de wetenschap van de herkomst des vlees
Christi.*

Nadien wy Broederen ende Oudsten, tot vele malen zijn veroorsaecht, oock dickwils ende op menigerleye wijze ende male, heen ende weder zijn gedreven geworden, vande

Menschwerdinge Christi te spreken. Gelijc wy dan altijt schuldigh ende bereyt zijn gheweest ende noch zijn, eenen yeghelicken reken-schap te gheven, die den Grondt onses gheloofs vordert, ende der hope des Gheloofs die ons is. Soo zijn wy Dienaren ende Oudsten wederom aengesocht gheworden, vanden Broederen diemen Hofmanschen noemt, ende vanden Broederen in Nederlandt veroor-saeckt, ende alsoo uyt vele plaetsen tot Straesborgh te samen ghe-komen. Ende als wy desen Artijckel met ernst hebben betracht, soo is door Gods genade bevonden: Als dat men de Mensch-wer-dinghe Christi tot noch toe, te hoogh ende te leegh ghedreven heeft, door misverstant op beyde zyden. Doort welcken de Vrede ende Broederlicke eenigheyt wegh-ghenomen is: twelck wy dan billick onsen onverstant toemeten, ende ons voor den Heere be-klaghen, ende alsoo wy daerom onse schade hebben aengesien, ende de Schrift inde vreese Gods overgheleyd, die wy billick overal ghelooven sullen, ende gheene metten andren omstooten ende ghe-looffloos maecken. //

Want gelijck als de Schrift haer aen velen plaetsen laet aensien bl. 123 als of Christus zijn vleesch uyt den Hemel gebracht heeft Joan. 1. 3. 6. 7. 8. 14. 16. 17. 1 Cor. 15. Heb. 1. 7. 13. Apoc. 1. In gelijker wyse laet haer de schrift ooc aensien als of Christus zijn vleesch van Maria ontfangen ende aengenomen heeft, Gen. 3. 22. Deut. 18. 2. Reg. 7. Esai. 11. Psal. 131. Actor. 2. Rom. 1. Phil. 2. Hebr. 2. apoc. 5.

Maer niet alleen dat, dan oock dat hy de Vader sy, Esai. 9. Joan. 14. Ende Godt selfs Mich. 5. Bar. 3. Joan. 1. 20. Rom. 9. 2 Cor. 5. 2 Tim. 3. 1. Joan. 5.

Alsoo wy dan tot noch toe, ghelijck als aen eenen onnodighen toorn hebben willen timmeren: soo heeft oock de Heere onse spraecke verwert, alsoo dat byna niemand den anderen heeft verstaen konnen, Dat is misschien daeromme gheschiedt, nadien wy ons onderstaen hebben, meer te weten, dan men weten soude Rom. 12. ende dat wy die Schrift niet genoegh hebben gheacht, welcke spreeckt: die dinghen welcke u te swaer zijn, daer en vraeght niet na: ende wat u te geweldigh is dat en wilt niet ondersoecken. Maer wat hy u voorleydt, daer tracht na: want verborgene dingen en hoeft ghy niet, Eccl. 3. Daerom bekennen wy, dat wy nu voortaan sullen en willen, door Gods genade, zijn geboden joan. 13. 14. 15 ende ordonnantien Mat. 18. waarnemen, om dieselve te houden in een afgesturven leven, met een reyn ende gelaten herte, inde waerachtighe Godzalicheyt te wandelen: want daerinne staet de zalicheyt, ende is de kennisse Gods ende Jesu Christi, joan. 17. // alsoo gheschreven staen: want u te bekennen is bl. 124

volkomene vromigheydt, Sap. 15. Ende *Aen dien bekennen wy, dat wy hem gekent hebben, soo wy syne gheboden houden, Wie daer seyt ick kenne hem, ende en houdt zijn ghebodt niet, die is een leughe-naer, ende in sulcken en is gheen waerheydt, Maer wie zijn VVoordt houdt, in sulcken is voorwaer de Liefde Gods volkomen,* 1 Joan. 2.

Sy achten dat een eenvoudige belydenisse van Christo, ghenoeget saligheyt zy.

In dien sullen wy hem de eere geven, soo wy zijnen Woorde, over al ghelooven, ende bekennen waerachtich te zijn: welcke bekennen ende betuyghen Christum waerachtich Godt, na den inwendighen Ephes. 2. Ende nademael niemandt zijn gheboorte vertellen en kan Actor. 8, soo ghelooven ende bekennen wy hem met Petro, Martha ende de Besnedene, eenen Sone des levenden Vaders, Mat. 16. Joan. 11. Actor. 8. Ende willen alsoo in onse eenvoudigheydt by der Schrift blyven, welcke betuyght ende bekendt: *Dat woordt wert Vleesch, ende woonde onder ons,* Joan. 1.

Nadien het nu niet alleen periculeus maer oock strafbaer is, den Woorde af oft toe te doen, Deuter. 4. Pro. 30, Apoc. 22. soo willen wy onze vernuft, onder de gehoorsaemheydt Christi, ghevanghen gheven, ende hem op alle plaetsen bekennen, nae der Schrifture: ooc dat Godloose leven en allen boosen schijn, meer straffen met een Christelijke ende Godzalighe wandelinghe, dan met den monde.

bl. 125 Ende dan nu voortaan nae-laeten te spreken, // beneffens die klare Schrifture, hoe verre ofte nae, hoogh ofte leegh, Christus Mensch gheworden zy, ende daerover met getrouwe waerschouwinghe aendenghenen die wy hooren, dat op dese plaetse neffens de Schrift spreken, gelijc ghy oock bekendt ende bewillight hebt, sulcx met ons te doen, te weten:

Philips van Danckelsz.

Lourens van Mundelsz.

Quirijn van Nachalden.

Veltijn van Bethen.

Martijn Snyder.

Genomen uyt de Copie, getrouwelick ghetranslateert ende overgheset uyt de Hoogduytsche, inde Nederlandsche tale, door *I. H. V. P. N* 1). In Amstelredam, Anno 1610. den tweeden September.

Dit mogen onse afgedeelde Broederen ooc wat nadencken die haer hoochduytsche laten noemen, opdat sy hier wt sien mogen hoe wijt ende verre dat sy afgheweeken zijn van haer voorgaende Leeraers ende haer enicheyt, dewijle dat zij ons eensdeels verlaten hebben, omdat wy noch int selve verdrach staen, want dat is wel

1) De schrijver (Carel van Gent ?) van *Het beginsel en voortganck enz.*, in dit deel der *Bibliotheca* herdrukt.

een van die principaelste Oorsaecken, daerom dat sy ons hebben verlaten, en van ons zijn ghescheyden.

Maer eer dat ick vorder gae int bethoonen hoe dat de Duytsche Leeraers ghestaen hebben int stuck der H. Menschwerdinge Christi, // soo moet ick onse af-ghescheyden Broederen wat voorstellen, op- dat sy haer daerop wat moghen bedenken, en dat is dit: De Vlaemsche Leeraren met haer Ghemeenten, schryven in haer Olijftacxken ¹⁾: *Dat de eene Ghemeente van de andere niet en mogen scheyden, tensy dat te vooren sekerlyck ende onfeylbaer blijft, dat degene daer sy van scheyden, soude eerst van Godt ende Christo [door verlatinge des Zalichmakenden geloofs, of openbaer verloop in vleesche-lyke wercken] afgescheyden sijn, &c.* ziet Fol. 66. inden Brief ¹⁾. bl. 126

Nu moet ick u vragen, ghy die u selven van ons aff-gescheyden hebt ²⁾, Zijdt ghy met de Vlaemsche Leeraers ende haer Ghemeenten hierin Eenich? (alsoo ghy versoect met haer Vrede te maken) verstaet ghy dat wy het Zalighmakende Geloof hebben verlaten? omdat wy met u oude voorgaende leeraren bestemmen dat men malckanderen int stuck der H. menschwerdinghe behoort te verdragen ende dat het disputeren om de hercomste des vleesch Christi een Timmeringhe is aen een onnodighen Tooren, welck verdrach van uwe leeraers gy nu tegenwoordigh verwerpt ende van geender weerden en houdt, ende omdat wy tselve noch in eeren ende in weerden houden hebt ghy ons verlaten ende syt van ons ghescheyden als de principale oorsaeke zijnde.

Seght my, syt ghy nu versekert ende is het onfeylbaer, dat onse Ghemeenten om dese verdraeghsaemheyt, van Godt ende van Christo // zijn afghescheyden, de wyle dat ghy u selven van ons bl. 127 afghedeeldt ende ghescheyden hebt, ende gheen Christelycke Ghe-meenschap meer met ons en begheert te gebruycken; Daerom indien dat ghy dit niet versekerdt en zijt, wat hebt ghy dan anders gedaen ende aengherecht met u scheyden, dan dat ghy ghehandeldt hebt (volghens het schryven vande Vlaemsche Leeraeren ³⁾) teghens de Goddelycke ende Natuyrlycke Liefde, en teghens des Heeren Woord, dat heel anders leerd (segghen sy) dit sult ghy van haer

1) Zie Blaupot ten Cate, *Holland*, I, bl. 325. Dit *Olijftacxken* van 1626 (n.l. het schryven, dat zoo heet en waarvan de belijdenis van dien naam slechts een gedeelte uitmaakt) is in 1627 uitgegeven samen met den „Brief tot Vreed-bereydinge”. Aan dezen laatsten „Brief” zijn zoowel de woorden ontleend, die hier, als die, welke in het begin van bl. 127 worden aangehaald. In den druk, die achter de *Handelinghe der ... Vlaemsche en Duytse ... Gemeeynten, Gehouden tot Haerlem 1649*, Vliissinghe, by Geleyn Jansz, 1666. komen zij voor op bl. 30.

2) Bij de afscheiding in 1613. Zie daarover Van Douwen, *Socnianen en Doopsgezinden*, 1898; bl. 48, 49 vgg.

3) Zie aant. 1 hierboven.

moeten hooren ende verdraghen, dat u dit te laste ende bezwaringhe wordt opgheleyt: Voorwaer een groote misdaet. Of sout ghy u selven wel inbeelden [door een eyghenghewaende gerechtigheyt] daervan wel verzekert te zijn? Ick acht, ende houde het daer voor, dat ghy u wel zevenmael sult bedencken aleer ghy dat sult durven bekennen met een vrymoedighe Conscientie; Ick wil u oock in desen ghewaerschouwt ende gheraden hebben, sulcx niet te doen, opdat ghy u in desen niet en besondight int veroordeelen, niet alleen over ons, maer oock over uwe eygen Hooghduytze Leeraers, daer ghy noch den Naeme aff wilt draghen, daer ghy nochtans van haer gevoelen ende eendracht zijt afgeweken.

Ick wil u oock noch benefens te bedencken gheven het ghene dat de Duytsche Leeraers bekend hebben, in't Protocol tot Franckendael, Artikel. 3. Act. 9. Red. 10. ende 40. Daer Rauf aldus seydt: //

bl. 128 *Dat sy noyt voor ghewis hebben connen bekennen, van waer de Nota substantie des Vleesch Christi sy, maer hebben dat selve altijd God*

Menno wist niet hoeveel dat 't woort veranderd oft niet verandert en was, En dese en weten niet hoeveel dattet heeft aengenomen van Maria.

bevolen. Ende Thibold, maer hoe dat Voordt in haer Vleesch geworden is, ofte hoe vele dat het oock aenghenomen heeft, en weten vvy niet te Articuleren: VVy bevelent Gode, &c. Dit en comt niet overeen met het ghene dat ghy nu leert op M. S. maniere, maer niet na zijn eenvoudighe maniere, ghelyck hy de Gemeente placht ¹⁾ voor te dragen, maer gy doet dat op het hoogste ende scherpste soo alst M. placht te bedisputeren ²⁾, ende by de Vlamingen ende Vriesen geleert ende gedreven wordt, het welck uwe Leeraers int Protocol van Franckendael, niet en wilden verantwoorden, als blijkt Artikel 3. Act. 10. Reden 7. en 20. Ick moet u noch tot een gedachtenisse voorstellen u voornaemste Leeraer daermede dat ghy van ons zijt afgegaen, te weten, Leenaerdt Klock, Want alsoo schrijft hy in zyn ghedaene Christelycke waerschouwinge aen de Vlaemsche Broederen, gedrukt tot Leyden, anno 1604. Daer hy sprekende vande Menschwerdinge Christi also seydt: *VWy en verstaen niet dat dit een sake sy om sulke hartelycke presentatie veech te setten, met sulke langhe ende vele schrijven van desen Artikel, het vvelcke die eenvuldige soo qualijc verstaen ende begrijpen connen, &c.* Ende noch, ten moet haer (hy meent de Propheten Christus

Nota ende de Apostelen) *aen de gaven niet minder gemanghelt hebben, als het den mensche nu en doet ofte sy en moetent soo nootvvendich niet geacht hebben, als het de Menschen nu doen, sy souden ons*
bl. 129 J *an-//ders wel soo veel Schriften hebben moghen vergaderen, ende*

¹⁾ In het origineel staat: „pleecht”.

²⁾ N.l. in godgeleerde disputen, waarin hij deze leer scherper placht te behandelen dan in de prediking tot de gemeente.

grootte Boecken en Brieven van desen Artikel schrijven, als men nu doet, maer de H. gheest die liefde ende vrede baert, en heeft sulcks haer niet gheleert, &c. Dit moght gy wat nadincken, met het ghene dat Leenaert noch volgende daerby doet, hierwt blijkt claerlijc dat L. C. oock het stuck van der Menschwerdinge Christi niet en heeft verstaen soo nootwendich te weesen ghelijck de Vlaemsche driven, het welcke oock can gemerckt ende verstaen worden uyt die Lvij. Artikelen die hy mede heeft onderteyckent beneffens onse andere Leeraers, de welcke eendrachtich daerin waren, dat de wetenschap van de hercomste des Vleesch Jesu Christi, niet nootwendich en was ter zalicheyt.

Soo veel nu aengaet dese Nederlantsche Gemeyn ten, die niet allen *Vries.* maer ooc *Vlaem.* ghenaemt worden, die sullen weten dat alle deghene die desen Beschuldigher toegedaen zijn, ende hem geholpen hebben in sijn schrijven, ende datselve toestemmen, ende voor waarheyt beken nen, datse haer grootelijcks vergrijpen, overmits datse met voorbedachte raet, willens ende wetens, den eenvuldighen Leser soecken te misleyden ende abuseren: Want het is klaer en openbaer dat in dien bloedighen en scherpen tijt voor de veranderinghen ¹⁾, veelen zijn Gedoot eer dat harde Bannen ende mijden opquam, want Menno heeft int jaer M.D.LV. den 13. Novemb. geschreven aen die Gemeente tot Franicker, overmits dat onder haer twist was, des Bans halven, soo dat enighe alle wercken des Vleeschs wilden gestraft hebben met den Ban, // sonder eenige voorgaende vermaninge, *'t welc Menno vervorpen* bl. 130 *heeft, als strijdich vresende teghens Christi, Paulij ende Iacobi vvoordt, ende vermaendt haer dat sy haer soud en vvachten van vvat nieu s in te voeren,* [aenmerckt beminde Leser, hy noemt sulcx *Vvat Nieu s te vresen*] maer datse zijn Broederlycke Vermaninghe soud en naevolghen, die hy in XXJ. Jaeren af, alsoo Gedreven ende Geleerd t hadde; treet nu XXJ. af van LV. soo en behout ghy maer XXXiiij. ²⁾ Jaer, in welcken tijt dat M. heeft begonnen te Leeren. En hoe veel zijnder wel gestorven van dien tijt af dat Menno sulcx heeft Gheleert ende Gedreven tot Anno 1555. die zijn Leere hebben Geloof t ende aengenomen ghelijck Menno schrijft in zijn Boecxken Geintituleert: *Die oorsaeke vvaerom dat ick M. S. niet af en late te Leeren ende te schryven &c.* Daer hy is sprekende vande Ver volgers, *die als bruylende ende brieschende Leewen met hare Tanden*

Int 1. Blat
Ghedruck
Anno
1539 ³⁾.

1) De overgang van de milde tot de strenge banpraktijk, ook bij Menno zelve n. Zie in het *Tegen-bericht* bl. 89, aantekening 3, en Hoofdstuk VII.

2) Zie over dat jaar en over Menno's nauwkeurige tijdsbepalingen *Doopsg. Bijdragen* 1892, bl. 17—18 en 24, aant. 3.

3) *Die oorsake, waerom dat ick M. S. niet af en late te leeren unde te schrijven.*

knerssen, &c. Niet alleene (zecht hy) teghen ons, maer ooc tegens alle degene die dese onse Leeringhe met gelooviger, getrouwer, ghehoorsamer ende onderdaniger herten aengrijpen, ende met vruchten volbringhen etc. hebben sy dan dese sijne leere met gheloovigher en ghetrouwer herten aengenomen, ende die metter daet ende waerheyt betuycht, soo en hebben dan desen Martelaren in den tijt van 21. Jaren met haer Doot en Bloedt niet bevestight haer 28. Artikel, waerin dat zij seggen: *datmen dengenen die haer in openbare vercken des Vleesch verlopen sonder enige Voorgaende Vermaninge de broederschap sal afsegghen.* //

bl. 131 J 2 Dit was M. S. Leeringe niet, noch dat en was oock haer Ge-loove niet, twelck de Gemeynthe doen ter tijdt aennam met ghetrouwer herten, maer recht contrary. Daeruyt dat blijkt dat dese beschuldigher met den sijnen grootelijcx de waerheyt ghemist hebben, ende is te verwonderen hoe dat sy dit hebben durven schrijven, dat de ghedachte Martelaren die Artijkelen ende Leerpuncten soudén gheloofd geleert ende beleeft hebben daer doch de Boecken noch teghenwoordich zijn die contrary Ghetuyghen, dat sy sulcks niet Gelooft, gheleert, noch beleeft en was.

Ditselve is oock klaer te mercken uyt het ghene dat M. S. geschreven heeft, int Jaer L. aen de Gemeynthe van Groeningen, ende Groeninger-Landt ¹⁾, in de verhandelinge over Math. 18. ende 1. Cor. 5. Alwaer hy te kennen gheeft, spreekende van dieghene die verdorven zijn, door haer Hoerachtighe, Gierige wederspanninghe Afgodische Vleesch, wanneer zy alle Broederlycke Diensten ende Vermaeninghen der ghetrouwer Liefden aen hem bewesen, als nichtich inden wint slaet, ende blijft onbekeerlyck datmen alsdan nae den raedt des H. Geestes, denselvigen inder Gemeynthe met alle treuricheyt zijn Gherichte vercondighen, ende van der ghemeynthe afdoen sal, om also beschaemt te worden tot syner bekeeringhe, etc. Desen selven grondt ende Leere geeft M. S. oock te kennen, in 't Boeck teghens

8°. Litt. A r—gg. Aan het einde: Anno M.CCCCC.XXXIX. Het éénig bekende exemplaar van deze uitgaaf bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Kiel. De oudste druk, dien wij tot dus ver bezaten, is die in het *Sommarie*, 1600, 2de deel, bl. 281 vgg. : aanwezig in de bibliotheek van Ds. C. P. van Eeghen Jr. te Amsterdam en in die van de Maatschappij van Ned. Letterkunde te Leiden. Dat Alenson die eerste uitgaaf aanhaalt, niet dezen druk van 1600, zegt hij zelf in de aantekening op den kant.

1) Hiermede bedoelt Alenson niet de *Vermanende Belydinge van den ... Drie-Eenigen ... Godt* enz., die volgens het onderschrift, *Sommarie* enz., 1600, 2de deel, bl. 140, tot „de Broederen in Groeninghen ende Groeninger-lant” gericht is; maar *Een claer bericht ... van der Excommunicatie ... Door M. S., Sommarie* enz., 1600, 1ste deel, bl. 373 vgg. Dat ook dit juist voor de broeders in Groningen bestemd is geweest, zooals Alenson zegt, staat daarin niet. Maar zie De Hoop Scheffer in *Doopsgezinde Bijdragen* van 1894, bl. 25, aantekening 3; en boven, aant. 1 op bl. 88 van het *Tegen-bericht*.

Gell. Fab. in syn Antwoorde op *Gell. vijf ontschuldigen des Bans*, daer op dat Menno onder ander meer woorden seydt: //

Datse een paert ¹⁾ *meer als een Iaer oft twee met lieflycker ghedult* bl. 132 *gedraghen ende verwacht hebben, eer sy haer gebannen ofte afgesondert hadden:* Dit noch niet alleen, maer M. S. ende D. P. met andere Outsten, hebben vergadert gheweest Anno. 1554. int Lant van ²⁾ Mechlenburch, ende hebben aldaer Gillis van Aacken die in Overspel gheleeft hadde, sonder ³⁾ bannen met schult-bekentenisse vryghelaten: Die noch meer bescheyts hebben wil, die lese *M. S. Lieflycke vermaninghe:* soo sult ghy datselve in grooter claeheyte vinden.

Voor soo veel nu als aengaet de Gemeyne Mydinghe, als oock de Echt-Mydinghe, daervan schrijft M. S. mede aen die van Groeningen: *Als datmen met den Ioodtschen voorbeelde, op welck ons Christus wijst* [seydt hy] *noch met eenighe Schrift inder kracht en mach beweeren, datmen met eenen Afvallighen niet en soude mogen coopen oft vercoopen,* vermaent ooc daer beneffens, *dat niemant hem* *Nota* *daerover lichtlyc argeren en soude, ende niet met een scrifteloos Gerichte misgrypen wil; naedien hy in desen val* ⁴⁾ *geen bestraffende voorbeeld der Ioden, noch geen verbiedende woordt en heeft.* Ende aengaende de Echtmydinge vermaent hij haer, *dat sy niemandt wyder dringhen en souden, dan hy in sijner herten van Godt geleert is, ende in sijner consciencie draghen en voelen kan.*

Ditselve is oock tot Wismar besloten 1554 Gelyck als men zien mach in 't 3. Artikel van dit Besluyt. Menno ghedenckt oock in den Brief (die hy aen die van Embden heeft Geschreven, Anno 1556.) *hoeseer dat het hem //* *tegen was dat dryven des Echtmy-* J 3 bl. 133 *dens; de barmhertige Heere* (seydt hy) *wil my daer voor behoeden; dat ic dat Leeren of toestaen soude, mijn Ziele sal over soodanigen onbescheyden dryven niet bewillighen, noch tot haer voornemen, jae segghen.*

Hieruyt kan een yghelyck verstaen, hoe dat M. S. ende zyns ghelycke Leeraers, de Gemeenten Gebouwt, Geleert, ende Gheregeert hebben, vanden beginne zijns Diensts, tot den tijdt zijnder veranderinghe toe, in welken tijdt datter vele zijn Opgheoffert, die dat harde Bannen ende Myden, als oock der buyten Getroude niet te willen aennemen, (ghelyck nu de genaemde Mennisten doen, die haer rekenen als hare naevolghers te wesen) noyt alsoo Ghe-looft, Geleert noch beleeft hebben, ende hoewel dat desen beschuldigher met zijn medehulpers dit wel gheweten hebben, so wel als sy haer eyghen Naeme weten, soo soecken sy nochtans den Leser wijs te maeken ende in te planten, alsoft alle die Opgeofferde

1) Een part, een deel, eenigen.

3) Ald.: „souden”.

2) In het origineel: „te”.

4) Geval.

Martelaers eenstemmigh waren geweest met hare Artikelen, alsoo sy die teghenwoordich leeren en beleven. *Het is een groote, stoute, onbeschaemde onvvaerheydt; mochte wel segghen: grove Loghen, van haer voortghebracht.* Is dat niet ghesocht met voordachten raedt den Leser te abuseren? dat moghen alle onpartydige naedencken.

Ick en kan mij, beminde Leser, niet ghenoech verwonderen van dese lieden; Sy schryven: *dat sy dese Artikelen by diverse (soo* bl. 134 *wy vertrouwen, segghen sy) Godtvruchtighe // ende in den woorde der waerheydt onderwesene Persoonen hebben laten lesen ende herleesen: sy verclaren deselve met Godts Woort ende 'tgevoelen der gemeynte Godts, van lange jaren herwaerts ende als noch, allesins wel te accorderen ende overeen te comen. Ende en weten oock niet hier yets anders ghestelt te hebben, dan dat van saligher ghedachtenisse M. S. ende D. P. die vande voornaemste Leeraers ende Outsten, in desen bloedighen tyt gheweest syn, ende met haer veel treffelicke Leeraers ende Dienaers ghelooft, ende gheleert is, ende daer op gestorven sijn, &c.*

Daerop moet ick dese Approbeerders van de Artykele vrighen (daervan dat ick P. J. Twisch een houde, beneffens J. O. ter tyt dat ick anders onderrecht worde) wat sy daer mede segghen willen? *ghevoelen der gemeynten Godts*, meynen sy daer mede de Hoochduytsche ghemeynte? P. J. Twisch sal seggen, *Neen*: want hy heeft int voorleden jaer 1628. In november, tot Sardam in een volle vergaderinge bekend, ende beleden (soo my anders recht is aenghedient) dat de Hoochduytsche van haere voor Vaders noyt voor een ghemeynte Godts en waren gheacht, ende oock noch daervoor niet en worden ghehouden. Hy heeft oock daerby voorghestelt, tot belettinghe van den vrede, die de Vlaemsche Leeraers aen haer versochten, dat de Vlaemsche gemeente tot Schiedam, te veel ghemeenschap gebruyckten met de Duytsche gemeente. Ten anderen, heeft hy oock tot verhinderinge vande vrede voorgesteld, datsy tot Amsterdam die niet en banden, of van haer gemeente niet af en deden, die aen de Duytschen trouwen seggende daerby, bl. 135 *waert dat het onder // ons gheschiet waere, wy souden daer recht mede doorghaen.* Soo en can dan P. J. Twisch met den zynen, de Hoochduytsche Martelaers voor gheen vrome ghetuygen Christi houden, nadien dat sy haer voor geen gemeynte Godts en houden, ende noch daerbeneffens souden verbannen, den ghenen die aen haer souden trouwen. Nu dan, nadien sy de ghemeynte Godts niet, en zijn volgens P. J. segghen, soo wast oock de gemeynte niet, daer M. S. ende D. P. in den aenvanck van haren dienst Leeraers by gheweest zijn, daervan dat M. schrijft, seggende: *wt Babel gevlogen, in Ierusalem getogen*; ende heeft aldaer begonnen te bouwen aen des Heeren stadt ende Tempel, ende heeft daeraen gearbeyt

over de 21 jaer, meenen sy die Gemeente die sy de Gemeente Gods noemen, so en can dat na haer eygen voorgheven niet waer sijn.

Want ten eersten, so en can die Gemeente niet geweest zijn de Gemeente Gods, dat hemelsche Jerusalem, des Heeren stat ofte Tempel, maer veeleer een verbannen Jericho, want sulcks betuygen sy met haer eygen wercken ende daden: nadien dat sy verbannen degene die gelooft, leert ende beleeft, gelijc de Gemeente in dien tijt dede. Daeruyt dan blijkt dat M. een groote mislach begaen heeft, overmits dat hy dat Verbannen Jericho voor Jerusalem dat gezichte ¹⁾ des vredes heeft aengezien ende gehouden: Want hetgene dat nu Banweerdig is, dat was doen ooc Banweerdich, hetgene nu een valsche argerlycke leere is, dat was doen ter tijt ooc: want so weynig als de waerheyt in leugenen can veranderen so weynig can ooc de leugen in waerheyt veranderen: Belial en can niet veranderen in Jesum Christum, noch Jesus Christus in Belial. //

Wast doen ter tydt de *ghemeynte Godts en Bruyt Christi*, Ghe- bl. 136
lijck alst van Menno daer voor ghehouden was, ende haer die namen gheeft, soo ist noch teghenwoordigh, maer is het nu teghenwoordigh niet met alsulcken Leere ende belevinghe, soo en ist doen ter tyt oock niet geweest, en volghens dien is M. S. uyt Babel ghevlogen in 't verbannen Jericho.

Ten 2. segge ick, dat het niet waerachtich en is, dat alle haer Artijkelen met het ghevoelen der ghemeynte Godts allesins wel accordeert en overeen comt: want de vorige Gemeeynten en hebben alle die Artijkelen niet Gelooft, Geleert noch beleeft, ende hiertoe zijn M. S. schriften myn getuyghen. ja Menno vermaent ende waerschoudt de Ghemeente, dat sy haer wachten soude voor alle leringen ende wercken die niet overeen en draghen met den Evangelie Christi. Hy seyt wacht u, en dat was in dien tijt doenmen de werken des vleeschs niet en strafte met den ban, sonder voorgaende vermaninge ende Christelijke aensprake, doemen van de algemeyne Mydinge leerde datmen met geen schriftuer en conde bewijzen, namelijk, *dat men met een afvallighe niet en soude moghen coopen noch vercoopen, en doenmen de Echtmydinghe niemandt bovent ghetuygenisse sijner conscienci op en leyde: Item doenmen de Buytengetrouwde vvederom aennam, of al de Egade Ongeloovich bleef, ghelyck als tot VVismar besloten was, in't jaer M.D.Liiij.*

Siet int laatste van sijn lieflycke vermaninge.

[VII, bl. 136—162. De herdoop van bejaardgedoopten, vroeger niet toegepast; bl. 136 vgg., 145 vg., 151. Voorbeelden daarvan evenals van het harde bannen en mijden; Matth. 5:29; het spel, met den ban gedreven, bl. 140—146. De Vriesche 33

1) Alenson denkt zeker aan Ezech. 13:16.

artikelen bevatten zulke nieuwigheden, dat daarmede die gemeente Gods, die Menno had beroepen, verlaten werd. Aan die artikelen gemeten, is Menno vóór 1557 geen onstraffelijk leeraer geweest, bl. 149, zoomin als de martelaars Michiel Sattler, Sicke Snijder, Hans Bret, Christiaan Rijeën vrome Christenen, bl. 153—162.

bl. 137 Het Weder-dopen en was noch niet volcomen inghekropen, over dieghene die naer de Ordeninge Christi Gedoopt waeren, niet al-//leen by de Hooghduytschen, maer oock by de Munstersche, daervan dat noch eenige goede ghedachtenisse hebben: Want Rey-pert Eenkens Vader, heeft met toestemmen vande Gemeynthe tot Worckum, een Waterlantsche Suster aenghenomen, sonder Weder-dopen, daerover dat de Gemeente tot Harlingen met haer Diena-ren, als: Jan Jacobsz. en Jacob de Rinck, ontrust waeren, ende en conden dat niet wel lyden: Soo was aldaer een Broeder ghe-naemt Douwe Kempesen, die seyde tot haer, ghy ziet een splinter inde Gemeente tot Workum, ende daer is een balcke inde Ghe-meente tot Harlinghen, ende die en ziet ghy niet, sy vraeghden waer dat de baleke was, hy gaf haer tot antwoorde, die wil ic u wel met een vinger wysen, segghende: daer is Pieter Ottesen, die is van een Munsters Leeraer Gedoopt, ende die is zonder Weder-dopen voor een Broeder aenghenomen. Binnen Almaer hebben noch eenighe Liederen in korte Jaren ghewoont, die getuygden dat op een sekeren tijt wel ses Persoonen Ghebannen waren, omdat sy wilden Herdoopt hebben diegene de welcke van de Munstersche oproermackers en vervoerissche dwael Gheesten Gedoopt waren, soo heftich was doen de Gemeente het Wederdoopen tegen, die eens na de ordonnantie Christi Gedoopt waren,

bl. 138 Item daer is noch gheweest een vrouwe, genoemd Reyns Eydes ¹⁾, die van haer vrienden tot Weytmarsum aenghesproken worden, om haer te laten doopen van desen selven Munsterschen Leeraer ghenaemt Douwe Schoemaecker // tweelcke gheschiede, maer daer-naer berou kryghende over haer ontfanghen Doopsel, bekennende sulcx ontfangen te hebben sonder Geloove, ende sonder berouw van sonden, begeerde wederom daernae Gedoopt te worden van M. S. die haer Susters Man was, maer hy heeft dat gheweyghert, segghende: Ick durf dat niet doen, daernaer versocht sy't aen Leenaert Bouwes, alsoo zy bekende sonder Gheloove Gedoopt te zyn, so gaf hy tot antwoord sy soude haer daernaer schicken, om te verkryghen 'tghenen dat den Doop beteyckende, soo was sy ghenoech Gedoopt.

Daeruyt dat blijktt dat de Ghemeynthe eertydts anders Ghelooft,

1) Reyns Eydes' vrouw? Zoo heet zij *Opera Menno Symons*, 1681, bl. 434 b.

Gheleert, ende beleeft hebben, als haer Artikelen inhouden, achtervolgende haer ghebruyck, ende volghens dien niet eenstemmich daarmede en zijn gheweest, gelyck die aprobeerders vande Artikelen verklaert hebben, want het gevoelen ende beleven van die voorighe Gemeeynten, was recht contrary in verscheyden puncten.

Dese aprobeerders leeren ende beleven datmen de Wercken des Vleesch, sonder eenighe voorgaende vermaninghe sal straffen met den Ban. Dit is recht contrary de Leere ende het gebruyck vande voorgaende gemeenten, ende gebruyken nu een wreeden ongenadigen Ban, sonder eens aen te zien dat verslagen bedroefde herte en gemoet. Ja al hadden sy alsulken berou ende leetwesen, dat sy met haer tranen, haeren leggher ende den Voetbanck des Heeren ¹⁾ nat maeckten, als ick wel gheweten ende ghezien hebbe (maer oohlacy) het en mocht haer niet helpen, maer moc-//sten Gebannen bl. 139 worden, 't welc my wel wee dede in myn herte, daer en was gheen bidden voor, hy moste afgesneden worden als een doot Lit, ofte dorre Rancke, daer doch zijn misdaet anders niet en was dan een hastige overvallinge. Indien dat Godt de Heere met haer oock also wil handelen, ende niet aenzien nochte achten haer berou ende leetwesen, suchten, kermen ende klagghen, soo ist te besorghen dat het met haer niet wel affloopen en sal.

Ende als sy aldus den boetveerdighen, ende bedroefden Sondaer Ghebannen hebben, dan meynen zy, dat sy seer Schriftuerlyc, ende nae der waerheyt met hem gehandelt hebben, daertoe sy ghemeynlyck seer onverstandelyck misbruycken de Woorden Christi, daer hy leert: *Datmen de argherlycke Ooge sal uytsteken, ende de argherlycke Handt ende Voet sal afsnyden, en wech werpen &c.* Welcke spreucke sy ooc aengheteeckent hebben, tot bevestinghe van haer 28. Artikel, daer sy alsoo seggen: *Maer openbaere argherlycke Leden heeft Christus bevolen af te snyden, ende wech te werpen, sonder aen deselvighe voor de afsnydinge vermaninge, voorbiddinge oft vergevinge te oefenen, leest Math. 18. 8. Marc. 9. 42.* O dolende verstant! twelc ick int korte moet verthoonen.

Derhalven beminde Leser ist grootelycx te verwonderen, dat dit Artikel met syn bewijs, is geaprobeert van verscheyden Persoonen die in den Woorde der Waarheydt onderwesen zijn (soo als den Beschuldiger seydt) allezins wel te accorderen met den Woorde Godts. // Voorwaer, men mochte wel beter segghen het contrarye, bl. 140 dat sy niet wel geleert nocht onderwesen en zyn int woordt der waerheydt, want wie is soo kleyn van verstant, en so onervaren inde H. Schrifture die en merckt noch en verstaet, dat de Heere

1) Het bankje, waarop zij knielden om te bidden ?

- Jesus daer niet en spreekt van het afsnijden der Ghemeente, als
- Math. 5. 29. hy seyt: *ist dat u rechte ooghe u argert soo steetse uyt, of u rechter handt snijtse af, &c.* Wat is dit nu voor een argherlycke Ooghe, is dat een Leeraer? Want dat pleeght haer aligorie ende uytlegginghe te wesen, dat die waren de Ooghen, de Dienaers waren de Handen, ende de Broederen waren de Voeten, maer dese verkeerde uytlegginghe, is contrary de meyninghe ende den zin Christi: Dat dit waer is, kunt ghy klaerlyck verstaen uyt de voorgaende woorden, daer de Heere sprekt: *Soo wie een Vrouw aensiet om haer te begeeren, &c.* Dat is dat argerlycke ghezichte, ofte Ooghe, 'twelck inden Mensche verborghen is; Wie ghebidt nu de Heere dese argherlycke Ooghe uyt te steken, de Ghemeente? Geensins, want zy en weet daer niet van, maer het wort dien persooone gheboden die alsulcken argherlycken Ooghe ofte ghezichte heeft alsoo ist oock met de uytwendige argernisse in handel ende wandel uytghesproken, ende afghebeeldet door handen ende voeten, dat een yghelyck by hem selven die argherlycke Leden sal afsnyden ende dooden, volghens oock de woorden Pauli, daer hy even dat-
- Eph. 3. 5. selve leert, segghende: *Doodet nu uwve Aertsche Leden, Hoererye, onreynicheyt, lusten quade begeerten &c.* Want ghelijck als de Heere
- bl. 141. Jesus eerst // begint in Matheus vijf, van een verborghen, heymelycke verargeringe zijns selfs door quade begheerten, vloeyende uyt het voorgaende Gezichte daer hy van ghesproken hadde, ende dan komt tot die uytwendighe verargeringhe segghende: *Argert uwve rechter Handt so snytse af, &c.* Also begint ooc eerst de Heere in Mat. 18. vande uytwendighe ghegheven argernisse, vloeyende oock mede uyt het voorgaende, daer de Heere ghesproken hadde vande Weerelt, die openbaerlyck argernisse geeft, oft eenige mensche gheven mochte, ende comt alsoo volgende tot de uytwendighe
- 2 Cor. 7. 1. argherlycke Ooge die men uytsteken moet ende leert alsoo *dat een yegelyc Mensche hem selven behoort te reynighen van alle bevleekinghe des Vleesch ende des gheests*, soo dat het eenderley bevel is van het afsnyden der argerlycke Leden soo in Math. vijf, ende 18. Cap. ¹). So dat hier wt claerlyc blyet tot wie dat dit bevel streekt, namelyck, tot deghene die argerlyck leeft, die is bevolen de argerlycke leden af te snyden. Maer ²) doch soo ghenomen na haer verstant, dat dit wtsteken ende afsnyden ³) Gemeente is gheboden, sal daeruyt volghen ende met waerheyten connen beslooten worden, dat men terstont moet afsnyden wanneer eenich lidt antlichaem Christi, argerlyck wordt, dat sy verre, want wie is die mensch

1) In het origineel: „81”.

2) Aldaar: „te snyden, maer”.

3) Lees: „van de Gemeente”; of: „aan de Gemeente”.

die van syn sinnen soo soude berooft zijn, die terstont eenighe van syn lidtmaten soude afsnijden, soo haest als het quaet ende argherlijck wordt, sal hy niet veel meer dat soecken te salven met verscheyden medecijne verhoopende tselve tot Ghesontheyt te bringhen, immers Ja, sal dan Christus en syn // Ghemeynte van bl. 142 haer zinnen berooft zijn, dat zy terstonts een argherlyck Lidt sulen afsnyden, en verwerpen, sonder eenige Goddelycke salve te Apoc. 3. 18. ghebruycken, dat sy verre; Veel weyniger sal de Heere en zijn Gemeente afsnyden, die terstont na de begangen arghernisse, hartelyck berouw ende leedtwesen heeft, biddende God ende synen Nasten om vergiffenisse, met een voornemen om sulcx niet meer te doen.

Maer dese Liederen zijn soodanich, al waert langhe Jaeren gheleden dat yemandt hem besondicht hadde in eenige werken des Vleeschs, ende het ware lange verborghen gheweest, ende Het quam daernae uyt, oft hy selve geeft sulcx te kennen, aen een goet Vrient uyt een benoude, bedroefde Conscientie, want het haer alsoo ingeplant wort, uyt Proverb. 28. 13. datmen zijn sonden niet en mach verberghen voor synen Naesten, maer gheven dat te kennen, dieselve (daer hy het teghen openbaert) moet dat den Dienaren te kennen gheven, ende soo verre hy dat niet en doet, maer hy houdt dat by hem, ende hy bidt tot God voor synen Broeder [na Jacobus Leeringhe] ende de Misdact komt daernaer Jac. 3. 16. noch uyt, soo moet hy met den ghenen die eertijds ghesondich heeft ghebannen worden, of al wel den sondighen Broeder ofte Suster, Jaren ende Daghen hem daernae ¹⁾ vroom ende Christelijck hadde ghedragen, alleen dat haer dat beswaerde dat sy haer eygen misdact hadde verborghen ghehouden, zoo en mach haer berou over de sonde ende het ophouden van dien, haer niet verschoonen. Ick hebse ghekent die beyde Gebannen waren, de eene om de misdact // de ander omdat het verswegen worde en daerna bl. 143 noch uytquam. Want dit Volck is tot het Bannen soo gedreven door een blinden onverstandighen yver, als of zy Godt daarmede eenen dienst wilden aendoen; Zy moeten heden Bannen, al-souden sy haer morghen wederom opnemen, ghelyck als ick mede sulcke gekent hebbe. Ja dat noch meer is, ick heb haer (dat's meer als een) seer wel ghekent, die inde vergaderinge waren ende worden aldaer Gebannen, ende aleer de vergaderinge scheide, worden sy wederom opgenomen. Aldus speeltmen met den Ban, als oft maer een Kinderwerck ware, ende dus handeltmen met den ellendighen bedroefden sondaer, syn sonden die noch verborghen waeren, die brengtmen voor de volle vergaderinge voor allemans ooren, daer

1) In het origineel: daer van.

worden de woorden ende redenen verhaelt, die geschiet zyn, als oock het werck, hoe dattet hem toegedraghen heeft, ende dat wordt daer tenthoonghesteldt, tot ontstichtinghe en tot groote beschaemtheydt vanden bedroefden sondaer, soo dat alle ooghen hem daerop aenzien. God behoeft my, schryft Menno, (aen die van Franicker, Anno *M.D.L.V.*) dat ick alsoo een Leere tot eenigher tydt bewilligen, ofte dryven soude.

In het Pausdom gaet het in dier saecke noch veel beter toe want als yemandt sijn Sonden Biecht ende te kennen gheeft, dat blijft by den Priester die en bringht dat voor gheen volle vergaderinghe om den sondaer te beschaemen, opdat alle ooghen hem
 bl. 144 aensien soude voor sulck // een Mensche, die sulcke ende diergelycke misdaden bedreven heeft ghelijck als hy teghens hem beleden hadde, gelijk als dese lieden doen die de verborgen misdaet van haeren sondigen bedroefden broeder tenthoonstellen, die sy door de liefde behooren te bedecken, maer het schijnt dat ghelijck
 Prou. 17. 9. int Pausdom Gelooft en Geleert wort, datmen geen vergeffnisse
 1 Pet. 4. 8. van sonden en kan hebben oft men moet syn sonden eerst biechten ende van den Priester geabsolveert worden, alsoo laettet hem oock aensien, ja eenghe durven bekennen, datmen gheen verghevinghe van sonden by Godt en conde hebben ofte men moste eerst Ghebannen zijn: De Mydinghe leeren sy soo hart ende straf datmen met den afvalligen noch coopen noch vercoopen en mach, noch gheen Gemeenschap hebben in eten noch in drincken, en andere dinghen meer, ja waert noch maer over rechte afvallighe, die door een volhardende vleeschelijck leven van Godt zijn afgescheyden, maer nu gheschiet haer wreede onchristelijke Mydinge over vrome en Godtsalighe personen, die sy bannen in haer scheuringhe ende deelinghen, als oock mede over degene die in dat harde, wreede, Bannen ende Myden (dat teghens de Godlijcken aert en natuere is) soo niet staen, maer beginnnen dat tegen te sprecken als ongefondeert in den woorde Gods, ende vervoeghen haer bydeghene die haer verstant gelyck zijn, oft sy al onverandert blyven in een vroom Christelijck leven, dat en helpt haer niet, sy moeten evenwel ghebannen worden ende dan Geschout ende Gemijt, als een Godloos afvallighe, haer huysvrouwen soeckt-//
 bl. 145 K men dan ooc daertoe te bewegen met aenspreken ende vermanen op haer wijze ende maniere, dat sy haer vroomen Man sal schouwen ende myden, oft anders soo moet sy oock Gebannen worden, of haer Conscientie dat vermacht ¹⁾ ofte niet, daer passen sy niet

1) N.l.: te dragen; of: in te zien.

op. In somma sy handelen met den Ban ende Mydinghe, dat een Godtvruchtich Herte daervan verschricken moet. Och hoe verre ende hoe ongelyck is dit van het gebruyck der voorgaende Gemeynten?

Item, die BuytenGetrouden en nemen zy oock niet aen, hoe langhe end hoe hartelyck sy haer beklagen, suchten, schreyen, bidden ende smeecken, maer moeten al haer leven lank van haer Gemeenschap afghescheyden blyven, oft die ongheloovigh (soo sy die noemen) daermen aen Getrout is, moet Geloovich worden ofte sterven. Het Wederdopen heeft noch by verscheyden Doopsgezinde haer vollen loop, als eenighe van andere by haer komen ende ver-eenighen willen, off sy wel Gedoopt zijn nae de ordeninghe Christi, als Geloovich ende Boetveerdich zijnde, dat en gheldt by haer niet, hy moet hem wederom op een nieu laten Dopen, gelyck oft hy noyt Gedoopt en ware: Eenige vande *Vlaems.* daer J. O. een Leeraer by is, die schynen wat terugge te zien, ende het Wederdoopen wat af te schaffen, nochtans hebben zy niet langhe gheleden, noch binnen Amsterdam een seker Persoon vermaent, die gedoopt was byde Duytschen, om wederom te laten Doopen, alsoo sy Getrouwt was aen een van haer Broeders. Jae noch over ontrent een maent gheleden, hebben sy binnen Haerlem een Per-//soon bl. 146 wederom gedoopt, die inde Waterlantsche Gemeente (volgens het bevel Christi) Gedoopt was: Daerin dat zy beyde den Doper ende de Gedoopte ghetoont hebben haer groote lichtveerdicheyt, ende verachtinghe van den H. Doop, dewelke bedient ende uytgereyckt was inden Name vande H. Dry-eenigheyt, Vader Sone, ende H. Geest. Daeruyt dat een yegelyck hooren ende zien kan dat zy reghelrecht handelen contrary 'tgevoelen van de voorgaende Gemeynthe Godts.

Ten derden is hier noch aen te mercken, ist dat sy meynen de Gemeynthe in dien tijt, die zy noemen *De gemeente Godts* te zyn, so moet daeruyt nootsakelyck volghen, dat haer Voor Ouders, ende zy met haer, de Gemeynthe Gods verlaten hebben, door haer veranderinge, ende Nieuwigheden, die sy aenghenomen hebben, buyten ende tegen die Goddelycke Waerheyt, ende zijn gheworden een afgescheyden Volck, daerdoor dat veel anstoot ende arghernisse is aengericht, daervoor dat M. S. die invoersers van die nieuwigheden soo ernstich waerschoude, ghelyck als blijkt in die twee Sentbrieven aen die van Franicker ende Embden.

Ten vierden is noch in desen aen te merken, ist dat haer meyninghe is van die voorgaende Gemeynten (*die sy de ghemeente Godts* noemen) soo besondigen sy haer grooteliex, ende maken haer schuldich aent Lichaem Christi, niet alleen ten aenzien dat sy

haerselven afgesondert hebben, ende noch afgescheyden houden
 Jere. 6. 36. van sulke Gemeenten, die *na de Oude wegen vragen ende daerna*
 bl. 147 K 2 *om sien*, daarvan dat hare Voorvaders // afgheweken zyn, maer
 haer misdaet is des te grooter, naedemael dat sy de Lidmaten
 Christi Versmaden, Veroordeelen ende in den Ban doen, omdat
 sy die Oude Heylsame Leeringhe verantwoorden ende beleven.

Maer dese approbeerdere van de Artikelen, sullen moghelyck
 seggen: *Wy en meynen die eerste ofte voorgaende Ghemeynte niet,*
naedien dat sy met onse Articulen niet eenstemmich geweest sijn,
maer wy meenen de Ghemeente van dien tijdt der veranderinghe af,
ende die noemen wy de ghemeente Godts van over langhe jaeren
herrewaerts. Het moet oock alsoo wesen, beminde Leser, want het
 en kan anders niet zyn, oft dit is eyghentlyck haer meeninge ende
 ooghenmerck, daer sy op zien, ende daerom ghedencken sy in haer
 ren Tijtel, segghende: *Bekentenisse des gheloofs nae Godes woordt,*
alsoo deselvighe van vele Jaeren herrewaert ende noch teghenwoordich,
by die men Mennisten noemt, ghelooft, gheleert ende beleeft wort.

Daerwt dat blijkt dat sy maer van die jaren herwaerts afreke-
 nen, doen de veranderinghe was inghecropen in verscheyden Leer-
 punten door eenighe Leeraers, als oock Menno Symons, en dat sy
 volgens dien mettertyt Mennisten zyn ghenaeamt, en oft al wel de
 gemeynte voor de veranderinghe Mennisten mochten ghenaeamt
 zyn, alsoo Menno was een van de Voornaemste Leeraers, so en
 meynen sy doch die niet. //

bl. 148 Hierop segghe ick vooreerst tot antwoorde aldus: Hier mede
 verwerpen, versmaden ende veroordeelen sy de Gemeente, die voor
 M. S. gheweest is, ende ooc in synen tijt voor de veranderinghe,
 als dat sy de Ghemeente Godts niet en was. Jae veel meer, ver-
 werpen ende veroordeelen sy de Hoochduytsche Gemeenten, nadien
 dat P. J. Twisch verclaert heeft, dat sy noyt voor een gemeente
 Gods zyn gehouden geweest by zyn voorvaderen ende als noch
 daervoor niet en werden ghehouden: Soo en heeft dan Michiel
 Satler ontrent het Jaer van 1527. noyt aen de Gemeente Godts
 tot Horb konnen schryven, ter wylen dat sy 't niet en was, ende
 en was sy 't niet, so en konde hy oock geen Leeraer der Ge-
 meynthe Godts zyn; Want hy noemt haer sijn *Medeghenooten,*
Broeders ende Susters, soo was hy dan een Medeghenoot van dien,
 die gheen Ghemeente Godts en waren. Ende noch derf desen be-
 schuldiger met zyn approbeerdere, den Leser wysen op Michiel
 Satler, segghende: *Leest hier op Michiel Satler.*

Want die sy de gemeente Godts noemen van overlanghe Jaren herrewaerds (overeenkomende met haer Artikelen die is eerst begonnen ontrent het Jaer M.D.Lvij. ofte Lvij. Soo en is dan M. S. ende meer andere tot de gemeynte Gods niet ghekomen, ende volgens dien soo en heeft hy gheen rechte beroepinghe met zijnsghelycke Leeraers kunnen hebben, Naedien dat sy van een Dolende ende Doode Ghemeynte zijn verkoren, *Die onder Godts Thoorne ende Onghenaede stonden*, gelijk // sy dat selve bevestighen, ende betuyghen met haren Ban; Want so yemant van hare broeders die Leerpunten verantwoordt ende beleeft, daerin dat Menno ende sijnsghelycke Leeraers vercoren ende in den Dienst gestelt zijn, die doen sy in den Ban, ende soo sijt niet en doen, maer door die vingheren sien, soo geschiet dat door verscheyden van hare Broederen, die haer daerin teghenstaen ende beletten, maer andersins gaen sy daermede voort, volghens haer 28. Artijckel, daerin dat sy seggen: *dat men moet straffen en afsonderen van de gemeynschap der gemeynten die in een argerlycke Valsche leere vervalt opdat sy daerdoor niet versuert en worde.* Daerwt dat blijkt, dat M. S. van een ghemeente is vercoren, die voor Godt in den Ban stonde, overmits haer valsche, argherlycke Leere, ende volghens dien en heeft hy niet ghehadt een Godlycke beroepinghe.

Pro. 21. 16.
K 3 bl. 149

Dit wort oock bevesticht door haer 19. Artijckel in haren laetsten Druck Anno. 1626. want aldaer stellen sy als het 5. Kenteycken der ghemeynte Godts, daerby datmen haer kennen sal, namelijk aen haer ghetrouwe Dienaers, die na de Leere Pauli, *in Leere ende leven onstraffelyck Zijn*, segghen noch volghende, *waer des Heeren Ordinantien, als Doop, Avontmael Afsondering en diergelycke recht na schrifts meldinghe onderhouden wordt daer is die Stadt ende ghemeente Godts.* Hieruyt blyckt dan openbaer, dat de Ghemeenten voor den Jare Lvij. ofte Lvij. niet en syn gheweest de Gemeynthe Godts, dewyle dat sy // niet en hebben (nae dese Liedens meeninghe) onderhouden de afsonderinge, noch Mydinghe, ende andere Puncten meer, ghelyck sy die nu dryven. Daerbeneffens en zijn die Leeraers van de voorige Gemeenten niet onstraffelyck gheweest inder Leere: Want zij hebben ghehadt volgens haer Artikelen ende haer ghebruyck, een seer argherlycke, Valsche Verbannen Leere, want in haer XX. Artijckel segghen zy oock dit, namentlyck: *Dat de beroepene moet ondersocht wesen, oft hy met de gemeente in alle stucken (achtervolghende Gods Woordt) eenstemmich is, opdat hy alsoo een ander den wegh der waerheydt mach leeren, die hy selve weet en kent, &c.* Nu ist kennelyck dat

bl. 150

M. S. ende zijns ghelycken Leeraers, niet eenstemmich en zijn gheweest in alle stucken, achtervolghende Godts Woordt, (ghelyck sy dese Artikelen daer voor houden) soo blijkt dan, dat sy naer deser Liedén verstant ende ghevoelen niet gehat en hebben een Goddelijke beroepinghe.

Siet int
Boeck tegens
Gell. Fabry.

Het is wel soo dat M. S. eenich is geweest met den ghenen die tot hem quamen, versoeckende zynen Dienst, ende waren met malcanderen een Harte ende Ziele in haer Gheloove ende leven, als oock degene uyt wiens naem dat sy t' versoeck deden; soo en heeft doch dat alles niet moghen helpen, dewijle dat sy achtervolghende, na der *Vlaem. ende Vries.* segghen, doentertijt met Godts woort niet eenstemmich en Waren, maer daerteghen ende contrary Blijckt dan wt desen dat sy haer Beroepinghen, met
bl. 151 t'samen de ghemeente gant-//schelijck verwerpen als geen gemeente Godts gheweest te hebben.

Ten 2. soo antwoorde ick, nadien dat sy dat de *ghemeente Godts* noemen van vele jaren herwaerts, te weten na die veranderinge, daer door dat sy die voorgaende versmiden ende verwerpen met t'samen haer Beroepinghe ende verkiesinghe soo verwerpen ende verachten sy daarmede oock haer Doopsel volghens haer ghebruyck, niet alleen t'welck sy voor haer Persoon hebben ontfangen, maer oock andere hebben toeghedient: Want dese Approbeersders van de Artijkelen en soudén niet willen het Doopsel voor goet aennemen, dat in een ghemeente is geschiet, ghelyck de gemeenten doentertijt stonden. Jae opdat ick wat nader come, daer zijnder verscheyden van de Doopsgesinde die alle dese Artijkelen approberen ende voor goet houden, ende evenwel wederdoopen sy malcanderen, ende en achten de eene des anders Doopsel gants niet, maer houdent van nul, ende geener werden. Wat soudén sy dan houden van M. S. Doopsel, ende van dien hy ghedoopt heeft; dat canmen licht verstaen, dewyle dat hy, doen hy al Ghedoopt was, int stuck der H. Mensch-werdinge Christi anders Gheloofde als haer 14. Artijckel luyt, ende noch daerna heeft geleert in verscheyden stucken een argerlijke valsche verbannen leere, na 't seggen van deser lieden ende haer gebruyck, handel ende doen: Ende nadien dat sy haer beroemen van M. S. ende D. P. als de voornaemste Leeraers geweest hebbende, ende haer afcomste daer af rekenen, soo geef ic haer te bedenken wat Doopsel dat sy hebben. //

Dit moghen
alle doopsge-
sinde wat na-
dincken. In-
sonderheyt
die haer be-
roemen van
Menno Sy.

bl. 152 Naedien dat Menno ende zijns ghelycke Leeraers, noch haer verkiesinghe, noch haer Doopsel en is verandert ofte vernieut. Jae der Gemeenten Doop, die met de Leeraers veranderden ende haer volchden, is onverniet gelaten, is nu haer verkiesinghe ende Doopsel door de veranderinghe haers verstandts goet ende God-

delyck geworden? Ofte ist goet ende Goddelyck ghebleven, waerom oock nu niet alsoo van andere?

Ten derden, so antwoorde ick, ter wylen dat haer meeninghe is van den tydt der veranderinghe af, overmidts dat de voorgaende Gemeenten met alle die Artikelen niet eenstemmig en waren, maer hebben gedwaelt in verscheyden Banweerdige stucken, volgens haer gevoelen, so en konnen sy dan alle die Opgeofferde Martelaren [die in soodanighe (soo sy achten) verdoemelyke Artikelen ofte Leerpuncten gestaen hebben ende daerin gestorven zijn] niet houden met der waarheyt voor Vroome Ghetuyghen Jesu Christi, naedien dat sy Verbannen ende Veroordeelen buyten haer Gemeenschap, als die van Godt zijn afghescheyden, volgens haer 28. Artikel, die daer Ghelooven ende Leeren, ghelyck als de voorgaende Gemeente Gelooft ende Geleert heeft, ende in die Leere Opgeoffert zijn, ofte Loghen moet in Waarheyt veranderen, 'twelck onmogelyck is. Ist niet wel een beklaghlyke sake (beminde Leser) dat dese Liederen u ende uws gelycken [ghy die vande veranderinghe in verscheyden Leer-puncten noyt gehoord en hebt] wetens en willens met voordachten raet soecken te abuseren ende te mis-// leyden, op dat ghy Leughenen voor Waarheyt soudt ghelooven K 5 bl. 153 ende aennemen, segghende: *dat die gedachte Martelaren int Boeck begrepen, alle die Artikelen souden bevestiget ende betuygt hebben met hare Doodt ende Bloedt*. Ey lieve seght my doch, van wie heeft *Sicke Snyder* alle die Artikelen gheleert ende aenghenomen, die tot Leeuwerden met den Sweerde gherichtet worde, ontrent Anno 1533. ¹⁾ Daer M. S. van hoorde met grooter verwonderinghe, doen hy noch een Priester was int Pausdom, ende oversulcks doen noch den Name van *Mennisten* onbekent was: Van wien segh ick noch eenmael moet hy geleert hebben dat onbarmhertich Bannen ende Ordeelen, over den Leetwesenden oft Boetveerdighen Sondaer, als oock mede dat onchristelycke Myden, soo in 't ghemeyn, als oock tusschen Man ende Vrouwe, Ouderen en Kinderen, ende andere Puncten meer, daer dese aprobeerders hart over dryven? Van wien heeft het ooc geleert *Ian walen* met zijn 2 medebroeders Anno 1527 ²⁾ in Waterlant op Crommenyer Dijk, ontrent 7. Jaren voor M. S. opkomste, als oock *Huyghen Jacobsz.* met zijn Huys-vrouwe ende twee andere tot Asersouwe, Anno 1532. die sij ³⁾ beneffens

1) Dit moet zijn: „Anno 1531”.

2) Zie over dit zoo goed als zeker onjuiste jaartal De Hoop Scheffer, *Geschiedenis der Kerkhervorming in Nederland enz.*, 1873, bl. 567, 568.

3) „Sij” is door mij ingevoegd. „Asersouwe” is Hazerswoude. Over Huyghen of Hugo Jacobs Kraen zie de *Bibliographie des Martyrologes protestants Néerlandais*, 1890, II, p. 723, n°. 433; ook boven bl. 46, aantekening 3.

Sicke snyder int Register der Martelaren noch bygevoeght hebben alles voor de verlichtinge van M. S., hebben dese met haren Doodt bevesticht alle haer Artikelen, waermede konnen sy dat bewysen ende waer maken? nergens mede. Maer het is veel meer te gelooven dat sy int alderminste van die puncten niet en hebben
 bl. 154 gheweten, naedien dat deselvighe noch lange Jaren in Men-//no Symons tijdt niet en zijn Gheleerd, noch ghedreven, veel weynigher Ghelooft noch beleeft.

Van desen
 Tjaert Reynersz gedenct
 M. int boec
 tegen Gel. F.
 in letter B.
 het 4. bladt,
 inden eersten
 Druck ¹).

Beminde Leser ick moet hier noch bydoen een gedenckweerdighe sake, en dat is dit: Sy hebben beneffens dese bovenghenoemde, noch bygevoegt tot vermeerderinge van de Vrome Getuyghen Christi, die om de belydenisse des Evangeliums ghestreden ende gheleden hebben, een ghenamt *Tjaert Reynersz*, die tot Leeuwerden Anno *M.D.XXXIX*. Is gevanghen, omdat hy M. S. hadde gheherberghet uyt medelyden ende Broederlycke Liefde, ende daernae Gericht is gheworden. Dese wort van haer ghenamt: een Vroomen Heldt ende Getuyghe Jesu Christi, desen Loff geven zy hem 'twelek ick oock van harten bekenne ende aenneme. Maer seght my, heeft hy alle uwe Artikelen Gelooft ende beleeft gelyck als ghy soeckt de Lieden wijs te maken, door den Tijtel van uwe Articulen? hebt ghy daer waerheyt toe, soo bewijst dat; Maer ick ben ghenoechsaem versekert dat u sulcx onmogelijc is, want hoe soude hy alle die Articulen gelooft ende beleeft hebben, daer noch M. selve [die zijn Leeraer was] op die tijt noch hetselve niet geloofde, Jae noch in vele Jaren daernae niet; dat dit waer is blijktt ²) uyt zijn eygen, naeghelaten Schriften.

Het is om te verwonderen, als men de saeke wat naedenckt, ende recht inziet, zy bekennen dat in dien tijdt doen dese Vroome Getuyghe // Jesu Christi ghevangen ende ghedoot worde, dat die
 bl. 155 Tyrannye ende het vervolghe teghen de Godvruchtighe Christenen, seer grouwelijck is gheweest. Aenmerck:

Ten eersten, hier noemen sy degene die van M. S. ende andere zijnsghelijcke Leeraers, uyt het doncker ende verdoolde Pausdom ghetrocken ende bekeerd waren, Godvruchtighe Christenen.

¹) Deze druk van Menno's *Eene clare Beantwoordinghe over eene Schrift Gellii Fabri enz.* is verloren gegaan. Ook Nicolai haalt in zijne *Inlasschingen in Bullinger's „Teghens de VVederdoopers“*, 1569, Fol. 22 d en elders, hem aan. De oudste druk, dien wij er van bezitten, is die in het *Sommarie*, I, 1600, bl. 3 vgg.

²) Tusschen „blijckt” en „uyt zijn eygen” staat in het origineel foutief: „uyt haer”.

Ten tweeden, sy noemen de Leeraers ten dien tijde, Voorstanders der Gemeynthe Jesu Christi.

Ten derden, sy noemen de Ghemeente die doentertijdt was, de Ghemeente Christi te wesen.

Ten vierden, sy noemen M. S. Leere (die hy doen Geleert ende Ghepredickt heeft) een Heylsame Leere, om welcks wille datter een schrickelijck Placcaet door gantsch Vrieslant, teghens hem is uytghegaen, ontrent Anno M.D.XLij. Dit alles wort van haer bekendt ende beleden, ghelyck als ghy klaerlyck lesen keunt in haer byghevoeghde redenen.

Aenmerckt toch Beminde Leser, hoe dat dese haer selven van-ghen ofte verstricken, want sy belyden hier van de gelovige op dien tijt, dat sy Godtvruchtige Christenen waren niet tegenstaende dat sy anders gelooft ende beleeft hebben als haer Artikelen melden, want // Die nu Ghelooft ende beleeft ghelyck als sy doen bl. 156 tertyt deden, die en mach by dese Aprobeerders van die 33. Artikel, voor geen Godvruchtich Christen bestaen, noch sy en willen haer daervoor niet bekennen, ten anderen sy segghen ende belyden: dat die leeraers in dien tyt sijn geweest voorstanders van de gemeynthe Christi, maer soverre als yemant van haer Broederen nu soodanige leeraers ginck hooren Predicken, daer morren ende knorren sy over, ende beschuldigen haer als die een vremde stemme ghehoort heeft, ende soo hy niet en wil aflaten en syn schult bekennen, soo staet hy in perickel om ghebannen te worden, daermede sy opentlyck betuyghen dat sy soodanighe Leeraers nu niet en houde als voorstaenders van de gemeente Christi, nadien dat sy oock daerby verwerpen alle haere diensten ende van nul, en gheender weerden houden: Ten 3. Zij noemen de gemeynthe Die doentertyt was de ghemeente Jesu Christi, maer die gemeynthe Die nu ter tyt also gelooven, leeren en beleven, die en moghen by haer voor gheen ghemeenten Christi verstrecken, sy en begheeren oock met soodanighe gheen Christelijcke ghemeenschap noch eenicheyt te houden; Jae indien dat eenighe van haer Broederen met sulcke gemeenten vereenigen, die doen sy in den Ban, als een die van Godt afgevallan is, ende ontseggen haer daerdeur niet alleen alle Christelijcke ghemeenschap, maer ooc alle weereltlick handel, ende schouwen haer veel meer als openbaere Hoerejaghers, Dronckaerts ende Afgodendieners inde Weerelt. //

Ten vierden, sy noemen M. S. Leere in dien tijdt van hem ge- bl. 157

leert, een Heylsame Leere, daervan dat hier vooren gedacht is uyt zyn eyghen Boecken; Is dat waer dat zijn voorighe Leere is geweest een Heylsame Leeringe, soo moet dan ooc waerachtich zijn, dat alle haer Artikelen niet en syn heylzaem, noch den woorde Godts ghelyckformich, is onwedersprekelyck, naedien dat zy met malcanderen niet overeenkomen, en volgens dien ist een valsche approbatie die zy gedaen hebben, ende is derhalven noodich dat sy verscheyden Artikelen veranderen ende in een beter forme stellen, overeencomende met die Heylsame Leere, die M. eertijds geleert heeft want beyde en kan dat geen waarheyt zijn.

Het is vreemt ende verwonderensweerdich Jae te beklagen, dat desen Beschuldiger ende alle die hem toestaen, haer aldus vergrypen int wijs maken van die eenvoudighe Menschen, (die niet beters en weten) dat alle dese Martelaren (diens navolgers zy beroemen te zijn) met alle haer Artikelen eenstemmich soudn gheweest hebben, daer zy nochtans wel weten datter veele sijn opgeoffert aleer datter veranderinghe quam onder de Ghemeenten in enighe punten der leere, dit segghe ick en is haer niet verborghen, ende wil haer oock mits desen bekend maecken, dat die Jonghe spruyte, ende vroomme ghetuyghe Jesu Christi *Hans Bret*, alle heur Artijkelen niet en heeft gheloofd noch bekend, want hy is gheweest van sulcken ghevoelen: dat hy verstont Dat Christus sijn vleesch
 bl. 158 ende bloet van Maria hadde aen geno--/men, want in sijn gevangenisse sijnde, schryft hy ¹⁾: Datter twee van Mennoes Volek (alsoo noemt hy haer) oock ghevanghen saten, den eenen was ghenaeamt *Ian de Vlas Coper*, die seer arbeyde opdat hy met haer eens ghesint soude sijn, ende hebben met malcanderen 2. oft drie mael ghesproken, aengaende van den Artykel der H. Menschwerdinghe Christi, gelijk als ick met syn eyghen hant can bewysen des nootsynde. Desen *Hans Bret* doen hy gevangen wert was de knecht van Albrecht Verspeck, die geweest is een Dienaer des woorts by de Waterlantsche ghemeente, weten sy dit niet, soo moghen syt nu weten, ende soo het haer behaecht hem uyt het boeck schrabben, want hy en was gheen Mennist ²⁾, dit gheeft hy oock claerlyck te kennen in den brief aen sijn Moeder gesonden op den vijfdn July 1576, hebben sy dit niet connen sien noch mercken in 't overleesen van den Offerboeck ³⁾, dat doet my wonder.

int Boeck te-
ghen Ghilis

Maer soude hy nu daerom, namelijk om sijn verstant, gheen vroomme ghetuyghe Christi zijn Ick verhoope immers dat ghy M. S.

1) Deze brief, in Alenson's bezit, staat niet in Van Braght.

2) D. i. geen belijder van de 33 artt.

3) De martelaarsboeken van 1615 en 1617.

voetstappen in desen navolgen sult, want heeft hy deghene die in den eersten aenvanck van de reformatie [onder de Martinisten of Gereformeerde] haer halsen uytstaeken voor salich gheacht, met den Apostel Jacobus, ende heeft haer gehouden voor syn medege-nooten int lyden Christi, want segt hij: *Haere daet heeft betuyget dat zy Godt meenden &c.* soo verre ghij nu Menno in desen navolgen wilt, so moet ghij dan ooc desen Hans Bret daer mede voor houden, want sijn // daet heeft oock betuycht dat hy God gemeent heeft, ende van gantscher harten alles om sijns H. Naems wille gheerne verlaten heeft.

Fabri in syn
antwoord op
de 2. voorstel-
linghe vande
vrucht haer-
der sendinge.
Jac. 5, 11.

bl. 159

Weten sy ooc niet dat *Christiaen Rijssen* Opgheoffert ¹⁾ tot Hontschote in Vlaenderen, (die ick seer wel ghekent ende menichmael in zyn Huys gheweest hebbe, ende met hem dickwils ghesproken hebbe doen hy te Leyden woonde) dat die ooc niet en heeft gestaen gelijkformig haer Articulen, in dat harde Bannen ende Myden, ende noch andere dryvinghe meer, 'twelc my noch niet vergheten en is, Jae ick meene oock recht en wel verstaen ende onthouden te hebben, dat hy eertijts van zynen Dienst was afgestelt, omdat hy soo hart noch soo partiael niet dryven en conde;

Het is geschiedt beminde Leser naedat dese Vroome Getuyge Christi Opgheoffert was, dat ick ende noch een met my [noch beyde int leven zijnde] met een Vlaemsch Broeder spraken, ghe-naemt: Pieter den Ouwe Godt, van desen *Christiaen Rijssen*; die seide rontwt, dat zijn Geweer ofte Wapen waren roestich ghe-worden; Mijn Harte wordt noch weemoedich over die versaet-redenen, daer hy nochtans soo Mannelick heeft deurgestreden, als een Vroomen Heldt, ende Ghetuyghe Jesu Christi, op welcke plaetse [wt Liefden van hem] ick mijnen voet geset hebbe, naementlyck, op den steen daer de Pael ghestaen hadde daer hy aen Verbrandt was, ontrent twee Jaer daerna. //

Weten sy ooc niet dat *Hans Landes* een Hoochduyts leeraer was, opgeoffert tot Zurich An. 1614, en dat de Hoochduytsche leeraers met haer gemeenten niet en staen ghelyckformich haer Artijkelen, meent oock desen beschuldigher met sijn toestaenders, dat *Leonhart Boltzinger*, *Georg Wangher*, *Jacob Platser*, opgeoffert Anno 1591. in 't Graefschap van Tirol, ende in Beyerlandt, ende *Michiel Hasel*, *Thomas Han* ende *Matheeus Maeir* Anno 1592. Opgheoffert tot *VVitlingen* in *VVirtenburgerlant*, tot *Fryburch* in *Beyerlandt*, ende tot *VVier* int *Bademer* ²⁾ gebiedt, met *Aeltgen*

1) In het jaar 1588. Zie over hem Van Braght, 1685, bl. 757; *Bibliographie des martyrologes protestants Néerlandais*, 1890; II, p. 760.

2) Badenser ?

Baten ende Maeyken VVauters Opgeoffert binnen de Stadt van *Luyc ende noch Marcus Eder, met Hans Plotsingher, ghevanghen tot Nimbach in Beyerlandt, ende* Opgeoffert Anno M.DC.V. alle Lidtmaten zijn gheweest van haer Gemeente, ende dat zij geloofd ende beleeft hebben dese selve Artikelen, ghelijc als noch tegenwoordich by haer gheloft, gheleert ende beleeft wort, Waermede sullen zij dat bewijzen? Twelck haer nochtans toekomt sulcx te doen, volghens haer eyghen schrijven: Want zij segghen dat die Artikelen ende leerpunten, bij haer ghelooft, ende beleeft zijn geweest, ende met haeren doot ende bloet betuicht ende bevesticht hebben, laten zij dit waer maken ende bewijzen, dat sij in die plaetsen daer dese ghevanghen ende opgeoffert zijn, dat zij daer Gemeenten hebben, die dese hare 33. Artijckelen in alles geloven leeren ende beleven opdat also blijcken mach dat sy voorganghers zijn gheweest van haer navolgers die men Mennisten noemt, ghe-

bl. 161 L lyck als zij dese // Belijders Christi noemen in haer voorreden: segghende *In dese onsen Voorganghers &c.* siet Letter A. 5. Blat.

Ick vinde wel in een seecker Coppje eens Briefs die gheschreven was aen M. S. ende ghesonden uyt begheerte van ontrent vijftich Outste Dienaren, die tot Straetsburch vergadert waren, Anno M.D.Lvij. Wt MeerenLandt, wt Swavenlandt, wt Switserlandt, wt Wirtenburgher Landt, wt Priskau ende Elsuïjten ¹⁾, ende vele Oorden, ontrent anderhalf hondert mylen weeghs, ²⁾ datter van Eyfelt aen, tot Meerlandt toe, vijftich Ghemeenten waren, ende datter in sommige Ghemeenten waren vijf oft ses hondert Broederen ende Susteren, ende dat sy alle met malcanderen eenich waren int Geloove ende kennisse Godts, ende zijns Soons Jesu Christi, ende dat in het Bernaerder ghebiedt [’twelck leydt in Switserlandt, meer als vierhondert gedoot zijn: maer ick en hebbe tot noch toe niet ghehoort dat de Approbeerders vande XXXij. Artikelen oyt eenighe Gemeenten daer ghehat hebben, ende nochtans willen zy de Martelaren die overal in Duytslandt syn Opgheoffert, alle dese Articulen opdichten, alsof sy dieselve oock ghelooft, geleert ende beleeft soudén hebben, ende met haer eenich soudén gheweest zijn; Als ooc mede dieghene die sy noch daerby ghevoeght hebben tot vermeerderinghe der Martelaren, niet alleen voor M. S. tijt, maer oock in syn tijt aleer dat hy noch veranderde inde Leere, ende noch heeft desen beschuldiger durven

bl. 162 schryven: dat sy met de voorige op eenselve geloof // ghestorven sijn O onbeschaemde leugen! doch opdat ic niet te veel en segge, hy mach wel ’tgeloof aen alle Artikelen niet ghevonden hebben,

1) Breisgau en de Elzas.

2) In het origineel foutief: „weeghs, ende datter”.

is dat waer soo ist wat anders. Sy hebben oock daerby ghevoecht die XXXJ. die tot Delff syn ommegebracht Anno *M.D.XXXIX.* wiens Examinatie ende Confessie, ick selve schriftelyck ghelesen hebbe, maer verre ist van daer, dat sy eenstemmich souden gheweest zijn, met dese haere gheapprobeerde Articulen, die de Menisten noch teghenwoordich ghelooven, leeren ende beleven, hierin dolen sy grootelicx ende doen oock andere dolen, seekende andere wijs te maken tghene dat niet waerachtich en is, ende indien dat P. J. Twisch den Man is die sulcx ghedaen heeft, soo sal hy weten dat hy een groote faute begaen heeft.

[VIII. bl. 162—179. Menno en Dirk Philipsz. ter zake van overheidsambt en eed niet eenstemmig met de 33 artikelen, bl. 162 vgg.; Menno's gezegden uit zijne laatste dagen, bl. 172 vgg. Volgens hem en de Waterlanders mag de Christen wel een overheidsambt bedienen, bl. 166 vgg., 170 vg. De Vriesche uitgevers van 1626 nemen de martelaars Thys Joriaensz. en Jacob Keersgieter op onder de vrome getuigen, hoewel deze gestorven zijn in het geloof, dat de Vriezen geenszins Gods gemeente zijn, bl. 175 vgg.]

Beminde Leser, ghelyck als dese Liedten ulieden soeken wijs te maken, dat alle die Martelaren [in deser Historie begrepen] dese haer Articulen in alles souden toeghestaen hebben, ende met denselven eenstemmich souden gheweest zijn; Alsoo soeken sy V. L. oock wijs te maken, alsoft sy in die Articulen niet anders gestelt en hadden, dan even hetselve dat M. S. ende D. P. souden ghe-looft ende geleert hebben, ende daer sy op ghestorven zijn. Daer op moet ick oock wat antwoorden, ende segghen vooreerst dat die woorden in haer begrepen hebben een gheveynsde, bedrieghelyke onwaerheydt: De oorsake is dese; Want die van M. S. ende D. P. veranderinghe noyt ghehoort noch gheweten en hebben, ende oock noch niet en weten, die souden hieruyt verstaen alsoff // M. S. L 2 bl. 163 ende D. P. altijt alsoo Ghelooft, Geleerdte ende beleeft hadden, ghelijck haer Articulen medebrenghen, ende dat is immers niet waer, ende dit weten sy selve wel. Wat doen sy dan anders, dan dat sy met voordachten raet willens ende wetens, den Leser soeken te abuseren? Gelyc sy ooc doen met die woorden, verklarende: *Dat die Articulen allesins accorderen met het ghevoelen der Gemeente Godts van langhe Iaren herrewaerts.* Soude den eenvoudighen Leser niet meenen, en daeruyt verstaen, dat haer seggen is van het Jaer *M.D.XXij.* gelyck als de Historie der Martelaren begint? Immer ja, want hoe soude het anders connen ghenomen ende verstaen worden by de eenvuldighe herten? Onder des is haar meeninghe

- maer van ontrent den Jare M.D.Lvij. ofte Lvij. daeruyt dat blyet datse met schynende woorden bedroghen worden. Even also is het oock met die woorden, als sy segghen: *Ende en weten oock niet hier yet anders ghesteldt te hebben, dan dat van saligher ghedachte M. S. ende D. P. (die vande Voornaemste Leeraers ende Outsten in desen bloedighen tijdt gheweest sijn) ende met haer veel treffelijke Leeraers ende Dienaers, gelooft ende geleerd is, en daer sy op ghestorven sijn, &c.* Dit segge ick is een waerheys schynende bedroch, daerdoor dat de simplen misleyt worden. Segt my doch, wast niet een bloedige tijt doen M. S. en D. P. by der Gemeente quamen, ende daerna tot den Dienst beroepen werden? Hebben sy doen niet anders Gelooft ende gheleert als uwe Articulen melden?
- bl. 164 durft ghy dat ontkennen ende loochenen? // Ick hope immers datter noch soo veel Conscientie by V.L. is, dat ghy wel wachten sult openbare waerheyt te willen loochenen. Waerom handelt ghy dan alsoo neffens ¹⁾ de eenvoudighe Lesers? Wat hebt ghy daarmede voor? Zijt ghy daarmede ghedient, dat ghy het ghemeyne Volck een Blaeuw Bloemken in de hant steeckt; Nae 't gemeene spreekwoordt? Ghy weet immers wel dat M. S. en D. P. met die andere Leeraers niet en hebben gelooft noch gheleerd in alle stucken, ghelyck als uwe artikelen luyden, eer dat sy veranderden: Want anders en waerder geen veranderinge geschiet, die doch geschiet is. waerom en handelt gy dan niet oprechtelycker, sonder eenige gheveynsden schijn van worden te ghebruycken? Waerom en hebt ghy niet liever willen gebruycken dese Woorden: *Dat ghy niet en weet yet anders gestelt te hebben, dan dat van M. S. ende D. P. ghelooft ende gheleerd is, nae dat sy vermaendt sijn gheworden.* Maer holla, dese Worden souden den Leser tot een opmercken brenghen, denckende, hebben die Mannen eertijts anders gelooft ende gheleert als onse Leeraers nu doen? Ick wil dat wat naspeuren, ende onderzoeken welcke beter overeen komt met den Goddelycken aert ende natuyre, ende met de Leere der H. Schriftuere. Maer nu soectmen den Leser wijs te maken alsof de voorige Leeraers altijt op eenderley wyse gelooft ende geleert hadden, om des te minder na te speuren die oude heylzame Leere, daervan dat M. aldus schrijft in syn *Oorsake*. Ghedruckt Anno M.D.XXXIX ²⁾).
- bl. 165 *Wie dat het nu niet gheloooven en wil dat onse // Leeringe die reyne, onghevalste ende Zalichmakende Leeringhe Jesu Christi zy, die ondersoeke met vromer herten de overgebleven klinckende Letter*

1) Evenals meermalen in het *Tegen-bericht*: „ten opzichte van”.

2) Zie boven bl. 130 van het *Tegen-bericht*, aantekening 2.

des Nieuwen Testamentes, so sal ende moet hy dat wel mercken ende bekennen, dat het die oprechte leeringhe, ghetuyghenisse ende Geest Iesu Christi is, &c. Waert dat ditselvighe wat meer naegesocht ware met een vroom opmerkende herte, so soude welhaest die menschelyke plantinge vervallen ende uytgeroeyt worden in de herten der menschen, maer doch M. heeft grotelicx in desen gedooft ende ghemist, volghens deser Lieden Articulen.

Dese luyden seggen (gelijk als gehoord is) dat sy niet en weten yet anders gestelt te hebben dan dat van M. S. ende D. P. gelooft ende geleert is, ende daer sy op ghestorven zijn. Ick sal dan dese woorden nemen na den sin van haer verborghen meyninghe, alsoo sy niet claer wt en spreekken, dat is van den tijt doen M. verandert is gheworden, weten desen lieden niet anders? Dat verwondert my grootelijcks, hebben sy dan niet ghelesen M. S. *Fondament Boeck* Ghedruckt in 't jaer 1558 ¹⁾. Doen hy verandert was geworden int stuc des Bans ende mydens? Ick achte immers jae: Want die houden sy onder haer in grooter waerden, sood dat ick niet en twijffele oft sy hebbent ghenoech ghelesen, sy en moeten dan niet wel gelet ofte acht ghenomen hebben op sijn leere dien hy intselve schriftelyck heeft willen nalaten, ofte haer memory moet seer cleyn zijn dat sy dat vergheten hebben, oft sy hebben haer eyghen Artijkelen met gheen ghoede opmerc-//kinge bl. 166 ghestelt maer doch ick salt haer wel indachtich maecken, opdat se alsdan die foute moghen verbeteren ende haer Artijkelen veranderen, opdatse met M. eenderley gheloof ende leere moghen hebben. Derhalven wil ick haer wijsen op haer 27. Artikel, daer sy schryven van het Ampt der Overheyt ende wereltlycke macht: Ende ick wil wachten ende toesien in wat forme ende maniere dat sy datselve sullen connen overeenbrengchen met het gene dat M. daervan schrijft in syn *Fondament Boeck*, want so veel als haer Artikel aengaet die sy daer ghestelt hebben, soo zijn sy in twee stucken M. contrary. Ten 1. in het Ampt hoe verre dat het streckt. Ten 2. in den Persoon die het Ampt bedient; Dat dit waerheyt is, sal ic doen blijken door des Heeren genade.

Aenmerckt aendachtighe Leser, sy seggen in haer 27. Artikel. *Dat het Ampt der Overheyt alleen is streckende over tytelycke regeringhe des lichames der Menschen in lichamelycke saecke ende noement een misbruyck als sy tast int Ampt Christi, die alleen macht heeft over den gheest ende Ziele der Menschen.* Daermede dat sy naeckt ende claer te kennen gheven, dat het Ampt der Overheyt

1) Zie de aantekening op Fol. 22 d van Nicolai's *Inlasschingen in Bullinger's „Teghens de VVederdoopers“*, hierachter in dit deel der *Bibliotheca* herdrukt.

niet verder en streckt dan alleen over tytlicke lichamelijke saecken ende gheensins over hetghene dat de Relighe ende Godsdienst aengaet, bestaende voornamelick inden geest en Ziele des Menschen; hiertegen leert M. S. recht contrary, want geseyt hebbende dat sy haer *Ampt in reyner vreesse Godts sullen wtvoeren int straffen van de quaetdoenders, ende dat sy sullen recht doen tusschen partyen om de verdructe te verlossen*. Twelck al maer Tydelick en

bl. 167 Lichamelic is, soo voegt // hy noch dit daerby, dat sy oock *De openbaere Verleyders die de arme ellendige by so veel hondert duysenden, soo jammerlyck in 't verderven leyden, met redelycke middelen (verstaet sonder Tyrannye ende Bloedt) beletten sullen: sy sijn Papen, Monnicken, Predicanten, ghedoopte ofte ongedoopte. &c.* In den Ouden Druck staet noch dit daerby: *Sy sijn van wat Secten ende namen dat sy sijn*. In somma hy Vermaendt haer, dat zy het *Rijcke Gods met een vroom onstraffelycke leven, in alder liefden ende ernste wtbreiden, helpen ende voorstaen soudent*; stellende haer voor oogen de Exempelen des Ouden Testaments (twelc ick hierby late, als genoeg tot mijn bewijs). Wat dunct u beminde Leser, is dit eenderley gheleerd, ende comt dit overeen met haer 27. Artikel? Dat sy verre.

Dese parentus en staet in den ouden Druck niet.

Soo blijkt dan ten 1. dat sy in desen wat anders ghesteldt hebben, dan M. S. gelooft ende geleert heeft, bynae op het leste van zijn leven, ende en hebbe noyt anders ghehoort noch verstaen dat hy daerin is verandert, maer daerin is ghestorven. Ten tweeden seggen sy in haer 27. Artikel, *dat Christus sijn Dienaers ende navolgers alle wereltlyke regieringe ende hoogheyt heeft afgeleert en verboden*. Hiertegen leert M. recht contrary, ende dat niet duysterlic, maer claerlyc met vele verscheyden woorden en redenen, als:

Ten 1. dat sy haer beroepinge soudent waernemen in reynder vreesse Godts. Ten 2. dat sy haer sullen buygen onder den Scepter diens, die haer tot desen hoogen dienst beroepen heeft, so soude haren Troon vast blyven eewelyc Pro. 29. Sap. 6. Ten 3. dat sy de Keyser in keyserlyke saken sullen dienen, so verre die schrift toelaet, en dat sij Godt in Goddelijcke saken dienen soudent. //

bl. 168 *Ten 4. vermaendt hy haer, datse niet roemen en soudent dat sy uyt Coningen en Vorsten stammen waren ¹⁾, ende ghenadighe Heeren*

¹⁾ De plaatsen, die nu verder worden aangehaald, zal ieder lezer zoeken in het hoofdstuk „Een.... besluytreden an den Ouericheit” in het *Fundamentboeck* of in dat „Van 'tGhelooove des vromen Conincks Josie” in *Van het rechte Christen ghelooove*. Daar vind ick ze echter niet, uitgezonderd alleen de plaatsen, die in den tekst hieronder met bl. 168 begint („Ten 4. vermaendt hy enz.”); deze is aan het *Fundamentboeck*, uitg. van 1539, quat. Qj^v, ij^r, ontleend. Ook de fol. 182 en 183,

Siet oock in verclaringhe van tgelooove Josie des Coninck Juda, daer hy oock het selve te kennen geeft fol. 182 en 183, ghe- Druck anno 1562.

ghenaemt worden, maer sy soudē haer beromen ende verblijden soo sy uyt Godt waren gheboren.

Ten 5. seydt hy: Roemet niet dat ghy gheweldige op Aerden sijt ende groote macht hebt, maer roemet des: dat ghy uwe Landen in reynder Vreese Godts, met deuchdelycker wijsheydt, in Christelijcker gherechtigheydt regeert tot des Heeren prijs.

Ten 6. Vermaendt hy haer, dat sy niet roemen en soudē dat sy Landen ende Steden dwinghen mochten, maer dat sy des roemen soudē: soo sy haer aertsche gemoet dwingen condē.

Ten 7. seydt hy: VWant soo ghy soodanige Koningen sijt, so sijt ghy niet alleen Koningen na den vleesch, maer ooc na den Geest; die den Prince alder Koningen bemindt, met sijnen Bloede van Sonden ghewasschen, ende tot Koninghen ende Priesteren Gode ende sijnen Vader gemaect heeft Apoc. 1.

Ten 8. seydt hy: Dat soodanige haer niet en verblijden dat haer Naemen in dat Register der weertlijcke Koninghen, maer in dat Boeck des Levens inden Hemel ingeschreven sijn, Luc. 10.

Merckt ende verstaet beminde Leser, oft niet M. S. met dese sijne leeringhe Vermaninge ende onderwijsen, niet met vollen monde bekend ende toestaet dat een dienaer ende navolgher Christi dat Ampt der Overheydt mach bedienen? Immers jae. Want hy en vermaent haer niet dat sy haer Ampt ende Dienst soudē verlaten, ende daeruyt scheyden om // Godt te dienen maer hy ver- L 5 bl. 169
maent haer, hoe dat sy haer sullen houden ende dragen om haer Ampt recht ende wel te bedienen, in reynder vreesen Gods, Merct nu, ten 1. die sijn Ampt bedient in reynder vreesen Godts, is dat geen oprecht Christen? Ten 2. die hem buycht in syn Ampt onder den Godlycken Scepter, is dat niet een oprecht Christen? Ten 3. die Godt dient in Godlijke saken ¹⁾ is die niet een gheloovich Christen? Ten 4. die uyt Godt gebooren is, is dat geen kint Godts? Ten 5. Die daer regheert in reynder Vreese Godts met deuchdelijcke wijsheydt in Christelijcker gherechticheyt, is dat niet een vroom Christen? Ten 6. Die sijn aertsche ghemoet can dwinghen, is dat gheen navolgher Christi? Ten 7. die geestelicke Coninghen sijn gewasschen in den bloede Christi? en sijn dat gheen ware gheloovighe? Ten 8. diens Namen int Boeck des Levens geschreven sijn, en sijn dat gheen oprechte Geloovighe in Christo Jesu?

Dit en kan niemant lochenen noch teghenspreken, ende ditselve condē sy wesen, indien dat sy haer Ampt inder vreesen Godts

in de aantekening op den rand vermeld, bieden niet wat men volgens den tekst daar verwacht.

1) In het origineel: „saken is, is”. In den voorgaanden regel: „Godlijken. Scepter”.

waernamen, daertoe dat M. S. haer vermaent ende onderwijst. Hieruyt ziet ghy nu beminde Leser, als in een klaren Spiegel. Ten 1. hoe geheel contrary dat M. S. leere is deser Mannen 27. Artikel, daeruyt dat ten 2. blijkt, dat sy yet anders hebben ghesteldt als M. gelooft ende gheleert heeft, ende noch durven sy schryven: dat sy niet en weten yets anders gestelt te hebben.

- bl. 170 Het is my een groote verwonderinghe sulcx // te hooren want ick en twijffele niet oft sy hebben sijn Fondament Boeck genoech geleesen, hebben sy het dan halfslapende gedaen, sonder eens te aenmercken wat hy schrijft? Dat en kan ick niet wel gelooven. Want ick bevinde in die Historie der Martelaren, dat sy so nauw ende soo scherp op alles ghelet hebben, dat sy een eenich woorden van 4 Letteren hebben connen vinden, dat in den Druck uytghelaten was ¹⁾: Hebben sy dan niet connen letten, noch mercken ofte vinden int overlesen vant Fondament Boeck op so veel woorden en redenen niet die daer wtghelaten zijn, maer die daerin staen Wie sal dat connen ghelooven? Het moet nochtans erghens aen schorten; oft haer verstant moet te klein zijn, datse syne Schriften niet en hebben connen verstaen: is dit de oorsaecke wie sal haer dan connen toevertrouwen dat sy een recht verstant hebben van die H. Schrifture? oft het moet haer wt de Memorie ontghaen zijn, doen sy dit schreven van niet anders te weten van t'gene sy gestelt hadden: Of het was hetselve dat M. geleert hadde. Is dat de oorsaecke ²⁾? Soo ist haer ten besten te houden. Maer wat raet nu om dese foute te verbeteren! Doch ick late haer dat bevolen zijn sy mogent overlegghen hoe dat sy het best kunnen maken. Het is my ghenoech, dat ick hare fouten ende grove misslagen hebbe aenghewesen, midts haer daerby vermanende: voortaan op ons sooseer niet te smaden noch te verachten, omdat enighe onser broederen tot sulken Ampt altemets werden
- bl. 171 beroepen, op die platte Landen ofte enige geringe plaetsen, // (tot haer groote schade ende nadeel ³⁾) om datselve te bedienen in enighe deelen sonder bloetgerechte, dewijle dat M. haer voornaemste leeraer geleert ende geschreven heeft, dat het een Christen mach bedienen, niet alleen in tytlicke en lichamelicke saken, maer oock intghene dat de Relige aengaet, als blijkt wt sijn gedachte Fondament Boeck. Ick hebbe saligher ghedachtenisse Lubbert Gertsz hooren spreeken, dat hy eenen brief ghesien hadde ofte selve geleesen, van 7. Leeraers onderteyckent, daer M. S. eyghen hant

1) Zie boven bl. 21 tot 25 van het Tegen-bericht.

2) In het origineel: „hadde is dat de oorsaecke!”

3) De lagere overheidsambten te bekleeden gold in de 17de eeuw niet voor eene eer, maar voor een servituut.

onderstont daerin dat zy bekennen, *Dat een Christen het Ampt der Overheydt mach bedienen*: Ende hoe wijt ende verre dat P. J. Twisch daervan is afscheyde dat wort hem wel getoont van den Predicant Outgher Hetsz op der Beets en Ouwendijck: waerop hy hem tot noch toe deur den druk ¹⁾ niet en heeft onschuldicht, ende soo ick achte hem selven zwaerlijc sal connen ontschuldighen, alsoo hy voor in zijn Concordantie over die Resolutie der H. M. Heeren Staten aanwijst, ende met die H. Schrift wil bevestighen ²⁾, *dat de Hooghe Overheijt die Authoriteit toecomt om ordre te stellen tegen valsche leere en kerckelijke geschillen*. Niemand en sal my so verstaen, alsof ic M. S. en P. J. ³⁾ in desen toestonde, O neen dat sy verre. Maer hetghene dat ick in desen hebbe willen vertoonen, is daerom geschiet, om aen te wysen en ul. bekent te maken, dat dese beschuldiger met degene die de artikelen geaprobeert hebben grotelick missen, ende seer onvoorsichtelic handelen met ydele beroeminghe ende hooghvliegende woorden, daer geen kracht noch waarheyt in en is, recht ⁴⁾ // *M. S. ende D. P. hebben oock also gelooft ende gheleert, ghelijck haer Artikelen luyden*; Ende als men de saeke wel ondersoeckt, soo heft M. anders ghelooft ende gheleert.

Connen P. Jansz Ghe-meenten met zijn Medeleeraers dit in hem lyden en verdragen, soo mochten sy in ons oock wel eenighe dingen verdragen.
bl. 172

Maer aleer ick come tot een Besluyt, soo moet ick noch wat antwoorden op t'ghene dat sy seggen dat Menno daerop soude ghestorven zijn, te weten op alsulcke Artijkelen, ghelijck sy daer ghestelt hebben: Het can weesen dat sy anders niet en weten oft Menno is daerop ghestorven Maer oft men nu daerteghen contrary seyde, soudet haer niet grootelijcks verwonderen? ic achte ja. En datselve en ware niet onmoochlijc: Want daer is noch een van onse oude geloofsgenooten (diens moeder seer wel bekent was met M. die hem ooc in haer huys verborgen hadde doen hy vervolgt worde), die heeft M. besocht ⁵⁾ in sijn krancheyt, ende na verscheyden woorden ende redenen heeft hy tot haer geseit (so sy getuygt en ⁶⁾ vande moeder dicwils gehoort te hebben) *Hoe leet is*

1) In gedrukten geschrifte.

2) *Concordantie der Heyligher Schrifturen ... door Pieter Jansz. Twisk. Hoorn M.D.C.XV.* in folio; en daar op bl. xviii van het voorwerk. Twisk heeft goedgevonden daar een groot aantal teksten te noemen, die de schriftuurlijkheid zullen bewijzen van de Resolutie, van de Staten van Holland tot den vrede der kercken 1614 uitgevaardigd; van de leer, „dat der Wettigher hoogher Overheijt toecoomt enz.”; en van verscheidene min of meer contraremonstrantsche meeningen. Zorgvuldig geeft hij er de bladzijden uit de *Concordantie* bij aan, op welke de lezer die teksten vinden kan.

3) Pieter Jansz. Twisk.

4) Achter dit „recht” is zeker „alsof” weggevallen.

5) In het origineel staat: „versocht”.

6) Lees: „so hy getuygt vande moeder ...”

my dat ick die Echt-mijdinge hebbe geconsenteert; dit is nu een ander geluyt, ende dit geluyt heeft dese (noch tegenwoordich int leven zijnde) dicwils uyt des moeders mont ghehoort.

Daerbeneffens soo isser gheweest een Out Broeder tot Boolswaert in Vrieslandt, ghenaemt Alle Visscher, die met M. familiaer was, ende die goede Vrienden te samen waren, die hem oock besochte ¹⁾ in zijn Krancheyt: Ende als hy van hem soude scheyden, soo begheerde hy van M. yets ofte wat, daerby dat hij hem mocht gedenken; Doen heeft M. tot hem geseyt: *En weest geen Knecht*
 bl. 173 *der Menschen ghe//lijc als ic geweest hebbe*. Dit gaf hy hem tot een gedachtenisse, te kennen ghevende, dat hy wt vreesse des Bans eenighe dingen geconsenteert hadde, twelck hem beroude ende leet was: gelijk als noch eenige weten te seggen van hare voorouderen gehoord te hebben, dat M. ghedreyght was met den Ban, so verre hy de veranderinge inde Leere niet en wilde aennemen noch consenteren; Dit en zijn gheen verzierde dinghen, maer het is de oprechte Waerheydt; Want een onser Dienaren noch int leven zijnde, heeft datselve ghehoort uyt Alle Visschers mondt, ten Huyse van Isaac de Grand, binnen de Stadt van Embden; Desen selven onsen Dienaer heeft daernaer binnen de Stadt van Leeuwerden een Oude Suster gesproken, genaemt: Aplonij Ottes, die hem vertelt heeft: dat doen de vergaderinge van eenige Leeraers (de welcke verandert waren inde Leere, onder de welcke dat L. Bouwes een was) tot Harlinghen byeenquamen, dat M. S. daer oock ontboden worde, ende doen hy tot Franicker quam, bevondt hy datse met hem noch eenich waren int verstandt, doen begheerden die van Franicker aen M. S. als het bespreek tot Harlingen gheeyndicht was dat hy haer wederom bycomen soude, 'twelc hy haer beloofde, ende scheyde alsoo broederlijk ende vreedsaem van haer; (Ick hebbe oock verscheyden mael hooren vertellen dat hy doen ter tijt soude gheseydt hebben: Ist dat ick die van Harlingen oock also vinde, so sal ick van vreuchde op mijn Stoccken springhen.) Dese bovenghenoemde Aplonij, reysde
 bl. 174 met M. nae Har//lingen, ende schiete haer inde Kamer achter de Deure, daer de Leeraers vergadert waren, ende hoorde de Questien die sy met M. hadden van het Echtmyden, ende andere saken meer, ende nadat sy langduerich gesproken hadden begeerden sy dat M. uytgaen soude, ende int uytgaen stont L. Bouwes by de Deure, ende leyde zijn hant op M. S. Hooft, ende seyde: M. is ons noch niet boven het hooft ghewassen, indien dat hy ons niet volghen en kan, soo moeten wy hem doen gelyck die ander

1) Weder staat in het origineel: „versochte”.

Leeraers gedaen is, daerover dat M. hem verschricte ende seer ontsette; Dit seyde Aplonij met haer eygen oogen ghezien ende met haer ooren gehoord te hebben, ende aldus is die goede Man geworden een Knecht der Menschen, ende dat door haer dreygen, ende hy en quam niet wederom tot Franicker.

Maer doch oft alsoo waere dat M. daerop was gestorven, gelyck de Approbeerdere schynen te seggen, soudet daerom al moeten waerheyt zijn 'tghene dat M. gheleert heeft, ende daer hy op gestorven is? Dat en volght niet, want hoevele zijnder wel ghestorven staende in verscheyden Leerpuncten contrary haer Articulen, meynende dat sy in alles de waerheyt hadden, ende nochtans ghedooft hebben, sal men daerom moeten ghelooven dat alles wat sy geleert ende verstaen hebben, ende daerop zijn ghestorven, de Heylzame Leere des Goddelycken Woordts gheweest is? dat sy verre, ghelyck als dese Approbeerdere selve ghetuyghen met woorden ende werken, want sy wederspreken ende Veroordeelen de gene die haer Articulen niet en kunnen verstaen noch beleven, ende hoe//vele zijnder ghestorven, jae niet alleen ghestorven haer eyghen bl. 175 doot, ghelyck Menno, maer Opgheoffert zijn, voor den tijdt der veranderinghe, die Lijff ende Leven, Goedt ende Bloet hebben overghegheven, voor hetghene dat sy voor de Goddelycke Waerheydt hadden ghelooft ende aenghenomen, ende zijn daerop gestorven, door Sweardt, Water ende Vyer; Zullen dese Approbeerdere daerom wel kunnen ghelooven dat het in alles de waerheydt is gheweest? gheen dinck minder. Maer opdat ick niet langher hierby en blyve, soo wil ick my keeren tot Thijs Joriaensz: die van P. J. Twisch [met den synen] ghehouden wordt, voor een Vroome Ghetuyghe Jesu Christi. Desen Thijs Joriaensz is daerop ghestorven, dat *de Vriesen in den Vlaemschen Twist onrecht hadden*; ghelyck hy schrijft in den eersten Brief, dat hy bereydt was van geheelder herten [door des Heeren hulpe ende ghenade] sulcx met zijn Vleesch, Bloet ende Doodt te betuyghen, segghende:

Ick en twyfele niet off sy hebben Onrecht, ende wy door Godts genade Recht, dat hy nu met die woorden (sy hebben onrecht) de Vriesen meynt, keunt ghy naect ende klaer verstaen uyt syn derden. brief [ick noeme hem den derden brief omdat hy die be-neffens de twee die int Offerboek staen wt de gevanckenisse heeft geschreven, de 27 Weke sijnder gevanckenisse] welcke onse mannen hebben uytgelaten ¹⁾, omdat hy daerin al te hart ende driftich

1) „Onse mannen” zijn (Alenson was zelf Waterlander) de vlaamsche en waterlandsche verzamelaars van het Groote Offerboek van 1615. De „uytgelaten” brief

bl. 176 de *Vries*. verworpen heeft; Maer waerom dat dese die // het Boeck vergroot hebben, niet alleen door het by voeghen van andere, die mede opgheoffert syn, maar oock door eenighe brieven, desen derden. Brief van thys Joriaensen niet soo wel hebben by ghevoecht, als die twee Brieven van Jacob keersegieter, maar hebben deselve uytgelaten, dat is by my wat bedenckelijck, my dunckt dat ick het wel soude kunnen raden als ick maer aenmercke den inhoud des Briefs, want beneffens veele andere Woorden tot verwerpinge

van Thijs Joriaensz. (in 1569 bij het slot te Muiden ter dood gebracht) is: *Eene hertgrondelijcke ende Christelijcke Sentbrief wter geuancenisse geschreuen. Anno. M.DLXXVII.* en in tweede uitgaaf *Anno. M.D.LXXIX.* gedrukt, beide malen z. pl. Op de voorlaatste bladzijde van die uitgaafjes komen de woorden voor, in den tekst hierboven eenige regels verder aangehaald: „Ende betuyge voor Godt enz.”. Alenson noemt dezen brief „desen derden Brief van thys Ioriaensen”. Immers er waren nog twee andere brieven van den martelaar bekend. De eene is: *Een Christelijcke Sentbrief, geschreuen wter geuancenisse*, evenals de vorige, *Anno. MDLXXVII.* en *Anno. MDLXXIX.* z. pl. uitgegeven. De andere is *Een Sentbrief ... aan de Vrienden van Edam*. Deze laatste is, ten minste voor-zoover wij weten, voor de eerste maal gedrukt in het Groote Offerboek van 1615 en daaruit zoowel in de drie latere Groote Offerboeken als in Van Braght overgenomen: te zamen met den zooeven genoemden tweeden, den *Christelijcke Sentbrief*, niet met den eersten, door Alenson in den tekst hierboven als „de derde” aangeduid: den *Een hertgrondelijcke ende Christelijcke Sentbrief*.

Deze laatste „derde brief” nu ontbreekt inderdaad in het Groote Offerboek van 1626. Maar hij is niet uit dezen druk alléén en dus door de vriesche uitgevers met opzet weggelaten, wat Alenson hun, vermoedelijk onrechtvaardig, verwijt: zij zullen naar zijne onjuiste verdenking zoo hebben gedaan om het in vergetelheid te brengen, dat door een martelaar bij het opkomen van den strijd tusschen Vriezen en Vlamingen de eersten zoo nadrukkelijk in het ongelijk waren gesteld. Immers waarom hadden dan de vlaamsche en waterlandsche uitgevers van 1615 reeds eveneens dezen „derden” brief weggelaten?

Alléén om de reden, die Alenson uitdenkt, om de Vriezen, hunne tegenstanders, niet te grieven door een vroeger ongunstig oordeel over die Vriezen optehalen? Maar dan hadden de mannen van 1626 toch nog minder aanleiding om dien „derden” brief wél op te nemen. Ik denk, dat zij eenvoudig de brieven van Joriaensz. uit den druk van 1615 (en 1617) hebben afgedrukt. Dat de Vlamingen van 1615 en de Vriezen van 1626, die beiden zoo ijverig nasporingen naar martelaarsbrieven deden, van dezen brief, die (zie boven) reeds ten minste twee malen, in 1577 en 1579, het licht had gezien, niet zouden hebben geweten, is kwalijk aan te nemen.

Er zijn nog een vierde en een vijfde brief van Joriaensz. over; die intusschen evenals de „derde”, ofschoon vroeger reeds gedrukt en dus zeker ook aan de verzamelaars van 1615 niet onbekend, in de Groote Offerboeken en zoo ook in Van Braght niet zijn opgenomen; en dit om redenen, die wij niet meer kunnen ontdekken. Deze vierde is: *Een Christelijcke Sentbrief, vande Sendinghe, Inleydinghe, ende coemste Jesu Christi ...*, 't Amstelredam. By Willem Jansz. Buys ... An. 1586. Achteraan staat: *Typis Aegidii Romanni*. De vijfde komt voor in *Twee Brieven, den eenen van Thijs Joriaens ... ende den ander van Job Jansen. Ghedruckt int Jaer ons Heeren, Anno, 1609. Z. pl.*

Van al de vijf geschriftjes, in deze aanteekening besproken, is een exemplaar aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek; van de beide laatste is geen ander bekend. De *Bibliographie des Martyrologes néerlandais*, 1890, kent slechts drie er van

van de Vriesen schrijft hy oock dese: *Ende betuyge voor Godt ende sijne Engelen, en oock voor u allen, ende nu ooc met Banden ende gevangnisse, dat sy onrecht hebben, namentlijk de Vries. ende alle die haar toeloopen, toestaen, ende voor recht bekennen; dat sy jammerlijck verleydt, bedrogen ende verruct worden.*

Ist dat nu de Vriesche Leeraers met haer gemeente dit voor waerheyt geloven (nadien dat hy daerop ghestorven is en datselve met sijn bloet heeft bevestight) soo ist meer dan tydt dat sy wederkeeren, boete doen, ende haer schult en misdaet bekennen, van weghen dat sy haers Vaders voetstappen ghevolcht hebben, ghehlyk dat affvallighen Israel deden, Jere. 11. 10.

Tot een Besluyt wil ick noch dus veel geseyt hebben, dat het my verwondert, dat sy dit in der liefden konnen verdraghen, dat Thijs Joriaensz. haer voor Vaders also heeft verworpen jae voor Antichristen heeft gehouden, gelijc hy in denselven Brief ghedinct, ende in den eersten Brief. *Dat sij het harte der rechtveerdighen valschelijck bedroeft hadden, ende dat sij gesterckt hadden die hant der Godloosen*, spreekende van // dien die haer afgesondert M bl. 177 hadden? Ende Jacob Kaersegietter, noemt haer: *quade vvilde dieren, die tveedracht ende erghernisse maeckten neffens die leeringe Christi: vvant haer vvoordt* (seydt hy) *verslindt als een Cancker-sieckte*. Ende hierop is hy ghestorven, alsoo men noyt anders ghehoort en heeft: Wonder ist, dat sy dit inder liefden connen verdragen en verteren en houden evenwel voor vrome getuygen Christi, daer het ghe-loove der waerheyt in ghebloeyt heeft, waerom en willen sy oock niet mede in der liefden verdraghen ende verteren veel minder saecken in die levendige die tegenwoordich zijn, ende haar voorvaderen soo versmadelijck niet uyt en roepen; Is dat niet vreemt en om te verwonderen? Alsmen dat nadenckt, so hebben dan die afghestorvene veel meer ghunst en genade by dese lieden als die levendighe. Dat moghen sy eens overdenken, wat Fondament dat sulcks heeft en of dit niet gevolcht en is de voetstappen van de Schriftgeleerden en Pharizeen, die de afgestorven Propheten in grooter weerden hielden, die haer voor Vaderen Bestraft hadden, van Weghen haer afgoderije ende Boosheyt, maer die levendighe verachten ende versmaden sy, die en moghen by haer geen gunst noch genade vinden: Dit wil ick haer inder Vreese Godts te bedincken gheven oft haer duystere oogen des verstants wat mochten gheopent worden, om alsoo haerselve ende hare naesten wat beter te leeren kennen ende oversulcks het beste haer toe te vertrouwen als ooc medeleden aen het lichaem Christi zijnde, daer hy ghebenedijt het salichmaeckende hooft van is, daervan sy oock mede ghe//voedet worden door sijn geestelijcke gaven, en dat sy bl. 178

Actor. 10. 45. oversulcx niet en behoeven te verwonderen dat God syn gaven ooc andere mededeelt, ende offer al wat mocht feylen dat haer niet wel en behaechde, sy sullen gedencken oft alle haer doen behaechlijk is, offer niet aen en feylt noch ontbreeckt, maer volcomen is in verstant leere en leven (gelyc den Pharizeus seer dwaeslijk hem inbeelde Luc. 18). Ick twijffele niet oft daer ontbreekt noch al wat aen. Nochtans vertrouwen sy met Godt gemeenschap te hebben, ende dat sy deelachtich zijn geworden syn Godlijcken Vrede? Behooren sy haer oock alsoo niet te bewysen neffens haeren Naesten gelijk als Godt neffens haer doet? Immers ja: want dat leert ons de H. Schrifture. *Neemt malcanderen aen* (seydt Paulus) *gelyc Christus ons angenommen heeft tot den prijs*

Zach. 8. 16. *Gods Rom. 15. Ende dat ist dat gy doen sult* [spreect de Heere door den Propheet Zachariam] *een yegelyck spreke de vvaerheydt met den anderen, ende Oordeelt recht en maect vrede in u Poorten.* Och of dat recht oordeelen voor desen wat beter hadde bedacht gheweest ende noch bedacht waere, het hadde lofijc en stichtelijc geweest, daer en souden so veel vrome en godtvruchtige niet verbannen noch verworpen geweest hebben, alst wel geschiet is, tot een groote droefheydt en hertenleet van velen, ende tot een schandelyke argernisse ende aenstoot van vele goetmeynende menschen. Derhalven ist van harten te wenschen dat het eenmaal mochte ophouden ende door des Heeren genade daertoe mochte comen, datter niet alleen geen scheuringe noch deelinghe meer en

bl. 179 M 2 *quame, maar dat degene die daer alrede // sijn mochten vermindern ende afnemen, ende tot meerder eenicheyt mochten gebracht worden tot des Heeren prijs ende tot stichting ende beteringe van vele Menschen. De eenighe God der liefden wil synen Goddelijcken segghen daertoe geven en verlenen door sijnen eenighe Sone Jesum Christum, die daer is een Coninck en Vorst des Vrede, die den sijnen in Vrede heeft geroepen die is waerdich te ontfangen prijs eer en glorie van eeuwicheyt tot eeuwicheyt Amen.*

[IX. bl. 179—183. Vragen aen Jacques Outerman.]

Hier volghen nu eenighe wytgetrockene Redenen, eertijds van Jaques Outerman wtghegheven; die ick hem ter hant hebbe laten schicken, daer wt dat gheformeert sijn eenighe Vragen, om hem indachtich te maeken wat hy doentertijdt heeft geschreven, tot bewijs datmen den Doop die by de Gebande Vriesen bedient is, in weerden moet houden; ende om datselve te overleggen met sijn eyghen werck (soo my recht is aengedient) doen hy die Persoone wederom gedoopt heeft, die te vooren by die vereenichde Vriesche ende Waterlandtsche

Gemeente ghedoopt was, nae de Ordeninghe Christi (daervan dat in dese voorige verantwoordinge eenighe mentie ghemaect wordt) ende besien of dat te samen wel accordeert ende overeen comt.

NAdemael dat J. O. met zijn medehulpers, bekennen ende belyden [int Boeck genaemt: *Verclaring met bewys wt den droevigen Handel van de Vries. ende Vlam.*¹⁾] in // zijn *Appendix* inde letter B bl. 180 int 4 blat, hoe dat *Vries. ende Vlam.* malcanderen voor geen Gemeente Godts en hebben gehouden, overmits den grooten Twist ende Scheuringhe onder malcanderen, daertoe dat elck geleyt heeft een onrecht Fondament, seggende daerby aldus: *So houden vvy dat men hierom met recht mach besluynen dat inde deelinghe, op beyde sijden gemeenten Godts gebleven sijn.* Daerop²⁾ comt hy vorder inde 51 Reden ende seydt: *Dat men den Doop by de Vries. ende Vlam. geschiet, in gelijker weerden houden sal, dewijle dat den Doop in Gods ghemeenten geschiedt is, soovvel op de Vries. als op de Vlaem. sijde, ende datmen haer daerom als Broeders sal aennemen, gelijck de Apostelen vvercken*³⁾ (seydt hy) *ons daertoe een recht exempel sijn.*

Seydt daerom, hoe dat *Paulus schrijft tot Corinthen, dat onder haer valsche Apostolen en Bedriechlycke arbeyders waren, het welcke een groot gebreck was, als ooc dat sij die oncuysheyt onreynicheyt ende onsuiverheyt, hoewel gheen berou daervan hebbende ongestraft lieten, 't welc oock een groot ghebrek vvas &c.* Soo heeft hy niet geschreven dat men den doop die onder haer gheschieden voor gheen Doope Christi en soude houden: *Daeruyt vvy mercken moghen* (seydt hy) *dat den Doop der geloovigen en boetveerdigen, die in Godts gemeente geschiet is, om de quade Arbeyders niet en mach vervorpen vvorden.* Hiertoe gebruyet hy noch het exempel van Diotrephes, die de voorganck inde gemeente hadde, dat hy de vrome uyt de gemeente gestooten, ende met quade woorden over de Apostelen geroepen heeft, het welcke mede be//wijst, dat hy een quaden Ar- M 3 bl. 181

1) *Onder verbeteringhe. Verclaringhe met bewijs, wt den droevighen handel, van Vr. ende Vlam., waerin vertoont wort, dat de schult eertijts gheschiet, niet aen d'een sijde alleen, maer aen beyde sijden ghelegghen is ... Ghestelt door J. O. met behulp van andere ... Ghedruckt int jaer .1609. Z. pl.* In het éenige mij bekende exemplaar, dat van de Doopsgezinde bibliotheek, is met nieuwe signatuur en pagineering er achter gevoegd: *Appendix, dienende tot Conclusie van de verclaringhe des droevighen handels, tusschen Vrie. ende Vla. eertijts gheschiet ... Onder verbeteringhe, wtghegheven door I. O. ... Anno 1609. Z. pl.* Het is in dit *Appendix*, dat de hierboven in den tekst aangehaalde plaatsen voorkomen op quat. B liij^r en v; B vj^r; B vij^r en v; B vij^r en v; of „Reden” 41—43, 51—54, 56—58.

2) In het origineel: „Daerom”.

3) Naam van de „Handelingen der apostelen” in den Biestkensbijbel.

beyder was. Maer dewyle dat hy onder haer groot ghehouden is geweest, so en heeft Joan. niet geleert datmen den Doop moste verwerpen die inde gemeente aldaer geschiede. Daerbeneffens soo stelt hy noch tot bewijs, de gemeente van Galaten, die met ander ghemeenten immers in soo grooten ofte meerder oneenigheydt inder kracht voor Godt geweest zijn, als tusschen *Vrie. en Vlam.* was, doen sy ghescheyden waeren: Want sy sochten door de Wet haer gerechtigheyt, daerdoor dat sy Christum verloren hadden; Ende noemt soodanige voorgangers: *verstoorders der gemeente, een sueren Deesem*; en wenscht datse uytgeroeyt waren. Dit noemt Jaques een groote scheydinge te wesen, als de eene tot Christum gaet, ende die ander Christum verlaet; *Daerom nadien* (seydt hy) *den Apostel niet en leert datmen den Doop die onder de Galaten gebruyct was, by andere gemeenten vervverpen soude, &c.* Hierby voeght hy noch van de gemeente van Ephesien ende Laodicien, die met haer Engelen ofte Leeraers in een groot verval waeren, nochtans en heeft Godt die van Smyrnen ende Philadelphien, die vroom waren, niet gheleert datse den Doop die tot Ephesien ende Laodicien geschieden, verwerpen ende als niet achten soudent. In somma, zijn seggen is dit, oft al den Dienaer die den Doop bedient onvroom is, soo is nochtans den Doop die de geloovige ontfanght, een werck des Heeren, en soodanige Dienaers zijn te achten by Diotrefhes, ende die bedriegelycke Arbeyders tot Corinthen, ende by de Sonen Elij, die in haren dienst Godt niet en behaegden, so was // nochtans die Offerhande van Elcana ende Anna den Heere behaeghlyck.

Naedien dat nu ghehoort is dat J. O. met zijn medehulpers bekenen ende belyden, datmen den Doop niet en mach verwerpen ofte als niet achten, die in de Gemeente Godts geschiet is van valsche Apostelen en bedriegelycke Arbeyders als Diotrefhes die de rechte Apostelen lasterden door quaden Woorden, ende daerby de Broederlycke ghemeenschap weygerden ende stietse uyt de Gemeente die sulcx deden, oft als die Leeraers van Galaten, die vande ghenade Godts afvielen, ende diergelycke: Want J. verstaet dat dese valsche Apostelen hebben Geleert, Gedoopt ende het Avontmael met alle ordonantien onderhouden met den Geloovigen, *Siet in zijn rechte Verantwoordinge tegen Osewalt Hendricksz* ¹⁾ fol. 80. en 83.

Soo is ten 1. de Vrage, wat bewijsredenen dat J. O. met den synen kan voortbrengen, om te verwerpen ende als niet te achten

¹⁾ *Rechte Verantwoordinge ende verclaringe tegen vele onrechte beschuldigingen... voor desen door Osewalt Hendricsz. ... uytgegeven, ... Door I. O. ... Int jaer Christi 1614. Z. pl.*

den doop die inde Waterlantsche Gemeente geschiet is, na de ordeninghe Christi? Naedien dat haer Voor-Vaderen met de Waterlanders een gemeente Godts te samen geweest hebben (gelijc *Vries.* en *Vla.* eertijds gheweest zijn) maer zijn daervan afgescheyden om dat straffe bannen ende myden, 't welc sy opbrachten tegens haer voorgaende leere ende gebruyc, 't welc de Waterlanders niet en conden aennemen, ende daerom haer verlieten ¹⁾.

Ten 2. is de Vraghe, nadien dat J. O. met zijn medehulpers bekend dat de Vriesche Ghemeenten sijn gebleven de Gemeente Gods, ende veel van die Gemeenten zijn vereenicht met de Waterlantsche Gemeenten, daerin dat den doop // der gheloovigen be- bl. 183 dient wort, waerom dat dien Doop van gheender weerden ende als niet moet gheacht zijn, ende daerom vanden synen wederom moet vernieuwt worden?

Ten 3. so is de vrage, of dan de Vries. Gemeenten door de vereeninge met de Waterlantsche Ghemeenten, den Naeme van ghemeente Gods verloren hebben, ende gheen ghemeente Gods meer en zijn?

Ten 4. soo is de vrage, of de Waterlantsche Gemeenten niet en zijn gebleven de Gemeente Godts gelyck sy te vooren geweest zijn, eer zy verlaten waren? Naedien dat bekend wort dat de Vries. gemeenten zijn gebleven de Gemeente Gods, daer sy nochtans (naer *Iaques* gevoelen) veel ontschuldige hebben veroordeelt ende verdoemt, twelc die Waterlanders niet en hebben ghedaen, over haer afgescheyden Broederen, die van haer afweken.

Ten 5. is de vrage, naedien dat sy bekennen dat den Doop die in Gods Gemeente geschiet niet en mach verworpen worden, of sy de Waterlantsche gemeente daerbuyten sluyten, en dat alleene *Vries.* en *Vla.* de Gemeente Godts zijn, ende geen andere, en dat daerom den Doop die buyten haer geschiet niet en is te achten, noch van geener weerden mach gehouden worden?

Ten 6. soo is de vrage of de Waterlantsche Gemeente met haer Leeraers Jesum Christum meer verloren hebben, ende vande genade Gods zijn afgefallen, als de gemeente van Galateren met haer voorgangers ofte Leeraers?

Ten 7. soo is de vrage, of de Waterlantsche Leeraers veel arger zijn als de valsche Apostelen en Duyvelsdienaers tot Corinthen, die ver//vloecte Toovenaers ende verstorders tot Galaten en Dio- bl. 184 trephes die met valscheydt de Apostelen beswaerde, en den vromen verdruckte, oft als de Sonen Eli? die boose Boeven ghenaemt worden, 1. Reg. 2. 12.

1) Evenals boven in aant. 1 op bl. 116 van het *Tegen-bericht*.

Dit is nadenckens weerdich, niet alleen by J. O. ende den synen, maer oock by alle verstandige en Godtvruchtige, die daer haten ende vyant zijn die argerlijke scheuringe ende scheydinge [daer uyt dat het Wederdopen gevolgt is, tot een groote arghernisse ende schandelyck misbruyck] ende die nu geerne sagen d'eendracht der Gemeente Christi, ende daerby de Christelycke verdraegsaemheyt int 'tgene twelck over vele Jaren by de Leeraren, gelooft ende geleert is geweest, ende van die Gemeenten is aengenomen, ende daerin sy gewandelt hebben met een Godzalich gemoet in aller vromigheyt als een Licht in dese weerelt: Maer soo haest als de veranderinge in die stucken der Leere begon op te komen, doen gincker een groote duysternisse op, tot een grooten aenstoot van veel eenvoudige Herten, ende tot afkeer van veel goetmeynende Liefhebbers der waerheyt: gelijk de exempelen maer al te veel bewysen. Die lieve God die een eeuwich Licht is, ende een God der eenigheyt, verlichte de Herten der blinden door dat licht zijns aenschijns, ende brenge haer tot kennisse van haer dolinge, op dat sy de waerheyt mogen omhelsen, met alle Vreedlievende Menschen door Jesum Christum. Amen.

Op dese vragen wensche ick te zien een bescheyden Antwoordt, van J. O. oft den synen.

Finis

Tot Haerlem Gedruckt by ¹⁾ Ian Pietersz. Does,
In de Bouwerystege, inde Witte Passer.

1) In het origineel staat: „dy”.

Gerardus Nicolai's Inlasschingen
in het vertaalde werk van
Bullinger: „Teghens de
VVederdoopers”.

Embden,
int Jaer. M.D.LXIX.

INLEIDING.

In 1531 verscheen bij Christoffel Froschouer te Zurich: „Von dem vnverschampten fräfel, ergerlichem verwyrren, vnnd vnwarhafftem leeren, der selbsgesandten Widertöuffern . . . , Durch Heynrichen Bullinger geschribenn”; in 8°. De schrijver was in dat jaar na het sneuvelen van Zwingli aan het hoofd van de zurichsche landskerk getreden. Toen hij zijn boek schreef, verkeerde men in die stad en in dat gewest nog geheel onder den indruk van de „Wederdoopers”, die daar talrijker waren dan elders, er eene plaats van beteekenis innamen en ook onder de aanzienlijken en de geestelijkheid geestverwanten telden; en van al de moeilijkheden, aan de overheid bij haar zware taak van de protestantsche landskerk in te richten en zelfs bij haar landsbestuur door hen in den weg gelegd. Het werk verscheen eerlang ook in het Latijn: „H. Bullingeri adversus omnia Catabaptistarum prava dogmata. Tiguri, C. Froschouer, 1535”. En dertig jaren later gaf Bullinger een tweeden, veel vermeerderden druk in het licht onder den nieuwen titel: „Der Widertöufferen vrsprung, fürgang, Secten, wäsen, fürnemme vnd gemeine jrer leer Artickel, ouch jre gründ, . . . mit widerlegung vnd antwort vff alle vnd yede jre gründ vnd artickel, sampt Christenlichem bericht vnd vermanen dasz sy jres irrthumbs vnd absünderens abstandind, . . . beschriben durch Heinrychen Bullingern, . . . Getruckt zu Zürich by Christoffel Froschower, imm Jenner, Anno M.D.LXI”. Bullinger schreef dezen kwartijn van 462 bladzijden, verhaalt hij in de voorrede, „näbend anderen minen schuldigen vnd pflichtigen Kirchendiensten . . . mit der hilff Gottes inner 4. monaten”. Er was toen nog reden voor zulk eene uitgaaf. De „Wederdoopers” toch waren door de harde vervolging,

die zij van de regeering hadden te verduren, evenmin onderdrukt als tot de volkskerk bekeerd.

Niets natuurlijker dan dat thans dit werk de aandacht trok ook in het noorden. In Nederland vonden de geschriften van Bullinger toch reeds meer aftrek dan ergens elders: zoo had volgens een brief ¹⁾, dien hij in 1566 aan een zijner vrienden schreef, de uitgever hem zelf al twintig jaren geleden eens verteld. Maar vooral dit geschrift van zijne hand moest om het onderwerp, waarover het handelde, hier te lande lezers vinden. De Doopsgezinden maakten er immers een nog vrij wat aanzienlijker deel uit van het hervormingsgezinde volk dan in Zurich het geval was. Zij hielden ook hier velen af van de gereformeerde kerken, die juist begonnen gevormd te worden, gelijk in Oostfriesland van de daar gevestigde, in de eene plaats zwingliaansche, elders luthersch gekleurde landskerk. Die „groote menichte van VVederdooperen in dese Nederlanden ziinde” bewoog — zie de opdracht, Fol. † ij b — den te Emden gevestigden Jehan Malet, „de ouersettinge van dien in onse ghemeyne Nederlantsche sprake tot mijnen groote costen by eenen Dienaer der Gemeynthe te doen doen”: t. a. p. en Fol. † ij c. De „dienaar”, dien hij voor die taak vond, was Gerardus Nicolai, predikant te Norden. Den titel van het vertaalde werk vindt men hierachter op bl. 291 afgedrukt. Maar Nicolai deed meer dan alleen vertalen. Heeft Bullinger uit den aard der zaak zich vooral beperkt tot de zwitsersche en zuidduitsche „Wederdoopers”, tegen wie hij en zijne kerk zich hadden te verdedigen, en naast welke hij alleen nog enkele gebeurtenissen elders behandelde, die zooals de munstersche overal opzien hadden gewekt: Nicolai houdt even natuurlijk het oog meer gevestigd op de Anabaptisten in het noorden. Met deze, de eigenlijke Doopsgezinden of Mennisten, de Davidjoristen, het „Huis der liefde” van Hendrik Niclaes, kwam hij in zijn vaderland en aangrenzende gewesten het meest in aanraking. Nu moet het hem wel duidelijk zijn geworden, hoe deze, al gingen zij onder dezelfde benaming „Wederdoopers” door als de partij te Zurich, die door Bullinger werd bestreden, toch in menig opzicht van haar verschilden. En omdat het hem er om te doen was het nederlandsch sprekend en dus in de Nederlanden

1) Aangehaald bij Sepp, *Verboden Lectuur*, 1889, bl. 27, 28.

gevestigd publiek voor te lichten, heeft hij over en tegen de „Wederdoopers” bepaald uit Oostfriesland en ons land zelf stukken opgesteld en deze in zijne vertaling van Bullinger’s werk ingevoegd. Soms zijn die slechts van kleinen omvang, soms ook zijn ze zeer uitvoerig. Eén beslaat niet minder dan acht, een ander zelfs vijftien van de dicht gedrukte kwarto bladzijden van het boek: Fol. 76 c tot 91 d, 116 c tot 124 a.

Het zijn uitsluitend deze inlasschingen van Nicolai’s hand, die hier in herdruk worden geboden; niet het werk zelf van Bullinger, noch in zijn geheel noch ook maar ten deele. Ze uit het vertaalde werk te lichten en als een afzonderlijk geschrift uit te geven, levert geen bezwaar op. Het zijn namelijk stukken, die geheel op zich zelven staan. Er is tusschen Bullinger’s geschrift en die invoegselen weinig verband. Alleen op ééne plaats, Fol. 37 a, dient de inlassching om een volzin van Bullinger toe te lichten; op ééne andere, Fol. 28 d, is de volgorde van Bullinger’s volzinnen door de inlassching gestoord. Verder zijn zij eenvoudig tusschen Bullinger’s werk in gezet; ten hoogste soms aan haar slot met hetgeen dan in dit werk zelf volgt verbonden door de woorden „gelijk verder in Bullinger volgt” of iets dergelijks. Maar dikwijls ook ontbreekt zelfs zulk eene losse verbinding. Er is dan ook reden om te vragen, of misschien Nicolai bezig is geweest met een zelfstandig werk tegen de Doopsgezinden en hunne naaste verwanten op te stellen; een werk, waarvan bij zijn overlijden in 1567 of 1568 nog slechts eenige losse, op zich zelven staande stukken gereed lagen, en of deze misschien toen door Malet, den uitgever, in 1569 tusschen Nicolai’s vertaling zijn ingevoegd. — Gelukkig heeft ’t zij dan Malet ’t zij reeds Nicolai zelf in zijne copie telkenmale door de teekens (* * en * *) aangewezen, waar eene inlassching van de hand van den eerste aanvangt en eindigt. Wel heeft hij of de zetter daarbij soms vergissingen begaan. Zoo staat Fol. 27 b en 65 a een van deze teekens, waar het niet behoort te staan; en is Fol. 57 d achter „in Bullingero ... als hier nu volghet” zulk een teeken ten onrechte weggelaten. Maar ook dit veroorzaakt geene moeilijkheid. Immers door het vertaalde werk telkens met de oorspronkelijke duitsche uitgaaf te vergelijken is het gemakkelijk begin en slot van iedere inlassching te vinden. En natuurlijk heb ik beide werken met het oog hierop zorgvuldig nagezien.

De groote waarde van die inlasschingen zal den lezer in het oog springen. Zij verrijken onze kennis van de 16de eeuwse Doopsgezinden en ons inzicht in de overtuigingen, die onder hen leefden, in meer dan één opzicht. Een en andermaal maakt Nicolai gewag van dingen, die ons van elders niet of althans niet met even groote betrouwbaarheid, niet zoo volledig of zoo nauwkeurig bekend zijn. Zoo in wat hij over Adam Pastor meedeelt ¹⁾; zoo in zijn breed verslag van de dweepzieke beweging te 't Zandt in Groningen ²⁾; zoo, dat het Obbe Philipsz. is geweest, die Menno heeft gedoopt ³⁾; en het bericht over sterfjaar en -plaats van Dirk Philipsz. ⁴⁾. Soms maakt hij melding van hetgeen de Doopsgezinden „zeggen”. Wij mogen daaruit afleiden, dat hij er vele heeft ontmoet en gesproken. Bij een predikant, die te Norden gevestigd was, is dit ook nog al natuurlijk. — Maar van vooral niet minder waarde dan om zulke berichten is Nicolai's arbeid wegens de vruchten, die hij biedt van zijne rijke belezenheid in de geschriften van Menno, David Joris, Hendrik Niclaes. Hij heeft de verschillende drukken van sommige daarvan nauwgezet vergeleken; daaronder ook zulke, die sedert verloren zijn gegaan en van welke wij alleen uit zijn werk iets weten. Hij levert dan ook voor de bibliographie o. a. van Menno's geschriften meer bijdragen dan eenig ander werk doet. Hij geeft breedvoerige aanhalingen en vat soms over een of ander onderwerp de overal verstrooide gezegden van een dier schrijvers samen. Ik denk hierbij o. a. aan hetgeen hij mededeelt over Menno's zienswijze ten opzichte van het al of niet geoorloofde van den eed en van de aanvaarding van een overheidsambt door den geloovige ⁵⁾. 't Spreekt van zelf: het is datgeen, wat juist hem het meest heeft getroffen, wat hij uit die geschriften aanhaalt. Maar er is geen reden om niet aan te nemen, dat dit in den regel inhoudt wat ook in het oog der lezers, die geestverwanten van de schrijvers dier geschriften waren, tot het belangrijkste daarin behoorde. En in ieder geval is het voor ons veel waard, in een kort bestek samengevat te kunnen lezen wat bij een deskundig tijdgenoot het meest de aandacht heeft getrokken o. a.

1) Fol. 95 d vgg.; 136 d vgg.

2) Fol. 76 c vgg.

3) Fol. 76 d; 136 b.

4) Fol. 186 b.

5) Fol. 204 c vgg.

in de geschriften van David Joris; geschriften, die soms in hun geheel zoo moeilijk te doorworstelen zijn.

Over drie mannen heb ik in deze Inleiding in verband met het werk, dat ons bezig houdt, te spreken: over Bullinger, den schrijver van het hoofdwerk; over Nicolai, den opsteller van de inlashingen; over den uitgever, Jehan Malet.

Bullinger had, schoon te Zurich geboren, als knaap zijne opleiding bij de Broeders des Gemeenen levens te Emmerik ontvangen en aan de hoogeschool te Keulen gestudeerd. Is misschien door die nabijheid zijne belangstelling al vroeg op de hervormingsbeweging in onze gewesten gevestigd? Hoe dit zij, bij zijne uitgestrekte en drukke internationale bemoeiingen kon het niet anders of hij moest wel telkens kennis krijgen van hetgeen ten onzent voorviel. En het kon evenmin uitblijven, dat bij den leider der zurichsche kerk, die in zijne eigene omgeving jaar op jaar met de „Wederdoopers” had te handelen en die zich zooveel moeite gaf om hen ook in geschrifte te overtuigen van dwaling en te bekeeren tot de volkskerk, de aandacht daarbij wel telkens gevestigd moest blijven op het noordelijk Anabaptisme. Dat hij in „Der Widertöufferen vrsprung u. s. w.” vele bladzijden aan de munstersche gebeurtenissen van 1533—1535, die zooveel gerucht hadden gemaakt, wijdde, spreekt dan ook van zelf. Zijne kennis daarvan ontleende hij, schrijft hij zelf ¹⁾, aan de bekende werken van Dorpius ²⁾, Hortensius ³⁾ en Sleidanus. Hij voegt dan ook aan hetgeen deze bieden niets toe, dat onze kennis verrijkt. Hij weet, hoe a Lasco en Micron tegen Menno's menschwordingsleer hadden geschreven ⁴⁾. Trouwens, met Micron stond hij soms in briefwisseling: Van 't Hooft, „De theologie van Heinrich Bullinger in betrekking tot de Nederl. Rformatie”, 1888, bl. 16; Gerritsen, „Micronius”, 1895, Bijlage V vgg. en het daar aangehaalde uit „Corpus Reformatorum, Opp. Calv.”,

1) Fol. 60 d. Ik haal Bullinger overal aan uit de vertaling van Nicolai.

2) *Warhafftige historie, wie das Euangelium zu Münster angefangen, vnd darnach durch die Widderteuffer verstöret, widder auffgehört hat.* Durch Henricum Dorpium, Monasteriensem. MDXXXVI. Klein 4°. Z. pl. of naam van uitgever.

3) *Tvmvltvum anabaptistarvm liber vnvs.* Autore .D. Lamberto Hortensio Montfortio, Ludimoderatore Scholae Nerdeneae. Basileae, 1548. 4°. Achteraan: Basileae, per Ioannem Oporinum, anno etc.

4) Fol. 101 b.

XVI, p. 504 sq. ¹⁾). Aan David Joris heeft hij in „Der Widertöufferen vrsprung u. s. w.” cap. 14 van het tweede boek gewijd: althans volgens het opschrift, „Wider David Georgen vnde wider die Libertiner, vnd jre grüwenliche irrthumb”. Maar uit de weinige volzinnen, die in het begin van dat hoofdstuk slechts algemeene bewoordingen over David bevatten, terwijl het verder geheel over de „libertins” van Kalvijn en dergelijken handelt, blijkt genoeg, dat hij den eerste weinig kende en dat het toeval is, zoo zich juist bij het opstellen van dit werk in 1560 de aanleiding voordeed om diens naam te noemen. Die aanleiding is niet ver te zoeken. Het was toen nog slechts ruim een jaar geleden, dat te Basel het wonderlijke rechtsgeding, dat zooveel opzien had gewekt, tegen het opgegraven lijk van den drie jaar te voren, in 1556, overleden „aartsketter” was gevoerd; het rechtsgeding, dat met de plechtige verbranding van dat lijk, van eene groote kist met David's boeken en van zijn portret was geëindigd. Bullinger haalt het verhaal daarvan, door rector en senaat der Baselsche universiteit uitgegeven, aan ²⁾). Reeds voordat dit verhaal het licht had gezien, was hij door een brief ³⁾) van Joh. Jungius, hem 7 April 1559 uit Basel geschreven, ingelicht over de ontdekking, die men toen daar had gedaan: die Johan van Brugge, die jaren lang in hoog aanzien te Basel had gewoond, daar was overleden en er met veel luister was ter aarde besteld, was geen ander geweest dan de overal verafschuwde David Joris. — Even begrijpelijk als het zoo is, dat Bullinger van dezen laatste melding maakt, even natuurlijk is het, dat hij over Hendrik Niclaes zwijgt. Hij heeft waarschijnlijk van hem, die alléén in het Noorden en in Engeland aanhangers bezat, terwijl deze hun lidmaatschap van diens Huis der liefde streng geheim hielden, zelfs nooit gehoord. De

1) Zie verder M. A. Gooszen, *Bijdrage tot de kennis van het Geref. Protestantisme*, in *Geloof en Vrijheid*, 1887, bl. 505 vgg.; dezelfde, *H. Bullinger*, in *Geloof en Vrijheid*, 1909; en vooral het werk van Dr. A. J. Van 't Hooft, hierhoven in den tekst aangehaald en dat in bl. 120 tot 123 opzettelijk over Nicolai's vertaling van *Der Widertöufferen vrsprung* handelt.

2) Fol. 105 a. Zie hierboven bl. 49 van dit deel, aant. 1.

3) Een uittreksel uit dien brief is opgenomen in Ottius, *Annales Anabaptistici. Basileae. MCDIOCLXXII*, p. 151. Hij wordt aangehaald in Nippold, *Zeitschrift für die Historische Theologie*, 1864, S. 613, Anm. 263, en in Brisson, *Sébastien Castellion*, 1892, p. 151.

aanteekening op den rand van Fol. 66 c, die den naam van Hendrik Niclaes bevat, is n.l., zooals uit het duitsche origineel S. 52^r blijkt, niet van Bullinger's hand, maar door Nicolai naast Bullinger's woorden geschreven.

Nog een woord over de vraag: maakt een en ander misschien een herdruk van Bullinger's geheele werk gewenscht? Maar zeer zeker moet deze vraag voor de „Bibliotheca” ontkennend beantwoord worden. Over alles wat hij op de opgegeven plaatsen vermeldt zijn wij elders veel uitvoeriger en veel beter ingelicht. Voor een herdruk van den volledigen Bullinger, mits elders, zou men anders dezen grond kunnen aanvoeren, dat zijne uiteenzetting van de bedenkelijke zijden van het Anabaptisme in menig opzicht zoo juist is; zijne bestrijding daarvan en zijn pleidooi voor eene volkskerk zich door zooveel degelijkheid en gezond verstand kenmerken; zijne bewijsvoering voor een deel wel ook op bijbelteksten gegrond is, maar tevens zoo vrij van smaadredenen en van schoolsche spitsvondigheid, de beide gewone wijzen van argumenteeren tegen de „Wederdoopers” in de 16de eeuw; en dat zelfs iemand van tegenovergestelde zienswijze niet aan den indruk van zijn betoog kan ontkomen. Geen van de vele bestrijders van de Doopsgezinden in ons land, die daarin bij Bullinger haalt; ook niet zij, die zijn werk wel hebben gekend. De „Successio Anabaptistica” ontleende op bl. 89, 90 aan Nicolai hare aanhalingen uit Menno's geschriften. Faulkelius, „Babel, Dat is Verwerringhe der Weder-Dooperen enz. Door Hermannum Faulkelium, ... Tot Middelburgh, Gedruckt by Hans van der Hellen ... 1621”, haalt bl. 252 Nicolai aan ¹⁾. — Maar nog eens: voor de „Bibliotheca” is een herdruk van den volledigen Bullinger-Nicolai uitgesloten. Al ware het alleen om den grooten omvang van het werk, dat bovendien geen geschrift is van nederlandsche herkomst. Het zou ten minste een geheel deel vullen, indien het niet de ruimte daarvan zelfs overschrijdt. En de redactie van dit verzamelwerk beschikt niet over zulk een groot aantal

1) 't Is wel vreemd, dat geene opzettelijke vermelding van Bullinger-Nicolai voorkomt bij Moded, *Grondich bericht Van de eerste beghinselen der Wederdoopsche Seckten ... Door Hermanum Moded*. Tot Middelburgh, Gedruckt bij Hans van der Hellen ... Anno M.v.j.c.jjj.; evenmin in à Dooreslaer, *Grondige ende klare Ver- tooninghe ...*, 1649; zie den titel bl. 102 van dit deel der *Bibliotheca*, aant. 8, waar verzuimd is op te merken, dat dit eene tweede uitgaaf is. De eerste was in 1637 verschenen.

deelen, dat zij er aan denken kan zulk een werk, hoe verdienstelijk het voor 't overige moge wezen, op te nemen en niet veeleer verplicht zou zijn alle beschikbare ruimte te bewaren voor geschriften, waarvan de uitgaaf veel dringender noodig is wegens haar grootere belangrijkheid voor de kennis juist van ónze hervormingseeuw en wegens hare grootere zeldzaamheid.

Over den schrijver der inlasschingen, Gerhardus Nicolai, kan ik korter zijn. Noch zijn eigen werk noch Malet's Opdracht deelen iets over hem mede. Reershemius, „Ostfriesländisches Prediger Denkmal”², Aurich, 1796, S. 243, heeft over hem een beknopt bericht en verwijst verder naar het landsarchief te Aurich. Meer wordt geboden door Meiners, „Oostvrieslands Kerkelyke Geschiedenisse, 1739, Twede deel”, bl. 392 vg. Wat deze over Nicolai mededeelt is grootendeels in vertaling overgenomen uit „Gründtlicher Warhafftiger Bericht: Van der Euangelischen Reformation, der Christlicken Kercken tho Embden vnde in Ostfrieszlandt ... Gestellet Dorch de samptlicke Dener Christi ... darsüluest. Gedruckt tho Bremen, By Berendt Petersz. Anno 1594”; S. 406, 407 ¹). Maar veel levert ook dit bericht niet op. Met name niets, waaruit blijkt, of Nicolai eene bijzondere aanleiding heeft gehad en, zoo ja, welke, om tegen het Anabaptisme te schrijven. Ik heb mij dus om meer inlichtingen gewend tot Prof. Ritter te Emden en Geheim Archivrath Dr. Fr. Wachter, Director van het Staatsarchief te Aurich. Beiden hebben zich veel moeite gegeven, eene moeite die ik niet genoeg kan waardeeren, om ten mijnen behoeve op te sporen, waar misschien in bescheiden uit Nicolai's tijd berichten over hem zouden te vinden zijn. Dr. Wachter riep daarvoor de hulp in van twee bekwame beoefenaars van de kerkgeschiedenis van hun vaderland: de predikant Garrels te Marienhafte en de Heer Rijkena te Norden, de meest deskundige in alles wat het verleden van deze stad betreft en die een rijken schat van

1) Dit geschrift, dat beoogt van de emdensche en vele andere oostfriesche gemeenten te bewijzen dat zij van den aanvang der hervorming af „gereformeerd” (d.i. in Oostfriesland: zwingliaansch) en niet luthersch zijn geweest, is, naar het schijnt, het werk vooral van de predikanten Menso Alting en Ger. Geldenhauer. Het tegendeel moet van luthersche zijde in geschrifte beweerd zijn, vooral door den bekenden ijveraar Ligarius.

bescheiden en papieren, oude kasboeken en dergelijke daarover bezit. Heel veel heeft echter ook deze moeite niet opgeleverd. Het staatsarchief bevat niets van beteekenis over de kerkelijke zaken te Norden noch over de Mennonieten; in wat er aanwezig is komt Nicolai's naam niet voor. De norder kontraktenboeken ontbreken voor de jaren dat hij daar werkzaam was. In de „Apologia Nordana”, Hamburg 1674, staat in Bijlage 12 eene „Series Pastorum Nordanorum”, volgens welke hij er in 1567 in dienst trad, maar spoedig is overleden. Volgens het boek der „Uthgave der Karken tho Norden”, dat over de jaren 1564 tot 1579 loopt, heeft naar mededeeling van den Heer Rijkena, den tegenwoordigen bezitter er van, de toenmalige kerkvoogd in 1566 en 1567 uitgaven ten behoeve van Nicolai's pastorie gedaan. Het „Gründtlicher Wahrhafftiger Bericht von Anfang und Fortgang der Reformation in der Gemeine Norden”, Norden (?), 1674, bevat bl. 33 niets meer dan het „Gründtlicker ... Bericht” van 1594 over Emden en Oostfriesland, boven aangehaald. Nog vond de Heer Rijkena opgeteekend, dat de norder gemeente reeds in 1567 trachtte met behulp van een emder predikant een opvolger voor Nicolai te vinden; zonder dat daarbij van diens overlijden melding wordt gemaakt. Hij vermoedt dus, dat deze toen waarschijnlijk ten gevolge van de eindelooze twisten met de partij van den streng lutherschen Ligarius is afgetreden. Van zijne verdere lotgevallen heeft hij niets kunnen ontdekken, zoomin als van zijne herkomst. Maar het „Gründtlicker Bericht” van 1594 zegt op S. 406 en 407 met zoveel woorden, dat Nicolai een „Landtsate”, dus een Oostfries was; alsmede dat, zooals ook de bovengenoemde „Series Pastorum Nordanorum” meedeelt, „vnlangst darnha” (d.i. na Nicolai's komst te Norden) „Godt der Herr auermal de Kercke tho Norden be-„dröuede vnd nahm tho sick den getrüwen Lehrer Gerhardum „Nicolai, vnde muste also syn Mithülper Andraeas negen Maente „lanck den Denst alleine vortreden, beth” (bis) „Adolphus Empe-„nius ... van Wockwert ... tho Norden beropen worden”. Dit laatste wordt ook door Reershemius bevestigd. Men zou zich vergissen met uit Meiners, bl. 393, af te leiden, dat dit overlijden eerst na het in het licht geven van de vertaling van Bullinger heeft plaats gegrepen: het „Doch niet lang daarna” slaat in het „Gründtlicker Bericht”, 'twelk hier door Meiners vertaald wordt,

in 't geheel niet op dat werk, maar op Nicolai's indiensttreding. Voorts behoeft men de bladzijden over dezen en zijne beroeping in laatstgenoemd geschrift maar te lezen om te zien, dat hij tot de zwingliaansche richting behoorde en dus niet tot de luthersche predikanten, onder welke Reershemius hem rangschikt; waarschijnlijk omdat, toen hij zijn „Prediger Denkmal” samenstelde, Norden al anderhalve eeuw lang luthersch was. Nog heb ik aangaande Nicolai melding te maken van den gematigden toon, waarin hij zich telkens over Menno uitlaat. Anders dan over David Joris en Hendrik Niclaes, die trouwens bij de kerkmannen der 16de eeuw moeilijk een anderen indruk konden maken dan dezen, dat zij beoogden alle Christendom radikaal te niet te doen.

Uit de aangehaalde mededeeling van het „Gründtlicker und Warhafftiger Bericht” van 1594 blijkt, zei ik, dat Nicolai een Oostfries was. Uit zijne taal zou men dit anders niet afleiden. Hij schrijft doorlopend zuiver Hollandsch, of, wil men, Brabantsch. Alleen eene enkele maal ontsnapt eene duitsche uitdrukking aan zijne pen: „vorwerpen” en „voorwerp” (voor „verwijt”), Fol. 40 a en 41 a; „gansch en gaer”, Fol. 87 c; „allerdingen”, Fol. 99 c; „sonder”, Fol. 101 a. Maar nergens verliest hij de grenzen tusschen Hollandsch en Duitsch uit het oog, nergens vervalt hij tot dien uit beide talen gemengden tongval, tot dat Oostersch of Plat- of Nederduitsch, dat toentertijde over de oostelijke grenzen van ons vaderland zooveel geschreven werd. Wij mogen daaruit opmaken, dat hij een ontwikkeld en geletterd man is geweest.

De uitgaaf van Nicolai's vertaling is door zekeren Jehan Malet, den derden man, over wien deze Inleiding behoort te spreken, opgedragen aan Amelia, geboren gravin van Neuenahr, eerst echtgenoot van den bekenden graaf Hendrik van Brederode, daarna na diens overlijden (25 Februari 1568) van Frederik III, keurvorst van de Palts. In die opdracht, door hem onderteeekend „te Embden desen 21. Iunij. 1569”, deelt Malet een en ander over zich zelve mede. Hij was het, die veel geld had besteed om Bullinger's werk door Nicolai te doen overbrengen in „onse Nederlandtsche sprake”. Uit deze laatste uitdrukking moet men afleiden, dat hij een Nederlander was; uit het bericht zelf, dat het boek door hem is uitgegeven of gedrukt. Voorts was hij om de vervolging naar Emden

uitgeweken. Eindelijk toont hij zich een warm bewonderaar van Brederode. Ware deze niet door een ontijdigen dood weggerukt, hij zou, meent Malet, „sonder eenich tvvijfel zijn voornemen” (om ons vaderland van het spaansche juk te bevrijden) „vvel geluckelicken ten eynde gebracht hebben”. Als hij het werk aan Brederode's vroegere echtgenoot opdraagt, doet hij dit dan ook wel om de gehechtheid aan het Evangelie en aan de ware kerk, door haar van der jeugd af betoond, maar niet minder, omdat haar eerste man zulk een „sonderlinck Beschermmer ende Voorstander vander heyliger Christen Kercke” was geweest, een die om aan het Evangelie getrouw te kunnen blijven al zijne weelde had prijsgegeven en zich de ellende der ballingschap had getroost. Misschien staat de betrekking der beide mannen tot elkander in verband met de omstandigheid, dat Brederode in zijne heerlijkheid Vianen eene drukkerij van antispaansche geschriften had ondersteund. Misschien ook dagteekende zij van de weken of maanden, die Brederode, uit Amsterdam uitgeweken, te Emden doorbracht. Hij was daar 25 April 1567 over zee aangekomen.

Wat de Opdracht leert of wat zich uit haar laat afleiden, is mij bevestigd of is voor mij aangevuld door den even hulpvaardigen geleerde als grondigen kenner van het te Emden voorhandene archiefmateriaal, Prof. Dr. Fr. Ritter aldaar. Malet is inderdaad boekdrukker te Emden geweest. In de Kammerei-Rechnung van die stad komt d.d. 8 Oktober 1570 voor: „Iohan Moelet (sic) be-thaelt 2 gulden 5 schap van mandaten tho drucken vor der stadt”. Op dien datum was hij zelf echter reeds overleden. Immers in de kontrakten-protocollen wordt d.d. 25 Augustus 1570 zijne vrouw Mary Cambri als weduwe aangeduid en is sprake van goederen, „so van Iohan Mallet, oir voerige man saliger, nagelaten”, en van een tuin, door Antony de Laberge en Mary Cambri gezamenlijk gekocht. De Laberge was een uit Gent naar Emden uitgeweken Protestant; waarschijnlijk was Mary met hem hertrouwd, 'tgeen naar de zeden van dien tijd al heel spoedig na het overlijden van den eersten echtgenoot kon plaats hebben. Ook de namen van de in dat protocol genoemde getuigen zijn zuidnederlandsch.

De inhoud van Nicolai's arbeid laat zich niet in weinige regels

samenvatten, evenmin in 't kort kenschetsen. Immers het zijn, zooals ik in den aanvang dezer Inleiding reeds heb opgemerkt, losse stukken zonder eenig verband of samenhang. Alleen enkele zijn omvangrijk genoeg om een geregeld verhaal of vertoog te bevatten. Voorts: wat Nicolai behandelt zijn eigenlijk zoo goed als alléén de denkbeelden der Doopsgezinden en hunne uit verschil daarin geboren scheuringen. Van de vervolgingen en de martelaars o. a. maakt hij geene melding, evenmin als de „*Successio Anabaptistica*” dit doet. Beide schrijvers hebben daarin waarschijnlijk niets bijzonders gevonden. Dat dit voorkwam, sprak bij hen van zelf. Neen, 't is de dwaalleer der „Wederdoopers”, die door hem wordt uiteengezet en bestreden. En daarbij rekent hij tot hen niet alleen Menno en de zijnen, aan wie al zijne inlasschingen van Fol. 114 af gewijd zijn; maar ook Hoffman en vooral David Joris, Hendrik Nicolaes of het Huis der liefde en hen, die hij „Libertijnen” of „Franconisten”, d. i. aanhangers van Sebastiaan Franck noemt. Inderdaad zag hij juist, als hij dezen laatste met zijne verwerping van kerk, vastgestelde leer en sakramenten, met zijn ondogmatisch, antikerkelijk, spiritualistisch Christendom, zaak louter van ieders eigen gemoed en geweten, onder de Anabaptisten rekende. Franck's bedenkingen tegen deze in zijne „*Chronica*” bewijzen alleen, dat hij eene radikale richting onder hen vertegenwoordigde. En bij de Doopsgezinden van Nicolai's tijd had hij talrijke aanhangers: 'tgeen ook volkomen natuurlijk is. Zijne „*Gülden Arcke*” zag in 1560, zijne „*Chronica*” in 1563 in 't Hollandsch vertaald het licht. Menno heeft hem blijkbaar vlijtig gelezen, zooals uit zijne aanhalingen blijkt. Dirk Philipsz. voelde zich genoopt „Een verantwoordinghe ende Refutation op twee Sendtbrieven Sebastiani Franck, cortelijck uyt die heylighe Schrift vervaet” ¹⁾, in het licht te geven.

Het groot getal bladzijden, dat door Nicolai aan David Joris en diens leeringen en geschriften wordt besteed, bewijst wel, hoe hij Doopsgezinden en Davidjoristen voor elkanders geloofsgenooten hield, voor kinderen, zij het ook kinderen die waren uiteengegaan, van den éénen „wederdooperschen” huize. Dat zijn zij ook geweest. Dat Menno in de tweede uitgaaf van zijn „*Fundamentboeck*”, die van 1558, anders dan in de oude van 1539, de Davidjoristen houdt

1) Z. j. en pl. Voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam.

voor wie hij „valsche broederen” en „verdorven sekten” noemt, bewijst daartegen niets. Integendeel, daardoor wordt alleen bevestigd, hoe dicht zij en de zijnen eigenlijk bij elkander stonden of oorspronkelijk hadden gestaan. Datgeen waarin zij een ander Christendom bezitten dan het kerkelijk Protestantisme, is dan ook min of meer hetzelfde. Hun leeken-Christendom, hunne door geen kerk of godgeleerdheid, bij de Davidjoristen ook niet door de letter der Schrift opgelegde, maar spontane in ieders eigen hart levende en eigenaardig levende godsdiensgeloof. Verder hun geloof aan de roeping tot wedergeboorte, tot nieuw innerlijk leven, beide realistisch ervaren en omgaande buiten alle „waarheden”, die slechts gedacht, beredeneerd, geloofd kunnen worden, om. Eindelijk dit, dat beide partijen haar éénigen maatstaf en éénig doel van het bezit van het leven met God zoeken in heiliging van den innerlijken mensch, heiliging natuurlijk naar hunne eigene idealen. Die saamhoorigheid, die verwantschap dagteekende al van den tijd dat David Joris op het „wederdooper”-convent te Bochoolt in 1536 zulk eene leidende rol had gespeeld, en maakt het natuurlijk, dat hij kort daarna te Straatsburg in de gemeente der volgelingen van Melchior Hoffman zulke uitvoerige besprekingen met deze heeft gehouden ¹⁾. Zij verklaart ook de gedachtenwisseling tusschen Menno en Nicolaas Meinderts van Blesdijk, Davids schoonzoon en toen nog diens warmen aanhanger, in 1546 en 1547 ²⁾, waarin uitkomt, dat zoovele personen de eene richting opgaven om in de andere

1) Nippold in het art. over David Joris, *Zeitschrift für die historische Theologie*, 1864, S. 403 fgg.

2) *Christelijke Verantwoordinghe, ende billijcke nederlegginge des valschen onghesondeden Oordeels, Lasterens ende Scheldens: By Menno Symonsz. in eenen Sendtbrief wtgegeuen ...* De „Voorreden” is onderteekend: „Cl. Meyn. van Bleesdijck”. Aan het slot: „Wtgegaen int Jaer 1546”. Op den titel: „Ghedrukt in't Jaer xvjc ende Seuen”. — *Wederantwoort Nicolaes Meynaertsz. van Bleesdijck op zekeren Brief by Gellium ... Geschreuen in't Jaer 1545*. Aan het slot: „Wtgegaen inden Jare 1546”. Op den titel: „Ghedrukt int Jaer 1607”. Dit werkje is volgens den titel eene repliek, die door Gellius' kritiek op de *Christelijke Verantwoordinghe enz.* was uitgelokt. Het kan dus niet in 1545 of vroeger dan dit laatstgenoemd geschrift zijn opgesteld. — *Eenvuldighe vnde Christelijke Berichtighe deur Cl. Meyn. van Bleesdijck ghedaen, op vijf Vraghen by eenighe van Men. Sym. gesintheyt voorgehelt*. Aan het slot: „Wtgegaen int Jaer 1547”. Op den titel: „Ghedrukt in't Jaer 1607”. Al deze drie boekjes zijn in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam.

hun heil te zoeken. 't Is zoo: het zijn altoos tegenstanders van de Doopsgezinden, die beide richtingen in samenhang met elkander brengen: de „Successio” en nu weer Nicolai. In geschriften, in het midden der 16de eeuw uit doopsgezinde pen gevloeid, Menno's werken en het „Offer des Heeren”, vernemen wij van Davidjorisme in de broederschap weinig. Ook Carel van Gent zwijgt er van; eveneens de latere strijdschriften over de scheuring tusschen Vriezen en Vlamingen, die in 1566 en 1567 heeft plaats gevonden. Maar men vergeete niet, dat deze getuigenissen wel uit zeer belangrijke kringen van de anabaptiste gemeenschap voortkwamen, maar toch alleen uit zekere kringen daarvan, in bepaalde gewesten gevestigd. Wat weten wij van hetgeen elders, b. v. in Groningen, in Oostfriesland, in Gelderland omging? Reeds de aangeduide geschriften, tusschen Menno en Nic. Meyndertsz. van Blesdijk gewisseld, maar ook het werk van Nicolai, doen dienaangaande velerlei vermoeden.

Over de davidjoriste strooming, die door den laatste zoo herhaaldelijk besproken wordt, ben ik niet bij machte hier en dus incidenteel iets bevredigends, iets afdoends te bieden. Ondanks de beide folianten en de naar ik meen meer dan 1000 traktaten, die wij van de hand van den „aartsketter” bezitten; ondanks de verhandelingen, met evenveel scherpzinnigheid als grondig inzicht door mijn vader A. M. Cramer geschreven en in het „Nederlandsch archief voor Kerkgeschiedenis” opgenomen ¹⁾; ondanks den grooten rijkdom aan mededeelingen, vruchten van het nauwkeurigst onderzoek, die met name door Nippold in zijn „David Joris”, „Zeitschrift für die historische Theologie”, 1863, S. 1 tot 166, en 1864, S. 484 tot 673, zijn geleverd, blijft nog velerlei omtrent David en zijne leer onopgehelderd en onzeker. Nippold heeft talrijke geschriften van David Joris onderzocht, die ten tijde dat mijn vader schreef nog onbekend waren. Hij is dan ook met recht tot heden toe bij ieder de gezaghebbende zegsman over den bij al de bedenkelijke wonderlijkheden van zijne leer en zijn leven toch genialen „profeet”. Maar een nader onderzoek naar velerlei in en aangaande hem zou m. i. geen overbodig werk wezen. Zeker heeft Nicolai b. v. gelijk, als hij zich aansluit bij de gewone beschuldigingen, door de tijdgenooten tegen David gericht. Deze dacht inderdaad

1) *Nederlandsch archief voor Kerkgeschiedenis*, van Kist en Royaards, deel V, 1845, bl. 1 tot 145; en VI, 1846, bl. 289 tot 368.

onzinnig hoog van zich zelve en heeft zich voor den laatsten en echten David, den voltooiër van Gods vroegere gebrekkige openbaringen, ook van die van Christus, gehouden, althans daarvoor uitgegeven. Thans eerst, met hem, beweerde hij, was het rijk van letter en ceremonie, dat van de kinderlijkheid der onvolwassenen vervallen. Nú, met hem, had dit plaats gemaakt voor den staat der volwassen mannelijkheid in het Christendom; de voltooiing was nu aangebroken, de volle zaligheid en heiligheid. Niet eerst hiernamaals, niet in eene eeuwigheid, neen, veeleer op aarde en reeds thans moest dat te voorschijn treden. Juist is eindelijk het verwijt, dat volgens hem des geloovigen gedragingen en woorden tot zijne reinheid des harten niets afdoen, dus alle veinzerij geoorloofd is, die geloovige ook o. a. gerust om het martelaarschap te ontgaan aan roomsche afgodische kerkgebruiken mag deelnemen, mits hij in 't hart daaraan niet hechte. Het verwijt van sexueel-immoreele leeringen wordt door Nicolai zelden te berde gebracht ¹⁾; evenmin door Bullinger; terwijl beiden ook in Davids weelderig leven te Basel op kosten zijner aanhangers weinig bedenkelijks schijnen te hebben gevonden. Daarentegen stelt Nicolai die twee denkbeelden van David, die m. i. het waardevolste van zijne leering bevatten, het oorspronkelijkste daarvan, dat het andere beheerscht, in 't geheel niet in het licht. Ook bij Nippold komen deze m. i. niet genoeg uit. Het eene is dat, volgens hetwelk het niet aangaat, dat de geboden van de Schrift, zooals zij letterlijk luiden, botweg aan eene veel latere eeuw worden opgelegd; reeds niet, omdat „het nu een gansch andere tijd is dan die waarin Christus en de apostelen zijn opgetreden”, zooals David meer dan ééns opmerkt. De bijbelsche woorden, geboden, ceremoniën moeten wij, meent hij, niet letterlijk verstaan, maar naar hare strekking, die in de eene eeuw tot eene geheel andere toepassing moet leiden dan die, welke in eene andere werd vereischt. 't Komt er op aan, de letterlijke beteekenis er van om te buigen naar eene vruchtbare bedoeling, die zij kunnen hebben voor het hart, voor de heiliging van óns, kinderen van onzen, zulk een anderen tijd. En zijn ander leidend denkbeeld is wat ik zijn realisme heb genoemd. De geloovige is een ander mensch geworden, in werkelijkheid, drastisch,

1) Doch zie in zijne *Inlasschingen*, Fol. 27 c en d.

ook lichamelijk (iets, waaraan Menno niet dacht); een „geestelijk” mensch; een andersoortig schepsel naar lichaam en ziel beide dan hij vroeger was. En wat met hem heeft plaats gegrepen, geschiedde door God zelven, die zich reëel aan hem mededeelde; Hendrik Nielaes drukt hetzelfde alleen wat duidelijker uit, als hij van „vergödede menschen” spreekt. De „geloovige” omhelst niet maar andere denkbeelden dan die hij vroeger aannam; hij „gelooft” niet anders; maar — nog eens — hij is in een geheel nieuwen toestand naar lichaam en geest overgeplaatst; hij leeft niet in eene andere gedachtensfeer, maar in eene reëel andere wereld. Maar nu nadert ook het gevaar van antinomisme. Hij is niet eens eigenlijk verplicht tot zekere „christelijke” gezindheden, gevoelens, daden. Neen, noodwendig en dus onopzettelijk, zonder reflectie of overwegingen, vloeien deze onvermijdelijk uit dien nieuwen staat voort. Er bestaat dus voor den Davidjorist niets wat gelijkt op een historisch Christendom, geenerlei betrekking daarop; er is geene sprake van eene kerk, ook niet hiervan, dat de eene geloovige gebonden zou zijn aan uitspraken van een ander, van b. v. de Schrift of van een godgeleerde. En evenmin komt bij den Davidjorist de gedachte op aan een God in de verte, ergens in de hooge hemelen; een, in wien hij behoort te gelooven, aangaande wien eenmaal velerlei is geopenbaard of door profeten, wijzen en geleerden ontdekt. Veeleer bezit hij in het heden Hem zelven, geniet hij Zijn omgang en Zijne inwerking. Alle onderzoek naar en bespiegeling over Hem zijn dus volkomen overbodig.

Maar, zooals ik reeds zeide, ik reken het niet tot mijne taak, opzettelijk over de raadselachtige figuur van David Joris te handelen. Daarvoor is het hier de plaats niet. Daarom heb ik ook het tijdroovend onderzoek nagelaten naar de bladzijden, waarop, en de geschriften, waarin de aanhalingen mogen voorkomen, die Nicolai van hem biedt. Deze duidt die geschriften aan onder zulke algemeene benamingen, het „Straffingboecxken”, het „Vermaning-boecxken” en dergelijke, dat het veel moeite zou kosten uit te vinden welk geschrift hij bij iedere aanhaling bedoelt ¹⁾. Alleen bij enkele plaatsen heb ik de herkomst aangewezen: — anders dan bij de aanhalingen uit Menno's geschriften, bij welke ik wel tel-

1) Ook het werk van Dr. A. van der Linde, *David Joris. Bibliografie*, 1867, hoe verdienstelijk ook, kon mij daarvoor niet veel hulp geven.

kenmale de noodige verwijzingen in de aantekeningen heb medege-deeld. Hetzelfde te doen ten opzichte van de aangehaalde traktaten van David Joris moet ik overlaten aan hem, die vroeg of laat Nippold's onderzoek weer zal opnemen. Intusschen vindt men in het Register, achter dit deel van de „Bibliotheca” geplaatst, (niet alleen van Menno, maar ook) van David Joris ieder geschrift afzonderlijk opgenomen, van hetwelk door Nicolai gewag wordt gemaakt.

Wat ik hier met betrekking tot David Joris schrijf, geldt ook met het oog op Hendrik Nicolaes. Uit diens geschriften haalt Nicolai eveneens talrijke plaatsen aan, diens richting had hij dus ook blijkbaar onder de oostfriesche Doopsgezinden veelvuldig ontmoet. Trouwens, Hendrik heeft kort na 1540 een tijd lang te Emden gewoond. De tot heden toe met recht gezag hebbende arbeid over hem is weder eene uitvoerige verhandeling van Nippold in dezelfde „Zeitschrift für die historische Theologie”, waarin de latere jenenser kerkhistoricus de vruchten van zijn onderzoek naar David Joris heeft neergelegd. Men vindt wat hij over Hendrik Nicolaes bood aldaar in den jaargang 1862, S. 323 tot 402 en S. 473 tot 563. Daarin schrijft hij intusschen op bl. 537 aan Bullinger toe wat tot de inlasschingen van Nicolai's hand behoort. Bullinger zal, zie boven bl. 274 vg., Hendrik Nicolaes' naam wel niet eens hebben gekend. Voorts verdient over dezen laatste geraadpleegd te worden het artikel „Nicholas, Henry” van Miss C. Fell Smith in de „Dictionary of National Biography”, Vol. XI, 1894; p. 427—431. Hendrik is geheel en al een copie van David Joris. Hij stond met dezen ook in briefwisseling ¹⁾. De volkomenheid, de onzondigheid is met zijn Huis der liefde — „the family of love” heet het bij de engelsche aanhangers — op aarde verschenen. God heeft door Hendriks hart en geest deze voltooiing van Zijne vroegere onvolkomen bedelingen, die van de profeten, van Christus, van de kerk, in het leven geroepen. Al dat voorafgaande, leeringen en sakramenten, heeft nu afgedaan: dat is kinderwerk, de letter, die thans ijdel is, dood. Welke praktijken men voor de wereld in acht neemt, doet bij den geloovige niets ter zake. Op het hart, op den innerlijken zin komt het uitsluitend aan. Hij kan zich dan ook veilig

1) Nippold, S. 364, aant. 131.

uiterlijk in alles voegen naar de kerk, binnen wier machtsgebied hij woont. Of in dat Huis der liefde ook vrijheid des vleesches en libertijnsche omgang tusschen de sexen voorkwamen, blijve in het midden gelaten. In de plaats, door Nippold, S. 515 en 540 ten bewijze daarvan aangehaald, kan ik dit bewijs niet vinden.

Laat mij ten slotte hier vermelden, hoe, evenals reeds David Joris had gedaan, Hendrik een allegorisch reisverhaal naar het land der belofte, het hemelsch Jeruzalem heeft opgesteld: voorlooper van Bunyan, die, naar wel beweerd is, zijne in 't Engelsch vertaalde en daar te lande tamelijk veel verbreide geschriften moet hebben gekend ¹⁾.

Hendrik Nicolaes en zijn aanhang, het Huis der liefde, zijn zonder twijfel echte Anabaptisten. Hunne geloofsbelijdenis, „Dat vprechte Christen-geloue des Gemeinschoppes der Hilligen, des Huses der Liefsten: Dār oick de vprechte christelicke Döpe inne betüget vnde beleden wert”, z. j. of pl., is geschreven met het oog op zulke lezers, die alleen van den belijdenisdoop weten. Anabaptist is vooral ook zijne leer, volgens welke de geloovigen, de vromen, de wezenlijke kinderen Gods tusschen „de wereld”, d. i. de maatschappij in, waarin zij zich bewegen, eene van deze scherp afgescheidene eigen gemeenschap vormen. Die gemeenschap is, anders dan in het Davidjorisme, streng aaneengesloten; zij staat onder „oudsten”, bezit eene soort hierarchie, heeft geloovigen van verschillende graden, enz.

Ik mag in dit verband weder, evenals hierboven bij David Joris, niet onopgemerkt laten, dat uit de geschriften van en over de 16de eeuwsche Doopsgezinden van eenige nauwe betrekking tusschen hen en Hendrik Nicolaes' Huis der liefde niets blijkt. Dit is intusschen wel te verklaren. Nicolai had opgemerkt, dat die betrekking bestond in Oostfriesland; en juist over de toestanden onzer vaders in dat gewest zijn wij niet dan hoogst onvolledig ingelicht. Geen enkel van de martelaarsbrieven b. v. verplaatst ons daarheen. Menno heeft in zijne geschriften Hendrik Nicolaes niet genoemd; hij was wel nog niet overleden, toen deze zijne

1) Troeltsch, *Protestantisches Christenthum und Kirche in der Neuzeit*, in de *Geschichte der Christlichen Religion* von Julius Wellhausen u. A., 2te Aufl., 1909; en daar S. 589. Dit werk is een onderdeel van *Die Kultur der Gegenwart*, herausg. von Paul Hinneberg.

eerste boekjes uitgaf maar misschien wel, toen hij invloed kreeg. En eindelijk: het volgend geslacht in onze broederschap heeft van 'tgeen tusschen 1560 en 1590 in haar midden gedacht, geloofd, geleefd is, afgezien van de liederenboekjes, die alle uit Holland herkomstig zijn, eigenlijk alleen twee verschijnselen in gedrukte geschriften behandeld: de geschiedenis met de „testamenten” der martelaars en de scheuringen in al die partijen, Vriezen, Vlamingen, enz. Daarbij kwam nog, dat in de 30 eerste jaren der 17de eeuw al de pogingen tot vereeniging en al de nieuwe afscheidingen aanleiding gaven tot eene zeer uitgebreide pamflettenliteratuur, grootendeels met historische bijzonderheden uit den tijd van het ontstaan en den gang dier scheuringen gevuld. Zoo kon de schijn opkomen als ware het godsdienstig leven van het voorafgaande geslacht en dan nog wel in alle gewesten uitsluitend opgegaan in dien partijstrijd. Dit kan echter niet het geval zijn geweest. Zeer zeker toch ging in onze broederschap daarnaast in alle stilheid een godsdienstig denken en leven zijn weg en vervulde dat vele harten, zonder dat de heugenis daarvan juist in geschriften bewaard is gebleven. Tot die stille bewegingen mag ook de verbreiding van de denkbeelden, die in het Huis der liefde heerschten, hebben behoord; waaraan dan Nicolai's „Inlasschingen” herinneren.

Ten opzichte van de aanhalingen uit Hendrik Nicolaes' geschriften, die bij Nicolai voorkomen, heb ik geheel dezelfde wijze van doen gevolgd als ten opzichte van die uit David Joris' werken en traktaten; en dit om dezelfde reden. De plaatsen, waaruit is aangehaald, zijn door mij niet opgespoord. Daarentegen is wel in het Register ieder aangehaald geschrift opgenomen.

De wijze van uitgaaf is bij dezen herdruk dezelfde als die tot dusver in de „Bibliotheca” is gevolgd. Al de inlasschingen van Nicolai zijn hier onverkort opgenomen, zonder dat ook maar één woord is weggelaten; ook die bladzijden daarvan, die tot het doel der „Bibliotheca”, vermeerdering van de kennis van ónzen hervormingstijd, weinig bijdragen, doordat zij b.v. alleen kerkhistorische of bijbelsche bespiegelingen van de hand van Nicolai bevatten. Maar ook deze mogen niet ontbreken. Immers, het is bij ons verzamelwerk niet om eene bloemlezing van mededeelingen en getuigenissen uit den nederlandschen hervormingstijd te doen. Neen, de

lezer moet de zekerheid bezitten, dat hij de geschriften, die hier worden herdrukt, precies zooals die oorspronkelijk het licht hebben gezien, onverkort en onveranderd, vóór zich heeft. Alleen heb ik mij daarom niet verplicht geacht, nu evenmin als reeds bij de laatste geschriften, door mij daarin uitgegeven, den lezer te hinderen door iedere drukfout, ook de onbeduidendste, ook waar zij onmogelijk iets anders dan eene drukfout kan zijn, onverbeterd te laten. Dit geldt o. a. van letters en komma's, die de zetter met het volgende woord van plaats deed verwisselen. Letters, lettergrepen, soms woorden, die buiten tegenspraak zijn uitgevallen, zijn door mij tusschen [] ingevoegd. De titels, geplaatst vóór ieder fragment en soms ook daar, waar binnen de grenzen van een fragment de behandeling van een nieuw onderwerp aanvangt, zijn door mij ontleend aan Bullinger's opschriften boven aan de hoofdstukken of aan dergelijke opschriften, door Nicolai op den rand der kolommen geplaatst. 't Zijn die titels, die ook aan het hoofd der bladzijden zijn opgenomen. Eindelijk zijn de woorden, die in dezen herdruk cursief zijn gezet, die, welke in het origineel in onderscheiding van de doorlopend gebruikte gothische letter met latijnsche letters zijn gedrukt. Evenals dit, zie boven bl. 149, in den herdruk van Alenson's „Tegen-Bericht” is geschied.

Een exemplaar van het boekdeel, dat, zonder naam van den uitgever behalve dan aan den voet van de Opdracht, 254 dubbele bladzijden 4° in 2 kolommen beslaat, bevindt zich behalve in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam ook in die van de Gentsche universiteit en van de Groote kerk te Emden. In 1617 zag een nieuwe druk het licht onder den titel: „Wederlegginghe Ofte Getrouwe onderwijsinge, teghen alle dwalinghen der Wederdooperen, van onsen tijden ... Alles in ses boecken te samen ghestelt ende vergadert Door Hendricum Bullingerum. Ende nu ghetrouwelick overgheset, door Gerardum Nicolai, in syn leven Dienaer der gemeynte Iesu Christi tot Norden in Oostvrieslant. T' Amstelredam. By Jan Evertsz. Cloppenburgh, Boeck-vercooper, woonende opt water, inden vergulden Bijbel, Anno 1617”. 't Is een letterlijke herdruk, waarin zelfs de meeste drukfouten uit de eerste uitgaaf zijn overgenomen en alleen de opdracht van Jehan Malet is uitgelaten; insgelijks in 4°, iedere bladzijde in 2 kolommen, 269 dubbele bladzijden groot. Aan het slot: „Ghedruckt t' Haerlem. By Adriaen

Rooman, Boeck-Drucker, woonende in de Koning-straet, in de vergulde Parsse. Anno 1617". Van dezen druk bevindt zich het éénige mij bekende exemplaar in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam.

Ik mag niet nalaten twee opmerkingen te vermelden, door Van 't Hooft op bl. 121—3 van zijn boven aangehaald werk gemaakt. De eerste is deze, dat Nicolai niet uit het duitsche origineel maar uit de latijnsche vertaling zal hebben vertaald. Ik wil dit niet tegenspreken. Maar opgemerkt heb ik het niet. De andere is, dat Nicolai de „Verantwortung etlicher die man Töuffer nennt, vff die fragen warumb sy nit zu kirchen gangind", een geschrift, 'twelk Bullinger achter „Der Widertöufferen vrsprung u. s. w." had opgenomen, waarom dan ook, niet heeft vertaald. Natuurlijk nam ik het evenmin op, al is het, maar eerst in 1665, in onze taal afzonderlijk verschenen. Het heeft met Nicolai's werk niets uitstaande, evenmin als met de doopsgezinde beweging der 16de eeuw in óns land.

TEGHENS DE

WEDERDOOPERS, SES

BOECKEN HENRICI BVLLINGERI, NV

eerst vvt de Latijnsche Tale in Nederduytich ouergefelt, door

Gerardum Nicolaj, in zijnen leuen Kerckendienaer tot

Norden in Ooftvrielandt.

Die daer by gheuoecht heeft de Wederlegginghe der

leeringē van Menno Symons, Dierick Philips, Adam

Paltor, Hendrick Niclaes, ende meer andere.

Matth. 7. 15.

VVacht v voor de valsche Propheten, die tot v comen in

Schaepscleederen, maer van binnen grijpende

VVoluen zijn.

Ghedruct tot Embden / int Jaer M.D.

ende LXXX. den xxv. Junij.

De doorluchtige en hoochgeboren Forstinne † ij a
 ende Vrouvve, VVrouwve Amelia, gheboren Grauinne van Nieuenaeert,
 Gheselnede ¹⁾ vanden doorluchtighen ende hoochgeboren
 Vorst ende Heere, Heer Frederick, byder genaden Gods
 Paltzgraue by den Rijn, des H. Roomschen Rijcx
 Eertz drossaet ende Ceurvorst, Hertoge in Beye-
 ren, &c. VVenscht Iehan Malet ²⁾ hier ghesont-
 heyt, ende hierna salicheyt.

Alle deghene die hen tot het studium der Medicijnen vvillen
 begheuen, is emmers soovvel van noode, dat sy de cracht, ope-
 ratie, ende vverckinghe, vanden fenijnighen ende schadelicken
 Cruyden leeren kennen ende onderscheyden, als vanden ghenen die
 dienen tot ghesondtmakinghe ende onderhoudinghe van des men-
 schen lichaem ende leuen. Tot sulcken eynde dat sy den crancken
 niet onvvetende in gheen meerder crenckte ende hare sieckten
 van gheen quaet tot ergher en souden helpen. Van gheliicken ³⁾ is
 het oock het Ampt ende Officie van alle goede oprechte ende ghe-
 trouvve Kerckendienaren, dat hy ⁴⁾ de Cudde henlieden vertroudt,
 de valsche ende quade leeringhen soovvel leeren kennen ende
 onderscheyden, omme dieselue te connen beproeuen, schouvvien,
 ende hen daervoor te vvachten, als de oprechte ghesontmakende
 Christelicke Leere, daerna dat sy ghehouden zijn aan te stellen ⁵⁾.
 VVant hoe souden sy hen voor den vvoluen, die in Schaepsclée-
 deren tot hen comen, connen vvachten, indien sy van te vooren

1) Het vrouwelijke van „gheselle”; „rechtgenoot”.

2) Zie de *Inleiding*, bl. 278 vg.

3) Hier en daar in de alledaagsche spreektaal nog wel gebezigd voor: „desge-
 lijks”, „evenzoo”.

4) Zoo heeft het origineel. 't Zal wel eene drukfout zijn voor „sy”.

5) Hier is „sich” uitgevallen. „Zich aanstellen” is een germanisme voor „zich
 gedragen”. „Aenstellen” beteekent ook „inrichten”, „ordenen”. Is dit hier het ge-
 val, dan wil Malet zeggen: of daarnaar hun leven te regelen; of daarnaar hunne
 overtuigingen, hunne leer vast te stellen.

niet vvel onderricht, ghevvaerschout, ende ondervvesen vvaren, vvaeraen sy deselue souden mogen kennen? Hoe souden sy een yegelick gheest connen beproeuen, oft sy vvt God zijn, indien henlieden het middel, hoemen deselue beproeuinghe behoort te doen, niet vvel van te voren gheleert en vvare?

Door vvelcke oorsake vele so gelitereerde als ongelitereerde Kerckendienaren bevveecht zijn ghevveest, hare Schaepkens niet alleene mondelinghe te leeren ende ondervvijsen, hoe sy henlieden voor alle verleydende gheesten, die onder een schijn van heylicheyt † ij b tot hen comen, souden // hebben te vvachten, ende in vvat manieren sy deselue souden beproeuen. Maer hebben sulcx ooc ouervloedelicken by geschrifte gestelt, ende tot ondervvijs, vvaerschouvinge ende leeringe van eenen yegelicken in drucke laten vvtgaen. Onder de vvelcke de vvelgheleerde ende hoochvermaerde Henricus Bullingerus, Dienaer der Ghemeynte tot Zurich in Zvvtserlant, geensins de minste te achten is. VVant dese, nadien hy vele tsamensprekinghen ende disputatien met den VVederdooperen soo binnen der Stadt Zurich als elders gehouden, ende alle het ghene sylieden tot beuestinghe ende sterckmakinghe van hare verkeerde leeringhen hebben, vveten by te brenghen, met de H. Schrift nedergeleyt, ende henlieden door dien stom gemaect, ende ouervvonnen heeft ghehadt, heeft hy daer van tot ondervvijs ende stichtinge van een yegelicken sesse boecken beschreuen ende vvtghegheuen. Devvelcke naerdien sy tot miinen handen ghecomen ende by my doorsien ende ghelesen vvaren, ende in consideratie nemende de groote menichte van VVederdooperen in dese Nederlanden ziinde, die in vele Secten verdeylt zijn, ende dagelicx vele eenvoudighe menschen verleyden, heeft my niet alleenlick seer goet, maar oock geheel van noede ghedocht dat deselue in onse ghemeyne Nederlantsche sprake ouerghestelt souden moeten vverden. Opdat alle eenvoudighe persoonen, die byden VVederdooperen verleyt ende vanden rechten vvech ghebracht souden moghen vverden, vveten souden, hoe sy hen voor desulcke sullen hebben te vvachten, andere die van henlieden alreede verleyt moghen vvesen (van haerliedder dolinghen ende verkeert gheuoelen vvel onderricht ziinde) haer gheselschap souden moghen verlaten, ende hen vveder tot de eenuoudighe leere ende vvare Christelicke Religie begheuen: Ende // † ij c ten laetsten oock dat alle hare Rotterijen, scheuringen ende verscheyden Secten eenen yghelicken (niet sonder groote vrucht) bekent ende openbaer zijn souden.

Hebbe daeromme de ouersettinge vandien tot mijnen groote costen by eenen Dienaer der Gemeynte doen doen, die daer somvvielen yet vanden zijnen bygeuoecht heeft, tvvelc al hier tusschen

dese tvvee teeckens (* * *)¹⁾ gedrukt is, ende als ick nu bynaest tot den eynde van dien vvas gecomen, hebbe ick lange tvvijfelmoedich gevveest, vvien ick hetselue vverck best soude mogen dediceren ende toeschrijven onder vvien's bescherminge tselue van Zoilo²⁾ beurijdt ende sonder calumnies te lijden vvtghegeuen soude moghen vverden, ende ten laetsten ouerdenckende dat ick om het Euangelie mijn Vaderlant (sulcx oock vele duysenden van personen, Edele ende onedele hebben gedaen) hebbe moeten verlaten, ende dat van gelijcken onder andere hoochloffelicker memorien, Heere Henric, Heere van Breederode vry Heere tot Vianen, Borchgraeue van VVtrecht, Heer vander Ameyde, ende Bergen etc. uvver F. G. Heere ende man, (vvesende een sonderlinck Beschermmer ende Voorstander vander heylicher Christen Kercke, tvvelck hy oock metterdaet genoech heeft bevvesen, ende die sonder eenich tvvijfel zijn voornemen vvcl geluckelicken ten eynde gebracht soude hebben indien hy vande doot niet voorcomen en vvaer ghevveest, ende het de almachtige Heere niet belieft en hadde hem vvt dit dal der tranen te verlossen, ende tot hem inde Hemelsche Kercke te roepen) der booser Tyrannen handen is gevveken, lieuer hebbende alle zijne Heerlicheneden, landen, goederen, ende staet te verlaten, hem tot vvillige ballinschap te begeuen, ende zijn cruys hem van Christo Iesu opgeleyt te dragen, dan alhier in vveelde vvellust ende staet te blijuen ende den Euangelio afuallich te vverden oft tegen te zijn. In het vvclck oock uvver F. G. als een getrouvve medehulpster ende goede Eegemaele, de voetstappen van hare ouerleden Heere ende man vrymoedelicken ende seer vvillichlicken is geuolcht, ende alle tegenspoet, vvtlandicheyt, verdruckinge, vyantschap, ongeluck ende strijt met een cloeck ende meer dan mannelic herte om Christi ende des Euangeliums vville heeft geleden ende verdragen, ende ouersulcx volgende het // exempel vanden lijdt- † ij d samen Iob, alle aenuechtingen ende temptatien vromelicken vvdergestaen, solanghe tot dat de almoghende ende goedertieren God zijne barmhertige oogen op uvver F. G. geslagen ende uvve tegenspoet, in voorspoet: vvtlandicheyt in een eyghen lant, verdruckinge in voorstant, vyantschap in vrientschap, ongeluc in geluc, ende spijt in vreuchde heeft verandert, deselue uvve F. G. verheffende ende decorerende met het houvvelick vanden doorluchtigen

1) Het eerste van deze twee teekens komt in het werk alléén voor op Fol. 24 b, 28 d, en 138 c. Overal elders staat in plaats daarvan: „(* * *)”.

2) Zoilus is een grieksch rhetor uit de 3de eeuw vóór Christus, alleen bekend door zijne kwaadaardige kritiek op de werken van Homerus, Plato en andere auteurs. Zijn naam heeft soms gediend, en deed dit blijkbaar ook in de 16de eeuw, voor personificatie van de zucht om geschriften boosaardig te beoordeelen, van vitzucht.

ende hoochgeboren Vorst ende Heer, Heer Frederic by der gratien Godts, Paltsgrauē by den Rijn, des heyligen Roomschen Rijcx, Eertstruckzes ende Coruorst, Hertoge in Beyerē, etc, vvesende van gelijcken een sonderline beschermer ende Voorstander vande vvare ende oprechte Christen Religie, ende Voedsterheer vander Ghemeynte Christi, die alle voorvluchtighe ghebannen ende desolate Christenen in zijne F. G. landen ende heerlickheyden genadelick herbercht ende logeert. So en hebbe ick geen bequamer personagie connen vinden, om dit vverck toe te schrijuen, dan uvve F. G. die van haer ieuht op het pure Euangelium ende de reyne leere Godes bemint ende aengehangen, daerenteghen alle Ketterijen, valsche ende verkeerde leeringhen ghehaet ende teghenghestaen hebt ghehaet ¹⁾. VVaerom ick alle den arbeydt by my hierinne ghedaen uvver F. G. toeschrijue ende dedicere tot dien eynde dat deselue uvver F. G. voorts vare de vvare Christen Kercke aen te hanghen ende te voorderen, ende alle Ketterijen te haten, vveder te staen, ende te beletten. Opdat vvy alsoo ten laetsten (door de ghenade Godts) een eendrachtich ende alghemeyn ghelooue sullen mogen belijden, eene Christen Kercke vvarden ende Godt eendrachtelick sullen moghen dienen, tvvelck ons gunne Godt de Vader, de Sone, ende den heylighen Gheest, uvver F. G. ernstelicken biddende dat deselue ghelieue desen mijnen arbeyt inden besten te vvillen aennemen, hare F. G. mitsgaders hare F. G. Heere ende man ende geheele Familie beuelende de goedertieren barmherticheyt Godes, die ons allen bevware in gheduerighe vvoetspoet tot salicheydt, vvt Embden, desen 21. Iunij.
1569.

Vvver F. G. goetvvillige dienaer Iehan Malet.

1) Deze herhaling van „ghehaet” is natuurlijk eene fout van schrijver of zetter. De tweede uitgaaf drukte haar na.

Inlassching in: 1) Dat eerste Boeck, Dat ix. Cap. De wasschinge der voeten.

(* * Dierick Philips seyt in zijn boecxken van de Gemeynthe: [Fol. 15 d.] dat het geen Kercke Christi, maer een Secte is, die de wterlijke voetwasschinge niet en heeft. Doch hoe sy wasschen, beuinden sy 2) diemael. Daerom dat sy nu ooc gemeynlike wel toelaten, dat de vrouwenpersoonen malcanderen alleen voeten wasschen. Wel beuindende dat sy noch sulcke heylige, hemelsche Engelsche, ende afgestoruene menschen niet en zijn, gelijc sy henseluen indit voetwasschen, ende andere dinghen die sy door groote schijnbaere heylicheyt aengenomen hebben, wtgheuen: Malcanderen bedriegende met de spruecke Pauli Gal. 5. 14. daer hy seydt: Maer die Christi zijn, Gal. 5. 14. die hebben haer vleesch ghecruyt met alle syne lusten ende begheerten etc. Daerom waert saecke dat sy dit haer voetwasschen iae haer eyghen Adam ende verdoruen vleesch beter insaghen ende beproefden, soo soudent sy sonder twijfel beuinden, dat Gods Kercke ten Ioncxsten dage wel bestaen sal, sonder dat wterlijck Voetwasschen, daervan D. Philips in zijn voorseyde boecxken schrijft, ende van hem nu ghebruyckt wort: ende alsoo gheen Seekte, maer wel de ware Kercke Gods beuonden werden. Die wyder verclaringhe des Voetwasschens van Bullingero hier aangewesen, leest in zijn Commentario Ioan. Cap. 13. Ende in zijn Huysboeck inde 9. ende 30. ende 40. predication. Oock hierna int 11. Capit. deses eersten boecx. * *)

Inlassching in: Dat eerste Boeck, Dat xi. Cap. Dat de ionghe kinderkens moeten ghedoopt zijn.

(* * Menno Simons, met al zijnen aenhang verloocheent dit openbaerlijck: Namelijck, dat den cleynen kinderkens het beteeckende, dat inden Doop beteeckent wort, toecoemt. Ten eersten staet in

1) Natuurlijk behoort dit „Inlassching in:” hier en overal in het vervolg niet tot den tekst van Nicolai, maar voegde ik het in.

2) Misschien eene drukfout voor: „wij”.

zijn boecxken, ghe-naemt Verclaringhe des Doopsels ¹⁾, Litt. F. 7. op de marghe oft cant desselfs in Latyne aldus: *Significatum Baptismi nulli conuenit nisi credenti*. Dat is: Het gene dat in den Doop beteekent wordt, en coemt niemant toe, dan den gheloouighen. Daer wt dan hy met den zijnen besluynen wil, dat de kinderen niet en gheloouen, ende dat hen daerom het beteekende des Doopsels niet toe en coemt. Item H. 2. seyt hy: dat effect des Doopsels behoort alleenlijk den gheloouighen den Olden toe, ende dat de kinderkens dat niet en hebben. Wat hy nu door dat woort Effect meynt, seyt hi selfs voort daerna aldus: want sy namelijk de [Fol. 22 d.] kinderkens dat Effect ofte beduydinge ²⁾ des Doops niet en // hebben. Niet teghenstaende dat hetselue Doopsel der cleynder onmondigher kinderen terstont na der Apostelen afganck of moghelijk ooc in haren tijden, by den sommighen begonnen is, ende soo menich hondert Jaren geduert heeft. etc. Dit zijn alle zijne woorden. Hier van leest binnen int 6. Boeck ³⁾ Cap. 3. In zijn Fundamentboeck H. 1. ⁴⁾ seyt hy: Dat het effect des Doops alleenlic is, de sonden te begrauen, ende met Christo op te staen in een nieu leuen etc. Ende wil daer wt besluynen: Ouermits dat de kinderen dat niet doen en connen, dat haer daerom sulcx niet toe en coemt ⁵⁾, want nademael sy dat beteekende (hetwelcke doch het voornaemste is in den Doop) wt ghenaden deelachtig zijn: waerom soude hen dan het teecken, dat minder is, te weten de waterdoop gheweyghert worden?

Siet doch lieue Christelijcke leser hoe plomp, grof ende stout dat dese verdoolde menschen schrijuen ende spreken doruen, dat den onnooselen onmondighen kinderen, van de verborgentheyt, van dat beteekende ofte ⁶⁾ bediedinge des Doopsels is, van het gene daer van de Doop een teecken, bediedinghe ende versegheinghe is, niet met allen toe en coemt: Ende (om sulcx met eenigen schijn te bewijzen) bestaan te schrijuen, ende te leeren, dat des Doops Effect

1) Hier wordt de oudste uitgaaf van dit geschrift aangehaald, eene uitgaaf zonder plaats of jaartal. Het éenige bekende exemplaar daarvan bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Kiel.

2) In het origineel: „beduyninge”; evenals straks op Fol. 23 a „bedieninghe” voor „bediedinghe”.

3) N.l. van Bullinger's *Teghens de VVederdoopers*.

4) Nicolai haalt hier en op andere plaatsen (Fol. 27 c, 120 d, 205 c) aan uit de uitgaaf van 1558: *Ein Fundament vnde klare anwysinge*, z. j. of pl., in de Doopsgezinde bibliotheek voorhanden. Hij noemt haar „het nieuwe Fundamentboek” tegenover „het oude”, waaronder hij de uitgaaf verstaat van 1539. Ik noem haar die „van 1558”, ofschoon het boekje zelf dit jaartal niet aangeeft. Maar in Alenson's *Tegen-Bericht* wordt bl. 165 van eene uitgaaf, in dat jaar verschenen, gesproken; al de andere drukken hebben een jaartal behalve alleen deze; en de lettertype past in dien tijd.

5) Hier staat in het origineel foutief: „.”).

6) Lees: „dat het beteekende ofte de ...”.

(alst Menno noemt ¹⁾) oft bediedinghe niet anders en is, dan de sonden, oudt zijnde, te begrauen ende met Christo op te staen in een nieu leuen. Maer de Godureesende Christenen sien (tot harer vertroostinghe) den Doop veel neerstiger ende dieper in na Godes woort: Als dat hy ons, ten eersten voor ooghen stelt ende betuycht, dat wy van naturen sondaers, onreyn, ende Kinderen des toorns zijn: daeronder ooc de kinderen, die in sonden ontvangen ende gheboren zijn, Ja alle // menschen begrepen worden. Ten anderen, Fol. 23. dat hy ons betuycht ende verseghelt, de ware afwasschinghe ofte vergheuinghe onser sonden, wt genade door Christum Jesum, door zijn dierbaer bloetverghieten ons verworuen ende ghegeuen. Ende dat wy van God onsen Hemelschen Vader, voor zijne kinderen opgenomen, ende so gewisselijcken met den bloede Christi gewasschen ende gereynicht zijn, als onse lichamen in den Doop met water gedoopt, besprengt ofte ghewasschen worden etc. Dat nu de kinderkens ooc also door Christi bloet van sonden ghewasschen ende gereynicht zijn: ende de Doop sulcx alles betuycht ende versegelt, dat is onwedersprekelic: Daerom wat isset doch anders geseyt als de wederdoopers segghen, dat de beduydinge, beteeckeninge oft het Effect (alst Menno noemt) des Doopsels den onnoosele kinderen niet toe en coemt, dan dat Christus met alle syne weldaden, genade ende bermherticheydt, door zijn bloetuerghieten bewesen, den onnooselen Kinderen oock niet toe en coemt? Datse oock gloseren hoe sy willen. Ten derden dat de Doop ons vermaent de sonden te steruen, alle de daghen onses leuens van sondigen op te houden, ende ons vleesch met alle syne begheerten te dooden? In summa, in een nieu leuen te wandelen, is alles oock waer ende noodich. Maer te segghen dat de Doop dese voorneemste voorgenoemde stucken niet en beduydet, ende dan also daer wt te versaken ²⁾, dat het Effect den onnooselen, onmondigen Kinderkens soude toecomen, dat is al te grof, te plomp ende te stout geschreuen ende gesproken: Dan sy sien wel, so sy het beteeckende het Effect, ofte bediedinghe ³⁾ des Doops den kinderkens toelaten, dat sy hen dan oock het teecken, dat is, den Doop niet en moghen weygheren. Ghelijck Menno S. int // voorgenoemde [Fol. 23 b.] Boecxken ⁴⁾ wtduckelijck bekent, daer hy seydt Litera C. Ist dan also dat de cleyne onmondige kinderen dat Effect des Doops hebben etc, het Effect verstaet hy als bouen, ghelijck als de geloo-

1) In de *Verclaringhe des christelijcken doopsels*, op Fol. 22 c aangehaald.

2) Ontkennen, loochenen.

3) In het origineel: „bedieninghe". Maar zie in het vorige Fol. meer dan éénmaal.

4) Nog steeds de *Verclaringhe des christelijcken doopsels* in de eerste uitgaaf.

uighe wijuen dat voorgheruerde ¹⁾ Effect des heylighen Auontmaels hebben: so behooren sy met gelijcke reden gedoopt te worden, gelijk als de voorgeruerde Geloouige wijuen, worden toeghelaten totten Auontmale. Oock in zijn Boeck teghen Gel. Fab. Lit. M. ²⁾. Nu seyt hy: connense ons met een stipken der heyliger Schrift bewijsen, dat de Schrift aen eenighen oorden in den nieuwen Testamente door woort of Sacrament met hen, namelijk, den cleynen kinderkens handelt: soo willen wy toestaen, dat sy ooc met den waterbade ghereynicht worden door het woordt of int woordt. Item in hetselue boec Litera .M. 3. seyt hy onder anderen met openbare clare woorden aldus, So hy ons can bewijsen, dat de Doop een teecken des ghenadenverbondts, eene versegelinghe der beloften, ende een inlyuinge in der Gemeynnten aen eenighen oorden in der Schrift ghenoeemt wert etc, soo willen wy onse veder inden Koker steken, boete doen, ende voor de gantsche werelt bekennen, dat onse saecke enkel veruoeringhe ende niet dan bedroch in desen deel gheweest is etc. Siet doch godureesende Leser, hoe dat hy hemseluen hier met zijn eygene woorden vanget, ende teniete doet: want dat is hem van velen bewesen: ende wordt oock wt Godes woort ghenoech door dit boeck Bullingeri sonderlinghe int seste boeck bewesen. So oock van Bernardo Buwone in zijn Boecxken, genoemt, een vriendelicke tsamensprekinge van twee persoonen van den Doop der Jonghen onmondighen Kinderen etc. Ja dat meer

[Fol. 23 c.] is, hy // (Menno) bekent selue, int voorgenoemde boecxken, Verclaringhe des Doopsels ³⁾, dat de Doop een inlijuinghe in het lichaem, oft Ghemeynte Christi is: ende schrijft op de marge of cant desseluen boecxkens Litera L. 6. in Latyne (maer niet in Duytsch) aldus: *Fatemur Baptismum Credentium insertionem esse in corpus Christi obedientiae causa 1. Corint 12. sed non itidem baptismum infantium.* Dat is: Wy bekennen, dat de Doop der Gheloouighen sy een inlijuinghe int lichaem Christi om der gehoorzaamheits wille 1. Corint. 12. Maer niet also, dat Doopsel der onmondighen kinderen. Dat hy hier seyt der gheloouighen, dat en is der sake niet teghen: want hy seydt daerbouen slecht af: Soo hy (Namelijck Gellius) bewijsen can, dat de Doop een inlijuinghe in der Gemeynnten, in eenige plaetse der Schrift ghenoeemt werdt, etc. Soo volghet dan nu daer wt, ende wt alle zijne eyghene woorden, datmen de Kinderkens Doopen mach: naedat haer oock de Doop toecoemt: Ende dat alle zijn, ende zijns ghelijcken schrijuen ende

1) Het vroeger aangerorde, gemelde.

2) Naar de oudste uitgaaf, die verloren is gegaan. Zie aant. 1 op Alenson's *Tegen-Bericht*, bl. 154; op bl. 246, aant. 1, van dit deel der *Bibliotheca*.

3) Zie hiervóór Fol. 22 c, aant. 1; op bl. 297 van dit deel.

leeren tegen den Kinderdoop enckel veruoeringhe, ende niet dan bedroch en is. Het welcke oock hiernaes int seste Boeck breeder bewesen wort. * *)

Inlassching in: Dat eerste Boeck, Dat xii. Cap. Dewijle dat de daghen boos zijn, soo moet men voorsichtich zijn.

(* *)¹⁾ Alsoo seydt oock Dierick Philips in zijn Boecksken van [Fol. 24 b.] de seyndinghe der Predicanten Litera C. v. ende D. ij. De wereltd en wil doch gheensins Godts woordt hooren: Daerom en is sy oock niet weerdich dat te hooren. Daer te voren seyt hy claerlick, dat het by den tijden der Apostelen tot aen het eynde der wereltd moeste ghepredickt worden: maer nu in dese laetste tijden alleen den Ghemeynten: omdat Paulus den Leeraers ofte Bischoppen Act. 20. ghebiedt, dat sy henseluen ende de Gemeynthe Act. 20. 28. sullen waernemen.

Menno Simons seyt in zijn weemoedighe ontschuldiginghe²⁾ Litera I. iij. dat hy de werelt het Euangelium tot gheenem tijden openbaer predicken en wil, ten ware, dat hy daertoe door den Enghelelen, ofte door een gheweldighe drijuinghe des Heylighen Gheests ghedronghen ware, etc. Maer hoe sal dan de Heylighe Gheest in dese laetste tijden door hen (als door de ware Leeraers, daervoor sy ymmers henseluen houden ende wtgheuen) zijn officie ende werck connen bedienen ende wtrichten? Namelick, De wereltd (merckt de wereltd) straffen van de sonde, van de gherechticheydt, ende van het oordeel? Ioan. 16. Ende hoe sal dan het Euangelium des Rijcks door de gheheele wereltd ghepredickt worden, tot een ghetuyghenisse ouer allen volcken? Matth. 24. * *)¹⁾.

Ioan. 16. 8.
Mat. 24. 14.
De menschen
en zijn de
waerheydt
niet weerdich,
maer noch-
tans behoeuen
sy deselue.

Inlassching in: Dat tweede Boeck, dat i. Cap. Van den Enthusiasten ofte opghetoghen Broederen Dauid Joris ende H(endrik) N(iclaes).

(* *) Ghelijck oock nu de nieuwe Jerusalems Broeders, die ooc de kinderen des Gheests der vleeschelijcker liefden ghenoeemt zijn, onder den welcken beyde Dauid Jooris met zijne ghesellen, ende H. N.³⁾ Het huys oft de Geest der liefden (ia der vleeschelicker liefden) met alle zijnen aenhanc, henseluen in hare schriften, woor-

[Fol. 27 b.]
De menschen
moeten met
kleederen
ghedeckt zijn.

1) Zie hiervóór bl. 293 van dit deel, aant. 1.

2) Hier aangehaald uit de oudste uitgaaf, volgens Prof. de Hoop Scheffer in 1552 gedrukt; zie *Doopsgezinde Bijdragen*, 1892, bl. 23. Deze uitgaaf is geheel verloren gegaan.

3) Op den titel zijner talrijke geschriften komt de naam altijd tot H. N. afgekort, nooit voluit gedrukt voor.

den, ende wercken also te kennen geuen, ende openbaren in //
 [Fol. 27 c.] haer grouwelijcke, vleeschelijcke, naect, ende ombeschaemt wesen, Biechte, ofte belijdinghe, die sy teghen God ende zijn heylighe woort onder hen gebruycken, dat ooc Menno Simons (met den welcken David Joris voortijds in leeren ende wederdoopen eens geweest is) in zijne Schriften aen hen als aen de verdoruene veruoorde Seecten (alsoo noemtse Menno) schrijft, ende deselue verwerpt in zijn nieuwe Fondamentboek ¹⁾ Lit. t. 3. ende in zyn oude Fondamentboek ghedruckt Anno neghen en dertich Litera. R. 4. Daer hy openbaer schrijft dattet warachtichlijck alsoo onderdensenluen toegaet: want hy seydt, dat hy tweemaal daervan ghesproken, ende daerteghen ghehandelt heeft met de twee eerste voornaemste Verleyders oft Leeraers, die hy de Vaders haerder verdoruen Seecten noemt, maer dat sy by haer duyelsche Biechte (dit zijn Mennos woorden) ende gheen schaemte te draghen, etc. ghebleuen zijn: (Ghelijc ooc Menno selue ende al zijne Gesellen na alle clare vermaninge wt Godes woort gemeynlijck by hare valsche opinien verkeerdelic blijuen) Ende daerom vermaent ooc Menno de zijne in zijn eerste Banboecxken ²⁾ gedruet Anno .41. (dat teghen zijn laetste Banboecxken ³⁾ ghedruct Anno acht en vijftich, gantschelijc strijdet) datse hen voor sulcke naecte, ombeschaemde, vleeschelijcke Biechters wachten sullen, die sulcke ombeschaemde Biechte, ende geen schaemte te dragen voor de schamelijcke leden, ende meer andere onnatuerlicke, onmenschelijcke handelen, seydt hy, leeren ende drijuen. Maer Godureesende Leser, opdat ghy hiervan gewaerschouwet zijnde, v seluen te beter, met alle neersticheydt voor dese vleeschelijcke verleydende Geesten
 [Fol. 27 d.] wachten moecht, so willen wy int cor//te hare eyghene woorden wt haren Boecken verhalen, daerwt datmen haer Godloose, vleeschelicke wesen wel claerlijc sien ende verstaen sal: Dan ick wil v, ende alle cuyssche vrome Christenen eerst ghebeden hebben, dat ghy my sulcx wilt te goede houden, dewijle het om de waerheydt voor te staen hier verhaelt wordt: ende v tenbesten, ende tot een waerschouwinghe, voor alsulcke vleesselijcke verleydende Gheesten, die alsoo eerst met eenen wtwendigen Engelschen schijn, met cierlijcke wtghemaecte ⁴⁾ woorden, om te verleyden voort-

Menno
schrijft tegen
David Ioris,
die eertijts
met hem eens
gesint was.

Menno waer-
schout de
zijne voor Da-
uid Ioris
volck.

1) Zie Fol. 22 d, aant. 3.

2) Bedoeld is *Een lieffelycke vermaninghe ... ende van dat schouwen ofte afsnyden der valscher Broederen ende Susteren enz.* (1541) 1561. Z. pl.; een boekje, door Nicolai meermalen aangehaald.

3) Nicolai meent hiermede *Een gans grontlycke onderwijs ... van de Excommunicatie, Banwtshuytinge enz.* 1558. Z. pl.

4) „Wtmaecken” is „opsieren”.

comen. 2 Corint. 11. 2. Pet. 2. So schrijft dan David Joris in zijn 2. Co. 11. 13.
 Boec, genoemd de Ontschuldige D. J. ¹⁾ Litera k. 1. onder andere 2. Pet. 2. 1. 3.
 vleeschelijk schrijven aldus: Het was een Hoere, die als een
 goet wijf int erfdeel Israels geuallen was, die grooten lust ende
 begeerte hadde inde Gemeynthe des Heeren (hy meynt hemseluen
 ende zijnen aenhanck) te zijn, onder het getal der oprechter (iae
 der verkeerder) te conuerteren: eenen naem ende erfdeel in de
 Stadt Gods, soo zijt weerdich ware, te verkrijgen etc. (Ja des Gods Ioan. 13. 31.
 den welcken de Heere Jesus Christus een Prince der werelt noemt, ende 14. 30.
 ende Paulus, den gheweldighen Vorst der locht, die in den kin-
 deren der ongehoorsaamheyt crachtelijke weret, Ephe. 2. 2. hen ge- Ephe. 2. 2.
 uanghen hebbende na zijnen wille 2. Tim. 2. 26.) Sy was (seyt hy) ende 6. 12.
 voor des Heeren Broederen op de rije in ordeninghe ghestelt, ende 2. Tim. 2. 26.
 van den eersten tot den laetsten, van den minsten tot den meesten
 geuraecht zijnde, of sy wel een saet van den cleynsten begheerde
 te ontfanghen, soo antwoorde sy wter herten, Ia: Dan sy en kende
 haer sulcx niet weerdich. Andermael werdt haer gheuraecht, of
 sy wel van een vromer, meerder van Geeste van een Leeraer,
 Bisschop, // oft van een Enghel etc. Ten laetsten wanneer nu dese Fol. 28.
 ondersoeckinge van haer bewillicht ende letterlijck volbracht was,
 wert haer geuraecht, wat sy daeraf seggen soude, indien haer de
 Heere selue van den Hemel, de Sone Gods van zijnen sade te
 gheuen begheerde, oft sy daerin niet verder ouer dat ander ver-
 blijdende ende verlustighende, toegheneycht soude zijn? etc. Siet
 doch Godureesende Leser, hoe openbaer dat de Duyuel dese luyden 2. Tim. 2. 26.
 in zijne stricken geuangen leydet, ende drijft tot alle grouwelen
 ende lasteringhen: Iae soo seer, datse oock henseluen ten laetsten
 voor den Sone Gods wtgheuen. (Siet binnen Capittel .14.) Soo dat
 de Heere Christus Jesus gebenedijt, tot waerschouwinghe der zijnen,
 wel te rechte te voren gheseydt heeft, hoe dat sy in de laetste
 tijden segghen sullen: Ick ben Christus Marc. 13. 6. Luce. 21. 8. Mar. 13. 6.
 Ist niet wonder dat dese verdoelde vleeschelijke menschen niet Luc. 21. b. 26.
 eens en dencken dat de heyliche Apostel * Iudas met de straffe * de heilige
 ouer Sodoma ende Gomorra haer waerschouwewet ende tot boete Apostel Iudas
 roept, daer hy seydt, dat sy op ghelijcker wijze ghehoereert heb- seyt den vlee-
 ben, ende na malcanders vleesch henen ghegaen zijn, ende daerom schelicken
 tot een exempel voorghestelt zijn, als die daer de straffe lijden des menschen de
 ewighen vyers, etc. Lieue menschen denckt doch eens recht, op straffe toe.
 Gen. 19. 24. Iud. 1. 7.

1) Ik ken geen geschrift van David Joris met dezen titel behalve *Onschuld't Davids Jorisz. gepresenteert aan ... Anna, gheborene Grauinne van Oldenburch, Grauinne tot Emden. Int Jaer 1540.* (in de Doopsgezinde bibliotheek). Maar dit boekje, dat van quat. A j^r tot quat. C vij^v loopt, is te klein van omvang dan dat de aanhaling, die in den tekst wordt genoemd, daaraan kan zijn ontleend.

Psal. 18. 9. dat eewighe vyer, dat allen vleeschelijken menschen ten laetsten
 ende 97. 3. ghewisselijck ouercomen ende treffen sal. Psal. 18. 9. 97. 3. Iesaie.
 Esa. 66. 15. 66. 15. Iob 20. 26. Math. 25. 41. Marc. 9. 43. 2. Thes. 1. 8. Maer
 Iob. 10. 16. eylace, geen vermanen oft schricken en helpet aen dese verstocte
 Mat. 25. 41. menschen, dewijle sy des Duyuels ingeuen, hare eygen droomen
 Mar. 9. 43. ende verleydingen meer achten ende volgen, dan Godes woort //
 2. Thes. 1. 8. ende waerheyt: so datse door Gods rechtueerdighe oordeel van de
 [Fol. 28 b.] eene leughenachtighe crachtighe dwalinghe in de andere vallen,
 2. Thes. 2. 11. ghelijck de heylige Paulus seyt totten Thessalonicensen.
 Rom. 1. 25.

H. N. geeft
 hemseluen wt
 voor den wa-
 rachtigen
 Geest die alle
 dinghen op
 aerden sal
 vernieuwen.
 H. N. verheft
 hem bouen
 Dauid Ioris.
 Hoe schande-
 lick ende on-
 eerlic dat het
 nieuwe wesen
 van het huys
 der liefden is.

Gen. 3. 21. Ende dat sien wy oock nu na den verstoruenen ¹⁾ Dauid Jooris,
 seer claerlijk in H. N. De gheest oft T'huys der liefden, ende
 zijnzen wereltschen Jerusalemschen aenhanc. Want deselve H. N.
 op de waerheyt ende het woort Gods niet achtende, gheeft hem-
 seluen nu wt, als dat hy de rechte, warachtighe Gheest ende Man
 sy, die dat aertrijck vernieuwen, ende alle dingen te rechte bren-
 ghen soude, als binnen int 10. ende 14. Capittel wijder bewesen
 wort. Ende is euen denseluen verleydenden Dauid Jor. gheest in
 alles gelijc. Hoewel hy hemseluen noch hoogher ende volcomender
 beroemt: daerom weerdich hier by dese naecte onbeschaemde Doop-
 broeders gestelt te zijn. Want hy op gelijcker manieren in zijn
 Hemelsche Jerusalems boecxken ²⁾ Litera D. 7. seer plompelijc,
 vleeschelic, ende onbeschaemdelijc van de naectheyt in haer nieuwe
 Jerusalemsche wesen aldus schrijft: Daer en wort niet onreyns
 gesien aen malcanderen: want het is daer al Godlijk, heylich ende
 goet. Dewijle het nu alle Gods (Ja des Satans) werckinghe is, soo
 en schamen sy hen ooc derseluer niet, noch sy en bedecken gheen
 leden voor malcanderen. Hier hebbense dan den Rock ofte pels al
 wtghetrocken, die God Adam ende Eue int Paradijs gaf, om hare
 naectheyt te bedecken: want hy seyt, datse geen leden voor mal-
 canderen en bedecken: Want sy zijn tesamen, seyt hy, maer een
 lichaem, ofte een mensche, daerom en can ooc dat een lidt voor
 2. Pet. 2. 18. het andere lidt geen schaemte noch schande hebben. (De heylige
 [Fol. 28 c.] Apostel Petrus seyt wel terechte, // dat sy door vleeschelicke lus-
 ten ende wulpscheden de menschen verlocken.) Want daer gheen
 schaemte noch schande en is onder malcanderen, dan dat het alles
 goetd is, ende voor goetd inghesien ende bekendt wort, (niet van

¹⁾ In 1556.

²⁾ Bedoeld is: *Van dat geestelicke Landt der Beloften, van dat Hemmelsche Jerusalem vnd des hilligen Volcks*, enz. Z. pl. Aan het slot: „H. N. Anno 1546”. Aan de hier aangehaalde pericoop, die tot ver op Fol. 28 c doorloopt, gaat vooraf: „... vn wandelen also naect vnn onbedeckt voer malckander”. Natuurlijk is 'tgeen telkens tusschen haakjes is ingevoegd geen aanhaling uit H. N., maar van Nicolai's hand. Het boekje is in de Doopsgezinde bibliotheek.

de vrome Christenen, maer van de ontuchtighe nieuwe Jerusalemsghesellen.) Alsoo en is daer oock gheen geueynstheyt voor God, noch voor malcanderen (wel te rechte seyt de heyliche Apostel Judas, dat sy haer eygen schande opschuymen.) Ende alsoo leuen sy in de vrijheyt haers Godts, (Ja wel te rechte haers Godts,) daer hen hare Godt in gheurijet ¹⁾ heeft, die hare deckselen der schanden van synen oogen, ende van haren leden afgedaen heeft. (Voorwaer Paulus leert ons, dat wy veel anders tot de vrijheydt gheroepen zijn, Te weten, Dat wy die niet en sullen na de lusten des vleeschs ghebruycken, Galat. 5. 1. Rom. 13. 14.) Ende also aenschouwet Godt den edelen menschen in zijner naecktheyt, ende alsoo aenschouwet oock de mensche den heerlicken God in zijner Godlicker naectheyt: ende dat behaecht Godt (Jae den Satan,) dat alle schutselen, deckselen, ende middelwanden van zijnen handtwercke af zijn, opdat Godt zijn handtwerck voor goet aenschouwe, alsoo hy dat ghemaect heeft, etc. ²⁾ Siet lieue Leser, dese onbeschaemde Dwaelgeest derf noch seggen, dat sulcks Gode behaecht, daer doch Paulus seyt, dat sodanighe menschen van het leuen dat wt God is, verureemt zijn, dewijle sy henseluen der oncuyscher wellusten ouerghegheuen hebben, om te bedrijuen allerley onreynicheyt, met onbehoorlicker begheerlickheyt. Ephe. 4. 18. 1. Pet. 4. Ende dat sulcke Gods Rijke niet en sullen beeruen, Galat. 5. 21. Ende ons daerom gantschelick contrarie tegen dese naecte onbeschaemde Broe//ders leert ende vermaent, wat God behaecht ende zijnen wille is, seggende: Dit is den wille Gods, namelick, uwe heylichinghe, dat is, dat ghy v onthoudt van hoererie, dat een yeghelick onder v, wete zijn vat (oft lichaem, 1. Thess. 4. 3.) te besitten in heylicheyt ende heerlickheyt, ende niet in quade beweghinghen der begheerlickheyt, etc. Nu volcht voort in Bullingero: ende oock int volghende tweede Capittel, de wederlegghinge ende het clare antwoordt teghen dese onbeschaemde naecktheyt.

Nademael dan dese lieden ³⁾ veel cleederen hebben conden, wt wat oorsake en deckten sy doch henseluen niet? (Maer daer-henen comen de menschen, wanneer sy het gheschreuen ware woort Gods verlaten, ende haren eyghenen, Jae des Duyvels inbeeldinghen gehoor geuen, ende sulcke onreyne dinghen den heylighen Gheest dan noch doruen toeschrijven ⁴⁾.)

1) Vrijgemaakt.

2) Hier eindigt de aanhaling uit H. N.

3) De dwepers, die in Februari 1535 in de Zoutsteeg te Amsterdam geheel ongekleeed werden gevonden: de waarheid, beweerden zij, moest naakt zijn; en van wie Bullinger op Fol. 27 b, onmiddellijk vóór Nicolai's inlassching, verhaald heeft. Hij ontleent dat verhaal aan Hortensius, *Tymolvtvm anabaptistarvm liber vñvs*, Basileae, 1548.

4) Hetgeen hier — door mij — tusschen haakjes is geplaatst, is van Bullinger's VII.

Gelijck oock H. N. int selue Jerusalems boecksken seyt, dat het Gode behaget, ende dattet Gods aert ende nature is. * *)

Inlassching in: Dat tweede Boeck, Dat iii. Cap. Van de geestelike houwelicken der Wederdooperen.

Fol. 33. (* *) Van sulck een wonderlick houwelick schrijft oock H. N. het Huys der liefden, in zijn Jerusalems boecxken ¹⁾: Dat zijn lieflick Volck des vreden, der liefden, wt toegheneghentheyte der liefden, te samen niet meer dan een lichaem en zijn: Ende daerom etc. als bouen. Daer ooc de wyuen hare kinderen niet in wee of smerte en baren etc. Sy en houwten noch en trouwen niet, noch sy en worden tot den houwelicke niet ge//geuen: dan sy zijn gelijck Engelen in den Hemel. etce. E. ij. * *)

Inlassching in: Dat tweede Boeck, Dat iiij. Cap. Van de heylighe tsamencomsten.

Fol. 35. (* *) De welcke Christelijcke versamelinghen de vrome ende godureesende Christenen oock altijts gehouden hebben: Maer hebben de vergaderinghen ende wercken der boosen ende onchristelicken ghehaedt ende gheschouwet. Ghelijck de H. Propheet David seydt Ick en sitte niet by den ijdelien lieden, ende en hebbe gheen ghemeynschap met den valschen. Ick hate de vergaderinghen der schalcken, ende en sitte niet by den goddeloosen. Heere ick hebbe lief de wooninghe dijns huys, ende de plaetse daer dijne eere woont, etc. In de versamelinghen wil ick dy louen O Heere
 Psalm. 26. ende Psalm. 1. 1. Salich is de man die niet en wandelt
 4. 5. 8. in den raet der goddeloosen, noch en treedt op den wech der son-
 Ephe. 5. 11. daren, noch en sidt daer de bespotters sitten, etc. Siet oock Cor.
 Iesa. 1. 16. 10. 20. Ephe. 5. 11. 12. Cor. 6. 14. etc. Van de Christelijcke verga-
 Psal. 1. 1. 2. deringe te houden leest oock Martini Microns boecxken ghenoeemt,
 Esaie 8. 10. van de weerdicheydt, nutticheyt ende noodicheit der Christelicker
 vergaderingen etc. nu eerstmael in nederduytsche gedruet, An.
 1561. * *)

Inlassching in: Dat tweede Boeck, Dat v. Cap. Antwoordt op de andere dwalinghen der vriien ende anderen Dooperen, van den Sacramenten. Het veynsen oft verswiighen, ende het beliiden des geloofs.

[Fol. 35 b.] (* *) Gelijck dese vrije Dooperen de heylige Sacramenten des

hand, niet van die van Nicolai. De dan volgende volzin van dezen laatste, „Gelijck oock H. N. enz.”, is mij niet duidelijck.

1) Zie hiervóór Fol. 28 b.

Heeren, om des volcomenheyt haers geloofs wille (soo sy hen be-roemen) als onnut achten, ende niet noodich te zijn. Also doet oock David Joris ende nu. H. N. De gheest der Liefden met haren verdoolden aenhanck: want sy beyde henseluen ende oock haren verleyden aenhanck alsulc-//ken volcomenheyt, ende volmaecten [Fol. 35 c.] Geest ende gelooue toeschrijven, dat sy de Sacramenten (sy noemense wterlijke Ceremonien) achten onnut te zijn, ende openbaerlijc in hare schriften noemen, stucwercken, kintsche ende vleesschelijke wterlijke dingen, die haren voorbyganc gebadt hebben, kintsche beginselen, ia schelpen ende schalen ofte basten, die vallen ende ophouden moeten, diemen sal laten varen, cleyen aensien geuen, ende met diergelijke grouwelijke woorden meer. Maer sy achten dat hare leere ende wesen nut ende noodich sy, het volcomen wesen ende geest, dat merch, de kerne, de manschap ¹⁾, dat leuende geestmanlijke verstant, dat inder verborgentheyt tot op de laetste tijt den ouersten Heyligen ende wtuercoren (siet doch wat dese Geest hier seyt) verhouden ²⁾ geweest is: maer nu henseluen als den volcomene oude grouwe mannen, als mannen des gerechten verstants, des ouderdoms geopenbaert is. Daerom dat sy henseluen de ware Leeraers van God gesonden, maer alle andere god-ureesende Euangelische Leeraers de Letterknechten onnutte Ceremonidrijuers, etc. seer schamperlijc noemen: als int boecxken van de ware aanbidders Lit. B. 7. Daer Da. Joris, henseluen ten vrage stelt ende daerop antwoordt aldus: segt ghi mi: is het beter, dat ic by der Apostelen leere blijue, want die spreekt een weynich soeter ende sachter, ende wy en mogen alle euen so volcomen niet zijn, als ghy ons hebben wilt: Antwoorde, wie geen volcomenheyt en wil (hy meynt zijne volcomentheyt, daer de almachtige Heere doch alle vrome voor wil bewaren) die salse missen. Ende dat dese volcomentheyt ten eersten niet geweest en is, coemt dattet den tijt niet en was. Hoe? het kint moet ymmers voor den Jongeline, ende de Jongeline voor den man gaen, etc. En acht hy nu hier dat niet kinderdingen, ende hemseluen den man te zijn? Ja // ge- [Fol. 35 d.] wislijcken, want voort daerna so noemt hijt Gods eewich voor-nemen: met een wonderlijke wesen ouer de menschen weeee (met vele letteren eee geschreuen, dat is wee ouer wee) roepende, die sulcx (zijne volkomenheyt ende wesen) onghehoorsaem zijn, etc. Maer de ware Christenen, die hen seer vast aen Godes woort, aen de ware leeringe der Propheten Christi Jesu onses Heeren, ende

1) De manlijke volwassen leeftijd; tegenover den kinderlijken, waarin de volwassenheid in inzicht nog niet bereikt is.

2) Voorbehouden.

Stuckwere.

1. Cor. 13.

9. 10.

2. Cor. 3. 18

ende. 5. 7.

1. Cor. 13. 11.

Volcomen-
heylt na dit
leuen.

Fol. 36.

E iijj

Act. 9. 15.

ende. 13. 2.

ende. 22. 21.

Rom. 1. 1.

Gal. 1. 15.

ende. 2. 8.

Col. 2. 2.

Eph. 3. 8.

1. Tim. 2. 7.

2. Tim. 1. 11.

Eph. 3. 1. 2.

Act. 21. 23.

2. Tim. 1. 18.

der Apostelen houden ende geloouen, die van hem ende allen vromen Martelaren ende dienaren der heyligher Kercken met den bloede ende doot beuesticht is, ende de volcomentheyt na dit leuen eerst inden Hemel verwachten, die Christenen en achten op zijn ende zijns gelijke weeroepen niet, noch op het voorgeuen haers valschs volkomen wesens, om des welcks ¹⁾ wille zijt alles stuckwere achten, die dat met haer niet toe en staet. Want sy ²⁾ verstaen Paulum veel anders ende recht, daer hy seyt: Onse weten is stuckwere, oft wy bekennen eensdeels, etc. namelijk, dat wy so lange als wy hier in desen verdoruen vleesche leuen, ons seluen van geene volcomenheyt beroemen en moeten: maer van groote swacheydt ende onvolcomenheyt. Ende dat wy dese onse onvolcomenheyt eerst met den doot afleggen, ende int toecomende eeuwige leuen volcomen zijn: ende alsdan God daer aensichte aen aensichte sien sullen. So dattet een grouwelijcke Godsclasteringhe is, dat sy seggen, hoe dat sy veel hooger, meerder, ofte volcomender zijn, dan de heylige Propheten ende Apostelen. Ja dan de Heere Jesus onse warachtige, eenige, volcomen verlosser selue: Ende dat derseluer leeringhe, Godes woort, ende Ceremonien ofte Sacramenten (als bouen verhaelt is) kinderwere ende kintsche dingen zijn: maer hare grouwelijcke veruoeringe, de salichmakende waarheyt, geest ende wesen sy, hen alleenlic nu eerst, ende niemande anders te // voren geopenbaert, etc. Maer daerentegen leert ons de H. Paulus een wtuerkoren vat Gods geheel contrarie: Namelijc, dat wy op verlies onser salicheyt geloouen moeten, hoe dat God hem ende den anderen Apostelen (niet D. J. noch H. N.) de warachtige waarheyt ende verborgentheyt te kennen gegeuen ende geopenbaert heeft, om de Heydenen (dat is, ons) die te openbaren ende te leeren, te weten, hoe dat Christus Jesus (ende niemant anders) de heerlijcke rijedom der verborgentheyt in ons sy, ende de hope der heerlijcheyt, daer hy also seyt: hierom ben ick Paulus een geuangen om Jesu Christi wille voor v Heydenen, so ghy ooc gehoort hebt van de bedieninge der genade Gods die my gegeuen is aen v, dat hy my de verborgentheyt heeft door openbaringe te kennen gegeuen, gelijc dat ic in het korte voorschreuen hebbe: daeraen ghy moecht lesende mercken mijn verstant in de verborgentheyt ³⁾ Christi, de welcke [in] vorighen tijden der menschen kinderen niet te kennen gegeuen en is, gelijc sy nu zijnen H. Apos-

1) In het origineel staat: „des volcks”. Zoo ook in den tweeden druk.

2) Deze „zij” zijn anderen dan die in den vorigen regel („wille zijt alles stuckwere”) worden bedoeld. Deze laatsten zijn de Davidjoristen en de leden van het Huis der liefde, de eersten de Gereformeerden.

3) Er staat in het origineel: „borgentheyt”.

telen ende Propheten geopenbaert is door den Geest, etc. Hoort doch lieue Leser, Paulus seyt, dat het gheopenbaert is den H. Apostelen ende Propheten: maer hy en seyt niet D. Joris oft H. N. den Geest der liefden, ende haersgelijcken: neen voorwaer, want daerna seyt hy voort alsoo: ia my die de minste ben onder allen den Heyligen, is dese genade gegeuen, dat ic onder den Heydenen soude den onwtsprekelijken rijedom Christi vercondigen: ende allen menschen verclaren wat gemeynschap daer sy der verborgentheyt, die van der eewicheyt aen verborgen was in Gode, die alle dinc geschapen heeft door Jesum Christum: opdat nu den Ouersten ende Machten inden Hemel, door de Ghemeynte bekent worde de menigerley wijsheyt Gods: na het eewige voornemen dat hy gemaect heeft in // Cristo Jesu onsen Heere etc. Leest oock Col. 1. [Fol. 36 b.] Desgelijcx betuycht hy ende beroept hem oock op God, dat hy alle (merckt dit woordt alle) den raedt Gods ons vercondicht heeft, ende niet verswegen, dat tot onser salicheydt noodich was. Also seyt hy ooc van des Heeren H. Nachtmæl tot den Corinthen. Ick hebt vanden Heere ontfangen, dat ick v gegeuen hebbe, etc. Te weten: dat wy dat houden sullen totdat hy coemt. Op ghelijcker wijze, seyt oock de H. Apostel Joannes: Dese (teecken van Christo gedaen) zijn geschreuen, opdat ghy gelooft, dat Jesus zy Christus, dat is, de Gesalfde, de Sone Gods, ende dat ghy gheloouende dat eewige leuen hebbet, in zijnen Name. Daerom vermaent Paulus ons wel te recht (terstont als hy geseyt hadde, dat hy ons alle den raedt Gods vercondicht hadde) dat wy ons voor dese volcomen vrije Geesten, die hy daer sware woluen noemt, neerstichlijke wachten sullen: Die hen soo hoochlick beroemende, voorgeuen ende segghen, dat de Sacramenten niet nut, ia kintsche beginselen zijn, ende dingen die haren voorbyganck gehadt hebben etc. Gheleijk nu (na D. Joris) H. N. de Gheest ofte het huys der Liefden onder anderen oock seyt, in zijn boecxken van de Ghelatenheyt ²⁾ C. ij. ende iij. Ende dat hy nu metten zijnen de ware verlichtede ofte Geestelicke zy, de Geest des ouderdoms, ia in alles noch meerder ende volcomender als D. Joris. Maer datse doch segghen al wat sy willen, so is ende blijft nochtans Christus Jesus in eewicheyt de ware volcomentheyt aller schatten ende rijdommen Gods: ia alles in allen, als bouen verhaelt is. wanneer dan de ware dienaers ernstlick alle vrome Christenen vermanen de H. Sacramenten als instellinghe des Heeren niet onnut te achten, maer dat sy die na

Act. 20. 27.

Rom. 16. 25.

26.

Eph. 1. 9 ¹⁾.

ende. 3. 9.

2. Tim. 1. 10.

Tit. 1. 2. 6.

Col. 1. 2.

[Fol. 36 b.]

1. Cor. 11. 23.

26.

Mat. 26. 25.

Mar. 14. 22.

Ioan. 20. 19.

Act. 20. 27.

Act. 20. 29.

2. Pet. 2. 1.

1. Tim. 4. 1. 2.

Christus blijft de ware volcomenheyt. De vrije geesten verachten ende bespotten den wterlijcken godsdiens.

1) In het origineel staat, ook in den tweeden druk: „Eph. 9”.

2) *Eyn claer Onderscheyt van die gelatenheit vnde ongelatenheit in den Geest, vnd van die Diensten vnde Ceremonyen der Christenen, ... begrepen in twee Bryven enz. Aan het slot: In Augusto, 1548. H. N. Aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek.*

[Fol. 36 c.] des Heeren beuel ende wordt behooren, ende // moeten onderhouden, so het ymmers mogelick is: So noemen sy deselue Ceremoni-drijuers, letterknechten, etc. die dat Ampt (seyt H. N.) wt cloeck-heynt haers verstants, wt de letter bedienen, ende dat Ampt door het wordt des leuens (hy meynt zijn nieuwe versierde Jerusalemsche wesen ende leuen der Liefden) niet ontfanghen en hebben, die stom ende doof, blind ende blinde leytslieden, ende van den verborghen raet Gods (zijn valsche wesen der Liefden) vreemt zijn, etc. Soo ooc in zijn Jerusalemsboecxken A. 8. Dit landt des onuerstants is in hemseluen seer onrustich, ende is met vele quellingen, oock met vele moeyten ende onnuten arbeyt omsettet, etc. Ende leuen also by haren eygen dreck. Men maecter veelderley poppenwerck, Ballen, Coluen, Raketten ende Teerlingen, om de kinders in der ijdelheynt op te voeden (ende dierghelijke schampere spodtwoorden meer) als blinddoecken daer sy malcanderen de oogen mede verblinden, etc. Ende dit alles daerom (gelijc alle Verleyders

Wat de aerd
ende natuere
van die ver-
leyders is.
Act. 20. 30.
ende 26. 21.
Ioan. 13. 18.
Act. 1. 17.
1. Ioan. 2. 19.

aert is) om de lieden tot hem (als Paulus te voren beclagende ge-seyt heeft, Act. 20. 30. onder zijn gehoorsaemheynt der liefden te trecken: gelijk hy daer selue int Gelatenheyntboecxken claerlick bekennt, segghende: So en is den raet Gods nu niet ouer ons (dat is, ouer thuys der Liefden) als yet van dien Ceremonien ofte Sacramenten te aenueerden, noch te ghebruycken van tghene dat voorby ghegaen is: (siet hoewel is dese dwalende, vrije ende perfecte Geest eerst in D. J. ende nu in H. N. hemseluen ghelijck? want gelijckerwijs als D. J. gedaen heeft, also locket oock dese H. N. de lieden tot hem, ende seyt dan dat hem een yegelick (die verleyt ende bedrogen zijn wil) buyghe ende verootmoedige onder de gehoorsaemheit der liefden, onses alderheylichsten // Godsdienst, etc. niet omsiende na hetgene dat voorby is, etc. Hierwt sietmen nu claerlick, dat dese vrije, volcomene geesten den wterlicken Godsdienst, ende de heylighe Sacramenten, die van God inghestelt ende beuolen zijn, met dese vrije Dooperen hare Rotghesellen, als gheheel onnut ende onnoodich, verachten ende verwerpen. So dat H. Bullingerus wel te recht seggen mach, dattet opentlic tegen het woort Gods, ende eensdeels oock een openbare lasteringhe Gods is: ghelijck hy hier datselue nu voortaan wt Godts crachtige woort met onwedersprekelicke redenen claerlick bewijst. * *)

[Fol. 36 d.]

Fol. 37. (* *) Der Messalianers Secte Princen ende Ouersten zijn geweest, Hermes, Sebas, ende Daosius: die oock met hare wonderlicke eyghen visioenen, droomen ende ingeuingen haers verleydenden Gheests omgingen, ende deselue droomen teghen ende bouen Gods woort hielden ende volchden, etc. Leest daervan het 7. Boeck der Kerc-

ken Hysto. Tripart. Cap. 11 ¹⁾. Ende werden oock Enthusiasten ghe-
noemt, van dewelcke bouen geseyt is, etc. ²⁾. * *)

(* *) Hierby behooren degene die Franconisten oft fransche [Fol. 38 d.]
Libertinen gheenoemt worden, omdat sy op Sebast. Francks schrif- 2. Sam. 10. 2.
ten veel aenwijzen ende hen derseluer beroemen, daer sy hem Apo. 3. 10.
nochtans in vele hare groue lasteringhen groot onrecht doen: want Franconis-
daer sy segghen dat de exempelen van Bullingero hier aenghewe- ten ³⁾),
sen, namelijk, der Martelaren des ouden Testaments, die lieuer
steruen wilden, dan huychelen of eenich schijn der Afgoderie be-
drijuen, ende wtgediende versleten exempelen zijn, etc. Daer teghen
set ⁴⁾ se S. Franck in zijn Arcke van den ghelooue ende wercken
etc. met ende by de exempelen des nieuwen Testaments, als wer-
cken des waren geloofs van den Christenen na te volghen, etc.
Alsoo oock van de Pausche Afgoderye weten sy selue wel, hoe
grof ende openbaerlijk dat hy op vele plaetsen daer teghen schrijft: Franconisten
hoewel hy nochtans somwijlen wat al te vrij is, etc. Nu moghen dan by de vrije
dese Franconisten, by dese vrije Gheesten met rechte gestelt zijn, gheesten ge-
dewijle sy derseluer gront ende opinien drijuen ende leeren: Ja stelt. Afgode-
so grof ende plomp, dat sy wel segghen doruen, datter geen Cere- rye noemen
monie op aerden en is, wiens misbruyck een goede conscientie sy Ceremo-
besmetten mach, etc. // Ende datmen hemseluen daerom, als om nien.
doode dinghen, in des doots perijckel niet en behoort te geuen: Fol. 39.
maer wt liefde daerby zijn mach, (ghelijck oft de ware liefde Gods
ende des Naesten yemant tot boosheyt ende Afgoderye dreue:
ende een deckmantel alder schanden ende boosheys ware) Ende
dat het ooc geen sonde en is, de bonet ⁵⁾ af te nemen, ende een Bonet lich-
herteloos kniebuygen te doen voor den Afgoden ende inde Afg- ten ⁵⁾.
oderye, (sy noemense Ceremonien) dewijle dat het wt goeder mey- Kniebuigen
ninghe, ende tot Gods eere (als sy segghen) doch wt onuerstant voor den Af-
geschiedt. etc. Ende noemen dan noch dese haer grouwelicke valsche goden.
leeringe een verstandich bedaecht Ouderdom, den gheestelicken
kern, een volcomen manheyt etc. Ghelijck ooc David Joris eerst,
ende nu de Gheest der Liefden H. N. hare lasteringhen oock noe-
men, als bouen geseyt is: Sodat dese groue Franconisten oft
Libertinen wel te rechte der voorgenoemder David Joris ende H. N.
oft des huys der liefden, voorloopers oft wechbereyders zijn, ende

1) „Tripart. Cap. 11” staat in het origineel, maar niet in de tweede uitgaaf, met latijnsche letter gedrukt.

2) Deze inlassching staat onmiddellijk na eenige volzinnen van Bullinger over die Messalianen, die volgens hem leerden, „dat denghenen, die het lichaem Christi inwendich, gheestelijk ghenut hadden, het Avontmael des Heeren niet nut en was”. Het is eene spiritualistische partij uit de vierde eeuw. Zie over deze inlas-
sching de *Inleiding*, bl. 271 boven.

3) In het origineel: „Froncanisten”.

4) In het origineel: „Froncanisten”.

5) Bonnet, muts, hoed.

Wat namen
de Libertin-
sche geesten

henseluen ge-
uen.
Babelsch ende
Turksche
tempelen of af-
goderie den
Libertinen
vry. Ditselue
leerde also
David Io. zij-
nen heyligen,
ende nu H. N.
den zijnen.

genoemt mogen worden. Ende dan noemen sy henseluen daerom de geurijede Gheestelicke, de Gelatene, de Vrye etc. als die suleke vrijheyte met Christo (Ja met Sathana) hebben, datse alsoo met alder vryheyte den Heere inden gheest dienen: Ja so vrij zijn, dat sy by alle Ceremonien ende Afgoderyen haer hoofden blooten, ende hare knien buyghen moghen, hetsy oock midden inder Turcken ofte Babelsche Tempelen, dewijle sy sulcx in haer herte niet en achten, wanen ofte meynen quaet te zijne: Ende dat sy alsoo de wterlicke Ceremonien als kinderpoppenspel achten, met Christo ende zijne Apostelen (Ja met Sathana, ende zijne dienaren) vrijmoedelic mogen gebruycken etc. dit zijn vast al hare woorden. //

[Fol. 39 b.] Maer en zijn dat niet wel openbare lasteringhen teghen Godt
Hoe grouwe-
lick dat de
leere der Li-
bertinen is.

ende zijn heylige woort, Ja tegen zijnen ghebenedijden Sone Jesum Christum onsen Heere, zijn H. Apostelen ende alle martelaren Gods? als sy daer segghen doruen, dat sy alle de grouwelen ende Afgoderien met Christo ende zijn H. Apostelen vrijmoedelic doen ende ghebruycken? Sy maken ymmers daermede den Sone Gods onsen Salichmaker selue met zijne H. Apostelen tot Afgodendie-

De Libertinen
maken Chris-
tum ende zijne
Apostelen Af-
godendie-
naers.

naers: want sy stellen Christum voor, gelijk alsoft hy de Afgoden vereert ende gedient hadde: Ende ooc zijne Apostelen, die doch daer geheel ende openbaer tegen schrijuen ende leeren, Ja groot cruys, perijckel ende lijden daerom gheleden hebben, omdat sy also niet mede huychelen, noch den Afgoden dienen, noch oock gheensins stilswijgen en wilden: Maer daertegen de waerheyte bekenden

De H. Apostel
Paulus en
heeft hem by-
der afgoderie
niet geuoecht,
maer den wa-
ren God ende
den Heere
Christum al-
leene geleert.
Act. 17. 2. 5.
Wat Paulus
te Athenen
gedaen heeft.
Act. 17. 18. 19.
Act. 17. 24.

ende leerden: Ghelijck wy sien inden H. Paulo, hoe dat hy bi die van Thessalonica, Berrheen, ende Athenen zijnde tot haerder Afgoderie niet gheswegen, noch met haer gehuychelt en heeft: maer in der Synagogen openbaerlick met hen handelende, Christum Jesum ende zijn eere alleen also vercondicht ende gheleert heeft, dat daer eenen grooten oploop des volcx quam, om hem ende Sylam te vanghen: Gelijk het oock binnen Berrheen gheschiedde, daer sy des nachts ghesonden waren. Ende daerna als hy binnen Athenen was, en heeft hy ooc, na deser valscher Libertinen leere, tot hare Afgoden niet gheswegen oft mede ghehuychelt: want de H. Lucas seydt, dat zijnen gheest in hem ontsteken wert, als hy de Stadt den Afgoden onderworpen sach: Ende dat hyse daerin openbaerlick strafte, ende onderrichtede, datse den rechten God alleen dienen ende eeren souden: Leerende hoe dat hy niet en

[Fol. 39 c.] woonde in Tempels // met handen ghemaect, etc.
Een goede
conscientie
noemen sy als
haer herte
daer niet op

Hadde nu de grouwelijcke ende lasterlijcke leere deses verleydenden Libertijnschen Geests waer geweest, namelijk, datter geen Ceremonie oft Afgoderie op aerden en is, wiens misbruyc een goede conscientie besmetten ofte verontreynigen mochte: ende dat-

men met sulcx te straffen hem niet en behoorde in eenich perijckel te stellen; maer vrijmoedelijke in Turcsche ende Babelsche Tempelen mede den Afgoden dienen, de bonet affichten, de knyen buyghen mochte, etc. so hadden voorwaer de H. Propheten ende Apostelen, ia alle Martelaren Godes geheel sottelijke ende onrecht gedaen, dat sy de wterlijke Afgodische Ceremonien straffende (ia straffende, ende niet mede huychelende als dese vrije geesten in allen Afgoderyen op aerden) perijckel, cruys, ende sware tormenten daerom geleden hebben. Maer neen gewislic: Sy hebben dat alles na Godes wille ende woort, ende ooc wt vyeriger herten gedaen: om alleen Gods eere, ende waerheyt te vercondigen, ende de menschen, vanden Afgoden tot den leuendigen God te brengen: want de H. Geest (als voorgeseyt is) seydt hier door den H. Lucam, dat des H. Pauli herte ende Geest ontsteken werdt ouer de Afgoderye van die van Athenen. Alsoo strafte hy oock openbaerlick de wterlicke Afgoderye binnen Ephesen, ende door Asiam, sood dat de Afgodendienaers selfs met groote beroerte des volx aldaer wt-riepen: Ghy siet ende hoort, dat dese Paulus veel volcks (van den Afgoden ende Dianendienst) afgeraden ende afgekeert heeft, niet alleen te Ephesen, maer oock byna in gheheel Asien: seggende, dat het gheen Goden en zijn die met handen ghemaect zijn etc.

Hier sien wy nu cl aerlick hoe dat dese Libertijnsche geesten den Geest Gods in den H. Propheten ende Apo-//stelen gantsche-lick tegen ende contrary zijn: want Paulus, so ooc de Propheten, de Afgoderye ende Dianendienst straffende ende verwerpende, werdt ghehaedt ende veruolcht, daer dese Libertinen ende Dianendienaren, swijgende ende huychelende, ia teghen dese voorghe-noemde exempelen, ende clare leeringen der H. Apostelen, alle Afgoderye mededoende ende voorstaende, van Demetrio, zijne gesellen, ende den Afgodendienaren wel bemint ia vereert, ende in groote ruste, ende der werelt vrede gelaten worden: hoe dat nochtans de Apostelen sulcx in hare schriften openbaerlic straffen ende verbieden, ende ons voor dese Libertinen waerschouwen, siet-men totten Corint. daer Paulus seydt: En laet v niet verleyden: noch hoereerders, noch Afgodendienaers, etc. en sullen dat Rijke Gods niet besitten. Alsoo seydt hy ooc int 10. Cap. Dese dinghen zijn gheschiet ons tot exempelen: opdat wy ons niet en laten des quaets ghelusten, ghelije sy gelust hebben. Ende dat ghy niet en wort Afgodendienaers, gelije sommige van hen, gelije geschreuen is, etc. Ende voort daernaer seydt hy cl aerlijck: dese dinghen zijn hen alle geschiet als exempelen, ende zijn beschreuen tot onser vermaninge, op den veleken het eynde der werelt gekomen is. Hier om mijne gheliefde, vliet den Afgodendienst. Int 12. Ca. ver-

en staet, dat is, als sy het niet en meynen, gelijck sy seggen, oft niet en achten quade dinghen te zijn.

Iesa. 57. 5.

Ier. 2. 23.

ende 5. 7.

Eze. 16. 15.

Act. 17. 16.

Paulus straft te Ephesen de wterlijke Afgoderye.

[Fol. 39. d.]

De Apostels straffen grooteliecks de afgoderye.

1. Cor. 6. 10.

Gal. 5. 21.

Ephe. 5. 5.

1. Cor. 10. 6.

Num. 11. 5.

33.

Psal. 106. 14.

Exo. 32. 6.

1. Cor. 12. 2.

et. 19. 26. 27.
al. 115. 4.
de 135. 15.
Reg. 19. 17.
a. 44. 12.
de. 46. 4.
r. 10. 3.
e Libertijn-
ne geesten
n den
eest Godes
ghen.

maent hy, dat wy niet meer als de Heydenen totten stommen Afgoden oft Beelden gaen en sullen, gelijc wy eertijts geleyt waren:

1. Joan. 5. 21. Also seyt oock de heylighe Johannes: kinderkens wachtet v voor den Afgoden, ofte stomme beelden: ende dat om de sware straffe

Apo. 9. 20. 21. die den Afgodendienaers ouerkomen sal. Gelijc de H. Joannes in zijn openbaringe claerlijc betuycht, daer hy seyt: Ende de andere menschen die niet gedoot en zijn door dese plagen, en hebben //

Fol. 40. haer niet bekeert van de wercken haerder handen, dat sy niet en aenbaden de Duuelen, de gouden, die silueren, metalen, steenen, ende houten Afgoden, die noch sien, noch hooren, noch wandelen

Eph. 5. 5. en kunnen: Alsof hy seyde: Sy en sullen oock hare straffe niet ontgaen. Paulus seyt, dat sy het Rijke Gods niet en sullen beeruen.

Gal. 5. 21.

Daerom isset een grouwelijcke verleydinge te seggen, dat het den Christenen nu altemael vrij is: ende dat het gebot vande wterlijcke Afgoderye te schouwen, alleenlijc een Jootsche gebot sy, dat den Joden doe alleen gegeuen was, en aenginc, gelijc of het den Christenen nu niet aenenginge: maer vry daer van waren, ende daerom alle afgoderye bedrijuen, ende daerby zijn mochten: om welcke wterlijcken verboden Afgodendienst nochtans, de almachtige God tot allen tijden vertoornt zijnde, zijn volc so grouwelijc (na aller Propheten waerschouwinghe ende vermaninge) gestraft heeft. Het welcke dan alle vrome Godureesende Christenen altijts voor oogen hebben sullen, ende na de leeringe Pauli gedencken, dattet tot onse vermaninge ende waerschouwinge geschiet, ende geschreuen is, op welcken het eynde der werelt ghekomen is, opdat ons ooc des quaets niet geluste, ende gheen Afgodendienaers en worden gelijc sy, ende oock also, ia met de eewighe straffe niet gestraft en worden.

God heeft tot allen tijden zijn volck seer swaerlijc om der Afgoderye wille ghestraft.

Exo. 20. 3.

Deut. 7. 5.

2. Reg. 7. 13.

Jer. 25. 5.

1. Cor. 10. 11.

Hoe de Libertijsche geesten hare valsche leere beschermen voor den simpelē.

Maer wanneer men desen Libertinen alsulcke klare sprueken ende exempelen der H. Propheten ende Apostelen tegen de wterlicke Afgoderye ende hare huychelye voorwerpt ¹⁾, soo willen sy hen ooc (om de simplen also met een schijnbaer verwe te verstricken) met Paulo ontschuldigen, ende hare valsche leere bewijzen: ende seggen aldus: Paulus seyt ooc in denseluen brief totten Corinthen (daer dese texten wtgenomen zijn) dese woorden: namelijk, van het eten der dingen die den Afgoden geoffert zijn,

[Fol. 40 b.]

Isai. 42. 8.

weten wy dat // een Afgod niet en sy in der werelt, etc. Hetwelcke men lichtelijc (seggen sy) soment recht verstonde, soude connen antwoorden, op de spreucke Jesaie, daer hy seyt: Ic en sal mijn eere geenē anderen gheuen, noch mijnen lof den Beel-

2. Cor. 8. 7.
ende 5. 9. en-
de 6. 14. end
10. 28.

¹⁾ Het origineel heeft „verwerpt”; de verbetering in „voorwerpt” neem ik op uit den tweeden druk van 1617. Het is het duitsche „vorwerfen”, verwijten.

den, etc. op de spreucke Pauli: Op dat wy ooc geen eerders der 1. Cor. 10. 7.
 Beelden en worden, ghelijck sy, ende op dierghelijcke spreucken
 meer: ende daermede besluynen, als datse alleenlic van geestelicke
 inwendige Afgoden ende Afgoderye gheseydt zijn. Te weten, wan-
 neer de rijcken op hare rijckdommen, de schoone op hare schoon-
 heyt, etc. hen verlustigen, verheffen ende betrouwen, dat sy dan
 Godes eere ende prijs den Creaturen ende stommen Beelden geuen:
 ende dat sodanighen vertrouwen alsdan rechte, wesentlicke ende
 innerlicke Afgoderye is: Maer dat de andere godureesende Heyli-
 gen (namelick die sulck geen vertrouwen en hebben) volcomen
 geurijede Christenen zijn, hoewel sy eenen wterlicken schijn ende
 schaduwe van Afgoderye schijnen te bedrijuen, hetwelc geen god-
 ureesende herte besmetten en can, dewijle het geen quaet, noch
 quaet wesen, maer niet en is, etc. Dit zijn al hare woorden.

Wel te rechte
 seyt de pro-
 phete Esaias
 in zijn 5. Cap.
 wee den ghe-
 nen die goet
 quaet noemen
 etc.

1. Cor. 8. 7.
 De Libertinen
 verdraeyende
 H. schrift.

Op wat wijse
 dat de Afgod
 niet en is.
 1. Cor. 10. 20.

Daerwt sietmen claerlick, hoe listich ende valschlic dat sy de
 H. schrift verdraeyen, om hare godloose verleydinge voor te stellen.
 Want het is onwedersprekelic dat Paulus, daer hy seyt, dat de
 Afgod niet en is, niet leeren en wil, datmen daerom de grouwe-
 licke Afgoderye bedrijuen, ofte by de wterlicke Heydensche stomme
 Beeldediensten wesen mach, alsoft so niet dan een kinderpoppen-
 spel, beuselingen, ende den geloouigen vrije dingen waren, gelijk
 sijse noemen: maer leert daer veelmeer geheel contrary, als dat-
 men niet alleenlic de Afgoden selue, ende haren dienst en behoort
 te schouwen, maer ooc de spijsse den Afgoden geoffert (die anders
 in harer // seluen vry ende goet is) niet te eten, om de erger-
 nisse der swacken broederen wille. Also dat Paulus daer (teghen
 dese Libertinen) dat groue misbruycken der Christelicker vrijheyt
 ende wetenschap int Afgodenoffer te eten straffet. Want daer waren
 sommige Corinthers, dewelcke bekeert zijnde tot Christum, ende
 den waren God, nu wel wisten, dat de Afgoden niet en waren,
 dat is, niet dan ijdel houten, silueren, steenen oft gulden Beelden,
 ende Afgoden, sonder gheuoelen, sonder leuen, sonder verstandt,
 wercken der menschen handen, die wel eenen mont hadden, maer
 niet en condon spreken, etc. Daerom datse de Afgoden, ende oock
 dat den Afgoden geoffert was, versmaedden ende verachteten. Maer
 wanneer sy nochtans, na de oude gewoonheyt, van hare maech-
 schap ende vrienden, die noch den Afgoden dienden ende eerden,
 na haren gedaen Afgodendienst, te gaste geroepen waren, ende
 het vleesch den Afgoden geoffert, voorgeset was (om dat sy wisten,
 dat de Afgoden ende der Afgoden offer niet en was) soo aten sy
 mede van dat vleesch in het aensien der anderen, sonder eenighe
 twijfelinghe haerder consciencien: ende en achteten dat vleesch
 niet anders, dan oft het den Afgoden niet gheoffert, maer wt het

[Fol. 40 c.]
 Paulus straft
 het groue
 misbruyck
 der Christe-
 licker vrij-
 heyt.

Tit. 1. 15. vleeschhuys ghecocht ende gehaelt was: ende hielden als dat den reynen alles reyn is, ende dat sy daerom met dat eten, niet besmet en waren. Daerin sy oock niet en sondichden, soo veel alleen
 Matt. 15. 11. hare eyghen conscientie aenginck: want het warachtich is dat Christus seyt: Niet dat inden mont gaet besmet den mensche, maer dat daerwt gaet, als dootslaghen, etc.

1. Cor. 10. 32. Maer sy sondichden daerin, ende werden vanden H. Paulo gestraft, omdat sy de vrijheyte van het eten, met ergernisse ende
 [Fol. 40 d.] onstichtinge der swacker broederen gebruyeten, niet // aensiende eenighe omstandicheden der persoonen ofte tijden, etc.: want het geschiet dickmael, dat hetgene dat in hemseluen vrij, geoorloft, ende geen sonde en is, niet gelijk den Afgoden dienen, huychelen, ofte veynsen, maer eten, drincken, vasten, etc. sonde wordt, als men geen omstandicheden van persoonen, tijden, ende plaetsen aensiet.

De vrije ende middelmatighe dinghen en moetmen niet gebruycken tot ergernisse, maer tot stichtinghe des naesten.
 1. Cor. 8. 13. Daerom wie de vrijheyte wil gebruycken, die moetse gebruycken, datse niemant tot een ergernisse, onstichtinghe, oft tot eenen val en sy, maer tot stichtinge ende opbouwinge. Ende daerom seyt de H. Paulus ten laetsten: So de spijsse mijnen Broeder ergert, so wil ick inder ewichheydt geen vleesch eten, opdat ick mijnen Broeder niet en ergere. Daermede hy ten laetsten besluytende, leeren wil, datmen de vrijheyte veel lieuer behoort te verlaten, dan met aenstoot ofte onstichtinghe der swacken, die te ghebruycken. Ende hy bewijst dat int volgende 9. Cap. met vele redenen, en met zijn eygen exempel, als dat hy de vrijheyte niet en gebruyckte, omdat hy niemant eenen aenstoot en soude zijn. Hy stelt ooc int beginsel des tienden cap. dat exempel der Vooruaderen voor, die inde woestijne om de groue vrijheit des leuens ende om het misbruyck sulcker vrijheyte verslagen ende gedoot zijn: Ende seyt daerom onder andere woorden. En weest oock gheen Afgoden dienaers ghelijck sommighe van hen, etc.

Paulus straft de wterlicke Afgoderie. met het schrickelijc exempel der kinderen van Israel. Georgius Maior in zijn wtlegginghe op desen brief.

Fol. 41. Daermen dan nu claerlick siet, dat Paulus oock de *Wterlicke* Afgoderye straft, ende verbiet, met alle die dingen ende exempelen die tot onse vermaninge geschiet ende gheschreuen zijn. Ende coemt alsoo ten laetsten wederom tot hetghene dat hy int 8. Cap. voor hem ghenomen hadde te vermanen ende te leeren: Namelick, dat sy van der Afgoden ofte stommen Beeldendienst haer // neerstich wachten ende afwijken soudent, ende seyt: Daerom mijne geliefde, vliedt vanden Afgodendienst. Als oft yemant nu ter tijt die menschen vermaende, die de warachtige ende onuerualschte leere des Euangeliums geleert hebben (ende door dit woort der waarheyte, ende den Geest Gods gheheylicht zijn) dat sy hen niet wederom en besmetten met de besmettingen der Afgodischer Mis-

1. Cor. 10. 14.

sen, met dat omdragen des broots, dat aenroepen der verstoruen Heylighen, ende dierghelijcke dinghen, om de gunste ende vrient-schap der menschen te behouden, etc. Daerop brengt Paulus dan wederom (als hy gheleert hadde het Afgoden offer alsoo niet te eten, ende de Afgoderie met de Afgodische gasterien te schouwen) eenen voorworp ¹⁾ ofte vraghe in, segghende: wat segghe ick dan? dat de Afgod wat is, oft dat de Afgoden offer wat is? Daerop dat hy dan antwoordt, Neen: Ick en segge niet datse wat zijn. Ende hoe-wel sy niet en zijn, soo wordt nochtans hier op menigherley wijze gesondicht. Want ten eersten als ghy in de gasterien der Afgoden-dienaren mede eet, van hetghene dat den Afgoden geoffert is, so schijnt ghy, omdat ghy mede etet, deselue dwalinghe ende sonde te beuestighen, de welcke ghy behoordet openbaerlick ende hardt te straffen, ende te verdoemen.

Ephes. 5. 11.
Mat. 18. 17.
1. Cor. 5. 8.
2. Cor. 6. 14.
2. Tess. 3. 14.

Ten anderen sondicht ghy tegen het gebodt der liefde: Want als een Broeder swack int gelooue zijnde, v mede siet eten, soo wordt hy door v exempel mede toegenoodicht, dat hy oock mede eet: maer ouermids hy noch niet ghenoech onderwesen en is, so wort daarna zijn consciencie ghewont, soodan hy meynt gheson-dicht te hebben, omdat hy hem niet onthouden en heeft, van het-gene dat den Afgoden geoffert was.

Ten derden so gheschiedet oock, // als dat de ghene die veel [Fol. 41 b.]

conuersatie metten Afgodendienaren hadden, van deselue ten laet-sten so verre ghebracht waren, dat sy mettertijt wederom tot den Afgoden ofte stomme Beelden dienst mede aengelocket werden, ende alsoo wederom den Duyuelen offerden. Daerop dat Paulus seyt: Maer dat segge ick, dat de Heydenen wat sy offeren, den Duyuelen offeren, ende niet Gode. Ende ick en wil niet dat ghy met den Duyuelen gemeynschap hebt: Dat is, Ick en wil niet dat ghy met den Afgodendienaren, smeeckelen ²⁾ oft pluymstrijcken, ende ouer beyde zijden hincken sult: Maer ick wil dat de Af-godische raserie met openbare belijdinge ghestraft ende ghemijdet worde, na dat eerste ghebodt: Ghy en sult gheen vreemde Goden hebben, etc.

1. Cor. 10. 20.
Exo. 20. 3.
Deut. 5. 6.

Denseluen voorworp ofte vraghe ende ontschuldighinghe ghebruycken nu ooc (met desen Libertinen) vele menschen, die de ware leeringe des Euangeliums willen schijnen te belijden. Wat ³⁾ (seggen sy) nade-mael de Misse, het omdragen des broots, het aenroepen der hey-ligen, etc. niet en zijn, so en connen sy daerom eenen geloouigen

De wtuluch-ten der ghe-ner die in den afgodendienst vrij staen.
Tit. 1. 15.

1) Zoo ook in den tweeden druk. Het duitsche „vorwurf”, verwijt.

2) Hetzelfde als „smeecken”.

3) Ook in den tweeden druk. Misschien eene drukfout voor „want”.

Matt. 15. 11. niet besmetten: want den reynen zijn alle dingen reyn. Ende alle
 Act. 10. 15. dinghen zijn vrij? etc.
 Rom. 14. 25.

Antwoort:

[Fol. 41 c.] Dat decxel ende die ontschuldighge gebruycken nu wel vele
 lieden, wanneer sy mede inde Afgodische diensten tegenwoordich
 zijn, om de goede gunst ende vrede der menschen (hoe wel sy
 veel anders voorgheuen) te behouden, ende de periculen also te
 schouwen, etc. Maer dese sondigen oock op ghelijcke maniere, als
 hiervoor verhaelt is. Ja sy zijn openbare Afgodendienaers, ende
 geene Martelaers, noch openbare Belijders der warachtiger leere:
 maer sy zijn henseluen als ooc velen anderen seer schadelicke,
 verderflicke pluymstryc//kers. Maer Godt en wil niet dat wy sullen
 huychelen, pluymstrijcken, oft de periculen onser belijdinghe schou-
 wen: maer dat wy alst noodich is, een clare, openbare belijdinge
 doen sullen, na de woorden Christi: Wie my belijdet voor den
 menschen, dien sal ick oock belijden voor mijnen Vader die in de
 Hemelen is. Item: Metter herten ghelooft men totter gerechticheyt,
 maer met den monde gheschiet de belijdinghe totter salicheydt.
 Ende hoe dat veel heylighe Martelaren den dienst der Afgoden
 geschouwet, ende daervoor gheschricket hebben, zijn ouer al vele
 exempelen, ende sonderlinge by Eusebium in der Kercken Historie
 int 6. Boeck Cap. 31. van mannen, vrouwen, ionckvrouwen, ende
 ionghe ghesellen. Daer was (seyt hy) een oudt man ghenoeemt
 Metra, dewelcke als hy geen Afgoderie bedrijuen, noch Gods-
 lasterighe woorden spreken en wilde, so wert zijn lichaem aen
 allen leden met coluen gheslaghen, zijn aensichte ende oogen met
 scherpe priemen doorsteken, ende ten laetsten met groote martelie
 ter Stadt wtgeworpen, ende gesteenicht. Also oock een vrouwe ghe-
 noemt Quinta tot den Afgoden geuoert ende ghedwonghen zijnde,
 om die te vereeren ende te aanbidden, en heeft sulcks niet willen
 doen: maer heeft de Afgoden ende haren dienst gescholden ende
 gestraft: ende wert daerom met coorden aen handen ende voeten
 ghebonden, door alle straten herwaerts ende derwaerts inder Stadt
 ghetoghen, ende ten laetsten met eenen seer smadelicken doot ge-
 doodt. Item een Ioncvrouwe Apollonia ghenoeemt, werden eerst hare
 tanden wtgeslagen, ende wert gedreycht, leuendich verbrant te wor-
 den, soverre als sy oock sulcx niet doen en wilde. Als sy nu het
 vyer sach branden, heeft sy haer een weynich bedacht, ende is
 alsdan on-//uoorsienlick den Godloosen wt den handen ontgaen,
 ende selfs willich in dat vyer ghespronghen: alsoo dat de Henc-
 kers boeuen ¹⁾ selfs daerouer verschrieten, dat een vrouwe willi-

Godt en wil
 gheen huy-
 chelie van den
 menschen
 hebben, maer
 een oprechte
 ende vrijmoe-
 dige belijdin-
 ge zijns H.
 Naems.

Matt. 10. 32.
 Marc. 8. 38.
 Luc. 9. 26.
 2. Tim. 2. 12.
 Rom. 10. 10.

Quinta een
 vrouwe werdt
 om het straf-
 fen der Afgo-
 derie ghe-
 doodt.
 Apollonia
 ioncvrouwe
 is van selfs in
 het vyer ghe-
 sprongen, en-
 de wert ver-
 brandt.

[Fol. 41 d.]

1) Beulsknechts.

gher soude totter doot zijn, dan de Hencker om haer te dooden.

Daer was ooc een ghenoeemt Ischirion, van welcken Eusebius also seyt: Oock en is niet te verswijgen het dapper ende treffelick were Ischirions: want als hy om loon eenen rijcken man zijn werck dede, so heeft hy hem beuolen den Afgoden te offeren. Als hy dat niet doen en wilde, hebben sy hem met scheltwoorden willen dwingen. Doe hy nu volherdich bleef, hebben sy hem wederom met schoone woorden aenghegaen. Maer als noch smeecken noch dreygen en heeft willen helpen, soo is Ischirion met eenen scherpen afgebranden stoc, wt den vyere genomen, doorsteken geweest, ende also gestoruen. Ende dierghelijcke zijnder veel meer geweest, die niet en hebben willen de bonet lichten, noch de k[n]ye buyghen, etc. noch eenichsins huychelen ende veynsen, ghelijck nu dese vrije Gheesten ofte Libertinen voorgheuen ende doen.

Desghelijcks lesen wy oock by Sozomenum in de Kercken Historie, Tripart. ghenoeemt, int 6. Boeck Cap. 30. een seer heerlick exempel der openbare belijdinghe der waerheydt, dewelcke van des Keyzers Juliani Apostate Crijchsknechten ghedaen was.

Dese Julianus van de bekende waerheydt nu afgeuallen zijnde, arbeyde met alle listicheyt ende neersticheyt, de Heydensche Ceremonien ende Afgodendiensten tot groote weerdicheyt weder op te richten. Ende onder alle zijne boose schalcheden, so heeft hy oock dese schalcke listicheydt bedacht. De oude Keyzers plegen op nieuweiaersdagen, ofte op den geboortendach des Keyzers, ende des be//ginsels der Keyserlicker steden, hare Dienaren ende Crijchsknechten, gauen ende gheschencken te gheuen. Daerom als nu Julianus Keyser was, ende sach dat hy noch met dreygementen noch met smeecken, oft met schoone woorden zijn Houelinghen ende Crijchsknechten afbrenghen en conde van de ware Christelicke religie ende gelooue tot de Heydense Afgodische diensten, dewelcke hy so grootelicks prees, vereerde, ende vercierde, als hy ymmers conde: soo heeft hy listelick dese maniere ghesocht ende bedacht, daermede dat hyse onder het deksel der ouder ghewoonheden bedrieghen mochte. Hy ordineerde dan, ende beual dat alle de ghene die tot des Keyzers handt soudentoe gaen, om hem te groeten ende te vereeren, eerst van den Trawanten, Deurwachteren ende Amptlieden vermaent zijnde, soudentoe wieroock aensteken, oft een reucwerck offeren. Want daer was doe by den Keyser wieroock, ende een Reucaltaer, na de oude Roomsche ghewoonte gestelt. Daer hebben nu de sommige hare bestandicheyt ende vromicheyt bewesen: ende en hebben daer niet connen toe gebracht worden, datse wierooc int vyer werpen oft aensteken wilden ofte geschencken van den Keyser ontfanghen. Sommighe zijn door dat oude

Ischirion
werdt met
eenen scher-
pen afghe-
branden stoc
deerlic door-
steken.

De openbare
belijdinge
Christi der
Crijchsknech-
ten des Key-
zers Juliani.

Julianus een
afuallich
Christen recht
de Afgoderien
op. De boose
listicheydt des
Keyzers Ju-
liani.

Fol. 42.

ghebruyck ende insettinge bedrogen gheweest, ende en merekten des Keyzers bedroch niet, noch en saghen hare schult ende sonde niet. De andere, hoewel sy de boosheyt ende schalcheyt Juliani sagen, ende verstonden, so en hebben sy euenwel de Heydensche Afgoderie niet gheschouwet: eensdeels om sulcken ghewins wille, eensdeels wt vreesse des haestighen onuoorsienden gebots des Keyzers verschriekt zijnde. Daerna ist gheschiet, dat de sommige

[Fol. 42 b.] derghenen die door onwetentheyte geuallen, ende // totter dwalinghe ende sonde gebracht waren, als sy ouer tafel saten daermen eten soude, ende ghelijck haer ghewoonte was, Christum onder hen aenriepen, datter een tot hen sprack, ende seyde: Waerom roept ghy Christum aen, den welcken ghy corts te voren versaeckt hebt, als ghy gheschenken van den Keyser ontfingt, ende den wieroock in het vyer wierpet? Hetwelcke als de Crijchsknechten hoorden,

Der krijchs-
knechten we-
derroep die
door onwe-
tentheyt ge-
sondicht had-
den.

Crijchsknech-
ten Christe-
nen gheweest.

ende de sonde door onwetentheydt bedreuen bekenden, soo zijns-
terstont opghestaen, ende onder de menichte des volcx gheloopen,
ende hebben met grooter beweghinghe wtgheroepen, voor haren
Godt ende voor allen menschen betuycht, dat sy Christenen waren:
in ende by dien Name bleuen, ende dat sy sulcks door onwetent-
heydt ghedaen hadden. Ende dat alleenlick de handt (soo het alsoo
betaemde te spreken) Heydensch was: maer de conscientie daerin
niet bedreuen en hadde. Ende als sy voor den Keyser ghecomen
zijn, hebben sy het gout dat sy ontfanghen hadden, van hen wech-
gheworpen, ende met luyder stemmen begheert, dat hy weder
nemen soude, dat hy ghegeuen hadde, ende hen dooden. Want sy
bekenden dat hen leet was, ende deden boete daer van, omdat hare
rechterhandt onuoorsiens ghesondicht hadde: Ende hoe dat sy ghe-
sint waren, om Chr[ist]i wille hare gheheele lichamen, in de mar-
telie ende ter doot ouer te gheuen, etc. Ende voorwaer dat sy
met woorden belooft hadden, hebben sy daarna metter daedt be-
wesen. Want als de Keyser nu hierom rasende beuolen hadde,
datmense alle het hooft afhouden soude, ende sy nu totter doot
geuoert werden, ende het volc nauolghende, verwonderde ouer de
cracht des geloofs in dese Crijchsknechten, so heeft de oudtste

De krijchs-
knechten zijn
bereit om
Christi wille
te steruen.

[Fol. 42 c.] onder // hen den Hencker ghebeden, dat hy eerst den Jonghelinck
Romano zijn hooft afslaan wilde, opdat hy niet versaecht ende
eleyenmoedich en werde, als by de andere sage dooden. Maer als
dese nu op der aerden nederknielde, ende de Scherprechter het
sweert wttooch, soo is daer terstont een Bode ghecomen, ende heeft
met groot gheroep de doot verhindert. Doe seyde de Jonghelinck,
die nu vanden doot verlost was gheworden (metten anderen) Ro-
manus en is niet weerdich geweest, dat hy een Martelaer Christi
genoemt worde: want sy seer vrijmoedichlick ende volstandichlick

Het groot ver-
langen des
ionghelincks
Romani, om
martelaer te
steruen.

voor hen genomen hadden, met vergietinge haers bloets te betuygen, hoe swaerlick ende verdrietelic dattet hen was, dat Christus in dier manieren van hen versmaet te zijne soude geacht worden: hoe wel de sake scheen weerdich te zijn ontschuldicht ende vergeuen te worden, &c. Ende werden daerna wt der Romeynen steden veriaecht, etc.

Valentinianus (die daerna Keyser geworden is) een ouerste Hooftman der Crijchsliden zijnde onder den Keyser Juliano, ginck met den Keyser na den Tempel: ende comende aen de deure, wert hy van eenen AfgodenPriester (die wel wiste dat Ualentinianus zijnen Afgodendienst verwierp, ende Christum alleen bekende) met zijn Afgodische wywater besprengt. Daerom dat hy met ijuer vertoornt zijnde, den Priester met een vuyst sloech, int bywesen des Keysers, seggende: Dat hy met dat water veel meer besmet ende onreyn, dan ghewijet oft ghereynicht wert: Ende sneet terstont het stuck zijns cleets wt, daer dat water aenquam, ende wierpt van hem wech.

Valentinianus slaet eenen Afgodenpriester met der vuyst omdat hy hem met wywater besprengde.

Sozomenus lib. 6. Cap. 6.

Also leestmen oock by Eusebium int 8. Boeck (hier bouen van Henrico Bullingero aenghewesen) van seer grouwelicke martelisatie der // Christenen, die den Afgoden niet en wilden eenighe eere bewijzen, noch eenighen dienst doen onder de Keysers Diocletiano, Maximiano, ende Maximino. Onder andere schrijft ooc Eusebius aldaer Cap. 4. van veel Christene Crijchsliden, die om den name Christi, de pijn ende martelisatie veel lieuer leden, dan sy den Afgoden eeren ofte dienen wilden.

Euseb. lib. 8.

[Fol. 42 d.] Veel Christelicke criisch-knechten steruen Martelaers, om het schouwen der Afgoderyen.

Alsmen versocht heeft (seyt hy) oft onder dat Crijchsuoelck Christenen waren, ende datmen hen seyde dat sy den Afgoden soudon offeren, ofte de Ridderschap ende het leuen verlaten, soo zijnder vele gheweest, die om des gheloofs wille in Christum de Ridderschap verlaten hebben, de sommighe oock het leuen. Als nu dat vyer der veruolghinghe van daghe te dage toeghenomen heeft, so en isset niet om verhalen, hoe veel Martelaers alle daghe door Steden ende Landen gheworden zijn, etcet. Dese vrome Christenen hebben dan metterdaet, deser Libertinen leere, als eenen grouwel gheacht, die daer seggen, datter gheen Ceremonie oft Afgoderie op aerden den Christenen besmetten mach, etc.

Laet ons dan door Gods ghenade, synen Naem aenroepende, deser vromer Christenen belijdinghe ende bestendicheyt nauolghen: ende en laet ons desen valschen Libertinen ofte vrije Gheesten, ende oock den Sophist van Constantinopel Ecebolus ghenoeemt niet ghelijck zijn, die de zeden ofte manieren, ende het behaghen der Keyseren ende der menschen volgende, hemseluen veynsde, onder den vromen Keyser Constantio een seer vyerich ende ijuerich

Men moet de vrijmoedighe belijdinghe der Christenen nauolghen, ende niet het veynsen der Libertinen. Ecebolus veynst onder den Keyser Constantio, ende is der

- Libertinen Christen te zijn: onder Julianus werd hij wederom seer geringhe ¹⁾
 Vader. een Heyden ende Afgodendienaar: ende na Julianus wilde hy
 Fol. 43. wederom een Christen zijn. // Want hy leyde hemseluen voor de
 Kerckdeure neder op zijn aensicht, ende riep met luyder stemmen:
 Uertredet my als het veruuyde verdoruen sout, etc.
- Men can niet Daerom salmen dan tegen alsulcke Pluymstrijckers, Huychelaers
 te samen Godt ende Hinckaerts ouer beyde zijden dese leeringe Pauli wel waer-
 ende den Duy- nemen, daer hy seyt: Maer ick en wil niet dat ghy met de Duy-
 uel dienen. uelen gemeynschap hebt: Ghy en condt niet den Drincbeker des
 1. Cor. 10. 20. Heeren drincken, ende den Drincbeker der Duyelen. Ghy en cont
 niet te gelijc deelachtich zijn der Tafel des Heeren, ende der Tafel
 der Duyelen. Oft willen wy den Heere tergen? Sijn wy stercker
 dan hy? Alsoft hy seyde: En behoortmen niet veel meer den
 Heere te behaghen, ende te versoenen (doende na zijnen wille)
 dan hem also met sulcke grouwelicke misbruycken der Christe-
 liker vrijheyt tot toornicheyt te verwecken? Want Paulus siet
 Dent. 32. 16. hier op de plaetse Deutonomij, daer de Heere alsoo seyt: Sy
 hebben my vertoornt in hetghene dat gheen Godt en is, Ja tot
 toornicheyt hebben sy my verweckt in hare Afgoden. Dus verre
 Georg. Maior ²⁾.
- De Libertijn- Hier wt ist nu openbaer, dat deser Libertinen voorgheuen, dat
 sche geesten de Afgod niet en is, valsch ende onrecht is, ende stracks gheheel
 misbruycken teghen de leeringhe Pauli strijdet: Ghelijck oock hetgene doet,
 het exempel datse haer huychelic ende valscheydt verschoonen willen, met de
 Pauli, die Ti- exempelen Pauli, dat hy hem heeft laten scheeren, Timotheum
 motheum heeft laten be- laten besnijden, ende dierghelijcken, daervan Paulus seyt: Want
 snijden. ick van allen vrij zijnde, hebbe my seluen allen tot een knecht
 Act. 18. 18. gemaect, omdat icker te meer winnen soude. Ende den Joden ben
 Num. 6. 9. ic geworden als een Jode, etc. Ick ben allen al geworden, omdat
 Act. 16. 3. ick ymmers sommige winnen soude. //
1. Cor. 9. 20. [Fol. 43 b.] Dan dat en is also niet te verstaen, dat Paulus soude gedaen
 Act. 16. 3. hebben, als Gnato de Pluymstrijcker by Terentium de Comedie-
 ende 18. 18. schrijuer, die daer seyt: Prijzen zijt, soo prijse ick het oock: Seg-
 ende 21. 23. ghen sy Ja, Ick segget oock: Uersaken zijt, ick doe oock alsoo.
 Paulus soect Dat doen Pluymstrijckers, ende geene Christen menschen. Maer
 vele men- Paulus heeft hemseluen daerom also allen ghelijck ghemaect,
 schen Christo opdat hyse alle Christo mochte winnen. Hy en heeft zijn eygen
 te winnen. niet gesocht, gelijk de Huychelaers ende Pluymstrijckers doen:
 1. Cor. 9. 22. maer zijns naesten profijt ende salicheyt, met welken hy omghinck,
 ende 10. 33.

1) Schielijk, snel.

2) Uit de aantekening op den rand van Fol. 40 d schijnt te blijken, dat Nicolai van daar af tot hier toe alles aan Georg Major heeft ontleend.

opdat sy alsoo door hem geloouende, salich mochten worden. Ende heeft also Godts glorie ende prijs ghesocht.

Daerenboven en ist oock also niet te verstaen, als hy seyt: Ick ben allen alles geworden, dat hy by allen menschen met allen winden (alsmen ghemeynlick seyt) ghewaeyt heeft. Te weten, als hy by den Joden was, dat hy dan met den Joden gelooft heeft, dat de Besnijdinghe rechtueerdich maecte. Als hy by den Heydenen was, dat hy dan met hen den Afgoden geoffert ende gedient heeft: Dat hy met de Ouerspeelders ouerspel bedreuen, met den Dieuen gestolen, ende met de Swelgers, Suppers, ofte Dronckaerts, een Dronckaert mede geweest heeft: Dat sy verre vanden heyligen Paulo, ende allen vromen Christenen.

Hoemen verstaen sal dat Paulus allen alles geworden is. 1. Cor. 9. 22. ende 10. 33.

Opdat dese plaetse ¹⁾ dan recht mach verstaen worden, soo moeten men weten, datter dryerley wercken zijn. Sommighe zijn van God beuolen, als in Godt ghelooouen, den naesten lief hebben, vader ende moeder te eeren, etc. Sommige zijn verboden, als onghelooouich zijn, den Name Gods lasteren, ouerspel doen, dootslaen, dieuerie ende afgoderie bedrijuen, etc. Ten derden zijnder sommige, die noch geboden noch verbo-//den en zijn: maer zijn vrij, als vleesch oft visch te eten, dese ofte die cleederen te ghebruycken.

Dryerley wercken naerstich aen te mercken.

[Fol. 43 c.]

Nu soo veel die twee eersten aengaet, namelic, de wercken, die van God geboden ende verboden zijn: In dese werken en heeft dese regel geen plaetse, ende daer en machmen dese spreucke niet volgen, Ick ben allen alles gheworden: want daerin en moeten van Godts ghebodt niet afwijken, maer dat ernstelick onderhouden.

Maer dese reghel ende spreucke Pauli moeten verstaen van middele ende vrije dinghen, die noch gheboden noch verboden en zijn. Als daer is, het gebruyck der cleederen, der spijsen, der daghen, daerin het gheoorloeft is, dat yemandt allen alles wordt. Gelijck als Paulus onder den Joden eenen tijdt lanck toeghelaten heeft, dat der Joden kinderen besneden werden: maer hy en heeft niet toeghelaten dat sy ghelooouen soudē, dat de Besnijdinghe een ghenoechdoeninghe ofte betalinghe voor de sonden, ende ware gerechticheyt soude zijn. Want hoewel dat de Besnijdenisse voor ²⁾ Christum een werck was, dat den Joden van Godt gheboden was, nochtans [na]dat Christus ghecome ende ghestoruen was, soo en behoorden de Besnijdinghe ende de Sabboth, Ja oock alle de Ceremoniale Wetten voortaan niet meer by de gheboden, maer by de vrije wercken.

Allen alles worden, hoe het te verstaen is.

Act. 13. 38. Rom. 10. 4.

Also en heeft Paulus geen vercken vleesch, hasen, alen, etc. ghe-

1) 1 Cor. 9:22: „allen ben ik alles geworden”.

2) D. i.: „vóór”.

geten, als hy by den Joden was, hoewel hy wel wiste, dat hem sulcks vrij was te eten, ende dat die nu onder de wercken van God beuolen, niet meer begrepen en werden: maer dat heeft hy alleenlick ghedaen, om der swacken Joden wille, metten welcken hy voor een tijt lanck alsoo op de Jootsche wijze geleeft heeft, opdat // hy die Christo winnen mochte. Alsoo heeft hy den Joden te wille Timotheum besneden, hoewel dat hy selue in desen Brief int seuenste Capittel seyt ende belijdt, dat de Besnijdinghe niet en is, ende dat de Voorhuyt niet en is, etc. Maer dat heeft hy daerom gedaen, opdat Timotheus (die nu met Paulus den Joden het Euan-gelium soude predicken) van den Joden niet en soude verworpen worden. Want de Joden achtense doe noch alle als onreynne hon-den, die niet besneden en waren.

1. Cor. 7. 19.
Waerom dat
Paulus Timo-
theum heeft
besneden.

Wat Paulus
den Heyde-
nen toegela-
ten heeft.

Alsoo heeft hy onder den Heydenen toeghelaten, dat de Gheloo-
uighe haer Voorhuyt ende haer Borgerlicke Wetten onderhielden,
de welcke hy oock onderhielt, maer hy en heeft niet toeghelaten,
datse den Afgoden soudent offeren ende dienen: ende en heeft die
ooc selue niet ghedient, etc.

Alsoo mochte oock yemant nu met den Turcken van wijn te
drincken afhouden (want de Turcken en drincken geen en wijn)
ende hem alsoo na hare manieren houden, opdat hy hen Christo
mochte winnen, nochtans alsoo, dat hy niet en bedreef, dat teghen
de geboden Gods ware.

Waerin een
Christen met
den Papisten,
Papist zijn
mach.

Mat. 26. 25.
Mar. 14. 22.
Luc. 22. 19.
1. Cor. 11. 23.

Op gelijcker manieren soude een Christen by den Papisten, die
winnelick waren, seer wijselick doen, dat hy op eenen vrijdach
ofte saterdach gheen vleesch, maer visch met hen ate: oock met
hen vastede, etc. want daerin en soude hy niet sondighen, ouer-
midts dattet middele dinghen zijn. Maer hy en mochte met hen
een ghestalte des Sacraments niet ghebruycken: want dat isteghen
de instellinghe ende ordinantie Christi: Hy en mochte ooc met
hen gheen Misse doen, oft vereeren, noch de Heylighen aenroepen,
noch oock gheen reynicheydt belouen: want dit zijn alle verbo-//
den Afgodische dinghen. Maer vleesch ofte visch te eten, niet te
eten dan ten elf vren, ende alleen eens des daechs, dat zijn middel
dinghen, noch gheboden noch verboden.

1. Cor. 9. 22.
Rom. 15. 1.
Gal. 6. 1.
Hoe de vrije
Geesten, de
vrijheydt der

Dit is eer nut te weten, namelick, welke dinghen dat gheoor-
loeft zijn, ende welke dat verboden zijn: Ende hoe verre dat het
ons vrij staet, ons seluen den manieren der menschen ghelijcformich
te maken: opdat alsoo de spreucke Pauli recht mach verstaen
worden: *Ick ben allen alles gheworden: met den crancken ben ick
cranck geweest, &c.* Opdat niemant en meyne, dat hem hier een
oneyndelicke vrijheydt toeghelaten ende ghegeuen ware, gelijk dese
vrije Gheesten, ofte Libertinen valschelick leeren: Namelick, dat

hy metten Ouerspeelders een Ouerspeelder soude mogen zijn, ende metten Afgodendienaers een Afgodendienaer, &cet. als sy maer sulcks metter herten niet en meynden. Dewijle (segghen sy) de eere Gods alleen in de sielen ofte herten der menschen bestaet, ende dat nu Gode aen de wterlicke lichamelicke eere niet gheleghen is, etcet. Ghelijckerwijs oft nu de lichamen den Afgoden ofte den Duyuel, ende het herte alleene Godt dienen moeste, etc. Maer dat Godt niet alleenlick met het herte ofte inwendighe eer der sielen te vreden en is, maer oock hebben wil, dat wy hem wtwendich ende inwendich, gheheel volcomelic met lijf ende siele na zijn woort dienen ende ghehoorsaem zijn, ghelijck dat wt alle voorgaende ende nauolghende redenen bewesen wordt, soo ist oock hierwt openbaer, Te weten, ouermidts dat Godt beyde lijf ende siele, dat is, den gantschen mensche volcomelick tot zijnder eeren gheschapen heeft, ende daerna door Christum beyde verlost zijn, // om in alle gherechticheydt, heylicheydt, Ja in alle zijne gheboden ende instellinghen, na de exempelen aller vromen wtwendich ende inwendich onstraffelick te wandelen. Ghelijck de Heylighe Apostel Paulus ons vermaent ende leert, daer hy seyt tot den Thessalonicensen: Onthoudt v van allen boosen schijn, ende de Godt des vredes heylighe v gheheel volcomelick, ende uwen volcomen Geest ende siele, *ende Lichaem* sy onstraffelick op de toecoemste onses Heeren Jesu Christi. Hier wil Paulus, dat het lichaem oock onstraffelick zy, Godt oock diene ende eere, om dat onse lichamen Tempelen Godts zijn, ende dat de Gheest Godts in ons woont, ende daerom oock alsoo dien Tempel niet schenden en moeten, opdat wy van Gode niet gheschendt en worden. Alsoo vermaent hy ons oock in den tweeden Brief tot den Corinthen int seste Capittel, ende seyt: Treckt gheen vreemdt iock aen met den ongheloouighen. Want wat ghemeynschap heeft de gherechticheydt met de ongherechticheydt? Wat ghemeynschap heeft dat licht met de duysternisse? Wat eendrachticheydt heeft Christus met Belial? Ofte wat deel heeft de Gheloouige met den ongheloouighen? Wat ghelijckheyt heeft de Tempel Godts met den Afgoden? Maer ghy zijt de Tempel des leuendighen Godts, etcet. Daarmede Paulus vermaent, ende leert met vijf crachtighe redenen, dat wy gheen wterlicke lichamelicke gemeynschap met den Af[go]dendienaren in hare Afgoderie hebben en moghen, maer daerwt gaen, ende afwijcken, op dat wy niet van hen besmet ende onreyn en worden, ende alsoo van Godt voor zijne kinderen aenghenomen worden.

So sien wy nu dat dit haer voorgheuen oock gheensins bestaan en can, dat sy de eere Gods alleenlijck inder herten ofte sielen stellen, ende seggen, dat Gode nu aen wterlijke, lichamelijke

Christenen tot een decsel der sonden ghebruycken.

Godt wil beyde het herte ende het lichaem.

Mat. 5. 19.
ende 15. 8.
Deut. 5. 16.
Gen. 1. 27.
Sap. 2. 23.
ende 9.
Psal. 8. 7.
Luc. 1. 75.

[Fol. 44 b.]

1. Thess. 5.
22. 23.
Phil. 2. 15.
Het lichaem moet oock onstraffelick zijn.
1. Cor. 1. 8.
1. Tess. 3. 13.
1. Cor. 6. 19.
ende 3. 16.
Hebr. 3. 6.
1. Pet. 2. 5.
2. Cor. 6. 14.
Deut. 7. 2.
1. Cor. 5. 8.

Esa. 48. 20.
ende 52. 11.
Iere. 51. 6.

[Fol. 44 c.]

De Libertii-
nen verwer-
pen de heyli-
ge Sacramen-
ten ende de
Christellicke
vergaderin-
ghen.

eere niet gheleghen en is: Iae sy comen ten laetsten soo verre (daer de Satan altijs door zijne boden met alle listicheydt na arbeyt) dat sy henseluen nu so volcomene Mannen ende rechte Christenen inden gheest der liefden herboren zijnde, achten, ende noemen, datse nu gheen wterlicke schaduwen als Doop, Nachtnael etc. meer en behoeuen. Dit zijn alle hare woorden, daerop dat bouen in dit tweede Boeck Cap. 4. ende in dit 5. Cap. claerlijk geantwoort is. Daerenbouen verachten ende bespotten sy ooc alle wterlijke Christelijke versamelinghen (ghelijck die Bullingerus daerbouen noemt) ia alle particuliere, opentlijke, gereformeerde, Euangelische Kercken met haren Godlijcken dienst des Godlicken woorts ende rechte gebruec der heyliger Sacramenten van God den Heere beuolen ende ingestelt: Ende seggen, dat de Christen Kercke nu onsienlijk in den gheest bestaet, ende dat alle hare lidmaten verborgentlijk onder alle natien op der aerden verspreydt zijn: want ware sy wterlijk ofte sienlijk soo waerse verganckelijck, etc. Daerom wie sal my nu een Christelijke Gemeynthe ofte Kercke metten vinger connen wijsen? etc.

[Fol. 44 d.]

* Antwoort: Het is wel waer datter niet meer dan een † eenige alghemeyne Kercke Christi en is, te weten, alder ghelooouighen, die onder alle natien van * den eersten dach aen, totten laetsten, soo wel wten Joden, als wten Heydenen onsienlijk oueral verstroeydt is gheweest, die God alleen bekent, ende van hem alleen, ende niet van ons ghesien werdt: De welcke daer is een reyne Bruyt Christi, die wy in den Artijckel des geloofs bekennen, daer wy segghen: Ick gheloooue een heylige alghemeyne Christelijke Kercke.

kercke wert
genomen voor
versamelin-
ghe.

Maer dat de Schrift, ende wy van alsulcke een Kercke op vele ende menigherley manieren spreken, dat gheschiet om onsentwille: want de Schrifture ghebruyct ooc alsoo dit wordeken *Kercke* voor bysondere versamelinghen dergenen die te samen comen, om Godes woordt te hooren, etc. Soo vele ende groote versamelinghen als ser dan zijn, soo vele Ghemeynten ofte Kercken worden daer oock gheseydt te wesen: Als de Kercke van Corinthen, Ephesen, Thessalonica, etc. ghelijck wy sulcks wt eruaringhe oock noch sien, ende segghen, de Kercke van Zurich, van Geneuen, van Wittenberch, van Basel, Straesburch, Embden etc. Also ghebruyct Christus dit wordeken Kercke, Math. 18. 15. Daer hy seydt: Sondicht dijn Broeder teghen v, soo straft hem: Hoort hy v niet, so segget der kercke, dat is, der Gemeynthe. Niet der alghemeyner Kercke, maer der Gemeynthe ofte wterlijcker Kercke, in de welcke hy woont. Want wie conde der gantscher Christghelooouigher Ghemeynte sulcks montlijk aenwijzen, dewijle sy alleen inden gheest vereenicht zijn ende tesamencomen, dat is, na God ende zijn woordt ghestelt

Mat. 18. 15.

* Hoemen
verstaen sal
dat de kerck
Christi wter-
liick oft sien-
lic, ende in-
wendich of
geestelick is
† Siet binne
lib. 3. Ca. 2
ende 3.
Item lib. 4.
Cap. 5.
* Psal. 45.
Cant. 4. 8.
Matt. 16. 1
1. Tim. 3. 5
Act. 20. 28

zijn in waren ghelooue, in heylicheydt, vromicheydt, waerheydt, ende niet naden vleesche ende der werelt en leuen? Want hoe wel sy metten lichamen op der aerden zijn, nochtans metter herten ende gemoede woonen sy in den Hemel, ende en trachten alsoo niet nae de dingen die op der aerden zijn, maer nae die dingen die daerbouen zijn, daer Christus sit aende rechterhand Gods, etc. // Op die wijze dan seyt Paulus, dat de Vrouwen inder Kercken, dat is, inder Gemeynte swijgen sullen. Op deselue wijze ghebedt hy ooc, den hoereerder wt der Kercken te sluyten, dat is, wt der Christenen Gemeynte, die tot Corinthen versamelt was, etc.

Col. 3. 1.
Phil. 3. 21.
Eph. 3. 20.

Fol. 45.
1. Cor. 14. 34.
1. Cor. 5. 5.

Maer dese bysondere Kercken en zijn niet anders, dan lidtmaten ende deelen der alghemeyner eenigher Kercke: Want nademael die groote algemeyne Kercke aller Gheloouigen lichamelic ende sienlic hier op der aerden nemmermeer te samen en coemt, ende nochtans dat wterlick woort, de Sacramenten ende vermaningen altyjts noodich sijn, so geschiet sulcks in die deelen ende bysondere versamelingen, Kercken ofte Ghemeynten. Daer hoort ende predietmen dat woort Gods: Daer reyt, geeft, ende ontfangtmen die Sacramenten: Daer bidtmen ende verwecktmen malcanderen tot het goede: Daer oordeelen de gheloouige van dat woort, dat wterlick van den Dienaer gheprediet wort, door dat inwendige woort, dat de heylige Geest in haer herte geplant heeft: Daer coemt men te samen om God te louen ende prijsen: syne weldaden te hooren vercondighen, ende te bedencken, hem daervoor te dancken, etcet. Alsoo en zijn dese bysondere Kercken niet anders dan deelen der alghemeyner Kercke. Want waermen in den Name des Vaders, des Soons, ende des H. Gheests recht doopt: waermen dat Nachtmael Christi na sine insettinge gebruyct: waermen dat woordt Godts recht voert, ende dat Euangelium predict, daer bekentmen als by een seker teecken, dat in dieselue plaetse een Kercke ende versamelinghe Christi, ende dat Christus midden onder haer zy. Waer † Christus voor dat Hooft ende den eenigen Verlosser gheprediet, bekent, ende aengenomen wort, // waermen zijn woordt, voor dat woort der salicheyt aenneemt ende houdt, daer is een Kercke, dat is, daer is een Versamelinghe der Geloouighen, maer die en sietmen niet met lichamelicken oogen, dan men moetse ghelooouen. Maer Christus siet ende kent syne Schaepkens wel.

De bysondere Kercken zijn alleenlick lidtmaten der alghemeyner Christelicker kercke. Wat men inde wterlicke Kercke doet.

1. Cor. 14. 29.

Waerby dat men de Gemeynte Christi sal bekennen.
1. Cor. 4. 1.

Ende hoewel het ghelooue alleene int herte ende in den Geest alleen inwendich bestaet, so heeft God nochtans den wterlicken dienst des woorts ende der Sacramenten in zijnder Kercken verordineert, ingestelt, ende beuolen: Also datmen, alwaer de Gheloouighe zijn, in dieselue plaetse dat predickamp voert ende bedient,

† Ephe. 1. 22.
[Fol. 45 b.]
ende 4. 16.
ende 5. 23.
Colos. 1. 18.
Ioan. 10. 14.
2. Tim. 2. 19.
Het ghelooue bestaet alleen int herte.

opdat die Gheloouighe ende lidtmaten der Kercken, door de wterlicke vermaninge des woorts, ende wtdeylinghe der H. Sacramenten te samen ghehouden worden, als een lichaem, tot eenen ghelooe, tot eenen Godt. Dit sien wy in Cornelio ende Paulo: want hoewel deselue inwendich vroom, gheloouich, ende van God ghe-roepen ende verlicht waren, nochtans wilde God ende beual Cornelium, dat hy Petrum soude laten halen: Paulum wijst hy tot Ananiam, opdat sy beyde vanden Dienaren Christi dat wterlick woort soudén hooren, ende den Doop ontfanghen, in den Euangelio grondelick onderwesen worden: Ende dat de ghene, die van eewicheyt van Godt totten leuen vercoren, in dat Boeck der leuendighen gheschreuen, ende in de Kercke Gods, in dat Lichaem Christi als lidtmaten nu al opghenomen waren, oock wterlick voor den menschen in der Kercken, ende dat volck Gods door den Doop inghe-lijuet worden.

Wie nu alleen de waerheyt soect, ende liefheeft, ende niet strijden, twisten oft kijuen en wil, die onderworpt hemseluen in allen dinghen der ordeninge ende instellinge Gods, // niet strijdende voor zijn eygen vernuft. Want God en doet niet sonder oorsake. Waert dat het genoech geweest hadde, dat yemant by hemseluen geloouich ware, so en hadde hy Cornelium, die nu al geloouich was, niet tot Petrum, ende Paulum niet tot Ananiam gewesen. Maer God wil, dat onder den zijnen een groote ende oueruloedige liefde sy: Dat sy malcanderen als lidtmaten houden, bekennen ende liefhebben. Ende hoewel hy selue den geloouigen alle dinghen door zijnen Geest inwendich leert ende onderricht, hoe wel dattet alleen Christus is die de ghelooighe in dat ghetal der wtuercorenen vanden Vader opneemt, ende inschrijft: soo heeft hy nochtans euenwel dese ordeninghe ghesteldt, dat de eene den anderen ghehoorsaem sy ende waerneme, ende wil ymmers dat de eene vanden anderen geleert, vermaent, getroost, gestraft, ende in der Kercken wterlijck aengenomen werde: want dat is het ontbinden: Soo verre hy oock ergherlijck sondicht, ende door de waerschouwinge niet af en staet, weder wt der Kercken gheset ofte ghedaen werde: Ende dat is het binden. De Enghel die Cornelio beual Petrum te laten halen, hadde hem selue alle dinghen wel connen leeren, die hem noodich waren van Christo te weten: Item Christus hadde Paulum selfs wel connen onderrichten, iae veel beter dan Ananias: Maer Cornelius moeste Petrum, ende Paulus Ananiam tot eenen Schoolmeester hebben. Ende hoewel sy beyde, Cornelius ende Paulus den H. Geest ontfanghen hadden, ende dat sy beyde vanden Hemel ghetuygenisse hadden, dat sy lidtmaten der Kercke Christi waren, nochtans heeft de Heere ghewilt dat

[Fol. 45 c.]

God wil zijn ordeningen onderhouden hebben.

Ioan. 13. 34.

Leui. 19. 18.

Mat. 22. 38.

Ioan. 15. 12.

Eph. 5. 2.

Mat. 18. 16.

17.

2. Tess. 3. 14.

1. Cor. 5. 8.

sy van haren Leermeesteren wterlijk onderricht, ende met den Doop in // zijn Ghemeynte opghenomen soudē worden. Soo dier- [Fol. 45 d.]
baer ende onbeweghelijk zijn dese woorden Christi daer hy seyt. Mat. 16. 19.
Wat ghy op aerde bindt oft ontbindt etc. Item welcken ghy de ende 18. 18.
sonden quijtlaet oft behoudt etc. Door sulck een verbinden der Ioan. 20. 23.
lidtmaten onder malcanderen wordt de ootmoedicheydt ende de Ioan. 13. 34.
liefde toegebracht ende behouden: de welcke Christus van den
zijnen hebben wil, ende daerby men zijne Jongheren bekent. Wie
nu van Gode vercoren, ende inwendich gheroepen is, die en sal
sulcke wterlijke oordeninghe der Kercken niet verachten. Maer
soo wie de Kercke, de Predicatie des Goddelijcken woorts, de ghe-
meynschap der Sacramenten, ende wterlijke ordeninghen der
Kercken, die wt God zijn, verachtet, die geeft daermede te kennen
dat hy Godt niet toe en behoordt, ende dat hy de liefde niet en
heeft etcet. Dit sy nu ghenoech teghen haer spottelijk vinger wij-
sen. Siet wijder bouen int 4. Cap. Ende in het Huysboeck ¹⁾ de 41.
ende 42. predicatie, etc.

De wtuerco-
rene kinderen
Gods en ver-
achten niet de
wterlijke or-
deninge
Christi.

Dewijle wy bouen int corte ghehoort hebben, dat een Christen
hemseluen niet en can in oft by de Misse ende dierghelijke grou-
welen laten vinden sonder de Afgoderye te beuestigen ende oock
te bedrijuen: So geuen dese Libertinen byden simpelen ooc voor
(om die alsoo met een schoonschijnende decsel te verstricken,
opdatse de voorseyde vermaninghen verachten soudē) dat de
Pausche Misse haren oorspronc wt des Heeren Auontmael heeft,
hoe wel sy vol superstition, misbruycken, ende Afgoderyen is, ende
daerom niet alsoo geheel en behoordt, om der groue misbruycken
wille, geschouwet ende verworpen te worden etc.

Leeringhe der
Libertijnen
van de Pau-
sche Misse.

strus Vire-
s tegen de
isse. Der
issen oor-
ronc wt des
eeren
uontmael.
c.

Daerop antwoort Petrus Viretus in zijn Latijnsche boeckxken, //
geintituleert, van de gemeynschap der geloouigen met de Papistische Fol. 46.
Ceremonien, dat wt den Latijne in Duytsch nu eerst ouergeset ende
hier byghedaen is, soo veel de Misse aengaet. Ende hy seydt alsoo.
Opdat ick ten eersten daerop antwoorde dat sy segghen, dat
de Misse wat ghemeyns heeft met des Heeren Auontmael, ende
Christi instellinghe: Ende datse als een ghedachtenisse is, waer-
mede wy vermaent worden van Christi insettinge etc. Hoewel dat
wy wel toestaen, dat daer sommige woorden in ghemengt zijn wt
des Heeren Auontmael ghenomen, nochtans soo bekennen wy, datse
des Heeren Auontmael niet meer ghelijk en sy, dan ghelijk de
tooueryen, waerseghgheryen, sduyuels aenroepinghen, besweeringen
ende dierghelijke dinghen met Godes woort ende de heylighe

1) „Het meest populaire boek van Bullinger hier te lande”. Zie Van 't Hooft,
a. w., blz. 105.

De Misse en
is geensins het
Auontmael
Christi.

[Fol. 46 b.]

Schrijfture ouereencomen, hoe wel sy vele dinghen hebben, die wt der Heylighen ghebeden, ende wt Godes woort genomen zijn. Also dat ick geenderley wijse toelaten en can, dat de Misse Christi Auontmael soude sijn, oft datse in de plaetse van des Heeren Auontmael te houden sy, Ja weerdich sy datse den naem daervan hebbe: Want in de Misse zijn alle dinghen soo verkeerdt ende verdoruen, datter noch substantie noch eenighe forme, ofte ghelekenisse van des Heeren Auontmael ouerghebleuen en is, noch oock der dinghen gheene, om welcker wille het Auontmael inghestelt is. Ende hoe wel datse sommige schijnselen ende verwen heeft, met de welcke de ooghen der simpelen ende eenuoudighen lichtelijk bedroghen connen worden, ende datmense eenen schoonen naem, als des Heeren Auontmael ende der insettingen der ouder Kercken aen-//hangt: So en behoort men doch dese verwe ende den voorseyden schijn niet meer te achten, dan sommige schoone schijnende woorden Godes ende der Enghelen, die de Too-ueraers ende Waerseghers in hare tooueryen ghebruycken. Maer men moet dat geheele corpus ofte somma des gantschen handels aensien, ende de Misse met, ende by des Heeren Auontmael houden ende beproeuen: Daerenbouen der beyden eynden waerom, ende waertoe sy ghedaen worden. Want dan salmen lichtelijk sien ende verstaen, datter soo grooten onderscheyt tusschen beyden is, als tusschen het licht, ende de duysternisse. Ende dat het eene van het andere gheheel wechgenomen ende te niete ghedaen wordt. Jae hoemen meer een schijnsel van des Heeren Auontmael, ende der ouder Kercken ghebruyck daerin voorwendt, hoe datse meer schadelick ende verworpelijk sy.

De misse en is
gheen ghe-
meynschap.

Want ten eersten soo en is in de Misse gantschelijk geen gemeynschap ende wtdeelinghe, maer veelmeer een enckel wtsluytinghe ende beroouinghe des ghemeynschaps: Want wie can doch dat ghemeyn noemen dat een bysonder mensche hemseluen alleyn toeschrijft? Alsoo dat niemant in der Missen met des Heeren Auontmael ghemeynschap heeft: Want dewijle de Mispriester de ghemeynschap hemseluen alleen behout, so wordt het volck gantschelijk daervan wtghesloten. Jae soo wy eygentlijk spreken willen, soo en connen wy niet warachtich segghen, dat oock de Mispriester selue ghemeynschap heeft ofte ghebruyct. Want wy en connen des Mispriesters ontbijten ¹⁾, ende dat broot in den wijn gesteken, dat hy voor allen menschen alleen eedt, geene gemeynschap noemen: Bysonder dewijle hy alleen de spijse neemt, ende niemant met //

De mispries-
ters en heb-
ben in hare
Misse geen
gemeynschap.

1) Dit beteekende oudtijds niet „in het morgenuur eten”; maar in ’t algemeen „iets gebruiken”, „iets tot zich nemen”, zonder dat daarbij werd gedacht aan een bepaalden tijd of aan iets gebruiken op de nuchtere maag, zooals bij de mis.

hem ghemeynschap heeft, ofte mede en eet. Maer dat sy segghen, [Fol. 46 c.] datse voor de andere lieden gemeynschap houden, is euen so ongheschied ende so veel, als of sy seyden, datse voor andere lieden aten. Ende ghewisselick ick pleghe my ouer den ghenen te verwonderen, die daer segghen, datse met sulcken ghemeynschap tevreden zijn, welke de Mispriester van haren weghe in de Misse ontfanght: Souden sy oock alsoo wel tevreden zijn, waert dat de Mispriester altydts voor haer ate? Oft souden sy sonder eenen Uicario oft Plaetsbewaerder selue lieuer willen eten?

Dan het zy daarmede hoe het wil, soo is dat ghewis, dat nade- De rechtueer- dighe leeft wt
mael de rechtueerdighe wt zijn eyghen ghelooue leeft, dat hy wt
een andermans ghelooue niet leuen en can, want hy en can een
andermans leuen niet ghebruycken, noch en can oock niet wt eens
andermans voetsel ofte spijsse voor zijn siele voetsel ontfanghen, zijn eygen
ghelooue.
Abac. 2. 4.
Rom. 1. 17.
tenzy dat hy deselue spijsse voor hemseluen mede ontfanght: Niet
meer oock dan yemants lichaem onderhouden ofte gespijst can
worden, wt het ghene dat een ander eet. Want hoe wel dat wy
alle door den ghelooue in Christum een lichaem zijn, ende dat de
eene des anders lidtmaet ghenoeft can worden, soo en can noch-
tans niemant van der anderen weghe ghelooue hebben, noch wy en
connen oock gheene litmaten des lichaems wesen, daer van wy gheseyt
hebben, tenzy dat een yegelick zijn eyghen ghelooue hebbe, &c.

Daerom dan nadien dat het van noode is, dat een yeghelick Rom. 12. 5.
1. cor. 12. 27.
Ephe. 1. 23.
ende 4. 16.
ende 5. 23.
Col. 1. 24.
VVaertoe de
dienst des
Godelicken
woorts ende
der Sacramen-
ten inghestelt
is.

zijn eyghen gelooue hebbe, ende wt denseluen leuen, welke leuen
met den gelooue in Christum onuerscheydelic vereenicht is, so en
can dit oock niet feylen, oft een yegelic moet zijn eygen voetsel
ende spijsse hebben, daarmede // dat hy het gelooue mach voeden [Fol. 46 d.]
ende behouden: ende van hetselue voetsel ghemeynschap hebben,
niet door eenen anderen, maer hy door hemseluen. Daerom nade-
mael de dienst des Goddelijcken woorts ende de Sacramenten
ingesteld zijn om onse gelooue te voeden, onderhouden, vermeerde-
ren, ende te beuestigen, so isset van noode dat wyselue daervan
gemeynschap hebben, ende die ontfanghen: Ten Ware dat ons soo
grooten noodt daervan hielde, dat het ons gheensins ghegunt oft
toeghelaten en ware. Ende of sulcks mochte gheschieden, soo moet-
men alleene zijn toelucht totten gelooue ende vasten betrouwen
hebben: Maer gheene Stadthouders hebben, dat is, niemant in onse
plaetse stellen, die voor ons de Sacramenten soude ontfanghen.
Want wy en souden daervan dies niet te meer ghenieten, al waert
dat syse voor ons ontfinghen. Jae dat meer is, dat ijdel ende dwaes
betrouwen oft ghelooue, dat wy daerin stellen, sonder eenighe
beloftenisse Gods, dat beneemt ons de vrucht ende nutticheyte die
wy door den waren gelooue condon ontfanghen ende hebben.

Want als Christus zijn Auontmael instelde, soo en sprack hy alsoo niet: *Een van v allen neme dat, ende ete van wegen aller der anderen*: Maer hy heeft tot allen gheseydt: *Nemet ende etet*. Also en heeft hy oock van den wijn niet gheseydt *Laet de eene van des anderen weghe, oft voor den anderen drincken*, maer heeft aldus gheseydt: *Neemt ende drinct alle daerwt*. Ende de Euangelist Marcus seyt: *Ende sy hebben alle daerwt gedroncken*.

Fol. 47. Daerom gelijckerwijs dat niemant voor my en can noch en mach ghedoopt worden, also en can noch en mach oock niemant dat Auontmael voor my ontfangen, so die Mispapen dan dat Auontmael voor ons // connen houden, ende datselue dan den dooden so wel als den leuendighen nut is, so connen sy oock voor ons ghedoopt worden, ende dat niet alleen solange wy noch in dit leuen bliuen, maer oock naedat wy wt dit leuen verscheyden ofte gestoruen zijn. Te weten, dewijle dat Auontmael, dat sy nemen niet alleen den leuendighen (als sy leeren) maer oock den dooden nut sy.

Ende voorwaer ick en can niet verstaen (nademael de Doop soowel een Sacrament is als dat Auontmael) wat reden dat sy hier int Auontmael meer hebben connen, als in den Doop.

De mispapen doen de ghedachtenisse der eeniger offerhande Christi in haer Misse te niete.
* He. 9. 12.
ende 10. 10.
Rom. 6. 9.

Maer dit is noch veel erger: Te weten, dat de Mispapen die ghemeynschap (als sy die noemen) niet en nemen tot de ghedachtenisse der eeniger * eens geschieder offerhande, tot ghedachtenisse des doots ende swaren lijdens Jesu Christi voor onsen sonden, het welcke nochtans dat aldermeeste stuck is, daerom dat de Heere Christus zijn Auontmael inghestelt heeft: Maer sy doen veelmeer alle ghedachtenisse der offerhande Jesu Christi eenmael gheschiet, ende zijne cracht, gheheel te niete, ende nemen alsoo de ghenade wech. Want hoe wel de Mispriesters van dese ghedachtenisse wel spreken met de woorden die sy Sacramentalia noemen, wt dat Auontmael genomen, so betuyghen nochtans de voorgaende ende volghende woorden seer claerlijck, dat hetghene dat sy daer doen, gheen ghedachtenisse der offerhande Christi Jesu en sy eenmael geschiet: Maer veelmeer een offerhande selue. Ende so verre sy deselue hare woorden anders willen wtlegghen, soo is doch haer Canon Misse (als sy het noemen) claer ende openbaer, ghelijck oock haer leeringhe ende ghebruyce die sulcx alles verclaren, ende wel te kennen gheuen, ende hen opent//lijck daer van ouertuyghen.

[Fol. 47 b.]
De Misse wert van den Mispapen een offerhande selue voor de sonden genaemt.

Daerom nademael dat in de Misse een offerhande voor de verlossinghe der sielen is (als sy segghen) so gheuen sy openbaer ghenoech te kennen, ende bewijsen, dat hen Jesu Christi eenighe offerhande eenmael gheschiedt aen de galghe des Cruyces niet volcomen ghenoech en is. Also en ware Christus gheene Christus: ende wy en waren dan met zijn doot ende bitter lijden noch niet

Het Nachmael des Heeren en is niet eenen alleen maer allen Discipulen Christi ingestelt.

1. Co. 11. 24.
Mat. 26. 25.
Luc. 22. 19.
1 Co. 11. 25.
Mar. 14. 23.
Niemande en can oft mach voor eenen anderen Sacrament ontfanghen.

verlost, maer souden noch in de sonde zijn, soo anders Paulus in zijne brieuen, ende in den Brief tot den Hebreëen recht leerd. Is dit nu niet een suuerlijcke gedachtenisse des doots ende lijdens Christi? Hier conde ick nu meer ende breeder van dese dinghen verhalen ende de transubstantiatie, daermede sy leeren dat het broot niet meer broot en sy, oock voorstellen, so ooc de vleeschelicke tegenwoordicheyt des lichaems ende bloets Christi: Desgelijcken ooc den Afgod van dat broot gemaect, daermede het Auontmael des Heeren in een seer schandelijk ende grouwelijk wonderteecken verandert is: Maer nademael dese dingen niet verloochoent en worden, Ende dengenen dien wy dit schrijuen wel bekent zijn, so wil ick van daer af wijder te handelen nu ophouden: Het is genoeg datmen wt onse disputatie ende leeringhe verstaet, dat in de Misse gantschelijk niet, noch van de substantie, noch van de forme oft ghestalte des Heeren Auontmaels ouerghebleuen en is, dat een vroom Godureesende ende ghelooouich mensche mach gebruycken oft nut zijn, oft van hem ghepresen ofte beuesticht worden, ten ware dat hij de bitter doot ende het sware lijden Jesu Christi gantschelijk verworpe: Want nademael daer geene waerachtighe gemeynschap en is, die wt ende na Christi Jesu insettinghe ghebruyct wordt // noch oock gheene warachtighe gedachtenisse zijns doots ende lijdens: maer een openbare verswearinge, verworpinge ende versakinge des Heeren ende zijnder gedachtenisse, ende een Godloose lasteringhe tegen deselve ware gemeynschap, gedachtenisse, ende dat sware lijden ende offerhande des Heeren: hoe soudemen dan noch connen seggen oft bewijzen, datmen de Misse eenichsins in de plaetse van des Heeren Auontmael mochte stellen ofte houden?

Soo nu sommighe hier wilden antwoorden, dat de Misse voor sulcken menschen het Auontmael Christi ware, die deselve voor een Auontmael ende ware gemeynschap houden ende achten, hoe wel datse den anderen, namelijk, den Afgodendienaeren een openbaere blasphemie ende lasteringhe sy, soo vraghe ick dan wederom van hen, op wat wijze dat sy doch eenichsins can een Auontmael ofte ghemeynschap Christi wesen?

Sy sullen moghelijk segghen, op tweederley wijze: Ten eersten, Soo dickmael als in de Misse een ghemeynschap is, als op den Paesschen, ende sommighe seer weynighe andere daghen.

Antwoordt. Wy weten wel dat de Mispape op die daghen als hy zijnen ontbijdt ¹⁾ ghenomen heeft, ende dat broot wt de soppe des Wijns ghegheten, een weynich meerder liefde neuen ²⁾ den ande-

He. 9. 13. 14
ende 10. 10.
ende 6. 20.
ende. 8. 1.

[Fol. 47 c.]
Wat de Misse
in den gront
is.

Oft op die
Paeschdagen
int Pausdom
in der Missen
gemeynschap
des Nachts
maels sy.

1) Zie boven de aant. op Fol. 46 b.

2) Evenals „neffens”: „jegens”.

ren schijnt te bewijzen dan op andere daghen: Want dan doet hy eensdeels ghelijck eenen goeden weert, ende ontfangt ooc meer andere luyden mede tot zijn ontbijt, namelijk, deghene die in zijn Misse gheweest zijn, nochtans alsoo dat een yeghelijk zijn ghelach betalen moet: Maer hoewel dat hy oock met hen deselue zijne maeltijdt eet, soo en gheeft hy hen nochtans van denseluen wijn niet, die hy drinct, // daer is oock een onderscheydt tusschen zijn broot, ende het broot dat hy den anderen gheeft: summa, zijn ghemeynschap is van de ghemeynschap der anderen gantsch verscheyden. Wt welcke oorsaken ick daertoe niet en can ghebracht worden, dat ic deselue ghemeynschap die doch gheen ware rechte ghemeynschap wesen en can, soude prijzen ofte toestaen. Daerenbouen naedemael dat deghene die dat Sacrament wtdeylt, het sienlijck teecken dat hy my gheeft in zijne Misse gheseghent heeft, gantschelijck meynende dat sulcke lichamelijcke ende sienlijcke dingen dat ware ende natuerlijck lichaem ende bloet Jesu Christi zijn, sooverre ick dat alsoo van hem ontfanghe, soo prijse ick oock mede datselue openbaerlijck, iae oock de Misse ende al wat hy doet. Te weten, nademael ick anders niet en doe, dan alle de andere, die met hem in denseluen waen ende meyninghe staen.

Het misbruyck des heyligen Auontmaels is een rechte oorsake der afsonderinghe.

1. Cor. 11. 30.

Datse nu hier beneuen segghen (als tot haerder onschult) dat het int Pausdom niemant gheoorlooft en is, de instellinge Godes wt dat misbruyck in zijn rechte ghebruyck, forme ofte gestalte te veranderen: soo antwoorden wy daerop, dat datselue de rechte oorsake des afscheydens behoort te wesen. Want dewijle de heyliche Paulus de Corinthers soo grootelijks beschuldicht heeft, dewijle oock God deselue met cranckheden ende met de doot so swaerlijck gestraft heeft, om dat misbruyck des Nachتماels hetwelcke sy alsoo verdoruen hadden, soo en derf niemant meynen dat God ooc soo grooten misbruyck, verontreynighe, ende verderffenisse zijnes Auontmaels sal verdragen, de welke alle misbruycken ende sonden der Corinthen te bouen gaet. //

Fol. 48. Ten tweeden sullen sy moghelijck noch voorgheuen ende segghen, dat de Misse voor dengenen het Auontmael sy, die dat quade van den goeden onderscheyden connen: Omdat daerin sommige dingen zijn, met de welke sy connen verweet worden om God glorie te gheuen ende te dancken.

De Misse en is des Heeren Auontmael niet dengenen die daer in het quaet van het goet onderscheiden connen.

Antwoordt: Waert dat sy dat fenijn van de goede spijsen soo wel onderscheyden ende alleen stellen condén, dat sy hetselue niet aen en roerden, soo soude moghelijck haer voorgheuen wat verwe schijnen te hebben. Maer op wat maniere sal dat gheschieden? Want op ghelijcker manieren (als ick te voren geseyt hebbe) soude ic, al wat de Tooueraers ende waerseghers doen connen prijzen ende

hare toouerye ende bedroch gebruycken. Jae al waert sake dat ick my van dat fenijn conde wachten, dewijle ick dan nochtans met mijn exempel andere om dat te nemen verweekte ofte oorsake gaue, die noch so veel niet en wisten oft verstonden, maer meyn- den dat alle die dinghen van my ghepresen werden: soo brachte ick deselue in de doot ende verderffenisse: Hoe wel ick nochtans dat eene van het andere niet en can alsoo onderscheyden, ofte ick en moet oock mede het fenijn wtdrincken, als ick openbaer mijne knyen mede voor Baal buyghe, wat verwe oft dixel ick oock dan in dese myne daet voorwende. Maer al waert schoone dat ick my daervan afhouden conde, so moeste ick nochtans dese clare ende heerlijke spreucke ende sentencie des heylighen Apostels Pauli voor ooghen hebben: De wetenschap blaest op, maer de liefde 1. Cor. 8. 1. sticht. Ende moeste wel toesien, dat deselue mijne wetenschap tot stichtinghe ende opbouwinge mijns naesten diende, ende denseluen inde doot ende // verderffenisse niet en brachte.

[Fol. 48 b.]

Hierwt verhope ick nu openbaer te wesen, dat alle deghene die daer segghen, dat daer noch wat in de Misse is, dat den Ghe- loouighen can nut ende voorderlick zijn, als sy daer bizijn, datse met deselue reden het ghebruyck des toouerens ende waersegghens soudon connen bewijzen, Jae alle Afgodendiensten niet alleenlick der Israeliten, maer oock der Heydenen ende Turcken. Want wat Afgodendiensten zijnder doch oyt in Israel gheweest, de welcke niet versiert ende bedacht zijn geweest, nae het exempel der Offer- handen die de Patriarchen ghebruyckt hadden? Jae alsoo versiert, datmen deselue veel schoonder verwe, grooter schijnsel oft be- decksel konde gheuen ende aenstrijcken, dan de Papistische Misse? Maer opdat wy niet allerley Afgodendiensten hier en verhalen, hetwelcke te lanck vallen soude, soo willen wy alleen dat exem- pel van de gulden Kalueren ghebruycken, vanden Tempel Bethel, Dan, ende van de Hoochten.

Alle afgode-
ryen in Israel
zijn na dat
exempel der
offerhanden
der Patriar-
chen ghe-
schiedt.

Nademael de Patriarchen, als bysonder Abraham, Isaac, Jacob, ende sommighe andere meer, sonder twijfel op de berghen ende Bosschen, Offerhanden ghedaen hadden, ende aldaer in dieselue plaetsen Altaren ende Monumenten ofte Ghedachtenissen, tot Godes eere ende lof opgebouwet hadden, (want sulcks wort in de heylige Schriften aenghewesen) en konden de Joden niet een schoone schijnende oorsake voorgheuen als sy oock hetselue deden? Want van waer heeft Bethel dien name ghekregghen? Waeromme is ten laetsten de plaetse *Bethel* genoemt, de welcke te voren *Lus* genoemt wert, dan omdat God hem in die plaetse Jacob geopenbaert ende ver- toont // hadde? Daer Jacob den Hemel open sach, ende een Leeder op der aerden staende die met het opperste eynde aen den

De Patriar-
chen hebben
op den ber-
ghen ofte
hoochten of-
ferhanden
ghedaen.

* Ge. 22. 2.

God ver-
schijnt Iacob
in Bethel.

[Fol. 48 c.]

Gen. 28. 12.

Bethel wert gheseyt Gods huys. Hemel roerde, daer op de Engelen Godes op ende neder ghinghen: Daerom hy die plaetse Bethel, dat is, Godes huys gheuoemt heeft, den Heere daer gheoffert ende eenen Altaer oft een teecken tot Godes eere ghebouwet die hem daer verschenen was, ende hem van allen onghemack ende perijckel verlost hadde?

De Ioden hadden schoone redenen om hare Afgoderye met het exempel der patriarchen te beschermen. En hadden nu hier de Israeliten niet een schoonschijnende oorsake, om Tempelen, Capellen, ende Altaren aldaer te bouwen, op datse altijds Godes ghedachtenisse mochten houden, aldaer God louen, ende prijzen, daer de heylighe Propheten God gheloeft ende ghepresen hadden? Wat plaetse conde doch heyligher gheuonden worden, bysonder, nademael daerin so groote ende wonderlijcke wercken Godes gheschiet waren?

De vergulde caluers in Bethel opgericht. Ende hoe wel sy de gulden Caluers opghericht hadden, so en hebben sy nochtans daerom de Wet Godes niet gantschelijck verworpen, maer gauense hare behoorlicke autoriteyt, ende en hadden anders niet voor haer ghenomen, dan dat sy na het inhoud ende leere derseluer Wet Gode mochten offeren, gelijk als Jacob, ende hem denseluen dienst bewijzen ende doen, den welcken sy hem te Jerusalem ghedaen hadden. Sy hadden ooc wel connen voorgheuen, datse sulcx deden om de periculen, moeyten ongemack ende oncosten te schouwen, die sy altemael souden moeten aennemē, so sy nae Jerusalem souden reysen, dat so verre van daer was. Sy hadden gewislyk veel schoonder oorsake connen voorgeuen dan onse Papisten. Want behaluen de oorsaken die wy nu verhaelt hebben, so en hadden sy doch de Religie, dat // is, de maniere om God te dienen ende te eeren, de welcke van God in zijne Wet inghestelt was, gantschelijck niet verandert noch verkeert: Dat nochtans sonder eenich twijfel van den Papisten gheschiedt. Daer en was schier gantsch gheen onderscheyt meer, dan dat sy in een ander plaetse God eerden, dan daerin God vereert wilde wesen: ende sy hadden sommighe Beelden daerby ghedaen, die nochtans veel verdraghelijcker conden geweest zijn, dan dien seltamen wonderlijcken Afgod der Missen: want sy en hebben noyt soo plomp ende grof gheweest dat sy meynden, dat de Beelden Goden waren, ofte dat sy deselue voor Goden vereerden, Maer sy hadden die alleenlyk tot ghedachtenisse Godes (daerom sy nochtans dickmael seer schrickelijck gestraft zijn). Gelijkkerwijs dat de Papisten segghen, datse alle hare Beelden hebben, behaluen alleen, die eene hare salichmackende Hostie oft offerhande (als sy het noemen) daervan sy niet en leeren datse deselue als een beeltenisse ofte gelijkenisse Jesu Christi hebben, maer dattet Christus selue sy, so groot hy oock is met lichaem, met siele met vleesch met beenen, warachtich God ende mensche: ende datmen dieselue

[Fol. 48 d.]

De Papisten leeren dat haer hostie oft misbroot Christus selue is.

Hostie als God eeren, dienen ende aenbidden sal ende moet etc. Nu vraghe ick: En zijn dit niet grouwelijcke ende verschrickelijcke dingen? Wat monstra, ofte seltsame wonderlijcke dingen, wat Afgoderyen soude men doch met sulcke verschrickelijcke wonderen connen verghelijcken?

od heeft den
empel in Be-
el ende de
erhanden
e daer ge-
hieden,
antsch ver-
oeckt.

Daeromme nademael dat God dien tempel ende offerhanden in Bethel ghedaen (hoe wel de Israeliten seer schoonschijnende oorsaken condon voorgheuen) so verboden, verworpen, ia so veruloeckt heeft, dat hy daerna gewilt ende beuolen // heeft, dat dieselue plaetse van zijnen Propheten Bethauen soude genoemt worden, dat is, een huys des ijdelheys ofte boosheyts: Ende alsoo den naem van Bethel gantschelick te niete ghedaen worde. Hoe soude hy dan eenichsins connen lijden ofte verdragen, dat de Misse die ymmers veel grouwelijker ende verschrickelicker is, dan Bethel oyt gheweest is, Christi Jesu Auontmael soude genoemt worden? Bysonder, nademael datter doch gheen dinck in de gantsche Wereldt oyt gheweest en is, dat meer met des Heeren Jesu Christi Auontmael, ende zijne verdiensten strijdet? Waer betuycht doch de Schriftuere op eenighe plaetse, dat eenige Propheten ofte andere Dienaren Godes in Bethel den Afgoden geoffert ende ghedient hebben? Men leest wel dat Jeroboam, ghelijck Micha dede, zijne gehuerde Priesteren in die plaetse ghehadt heeft, die hy de handt vulde ofte wijhede, eerdatse in den Tempel offerden, ghelijck hedendaechs de Paus de zijne wijhet: Maer wy en lesen nergens, dat de ware Priesteren ende de ware Leuiten ende Propheten daer oyt mede geoffert hebben, oft het volck daer henen ghebracht, oft de dinghen die daer bedreuen werden, mede ghepresen ende toegestaen hebben. Maer veelmeer dat, terstondt als de Altaren opgericht waren, daer een Propheet henen ghereyst is, van Godt ghesonden, niet om te offeren, maer om Jeroboam te straffen ende te vercondigen, dat hem een groote ellende tot verderffenisse zijns geslaches ende zijns Rijcx haestelick ouercomen soude.

Re. 12. 20.
ans.
od heeft
ine Prophe-
n tot Iero-
am geson-
n om hem te
raffen ouer
in Afgode-
re.

Reg. 13. 2.

Dat wy nu van Bethel gheseyt hebben, datselue connen wy oock van Dan segghen, ende noch veel meer van den Tempel Samarie, die op den Berch Gerazim gebou-//wet was. Want hoewel dat de verkeerde Godsdiensten veel schoonder schijn hadden dan der Papisten Misse: nochtans so waren de Samaritanen vanden Israeliten in desen deele verscheyden: Namelijck, dat de Israeliten een deel des volcx waren, die de Wet Gods door Mosen aengenomen ende ontfangen hadden, maer de Samaritanen waren van vreemde Heydensche volcken ende Afgodendienaren afgecomen. Want sommighe Coninghen van Assyrien hadden dieselue daer ghebracht, ende en hadden noyt na het inhoudt ende de leeringhe

Fol. 49.

Bethel wert
door Gods be-
nel genoemt
Bethauen, dat
is, een huys
der ijdelheyt
oft boosheydt.

De Dienaers
Godes en heb-
ben in Bethel
den Afgoden
niet gedient of
geoffert.

Micha.

Iud. 6. 5.

Ieroboam or-
dineert zijne
Priesters om
te offeren.

Dan.

Iud. 18

16. 17. 18.

[Fol. 49 b.]

De Samarita-
nen werden
van den Israe-
liten afge-
scheyden.

2. Reg. 17. 26

des Wets, Godt reynlick geeert ende gedient. Want int beginsel als sy in dat landtschap gecomen waren, eerden ende dienden sy deselue Goden ende Afgoden, die sy te voren in haer lant geeert hadden, totter tijdt toe, dat de Coninek van Assyrien (hoorende datse daerom van den Leeuwen verslonden waren) een Priester tot hen sandt, die den dienst Gods van Israel wt desseluen Godes Wet, beuel ende insettinge leeren soude. Nochtans en hebben sy noyt deselue hare Afgodendiensten verlaten, maer hebben hare oude Superstitien ende Afgoderye met Godes Wet seer schandelick vermenghet, euen ghelijck de Papisten heden sdaechs hare ghedichtselen, droomen ende Afgoderien met deselue Godes Wet vermenghen. Daerom connen wy veel beter ende bequamer de Papisten met den Samaritanen, dan met den Israeliten vergelijken. Ende dat om noch veel meer oorsaken, van de welcke alsnu geen tijt en is te spreken.

De Samaritanen vermenghen Gods Wet met hare Afgoderyen euen gelijc nu de Papisten.

De Papisten werden met den Samaritanen vergeleken.

[Fol. 49 c.]

Ende hoewel dat ten tijden Christi, de Religie der Joden seer verdoruen ende veruallen was, ende dat de Samaritanen niet sooseer totten Afgodendienst gheneycht en waren, als sy te voren gheweest hadden, ende oock niet ver--/haelt en wordt, dat haren twist met den Joden om der Afgoden wille, gecomen was, maer alleen om den Tempel: Nochtans so was daer eenen wonderlijcken grooten twist, om deser verscheydenheys wille, ghelijckerwijs dat daer wt vele plaetsen der Godlijcker ende heyligher Schrift can verstaen worden. Als ten eersten wt de woorden der Samaritaenscher vrouwe, die Christum aensprack. Ende ten anderen, omdatse Christum soo onweerdichlijck ende onbeleefdlijck ontvinghen, ouermidts dat sy sagen dat hy na Jerusalem soude reysen. De Samaritanen werden oock by den Joden als voor Ketters ghehouden, die met valsche Opinien behanghen waren. Nochtans hebben sy dese schijnbare oorsake voorgewendt, die de Samaritaensche vrouwe Christo voorstelde. Namelijck, dat Jacob op dien Berch ghewoont, ende Godt daer aenghebeden hadde.

De Samaritanen werden by den Ioden voor Ketters gehouden. Hoe de Samaritanen beschermen hare Afgoderye. Ioan. 4. 20

Gen. 12. 19. ende 20.

Soo verre als nu eenighe ware Godes dienaar wt den Joodtschen volcke, daer ghegaen ware tot dien Tempel Garisim, ende der Samaritanen ofte derseluer Israeliten versamelinghen, die daer in Bethel offerden: souden wy oock meynen datter eenighe Propheet ofte Apostel soude gheweest hebben, die datselue soude gepresen hebben? Nochtans hadde hy wel connen antwoorden, dat hy (bysonder in Bethel) den Afgoden niet en eerde, noch oock de gulden Calueren niet en aenbade: Maer dat hy wt dier oorsake alleenlijck in de versamelinghe mede by was, omdat daer nae het Exempel der vaderen, ende na des Wets voorgeuen, de Offerhanden geschieden, opdat de menschen derseluer grooter weldaden mochten ghe-

Ten tijden Christi was daer grooten twist tusschen den Ioden ende Samaritanen om der Religien wille.

dencken, die Godt almachtich in die plaetse, haren vader Jacob be-//wesen hadde.

[Fol. 49 d.]

Maer hier soude moghelijk yemandt segghen, dat het den Ghe-
loouighen op die tijdt lichtelijk geoorloft was, op een ander plaetse
Godt te eeren, ende haer ghelooue binnen Jerusalem inden Tem-
pel, die door Godts beuel ghebouwet was, te belijden: ende om
dier oorsaken wille, soo sy van daer henen ghereyst hadden, soo
souden sy haren Heeren versocht ofte vertoornicht hebben.

Ende dat de Afgoderye Bethel, Daud, Bersabee, ende der hooch-
ten inden Tempel binnen Jerusalem niet en waren, maer dat de
Afgodendienaren die plaetsen, verre vanden Tempel ghelegghen zijnde,
voor haerseluen vercoren hadden, ende daerin woonden, Ende dat
haer ghestalte in desen deele den ghenen seer onghelijk sy, den-
welcken nerghens anders dan onder den Papisten toeghelaten en
wordt, Godt te eeren ende te dienen etc.

Maer wat sullen sy dan vanden Israeliten antwoorden, die den
Coninck Jeroboam onderworpen zijnde, onder den Afgodendienaren
der thien Gheslachten verkeerden ende woonden? Wanneer ist hen
oyt ghegundt ofte toeghelaten tot Jerusalem te reysen? Te weten,
alleens ghelijk het den Gheloouighen, die onder den Papisten
woonen, toeghelaten is, de Leere ende Reghel des heylighen Euan-
geliums na te volghen. Want wien vanden gheloouigen was het
doch toeghelaten tot Jerusalem te reysen, om aldaer zijn Offerhan-
den te doen, nadat Jeroboam zijne Wetten ende Diensten inghe-
stelt hadde, die van den ghemeynen volcke aenghenomen ende
ghepresen waren? Nyemandt sonder twijfel: ten ware dat hy voor
een oproerder, bespotter ende verachter // derseluer Wetten wilde
gehouden zijn, ende hemseluen in des doods perijckel begeuen.

De Israeliten
mochten in
Ieroboams tij-
den te Jerusa-
lem niet rey-
sen, om aldaer
te offeren.

Ieroboam.

Fol. 50.

Daerbeneuen, als nu ten tijden Achabs ende Jesabels, de Afgoderye Baals ende der Hoochten in vollen ghebruycke was, ende met grooten ernste onderhouden werdt: Wie vanden vromen, die Godt reyn ende recht eerden, is doch alsdan daerhenen ghereyst, ende heeft metten Afgodendienaren gemeynschap ghehad, de welke nochtans een deel des Israelitischen volcks waren? Datmen hier alleenlijk aenmercke de seuenduysent menschen, van den welcken de Heere tot Eliam betuychde, ende seyde: dat sy hare knyen voor Baal niet gheboghen en hadden, noch oock met woorden, noch met wercken oft enige geueinstheyt, daarmede gemeynschap ghehad en hadden. Ende sooverre als nu de sommighe daerhenen ghereyst zijn, wat lof hebben doch deselue van den HEERE, ende van zijnen Propheten daervan gehadt? Dat can men wel verstaen wt den lof, die welke den ghenen ghegheuen werdt, die henseluen van dien Afgodendienst vermijden ende afhielden.

gelooui-
en en heb-
hen ten
en Achabs
t willen
gen by den
godendie-
en.
Reg. 16.
32.
e 19. 4. 5
Re. 19. 18
en duy-
t men-
en en heb-
hare
ren voor
l niet ghe-
en.
n. 11. 14

Ghewisselijck, sooverre als de Propheten ende veelmeer andere Godtureesende lieden (die om deser oorsaken wille, datse hare knyen voor Baal niet en hebben willen buyghen, seer sware tormenten ende martelisatie gheleden hebben) datselue alleenlijck hadden willen doen, dat dese Libertinen ghewoonlijck onder den Papisten doen, Jesabel en soude noyt soo grooten wreedtheydt, tyrannye, ende moorderye teghen hen bedreuen hebben.

[Fol. 50 b.] De tempel van Ierusalem verontreynicht zijnde, en hebben de geloouighe geene besmettingen medegebracht, dan ghestraft. ten dien tijden gheleeft hebben als de Tempel selue binnen Je-//rusalem met seer grouwelijcke ende veruloecte besmettinghen verontreynicht was, daervan wy bouen verhaelt hebben? Het is wel waer, dat de Propheten ende andere Dienaren Gods dien Tempel gebruyet hebben, ende daerin na de leeringhe ende instellinghe des Wets te samen ghecome[n] zijn. Maer dit en can nochtans gheensins bewesen worden, datse oyt metten Afgodendienaren gemeynschap gehadt hebben, ofte in hare Afgodische diensten ende versamelinghen mede by gheweest zijn, soo dickmael als sy haren Afgoden offerden. Want daerteghen zijn in de heylighe Schrift seer harde straffinghen ende dreyghementen der Propheten, die den Priesteren, de Princen oft Ouersten, ende dat volck, om dier oorsaken willen seer strengelijck ghestraft hebben. Daerenbouen zijnder oock Wetten der vromer Princen, daarmede sy die boosheden ghestraft ende ghebetert hebben. Ja beclaecht de Heere niet selue, dat de Afgodendienaren zijnen Tempel verlaten hebben, om in andere plaetsen Offerhande te doen.

Daerom ist seer te verwonderen, dat ons hier sommighe menschen, Josaphats ende Ezechie exempel pleghen voor te werpen. Voorwaer sy gheuen claerlijck genoeg te kennen, datse dese heylighe Schriftuere noyt ghelesen en hebben: Ofte so sy die ghelesen hebben, dat syse ymmers niet aendachtelick ghelesen en hebben. Ja of datse soo neerstichlijck yet ghesocht hebben, daarmede sy hare dwalinghen ende Afgoderien mochten bedecken, datse in alle plaetsen der heylicher Schrift gantsch blindt gheweest zijn, behaluen alleenlijck in soodanighe, diese voor henseluen nut ende dienstelijck te zijne, gheacht hebben.

[Fol. 50 c.] Want en staet daer niet geschreuen, // dat Josaphat terstondt in het beginsel zijns Rijcks, eerdat hy de versamelingen ingestelt hadde, ende de ghebeden ende beloftenissen gedaen, die sy ons voorwerpen, de Religie ofte Godesdienst, door zijn gantsche Coninckrijcke eerst vernieuwet ende verbeter[t] hadde: So en hadde hy dan ymmers gheene Afgoderie in den Tempel laten ouerblijuen.

Iosaphat verbeter[t] den waren godsdienst in zijn gantsche Coninckrijcke. 2. Pa. ¹) 17. 6

1) D. i : Paralipomena, Kronieken.

Wat lesen wy nu van den Coninck Ezechia? heeft hy oock niet terstondt int beginsel zijns Rijcks, de Religie gereformeert ende vernieuwet? Staet daer niet claerlick beschreuen, dat hy vanden Priesteren ende Leuiten aen, begonnen heeft alle ghebreken, sonden ende misbruycken, des heylichdoms te reynighen ende te beteren? Ende hoe coemt doch met hare sake ouereen dat exempel des metalen Serpents, dat sy ons voorwerpen? Gewislyk sy en conden gheen ander beter exempel voortbrenghe, dat meer diende om hare Misse te verwerpen, die sy nochtans (als syse met dat metalen Serpent verghelijcken) geerne een verwe ende schoonen schijn daermede wilden geuen. Want nademael dat Ezechias dat Serpent niet en heeft connen verdraghen, hoewel het gantschelyk soodanich ghebleuen was, als het van Moyse ghemaect was, maer datselue gheboden heeft te breken, ende gantsch te vernielen: niet willende dat het wederom vermaect ende opghericht soude worden, wt deser oorsaken alleenlyk, omdat het volck hetselue tot Afgoderien misbruyckt hadde: Hoe meynen wy dan, dat hy dese bestrijckers, reformeerders ofte verbeteraers der Missen, die teghen Gods Religie gantschelyk strijdet, wel soude hebben connen lijden?

Alsoo oock ten tijden, als de Propheten soodanighe Coninghen niet // en hadden, als sy wel behoorden te wesen, maer dat sy den Afgodendienaren voorstonden ende beschermden: Soo hebben sy doch hare Afgodendiensten opentlyk ghestraft ende verworpen. Ja dit en deden de Propheten niet alleenlick, maer ook de ghene die den Propheten toestonden, ende hare leeringe volchden. Waerom soudou doch anders soo vele Propheten ghedoodt, ende so wreedelyk ghehandelt geweest zijn, Jesaias, Jeremias, Amos, ende veel meer andere haersghelycken vrome ende oprechte Mannen, welcke de Priesters, Coninghen ende het volck seer tyrannichlyk veruolcht hebben? Waerom is daer in Jerusalem so veel bloets van Manasse vergoten? Sijn de leeringhen ende de straffinghen der Propheten teghen syne goddeloose ende grouwelijcke superstitionen ende Afgoderyen in de boecken der Coningen niet openbaer gheschreuen?

Daerom, hoewel dat daer groote Afgoderye, so wel inden Tempel als in de stadt bedreuen werdt, soo hebben nochtans de Ghelooouighen metten onghelooouighen, ofte Afgodendienaren tot deselue Afgoderyen noyt te samen mede toeghegaen, ende bygheweest: Maer sy hadden hare eyghene afghesonderde Versamelinghen oft Offerhanden, ghelyk sy van God inghestelt waren: daermede sy openbaerlyk betuychden, datse in de schandelijcke ende grouwelicke Afgoderye der anderen niet en consenteerden ofte bewillichden.

Daer zijn in desen onsen landen sommige Steden, derwelcker inwoonders toeghelaten wordt tot dat Euangelium, ofte tot de

2. Re. 18. 4.
Ezechias heeft
int beginsel
zijns rijcks de
ware Religie
ingenoert.
2. pa. 29. 3. 4.

Ezechias ge-
biet het meta-
len Serpent te
breken.

2. Reg. 18. 12
Nu. 21. 8. 9
Ioan. 3. 14

[Fol. 50 d.]

De Propheten
ende heyliche
mannen Gods
zijn gedoodt
gheweest, om
dat sy de Af-
gode straffen.

Manasses ty-
rannye in Je-
rusalem.
2. Re. 21. 26
2. pa. 33. 6

De geloonighe
zijn altijt van-
de Afgoden-
dienaren af-
ghesondert
gheweest.

Fol. 51. volgen. Van // desen is dat Stedeken Orba, eene daer in my ¹⁾ God heeft laten gheboren worden, etc. Nu en prijsen de geloouige aldaer der Papisten Afgoderye niet, noch en comen daer oock niet by, hoewel sy in eenen Tempel (op verscheyden tijden) versamelen: Want sy en gaen daer te samen niet met den Papisten: noch en versamelen oock niet, om derseluer oorsake, daerom dat de Papisten versamelen. Want de Papisten comen te samen om Godt

Math. 15. 9
Marc. 7. 7.

(so sy meynen) met menscheninsettinghe te dienen, na hare wijse: Maer de ghelooighe, op datse Godes woordt in de Predication moghen hooren, den Heere na den reghel ende leeringe zijns Godlijcken woordts aenroepen, ende de heylige Sacramenten na zijne insettinghe recht gebruycken. Op datse oock alsoo, met alsulcken daet der Papisten groue dwalinghen moghen verwerpen ende verdoemen, ende henseluen seer verre vanden Papisten verscheyden te zijne, openbaerlijck bewijzen ende belijden. Alsoo en twijfele ick niet, oft de ghelooighe Joden ende Israeliten hebben deselue maniere gehouden, als sy inden Tempel des Heeren te samen quamen.

De geloouighe reysen op andere plaetsen om hare ghelooue vrij te belijden.

[Fol. 51 b.] Daer zijn oock sommighe andere Steden, der welcker Borgheren sodanighe vrijheyte ende macht niet ghegheuen en is. Want men daer door het verbodt der Ouericheydt, het Euangelium niet openbaer en predickt, noch oock het reyne ghebruyck der Sacramenten niet en heeft. Om welcker oorsaken wille, de geloouige derseluer Steden, hare versamelinghen metten Papisten gheensins hebben en connen, sonder Afgoderye te bedriuen. Soo houden ende wachten sy hen dan van derseluer versamelingen, ende gaen tot de naeste byligghende Kercken, in de welcke sy hare Re-//ligie ende Ghe-looue moghen belijden: Want hoewel de Ouerste derseluer Steden de Euangelische leere niet soo seer toe en staen, so en tyranniseren sy nochtans soo onmenschelijck niet ouer den Christenen, als het in velen anderen plaetsen wel gheschiet. Waert sake dat oock sulcks in alle andere plaetsen daer Christenen ende Godureesende lieden zijn, gheschieden mochte, soo conde dese onse swaricheydt sonder eenige moeyte ghestilt, ende wel verclaert worden. Maer nu is daer sommighe Tyrannen raserye wel soo groot, dat sulcks niemant veroorloft en is, tenzy dat hy des doots perijckel wil verwachten.

Ende dit is alleenlijck daerom, dat wy dese wtuluchten ende alsulcke schijnbare Argumenten ofte redenen soecken: De welcke

1) D. i. Pierre Viret, die hier van Fol. 46 af nog altijd wordt aangehaald. Zijne geboortestad is Orbe in Waadtland.

nochtans de consciëntien, die in dese dinghen onseker staen, niet stillen, noch oock de Authoriteyt der godlijcker ende heyligher Schrift niet verminderen en connen: Wiens ghetuygenissen wy hierbouen verhaelt, ende teghen dese seer schadelijcke ende verderffelijcke Opinie voortghebracht hebben: Maer sy behouden ende beschuldighen al meer ende meer de herten der menschen inden dienst der Afgoden, diese beuestighen: soo verre yemandt de gantsche sake vlijtich insiet, en wel te rechte ouerleydt. Waert sake datmen de redenen ende het voorgheuen derseluer toeliete, soo en souden niet alleenlick de boose, verkeerde ende goddeloose superstition ende Afgoderye der Samaritanen, ende der Israeliten, die den Afgoden dienden, schijnen ghepresen ende toegestaen te mogen worden, maer oock der Heydenen ende oock der Turcken: bysonder om dieswille, datse altemael het Exempel ende een seker nauolginge der Vaderen des ouden Testaments, ofte // der ouder Kercken souden connen voorgheuen. [Fol. 51 c.]

Want van waer hebben doch der ouder Heydenen offerhanden haren oorspronck ghehad, dan van der Patriarchen offerhanden, ende wt het valsche, verkeerde ende onrechte nauolghen derseluer? Oorspronck der heydenscher Offerhanden.

Van waer is doch de Diluie ¹⁾, de maniere ende insettinghe des Offerens gecomen, dan van Adams gheslachte? Van waer anders na de Diluie dan van Noe ende zijnen Kinderen? Daerbeneuen hoeueel seden, manieren ende Ceremonien hebben de andere landen ende volcken vanden Joden ghenomen: ende sonderlinghe die volcken, by den welcken sy ghewoont ende verkeert hebben? Desghelijcks Mahomeths Alcoran, wt hoe veel stucken des ouden ende des nieuwen Testaments is het te hoope ghelapt? Hoe veel schoone sententien der goddelijcker ende heyligher Schrift, heeft hy (die valschelick verdraeyende) daer wt ghestolen? In summa: Wat isset doch anders dan een onbescheyden ende verwerrede tsamenlappinghe, wt sommige Capittelen der goddelicker ende heylicher Schrift, ende een onreyne stinckende tsamenspoelinghe, byna wt alle dwalinghen, Ketteryen ende godloose Opinions versamelt? ghelijck oock byna de Wetten ende leeringhen des Roomschen Paus? Waer wt des Paus wetten ende leeringhen ghemaeckt zijn.

Hoewel dat nochtans de Alcoran des Paus leere in desen deele te bouen gaet, dat hy de Afgoden ende Afgodendiensten niet soo openbaer en prijst, leert ofte toe en staet, als de Paus ende de Papisten, de welcke veel meer dinghen van de oude Heydenen ghenomen ende behouden hebben dan Mahometh. Waer in de Alcoran des Paus leere te bouen gaet.

Maer salmen nu daerom den Alcoran aennemen ende voor goet bekennen? Salmen oock dan daerom alle Ketteryen aennemen, Waer wt de Ketteryen gecomen zijn.

1) Evenzoo de tweede druk. Misschien moet men lezen: „vóór de diluie”.

[Fol. 51 d.] die // wt sommige tesamenschapselen, ende stucken der godlijcker ende heylicher Schrift (verdraeyt ende godloos verstaen) te samen ghenaeft ende gelapt zijn? My dunckt ghewisselick, dat sodanighe menschen, die de Misse toestaen, voor goet bekennen, ende daermee gemeynschap hebben, niet wijslicker, maer euen alsoo doen, alsof sy met alle de voorgheuoemde Ketteryen, hare Autheuren, Leeraers ende Verleyders, ghemeyschap hadden.

De Afgoderye is van Godt ende van zijnen Dienaren ghestraft.

De Leere der Libertinen en heeft geen schijn noch exempel der godsaligen.

In de Misse zijn seer veel Papistische dromen ende gedichtselen.

Nademaal nu die Offerhanden (die onder dat Israelitische volck, na het exempel der Patriarchen van den Afgodendienaren teghen het woordt des Heeren ghedaen zijn) van Godt selue, ende zijnen Propheten ende Apostelen (als bouen gheseyt is) sooseer ghestraft zijn, nademaal dat oock degene, die metten seluen ghemeyschap hadden, daerom soo verworpen ende verdoemt zijn: wat reden, bewijs, ofte schijnsel connen dan dese Libertinen voortbrenghen, daerdoor sy met alsulcken dinghen soudē moghen ghemeyschap hebben, die gheenderley schijn, exempel ofte nauolginghe der heylicher mannen Godts en hebben, maer wt den Joden, Turcken, oft oude Heydenen ghenomen zijn: ende openbaer in de heyliche Schriftuere, verworpen ende verdoemt zijn?

Fol. 52.

Ende men can ghewisselijck niet versaken, dat oock in de Misse, ende veel meer andere Papistische droomen ende ghedichten, seer veel soodanighe Ceremonien ingheset zijn, te weten, die noch van Godt, noch van zijnen Dienaren inghestelt en zijn: noch oock op eenighe autoriteyt der godlijcker ende heylicher Schrift, ghetuyghenisse eenigher Patriarchen, Propheten oft Apostelen ghefondeert en zijn. Want wat exempel connen // sy doch wt de heyliche Schriftuere voortbrenghen, daermee sy hare Beelden, Afgoden oft Reliquien, ende derseluer vereeringhe ende aenbedinghe connen bewijzen? Daerbeneuen, met wat ghetuygenissen der heylicher Schrift, bestaen doch hare aenroepinghen der verstoruen menschen? Van waer is doch die ghewoonte ende dat gebruyck ghenomen, de verstoruen menschen ofte Heylighen, als Goden, voor Patroonen, Aduocaten, Voorspraken ende Middelaers te hebben, dan vanden Heydenen ende van den Afgodendienaren.

Turcken in Afgoderie, zijn verdraghelijcker dan de Papisten.

De Turcken schijnen voorwaer hierin veel verdraghelijcker te zijn, want hoewel sy Mahometh voor een seker Prophete Gods houden, soo en vereeren sy hem nochtans niet voor eenen God, noch en houden hem oock voor gheen Patroon ofte Voorsprake. Maer van den Vagheuyere ende andere superstitionen, die sy, om de dooden te helpen, ghebruycken, wat behoeuen wy daervan hier wijder te segghen? Bysonder, dewijle wy, ende vele andere op andere plaetsen daervan geleert hebben, dat die maniere ende leeringe, oock vanden Heydenen afghecomen zy.

Also dan, nademael dat de Misse, den meesten deel veel wt soodanighe wonderlijke ende seltsame dinghen te samenghebacken ende ghelapt is, soo wilde ick wel, dat dese Libertinen by henseluen wilden ouerlegghen, ende in haer herte neerstich ouerdencken, hoe dat wy doch daerin mede connen bywesen, ende ons seluen euenwel van alle Afgoderye reyn ende onbesmet connen bewaren ende wachten? Dewijle daerin, ende in andere Ceremonien alle dingen soo seer verdoruen ende verkeert zijn, datter van den ouden oorspronck ende reynicheydt gantschelijk niet ouergeble-//uen en is: Ghelijckerwijs als oock in die Ceremonien niet ouergebleuen en was, met de welcke Jeroboam, Ahab ende andere diergelijke godloose Coningen ende valsche Propheten, Godt wilden eeren, by de welcke de Misse met rechte, can ende mach verghelen worden.

De Misse is wt veel wonderlijke dinghen tsamengelapt.

[Fol. 52 b.]

Daerom verwondere ick my van den ghenen, die henseluen wijsmaken, ende ons geerne sulcx voor goet wilden aanraden, datse hoewel sy daer mede by zijn, daerin niet bewilligen, die niet voor goet en bekenen, daerom gheene Afgoderye en doen, ia selfs geen wtwendige teecken der Afgoderye en geuen, etc. Want hoe connen sy doch versaken, dat de Misse in haerseluen een openbare ende wtgedruckte bewillinghe ende beuestinge begrijpt, daermede dat alle de gantsche leeringe ende godloose superstition des Antichrists bewillicht ende beuesticht worden, ghelijc datselue nu langhe te voren met veel ghewisse redenen vanden ghenen bewesen is, die daervan gheschreuen hebben? Ende wanneer sy nu mede inde Misse tegenwoordich zijn, so verre als sy gantschelijk geen teecken en gauen ofte bewesen, van sulcx toe te staen, ofte voor goet te bekenen: so verre als sy niet op eenigher wijze en deden, ghelijc de Papisten: ende dien Afgodt, die daer om hooghe opgheuen, ende oock wtghedragen wordt, gheene eerbiedinghe en bewesen, wie doch vanden Papisten, die daer tegenwoordich zijn, soude alsulcke menschen connen lijden ofte verdragen? En worden sy dan niet gedwonghen de aldergrouwelijeste verachtinghe ende lasteringen Gods die daerin bedreuen worden mede te prijsen? Ende nochtans doruen sy seggen dat sy gantschlick geen teecken van eenige Afgoderye en geuen. Hetwelcke indien sy niet en deden // so soudent sy doch den ghenen, derwelcker gonste sy begheeren te behouden, veel swaerlijcker verdoornen dan oft sy gantschelijk tot der Misse niet en quamen: sonderlinge ouermidts, dat sy om gheen andere oorsake daer toe en gaen, dan opdat sy hen behagen mogen: Hetwelcke sy geensins doen en connen, tensy dat sy met eenighe veynsinghe ende huychelie henseluen laten sien, ende alsoo bewijzen, dat sy soodanigen als de Papisten, mede willen gheacht zijn.

De Misse begrijpt in haer een openbare bewillinge van des Antichrists superstition.

Valsch voorgeuen der Libertijnscher gheesten.

[Fol. 52 c.]

Want sy en gaen daer niet henen om eenighe nutticheydt ofte

Dat de Libertinen in de Misse niet en gaen om daer eenige nutticheydt te krijghen.

eenige gheestelijke vruchten, die sy daer wt souden moghen vercrijghen, al ist dat sy oock van Christo, ende van der Vaderen insettingen voortbrenghen, ende segghen al wat sy oock willen:

Want wat is daer toch in de Misse, dat hen tot nutte oft salicheydt ghedijen can, oft sy en moeten oock te samen het fenijn mede nemen, dat in dat dinck hetwelcke een schijnsel der heylicheydt van hem geeft, gemenghet is? Bysonder, nademael sy hetghene dat sy veynsen in der Misse te soecken, veel beter ende bequamer sonder de Misse conden vercrijghen? Daerom besluyte ick, ende segge, dat sy daerin ende daerby niet en connen wesen, tenzy dat sy openbaerlijk betuyghen ende bewijsen, dat sy de Misse gantschelijk verachten, of sy moeten de Afgoderye die daerin is, te samen metten anderen prijsen ende toestaen.

Tegenworpinghe der Libertinen.

Maer dat sy seggen, dat sy vreesen in suspicie ende naedencken van godloosheydt te comen, sooverre sy niet mede in hare Tempelen ende Versamelinghen en gaen: Op dese teghenworpinghe is lichtelick ende claelrijk te antwoorden, hetwelcke wy tot hier toe willens behouden hebben.

[Fol. 52 d.]

Paulus vermaent ons voorsichtich te zijn int goede na te volgen.

2. Cor. 8. 20. 21.

Rom. 2. 17

Daer is groote onvoorsichticheyt alwaer God veracht is.

1. Pet. 4. 14

Paulus vermaent wel eenen ye//gelijken van ons, dat wy voorsichtich sullen zijn, ende beproeuen wat eerlijk, geen bestraffinge onderworpen en is, ende sulcx niet doen in teghenwoordicheydt aller menschen: Opdat wy niemandt een oorsake van erghernisse, ende om Godt te lasteren en gheuen. Maer wy en zijn niet recht voorsichtich int goede te doen, etc. wanneer wy des Heeren gheden ende instellingen scheynden, verachten ende bespotten, om den menschen te behaghen: anders en ware daer gheen soo groote boosheydt, daerin wy, om dier oorsaken wille, niet en soude mogen consenteren, die prijsen ende toestaen. Want wat schrijft de heyliche Apostel Petrus? Waerom werdt ghy ghehaedt? Waerom werdt ghy verdreuen ende geplaecht vanden ongheloouighen ende boosen menschen, dan omdat ghy niet mede en volget, ende alle grouwelijke boosheydt mede en bedrijft? Daerom, sooverre als wy vreesen (ghelijck wy met rechte wel behooren) dat wy voor gantsch godloos souden gheacht worden, soo laet ons onse Religie ende Ghelooue betuyghen met een onschuldich, vroom, oprecht ende Christelick leuen, met reyne, heyliche, cuysche seden ende manieren: Ende dan sullen wy die alle van leugen ende onbeschaemtheydt connen straffen, die ons met alsulcke grouwelicke boosheden ende sonden wilden beschuldighen.

1. Pet. 3. 12

Ende dat is oock den Raedt ende Leeringhe die de heyliche Apostel Petrus den Godtureesende vrouwen leert. Hy en raet haer niet dat sy met haren ongheloouighen mannen tot der Afgoden Tempelen, ende Offerhanden der Afgodendienaren gaen sullen:

Maer dat sy met heylicheydt ende vromicheydt des leuens daerna sullen arbeiden, dat sy haren Mannen Christo moghen winnen. Desghelijcks als de heyli-//ghe Apostel Paulus de dienstknechten vermaent, soo en vermaent hyse niet, indien sy onghelooighe, ende vander ware Religie verureemde Heere dienen, dat sy deselue mede totten Afgodendiensten sullen volghen: Maer dat sy hen getrouwelijck dienen, ende alsoo met hen leuen ende omgaen, Dat hare Heeren de Christelijcke leeringhe wt haer vroom leuen achtende, ghedronghen worden deselue leere toe te staen, ende te prijzen, opdat sy deselue Christo alsoo moghen winnen. Daeromme moetmen dese maniere ende reghel gantschelijck vast houden ende volghen. Want wy moeten dat sout der aerden, ende de lichten der werelt zijn. Ende het is van noode dat het Sout zijn cracht bewijse, ende dat onse woorden ende wercken (1) na den raedt des heyli-ghen Apostels Pauli met dat sout ghesouten zijn. Het is oock van noode, dat dat licht schijne ende lichte voor den menschen: Dat het op den Candelaer gheset zijnde, allen die in het huys zijn, lichten mach, ende onder de Koorenmate oft Bedde niet ghesedt en worde. Want een Stadt die op eenen Berch ghelegghen is, die en can niet verborghen worden.

Daerom, wanneer wy de Afgodendieners tot hare Ceremonien ende Afgoderye niet mede en volghen, ende daertoe niet en gaen, noch by zijn, so sullen wy neerstich zijn om andere dinghen te doen, die sy oock sullen moeten bekennen niet min recht ende goet te zijn, ia veel meer dan hare Diensten ende Ceremonien. Onse woorden ende wercken sullen alsoo ghestelt zijn, dat sy daer wt lichtelijcken connen verstaen, dat wy van Godt niet verureemt en zijn: Maer dat wijt gantschelijck, gheheel ende al verwerpen, verdoemen, voor grouwelijcke sonden ende boosheyt houden, dat teghen zijnen Goddelijcken wille strijdet.

Of wy al wel den Papisten niet en offeren, of wy oock den Sangers niet en gheuen, so laet ons den genen mededeylen die in ellende, droeffenisse, ende armoede leuen: ende laet ons alsoo datselue ghelt onder den armen ende noodtdruftighen wtdeylen, opdat de menschen sien ende claerlijck verstaen moghen, dat wy vele onnutte bespotters niet gelijk en zijn, die henseluen als Euangelische wtgeuen, ende vanden Euangelio vele snateren, ende nochtans dat Euangelium niet anders en beleuen, dan met des Paus Ceremonien, met den Papen ende haren offerhanden te verachten, te belachen, ende te bespotten. Ende willen daerom sonderlinghe Euangelische luyden ghenoeemt zijn, omdat sy den Papen niet en

Fol. 53.

2. Ti. 6. 1. 2.

Col. 2. 22

Tit. 2. 9

De geloouige moeten het licht, ende het sout der aerden zijn.

Mat. 5. 3.

Col. 4. 6.

Mat. 5. 35.

Mar. 9. 50.

Luc. 14. 34.

ende 8. 16.

ende 11. 36.

Marc. 4. 21.

Mat. 5. 14.

[Fol. 53 b.]

Christelijcke oeffeninge der Godsalighen.

valsche Euangelische.

Vele spreken vanden Euangelium sonder de vruchten des Euange-

1) Dit haakje staat in plaats van eene komma; evenals Fol. 54 c.

liums voort te gheuen noch en offeren, ende op alle daghen sonder onderscheyt brengen. vleesch eten, ende in summa, alsulcke een leuen leyden, dat sy de

Gal. 5. 13. Euangelische vrijheyte tot een grouwelicke vleeschlijke vrijheyte

1. Cor. 8. 9. maken, ende gantsch misbruycken, als openbare bespotters Gods,

ende der menschen, die Christum ghelijck hy te bekennen is, niet en kennen, te weten dat sy hem eeren, ende grootmaken souden

Hoe schade- in woorden ende wercken, etc. Voorwaer soo veel my aengaet, soo lijk dat de hebbe ick altyts alsulcke valsche Christenen veel meer ghehaet, vleeschlijke dan de sommighe simpele Papisten, die onwetende hare dwalinghen Euangelische volgen ofte doen. Want dese valsche Euangelische vleeschlijke menschen zijn.

Ro. 14. 1. 2. des Euangeliums een oorsake gheuen om te schelden, ende te las-

1. Cor. 8. 4. teren: de onwetende ende eenuoudighe lieden ergheren, oft een

2. Cor. 11. 29. [Fol. 53 c.] aenstoot gheuen ende alsoo de waerheyte Godes // verhinderen ende

ophouden. Maer deghene die Christum warachtelick kennen, van dien en is gheen twijfel, of sy en sullen soo heylich, godtureesende ende soo vroom leuen, alsulck een beleeftheydt ende sedicheydt in woorden ende wercken bewijzen, dat sy hare wederpartie daermede dwinghen te bekennen, dat Godts beeltenisse in hen schijnt, ende dat sy voorwaer gheen goddeloose lieden en zijn, die Godt niet en dienen noch niet en vreesen.

Hoewel de Propheten, Apostelen hare Discipels, ende vele godtureesende Christenen menichmael beschuldicht zijn, dat sy Godt lasterden, ende alle Religie ofte Godsdiensten verachteten ende versmadeden, te weten, omdat sy de Afgodendiensten ende Afgoderye verwierpen, straffen ende verdoemden: soo en hebben sy nochtans daerom tot de versamelinghen, ende diensten des Afgodendienaren niet gegaen, opdat sy dese beschuldighen mijden ende ontgaen mochten: Want sy hebben veel lieuer ghehadt als Ketters, Oproeders ende Muytmakers valschelijck vanden menschen geacht te wesen, dan by God sodanighe te zijn. Ende hoewel dat sy om der godlooser menschen beschuldighen valsch te maken ghenoech bewesen met hare leere ende oprecht leuen, dat sy veel andere, dat is, veel vrome lieden waren dan sy van de onbeleefde ende boose menschen geacht waren, So en hebben sy nochtans daerop niet veel ghepast, dat sy alle menschen souden behaghen ofte ghenoechdoen, bysonder den onreynen, godloosen menschen ende vyanden des Euangeliums: Want sy wisten seer wel, dat het geensins geschieden conde: Maer dit hebben sy geacht ghenoech te

De Godtureesende mannen Gods en achten op de lasteringhe der menschen niet.

[Fol. 53 d.] zijn, dat sy Godt ten eersten ende // vooral (so veel sy na menschelicker swacheyte connen) mochten ghenoechdoen ofte behaghen: Daerna denghenen, die alsulcke lieden waren, datmen op hen wat behoorde te achten, ende by den welcken recht,

reden ende billickheydt, wat authoritydts ofte wat aensiens hadden.

Voort soo is ons oock een exempel voorghestelt in den Christenen die te Jerusalem waren, hoe dat wy alsulcke beschuldighen ende achterclappen connen schouwen ende mijden. Want dese hadden hare versamelinghen ende huysen, ende hadden een geheel verscheyden maniere des leuens, van allen andere inwoonders binnen Jerusalem, die nochtans henseluen oock als de alderheylichste ende aldergodturuchtichste onder allen menschen te zijne, voorgaen ende achteden: ghelijck de Pharizeen, etc. Derseluer Christenen gelooue, liefde, vroom, heylich leuen ende wandel was oock so groot, dat alle menschen hen daerouer seer verwonderden ende vreesden, ende oock niet en dorsten henseluen daerby gheuen. Also wanneer wy derseluer ouder Christenen manieren nauolghen, soo veel wy ymmers connen, soo sullen wy onse wederpartyen ende benijders, ofte lasteraers den mondt lichtelicken toestoppen, ende oock seer lichtelijck alsulcke erghernissen ontgaen, die wy soo seer vreesen: ende en sullen nochtans euenwel met den Afgodendienaren gheen ghemeyschap hebben.

Soo verre als nu yemandt hierteghen wilde antwoorden ende segghen, dat sy alle gheen Propheten, Apostelen ofte Leeraers en zijn, ende dat het aller menschen Officie niet en is, alle boosheden, feylen ende misbruycken te straffen, ghelijck sy pleghen te // doen: Dat ware te vergehefs, ende als niet gheseyt. Want hoewel wy alle niet alsulcke Ampten en hebben als de Propheten, Apostelen ofte Leeraers hadden ende noch hebben, soo ist nochtans allen menschen geboden, dat wy dat sout der aerden zijn, ende dat licht des werelts, soo veel als eens yeghelijcks officie ende beroepinghe eyscht ende aengaet: Ende dat wy int midden der duysternisse, ende derghenen die kinderen der duysternissen ghenoeemt worden, als Lanteernen ende lichten schijnen sullen: Dat wy dan oock daerbeneuen alle rechte ergernisse schouwen ende mijden sullen, ende niemandt alsoo in eenighe alsulcke erghernisse leyden: ghelijck wy soowel vanden Heere Jesu Christo selue, als wt des Apostels vermaningen gheleert ende onderwesen worden.

Daerenbouen, hoewel het niet eens yeghelijcken mensches Officie en is, openbaer inder Kercken ende Versamelinghen te leeren, ende de gheessel in de handt te nemen, om de Coopers ende de Vercoopers wt te drijuen, ghelijck als Christus eertijds deselue wt den Tempel te Jerusalem ghedreuen heeft: Ofte oock de Afgoden neder te smijten ende wt te roeyen, ghelijck wy lesen, dat Ezechias, ende Josias voormaels die Afgoden wtgheworpen ende vernielt hebben. Maer dat sy vander Christelijcker Ouericheydt wt

Versamelinghe der Christenen in de huysen. Act. 2. 1. ende 4. 23.

De vromicheyt des leuens der Christenen die te Ierusalem waren. Act. 5. 11. Hoemen den wederpartyen den mondt alderbest toe stoppen sal.

Fol. 54.

Een yegelick moet in zijne beroepinghe dat sout ende licht der werelt zijn.

Mat. 5. 13. 16.

1. Pet. 2. 12.

Mar. 9. 50.

Luc. 14. 34.

Mat. 18. 6. 7.

Rom. 14. 15.

1. Cor. 8. 11.

Het en is niet een yeghelijcks ampt te leeren ende de Beelden wt te roeyen.

Joan. 2. 15

Mat. 21. 12

Mar. 11. 15.

plicht hares Officien behooren omghesmeten ende wtgheroeyt te worden ¹⁾: Nochtans en isset gheenen Christenen gheoorloft oft toeghelaten, valsche Leeringhe oft Afgoderye te leeren, oft in eenigher maniere deselue toe te staen ende te prijsen. Maer een yeghelijck behoort veelmeer daervan eenen grouwel te hebben, ende neerstich // te zijn om andere daer af te trecken oft daervan te brenghen, ende sonderlinghe, deghene die hen aldermeest aengaen, toebehooren ende beuolen zijn, ende alreede in sommige dinghen de christelijke Religie ende het Ghelooue bekennen ende belijden. Want deselue Afgoderye altijts te verswijghen, ende alsoo duyster ofte heymelijck te draghen, schijnt byna soo veel te wesen, als Godt openbaerlijck te verloochenen ofte te versaken. Maer men behoort veelmeer met wtwendighe oft wterlijke teeken en te be-

Luc. 19. 45.
2. Reg. 18. 4
ende 23. 5. 6.
7.
Deut. 7. 5
Die Beelden
moeten van
der Oueric-
heyt afgewor-
pen zijn.
Valsche lee-
ringhen moet-
men neerste-
lijck schon-
wen.

Het officie der
Vaderen des
huysgesins te-
ghen denge-
nen die hen
beuolen zijn.

Abraham
werdt ghepre-
sen omdat hy
zijn huysghe-
sin in de vree-
se Gods on-
derrichte.
Gen. 18. 19
ende 22. 3
ende 22. 17.

[Fol. 54 c.]

Eze. 34. 2. 3
ende 13. 3.
Ier. 14. 13.
ende 25. 1.
Mich. 3. 5.
Dese senten-
tie Ezechielis
moet een ye-
ghelijck wel
waarnemen.
Eze. 33. 6.

oock tot den Ouderen, Vaderen des Huysghesins, ende // allen menschen gheseyt, den welcken andere te versorgen beuolen zijn, etc.

Daeromme die onder den Papisten de sorghe des volcx, de officien, de Priesterdommen, de Vicariaten, etc. hebben, wat sullen sy doch op dese sententie Ezechielis connen antwoorden? Name-lijck sooverre als yemandt van den ghenen die ons beuolen zijn, door onse schuldt verloren werdt ende steruet, dat dan zijn bloedt van onsen handen sal gheeycht worden? Ende wat onschuldighen sullen sy eyndelijck voor God connen voortbrenghen, dewijle sy

1) Is dit eene afkeuring van den beeldenstorm?

2) Er staat in het origineel „beuelen”. Zoo ook in den tweeden druk.

niet alleen ghesweghen en hebben, maer oock met haer stilswijghen ende huychelen der anderen dwalinge ende onwetenheyt ghesterckt ende onderhouden hebben? Want al en zijn wy oock totter bedieninghe des woordts ende der Sacramenten niet beroepen, soo moeten wy doch euenwel den Heere ghehoorsaem zijn, die dat gantsche volck (¹) niemandt wtghenomen, soo menichmael vermaent: dat sy zijn Wet ende woordt haren kinderen ende nacomelinghen sullen leeren, in allen plaetsen dat schrijuen, ende dat op den arme, oft aen hare handen als een teecken draghen. Alsoo staet daer oock van het Paeschlam: Als v dijn sone hierna vraghen sal, seggende: Wat is doch dat? So sult ghy hem vertellen, de wonderlicke wercken dijnes Heeren dijnes Gods, ende oock de oorsaecke, waerom God dat Sacrament ofte verborghentheyd ingeset heeft, etc. Nu vraghe ick dan, of onse kinderen met ons in de Misse waren, ende daer de wonderlicke manieren saghen: soo verre als sy ons daerop vraechden: wat soudén wy hen connen antwoorden? Hoe sullen wy dat ghebot Pauli connen ghehoorsaem // zijn? So menichmael als ghy van desen broode etet, ende wt desen beker drincket, soo sult ghy den doot des Heeren vercondighen totdat hy come. Hoe sullen wy den doot des Heeren vercondighen, oft hoe sullen wy die onsen kinderen ende naecomelinghen leeren vercondighen, soo verre als wy mettenghenen om gaen, die desen doot vertreden, verwerpen ende verachten? Wy moeten nochtans euenwel dese gheboden ghehoorsaem ende onderdanich zijn, ende eenighe belijdinghe onses Gheloofs ende Religie bewijzen: Want dat wilt de heylighe Apostel Paulus met dese woorden van ons hebben. Maer nu ist ymmers seker ende ghewis, dat in de Misse recht contrarie van hen gheschiedt, ende dat de ghene die in de Misse teghenwoordich zijn, de doot ende dat bitter lijden Christi versaken: daer sy nochtans deselve doot behoorden te belijden, ende te vercondighen, ende Gode van herten seer daervoor te dancken. Daeromme en can alsulcken Auondtmael gheen Eucharistia, dat is, een dancksegghinghe ghenoecht worden: Ende en isset oock gheenssins, etc.

Deut. 11. 19.
ende 4. 10.
ende 6. 1.
ende. 31. 11.
Exo. 12. 26.
Iosue. 4. 21.

De ouders moeten oock hare kinderen wt de misse houden.

[Fol. 54 d.]

1. Cor. 11. 26.
Act. 1. 11.

De ghene die in de Misse gaen, versaken de doot Christi.

Dewijle wy nu van desen dinghen oueruloedich ghenoech gheseyt hebben, so en salt niet swaerlijck zijn te sien ende te oordeelen, hoe verre dat wy by den Wtuaerden, Begrauenissen der dooden, Maenstonden, Jaergetijden, etc. zijn moghen. Want ten eersten ende vooral en connen wy niet wel daerby zijn, of wy moeten oock mede inde Misse zijn. Ende nu hebben wy voren gheleert met wat consciencie dat yemandt inde Misse zijn mach.

1) Dit haakje staat in plaats van eene komma; evenals Fol. 53 a.

Fol. 55. gaet, soo en can hy nochtans inde be-//grauenissen ende wtuaerden niet by zijn, of hy moet der Papisten opinie vanden Vaghevyere mede toestaen: met de welcke Opinie de cracht ende vrucht des bloets Christi (dat alleen het ware vagheuyter onser herten is) de kracht zijns doots ende lijdens niet min te niete ghedaen en wordt, dan in de Misse. Want nademael de Papisten de wtuaerden, etc. daerom doen, dat sy de sielen daermede willen helpen ende verlossen, so en isser geen twijfel of degene die haer navolgen ende onderschrijven, dat is, staen mede toe de grouwelijcke superstition ende Afgoderyen met hare teghenwoordicheyt: sonderlinge oock nademael sy eertijds indeselue opinie gheweest zijn, de welcke sy noch niet bewesen en hebben, dat syse nu verwerpen ofte niet en geloouen. Also dan indien degene die de waerheyt weten, alleen om dier oorsaken wille daerby zijn, dat sy die suspicie mogen schuwen die van hen opgeresen was, namelijk, dat sy dat Vageuyter, de offerhanden, de gheboden, ende diensten voor de

Die hen in die dooden verwerpen ende verachten: so en canmen niet loochenen of sy en zijn oock om deser oorsaken daerby, te weten, om Christum openbaerlijk te versaken.

Soo verre als sy nu segghen, dat sijt alleenlijk om die beleeftheyt ende eerbaerheyt wille doen: soo moetmen nochtans weten, dat alsulcke beleeftheyt ende eerbaerheyt voor eenen Christen mensche al te onbehoorlijk is, die niet en can bewesen ofte onderhouden worden sonder versakinghe ende verwerpinghe Christi, wiens glorie ende eere wy (door zijn ghenade) behooren hooger als duysent dooden te achten, indien wy anders soo veel dooden lijden konden. Want nademael wy Vader, moeder, broeder, suster,

[Fol. 55 b.] wijf, // kinderen, huys ende hof, ia onse eyghen leuen te verlaten ende te haten gheboden zijn om Christi wille, om hem te volghen, ende zijnen naem te belijden, soo ist ymmers veel noodigher ende behoorlijcker, alsulcke eerbaerheden te verwerpen ende te verlaten.

Want Christus ende zijn Apostelen hebben ons lange te voren vermaent ende gheleert: ist dat wy den menschen noch willen behaghen, dat wy Gods dienaers, niet zijn en kunnen: ende dattet niet gheschieden en can, dat ons de werelt mach liefhebben, oft wy moeten vande werelt zijn. Daerom ist een dwaes dinck, datmen met alsulcke dinghen, die Christo contrarie zijn, den menschen wil behaghen ende dienstelijk zijn, ende dan noch euen wel Christi discipel blijven.

Alle beleeftheyt die tegen nieren van eerbaerheden, beleeftheden, etc. die niet en kunnen ghehouden worden sonder ghemeynschap te hebben metten Afgo-

Niemandt en
can hem by de
begravingen
en de wtuaer-
den der Papis-
ten vinden
ten sy dat hy
met eenen
haer Vage-
uyter toestae.

Act. 15. 11.

1. Cor. 6. 1.

Ephe. 9. 8.

Waerom dat
de wtuaerden
van den Pa-
pisten gedaen
werden.

Die hen in die
wtuaerden la-
ten vinden,
versaken
Christum

openbaerliick.

Christi eere
moeten wy
voor al hooge
achten.

Mat. 10. 37

Luc. 14. 26.

Wie den men-
schen soect te
behaghen die
en can Gods
dienaer niet
zijn.

Gal. 1. 10.

Ioan. 15. 19.

Iac. 4. 4.

Alle beleef-
theyt die tegen
die eere Godes

den dienaren in hare Afgoderye, in het getal der middelmatigen oft strijdt, moet
vrijen dingen niet setten en mach: datse ooc gheenē Christen mensche men laten
gheoorloft en zijn, ende soo hooghe niet en zijn te achten, dat sy met varen.
verloocheninghe Christi van yemant soudē moghen ghehouden worden.

Nademael wy nu oueruloedich ghenoech bewesen hebben, dat niemandt sonder Afgoderye tot de versamelinghen der Afgodendienaren mede toegaen of by zijn en can, dat hem ooc niemant met zijne teghenwoordicheydt veynsen en mach hare Afgoderyen toe te staen ofte te prijsen, tensy dat hy openbaerlijck te kennen gheue, dat hy deselue gantschelijck niet toe en staet, noch voor goet en bekent: nadat wy oock bewesen hebben, dat // der Pa- [Fol. 55 c.]
pisten Afgoderye gheensins meer te verdraghen oft te lijden en is, dan der ouder Heydenen Afgoderye: soo willen wy hierna bewijzen, dat dier menschen opinie, die daer segghen datmen wel huychelen, veynsen, ende inder Afgodendienaren offerhanden, ende diensten teghenwoordich zijn mach, veler ouder Ketteren opinie ghelijck is: ende vanden Vaderen of Kerckendienaren verdoemt, verworpen, ende met Godes woort wederleydt is.

Ten eersten willen wy voorstellen den valschen Propheet Elsaïum De Leere van-
een Jode, die ten tijden des Keyzers Traiani na de toecomste ¹⁾ den valschen
onses Salichmakers gheweest is: ghelijck Epiphanius van hem schrijft. Propheet El-
Dese seyde, dattet gheen sonde te achten en was, soo verre als saius.
yemant ten tijden als de Tyrannen de Christenen veruolchden
ende doodden, de beelden aanbade, ende denseluen oock eere be-
wesen, indien hy dat alleen niet van herten en dede, etc. Hy
leerde oock seer grouwelijcke lasteringhen teghen den Sone Godes
Jesum Christum onsen Salichmaker, den welcken hy alleenlijck
metten naem bekende ofte noemde, ende seyde, dat hy alleen een
sekere Goddlijcke ofte Hemelsche kracht was, een geschapene
Creatuere, die altijds verscheen ende was: Die eerst in Adams
Lichaem gheschapen was, ende dat wederom aennam, als hy wilde,
ende dierghelijcke grouwelijcke lasteringhen Godes ende onses
Heeren Jesu Christi veel meer, ghelijck de vrome oude Bisschop
van Constantia in Cypren Epiphanius van hem schrijft. Hij hadde
oock een bysonder Lasterboek te hoope ghelapet, (ghelijck ghe-
meynlijck alle Kettērs ende verleyders plegghen) // vol van zijne [Fol. 55 d.]
eyghene droomen ende zijns verleydenden Lijbertijnschen Geests
ingheuinghen: ende seyde, dattet hem van den Hemel gheopen-
baert ende inghegheuen was, etc.

1) Deze verwisseling van „komst” en „toekomst” spruit misschien hieruit voort, dat „adventus Domini” (Vulg.) o. a. Jak. 5:8 de toekomst des Heeren beteekent, elders, b. v. Mal. 3:2, geacht werd de komst van Jezus op aarde aan te duiden.

Dese Ketterye en hebben andere Kettters die voor hem waren, ende oock die na hem ghecomen zijn, met hare decreten ofte wetten niet alleenlijk beuesticht, maer hebben oock noch andere veel seltsamer ende veel veruloecter grouwelen daerby ghedaen: als Simon de Touenaer, Basilides, Carpocrates, ende Valentinus. Want dese Simon leerde ende gheboot den ghenen die in hem gheloofden (ghelyck Theodoretus seydt in zijn eerste boeck van de fabulen der Ketteren) dat sy de dreygementen van Godes wet, ende strafinghen ouer de sonde daerin beschreuen, niet vreesen en soudē, noch eenichsins daervoren verschriet zijn, maer dat sy als vrije ofte Libertijnen soudē doen al wat sy wilden, opdat sy niet door goede wercken, maer door de ghenade alleen soudē salich worden, ende dat eeuwige leuen vererijghen, etc. Dat laetste dat hy seydt, door genade, is wel waer, soo verre als dat ander vleeschelijc ende grouwelijc wesen daervan wechghenomen ware, ende vromicheydt, heylicheyt ende gherechticheydt des leuens recht na Godes woort ende na zijnen alderheylichsten wille, daer wt volchde.

Basilides leerde ende gheboot zijnen aenhanghers, dat sy vrijmoedichlijc soudē den Afgoden offer eten, ende alle verboden wercken vrijmoedichlijc bedrijuen sonder eenich onderscheydt. Want hy was indeselue opinie daerin Carpocrates was, die daer leerde dat die dinghen alleenlijk door den waen ofte meyninghe, ende niet

Fol. 56. in der // waerheydt goedt oft quaedt waren: dat is, die het quaet

Carpocratis waende, meynde oft achte quaedt te zijn, dien was het quaet, etc:

Leere. Ghelijc ende datmen alsoo alleenlijk door den ghelooue ende liefde salich

de bouen genoemde Libertinen ooc leeren, ende dat werdt: ende daerom dat alle andere dingen middelmatige ofte vrije

of meynen gebruycken. dingen waren, die alleenlijk na der menschen waen ofte meyninghe goet oft quaedt waren: maer datter niet van naturen oft

Wat de Valentinianen gheleert hebben. van hemseluen quaedt en was. Deselue godloose veruloecte leeringhe leerden, oock de Valentinianen (van Valentino haren Leeraer ofte verleyder alsoo ghenoeemt). Want sy seyden, dat sy alleenlijk

wt de wetenschap salich waren, ende daerom de wercken niet en behoefden, dewijle dat de wetenschap alleen totter salicheydt ghenoech was. Ende daerom die by hen de alderuolcomenste ende

heylichste waren, die bedreuen vrijmoedichlijc sonder eenighe vreesē, alwat in Godes wet ende woort verboden is. Want sy ver-

eerden ende onderhielden mede der Heydenen Feesten, ende aten der Afgoden offer: dienden der oncuysheydt, deden alles wat hen

luste ende behaechde, ende dorsten also sonder onderscheyt al hetgene dat quaedt ende boos was, bedrijuen. Och of daer onder

den ghenen die huydendaechs des Euangeliums beroemen, ende hemseluen so seere inden mont hebben, so vele nauolgers deser

grouwelijcker Ketteryen niet gheuonden en worden, de welcke seer

schandelyck, Godes gauen misbruyckende, henseluen onder het dixel van wetenschap, van ghelooue ende liefde, alle dinghen vrij te zijn achten. Maer laet ons wederom tot Elsaïum comen. Dese opdat hy andere lieden soo veel te beter mochte tot zijne dwalinghe ende // ketterye brenghen, so en schaemde hy hem niet, [Fol. 56 b.] dat exempel des Priesters Phinees wt den gheslachte Leui ende Elsaïus gebruyckt lischeit om aenhanghers te krijghen. Aarons voort te brenghen. Item van eenen sekeren anderen Phinees, den welcken hy seyde dat hy inden tijdt der gheuanckenisse, Dianam aengebeden hadde, ende alsoo by den Coninck Darium de doot ontcomen was. Maer met wat grondt der heyligher Schrift comen doch dese ghetuyghenissen ouereen? ofte waermede worden sy beuesticht? Ist dat hy dien Aaron meynde, dewelcke een broeder Moyses gheweest is, ende dien eersten Phinees Aarons Sone, den welcken so grooten lof, eere ende prijs in de Godlijcke ende heylighe Schriftuere ghegheuen werdt om zijne sonderlinghe groote vyericheydt ende om zijne groote liefde tot Godt, ende zijne groote neersticheydt die hy dede om Godts glorie te verbreyden ende voor te staen. (Hetwelcke hy met den Hoereerders doot te slaen bewesen heeft.) Soo zijn hem dese ghetuyghenissen der godlijcker ende heligher Schrift, openbaerlijck ende stracks teghen, want wy en lesen nerghens in de heylighe Schrift, dat Aaron de Afgoden vereert heeft, ten ware dat yemant het gulden Calf voorworpe, om daermede zijn sake een schijnsel ende verwe voordien menschen te geuen. Maer en straft de heylighe Schriftuere Aaron daerom niet claerlijck? niet dat hy nochtans dat Calf aenghebeden hadde, ofte de knyen daervoor ghebogen, maer omdat hijt ghegoten ofte gemaect hadde: hoewel hy nochtans datselue ghedaen hadde wt vreesse des oproers, ende meer om het volck te stillen, tot dat Moyses wedercomen soude, dan door eenigen lust tot Afgoderye. Maer de Afgodendieners die dat vereerden, hoe swa-//ren straffe hebben sy om hare boosheyt geleden? Soo veel nu Phinees Aarons soone aengaet, van dien ist verre, dat hy oyt eenige Afgoderye soude bedreuen hebben. Want de Afgoderye die met Baal-Peor te eeren, bedreuen was, heeft hy te samen met de hoererie seer swaerlijck ghestraft. Dat ander exempel van den anderen Phinees, is ghelogen, versiert, ende van selfs bedacht. Ende oft al schoon warachtich ware, soo en can het doch met gheen Schriftuere beuesticht worden: ende en is niet weerdich na te volghen. Daerom ooc Ephiphanus, dese schadelijcke ende goddloose Opinien verdoemende, seyt also: Hy heeft ghelogen teghen de waerheydt: Ten

Aaron.
Nu. 25. 7.
Mat. 2. 26 1).
Phinees ijuer
gepresen.

Aaron en
heeft de Afgoden niet vereert.

Exodi. 32. 4.
5.

Psa. 106. 19.

Phinees de
sone Aarons
en heeft geen
Afgoderye
bedreuen.

Num. 25. 5.
Exo. 32. 27.

[Fol. 56 c.]

Wat de Bis-
schop Epipha-
nius van den
Ketter Elsa-
ium schrijft.

1) In het origineel: „M at.2. 26”. Welke tekst wordt bedoeld, is niet te raden.

eersten, omdat hy leerde Godt te verloochen, ghebiedende dat-
 men behoorde met veynsen ende huychelen, der veruloecker Af-
 godischer Offerhanden deelachtich zijn, ende gemeynschap daer mede
 te hebben: Ten anderen, omdat hy de toehoorders bedrooch, lee-
 rende ende ghebiedende het ghelooue met den monde te versaken,
 segghende dattet gheen sonde en was. Daerom dat oock Ephipha-
 nius ten laetsten beslydt ende seyt: dat hare sieckte ende grou-
 welijcke dwalinghen niet te helpen, noch te ghenesen, maer gantsch
 desperaet ofte verloren is. Want ghelijck Epiphanius daer seyt:
 Sooverre als den mond die de waerheydt belijdt, totter loghen
 ghewendt wordt, wie en soude niet gheloouen, dat sy een verkeert
 ende bedrieghelijck herte hebben? nademael dat de Goddelijcke
 Ro. 10. 10 ende heyliche Schrift door den heylichen Gheest openbaerlick alsoo
 wtspreect ende claerlick bewijst: Metter herten gheloofmen totter
 gherechticheydt, maer met den mond gheschiedt de Belijdinghe
 [Fol. 56 d.] tot der salicheydt? Siet // dit zijn Epiphanijs woorden, dit is zijn
 vonnisse ende oordeel, daermede hy de godloose ende veruloeckte
 Opinien, volghende de leeringhe ende de waerheydt der ouder
 Kercken, niet alleenlijck en verwerpt ende verdoemt, maer oock
 openbaerlijck te kennen gheeft, hoe geheel ende gantschelijck dat
 die Opinie ende wtlegginghe der grouwelijcker Libertinen, die nu
 by onsen tijden opgestaen zijn, teghen de goddelicke ende heyliche
 Schriftuere strydet: Te weten, van den tweenuoudighen gheest Elie,
 2. Reg. 2. 9 den welcken Eliseus begheerde, dat hem dien ghegeuen soude wor-
 den. Waervan de ghemeyne ouersettinghe alsoo heeft: Ick bidde
 De dobbel oft tweenuoudighe geest Elie hoe valschelick de
 Libertinen dat nu voor- geuen.
 Syr. 2. 14 Een dobbelhartich man is onghestadich in alle zijne weghen. Ende
 Iac. 1. 8 Cap. 4. 8. Reynicht de herten ghy dobbele van herten. In welke
 ende 4. 8 plaetsen dat woordt, te weten, dobbel niet tot lof ende eere, maer
 1. sam. 18. 21 voor sonde ende schande ghenomen ende verstaen wordt. Want
 dobbel van herten ende dobbel van ghemoedt, worden ghenoomt
 de archlistighe, schalcke, ende boosdadighe mensen, inden wel-
 cken geen standtuasticheydt, vromicheyt, eenuoudicheydt ende op-
 rechticheydt van herten en is. Ende alsulcke schalcken houden de
 Libertinen veel perfecter ofte volcomender, dan de andere; den-
 welcken de boosheydt deucht is: die oock niet alleenlijck het onder-
 scheydt tusschen der boosheden, maer oock // tusschen de duecht
 Fol. 57. DeLibertijnen ende der boosheydt gantschelijck wecnemen, achtende datter gheen
 achten dattet sonde meer en sy, dan na den waen ofte meyninghe der mensen,

dat is, soo wanneer de menschen eenighe dingen voor sonde achten. Daerom en is hen de tweeuoudighe Geest Elie niet anders, dan een valsch, listich geest die anders metter herten denct, dan de mont spreeckt: die hemseluen (gelijc Vertumnus ende Protheus, de Goden by den Heydenen) in alderley ghestalten can veranderen: ende alderley verwen aennemen, gelijk Polypus die visch met vele voeten, de verwe des gronts oft der aerden altijts aenneemt daer hy op coemt. Want nademael sy andere menschen nauwelijck weerdich en achten dat sy voor menschen souden ghehouden worden, maer deselue lieuer voor honden achten: Wat can hen doch verhinderen, dat sy alle menschen met alderley manieren die hen moghelijk zijn, niet en bespotten, ia Christum selue onder dit dexel niet en belachen ende bespotten?

geen sonde en is, dan datmen voor sonde houdt.

Wat den Libertijnen de tweeuoudighe Gheest Elie is. 2. Reg. 2. 4. 9.

Vertumnus. Protheus. Polypus.

Voorwaer het is grootelijcx te verwonderen dat Eliseus om alsulcken Gheest (als sy segghen) soude ghebeden hebben, dewelcke niet een Gheest Godes, maer des Satans is: niet der Schapen Christi, maer der Vossen, des Duyuels, met der welcker manieren geen dinc soseer en strijdet, als der schapen ende der duuen simpelheydt met der serpenten wijsheyt vereenicht zijnde, de welcke Christus van den zijnen eyscht. De meyninghe ende het verstant Elisei is ghewisselijc veel anders gheweest. Want hy en heeft niet begheert, dat hem eenen veranderlijcken, onghestadigen, loogenachtigen ende bespotteden geest gegeuen werde: Maer hy heeft begheert, dat de cracht van Godes Geest die Elias zijn meester ghehadt hadde, // met een tweeuoudich ofte dobbel deel dat is, met veel meerder mate bouen anderen hem mochte ghegeuen worden. Want de Hebreusche woorden luyden alleleens alsoft hy seyde: Ick bidde, laet doch een tweeuoudich deel, oft de twee deelen dijnes Gheests in my zijn: ghelijck oft de Gheest in drye deelen ghedeylt ware, ende dat hy dan de twee deelen daervan begheerde te besitten. Want het schijnt, oft hy so wtnemende heerlicheydt des Geests niet en dorfte begheeren, als Elias bouen allen anderen gehadt hadde: maer een cracht die wat minder was, met dewelcke hy nochtans de andere Propheten mochte te bouen gaen. Ende dat dit de rechte sin ende meyninghe deser plaetsen is, dat can met vele ghetuyghenissen der Heyligher Schrift bewesen worden. Want ten eersten, dewijle corts daerna volcht, hoe dat Eliseus dat water des Jordaens met Elie mantel van een ghedeylt heeft, ende daer door ghegaen is, soo wordt daer claerlick mede bewesen, dat hy met deselue Goddelicke cracht begaeft gheweest is, met dewelcke Elias een weynich te voren datselue ghedaen hadde, byna op eenen sin, ghelijck de Enghel van Joanne de Dooper te voren seyde, dat hy inden Gheest ende cracht Elie comen soude. Also ghebruyckt oock Moyses deselue maniere van spreken, daer hy leert, dat

Libertijnen des Duyuels vossen. Mat. 10. 16 Luc. 10. 3.

Op wat meyninge dat Eliseus den tweeuoudighen Geest Elie begheert heeft. 2. Reg. 2. 8

[Fol. 57 b.]

2. Reg. 2. 14. Eliseus bedect het water des Iordaens met den Mantel Elie, ende wert van een gedeylt. Luc. 1. 17. Matt. 3. 2. Marc. 9. 12. Mala. 4. 6. Deut. 21. 17.

sy den eerstgheborenen sonen een dobbel (oft tweeuoudich) deel des erfgoets gheuen soudē. Maer laet ons wederom tot Epiphanium comen.

[Fol. 57 c.] Epiphanius leert, hoe datter een gheleert ende verstandich man, met namen Theodotius, om des gheloofs wille in de gheuanckenisse gheworpen was. Maer hoewel hy een sonderlinghe gheleert man was, soo en heeft hy nochtans Christum // niet beleden ghelijck de andere die met hem gheuangen waren. De welcke oock verstandichlijck seer sware tormenten ende martelisatie om Christi wille geleden hebben, daer hy Christum so schandelijc versaecte. Ende als zijne vrienden ende bekenden hem dat gemeynlic voorwierpen ende verweten, so heeft hy hen ten laetsten geantwoort, dat hy God niet versaect en hadde, als hy Christum versaecte: Maer dat hy een mensche versaect hadde. Ende van dien tijdt af (om zijn eere wederom te vercrijghen, ende de schande der verloocheininge te ontgaen) soo heeft hy de Godheyt Christi begonst te versaken, ende te drijuen dat Christus niet anders, dan een puer mensche en was. Deselue is de Prince ende Autheur van de Ketterye der Theodotianen geweest, de welcke daer van desen naem geeregē hebben, omdat sy zijne opinie ende Ketterye nauolchden.

Theodotius
versaect de
Godheyt
Christi.

De ketterye
der Theodo-
tianen is van
Theodotio ge-
sproten. Gods
rechtueerdich
oordeel ouer
dengenen die
Gods eere ver-
laten ende
huychelen.

Mat. 26. 74
Mar. 14. 68.
Luc. 22. 57.
Ioan. 18. 17.

[Fol. 57 d.] Wy sien dan hier een wonderlijc oordeel ende straffe Godes, ouer dengenen, die om haer eere te behouden ende onschult in haren sonden te soecken, oock datgene ontschuldigen ende verdedigen doruen, dat stracx ende openbaerlijc tegen God strijdet. etc. Daerom als wy alsulcke exempelen aensien, ende oock derghener die de waerheyt die sy eens bekend hebben (door de straffe der huychelic daarmede dat se God straft) niet alleenlijck niet en belijden, maer oock ten laetsten haten, verraden ende veruolgen, so moeten wy seer neerstich toesien ende vreesen, dat ons oock hetselue niet ouer en come: Want oock de heyliche Apostel Petrus door het verswijghen soo verre quam, dat hy zijnen Heere ende Meester Christum Jesum so schandelijc versaecte, welck exempel, ende aller anderen nu verhaelt, ons altijt behooren voor oogen te zijn, ende ons te waerscouwen, dat wy ons ooc hedensdaechs door // dese Libertinen in alsulcke verderffenisse ende sonde niet en laten brengen: dat wijt voor geen sonde en achten onsen Heere Jesum Christum metter herten alleenlijc te bekennen, ende metten monde te verloocheenen. Dus verre wt Petro Vireto tegen dese grouwelijcke vrije gheesten ofte Libertijnen, die God alleenlijck int herte willen hebben, ende metten monde wterlic verloocheenen, seggende, datmen hem-seluen niet en behoort om der belijdinghe der waerheydt wille (sy noement kinderwerek, als bouwen geseyt is) in de peryckel des doots te begeuen. Daerteghen nu wijt ende breet so van H. Bullinger, so van G. Maiore, so oock van Petro Vireto geantwoort

Siet oock te-
gen den Liber-
tijnen dat
boecxken Pe-
tri Datheni
getitelt, een
Christelijcke
verantwoor-
dinghe op de
disputatie ge-
houden bin-
nen Aude-

Theodotius
een geleert
man in de gh-
uanckenisse
gheworpen
zijnde, ver-
saect Chris-
tum.

is, ende in Bullingero noch voortaeen int corte gheantwoordt wort, naerde etc.
als hier nu volghet. * *) ¹⁾. ghedruct tot
Francofort
1539 ²⁾.

Inlassching in dat tweede Boeck, Dat v. Cap. Uit de geschriften
van Dauid Joris en H. N.

(* *) Ende hoewel dat het bouen ge//noech verhaelt is dat Dauid [Fol. 58 b.]
Ioris te voren, ende nu H. N. de geest oft het huys der liefden,
ditselue alles doen, leeren ende drijuen, soo willen wy nochtans
wt hare eygene Schriften noch claerder hooren ende sien, waer wt
dat dese groue voorgenoemde Francesche Libertinen met rechte
haren oorspronc hebben: ende dat in allen sulcken Libertinen
eenen ghelijcken verleydenden dwaelgeest is, die den menschen
vander waerheydt totter leughen ende boosheyte verleyt. So seydt
dan Dauid Joris tot zijnen aenhanck, die hy de Heylighen Gods
noemt, int boecxken ghetijelt. Hoe men hem in desen geuauer-
lijcken tijden houden sal ³⁾ Litera A. 3. aldus: Sijne Heylighen
sullen ende moeten ooc met Christo in God verborgen, den Heere
alleen openbaer leuen ende bekent zijn. Niet achtende hoe sy in
der werelt gerekent ende van den menschen geoordeelt werden,
goet oft boos: t'gelt gelijc, oft sy hen dan al in Sodoma, in Eryp-
ten, in Babel, in Mesech, in Kedar, in der werelt, iae inder Hel-
len laten vinden etc. Item A. 5. 6. Derhaluen suldy om des sorge-
lijcken boosen tijts wille v tot swijghen ende duycken begeuen,
etc. Want so lange, segge ick, suldy (dewijle ghy met den God-
loosen oft verkeerden aert te doen, ende eenigen handel oft woort
hebt) uwen mont bewaren met een gebit etc. Item A. 6: Soo langhe
moet ghy v dulden. Dijn siele met lijdtzaamheyte besitten, verstaet Luc. 21. 19.
heymelijck ende stillekens verborghen houden in de camer uwer 2. Sa. 14. 11.
herten, maer vast in der hopeninge toenemen, sonder wt te kijcken 1. Reg. 1. 52.
voor den tijt. Hoordy dat wel? Hout dijn hooft in, laet v niet Mat. 16. 22.
sien, noch hooren, wie oft wat ghy voor een zijt, wildy den Heere
gheen moeyte, vseluen gheen verdriet meer dan v de Heere toe-
brengt, oplegghen, etcet. Dus verre wt // Dauid Joris schriften. [Fol. 58 c.]
Nu volcht euen het selue van H. N. De Geest der liefden genoemt,
wt zijn boecxken ghenoeemt: Straffinge, etc. Litera B. 2. aldus:

1) Dit *) is hier door mij ingevoegd. Zie de *Inleiding*, bl. 271 boven.

2) Drukfout voor 1559: ook in den tweeden druk. Zie over het boekje, hier ge-
noemd, W. G. Goeters in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, Nieuwe
serie, vijfde deel, 1907, bl. 43—45. Die eerste druk, in 1559 te Frankfort versche-
nen, is verloren gegaan. Een tweede van 1582, Thantwerpen bij Jaspar Troyens,
is vermeld door Dr. H. ter Haar, *Specimen Petri Datheni vitam exhibens*, 1858,
p. 133; een exemplaar daarvan bevindt zich in de Gentsche bibliotheek.

3) Zie over de hier en in het vervolg aangehaalde geschriften van David Joris
en Hendrik Niclaes de *Inleiding* hierboven bl. 284, 285.

Och wat is het nu wel een periculeuse tijdt tot der sielen behoudinghe, die van die liefde gheboren werden? ende met hoedanighe sorghe ende voorsienicheydt moet de liefde hare kinderen opuoeden, opdat de heerlicke vrijheyd der kinderen Gods openbaer worde? Want die Dieuen oft Roouers der menschen zijn vele ghe worden, ende die verslinders en slapen niet. Och siet toe, siet toe, houdet oock alle scherpe wacht mijne lieue kinderen, seyt de liefde: Houdet v stille, blijft binnen uwe deuren, gaet niet buyten der Stadtpoorten: tot dat die verderuers voorbij ghegaen zijn: opdat ghy niet verslonden en wordt. Gheeft v ymmer niet bloot. Laet v niet sien: sijt nu (dewijle dese erghe Wereldt noch heerschet) euenalsoft ghy doodt ende niet en waert, ende wandelt also on sienlick ende onbekent voor allen die buyten den huysen der liefden zijn. Oock also voor hen die hen daer af wenden, etc. Dit sy nu int corte genoech van dese voorseyde grouwelicke Libertinen voorgheuen, als David Joris, H. N. ende de groue Franconisten: want men daerwt claerlic sien mach, datter eenen ghelijcken verleyden den Dwaelgheest in hen allen is: hoewel hy in eenen yeghelicken eenen verscheyden decmantel omhanghet. Daervan nu bouen wijt ende breet genoech gheseyt is. Ende noch voort van Bullingero (tot waerschouwinge der Christenen) wel te rechte gheseyt ende bewesen wort, dat het geheel schandelick gesproken, ende grouwelic te hooren is. Gelijc voortaan volcht: * *)

Inlassching in dat tweede Boeck, Dat VIII. Cap. Menno noemt de munstersche oproermakers zijn lieue broeders.

[Fol. 63 c.] (* *) Dese ende diergelijcke ¹⁾ bekent ende noemt Menno Simons in zijn oude Fundamentboeck, ghedruckt Anno 39. Litera R. 7. zijn lieue broeders ende Susters, ende seyt, datse maer een weynich mishandelt en hebben. Sijne woorden luyden also: Ick en twijfele daer niet aen, oft onse lieue Broeders die voormaels een weynich (merckt dit woort) teghen den Heere mishandelt hebben, ouermids sy met gheweere wilden haer gelooue beschermen, oft die en hebben eenen genadigen God: want sy en hebben (hope ick) met dese voorgemelde ketterien niet besmet gheweest. (Hier meynt hy de leeringe van David Joris, ende zijns gelijcken: Als van vele vrouwen te hebben, het wterlick sweert te gebruycken, etc. Datse doch binnen Munster oock wel anders bewesen.) Sy en sochten ooc niet dan Jesum Christum, ende dat eewighe leuen: Ende daer voor hebben sy opgheset huys, hof, lant, sant, vader, moeder, wijf, kint. (Dit deden sy, als sy van de voorneemste Wederdoopers heymelic

De Munstersche oproermakers zijn Menno S. lieue broeders.

1) De munstersche Wederdoopers.

met schriften ontboden waren, om binnen Munster te comen, ende daer thienuout wederom te ontfangen, etc. als bouen geseyt is.) Ende ooc haer eygen selfs leuen: hoe wel sy nochtans een weynich (mercet dit) gedwaelt hebben, het welcke wy niet en behooren na te volghen, etc. Item, De oprechte ende vromen heet ic mijne susters ende broeders, ouermits sy onwetende gesondicht hebben. Maer den dobbelhartigen die God niet gesocht en hebben met puerder reyner herten, hoewel sy susters ende broeders ghenoecht waren, ende de Princen der veruoevinge (dat is, die de lieden met schriften ontboden, de welcke daer quamen) als binnen Munster ende Amsterdam, die late ick in des Heeren handt: die weet wat oordeel datse weert zijn: die salse // rechten na zijnen gebenedijden wille, etc. Dus verre Menno. Hier hoep hy dat dese eenen ghenadighen God hebben, ende de Princen derseluer laet hy in des Heeren hant, etc. Maer van de Euangelische Predicanten (die hy onder de Roomsche vermengt, Lit. B. 4.) en spreek hy soo soet niet: maer seer grouwelick ende schrickelick, niet int oude, maer in zijn nieuwe Fondamentboeck, Litera D. 4. daer hy aldus seyt: Mijn goede Lesers, wy hebben uwe Predikers in haren Geest ende Leere soo wel beproeuet, dat wy met goeder conscientien wel doruen seggen, dat sy niet wt God, ende Godes woort, maer wt den putte des Afgronts, Drake ende Beeste zijn, Apoc. 9. 13. etc. ende diergelijcke meer, sonder alle bescheydenheydt. Siet binnen Libr. 3. Cap. 1. ende Cap. 4. In sijn corte belijdingsboecksken ¹⁾ ghedruct Anno 1544. Litera B. 5. seyt hy, datse alle vanden onreynen Gheest ende het vleesch ghedreuen worden, ende den Gheest Christi niet en hebben, etcet. Siet oock Capittel 13. deses tweeden Boecks, ende het derde Boeck Capittel 6 ende 9. * *)

Menno noemt dese oproerische wederdoopers binnen Munster zijne lieue broeders. Menno beueelt de Princen des oproers Gods oordeel.

[Fol. 63 d.]

Meret wat heerlicke namen dat Menno den oprechten Dienaren Christigheeft. Apoc. 9. 2. ende 13. 2. ende 14. 11. ende 19. 3.

Inlassching in dat tweede Boeck, Dat xi. Cap. Van den oproer der VVederdooperen in Groeningherlant.

¶ *Van den oproer der VVederdooperen in Groeningherlant aenghericht, aent beghinsel des Iaers 1535. Van de Batenborghers ende Obbiten: Van hare Leeraers, Batenborch, ende Obbo, ofte Vbbo Philips also ghenoecht. etc.* ²⁾ [Fol. 76 c.]

ALs nu de oproerighe wederdoopers Batenborch ende Obbo Philips, met haren aenhanck langhe te voren, met seer ootmoede gheueynsde heylicheyt

1) Een corte ende clare Belijdinghe ende Schriftlijcke aenwijsinghe, Ten eersten van der Menschwerdinge . . . , aen den Heere Johan a Lasco. Anno 1544. Z. pl.

2) Zie over den inhoud van deze Inlassching: Mr. P. G. Bos, *De groningsche Wederdooperswoelingen in 1534 en 1535*, in het *Nederlandsch archief voor Kerkgeschiedenis*, VI (1908), bl. 1—47. Mr. Bos haalt, heb ik goed gezien Nicolai niet aan.

[Fol. 76 d.]

Anno 1535.
in Martio.

Oproer der
Wederdoope-
ren binnen
Groeninger-
lant Anno.
1535. in Apri-
li, voorhet
oproer binnen
Oldencllooster.
Menno Si-
mons wert
van Obbo Phi-
lips Weder-
doopt

dich steur ¹⁾ sien, ende suchten, henseluen als sonderlinghe heyli-
gen bouen allen anderen luyden wtghegheuen hadden, vele van de
afsteruinghe des vleeschs, van // de nieuwe creature, van de werelt
gantschelijk te steruen etc., geleert hadden, gelijk Bullingerus
boven Cap. 8. verhaelt, ende ten laetsten dies niettemin de Stadt
Munster in Westphalen, ende de groote Abdye Oldeclooster ofte
Oldemunster (die in Westurieslant nader de Stadt Bolswert dan
Leeuwerden gelegen is) ingenomen hadden, het nieu aertsche Rijke
ende Jerusalem begonsten op te richten als bouen cap. 10. aenge-
wesen is: Soo hebben hen oock de voorgheuoemde Wederdoopers
in Groeningerlant ende daerontrent begonnen te roeren: Te
weten van haer Leeraers, Batenborch, Gielis van Aken ²⁾, ende
Obbo Philips verleydt zijnde: dewelcke Obbo daer nae, ghelijck
sy selue bekennen, Menno Simons wederghedoopt ³⁾, ende in hare
wederdoopsche Ghemeynte opghenomen heeft. Ende als daer nu
eenen ghenoecht Claes van Alckmaer van den Coninc Jan van Ley-
den tot hen ghesonden was, om hulpe ende bystant van zijne
wederdoopsche aenhangheren te versamelen, om Munster te ont-
setten, ende binnen Munster te brengen. (Opdat sy ghewis ende
versekert mochten worden, oft haer voornemen ende de begonnen
saecke ende handelinghe oock recht ware) so hebben sy twee van
haren aenhanc, namelijk, Antonius Kistemaker, ende Iacob Kre-
mer nae Munster wtghesonden: Doe nu dese twee, alle dinghen
nae haren sin ende meyninghe beuonden hebbende, wederomqua-
men, ende haren medeghesellen sulcx alles voor een behaghelijcke
ende aengename antwoord te kennen gauen, so zijn sy alle in een
Dorp genoemt opt Sant in eens mans huys die Eppe Petersen ge-
noemt was, wt de andere omliggende plaetsen ende Dorpen, soo
ooc wten Dam ⁴⁾ by nachte te hoope gherottet, om de nieuwe tij-
dinghe ende antwoorde te verhooren, die dese twee Commissarissen

der Weder-
dooperen.
Obbitten ende
Batenborgers
oproeren in
Groeninger-
lant.

Antonius
kistemaker
ende Iacob
kremer wer-
den nae Mun-
ster wtgeson-
den. De we-
derdoopers
rotten te sa-
men opt Sant
in Eppe Pe-
ters huys by
nachte.

Fol. 77.

1) Stuursch, grimmig.

2) Hoe deze, die in 1557 te Antwerpen onthoofd is, reeds vóór en ten tijde van het munstersche oproer anabaptist prediker was, is in het licht gesteld door K. Vos, *Gillis van Aken*, in *De Tijdspeigel* van Aug. 1905.3) Dit is het oudste bericht, volgens 'twelk het Obbe Philipsz. is geweest die Menno heeft gedoopt. Menno zelf vermeldt dit nergens; misschien, omdat later die doop, van een volger van Jan Matthijsz. ontvangen, hem minder gewijd voorkwam. In de *Bekentnisse Obbe Philipsz.* wordt daarvan evenmin melding gemaakt. Wel in het *Protocol ... des ghesprecx tot Leeuwarden*, Franeker, 1597; bl. 35. Daar wordt intusschen dat feit alleen afgeleid uit gezegden van Menno, waarin het eigenlijk niet staat, terwijl daarvoor geen beroep wordt gedaan op Nicolai. Er is echter alle reden om de juistheid van dit bericht aan te nemen. Reeds op zich zelf is het waarschijnlijk: maar te meer, nu Nicolai uitdrukkelijk er van zegt „ghelijck sy selue bekennen”, terwijl hij blijkbaar met de Mennisten in zijne omgeving persoonlijk bekend is.

4) Appingedam.

wt Munster ghebracht hadden: de welcke sy hoorende, so vrolijk ende blijde worden, dat sy henseluen (gelijk nu voort volcht) gantschelijk tot oproer begauen.

Daer was een onder hen genoemt Herman Schoenmaker van Sant: dese wierp hemseluen op, voor den rechten Prophete, den warachtigen Messiam, diese alle verlossen wilde, Ja voor den Vader selue: Ende leyde hemseluen op een bedde, bouen naeckt totten haluen lijue, alwaer ooc een tonne biers lach, daer wt dat hem dicmael te drincken ghetappet wert: want hy was seer dorstich, ouermits dat hy sommige dagen lanck, als een droncke Swijn opt bedde liggende, met luyder stemmen ende wonderlijcken ghebare onder andere woorden seer schrickelijk gheroepen hadde, Slaet doooooot, Slaet doot, Slaet doooooot Moniken Papen, alle Ouericheyt ouer de gantsche werelt, ende sonderlinge onse Ouericheyt. Beeeetert v, beeeetert v: V Verloosinge is hier nu voorhanden, v verloooooossinghe is voorhanden, etc.

Hierentusschen ontboot ¹⁾ hy door zijne Discipulen den vrede aen sommige luyden daerontrent woonende, die van zijnen aenhanck niet en waren, verhopende ooc deselue, medegenooten zijnder Rotterye te maken: ende liet hen vercondigen, dat sy ymmers dien aengheboden vrede niet verwerpen en souden, so sy in het oordeel, daermede God de werelt nu oordeelen ende straffen wilde, dachten behouden ende salich te worden. Daerna sandt hy oock de sommige wt, om eenen van zijnen geuanghenen Discipulen, wt de gheuanckenisse eens Edelmans, ghenoeemt Jan ten Holten met gewapender hant weder te halen, met // sulcken bescheyt ende beuel: so verre alse yemandt met woorden ofte wercken eenichsins teghenstonde, dat sy denseluen doorschieten ofte dootslaen souden. Het gheschiedde dan, als sy met den verlost en geuanghenen wederom quamen, datter een man (een Priester, somen seyt) ter deuren wtlach, den welcken sy doorschoten soud en hebben, soo hy niet terstont terugghe gheweken, ende zijn deure toeghesloten en hadde.

Daerna op den laetsten nacht, als sy nu meynden dat de werelt niet langer ongestraft en soude blijven, maer dat het oordeel terstont door hen soude aengaen, ende de tijt der behoudinge (als sy dien noemen) ofte haerder verlossinge daer was, so geschiede daer eenen grooten toeloop, ende daer werden op dien seluen nacht ontrent drye hondert menschen gedoopt, de welcke vreesden, so sy als onghehoorsame kinderen niet wedergedoopt en waren, dat sy

Herman Schoenmaker van Sant werpt hem seluen op voor den waren Prophete ende Messias. Een wonderlicke ende bespottelijke historie van desen wederdoopschen Propheet. Ghelije de Duyuel een dootslager is van den beginne aen, so volgt ooc dese wtsinnighe valsche Propheete zijns Vaders aerdt.

[Fol. 77 b.]

Vele menschen werden weder doopt, op den tijt der behoudinghe.

1) Aanbieden.

dan ooc niet mede verlost noch behouden en mochten werden, maer gantschelijck omkomen ende vergaen soudē.

De valsche Wederdoopersche Propheet vermaent zijn volck tot bidden.

Doe nu dit wederdoopen aldus geschiede, so vermaende de voorgenoemde Vader dat tegenwoordich volck tot bidden op deser wijze: biijdt bidt bidt bidt, Biijdt bidt bidt bidt, etc. (so ras ende veerdich van lippen gelijc de Oyuaer int clippen ¹⁾) daerop vielen sy al plat ter aerden, ende begauen hen tot alsulcken snel bidden, dan wederom tot singen, dan weder tot bidden. Daerentusschen geschiedet dat de weerdt van den huysē Eppe Petersoon, eenen Lammen voet hebbende, daerontrent mede by den Vader voor het bedde sat, tot den welcken de Vader hemseluen keerde, ende sprack: Staet op, weest gesont, ende wandelt. Maer als nu Eppe sach, dat hy zijnen Lammen voet euen wel behielt, ende niet gesont en wert, daerwt merckende dat sy alle verleyt ende bedrogen waren, so //

De valsche Propheet wil den Lammen ghesont maken.

[Fol. 77 c.] heeft hy hemseluen heymelijc daerwt gemaect ende ouer sommige velden weechs wt grooter vreesen in eens ander mans huys verstenen ende verborghen.

Cornelis ²⁾ int kerchof coemt tot den Vader ende geeft hemseluen wt voor den Sone Gods.

Voorts so quam daerna noch een ander met grooter verbaestheydt ende wtsinnicheydt daer ingheloopen, ghenoeemt Cornelis int Kerchof, de welcke stracx totten Vader gaende die daer opt bedde lach, hemseluen wtgaf voor den Sone Gods, voor den rechten Midelaer des menschelijcken gheslaches, die wonderlijke visioenen ende openbaringhen gesien hadde, die verweest was om dat menschelijcke gheslachte te verbidden, etc. Ende sprack met denseluen Vader ontrent een vre ofte twee, segghende: O Vader erbarme dy des volcx: O Vader: zijt haer ghenadich: hebt doch medelijden, etc. waerdoor de Vader ten laetsten beweecht zijnde, liet wt de voorghenoomde tonne eenen pot biers tappen, den welcken hy den Sone brachte, seggende, drinckt den heyligen Gheest int lijf. Als nu de Sone gedroncken hadde, spranc hy terstont vanden bedde onder dat volc, den ledigen drincpot op de hant om hooge heffende, van de een hant inde ander grijpende, etc. ende liep also, als een wtsinnich dul mensche door dat volc wech, ende wederom roepende te samen met den Vader, die opt bedde lach, aldus: Doodet v vleesch, doodet v vleesch, v vleesch is v Duyuel, v vleesch is v Duyuel, Doooodet v vleesch, etc. Ende daerentusschen quam noch een ander daerin wt sonderlinghe openbaringen, ooc also mede roepende ende crijtende, de welcke nochtans (als sy segghen) maer een weynichken en raesde. Daerbeneuen quam daer oock noch een oude bedaechde vrouwe in, de welcke van dat loopen ende crijten

Merct de raserie van dese wederdoopersche verleydende geesten.

Doodet v vleesch.

1) Kleppen, klepperen.

1) In het origineel (op het eind van den regel): „Corneli-”.

des Soons verwondert ende verschrickt zijn//de, seyde: O Stuert ¹⁾ [Fol. 77 d.] den beseten mensche, Stuert den beseten mensche, etc.

Als nu de lieden van dese raserye verschricket werden, begonsten sy hare herten tot alsulcken ghelooue te dwinghen, denckende dat het recht zijn moeste, dewijle hy de waerheyte seyde, etc.

Doe sy nu een wijle aldus ghetuymelt ende ghesust ²⁾ hadden, soo vermaenden sy wederom het volck het gheweert af te legghen, alle strijpen ende lijsten der kleederen, alle gefronselde hembden af te trecken. Item den vrouwen hare halsdoecken, Ja alles wat haer persede af te scheuren, ende van haer te smijten. Leerende hoe dat God (nu sonder sweert ofte wapen zijnde) voor haer strijden soude: ende de Godloosen (ghelijck syse alle noemden die van hare rotterye niet en waren) voor haer wter werelt roeyen ende te niete doen soude. De arme slechte ende verleyde lieden, wt sodanighen Leeringhe vertroost zijnde, wierpen van dat alles van haer: doch een eenuoudich oudt man ooc zijn kleyn brootmesken van hem gheworpen hebbende, bedacht hem, ende nam dat weder stillekens op. Het welcke zijn dochter sach, die daer teghenwoordich was: ende haren Vader daerom straffende, seyde hij tot haer, Lieue kindt ick moet ymmers noch eten, etc. Terstont quam daer noch een gheruchte onder hen, hoe datter noch eenen sonderlinghen druckenden Duyuel voorhanden was: ende en konden niet weten noch ghedencken, wat het doch zijn mochte, tot dat het ten laetsten van den Vader opt bedde ende vanden omloopenden sone beduydet werdt, als dattet het ghelt was met alle siluer, gout, ende ander cyraet, Smijden ³⁾ ghenoeft, diemen aldaer gewoonlijk is te dragen. So wert haer dan beuolen, dat // sy ooc dat alles als drec van haer souden werpen. Het welcke van allen also gheschiede. Doch wierpen zijt alsoo van haer, dattet de sommighe wel wisten te vinden etc.

In dit dulle ende wtsinnighe wesen, als nu de Sone also met sodanigen roepen ende gekrijt dat verdoolde arme volck dan tot singen, dan tot bidden, ende den druckenden duyuel wech te werpen, vermaent hadde: So vermaenden de Vader ende de Sone terstont wederom, dat hem een yegelijck seer haestichlijk met geweer, wapenen, ende crijchscleederen toerusten soude: want de tijdt van bidden (seyden sy) was nu wt, het ghebedt was verhoort: Ende de tijdt van vechten ende strijden, van heerschappye ende regeringe, was daer nu voorhanden ende tegenwoordich. Ende mitsdien tradt

O listicheyt des Satans die hem alsoo can veranderen in eenen Engel des Lichts.

Een oude man neemt zijn brootmesken wederom op dat hy wech gheworpen hadde. De Sone vermaende den druckenden Duyuel wech te werpen. De Vader ende de sone beduyden wat den druckenden duyuel is, namelijk het ghelt.

Fol. 78.

Het volck wert vermaent wapenen aen te trecken. Tijt van regeringe der wederdooperen.

1) Besturen; hier: „tegenhouden”.

2) „In de war geweest en (weder elkander) tot kalmte gebracht hadden”.

3) Hetzelfde als sieraad, tooi: oorijzer?

Een godslas-
terige vraghe
die de sone
zijn Moeder
voorstelt.

hy op eenen stoel, ende riep hemseluen wt voor den volcke, den Sone Gods, de rechte Middelaer etc. te zijn. Ende vraechde oock zijne Moeder genoemt Byewe Iohans, dewelcke daer teghenwoordich was, of sy oock wel geloofde datse den Sone Gods ter werelt ghebracht hadde? Dewelcke eerst daer tegenstreet, maer antwoorde ymmers ten laetsten wt vreesse ende verschrickinghe seer schame-lijck, Ja. Als nu de sommige hierouer begonsten te twijfelen, ende een van hen zijne twijfelinge wat opentlijk bekende, ende daer-teen sprack, so grijpt hem de Sone aen, ende stoot hem inde koe-gruppe tot ouer zijn ooren inden koedreck, seggende: Daer lighstu inden Afgront der Hellen. Ende doe hy wederom daer wt seer onreyn opstont, so begonsten vele lieden te segghen: Ghewisselijk wy zijn hiermede alle te samen alsoo vuylijk bescheten.

[Fol. 78 b.] Terstont soo coemt oock dit gheruchte, dat hy hemseluen den Sone Gods noemde, buyten den huysse on-//der het volc dat daer-ontrent was: Ende sonderlinghe verhoorde dit de voorgenoemde Legaet ofte Commissaris Antonis Kistemaker die nu van Munster ghecomen was, dewelcke daerouer seer vertoornt zijnde, sochte binnen den huysse te comen, om alsulcke grouwelicke lasterwoorden te straffen: Maer de Vader ende Soon sulcx vernemende, beuolen den volcke seer ernstelijck, dat sy hem niet inlaten en souden: doe hy nochtans euenwel door het volck daerin ghedrongen was, soo heeft hy den Lasteraer met herde woorden straffende, op deser wijze aengesproken: O du Booswicht, wen du binnen Munster waerst, men soude dy den cop afslaen: Hoe coemstu daeraen, dat du dy voor den Sone Gods wtgheefst ende opworpest? Ende grijpt hem terstont byder kele, ende worpt hem met grimmicheydt onder de voeten: Hetwelcke de luyden siende, vielen oock met ghewelt op hem, sloeghen ende stooten hem met vuysten sooseer als sy ymmers conden (want sy hadden haer geweer te voren wechghe- worpen) totdat hy also wel met vuysten geslagen zijnde, door het volck dringende, ter deuren wtquam, ende ouer een bijt spronc die in het ijs gehouwen was, waerwt de beesten gewatert werden: Ouer dewelcke hy so snellijk vlooch, als of hem de Duyuel (sey- den sy) daerouer geuoert hadde: Want dat gat was wel ontrent 20. voeten wijt. Ende de lieden na hem soeckende, en wisten niet waer hy bleef.

Kaerle van
Geldre Stat-
houder wt
Groeningen.

Als sy nu also metterdaet beuonden, dat sy alle bedroghen wa- ren, so sochte een yeghelijk met grooter haesticheydt hemseluen te verberghen, ouermits de groote vreesse der hoogher Ouericheyt, namelijk, des Edelen Jonckers Caerle van Geldre Stathouder tot Groeninghen, van wegghen des Vorsten van Geldre, den welcken sy [Fol. 78 c.] verston-//den op te zijn, om sodanighen Oproer te verstooren. Maer

De Sone stoot eenen in de koe-gruppe tot ouer zijn ooren. Het volck merct dat het be- scheten is. De Sone, die een Lasterer was, wert ghestraft, en- de na zijn ver- dienste met harde vuys- ten geslagen.

eer dat het volck gantschelijck verliep, soo wasser een onder hen Drewijs genoemt, dien sy Doctor Nootken noemden, de welcke met grooter toornicheydt den Vader aengreep, die daer noch opt bedde lach, ende seyde: Ghy boeue hebt oock gheseyt, dat het ghebodt wt was: datmen niet meer bidden en soude: maer dat de tijdt der regeringe voorhanden was, etc. Ende mitsdien hem also naect int hembde van het bedde treckende, heeft hem met hulpe sommigher anderen met coorden ghebonden, ende alsoo tot aen den morgen alleen, met de vrouwe van den huys daer laten ligghen.

Drewijs Doc-
tor Nootken
bindt den Va-
der die opt
bedde lach,
met coorden.

Daerentusschen is de voorghenoomde Ouericheydt om dat huys gecomen, ende heeft dat rontomme beset: De Vrouwe dit siende snijdt hem de coorden af: ende hy terstondt opspringhende, ende na gheweer omsiende, grijpt een dryetande vorcke ofte gaffel in de handt: ende gelijk een verbaest ¹⁾ end wtsinnich mensche, valt haer also naeckt aen, met alsulcken ghebare, dat hy oock wel ontrent veertich mannen voor hem henen dreef, ende tot door eens anderen mans huys iaechde. Ende als hy deselue also naeckt na volchde, soo wordt hy daer onuoorsiens oueruallen, aenghegrepen ende na Groeninghen ghebracht. Ende om dat dese naecte Vader, ofte Sandt-messias ²⁾ op die plaetse soo veel lieden met een gaffel voor hem gheiaecht hadde, soo warender noch langhe daerna sommighe Wederdoopers, soo verleydt ende dwaes, dat sy op dese plaetse comende, daer sulcks gheschiedt was, haer seer verblijden ende God danckten, dat sy weerdich waren op alsulcken heyliche plaetse te comen, in dewelcke (seyden sy) Godt sulcken merckelijcken wonderdaedt ende // mirakel ghedaen hadde.

De Ouerheyt
beset het huys
daer de Vader
in was. De
Vader wert
naect ouerual-
len ende na
Groeninghen
ghebracht.

[Fol. 78 d.]

Doe nu dese valsche Messias ofte Vader tot Groeninghen was, so is hy seer gepijnicht geworden om te vernemen, of oock alsulcke Rotterye van hem geschiet was, om met soodanighe boeuerye onder den schijn van Religie ende sonderlinghe heylicheydt, den lieden haer gelt ende goetd af te tuyschen ³⁾, ghelijck vele meynden: hetwelck nochtans (ghelijck sy seyden) alsoo niet en was. Want hy heeft oock int midden der pijnen, bestendichlijck (alsmen seyt) ofte hardtneekichlijck by zijn voornemen bliuende, gheroepen. Slaet doot, slaet doot, Monicken ende Papen, de Ouericheydt ouer de gantsche Wereldt, ende sonderlinghe oock onse Ouericheyt etc. Ende is met alsulcken grouwelijken gecrijt ende roepen in de gheuanckenisse ghestoruen.

De Vader oft
Sandtmes-
sias werdt ge-
pijnicht, ende
sterft in de ge-
uanckenisse.

Middelertijt heeft wederom een ander oproerighe Wederdoo- per, ghenoomt Hans de Wantscheerder wt den Dam ⁴⁾, water ende

Hans de
Wantscheer-

1) Verbijsterd, razend, woest.

2) De Messias uit het dorp 'tZandt.

3) Iemand afzetten, hem iets met list afhandig maken.

4) Appingedam.

der wt den landt omgheloopen: een yeghelijck van zijnen medeghesellen ende
 Dam, een op- anderen gheleert, vermaent ende inghebeeldet, hoe dat Godt noch
 roerich We- een straffe ouer de boose Wereldt verordent hadde, de welcke door
 derdoopeer. De hen nu soude wtghericht worden, hoewel dat sy nu eenmael (seyde
 Wederdoo- hy) te vroeck, voor der rechte tijdt ende vre, te weten, eer het
 pers willen de ghebedt der Heylighen van Godt verhoort was, aenghegrepen ende
 Wereldt also mishandelt hadden, etc. Ende heeft also met sodanighe ende
 straffen. diergelijke woorden, deselue Opinie ende waen van het beginnen
 oft oprichten des aertschen nieuwen Rijcks (ia des nieuwen Op-
 roers ende Rotterien) met grooten ernste ghedreuen, opdat de
 arme verleyde lieden, dese boeuerie niet aenmerckende, van dat

Fol. 79. oproerige voornemen doch niet // souden afstaen, hoewel sy nu
 eens onderbleuen ¹⁾, ende tot grooter schanden ghecome waren.

Een nieuwe Daerentusschen, nadat dese voorgenoemde Oproeders also ver-
 Rotterye der stoort, ende tot schande ghecome waren, ende dese Hans Want-
 Wederdoope- scheerder also omgheloopen hadde, ende liep, soo versamelden ende
 ren binnen rotteden hen wederomme een ander groote menichte der Weder-
 Oldenclooster dooperen binnen Oldenclooster in Westurieslant in de Meerte des
 in Westuries- laers 1535. als bouen int 10. Cap. deses boecks van Bullingero
 landt. wijder beschreuen ende aenghewesen werdt.

Wat de Rotte- Dese schreuen wt dat Clooster aen die voorgenoemde verstroeyde
 rye wt het Ol- Sandtrotterye op dese wijze. Soo lief als hen Godt ende dat hey-
 declooster aen lighe Euangelium ware, dat sy hen terstondt wederopmaken, ver-
 de rotterye samelen ende tot hen comen souden in dat Clooster, als in die
 van Sandt ghewisse plaetse der behoudinghe, de welcke God zijnen volcke tot
 gheschreuen ghewissar bewaringhe ghegheuen hadde, etcet. Daertoe heeft die
 heeft. voorgenoemde Hans met sommighe anderen geen cleyne aenloc-
 kinghe ende toestoeckinghe ²⁾ ghedaen: Want hy heeft terstondt in
 de eerste Vergaderinghe wel by de tseuentich ghewapende Man-
 nen byenghebracht, om alsoo voort na Oldenclooster te trecken.

De vrouwen Doe nu dit aldus wederom opt nieuwe begonde, soo waren daer
 beweghen ha- sommige Wijuen, van dieselue vergaderde Mannen teghenwoordich,
 re mannen de welcke met veel suchten, schreyen ende iammerlijke clachten
 met suchten hare Mannen op dese wijze aenspraken. Och, och, siet hier uwe
 ende arme Weduwen: Och hoe wilt ghy ons met onsen cleynen Kin-
 schreyen. derkens so iammerlijken verlaten? etc. Door welcke clachten som-
 mighe Mannen soseer vertsaecht ende beweecht werden, dat sy

[Fol. 79 b.] wenscheden, datmen hen het hooft terstondt afslaen // mochte, eer
 De Capiteyn sy voordr medetoghen. Ja soo seer, dat oock Hans selue een Slach-
 van dese Rot- sweert hebbende, van grooten angste ende verschricktheydt zijn

1) In een jammerlijken toestand of de minste blijven.

2) „Toestoecken” voor „toestoken”: opstoken, aanhitsen.

handen niet stille houden en conde. Om de welcke zijne cleynmoedicheyt hy van zijnen medeghesellen seer dapperlick gestraft werdt met sommige andere, als die de Hoofden ende de Voornaemste soudén zijn, ende nu de cleynmoedichste waren. Soo datter (seyden sy) niet te vergheefs gheschreuen en stondt: Daer sullen mannen onder v opstaen, die v afuallich maken sullen, etc. Doch alsulcken beuen van desen Hans, was wel eensdeels wt verschrickinghe van het schreyen der Vrouwen, maer aldermeest, omdat sy onder hen besloten hadden in een ander Clooster te vallen, namelijk, in het Clooster te Werffum in Groeningherlandt, daer de volle rotterye ende versamelinghe wesen soude, om van daer naer Oldenclooster te trecken, ende dat de voorgenoemde Kaerle van Geldre met zijnen volcke des Auondts te voren daer in ghecomen was, om dese nieuwe Oproeders wederom te verstooren, als sy des nachts daer in comen wilden: Het welcke alsdan dese Hans heymelicken vernomen hadde.

terye werdt verbaest ¹⁾ door het schreyen der vrouwen. Act. 20. 30.

Maer nochtans op alsulck een vreesen ende beuen, om deser beyder dinghen wille niet achtende, is hij euenwel met zijnen medegesellen na dat Clooster ghetoghen, ende zijn daer aenghe-uallen, ende hebben de Moniken aldus aenghesproken: Te weten, dat sy de Poorte soude opdoen, oft sy wildense dootslaen ende verworghen. Dit hoorende de Stadthouder, Joncker Kaerle van Geldre, dewelcke (somen seyt) op de Poort ghelogiert was, liet testondt binnen den Clooster de nootclocke slaen: ende als hy // het volck also versamelt hadde, soo hebben sy hen dapperlick geweeert, van de Poorte gheschoten, de wederdoopers afgheslaghen ende op de vlucht ghedreuen, soodát sy haren tocht om na Oldenclooster te comen, door eenen anderen wech nemen moesten: Hetwelcke oock de Stadthouder, hen terstont naiaghende, verhinderde: soo datter mitsdien, ende oock om dies wille dat de Clocken op andere Dorpen oock gheslaghen werden, ende de huyslieden versamelden, vele Wederdoopers hier ende daer ter zijden af liepen, ende de andere verloopende Dooperen tot in een Dorp Werffum ghenoeft, op het Kerckhof ontweken.

Het Clooster van Werffum werdt aengheuallen.

[Fol. 79 c.]

Als sy nu daerop ontweken waren, soo heeft de Stadthouder met alle neersticheydt daerna getrachtet, om deselue Wederdoopers ongequetst daeraf te krijghen ende gheuanghen te nemen: Maer sy weerden hen vanden Kerckhof dapperlick, soodatter oock sommige Doopers (als men seyt) doodt bleuen. Ten laetsten zijnder ontrent dertich mannen gheuanghen ende na Groeninghen gheuoeft. Ende onder allen een ghenoeft Jacob Kremer, als de voornaemste Autheur deses Oproers, onthooft. Siet, also zijn dese

Dertich mannen geuangenhen ende na Groeninghen gheuoeft.

1) Verbijsterd, verward.
VII.

Jacob Kremer oproerighe Wederdoopers ghestoort, ende met haren dach ende
de Antheur tijdt der verlossinghe Israels gantschelijcken met grooter schanden,
des Oproers, tot een exempel alder anderen omghecomen ende te niete ghedaen.
onthooft.

Nu ¹⁾ volghet voortaan int corte van David Joris, de welcke euen
ghelijck de voorgheuoemde valsche Propheten, hemseluen opghe-
worpen, ende met grouwelijcke lasteringhen, wtgheroepen heeft
voor den seuenden Enghel Godts, den derden Heyrlegher ende
[Fol. 79 d.] Trompette, de laetste Basuyne, den // rechten Man ende Geest van
God in dese laetste tijdt opgheweekt, om dat veruallen Rijke op te
richten, dat Aertrijck te vernieuwen ende te suyueren, dat oordeel te
houden, Ja voor den rechten beloefden Messias, den rechten Christum,
Behouder ende Salichmaker des volcks, van wien alle Propheten
ghetuycht hadden: die noyt te voren soo claer gheweest en hadde, als
hy nu daer was: ende datter oock gheen ander meer na hem comen
en soude, etcet. Want in zijn Wonderboek seydt hy aldus: fol. 2. 1.

In zijn troost-
boekken.

Hoe hooge
dat David Ior-
is hemseluen
ende zijne lee-
re verheft.

Nu, nu, seyde
David Ioris
by zijnen tij-
de, alsoo oock
H. N. nu, nu
by sijnen tijt.

O groot wonder, ia wonder ouer wonder, want nieuwerlden
(merckt dit woordt nieuwerlden, ofte noyt te gheenen tijden: euen
als oock H. N. sey) en was sulcke Enghelsche nieuwe blijde mare,
ende woort des leuens (ia des doots) by den menschen ghehoort,
sulcken wonderlicken glorieusen ghesichte op aerden inder waer-
heyth ghesien. Daeromme, soo iubileert, O ghy Hemelen, zijt vrolijk
ghy Aerde: Alle ghy volkeren die beyde naby ende noch verre zijt,
Weent van blijenschappen (ia schreyt van droeffenissen) dat hem de
Duyuel nu in dese laetste dagen hier so swert voorgheeft, als Bul-
lingerus onder ²⁾ sey Cap. 14. Want siet, nu sal de gantsche Aerde
van de claerheydt (ia van de duysternisse) des Enghels des aenschijns
des Heeren ewelijck verlichtet ende verblijdet (ia verduystert ende
bedroeft) worden. Het sal alsoo gheschieden, hebter achte op etc.

Daeromme seydt hy (in de tweede Voorreden) neemt die onwt-
sprekelicke hooghe kentenisse ende gauen Gods waer, die my (my
D. Joris) op het eerste voor allen (merckt dit woordt voor allen)
verclaert, in te sien, ghegheuen zijn. Item, in het eynde des Boecks
Fol. 80. bekendt // nu de rechte duere, ofte leeringhe des Heeren ewi-
ghen inganc, daer de vromen door sullen ingaen, etc. Also oock
in zijn boecxken gheintituleert dat boek des Leuens A. 3. Siet,
neemt nu waer (merckt dat hy seydt nu) want my is te kennen
gegheuen de gront der onbeuleckter ewigher waerheyth, die ver-
bolentheyth Gods voort te brenghen, etc. Opdat het Aerdrick ghe-
suyuert ende ghereynicht mochte worden, ende wederkeeren in
zijne schoonheydt des eersten standts etc. Opdatter niet dan ghe-

Van den val-
schen Pro-
pheet David
Ioris.

Wat name
dat hyhem-
seluen ten
eersten toe-
schrijft.

David Ioris
beroemt hem
alleen de wa-
re kennisse
Gods te heb-
ben.

Nu dat was
David Ioris.
Ioan. 10. 7.
Christus Ie-
sus (ende nie-
David Ioris
oft H. N.) is
die rechte

1) De voorgaande regel is in het origineel niet opengelaten. 2) Hierbeneden.

rechticheydt ende heylicheydt die wille des Vaders (als in den Hemel) in en geschiede inder eewicheydt, etc. Wel hen allen (seyt hy) die den Gheest mijnder (merckt dit woort mijnder) leere ghe-looft, waerghenomen, ende ghedaen hebben, etc. Het ware de Aerde goedt, datmen my (merckt my) hoorde. Item in zijn boecxken vanden laetsten dach. Wel, ia wel hen allen die my (my Dauid Joris) ghehoor ende gheloof gheuen: ende als een Kindeken in tijds onder de mogende handt ende roede Gods buyghen: die zijn, yeghelijk in zijnen grade, wijs. Letter wel op, Halleluya: Halleluya. Loeft den heere, maer noch altijd meer, etc.

duere der
schapen.
Ioan. 14.

Salich is hi die
Godes woordt
hoort ende
niet wat Da-
uid Ioris
droomt, Siet
oock binnen.
Cap. 15.

Wederom in zijn vermaningheboecxken seydt hy aldus: hebt daer acht op, ende danckt den Vader van geheelder sielen: versuymt dat niet, hoordijt? Bewaert mijn woort (mijn Dauid Joris woort) die v spreekt als dijn leuen voor die doot, dat laet ick (ick Dauid Joris) v weten: want die woorden zijn Godes, dat is, war-achtich, hoet v voor stooten meer ¹⁾, Zela, etc. Hier sien wy claerlijck, waarvoor hem dese gheest doe wtghegeuen heeft: Want hy wilde, datse zijn woordt als het woort Godes ende des Leuens sou- den // bewaren, dat voorwaer wel te recht een woordt der leughenen ende des doodes was ende noch is, dewijle hy (ghelijck oock nu na hem dese H. N.) de menschen van Christo op hem seluen riep ende trock, daer nochtans daerenteghen de Heere Jesus Christus ghebenedijt anders gheleert heeft, ende ons alleen tot hem door zijn woort gheroepen heeft ende roept, daar hy seydt: Voorwaer, voorwaer, wie mijn woordt hoort, ende ghelooft in hem die my ghesonden heeft, die heeft dat eewighe leuen, etc. Wederom: Voorwaer voorwaer segghe ick v, soo yemant mijn woort houdt (niet Dauids Joris noch H. N. woordt, noch haers ghelijcken: maer het woordt des Heeren Jesu Christi) die en sal de doot niet sien inder eewicheydt, etc. Daerwt dat wy dan in summa claerlijck sien, dat Satan altijts wel gheerne Christus zijn wilde. Also in zijn Verlichtingboecxken: O Jacob verneemt met uwe ooren wijsheydt: Du huys Israels grijpt verstant, vattet ter herten de redenen mijns (Dauids Joris) monts. Mijnen Gheest sal den sin als tlicht in waerheydt verclaren (ia het licht in duysternisse, ende de waerheydt tot leughen veranderen) ende veruullen den gront des teghenwoordighen tijts, etc. Dese Gheest wildet alsdoen veruullen: Nu wilt H. N. doen. Siet men dan niet, dattet eenen gheest is.

Dauid Ioris
woort is in
der waerheyt
een woort der
leughenen.
[Fol. 80 b.]

Matt. 11. 28.
Joan. 5. 24.
ende. 8. 51.

Het woort
Christi is het
woort des le-
uens.

Hiermede
spreekt hy
zijn volck aen,
dat is dan zijn
huys Israels,
gelijc als nu
H. N. zijn
huys der Lief-
den.

1) Zoo ook in den tweeden druk. Voor mij onverstaanbaar. Tal van geschriften van David Joris kunnen als „Vermaninghboecxken” aangeduid zijn, zoodat het ondoenlijk is te zoeken, welk hier is gemeend en dus ook, hoe deze woorden bij hem zelven luiden. Hetzelfde geldt van het hierna op ditzelfde folio aangehaalde „Verlichting-boecxken”.

Dauid Ioris seyt
dat hy van den
waren Geest op-
gheweckt sy.
Ioan. 14. 6.

[Fol. 80 c.]

Noch int Vermaninghe boecxken. Neemt waer, want ick (Dauid Joris) van Godts ghenaden voor v allen door den gherechten waren Gheest opgheweckt sy, een Aendiener der heylighen, int licht te zijn, etc. (Maer dewijle hy niet en leerde, wat Christus Jesus ons gheleert heeft, Joannes int. 14. 6. // noch oock niet van Jesu Christo, maer van hemseluen ghetuychde, (euen als nu H. N. oock van hemseluen doet) ende Jesu Christo alsoo zijn eere benam Joan. 5. 26. So isset ghewislyck de gheest der leughenen, ende niet der waerheydt, want de Heere Christus seyt: Die Gheest der waerheydt die van den Vader wtgaet, die sal ghetuygen van my, Joan. 15. 29. niet van Dauid Joris noch van H. N. ofte dierghelijcken, dat ick (Dauid Joris) als een ghetrouwe wachter ende herder der schapen (Ja der geyten ende bocken) ouer een yeghelijc int bysonder, ick swijge de gantsche kudde oft versamelinghe, een wakende ooghe oft toesien soude hebben. Ghelijck als mijnen Godt (ia wel te rechte dijnen God) my sulcx willich te doen in allen wat ick can oft mach, toebereyt gemaect heeft. Soo wil ick v huyden (siet alsoo riep Dauid Joris van zijne tijt, huyden, huyden, desen dach, dese tijdt, dat was de laetste tijdt, de laetste dach: Ende nu roept de Geest der liefden H. N. euen alsoo, huyden, huyden, van zijnen achsten ende laetsten dach²⁾, met een stercke, vaste, ware stemme wtroepen, waerschouwen ende verkondigen, wat ick (Dauid Joris) by mijnen Vader ghehoort ende ghesien hebbe, namelijck, dat oordeel, etc.

Item: Luystert nu op (doe by zijnen tijdt) niet na een Letterlijcke oft menschelijcke stemme, die niet dan wetenheydt, ende goetdunckenheydt daerwt tot zijn verderuenisse voort en brengt, Maer nae des heylighen gherechten Geests stemme der waerheydt die met gheen wterlijck gehoor ofte ghesichte der Letters, etc. te vreden en is. Gaet dat Letterlicke, wterlijcke woort met dat ghesichte ende ghehoor voorby, dat anders het inwendighe leuen-//dighe woort der cracht (hy meynt zijne droomen ende de openbaringhen zijnes gheests, euen als nu H. N. de zijne) van v herte weert, ende de eere Gods (ia haers Gods) neemt, etc. Hier sien wy, hoe dat dese Leughengheest door zijne dienaren altydts het wterlijck gheschreuen woordt Gods, de heylige Schriften, ende het ghesichte, lesen ende hooren derseluen, veracht ende verwerpt: Den zijnen dese³⁾ voorby te gaen ende te verlaten, ende alsoo zijne droomen

[Fol. 80 d.]

Dauid Ioris
noemt ziine droomen
dat inwendighe
Leuendighe
woort der cracht.

1) Waarom van hier af tot fol. 84 b toe de meeste randaanteekeningen in het origineel cursief zijn gezet (alleen in den eersten, niet in den tweeden druk), is niet te raden. Waarschijnlijk alleen wegens gebrek aan een voldoende aantal andere letters.

2) Zie over dien „achtsten dag in het huis der liefde” Nippold in zijn artikel *Heinrich Nicolaes*, in *Niedner's Zeitschrift für die historische Theologie*, Jahrgang 1862; aldaar S. 556.

3) „Dese” is door mij ingevoegd.

*De Gheest a
leugenen di
Christum z
eere benee
priest ende
roemt alti
hemseluen.
Joan. 5. 26
Joan. 15. 2
Dauid Iori
noemt hem
een getrouw
der der sch
De Heere J
Christus is
trouwe ende
de herder z
schapen.
1 Pet. 10.
Joan. 10. 1
Jesa. 40. 11
Eze. 34. 23
ende 36. 24
1. Pet. 2. 2
Iawel te re
by diinen V
der leugene
Duyuel.
Joan. 8. 44
Wetenthey
Gods woort
werpt alti
Leugengees
een valsche
heyt, maer
droomen h
voor ware h
licheydt als
nu H. N. d*

ure waer-
hehaet
Siet oock
ib. 1.
ende 3.
Feest wiist
de heyli-
rifice.
2. 2.
. 16.
. 18.
3. 11.
. 20.
6. 13.
. 11.
3. 33.
39.
11.
3. 18.
27.
19.
oue is wt
or.
28.
7. 21.
13.
12.
0. 17.

alleenlijk te sien, te lesen, te hooren, ende te ghelooouen vermaent. Ende wil dan noch de Gheest der waerheydt zijn. Daer ons nochtans de Gheest der waerheydt van de gheschreuen heylighe Schrif-
ture niet af en trecket: maer tot deselue leydet ende wijset, ouer-
midts dat sy van Jesu Christo (den ghecruysten 1. Cor. 2. 2. dat
eenighe vaste Fondament der Apostelen ende Propheten 1. Cor. 3. 11.
Ephe. 2. 20. die een goede belijdinge betuycht heeft onder Pontio
Pilato 1. Tim. 6. 13) ghetuycht ende leert: ghelijck de Heere Jesus
Christus Joan. 5. 39 selue seyt: ondersoect de Scripture want sy
is die van my ghetuyghet. Dieselue wil hy recht alleen gheleert
ende ghehoort hebben, Matth. 18. 19: ende noemtse salich te zijn,
die deselue hooren ende bewaren. Luc. 11. 28. Jae wy moetense
hooren, sullen wy anders ghelooouen: want het ghelooue is wt dat
ghehoor, ende het ghehoor door het woort Gods Rom. 10. 7.
Waerwt men nu klaerlijk ende opentlijk sien mach, datse niet
eenen Gheest der waerheydt, maer der leughenen hebben, die hare
droomen ende openbaringhen hares gheests alleen willen gehoort,
gheleert, ende aengenomen hebben: die oock alle vrome Euange-
lische Predi-//canten om des heylighen Godlijcken woorts wille
bespotten, lasteren, voor Letterknechten ende Boeckstaefsche Pre-
dicanten alleenlijc achten, ende met diergelijke schimpwoorden
veel meer deselue schelden: Die (seyt Dauid Joris) int ampt des
Geests (Ja zijns Geests) gheen plaetse en hebben: Die niet recht
van den Heere (Jae van zijnen Heere) ghesonden en zijn: Door
welcker woordt (als hy seyt) niemant een nieuwe Creature en
wordt, etc. Maer de Satan heeft zijne daghelijksche nieuwe Crea-
turen: De welcke nieuwe creatures alsdan door zijn woort wel
worden conden: Daerom dat sy ooc hem alleenlijk hooren ende
ghelooouen moesten. Ghelijck dat daerna int selue Tuchtboecxken
claelrje blijft daer hy aldus seyt:

Wildy dan Gods vrientschap vercrijghen, soo zijt my (my Dauid
Joris) inden Heere, namelijk, in der waerheydt gehoorsaem. Hoor-
dijt? Volcht mijnen raet, ende doetna mijn woort etc. Item. Na dien
ick dan gelooff, Mont, wijsheydt, kentenisse ende verstant mercke-
lijk insonderheydt van Gods ghenaden dit wt te spreken ter rechter
tijdt ontfangen hebbe (dit is alles gelogen na H. N. seggen: Want
die seyt, dat hy het merckelijk insonderheydt bouen allen, alles
nu ter rechter tijt, te weten, nae Dauid Joris, selue ontfangen
heeft) so sal, ende moet ick (Dauid Joris) tot beteringhe etc. alle
wegen mijn huys in achttinghe nemen etc. (Euen als nu H. N. van
zijn huys der liefden spreekt) nemet ter herten ghy die na mijnen
(Dauid Joris) raet dat beste, alderhoogste, schoonste deel wtuer-
coren hebt, etc. Siet hier beroemt hem Dauid Jor. dat het zijne

Fol. 81.

De Euangelische
Predicanten wer-
den van Dauid
Ior. voor Letter-
knechten ge-
scholden.

In zijn kentenis-
boecxken Lit. b.

[Fol. 81 b.]

In zijn Troost-
boecxken Litera
B.

alsdoe ten tijden, het beste, alderhoogste ende schoonste was: Ende leert, Dat sy hetselue na zijnen raet souden ter herten nemen, om dattet van hem // als van den rechten man ter rechter tijt voortquam, na den welcken geen ander meer en was, noch voorhenen so claer geweest en was, noch comen mochte. Daarmede dat zijn huys Israels oft zijnen aenhanc ymmers claerlijck bekennen moeten, nae H. N. woorden, datse met hem bedrogen zijn: Dewijle H. N. de geest der liefden nu na David Joris voortcomende, euen also van het zijne, ia veel hooger roemt, ende hemseluen voor eenen veel meerderen opwerpt, gelijc hieronder aangewesen wort, ende also David Jo. Heyrhoorn, Trompette, Basuyne, ofte stemme valsche ende leugenachtich maect: Want David Jor. seyde tot den zijnen, dat hy de rechte man etc. was, gelijk bouen gehoord is, ende wt zijn vermaningsboecxken noch wijder volghet:

Siet toe, ick (David Joris) hebt v gheseydt, daerom siet voor v, bedriecht v seluen niet, ick ben onschuldich uwer aller dwalinghe ende bloet. Als een warachtich getrouwe herder ende wachter des huyses Israels opgheweet, hebbe ick mijn stemme ende hoorn laten hooren, gheen moeyte ghespaert, opdat ghy alle soudt zijn bewaert. Want ick sie den dach des Heeren aendringen, ende ghelijc een dief heymelijc toecomen. Haest v, haest v, och haest v, haest v, etc.

Mat. 24. 43.

1. Thes. 5. 1.

2. Pet. 3. 10.

Apoc. 3. 3.

ende 16. 15.

Psa. 1. 18. 24.

Also in zijn wonderboek Ca. 168. Dit is den H. ghebenedijden dach dien de Heere ghemaect heeft om alle dinghen daer door aent licht te brengen, die hoe langer hoe schoonder opgaet etc. Met desen dach verstont hy den tijdt zijnes aerdschen rijcx, daer in dat hij met den zijnen als de vrije kinderen nae het oordeel dat aertrijck soude bewoonen, ende ouer alle landen ende luyden heerschappye voeren, gelijk onder volghen sal. Ende desen dach achtete hy alsdan

[Fol. 81 c.] meer ende meer op te gaen, nae dat hij met zijne grouwelijcke // verleydinge, met zijne valsche droomen ende openbaringhen daghelix hemseluen meer aenhancks ofte Discipulen maeckte: De welcke hy de *a* Sonen ende Dochteren des ghebenedijden noemde, daer hy tot denseluen aldus seyt:

a Gelijck als nu
H. N. synen aen-
hanc de Hemel-
sche gheestelicke
kinderen noemt
als binnen volcht.
b Met wat ciera-
like namen dat
David Ior. syne
Discipulen ende
aenhangers
noemt.

c Rom. 9. 7.

Gal. 3. 23.

d 2. Cor. 11. 14.

Laet ons O ghy *b* Sonen ende Dochteren des ghebenedijden, ghy *c* kinderen Abrahe, ghy liefhebbers der wijsheyt ende des constigen verstants (Jae dat constich is om de eenuoudighe simpele herten onder den schijn van wijsheyt, ia van eenen *d* Enghel des lichts te bedriegen ende te verleyden, ghelijc de *e* Slanghe met hare listicheydt Euam bedrooch, als de heylige Paulus seyt. 2 Corinth. 11. De *f* welcke oock ons allen voor sodanige Geesten waerschouwewet Actu. 20. 29. Laet ons daerinne (inden dach die alsoo opgaet) verblijden ende vrolick zijn, Godt hoochlick daerin louen, eeren ende dancken, die bouen al is. *g* Ick en sal daerinne niet steruen,

3. 4. maer leuen, ende die wercken Godts, des Heeren goetheydt vercondighen, etc. Voort daerna seyt hy, dat alle Propheten van *h* dien zijnen daech vercondicht hadden (ghelijck nu H. N. van den zijnen seyt) ende worpt hemseluen op voor den rechten man, beroemt hem seluen bouen al, wat oyt voor hem gheweest is, segghende, dat het niemant verstaen en hadde, noch verstaen en conde, dan dien hijt verclaerde, aldus:
2. 1. Welcken binnensten gront ick (Dauid Jor.) noch gheen men-
in zijn Ba- Hysto- gedruet al- Anno 1559. beschaem- ghenen. et, dat laet- rcomen e weten, hem voor chten um op- als hy ick te ken- eft.
 Meesters ende Heeren raet, ende soeckt vrientschap in tijts aen den Alderhoogsten: Want gheen dinck en is v beter, eer het voort ghericht coemt, etc. Daerom hoort my, keert weder tot den Heere, laet de sonde varen. (Het is hem al sonde, wat hem tegen is) geeft hem die eere, die hem van v toecoemt, eert gantsch ende al duyster wordt met v, *c* ende eer hem uwe voeten in die duysternisse aen die Berghen stooten, oft in die put des ewighen doots onuoorsien- licken valt, den welcken ghy niet en kent: Hoe cont ghy v daervoor hoeden? Dan ick ken hem door Godts ghenade. *d* Gheeft my ghe- loof, ende valt neder, ende verootmoedicht v den Heere, etc.
- Int 170. Cap. verstaet men claerlick, waerom dattet van ⁴⁾ dese *e* lastergeesten gedaen is, dat sy henseluen altijts voor so sonderlinghe inwendige gantsch Hemelsche kinderen, ende Gods kinderen wt- gheuen ende opwerpen, altijts roepende Geest, Gheest, Geest, inwen- dich, inwendich, int herte, int herte, ende dierghelijcke woorden veel meer, daerentusschen nochtans alle schandelicckheydt, onder het decksel der vrijheydt wtwendich bedrijuende, Te weten, daeromme om also daermede de ooghen ende herten der menschen eerst be- toouert ende verleydt hebbende, derseluer armer verleydder men- schen ghelt, schat, ende goedt, in grooten onuersadelicken ghetale te vercrijghen, ende dan als Coninghen ende Vorsten vereert ende ghedient te worden: Ghelijck hare Discipulen dat met dagelicksche eruaringhe wel beuonden hebben, ende noch daghelicks beuin//den. Fol. 82.
- a H. N. seyt nu van ²⁾ tsyne also.*
b Dauid Ior. wil datmen synen raedt doe, als die een Heere ende Meester zijn ³⁾ wil.
c Merct hier wat hi inden sin hadde.
d Alsoe seyt nu H. N. dat sy onder hem, onder synen Genaden- stoel hen alle onderworpen.

1) *Davidis Georgii Holandi Haeresiarchae uita & Doctrina. ... Per rectorem et academiam basilien. ... conscripta. Basileae, Anno MDLIX.* Nog in hetzelfde jaar verscheen te Bazel eene duitsche en te Kampen een nederlandsche vertaling.

2) In het origineel: „van ende”.

3) „Sijn” is door mij ingevoegd.

4) „Van” eveneens ingevoegd.

Ghelijck oock de Baselsche Hystorie van David Joris ghetuycht, Jae ghelijck sy selue met haren eyghenen wtgedructen woorden claerlick te kennen gheuen? Want int bouenghenoomde Capittel zijns wonderboekcs schrijft hy (David Joris) alsoo:

Die gheheele Wereldt is mijn, ende wat daerop is, seyt de Heere. Alsoo salt ten laetsten gantsch ende al, den Sone met zijnen zade, die vrije kinderen des Rijcks, die daer leuen sullen, vrij eyghen bliuen: Ende sullen dat Aertrijck met gerechticheyt bewoonen, soodat hem alle landen ende lieden onderworpen, ende ten dienste worden sullen met al dat sy hebben. (Ende om hier weder een verwe om te strijcken, soo seyt hy voort aldus.) Die gherechtiche en heeft gheen ¹⁾ verlanghen na ghelt oft goet, na cost oft cleederen, dat en is niet dat sy soeckende verhoppen, Neen: Die lichamelicke rijkheyt en is met allen niet, ende en sal aldaer geen opsien hebben. [Dat hebben zijne Discipulen wel anders beuonden, ghelijck het oock H. N. Jerusalemsghesellen (soo zijt anders sien willen) noch daghelicks beuinden.] Ghelooft dy dat wel? Het is wat anders daer ick na iaghe ofte sta, condy my verstaen, soo mocht icks v wtspreken, dan nu hoordijt, maer en verstaet het niet: ende dat en geeft my (David Joris) gheen wonder, dat geen ionghe kinderen mans redenen en vatten, noch de beesten de menschen niet verstaen en connen, etc. Item: Daeromme O ghy rijcken, sorch niet voor v gelt ende goet: In dijn kiste wil die gherechtiche niet zijn, staet daer vast op, die ongherechtiche en gaet ons niet aen. Het is binnen te doen ende te laten, daer sal die rijkheyt ende armoede, etc. soeckende beuon-

[Fol. 82 b.] den worden. Dit is nu zijn verwe der voorgaender // woorden, de welke verwe hy nochtans oock wederom afwisset, met zijn eyghen woorden, die terstont daerna volghen: want hy seyt aldus:

Wat ghelt het dat ghy selue een afkeerich wesen ende grouwel hebben sult, in dien daghen (als sy het Aerdrick alsoo inghenomen hebben ende bewoonen, Ja de menschen met hare droomen betooueren ende verleyden) van alle uwe rijkdommen ende costelickheden, welke ghy om ende aen hebt, ende worpent den gerechten voor, (Hy meynt hemseluen ende zijnen aenhanck.) Ende wat ghy segghen sult, weet ick, namelick, Houdt O ghy kinderen des leuenden Godts van den Hemel, ghy Sonen ende Dochteren des Almachtighen, neemt ghy wech dese onse schat ende arbeydt. Tfy ons, dat wy onsen romp ende sondighe vleesch van buyten soo schoon verciert, gedient ende besorcht hebben, ende dat rechte

Hiermede bedect David Ior. zijn grouwelicke leere.

Leest de hystorie David Ioris.

Sy willen met woorden buyten de kisten bliuen staen, maer euenwel de menschen met haer gelt beladen wel ontfanen, daerom ist om tgelt, eere ende goet ooc mede ghedaen.

Euen alsoo noemt nu H. N. oock de zijne.

1) Dit „gheen” is in het origineel en eveneens in den tweeden druk uitgevalen; immers, in de hier aangehaalde plaats van David Joris' *Wonderboek*, 1551, deel I, cap. 170, fol. Q ij v, staat het wel.

leuen, de siele laten steruen ende vergaen hebben. Neemt daer, *Hier merckt wat gheeft ons ghenade voor uwen ooghen, dat wy van dat uwe is, des Geests voor-* genieten moghen. Draecht ghy dat ende dat, Ontfangt ende besit *nemen was, ende* dat alle in allen, ende neemt ons goedertierentlick in ghenaden, *noch is.* ende regeert ons, opdat wy niet buyten v gheheelick en vergaen. Jae wat ghelt het, dat ghy die woorden (Draecht ghy dat ende dat, Ontfangt ende besit, etc.) al schromende segghen sult, soo luttel, niet, ende onweerdich sult ghy v seluen achten. Effensoo en segghe ick niet (nu wilt hijt wederom bestrijcken) dat het die gherechtiche aentrecken sullen, Namelick, uwe costelicke cleederen, ende gouden cieragie, die ghy haerselue sult willen toedraghen. Neen: Dat sal zijn soo het die Heerscher der gantscher ende gheheelder Wereldt toelaet. // Die alle haer haue sal verbannen, dien [Fol. 82 c.] alle haer goet toegheeyghent sal worden, die alleene daerouer macht hebben sal, soo gheschreuen is, etc.

Hier wt sien wy ymmers wederom seer claerlick, wat het voor eenen dach ofte tijt is, dien sy den dach des Heeren noemen: Ja wat Rijke dat dese Gheest door den zijnen verwacht heeft, ende noch verwacht, namelick, als dat sy, de werelt alsoo inghenomen hebbende, oft met gherechticheyt (als sy het noemen) wederom beplantet hebbende, opter Aerden het regiment soudén hebben, hoe- *Op der Aerden.* wel dat sy al binnen, binnen, inwendich, inwendich, etc. roepen ende voorgeuen: Ende dat met alsulcken wonderlicken gebare, in woorden ende wesen, gelijk oft sy niet anders dan sonderlinghe Heylighen, ende gantsch gheestelicke menschen wesende, van eenen sonderlinghen Gheest ghedreuen ende opgheweckt waren, om alsoo seer wonderlicke ende noyt ghehoorde geestelicke dingen ende openbaringen (teghen dat woort Gods, tegen de leeringe der Propheten ende Apostelen) voort te brenghen ende te leeren: Daer oock haren aenhanc meer na hooren, ende vaster geloouen moet, dan het woort Gods vanden Heere Jesu Christo ende zijnen Apostelen ende Propheten ons nagelaten. Hoewel de H. Paulus seyt, dat die veruloect Galat. 1. 8. zijn, die ons een ander woort ofte Euangelium willen leeren, (Ja 2. Cor. 11. 4. al waert ooc een Engel wten Hemel) als ons van Godt ende onsen Heere Jesu Christo, tsamen van zijnen H. Propheten ende Apostelen naghelaten is: Die ons niet tot Dauid Joris, noch tot H. N. ofte haers ghelijcken, maer alleen tot Jesum Christum den ghe- 1. Cor. 2. 2. cruysten wijsen ende leyden: Daer dese Leughengeesten ende Ver- ende 1. 1. leyders, de menschen daerentegen van Christo // Jesu ende zijn ende 3. 11. Godlick woordt op haerseluen ende haer eygen versierde droomen [Fol. 82 d.] ende leugen wijsen: Roepende nochtans daerentusschen gelijk wy bouen gehoort hebben, ende wt zijn wonderboeck nog breeder volcht, daer hy aldus seyt:

*a David Ioris
wort van den
Gheest ghedre-
uen.*

*b David Ioris
sach wat hy sey-
de, hoe wel hy
vreesde dat men
seggen soude dat
hy raesde.*

*c Heyrhoorn Da-
uid Ior.*

*d Nu wil H. N.
de laetste Basuy-
ne zijn.*

Fol. 83.

*Meret van den
Hemel als nu ooc
H. N. seyt.*

Luystert na de stemme des Archangels, kent der Trompetten geclanck etc. Ick segt v, siet toe. Ick sy warachtichlick (ghelooft my oft ghy wilt) vanden Heere Heere daertoe opgeweet, ende *a* worde ghedreuen v alle te waerschouwen, ende dat recht is (Ja dat onrecht is) te betuyghen inder waerheydt, etc. Daeromme siet voor v, segt niet dat ick rase: *b* Ick weet oft sie wel wat ick segghe, etc. Item Litera C. Cap. 27.

Daeromme neemt waer den derden *c* Heyrhoorn, kent de *d* Basuyne, oft de stemme Godts opten Berch zijnder heylicheydt: Luystert snellick toe, alle wat ooren om te hooren heeft: Ghy volcken ende Gemeeynten oueral, *e* alle Coningen, Vorsten, Princen, Hertogen, Grauen, Heeren, ende Edelen, etc.

Coemt herwaert, ende hoort nae my (my David Joris) coemt *f* segghe ick, ghy die dorstet, tot den watere des leuens, tot de Fonteyne der Wijsheydt inden Hoochsten. Jae ghy die ten eynde ws raedts zijnde, gheen ghelt en hebt. Coemt coopet, dat ghy te eten hebt.

Siet doch Christelicke leser, wie can dese grouwelicke lasterwoorden sonder schricken hooren, nademael dat deze grouwelicke vrije Geesten so stoutelick henseluen in de plaetse des Soons Godts onses Heeren Jesu Christi opworpen ende stellen doruen, dat sy ooc de menschen van Christo Jesu tot henseluen, ende tot hare *g* Godloose lasterige droomen ende openbaringen, als tot de Fonteyne des leuens wijsen ende roepen? Jae dan noch segghen doruen, dat // Godt hen sulcks gheopenbaert, ende daertoe opgeweekt heeft: Gelijck noch daerna aldus volghet:

Siet Ick David van Gods genaden, ter laetster tijdt (merckt ter laetster tijdt) inden ghelooue opgeweekt, sal v de eewighe waerheyt voorleggen, dat recht mijns Gods vanden Hemel op Aerden na der beloften (Nu seyt H. N. de Geest der Liefden oock also van henseluen, na der Beloften) wtspreken, etc. Dan het volcomen wesen der waerheyt coemt nu hervooert, daer alle beelden ende schaduwen in ophouden moeten, nemelick, in den gheestelicken Christum, de Sone der eewicheyt, etc. Dit is de knecht daer voor af gheschreuen, die Propheten van ghetuycht hebben, dien de eere van den Heere des Hemels ghegheuen wert, ende met den Sone (merckt met den Sone) der eewicheydt op zijnen Stoel oock ter rechter hant te oordeelen verordent is, etc. Noch daerna Lit. N. Cap. 3. Daerom moet ghy beyde inder Hellen gracht vallen, soo ghy mijn stemme oft woort niet en gelooft, nemelic, des Heeren, hebt daer acht op.

Alsoo seyt hy oock int voorghenomde Boeck des Leuens ¹⁾ A. 8.

¹⁾ Dit geschrift kan ik in *David Joris. Bibliografie* door Dr. A. van der Linde, 1867 niet vinden.

²⁾ Snel, vlug.

*e Binnen roep
nu H. N. alle
hem.*

*V Vat en doru
dese stoute
Gheesten doch
niet voorneme*

*f Sathan wil k
Christus zijn
want de Heer*

*Christus seyt
Soe yemant d
stet, die come
my.*

Ioan. 4. 14.

ende 7. 38.

Isai. 12. 3.

ende 44. 3.

ende 55. 1.

Apo. 22. 17.

g Bullingerus

mach wel segg

Tfy Duyuel,

Godt storte d

gheringe ²⁾. S

binnen Cap. 1

Siet, soo heuet de groote Heere, de Almachtige God my arme cleyne onweerdich daertoe, in zijnen stercken Gheest der wijsheydt opghe- weekt, alleen wt genaden, Om dat recht Godts opter Aerden aen te heffen, ende dat warachtige oordeel ter Werelt te doen, etc. Item: Ende ist (seyt de Gheest) dat sy hen teghen my oprichten, ende teghenstaen willen, soo salt my alsoo licht zijn haer te ver- nielen metter ijseren Conincklike roede, de macht der rechter handt Godts, ghelijck het om doen ¹⁾ is den Potbacker, die zijnen pot lichtelick te breken heeft, etc. Wt dese corte aangewesen stucken sien wy claerlick, waervoor // dat dese Gheest hemseluen wtghe- gheuen heeft, ende wat hy in den sin hadde: Daerentusschen dat hy oock de zijnen met wonderlicken gebare vermaende, om na zijne leeringhe, op dien dach bereyt te zijn, segghende aldus:

Hoort, hoort, die gheloof ende die vreesse des Heeren hebt: Luystert, luystert na der Trompetten gheclanck. Noteert dat.

Och waeckt op, waect op, waect op, wort wacker, wackerder, noch wackerder, noch wackerder, noch meer, meer, Neen, neen, Al meer, al meer, noch meerder, Siet toe, Siet, daer hebdijt: Ver- wacht nu dijnen Godt.

Hoort toe lieue Broeders, bidt om ooghen, ende wort verstan- dich, etc. Haest v, haest v, haest v, etc.

Bidt, bidt, bidt, bidt, bidt, bidt, sonder ophouden, etc. Sidt op de wachte, Sidt, sidt al, ende begeeft v tot wachten, etc. Bidt, bidt, bidt in tijts, Haest v, haest v, want ick sie den dach des Heeren comen: Maer wie wie ghelooft my? etc.

Kinnnderen siet voor v, Gheloooft gheringe, Beeetert v, bee- tert v: Bidt om een ander herte. Hoordijt? Ghedenckt dat ick Dauid Joris uwer liefden trouwelick te voren gheseyt, ghenoech- saemlick ghewaernt ³⁾ hebbe, hoe weynich ghy my ghelooft. Dan dat sal v alderbangst ende hart vallen, meest lijden ende verdriet aendoen, dat ghy my niet ghelooft, ofte wantrouwt, dat woort wel geweten, maer niet willen doen, oft laten ontcallen ⁴⁾ hebt. Daerom gheeft my (my) geloof, ende volcht der armer raedt: Bspottet die heylige Gheest niet, etc. Hoordijt? Also in zijn kentenis Boecksken: waaaaaaect, waaect, waect, waect ende bidt, etc. Item in zijn ver- lichtingsBoecksken: Bercht v lijf, bercht v lijf, bercht v lijf, ghy die salich zijn wilt. Vliet, vliet, etc. // Dat woort Danielis is nu aen den dach. Item: Ons leuen is een strijt, etc. Want men moet

Dauid Ior. wilde oordeel op aerden houden.

Psalm. 2. 9.

Esa. 30. 14.

Potbacker, also seyt nu oock H. N.

[Fol. 83 b.]

Int boecxken ghetitelt, Ic ver- lichte alle men- schen, &c.

De Sandt Mes- sias ²⁾ riep oock alsoo met zijnen sone, als bouen gehoort is. In zij- nen stilswijgen- den stijuen wt- roep, Litera A.

[Fol. 83 c.]

1) Evenzoo in den tweeden druk. „Gelijk het (licht) is om (te) doen (voor) den pottbakker enz.”.

2) Zie boven Fol. 77 vgg.

3) Warnen, waarschuwen.

4) Eigenlijk: „u hebt laten wegpraten”. Dus: „u uit het hoofd hebt laten praten”.

hier steruen, steruen, steruen, meer meer ende meer, al meer, al meerder, noch meerder, tot den adem wtgaet, gnap wech ¹⁾). Hoort broeders, hoort, hoort, hoort, ende nemet ter herten, etc. Want het is noot, noot, loopt, loopt, loopt, willich ofte met vruechden, noch willigher, williger, sonder een arch herte, etc. Het laetste is hier, hier, hier ist. Ende sulcke raserien meer.

Wijder van zijne grouwelicke leeringhe, is bouen int 1. 3. 4. ende 5. Cap. aengewesen, ende volcht oock onder int 14. ende 15. Cap. Item int 7. boeck Joannis Caluini, op verscheyden plaetsen. Siet oock de Hystorie van Dauid Joris, ghedruct tot Basel anno 1559 ²⁾ van de ghemeynschap der vrouwen. Soo oock bouen Cap. 3 deses tweedden Boecks, etc.

¶ *Volghet ten laetsten van H. N. de Geest der Liefden ghenoomt: Die hemseluen nu na Dauid Ioris wederom voor den rechten Man, &c. (euen als te voren Dauid Ioris) wtgeeft ende opworpt.*

H. N. de gheest der Liefden.

Godt met H. N. vermenschet. De Ghenadenstoel is in H. N. verclaert.

Desen H. N. die hemseluen de Geest der Liefden, ende de Vader van het Huys der Liefden noemt, schrijft nu, dat hij so hooch ende seer van Godt bouen allen anderen vercoren ende ghelieuet is, dat hy als de laetste Basuyne ende Gods stemme, Godts heerlicheyt etc. openbaren soude, die noyt te voren so claer gehoort noch gheweest en is, noch na hem comen en sal. (Als ooc Dauid Jor. seyde.) Ja dat Godt met hem vermenschet, ende hy met Godt so vergodet is, dat oock de Ghenadenstoel, die rijkdommen Godts etc. nu in hem vol ende gheheel verclaert ende gestelt zijn. Soo dat [Fol. 83 d.] hy met den zijnen als // de Hemelsche kinderen, die tot deser laetster tijdt toe in den schoot des Vaders gerust hebben, nu van daer comen sal, om dat oordeel over de Werelt te brenghen, dat Aerdtrijck te reynighen, te vernieuwen, ende in te nemen, na de beloften. Hy seyt oock, als dat op hem ende zijnen tijdt ende wesen, als op den achtsten ende laetsten dach der liefden, die Godt om dat Aerdtrijck te oordeelen, als den Gherichtdach soude bestelt hebben, alle Propheten ghesien ende getuycht hebben, etc. Te voren wilde Dauid Joris Godts seuende Enghel, de laetste Basuyne, etc. zijn: Nu wilt H. N. wederom alles zijn.

Maer nu mochte hem daerouwer yemant seer verwonderen, hoe dat het doch wesen conde, dat soodanige stoute, onbeschaemde verleyders ende lasteraers (die hemseluen soo grof ende plomp bouen den Heere Jesum Christum onsen eenighen waren Salichmaker op-

1) In ééns weg.

2) Zie bl. 375 boven, aant. 1.

*O wat Goduruch-
tich herte can dit
sonder schricken
hooren?*

worpen ende beroemen: ende de eene voor de andere na, door Godts wonderlicke straffe ter eewighen schanden verdwijnen ende omcomen) noch so grooten aenhanck, Discipulen ende nauolghers connen krijgen, de welcke hare sodanighe verleydinghe, visioenen, eyghen droomen ende leughenen, daarmede sy menschen soo openbaerlick van Christo Jesu op henseluen roepen, trecken, ende verleyden, hooren, ende gheloof gheuen?

De oorsake wijst ons de Heylighe Apostel Paulus claerlick aen totten Romeynen ende Thessalonicensen: Te weten, Om dat sy de liefde der waerheydt niet op en nemen, daerom sendt hen God crachtighe dwalinghen ende bespottighen: sood dat sy de leughenen ghelooouen, ende lust hebben aen de ongherechtigheyt, etc. Siet dit is de ghewisse oorsaecke van alsulcke // grouwelicke verleydinghen, dat de menschen het woort der eewigher waerheydt, dat heylighe Euangelium niet en hebben willen hooren, ghelooouen, ende nauolgen, dat ons van allen menschen alleen op Christum Jesum roepet, wijset, ende leydet, als tot den eenighen wech des leuens, tot dat rechte licht der eewiger waerheydt, dat gewisse fundament onser salicheydt. Ja datselue niet alleenlic niet hooren willen, maer oock bespotten, schelden, ende lasteren: sood datse Godt door zijn rechtueerdich oordeel, daerom in alsulcken verstockten ende verkeerden sinne ouergeeft, dat sy henseluen oock met lust ende wille (van deen Secte tot de andere loopende, als met blinden ooghen, verstockte sinnen ende herten, gantschelic betoouert zijnde) den Duyuel ende zijnen Dienaren (om bedrogen ende verleyt te worden) so gheheel ende al ouergheuen, dat sy oock niet een quaedt ghedachte ofte vermoecken van haren sodanighen Verleyders en hebben, hebben en willen, noch oock gantschelick niet en moghen, maer deselue gheerne hooren, opnemen, ende oock als God ghelatene (so sy het noemen) in alle stilheyt, ghelatenheyt, oft volcomen gehoorsaemheyt nauolgen moeten, so sy anders in hare versamelinghe ofte Huys der Liefden begheeren te zijn, te wandelen, ende aldaer hare liefde mede te ghenieten ende ghebruycken: ghelijck hy H. N. den zijnen in zijn Handtboeck leert ende vermaent, Litera E. 2. ende 3. waer hy aldus seyt:

Ten eersten sullen de Jongeren ende alle cleyne van verstande, die by den Oudtsten in den Huyse der Liefden, in de Godsalige Wijsheyt, ende Heylighe verstandenisse (siet hoe schoon can hy dit vercierien ende voorgheuen) willen gheleert ende gheoeffent worden, hemseluen // afwenden van alle eere, eygen wijsheyt ende wetentheydt, die in hen opstaet ofte ingebeeldet wort. Henseluen wt haren eygen rade geen dinc aennemen, noch hen oock duncken laten, dat sy selue wat weten, noch na de waerheydt rechtelick

VVaerom dat de menschen verleydt worden.
Ro. 1. 24. 25.
2. Thes. 2. 11.
Zacha. 5. 3.
Fol. 84.

en in dat
der Liefden
ende wan-
moet.
oe wees hy
laetsen der
t aen:
3. 4.
12.
2.

[Fol. 84 b.]

Deut. 12.
Gal. 6. &c.
*om zijne Godde-
loose leere alsoo
eenen schijn te
maken.*

1. Cor. 3. 2.
ende 4. 3. 4.
1. Pet. 2. 2.
Gal. 6. 2. 3.
Deut. 7. 8.
Hebr. 5. 12.

*Vader des Huys
der Liefden H.
N.*

oordeelen ofte richten connen, maer henseluen eenuoudelic in de wijsheyt ende rade des Oudtsten van gantschen herten ouergheuen: om die rechte sententien van hen te hooren, ende alsoo wt den rade Godts (Ja des Duyuels) in de Godsalighe wijsheyt gheleert te worden.

Ten anderen, sal al haren sin, wille ende meyninghe gesint staen, na geene andere dinghen om te weten, te vrighen, noch ghelusten te hooren, dan alleen, welke de oprechte wegen des Heeren zijn, etc. (die hy hen leeren wil, hoe sy in zijn Huys der liefden wandelen, leuen, ende omgaen sullen.)

Ten derden, sullen sy den Oudtsten in den Huyse der Liefden niet wantrouwen, noch yet booses noch onwijselijcks by vermoeden, noch hen oock gheensins duncken laten, dat de leeringen ende onderrichtinghen, die van den Vader des Huys der Liefden oft Outsten hen voorghedraghen worden, voor hen te slecht, te simpel oft te onwijs zijn, om deselue na te volgen: maer met volcomen herten demoedichlick ende eenuoudichlick (als goetwillige kinderen tot de gehoorsaemheyt) deselue wt de wijsheyt ende raet des Outsten opnemen, ende alsoo stedes tot de manlicke ouderdom in de liefde gheboghen staen, als die eenen lust hebben om des Heeren wille te doen.

[Fol. 84 c.] Ten vierden, sullen sy haer gantsche herte met allen haren raden, sinnen, willen, ende ghedachten, ende met alle hare daden, handelinghen ende ghebruycken, naeckt ende bloot voor den Oudtsten in den Huyse der Liefden openbaren, // noch oock niet (het zy dan wat het sy) daervoor bedecken ofte verberghen, ende oock allen haren toetreckenden aert ende nature, ende alle daer sy in haren herten mede versocht ofte aengheuochten worden: omme dieswillen dat sy van allen dinghen daer sy in feylen ofte onrecht hebben, de goede onderrichtinghe ende dat oprechte onderscheydt van dien hooren, ende de clare berichtinghen verstaen mochten, ende hen daerna richten: om alsoo op te wassen in de heylighe verstandnisse, tot alle eendrachticheydt, met den Huyse der Liefden. Siet ende merckt hierop mijn Soon: In soodanighen ghestalte, sinnen, ende wille, betamet den iongheren wel, ofte alle cleynen van verstande, dat sy den Outsten, den Vader des Huys der Liefden vrighen, ende hooren sullen, ende de goede berichtinghen der waerheyt hem afvoorderen, etc. Dus verre H. N. de Vader vant Huys der Liefden.

Hier wt sien wy claerlick, hoe datse eerst met alle listicheydt ende loosheyt daerouer wt zijn, om den gheheelen mensche, van binnen ende van buyten, henseluen soo gantschelick onderworpen, onderdanich oft stil ghelaten (als sy het noemen) te maken, dat

sy se als stocken ende blocken, moghen rollen, schuyuen, drijuen ende leyden, om alsdan daerin, al wat sy willen ofte dencken, als in geheel (van duechden) ledighe vaten te moghen gieten ende storten. Ende om sulcks te beter te doen, ende de menschen alsoo tot hen te locken, soo leeren sy alle wterlicke dinghen denseluen haren iongheren ende gehoorsamen vrij ende gheoorloeft te zijn, etc. als bouen int derde, vierde, vijfde, ende seste Capittel ghenoechsaemlick aenghewesen is. Als nu de menschen daerna een behaghen, // liefde, ende lust om te geloouen, ende gheerne te volgen vercreghen hebben, soo beroemen sy hen voort, dat sy alsulcke hare leeringhe ofte verleydinghe, als het rechte volcomen licht ende waerheyt, van haren Godt wt den Hemel door sonderlinghe openbaringen ende droomen ontfangen hebben, om den menschen nu datselue te openbaren: Ghelijck wy (behaluen alle de bouenghenomde Verleyders) oock van David Joris ghenoechsaemlick ghehoort hebben: Ende nu volghende van desen H. N. oock claelick hooren ende verstaen sullen: want hy schrijft wtdruckelick in zijn Gherichtboecksken²⁾, gedrukt Anno 1551. aldus.

Anno 1546 wert ghedrukt zijn Ierusalem's boeckken, &c.¹⁾ so datmen siet dat dese Gheest by David Ior. tijden hem al gheroert heeft.

So my (my H. N.) dan wt ghenaden door de liefde Gods des Vaders ontfarmherticheydt gheschiet is, ende dat de God des leuens, dat licht zijnder claeheydt in mijnder herten heeft schijnen laten (merckt in mijnder herten) wt den opganck des lights wt den hooghen (alsoo beroemde oock David Joris het zijne de waerheyt, ende het licht wt den hooghen te zijn) om zijne heerlickheyt te openbaren, etc. Ende in zijn Handtboeck D. 7. Maer (seyt hy) ist dat ghy mijnen raet verachten, mijne leeringhe niet opnemen, noch Godt vruchten³⁾ en wilt, etc. * Soo voorsegghe ick v waerlick, dat alle ongheluck v beuangenhen sal. Ende voort daerna: Maer wilt ghy den Heere vruchten, zijne Wet, die († nu) wt den Hemelschen Jerusalem gaet, ghehoorsaem wesen, ende v na mijnen raet ende onder-richtinghe na alle⁵⁾ alsoo my de Heere dat warachtighe wesen wt

* David Ioris seyt bouen, dat sy inder Hellen gracht vallen soudén, die hem niet en hoorden.

1) *Van dat geestlicke Landt der Beloften, van dat Hemmelsche Jerusalem. vnd des hilligen Volcks*, enz. Aan het slot: *H. N. Anno 1546.* — Hiervan bestaat een tweede druk, eigenlijk eene omwerking: *Terra Pacis. Ware Getuigenisse van idt geistelicke Landtschap des Fredes: dat daer is idt geistelicke Landt der Beloften ... edder idt hemmelsche Jerusalem ...* *Dorch H N am dach gegeuen: vnde van Em vppet nye ouerseen vnde düdelicker vorklaret.* Gedrückt to Colln am Rein, dorch Niclās Bohm-Bargen. Anno M.D.LXXX. Beide geschriften zijn in de Doopsgezinde bibliotheek voorhanden. Zie over hen Nippold in *Zeitschrift für die historische Theologie*, 1862, S. 336, 510, 540.

2) Meer dan één geschrift van Hendrik Niclaes handelt volgens den titel over het laatste oordeel. Ook welk met het „Handtboeck”, reeds Fol. 84 a aangehaald, bedoeld wordt, is de vraag.

3) Vreezen, fürchten.

4) Dit „ende” moet wegvallen.

5) Alles.

&c. Sietmen niet
clærlick dattet
eenen geest is?

Fol. 85.

Siet oock bouen
int 5. Cap.

Hier wijst hy aen
Io. 1. so datmen
clærlick siet
waer voor hy
hemseluen wt-
gheeft, ende wat
hy van Christo
Iesu onsen Heere
hout. Waer blijft
dan ooc David Io.
met den zijnen
die ymmers so
hooch ende vele
van hemseluen
ende den zijnen
hielt ende voor-
gaf.

Dese heyligen
zijn zijne longen
oft kinderen
des gheests der
liefden.

[Fol. 85 b.]

Siet doch hoe de-
se geest alleen
Heere ende Mees-
ter zijn wil.

Sion ende Jerusalem verclaert heeft) gantschelick ouergheuen: Soo wil ick oock wt hertelicke liefde, soo veel ick by den Heere vermach, etc. v dienstelick wesen. //

Voort daerna Litera. F. 5. verwerpt hy den gheheelen dienst Godes, soo die niet nae zijnen Gheest ende wesen aengericht en sy: Ende noemet alles valsche wetenheydt, valsche vrijheid, ende inbeeldinghe der Letteren, wat voor hem geweest is: segghende datter oock niemant voor zijnen dienst ende wesen en heeft vrij connen werden, maer nu wel door zijn wesen etc. Hy seyt dan aldus:

Welcke oock van den warachtighen lichte niet vrijghemaect condon werden, om des willen dat sy voor (merckt voor) desen dach der liefden opgestaen waren. Want dat Heylighe noch dat alderheyligste, dat warachtighe noch dat alderwarachtichste licht (hier spreekt hy grof ende plomp ghenoech, soodatmen zijnen Gheest ende voornemen niet alleenlyck sien, maer oock wel tasten mochte: want hy seyt, dat alderwarachtigste licht) is van hen allen die ¹⁾ hen wat voor desen onsen (onsen) dienst der liefden aengenomen, ghedreuen, ende gheleeret hebben, niet verclaert gheweest alsoo het ons nu (merkt, ons nu) de Alderhoogheste in zijnen Alderheylichsten dienste onder de onghehoorsaemhey ²⁾ der liefden (onder zijn Jerusalemsehe wesen) te verklaren ghegheuen heeft. etc. Ende daerna F. 6. noch clærder.

Ick segghe dy waerlijck dat het een groote vermetelheydt tegen God ende zijnen Heyligen is, dat de mensche (hy meynt, die hem in zijn voornemen ende wesen teghen is) wt de gheleertheydt der Letter, oft wt de inbeeldinghe der wetenheydt, Godsdiensten (die doch valsche Godsdiensten zijn) aenrichtet. etc. Want de warachtighe Godsdiensten, noch de diensten des heylighen woorts, can niemant na der waerheydt der heyligher Schrifturen, noch nae dat gheestelijke verstant // der Godsaligher wijsheydt rechtelijck ghebruycken. Heten betamet oock niet, dat hem yemant sulcks onderwinden sal, dan alleen den Ouderen in de Godsalighe wijsheydt, die in den huysse der liefden wandelen etc. (Hy meynt zijnen aenhanck die hy oock de heylighen Gods, ende de gemeynschap der heyligen noemt.

Daeromme (seydt hy) is het waerlijc alles valsche ende bedriechlijck, wat de Onuergodede menschen (dat is, alle die hem tegen zijn: Want de zijne houdt hy voor sonderlinghe heylige vergodede menschen) wt de inbeeldinghe ofte rijckdomme harer wetenheydt, ende

1) Het nu volgende wil zeggen: „die vóór dezen zich onzen dienst der liefde eenigszins („wat”) hebben aangenomen enz.”.

2) Zoo ook de tweede druk. Maar alleen als wij „de onghehoorsaemheydt” voor een drukfout (in plaats van „de ghehoorsaemheit”) houden, is deze volzin verstaanbaar.

wt hare geleertheydt der Schrifturen voortbrengen: want het is doch alle valsch ende leughen wat sy insetten, predicken ende leeren, (iae ouermits dat het zijne leere ende predicken gantschelijk teghengaet, ende hen allen in hare voornemen ende wesen seer hinderlijk ende schadelijk is) maer sy predicken wel de gheschreue Letter, ende de inbeeldinghe harer wetenheydt, maer niet dat woordt des leuenden Godes. etc.

Siet doch lieue Christelijcke Leser, hoe dat dese gheesten ouer dat woort Godes ende de H. gheschreuen Schrifture (die sy al Letter, letter noemen) grijnen ende hare tanden bijten, iae met alle vlijt ende neersticheydt daerna trachten, om die te verduysteren, ende so het moghelijc ware, gantschelic te niete te maken, ouermids dat sy hen oueral soo stracx tegenstaet, ende haer wesen ende voornemen verhindert: Want euen ghelijck de Philistinen alle moeyte ende arbeydt aanweyndeden om Samson door een schoone ende wel vercierde vrouwe te bedrieghen, te vanghen, zijn ooghen wt te steken, ende hem dan alsoo na haren wille ende goetduncken te leyden ende voorts met hem te doen al wat sy wilden, alsoo staen dese // Geesten met alle neersticheydt daerna, om dat gheschreuen woordt Gods, de heylige Schrifture gheheel te vercleynen, wech ende te niete te doen, door hare droomen, visioenen, ende openbaringen, daervan dat sy dan selue * nieuwe lasterboecken, als hare nieuwe Bibels, maken ende vol schrijven: de welcke sy oock als een seer schoone wel vercierde vrouwe, met een lieflick, sonderlinge heylich veynsende wesen hoochlick voorgheuen, om den menschen alsoo hare beyde ooghen (dat Oude ende Nieuwe Testament, daerin Christus Jesus alleen voor het rechte † fundament der Propheten ende Apostelen gheleyt ende gheleert wordt) wtghesteken hebbende, te leyden al waer sy willen. Hierteghen leest bouen dat 4. ende 5. Cap. Ende het Huysboeck deses Autheurs ²⁾, in de eerste, tweede, ende derde predication.

Ten laetsten alst al niet helpen en wil, soo berst hy so grof ende plomp wt, dat hijt al wat hem teghen is, een Duyuelsche Schole noemt, segghende aldus:

Dewijle sy dan met vrijen herten hen stoutelick beroemen alles te hebben, ende te ghebruycken wat den Heylighen Godts in de ghemeynschap der Liefden toeghebracht ende ghegeuen is, ende daeraen lieghen (om dieswille dat het met de inblasingen ende openbaringen zijnes Gheests, visioenen, ende droomen niet ouer een en coemt, maer gantschelic daertegen strijdet.) Soo is ymmer alle

Predicken der H. ¹⁾ Schrift is haren geest tegen.

Waerom de Schrifture ghehaet wort.

Waerom de Philistinen Samsons ooghen geerne wtstaken.
Iud. 16. 5.

[Fol. 85 c.]

* *Als Mahometh zijn Alcoran, de Ioden haren Talmud, de Paus zijn Decreten, David Ioris zijn Wonderboec. ende nu H. N. zijn Spiegel. Maer de ware Christenen blijven by den Bibel.*

† 1. Ies. 28. 16.
Mat. 16. 18.
1. Cor. 3. 11.
Ephe. 2. 20.

1) In het orgineel staat: „Predicken der H. N. Schrift”; zoo ook in den tweeden druk. Blijkbaar is die „N” eene vergissing van den zetter.

2) Bullinger.

haer ghebruyc ende woort, dat sy wt * vrijmoedicheynt haers herten gebruycken, ende valsche vrijheydt wt den lichte, nemelick, wt de inbeeldinghe der wetentheynt, ende allen haren versamelinghen (sy houden hen soo heylich als zij willen) eene valsche Christenheydt [Fol. 85 d.] ende Duyuelschole. Want daer en is gheen an//dere ghemeynschap der Heylighen, noch warachtighe Christenheydt, dan de Gemeynschap der Liefden, ende die daerin begrepen zijn, etc. Hier mede meynt hy zijn gantsche huys der liefden, dat is, zijne Jerusalemsche *Litera C. 6.* Broeders ende susters, die hy seyt, datse alleen Gods volc zijn: Want (seyt hy) gheen ander Huys noch Tempel tot zijner wooninge en heeft hy hem vercoren, dan v O ghy Gods salighe kinderen, oft Ghemeynschap der Liefden, etc.

H. N. wil het alles alleen zijn.

1. Cor. 3. 11.
Ephe. 2. 20.

Ende hoewel datmen hierwt nu claerlick ghenoech siet, dat dese Gheest der Liefden H. N. met zijnen Jongheren ofte kinderen, als zijne Huys der Liefden, zijnde sonderlinghe vergodede heylige menschen, alleen de rechte, de beste, etc. willen zijn, soo willen wy nochtans datselue wt zijne eyghene Boecken noch claerder aenwijzen: tot waerschouwinghe aller vromer warachtigher Christenen, die op desen Dwaelgeest H. N. tot hare verleydinge niet staen en willen, maer alleenlick by Jesum Christum, als by dat gewisse ende vaste fundament harer salicheyt bliuen. Ende eerst wt zijn Boecxken ghenoeemt Straffinghe ¹⁾, ghedruct Anno 1553. daer hijt euen alsoo alles voor valsche, onrecht, duysternisse, leugen ende waenlichten verworpt, wat hem ende zijnen Geest der (vleeschelicker) liefden teghen is: Daer hy oock den ghenen die (zijne verleydinghe merkende) henseluen wederom van hem ende zijn Huys der Liefden afkeeren, seer hardelick straft: Ende seyt, dat alle andere Leeraers die hem teghen zijn, saechte oorcussens onder haren armen legghen, daer sy doch selue ende zijns ghelijcke de ghene zijn, die den vleesche alle behaghelicke dinghen leeren ende toestaen, ende alle dinghen Fol. 86. onder het deeksel der liefden vrijelick doen ende ghebruyc//ken: Ia die oock den rechten Kerckendienst des Godlicken woordts ende zijner heyliger Sacramenten, als onnoodighe kindtsche dinghen, kintsche beginselen, etc. verachten, bespotten, ende verworpen. Gelijck bouen int 5. ende 6. Cap. verhaelt ende aangewesen is. So seyt hy dan int voorgenoemde boecxken aldus:

*Dauid Ioris
noemde hemsel-
uen Gods seu-
den Enghel, ende*

Coemt ende leert uwe herten verdemoedighen, ende laet v besnijden op desen heylighen dach der Liefden, welcke de achtste ²⁾ ofte nieuwe dach is, tot vernieuwinge der Werelt met gerechticheyt. (meret wat daeronder sit, dat hy seyt, tot vernieuwinghe

¹⁾ Weder een van die titels, die op allerlei geschriften van Hendrik Niclaes passen. Zie ook Fol. 88 b, aant. 1, en Fol. 90 a, aant. 1.

²⁾ Zie aant. 1 op Fol. 80 c.

* *Siet, hoe qu-
lick can dese
Gheest verdr-
gen, dat de w-
Christenen
Godts woort
de niet wt syn-
droomen, voo-
God, in ende
door Christu-
alleen, vrijm-
dich, gherust
de getroost z-
ende niet na
zijne H. N. d-
men dienen.*

der Werelt) Doet nu wech door dit licht der Liefden, de voor-
huyt, namelick, die duysternisse van uwen herten, (al wat hem
tegen is, moet al duysternisse zijn) oft ghy en sult tot den Throon
der heerlicheydt Gods niet comen: want gheen onbesneden en sal
tot dat heylichdom Godts (H. N. Huys der Liefden) ingaen, etc.

Wederom B.j. Och mijne beminde herten, neemt waer tot uwe
beteringhe dat ick v schrijue: verhardet niet uwe herten door de
vaderlicke straffinghe, daer de liefde v dienstelick mede voorcoemt,
etc. Item: Dewijle God dan door zijne hertelieke liefde nu in desen
periculosen tijt onser (merckt nu onser) ontfermt heeft, so beken-
nen wy ooc door zijne liefde, datter geen ander licht noch leuen
(dat warachtich is) meer is, * noch te voren geweest is, noch comen
sal, noch in Hemel, noch op Aerden, dan ons (dat is wel veel ge-
seyt, maer weynich, Jae gantschelick niet bewesen) door de liefde
Gods des Vaders gheopenbaert is. Alle wat daerteghen is, ende hem
niet daeronder buyghet, maer hem daeraf keert, oft afhoudet, dat
is al duysternisse oft waenlichten, ende niet dan bedroch ende
verleydinghe. Daeromme laet v van uwe eyghene vercoren heylic-
heydt niet verleyden, maer keert uwe herte tot den stoel der ghe-
naden, tot dat eewighe dachlicht van den Hemel, etc.

Hier sien wy nu wederom seer claerlick, hoe dat dese Gheest
der Liefden H. N. euen deselue Gheest is, die Dauid Joris tot
zijne lasteringe opworp ende dreef: ouermids dat hy hemseluen
ymmers soo hoochlick, Ja veel hoochlicker als Dauid beroemt ende
wtgheeft: want alles verwoepende wat hem tegen is, soo vermaent
hy datse nu tot hem ofte tot zijn wesen, als tot het beste, Ja tot
den Ghenadenstoel hen willen bekeeren. Soo dat Bullingerus onder
int veerthiende Capittel wel te rechte seggen mach: Tfy Duyuel,
hoe derfstu dy soo swert hier voorgheuen? Maer opdat ghy Chris-
telicke Leser met der waerheydt beuinden ende ghelooouen meucht,
dattet alsoo zijne meyninghe is, Als dat de Ghenadenstoel, Ja alle
rijedommen Godts nu in hem zijn, soo willen wy v tot waerschou-
winghe (opdat ghy doch ghedencken wilt, hoe dat onse Heere
Christus wel te rechte ghepropheteert ende gheseyt heeft, datter
in dese laetste tijden, vele sulcke menschen sullen opstaen, ende
segghen: * Ick ben Christus, etcet.) zijn eyghen wtghedruete
woorden wt zijn Hantboeckken, ende zijne tesamensprekinghe tus-
schen hem als den Vader des Huysghesins der Liefden, ende zijnen
ghehoorsamen Sone, verhalen, daer de Sone Litera F. 8. aldus seyt:

O mijn lieue Vader in de Liefde, ghebenedijdt ende gheseghent
zijt ghy den † Heere, den leuendigen Gode, die v wt de ouer-
uloedighe mildicheydt zijnder Godtheydt, dit alle te * verclaren
ghegeuen heeft, opdat ghy oock hetselue in dese // periculeuse [Fol. 86 c.]

*de laetste basuy-
ne: Nu seyt H.
N. dat het zijne,
oft synen tijdt
de achtste dach,
de laetste tijt en-
de basuyne is.
V Welcken wilt
ghy nu gheloo-
uen?*

*Maer wie sal v
gelooouen, dewijle
sy vast alle, Ick
Ick, soo wel als
Ghy geroepen
ende gheschreuen
hebben?*

** Merct hier hoe
dat de eene Ver-
leyder den ande-
ren altydts ver-
acht, verwoept,
ende hemseluen
voor den rechten
ende besten op-
werpt.*

Matt. 24. 5.
Luc. 13. 6.
Luc. 21. 8.

waerschouwet ¹⁾ ons voor H. N. verclaringhe daer hy seyt Gal. 1. 8. maer al waert ooc dat wy oft eenen Enghel v anders predieten dan dat wy u gheleert hebben die sy vernloect. Ioan. 1. 9. ende 8. 12. ende 9. 5. ende 12. 35. 46.

* Hier wees hy aen Ioan. 14. 10. Apo. 3. 1. 7. 14. † Heb. 4. 16. * Mat. 4. 9.

tijden, by ons menschenkinderen verclaren soudest etc. (Ende voort daerna:) Op datter doch eenighe salich werden, ende alle niet vergaen, als Sodoma ende Gomorra, welcke desen dach der ghenaden noch dit lieflick leuen der rechtueerdicheydt niet aenghenomen hebben ²⁾ noch al so ons verclaert is. Daer voren noemt hijt dat warachtige licht, daerdoor sy tot dat lieflijke wesen der liefden moeten comen. Nu volget voort daernae:

Dewijle ick nu (mijn Vader) in der daet ende waerheydt beuinde, dat de Heere, de Alderhoochste zijnen * ghenadenstoel, besittinghe zijnes grootweerdigen † Maiesteyts, met alle zijne heyliche ende Hemelsche Rijckdommen in dy verclaret, ende met den seluen wesen der volcomender Godheyt, een * Godlijke wooninge by dy gemaket heeft, soo ware het oock wel billick ende betamelijck, iae oock recht ende behoorlijck dat alle gheslachten der aerden hen buychden ende gantschelijck ouergeuen onder † den * seluen Genadenstoel, der Godlijcker Maiesteyt: etc. Satanas wilde ooc van Jesu Christo selue vereert ende aenghebeden zijn Matth. 4. 9. Cap.

Sien wy nu niet claerlijck, dat dese Gheesten Iesum Christum verstooten, achter de duere stellen ende selue (dewijle het al * na der beloften, na der beloften is dat sy roepen) in de plaetse, als de rechte beloofde Christus staen willen? Jae connet doch wt dese zijne verhaelde woorden claerlijck tasten ende als met vingheren wijsen. Maer of sy noch dit euenwel met een ander verwe wilden bestrijcken, ende alsoo een ander schijnsel gheuen, segghende dat hy (H. N.) niet zijnen Gheest Maer den heylighen Gheest, oock niet zijne leeringe, maer de leere Godes ende des Heeren Iesu Christi meynt etc., soo

[Fol. 86 d.]

Gelijck als Dauid Ior. tot zijn huys ende Stadt Israels, gelijk bouen aangewesen is. De Gheest der Liefden, ende de H. Geest, zijn twee verscheyden dingen, als H. N. selue bekent.

can men doch datsel/ue ten eersten wt zijn eygen schriften so bouen verhaelt, so oock hierna volghende wel lichtelick verstaen, valsche ende onrecht te zijn: Want int voorghenomde Handtboeckken onderscheydet hy selue zijnen gheest der Liefden van den heylichen Gheest, daer hy alle volckeren, Heeren, Ouericheden, ende Ghe-meynten, edele ende onedele, etc. tot zijn Huys der Liefden, als met zijne laetste roepinghe noch eens roept. Ende schrijft Litera I. 4. aldus:

Eene Roepinghe des Gheests der Liefden, daer alle volckeren wt louter ghenade tot dat Huys der Liefden noch mede gheroepen ende ghenoodet worden. Van dese roepinghe der volckeren, die in desen daghe, door den Geest der Liefden gheschiet, heeft voor hen de heylige Gheest ghesproken, ende alle volckeren gewaerschout, dat sy ymmer in den daghe (als H. N. op de bane quame) hare herten niet verstocken ofte verharden soudent, etc. Voort daerna

1) Hier blijkt, hoe de cursiveering alleen om 't gebrek aan letters is geschied. Zie bl. 372 boven, aant. 1.

2) Dit „hebben” is door mij ingevoegd. Het volgende „al” beteekent: „alles”.

3) Dit † is door mij ingevoegd.

* Genaden in H. N. † *) Voorwa: Satan wil C tus zijn.

* Daer doch gent in de g heele Schrif noch van D Ior. noch v Hendrick N maer van Cl ende op Chr tum de belo gheschiet z gelijc Paul tuycht. Gal. 3. 14.

e H. Pau- noch claerder: Daeromme als de heylighe Gheest spreeckt, So ghy
 ydet op heden zijne stemme hoort (mercket zijne stemme) dat is, als nu de
 m ende tijd veruullet is, dat de dach der liefden, etc. sich verclaert, so
 delick en verstocket ofte verhardet alsdan uwe herten niet. Een ygelick
 maer neme waer desen ghenadighen tijt, etc. Noch wijder: Soo dan daer
 H. N. noch eenighe ruste voorhanden is den volcke Godts, welcke in den
 .7. Huyse der Liefden (Siet, hier onderscheyt hy ymmers zijn volc van
 allen anderen, die hy bouen des Duyuels Schole noemt) gheopen-
 baert ende beeruet wert: ende dat buyten datselue Huys, niet dan
 alle moeyte, arbeyt, ende ellende is. So houdet de Gheest der Liefden
 heden niet op eenen ygelicken te roepen, ende te nooden tot datselue
 Huys der Liefden, vol alles lieffelicken // wesens: ende eenen yeghe- Fol. 87.
 licken te waerschouwen voor den iammer ende ellende, die eenen
 yghelicken ouercomen werdt, die daar buyten blijven. Daeromme
 roept noch de Gheest der Liefden, ende seyt: Wendet u wederomme
 tot dat Huys der Liefden, etc. Daer hy voort vele Thuys der Liefden,
 Thuys der Liefden noemt, ende hoe dat hy met zijnen aenhanck dat-
 selue Huys is, claerlick beduydet, den welcken aenhanck hy oock zijne
 Kinderen, zijne Jongeren, de Heylige Gods, de Ghemeynschap der
 Heylighen noemet ende achtet, als bouen ghenoech aenghewesen
 is. Ende dit sy dan in het corte ten eersten daerop gheantwoort.

Ten anderen machmen vragen, waerom dat hy dan hemseluen
 met den zijnen alsulck een Huys der Liefden, ofte een eygen bysonder
 vergodet volc versamelt, ende van den ghenen afsondert, die Jesum
 Christum recht prediken, ende die heylige Sacramenten na de instel-
 linghe des Heeren recht wtdeylen, de welcke hy ¹⁾ bespottet ende
 verachtet? Sy houden henseluen veel hooger, perfecter, oft vol- *Siet bouen int 5.*
 comender, dan dat sy, als vergodede menschen, alsulcke kintsche *ende 6. Capittel.*
 beginselen, kintsche dingen, Ja poppenwerck (als sy het noemen)
 nu voortaan meer souden behoeuen te ghebruycken: die nochtans
 de Sone Godts Jesus Christus selue inghestelt, ende met zijnen
 Apostelen, Ja met de rechte Kercke Godts tot allen tijden, tot op
 den hedighen dach, tegen alle bespotters ende verachters onder-
 houden ende ghebruyckt heeft.

Maer hier connen wy sien, waertoe dat de Duyuel de menschen
 ten laetsten drijuen ende leyden can, wanneer dat sy langen tijd
 van de een Secte tot de andere geloopen hebbende, nu moede be-
 ginnen te wor//den, ende henseluen, met vyerigen ghebede tot Godt, [Fol. 87 b.]
 om tot de rechte waarheyt te comen, ende die te volghen niet en
 begeuen: maer de ware Kercke Gods met haren dienst ende Die-
 naren, al voort euenwel verachten, Ja schelden ende lasteren. Want

1) In het origineel: „hen”.

Libertinen oorspronck.
Matt. 24. 23.
Luc. 17. 21.

alsdan soecken ende bedencken sy al voort sonderlinghe wanen ende opinien, die haren vleesche behagelick zijn: Als, hoe dat het rijke Godts noch dit noch dat, noch hier noch daer, maer inwendich in den mensche is (nochtans niet na de rechte meyninghe van de woorden des Heeren Luc. 17. 21. Matth. 14. 23.) ende dat het Rijke ende de Kercke Christi niet sienlick, noch hier, noch daer, maer oueral, onder allen natien onsienlick ende geestelick verstroeyt, verborghen, ende met gheenen vingher te wijsen en is. Ende dat Godt daerom inwendich int herte ghedient wort: ende alsoo dat aen een wterlicke Cereemonie (Afgoderie) diemen wt onuerstant ghebruyckt, niet veel gheleghen en is: maer dattet een Christen alles te ghebruycken vry zy, etc. Daerteghen leest bouen dat vijfste ende seste Capittel deses Boecks.

Ickheyt, watheyt &c. maeckt der

[Fol. 87 c.]

Libertinen vrijheyt. Sacramenten als een watheyt, maken de Libertinen tot een nietheyt.

Ten laetsten beelden sy henseluen in een sonderlinge perfectheyt ofte volcomenheyt, als dat sy nu gantsch inwendighe nieuwe heylighe creatures zijn, die Gode in alle dinghen so ghehoorsaem ende vrij ghelaten staen, dat den ouden Adam gantschelick onderghegaen ende gestoruen, ende de nieuwe wederom in hen verresen, opgestaen, ende soo leuendich gheworden is, dat sy nu niet meer aertsche, sondige, verdoruene, oft swacke, maer Hemelsche, heylighe, volcomen, Ja vergodede menschen gheworden zijn, die van alle Ickheyt, Mijnheydt, Selfstheyt, Dijnheydt, Watheydt, Datheyt, Ja van de geschreuen Schrifture (die sy de Letter, den Bast, de // Scheyde, de Schale noemen) gantsch vrij, ende aen gheene sienlijcke dinghen, ia oock de heylighe Sacramenten, ende den wterlicken kerken dienst als een watheydt ende datheyt (gelijk syse mede noemen) nu niet meer verbonden, noch de selue onderworpen en zijn. So dat het Theologieboecksken ¹⁾ (daerse dese hare nieuwe ende ongewoonlicke maniere van spreken, als hare vergodtheyt, watheyt, datheyt, etc. wt genomen hebben) wel te rechte seggen mach, dat de Duyuel in sulcke vergodede menschen, die henseluen in dit verganckelic leuen so hooch beroemen ende opworpen, zijn saet saeyt. Daer staet dan Cap. 23. aldus.

Meynt, maer niet is.

Oock is te mercken, so de mensche alle de wegen gegaen heeft, die hem totter waerheydt wijsen, ende hem daer in gheoeffent heeft, ende is hem suer gheworden, also lange ende also vele dat hy meynt, het sy nu gheheel ende al gheschiet (nu altemael ouerghebracht) ende hy sy ghestoruen, ende hemseluen wtgegaen ende Gode ghelaten. Soo saeyt dan de Duyuel zijn saet daerin. Wt dat saet

1) De bekende *Theologia deutsch*. Daarin komen reeds de uitdrukkingen voor, die door Hendrik Niclaes telkens gebezigd worden. Nicolai merkt dat in de voorafgaande regels op van „vergodede menschen”, cap 31 en volgende van de *Theologia deutsch*: de „ickheyt” en „Selfstheyt” ontmoet men aldaar cap. 38 en 41. Zie ook het in de volgende volzinnen aangehaalde cap. 23. De termen „datheyt” en „watheyt” vind ik in het duitsche geschrift niet.

wassen dan twee vruchten: De eene is, Gheestelicke rijkdom, oft gheestelicke hoouerdicheyt: Die andere is, ongheordende valsche vrijheydt: Dat zijn twee Susteren, die vaken ¹⁾ gheerne by malcanderen zijn. Siet dit verheuet ²⁾ hem alsoo.

De Duyuel saeyt zijn zaet in sulcke vergodede menschen ende Libertinen.

De Duyuel blaest den menschen in, dat hem duncket, ende hy meynet, hy sy op dat hoochste ende op dat naeste ghecomen, ende en behoeft noch Schrifture, noch dit, noch dat nu voortaan meer, ende sy oock gantsch ende gaer bederfloos (ofte behoeueloos, dat is, dat hy gheens dincks meer en behoeft) geworden: Ende daer staet in hem eene vrede, ende groote lust, ende volghet dan daerna, datmen spreekt: Ja nu welaen, nu ben // ick ouer alle menschen, ende weet, ende verstaet meer dan alle de werelt. Ende daerom ist billick ende recht, dat ick aller Creaturen God zy, ende my (merckt hier hoe dat nu H. N. euen alsoo Ick ende My seyt) alle creaturen, ende bysonder alle menschen dienen ende waerden ³⁾, (dat is, als Dienaren op my wachten, ende waernemen,) ende my onderdanich zijn: Ende soeckt ende begheert datselue, ende neemt het gheerne ende ghewillich aen, van allen Creatueren, ende bysonder van de menschen: Ende duncket hem dit alles weerdich te zijn: ende datment hem schuldich zij: Ende houdt alle menschen met malcanderen als Vee (ofte Beesten.) Ende ooc alles dat zijnen lichaem, zijnen vleesche, ende zijner natueren te goede, tot luste, cortwijlicheyt, ende oock tot verquickinge oft vermakinghe geschieden mach, des duncket hy hem altemael wel weerdich te zijn: ende soeckt ende neemt het aen, als het hem werden ofte ghebeuren mach: ende duncket hem altemael noch te weynich, watmen hem oock doen mach, ende meynet, hy sy des alles wel weerdich.

Schrifture te verworpen oft cleyn te achten, blaest de Duyuel in.

[Fol. 87 d.]
Het is al nietheydt, nietheyt, ende gelatenheyt wat dese menschen seggen ende nochtans stellen sy hensenlen bouen allen menschen, voor alle ickheyt ende watheyt.

Ende alle menschen die hem dienen ende onderdanich zijn, al oft het oock Dieuen ende Moordenaren waren, soo seytmen doch: Dat zijn zijne edele ghetrouwe herten, ende hebben liefde ende ghetrouwicheyt totter waerheydt, ende tot arme menschen, ende werden ghepresen van hem: ende dieselue soect men, ende volghet hen na waer sy zijn.

Dieuen ende Moordenaers, schalcken ende boeuen, hoe souden sulcke vergodede menschen vroom zijn? Bedenct hier nu by, hoe datse H. N. alle een Duyuels Schole noemt, etc. als bouen.

Maer wie desen hoouerdighen menschen niet en doet ⁴⁾, wachtet ende waerneemt, ende hen stracks voort na haren wille onderdanich en is, die is oock onghepresen van hen, Jae oock lichtelick ghescholden ende onghesocht, als ⁵⁾ of hy // oock doch alsoo heyligh ware als S. Peeter.

Fol. 88.

1) De oude vorm voor „vaak”, dikwijls.

2) „Voor „verheeft”. De schrijver gebruikt in plaats van „verhouden” (het deutsche verhalen) een werkwoord „verhebben”. 3) Het deutsche „warten”, bedienen.

4) „Niets doet” of „niets aandoet”: hier in den zin van „niets goeds aandoen”.

5) Men leze: „al”.

Als nu also desen gheestelicken, rijke hoouerdije dunckt, dat sy noch Schriftuere noch leere, ofte desghelijcken niet en behoeft, soo worden daer alle wijse, ordeninge, ghesette ¹⁾, ende gheboden der heyligher Kercken, ende die Sacramenten tot niet ende voor een spot gheacht, ende oock alle menschen die met dese ordeninghe omgaen, ende daer van houden.

Gheestelicke hoouerdicheydt ende vleeschelicke vrijheydt twee susteren.

Hierby merckten wel, dat dese twee Susteren by malcanderen woonen. Ouermits oock deser rijken hoouerdicheydt duncket, sy weet ende verstaet meer dan alle menschen, so wilse oock meer clappen ende spreken dan alle andere menschen, ende wil dat haer woort ende reden alleen sal gheacht ende ghehoort, ende aller anderen woorden ende redenen sullen onrecht, Jae oock een spot ende doorheydt ²⁾ zijn, &c.

Wy conden hier noch wel wijder wt datselue verhalen ende aanwijsen, hoe dat sy met hare nietheydt, ghelatenheydt ende vergodetheyt, henseluen geheel tot ickheydt, watheydt, ende seluestheydt, ia gheckheydt ende doorheydt, ick swijghe Satansheydt maken ende opwerpen: Maer ouermits datmen wt alle dese voorverhaelde dinghen sulcx claer ghenoech sien ende tasten can, (die anders niet siende blind zijn en wil) soo willen wijt daer by laten bliuen: Ende nu ten laetsten (allen Christen menschen tot waerschouwinghe deses Geests der Liefden) wt zijn eyghen ghedruckte Boecken voorstellen, hoe dat hy H. N. met syne vergodede als nieuwe Hemelsche kinderen, dat Aerdtrijck meynt te suyeren, te reynigen, ende vernieuwen, oft dat oordeel ouer de werelt te houden.

Oordeel ouer de Werelt, wil de Geest der Liefden met zijne kinderen houden.

[Fol. 88 b.]

Bouen hebben wy wt zijn straf//fingsboecxken ³⁾ aenghewesen, hoe dat hy seyt, dat dese zijnen dach der liefden, de achtste, laetste ende nieuwe dach ⁴⁾ is, tot vernieuwinghe der werelt met gherechticheydt, etcet. (euen als bouen Jan van Leyden ooc een vrij, seker, vreedtsaem rijke der gherechticheydt op Aerden meynde toe te rusten.) Oock hoe dat hy als de Gheest der Liefden, † heden niet op en houdt alle volkeren te roepen, nu met zijne laetste stemme tot dat Huys der Liefden zijn Jerusalems gheselschap te comen, om haer voor alle iammer ende ellende te wachten, die eenen yghelicken ouercomen sal, (als hy seyt) die daer buyten bliuen. Datselue verclaert hy dan daer, ende op andere plaetsen meer, ghelijck hy oock in zijn Handtboecxken doet, daer hy aldus seyt:

O ghy alle volkeren op Aerden, neemt dese mijne stemme ofte roepinghe, dese aangebodene ghenade, ende mijne waerschouwinghe

1) „Gesetz”, wet.

2) Thorheit, dwaasheid.

3) Nippold, *Zeitschrift für die historische Theologie*, 1862, S. 335, meent, dat hiermede *Straf der hoererij* of *Straf en Vermaning* bedoeld is; geschriften, die ik niet binnen mijn bereik heb.

4) Zie aant. 2 op Fol. 80 c.

Ian van Leyden, siet bouen cap. 10.

† In dese synen tijt, als bouen David Ioris in den zijnen.

waer: Ja neemtse by tijden waer, ghy allen, seyt de Gheest der Liefden, (Hy meynt hemseluen: want te voren seyt hy, dattet een roepinghe des Gheests der Liefden is, ende nu: Neemt mijne, mijne roepinghe waer) die nu in desen laetsten daghe willen behouden bliuen ende salich worden: want na den dach der liefden (nademael hy doch de laetste dach is, daer de Wereldt op sal gheoordeelt worden met gherechticheyt) soo en sal gheen en dach der genaden meer verschijnen, maer een strenghe oft harde gericht ouer allen Godloosen, alsoo gheseyt is, neemt dit ter herten.

H. N. Gheest der Liefden

David Ioris seyde van het zijne ooc alsoo: hebter acht op, neemt het ter herten, let daer op, Haleluia, Finis, zela, &c.

Merct nu, by ons. [Fol. 88 c.]

Daer op doet de Sone intselue Boecksken E. 6. tot zijnen Vader vanden Huyse der Liefden een vraghe, segghende: Maar nu zijnder vele, die niet van den warachtigen [van zijn leere ende wesen der liefden] weten, noch daervan gehoord // hebben, dat nu in dese laetste tijden by ons cleynen in den Huyse der Liefden door Gods ghenade gheopenbaart ende verclaert is. Oock zijnder vele die nu daer wel van gehoord, maer niet verstaen hebben, dat dese onse dienst des Heylighen woorts, die nu door den Gheest der Liefden (door H. N.) aenghedient wordt, het oprechte ende * leuende water is, dat wt de liefde vloeyt: Noch oock besinnen connen, dat de selue Gods stemme ende zijne laetste Basuyne is, die nu (tot suyeringe der Aerden [siet, tot suyeringe der Aerden] tot heylichmakinghe aller volckeren, tot gebenedijdinghe aller geslachten der Aerden, ende tot vastmakinghe † zijnder beloften) wt zijnen alderheylichsten Hemel sich ¹⁾ hooren, ende ooc daerwt bedienen laet.

** Maer bouen seyde David Ior. dat het sijne het leuende water, Godts stemme ende laetste Basuyne was.*

Dese die nu hier onwetende ofte onuerstandich in zijn, ende derhaluen den lieflicken wesen der liefde, den goedigen woorde wt God verclaert, niet en ghelooouen, etc. sullen die oock eenige schult dragen moeten in desen laetsten * dach der liefden, die de warachtighe dach des rechtueerdigen gerichtens Gods is?

** Dach der Liefden, dach des oordeels.*

Daer op antwoordt de Vader H. N. datse sullen dat oordeel der maledictien, der ewigher verdoemenissen, des Helschen vyers weerdich zijn, ende alle ghebroken worden, etc. † die den Geest der liefden niet en hebben willen hooren, ghelooouen, ende nauolghen, noch haerseluen onder zijne gehoorsaamheyt ende ghemeynschap der liefden niet en hebben willen begheuen, welckers geluyt des lieflicken wesens des diensts der Liefden, seyt hy, nu wtgaet, om by der menschen kinderen te verclaren, ende om op te richten, de volcomenheyt onder de ghehoorsaamheyt der liefden, etc. Te voren beroemde hem David Joris, dat hy met zijn gheluydt ende stemme dat volcomen wesen leerde, ende op//richtede, Jae dat het zijne dat volcomen wesen selue, ende de leeringhe der Apostelen niet dan

[Fol. 88 d.]

1) Dit „sich” is door mij ingevoegd.

*Ooc roept ons
Christus selue.
Matth. 11. 28.
Alle Apostelen
ende Propheten
wijzen op hem,
Act. 3. 22 maer
nergens en leest-
men van desen
Geest H. N. Siet
bouen dat 5. ende
binnen dat 14.
Cap. Item lib. 3.
cap. 1.*

stuckwerce ende gantsch onuolcomen was: Maar nu wil dese H. N. de volcomenheyt leeren ende oprichten.

Also seyt hy oock in zijn Jerusalems boecxken ¹⁾ Litera F. 3. Hoe dat hij daerom tot zijne alderliefste schrijuet, om met malcanderen eensgezinnert te worden, om dat goede leuen (zijn lieflicke Jerusalems ende liefdens wesen) in te gaen onder de ghehoorsaemheydt der liefden, tot vernieuwinghe der Werelt, ende tot vernieuwinghe alles dat daer verout is. Door de Liefde, ende tot een eewige ghemeynschap des vreden: om also door den dienst der liefden, den vrede op Aerden te bereyden, na der beloften, etc. [Die nochtans also na deses Geests sin ende voornemen, in den Bibel ende woordt Godts niet belooft en staen.] In zijn Handtboecxken noemt hij een Vredenrijcke der Liefden op Aerden, dat ouer de gantsche werelt (seyt hy) de volheyt des lichts ende leuens also verbreyden sal, dat alle Rijcken deser werelt, onder dit zijn Vredenrijcke alleen souden eendrachtelick ende vredelick leuen moghen, Litera D. 5. ende dat al nae der beloften, na der beloften, etc. Hier sietmen claerlick deses Geests voornemen ende verwachten, te weten, na haer gehouden oordeel, een volcomen Rijke des vredes, der liefden, Ja niet dan vrede, liefde, vruecht ende genoechte op aerden, op aerden in gherechticheyt, etc. toe te rusten ende op te richten: Gelijk oock voort wt zijn eygen woorden noch wijder volget, te weten, wt zijn verborgentheyt der Liefden, daer hy aldus seyt:

* Psal. 2. 9.
Iesa. 30. 14.

Fol. 89.

Wie daer de liefde, ofte zijn lieflick wesen der liefden teghen is, ende niet daeronder buyget, die sal als een * Potbackers vat gebroken, // ende in stucken ghemorselt worden etc. Maer salicheydt ende vrede ouer allen den ghenen die goetd van wille zijn, ende den tijdt der ghenaden waernemen (dat is, ghelijck bouen gheseydt is, de ghenade die in hem verclaert is, die hem H. N. hooren ende volghen, zijn stemme waernemen: maer de stemme Christi Jesu achter de duere stellen) haer verstant gheuanghengheuen onder de ghehoorsaemheydt der liefden. &c. Want (seydt hy) door de liefde Godes des Vaders salt alle wederom ghebracht werden, dat van begijn der werelt af van God verureemt ofte ontruckt gheweest is etc. Hoe dat hy nu dit verstaet, dat volcht daer aldus: Om alsoo door de liefde den vrede op der aerden (merct op der aerden) te bereyden, die langhe woest gheleghen heeft, om alles te betrecken onder de liefde, alsoo ons (ons, als sonderlinghe vergodede menschen) datselue in het warachtige wesen nu verclaert wert, door de verschijninghe zijner toecoemst, des Heeren Jesu Christi, in de verrijssnisse der dooden, opdat sy leuen ende met Christo dat oordeel

*Maer de Heere
Christus seyt, ic
en ben niet gecomen
vrede te senden,
te weten sulcken
H. N. vrede
op der aerden.*

*H. N. de Gh
der Liefden
de Werelt
niewen, vre
ende volcom
liefde hier op
aerden opre
ten, daer doe
Heere Chris
selue seyt, de
liefde vercoe
ende de boosh
overhandt ne
sal. Matt. 24
De vergodede
menschen wi
na haer geho
den oordeel,
vredenrijcke
de haer liefli
sen der liefd
oprechten, g
bouen de Chr
ten ende and*

Potbackers v

1) Zie over dit geschrift Fol. 84 d., aant. 1.

houden tegens alle ongodlijken (Ja tegen de onuergodede menschen, gelijk datse hy H. N. alle noemt, die hem contrary ende tegen zijn.) Maer siet doch, hoe bedecktelijk dat hy hier van de toecoemste des Heeren Jesu Christi, ende van de verrijsenisse schrijft: Dan mercket wel dat hy seyt, dattet hen, nu, nu, verclaert wert, nu door de verschijninge des toecoemstes des Heeren Jesu Christi, als nu, nu, teghenwoordichlijk gheschiedende. Soo dat Christus desen Gheest nu al verschijnt, toecoemt, ende de verrijsenisse der dooden nu geschiet, als nu het licht (gelijc hy dat noemt) des Geests der liefden, dat is, zijne (naemelick H. N.) leeringe opgaet ende verclaert wordt. Ende dit is al//soo hare Christus die van bouen coemt, daermede sy oock nu verrijsen ende opstaen om te leuen ende dat oordeel te houden teghen allen ongodlijken. Nu seydt hy voortaan, toecomende van de rechterhant Gods zijn Vaders des Almachtighen, tot een rechtueerdich gericht op der aerden, op der aerden, etc. tot een ewighe verbanninghe ouer allen boosen ende quaetwilligen aert, ende tot een ewighe inplantinghe zijner heylighen (de boosen, dat is, die hen teghen zijn willen, sy ewichlijk verbannen: Ende henseluen, als de Heylighen, hier ewichlijk inplanten) tot vernieuwinghe der aerden, opdat ¹⁾ de Aerde ghereynicht ende ghesuyuert worde, van alle haer onrechtueerdicheydt: Ende sy sullen alle gheoordeelt werden die der waerheyte (dat is H. N. leeringhe, ende zijn huys der liefden) onghelooouich ende ongodlijk ofte quaet van wille zijn, etc. opdat de aerde, merct de aerde, vol werde der heerlijkheydt Gods, na der beloften die in den Bibel niet geschreuen en staen, ende alsoo die liefde in haren dienst by der menschen kinderen ewich mochte in swange gaen, etc.

Hier wil hy dat de aerde ghesuyuert, ghereynicht ende met zijne gherechticheydt vernieuwet worde: Ende datter dan alsoo by der menschen kinderen niet dan liefde, ofte zijn lieflijke Jerusalemsch wesen gebruyct en worde: Maer voorwaer des elue menschen kinderen mochten zijne liefde wel schroomen, so sy ²⁾ hem eenichsins tegen waren, want hy tegen hen geen liefde noch eenich medelijden, maer alle toorn ende wtulammende gramschap meynt te gebruycken:elijcmen in zijn Gerichtboecxken wel lichtelijk sien ende verstaen can, daerin dat hy seer wonderlijk teghen alle vleesch, ofte alle menschen wtroept, die zijne lee//ringhe niet en volghen: maer haer eyghen oordeel (als hijt noemt) wten worde Godes, teghen zijne leeringhe ende voorgheuen, ende henseluen also onder zijne ghehoorsaemheyte der liefden tot vernieuwinge des Aertrijcx niet en buygen:

Verrijsenisse ende toecoemste Christi geschiet desen gheest H. N. nu, nu.

[Fol. 89 b.]

Die vernieuwinghe, reyninghe, ende suyueringhe der aerden, verwachten dese geesten der liefden.

[Fol. 89 c.]

Vernieuwinge des Aertrijcx.

1) In het origineel staat: „opdat sy de aerde...”. Zoo ook in den tweeden druk.

2) In het origineel: „so sy voor hem...”. Ingelijks in den tweeden druk.

dewijle dat de God (seyt hy) des leuens, dat licht zijnder claeerheyt in mijnder herten heeft schijnen laten, wt den opganc des liches, wt den hooghen, om zijne heerlijcheyt te openbaren, etc. Hy seyt dan voortaan aldus. A. 3.

*Wat soudet dan
voor een liefde
zijn?*

Want dat seyt de Gheest der liefden, wiens dach daer bernet als een Vyerfackel teghen alle zijne vyanden. Siet op v seluen, ende merckt op uwe oncuysheydt (al wat zijne liefde teghen is, dat moet al oncuysheydt zijn maer het zijne is niet dan reynicheydt ende heylicheydt,) ende siet wat ghy zijt. O ghy alle vleesch, waermede wilt ghy v doch verschoonen ofte voorstaen, als dat ghy niet alle, wie ghy oock zijt, voor den Richterstoel Christi mijns Godes soudet ter schanden comen: Welcke dach zijns gherichtes nu doorbreekt ende zijne toecoemst, toecomet als een dageraet wt den Oosten oft opganc der Sonnen, ende wordet ghesien als een Blixem tot in den Westen, etc.

Mat. 24. 27.

*Christi Iesu toe-
coemste ten oor-
deel hoe se ge-
schieden sal.
1. Co. 15. 42.
1. Tess. 4. 16.*

Nu breekt het gherichte ofte oordeel desen geest ¹⁾ aen. Nu is hem de toecoemste, als bouen: Maer Mat. 24. staet, Ghelijck de blixem vanden Oosten wtgaet, ende verschijnt tot in den Westen, alsoo (merk alsoo) sal oock de toecoemste des Soons des menschen wesen: alsoo onuersiens ende haestich als de blixem oueral blixemt in een punct des tijts, in een oogenblic tijts, ter laatster basuynen (want sy sal basuynen) ende de dooden sullen opgheweekt worden onuerderflijck: ende wy sullen verandert worden, etc. 1. Cor. 15. 42, 1. Thess. 4. 16. //

[Fol. 89 d.]

*H. N. en wil in
zijn oordeel geen
medelijden oft
barmherticheydt
bewijzen, als hy
Richter mede zijn
sal nae zijne
meyninghe:
Want hy seyt,
niemant come my,
my voort &c.
H. N. Wederge-
borene kinderen
comen wt den
Hemel.*

Noch int selue ²⁾ Litera. A. 6. Daerom niemant come my (my H. N.) voort met eenighen sin des vleesches, om dat te verschoonen, hoe beclagelijc oft hoe iammerlijck dat het hem oock maket, ofte hoe heylich dat hem oock verschijne (niemant en mach hem heylich ofte aenghenaem wesen, maer sy moeten al vleesch, vleesch zijn, die hem alleen in allen dinghen niet en hooren noch en volghen.) Och niemant segghe doch eenich goet oft duecht van den vleesche, dan een yghelijck neme in den Gheeste waer, dien warachtighe, gheestelijke gheboorte, toecomende wt den Hemel (hy meynt zijne Hemelsche Jeruzalemsche vergodede kinderen) als volgt (welcke geestelijke Hemelsche kinderen Godes van alle goedheydt ende alle duechdelijcheydt vol zijn. (maer waerom en wil hy dan geen medelijden hebben?) Daerom ghelooft gheene menschen vander Aerden die vleesch ende bloet zijn: maer ghelooft die menschen Godes die van den Hemel tot v neder comen, dewelcke Gheest ende leuen zijn, ende haer ruste ghehad hebben tot deser laetster tijdt toe, in den schoot des Almach-

1) D.i.: „voor dezen geest”. In den tweeden druk luidt deze plaats evenzoo.

2) Nog altijd het *Ieruzalemsboeckken*, zie Fol. 88 d, aant. 1.

tighen Vaders ende vandaer (van den Hemel) in der liefden comen sy, nu wederom met haren God in heerlijkheydt. (Siet doch lieue Leser hoe stout ende onbeschaemt dat dese gheest H. N. hier spreekt, te weten, dat hy, ende zijne Jerusalemsche ghesellen zijne vergodede Hemelsche kinderen nu wt den Hemel comen, ende daer in den schoot des Vaders dus langhe gerust hebben. Doch waeromme dat sy comen, dat volcht) om dat oordeel (seydt hy) met gherechticheydt ouer de werelt te brenghen: ende siet dat oordeel wordet ghehouden teghen alle vleesch: want die daer rechtuaerdelijk // oordeelt, heeft hem ghesett op zijnen heerlijcken Richterstoel, ende alle zijn Heylighen toecomen met hem in grooter menichten der heyscharen, om dat Aertrijck in te nemen: want het is hen ghegheuen van God, die het alles ghemaect heeft, want dat ghebet der Heylighen is verhoort, ende haer Godt toecomet tot der wraken, tot gherechticheydt op der Aerden, opdat den wille Godes des Vaders opder Aerden geschie, als inden Hemel, ende zijn oprechte wesen met zijnen Heylighen, daer (merket, daer opder aerden) oock in swange gae, opdat die Schrifture (dat is, niet de Bibel, die sulcken innemen der aerden niet en leert, maer zijne eyghen ghedroomde Schriften) veruult werde, ende God alles in allen sy, na der Beloften. [Alsoo duyde ende tooch Dauid Joris, ende alle die andere met sulcken aerdtchen meyninghe de veruullinghe ende beloften op hen: ende zijn nochtans alle (deze Geesten tot waerschouwinghe) tot schande gheecomen.

Alsoo in zijn Straffingsboecxken ¹⁾ Lite. B. 4. Roept hy zijne Hemelsche kinders seer ernstichlijk, dat se ymmers also tot die Heerlijckheydt Gods (op der aerden, nu, nu comen willen, om aldaer de heerschappie te voeren, ende seydt aldus: coemt nu alle, O ghy beminde herten alsoo tot die heerlijkheydt Godes des Vaders, ende vreeset niet, met Christo te lijden in den Heylighe: Want door zijne lijden wil hy v zijnen Gode tot Coninghen ende Priesteren maecken, oock tot oprechte Vorsten opter aerden, omme met gherechticheydt die Heerschappie (merket de Heerschappye) opter aerden te voeren tot vertredinghe der sonden, Doodts, Duyuels, ende Hellen, met allen Godloosen (tot vertre//dinghe aller Godloosen) die met hare godloosicheydt de Aerde verdoruen hebben, opdatse (de godloosen) niet meer en heerschen: maer dat Godt met zijne Heylighen (ia met dat huys der Liefden) eeuwichlijk regneren op Aerden: Opdat die wille Gods des Vaders op Aerden gheschie, ghelijck als inden Hemel. Neemt het ter herten (die verleydt willen wesen.)

Oordeel.

Fol. 90.

Het aertrijck willen de vergodede menschen innemen.

Hoe dat Christus in hen, ende sy also met Christo lijden, leest binnen dat 15. Cap. Voorwaer de H. Apostel Petrus, en leert van sulcker Coningen, Priesteren ende Vorsten heerschappie opter aerden gantsch niet. 1. Pet. 2. 9.

[Fol. 90 b.] Alle menschen als Godloosen willen sy vertreden, ende dan alsoo selve alle heerschappie op Aerden hebben.

1) Misschien hetzelfde als dat, 'twelk in fol. 85 d en 88 b wordt aangehaald.

Dese Gheest der Liefden H. N. roept hier al: Dat Aertrijck in te nemen: De godloose te vertreden opter Aerden: Sijne gerechticheyt, zijn lieflick wesen der Liefden, oft zijn huys der Liefden in te planten. De Aerde, Aerde also te suyueren ende te vernieuwen: Ende daer, als Vorsten ende Regeerders dan de heerschappie te voeren, etc. euen gelijk als alle zijne Vooruaderen bouen verhaelt: Maer teghen dit zijn roepen, de Aerde, de Aerde, so roepen de rechte ende ware Christghelooouighen niet dan, den Hemel, den Hemel, dat is, Sy en bidden niet dan om dat eeuwige leuen in den Hemel, om aldaer by, ende met haren Heere ende Salichmaker Christo Jesu ende allen Heyligen Godes te zijn, ende eewichlijck te bliuen, in alle onwtsprekelijcke eeuwige glorie ende Hemelsche eeuwige vreucht ende gheneuchte: Niet hier, met ende by H. N. ende zijne ghesellen op der Aerden, op der Aerden, etc.

De ware Christenen roepen Hemel, Hemel.

Act. 7. 56.

Phil. 1. 21. 22.

Col. 3. 1. 2.

1. Thes. 4. 17.

1. cor. 2. 7. 8.

Mijns Gods.

In stilheyd nemet God waer.

Siet hier (seyt hy nu int Gerichtboeckken voortaan) dat is Godts heerlijkheyt, ende dat rechtueerdige gherichte mijns Godts: wie wil zijnen mondt opdoen, om daerteghen te spreken, of hy coemt ter schanden in zijnder tonghen: Daerom sluytet uwen mondt toe met een ghebidt, opdat ghy door uwe tonghe niet en vallet, maer in der stilheydt nemet God waer, die daer toecoemt met [Fol. 90 c.] allen zijnen Heyli//ghen in grooter heerlijkheydt, etc.

Niemant en mach hem hier wat teghenspreken: maer een yeghe-lijck moet met een ghebidt ofte breydel synen mondt toesluyten: Anders mocht hem yemandt sodanighen vrage voorwerpen: seggende: Dewijle sy alle, ende oock nu alderlaetst noch Dauid Joris, ymmers soo hoochlijck euen hetselue voorghegheuen hebben (hoe- wel dicmael onder eenen anderen schijn) ende door de straffe Godes alle seer wonderlijck tot schande ghecomen zijn, wie sal dan v H. N. nu doruen ghelooouen? Ende niet veelmeer met alle rechte ware Christenen alleenlijck by den Heere Jesum Christum bliuen, zijn stemme hooren, ende ghelooouen, om alleen in Christi Jesu gheestelijck Rijcke te zijn, ende voort hiernaels in den Hemel door zijn ghenade eewichlijck te leuen, ende te verblijden, dan hier met v een aerdsch, vleeschelijck, Rijcke begheeren ende verwachten, om oock also met v in eeuwige schande ende schade te comen?

Maer daerop antwoordt hy, datse in der stilheydt God sullen waernemen etcet. Daarmede dat hy den zijnen schijnt te vermanen, dat sy ymmers den bequamen tijdt daertoe verwachten, eer sy met haer voornemen voortuaren: Opdat sy niet (als dese Munstersche, Dauid Joris, ende alle andere dierghelijcken) bedroghen, ende tot eeuwige schande en worden: Vallende in den gracht ende stricken die sy anderen ghegrauen ende gheleydt hebben. Psal. 7. 16.

ende 9. Prouerb. 26. 27. Psal. 36. 12. ende 37. daer de Propheet Psal. 7. 16.
 Dauid aldus seyt: De Godloose dreyghet den gerechtighen, ende ende. 9. 4. 16.
 bijtet zijn tanden te samen ouer hem: Maer de Heere bespot hem, Pro. 26. 27.
 etc. leest daer wijder. Psal. 36. ende
 37.

Doch dit alles niet achtende: maer te kennen geuende, hoe dat zijn voor//nemen sodanich is, soo seyt hy daer wyder aldus:

[Fol. 90 d.]

Het is waer, ick hebbe ghehoort een groot gheschrey met grooten beclaghen ende iammeren op der aerden, op der aerden, daer ick bynae tot medelijden door beweecht worde, dan ick ginck dat huylen ende claghen een weynich naerder, Siet, als ick daer op merete, soo was het vleesch, dat daer seer iammerde ende claechede, omdat syne weerdicheyt niet meer ghelden mochte, etc. ende doe ick des claghens ende iammerens verstondt, soo worde ick niet beweecht tot medelijden. Dese Geest der liefden, wil euen onghe-nadigen wreeden Richter wesen, ouer den vleesche om dat te verschoonen ¹⁾, ofte voor te staen, dan mijn herte worde medelijdich met der Godheyt, ende ick verhoefte my te verblijden in zijnder heerlijkheydt (iae in v lieflijk wesen uws huyses der liefden) ende mijnen toeual werde ²⁾ met den God des leuens, opdat zijne heerlijkheydt mochte doorbreken. Ende ick conde de gheslachten der aerden niet beclaghen (de gheslachten der aerden) hoe wel dat sy huylten ende weenden etc. Siet (seydt hy) dat is het loon der ongodlicken, daerin sy nu ten wtersten, nu ten wtersten, sullen ghepijnt worden, etc.

H. N. hoorde een groot geschrey op der aerden: Maer hy en wilde niet tot medelijden oft tot barmherticheyt beweecht werden.

H. N. wil onghe-nadelijck richten.

De geslachten der aerden wil H. N. int oordeel niet beclaghen.

Ten laetsten, seydt hy dat hem dit alles also inden Hemel gheopenbaert is, aldus: Dese getuychnissen also my, my H. N. deselue in den Hemel, door den Gheest der liefden geopenbaert zijn: Van alsulcke openbaringen roemde oock D. Joris ende die andere, ende zijn nochtans alle tot schanden ende leugenen gecomen nae dat oordeel des rechtueerdighen gherichtes. Dit heb ick wt toegheneyghentheydt der liefden, v tot dienste gheschreuen, ghy Alderlieueste etc. So vele vant oordeel te houden etc. Wijder wat ³⁾ meer // andere zijne Leeringen aengaet, Siet bouen dat 1. 3. 4. 5. 6. Fol. 91.
 ende onder dat 15. Cap. Oock dat 7. boeck Ioan. Cal. ⁴⁾ op verscheyden plaetsen.

De valsche Propheten beroemen hen altyds van vele openbaringen.

Dit zy dan nu van desen Gheest der Liefden H. N. van zijn valsch voorgeuen, leeringhe ende voornemen, ende van allen anderen zijns gelijken (allen Christenen tot waerschouwinghe) hier ghenoech. Het welcke ons allen wel behoort te vermanen, ende

1) Evenzoo in den tweeden druk. Misschien moet men lezen: „niet te verschoonen”.

2) „Toevallen” is „se adjungere” (Kil.). Dus: „ik hoopte mij te verblijden in zijne heerlijkheid en dat ik mij keeren zou tot, aansluiten bij den God des levens”.

3) In het origineel staat: „Wijder van meer”.

4) Kalvijn.

Mat. 3. 17.
ende 17. 5.
Mar. 1. 11.
Luc. 3. 22.
Col. 1. 13.
1. Pet. 1. 17.
Mat. 24. 11.
Luc. 21. 8.

Iesa. 28. 16.
Mat. 16. 18.
1. Cor. 3. 11.
Ephe. 2. 20.

[Fol. 91 b.]

*Ireneus in zijn
voorrede zijns 4.
Boecx tegen den
Kettersen.*

*De Dienaers moe-
ten het volck voor
de valsche Pro-
pheten waer-
schouwen.*

*Het Serpent
heeft Euam ver-
leyt. Gen. 3. 4.*

ernstelick te verwecken, om Godt den Hemelschen Vader door
zijnen lieuen Sone vyerichlicken te bidden, dat hy ons doch in
dese periculeuse laetste tijden wil behoeden ende bewaren, voor
alsulcke grouwelijcke valsche Propheten ende haër voornemen, die
nu henseluen also de eene na den anderen opwerpen, om oock de
wtuercorene Christenen, so het mogelick ware, te verleyden: (ghe-
lijck de Heere Jesus Christus Matth. 24. 11. Luc. 21. 8. tot onser
waerschouwinghe langhe te voren gepropheteert heeft, dat het nu
in dese laetste tijden gheschieden soude, ende daerbeneuen oock
tot waken ende bidden ons vermaent heeft:) Op dat wy ons doch
alsoo vast moghen houden aen die eenighe ende warachtige lee-
ringhe der Propheten ende Apostelen (ghelijck wy bouen in de
ernstighe Vermaninghen des hoochgeleerden Philippi Melanthonis
wt Gods woort gehoort hebben) die ons alleenlijck op onsen eeni-
ghen rechten Heere ende Salichmaker Jesum Christum, als op dat
eenighe ghewisse Fondament wijzen ende leyden: Ende also op
het valsche, hooghe ende den vleesche behaghelijck voorgeuen,
grootte beloften ende beroeminghen deser valscher Propheten niet
en achten: maer gantschelijck van herten schouwen ende mijden
moghen, nademael sy daermede soo henseluen, so oock al haren
aenhanck iammer//lick in de eewighe ellende ende verderffenisse
verleyden ende brengen: Ghelijck de heyliche Ireneus, een Jon-
gher ende nauolgher Polycarpi teghen Valentinum ende sulcke
andere meer (die wy bouen aengewesen hebben) schrijft, de welcke
oock sulcke grouwelijcke blasphemien ende lasteringhen teghen
den Sone Godts Jesum Christum, leerden ende voorgauen, ghelijck
heden des daechs dese onse teghenwoordige valsche Propheten doen.

Wy hebben (seyt Ireneus) int 3. Boeck van allen desen de lee-
ringhe der Apostelen aenghewesen. Want alle de ghene die wach-
ters ende Dienaers des woordts der waerheydt vanden beginne
gheweest zijn, en hebben niet alleenlick sulcks niet ghelooft, maer
hebben oock geleert, alsulcke grouwelicke meyningen te schouwen,
als sodanige inden Geest voorsiende, de welcke die simpele ofte
eenuoudighe verleyden soudent. Want ghelijck het Serpent Euam
verleyt heeft, haer belouende dat het selue niet en hadde, Alsoo
oock dese (lasterende valsche Propheten) sonderlinghe grootte ken-
nisse ende onwtsprekelicke verborghentheden voorgheuen, ende
hooghe dinghen belouende, die sy selue niet en hebben, brengen
de ghene die hen gheloouen, in de doot, ende makense afuallich
van denghenen diese ghemaect heeft: Ende de afualliche Engel
doort Serpent de ongehoorsaemheyte der menschen ghewracht heb-
bende, meynde doe den Heere verborgen te zijn: Daerom dat hem
oock God deselue forme ende naem ghegeuen heeft. Maer nu

ouermidts dattet de laetste tijden zijn, soo steeckt hem dat boose veel meer wt inden menschen: ende en maectse niet alleenlick afuallich, maer oock lasteraers tegen haren Schepper, met vele listicheden ende verleydingen door alle // die voorgenoemde Ket- [Fol. 91 c.] teren: Want alle dese Kettters, hoewel sy wt verscheyden plaetsen voortcomen, ende met sonderlinge groote ernstachticheydt wel verscheyden dinghen leeren, soo comen sy nochtans in een propoost ofte voornemen der lasteringen ouereen: Ende sy verderuen ende vergiftighen met haer dootlick fenijn de herten der menschen, namelijk: door hare leeringhe, daermede sy teghen den Heere onsen Schepper ende Onderhouder hare blasphemie ofte lasteringhe leeren, ende der menschen salicheydt benijden ende beroouen. Item: Daeromme is dat het voornemen des Duyuels, die ons onse leuen benijdt, de menschen van hare salicheydt onghelooouich, ende lasteraers teghen God haren Schepper te maken, etcet. Dus verre Ireneus.

Dit souden doch nu dese Geesten wel insien ende bedencken, die van Christo Jesu ende zijnen geestelicken Rijcke so grouwelijcke lasteringhen leeren ende voorgheuen: ende euen met alsulcke valsche beloften, haren aenhanck, oock een vleeschelijck ende lichamelick rijk Christi op der Aerden, teghen dat clare woort Godts wt hare droomen, inblasinghen ofte openbaringhen, leeren ende inbeelden, ende also de menschen van hare eewige salicheydt, van dat rechte Geestelicke rijcke Gods, ende van dat eewighe leuen beroouen ende verleyden: dewijle doch de H. Schriftuere sulck een wereltlijke aertsch Rijcke Christi gantschelick oueral niet en leert: gelijk dat Philippus Melanthon teghen de leeringe deses Geests der Liefden, ende allen anderen zijns gelijcken in zijn *locis communib.* cortelick, suyuerlick ende claerlick wt den worde Godts, leert ende bewijst. Het welcke ten dienste ende nutte der Christenen wten *latijne* // nu eerst ouergheset ende hier by ge- [Fol. 91 d.] uoecht is, so hier volcht.

Vant Rijcke Christi ¹⁾.

HEt Euangelium leert claerlick, dat het rijcke Christi een gheestelijck Rijcke is, dat is, dat Christus ter rechterhandt zijns Vaders sidt, ende daer voor ons biddet: ende zijne kercken, dat is, den ghenen, die in hem ghelooouen, ende Godt inden gelooue aenroepen, vergeuinghe der sonden, ende den heyligen Gheest geeft: ende deselue heylich maectt, opdat hyse ten Jongsten dage verwecke, tot de eewighe glorie ende dat eewighe leuen. Ende opdat wy dese weldaden ende gauen mogen vercrijghen, so is den

Het Rijck Christi is gheestelick.
Col. 3. 1.
Ephe. 3. 20.
Rom. 8. 3.
ende 6. 10.
Ioan. 5. 10.
ende 11. 25.
Ephe. 4. 7.

¹⁾ Deze aanhaling uit Melanthon loopt door tot Fol. 94 a.

VVaertoe de dienst des H. Euangeliums is ingheset.

De boose sullen tot den eynde der werelt onder den goeden zijn.

De Ioden ende VVederdoopers droomen een aertsch Rijke.

Ghetuyghenissen van dat Geestelicke Rijke.

dienst des heylighen Euangeliums ingestelt, daerdoor dat de menschen tot de kennisse Christi gheroepen worden: Ende de heylighe Geest is oock crachtich door dat heylighe Euangelium, etc. Maer daerentusschen sal de Kercke Godts voor den laetsten dach veruolginghe lijden: Ende soo langhe sullen oock de boose onder den goeden in de Kercke vermengt zijn. Dit is de warachtige, rechte ende eygen sententie ofte sin des Euangeliums, van dat Rijke Christi ende zijnder Kercken. Daerom zijn de Jootsche ende Wederdoopsche dwalingen wel te veruloecken ende te verdoemen, die daer versieren ende droomen, dat de Kercke voor den Jongsten dach een wereltlicke Politie oft Regiment soude worden, daerin de Godtureesende ofte Gheloouige soudens regneren ende heerschappye voeren, de Godloose metten Sweerde wtroeyen, ende alle wereltsche Rijcken innemen.

Fol. 92. Daerom sullen wy hier sommige ghetuyghenissen van dat Gheestelicke Rijke aenwijzen, niet alleenlijck om die wtsinnighe be-
 toouerde // Gheesten te straffen ende te wederlegghen, Maer oock om dattet seer nut is, dese sententien bereydt ende voor ooghen te hebben: opdat sy ons moghen vertroosten, ende totten Gelooue, Ghebede, Boete, ende alle Gheestelicke oeffeninghen moghen verweken. Want dieselue Jootsche dwalinghe, behaluen alle andere schaden, heeft oock noch dat, als datse de Gheestelicke vertroostinghen verduystert, ia gantschelijck wechneemt, ende de Geestelicke oeffeninghen ofte wercken te niete maeckt: Want dewijle der menschen herten de wereltsche Rijcken alleenlick verwachten, so vergheten sy alle Gheestelicke dingen, ende worden ten laetsten met desperatie ofte vertwijfelinghe gantschelijck oueruallen ende verdruckt, wanneer dat hen de verwachte ledicheyt ¹⁾, ende sodanighen Rijke niet en gheschiet, als sy gedroomt hadden.

Hoe dat het Rijke Christi, een gheestelijck Rijke is.

Ioan. 17. 2.
 Mat. 11. 27.
 ende 28. 18.
 Luc. 10. 22.
 Ioan. 3. 35.
 2. Cor. 1. 25.
 Phil. 2. 10.
 Heb. 2. 8.
 Psal. 8. 7.

Joan. 17. 2. Ghelijck ghy hem macht ghegheuen hebt ouer alle vleesch, opdat hy allen dengenen die ghy hem gegeuen hebt, dat ewighe leuen gheue. Ende dit is het ewighe leuen, dat sy v kennen alleen den eenighen, warachtighen God ende Jesum Christum, welcken ghy ghesonden hebt. Hier betuycht Christus selue, dat zijne weldaet, ghenade, ende zijn Rijke dat ewighe leuen zy, ende leert wat het ewighe leuen is, te weten, niet een wereltsche Dominatie oft Rijke, maer de ware ende vyerige be-
 kentenisse Godts, ende onses Heeren Jesu Christi.

*Ewighe leuen
 is dat Rijke
 Christi.*

1) „Werkeloosheid”; de staat van den vrome, die geen „geestelicke oeffeninghen ofte wercken” meer behoeft te volbrengen om zalig te wezen. Of: „bevrijd, niet meer vervuld zijn van aardsche dingen”.

Rom. 8. 34. Christus is voor ons ghestoruen, ia oock opgheweekt, Rom. 8. 34.
 dewelcke oock ter rechterhant Gods is, ende bidt voor ons, etc.
 Ende Jesaie. 11. 1. De wortel Jesse sal daer staen, ende hem sul- Iesaie. 11. 1.
 len de Heydenen bidden, etc. Dese spreucken // beschrijven het [Fol. 92 b.]
 Priesterdom ende Rijke Christi, ende betuyghen dattet beyde
 geestelick is: dat is, Hoe dat Christus geen wereltsche Rijke op
 en richt: maer by den Vader voor ons bidt, ende also regneert,
 dat hy wil aengheroepen zijn, verhooren, heylichmaken, ende met
 zijnen H. Gheest deghene bewaren, die hem aenroepen: Gelijck
 oock op een ander plaetse geschreuen staet, Dat deghene die door Rom. 8. 14.
 den Geest Gods gedreuen ofte geleyt worden, Kinderen Gods zijn. Exo. 29. 45.
 Item: Ick sal mijne w[e]tten in hare herten geuen, etc. Dese ghe- Leui. 26. 11.
 naden ende weldaden werden verduystert, als wy een lichamelijck Eze. 37. 26.
 Rijke verwachten, etc. 2. Cor. 6. 16.

Rom. 8. 17. Wy zijn mede erfghenamen Christi: so wy mede Rom. 8. 17.
 lijden, so sullen wy oock mede heerlick gemaect worden. Item: 2. Tim. 2. 12.
 Want wy zijn in de hope salich gheworden. Item: Want die hy Rom. 8. 24.
 te voren ghekent heeft, die heeft hy oock te voren gheordineert ende 8. 29.
 den Beelde zijns Soons ghelijckformich te worden. Item: Om Psal. 44. 23.
 uwentwille worden wy gedoot den gantschen dach, wy zijn geacht Rom. 8. 36.
 geweest als Slachtschapen, etc. Dese spreucken betuygen ende leeren 1. Cor. 4. 9.
 ons, dat de heerlijckmakinghe in dit leuen niet en geschiet: maer 2. Cor. 4. 11.
 dat wy hier moeten cruys, benautheyt ende veruolginghe lijden:
 Als Matth. 16. 24. Soo my yemandt wil nacomen, die versake hem- Mat. 16. 24.
 seluen, ende neme zijn Cruys op, ende volghe my nae. Item: Joan. Ioan. 16. 33.
 16. 33. In dese werelt sult ghy verdruckinge ofte benautheyt heb-
 ben. Ende 2. Timot. 3. 12. Alle die Godsalichlick willen leuen in 2. Tim. 3. 12.
 Christo, sullen veruolginghe lijden. etc. Dese sententien leeren
 seer claerlick, dat de Kercke in dit leuen den Cruyce onderworpen Col. 3. 3.
 is. Also Col. 3. 3. uwe leuen is met Christo verborgen in Gode, 2. Cor. 4. 11.
 als Christus onse leuen sal geopenbaert wesen, dan // sult ghy [Fol. 92 c.]
 oock met hem geopenbaert worden in de heerlickheyd. Item, 1. Joan. 1. Ioan. 3. 2.
 3. 2. Nu zijn wy kinderen Godts, maer het en is noch niet ge-
 openbaert wat wy sullen wesen: maer wy weten, als hy sal ge-
 openbaert zijn, dat wy hem sullen ghelijck wesen, want wy sullen
 hem sien ghelijck hy is, etc. Dese plaetsen leeren oock, hoe dat
 de heerlicheydt des rijcks Christi gheen Werelts rijk en is, maer
 een Gheestelijck, dat is, dat wy verresen zijnde, een nieuwe ende
 eewighe gherechticheydt ende leuen hebben sullen, ghelijck daer
 is de heerlickheyd des verresen Christi onses Heeren.

Item Paulus seyt claerlick, dat de Antechrist heerschappye voeren 2. Thes. 2. 9.
 sal totten iongsten Gerichte, in hetwelcke Christus comende, zijn 10. 11.
 Rije vernielen sal. Daerom en sal de ware Kercke gheen wereltsche

2. Pet. 3. 3. Rijken innemen, maer sy sal veel meer in groote periculen ende benautheden zijn. Ende 2. Pet. 3. 3. staet, hoe datter in dese laetste tijden Bepotters sullen comen, die de Religie openbaerlick bespotten sullen. Daerom sullender altyts sommige wesen, die de Kercke veruolghen sullen. Item, de Propheet Daniel seyt claelijken, hoe dat de Beesten, dat is de Rijken int vyer sullen gheworpen worden, wanneer Christus verschijnen ende ten oordeele comen sal. Soo sullender dan noch sommige boose ende godloose Rijken ouerblijuen tot den iongsten dach toe.
- Dan. 7. 26. *VVaerom dat Christus ende zijne Apostelen in der werelt ghesonden zijn.* Item Ioan. 20. 21. als Christus zijn Apostelen wtsandt, gheboodt hy hen alleenlick te leeren ende te predicken, segghende: Ghelijck als my de Vader ghesonden heeft, also sende ick v oock. Maer nu ist ymmers openbaer, dat Christus tot den dienste des Euangeliums ghesonden is, ende niet om de Rijken deser wereltd in te nemen, ghelijck // hy oock selue seydt: Mijn Rijk en is van deser wereltd niet. Ende hy verbiedt ooc zijnen Apostelen, datse gheen wereltsche Rijken en sullen innemen, als hy seydt: De Coninghen Lu. 22. 15. 16. der Heydenen voeren heerschappye ende worden ghenadighe Heeren ghenoeft, maer ghy niet alsoo. Item Matth. 5. 39. Maer ick ghebiede v, en wederstaet den quaeden niet, dat is, en grijpt nae gheen gheweert ofte wapenen onder het dexel des Euangeliums, om een nieu Rijke op te richten. Daerom zijn de Apostelen ghesonden tot den dienste des Euangeliums, dat is, om te leeren, ende niet om de Rijken der wereltd met ghewelt in te nemen, ende 2. Cor. 3. 8. daerom seydt oock Paulus: Het Euangelium is eenen dienst des Gheests, dat is, inden Euangelio worden gheestelijke ende eewighe goederen voorgehestelt: Soodat wy geen nieuwe Rijken deser werelt op en richten. Item 2. Cor. 10. 4. De wapenen (seydt hy) onses Crijchs en zijn niet vleeschelijck: maer machtich door God, om de sterecten neder te worpen: als wy de ouerlegginghen te niete maken, ende alle verheffinghe die verheuen wordt teghen de kennis Gods: ende leyden alle ghedachten gheuangen tot ghehoorsaemheydt Christi, etc. Item 2. Corint. 5. 20. Soo zijn wy dan Bootschappers wt Christi naem, alsof God door ons bade, etc. Ons bewijsende als Dienaers Gods met groote lijdtzaamheydt in verdruckinghen, etc. Item: wy en voeren gheen heerschappye ouer uwen ghelooue.
2. Co. 5. 20. ende 3. 6. ende 6. 4.
2. Co. 1. 24.

Fol. 93. Daerom nademael dat de Apostelen alleenlijk een ghebodt hebben om te leeren, so isset een seer godloos dinc te meinen, dat de Leeraers des Euangeliums met geweert ende wapenen souden nieuwe wereltsche Rijken oprichten: ghelijck de Joden // ende Wederdooperen droomen, hoe datmen inde laetste tijden alsulck een Rijke Gods oprichten sal, daerin dat de Heylighen heer-

schappye voeren sullen, ende met wapenen ofte gewelt alle Godloosen alsoo gantschelijck wtroeyen, datter in de Kercken gheen Hypocriten meer zijn en sullen. Dese Joodsche dwaesheyt is dicmael in der Kercken ingecropen: Want daer zijn ooc eertijts alsulke betoouerde wtsinnige geesten geweest, als de Chiliasten, ende Pepusianen, de welcke oock sodanich een Wederdoopsche Rijke ghedroomt hebben.

Chiliasten, duysent Iarendrijuers, ende Pepusianen. Siet boenen van Cerintho.

Nu moeten wy voortaan sommige ghetuygenissen verhalen, de welcke daer leeren, hoe datter in de Kercke Gods te samen goede ende quade sullen wesen totten Jongsten daghe toe. Also staet Luc. 17. 28. Ghelijck het gheschiedde inde daghen Loths, alsoo salt oock in dien dage wesen, wanneer de Sone des menschen geopenbaert sal worden. Item: In dien nacht sullender twee op een bedde wesen, de een sal aenghenomen worden, ende de ander sal achterghelaten worden. Item: Math. 13. 39. Van de oncruyden: Laetse beyde opwassen totten Oogst etc. Ende weynich daernae: De Oogst is de voleyndinghe der werelt, etc. De Sone des menschen sal zijne Engelen senden, ende sy sullen wt zijnen Coninckrijcke vergaderen alle ergernissen, ende de ghene die ongherechtigheyt doen, etc. Item alsoo salt wesen in de voleindinghe der werelt: De Enghelen sullen wtgaen, ende de boose midden wt de rechtueerdighe wtscheyden, ende sullense in den vyerighen Ouen werpen, etc. Dese sententien betuygen claerlic, datter geen afscheydinghe der Heylighen van den Hypocriten en sal wesen, dan int laetste Gherichte oft oordeel.

Luc. 17. 28.
Gen. 19. 24.

Math. 13. 39.
41.

Daerenbouen salmen noch dit aenmercken, naemelijck, dat de Pastoren ofte Leeraers een ghebodt hebben, datse de ghene die in grouwelijcke ende openbare sonden beschuldicht zijn, metten worde (sonder wterlijck ghewelt) sullen wtsluyten ofte verbannen. Nu en can het oordeel der menschen in de herten niet sien, noch van denghenen oordeelen die gheen openbare groue sonden en hebben. Daerom dat Paulus oock seydt: Teghen eenen Ouderlinck en ontfanckt gheen beschuldiginghe dan door twee ofte drye ghetuyghen. Deghene dan die met ghewisse ghetuygenissen niet en connen ouerwonnen worden, die en behooren oock met gheen menschelijck oordeel afghescheyden te worden. Daeromme isset onmoghelijck alsulcken Kercke voor den Jongsten daghe op te richten, daerin dat gheen Hypocriten en zijn. Maer laet de Pastoren haer officie ghetrouwelijck doen, reynlijck ende ghetrouwelijck leeren, ende de heerlijckmakinghe der Kercken, Christo beuelen. Doch sullen hierentusschen de Boose in dit leuen mede in der Kercken vermengt zijn, ende veel Godloose sullen de Rijken der werelddt in hebben ende besitten, ende de Kercke Gods seer wreedelijck

[Fol. 93 b.]

Mat. 16. 19.
ende 18. 18.
Ioan. 20. 23.

1. Tim. 5. 19.

veruolghen, tot op de Heerlijke toecoemste Jesu Christi. Ende nochtans soo bewaert de Heere Jesus Christus in dese veruolghinghen met zijnen raet altijts sommighe ouerblijfselen, opdat de Kercke niet gantschelijk wtgheroeyt ende vernielt en worde. Siet soodanich is het Rijke Christi in dit leuen.

[Fol. 93 c.] Daerenbouen is oock dat noch ghewis ende seker, al waert saecke datter alsulcken Kercke toecoemstich ware, dat alsdan nochtans // de Leeraers door haren eygen raet ende voornemen, sonder een openbaer gebot Gods, niet en behoorden na geweer ende wapen te grijpen, om alsulcken Kercke op te richten, etc. hoewel datmen gantschelijke gheen soodanighen nieu ghebot verwachten en sal: want Christus Jesus en sal gheen nieu gebot teghen zijn Euangelium gheuen.

Maer dat nu de Joden ende de Wederdoopers, de Propheten voortbrengchen, dewelcke, wanneer sy van trijcke Christi spreken, dicmael figuerlijke redenen ghebruycken die vanden Rijcken deser wereldt ghenomen zijn, daerop antwoorde ick ten eersten alsoo.

*Euangelium
een verclarin-
ghe der Pro-
pheten.*

Het Euangelium is een wtlegginge ende verclaringhe der Propheten. Daerom, dewijle het Euangelium claelijke leert, dat het Rijke Christi een gheestelijk Rijke is, gheestelijke ende eewighe goederen toebrenghet, ende gheene wereltsche heerschappyen ofte Rijcken in en neemt, maer veelmeer veruolginge lijdt, soo behooren wy de Propheten na het Euangelium te verstaen ende wt te legghen. Want de Apostelen duyden also claelijk de sententien van het rijke Daudi belooft op het gheestelijke Rijke Christi dat der veruolginghe onderworpen is, etc. Ende Christus straft oock selue de Apostelen, omdat sy sodanighen Jootsche meyninghe hadden, ende meynden datse de Rijcken der wereldt soudennemen.

Act. 2. 29.
ende 3. 22.
ende 7. 37.
ende 16. 36.

Act. 1. 6.

*Het Rijke
Christi ghees-
telijk.*

Ten anderen, hoewel de Propheten selue verscheyden figueren gebruycken, soo betuyghen sy nochtans ooc mede daerentusschen seer claelijk, dat het Rijke Christi gheestelijk is. Want Daniel seyt wtduckelijk: Christus sal gedoodet werden. Ende Jesaias: Hy sal zijn leuen geuen voor de sonde. Daerom en sal hy gheen

Dan. 9. 26.
Iesa. 53. 12.

[Fol. 93 c.] lichamelijke // heerschappye ofte Aertsch ghewelt in dit leuen hebben. Daerenbouen leeren sy, dat het Rijke Christi eewich is. Ende nu en is ymmers gheen lichamelijke oft wereltlike Politie in dit leuen eewich. Daeromme moetmen de figuren der lichamelijker Politien, by den welcken sy somwijlen het Rijke Christi verghelijken, Allegorice (dat is, figuerlicker wijze) verstaen.

Iesa. 9. 6.
Dan. 7. 14.
Luc. 1. 31.
Ioan. 12. 34.
Act. 13. 36.

Het eewige Rijke wort oock in dit leuen inden Geest ende in den gelooue aengeuangen, ende duert dan eewichlijc na dit leuen: Ende Daerom spreken de Propheten somwijlen also, datse de tijden deses leuens ende des toecomenden leuens niet en onderscheyden:

*Allegoria is
een maniere
van spreken,
ofte figuren,
alsmen yet an-
ders meynt*

dan die woor-
den luyden.
Het eewighe
rijcke Christi
werdt hier in
den wtuerco-
renen Gods
aengheuan-
ghen.

maer somwijlen onderscheyden sy die wederom, ende Propheten
claerlijk, dat de Kercke in dit leuen veruolginge lijden sal: gelijk
de .2 Psalm leert. De Coningen der Aerden richten hen op, ende Psal. 2. 2.
de Princen raetslaghen met malcanderen tegen den Heere ende
tegen zijnen Gesalften: Ende Psal. 116. 15. De doot zijner Heyli- Psal. 116. 15.
ghen is costelijck, ende weerdt voor het aenschijn des Heeren. Apo. 14. 13.
Item, Psalm .72. Haer bloet sal diere gheacht worden voor hem. Psal. 72. 14.
Oock beschrijft de Prophete Jesaias de Kercke Christi in dit leuen
seer suyuerlijke Ca. 30. seggende. De Heere sal v in droeffenisse Iesa. 30. 20.
broot, ende in angste water geuen: ende hy en sal dijnen Leeraer
niet meer van dy wechnemen, etc. Hier betuycht ende leert hy,
hoe dat de Kercke sal bewaert ende behouden worden: maer noch-
tans onder het cruyce ende benautheydt. Also propheteert Daniel
claerlijk van de veruolginge voor den laetsten dach, daer hy seyt.
De Leeraers oft Verstandige in den volcke, sullen vele andere Dan. 11. 33.
leeren: Daerouer sullen sy vallen door het sweerdt, vyer, gheuan-
kenisse, ende roof eenen tijdt // lanck, etc. Ende voort daerna: Fol. 94.
Het sal sulcken bedroeffelijcken tijt zijn, als niet geweest en is
van dien tijt af, dat daer lieden ¹⁾ gheweest zijn tot op die selue
tijdt: In die tijdt sal v volck verlost worden, alle die inden boecke
gheschreuen staen. Ende vele die onder de aerde ligghen ende
slapen, sullen opwaecken, sommighe totten eewighen leuen, som-
mighe ter eewiger smaetheyt ende schande. Dese ende diergelijcke
plaetsen moeten wy wel onthouden ende bewaren, opdat wy inden
cruyce ende benautheden, vertroostinge mogen hebben: ende oock
dat gheestelijke Rijke warachtichlijk ende wel te rechte moghen
leeren verstaen, dat is, dat wy geestelijke vertroostinghen moghen
soecken, ende het ghelooue oeffenen: want dese plaetsen oock claer-
lijk ghenoech de Joodtsche betoouerde ende wtsinnige meyninge
van de lichamelijke heerschappye ende regeringhe der heylighen
in dit leuen verwerpen, wederleggen, ende te niete maken. Dus
verre Philippus Melanthon ²⁾. Wijder antwoordt ende wederleg-
ginghe teghen alsulcke toerustinghe des vreden Rijcks, teghen de
vernieuwinghe der Aerden deser Wederdooperen, ende teghen de
inplantinghe des huyses der Liefden, leest ooc bouen int eerste
boek Cap. 2, in dit 2 Boeck Cap. 6. Ende dese woorden Bullingeri
die nu voortaan volgen. * *) ³⁾

Verrijzenisse
Ioan. 5. 29.
1. Cor. 15. 25.
51.
1. Thes. 4. 15.

1) Zoo ook in den tweeden druk. Er schijnt iets te zijn uitgevallen.

2) Hier eindigt de aanhaling uit Melanthon's *Loci Communes*, die Fol. 91 c begint.

3) In de *Inleiding*, bl. 295 boven, aant. 4 is verzuimd deze plaats op te geven.

[Fol. 94 d.] Inlassching uit Dat tweede Boeck, Dat XII. Cap. Van den grouweliken VVederdooperen, van hare Godslanderige dwalinghen, ende wederlegghinge derseluer,

[Fol. 95 d.] (* * Adam Pastor ende zijne Discipulen zijn oock met dese Seruetenaers eensgesinnet: Want sy versaken ¹⁾ de ware Godtheyt Christi, ende bekennen hem (teghen Menno) alleenlick een puere mensche van Maria te zijn. Dese Adam Pastor was eerst met leeren ende wederdoopen een medehulper van M. Symons. Maer omdat hem Menno hierin tegenstont, so weeck hy van hem af, ende versamelde voort terstont met zijnen aenhangers een nieuwe Rotterye (die sy mede een Kercke Christi noemden) die sy oock al met wederdoopen oprichteden. Maer Menno met zijnen aenhanck, verdoemt dese Kercke, ende versaecht deselue een Kercke Christi te zijne. Siet onder int 6. Cap. des 3. boecx. Dese A. Pastor seyt ooc in zijn disputatie tegen D. Philips ²⁾, daerin dat hy de eeuwige Godtheyt Christi verloochent, gelijk hy oock in zijn Onderscheyt-boeck ³⁾ doet, *lit. B. 1. 2. 7.* daer hy menichmael aldus spreekt, Jesus seyt, noch seit Jesus, Jesus seyt, etc. al tot vercleeninghe onses Salichmakers Jesu Christi, den welken hy behoorde te eeren,

Fol. 96. ge//lijck de Vader, als ons van Christo Joan. 5. 19. 21. geleert wort.

Ioan. 5. 19. Hy seyt dan in dese disputatie (de welke de zijne voor een groot heylichdom houden, ende gemeynlick in den boesem omdragen)
20. *Op wat wijze dat Adam Pastor Christum Godt noemt.* dat Jesus Christus niet anders God en is, dan Godes hant Gods vinger, Gods stem (merckt dit) ia maer alleen een eygenschap Gods (dit zijn zijne woorden) niet God, met oft gelijk zijnen Vader, maer alleen des Vaders gesproken woort (als dat God sprack, het worde licht, etc. het welke is vleesch gheworden: Ende daerna (merct daerna) de Sone Gods genoemd, nochtans sodanighen mensche, die wt ofte van Godt is, ende daerom noch mede tot God hoort.

Het eeuwige woordt, heet Adam Pastor het ghesproken woort Gods. Dit zijn alle zijne woorden, waer wt dat ghy lieue Leser, claerlick sien meucht, welke grouwelijke Ketteryen ende lasteringen Gods datter daghelick, de eene na de andere, wt dese wederdoopsche Geesten comen. Eerst seyt hy, dat het eeuwige woort Joan. 1. alleenlick een ghesproken woort is. Ende de H. Apostel Joannes seyt, dattet Godt is, Joan. 1. ende 1. Joan. 5. 1. Rom. 9. 5. daerna seyt hy dat dit gesproken woort vleesch geworden is, ende daerna eerst

1) Loochenen.

2) Dit geschrift is verloren gegaan: Zie deze *Bibliotheca*, deel V, bl. 322, aantekening 5.

3) Het *Vnderscheit tusschen rechte leer vnde valsche leer*, opnieuw gedrukt in deze *Bibliotheca*, deel V. Deze „lit. B. 1.2.7.” zijn echter daarin niet te vinden. Zij zijn dus uit de *Disputatie* aangehaald.

Gods Sone ghenoeemt. Ten derden, dat dan daerom de menscheyt Christi, wt ofte van God is, etc. O lasteringe Gods: Sal nu het woort, dat God selue is, alleenlick een gesproken woort zijn? ende dan in vleesch, ofte een mensche verandert zijn? ende het vleesch Christi wt Godt zijn? De almachtige Heere beware doch alle vromen van alsulcken grouwelen. Ende een yeghelick wachte hem voor dese verleydende Geesten, die Jesum Christum onsen Heere also vercleenen, ende zijn eere benemen, den welcken aller menschen tongen nemmermeer genoeg prijsen noch louen en connen. Daerna seyt hy wdruckelick, dat hy hem wel be//kent Godts [Fol. 96 b.] woordt, doch soo verre seyt hy, als men daer gheen ander meyninge mede beuestigen en wil, te weten, als dat Jesus Christus eewich by den Vader soude geweest zijn, een ander persoon ghelijck de Vader, etc. Siet doch lieue Leser, siet doch: Dese Dwaelgheest seyt wdruckelick, dat Jesus Christus (na zijnder Godheyt) niet eewich by den Vader gheweest en is, Ja gheen ander Persoon den Vader ghelijck. Teghen den H. Paulum totten Heb. Cap. 1. 2. 3. Heb. 1. 2. 3. 4. daer hy hem onder anderen noemt, de Glants zijnder heerlickheyt: ende dat Euenbeeldt zijns wesens etc. Nu isset ymmers onweder-sprekelyck, dat Euen niet cleynder, maer ghelijck is: als oock Phil. 2. 6. Sodat dit eenich wordeken Euenbeeldt (behaluen alle Phil. 2. 6. voorgaende ende dese nauolgende Schriften van Bullingero hier aangewesen) desen grouwelicken, lasterighen ende nieuwen Arriaenschen oft Adam Pastoriaenschen grondt gantschelick nedersmijt ende te niete maeckt: Want dewijle God de Vader eewich is, ende Jesus Christus zijns Vaders glants ende wtghedruete Euenbeeldt, ia zijnen Vader ghelijck is, Phil. 2. 6. Joan. 5. So moet onweder-sprekelyck volghen, dat hy oock, ghelijck zijn Vader, Eewich is: Phil. 2. 6. Col. 1. 16. Want de Glants ende Euenbeelt en connen van Godt den Vader Ioan. 5. 19. 20. nemmermeer afgescheyden zijn, Ende dat selue beuesticht oock voort de H. Apostel Paulus seer claerlijck indenseluen Brief totten He-breen Cap. 13. 8. daer hy seyt: Jesus Christus is gisteren ende heden deselue inder eewicheyt. Ghelijck oock de Propheet Micheas Capit. 5. 1. betuycht, etc. Heb. 13. 8. Mich. 5. 1.

*De mensche is
het Euen-
beeldt Gods.
Gen. 1. 26.*

Dat nu dese nieuwe Arrianen hiertegen seggen, hoe dat de mensche oock inder Schrift Gen. 1. 26. een beeldt Gods ghenoeemt is, ende en is // daerom euenwel gheen wesentlick God: Also en [Fol 96 c.] is Christus ooc daerom geen wesentlick God, omdat hy het Euen-beeldt Godes ghenoeemt wort, Heb. 1. Daerop wort aldus geantwoort: Daer is een groot onderscheyt tusschen Jesum Christum ende de menschen. Want de mensche is in den beginne een gheschapen Christus is
het euenbeelt
Godes.
Heb. 1. 2. 3.
Gen. 1. 26.
Col. 1. 15.
Heb. 1. 2. 3.

Col. 1. Ten anderen, is de mensche wel inden beginne een Beelt Gods, Gen. 1. 26. Maer Christus is dat Euenbeelt, ende dat van
 Heb. 1. 2. Godts wesen ofte substantie. Heb. 1. omdat tusschen het wesen Godts ende zijns Soons, gheen onderscheyt en is: Want dat Euen, euen is, daer en moet gantschelijck niet aan feylen. Soo daer eenich onderscheyt is tusschen het wesen Godts ende Christi zijns Soons, ofte so Christus int wesen Godt allesins niet ghelijck en is, so en mach hy gheen Euenbeelt van Gods wesen zijn. Ten derden, dat de mensche inden beginne Gods Beelt is, ende niet een Euenbeeldt van Gods wesen, als Christus: dat bewijst de val wel Genes. 3. 6. Want so verre als de mensche een Euenbeeldt van Gods wesen gheweest ware, ghelijck Christus zijn Sone is, so en hadde hy niet meer connen sondighen ende verdoemt worden, dan Godt ofte zijnen ghebenedijden Sone selue. Daerom isset een blasphemie Gods, de menschen ende Godts Sone also tsamen te vergelijken. Daervan in Bullinger wijder volcht, aldus: * *)

Fol. 97. (* *) Nu comen Adam pastor ende de zijne (de nieuwe Arrianen) ende seggen (gelijc bouen in zijn disputatie ¹) aenghewesen is) dattet een gesproken woort is. Ende in zijn boecxken van de barmherticheyt ²) Gods, seyt hy, dattet een woort der sententien is, aldus: Dat woort der sententien Gen. 2. 17. dat God sprac, Wat dage du daeruan etest, salstu steruen, Dat is vleesch geworden, Joan. 1. 14. Ja God is mensche geworden, die onlijdelic was, is lijdelic geworden, die onsterffelic was, is sterffelick geworden, daer is dat sententie woort, Christus voor ons ghestoruen, etc. Siet doch godureesende Leser, hoe dese menschen vant eene opt ander vallen, hoe datse soecken, rapen ende schrapen, om Jesum Christum onsen Heere ende Salichmaker van zijn eere te beroouen, Jae (so veel in hen is) gantschelick te vercleynen: ende also de vrome geloouige menschen van Christo Jesu hare eenige hope ende toeuerlaet, Col. 1. 5. 1. Tim. 1. af te trekken. Eerst so isset hen alleenlick een gesproken woort als bouen (ooc noemt hijt een seggent woort) ende dat is dan vleesch gheworden. Dan wederom so isset een sententie woort, ende dat sententie woort is dan oock vleesch geworden, ende voor ons ghestoruen, etc. Wie heeft doch oyt sulcks ghehoort, oft in de H. Godlicke Schrifture gelesen? Voorwaer niemant: maer het zijn enckel eygen droomen, (Jer. 2. 3. 6.) ende lasteringen, om (gelijck het geseyt is) de eewige Godheyt Christi Jesu ³), ende de menschen van hare salicheydt te beroouen. //

Woort der
 Sententien.
 Gen 2. 17.
 Ioan. 1. 14.

Col. 3. 5. 6.
 1. Tim. 1. 18.
 19.

Ierem. 23. 6.
 ende 33. 14.

1) De *Disputatie tegen Dirk Philipsz.* Zie boven Fol. 95 d, aant. 5, en 96 a.

2) Zie *Bibliotheca Reform. Neerland.*, V, bl. 358.

3) Hier is een woord uitgevallen.

Want op die plaetsen der Schrift, die daer leeren datmen Christum [Fol. 97 b.] onsen Heere als onsen Salichmaker aenbidden sal, Ja dat hem alle Enghelen Gods aenbidden sullen, Heb. 1. 6., seyt dese Adam in Hebr. 1. 6. zijn disputatie, dat dit aenbidden, alleenlic eerbieden ende knye- Psal. 95. 6. buygen is. So men (seyt hy) den 95. 6. Psalm ondersoect, daer het wt genomen is, so salmen wel beuinden, dat dit niet anders is, dan voor hem buyghen ende nederuallen, etc. Soude dat na sulcken valschen wtleggen ende verdraayen der Schrift alsoo bestaen, so hadde Christus te vergeefs ende te onrechte geseyt Mat. 11. 28. Matt. 11. 28. Coemt tot my ghy alle die daer arbeyt ende beladen zijt, ick wil v ruste geuen. Ick wil v (seyt de Heere selfs) ruste geuen. Item Joan. 14. 13. Wat ghy den Vader in mijnen Naem bidden sult, dat Ioan. 14. 13. wil ick doen, opdat de Vader geeert worde in den Sone. Ist dat ghy yet bidt in mijnen Naem, dat wil ick doen. Also seyth hy oock menichmael door den Prophete Daud: Roept my aen inder noot, ende ick sal v verlossen, helpen, etc.

En soude nu dan aenbidden niet anders zijn dan knyebuygen ende nederuallen, waerom soude hy ons dan selue tot hem roepen te comen, om van hem (van hem) gheholpen, verlost, ia salich ghemaect te worden? Dewijle hy doch oock onse hope, Col. 1. 5. Col. 1. 5. 6. 1. Tim. 1. 19. Verlosser, Galat. 3. 13. ende onse Salichmaker is, Mat. 1. Tim. 1. 18. 1. 21. Phil. 2. 8. etc. Hiertegen worpen sy wederom voor, dat Pau- Galat. 3. 13. lus God onsen Salichmaker noemt, 1. Tim. 1. 15. ende 2. 3. daer Matt. 1. 21. hy seyt: Dat is goet ende aengenaem voor God onsen Salichmaker, Phil. 2. 8. die wil dat alle menschen salich worden, etc. Antwoort: Op ge- 1. Tim. 1. 15. lijker manieren seyt Paulus oock van Christo Jesu in denseluen ende 2. 3. brief tot Tim. Cap. 1. ende op andere plaetsen meer, dat hy ooc *Godt is onse Salichmaker.* de Verlosser ende Salichmaker is: // Sodat, na haer eygen voor- [Fol. 97 c.] geuen, dit volghet, nemelick, dat hy warachtich God is, die ons *Christus is* verlost ende salich maect: Want in het werc onser salicheydt, en *ooc onse Sa-* can de Vader van den Sone, ende wederom de Sone vanden Vader *lichmaker, en-* niet gescheyden worden, dewijle het beyden gelijk toegeschreuen *de derhaluen* wort: Want Paulus seyt daer alsoo: Dit is een ghetrouwe woort, *ooc een ware* ende aller aenneminghe weerdich, nemelic, dat Christus Jesus in de *Godt.* werelt gecomen is, om de sondaren salich te maken, etc. Item in 1. Tim. 1. 15. den tweeden Brief tot Tim. Cap. 1. 9. Welcke (te weten God) ons 2. Tim. 1. 9. heeft salichgemaect, etc. Ende voort daerna seyt hy: Maer nu gheopenbaert door de verschijninghe onses Salichmakers Jesus Christi. Siet hier noemt Paulus so wel Christum onsen Salichmaker, als God den Vader. Also ooc Tit. 1. 3. Na het beuel Godts onses Tit. 1. 3. Salichmakers, etc. Ende den Heere Jesu Christo onsen Salichmaker. Item cap. 2. ende cap. 3. 4. Act. 13. 38. Philip. 3. 20. Also seyt de ende 2. 11. 13. Apostel Petrus, 2. Pet. 1. 1. Dengenen die euen dierbaren ghelooue ende 3. 4.

Act. 13. 38. met ons vercregen hebben, door de rechtueerdicheyt onses Gods
 Phil. 3. 20. ende Salichmakers Jesu Christi, ghenade ende vrede, etc. Ende
 2. Pet. 1. 1. voort daerna: Als ghy dat doet, so en sult ghy te geen en tijden
 11. struyckelen: want also sal v rijckelick den inganck in het eewighe
 Coninekrijcke onses Heeren ende Salichmakers Jesu Christi toeghe-
 dient worden. Item cap. 2. 20. ende cap. 3. 18. wt alle dese ende
 2. Pet. 2. 20. dierghelijcke plaetsen meer sien wy claerlick, dat de heylige Aposte-
 ende 3. 18. telen, den Heere Christum Jesum voor den waren Salichmaker, als
 God bekennen, ende hem alsoo niet en vercleynen, gelijc dese
 nieuwe Arrianen ofte Adampastorianen doen: maer als God haren
 Salichmaker grootmaken, eeren, prijsen, ende louen: gelijck ooc
 [Fol. 97 d.] de Heere henselue geleert // heeft, Joan. 5. 23. Wie den Sone niet
 Ioan. 5. 23. en eert, die en eert den Vader niet, die hem ghesonden heeft. Alsoo
 is hen oock lichtelick ende warachtichlick te antwoorden, als sy
 voorgeuen, dat wy alleenlick door Godts ende niet Christi ghenade
 rechtueerdich ende salich worden, daer sy henseluen mede vangen:
 Tit. 3. 7. Want Paulus schrijft ooc tot Titum van Christo Jesu also ca. 3.
 Opdat wy gerechtueerdicht door zijn (namelick Jesu Christi) ge-
 nade, Erfgenamen worden soud en na der hope des eewigen leuens.
 Dat is (seyt hy) een getrouwe woort. Also seyt ooc de H. Apostel
 Act. 15. 11. Petrus Act. 15. 11. Maer wy geloou en door de genade des Heeren
 Jesu Christi salich te worden, gelijckerwijs als sy ooc, etc. Ende
 dit alles heeft de H. Stephanus wel geweten, ende vast ghelooft,
 Act. 7. 59. 60. als hy in zijn doot Act. 7. 59. aldus seyde: O Heere Jesu, ont-
 Psal. 31. 6. fangt mijnen geest. Heere en reket hen dese sonde niet. Daer
 Luc. 23. 46. de H. Stephanus den Heere Christum warachtich Godt te syne
 bekent: want hy beueelt hem zijn ziele: Ende bidt dat hy den-
 ghenen die hem steenichden, hare sonde niet en wilde toerekenen.
 Hetwelcke beyde doch alleenlick Gode toebehoort, gelijck. Paulus
 Ro. 4. 6. 7. Ro. 4. 6. wt den Prophete Dauid Psal. 32. claerlic betuycht ende
 Psal. 32. 1. beuesticht. So ist dan nu gewis ende openbaer, dat de Adampasto-
 rianen ofte nieuwe Arrianen met haer ghesproken woort, segghent
 woort, ende haer woort der sententien, Ja met alles wat sy ver-
 sieren ende voorgeuen, om Jesum Christum van zijn eewige God-
 heyt te beroou en, niet bestaen en mogen: Daerom dat Bullingerus
 wel te rechte seggen mach, dat sy sulcks alles wt henseluen ver-
 sieren, ghelijck hier nu volcht ¹⁾. * *)

[Fol. 98 b.] (* *) Alsoo noemt ooc M. Simons den kinderdoop in zijn nieuwe
 Fundamentboec ²⁾, een verwoestinghe der ordinantie Christi, ia een

1) Wat nu bij Bullinger volgt, is geene bestrijding van Adam Pastor, maar van
 Servetus, met wien Pastor door Nicolai op ééne lijn wordt gesteld.

2) Zie aanteekening 4 op Fol. 22 d; en aanteekening 1 op Fol. 27 c.

openbaer grouwel (seyt hy) die daer staet in de H. stede, etc. Een openbare afgoderie, (gelijk ooc Dierick Philips doet) gantsch afgodisch. Een caluerdienst. Ende Lit. M. seyt hy: Wy geloouen ende leeren, dat de Doope der kinderen wt den Drake ende dat Beeste zy, etcet. Item in zijn Boeck // dat de verclaringhe des Doops ¹⁾ [Fol. 98 c.] genoemt is Lit. K. Die hoerachtighe toouersche wijn in dat gouden schencvat des Babylonischen wijfs, Apo. 17. 4. Ende diergelijke Apo. 17. 4. lasterredenen ende schrickelicke woorden veel meer, als slanghenzaet, eenen afgrijselicken stanc, eenen grouwel voor God, etc. Voorwaer het is grooteliex te verwonderen, dat ennigen mensche, in sonderheyt een Leeraer, die so sachtsinnich van den zijnen gehouden is, sulcke blixemen ende donderslagen van hem laet wtgaen, ia so grouwelicke lasteringen teghen de H. ordinantie Godts wtspouwt ²⁾, sonder eenighe warachtige bewijsinghe. Hadde nu Menno met alle zijne Wederdoopsche gesellen eenige grondige redenen ende getuygenissen der H. schrift tegen den kinderdoop, lieue Leser, hoe soude hy ende de syne dan hellen ende duyuelen? Maer oft dit in hem ende den sijnen eenen Apostolischen geest is (daervan sy hen beroemen) mach nu een yegelic hierwt, ende wt andere syne Schriften selfs bedencken. * *)

Inlassching in Dat tweede Boeck, Dat XIII. cap. Teghen de grouwelicke dwalinghen van Melchior Hoffman.

(* * Menno Simons in zijn boecxken ghenoeemt, Een clare onwedersprekelicke bekentnisse etc. ³⁾ bekent oock met desen Hoffman, dat het woort in zijn eerste gestalte niet ghebleuen, maer verandert is, Litera D. iij. Daer hy aldus seyt: Ja goede Leser, soo hy also in zijn eerste gestaltenisse onlijdelic (meret hier wel lieue Leser wat hy seyt) ende onuerseriget ⁴⁾ gebleuen ware, gelijc Joan. a Lasc. ende de zijne voorwenden, ende hadde so maer een vreemde hutte van Marien vleesche om hem ghehanghen, soo hadde hy ymmers niet verloren, dat hy van zijnen Vader weder begeeren

1) Zie boven aantekening 1 op Fol. 22 c.

2) In het origineel: „wtspouwen”. Zoo ook in den tweeden druk.

3) *Eyne klare unwedersprekelike Bekentnisse, ... dat die gheheele Christus Jesus Godt unde mensce ... is, mit sampt eyne grondtlike Confutation ... der wedersproken van Johanne à Lasco in zyn Defension uytgebracht.* Z. pl. of jr. Voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek. Volgens Scheffer dateert dit werkje eerst uit 1554, toen a Lasco uit Londen naar Emden was teruggekeerd. Het is een ander geschrift dan het *Belijdingsboecksken teghen Joannem a Lasco*, gedrukt in 1544, 'twelk op Fol. 100 b hierna wordt aangehaald.

4) Zoo ook in den tweeden druk. „Onverzeerd”, ongedeerd, ongekwetst, geen letsel of pijn of leed hebbende ondergaan.

conde, dewijle hy (segge ick) niet vercleynt, maer onuersericht in zijn eerste ghestalte gebleuen ware, etc. Item: Aengesien dat Christus Jesus dese ghemelde spreucke (Joan. 3. Niemand climmet inden Hemel etc.) niet alleenlick van zijnder Godheyt, maer oock van zijne menscheyt spreeket. Dewijle ¹⁾ hy seyt, des menschen Sone: soo isset ymmer daermede openbaer, dat de mensche Christus, (meret dat hy seyt, de mensche) oorspronckelic niet vander aerde, maer van den Hemel sy, want na zijn ewighe Godheyt, wanneer hy so onuerserighet ghebleuen ware, als de Gheleerde seggen, can hy ymmers niet des menschen Sone heeten. Wederomme conde hy oock na zijnder menscheyt, so die van Marien vleesche, ende niet van den Hemel ware, op dier tijt doe hy dese woorden sprac, Niet in den Hemel zijn, etc. Waerwt dan geweldelic (seyt hy) volget, dat de geheele Christus Jesus God ende mensche (meret mensche) mensche ende God zijns hercoemstes haluen, vanden Hemel ende niet van der Aerden sy, etc. Hier moet ymmers (lieue Leser) volghende zijne woorden, de menscheyt Christi wt // den Hemel zijn: Ende voort daerna seyt hy, dat het woort vanden Hemel herafgecomen in Maria (meret in Maria) eerst vleesch geworden is, welke hem niet inden Hemel, maer in de stadt Nazareth ontfinc, ende Matth. 1. 21. in Bethlehem gheboren is, Matth. 1. Luc. 1. So dat hy hemseluen Luc. 1. 31. in zijn eyghen woorden tegen ende contrarie is. Want eerst in Maria vleesch worden, ende vanden Hemel comen, zijn geheel openbaer twee contrarie dingen. Noch intselue boecxken E. ij. Wijder segghe ick, is de mensche Christus Jesus, een natuerlicke vrucht van Marie vleesch geweest, ende heeft dat ewighe woort daer maer in gewoont, gelijk onse wederpartien seggen, ende [is] dieselue mensche (segghe ick) gestoruen, ende dat woort onuerseriget (meret dit) ende Gods Sone onuerlet ghebleuen, so moeste Marien vleesch ooc de eerste ende de laetste zijn, Apoc. 1. etc. Item M. ij. Ick meyne dese clare spreucken (Hy meynt Joan. 17. 3. Phil. 2. 6, ende 2. Cor. 8. 9.) ende openbare ghetuygenissen bewijzen wel, dat onses wederparts leere onschriftmatich ende dwalende is, dat hy seyt, Gods Sone is aller dingen ²⁾ in zijn eerste gestalte ende wesen onuerlet gebleuen. Item N. ij. ³⁾ Heeft dat woort so een mensche van Marien vleesche aengenomen (seyt hy) ende is het niet selue (merckt hier neerstich lieue Leser) mensche gheworden, so is God niet een ware Vader Christi, Maria niet een ware Moeder, etc.

Apoc. 1. 8.
Iesa. 41. 4.
ende 44. 6.
Apo. 21. 6.
ende 22. 13.
Ioan. 17. 3.
Philip. 2. 6.
2. Cor. 8. 9.

1) De tweede druk heeft de bedoeling zeker juist gevat, als hij hier leest: „Als hij seyt enz.”.

2) Voor het duitsche: „allerdings”.

3) Nog steeds uit *Eyne klare unwedersprekelike Bekenissen* enz., zie boven aantekening 5 op Fol. 99 b.

Soo oock noch claerder in zijn laetste Antwoortboek ¹⁾ tegen Micron Lit. Z. ij. ende O. j. daer hy seyt: worden noemtmen worden, worden heet worden, ende niet aennemen in de Schrift, etcet. als het water is wijn geworden, ende het ist geworden, Ioan. 2. 9. Ioan. 2. 9. Loths huysrouwe is tot een soutsteen gheworden, ende sy ist geworden, Gen. 19. 26. Want worden (segge ick) heet worden, ende Gen. 19. 26. en can // aen geen oort der gantscher Schrift op aennemen ver- [Fol. 99 d.] staen worden, etc.

Hier wt dese syne eygene woorden siet ende verstaet nu een yegelik claerlic, wat hij (Menno Simons) met desen Hoffman meynt ende geuoelt, als hy altyts seyt: De woorden zijn claer, Het woort is vleesch geworden: Joannes seyt: Het woort is vleesch Ioan. 1. 14. gheworden, etc. Nu de antwoorde ende wederlegginghe deser ende aller anderen zijner verdraeyder spreucken der Schrift, ende het clare warachtich bewijs, dat de ware menscheyt onses Heeren Jesu Christi niet wt den Hemel, wt dat woort, maer van ofte wt Maria zij, leest hierna, ende die disputatie Martini Microns met Menno gehouden, ende gedruet tot Embden Anno 1556. ghenoeft, Een warachtich verhael der tsamensprekingen tusschen Menno Simons ende Martinus Micron, van de menschwerdinghe Jesu Christi. Item Mart. Micr. laetste boeck, gedruet Anno 1558. ende ghenoeft, Een Apologie ofte verantwoordinghe Martini Microns op 20. verscheyden Articulen, die Menno Simons teghen het disputatieboeckken in druc heeft wtgegeuen. Waerin aldermeest van die heylighe menschwerdinge onses Heeren Jesu Christi grondelick ende volcomelick, tot groot nut allen liefhebberen der Godlicker waarheydt, in alle eenuoudicheydt ende claerheyt gehandelt ende geschreuen werdt, etc. Siet oock daervan wijder onder in het derde Boeck Cap. 11. * *)

(* *) Dat Maria de Moeder onses Heeren, vanden gheslachte ofte Fol. 100. een Dochter Abrahe ende Dauids geweest sy, dat en bekennen de Wederdoopers, (oock Menno in zijn Schriften, met zijne medeghesellen Dierick Philips, Lenaert Bouwens, ende alle andere haers ghelijcke) niet geerne, ia verlooehenent dickmael, om datter niet alsoo met platte letteren geschreuen en staet, Maria is een Dochter Abrahe, ende Dauids: gelijk als haer oude liedeken ²⁾, Dwoort is

1) Dit moet wel zijn *Een gans duytljck, ende bescheyden antwoordt. An°. 1556 . . . veruaet, op Martini Mikrons antichristissche leere enz. . . M. S.* Voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek. De plaats, in den tekst aangehaald, staat daar inderdaad op Fol. O. 1. Daarentegen komt een Folio Z. 2. daarin niet voor: het boekje eindigt met Fol. V. 4.

2) Ik weet niet, waar ik dit lied moet zoeken. Wieder, *De schriftuurlijke lie-*

vleesch gheworden: Hoewel dat sy met cracht des Goddelicken woorts ghedronghen zijnde, sulcks (so in hare Schriften so oock in hare tsamensprekingen) niet stracx af versaken en doruen, dan bekennt seer flouwelick, also van Menno ende zijns ghelijcken Leeraers gheleert zijnde. Maer dewijle sy op hare Leeraers ofte Verkeeraers Schriften ende woorden, als op sonderlinghe heylichdommen, ende op de gewisse waerheyt betrouwen, Jae menichmael bouen de heyliche Schrifture houden, de welcke sy daarna duyden, wtlegghen ende verstaen: Dewijle sy oock de Schriften van allen anderen Godureesenden mannen niet en achten, niet lesen en willen, Ja oock op straffe haers Bans, niet openbaerlick lesen en doruen, ouer//midts dat sy van hare Leeraers alsoo gheleert ofte verkeert zijn, die alle Schriften ende Boecken der warer ende Godturuchtigher Euangelischer mannen (omdat sy hen teghen zijn, hare bedroch ende verleydinghen openbaren, ende de simpele eenuoudige menschen daervoor waerschouwen) soo grouwelick ende schrickelick afmalen ende voorstellen, alsoft het al niet dan des Duyuels leere ende Leeraers en waren, die beyde wt den putte van den Afgront der Hellen ghecome waren, ghelijck wy oock bouen Cap. 8. ende Cap. 12. in het eynde der Capittelen, ende onder Libr. 3. Capit. 1. wt Menno Simons, Dierick Philips, ende anderen haers ghelijcken Schriften aangewesen ende ghehoort hebben: Dewijle sy dan (soo gheseydt is) alsoo gheleert zijnde, alleenlick de Schriften ende Boecken haerder Leeraren (ghelijck altijds den aerdt aller Sectenaers is, hare eyghene droomen ende Schriften alleenlick voor de beste te houden, ende haren aenhanc aen te prijsen, als bouen in het elfste Capittel aenghewesen is) soo hooch houden, ende vast daerop betrouwen: Soo willen wy hier de eyghene wtghedruckte woorden Mennonis aenwijzen ende voorstellen, daermede dat hy clærlick ende opentlick bekennt, ende seyt, dat Maria een Dochter, ofte van den gheslachte Abrahe ende Dauids is. In zijn Belijdingsboeckskén teghen Joannem a Lasco, ghedruct int Jaer M.D.XLIIII. Daerin dat hy ooc menichmael met clare woorden schrijft, leert, ende bekennt, dat het vleesch Christi Jesu zijnen oorspronck heeft, ofte herghecome sy vanden heylighen Gheest, ende niet van ofte wt de Maghet Maria: Ende alsoo alleen menschelicker [Fol. 100 c.] ende natuerlicker wijse (dit // zijn alle zijne woorden) in haer geneert, gheuoedet, ende ghewassen, ende ter bequamer tijdt wt haer

dekens, 1900, vermeldt het niet. In den *Auss-Bundt*, zie in dit deel der *Bibliotheca*, bl. 187, aantekening 1, komt een gezang voor, dat zoo aanvangt en dat, al is die *Auss-Bundt* zoo goed als zeker eerst van iets later tijd dan 1569, wel reeds voor dit jaar in druk kan bestaan hebben. — Of bedoelt Nicolai: „hun oude lied”, „hun afgezaagd zeggen”?

gheboren, als een natuerlijk kint wt zijnder moeder. Aldus (seyt hy) blijft Christus Jesus de edele, reyne, ende ghebenedijde vrucht des lichaems Marie, na den woorden Elizabeths. Welcke vrucht sy Maria niet van (mercet dit, niet van) haren lichaam, dan in haren lichaam, door den gelooue werckende in haer den heylighen Gheest, wt God den almoghenden Vader van bouen wten hooghen Hemel heeft ontfanghen, etcet. Siet doch hoe claerlijk dat hy hemseluen met zijnen aenhanck hierin, soo oock in sommige andere dinghen met den Ouden Ketter Marcion eens te zijn, te kennen gheeft: Want hy seydt, dat Maria de vrucht ofte dat vleesch Christi Jesu wt God den almoghenden Vader van bouen wt den hooghen Hemel in haren lichaam ontfanghen, ende alleen alsoo ghebaert heeft, ghelijck oock Marcion seyde, dattet wt de locht ende alsoo een fantasma was, als wy bouen gehoort hebben. Ende dat was Men-nons rechte gewisse gront ende waerheyt der verborgentheyt (dit zijn syne woorden) des ontfanckenissen ende menschwerdings onses Heeren, daermede dat hy ten laetsten na veel vasten, tranen, bidden, becommernissen, ende bangicheyt, door des Heeren ghenade in zijnder sielen op het alderhoogste vertroost, verquickt, ende versekert was, dat het de gewisse onbedriechlijke waerheydt was, die hy inden gheest gheuattet hadde, ghelijck hy daer selue seydt. Waerdoor hy oock het vleesch Christi een Hemelsch, onschuldich, ghehoorsaem, ghebenedijdt, leuendichmakende vleesch, ende niet van ofte wt Maria, ende Aerdsch, schuldich, ouertredich, veruloeckt, ende dootlijk // vleesch Ade noemt, die alsoo oock niet [Fol. 100 d.] (seyt hy Litera C. i.) Abrahams natuerlijke vleesch ende bloet geweest en is. Maer daerna wederom, sulcx (te weten, dat het vleesch Christi Jesu wt den heyligen Geest soude zijn etc.) valsche ende onrecht bekennde, soo leert ende schrijft hy nu (gelijc ooc Dierick Philips, ende andere zijne medeghesellen) dattet wt dat woort zijnen oorspronc ofte hercomen heeft, ende dat het eeuwige woort also verandert is ¹⁾ oft veranderinge geleden heeft, ende niet in zijn eerste ghestaltenisse ghebleuen en is, als hiervoor so oock int volghende bladt wordt aenghewesen. Maer dit sy cortelick hiervan genoech. Nu volgen zijne eygene woorden, daermede dat hy Mariam een Dochter, ofte vanden geslachte Abrahe ende Davids te zijn, bekend, wt zijn voorgheuoemde ²⁾ belijdingsboecxken Litera C. iij. aldus:

Gabriel is wtgesonden van God tot eender Jonckvrouwen met *Menno bekend*

1) Dit „is” is door mij ingevoegd.

2) In Fol. 100 b, aant. 3. 't Is *Een Corte ende clare Belijdinghe ... , Ten eersten van de Menschwerdinge enz. 1544.*

*Mariam te
zijne van den
geslachte ende
zade Davids.
Luc. 1. 35.
Ioan. 1. 14.
Matt. 1. 20.*

name Maria belouet eenen man. Maria heeft geloofd haers Heeren woort: Die heylige Geest is nedergedaelt in haer: het woort is vleesch geworden, Joan. 1. 14. Het is ontfangen ende hercomen vanden heyligen Geest, Matt. 1. 20. ende na ditselue vleesch, oft met ditselue vleesch, dat ontfangen ende hercomen is van den heyligen Gheest, is hy geboren wt Maria die suyuere Jonevrouwe, welcke die daer was vanden gheslachte ende zade Davids. David van Juda, Judas van Jacob, Jacob van Isaac, Isaac van Abraham: ende is also die Godsalige belofte volbracht, die God den voorbe-roerden Vaderen door enckel genade geschoncken ende belooft hadde. Is also segge ick (Ic Menno) na denseluen vleesche als bouen verclaert is, geboren wt den zade ofte stamme Davids, ende na zijnen

Fol. 101. heylichmakenden Geest crachtich ende // gheweldich bewesen, dat Rom. 1. 4. hy die leuendige Godsone ware, Rom. 1. 4. etc. Dus verre Menno.

Hier wt sien nu zijne Discipulen ende nauolghers seer claerlick, dat hy Mariam bekent van den gheslachte ende zade, ende alsoo een Dochter Abrahe ende Davids te zijn, etcet. Maer dat hy met zijne valsche duydinghe, gloseren ende verdraeyen der H. Schrift, noch euenwel versaken ¹⁾ wil, Christi Jesu onses Heeren menscheyt ofte vleesch, wt ofte van Maria, dat is, van hare substantie te zijn: maer so ²⁾ eerst wt den heylighen Gheest, dan daerna wt God den Almachtigen Vader, van bouen wt den hooghen Hemel, dan wederom wt het eewighe woordt Joannis 1. 14. alsoo alleen in haren lichaem als een gast in een herberghe ofte woonplaetse van buyten inco-mende ontfangen, ende sonder eenighe aenneminghe der substan-tien des vleeschs Marie alleen ghespijset, dan daerwt gheboren, ende met suyghinghe haerder gebenedijder borsten voort opghe-noedet te zijn ³⁾: Dat sulcks gantsch goddeloos, onrecht, ende valsch is, wort hier stracks te voren, ende onder Lib. 3. Cap. 11. (Jae oock wt dese ende andere zijne (Mennons) eygene woorden ende beken-tnisse, soo men die recht nae der waerheyt, ende den rechten sin der H. Schrifturen, der Propheten ende Apostelen duydet, wtleyt ende verstaet: Oock wijt ende breedt in de voorgenoemde boec-ken des vromen ende Godureesenden Martini Microns ⁴⁾ so ooc wt dese volgende woorden Henrici Bullingeri wederleyt ende bewesen, daer hi voortaan aldus seyt: * *)

1) Loochenen.

2) Het duitsche „so”, dat ook betrekkelijk voornaamwoord is. Dus voor: „dat”, „hetwelk”.

3) Deze volzin begint elf regels vroeger met „Maer dat hy met zijne valsche duydinghe” en zegt verder van dit voorgaande, dat het is aangewezen, hoe „gantsch goddeloos enz. sulcks is”.

4) Bedoeld zijn: (M. Mikron) *Een waerachtigh verhaal enz.*, Embden, 1556; en *Een Apologie of verantwoordinghe Martini Micron enz.*, Embden, 1558.

(* * Menno Simons vergelijet het vleesch Marie bij eenen stinc- [Fol. 101 b.] kenden vlierboom, ende stekenden doornbosch, daer sulcken heer- licken // vrucht (seyt hy) niet conde van gepluckt worden, intselfde [Fol. 101 c.] boecxken tegen Joan. a Lasc. Litt. L. iij. Ende Litera N. ij, seyt hy: Soo de mensche Christus van Marien vleesch ware, Ende Gods ordeninge en vermach dat niet, dat een vrouwe een mensche van haren vleesche ofte lijue baren can. (Dat wort hem nochtans in Microns voorgenoemde Boecken, ende voort hierna wt Godts woort contrarie bewesen.) So waer het openbaer, dat Christus niet een Sone zijns Moeders, maer een *portentosa*, (dat is, seltsame, mis- maecte, wonderbaerlicke) creature gheschapen ware. Item N. j. Soo Godts Sone een volcomen mensche met lijf ende ziele van der kinderen vleesch soude aengenomen hebben, etc. so ware Christus (merckt hier neerstich) een onreyn, sondelic, veruloect, verdoemt, ende dootschuldich Christus, ghelijck dat vleesch der kinderen is, etc. Noch seyt hy in zijn laetste Antwoordboeck ¹⁾, dat hy een sondelicke Creatuere, een onreyn offer, ende dootschuldich sondelick offer is, so hy van Marien vleesch is. Ghy richtet (seyt hy) groote Afgoderie met Adams creatuersche, aertsche, ende sondelicke vleesch toe, etc. Litera O. j. ende O. iij. waer wt datmen claerlick siet, oft dit schrijuen ende leeren Mennonis ende der zijnen, der lasteringe deses Hoffmans niet gelijk ende daarmede eens en is. Welcke Hoffman, in zijn Commentarien op den Brief totten Ro- meinen ouer dat eerste Cap. Mariam de ware Moeder onses Heeren by een mosselschelpen vergelijet, daer hy seyt: Ghelijck de daw ²⁾ van bouen in een mosselschelpen valt, ende dan daer een peerle wt wort, alsoo was het woort van den Hemel nedergedaelt, ende in haer (namelick Maria) mensche gheworden. De antwoorde ende wederlegginghen deser valscher Schriften ende lee//ringhen siet [Fol. 101 d.] wijder in de bouengenoemde Boecken Martini Microns: ende vol- ghen oock hier voort seer cortelick ende claerlick in Bullingero. * *)

Inlassching in Dat tweede Boeck, Dat XIII. Cap. Tegen David Joris, ende de Libertinen.

(* * Maer opdat niemandt en dencke, dat David Jor. dese voor- [Fol. 103 c.] seyde puncten alsoo niet bekend oft geleert en heeft, so willen wy (tot dienste ende nutte der eenuoudigen menschen, opdat sy hen te beter wachten voor sodanige verleyders, die hier in dese Neder- landen omgaen, ende in eenen Engelschen schijn de menschen

1) Zie Fol. 99 c, aant. 4.

2) Dauw.

Ioan. 1. 7. eerst aencomen,) op het aldercortste sommige zijne eygen woorden wt zijnen gedruchten boecken hier by setten ende verhalen, daerwt men sulcx waer te zijn, claerlic sien ende bekennen sal: Want hy schrijft eerst in zijn Onschuldingsboek ¹⁾ (naedat hy hemseluen met zijne leeringhe als de alderperfectste ende alderbeste bouen den heylighen Joannem opgheworpen ende ghedreuen heeft) dat de heylige Apostel Joannes niet van het volcomen licht getuyget en hadde (gelijc hy Dauid Joris hemseluen toeschreef) noch oock als een vleeschelicken Voorlooper ghetuyghen en mochte, Lit. K. daer hy aldus seyt:

Hier van is de vleeschelicke voorlooper Joannes een voorbeeldt oft figure gheweest, die Jesum na den vleesche voorquam: Die inder stemmen wterlick nae de letter inder woestijnen geroepen, ende rouwelick ghebaent ²⁾ heeft, dan niet int ware wesen (merct, niet int ware wesen). Neen. Hij was dat rechte eewighe volcomen licht niet, noch oock niet ghetuygende (hoewel hy van der waerheyt ghetuycht heeft) mochte oock niet, etc.

Joan. 1. 7. Siet hy seyt hier, hoe dat Joannes van het ware wesen, noch van het rechte eewighe volcomen licht niet ghetuyghen en mochte. Maer nademael de Heere Jesus Christus een beter ghetuyghenisse
 Matt. 11. 11. van Joanne ghegeuen heeft, Matt. 11 ende Luc. 7. Ende hy
 Luc. 7. 27. Joannes na des Heeren woorden warachtich ende recht vant ware
 [Fol. 103 d.] wesen, dat is, van Christo Jesu (niet van Dauid // Joris, noch
 Joannes de vanden hedigen H. N.) gheroepen, ghetuycht, ia met zijnen vinger
 Dooper heeft van het ware geweest, als dat Christus Jesus (niet Dauid Joris, noch H. N.)
 Licht Christo dat Lam Gods zy, die de sonden des werelts wechneemt: Dat
 Jesu ghetuycht. rechte Licht, de menschen verlichtende: De rechte Wech, de
 Joan. 1. 36. waerheyt, ende het Leuen: De rechte Deure: De rechte Herder
 ende 1. 9. der schapen, die ons den volcomen wille zijns Hemelschen Vaders,
 Joan. 14. 6. tot onser salicheyt recht, warachtichlic, ende volcomelick te ken-
 Joan. 10. 9. 11. nen gegeuen ende geleert heeft, Jae met zijnen swaren bitteren
 doot beuesticht, ende ons also verlost heeft. Wie sal dan de laster-
 woorden van desen Dauid Joris, teghen den Sone Gods ende zijnen
 H. Apostelen sonder schricken ende schroemen connen hooren?
 Gelijc hy hier seyt, dat de H. Joannes van het ware wesen, van
 het rechte volcomen eewige Licht niet getuycht en heeft, noch
 Joan. 1. 7. oock niet en mochte: hemseluen ymmers daarmede alsoo claer-
 licken bouen den Propheten ende Apostelen, Jae bouen Jesum

1) Dit geschrift is mij onbekend. De *Onschuld Davids Jorisz ... gepresenteert aen Anna ... van Oldenburch*, 1540, kan het niet zijn. Dat heeft zooveel folio's niet.

2) D. i. : Joannes heeft „ruwelijk” of „in het ruwe”, „zoowat”, „eenigermate” den weg gebaand.

Christum settende, gelijk oock wt zijne volghende woorden blijkt, daer hy aldus seyt:

Doch hebben tot hem (tot Joannem) wtgegaen dat gantsche Jootsche volc, ende die van Jerusalem, etc. Dies niet te min so ben ick (Dauid Joris) nae der wijse (na Joannis wijse) met woorden nu niet te berusten ¹⁾ oft te stillen, dewijle mijn sake (merckt mijn Dauid Joris sake) hoochwichigher, verre het zijne, Joannis ouertreft. Daerom sal ende moet sulcke belijdinghe (hy meynt als dat men hem verre bouen Joannem ende also bouen Christum houden, achten, ofte belijden soude) met meerder Geest tot beteringe (ia totter zielen verderffnisse) vyeriger, ende te rechte in desen dage willich aengenomen zijn [²⁾ dat was in zijnen tijdt, in zijn leuen. Dat noemde hy doe in desen // dage, euen gelijc nu H. N. de Geest der Liefden (die hemseluen ende zijn wesen bouen Dauid Joris volcomender te zijn, beroemt) oock seyt, Nu, nu, Heden, heden, in desen laetsten achtsten dach der Liefden, etc.] Ende voort daerna:

Dauid Ioris stelt hem opentlick bouen Ioannem den Dooper ende Christum selue.

Fol. 104.

Dat ymmer (seyt hy) moet toegestaen zijn, in Joannis leere ofte menschelicke gesichte niet geuonden is: Oock niet en mochte, dewijle hy (Joannes) niet dan het buytenste vant aertsche (vant aertsche) rechtelick ghetuycht, dat innerste herte niet ghetreft heeft, etc.

Alsoo oock int Wonderboek int 2. deel, Titul. van dryderley reyningen, seyt hy onder andere woorden aldus: Tis waer dat hy (Joannes) hem wel recht metten vingher wees, na der menscheyt int vleesch, maer niet na den Geest in zijn Godheyt: want daer in en kende hy hem met allen niet, etc. Daer hy voort by seyt: Hoedat hy (Dauid Joris) oock bouen den Apostelen ende Propheten, Ja Christum doe inden vleesche selue hooger bekentnisse Gods ontfangen hadde, etc. Welcke noch van Joanne (dit zijn syne woorden) noch vanden Apostelen, oft van Christo inden vleesche selue (ick swijge de Propheten) niet openbaer verclaert en is, sonder ³⁾ al in een doncker parabel Propheet's woort, na den vleesche ende mensche, etc. Item: Also heeft alle dingen zijn begin ende eynde, als ooc aen Adam, aen Moses, daerna de Propheten, daerna Joannes, daerna Christus inden vleesche, daerna de Apostelen, etc. elck zijn tijt, etc. Also sullen nu (hy meynde by zijnen tijt) alle teecken en tekenen etc. inden Gheest des H. Hemels wechghenomen, crachteloos gemaect door Christum (meret door Christum) wt

1) Zoo de tweede druk. In den eersten: „becusten”.

2) De vierkante haakjes duiden hier natuurlijk niet iets aan, dat is uitgevallen, zie de *Inleiding*, bl. 320, maar staan in het origineel.

3) „Sondern”, „maar”.

ende te niete gedaen worden. Ende alle stuckwerck oft onuoelcomen dingen ophouden, etc. Siet bouen Cap. 4. ende 5.

[Fol. 104 b.]

*Dauid Ioris
seyt, dat
Ioannes van
Christo ghe-
tuyghende,
alleenlic van
het aertsche
ghetuycht
heeft.*

Siet dit zijn zijne eygene woorden: // waerwt (mits dat hy onder anderen seyt, vant aertsche, etc. daer nochtans de H. Joannes vant ware wesen Christi Jesu volcomelic ende warachtichlick ghetuycht heeft) men claerlic sien mach, dat hy hemseluen verre bouen de Propheten, de Apostelen, ia bouen Christum Jesum (van welcken Joannes getuychde) onsen Heere selue na den vleesche (als hijt noemt) opgeworpen, ghehouden, ende wtgegeuen heeft: Te weten, alsdat hy in zijnen leuen (het welcke hy de rechte ende laetste tijt noemde: gelijc oock H. N. nu seyt van zijnen tijt) de hoochste ende volcomenste geestelicke kennisse, het rechte volcomenste innerste wesen ontfangen hadde, Ja verre bouen hen allen, dewijle sy (so hy seyt) niet dan stucwerck ende onuoelcomenheyt, een yegelic in zijnen tijt en soude geleert hebben, etc. Ende hy wilde datselue

Ioan. 3. 31.

bewijzen, met hetgene dat de H. Joannes geseyt heeft: Die vander aerden is, is van der aerden, ende spreeckt vander aerden, etc. Alsoft Joannes daarmede geleert hadde, dat hy Christum Jesum recht na den Gheest, oft na dat innerste herte (ghelijck Dauid Jor. seyt) niet en soude gekent, getuycht ende geleert hebben (daertegen wy hiervoor Joannis bekentenisse hebben aangewesen) maer dat seyde Joannes, niet dat syne leeringe van Christo Jesu alleenlic een aertsche, ofte geen recht volcomen Hemelsche leeringe ende ghetuygenisse en was: ofte niet, dat hy daarmede zijne ende der Apostelen leeringe van corruptie ende onuoelcomenthaydt wilde suspect maken: Maer daerom, om zijne Jongheren, die al te seer op hem, Jae veel meer dan op Christum saghen ende achteden, also tot Christum Jesum den rechten Messiam ende Salichmaker te wijsen. Siet daerom vereleynde hy hemseluen soseer, om Chris-

[Fol. 104 c.]

Ioan. 3. 30.

tum Jesum te verheffen, gelijc hy van Christo seyde: // Hy moet wassen, ende ick afnemen ofte minder worden. Ende dat voorwaer wel te rechte, nademael de Heere Jesus niet alleenlic een mensche, ons in allen ghelijck (wtghenomen de sonde) maer ooc warachtich God, ende also de rechte Messias is. Dit schrijft Bullingerus in Joan. 5.

Ende also ia noch veel hoochlicker beroemt hy (Dauid Joris) hemseluen vast ¹⁾ oueral, ende sonderlinghe in zijn groote Lasterboeck oft Wonderboec, zijnen nieuwen gedroomden Bibel, die hem van zijnen eygenen geest geopenbaert is. Den welcken hy oock wil [want dit zijn zijne woorden] groot ende heerlick, ouer alle Boecken weerdich gehouden, gepresen, ende geloofd hebben, om dat hy den- seluen van geen menschen (so hy seyt) maer vanden Hemel door

*Alsoo beroemt
hy hem van al-*

1) Of: „aanhoudend”; of het duitsche „fast”, „bijna”.

zijnen H. Geest geopenbaert, ontfangen hadde, ende dat zijnen verleyden aenhanc dien oock niet als van menschen, maer als wten Hemel gegeuen, ontfangen sullen: gelijc hy dat inde Voorreden met vele sulcke lasterwoorden (waarmede hy hemseluen hoochlic bouen allen beroemt) onder andere woorden aldus seyt:

*le zijn Schrif-
ten, gelijk
oock nu H. N.
van de zijne,
als van zijnen
Spiegel ¹⁾.*

So ontfangt (mijne Schriften, oft Wonderboec) niet als van menschen handen door de geleerden deser werelt, maer wter hooger scholen des H. Geests van een Jonger ende geboren Gods ²⁾ vanden Hemel (mercet hier wat hy van hemseluen houdt ende seyt) die dat eewige leuen geuonden, dat Morgenlicht des eewigen daechs ghesien, dat noyt oore ghehoort, noyt ooge gesien heeft, noch in des menschen herte gheclommen is, aen den dach brenghen sal: eenen onbegrijpelicken rijedom ende wesen der eewicheyt: een clare louter wtuloet des leuenden waters van zijnen (Dauid Joris) lijue nae der Schrifturen. Daerom achtet costelick, houdet bouen allen schatten // weerdich in den sin: doch niet daerby te ghelijcken en is, etc. Dit zijn alle zijne woorden, by dewelcke hy wt Joan. 7. tot verclaringe derseluer op den cant aldus gheset hadde: Wie in my ghelooft, soo de Schrift seyt, van zijnen lijue sullen vloeyen de vlooden des leuenden waters, etc.

*Godtureesen-
de gheleerde
mannen wor-
den altijds
van Ketters
voor werelt-
sche geleerde
gescholden.
1. Cor. 2. 9.
Iesa. 64. 4.*

[Fol. 104 d.]

*Ioan. 7. 28.
Iesa. 12. 3.
ende 44. 3.*

Hoe dat hy hemseluen hiermede gemeynt ende opgeworpen heeft, dien men alleen als den rechten ende volcomen man etc. geloouen ende volgen moeste (euen als nu H. N. de vader zijns Huys der Liefden) dat soude hier wt zijn Wonderboeck te lange ende verdrietich zijn te verhalen: Ende en is ooc niet noodich, ouermits dat wy wt hetselue, so oock bouen cap. 11. soo ooc cap. 4. ende 5. deses 2. boecx, ende op meer andere plaetsen sulcks cortelic ende claerlick aangewesen ende verhaelt hebben. Item alle eenuoudige menschen voor alsulcke schoon aencomende verleydende Gheesten gewaerschout hebben ende bewesen, datter nu in H. N. euen ³⁾ al eenen Geest is, onder den deckmantel der liefden voortcomende. Dewelcke plaetsen ghy Christelicke Leser hier by lesende, ende neerstichlick aenmerckende, dit alles metter waarheyt beuinden ende bekennen sult alsoo te zijn, ende dat de Heere Christus Jesus tot onser waerschouwinghe wel te rechte van desen Dauid Joris, ende nu van H. N. gheseyt ende gepropheteert heeft: Vele sullender comen in mijnen Naem, ende seggen, Ick ben Christus,

1. Cor. 11. 13.

1) *Spiegel der Gerechtigkeit, durch ... den vergotteten menschen H. N. bezeugt*, Volgens H. N.'s bestrijders, Coornhert e. a., zijn hoofdwerk. Een exemplaar bevindt zich in de bibliotheek der Mij. van Letterkunde te Leiden. Zie Nippold, *Zeitschrift f. histor. Theologie*, 1862, S. 335; en Hessels in de *Notes and Queries*, 4th S. I v., 1869.

2) Een leerling Gods en van God geborene.

3) Het duitsche „eben”, juist, ook.

- ende sullender veel verleyden. Sy sullen segghen, Ick bent, ende de tijdt is naby ghecomen, daerom en volghet deselue niet nae, 2. Pet. 2. 1. 2. etcet. Vanden welcken oock de heyliche Apostel Petrus seyt, datse den Heere Jesum Christum verloochenen, diese gecocht heeft, ende een haestighe verdoemenisse ende verderuinghe ouer henseluen halen. Ende vele (seyt hi) sullen hare verderuinge nauolgen: // Fol. 105. door dewelcke de wech der waerheyt sal gelastert worden, etc. Ouermits dan dese menschen sulcke Lastergheesten zijn, soo mach Bullingerus hier voortaan ymmers wel segghen: * *)

Teghen die daer meynen, dat de Duyuels, ende alle Goddeloose ten laetsten oock salich sullen worden.

- Fol. 108. (* *) Hetselue heeft de Duyuel in dese laetste tijden door zijne valsche ende leughenachtighe Propheten, op de bane ghebracht, als dat de Menschen noch Duyuel, noch Helle niet meer vreesen en souden, Jae oock niet geloouen en souden, datter Duyuel oft Helle ware, opdat de menschen alsoo te vrijelicker naer hare vleeschelicke lusten ende begeerlickheyt mochten leuen, ende segghen: Welaen, laet ons eten ende drincken, want morghe so steruen wy. Want sulcks volcht daer wt, wanneer dat de menschen de eewige verdoemenisse niet meer en vreesen, Ja oock niet en ghelooouen, datter een Helle is, so begheuen sy hen tot alle wel-lust des vleeschs, ende ghebruycken de werelt na hare begeerlickheyt. Ende om dat te beter den menschen wijs te maken, ende in te planten, soo leert de Duyuel eerst, dat alle dinghen vrij zijn, ende dat alle wterlicke dinghen sonder sonde ghebruyckt mogen zijn, so sy slechts ¹⁾ het herte, als Hemelsche, vergodede ende nieuwe Creatueren, daerop niet en stellen, etc. ghelijck wy bouen Capittel 4.5. ende 11. genoeg daerin bewesen hebben.
- Iesa. 22. 13. ende 56. 12. Sap. 2. 6. 1. Cor. 15. 32. *De vrijheyt der Libertinen waer wt ende waer toe dat sy coemt.* Rom. 6. 18. Gal. 5. 1. 1. Pet. 2. 16. Ioan. 6. 34. Rom. 6. 20. 1. Cor. 6. 13. 2. Pet. 2. 19. Iud. 1. 11. Daerna, soo wanneer sy in sulcke vrijheyt naer den wille des Satans, ende lust haers vleeschs gheleeft ende ghewandelt hebben, soo coemt Satan, de Duyuel, om hen voort ter Hellewaert te verleyden, ende leertse door zijn Dienaers, als datter gheen wesentlicke Duyuelen en zijn, maer dat het alleen des menschen quade [Fol. 108 b.] gedachten, affectien, // ende boose gheneghentheden zijn. Ghelijcker wijs als dat Dauid Joris, ende nu oock naer hem Hendrick Niclaes, den Gheest der vleeschelijcker Liefden, gheleert ende voorghestaen heeft. Want Dauid Joris die schrijft onder anderen in zijn Leuens-boeck aldus: Hieromme al heeft alsoo den boosen Antechrist, oft den quaden leughenachtighen Gheest in Godes stede, etce. ouer al
- Litera A. 7 ende .8.

1) In den tweeden druk. De eerste heeft: „slecht”.

gheregeert, wille, macht, ende so een groot ontsicht ¹⁾ ghehadt, so sal nochtans de waerachtige God Israels, die Machtighe in Jacob, Luc. 11. 10. 21. zijnen aermen knecht Daudid, dat cleyne kindt ende Jonghelinck, Ioan. 12. 15. alsoo wapenen ende stercken, ende inden moet vercloecken, oft ende 14. 18. met den Gheest der crachten zijns Heeren so bemueren, om zijnen 2. Cor. 4. 1. 2. Naem, dat ick (verstaet Daudid Joris) hem byden Cop grijpen sal, Ephe. 6. 10. ende dat kinnebacken opbreken, ende vaneenscheuren sal, ende mijne handt in dien vreeselicken Mondt der Hellen sal doruen *Satan wilde alsdan Christus zijn.* steken, ende zijnen Roof, die hy geuanghen ghenomen heeft, als eenen Leeuwe ontiaghen sal. Jae soo, dat sy alle (hy meynt, die hy den Duyuel wilde benemen ende ontiaghen, iae toeiagen) hem sullen bespotten, ende met voeten als dreck tot niet vertreden.

Hier sien wy nu wederomme, of hy hem seluen niet voor Christum opgheworpen, ende wtgegeuen en heeft, dewijle hy de heerliche crachtighe daden Samsonis ende Dauids, van die ouerwinninghe, ende verscheuringhe der Leeuwen, des Beyrs, ende Goliaths, (welcke beyde voorbeelden waren, niet van Daudid Joris, noch van H. N. maer alleenlic van Christo Jesu onsen Heere, die alsoo met grooter cracht, den stercken ende ghewapenden Duyuel, door zijn doot aen het Cruyce ouerwonnen heeft) tot hem ende op hem getrocken ende beduydet heeft, dat hy also, als den rechten Daudid te weten Christus, // den Antechrist den Duyuel gheuanghen nemen, ende te niete doen soude. Maer het is bouen maten seer te verwonderen, dat hy den Duyuel het kinnebacken niet op en brack, ende zijn hant inden mont en stack, om te besien oft hy oock een beroerlick ²⁾ oft gheuoelick wesen hadde, oft dat hy niet sonder eenige substantie en was, als de Duyuel te Basel in een onweder zijn Huys tenederwierp, ende hem wel soseere verschrickte, dat hy oock op den schoonen middach alleen niet zijn en dorste. Maer dat Daudid Joris hemseluen voor Christum opgeworpen heeft, [dat] en bewijsen niet alleene dese voorgaende woorden, maer ooc noch meer andere volgende woorden, daer hy Litera. A. 8. aldus seyt:

Jae sulcke macht sullen de Kinderen der waerheyt (die welcke van my daer ghebaert, oft inden Gheest voortghebracht worden) alle ontfanghen, macht hebbende ouer alle boose Gheesten te treden, op Slanghen, ende Aderen, op ionge Leeuwen ende fenijnighe Draken: want gheen fenijn en sal hen mogen hinderen, etc. Item. Siet alsoo is my, Jae my aerme kindt Dauids, door Gods ghenade

Ind. 14. 6.
1. Sam. 17. 35.
Gen. 3. 15.
1. Ioan. 3. 8.
Luc. 11. 21.
Ioan. 12. 31.
ende 14. 30.
Col. 2. 15.
Ephe. 2. 2.
[Fol. 108 c.]

*Leest zijn
Hystorie tot
Basel ghe-
druckt anno
1559 ³⁾.*

1) Hetzelfde als „ontsich”, ontzag, vrees die wordt ingeboezemd.

2) Een wezen, dat men betasten kan; lichamelijk.

3) Reeds meermalen aangehaald; zie o. a. boven Fol. 81 d, aant. 1.

ghegeuen den Duyuel te kennen, zijn cleedt op te slaen, tusschen zijn tanden te grijpen, ende oock vast te binden: Jae inden Afront te sluyten ende te beseghelen, dit is my ghegheuen inden Name Jesu Christi, etc. Noch in hetselue, Litera C. ij. Siet, ick sie den Satan crachteloos, hy moet vallen. Siet, siet, hy valt, hy breeet, hy vergaet, stoot, stoot toe, slaet op hem onuertsaecht, zijn macht is hy quijt, treedt vrijmoedich op die Aderen, Leeuwen ende Draken, etc. Hoort, hoort, wat roep dat dat is, ende gelooft ghelooft, Satan en is niet meer, hy is gantsch wtgeroeyt, hy en vermach niet. Hy en is niet, zijn hooft is in stucken, hy is

[Fol. 108 d.] sonder macht, gelooft slechts, hy is wech, ende niet // meer. Ghe-
looft, het is uwe selfs ooghe, dat schalcke gesichte, de moeyelicke
ijdele ghedachten, die vleeschelicke ghepeynsen, die zijn deghene
die v quellen, etc. Daeromme weert van v, die dinghen die Niet,
Niet en zijn, nochtans bedrieghelick den ghenen, die op haer, oft
na haer sien, ende luysteren. Dit zijn zijne woorden. Daerwt dat-
men opentlick siet, dat hy hem in de stede Christi ghestelt ende
opgeworpen heeft. Want hy seyt, dat zijn kinderen der waerheyt,
die hy baerde ende voortbrachte, sulcken macht van hem ontfan-
ghen soudent, dat sy op Slanghen, Draken ende Serpenten soudent
treden, ende dat hy oock den Satanam vallen sach. Het welcke

Luc. 10. 19. Christus doch alleen van hemseluen ghesproken heeft, als hy tot
zijne Jongheren seyde: Ick (niet David Joris) sach den Satan van-
den Hemel vallen, als eenen Blixem. Waermede dat hy merckelick
te kennen gheeft, hoe crachtich dat die Predicatie des Goddelicken
woordts, in de herten der gheloouigher menschen was, ende ooc
zijn soude, te weten, dat de Duyuel ofte Satan soude vallen, ende
daerdoor seer gestoort werden. Ende omdat sy (verstaet de Jon-
geren Christi) tegen alle aenuechtinghen des Duyuels soudent ghe-
sterckt ende ghewapent zijn: so seyde de Heere Jesus Christus
voort tot hen: Siet, Ick (niet David Joris, noch Hendrick Nielaes)

Luc. 10. 20. gheue vlieden de macht (niet David Joris oft hendrick Nielaes)
Marc. 16. 18. op Slanghen ende Scorpioenen te treden, gheen dinck en sal v
Act. 28. 5. moghen schaden. Nochtans soo en verblijdet v daerin niet, dat de
Apoc. 12. 9. Gheesten v onderworpen zijn: maer verblijt v, dat uwe Namen
Philip. 4. 3. geschreuen zijn inden Hemel. So vinden wy ooc by Marcum, als
Apoc. 17. 8. hy zijne Apostelen om te predicken wtsant, seyde de Heere Jesus:
Marc. 16. 8. Den Gheloouighen sullen dese teeckenene nauolgen: In mijnen

Fol. 109. Name // (niet in David Joris name) sullen sy de Duyuelen wtwer-
pen, sy sullen met nieuwe tonghen spreken, sy sullen de crancken
ghesondt maken, etc. Ende dat alle inden Name Christi oft door

Marc. 16. 20. zijne cracht ende macht. Want Marcus seydt: ende de Heere
wrochte mede, ende becrachtete dat woort met teeckenene. Leest

Actuum .14. ende 19. Hebre. 2. Waer heeft doch David Joris ende Hendrick Nielaes, (die hen beyde beroemden, datse van God den Heere ghesonden, ende van den Geest Gods gedreuen waren), oyt eenich deser teecken en gedaen? Ick swijge, zijne aenhangers ende Discipulen, om die te doen, de macht gegheuen, gelijk als wy vanden Heere Christo Jesu ende zijne Discipulen ghehoort hebben.

Christus Jesus heeft wel geseyt dat in de laetste tijden, de valsche Propheten henseluen voor Christo Jesu opwerpende, vele teecken en wonderdaden doen sullen, om te verleyden waert moghelijk ooc de wtuercorene, maer de Heere Jesus Christus, die waerschoudt daer ooc alle vrome geloouige Christenen, ende seyt: Siet wel voor v, etc. Siet ick hebbet v al geseyt, etc. Dit verclaert de heyliche Paulus noch wijder, ende seydt: Dat nu des Satans werckinghe, alle teecken en der leughen en zijn sullen, om de menschen van Christo Jesu te trecken, ende van die waerheydt zijns woordts, tot menschen Leeringhe ende Droomen, doch alleenlick de ghene, die de waerheydt niet gheloof en hebben, etc. 2. Thesalo. 2. ende Apocalipsis. 13. Leest oock bouen in het 11. Capittel, die heerlicke vermaninghe Philippi Melanthonis.

Nu om voort wederom tot onsen propooste te comen, so leeren sy, datter gheen substantiale, wesentlicke, oft beroerlicke Duyuels en zijn, maer dat dat Gheestelick te verstaen // is, te weten, dat des menschen boose ghedachten, quade vleeschelicke affectien, die bedrieghelicke Duyuelen zijn, welke sy (door die macht die hen ghegeuen is) ouerwinnende vertreden sullen: ghelijck wy hiervoren ghehoort hebben. Ende ghelijck David Joris daerna ¹⁾ aldus seydt.

O ghy kintschen aert, Het is ws selfs grouwel, oft dwase vleeschelicke verschrickinge, v eygen twijfelachtich herte, uwe onghelooue ende Satans Gheest, die v swack ende in het doncker houdt, dat ghy de waerheydt niet en sien cont. Och oft ghy dit al wel verstondt. Het is een bedrieghelick wesen, eenen leughenachtighen Gheest, dat is (opdat ghy my verstaet) niet ²⁾. Hoe wel hy seer vreeselick verschijnt, ende menigherleye ghesichten der bedrieghelickheydt schijnt te hebben, is nochtans niet dan leughen, in hemseluen sonder eenich cracht, oft eenich vermoghen, onschadelick, als eenen Afgodt. Item. D. iij. Niet dat de Duyuel, ende de Satan, die oude Slanghe, een gheuoelick oft lijdelicke Substantie is, etcet. Want hy van gheen beroerlick, gheuoelick oft leuendich wesen en is, dan alleen eenen bedriegelicken, leughenachtighen Gheest, etc. Voort daerna Genesis .4. Alle ghedachten des

Act. 14. 10.
ende 19. 6. 12.
Hebr. 2. 4.

Mat. 24. 24.
Luce. 21. 7.
1. Tes. 2. 11.
Marc. 13. 21.

Gen. 3. 4.
Deut. 13. 1.
Ioan. 8. 44.
2. Thes. 2. 9.
10.
Apoc. 13. 13.

[Fol. 109 b.]

Ghelooue is den Duyuel onghelooue, om dat het hem teghen is, ende zijn rijcke ouerwint.

De Duyuel is David Ioris de leugen selue, ende de Heere Iesus Christus noemt hem een

1) Zeker weder in zijn *Levensboek*, Fol. 108 b vgg. aangehaald.

2) Lees alsof er staat: „dat is ... niet — hoewel hy seer vreeselick verschijnt, ende ... hebben —, is nochtans niet dan leughen, in enz.”.

*Vader der
leughenen.
Ioan. 8. 44.
1. Ioan. 3. 8.*

[Fol. 109 c.]

*Niet sonder
wesen.*

*Dauid Ioris
van zijnen
eyghenen
gheest ghedre-
uen.*

*Ephes. 2. 2.
ende. 6. 12.*

[Fol. 109 d.]

vleeschs heeten boose Gheesten, ende Duyuelen. Item Genes. 5. Anders gheen Duyuelen en sult ghy beunden in eewicheydt, dan v eyghen vleesch, sinnelickheyt ende begheerlickheyt. Welcke, yegelick na zijnen aert, Duyuelen ende boose Gheesten ghenaeamt werden. Maer daerom en zijnt gheen lichamelicke creatueren, noch daervan opghestaen ¹⁾. Ick Dauid Joris segghet v, ghelooft my. Hoe wel sach hy, dat de vrome gheloouighe Christenen, vast op Godts woordt staende, ende niet op het zijne, ende Hendrick Nicolaes woordt, hem niet gheloouen // en souden. Want daerom roept hy vast ²⁾ oueral, ghelooft my. Och hebter acht op (seydt hy) ende siet wat Duyuelen, wat doodt, ende Helle het zijn, ende waer ghy die vinden sult. Doet uwe ooghen open, ende merckt oft ghy de Duyuels niet selue in der Hellen en zijt, etc. Ende voort daernaer, G. 7. Waer wil yemandt, seydt hy, den Duyuel wt voortbrenghe, anders dan wt den Afgront der Nieticheyt? Waer wil men hem laten, oft wat wilmen daer meer af maken, dan dat hy die leughen oft niet selue sy? etc. Item, Siet, wie wil den Duyuel nu langer ontsien, eeren, dienen oft vreesen meer. Wat vermach de Duyuel, waerom men hem soude te wille zijn oft gheloouen? Waer is hy nu? ick wecke hem op, ick beroepe hem, heeft hy macht, dat hy voort come, hy doe zijn beste: ³⁾ heeft hy macht, is hy wat, hy vertoone hemseluen. Al waer hy een Briesschende Leeuwe, ick wil mijn handt in zijnen muyle steken, ende breken hem het kinnebacken op, etc. Dit zijn zijne woorden, dewelcke hy beroemde, datse Godt de almoghende Heere hem van bouen ghegheuen hadde, ende dat de heylige Gheest hem ghedreuen hadde sulcx te schrijuen ende te spreken, ghelijck als in deze nauolghende woorden claelick bewesen wert: D. 4. Soo ghetuyghet my de heylige Gheest, ende wil dit van my gheschreuen ende aen den dach ghebracht hebben, etc. Item F. 7. Hoe wel ick den grondt der waerheydt, wt den gheest die my drijft, ontdekken moet, ende alle verstant gheuanghen nemen, ende breken moet, etc. Siet hoe fijn hy hem seluen verclaert, wat gheest dat hem dreef, dewijle hy seydt, dat hy alle verstanden gheuanghen nemen, ende met zijne valsche leeringhe verleyden moet. Desen gheest noemt de heylige Apostel Paulus, den Ouersten des Machts des lichts, // die nu wercket inde kinderen der onghehoorsaemheydt,

1) Daaruit voortgekomen. Deze duivelen bestaan dus wel, al nemen zij geen vleeschelijk bestanddeel aan. Evenmin behoeft Jezus zijn vleesch van Maria te hebben aangenomen: alsof hij zonder dat geen substantieel bestaan kan hebben gehad.

2) Aanhoudend. Zie de aant. op Fol. 104 c.

3) Deze dubbele punt is door mij ingevoegd.

etc. Ende alsoo de menschen in zijne banden ende stricken gheuanghen houdt. 2. Timoth. 2.

2. Tim. 2. 26.

Hier conden wy noch veel meer wt zijn Wonderboec ende ander lasterSchriften aenwijzen ende verhalen, maer hiermede willen wy ons laten ghenoeghen, ende dewijle hy ghenoech te kennen gheeft, ia opentlick leert, datter gheen wesentlicke Duyuelen en zijn, so willen wy in het corte hem hierop vragen.

Oft dat gheen wesentlicke, ende substantiale Duyuel en was, die onder den Dienaren Godts verscheen, ende met den Heere Jesu Christo sprack. Item, wat dat voor dinghen waren, oft het alleen boose ghedachten, ende quade geneghentheden sonder wesen gheweest zijn, die de Heere Jesus Christus, wt de menschen in de Swijnen dreef? Oft dat oock gheen wesentlicke Duyuelen en waren, die daer riepen: Wat hebben wy met v te doene, Jesu van Nazareth? zijt ghy ghecomen om ons te verderuen? Item, Of sy onsen Heere Christum Jesum willen leughenachtich maken? daer hy seydt: Dat de Duyuel inder waerheydt niet en is ghebleuen, dat hy een Leughenaer, Jae de Vader der leughenen is, ende een menschen Moorder? Item, oft de Heere Christus Jesus tot des menschen boose sinnen oft quade gedachten, oft tot de Goddeloose menschen selue in het oordeel seggen sal: Gaet ghy vermaledijde, in dat eewich vyer, dat den Duyuelen ende zijnen Engelen bereyt is? Matth. 25. 41. Leest oock 2. Cor. 4. 18. ende 11. 14 Ephes. 2. 2. ende 6. 12. 2. Timot. 2. 20. 1. Petr. 5. 8. 2. Petr. 2. 4. Jude 1. 6. Siet oock dat Huysboec Bullingeri inde 39. Predicatie. Item, de Institutie oft onderrechtinge der Christelicker Religie Joan. Caluini, Lib. 1. Cap. 14. //

Duyuelen zijn wesentlicke substantien in den verckens gedreuen.
Iob. 1. 7.
ende 2. 1.
Sach. 3. 1.
Math. 8. 31.
Marce. 5. 1.
Luce. 8. 26.
Marc. 1. 24.
Luce. 4. 32.
Ioan. 8. 44.
1. Ioan. 3. 8.

¶ *Volghet van Hendrick Niclaes den Vader van het huys der Liefden, welcke nu naer David Ioris, het selue van den Duyuelen leert. Daer wt een yeghelick wel sien can, dat deselue gheest, die in David Ioris gheweest is, nu Hendrick Niclaes ende zijne medeghesellen besit.* Fol. 110.

DAt dese H. N. gheseydt de Geest der Liefden, hetselue van die Duyuelen leert, dat David Ioris leerde, om alsoo met zijne Hyerusalemse kinderen in alle vrijheydt, lust, ende vreucht zijnder liefde te leuen, dit willen wy op het cortste, wt zijn eyghen woorden, allen vromen Christenen tot waerschouwinghe aenwijzen ende verhalen. In het Onderscheytboecxken ¹⁾ gheschreuen aen

1) Dit geschrift wordt door Nippold in zijn art. in Niedner's *Zeitschrift für die historische Theologie*, 1862, niet genoemd.

zijnen vriendt L. W. dewelcke wt zijn conscientie (na H. N. leeringe) de Helle ende de verdoemenisse niet soo haest en conde wtsluyten, ende voor niet achten: daer schrijft hy aldus.

*Dese Geesten
stellen den He-
mel ende de
Helle alleenlic
in den men-
sche.*

Voort mijn Beminde, so schrijft ghy my, dat de Helle metter-
tijdt by v slijtet, maer het Hemelrijck coemt niet weder inde
plaetse van die Helle: in welcke ghy schrijft, dat ghy somwijlen
seer qualick gherust zijt. Hierom begeert ghy van my, dat ick v
hierin wilde onderrichten, ende v antwoorden, hoe dat ick my
daerin gehadt hebbe, opdat ghy my soo navolgen meucht, etc.
Hierop antwoordt hy, aldus: Voorwaer, na uwe begeerte can ick
v niet antwoorden, hoe dat ick my altijd gehadt hebbe in het op-
maken mijnder quader consciencie, dan lijdtzaamheyt te bewijzen,
in onse tribulatie, dat is ons allen nut ende goet, om op Godt
een vaste hope te hebben, in onse beproeuinge, etc. Siet doch hoe
listich dat hy hierop antwoordt. Hy seyt, dat hy hem niet en can
antwoorden, ende nochtans noemt hy terstont, een opmaken der
[Fol, 110 b.] quader conscientie het selue dat Dauid Joris te voren den zijnen
gheleert heeft, soodt het blijktt wt dese naeuolgende woorden.

Ioan. 8. 44.
1. Ioan. 3. 8.

Sap. 1. 13.
ende. 2. 24.

Want voorwaer den tijt coemt, ende hy is al ghecoemen, dat
inden tijt der laetster basuynen, die oordeelen der quader conscien-
tien als duysternissen, ende niet als licht, als leughen ende niet
als de waerheyt inghesien ende bekent sullen worden. Ende die
Helle ende verdoemenisse, die wt dat leughenachtich wesen opstaet,
sullen oock als leughen ende verganckelick beuonden zijn. Want
alle dese quade dingen en heeft God de Heere niet ghemaect,
daeromme is het al doot ende leughen, dat hy selue, niet en is,
noch ghemaect en heeft, etc. Maer Sapientie. Capittel. 1. ende 2.
staet, dat Godt de Heere de doot ende de verderffenisse niet
ghemaect en heeft, volghet daerom, datter gheen doot en is?
Neen voorwaer, want de heylige Apostel Paulus seydt, dat alle
mensen steruen moeten, ende de dagelicksche beuindinghe leert
dat. Leest hierteghen die voorverhaelde plaetsen ende ghetuyghe-
nissen der heyligher Schriftueren, ende bysonder de getuyghenisse
onses Heeren Jesu Christi, daer hy seyt inden Euangelio, dat de
Duyuel inde waerheyt niet ghebleuen en is. Item dat oock de
Duyuel vanden beginne sondicht, als Joannes seydt. Want daer wt
volghet onwedersprekelick, dat hy voormaels inde waerheyt ghe-
staen heeft, ende alsoo een creatuere ende substantie is. Ende
alsoo en is der voorgenoemder Dauid Joris, ende H. N. leeringhe
ende voorgheuen anders niet, dan verleydinge, superstitie, ende
bedroch des Satans. Wijder seydt hij:

† Alle, dat is, Ende ist dat ghy † alle dese quade dinghen niet voor leugenen
Duyuel, Helle ende duysternisse en bekent oft in en siet, so zijt ghy noch

oet, ende verdoemenisse. veel te swac om met v vander waerheyt te spreken ende // van de waerheyt noch al te vreemt, om daeraf yet te verstaen, [Fol. 110 c.] oft vanden lichte des leuens yet te begrijpen. Item. Dewijle ons dese quade dingen, die al leugenen ende duysternisse zijn, beuangen hebben, ende onse herte betoouert, ende dat wy die voor wat aensien, soo hebben sy ons tot het lijden ende verdriet ghebracht, ende staen ons oock soo voren ¹⁾, soo langhe wy die leughenen ende die duysternisse ghelooue gheuen, etc.

Merckt hier Christelicke Leser, dat hy seyt, ende staen ons alsoo voren, alsoft hy segghen wilde, soo langhe als ghy gelooft, datter wesentlicke Duyuelen zijn, ende datter een Helle oft verdoemenisse is, soo brenghen sy v tot verdriet, ende lijden, etc. Ende dit is het Cruys oft lijden Christi, dat is, soo lijden sy, oft dragen sy, ia Christus selue inwendich in hen het Cruyce, etc. Ende dat Cruyce, dat is, die aenuechtinge ende knaginghe haerder consciëntien, dat moeten sy, soo langhe (seyt hy) lijden ende draghen, tot dat sy so verre comen, datse doot, Helle ende verdoemenisse niet en vreesen, maer gantsch voor niet houden. Ende dat is dan de ouerwinninghe Christi, ende so werden sy Hemelsche ende vergodede menschen, ende soo verrijsen sy dan wederom van dien doot in het leuen, als sy soo haer Cruyce met gheduldt ende lijtsaemheydt ghedraghen hebben, ghelijck Hendrick Nielaes voort-aen aldus seyd:

In desen druck ende tribulatie om ²⁾ den tijdt onser becoringhe, (als het herte ende de consciëntie, tegen dese grouwelicke verleydinge van Helle, Duyuel ende verdoemenisse strijdet, ende niet so haest gheloouen en can) sullen wy in de hope der verlossinghe, lijtsaemheydt bewijzen. Ende dat ist, daer ick met v van gesproken hebbe, dan niet soo claerlick als ick v dat nu schrijue, etc. //

Hy spreeckt voorwaer claerlick ghenoech, soo datmen des Duyuels voornemen, wesen, ende leeren tasten mach. Daerom sullen wy Godt door Jesum Christum vyerichlick bidden, dat wy sulcke Verleyders mogen kennen, ende leeren mijden. Want wat mach daer claerders gheseyt werden, dan dat de Helle, doot, Duyuel ende verdoemenisse, niet dan leughenen, duysternissen, ende verganckelicke wesen en zijn, etc? Dat haer Cruyce, lijden, druck, tribulatie, ende verdriet is, de leugen, dat is, (so sy dat noemen) die eewige verdoemenisse, Duyuel ende Helle, in haer Consciëntie gelooue te geuen. Item, dat dit haer victorie ende ouerwinninghe

1) „Blijven ons zoo lang voor den geest staan”, „blijven ons zoo lang beheerschen”.

2) Drukfout voor „van”? Ook de tweede druk heeft: „om”. Of: „omstreeks”.

is, ende rechte verlossinghe, als sy dat ten laetsten niet meer en ghelooouen? Ja dat meer is, dat sy datselue het warachtich licht, de waerheydt, het licht der ghenaden, Ja Godts wille, Godts wesen, Gods aert ende natuere noemen. O grouwelicke Godtslasteringhe, wie en soude hier voren niet verschrieken ende beuen? Want hy seydt voortaan aldus.

*Hier meynt hy van de Hel-
le ende eewi-
ghe verdoeme-
nisse.*

Om van dit verlost te zijne, oft vrijghemaect te worden, op dat uwe siele die periculen ontcome, daer sy door een beuleckte conscientie inghebracht is, soo en is v geen dinck nutter noch voordelicker tot het leuen dan dat ghy dat duyster * Obiect verlaet, daer v verstant onder gheuanghen ghestaen heeft, hetwelcke ghy tot quetsinge uwer sielen ghelooft hebt. Ende also v verstant gheheel ende al gheuanghen geeft, onder die gehoorsaemheydt der Liefden, dat warachtich licht, alsoo zijnen raet alleen ghelooouende ende hoorende, ende nemende soo waer in uwen Gheest dat licht der ghenaden, soo ons dat in het woordt des leuens, onder die ghehoorsaemheydt der Liefden, nu in de laetste tijden wt de Hemelsche waerheydt gheopenbaert is, etc. //

** Obiect, ofte
voorwerp als
hen inden sin-
voor coemt
datter na
lydt der hey-
ligher Schrij-
tuere Duyue-
len zijn, ende
sy die selue
beghinnen te
vreesen.*

Fol. 111. Hierwt sien wy nu claelic wat dese dulle Geest H. N. ende zijns gelijcken voorhebben, te weten: datmen noch Duuel noch helle, noch verdoemenisse geloouen en sal, maer datmen dat altemael voor leugen, duysternisse ende ijdelheydt houden sal: Ende datmen hem onder zijne vleeschelicke liefde ende gehoorsaemheydt buygen ende geuangen gheuen sal, ende hem alleene, niet onsen Heere Jesu Christo betrouwen ende geloouen, om alsoo niet den Hemel ende dat eewige leuen, maer de Helle ende dat eewich vyer te ontfanghen. Daervoren wil ons Godt door zijnen lieuen Sone Jesum Christum behoeden ende bewaren, Amen.

Voorwaer Christelicke Leser, de heylighe Apostelen hebben ons anders geleert, ende vermaent, dat wy ons wachten sullen ende vreesen voor de eewige Doot, Duyuel ende helle, ende voor die 1. Pet. 5. 8. 9. eewighe verdoemenisse. Want Petrus seydt: Weest nuchter ende wakent, want uwe tegenpartyte de Duyuel, gaet rontomme als een briesschende Leeuwe, soeckende welcken hy mach verslinden, dien wederstaet vast in het gheloooue. Ende desghelijcx de heylige Paulus: Treckt aen, seydt hy, dat harnasch Gods, dat ghy staen meucht tegen den listigen aanloop des Duyuels. Want wy en hebben niet te strijden tegen vleesch ende bloet, maer teghen de Vorsten ende de geweldige inde lucht, etc. Item, de Apostel Judas vermaent ons ooc met vele exempelen, dat wy de eewighe straffe ende verdoemenisse vreesen sullen, etc. Dit soude H. N. de geest der liefden, met den zijnen insien ende bedencken, ende oock dat de De straffe van heylighe Apostel Petrus seydt: 2. Pet. 2. 6. Dat de straffe van Zodoma

ende Gomorra tot een exempel gestelt is den ghenen, die godloose- *Sodoma ende*
lick souden leuen, etc. Vande helle, verdoemenisse ende van dat *Gomorra.*
eewich vyer, dat naer desen tijdt, den Duyuel ende zijnen Enge-
len, met allen godloosen menschen bereydt is, leest Sapien. 5. 18. //
Job. 10. 2. 36. 16. Esa. 24. 22. ende 30. 33. ende 66. 24. Dani 7. 26. [Fol. 111 b.]
Mat. 3. 10. ende 5. 26. ende 6. 23. ende 13. 30. ende 18. 34. ende
22. 13. ende 23. 33. ende 25. 41. Marc. 9. 47. Luc. 3. 9. ende 16. 23.
Hebr. 10. 27. Apoc. 19. 21. ende 20. 10. Item hier voren tegen David
Joris meer ander plaetsen. Volget nu teghen dese Geesten in
Bullingero aldus: *)

Inlassching in Dat derde Boeck, Dat 1. Cap.: Oft de VVeder-
doopsche kercke de ware kercke is.

(*) Ditselue ¹⁾ sietmen nu oock in // alle Menno S. ende der [Fol. 114 b.]
zijnen ende aller anderen Wederdooperen schrijuen ende leeren.
Want het moeten hen alle dwalende Secten (dit zijn zijne woorden)
onsuyuere ende onboetueerdighe Gemeynten ende verwoeste
Babels zijn. Maer hy met zijn volck ende toestaenders alleene de
rechte Christenen, Gods volck, het nieuwe Jerusalem, de Bruyt
Christi, etc. Daerin men hem ²⁾ alleene door den Wederdoop be-
geuen moet, somen salich denck te worden, ende alsoo moetmen
alle andere vrome ende warachtighe Gemeynten Christi, met alle
hare Godtureesende vrome Dienaers schouwen ende mijden: die
hy dan met grouwelicke scheltwoorden ende lasteringhen, met alle
onbeschaemtheyt (gelijck oock alle de zijne doen) ende verkeert-
heyte wtroept ende lastert, ia verwerpt deselue, sonder nochtans
haren Persoon oft Leere ghesien te hebben: Hetwelcke gantsche-
lick strijdt teghen de leere onses Heeren Christi Jesu, Mat. 7. Mat. 7. 1. 2.
1. Cor. 4. ende lasteren also, daervan sy niet en weten. 2. Pet. 2. 1. Cor. 4. 9.
Jud. 1. ende spreken alsoo verkeerde dinghen, om henseluen voor 2. Pet. 2. 12.
de beste op te werpen, ende eenen sonderlingen ³⁾ aenhanck te Iud. 1. 10.
maken. Actu. 20. Siet, dat is de oorsake, daerom sy andere alsoo Actu. 20. 30.
verdoemen, ghelijck Menno S. selue onder anderen aldus seyt in Psal. 41. 10.
zijn nieuwe Fondamentboeck *lit. Q. i.* Uwe ganck is op dat slippe- 1. Ioan. 2. 19.
rige ⁴⁾, ende uwe wech leydt totter Hellen afgront. Item *lit. P. ij.*

1) N.l. wat in Bullinger onmiddellijk voorafgaat: de Wederdoopers leeren, dat „die in hare kercke zijn, geen ghemeynschap moeten hebben met de Euangelische ofte eenige andere kercken”.

2) In het origineel: „hen”.

3) Afzonderlijk, afgezonderd.

4) „Slippen” is: neerstorten, uitglijden. Het „nieuwe *Fondamentboeck*” is de druk van 1558. Zie aant. 4 op Fol. 22 d.

[Fol. 114 c.] seyt hy, Wilt doch aenmercken, hoe dat uwe Ampt ende dienst niet wt God ende // Godes woordt, maer wt den putte des Afgrondts gheuloeyt ende gecomen is, Apoc. 9. etc. Ghelijck oock Apoca. 9. 2. bouen *lib.* 2. int eynde des 8. Cap. aenghewesen is. Item in zijn ende 14. 11 boecxken tegen Joannem a Lasco, gedruckt Anno 1544. A. B. Mijn ende 19. Broeders (seyt hy daer ¹⁾) ick moet v de rechte waerheydt spreken, die v mogelick seer bitter is: te weten, omdat by uwe Leeraers, noch gheest, noch cracht, noch rechte betrouwen Christi, noch vreesse Godts, noch liefde der Broederen beuonden wort, dan alleenlick een ijdel roepen in woorden: ende dat om eenen ghehuerden loon, sonder eenich bewijs der Christelicker vruchten. Derhaluen alle uwe roepen ende leeren, is niet dan op ²⁾ eenen oeuert te zaeyen, ende den wint te maeyen, etc. In somma, wt allen desen ende dierghelijcken, ist claer, godureesende Leser, dat hy met den zijnen ende zijnsghelijcken, alleene, ia alleen die oprechte ende ware Christenen willen gehouden zijn, diemen alleen sal hooren ende volgen. Want sy oock die wtsluyten ende bannen, die eenen vromen Euangelischen Predicant alleenlick eens gehoord hebben, ende bekennen dat hy recht gepredickt heeft. Menno wil datmen zijn leeringhe alleene voor recht, ende alle andere voor onrecht bekennen sal, gelijk hy selue schrijft in zijn Antwoortboecxken van de Menschwerdinghe Christi tegen Joannem a Lasco *lit. O. iij.* Wilt ghy nu de spreucken, die sy in desen deele strijdich noemen, recht vergelijken, soo moet ghy onser wederparten grondt laten varen, ende den onsen (mercet den onsen) aenhangen, etc. Antwoort ende wederlegginghe hierop, volghet nu voortaan in Bullingero. * *)

[Fol. 114 d.] (* *) Dit siet ende beuindt men nu ymmers in den Mennoniten ende anderen Wederdooperen, so wel wt hare schriften, als wt dagelicksche beuindinghe, warachtich te zijn, als dat sy niet alleenlick geen gemeynschap met de ware Euangelische Kercke willen hebben, oft, niet mede tot derseluer dienst des Goddelicken woorts, der heyligher Sacramenten van den Heere ingestelt, ende beuolen, en willen gaen: maer sy stellen deselue Kercken ende hare Dienaers met sulcke grouwelicke valsche leugenen, lasteringen ende schelden haren aenhanck ofte verdoolde Discipulen so leelijcken

1) In *Een Corte ende clare Belijdinghe ... aen Johan a Lasco ... Anno 1544*; bl. 35 r. Wat met „A. B.” bedoeld is, kan ik niet raden.

2) Dit „op” — het ontbreekt ook in de tweede uitgaaf van Nicolai — is door mij uit den eersten druk van *Een Corte ende clare Belijdinghe*, zie de vorige aant., ingevoegd. „Op een oeuert” moet zijn: op een plek, „waar niets groeien wil”.

*VVaerom de
VVederdoo-
pers de ware
Euangelische
Predicanten
niet en willen
hooren.
VVaerom de
VVederdoo-
pers niemant
dan haer
eygen volck in
hare verma-
ninghen toe-
laten.*

voor ooghen, dat sy hen oock lichtelijck dencken laten, dat sy also lief, ia veel lieuer eenen Mispape int Pausdom, (ghelijck sy seggen) hooren wilden, als eenen vromen Euangelischen Predicant, wel wetende, so sy hare iongers de predicatie der oprechter Euangelischer Predicanten opentlijck lieten hooren sonder bannen, dat sy alsdan wt Godts woort van hare Secterye soudē afgetrocken, ende tot der waerheyt gebracht zijn, ende also soude haestelijc hare valsche leere te niet gaen. Ende daerom en willen sy oock henseluen niet eenen yegelijcken in hare vermaningen ¹⁾ ter proeue stellen, noch eenen anderen, de geesten proeuen laten: Maer sy lasteren veel lieuer ende verdoemen alle het gene dat hen onbekent is, 2. Pet. 2. Ende indien hare Broeders de Predicanten der Euangelischer Kercke alleenlick eens hooren, soo werden sy terstont, als het vernomen werdt, sonder eenighe voorgaende vermaninge, tyrannelijck wt hare // Ghemeynte verbannen, ende na hare meyninghe den Duyuel ouergegeuen, etc. Nu op desen Artijckel (als dat de Wederdoopers alleen de rechte Kercke willen zijn, ende daerom met geen andere gemeynschap hebben willen, etc. antwoord H. Bullingerus voortāen aldus. * *)

1. Ioan. 4. 1.
2. Pet. 2. 12.
Iud. 1. 20.
Fol. 115.

(* *) Dewijle nu de Wederdoopers henseluen van alle andere Euangelische kercken soo lichtucerdelijck ende hardtnekelijck afscheuren ende afsonderen, so canmen lichtelijck sien, wat hare afghesonderde Ketterye voor een Kerck zy. Doch dat sy gheen ware oprechte Kercke Christi en zy, dat en bewijzen niet alleenlick de crachtige redenen H. Bullingeri wt den worde Godts ghenomen: maer oock hare eygene ghedruckte schriften ende woorden, daarmede sy te kennen geuen, dat sy selue aen hare Kercke, ende aen de sekere afcoemste ende vaste gheduericheyt derseluer geheel onseker zijn ende twijfelen. Want wanneer sy willen met hoochspreken ende beroemen bewijzen, dat hare Kercke de Apostolische Kercke is, die van den Apostelen op hen geeruet ende gecomen is: so springhen ende loopen sy van den tijden der H. Apostelen tot desen onsen tegenwoordighen tijt, te weten, tot op dat voorleden 1527. Jaer, ofte daerontrent, gelijkmen dat claerlijck wt haer Offerboeck (daerin sy de Martelaers haerder Kercken aanwijzen) gedrukt Anno 1562. ²⁾ sien ende verstaen mach. Want nadat sy eerst den H. Stephanus als den eersten Martelaer der Kercken

[Fol. 115 c.]

*De VVeder-
dooers zijn
onseker ende
twijfelachtich
van hare
Kercke.*

*Stephanus
Martelaer.*

1) Hunne godsdienstige samenkomsten. Later kreeg de vergaderplaats dien naam „vermaning” of „vermaanhuis”. Maar in de dagen van Menno en Nicolai bezaten uit den aard der zaak de Doopsgezinden nog geen eigen bedehuizen.

2) De eerste uitgaaf van *Het Offer des Heeren*. Zie ook Fol. 138 b,

Michael Satler.

[Fol. 115 d.]
Van David
Ioris ende
Hendrick N.
siet bouen
 Lib. 2. Cap.
 11. Item, Cap.
 4. ende 5.

De Kercke
Christi ende
der Apostelen
en sal niet ver-
gaen.
 Mat. 16. 18.
 Iesa. 33. 20.
 Mat. 28. 19.
 Ioan. 14. 18.
 Ioan. 17. 20.

Luc. 24. 49.
 Ioan. 14. 26.
 ende. 15. 26.
 ende 16. 7.
 Act. 1. 1.

Fol. 116.

Christi, na de doot onses Heeren Christi Jesu, met zijne belijdinge gestelt hebben, so setten sy terstont daerna Michael Satler (als den eersten Martelaer harer Kercke) verbrandt tot Rottenborch, den 21. May, Anno 1527. Maer nademael datter van den H. Stephano af, tot op Michael Satler ¹⁾ ouer de 1500. Jaren verloopen zijn, waer is doch daerentusschen in so langen tijt, hare Doopsche kercke geweest, die sy de Apostolische noemen? Sy en sullen ymmers met D. Joris, noch met H. N. de geest der Liefden, ende haers ghelijcke la//stergeesten niet geerne segghen, dat de Kercke Christi ende der Apostelen, als onuolcomen ende stucwerck, door den Duyuel ende den Antichrist gheheel vergaen, ende die in so langhen tijt niet gheweest is, nu eerst van hen op het nieuwe wederom ghetimmert ende opgericht is: alsoft sy nu eerst tot Timmerlieden ende arbeyders aen dieselue Kercke opgheweekt waren. Het welcke nochtans wt hare voorgenen ende beroemen claerlick ghesien ende verstaen werdt. Maer daertegen staen die woorden onses Heeren Jesu Christi onbeweghelic ende vast: name-lick, dat de poorten der Hellen, die crachten ende machten der Duyuelen, zijne Kercke niet en sullen ouerweldighen. Ende dat beuesticht de Heere ooc na zijne Verrijsenisse voor zijnen Hemel-uaert, daer hy zijn Kercke zijn geduerighe tegenwoordicheyt, ende also zijne bescherminghe beloeft, als hy seyt. Siet, ick ben met v tot aen het eynde der Wereldt. Ende daerom hadde hy oock zijnen Hemelschen Vader daervoor ghebeden, segghende: Ick en bidde niet alleenlijc voor dese, maer oock voor deghene die door haer woort in my gheloouen sullen, etc. Ja daerom heeft hy ten Hemel varende, zijne Kercke getrouwe Leeraers ende Dienaers met son-derlinghe gauen ghegeuen, om deselue Kercke zijn heylighe woort altijts te leeren ende voor te draghen. Het welcke van den Apostelen, ende daerna van alle vrome Dienaers ende Leeraers der Gemeynten Christi, tot op desen hedigen dach toe, door des Heeren genade in cracht des H. Geests geschiet is, ende tot den eynde der Wereldt toe gheschieden sal. Dit zy dan int corte van de ghe-ducericheyt ende vasticheyt der Kercke Christi, hier ghenoech. Waer is dan nu ²⁾ der Wederdooperen Kercke (dewijle sy de Apostolische willen // zijn) so menich hondert Jaren voor Michael Satler ghe-weet? Waarmede willen sy doch hare geduerige ende ware afcom-ten bewijzen, dewijle dat sy so veel heylige ende vrome Leeraers, Bisschoppen ende Martelaren des Heeren Christi Jesu, die in zijn

Der VVeder-
doooperen Lee-
raers noemen
henseluen
Timmerlie-
den.

1) In het origineel: „Michael de Satler”. Maar Satler is monnik geweest, geen zadelmaker.

2) In het origineel de drukfout: „na”.

Kercke van der Apostelen tijden af, tot noch toe gheweest zijn, verswijgen, als den heyligen ende vromen man Ignatium Bisschop der Kercken in Antiochia, die voor den wilden dieren met vele andere Christenen geworpen wort, ontrent den Jare na ¹⁾ des Heeren Hemeluaert 76. Item, den heylighen ouden Leeraer Polycarpus, een Discipel ende nauolgher des Apostels Joannis, die met den vyere tot Smyrnen (alwaer hy een Bisschop der Kercken Christi was (int 60 Jaer na den doot Joannis ommeghebracht was. Daerna den vromen heylighen Godureesenden Ireneum, Polycarpy discipel ende nauolgher, ende diergelijke meer andere Martelaren, die op verscheyden tijden om die vrijmoedige ende oprechte Belijdinghe onses Heeren Jesu Christi, iammerlick ghedoot zijn gheweest. Alle dese verswijgen de Wederdoopers in haer Offerboecxken. Waerwt men lichtelijck verstaen can, wat der Wederdooperen Rotterye voor een Kercke is, die sy nu so corts afgesondert, ende opgeworpen hebben: namelick, dat sy geen ware Kercke Christi en zy, ghelijck Bullingerus hiervoren aenghewesen heeft, ende nu voortaan genoegsaem wt Godts woort bewijst, daer hy aldus seyt. * *)

Ignatius Bisschop der Kercken, een Martelaer.
Polycarpus.
Siet bouen lib. 2. Cap. 11.
Ireneus.

[Menno, Dirk Philipsz. en Lenaert B. over ban en echtmijsding.]

(* *) Dat daer nu Man ende Wif van malcanderen scheyden, om [Fol. 116 c.] der Wederdooperye wille, dat is claerder onder den Wederdooperen, dan datment eenichsins versaken can. Want als sy iemant onder hen, het zy Man oft Vrouwe, Vader, Moeder ofte Kint, etc. (die maer alleenlick wat achterdenckens ²⁾ van hare saken hebben, die op al hare onnutte dingen, handelingen ende leeringhen niet Amen en willen segghen) wt hare Gemeynthe bannen, ende alsdan de Man zijn ghebannen Wif, ofte het Wif haren gebannen Man, etc. niet en mijdt ende geheel verlaet: daer raden, vermanen, leeren, ia dreygen sy met haren Ban, den ongebannen dat hy hem van zijn Wif ende Kinderen, of de Vrouwe van haren Man // [Fol. 116 d.] ende Kinderen afscheyde, verlate, ende gaen strijcken. Ende indien de ongebannen door sulcke vermaninge, oft veelmeer verleydinge, seer beswaret, benaut, verbaest, ende van sinnen berooft is, niet wetende waer by dat hy hem voegen sal, oft de ongebannen Vrouwe van haren wettelicken Man ende lieue kinderen afscheyden sal, ende also by God ende Gods woort in Christo Jesu blijuen, ofte dat sy daervan sal gaen, ende also by Menno S. Lenaert B. Die-

1) Dit „na” ontbreekt in het origineel.

2) Kwaad denken, achterdocht hebben.

*De Weder-
doopers schen-
den het hou-
welick.*

*Dit noemen
sy Ectmij-
dinghe.*

rick P. ende diergelijke Wederdoopsche menschen, woort ende verleydinge sal bliuen: so comen sy alsdan met alle listicheydt, heymelick ende by nachte (naer aller Verleyders aert) ende ontuoeren ende beroouen den Man van zijn wijf, ende die onnoosele arme Kinderkens van hare lieue Moeder etc. met gelt, goet, pack ende sac, ende alwat sy dan heymelick connen dragen ende voeren: sodatmen niet en weet, waer dat sy zijn gestouen ofte geulogen. Ende hoewel die gebannen (die van hen voor een Heyden ghehouden is) van herten biddet, met veel tranen begeert, met zijne arme onnoosele kinderkens, met groot weemoedich ende erbarmlick schreyen ende weenen, dat de onghébannen Moeder doch by hare arme kinderkens mochte bliuen, so en mach dit altemael niet helpen, ende sy en connen tot gheen barmherticheydt door sulck een droeuich wesen beweecht werden. Hier moeten sy sonder eenich vertoeuen, Lenaerts, Mennons, ende Diericks, etc. valsche, godloose, verleydende, engende ¹⁾ oorsaken (gelijck sy die noemen) in haer laetste Banboecxken verhaelt, gedruet Anno 58. ²⁾ geloouen ende volgen: ofte anders hebben sy oock terstont sonder eenige Vermaninge te verwachten, dat sy sullen wtgeworpen ende gebannen worden. Het welc gheheel teghen de leeringhe des H. Apostels

Fol. 117. Pauli strijt, daer hy seyt. // Als een Broeder een ongeloouich Wijf

1. Corin. 7. heeft, ende dieselue is tevreden met hem te woenen, dat hyse niet

12. 13. en verlate. Leest bouen int 1. boeck int 9. Cap. Hierin volgen de

Marcion. Wederdoopers het exempel des ouden Ketters Marcions, die op gelijcker wijze eens Diakens Huysvrouwe wt Cypren wechuoerde: dewelcke van hem geleert, of lieuer verleydt was, indien sy by haren Man, als by een besmettende pecuat bleue, so en conde sy gheensins salich worden. Als nu dese Vrouwe daerna haer beter bedachte, ende wederom bekeerde, so heeft sy veel heymelicke schandelickheydt deser Secten vertelt, ghelijck P. Melanthon in zijn Chronicke claerlijk aenwijst. Dese Marcion leerde ooc van de Menschwerdinge Christi, hetselue dat nu dese Wederdoopers leeren, segghende: dat Christus gantsch van Maria niet aengenomen hadde, dan hy was alleenlick door haer ghegaen gelijck het water door een riet oft pijpe, etc.

Dan hierwt sietmen, dat de oude Secten ende Veruoeringen nu wederom in dese laetste boose tijden op de bane comen, ende de menschen veruoeren. Maer het is doch sonderlinge te verwonderen, dat de Discipulen ende aenhanghers van dese voorgheuoemde Lee-

1) „Engen” is „dwingen, iets onvermijdelijk maken”.

2) Een gans grontlijcke onderwijs oft bericht van de Excommunicatie enz., 11 Junij 1558. Z. pl.

raers, wt dat groue ende grouwelick Echtscheyden, bannen, twisten, kijuen ende partyen onder hen, niet en mercken, ia tasten, datse God hiermede noch waerschouwet om van den Wederdoop, ende van die Wederdoopsche Rotterryen ende Secten af te staen, ende hen tot Christum ende zijne ware Euangelische Kercke te begeuen. Want alle haren twist ende opinien, die sy onder malcanderen drijuen, strijdt gantsch teghen God ende zijn woort, ia teghen hare eyghene ghedruckte schriften, leeringen ende daden, die sy so lange te voren onderhouden heb//ben. Ende opdat wy [Fol. 117 b.] bewijzen dat dit de waerheyt zy, so willen wy hier ten dienste des Christelicken Lesers der Wederdooperen eerste eyghene gedruckte schriften ende daden, hiervan int corte aanwijzen: ende also daarmede, als oock met Godts woort, hare laetste nieuwe tegenwoordige grouwelicke daden ende wtgegeuene schriften, hare enghende oorsaken (als sy die noemen) als valsch verwerpen ende wederlegghen. Also schrijft dan Menno (daarmede op dien tijt D. Philips, ende oock daerna Lenaert B. met hare ghesellen consenteerden) ten eersten in zijn Boeck teghen Gel. *lit. P. 4* ende *5.* ¹⁾ aldus.

Wij doen gelijk ons des Heeren woort beuolen heeft. Alle die hen in de gehoorsaemheyt des woorts begeuen, ende daerna wederom ergerlicken teghen het woort leeren ofte leuen, soo sy hen door broederlicke onderwijsinghe ende vermaninghe (merckt hier die voorgaende vermaninghe) niet seggen ende leeren laten, dieselue en moghen onse Broeders ende Susters niet zijn. So daer doch geene (merckt gheene) beteringe meer te hopen is, moet mense ten laetsten (merckt ten laetsten) de ghemeynschap der Godturuchtigen, ²⁾ handt, mondt ende daghelickschen wandel, hoewel met grooter treuricheyt ende vele tranen afseggen. Item ick (Menno) segghe noch eenmael. Wy hebben den trouwen dienst onser broederlijcker Liefden, wt dat binnenste onser Zielen met handelen ende vermanen aen hen ghewendet, ende hebbense een gantsch iaer oft twee met lieuelicken gedult gedragen ende verwachtet, alle wegghen dat beste aen hen verhopende, ende niet so metter haest afgesondert, etc. ³⁾. Also schrijft hy ooc in zijn clare bericht ende schriftelicke aanwijsinghe vander *Excommunicatie* ⁴⁾ op de woorden Mat. 18. 18. //

Mençons ende zijnder gesellen eerste schrijuen ende leeren van den Ban, etc.

Nu ist met vreuchden ende lacchen.

Nu ist terstondt bannen ende verdoemen, ende dat broederschap opsegghen.

Mat. 18. 18.

1) Evenals boven Fol. 23 b haalt Nicolai hier aan uit de oudste uitgaaf van *Eene clare Beantwoordinghe over eene Schrift Gelli Fabri enz.*, die verloren is gegaan. Zie boven bl. 246 aant. 1, van dit deel der *Bibliotheca*.

2) Deze komma is door mij ingevoegd.

3) In de *Opera Omnia*, 1681, komt deze plaats voor op bl. 292 b.

4) In het origineel staat, ook in den tweeden druk: „Communicatie”. Van dit geschrift is de vroegere uitgaaf, die door Nicolai wordt aangehaald, verloren gegaan. De oudste druk, dien wij er nog van bezitten, is die in het *Sommarie*, 1600, 1ste deel, bl. 373 vgg.

[Fol. 117 c.] Hierop (seyt hy) staet getrouwe Broeders die vaste grondt Gods, *Nu hebben* als eenen onbewegelicken steen ofte berch, aen den welcken sy hen *Menno S. Lenaert B. ende Dierick P. desen steen om-gestooten.* alle haest sullen wonden ende wee doen, die denseluen soecken omme te stooten, ende als niet inden windt slaen: namelick, als dat wy de ghene die afgeuallen zijn, indien sy alle de broederlicke diensten ende vermaninghen met getrouwer herten aen hen gedaen, versmaden, na ¹⁾ de leeringhe Christi ende den aert der reynere liefden met hen gehandelt, euenwel in hare dwalinge hardneckich volherden, sullen schouwen ende mijden, ghelijck de Joden de Heydenen ende openbare Sondaren in den tijden Christi.

Noch in zijn aldereerste Banboecxken ²⁾, gedruet Anno 1541. *lit. A. 5.* ende 6. daer hy claerlick aldus seyt.

Derhaluen siet wel toe, ist dat ghy uwen Broeder siet sondighen, so en wilt hem niet voorbygaen, als degene die op zijn Ziele niet en acht, maer ist dat zijnen val geneselick is, so heft hem op van stonden aen door lieuelicke vermaninghe ende broederlicke onder-richtinghe, aleer dat ghy eet, drinckt, slaept oft yet anders doet, als de ghene die zijn salicheit soeckt, ende met ernste beminnet: opdat uwen armen verdoolden Broeder in zijnen val niet en veroudere ende verderue, ende also in zijn sonden niet en vergae. En doet niet meer so ontrouwelijk als ghy tot noch toe ghedaen hebt, *Alsdan was het ontrouwelijk, maer nu is het trouwelijk onder hen ghedaen.* als dat ghy die overtredinghe van uwen geuallen Broeder ende Suster noch niet vermaent zijnde, tot yemandt binnen die Gemeynthe oft buyten die Gemeynthe draecht, maer soect veel meer met bidden tot God, met tranen, met woorden ende wercken om hem te bekeeren van den wech zijnder dwalinghe, om salich te maken zijn Ziele, ende also te decken die menichfuldicheyt zijner sonden.

[Fol. 117 d.] Wacht // v mijn Broeders, wacht v, dat ghy gheenens faemroouer *Leuit 19. 31.* onder v toe en laet, ghelijck Moyses leert, *Leui. 19. Cap. etc.*

Voorder seyt Menno daerna A. vij. Ist dat hy de vermaninge zijner getrouwer Broeders lieuelick ontfangt, ende hy bekent zijnen val, hy suchtet, hy belooft beteringhe zijns leuens, hy bewijst wercken ende vruchten des berous (hy hebbe dan hier voormaels geuallen, hoe hy oec gheuallen heeft) ontfangt hem als eenen

1) In de nu volgende woorden is iets in de war.

2) Bedoeld is *Een Liefelijcke Vermaninge* ... Int Iaer onses Heeren duysent vijfhondert en xli". Intusschen moet dit boekje na 1556 gedrukt zijn; ik noem het in deze en volgende aantekeningen „de uitgaaf van 1576"; maar zie over al deze jaartallen vooral aant. 1 op Fol. 118 d hierna. Nicolai haalt het in den tekst aan uit eene oudere uitgaaf. 't Blijkt uit de woorden, die hier en daar eenigszins anders luiden en uit de vermelding „Bij" op den rand van Fol. 118 b, terwijl de woorden, waarbij dit „Bij" behoort, in den druk van 1576 op quat. B jr staan.

wederkeerenden ¹⁾ lieuen Broeder ofte Suster, alleenlick hy sie daerop wel toe, dat hy met zijnen God niet en spotte. Want dat opnemen der Broederen en gelt niet, als wy van God niet opgenomen worden, etc. Ende voorts daerna.

Derhaluen mijn Broeders, so en wort daer van ons niemant wt de gemeynschap der Broederen ghedaen (oordeelt recht) dan de ghene die henseluen te voren oft door valsche leere, oft door een onbehoorlick leuen van Christo, ende van zijn Gemeynthe afghesneden ende wtgeworpen hebben. Want wy en begeeren niemant wt te stooten, maer in te nemen, niemant af te snijden, maer weder te genesen, niemant te verwerpen, maer weder te soecken, niemant te bedroeuuen, maer te vertroosten, niemant te verdoemen, maer salich te maken. Want dat is den rechten aert ende voornemen eens Christelicken Broeders. Wie dat hem van dat quaedt afwendet, hetsy van zijn valsche leere, oft van zijn ijdel leuen, ende schickt hem na den Euangelio Jesu Christi, daer hy toe ghedoopt is, die en sal, noch en mach inder eewicheyt nemmermeer van eenigen Broederen wtgestooten worden.

Nu gaet het recht contrarie onder den V Vederdooperen toe.

Maer degene diemen met geene vermaninghen, tranen, dreyghen, straffen, ofte met eenighe andere Christelicke diensten ende Godsalige // middelen, opheffen, bekeeren ende verquicken mach, die sullen wy niet sonder groote rouwe ende smerte onser ziele, hertelick beschreyende den val ende verdoemenisse van sodanige verdoolde Broeders, wt dat midden van ons doen, opdat wy met ghelijcke valsche leere, die alle wegghen verteert gelijk de Kancker, niet verleydt en worden 2. Tim. 2. ende met sulck een ijdel vleeschelick leuen, gelijk dat vleesch altijt tot het quade genegen is, met hen niet besmet en worden. Laet ons Gods woort gehoorsaem zijn, twelck ons sulcx leert ende ghebidt: opdat oock die afghesneden Broeder oft Suster, diemen met geene lieflicke diensten helpen ofte bekeeren mach, door alsodanighen middel der afsnijdinghe, in hemseluen beschaemt mach worden tot beteringhe. 2. Tes. 2. ende bekennen also, waertoe hy ghecome, ende waeraf dat hy geuallen is. Aldus is die Ban een werck der Liefden, hoewel het by den onuerstandigen als een werck des haets wordt aenghesien ende geoordeelt.

Fol. 118.

2. Tim. 2. 17.

2. Tes. 2. 22.

Ban een werck der liefden.

Mijn Broeders, dit is die eyndelicke oorsake, waerom ende waertoe dese selue afsnijdinghe ofte Ban in de heylige Schrift so ernstlick van Christo Jesu, ende van zijn H. Apostelen geleert ende beuolen is: eerstmael van die valsche leere. Mat. 7. 15. ende 16. 19. ende 16. 19.

Mat. 7. 15.

ende 16. 19.

¹⁾ In het origineel: „wederkeerden”. Ook in den tweeden druk. Ik verbeterde het woord naar de uitgaaf van de *Lieffelijcke vermaninge* van 1576.

Rom. 16. 17. 2. Tim. 2. 22. 1. Tim. 6. Tit. 3. Phil. 3. 2. Joan. 1. 8.
 2. Tim. 2. 22. Item van dat sondich vleeschelick leuen. * Mat. 18. 18. 1. Cor. 5. 8. * Mat. 18. 18.
 1. Tim. 6. 11. 2 Thes. 3. 14. 2. Tim. 3. 13. Item datmense eerst vermanen sal (ver- 1. Cor. 5. 8.
 2. Ioan. 18. staet die begeeren vermaent te wesen. * Mat. 18. 18. Tit. 3. 10. 2. Tes. 3. 14.
 * Mat. 18. 18. Hierom so siet wel neerstelick toe, ende waect voor uwe eygen 2. Tim. 3. 13.
 Tit. 3. 10. zielen, dat ghy doch Gods woort, in dese noodighe sake der afsnij- *Eerst verma-*
 dinghe, niet en versmaet, ende zijn ordinantie niet en vertreet, *nen.*
 maer dat ghyse allewegen gebruyct ende onderhoudt met Godlicke

[Fol. 118 b.]
*Hoe den Ban
 sal gebruyct
 worden.*

wijs//heyt, lieflickheyt ende voorsichticheydt, aen den ghenen die
 vander Euangelischer leere ofte leuen afgeweken zijn: niet met
 wreetheyt, maer veelmeer met allerley saechtmoedicheyt, met veel
 suchten ende tranen ouer uwe verrotte ende veruuyelde lidmaten,
 diemen niet wederom heelen can: daer costen, arbeyt ende salue
 verloren zijn, daer niet nutter en is dan af te snijden met dat
 Sweert des Godlicken woordts, opdat oock die andere leden niet

B. ij ¹⁾ en veruuylen, etc. Maer ist dat sulcx (namelick, ware leetwesen
 ende boete) metter waarheyt in hem beuonden wert wt rechter
 meyninge, als voor Godt die alle dinghen siet, soo willen wy seg-
 gen, Wellecomen lieue Broeder, Wellecomen lieue Suster, ende
 wy willen ons verblijden met onwtsprekelicke blijchap ouer eenen
 sodanighen recht bekeerden Broeder ofte Suster, etc. Mat. 18. 18.
 Mat. 18. 18. Siet wel toe dat ghy eenen anderen niet en oordeelt in datgene
 Luc. 15. 17. daer ghy selue schuldich in zijt. Rom. 2. 1.
 Rom. 2. 1.

*Ontrent den
 Iare 1549.
 ghelijck hy
 selue in zijnen
 laetsten Ban-
 boeck aen-
 wijst.*

Siet mijn Broeders, also moet den Ban in dat huys des Heeren,
 dat is, in Gods Gemeynte gedreuen worden, sy en heeft oock
 anders gheen mes ²⁾ tot eewigen dagen, etc. Dus verre Menno S.
 in zijn eerste gedruckte Banboecxken, Anno 1541. wtghegaen.
 Noch wederom in zijnen anderen geschreuen Banboeck ³⁾, daer hy
 aldus seyt. De Ban sal oock inder Gemeynte gheschieden, dat is,
 seyt hy, een yegelick en sal niet afsonderen wt eygen voornemen
 by hemseluen (dit hebben sy al vergeten) maer het behoort in de
 versamelinghe te geschieden, na behoorlicke vermaninge in aller
 liefde, neersticheyt, ende ghetrouwe aengeuinge met die cracht
 Christi: dat is, met de bindende ofte sluytende Sleutel des God-
 licken woorts ende des H. Geests. Want wanneer het sonder woort

1) In de uitgaaf der *Lieffelijcke Vermaninge* van 1576 staat wat nu volgt op
 quat. B. j. r. Zie Fol. 117 c, aant. 2, en Fol. 118 d, aant. 1.

2) De ban heeft ook anders geen zwaard, geen middel of wapen om af te snijden
 dan den zachten weg, u zoo even beschreven.

3) Dit is het hierboven bl. 246 van dit deel reeds aangehaalde *Een claer be-
 richt ... van der Excommunicatie*, 'twelk volgens Nicolai's aantekening op den
 rand van 1549 dagteekent. De oudste bekende druk (in het *Sommarie*) vermeldt
 dat jaartal niet. Zie de Hoop Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen*, 1894, bl. 25.

ende Gheest geschiede, // sonder liefde, ende broederlicke neersticheyt, het zij dan door bitterheyt ofte toornicheydt, ofte door eenich valsch oordeel den woorde niet gelijkmatich, om saken die gheen en Ban weerdich en zijn: So en isset geen werck Gods, geen medecijne der zielen, gheen vrucht der reynder liefden, maer een hardt werck des Satans, een verderuinge der conscientien, ende een openbare vrucht des vleeschs, etc. Voort intselue Boeck wederom aldus. [Fol. 118 c.]

Hier heeft nu die Goduruchtighe Leser in desen aengheteecken den woorden Pauli die eerste oorsake, waerom de H. Gheest desen Ban in den huysen Godts gheordineert heeft: namelick, tot beteringhe, ende niet tot verderuinghe. Want wanneer die verdorvene alle broederlicke diensten ende vermaningen der getrouwer liefde aen hem bewesen, als niet in den wint slaet, blijft onbekeert, datmen alsdan na den raet des H. Geests, denseluen in de Gemeynte met alle treuricheydt zijn gherichte vercondighe, ende van der Ghemeynten afdoe, om alsoo beschermt te worden tot zijnder bekeeringhe, etc. Item int boeck teghen Gel. *lit. S. ij.* ¹⁾ aldus.

Want (seyt hy) soo wijst ons Schrifts beuel ende ordeninghe, namelick, datmen alsdanige openbare dronckaerts, etc. eerstmael vermanen sal, ende indien sy hen dan niet en bekeeren, met gheijker bewillinge (merckt met gheijker bewillinghe) van de ghemeynschap der Kercken afdoen sal. Mat. 18. 1. Cor. 5. Ten laetsten seyt hy alsoo tot een besluit in zijnen voorgheuoonden Banboeck ²⁾, geschreuen ontrent den iare 1550. Hier is mijn innerlicste gelooue ende wterlicste bekentnisse van de Afsonderinge: den welcken ick voor desen tijt niet aengeteeckent ende aen den dach niet ghegheuen en hebbe, maer de noot heeft my ghe//drongen. Ende met desen mijnen gelooue ende bekentnisse (welcken ick van den beginne aldus gehadt hebbe) begeere ick in Christo te slapen, ende in dien daghe voor den Stoel mijns Godts te verschijnen: den welcken men van de Afgesonderde ³⁾ wter H. Schrift, met bestendigher waarheyt, den Goduruchtigen conscientien inbeelden, voordragen ende leeren can. Derhaluen begeere ick aen alle mijne Broeders ende Sisters in den Heere, dat sy my van deser sake hierna in vreden laten, ende my gheen moeyte meer en maken. Daer en sal doch door Gods genade niet anders wt mijnen monde gehoort worden, dan mijne schriften vermelden ende medebrengen.

Hiermede stemde alsdan oock D. Philips in zijne schriften, daer hy in zijn Banboeck ⁴⁾ aldus seyt.

1) Zie Fol. 117 b, aant. 1.

2) Zie aant. 3 op Fol. 118 b.

3) D. i.: „denwelcken gelooue van (aangaende) de Afgesonderde men wter enz.”.

4) Naar ik vermoed, meent Nicolai hiermede *Een lieflicke vermaninghe, ... hoe*

Mat. 18. 18.
1. Cor. 5. 8.
*Menno S. ende
D. Philips &c.
eerste gelooue
aengaende
den Ban.*
[Fol. 118 d.]

Luce. 10. 34. De crancke Lidtmaten coemt hy te hulpe als een rechte Medecijnmeester met zijne Medecijnen, ende die gewondt zijn, die verbijndt hy als die trouwe Samaritaen met Wyn ende Olye, ende begeert also zijn gantsche lijf salich te maken. Maer so dese moeyte, arbeyt, trouwicheit ende liefde, eenige Lidtmaten niet helpen en can, maer dat sy zijn van der Slange gebeten, ofte van de Cankersiekte der valscher Leere alsoo verdoruen, datter gheen hope der beteringe en is: So doet hy als hy selue leert ende seyt, nemelick: hy afsnijdet die verdoruene ende ergerlijke Lidtmaten, op dat door haren boosen ende fenijnighen aerdt, dat gantsche lijf niet en verderue.

¶ Hier volgen noch twee eygene geschreuen Brieuen van Menno S. die nu oock wt die eygentlicke geschreuen Copie, Anno 1562. gedrukt ¹⁾, zijn. Daerin ten eersten alle het voorgaende beuesticht is: Ten anderen, alle den twist, kijf, ende Sectische partye, oorspronck, grondt, handel ende daden haers Bans claerlick verstaen, ende van Menno selue aangewesen word. //

Fol. 119.

Den eersten Brief.

¶ Desen brief heeft Menno Simons gesonden aen de heymelijke Doopsche ²⁾ broeders te Franicker in Westurieslant.

Eccles. 1. 14 ³⁾.

Syr. 1. 14.
Ioan. 3. 16.

De liefde Gods, is eerlijke ⁴⁾ wijsheyt.

Ion. 3. 16.

Also lief heeft God de werelt gehadt, dat hy zijnen eenighen

die Christelijke ghemeente sal handelen met dieghene die haer in die gemeenschap der heyligen hebben begeuen, ende alsdan noch in openbaer dootlijke wercken des vleysches veruallen ... Z. pl. 1558. Aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek.

1) Deze druk van 1562 is verloren gegaan. Nicolai bedoelt niet (zie aant. 2 op Fol. 117 c) de uitgaaf achter *Een lieflijke Vermaninge* ... Door Men. Sy. Hoe dat een Christen sal geschickt zijn enz.; eene uitgaaf, die — de *Lieflijke Vermaninge* en de beide brieven zijn daarin met doorlopende signatuur gedrukt — volgens de titelbladzijde en de laatste bladzijde „Int jaer onses Heeren duysent vijfhondert ende .xlii” is verschenen. Daar de brieven van 1555 zijn, is dit laatste onmogelijk. Schagen schreef in zijn exemplaar, dat thans in de Doopsgezinde bibliotheek te Amsterdam berust, dat hier eene drukfout schuilt en dat men behoort te lezen: „ende lxi”. Maar even goed kan het boekje een herdruk zijn, waarin het oorspronkelijke jaartal is overgenomen. Ik heb in het volgende de eenigszins belangrijke lezingen van deze uitgaaf, die van den druk bij Nicolai verschillen, in de aantekeningen opgegeven. Nicolai heeft de spelling correcter en den zin nog al dikwijls duidelijker gemaakt, heeft hier en daar bij de aanhaling van teksten ook het vers genoemd, enz. Hij bracht er intusschen ook fouten in. — Scheffer, *Doopsg. Bijdr.*, 1894, bl. 12 en 33, aant. 1, plaatst den vermelden herdruk in 1576. Zoo noem ik in deze aantek. hem ook, zie aant. 2 op Fol. 117 c boven; maar 't zal wel 1582 moeten zijn: zie Alenson's *Teghen-Bericht*, bl. 94, op bl. 210 van dit deel.

2) „Heimelijke Doopsche” ontbreekt in uitg. 1576.

3) Uitg. 1576: „Ecclesiasti. 1”. Dus Ecclesiasticus, Spreuken van Jezus Sirach niet: Ecclesiastes, Prediker.

4) „Eerlijk” is „eervol”.

Sone gaf, opdat alle die in ¹⁾ hem ghelooouen, niet verloren en worden, etc.

Wt grooter noot ende droeffnisse mijns herten schrijue ic v, Anno 55. dat my eenen brief behandicht ²⁾ is van vijf broeders, van goeden geruchte onderteeckent, daer wt ick versta, hoe datter eenen grooten twist des Bans haluen onder uwer sommiger is, God betert. Want de eene partye wil, so ic versta, als dat alle sonden ende wercken des vleeschs, niet sonder drye voorgaende vermaningen sullen met den Ban gestraft worden ³⁾. Want daer zijn sommige sonden die ooc stracx de straffe der Ouerheyt eysschen ende medebrenghen: gelijc dootslagers, Toouenaers, brantstichters, openbare dieuerye ende diergelicke criminele saken. Maer soude men nochtans ouer alsodanige wercken vermaninge laten. gaen, aleermense afdede, daarmede wilde dat soete deech der Gemeynthe, een leelic suerdeech voor de gantsche werelt worden. Daerom so gebruyet bescheydenheyt, ende richtet doch alsodanige halssaken, bysonder wanneer se openbaer zijn, niet met die andere wercken des vleeschs, die niet also een lasterstraffe ende schande by der werelt en zijn. De andere partye wil, soo ic verstae, als datmen alle wercken des vleeschs, Ephe. int 5. sonder eenighe voorgaende vermaninge stracx met den Ban straffen sal, ende dat alle boete buyten de Gemeynthe geschieden moet. De gront ende de leere is, na mijnen geringen // verstande, gantsch teghen Christi, Pauli ende Jacobi woort. Want ⁴⁾ giericheyt, houeerdicheydt, haet, twist, Faemroouinge, oneenicheyt des herten teghen zijnen naesten, zijn openbare wercken des vleeschs, baren oock den doot, so sy niet afgestoruen ende gheboetet en worden, nochtans ⁵⁾ en worden sy niet sonder drie ⁶⁾ voorgaende vermaningen, na Schrifts beuel ⁷⁾, gestraft. Ooc wilde ik dat men conde aenmercken, gelijc die volbrachte sonde den doot baert ⁸⁾, dat ooc alsoo dat leetwesen ⁹⁾ rouwige herte, met het ¹⁰⁾ aflaten der sonden, wederom dat leuen baert: gelijck aen Dauid, Petro, den Moordenaer, Sacheo ende noch meer anderen wel gespuert is.

Menno bekent hier de straffe der Ouerheyt.

Straffen sonder vermaninghe. Boeten buyten de Ghemeynte.

[Fol. 119 b.]
Mat. 15. 19. 20.
Gal. 5. 19. 20.
Iac. 3. 16.

2. Sam. 12. 13.
Luc. 22. 61.
ende. 23. 43.
ende. 19. 9. 10.

1) Uitg. 1576: „aen”.

2) Ald.: „behandet”.

3) Hierop volgt in de uitgaaf van 1576: „met welcker meyninghe ick niet stemmen en can, want daer enz.”: woorden, die in het verband niet kunnen worden gemist.

4) Het volgende luidt in uitg. 1576: „want ghy richtet houeerdicheyt, hadder twist” (Hader, twist?), „faemroouinge, oneenicheyt des herten, teghen zijnen Naesten, wt zijne openbare wercken des vleeschs baren, oock den doot, so sy niet ...”. Nicolai heeft dit verstaanbaar gemaakt.

5) Uitg. 1576: „ghelijckewol”.

6) Volgens uitg. 1576. Nicolai schrijft: „die”.

7) Ald.: „met den Ban ghestraffet”.

8) Ald.: „baren”.

9) Ald.: „leedwesende”.

10) Ald.: in plaats van „het”, „de”.

*Vat de Doo-
pers houden
van het hey-
melijck ver-
grijpen ende
sondigen.*

Mat. 18. 18.
Col. 2. 16.
Eph. 5. 11.
Iac. 5. 19. 20.

*De Ban is tot
boete naghe-
laten* ³⁾.

Ooc versta ic, dat derseluer broederen gront ende leere zijn soude, so hem yemant int heymelijcke met eenige handelinge ofte werce vergrepen hadde, ende claechde dat eenen anderen broeder wt grooter smerte ende droeffnisse zijns herten, dat hy alsoo tegen zijnen God gesondicht hadde, dat dan deselue broeder, dat alsoo voor de Gemeynthe, soude moeten dragen: so hy dat niet en dede, dat hy ooc alsdan daerouer met den Ouertreder zijn straffe lijden soude. Ditselue en is niet alleenlijc ongehoort, maer ¹⁾ ooc eenen gantsch verschrickelijcken gront in mijnen ooren, want hy ²⁾ is openbaer tegen alle Schrift ende liefde. Mat. 18. Col. 2. Eph. 5. Jac. 5.

Is doch den Ban eensdeels ter boete nagelaten, is nu de boete daer, nemelijc, dat elagende herte, hoe can den Ban ouer eenen sodanigen met der Schrift geuelt worden? Och, mijne broeders, staet af van alsoodanigen voornemen. Want het strect totter verderuinge, ende niet tot beteringe.

Soudemen alsoo met eenen armen leedtwesenden sondaer (wiens ouertredinge verborgen is) handelen ende voortuaren, hoe menighe soudemen mits grooter beschaemtheyt, van der boete afweeren? [Fol. 119 c.] God behoeft my, // dat ic alsoo een leere tot eenigher tijt bewilligen, oft drijuen soude. Ten laetsten, versta ic, so yemant wt grooter swacheydt tot eenen val ghecomen is, ende nu zijn val ⁴⁾, opentlijc bekent, dat sy denseluen, houden als een wereltsch mensche etc. Dit is my al wederom een ongheschiede drijuinge. Want is het wt swachheit gheschiedt, soo laet ons doch onsseluen niet behaghen ⁵⁾ ende alsoo een arme swacke siele niet te hart vallen, opdat wy niet tot eenen swaerderden val en comen. Niet swacke, maer verdoruene, leden snijtmen af, opdat de andere met datselue niet en verderuen. Van sodanige onschriftmatighe drijuinge ende gebruyck, wil ick vrij ⁶⁾ zijn. Ick begeere den Ban met een rechtschapen Vaderlijc gemoet in getrouwe liefde, na Christi ende der Apostelen leere ⁷⁾ te gebruycken, gelijc ick in mijne schriften al ouer vijf iaren, rijckelijc genoegh verclaert hebbe. Mijne wtuercorene Broeders, hoedet v doch voor wat nieuwes in te voeren, daer ghy geen en gewissen gront inder Schrift van en hebbet, niet

1) Uitgaaf 1576: „Dan”.

2) Ald.: „sy”.

3) N.l. van Christus. „Tot boete”: om boetvaardigheid en dus bekeering te wekken.

4) Uitg. 1576: „schuldte ende val”; — „bekendte ende beweendte”.

5) Ald.: „gheualen”.

6) Ald.: „onschuldich ende vrij”.

7) Ald.: „leere, ende aenwijsinge”.

al te hardt noch oock niet te slap ¹⁾: dat vaderlijke, medelijdighe, voorsichtighe ende bescheyden herte, dat latet alle tijt met des Heeren H.woort ²⁾ by v zijn. Volget mijne broederlijke vermaninge, die van 21. iaren af ³⁾ in desen deele gedreuen is.

Weet oock geen en anderen ⁴⁾ te vinden die beter ⁵⁾ is. Dat ick nu aldus geschreuen hebbe, ben ic daerdoor veroorsaect, van den Broederen daertoe gedreuen, als bouen gehoort. Ick heb wt vromer herten mijnen lieuen broederen, sonder alle partye, ten dienste gedaen, recht alst behoort in Christo. Want men heeft mijnen gront begeert te weten, dien ick tot allen tijden te openbaren, gewillich ende bereyt sta, niet alleen den vromen, maer ooc der gantscher werelt, gelijc my dat des Heeren woort beuolen ⁶⁾ heeft. Ic en leere noch en leue niet wt anderen // menschen gelooue: maer ⁷⁾ [Fol. 119 d.] wt mijn eyghen. Och datse alle eenderley sin ⁸⁾ met my hadden, hoe bescheydelijck ⁹⁾ soude den Ban, sonder alle aenstootinge gedreuen worden, daer het nu somtijts so wonderlick ¹⁰⁾ toegaet.

Bidde v dan alle vrome, hiermede om Gods wille, iaget den vrede na, ende so ghi met eenigen woorde te hart aen malcanderen ¹¹⁾ geuaren zijt, so reyniget uwe herten, ende versoent v onder malcanderen in Christo Jesu. Gedenct dat ghy des Heeren volck zijt, in vrede geroepen, in ¹²⁾ het cruyce ghestelt, van der werelt afghesondert, tot in den doot ghehatet. Zijt ghy in eenen Gheest gedoopt, soo veruult mijne vruechde, ende weest eenderley met my gesinnet na Christi Jesu, bouwet ende breket niet. De eene onderwijse den anderen in der liefde, en scheurt niet ¹³⁾, opdat de godsalige vrede onder allen kinderen Gods bestae, ende ongebroken by ons allen blijue, tot in dat eewige leuen. De vredenrijcke Geest Christi beware v allen, mitsgaders heylsaem in der leere, vyerich in der liefde, sonder aenstoot in dat leuen, tot opbouwinge zijner Gemeynthe, ende tot prijs zijns naems. An. 1555.

Menno Simons. Creupel.

1) Uitg. 1576: „niet al te stuer” (fel, hevig) „ende te hart, noch ook niet al te saecht ende te slap”.

2) Aldaar volgt op „des Heeren Heylighe Woort”: „saluinge, ende voorbeeldet uwes Naesten, raet ende sin, Volghet mijne enz.”. Niet zeer duidelijk.

3) Zie deze zelfde tijdsbepaling in den aanvang van Menno's brief aan de gemeente te Emden, Fol. 120 a, aant. 5. Voorts: *Doopsgezinde Bijdragen*, 1892, bl. 24.

4) N.l. „grondt”. Zie eenige regels vroeger.

5) Uitg. 1576: „gewisser ende beter”.

6) Ald.: „gheleert ende beuolen”.

7) Ald.: „dan”.

8) Ald.: „ende moet”.

9) Ald.: „Vaderlijc ende bescheydentlick”.

10) Ald.: „seltsaem ende wonderlick”.

11) Ald.: „eenander”.

12) Ald.: „onder”.

13) Ald.: „schuert noch en rijtet niet”.

Onderschreuen by my den Creupel ¹⁾,
uwe broeder ende dienaer den 13. No-
uembris.

*Hier volcht nu die ander Brief, ghesonden ²⁾ van Menno Simons aen
zijne heymelicke Ghemeynte te Embden, datum als ondergheschreuen.*

1. Cor. 3. 11. ³⁾.

Iesa. 28. 16.

Mat. 16. 18.

1. Cor. 3. 11.

Menno S. an-
der brief van
den Ban te-
ghen zijn
laetste schrij-
uen ende be-
kennen.

*Daer en mach gheen ander Fondament gheleyt worden, behaluen
datter geleyt is, hetwelcke is Christus.*

Ic doe onsen lieuen broederen, met grooter droeffnisse des her-
ten te weten, hoe my vast ⁴⁾ den eenen claechlicken brief voor,
den anderen na, om de sake van man ende wijf des Bans haluen,
aengescreuen wort, also dat ick groote truericheyt by velen God-
uruchtighe herten vermercke. Het//welcke my oock gheen wonder
en geeft: want ick my van aenbeginne mijns diensts, ia meer als
20. iaren ⁵⁾ gantsch bangichlijk om dieselue sake becommert ge-
staen hebbe, tot op dese vre toe, ende en can oock met dat drij-
uen, als nu in Nederlandt geschiet, niet versadicht ⁶⁾ worden. Want
D. Philips onse Broeder ende ick, hebben ons eerdaechs ⁷⁾, ick
meyne An. 47. met den outsten Broederen gesproken ⁸⁾, is oock
ouer 2. iaren te Wismer, eensdeels ⁹⁾ wederom besloten ende ver-
haelt, hoe datmen hem daerin schicken soude, na gelegentheyte der
sake. Men soude den gewissen regel vermanen, maer ¹⁰⁾ niemant
bouen zijn consciencie, die dat niet vaten en can, dringen: maer
in alle liefde dulden ende dragen. Want ick hope dat een yege-
lick goduruchtighe wel so veel van den Heere geleert is, so een
van beyden een Eebreker ¹¹⁾, Dief, Toouenaer, oft ooc een ¹²⁾
quaetdoender worde, dat hy ooc om zijner boosdaets wille, by de
Ouericheyt zijn straffe dragen moeste: ofte so hy zijn gelooue niet
onuerhindert by zijn afuallich houwelick gheselschap ¹³⁾ niet ¹⁴⁾ bele-
uen mochte, hy worde des nachts ende des daechs met valsche
leere bestreden, hy worde gestooten ende geslagen, ende hy ginck
in zijn ghelooue al meer ende meer terugge, ende dat door het
beletten van zijn afuallige Eegade, dat hy sodanige Man oft Vrouwe
laten moste, so hy anders voor God ende zijn Gemeeynte bestaan,

1) Uitg. 1576: „Cruypel”.

2) Ald.: „Desen Brief is ghesonden van”.

3) Ald.: „1. Corinth. 3”.

4) Aanhoudend.

5) Zie hiervóór Fol. 119 c, aant. 1.

6) Uitg. 1576: „ghesadicht”. „Met iets verzadigd worden” is: vrede met iets krijgen.

7) Is dit „eensdaechs”? Het kan hier niet „vóór eenige dagen” beteekenen: im-
mers het gebeurde was 9 jaar geleden.

8) Uitg. 1576: „besproecken”.

9) Ald.: „ten deele”.

10) Ald.: „dan”.

11) Ehe (echt-) breker.

12) Ald.: „oft to een”.

13) Ald.: „afualligen Eegade”.

14) Dit „niet” moet wegvallen.

ende zijn ziele behouden wilde. Maer so de Man ofte de Vrouwe haer gelooue beleuen mach, ende en wort met geen valsche leere bestreden, mach in alle saken het gelooue onuerhindert behouden ¹⁾, staet oock daerbeneuen met een gebonden consciencie, dat dese zijn Eegade die hem oft haer dat ghelooue met zijne vruchten vrij laet, also niet verlaten en derf: dewijle sy een vleesch sijn, lange iaren, als Eelie//den toebehoort, geleeft hebben ²⁾. Aengesien datter groot perijckel in de sake ghelegen is ³⁾, datmen een ziele also gebonden (die anders in alle zijne wegen onstraflick voor God wandelt) met den Ban soude rechten, daervoor wil my de bermhertighe Heere behouden ⁴⁾, dat ick dat toestaen ⁵⁾ soude. Ende is derhaluen mijn ziele een groote smerte, dat ick hoore datmen S. R. also eenen tijt gestelt heeft, in de welcke ⁶⁾, so sy den Man niet af en gaet, sal sy den Duyuel ouergegheuen ende ghebannen sijn. Och wtuercorene Broeders, siet wat ghy aenricht, wat sult ⁷⁾ ghy den lasteraers eenen wijden mont maken, ende wat een leelijck geruchte sult ⁷⁾ ghy des Heeren woort ende zijne Gemeynte opleggen? ⁸⁾ Hoe menich mensche sult ghy vander waerheyt afscheyden ende dierghelijcke perijckelen? So hebben wy dat noyt ⁹⁾ doruen drijuen, omdat wy sagen, wat daerwt comen mochte. Och wildemen dat noch daerby laten, wat soude dat my bedroefde Man een groote vreucht maken. Mijn ziele en sal ouer sodanige onbescheyden drijuen niet bewillighen, noch tot haer voornemen, ia seggen. Ick begeere na mijn cleyne gaue een Euangelium te leeren, dat daer bouwet ende niet en breeet ¹⁰⁾. Ende en dencke dat werck Gods niet te ¹¹⁾ bedroeuē, met een sake, daer ick geen gewisse wtcomen noch schrift van en heb. Wt eens anders gelooue en can ick noch leuen, noch leeren. Ick moet dat wt mijn eygen doen, gelijc my des Heeren Geest in zijn woort gheleert heeft. Hier hebt ghy nu mijn bescheydt ghehoort. De Heere gheue v, dat ghijt in alder liefde, vrede ende eenicheydt moecht na comen, niet al te hardt, noch niet al te slap, tot beteringhe is de Afsonderinge

Hoe de man oft het wijf malcanderen niet verlaten mogen na Mennons meyninghe.

[Fol. 120 b.]

Dit heeft hy nochtans daer na met D. Philips gheheel als valsch verlaten ende hebben beyde stracx Anno 1558. met ghe-dructe Boecken daer te ghen gheschreuen.

Merckt dit wel.

1) Uitg. 1576: „houden ende voortgaen”.

2) Ald.: „gheleeft hebben, diewijle”.

3) Ald.: „gelegen is, ende oock een yegelick Vleysch ende Bloet by hem draecht, dat men eenen also een ghebonden Siele, ...”.

4) Ald.: „behoeden”.

5) Ald.: „leeren oft toestaen”.

6) „In de welcke” ontbreekt in uitg. 1576, maar daar luidt het: „gestalt heeft, soo sy by alsoo een tijdt van den Man enz.”. „S. R.” is Swaen Rutgers: zie *Successio Apostolica*, bl. 84.

7) Ald.: „wordt” is het duitsche „werdet”.

8) Ald. volgt: „hoe mennighe bedroefde consciencie worde ghy baren; hoe mennighen Menschen wort ghy van der Waerheyt enz.”. „Wordt” is weer „werdet”.

9) Ald.: „voor een ghemeyne Leere doruen”.

10) Ald. volgt: „ende dat wel ruect, ende niet en stinct”.

11) Ald.: „verstooren noch te bedroeuē”.

[Fol. 120 c.] gegeuen, ende niet tot verderuinghe. Och dat sy alle eenderley met my hierin gesint waren, // hoe bescheydelick ¹⁾ soude dese sake in desen deele gedreuen worden. Dan nu wil een yegelijke geern zijn hooft volgen, ende meynen al dat het Geest ende Schrift zy. O Heere geeft hen dijnen Gheest ende wijsheyt, dat sy recht oordeelen ende sien moghen.

Ephe. 4. 3. Sijt vlijtich te houden die eenicheyt des Geests, door den bant des vredes. Broeders volghet mijnen raet om des Heeren wille, want het sal ²⁾ so menighe vrolijke siele maken.

De Gheest der wijsheydt
zy met v inder eewic-
heyt, Amen.

¶ De Creupel ³⁾ uwe Broeder, Den 12. ⁴⁾
Nouembris. Anno 1556.

Dus verre hebben wy dit genomen wt Mennons ende D. Philips oude schriften, van den Ban, daerwt men claerlick beuindt, wat sy daervan so langen tijt (die hier voren in die Brieuen aangewesen is) gheleert ende gebruyckt hebben. Dat hy Menno daerby, als by zijn vast gelooue leuen ende steruen, Ja voor den Richterstool Gods verschijnen wilde: ende heeft den Heere gebeden dat hy hem daervoren behouden wilde, dat hy sulck eenen (als by hen op dien tijt gebruyckelick was) Echtscheyden, Ban etc. teenigen tijden toestaen soude, dewijle deselue gantschelick tegen Christi Jesu, Pauli ende Jacobi woort is. Ja gantsch eenen ongehoorden gront tegen alle Scriften Mat. 18. Col. 2. als hy hier bouen aenwijst. Hierin moetmen oock wel aenmercken hoe lange de Satan, dat Echtscheydende bannen onder hen gedreuen, ende ten laetsten int were gebracht heeft, oock door dengenen die sulcx te voren straffen. Waerin men sien can, die ongestadicheyt der valscher Leeraers, somen anders moetwillens niet en wil bedrogen zijn. Want [Fol. 120 d.] Menno ende D. Philips verachten alle hare bouen//verhaelde schriften, in haer laetste gedruckte Banboecxken Anno 1558. ⁵⁾ ende dat Echtscheydende bannen, ende dat bannen oft dat broederschap opseggen, sonder voorgaende vermaninge etc. drijuen ende leeren sy so sterc, dat sy wel ses ghewichtighe Echtscheydende (sy noemense Echtmijdende) oorsaken voorwenden ende leeren. Daer nochtans

1) Uitg. van 1576: „ende sorchuuldichlijck”.

2) Ald.: „wordt”: weer het duitsche „wirt”.

3) Ald.: „Cruypel”.

4) Ald.: „13”.

5) *Een gans grontlijke onderwijs oft bericht van de Excommunicatie ... Aan het slot: „Datum by my M. S. ... Ann^o 1558. den 11 Junij” 1558. Op de Doopsgezinde bibliotheek aanwezig.*

Christus Jesus niet meer dan eene aenwijst, te weten, om Ouer-
spel, het welke oock Menno in zijn nieuwe Fondamentboek *lit.*
T. ij. ¹⁾ bekent. Ende ghelijck hy te voren van zijn eerste schrif-
ten ende Bansgelooue niet en twijfelde, maer wilde daerby ster-
uen ende voor Gods gerichte verschijnen, ende also doet hy nu
oock in zijn laetste Banboek (met knagender conscientie van
Lenaert ende zijne gesellen gedreuen ende geschreuen, somen claer-
lic *lit. D. ij. C. vij. sien can*) tegen zijne voorgaende schriften, ende
seyt, dat in dese ses gewichtige oorsaken, gantsch zijn meyninge
begrepen is van den Ban ende Afsonderinge, waerop zijne Discipu-
len nu sien soudén, als op zijn wterste meyninge, waerop hy ontsla-
pen ende wt dit leuen gescheyden was. Want ick (seyt hy) late my
duncken, datmen hierin geenén gewisser wech vinden en sal, om
tot de waerheyt te comen, daarmede men voor God ende de men-
schen sal moghen bestaen, dan wy hier in het naeruolgende (hy
meynt zijn ses oorsaken) aangewesen ende verclaert hebben, etc.
Dewijle hy dan met den zijnen, als D. Philips ende Lenaert B.
dese ses dwinghende oorsaken, so hooge drijuen, so willen wy hier
deselue wt haer laetste Banboek verhalen, ende daerop in het
cortste antwoorden.

De eerste swijghende oorsake.

Dat de Hemelsche Echt tusschen Christum ende onse zielen in
dat voortcomen, van zijn ontschuldighe doot ende dierbaer bloet
met den gelooue in // den Gheest gemaect, in gewillighe gehoor-
saemheyt desseluen eenigen ende ewighen Bruidegoms vast ende
ongebroken moet gehouden worden, dat is, het vleeschelick Hou-
welick ofte Eestant (so sy dat noemen) moet het geestelicke wijcken.
Int voorgheuoemde boek Litera B. vij. ende C. iij. ende iiij.

Antwoorde.

Dewijle Menno met den zijnen desen regel hiertoe gebruyct
(alsmen claerlick sien mach) dat het gebodt Gods van vader ende
moeder te eeren, Item vant Houwelic oft Eestant ongebroken te
houden, wijcken moet voor tgebodt des Bans: So moesten sy eerst
bewijsen, dat het gebot vanden Ouderen te eeren, ende van het
Houwelic, een vleeschelick gebodt is, ende dat het gebodt des
Bans geestelick is: ende dat so het vleeschelicke voor het geeste-
licke wijcken moet. In welcke reden nademaal de geheele sake
meest ghelegen is ende bestaet, so is het noodich hier van een
grondelick onderricht te gheuen.

Tis openbaer ende kennelick, den genen die in de Schrifture recht
geoeffent zijn, dat altijt de geboden der Ceremonien, den noot ende

Mat. 19. 19.
ende 5. 32.
Marc. 10. 11.
Luc. 16. 18.
1. Cor. 7. 10.

*Lit. A. vij. en-
de viij. Item.
B. 1. etc.*

*Ses engende ²⁾
Echtschey-
dende oorsa-
ken Mennons
ende zijner
Discipulen.*

Fol. 127.
Osee 2. 18.
Ezec. 16. 8.
Apoc. 19. 9.

Exo. 12. 20.
Deut. 5. 16.
Matt. 15. 4.
Ephes. 6. 2.
Gen. 2. 24.
Matt. 19. 5.
Marc. 10. 7.
Ephes. 5. 31.
1. Cor. 6. 16.
Matt. 18. 18.
Luc. 17. 3.
Iacob. 5. 19.

*De geboden
der Ceremo-
nien moeten*

1) Zie Fol. 22 d, aant. 3.

2) „Dwingen”.

*der liefde
wijcken.*

Marc. 2. 27.

Iosue 5. 6.

Exo. 29. 32.

Leui. 24. 9.

1. Sam. 21. 4.

Matt. 12. 3.

behoef des menschen ende der liefde wijcken moeten, dewijle de mensche niet om den Sabbath, maer de Sabbath om den mensche gemaect is. So beuinden wy dat het gebodt der Besnijdinge 40. Jaren lanc opgehouden heeft inder woestijne, ende geweken is den iammer ende onlust, die daer wt soude hebben mogen rijzen. Desgelijcx heeft dat gebodt der Toonbrooden (die verboden waren te eten, dengenen die geen Priesters en waren) moeten wijcken Dauids honger ende zijner medegesellen. Ja so weynich ghelden de gheboden der Ceremonien, (in vergelijkinghe der geboden der nature) dat sy niet alleenlic den noot der menschen, maer oock der beesten wijcken moeten, gelijk // Christus selue daervan ghe-
noech geleert heeft in de Schrifture. Dewijle het dan openbaer is, dat het gebodt des Bans oock een gebodt der Ceremonien is: maer het Houwelick, Item, Vader ende moeder te eeren, geboden der naturen zijn: so moetmen sekerlick besluyten, dat dit gebodt voor het ghebodt des Bans gaen moet. Ende Mennonis reden wort so onwarachtich beuonden, te weten, dat het vleeschelicke voor het gheestelicke wijcken moet.

[Fol. 121 b.]

Mat. 12. 3.

Marc. 2. 27.

Luc. 6. 3.

ende 14. 15.

Exo. 23. 12.

Deut. 22. 4.

*Ban een ge-
bodt der Cere-
monien.*

Matt. 19. 9.
ende 5. 32.

Dat sy nu voort segghen, dat het gheestelick Houwelick onser sielen met Godt, niet en mach ghebroken worden, door het Houwelick in onsen lichame ghemaect, dat is waer. Maer dat het gheestelick Houwelick daerdoor ghebroken wort, dat den man zijn vrouwe niet verlaten en wil dan om Ouerspel, dat en is niet waer, maer veelmeer contrarie. Wie Godts ghebodt hierin ongehoorsaem is, die breeckt door zijne ongehoorsaemheyt meer dat geestelick Houwelick, etc. dewijle hy van zijne vrouwe een Ouerspeeldersse maeckt, ghelijck by Mattheum staet: Wie hem van zijn wijf scheydet, anders dan om ouerspels wille, die maeckt datse ouerspel doet.

De tweede ende derde oorsaken.

*Menno hout
zijne geban-
nen voor peck-
vaten.*

Nademael de Ban inghestelt is tot deser oorsaken, te weten, dat wy door conuersatie der gebannen als door een onreyn ende leelick peckvat niet en souden besmet worden. Item, om dat de gebande door ons mijden tot schaemte ende boete comen souden: wt dese eyndelicke oorsaken besluyt Menno, datmen aldermeest vader ende moeder, man, wijf ende kinderen, wanneer sy gebannen zijn, schouwen moet. Want wy (seyt hy) van deselue aldereerst connen besmet worden, ende wy behoorden haer alderliefst salich te maken, etc. //

[Fol. 121 c.]

Andtwoorden.

*VVaerwt de
Kinderdoop
bewesen wort.*

Het is wonder dat Menno dese Argumenten van die eyndelicke oorsaken des Bans voor goet ende crachtich houdt, daer hy nochtans onse redenen vanden Doop der kinderen wt cracht der eyn-

delicker oorsaken des Doops, gantsch veracht ende verworpt, geen oorsake hebbende, (want hi geen verbot in de Schrift en vint) gelijc wy hier hebben, om dese zijne redenen vanden Ban te verworpen: dewijle dat ons dat wtgedructe woort Gods leert, datter anders geen oorsake des scheydens mach gestelt worden, dan Ouerspel.

Mat. 5. 32.
ende 19. 9.
Marc. 10. 11.
Luc. 16. 18.
1. Cor. 6. 16.

De vierde oorsake.

De Ban is eenderley. Nu en ware hy niet eenderley, maer daer waren twee Bannen, soo de eene van alle vleeschelicke gemeynschap (gelijc eten ende drincken, dagelickschen handel ende wandel) de ander van gheestelicke gemeynschap (als van het Nachmael, hant, ende cusse des vredes etc.) alleenlick te mijden ware, etc.

Antwoorde.

Gelijckerwijs Menno met den zijnen seggen, datter alleen eenderley ban is, hoewel hy nu leert, dat sommige Ban dry vermaningen, sommige twee, sommige geene en behoeft: so ist nochtans seker, dat den Ban euen wel eenderley blijft, al ist byaldien dat sommige gebannen menschen geheel gemijdet worden, sommige niet etc. Van het mijden, hoe verre de ghemeynschap te houden is, sullen wy in het volgende stuck handelen.

Ban eenderley.

De vijfste oorsake.

Dewijle dat de man oft de vrouwe ouer de gebande gheechte persoon, etc. met de geheele Ghemeynte bewillicht in de sententie des Bans: so sy daer na den ghebanden niet en mijdeden, so casseerden sy daermede haer eygen gerichte ofte oordeel met de Gemeynte wtgesproken, etc. //

Antwoorde.

So yemant bewillicht in eenighe sake, die tegen Gods woort niet en is, hy doet onrecht, als hy sulcks daerna casseert, breekt oft niet en houdt. Maer so yemant bewillicht in het ghene dat tegen Gods woort is, so doet hy wel, dat hy sulck een consent breekt. Maer dat sy so seer dringen op het bewilligen der gantscher Gemeynte, ende principalick als daerin oock de man ofte de vrouwe, ghelijc een lidtmaet derseluer Gemeynte mede bewilliget: ende dat daerom (so sy segghen) de vrouwe met haren ghebanden man niet alleenlick niet eten ende drincken en mach, maer oock gantschelick eenen tijt lanck (totdat hy oft sy haer bekeert) verlaten moet, noch gantschelick daermede gheen gemeynschap houden en mach: hierin dwalen sy grootelicks. Want den Euangelischen Ban en strect hem niet wijder wt, dan het Euangelium, ende het ware ghelooue. Dewijle dan nu het Euangelium ende het ware gelooue den ongeloouigen ende Heydenen, hare geloouige vrouwen (so sy by haer begeeren te wonen) te hebben, toelaet: so volchter, dat sy door den Ban van malcanderen niet en mogen gescheyden wor-

1. Cor. 7. 10.
Matt. 5. 32.
ende 19. 9.
Mar. 10. 11.
De Ban en mach het Houwelick niet scheyden.

- den. Ende dat Menno, Dieric Philips, Lenaert B. ende andere de
 1. Cor. 5. 5. woorden Pauli valschelick verdraeyen, (1. Cor. 5. 2. Thess. 3.) van
 2. Thess. 3. 6. niet mede te eten, ende geen gemeynschap te hebben. Dewijle
Menno bekent, dat de gene die gebannen zijn, den Heydenen ende Publicanen gelijk zijn. Christus Jesus selue de gebannen menschen in eenen graet stelt metten Heydenen (gelijc oock Menno bouen bekent) Publicanen, Tollenaren oft openbare sondaren, Matt. 18. Metten welcken hy
 Mat. 18. 19. noch tans dicwils gegeten ende gedroncken heeft, hoewel dat de
 Matt. 9. 11. Phariseen als gheueynsde Hypocriten dat doe ter tijt benijdden
 Marc. 2. 16. ende straffen. Waer wt men claelicken sien can, dat de woorden
 Luc. 5. 30. ende 15. 2. Fol. 122. Pauli so niet te verstande // zijn, datmen de gehoorsaemheyt der
 Ioan. 4. 7. kinderen tegen haren ouderen, tegen den vaderen des huysgesins
 1. Cor. 5. 5. te buyten gaen mach, ende dat Houwelick verscheuren ende schey-
 2. Tim. 1. 20. den sal. Want deselue Paulus seyt in het 7. cap. daerna: Dat de
 geloouige vrouwe van haren ongheloouigen man niet en sal schey-
 den. Inder gelijcke tot den Thess. verclaert hy hemseluen, hoe
 datmen dat verstaen sal (gheen gemeynschap hebben, oft daarmede
 niet handelen) want hy seyt: Houdt hem niet als een vyandt,
 Siet bouen lib. 6. ca. 10. *Men moet den gebannen als eenen broeder vermanen.* maer vermaent hem als een broeder. So nu der Wederdooperen
 reden goet ware, als, Hebter gantsch niet mede te doene, niet,
 niet, geen, geen gemeynschap etc. so en moestmen den gebannen
 oock niet vermanen als eenen broeder, maer hem gantschelic laten
 gaen. Datse hier seggen, dat de vrouwe haren gebannen man
 alleenlick eenen tijt lanc so moet verlaten, ende hem hare schult
 ende gehoorsaemheyt weygeren oft ontrecken, totdat hy hem we-
 derom bekeert, etc. is niet dan een ijdel glose oft bedecte ver-
 draeyinghe. Want wanneer de man sonder de vrouwe, oft de
 vrouwe sonder den man buyten het Houwelic niet leuen, noch
 Ouerspels vermijden conden (waertoe sy beyde in den Houwelicken
 staet begeuen zijn) so moeste de vrouwe eerst voor haerseluen,
 ende daerna voor haren man een remedie oft hulpe vinden, dat
 sy beyde buyten t'houwelic suyuerlick leuen, ende deen den an-
 deren ontbeeren conden. Maer dewijle dat haer dit niet mogelic is,
 so can den Ban die sonde niet minderen, maer veelmeer vermeer-
 deren ende grooter maken, aengesien sy beyde als Eelieden de
 eene den anderen so weynich als spyse ende dranc daerin ont-
 beeren mogen. Gelijck de Heere Christus Jesus selue claelic te
 kennen geeft, als hy seyt: Alle menschen vaten dit woort niet,
 Matt. 12. 11. Sap. 8. 21. 1. cor. 7. 2. 3. [Fol. 122 b.] dan dien het ghegheuen is. So // seyt ooc Paulus: Om der hoe-
 rerie wille, sal een yegelic man zijn eygen wijf hebben, ende een
 yegelic wijf haren eygenen man. Salomon seyt hetselue, te weten,
 dat hy niet cuysch en conde zijn, ten ware dat hem Godt dat
 gaue. Die dan sulcke gaue niet heeft, ende nochtans tot afschey-
 dinghe gedrongen wert, hoe can die sonder sonde ende besmettinge

leuen? So sy wijder seyden, dat sy door vasten ende bidden also eenen tijt lanck moeten blijuen, totdat de gebannen hem bekeerde etc. dat ware ten eersten gelijc alsoft sy eenen hungerigen mensche beuolen, dat hy die verordineerde ende van God gegeuen spijs verlaten soude, ende den Heere bidden, dat hi den honger van hem wilde wechnemen. Ten anderen, so hy hem dan nemmermeer en bekeerde, soude dan niet de ontschuldige, tsy vrouwe oft man, na uwe leere altijt gescheyden moeten blijuen? ende de straffe des Bans onschuldelyck dragen? Hierwt sietmen ymmers claerlick, dewijle sy met haer bannen oock den onschuldigen slaen ende straffen, ende tot grouwelicke sware sonden brenghe, dat sy onrecht doen, Ja gantsch tegen God ende zijn heylich woort sondigen, als sij de Eelieden om des Bans wille van malcanderen scheyden: Daer nochtans Christus selue seyt: † Wat God te samen † Mat. 19. 6. gebonden heeft, dat en sal gheen mensche scheyden. Hetwelcke 1. Cor. 7. 10. so zijt wel ingesien hadden, behoorden hen te schamen, dat sy so menich hondert Echtelieden met haer bannen ghescheyden hebben, ende noch daghelix scheyden.

Oriehondert
houde per-
nen by Men-
ns tijden ge-
nnen, hoe
el zijnder
n nu noch
l toegeco-
n?
ulus de
postel seyt,
tter in alles
n hem maer
y oft vier
bannen zijn,
t grouwe-
te sondaers
te laste-
rs waren.
Cor. 5. 5.
Tim. 1. 20.
Tim. 1. 16.
le 4. 14.

*De seste oorsake is van de experientie
oft eruaringe der 300. 1) huysgesinnen.*

* Omdat ick Menno niet veel weynigher dan 300. echte personen by mijnen tijden ghekent hebbe, die malcanderen so niet mijdende, etc. inden afual ende verderuinghe met den anderen ghe-loopen zijn, etcet. Och leyder, etc. //

Wie heeft v Menno versekert, dat de Huysgesinnen om gheen [Fol. 122 c.] andere oorsaken (die nochtans wel duysent zijn mogen) van v ende *Huysgesinnen van Menno afgehuallen.* van de Wederdooperie afgeuallen zijn, dan om deselue die ghy v laet duncken? Wie heeft v ooc geseyt, datter geen Huysghesinnen meer verdoruen en worden, als de vrouwe van haren Man, ende die Ouders van haren kinderen scheyden? Ja heymelick van malcanderen gehaelt, ende sonder het weten vanden ghebannen wechgeuoert werden? Wat grouwelicke verwoestinghe ende verscheuringhe des heyiligen Houwelicx daerwt coemt ende oprijst, ende onder den Wederdooperen bedreuen wort, can een yegelick redelick ende verstandich mensche wel wt de bouen verhaelde redenen, ende wt de daghelicksche experientie oft beuindinge mercken, so datmen daerouer hem wel bedroeuen mach, ende God daghelicks bidden, dat hy alle eenuoudige, simpele, verdoolde menschen, tot de

1) In de tweede uitgaaf van Nicolai staat „30” en aldaar in den volgenden regel „dertich”. Dit cijfer schijnt mij veel juister dan „300”: maar ik moet bekennen, dat in Menno's „laetste Banboecxken Anno 1558”, 'twelk van fol. 120 b af tot deze plaats toe nog altijd doorlopend wordt aangehaald, wel „300” staat: *Een gans grontlijke onderwijs van de Excommunicatie, enz.*; Fol. C iij r.

oprechte kennisse der waerheyt verlichten wilt door zijnen heyligen Gheest. Dit sy dan nu van haer ses dwinghende oorsaken der Echtscheydinghe genoech.

[Fol. 122 d.] Van dat ander lichtueerdich Bannen, als de eene den anderen (twistisch zijnde) het Broederschap opseyt, ghelijck bouen verhaelt is, van dat Bannen sonder voorgaende vermaninghe, ende dat buyten haer Gemeynthe, ooc sonder wete haerder Ghemeynten, ende datse geen boete binnen, maer buyten hare Ghemeynte, van den ghenen die gebannen zijn, hebben willen: dat is, dat haren vallenden broeder, hoe groot berou hy oock heeft, al voort ghebannen, wt haer Ghemeynte geworpen, ende den Duyuel eerst ouerghegeuen moet zijn, ende daarna buyten hare Gemeynthe eerst boetueerdich worden, etc. Item: Wanneer yemant int heymelick zijn misdaet

Bannen om schulden.

Hier condon wy oock vertellen, hoe sy malcanderen oock om schulden (na des Paus wijse ende Decreten) bannen, ende den Duyuel, na hare meyninghe, ouerleueren: ghelijck sy dat aen den blinden N. bewesen. Hoewel hy ouermidts zijn armoede ende swaer ongeluck niet en conde betalen, maer gheerne betalen wilde, soo hem dat mogelick hadde gheweest. Waerop de Ouderlinghen hem eenen Brief medegauen aen den ghenen dien hy schuldich was, hoe dat sy hem inder Ghemeynte gheerne lijden wilden, soo verre sy met den Blinden te vreden waren, etc. Welcken Brief sy daerna (als sy hem bannen wilden, ende gheen ander oorsake op hem en hadden, noch krijghen en condon) met schalckheydt ende listicheydt wt zijnen handen ghecreghen hebben, ende in het vyer ghesmeten, ende hebben hem voor eenen Leughenaer ghescholden, omdat hy seyde, dat de schuldenaers met hem te vreden waren, daer hy nochtans gheen bewijs af en hadde, want sy hadden dat Handtgheschrift in het vyer ghesmeten. Ende hoewel hy hem voor Lenaert noch met der waerheyt begheerde te ontschuldighen ende te verantwoorden, door verscheyden mannen die hy tot hem sandt, biddende ootmoedichlick, dat hy hem doch wilde verhooren, het is hem gheweyghert, ende werdt terstont gebannen, ende moeste hem van den Broederen afscheyden ende afsonderen, soo seere, dat sy

Fol. 123. ooc den anderen // hier ende daer op verscheyden plaetsen afwesende, ende van desen Ban niet wetende, ontboden hebben, sy soudon hen voor den blinden wachten ende mijden, want hy was ghebannen.

Ende als dese afwesende Broeders de oorsaken des Bans weten

wilden, waerom sy met hem niet handelen en souden, soo werdt hen gheantwoordt: Sy souden met het oordeel der Ghemeynte tevreden zijn, sy waren veel te slecht ende te onuerstandich, al waert dat sy die oorsaken hoorden, om die te verstaen. Summa, het was de Ghemeynte, de Ghemeynte hadde hem ghebannen. Ghelijck de Papisten segghen: De Paus heeft dat ghedaen ende beuolen, daerom moetmen dat by pene des Bans, sonder eenich teghenspreken, voor recht kennen ende houden. Want so de Doopers haer Leeraers ende Ouderen willen teghenstaen, so moeten sy terstont des Bans roede oft straffe verwachten, waerteghen sy soo seere vreesen, dat sy niet en doruen kicken, ick swijge teghenspreken, maer moeten dat al (dick wils tegen haren sin ende gemoet) voor goet houden, ende swijgen, vreesende dat sy mochten haer Leeraers verstooren, ende van hen (so sy eenighe blauwe ¹⁾ oorsake vonden) ghebannen ende wt de Ghemeynte ghedreuen worden. Gelijck Lenaert op Stalkens schouderen cloppende, tot hem seyde: Stalke, een Stalke? Wiste ick niet wel dy op die Venshorne te belooopen ²⁾? schimpwoort. Ende ooc elders hadde hy geseyt, So wanneer hy conde wijs worden ofte vernemen, datter yemandt van hoererie ouerwonnen ware, hy soude hem bannen, al waert dat hy oock noch soo groot berou hadde, Ja al wronghe hy zijn handen, ende trocke zijn hayr wt, ende schreyde soo dickwils als hy mochte, hy en soude hem niet geloouen, hy moester wt, seyt hy. Ge//lijck hy oock wel bewesen [Fol. 123 b.] heeft, doe hy van sommighen wert ghebeden, die dit bannen niet en conden voor goet insien, noch daerin bewilligen, dat hy hen doch wilde eer hyse bande, vier daghen gheuen om te beraemen in de Gemeynthe, opdatse haren grondt ende verstant van dusdanighen Ban aen hem mochten schrijuen. Daerop heeft hy geantwoort, Gheen vier dagen, geen vier vren, iae gheen vier ooghenblicken, etc. Ende als hem hierop een vrouwe vraechde, Lenaert, waerom segt ghy ons het Broederschap op? So antwoorde hy, Omdat wy in het herte verscheyden zijn: want hy was dese (omdat sy hem tegenstonden) so hatich ende nijdich (ghelijck hy dat selue eenmael beleden heeft) dat hy vol bitter galle ouer haer ontsteken was, hoewel hy vriendelick ende broederlick van haer ghescheyden was, ende op haer niet te segghen en hadde, etc.

Siet doch lieue Leser, het moet by hen al stracks sonder eenich bedencken verdoemt ende ghebannen zijn, hoewel sy te voren soo langhe daerteghen gheleert ende ghedaen hebben. Ja Lenaert heeft eerst selue op verscheyden plaetsen, ende tegen verscheyden per-

1) Niet echt, onwezenlijk, valsch.

2) De woorden „Stalke” en „Venshorne” versta ik niet.

soonen bekend, gheleert, ende oock neerstich vermaent, dat sy hen voor sulcke nieuwe, valsche, ende onghehoorde grouwelicke echtscheydende banninghe houden ¹⁾ ende wachten soudē. Jae al waert sake seyde hy, dat ick selue hiernamaels sulcx leerde, wilt my niet ghelooouen, etc. Corts daerna nochtans werdt daer een van dengenen, tot den welcken hy dit sprac, ghebannen. Maer dit bannen ghebruycken sy gemeynlick alleen ouer hare bedwonghen Discipulen, gelijk H. Timmerman, een van haren afuallighen, dat claerlick aenwijst, in zijn Antwoortboecxken op beyde Mennons

[Fol. 123 c.]
Gedruct anno 1560. getitelt aldus: Een verclaringe hoe ende in wat manieren de Heere Iesus zijnen longeren inder afsonderinghe macht gegeven heeft ²⁾. 2. Tim. 2. 18. Gielis van Aken, een voornaemste Leeraer met Menno S. ende Dierick Philips, ende den anderen geveest, dese is schrickelic daer na gestoruen ³⁾.

ende Dierick Phi//lips Banboecxken, geschreuen Litera A. iij. Och siet, seyt hy, hoe datse dwalen, die haer eygen goetduncken, ende niet de Godlicke schrifture (die door Gods Gheest tot onser leeringhe gheschreuen is) na en volghen. Ende hy Dierick Philips, ende met hem Menno Simons, ende alle de voorneemste Ouderlinghen haerder Ghemeynte, hebben tsamen gheweest in het Landt van Mekelenborch op een heymelicke plaetse, ende aldaer de sake van Gielis van Aken ³⁾ ghehandelt, die soo grouwelick ghesondicht hadde. Doe hy zijn schult bekende, ende beteringhe zijns leuens beloefde, ghenade begheerde, doe is hem ghenade gheschiet, sy hebben hem op de bekentenisse zijnder sonden na de Schrift, zijne sonden vergeuen, ende niet gebannen, maer hem voor haren Broeder ghehouden, Anno 54. Nu doruen sy soo stoutelick, teghen haren eygen gront, leeren ende schrijuen, ende leest daer wijder.

Dese ende diergelijke handelinghen condē wy wel meer, wijder ende breeder, oock tijt ende plaetse, ende personen aenwijzen, soo het niet te verdrietich ende moeyelick en ware: maer wy hopen hiermede den eenuoudighen, niet onsen wederpartien, ende nijdinghen Kibbelaers, ghenoechghedaen te hebben, nademael men wt dit Bannen ende Echtscheyden lichtelijck verstaen can, wat de Wederdoopsche Rotterrie voor een Ghemeynte ofte Kercke is. Want men siet claerlick, hoe Menno, Dierick Philips, Lenaert, ende alle andere hare medeghesellen, wt hoochmoet ende stouticheyt des gheests, de conscientien ende herten der simpelen dwinghen, bestricken ende gheuangen houden, den lanckmoedighen Gheest der Apostelen niet volghende, welke sy ⁴⁾ niet // gheleert, noch den Ban so niet gebruyckt en hebben. Want de heyliche Apostel Petrus leert den waren Pastoren, Leeraren, ende Dienaren der Kercken anders, daer hy seyt: De Ouderlingen die onder v zijn, vermane ick, die mede een Ouderline ben ende ghetuyge des lijdens Christi,

[Fol. 123 d.]
Officie der Pastoren ende Dienaren der Ghemeynte Gods.

1) „Hoeden”, „zich wachten”.

2) Voorhanden in de Doopsgezinde bibliotheek.

3) Zie over dezen K. Vos, *Gillis van Aken*, in *De Tijdspiegel* van Aug. 1905.

4) Zoo ook in den tweeden druk. Maar er zal wel gelezen moeten worden: „so”.

weydet de cudde Gods die v beuolen is, die besorgende niet als 1. Pet. 5. 1. 2.
 wt bedwanck, maer ghewillichlick, niet om schandelick gewins 3. 4.
 wille, maer van herten. Niet als die ouer dat volc heerschappie
 voeren, maer als die der cudde een voorbeeld geworden zijt, etc.
 So seyt oock Paulus tot den Corinthen: Ick roepe God tot een 2. Cor. 1. 23.
 ghetuyge op ¹⁾ mijn siele, dat ick om v te sparen (mercket) noch ende 2. 1. 2.
 tot Corinthen niet gecomen en ben. Niet dat wy heerschappie
 voeren ouer uwe ghelooue, maer wy zijn medehulpers uwer bly-
 schap. Hier en willen Petrus ende Paulus der menschen herten
 ende conscientien also niet dwinghen, noch daerouwer geen heer-
 schappie voeren, noch en bannen die terstont niet sonder voor-
 gaende vermaninge, maer sparende ende laten hen gheerne tijdt
 ende stonde om te bekeeren, ende dat noch in groote, sware ende
 ghewichtige saken, ende grouwelicke sonden. Ghelijck hy dat
 indenseluen Brief daerna noch clarder aenwijst ende wtleyt, seg-
 ghende: Want ick vrees, dat ick als ick comen sal, eenichsins v 2. cor. 12. 20.
 niet en sal vinden soodanich als ick wil: ende dat ick van v soo- Galat. 5. 15.
 danich sal beuonden worden als ghy niet en wilt. Dat daer niet
 eenichsins en sy, twist, nijt, toorn, kjuinghe, achterclap, oorbla-
 singe, opgheblasentheden, oproeringhen, dat my mijn Godt niet
 wederom en vernedere by v, als ick come, ende sal moeten rouwe
 hebben ouer vele die te voren ghesondicht hebben, ende gheen
 berou ghehadt en hebben van de onreynicheydt ende // hoererie Fol. 124.
 ende ongemaniertheyt die sy ghedaen hebben. Siet lieue Leser,
 Paulus en weyghert niet dese groue sondaren (ghelijck Lenaert
 dede) vier daghen, ick swijghe vier ooghenblicken, om hen te be-
 keeren. Ende en heeft oock sulcke bitterheydt in het herte niet,
 maer begheertse wt oprechte liefde te sparen, die te voren ghe-
 sondicht hadden, soo sy noch boete deden. Jae wanneer hy daerna
 de derde reyse quame, dat dan noch alle saken in het ghetuyghen
 van twee ofte drye soudens beuesticht worden. Ick hebbe het v Matt. 18. 18.
 (seyt hy) voorseyt, ende voorsegghet andermael, ghelijck oft ick 19.
 teghenwoordich ware, ende schrijue nu in het afwesen den ghenen 2. Cor. 13. 12.
 die te voren gesondicht hebben, ende den anderen alle, ist dat ick
 noch eens come, soo en sal ick v niet sparen. Maer opdat wy ten
 laetsten wederom tot Bullingerum comen, so sy dit dan genoeg
 teghen de echtscheydende Bannen der Wederdooperen. Oft Godt
 gaue, dat de arme ende verleyde ende verdoolde menschen dit
 alles mochten recht insien ende verstaen, die Wederdoopsche Rot-
 terien schouwen ende mijden, ende hen tot de ware ende oprechte
 Euangelische Ghemeynte begheuen. Maer dewijle sy van hare Leer-

1) D. i.: over.

aers so verstocket zijn, ten mach by velen niet helpen. Maer het moet na Mennonis ende Dierick Philips, ende meer derghelijcker leeringhe ghebannen zijn, de man van zijn vrouwe, de vrouwe van haren man, die soo langhe iaren met hare kinderkens te samen ghewoont, ende wel geleefd hebben, ende den Houwelicken staet moet soo gheschent ende ghescheyden zijn. **)

Inlassching in Dat derde Boec, Dat vi. Capittel. Beantwoordinge sommiger puncten der Doopers.

[Fol. 135 d.] (** [De Doopers] Werden ooc van malcanderen verbannen ende verworpen, etc. Dat ditselue nu so ooc onder die Nederlantsche Wederdooperen gheschiet, dat is hier voren in desen boec aenge-

Gal. 5. 26. wesen, ooc wt hare eygene schriften ende daden eensdeels. Ende willen hier sulcx in het corte (allen Christenen tot waerschouwinghe deser Secten, ende tot onderwijsinghe ende vermaninge dergenen die verdoelt ende verleyt zijn) claerlick verhalen ende bewijzen. Hoe dat de eene Wederdoopsche Secte, (Bullingerus noemtse Rotterryen) van dese, die andere van een ander meyninghe ende opinie is gheheel verscheyden. Hoe dat sy malcanderen bannen ende verdoemen, daer sy nochtans daerentusschen, om de Euangelische Kercken, met haren waren Dienst ende Leeringhe, met de ghetrouwe dienaers derseluer, soo vele als in hen is, te verstooten,

*VVaer in de
VVederdoo-
pers een-
drachtich
zijn.*

Fol. 136. te laste//ren, ende die Ouerheyte te schelden, seer wel ouereencomen, ende daerin (ghelijck de Pharizeen, Saduceen, ende Esseen deden tegen Christum) malcanderen voorderen ende behulpich zijn. Soodat sy met dese hare twistighe ende partijdighe oneenicheyt, met dewelcke sy malcanderen bannen, ende voor Secten oft Ketteren schelden: in vijf sonderlinghe verscheyden Secten, wt eene eerst ghesproten, ghedeylt zijn, daer een yeghelijk de zijne voor de rechte Apostolische Leeringhe opwerpen ende voorgheuen wil. Welcke wy hier met namen stellen sullen.

*De VVeder-
dooers zijn
nu voorneme-
lick in vijf
verscheyden
Secten ge-
deylt.*

1 De Oude Gemeynthe oft Mennons volck, de harde Banners.

2 De nieuwe Gemeynthe of Jor. H. ¹⁾ ende Hend. de Naeldemans volc, de Oostersche ende Ouerlantsche Gemeynthe ghenaeemt, ende van sommighe, de saechte Banners.

3 Adam Pastors Ghemeynte ende volck, de nieuwe Arrianen.

4 De Waterlantsche Gemeynthe oft broeders, ooc de Franickers genoemt.

1) D.i.: Heyns. De gemeente van Heyns en Naeldeman gaat meestal door voor dezelfde als die der Franekers; deze weer stemde bijna geheel samen met de Waterlanders, die hier drie regels verder als „ooc de Franickers genoemt” worden aangeduid. Van deze Waterlanders zal Nicolai, de norder predikant, wel weinig op de hoogte zijn geweest, al waren er eenige te Emden.

5 De Merlanders ¹⁾, om Aken ende daer ontrent, oock de Apostolische Doopers ghenoeft.

6 Wt welcken ten sesten de grouwelicke Verleyders ende Laste-raers David Joris ende zijn volck: Ende ten seuensten Hendrick Nielaes de Geest der Liefden, de een na dander wtgesproten, ende voortghecomen zijn, ghelijck hier volghen sal.

¶ *Van de oudste VVederdoopsche oft Mennons Ghemeynte:*

TEn eersten, de oude Gemeynthe, Menno S. volck, waer wt alle de andere ghesproten zijn, is eerst in Westvrieslant ende andere Nederlanden opgestaen, ontrent den Jare onses Heeren, 1536. nadat Munster in Westphalen, ende Oldenclooster in Westvrieslant beyde vanden Wederdooperen *a* inghenomen waren, ende sy aldaer ouerwonnen, sommige geuangen, ende d'meeeste deel gedoot, sommige ooc (onder welcken M. S. zijnen // broeder liet) gehangen zijn geweest. Dit bloedt heeft M. S. daerna soo heet op therte gheuallen, dat hijt niet langer verdragen en mochte, noch in zijner zielen ruste hebben conde, dewijle hy de ghene was, die sommige Oldencloostersche ende Munstersche Dooperen te voren alle de Papistische grouwelen (dit zijn bycans M. S. eygen wtgedructe woorden) ontdeect hadde. Ende dewijle meest alle de Wederdoopers hen op M. S. beriepen, als op eenen die den Tegen-sprekeren fijn den mont stoppen conde: ontrent een Jaer daerna, als hy hem met lesen ende schrijuen in stilheyt begeuen hadde, geroepen zijnde tot een Leeraer van 7. oft 8. Broederen die tot hem quamen, heeft hy hem tot wederdoopen, ende tot sulcke Leeringe begeuen, ende heeft hem laten doopen van Obbo Philips ³⁾, Dierick Philips broeder, gelijc sy wel selue bekennen. Dese Obbo is een vande voornaemste Leeraers gheweest der Sandtdooperen ⁴⁾, die ooc Obbiten genaemt zijn, Siet Lib. 2. Capit. 11. onder denwelcken een gheweest is, die hemseluen voor den Messias wtgaf.

Lib. 2. Cap. 20. ende Cap. 11.

a An. 1535.

[Fol. 136 b.]

In zijn boec teghen Gell. Fab. Litera G. int. 4. 5. ende 6. blat 2).

Anno. 1536.

Menno S. be-roepinghe. Menno S. van Obbo Philips ghedoopt.

1) Moraviërs: zie Fol. 138 b, 196 a. Dat juist moravische Doopsgezinden om en bij Aken woonden, is niet zoo vreemd als het schijnt. Hans Schmidt of Raiffer, een zendeling van die moravische of huttersche Doopsgezinden, was in 1557 op zijne zendingsreis ook aan den Beneden-rijn gekomen, had met name te Aken gearbeid en eene gemeente gesticht en was 19 Oktober 1558 in deze stad gevangen genomen, geworgd en verbrand. Een paar andere broeders ondergingen hetzelfde lot. Zoo berichten de *Chroniken der* (huttersche) *Gemain*, door Dr. Josef Beck onder den titel *Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn* in 1883 uitgegeven, op bl. 227 tot 233. Zie ook J. Hansen in het *Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins*, VI (1885), S. 321 fgg.

2) Evenals de vorige aanhalingen ontleend aan den oudsten druk, die verloren is gegaan.

3) Zie boven aant. 3 op Fol. 76 c.

4) De dweepezieke Dooperpartij in Groningerland, te 't Zandt. Zie daarover Fol. 76 c vgg.

b 1) *Siet bouen*
Libr. 2. Cap.
10. Obbiten.
Santdoope-
ren. Hier van
ende hier te-
ghen leest
Libr. 2. Capit.
10. ende 13.
Libr. 1. Capit.
9. Lib. 4. Cap.
1.

Dit bekent M. S. selue in zijn boeck tegen Gel. Fab. b. Dit is dan den eersten oorsprong der ouder Mennoniten oft Mennons ghe-meyn-te, wiens voornaemste Hoofden ende Leeraers nu zijn, Lenaert B. ende c Dierick P. Van de aldereerste Wederdoopers, die voor M. S. geweest zijn in Sassen, ende ander Oostersche ende Nederlantsche landen, ontrent den Jare 1521. ende 22. van Thomas Muncer ende meer andere, siet bouen libr. 1. Cap. 1. ende 2. Leest ooc lib. 2. cap. 13, van Mel. H. 3) die voor een sonderlinghe Pro-phete gehouden ende vanden zijnen geacht wert, de welcke, naedat hy eerst in Oostvrieslandt met zijn valsche Leere ende wederdoo-perie vele onrusten ende moeyten aengericht hadde, is met vele van zijn aenhangen vandaer verdreuen gheweest, ende heeft hem hey-melick tot Straesburch begheuen, daer hy gheuangen werdt. //

c Dierick P.
 lips is buyt
 Embden op
 het Valder
 ghestoruen.
 An. 1568 2)
 Thomas Mu-
 cer. Melchior
 Hoffman.

[Fol. 136 c.]

¶ Volghen de *Opinien ofte principale Artijckelen deser VVederdoo-peren.*

De vernaem-
ste twist ar-
tijckelen der
VVederdoo-
peren.

Kinderdoo-p.

Menschwer-
dinghe.

Marcion een
Ketter, daer-
van de mar-
cioniten ghe-
noemt zijn.

Eetsweeren.

Ouerheydt.

Ghehoor der
Euangeli-
scher Predi-
canten.

DE Artijckelen van haer valsche Leeringhe, waerop sy haer Rot-terijen gebouwet, ende hen van die ware ende Apostolische Kercke afghescheurt ende afgesondert hebben, zijn onder velen anderen bouen Libr. 1. Cap. 8. aangewesen, voornemelick dese:

1 Ten eersten, De Kinderdoo-p, welcken sy als eenen Antichristischen grouwel lasteren, schelden, ende verwerpen.

2 Ten anderen. De H. Menschwerdinge onses Heeren Jesu Christi, waeraf sy leeren (gelijc die oude Ketter Marcion ende zijns ghelijcke) dat Christus Jesus zijn vleesch ende bloet niet van oft wt Maria, maer ergens anders (selue niet wetende waervan) aengenomen heeft. Verloochenende alsoo de Menschelijcke nature onses Heeren Christi Jesu.

3 Ten derden. Dat Eedtsweeren, waervan sy leeren, dat een Christen gheen Eedt voor de Ouericheydt doen en mach, noch geensins sweeren.

4 Ten vierden. Van het Ampt der Ouerheydt, als dat een Christen geen Ouerheyt's Ampt bedienen noch in gheen Ouerheydt zijn en mach.

5 Ten vijfste. Het gehoor der Euangelischer Predicanten. Waervan sy leeren op de straffe des Bans, dat niemant van haren Aenhangen oft Discipulen, eenen vromen Euangelischen Predicant,

1) Deze „b” is door mij ingevoegd.

2) Onjuist is het dus, dat zijn sterfjaar, zóó de *Doopsgezinde Bijdragen* 1893, bl. 75, aantekening 5, 1570 zou zijn. Nicolai is in dezen volkomen geloofwaardig: hij woonde te Norden, zijn boek werd reeds in 1569 gedrukt te Emden. Het Faldern grenst onmiddellijk aan de laatste stad.

3) Melchior Hoffman.

Leeraer oft Pastoor eens hooren mach, maer moet dieselue schouwen ende mijden, by verlies (ghelijck sy meynen) der eewigher salicheyt.

6 Ten sesten. De Excommunicatie, dat is, de wtsluytinge, of *Echtscheydende Ban*, daarmede sy de gehouwede personen, Man, Wijf, ende kinderen, seer Godlooselijck van malcanderen scheyden, bannen ende verdoemen, het welcke sy Eichtmijdinghe noemen. etc. //

Siet, dit zijn hare voorneemste Fundamentale oft gront Artijckelen, daer sy alle haer Rotterryen op stichten ende bouwen. Ende wie deselue na haer Leeringe bekent ende aenneemt, dien houden sy voor een sonderlinge Christen: ende ter contrarie, so daer yemant alleen aen een van desen Artijckelen twijfelt, denseluen bannen ende verdoemen sy terstondt, sonder voorgaende vermaninge. Antwoort ende wederlegginge van alle dese valsche Artijckelen, salmen een yegelic op zijn plaetse vinden. Dit zy dan in het corte van d'eerste Wederdoopsche Secte (ghenaemt de Oude oft Mennons Gemeynthe) Oorspronck ghenoech. [Fol. 136 d.]

¶ *Volget vande tweede VVederdoopsche Secte.*

ALs sy nu eenen tijt lanck in die voorgenoemde stucken van alle rechte Euangelische Kercken afgesondert, seer wel eens waren, ende insonderheyt, dat Artijckel der heylicher Menschwerdinge Christi, seer hardt (ghelijck oock noch) leerden ende dreuen, te weten: Dat Christus Jesus niet en is een ware Mensche, van de reyne Maghet Maria, maer dat hy nu van hier, nu van daer ghecomen is, somtijts wt den heyiligen Geest, somtijts wt den Hemel, dan wederom wt dat eewighe woort: so en heeft het de Satan daer niet by laten bliuen, maer hy heeft voort de oude ketterryen Ebioms, Cerinthe, ende Arrij (om de menschen van haren Salichmaker Christo Jesu geheel te verleyden) wederom opghewect ende op de bane ghebracht, die de wesentlicke Godtheydt Christi Jesu verloochen.

Siet bouen Libr. 2. Cap. 12. ende 13.

Adam Pastors Secte, de nieuwe Arrianen, wanneer sy op ghestaen ende voortghecomen zijn.

Want ontrent den Jare onses Heeren, 1546. begonnen sommige van dese oude Doopers oft Mennoniten, (nadien sy nu de ware menschelicke Natuere Christi verloochenden) ooc de Godtheyt Christi, oft Godlicke natuere te bestrijden, ende ten laetsten met den ouden Ketter Arrio deselue // te versaken. Want een van hen medeleeraers, ghenoecht Rodolphus Martens wt Westphalen, geboren te Dorpen, (die hemseluen daerna Adam Pastor ghenoecht heeft.) Dese, als hy Joannes 17. Cap. gheschreuen vant, dat de Heere Christus tot zijnen Vader seyde: Dit is het eewige leuen, dat sy v bekennen den eenighen warachtighen Godt. Item: De Vader is meerder dan ick, etc. begonde hy te leeren, soo sy niet

Fol. 137.

Adam Pastor, eerst Rodolphus genoemt wt V Vestphalen gheboren.

en geloofden, dat God de Vader alleen warachtich Godt was, ende dat Christus Jesus (teghen de clare Schriftuere) in het wesen gheen warachtich God en was met den Vader, etc. ende also de eewighe, warachtighe, ende wesentlicke Godheyt Christi niet en verloo- chende, dat sy dan van het eewighe leuen soudē berooft worden.

*Secten krijgen
altijds wel
vele aenhan-
ghers.*

Daerteghen streden ende disputeerden de andere Wederdoopsche Leeraers, Menno S. Dieric Ph. ende andere seer vyerichlick. Ende als Adam P. met zijne aenhangers (want gheen so boose Secte, oft sy heeft altijt hare nauolgers) niet af en stonden, maer herdt- neckichlick daerby bleuen, ende voortginghen, soo beriepen ende bestemden sy ten laetsten een heymelicke Disputatie binnen Gog, een Stadt in het lofflicke Hertochdom van Cleue te houden, daer Dierick Philips tegen Adam Pastor disputeren, ende de Godheyt Christi bewijzen soude. Als sy nu aldaer heymelick ghecome- waren, so hebben sy beyde, in de teghenwoordicheydt van hare Aenhanghers oft Discipulen, seer herdt, wijt ende breet daer van getwist ende ghedisputeert, maer niet veraccordeert, sodat Adam by syne valsche leere blijuende, ende grooten aenhanck vercrij- ghende, daerna met alle zijne Discipulen van de oude Doopers [Fol. 137 b.] afgeweken is, ende oock afgesneden, ende van hen voor // een Ketter gebannen ende verdoemt werd.

*Adam Pas-
tors Artic-
ulen ofte opi-
nien.*

Adam sulcken Ban niet achtende, maer in zijn valsch voornemen ende opinie voortgaende, heeft hemseluen terstont voor een gesonde ende ware Leeraer opgeworpen, als een die doe eerst de waerheyt geuonden hadde, te weten, datmen Godt den Vader alleen voor den eewighen ende eenigen God soude bekennen, ende Christi Godtheyt verloochenē. Deser Secte Articulen oft opinien, zijn byna deselue, die wy bouen met den Mennoniten aenghewesen heb- ben, wtgenomen het Artikel der Godtheyt Christi Jesu, ende dat sommige wat vrijer zijn dan de Doopers, om in den noot haren Eedt voor de Ouerheydt te doen, hoewel de meeste deel daertoe onwillich is, ende behouden ¹⁾ oock, dat sy so haest malcanderen niet en bannen, sonder voorgaende vermaninghe, ghelijck de oude Mennoniten doen. Dit is dan den oorsprong der nieuwer Arrianen, oft Adampastorianen, dat is, der tweeder Wederdoopscher Secte. Antwoorde ende wederlegghinghe hiervan, leest bouen Lib. 2. Cap. 12. ende 13. etc.

¶ *Van de derde VVederdoopsche Secte ²⁾.*

*De derde We-
derdoopsche*

DE derde Wederdoopsche seete, wort genoemt de Nieuwe Ghe- meynthe, Jor. H. ende Heyndrick Naeldemans volck, ende van

1) „Houden ook er aan vast“.

2) De Franekers; niet de Waterlanders.

de Oude, den Drec- oft Mestwagen, om dat dese Nieuwe Ghemeynte alle de gebande ende afuallige wederom ontfangt ende opneemt: Oostwaert wortse gheuoemt, de Ouerlantsche ende Duytsche Ghemeynte. Dewelcke wt de voorgheuoemde Mennoniten opghestaen zijn, ende afghescheurt zijn ontrent den Jare 1555. om het scheyden des Houwelicks wille, ende omdat sy in allen het voornemen der ouder Leeraers, als Lenaerts ende zijner gesellen, // terstont sonder eenich bedencken, ick swijghe teghenspreken, en ¹⁾ wilden consenteren noch bewillighen. [Fol. 137 c.]

Want ontrent den voornoemden Jare 1555. als sy haren Ban na het eerste ende oude gebruyck ofte leeringe, met voorgaende vermaninge te onderhouden geleert hadden, ende ghedreuen dat den man van zijn gebande huysurouwe, noch de vrouwe vanden gebanden man niet en souden scheyden: So heeft ten laetsten Lenaert B. met zijn ghesellen (het welcke hem oock lange inden crop ghelegen hadde. Want de dwalende Geesten, opdat sy bouen andere geacht moghen zijn, zijn altijd tot wat sonderlinx genegen, ende brengen veel quaets voort) onder anderen totten Corinthen lesende dat de Apostel Paulus seyt: Ic heb v geschreuen, dat ghy v niet en vermengt oft te doen hebt mettengenen die een broeder genoemt wort, ende een hoereerder is etc., dat ghy met sulcke oock niet eten en sult: heeft daerwt begonnen te leeren, dat een ongebande vrouwe haren ghebanden man behoorde te mijden ende te schouwen, dat sy hem geenens dienst noch onderdanicheyt schuldich en was, maer behoorde haren man als een leelick peckvat te schouwen ende te mijden, ia om reyn ende onbesmet te bliuen daervan ²⁾ ten huysse wt te strijcken. In desen handel Lenaert B. D. Ph. ende Menno S. langhe twistende ende disputerende, hebben sy Lenaert ende Dierick met zijn gesellen, ten laetsten sulcke ongehoorde banninghe ooc sonder voorgaende vermaninge begonnen op te rechten ende so listich te drijuen, dat sy oock Menno S. (die te voren vele daertegen gheschreuen, ende met hen gheleert hadde) met dreyginge desseluen Bans daertoe gedwongen hebben, so dat ooc Menno S. ten eynde, verghetende alle zijn voorgaende schriften ende leeringhe, begonde met hen ouer//een te stemmen, ende ter contrarie met zijn medegesellen, Dierick Ph. ende Lenaert, te leeren, ende met gedructe Boecken datselue te openbaren. Ende soo voort, wie daerin niet en consenteerde, die hebben sy terstont hare Broederschap opgeseyt, ende Jor. H. ende H. den Naeldeman met vele andere, die hierin niet en bewillichden, wtghesloten ende ghebannen. [Fol. 137 d.]

Secte, wanneer sy opgestaen is.

Siet bouen Cap. 1. deses 3. Boecks.

1. Cor. 5. 11. Iere. 16. 8. Dan. 1. 8.

Satan is al tijts een benijder ende verscheurder des houwelicken staets.

Ior. H. ghebannen.

1) Lees: „niet en”.

2) In het origineel: „... daer van, ende ten huysse ...”.

Dese met haren aenhangers gebannen zijnde wt de oude Gemeynthe, so hebben ten laetsten die andere die oock gebannen waren ¹⁾ (meer tot valsche dan tot de Euangelische Kerecke ende leere gheneghen zijnde) Jor. H. ende den Naeldeman seer gebieden, dat sy hen doch ouer de verstroyde ende gebannen broederen wilden erbarmen, ende die wederom versamelen ende leeren. Dese met medelijden beweecht zijnde, hebben wederom een nieuwe, te weten, de derde Wederdoopsche Secte, oock met wederdoopen begonnen te stichten ende op te rechten, ende alwat van den ouden afgevallen oft gebannen was, aen te nemen ende te ontfangen.

*Articulen der
nieuwer VVe-
derdoopscher
Secte.*

Dese comen seer na ouereen met de Articulen der ouder Doopscher Gemeynthe, wtghenomen dat Artikel vanden Ban, welke sy sonder voorgaende vermaninghe niet en ghebruycken: sy en zijn oock so wreedt noch so bitter niet, maer sy houden hen beleefder ende vriendelicker, ende en houden hare Kerecke oock niet voor de minste, maer voor de rechte ende beste, alle andere Ghemeynthen verworpende. Dit sy nu in het corte van de derde Wederdoopsche Secte gheseyt.

*De vierde
VWederdoop-
sche Secte.*

Fol. 138.

*VVaterlan-
ders de 4.
VWederdoop-
sche Secte.
Articulen van
de VVater-
landers.*

Matt. 5. 32.
ende 19. 9.
Mar. 10. 11.
Luc. 16. 18.
1. Cor. 7. 2.

Volghet de vierde.

Daerna als sy nu met sulcke oneenicheydt, twist, ende partie, den eenen teghen den anderen opstaende, van malcanderen gebannen ²⁾ ende ghescheyden zijn, soo isser wt dese // beyde, noch de vierde Doopsche Secte opghestaen, ontrent den Jare onses Heeren Jesu Christi 1555. genoemt de Waterlanders, die terstont sonderlinghe Leeraers opgeworpen hebben, ende sonderlinghe leeringhe voortghebracht, ghelijck hierna volcht.

1. Ten eersten: Dat noch de ghebande noch de ongebande, dat is, noch de onschuldige, noch de beschuldige ³⁾, niet en mochte wederom een ander trouwen, al waert sake dat ooc een van beyden in openbaer ouerspel beuonden ware. Teghen de clare ende naeckte leeringhe des Heeren Jesu Christi, Matth. 5. ende 19. Item Pauli, 1. Corinth. 7. Cap. Ende omdat dit de andere, te weten, de Oude ende Nieuwe so niet en hielden, maer lieten den onschuldi-

¹⁾ Dit zijn zij, die ôf toen reeds ôf spoedig daarna Waterlanders heetten. Deze hebben zich volgens Nicolai bij de Franekers aangesloten. Zie over de vraag, of de afscheiding der Waterlanders van de gemeente, die tot dusver (in 1555) nog één was, al dan niet onder het uitspreken van den ban heeft plaats gevonden, aant. 3 op bl. 85 van de *Successio Anabaptistica* en aant. 1 op bl. 116 van Alenson's *Tegen-Bericht*. In de eerstvermelde aantekening is de voorstelling ter sprake gebracht, die De Hoop Scheffer, *Doopsg. Bijdr.*, 1894, bl. 36 aant. 1, zich van den loop der zaken maakte: eene voorstelling, strijdig met die van Nicolai.

²⁾ Zie de vorige aant.

³⁾ Zoo ook in den tweeden druk. Moet men „beschuldigde” lezen? Of is het eene drukfout voor „schuldige”?

ghen wederom trouwen, soo zijn sy van malcanderen afgescheyden, ende hebben malcanderen als Secten ende Ketters daerom ghescholden ende ghebannen.

2. Ten anderen: Van de Menschwerdinghe Christi comen sy met den anderen ouereen, doch leeren sy wat plomper ende grouer, met de oude Ketters, Marcion, Manicheus, ende andere, dat Christus Jesus zijn menschelicke natuere niet van, oft wt Maria, maer wt den Hemel, Jae dat hy vanden beghinne zijn vleesch ghehadt heeft: ende doe den tijt veruult was, dat hy in Mariam nederghedaelt is, ende door haer ghegaen is, ghelijck de Sonne door het glas, etc. Ende dat Christus also alleen een Godlicke nature, maer niet de menschelicke natuere van Maria en heeft, dat is, dat hy wel de ghedaente der menscheyt hadde, maer dat hy van naturen int wesen gheen mensch en was, etc.

Marcion, Manicheus, Ketters. Siet libr. 2. cap. 11. ende de 12. Item cap. 13.

3. Ten derden: Dat een Christen gheen sweert noch gheweert op den wech draghen en mach. //

4. Ten vierden: Dat een Christen niemant voor het wereltlick [Fol. 138 b.] recht roepen oft daghen mach, oock om goede schult, hy zij dan van haren ghelooue oft niet.

5. Ten vijfsten: Dat Christus voor Adams sonde, dat is, de Erfsonde alleen gestoruen is ende verresen, niet voor de sonden, die wy noch daghelicks door swackheydt doen, etc.

Lib. 1. cap. 3. Lib. 2. ca. 13.

6. Ten sesten: Brenghen sy noch sonderlinghe droomen voort, Te weten, dat Christus na den tijdt zijnder verrijzenisse, met den zijnen op der Aerden regeert, totdat hy het Rijke zijnen Vader ouerleueren sal. Het welcke sy soo verdraeyen, dat sy selue niet en weten wat sy willen, noch henseluen niet en verstaen. Voort van den Kinderdoop, van het ghehoor der Predicanten, van het Nachtmael, etc. sijn sy met den anderen eens. Hier van, ende tegen yghelick Artikel, siet elk op zijn plaetse.

Volghet de vijfste VVederdoopsche Secte.

De vijfste Wederdoopsche Secte wort ghenoeemt, de Nederlantsche Ghemeynte, in Meerlant ¹⁾ ontrent Aken, de ghemeynschap der goederen ghebruyckende, waerom sy oock de Apostolische Doopbroeders van anderen ghenoeemt werden. Dese drijuen dat Artikel van de Ghemeynschap der goederen sooseere, met verwerpinghe aller goederen, dat oock sommige het vyer daerouer gheleden hebben, ende ghedoodt zijn, maer zijn nochtans van de Oude ende Nieuwe, in hare Martelaers oft Offerboeck ²⁾ versweghen ende wtghelaten, ende en hebbense niet voor hare Broeders bekend, hoe-

Nederlanders de 5. VVederdoopsche Secte.

1) Zie boven Fol. 136 a, aant. 2.

2) Bedoeld is: *Het Offer des Heeren* dat ook Fol. 115 c wordt genoemd.

wel sy in alle andere Wederdoopsche Articulen met hen wel ouereen comen, etc. Hiervan siet bouen in het eerste Boeck, int [Fol. 138 c.] derde ende neghende Capittel. // Dit sy dan hier in het corte van den oorspronck der Wederdooperen genoech gheseyt. Van David Joris ende H. N. den Geest der Liefden, siet bouen Libr. 2. Cap. 5. ende 11. Item Cap. 14. ende 15. etc. Volcht nu voortaan in Bul-
lingero dat 7. Cap. tegen de Wederdoopers. **)

[Fol. 150 b.] (* * Leest oock bouen in het 2. Boeck Capittel 13. hier af wijder, (* * hoe openbaer dat Menno Simons, met alle zijne medegesellen ende Menno S. ende zijner mede gesellen leeringe van de menschwerdinghe.

Ioan. 1. 14. tuere valschelick verstaen, ende de spreucke Johannis (het woort

[Fol. 150 c.] is vleesch geworden) ver//keerdelijck voor veranderen leeren ende wtlegghen. Daer hy Menno segt: wort, heet worden, als het water is wijn geworden, ende het ist geworden, etc. Also oock claerlijc in zijn belijdinghe teghen Johannem a Lasco van de menschweerdighe Christi onses Heeren Litera B. 6. gedruet Anno 1544. Daerin bekent hy, drijft, ende leert, oueral, dat het eewighe

Ioan. 17. 3. woordt Gods in vleesch verandert is, ende seyt onder andere vele woorden aldus wt Joannis 17. Ca. Litera. c. 7: Is hy dan 'in zijn

Goddelijcke gestalte onueranderlijc (merct dat hy segt onueranderlijck) ghebleuen, ende heeft hy geleden in het ghene dat hy van der aerden (dat is van Maria) heeft aenghenomen, so ghy segghet, wat heeft hy dan verloren, dat hy begeert weder te ontfangen van zijnen Vader? Hier, ende op andere plaetsen in het tweede boeck, te weten, Cap. 13. sietmen claerlijc, dat hy wil, dat het eewighe woordt in vleesch, gelijk het water in wijn, verandert sy, ende also in zijne eerste eewige Goddelijcke gestalte, Substantie, ofte wesen niet en is ghebleuen, maer dat selue verlatende, is in een andere, te weten, menschelijcke substantie oft gestalte verandert, ende so een mensche geworden, lijdelic ende steruelic, ende heeft zijn eerste wesen verloren. So dat den oorspronck des vleeschs Jesu Christi niet en sy wt of vande substantie der Maget Maria (twelek hy naemt vander aerden) maer wt of van dat eewighe onueranderlijck Goddelijc woort. Dese selue seyt in datselue boeck (Litera. b. 1. 2. ende 6. Item Litera c. een, dry, ende vijf) wel achtmael wt-druckelijck teghen dese voorgenoemde reden, dat het vleesch Jesu Christi wt of vanden heyligen Geest sy, met dusdanighe woorden:

[Fol. 150 d.] het woordt is in haer (merckt in haer, dat is, in // Maria, ende

Het vleesch Christi Iesu is wt of van het woort seyt Menno (ende nu alle zijne nauolgers) ende niet wt of van Maria.

niet wt of van haer, Litera. B. 8. ende C. 5.) vleesch geworden. Het is ontfanghen ende hier ghecomen vanden heylichen Geest, ende naer ditselue vleesch of met ditselue vleesch dat ontfanghen ende herghecomen is vanden heylichen Geest, is hy gheboren (geboren drijft hy alleen voor doorgedaen, ende niet van haer vleesch of Substantie des vleeschs, dan alleene voetsel ende onderhoudinghe aengenomen ¹⁾, ghelijck oock die oude Ketter Marcion leerde, niet aenghenomen, maer doorghedaen of gheboren) wt Maria die suyver Maget, die daer was vanden geslachte ende zade Davids. Hier sietmen der Wederdooperen groote onghestadicheyt, alsdan is het woort in vleesch verandert, alsdan is het vleesch Christi wt dat ewighe woordt. Alnu soo is het Wederomme wt den Heylighen Gheest.

Soo coemt oock nu Dierick Philips Mennons medegheselle, met Lenaert ende meer andere haers ghelijcke, om dese woorden Johannis (twoordt is vleesch gheworden) valschelijck te verdraeyen, ende van haer recht verstant te buygen, niet voor aennemen, maer voor worden (als bouen het water is wijn gheworden) verstaende. Want hy seyt in zijn bekentenisse vande Menschweedinge Christi, Litera. B. 8. dat het vleesch Christi (wt dat seste Cap. Johannis) den Geest ende dat woort Gods is. Dit zijn zijne woorden: Nade-mael dan dat het vleesch Christi oock leuendich maeckt ende een spijs der Sielen is, daeromme soo moet oock dat vleesch Christi die Gheest ende dat woort Gods zijn. Ende A. 8. seydt hy, dat Christus niet vander aerden (dats van Maria) maer vanden Hemel des menschen Sone // geboren is, daer hy de figure Melchisedechs seer verkeerdelic inuoert met dese woorden: Maer Melchisedechs geslachte is vanden Geest verswegen, opdat hy rechtelick met den Sone Gods vergheleken worde, die op aerden ghelijck als een mensche ghewandelt, ghedient, ende hemseluen gheoffert heeft, nochtans niet vander aerden, maer vanden Hemel des menschen Sone geboren is, etc. Voort wederomme, daernaer seyt hy, dat hy na den vleesche wt het geslachte Juda wt Maria (die doe ymmers inden Hemel niet en was) gheboren is, aldus: Maer een mensche ende des menschen Soon is Jesus Christus inde laetste tijd geworden, alsoo dat hy noch Vader noch Moeder, noch gheslachte onder den menschen heeft, ende doch heeft. Want Maria noemt Joseph zijn Vader, ende sy selue is zijn Moeder, wt dat gheslachte Juda is hy na den vleesche gheboren. Maer hy heeft also noch Vader, noch Moeder, noch gheslachte onder den menschen, als dat hy van eenich menschelick saet een mensche soude gheworden zijn etc. Siet doch hoe claar dat dit teghen malcanderen strijdt. Eerst

Menno S. seyt dat het vleesch Christi Iesu wt ofte van den H. Geest is.

Van Marcion siet bouen. Lib. 2. Ca. 11. ende Cap. 13. Hier bekent Menno Mari-am wt den sade Davids te zijn, twelc hy op vele andere plaetsen versaect.

Dieric Phi. Lenaert Bo. Ioan. 1. 14.

Ioan. 6. 53. Dierick P. seyt dat het vleesch Christi de Gheest ende twoort Gods is.

Fol. 151. Gen. 14. 18. Heb. 7. 1.

Christus is vanden Hemel mensche gheboren als Dierick. P. seydt.

2. Sam. 7. 12. Psal. 132. 11. Isa. 7. 14. Iere. 23. 5. Eze. 34. 23. Mich. 7. 18.

1) Lees: „aengenomen hebbende”.

is hy wt dat gheslachte Juda, daernae wederom vanden Hemel, des menschen Sone naer den vleesche geboren, dan heeft hy geslachte, dan heeft hy geen geslachte naer zijne menschelijke natuere, als van menschelicken zadel. Daer nochtans de Heylighe Paulus claerlick seydt dat hy gheworden is wt den zadel Davids, na den vleesche, Romeynen 1. A. 3. ende in het 9. Cap. stelt hy wtduckelick van zijn gheslachte, segghende: Welcke de Vaders zijn, ende wt welcken Christus is soo vele het vleesch aengaet. Hy seydt, wt welcken Vaderen Christus is, ende niet vanden Hemel, nae den vleesche. Voort daernae Litera. B. 1. 2. ende 3. seydt hy:

Rom. 1. 3.
ende 9. 5.

[Fol. 151 b.] Gelijck Christus een // steen, wijnstock genoemt wert, maer tselue 1. Cor. 10. 4. niet wesentlick, noch natuerlick is: dat oock Christus also om der Ioan. 15. 1. beloften wille, een zaet Abrahe, ende der vrouwen ghenaeemt werdt, Gen. 12. 3. maer niet wesentlick noch natuerlick of nae den vleesche en is. ende 18. 18. Sijn woorden zijn dese: In ghelijcker maten (te weten, ghelijck hy ende 22. 18. een steen etc. ghenaeemt wort) is hy oock een zaet des wijfs ende Gal. 3. 8. een zaet Abrahe ghenaeemt, niet dat hy wesentlick een natuerlick Gen. 3. 15. ende een vleeschelick zaet des wijfs ende Abrahams is, maer omdat hy Adam ende Eua, ende Abraham als een toecomende Salichmaker (die wt haer, hier is hy hemseluen wederomme teghen, gheboren soude werden) belooft was. Siet hoe claerlick dat hy hier loochent dat Christus naer den vleesche niet en sy dat warachtich zaet der vrouwen, maer alleenlic een ghenoeemt zaet, alsoo dat wy naer zijne valsche leeringhe eenen ghenoeemden Christum, ende niet eenen waren wesentlicken Christum, van een ware mensche geboren, en souden hebben, ende alsoo alleenlick naemscher ende waenscher wijse, maer niet warachtich door Christum souden sijn ¹⁾ verlost. Dat hy seydt dat Christus alleenlick sonder wesen des menschen Sone, ende het zaet der vrouwen ghenaeemt werdt, strijdt claerlick teghen de woorden Christi, daer hy aldus seydt: Ick ben

Gen. 3. 15.
*Genoemde
Christus son-
der wesen der
menschelicker
substantie
Marie.*

(niet ick werde genaemt sonder wesen, maer ick ben) de wortel Apo. 22. 16. ende dat gheslachte Davids etc. Dit strijdt oock teghen de reyne Isa. 11. 10. leeringhe des heylighen Apostels Pauli, daer hy tot den Galaten Rom. 15. 12. schrijft aldus: Ende dijn zadel, het welcke is Christus. Jae oock Apo. 5. 5. teghen zijn eyghen bekentnisse in de Disputatie ²⁾ (binnen Gog Gal. 3. 16. heymelick ghehouden) van de Godtheydt Christi teghen Adam

[Fol. 151 c.] Pastor, welcke dinghen hier te // lanck souden zijn te verhalen. Adam Pastor In welcke disputatie Adam seer herdt drijft, dat het woort (twele seydt hier dat hy daer noemt het gesproken woort) in vleesch verandert is, ende

1) Dit „souden sijn” is door mij ingevoegd.

2) Dit geschrift, indien het al ooit in druk verschenen is, is verloren. Zie in deel V van deze *Bibliotheca* bl. 322, aant. 5.

dat daeromme de menscheydt Christi Godts woordt, ende eerst Godes Sone naer zijne geboorte wt Maria genoemt sy, ende seydt ten laetsten tot Dierick Philips alsoo: Maer soo ghy alsoo de menscheydt wilt afdeelen ende scheyden, dat die niet totter Godtheydt en behoorde, oft Gods woort niet en is, soo legt ghy hiermede neder uwen eyghenen grondt van de Menschwerdinge Jesu Christi etc. Item, dat het woordt (hy meynt zijn ghesproken woordt) vleesch geworden is, daermede is het niet meerder geworden dan het was, maer veel minder, Jae vleesch oft een mensche etc, ende meer diergelicke grouwelen ende lasteringen die wy hier verhalen conden. Ter contrarie, tegen dit zijne gesproken woordt, coemt hy nu in zijn onderscheydt boeck ¹⁾ Litera C. 5. teghen Menno Simon, ende seydt, dat het niet verandert en is, in deser maniere: Godt seydt. Ick leue eewelick Deutrenomi. 32. hieromme en can gantschelick niet ²⁾ van Godt steruen, iae niet soo vele dat zijn woordt (hy meynt het ghesproken woordt) steruen mach: ende waert dat zijn woordt verandert ware in vleesch, soo ware Godts woordt gestoruen, het welcke bliuen moet inder eewicheydt, Isaias 40. Dewijle dan niet van God steruen can, soo is dat vleesch Christi dat ghestoruen is, gheensins Godes woordt gheweest etc. Dit sy nu dan ghenoech van Adam Pastors valscheydt ende ongestadicheydt in het corte hier gehandelt ende bygeuoecht, in het welcke wy hooren hoe dat hy eerst seydt, dat het woort niet verandert en is, daernaer wederomme, dat het verandert is, // ende alsoo de menscheydt wt Godes woordt smedet, soodat het woordt in vleesch verandert soude zijn.

Datselue bekent wederomme Dierick Philips (gelijck oock bouen aangewesen is) in zijn onderwijsingboecxken van de kennisse Gods Litera. A. 4. ende seydt dat het vleesch oft de menscheyt Christi wt dat woort is, aldus: In de bekentenisse onses Heeren Jesu Christi zijn oock insonderheydt drye dingen te bedencken ende wel aen te mercken, te weten, zijne warachtige Godtheydt etc. ende zijn reyne onbeulecte menscheydt (meret wel datter volcht) die wt den woorde door de werckinghe des heyligen Gheests geworden is ende niet van eenich menschen vleesch ende bloet etc. Hierwt sietmen nu clærlick, wat grouwelicke dwalingen ende lasteringen dat wt dese ende diergelijke Secten ende ongestadige geesten om de menschen te veruoeren ende te verleyden, dagelick voortcomen, omdatse de heylige Schriftuere naer haer eygen droomen ende opinien trecken ende valschelick verdraeyen. Soodat den

*de menscheydt
of het vleesch
Christi Gods
woordt is.*

Ioan. 1. 14.

Deu. 32. 40.

Esa. 40. 8.

[Fol. 151 d.]

*Dierck P. be-
kent dat de
menscheyt of
het vleesch
Christi wt het
woordt ende
niet wt Maria
sy.*

1) Het *Vnderscheit tusschen rechte vnde valsche leer*, in deel V van deze *Bibliotheca* opnieuw gedrukt.

2) Lees: „niets”.

- Syr. 40. 5. vromen Syrach te rechte wel seggen mach: Eygen Prophetien, ende droomen zijn niet, ende maken sware gedachten. Item wie niet geoeffent en is die verstaet weynich, ende de dwalende gheesten rechten veel quaets aen etc. Wat een quaet dat de Secten ende Rotterryen, gelijk als dese dwalende geesten met hare valsche leere aenrechten, is een yeghelick die verstandt heeft, wel bekend. Doch dewijle sy roepen sonder ophouden (het woordt is vleesch geworden, worden heet worden) ende hardtnekelick (om by haer opinie te blijuen) dat niet en willen naer den rechten grondt ende meyninge der heylicher Schriftuere voor *aen//nemen* verstaen, soo willen wy hiertegenin het corte het geuoelen des heyligen mans Irenei (den Jonger ende Nauolger Policarpi, die oock de heylige Apostelen gesien ende gehoord heeft, ende is een Discipel Joannis des Euangelist geweest) verhalen daermede hy sulcke valsche verdrayen der Dooperen, als een grouwelicke dwalinghe verwerpt ende nederleyt in zijn derde boeck teghen de Ketteren daer hy aldus spreeckt Capittel 32. Te segghen dat hy (te weten, Christus Jesus) niet met allen van Maria heeft aengenomen, dat is soo vele geseydt, als dat hy alleenlick *VVaens* ofte *Meynings* wijze verschenen ware, ende gelijk als een mensche, soo hy doch geen mensche en ware: ende dat hy mensche geworden ware, niet met allen vande menschen aennemende. Want soo hy de Substantie des vleeschs niet van eenen mensche (te weten, wt Maria) heeft aengenomen, so en is hy geen mensche geworden, noch oock een Sone des menschen etc. Ende voort wederom ingebracht hebbende de plaetsen tot den Galaten int 4. Capittel, geboren of gheworden van eener vrouwe, ende tot den Romeynen int 1. Capittel, die gheworden is wt den zade Dauids naer den vleesche, soo seydt hy voort: Maer zijn nederdalen in Mariam ware oock ydel ende te vergeefs. Want waeromme daelde hy neder in haer, soo hy niet met allen van haer aen en nam? Ofte soo hy niet met allen van Maria hadde aengenomen, soo en hadde hy nemmermer die aertsche spijsen connen ghenieten, door welcke dat lichaem, dat vander aerden (dats van Maria) aengenomen was, opgheuoedet wordt. Hy en soude oock niet, vastende als Moyses ende Helias veertich dagen, [Fol. 152 b.] ghehongert hebben. Hy en // soude oock niet moede ende mat geworden hebben, gelijk Johannes den Euangelist in zijn 4. Capittel van hem getuycht dat hy gheweest is, ende hem op den padt ¹⁾ gerust heeft. Oock en soude de Prophete Dauid lange te voren op hem niet geroepen hebben, te weten, Psalm. 68. Ende sy hebben op de droefenisse mijnder wonden noch meer opgeleydt.
- Ioan. 1. 14. Fol. 152. *Ireneus een Discipel Policarpi.*
- Substantie des vleeschs van Maria.
- Gal. 4. 4. Rom. 1. 3. ende 9. 5.
- Mat. 4. 10. [Fol. 152 b.]
- Ioan. 4. 6.
- Psal. 68. 27.

1) In den tweeden druk: „pat”. Op het pad, onderweg, op reis.

Hy en soude oock niet ouer Lazarum gheschreydt hebben, ghelijck Joanes in zijn 11. Capittel verhaelt. Hy en soude oock gheen bloetdropelen gesweet hebben, noch hy en soude niet gheseydt hebben, mijn siele is bedroeft totter doot. Noch daer en soude oock geen water ende bloedt wt zijn doorgesteken zijde geuloeyet ende wtgheloopen hebben. Want alle dese dinghen zijn teecken des voorgenoemde vleeschs Jesu Christi, het welcke vander aerden ghenomen is etc. Dus verre den H. man Ireneus. Wijder antwoorde ende wederlegginge tegen de voorgenoemde articulen, siet bouen Libr. 2. Capit. 12. ende 13. sonderlinghe de laetste Apologie oft verantwoordinge van den vromen Dienaer Christi Martinum Micron tegen den voorstander der Wederdooperen Menno Simons. Nu voortaan volchter in Henrico Bullinghero aldus. * *)

Ioan. 11. 53.
Luc. 19. 41.
Luc. 22. 44.
Mat. 26. 38.
Ioan. 18. 34.

Toevoegsel achter aan Dat Vierde Boeck, Dat x. Cap. Dat de Sielen der gheloouighen niet en slapen, maer terstont vanden doot opvaren ten eewigen leuen in den Hemel. [Fol. 175 b.]

(* *) [Wij] Begheeren oock hierentusschen, dat de Wederdooper die dōor hen eygen vercoren ¹⁾ neuswijsheydt ander eenuoudighe onnoosele menschen tot haerder verdraeyder ende valsche Secte verleyden ende brengen, willen ernstelick aenmercken tgene dat Sebastiaen Vranck van Woerde ²⁾, in zijne Ketters Chronijcke van allen de Wederdooperen in het generale is vertellende, hoe hy hen eygen puncten der dwalinghen meer dan in vijftich der hande manieren voor oogen stelt, daarmede aenwijsende, dat sy niet beter en zijn dan alle andere gecapte ³⁾ Monicken des Roomschen Paus, die door hen verscheyden coleuren ende fatsoen van // Monincxcappen meynen hare salicheyt te vererijghen. Alsoo zijn oock de Wederdooperen schier wel so diuersch van opinien, ende ⁴⁾ de een den anderen in zijne aenghenomen Secte te oordeelen ende te verdoemen, maer alleenlick in den Wederdoop (dwelck het hoofstuck van hen allen is: gelijck daertegen de Paus het hooft van alle diueersche Monicken is) zijn sy alle eens. Want wel ouersienende, wat hy ⁵⁾ seyt van hen leuen, regiment van gaen, staen, spreken, ende swijgen, so salmen inder waerheydt beuinden, dat sy niet alleen den Roomschen Monicken gelijcken, maer dat sy selue in allen hen gelaet ende wesen, wel dobbel Moniken mogen ge- [Fol. 195 d.]

Fol. 196.

1) „Eigendunkelijke”.

2) Seb. Franck van Wörth.

3) Van eene kap voorzien, de kap dragend.

4) Hier moet „gereed om” of iets dergelijks uitgevallen zijn.

5) Seb. Franck in zijne *Chronica*.

noemt worden, sulcx een Hypocrijsie is onder dese aerme verstoecte menschen, ofte soomense noemt, Broederen der Christelicker Ghe-meynte, als sy voorgueen. Daeromme so wie lust heeft hare selt-same fantasyen ende droomen, ooc van hen leuen, gaen, staen, spreken ende swijgen, te ondersoecken, die lese de bouenghenoomde Ketters Chronicke, Letter W. die sal daer meer gronts ende bescheets vinden, daarmede ick verhope dat degene die dat wel ouermeret ¹⁾, lichtelick hemseluen gepaeyt ende tevreden sal vinden ghestelt te zijne, ende ons in dit schrijuen goet gehoor ende gelooue geuen sal.

Want in sommige plaetsen, als Osterlitz ²⁾ ende in Merrhen, hebbense Oeconomicos, dat is, Rentmeesters, ende alle een Koe-borse ³⁾, daermen eenen yghelicken sal geuen wat hem nootsake-lick is. Maer oft het gheschiet, ende recht wtgedeylt werdt, daer vraech ick haer af. Dese doen de ander Broeders inden Ban, als die niet op den rechten wech en zijn, ende is des bannens in haer gemeynte veel, also, dat byna een ygelicke Gemeynte de [Fol. 196 b.] ander inden Ban doet, wie hem niet in alle stucken onder // en schrijft, ende is byna een sulcke vrijheyt by haer als int Pausdom. Wie in haer ghemeynte niet tot alle dingen Ja en ⁴⁾ seyt, die heeft God de ooren verstoppt, ende beghinnen aenclaechlick voor hem te bidden, wil hy niet terstont omkeeren, soo sluytense hem wt.

Daer is oock als ick vernomen hebbe, bysonder groote huy-chelye by velen ⁵⁾ die haer groote vromicheyt geerne aentrocken, wanneer haer de schalckheyt of ouden Adam verliet, ende en wil emmers niet recht daer wt vande nieuwe veranderde mensche, maer is noch altoos des ouden Adams vromicheyt ende aengenomen Monickerije, die hem by haer seer bucken moet, ende een enckel vleeschelicke vromicheyt, bysonder by velen, gelijk by ander Orden ende Secten alle.

1) Nagaan, overwegen.

2) Austerlitz in Moravië, waar de huttersche of communistische Doopsgezinden gevestigd waren.

3) Eene „borse” is eene kas, waaruit verschillende personen geld trekken; eene beurs, die bursalen, ondersteunden heeft. „Koeborse”, wat ik nergens heb kunnen vinden, zal dan zijn eene kookbeurs of keukenbeurs, waaruit aan deze een middagmaal gegeven wordt; zooals er o. a. aan de franeker hoogeschool eene was.

4) Niet „ja en amen”, maar alleen „ja”. Het „en” vóór „ja” drukt samen met „niet” de ontkenning uit.

5) Lees 'tgeen volgt aldus: ... velen, die zich („haer”) gaarne het voorkomen gaven (of: zouden geven) van groote vroomheid, wanneer hen de boosheid of oude Adam verliet, die immers („ende en wil”, n.l. de oude Adam, „emmers niet”) niet recht uit den nieuwen veranderden mensch uit wil; maar die groote vroomheid (dit in te lasschen) is nog altoos des ouden ... monnikerij, die zich bij hen zeer nederig houden („sich bucken”) moet, en (n.l. is) louter vleeschelijke vroomheid, bijzonder enz.

De ander Wederdoopers en houden niet met allen op de eerste vertelde ¹⁾ gemeynte, ende ghemeynschap achtense onnoodich, ende wat te veel, dat sy haer de volcomen Christenen noemen, met verachtinge der anderen. Dese arbeyden een yegelic voor hemseluen, helpen, vraghen, bieden malcanderen (mijns bedunckens) de hant goet Huychelsch, hoewel ²⁾ ick, die het recht meyne, hiermede niet en wil berispt hebben. Maer woude datse op haer seluen in haer Huychelerye acht hadden, ende haer eenmael voor de ooghen Godts begosten te schamen, ende andere stoutelick te oordeelen afstonden. Want sy sullen gedencken, datter gewisselick noch meer Christenen zijn, dan in haer winckelnieuwe ³⁾ Kereke, in alle hoecken der werelt.

Sommige comen mette letteren der Schrift daertoe, datse, ⁴⁾ haer *Sotheydt der Doopers.* vrouwen, kinderen, cranc ende gesont, ooc als de vrouwe een craemvrouwe is, sonder onderscheyt eten ende te eten leeren, wat haer voor de handt coemt: Allegeren daerop: den ghe//loouighen ende [Fol. 196 c.] reynen zijn alle dingen reyn, ghelijck als oft dat op den Buyck ende niet veelmeer op de conscientie ghesproken en is, daermede sy somtijts aen haer seluen, haer vrouwe ende Kinderen, schade sien moeten.

Sommighe vallen daerhenen ⁵⁾, datse niet met allen met de Heydenen ⁶⁾ en willen gemeyn hebben, niet alleen vasten, vieren, leuen, eten, drincken, etc. Dese sotten regulen, hoe slecht het cleet zijn sal, hoe een yeghelick gaen sal, hoe veel vouden de Schorte hebben sal ⁷⁾. Ende hebben ghelijck de Monicken, regulen in eten, drincken, swijgen, spreken, cleederen. Ende soo haer vrouwen somtijts beuallen, ende eens kints genesen, en sullense geen schouwen hebben aen niet met allen, gheenen voorhanck noch wijse der Heydenen maken ⁸⁾. Allegeren daerop: Ghy // en sult v niet ghelijck- [Fol. 196 d.] formich stellen deser wereltd, etc. Rom. 12. ghelijck als weynde ⁹⁾

1) De zoo even behandelde gemeente, die der Moravische Doopsgezinden, die gemeenschap van goederen in praktijk brengen. Zij „houden niet op deze”, hechten aan haar niet.

2) De bedoeling is: „... hoewel ik hem, die het recht meent, ...”.

3) Iets, dat nieuw uit den winkel komt.

4) Deze komma is door mij ingevoegd.

5) „Gaan dien kant uit”.

6) De ongeloofigen, de wereldsche menschen, die zich buiten de gemeente Gods bevinden.

7) Hoeveel vouwen of plooiën de voorschoot zal hebben.

8) Gebruiken, die in de kraamkamers van dien tijd werden in acht genomen, maar waaraan de Doopsgezinden zich onttrokken. „Voorhanck” is „gordijn”. Doelt „schouwen” op het kraambd laten kijken? Of is het een kleedingstuk? De tweede druk leest: „hebben, aen niet met allen geenē voorhanck...”. — Bij „noch wijse” moet „iets op de wijse van” of iets dergelijks zijn uitgevallen.

9) „Even alsof het geloof des uitwendigen menschen natuur, spijsvertering en rechten wendde, verkeerde, wijzigde, daarin verandering bracht”. „Weynde” is hetzelfde als „wendde”.

dat ghelooue des wterlicken mensche nature, verdouwinghe ¹⁾ ende recht. Ofte ghelijck oft Paulus ghemeynt heeft, wy souden op dat hooft gaen, met den voeten eten, met de handen spreken, ende alle wercken der natuere anders drijuen, dan de wereldt, daer hy spreekt: Ghy en sult v niet ghelijck stellen oft maken, etc. Paulus meynt dat ydel quaet wesen ende oeffeninghe der wereldt in haer saken, die wy ons niet gelijck en sullen maken.

Want wat hooch is hyder werelt,
dat is eenen grouwel voor God etc.

Besiet wijder Sebastiaen
franck. Fol. 117 ²⁾). Daer
vint ghy vele ende ge-
noech achtervol-
ghende. * *)

Inlassching in Dat vijfde boec, Dat II. Cap. Een Christen mach wel des Ouerheys Ampt bedienen.

(* *) Al wat van Bullingero hier van zijn Wederdoopers verhaelt
[Fol. 204 d.] ende // wederleyt wert, datselue leeren ende drijuen de Mennoniten oft de verscheyden Nederlantsche Wederdoopers meest alle: te weten, dat de Christenen niet en mogen in eenighe Ouerheydt zijn (hoe wel sy toelaten datter Ouerheydt zijn moet) gelijck sy wt M. S. boecken ende ander Leeraeren schriften geleert hebben. Welcke sy oock alleene (alle andere Euangelische Schriften verwerpene) bouenmaten verheffen, daer sy nochtans behoorden sonder affectien ander Leeraren Boecken ende Schriften te lesen, ende alsoo den Geest niet wt te blusschen, de Prophetien niet te verachten, maer alle dinck te proeuen, ende het goede te behouden, na de leeringe Pauli ende Johannis, daer de beproeuinge der Gheesten toegelaten wert ende beuolen, maer niet datmen een yegelic Geest terstont gelouen sal. Johannes geeft ons een seer claer teecken, waerby datmen de Verleyders ende de Antichristische Geesten kennen sal, seggende: Daeraen sult ghy den Geest Gods bekennen. Een yegelic Geest die daer bekent, dat Jesus Christus is in het vleesch gecomen, die is wt God, ende een yegelic Geest, die daer niet en bekent, dat Jesus Christus is in het vleesch ghecomen, die en is niet wt God, maer dat is den Geest des Antichrists, etc. Maer om wederom tonsen propooste te comen,

1. Thes. 5. 21.
1. Cor. 14. 30.
1. Ioan. 4. 1.

1) Die „verdouwing”, spijsvertering, slaat hierop, dat — n.l. volgens Nicolai — de Mennisten meenden uit hoofde van hun geloof zich in spijs en drank van hunne omgeving te moeten onderscheiden.

2) Wederom in zijne *Chronica*.

nademael sy van Menno Symons, ende van Dierick Philips, ende Lenaert B. ende diergelijke tegen de Ouerheydt also geleert zijn, ende seer daerop staen, soo is het wonder, dat sy de woorden ende Schriften derseluer Leeraers niet bet aenmercken, ouerdencen ende insien, ende niet alsoo terstont alle dinck na haeren eyghen sin ende goetduncken wtleggen ende verstaen, waerdoor sy dickwils (ia somtijts moetwillens) het rechte verstant missen ende voorbygaen. Want M. S. selue bekent ende leert, dat // een Christen wel mach een Ouerste zijn, oft der Ouerheydt Ampt bedienen: datselue met die Ouersten des Ouden Testaments, als Josue, Josia, Ezechia ¹⁾, Daudid ende meer andere bewijsende. Hy seyt ooc dat hen niet alleenlick de straffe der boosen, als Dieuen, Moordenaren, etc. maer ooc de saken der warer Religie ende geloofs voornemelick hen van God beuolen zijn, opdat sy de valsche Religien, Afgoderyen, Secten ende Ketterien, (sy zijn seydt hy, gedoopt of ongedoopt) wt haren Lande stooren ²⁾ ende veriagen mochten, etc. Hier wt canmen ymmers clærlick mercken ende sien, hoe sy tegen haerseluen strijden, schrijuen ende leeren, dat een Ouerheydt niet alleenlick wel mach, maer behoorde een Christen te zijn, etc. Want in zijn Boecxken genaemt Oorsake zijns schrijuens, gedruet An. 1539 ³⁾. Litera C. 8. seydt Menno aldus.

Wy soecken ende begheren, ia daertoe vermanen ende leeren wy, dat alle Ouerheydt, Keyserlicke Maiesteyt Coningen, Hertogen, Grauen, Stathouderen, Ridders, Jonckeren, Amptluyden ende Burgermeesteren, also moeten gheleert ende gedreuen werden door Gods Gheest, dat sy Christum Jesum dat rechte Hooft aller Vorsten, van gantscher herten moeten soecken, eeren, vreessen ende dienen, dat sy haer Ampt recht mogen bedienen, ende het sweert so voeren oft gebruycken, twelck hen van God gegeuen is, inde vreese Gods rechtueerdelick, in warachtige broederlicke liefde, tot Gods prijs, namelick, tot een bescherminghe der goeden, ende tot een straffinge der quaden, ghelijck Gods woort dat leert Roma. 13. 1. Pet. 2. ende ghelijck de Heylige Mannen Gods, te weten, Moyses, Josue, Daudid, Ezechias, Josias ende meer andere in hare tijden gedaen hebben. Leest ooc Deut. 17. daer sult ghy vinden, wat Godt alle Ouerheydt beuolen heeft. etce. // Hetselue schrijft hy in zijn Oude Fundamentboek, ghedruet in het Jaer 39. Littera N. 8. daer hy verhaelt, welcke de beroepinghe der Princen oft Ouerheden sy, ende seydt aldus: O ghy doorluchtighe, edele, wijze

Fol. 205.

Rom. 13. 4.

1. Pet. 2. 13.

Exo. 18. 19.

10.

Deut. 17. 15.

[Fol. 205 b.]

1) Hizkia.

2) In den tweeden druk: „stooten”.

3) *Die oorsake waerom dat ick M. S. niet af en late te leeren unde te schrijuen. Anno M.CCCCC.XXXJX.* Z. pl. Het éénig bekende exemplaar van deze oudste uitgaaf bevindt zich in de Universiteitsbibliotheek te Kiel.

Heeren, keert v tot de roepende wijsheyt Gods, ontfangt de castij-
dende onderwijsinge, want door de wijsheyt regneren de Coningen
Pro. 8. 15. 16. Prouer. 8. ende gedenet eens in uwe herte waertoe dat ghy ge-
Deut. 13. 18. roepen zijt. Ghy en zijt niet geroepen, gelooft het oft ghi wilt,
Sap. 6. 2. 10. tot pomp ende prael, niet tot giericheyt, hoererie ende ouerspel,
etc. Item: Hierom coopt waerheyt, ende en vercooptse niet, wys-
Pro. 23. 23. heyt, onderwijsinge ende verstandt. Prou. 23. ende gedenet dat ghy
Isa. 55. 1. daertoe gheroepen zijt, om de quade te straffen, namelic Dieuen
Rom. 13. 14. ende Moorders, Hoereiagers, ende Ouerspeelders, Toooueraers, Bog-
1. Petr. 3. 13. gers ¹⁾, Vrouwenschenders ende Dootslagers, Straetschenders ende
Roouers. Oock om af te stellen de blinde ende valsce Leeraers,
het zijn Papen oft Monicken, gedoopt oft ongedoopt, van wat Sec-
ten oft Namen dat sy zijn, die met haer Antichristische leeringe,
ende met haer beestich leuen, schenden ende lasteren de Maiesteyt
Gods, Christum Jesum, den Heylighen Geest, ende dat eewige,
crachtich, salichmakende woordt der ghenaden, dat suyuer ende
reyn Euangelium Jesu Christi, hetwelcke van alle de gantsche
werelt soo deerlick met onreyne voeten getreden wert. Hiertoe
zijt ghy gheroepen, gelijk het door de gantsche Schriftuere opent-
lick gheleert wert. Exo. 18. 2. Parale. 19. Roma. 13, 1. Pet. 2. Dus-
danighe Vorsten hebben gheweest Ezechias, Josias, Daud, Josaphat,
Zorobabel, ende noch meer andere, ende hebben haer Ampt bedient
naer wtwijzen van Godes woordt, ende hebben alle neersticheydt
Exo. 18. 19. daertoe ghedaen, dat sy met // vrede mochten regeren hare Lan-
20. 21. den, ende sy hebben wtgeroeyt alle valsche Propheten ende Pries-
2. par. 19. 7. teren, met de Altaren, Hoochten ende Afgoderye, ende hebben
Ro. 13. 1. 4. alleen gesocht de wet des Heeren. etc.
1. pet. 2. 13. [Fol. 205 c.]

Ditselue bekend ende leert hy ooc in sijn nieuwe Fondement-
boek Litera. K. 1. etc. ²⁾. Item in sijn oude geloofboek ³⁾ in ver-
scheiden plaetsen, daer hy schrijft van het gheloue Josie, Centu-
rionis ende meer andere littera H. etc. Item in sijn Nieuwe
Gheloofofboek ⁴⁾, littera H. 5. ende 6. ghedruckt Anno 1556. Item
int Boeck teghen Gel. F. Litera C. 1. Ghy Heeren ende Ouerhe-
den, seyt hy, sult Godes Heylighe woordt, Name ende eere van

1) Gewoonlijk : Buggers : bedrivers van tegennatuurlijke zonden. Van bougre, een fransche volksterm voor de kettersche Katharen, aan „Bulgare” naar het land van hunne herkomst ontleend.

2) Zie Fol. 22 d, aant. 3.

3) Van dezen eersten druk van *Van dat rechte Christen Gheloooue unde zijn cracht*. Menno Simons. Z. j. of pl. is slechts één exemplaar meer bekend, dat zich in de Universiteitsbibliotheek te Kiel bevindt.

4) *Van het rechte Christen gheloooue, dat des menschen harte omkeert ... An^o 1556. wederomme met groter vlite doorghesien, ende wat formlijcker ghesettet. M. S. Z. pl.* Aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek.

herten soecken ende beminnen, sonder bloet ende oproer promoveren, handthauen ende voorstaen, soo vele als in v is. Siet lieue Heeren ende Richters, dit is dat eygentlicke Ampt, tot hetwelcke ghy geroepen zijt, etc. Dus verre hebben wy dit genomen wt Men-
 nons oft der Wederdooperen eygen Boecken, waer wt men sien can, hoe sy in het Artijckel vander Ouerheydt, teghen malcanderen, iae teghen henseluen strijden, dewijle sommige bekennen, dat een Christen een Ouerheere zijn can, ende der Oeuerheits Ampt inder Gemeynthe Jesu Christi bedienen mach, beyde in het straffen der boosen, ende in het stooren der valscher ende Keterscher leeringhe. Maer dat M. S. in zijn nieuwe Gheloof ende Fundamentboecxken (twelcke wy bouen aenghewesen hebben ¹⁾) daertusschen stelt, ende wtneemt sonder bloet, niet door Sweert ende Tyrannij, sonder oproer, maer alleenlick door leeren ende vermanen, ende door andere bequame middelen der liefden, tot dat sy wederom den Heere mochten gewonnen werden, daermede te kennen gheuende, dat een Christelicke Ouerheydt niet en soude moghen de // quaetdoenders oft misdadighe met der doot straffen, [Fol. 205 d.] dat is valsch, ende strijdt opentlick teghen de Leere der Patriascher, Prophetischer, ende Apostolischer Kercke, gelijk Martinus Micron in het aenhangsel zijns Disputatieboecks ²⁾ seer cort ende suyuerlick anwijst. Ditselue heeft oock Bullingerus hier in desen Boeck met Gods woort ouerwonnen, Cap. 4. 5. 6. 7. 8. ende Menno selue bekend dit tegen alle zijne andere schriften, in zijnen Brief, aen zijn heymelicke Broeders te Franicker, Anno 1555. gheschreuen ende gesonden ³⁾. Want daer zijn (seydt hy) sommige sonden, die oock der Ouerheys straffe medebrengen, ghelijck Dootslagghers, *Menno bekend* Tooueraers, Brantstichters, openbare dieuerie, ende dierghelijcke *doodstraffe.* Criminele saken. Volghet nu voortaan in H. Bullingero. * *)

Inlassching in Dat vijfste boec, Dat xi. Cap. Dat Christus den Eedt niet verboden en heeft.

(* *) Waert dat de Mennoniten // oft Nederlantsce Doopers, dit [Fol. 227 b en
 claer onderscheydt, van Bullingero hier voortgebracht ende ghe- c.]

1) Zie op de vorige bladzijde van dit deel aant. 2 en Fol. 22 d, aant. 3.

2) Bedoeld is *EEN WAERachtigh verhael der t'zamensprekinghen tusschen Menno Simons ende Martinus Mikron van der Menschwerdinghe Iesu Christi*. Anno 1556. Die „t'zamensprekinghen” heeten telkens „disputacy”. Het boekje bevat een breed aenhangsel; het eerste hoofdstuk hiervan heeft tot titel: „Van der autoriteyt end macht der Ouerheydt in t'straffen der boosen end quaaddoeneren”. 't Boekje is meermalen herdrukt. Een exemplaar van de oudste uitgaaf bevindt zich in de Doopsgezinde bibliotheek.

3) Zie boven Fol. 119 a vg.

*Menno leert
met den ouden
Marcion, dat
de Sone met
zijne leeringe
tegen den Va-
der is.*

Exo. 20. 7.
ende 22. 28.
Leui. 19. 12.
Deut. 5. 11.
ende 6. 13.
Esa. 45. 23.
ende 65. 15.
Matt. 5. 34.
Matt. 5. 17.

leert, wilden bekennen, sy en souden so onbedacht niet leeren ende schrijuen, dat Christus Jesus onse Heere int Nieuwe Testament, gantschelick zijnen Jongeren ende allen Christenen, allen Eedt verboden heeft: hoewel dat God de hemelsche Vader zijn volck Israel inde Wet geleert ende geboden hadde, dat het by des Heeren Name recht sweren soude, wanneer het den noodt heysschede. Dese laetste woorden zijn wt Mennons schriften ghenomen. Waarmede sy met Menno als zijne Mennoniten ende Dooperen, gelijc de oude Kettters, Marcion, ende Valentinianus (als Bullingerus hier voren verhaelt heeft) leeren ende drijuen, dat de Sone Jesus Christus met zijne Leeringe teghen de Leeringe zijns Vaders is. Oft dat de Vader dat Eedtsweeren als recht geboden, ende de Sone nu als onrecht verboden heeft: niet aenmerckende datse, Christus selue Mat. 5. 34. daer te voren gewaerschout heeft, sulcx van hem niet te seggen. Ghy en sult niet meynen (seyt hy) dat ic gecomen ben, om de Wet oft de Propheten te breken. Ic en ben niet gecomen om die te breken, maer om die te veruullen. Want ic segge v voorwaer: Totdat Hemel ende aerde vergaet, so en sal daer niet de minste letter, noch een tittel vander Wet vergaen, totdat het alles geschiedt sy etc. Maer laet ons der Wederdooperen eygen woorden besien, welke M. S. in zijn boecxken (ghenaemt: Een grondticke ende clare Bekentenisse vander Justification, Doop, Nachtmael, ende Eedtsweren etc. gedruet An. 1552 ¹⁾). Litera D. 4) voortbrengt ende seydt.

[Fol. 227 d.] Dauid spreeckt inden 15. Psalm also: Wie sal in des Heeren Berch gaen? ende wie sal staen aen zijn heylige stede? die ontschuldige handen heeft, ende reyn van herten is: die // geen en heeft tot looser leere, ende en sweert niet valscheleic, die sal den segen vanden Heere ontfangen, ende gerechticheyt vanden Godt zijns heyls. Van het sweren (seyt M. S.) spreekt Dauid hier Ghesettelicker ²⁾ wijze, waervoren men nu int Nieuwe Testament behoort Ja ende Neen te gebruycken. Dese woorden Davids zijn vol Geests ende wijsheyts, nochtans by de werelt en zijne niet geacht. Want men vindt (God betert) alom schuldige handen, on-

1) Van deze uitgaaf is geen exemplaar meer bekend. Het geschrift werd gelukkig opgenomen in het *Sommarie*, tweede deel, 1601; bl. 353—401. Aan het slot daarvan staat: „By my M. S. Anno 1552. Godt tot prijse, ende alle Mensche tot dienste”. Vergelijkt men echter de breede aanhaling uit de oudste uitgaaf, die hier bij Nicolai volgt, met bl. 391 vgg. uit het *Sommarie*, die hetzelfde gedeelte van het boekje bevatten, dan blijkt, dat de uitgever van 1601 niet letter voor letter eenvoudig heeft nagedrukt, maar zich kleine veranderingen heeft veroorloofd of zulke van elders, misschien van eene tweede, tegenwoordig ook niet meer voorhanden uitgaaf heeft overgenomen. Misschien ook drukte Nicolai niet nauwkeurig af.

2) Naar de wijze of in den geest van de Wet.

reyne herten, valsche leere, ontrouwe, ende weynighe waerheyt: Ja het is soo verre byder menschen kinderen gecomen, dat dat edel Ja ende Neen, vanden Heere selue beuolen, voor gheen waerheyt langer strecken en mach, maer, wat voor de Ouerheyt gehandelt werdt, dat moet met een Eedtuerbindinge geschieden, hoewel des Heeren mont Mat. 5. met so vele clare woorden, dat selue allen Christenen verboden heeft etc. ende op Ja ende Neen alleenlick gewesen heeft. Dus verre Menno Simons.

Nu hier en seyt Daudid niet, dat die recht, maer die valscelick sweert, op des Heeren Berch niet gaen en sal. Ende dewijle Daudid daer van het rijke Christi oft der Kercken propheteert, ouer de gantsche werelddt verbreydt, ende daerby sekere mercteecken en aenwijst, te weten, datse hebben sal de gesonde ende reyne leere, een herte door den gelooue gereynicht, ende een ontschuldich leuen, waeronder hy ooc stelt wtdruckelijck, *Niet valschelick te sweeren*, soo ist ymmers valsch dat M. S. met den zijnen hier seyt, dat Daudid daer gesettelicker oft wetscher wijse alleenlic spreect, maer dat Christus Jesus nu in zijn Rijke recht sweren verboden heeft, alsoft de Heere also tegen de leeringe zijns H. Gheests door Daudid 1. Pet. 1. 10. ende den Propheten gesproken, nu leerde. Maer hoe grouwelick 2. Het. 1. 29. ¹⁾ dat sulcx is om te seggen, can een yegelic Christen // hier wel Fol. 228. bedencken. So volchter dan, dat Christus Mat. 5. dat valsch ende Mat. 5. 34. gemeyn lichtueerdich sweren, ende niet dat recht Eedtsweren verboden ende verworpen heeft. Ende dat Men. tegen de leeringe ende prophetie Daudids in het Rijke Christi, een valsche ende boose Leere leert, ende de heylsame ware leeringe van het Eedtsweren ende niet valschelick te sweren, verualscht, ende daarmede zijn eygen onderscheyt der tijden om te sweren aangewesen, metten 15. Psalm verwerpt. Twelcke aldus luydet.

Ten eersten, seyt hy, moet de Leser aenmercken, dat het Eedtsweren niet altijt eenderley gestalte by des Heeren volck ghehadt heeft. Want voor de Wet hebben de H. Vaderen een gebruyck ghehad, datse de handen onder de heupe leyden etc. Gene. 24. 47. ende 42. dat was het ghebruyck des Eedts voor de wet. *Eedtsweren voor de wet recht.*

Ten tweeden, moet de Leser aenmercken, dat Israel inde Wet geboden was, dat se by des Heeren Name soudent sweren, wanneer het noodt ware, ende haren Eedt houden, gelijk Moyses seyt: *Eedtsweeren inde V Vet recht.* Ghy en sult niet valschelick sweren by mijnen Name, ende ontheylighen den Name dijns Gods, want ic ben de Heere, Leuit. 19. Leuit. 19. 12. Ende deselue Eedt was onder den kinderen van Israel een eynde

1) Ik zie niet in, hoe dit te verbeteren, evenmin als „2. Heb.”, dat in den tweeden druk staat. Hebr. 1:29 is er niet.

Exo. 22. 11. alles gheschils ende twists. Exo. 22. Hebr. 6. Paulus seyt daer dat
Hebr. 6. 16. in het nieuwe Testament in het generale, de menschen sweren by
eenen die grooter is dan sy zijn, ende dat den Eedt het eynde is
alder tegensprekinge etc. hy en seyt niet Israel, maer de menschen
sweren. etc.

Ten derden moetmen aenmercken, dat Christus Jesus zijnen Christenen nu in het nieuwe Testament met den Eedt niet op de Wet, als op dat onuolcomene, dewelcke toeliet recht te sweren: maer vande Wet (so leert dan Christus de Sone teghen zijnen
[Fol. 228 b.] Vader) tot Ja ende neen // wijst, als tot dat volcomene, seggende aldus: Ghy hebt gehoord, dat tot den Ouden (dat is tot den Vaderen inde Wet) gheseyt is, (namelick door Moysen) ghy en sult gheenen valschen Eedt doen, maer ghy sult Gode dijn Eedt houden. (dat is, ghy sult recht sweeren, ende dijn Eedt houden) Maer ick segghe v, mijne Jongeren, dat ghy, die mijne Christenen zijt, gantschelicken niet sweeren en suldt, dat is, noch recht noch onrecht, noch by den Hemel, noch byder Aerden etc. Maer uwe
Matt. 5. 33. reden sy Ja ende Neen, wat daerbouen is, dat is, wat bouen dit Ja ende Neen is, dat is van den quaeden. Daer hebt ghy Christi eygen leere vanden Eedt der Christenen. De Eedt der Christenen is Ja ende Neen. Siet lieue Leser (seyt hy) voor dese woorden Christi moeten ¹⁾ alle menschelicke rechten (van menschen valsch gedacht, ende niet van God beuolen) ende politien vanden Eedt wijcken ende tondergaen, gelijk daer zijn Juramentum Calumnie, Juramentum de Veritate dicenda, ende hoemense noemen can, sy geschien, hoe sy gheschien, hetsy met woorden, oft met den vingeren op te steken, oft voor den borst te houden, etc. Dit zijn Menno Simons woorden.

Hier wt sietmen claerlic, gelijk hier voren geseyt is, dat hy met den ouden Ketter Martion opentlick leert, dat Christus teghen de wille ende tgebodt zijns Vaders vanden Eedt nu leert, het welcke hy wt de woorden Christi Mat. 5. die hy verdraeyt, bewijzen wil, ende dat also Christus de wet zijns Vaders ontbonden heeft. Maer hoe valsch dat dit sy, can wt zijn eygen woorden hier voren in ²⁾ Psal. 15. verhaelt, bewesen worden. Hierbeneuen soudent de Dooopers ooc bedencken, tgene dat Paulus int Nieuwe Testament seyd, dat den Meyneedigen de Wet gegeuen is, ende niet den recht-sweerenden. etc. //
[Fol. 228 c.] Daerna treet hy Joannem Hus tot zijnder zijde, dat hy den

¹⁾ Bij Nicolai staat in beide drukken fountief: „moetmen”. Maar het geschrift van Menno, dat door hem hier wordt aangehaald (Fol. 227 c, aant. 1) heeft, *Sommarie*, II, bl. 393, „moeten”.

²⁾ N.l.: „op”, „in de behandeling van”.

*Eedtsverenen
nae de V Vet
in dat nieu
Testament is
oock recht te
ghen het glo
seren van
Menno.*

Papisten niet sweren wilde, seggende: My is anxt van allen zijden, sweere ick, so hebbe ick de eewighe doot: swere ic niet, so can ick uwe handen niet ontgaen. Maer het is beter dat ic valle sonder sonde in uwe handen, dan te sondighen in het aensichte Gods. Waerwt men wel verstaet, wat Eedt de Papisten van hem hebben wilden, ende men weet ooc noch hedensdaechs wel, wat eenen Eedt dat sy gemeenlick vanden gheuangen Christenen heyschen: soodanich hy met rechte daerom niet en heeft willen sweren. Wy lesen desgelijcx vanden H. Martelaer Polycarpo, die oock also niet en heeft willen sweren, Eccle. Histo. Lib. 4. Cap. 15. Daer wt en volcht niet, datse den rechten Eedt verworpen hebben.

Iohannes Hus ontrent den Iare 1416. tot Constants verbrant.

Polycarpus een Discipel Iohannis des Apostels.

Ten laetsten treckt Menno op zijn syde, sommige andere vrome, oude ende nieuwe Godtureesende Bisschoppen ende Leeraers, welcke nochtans opentlick alle van de Wederdoopsche Artijckelen, als vande Kinderdoop, vande Menschwerdinghe Christi, ia vanden Eedt etc. teghen hem ende alle Wederdooperen neerstelick schrijuen ende leeren. De woorden van M. S. zijn dese.

Hier by leest oock Hieronimum, Theophilaetum, Chrisostomum, Erasmus Roterodamum in zijne Annotatien oft aenwijssingen op het Nieuwe Testament, Philippum Melanthonem op dat 5. cap. Mat. Haymonem op dat 10. Cap. Apoca. ende ooc Originem: ende ghy sult beuinden dat dese, so vele desen Artijckel aengaet, met onsen gront, Gelooue ende leeringe ouereenstemmen. Dus verre Menno. Souden wy hier ter contrarien alle de plaetsen verhalen, daer de voornoemde Bisschoppen ende Leeraers, niet met, maer tegen M. schrijuen, oock den handel van den Eedt: dat soude veel te lanck vallen. // Maer nochtans om te bewijsen dat Menno dese vrome mannen onrecht ende ongelijck doet, so willen wy int corte, de woorden Philippi Melan. ende Erasmi Roter. die een neerstich doorleser der Oudtvaderen geweest is, verhalen. Daer wt men wel sien sal, wat gelooue datmen M. hierin geuen can. Erasmus scrijft in zijne Annota. op het 5. Cap. Mat. aldus.

Menno S. wijst sommige Leeraers tot zijnen pro-pooste valsche aen.

[Fol. 228 d.]

Sommige Doctoren inder Godheyt trecken dese plaetse wonderlick, maer ick achte dat Christus simplicie gemeynt heeft, dat de volcomene (want van desen spreek ic) gantschelick niet en sullen sweeren om dese dinghen, om dewelcke het ghemeyne volck soo hooghe sweert. Anders in saken des geloofs ende der Godtsalicheydt, sweert oock Christus ende zijne Apostelen. Want hy wil dat de zijne sodanich zijn, dat het niet noodich en sy eenigen Eedt te sweeren. Want waertoe behoefden te sweeren, so daer niemant en is, die yemant soude willen bedriegen, hoe wel hy dat onghestraft conde doen, maer een yeghelick den anderen wt zijn eygen herte achtende, niemant en mistrout. Want die waerachtich een

Erasmi Roter. geuoelen van het Eedsweeren tegen Menno.

Christen is, die raedt oft soeckt oock eens anders profijt met zijn eyghen schade: het is dan verre dat hy yemant soude willen bedriegen. Ende de liefde gelooft soseer alles, ia en mistrout soseer niet, datse ooc dinghen die niet al te eerlic en zijn, soo veel sy ymmers can, ten besten neemt ende beduydet. Maer met dese maniere souden nu vele knopen ende questien connen ontbonden werden, soo wy verstaen dat Christus niet simpelic dit verboden heeft, dan op sulcker maniere, ghelijck die met den ghemeynen ghebruyck der menschen geschieden. Also heeft hy verboden toornich te zijne, so heeft hy verboden niemant op eenen wech te groeten, Soo heeft hy verboden rijke te worden, So heeft hy ver-//

Fol. 229. boden den quaden tegen te staen, So heeft hy verboden gheen Meesters ghenoeft te werden, Soo heeft hy verboden een Vader op der aerden te noemen etc. Dus verre Erasmus. Melanthon in zijne Annotatien op het 5. Capittel Matthei, gedrukt Anno 1523. seydt aldus ¹⁾.

*Philippus
Melanthon
van het Eedt-
sweeren tegen
Menno Si-
mons.*

Ten eersten, ghelijck de Wet de affectien, lusten, oft aenuechtingen bedwingt, alsoo verbiedt Christus hier oock den lust oft de aenuechtinghe om te sweeren, dat wy oprecht ende eenuoudich van herten sullen zijn, gheen quaet vermoeden, dat wy gheeren ²⁾ andere sullen geloouen, ende niemant den Eedt en sullen afdwinghen. Ende dat wy seluen niet wilden sweeren, om die eerwerdicheydt wille der goddelicker Maiesteyt, voor de welcke wy niet en connen loghenaers zijn. Siet dat geuen de naeruolgende woorden te kennen, te weten: wat daerouer is, dat coemt wt den boosen. Daernaer, welcke daer verboden werden, zijn sommige ³⁾ van natueren so boos, datse niet wel en connen gheschieden, gelijk daer zijn Ouerspelspel, Hoererij met zijn maechschap, oft die van zijn eygen bloedt zijn etc. Sommige aengemerct ⁴⁾ zijnde met dat hooge ghebodt Ghy en sult niet dooden (daarmede Godt wil, dat de misdaders sullen ghestraft werden ⁵⁾) die mogen ⁶⁾ wel geschieden.

1) In het *Corpus Reformatorum, Melanthonis Opera*, Vol. XIV, zijn op p. 529 sqq. deze *Annotationes* van 1523 herdrukt. Daarin is echter de aanhaling, hierboven in den tekst opgenomen, niet te vinden. Wel komen daarin op p. 606 sqq. de bladzijden van Melanthon voor, die door Nicolai op de volgende folio's, 229 b en vgg., zijn aangehaald, maar die deze, volgens zijne randaanteekening aldaar, aan een ander geschrift van Melanthon, „156.” uitgegeven, zal hebben ontleend.

2) „Gheerne”.

3) Niet personen, maar verboden dingen.

4) „In verband gebracht”. Misschien: „aangeduid”.

5) Waarschijnlijk bedoelt Melanthon: wie Gods hoog gebod overtreedt en misdadiger, in dit geval doodslager, wordt, dien treft wel naar Gods recht de doodstraf, juist omdat het misdrijf van te dooden door Hem zoo nadrukkelijk verboden is. Zoo derhalve, dat er gevallen denkbaar zijn, waarin doodslaan en eveneens zweren, die verboden zijn, nochtans ter wille van hoogere overwegingen wel plaats grijpen: 'tgeen alleen niet geldt van de gruwelen, in den vorigen volzin genoemd, overspel en hoererij met eigen maagschap.

6) D. i.: kunnen.

Also ¹⁾ en moetmen niet sweren, maer vergelijct ²⁾ zijnde met de hoochste Wet, te weten, Eert eenen ³⁾ Godt, dat is, om de glorie Godts wille, oft, hebt dijnen naesten lief als v seluen, dat is om den noot des naesten, oft ooc zijns selfs, so het noodt is, machmen wel sweren. Maer ick segge om des naesten noodts wille: want daer is Gods glorie in ghelegen, dat de waerheyt niet verdruct noch verswegen en worde. Also heeft Paulus ooc in zijne Briuen gesworen: want daer was Gods glorie aen gelegen, dat de Heydenen ende Joden // van Paulo wel geuoelden. Also hebben ooc [Fol. 229 b.] dicwils de Propheten ghesworen etc. Daerom sweertmen qualick om de tijdtlicke dinghen: want die en hebben so grooten noodt niet, dattet noodich sy daervoren te sweren, de welcke wy verboden worden te wreken ⁴⁾ etc. Merct, verboden werden te wreken. Hier hooren wy dat Philippus ⁵⁾ de eere Gods ende de liefde oft noodt des Naesten voorstelt, maer dat hy eygen wrake straft, ende dat also het Eedtsweren mach gheschieden. Maer Menno seyt met zijn Wederdoopers int voorghenomde schrift, dattet der Gheleerden glose ende dwalinge is, datse segghen, men mach wel recht sweren, wanneer dat de liefde, nut, ende noodt des Naesten sulx heyscht, ende dat sy daermede Christum tot eenen logenaer maken et. Maer oft de vrome Godureesende ende geleerde mannen, of M. S. Christum tot eenen logenaer maken, dat sietmen hier in Bullingero oueral, ende inde Scriften der vromer ende godureesender Mannen, die M. hier tot zijnder schande voortbrengt ende valschelick verhaelt. Wijder hebben wy wt Philippi Melanth. laetste wtgegaen scriften op het Euangelium Matthei ⁶⁾, tot verclaringhe zijnder voorgaende woorden, aldus:

*Ghedruckt
Anno 156.*

De leeringe vanden Eedt moetmen inder Gemeynthe dicwils verhalen. Want tis noodich dat de menschen vermaent werden, op datse eenichsins mogen weten, wat den Eedt is, ende in hoe groote eerweerdicheydt datmen den Eedt behoort te houden, ende welcke sweeringen warachtige sweeringen oft Eeden zijn: ende welcke de straffen der meynedicheyt weerdich zijn. Maer alder eerst moetmen weten wat den Eedt sy.

*Philippus Melanthon van
het Eedtsweeren.*

Den Eedt is een beuestinge eener Reden, daerin men God aen- *V Vat den*

1) Evenzoo.

2) Evenals eenige regels vroeger „aengemerct”: „in verband gebracht met”.

3) Lees: „éénen”. Het is het eerste gebod in een der rijmpjes, waarin destijds de tien geboden aan het volk werden geleerd: zie Pijper, *Geschiedenis der boete en biecht*, 1908, II. bl. 320.

4) „Wreken” is hier: straf opleggen, als de eed geschonden wordt. Zie het begin van fol. 229 c.

5) Melanchthon.

6) In den tweeden druk eveneens: „156.” Zie over deze aanhaling fol. 229, aant. 1.

[Fol. 229 c.] roept, ende biddet, dat hy een getuyge sy onser herten, dat wy *Eedt is wt Philip. Melanthon.* geen bedroch inden sin hebben, ende dat hy wil een // straffe houden. Den Eedt is oock een verbindinge, waermede wy onsseluen tot straffe verbinden, so wy dat niet en houden. Ende dese aenroepinge oft Verbindinge is gewis, want Godt heeft met wtgedructe woorden die straffen gheordineert voor dese versmaetheyt, datmen hem tot een getuyge der logenen aengeroepen, ende zijne straffe veracht heeft. Wt dese woorden leeren wy, dat inden Eedt een aenroepinge Gods begrepen is, waerin wy onsseluen tot straffe verbinden, wanneer wy God tot eenen leugenachtigen getuyghe maken, etc. Ende voort daerna op de woorden des Heeren, maer ick segge v en sweert gantschelick niet, noch by den Hemel, etc. seyt hy aldus:

Wt dese spreucke hebben de Wederdoopers hare ontsinnicheyt gebouwet, te weten, dattet den Christenen niet geoorloft sy eenigen Eedt te sweeren, ende met dese questie hebben sy oueral oproerlic verstoort de Politische banden oft eenicheden inden steden. Want het is seker, dat den Eedt, dien voorneemsten bant der Gerichten, ende der Politiscer ordeninge is, gelijc het gebruyckelick is in een yegelicke regeringhe, dat de Ouerste van haren ondersaten afeyschen eenen Eedt, datse de Wetten willen ghehoorsaem zijn. Ende in het Gerichte, om twist neder te leggen geschiet het dicwils, dat de Ouerheyt den kijuer eenen Eedt opleyt. Die sodanige Eeden, vande Politische ordeninge beuesticht, verwerpt ende verdoemt breect dieselue niet de banden der Borgerlicker gheselschap? Daerom wilt wat neerstiger aenmercken, opdat ghy de woorden Matthei verstaen moecht. Want tis openbaer, dat dese schadelicke dwalinge der Wederdooperen, wt onwetenheyt ende blintheyt, als vanden oorspronc ende fonteyne selue voorcoemt, dat sy gantschelick niet en weten, het onderscheyt der Wet ende des Euangeliums, [Fol. 229 d.] ende datse die // seer noodige leere hartneckelick wt haren herten ende ooren wtsluyten. Maer Christus en stelt hier in dit Capittel niet een nieuwe Politie, ooc en spreekt hy niet vande handelinghe der beroepingen ¹⁾, maer van eens yegelicx bysonder reyni[gi]nge, ende hy straft also onderscheydelic inde verclaringe der Wet als in het Gerichte Gods, eens yegelics bysonder herte, aenwijsende de sonde, ende ghebiet ons de inwendige onreynicheyt, lichtueerdicheyt oft onnutten clap, ende die onbehoorlicke branden des menschen herte te bekennen, gelijc hy daer te voren vanden onrechten toorn ende

1) Onduidelijk. Waarschijnlijk wordt hier tegenover de uitwendige verrichtingen en handelingen, die aan iemand door zijn wereldlijken staat of zijne positie worden opgelegd, de innerlijke reiniging van het hart gesteld. Zie de volgende volzinnen.

vlammen des ouerspels in het herte, gheleert heeft. Ende terstont seyd hy daerna, wederstaet den quaden niet, verbiedende die eygen lusten om te wreken. Dese woorden en spreken niet vande Politische ordeninghe, ende en stellen niet een seker politie in, maer het zijn leeringen der boeten, straffende de sonden in een yegelijks herte. Dese leeringe leert ooc Paulus Ro. 13. ende den Text tot Ro. 13. 9. 10. den Hebr. 6. seyt clærlick dat den Eedt een eynde des twistes is. Hebr. 6. 16.

Met de welcke woorden wtduckelick beuesticht ende bewesen wort dat rechte Eedtsweeren twelc eenen bant is des Gerichts ende der borgerlicker gehoorsaemheyt. Met dese getuygenisse van het Eedtsweeren met de Politische ordeninge beuesticht, sullen wy te vreden zijn, ende seer vasthouden, dat dese ordeninge in dat Politische leuen mede ouereencoemt, met die rechtformicheyt van God ingestelt. Daerom zijnder vele exempelen der Godureesenden vanden beginne aen, als Abrahe, Isaac, der Propheten ende der Apostelen, die met groote neersticheyt gesworen hebben, waermede sy bewijzen dat warachtelic oft recht sweeren, een werc sy in zijne gestalte goet, van God ingestelt ende toegelaten. Ten laetsten seyt de Wet Gods clærlic: by den Name des Heeren dijns Gods suldy sweeren, etc. Leui. 19. 16.

Dus verre // P. Melanthon wt den latijne ouergeset. Fol. 230.

Waerwt men clærlic siet, dat M. tonrechte Philippum op zijn zijde trect, alsoft hy den rechten Eedt verworpen ende verdoemen soude. Daer hy clærlic de glorie Gods, de rechte liefde oft noot des naesten voorstelt, waerom men wel mach Eedtsweeren, aengesien de Heere Christus by Mattheum, int verclaren der Wet alleenlic dat misbruyck ende dat lichtueerdich sweeren straft ende verbiet, ende also voor der Wederdooperen onsinnicheyt (gelijc Philippus seyt) de Christenen waerschouwewet. Breeder beantwoordinge op de schriften M. S. vanden Eedt, leest dat boecxken vanden Eedt Martini Micronij wt Wolfgango Musculo, ghedruckt te Emden An. 1555. aldus geintituleert: Een clare ende schriftelicke onderrichtinge vanden Eedt etc. Nu comen wy wederom tot Bullingerum, die voort aldus seyt. * *)

[Carel van Ghendt.]

Het beginsel der scheuringen onder de
Doops-gesinden.

(1615) 1658.

I N L E I D I N G.

De voorstelling, die tegenwoordig van den gang van zaken bij de doopsgezinde broederschap in ons land en in de 16de eeuw in omloop is, berust voor een groot deel op het geschrift, dat hierachter is herdrukt. Reeds Brandt heeft het gelezen, het in zijne betrouwbaarheid erkend en voor de „Historie der Reformatie” gebruikt: I, bl. 179. Later schijnt het verloren te zijn geweest, en dat geruimen tijd. Nog A. M. Cramer en Blaupot ten Cate hebben het alleen in de duitsche vertaling gekend. De eerste maakte daarvan in zijn „Leven van Menno”, een vruchtbaar gebruik. De laatste nam er weinig notitie van en oordeelde er ongunstig over: „Geschiedenis der Doopsgezinden in Overijssel enz.”, II, bl. 83. Zie ook zijne „Geschiedenis ... in Friesland”, bl. 101. Vooral Prof. de Hoop Scheffer beriep zich, al had hij zijne bedenkingen, druk op het boekje. Misschien is hij het ook geweest, die de oorspronkelijke hollandsche uitgaaf heeft teruggevonden. Thans, zoo is uit mijne navraag gebleken, zijn er hier te lande nog drie exemplaren van voorhanden. Een, het oude met wit doorschoten exemplaar van Marten Schagen, die er enkele opmerkingen bijschreef, berust in de Doopsgezinde; een ander in de Koninklijke bibliotheek. Het derde, vroeger eigendom van Prof. Scheffer, is in mijn bezit. Buitenslands bevindt zich het boekje te Gent, te Berlijn in de Kön. Bibliothek en in de boekerij van het Britsch museum.

De schrijver noemt zijn naam nergens. Op den titel wordt hij aangeduid door de initialen I. H. V. P. N.: waarschijnlijk de aanvangsletters van de woorden van eene of andere zinspreuk. Maar er bestaat wel een oud en niet uit de lucht gegrepen vermoeden over

den naam, dien hij droeg. Hij verhaalt namelijk op bl. 36 en 37 van zijn geschrift niet alleen, hoe hij het twistgesprek, van 27 Februari tot 17 Mei 1578 te Emden gehouden, heeft bijgewoond („suleks alles aengehoort ende gesien hebbende”), maar ook, hoe hij „den Doctor in de Rechten, genaemt Helmerus Diurken van Graef Johan van Oostvrieslant als Preses aldaer gestelt ende gecommiteert zijnde, en aan mijn zijde sittende” had; terwijl bovenaan bl. 37 op den rand nog eens staat: „Dit hebbe ick, als zijnde hare schryver, selfs alles gesien en gehoord”. Reeds Brandt heeft dit opgemerkt en er uit afgeleid, dat de schrijver dus niemand anders kan zijn geweest dan Carel van Ghendt. Deze laatste toch was het, die het „Protocol. Dat is, Alle handelinghe des Gesprecks tho Embden ... Gedrucket in der berohmeden KoopStadt Embden by Goossen Goebens. 1579.” onderteekend heeft: „Carel van Ghendt als „Schryver ander Flamischen Wedderdöperen syde”; zie S. 372 r aldaar. Hij en geen ander moet dus ons geschrift hebben opgesteld: wanneer namelijk die randaanteekening van zijn eigen hand is. Doch zie daarover bl. 498 vg. hierna.

Toen de auteur het schreef, was hij een bejaard man. „Als ick dan nu tot een tamelijk hooge ouderdom van drie-en-seventigh jaren gekomen ben, ende de ontbindinge ende oplossinge mijns sterffelijcken lichaems van tijdt tot tijdt met lijdtzaamheydt van den Heere verwachtte, soo hebbe ick my ... gedrongen gevonden om het geene dat ick van de voorsz. saecke” (de scheuringen wegens den ban onder de Doopsgezinden) „ondersocht ende ervaren, oock selfs gesien, gehoord, ende in der waerheydt bevonden hebbe, op ’t kortste getrouwelijk ... te annoteren ende aen te teecken, ende op mynen sterf-dagh voor memorie na te laten, opdat niet alles met my en sterve”: Voor-reden, fol. A 3 r. En zoo deed hij, „dewijle ick dan tot noch toe niemant van den ouden vernomen noch bevonden en hebbe, (die nochtans ten deele wel soo lange jaren als ick ende noch langer by desen Doops-gesinden volcke geweest, ende hare conversatie gehad hebben) welke zyne onder-vindinghe ... uyt liefde van den vromen alleene waerheydt soeckende, by geschriften gestelt, ende te voorschijn gebracht mocht hebben”; t. a. p., fol. A 2 v. Hij spreekt hier alleen van doopsgezinde auteurs; maar ’t blijkt ook uit niets, dat b. v. de „Successio Anabaptistica”, zeker zoo goed als alleen in roomsche kringen ver-

spread, hem bekend is geweest. — In zijne voorrede geeft de auteur omstandig bericht, ik zei bijna rekenschap, van zijn leven. In 1542 geboren, had hij „in het Pausdom een tijdt van jaren gestudeert, oock in der Paepsheydt wat groots gedacht te worden”. Maar toen hij omstreeks een en twintig jaar oud was, had het verbranden en verdrinken van zoovele menschen, vroom van leven, hem tot nadenken gebracht, had hij een Nieuw Testament van Biestkens gekocht, dit „in 't heymelick naarstig onderzocht, en sonder eenige menschelijke institutie (daaruit wel) soo veele” begrepen, dat hij „een ander en beter leven aenneemen, ende vromer luyden conversatie soecken moeste, soo verre ick na desen leven begeerde behouden te blijven”. Zoo had hij „na geene kleyne benautheydt” de kerk verlaten en zich onder „die vervolgde luyden begeven, en doopen laten, niet anders wetende of vermoedende, ofte dit volck was alleen die eenige Gemeynthe ende Bruydt Godts, ende Christi op aerden”: t. a. p. fol. A 2 r.

De gemeente, waarbij hij zich c. 1563 aansloot, was die, welke in tegenstelling met de Waterlanders, de Hoogduitschen en de Adam-Pastorianen zich aan Menno en Dirk Philipsz. hield; de gemeente, van welke slechts de eene helft later, na de scheuring in 1567, maar nu tegenover de Vlamingen, den naam van „de Vriezen” behouden zou. Maar in October 1568 werd hij ook uit haar gebannen. Eenige jaren later werd hij onder de Vlamingen opgenomen, die, nadat hij bij het Emdersche dispuut van 1578 hun als schrijver had ten dienste gestaan (?), op hunne beurt in Maart 1580 hem uitbanden. De aanleiding tot dezen ban kennen wij evenmin als die tot den vroegeren: zie echter aant. 2 op bl. 531 hierna. Wel had hij zijn uiterste best gedaan om uitbanning te ontgaan, later om weer met de gemeente verzoend te worden: maar 't was alles vruchteloos geweest. „Hoewel ick my andersins presenteerde, badt en begeerde, in stilligheyt en vrede, by d' eene partye te vooren, en by d' andere daer nae, doch buyten alle twistige handelinge, te houden ende te dragen; hetwelck my nochtans ter eender noch ter ander zijde nooyt gebeuren en mochte”: Voorreden, fol. A 2 v.

Blijkbaar dacht hij er niet aan zich nu bij de Waterlanders aan te sluiten. Dit schijnt te vreemder, omdat hij op bl. 11 over deze veel gunstiger oordeelt dan over Vriezen en Vlamingen. De reden

zal wel hierin liggen, dat zij minder streng kerkelijk waren en aan hare leden geen waarborg boden van in de echte ééne Gemeente Gods te zijn. Maar na weinige jaren waren zelfs die Waterlanders hem nog te kerkelijk. Hij was namelijk allengs liber-tijnsch-gezind geworden; een van die menniste vromen, van wie wij o. a. uit de „Sendtbrieven” van Lubbert Gerrits vernemen; die onder al de twisten in de gemeente Gods en bij het weinig stichtelijk karakter van de andere, de groote kerken alle hoop op een kerkverband van echte vromen opgaven. „... Dat een ygelick, die niet bysonderlijk van den Heere door zijnen Geest inwendigh verlicht, ende tot die Hemelsche klaerheyt uyt genade in genade gebracht zijn, door alsulcke (kerkelijke) schoonschijnende impositien ende instellingen, vast ende by-naest on-ontbindelijk verstrickt ... zijn”, bl. 13, zie ook 18. Ondubbeltinnig en onbewimpeld belijdt hij die onkerkelijke godsvrucht als de zijne in zijne slotwoorden, bl. 66, 67: „De eerste Apostolische forme (van doop en avondmaal), is nu in dese laetste eyndinge der daghen, soowel het teecken als oock het betekende, ... geheel vervallen; noyt te rechte, ende met oprechte verlichte oogen des herten, ende vernieuwde menschen ... , dan ¹⁾ seer kreupel met ... vernuftige goetdunkende ende heyligh-schijnende invindingen ²⁾ der letterwijse menschen, innegevoert ende besoodelt geworden ... Soo moet ick uyt benaeuwtheydt mijnder zielen, nu voortaan, in dit mijn hooge ouderdom door de genadige verlichtinge ... mijns Heeren van gantscher herten ende gemoede mij voegen ende begeven van het uytwendige tot het inwendige, van het aerdsche tot het hemelsche, ende van die besoodelde ... teecken tot het waerachtige geestelijke beteeckende; ende alsoo de genadige ruste mijnder zielen, ... oock die heerlijke verschijninge Christi mijns Heeren ende Godts, ende die verrijzenisse der geender, die hem toebehoren, met ... lydtsaemheyt verwachten, sonder verwerpinge ende verachtinge van iemant”.

In die telkens herhaalde hooge waardeering van de „inwendige verlichting”, bl. 6, 13 en wederom 66, 67, en op de door den geest aan het hart geschonken ervaring, alsmede in het uitzien naar den nabijzijnden dag des Heeren, bl. 5, 9, 20, vertoont zich de piëtiste

1) Maar.

2) „Menschelijke vonden, inventiën”.

libertijn, de spiritualist, de geloovige, die met God en in zijne onkerkelijke vroomheid op zich zelf staat. Uit zijne gemeenten gebannen, denkt hij dan ook er niet aan zich bij de gereformeerde of luthersche kerk te voegen. Integendeel, wat hij in deze ziet gebeuren ontmoet bij zijne godsdienstigheid en in zijn geweten niet dan verzet.

„Ik protestere ende betuyge oock opentlijk, dat niemandt van de gene, welke de Kinder-doop voorstaen . . . , van welckerley partye hij oock soude mogen wesen (alsoo deselve mede . . . overvloedich in secten verdeelt zijn) eenige oorsaeck sal . . . hierdoor” (door mijn „Beginsel der scheuringen”) „mogen nemen, om dese Doops-gesinde volcken ende hare dolingen ende mishandelingen te tadelen, schelden, of lasteren. Want ’t is haar selfs, elck voor zijne ziele al veel nodiger, dat zy-luyden metten hooghmoedighen Paeuw op haer eygen swarte voeten nedersien, ende haer selfs eerst ondersoecken ende verbeteren, nadien van hare grove, grouwelijcke ende verschrickelijke acten, daden ende handelighen . . . alle Chronijcken, Historiën vol ende overvloeyende zijn enz.”: Voorreden, fol. A 3 r en v. Maar op eene andere plaats, bl. 2, luidt zijn oordeel over de kerkelijke hervormers, Luther, Zwinglius, Calvinus, en hunnen arbeid nog vrij wat scherper: „zy hebben nochtans met al haer leeren, schrijven en disputeren, gene oprechte ende waerachtige gemoet-beteringe noch vernieuwinge des levens, nae den evenbeelde Jesu Christi, („als haer selfs noch onbekent ende onbevindelijk zijnde”) den luyden voor-draghen . . . konnen; maer is uyt hare Leere gevolgt een ruym, vleeschelijk, bitter, partij-dich ende seer roeckeloos leven, schier arger ende booser als ooyt te voeren”. ’t Is klaar als de dag: de auteur is evenals Obbe Philipsz. na zijn afval in den grond echt doopsgezind gebleven.

Uit zijn geschrift blijkt, dat hij een geletterd man was. Telkens, bl. 3, 4, 9, 27, 43, 56, 69, 70, 71, enz. ontsnappen latijnsche termen aan zijne pen. Dat is ook niet vreemd bij iemand, „die een tijdt van jaren in het Pausdom had gestudeert, gedacht hadde wat groots daerin te worden en Choraël in de Kercke ende Custos van de Schoole was geweest”: Voorreden, fol. A 2 r. Bijzonder was hij te huis in geschriften uit anabaptiste en verwante kringen. Hij bezat velerlei van Von Staupitz, Entfelder, Denck, ook van Tauler in eigendom, bovendien Denck’s en Hetzer’s vertaling van de Pro-

feten: bl. 6 ¹⁾). Men ziet, met name schrijvers, die de doopsgezinde broederschap verlaten hadden zonder haar geest prijs te geven, trokken hem aan.

Wat niet minder opmerking verdient: de schrijver bleef, ook nadat hij uitgebannen was en zelfs nog dertig jaren later, stukken betreffende de Doopsgezinden verzamelen en afschriften daarvan maken. Op bl. 12, 13, 23, enz. vermeldt hij bescheiden, waarvan de copie nog bij hem berust. Aan hem danken wij het, dat wij het „Verdragh”, op de groote vergadering van Doopsgezinden te Straatsburg 24 Augustus 1555 gemaakt, nog bezitten. Zijne „Coype, getrouwelick ghetranslateert ende overgheset uyt de Hoochduytsche, inde Nederlandsche tale, door I. H. V. P. N. In Amstelredam, Anno 1610. den tweeden September”, is nog in druk bewaard. Men zie bij dit afschrift niet voorbij, dat I. H. V. P. N. dezelfde aanduiding is, die op den titel van ons boekje voorkomt; noch ook dat, toen hij het vervaardigde, de laatste uitbanning van den auteur uit de gemeente reeds dertig jaren achter hem lag. Die „Coype” is gedrukt op bl. 10 van de „Noodwendighe Verklaringe, over seker . . . Boecxken: Een klare Vertooninghe van het Verscheel enz. . . Amsterdam, MDCXVI”. De uiterst bekwame schrijver van dit laatste geschrift heeft zich onder de letters F-R. K-S. verscholen. 't Zal wel daaruit zijn geweest, dat Alenson dat „Verdragh” overnam in zijn „Teghen-Bericht”, bl. 122 vgg. Zie in dit deel der „Bibliotheca”, bl. 226 vgg.

Wat die letters I. H. V. P. N. beteekenen, is onbekend. Ik heb dienaangaande nooit eene eenigszins aannemelijke gissing vernomen en weet er zelf ook geene. Zie boven bl. 491.

Intusschen: mocht men Carel van Ghendt voor den auteur houden, dan is aangaande hem nog iets anders te bespreken. Over dezen zijn namelijk van een geheel anderen kant dan van dien van het boekje berichten tot ons gekomen; berichten over dingen, die geenszins aan den auteur van dit laatste doen denken; en wel ambtelijke berichten uit oorspronkelijke bescheiden, bij welke dus twijfel aan hunne betrouwbaarheid is buitengesloten; berichten eindelijk

1) O. a. nog Von Staupitz' boekje van de Liefde Gods, „door Bernardum Beyma, een geleert Vriesch Edelman en eertijds een Doopsgezinde geweest zijnde overgeset en met een treffelijke Voorreden verrijkt”: t. a. p.

betreffende gebeurtenissen uit zijn leven, die te belangrijk zijn dan dat hij, wanneer hij de schrijver van „Het Beginsel enz.” ware, bij de talrijke mededeelingen, die hij daarin over zijn godsdienstigen levensgang geeft, er van had kunnen zwijgen. Zij bevelen namelijk niets minder dan dat Van Ghendt een tijd lang gereformeerd predikant, waar dan ook, en lid van den coetus te Emden (eene instelling, geheel gelijk aan de Compagnie vénérable des pasteurs te Genève) is geweest; dat hij daarna doopsgezind is geworden; maar later, door deze uitgebannen, in Okt. 1581 tot den emder gereformeerden kerkeraad het verzoek heeft gericht om hem opnieuw in de kerk op te nemen op betuiging van berouw over zijn tijdelijken afval en na afzwering van de wederdoopersche dwalingen. Op 10 December daarna is hij bij het avondmaal als boetvaardig zondaar aan de gemeente ter wederopneming voorgesteld, nadat hij den vorigen dag tegelijk met andere nieuwe leden eene vernieuwde belijdenis van het ware geloof en van de zuivere leer had afgelegd. Zoo staat in het emder Kirchenrats-Protocoll. Meiners heeft daaruit dit verslag van Van Ghendt's wederopneming in „Oostvrieschlandts Kerkelijke Geschiedenis”, 1739, II, bl. 14, letterlijk opgenomen. Maar het is op eene vroegere bladzijde van dat Protocoll, dat onder 30 Okt. 1581 de behandeling van het verzoek van Carel van Ghendt voorkomt; waarbij uitvoerig besproken wordt, „dat he vormals ein dener des woerdes vnde membrum Coetus gewesen” ¹⁾. Meiners voegt aan wat hij uit dat Protocoll afdruckt toe, „dat van Gent, Schryver des Protocols (d. i. hier dat van het emder dispuut van 1578) eerst van den Hervormden Godtsdienst belydenisse deed, en in Vlaanderen, alsmede in Oostvrieschlandt, in den dienst werdt gebruikt”. En hij laat er op volgen, dat genoemde Carel van Gent „naderhant” (na zijne verzoening met de kerk in 1581) „wederom is overgegaan tot de Gezintheit der Mennisten, of ten minsten heeft hy de gemeenschap van onze Kerke op 't nieuw verlaten”, t. a. p., bl. 15. Tot wat de

1) Nauwkeurige afschriften van beide plaatsen uit het Kirchenrats-Protocoll bevinden zich in het Amsterdamsche doopsgezind archief. — De lijst van ondersteunde vreemdelingen, door Van Toorenenbergen uit het hierboven bl. 498 genoemde Boek . . . der Vreemdelingen-diakonie zonder veel zorgvuldigheid opgemaakt (*Stukken betreffende de diakonie der Vreemdelingen te Emden*, 1876; in de *Werken der Marnix-Vereeniging*), noemt alleen den naam: „Caerle Claess, pastor”.

emder kerkboeken over Van Ghendt bevatten behoort nog het volgende. In het Boek van inkomsten en uitgaven der Vreemdelingen-diakonie (1569—1575) komt onder de rubriek „Extraordinaire Bedieninghe, die elcx Diacken in synen Bedieninghe bedient heeft”, voor: „Cornelis van Teylingen heeft bedient vanden 30 maertte tot 13 aprill 1574” (volgen vele namen en dan) „Caerle Claessen van gent pastor tot Banckste O. 4.” Iets verder: „caerle claeis van Gent van 13—26 April mit 1. 2; — van 26 April tot 25 Mai tweemaal 1 gl.; — Kaerle clas die pastor tho Banckste was, reysghelt 5 gl.; — Kaerle clas den 9 Junij voor $\frac{1}{3}$ paye 1 gl.”

Van Ghendt heeft dus minstens van April tot Juni 1574 te Bangstede, een dorp 15 km. ten noordoosten van Emden gewoond, 'tzij als daar dienstdoend, 'tzij eenvoudig als uit ons land uitgeweken predikant. Maar hoe kon hij in het laatste geval lid van den coetus wezen? En dan: de ondersteuningen zijn in het Boek der Vreemdelingen-diakonie onder drie rubrieken gebracht: ordinaire, aan gevluchte predikanten, extraordinaire. Hoe komt het nu, dat de giften aan Van Ghendt onder de derde, in plaats van onder de tweede rubriek gebracht zijn?

Men ziet dus: volgens „Het Beginsel der scheuringen enz.” is de schrijver daarvan in 1543 van roomsch rechtstreeks vriesch mennist geworden; is hij in 1568 uitgebannen misschien wegens vlaamsche neigingen, verg. zijne vriendschap voor Job Jansz., zonder dat uit iets blijkt, dat hij toen gereformeerd zou zijn geworden; zat hij bij het emder dispuut van 1578, toen hij dus vlaamsch mennist was, aan de bestuurderstafel (doch alleen in de randaanteekening op bl. 37, niet in den tekst zelf van het boekje, heet hij „de schrijver” der Mennisten bij dat gesprek); en is hij in 1580 voor de tweede maal uitgebannen en sinds libertijn geworden en gebleven.

Volgens de emder bescheiden daarentegen is Carel Van Ghendt gereformeerd predikant geweest; is hij uit de Nederlanden uitgeweken; heeft hij in 1574 te Bangstede gewoond; is hij vervallen tot Wederdooperij; was hij de menniste schrijver bij het dispuut van 1578; en verzoende hij zich in 1581 weer met de gereformeerde kerk. Verder gaan die berichten niet.

Zijn nu die schrijver van „Het Beginsel enz.” en deze Carel van Ghendt één en dezelfde persoon? Dat is de vraag. Één ding

staat vast: de schrijver van het Protocol van het emder dispuut, zie boven bl. 492, was Carel van Ghendt. Alles hangt dus af van het antwoord op de andere vraag: is de randaanteekening op bl. 37 van het boekje: „Dit hebbe ick, als zijnde hare schryver, enz.” van de hand van den auteur zelven? dan wel: is zij geenszins van zijn eigen hand, maar eerst door een ander, b. v. door den uitgever, die dan reeds bij „hare schrijver” aan niemand anders dan aan Van Ghendt dacht, in het handschrift bijgeschreven? In het eerste geval is natuurlijk de auteur geen ander dan Van Ghendt. In het tweede geval daarentegen zijn Van Ghendt en die auteur mogelijk twee onderscheiden personen geweest. Natuurlijk kan deze laatste ook den zeer gewonen naam „Carel van Ghendt” hebben gedragen en dit tot de verwarring aanleiding hebben gegeven.

De twee reeksen van mededeelingen, die uit „Het Beginsel enz.” en die uit de emder bescheiden, laten zich ook wel in elkander schuiven of tot één geheel vereenigen. Daarbij is dan echter raadselachtig, dat de blijkbaar zoo ernstige auteur in de Voorreden van zijne twee gereformeerde perioden, eene, die na 1568 begonnen en vóór 1578 geëindigd is, en eene andere, die in 1581 een aanvang nam, zoo volstrekt zwijgt. Redenen daarvoor kunnen wij niet gissen. Wou hij dien gereformeerden tijd maar liefst in het vergeetboek brengen? Maar dan blijft ook nog iets anders even zonderlings over: dit, dat wij in geen doopsgezind geschrift uit den tijd waarin toch die auteur eene niet onbeduidende plaats innam, den naam Van Ghendt ontmoeten (behalve misschien in een stuk uit 1595: zie in de „Aanvullingen” achter in dit deel. Heette dan die auteur wel zoo?

Een volkomen afdoend antwoord is nog niet te geven. Misschien vindt iemand later eens hier of daar in eenig werk eene plaats, waar Van Ghendt wordt vermeld en deze tot nog toe bestaande moeilijkheid wordt opgehelderd.

Doch daar is iets geheel anders, waarom wij m. i. behooren het boekje den naam te laten behouden, waaronder het nu al twee en eene halve eeuw doorgegaan is: „Carel van Ghendt's Beginsel der scheuringen”. Zoo te doen is het gemakkelijkst voor de praktijk. Het van naam te doen veranderen of van een anonymus te gaan spreken, veroorzaakt niets dan last en onzekerheid. Mogelijk is dat toch ook de juiste naam. Naar een anderen met opzet te gaan

zoeken ware even tijdroovend als onvruchtbaar. Ik noem dan nu ook verder den auteur aldus.

Van veel grooter belang dan het onderzoek naar den persoon van den schrijver van ons geschrift is dat naar zijne geloofwaardigheid. Nu blijkt bij de lezing al dadelijk uit tal van gezegden en opmerkingen, hoe volkomen goed hij in de gelegenheid was om de juiste toedracht der zaken te kennen; terwijl niets wat hij mededeelt wordt weersproken door 'tgeen wij van elders weten en er geene reden is te ontdekken, waarom wij hem zouden verdenken van met opzet zijn verhaal partijdig te hebben gekleurd of van de werkelijkheid niet te hebben kunnen of niet te hebben willen zien. Hij heeft zeker inderdaad niet anders beoogd dan „getrouwelijk ende sonder partialiteyt” hetgeen hij „in der waerheydt ondersocht ende ervaren, oock selfs gesien, gehoord ende in der waerheydt bevonden had, te annoteren”: Voor-reden fol. A 3 r. Dat hij in dat vermijden van alle „partialiteyt” wel eens is tekortgeschoten of liever, dat zijne ergernis over veel kwaad, dat hij wel beschrijven moet, hem soms een scherper toon doet aanslaan dan noodig is, ontken ik daarmede niet.

Van Ghendt verhaalt telkens dingen, die hem zelven gebeurd zijn; nog meer, die hij zelf aangehoord of bijgewoond heeft, die hij uit den mond van dezen of dien heeft opgevangen of met schrifturen bewijzen kan: bl. 11, 22, 24, 35, 36, 37, 39, 40, enz. Lenaert Bouwens had hij dikwijls bezocht en van dezen aan tafel allerlei vernomen, bl. 21, 22. Job Jansz. te Harlingen, de latere martelaar in den Haag, was zijn „speciale vriend” geweest; maar van die Vlamingen, de „opponenten” had hij nog vele meer gekend, bl. 24. Dien heelen twist te Harlingen in 1567 had hij meê doorgemaakt: hij woonde toen in die stad en daaromtrent, bl. 22 en 29; en de woorden, naar aanleiding van den strijd, toen „door dien familiaren vriend by den vuyre sittende” tot hem gesproken, „sullen mij niet vergeten, soo lange als mijn verstant ende memorie geduren”, bl. 29. Hoeveel droevigs had hij bij al dat bannen en bij al den strijd daarover met zuchten en tranen waarachtig gevonden; hoeveel had hij er van met smart beleefd, gehoord en gezien, bl. 18, 27, enz. Dat echtpaar, gescheiden na ijverig uitrekenen uit den almanak, of de vrouw vóór of na den datum van

Dirk Philipsz.' generalen ban gedoopt was, had hij gekend zoo goed als zich zelven en zijn eigen huisvrouw, bl. 32, of als zekeren Antonis van Breda, door hem bl. 23 besproken. En men behoeft hem lezende niet te vragen, of hij ook met hart en ziel in dien handel betrokken is geweest, waarbij hij dan altijd aan de zijde der verzoenlijken en gematigden stond. Aan de pogingen tot verzoening tusschen de twistende partijen, in 1578 te Emden beproefd, heeft hij deelgenomen, bl. 36 („daar ick altoos mede present geweest ben"): maar ook den stijfhoofdigste onder de oudsten, Jan van Ophoorn, goed gekend. Pieter van Ceulen had onzen auteur zelf de stukken laten zien, door hem verzameld over 'tgeen de kerkelijke drijvers in ons land tegen de Doopsgezinden practiseerden en voornamen: bl. 38. Nog weet hij van allerlei te verhalen, dat vroeger „bij mijn welweten" dikwijls is geschied, bl. 17, en zou hij „des noot en profijtelijk zijnde" nog wel eenigen kunnen noemen, die van hun gebannen echtgenoot waren weggevoerd zonder dat deze kon te weten komen waarheen, bl. 18. En schrijft hij dit alles „niet van hooren seggen, maer hij heeft die luyden, beyde vrome ende oock lichtvaerdige, ten goeden deele gesien ende ghekent", bl. 22: in andere gevallen heeft hij ijverig bij anderen, ook bij oude menschen en die nog kennis hadden van het voorheen gebeurde, inlichtingen daarover ingewonnen: bl. 7, 8, 10, 23 en elders.

Nu heeft echter niemand minder dan Prof. de Hoop Scheffer in de „Doopsgezinde Bijdragen" van 1876, bl. 14—16 ongunstig over Van Ghendt geoordeeld. Wel zegt hij uitdrukkelijk, dat het geschrift van groote kennis getuigt. Maar het is, meent hij, te partijdig dan dat het niet met de grootste behoedzaamheid moet gebruikt worden: ald. bl. 16. Ik zie evenwel niet in, waarom wij hier grooter behoedzaamheid behooren in acht te nemen dan die, welke aan iederen historicus tegenover iederen berichtgever betaamt. Wij vergeten tegenover niemand, eer wij ons op zijne berichten verlaten, dat hij natuurlijk de dingen niet anders heeft kunnen vertellen dan zooals hij zelf ze zag; dat wij vooral bij mededeelingen over zaken, die de partijhartstochten in beweging brengen, rekening moeten houden met het standpunt, waarop de berichtgever staat; dat wij dan ook anderen, die met een ander oog het gebeurde bezien, behooren te raadplegen. Maar dat alles is niet in bijzondere mate noodig in het geval van Van Ghendt, alsof juist op dezen de

blaaam van bijzondere partijdigheid rusten zou. Integendeel, hij is juist meer dan eens gematigd in zijn oordeel. En dan zijne „schampere verwijten en harde beschuldigingen tegen de broederschap”, Scheffer, a. w., bl. 15? Maar waarin bestaan ze? Mocht hij al de onchristelijke en dikwijls dwaze gedragingen bij het harde bannen met al de ellende, daardoor gekweekt — men leze er eens een zoo goed Doopsgezinde als Alenson op na —, alleen betreuren? Mocht hij ze niet ook veroordeelen? Maar er is immers tegenwoordig niemand, die niet oordeelt als de schrijver; die niet, zooals hij op bl. 15 doet, het schrijven van Menno aan Zylis en Lemmeken „eenen harden, bitteren ende onvriendelijken groten beschuldigingh-brief” noemt, dien Menno schreef, „zijne voorgaende sachtmoedigheidt vergetende”? Of had hij misschien al dat kwaad niet mogen openleggen, het moeten bemantelen? Dat hij, die alleen van den innerlijken doop des geestes wilde weten en die het ergerlijke telkens herdoopen bij overgang van de eene partij tot de andere zoo van nabij heeft gekend en misschien wel zelf ondervonden, op bl. 13, 14, 15, oordeelt: zij zijn „met waarheydt Wederdoopers genaemt”, kan ik evenmin zoo erg vinden. Ja, hij laat zich meer dan eens ironisch uit; spreekt van „die lieve Gemeynthe”, die zoo liefdeloos en onzinnig ban en echtmijding dreef, bl. 34; zegt, dat de Vlamingen Pieter van Ceulen, die zich zoo verdienstelijk jegens hen had gemaakt, „ter danckbaerheit” hebben uitgebannen, bl. 38; en noemt misschien ook met weinig vriendelijke bedoeling Dirk Philipsz.’ „Boecxken van de Echt der Christenen” diens „laatste Juweel”, bl. 19. Maar die ironische uitdrukkingen betreffen toch alleen dingen, die ook eenvoudig ergerlijk waren. De mededeeling over de eerste vlaamsche huwelijksluiting, welk huwelijk zoo ongelukkig eindigde, bl. 27 (eene plaats, waarop Scheffer in het aangehaald art., bl. 27 aant. 2 wijst), had hij zeker kunnen weglaten. Maar ik zie niet in, dat zedelijke reinheid gebood haar in de pen te houden; en evenmin, dat men daarin dadelijk „leedvermaak” van erge soort mag zoeken. En tegenover al het nu door mij opgesomde mag niet worden voorbijgezien, hoe eerlijk en volmondig en zonder ook maar eenige beperking door Van Ghendt op bl. 12 de deugden en verdiensten van Menno worden in het licht gesteld: van Menno, wiens strenge banpraktijk toch en te recht bij hem niet dan afkeuring vond. Zulk een juisten en gunstigen blik vermocht hij te bewaren op

een man, van wien hij enkele daden of schrifturen niet genoeg veroordeelen kon. Neen, kleurloos was hij zeker niet. „Zijn stijl is, wegens de behandeling, hem aangedaan, weleens wat gevoelig, zooals niet onnatuurlijk is”: aldus Blaupot ten Cate, „Gesch. der Doopsgez. in Friesland”, bl. 101. De klacht echter over 'tgeen aan harde doch waarlijk niet onverdiende oordeelvellingen in zijn geschrift voorkomt mag niet worden overdreven tot de verdenking, dat deswege zijne geloofwaardigheid ook maar kan worden betwist.

Evenmin geven de fouten, die hij maakt en die soms zonderling genoeg zijn, tot die verdenking aanleiding. Hij begaat ze alle in het begin van zijn geschrift, waar hij zaken behandelt, vóór zijn tijd voorgevallen. Wat hij „van oude ervaren lieden te Emden vóór lange jaren heeft vernomen” betreffende Hoffman en Graaf Enno, bl. 7, is misschien onjuist; en dat is het zeker, als hij van Hoffman zegt, dat deze na doopsgezind geweest te zijn predikant te Kiel is geworden, bl. 6. Als hij op bl. 2 als tijd van het optreden van Luther, Zwingli, Kalvijn het jaar 1515 noemt en op bl. 7, het jaar 1530 bedoelende, zegt dat dit de tijd van het Interim is geweest: dan kan men zich over zulke vergissingen bij een blijkbaar geletterd man alleen verbazen. Maar juist dat deze fouten zoo onnoozel zijn, maakt, dat men althans daaruit geene beschuldiging van onbetrouwbaarheid tegen Van Ghendt kan afleiden.

„De onpartijdigheid sijner penne wert bij de meeste die onder de Doopsgesinden d' onderlinge gedeeltheden betreuren, erkent”: schrijft Brandt in aantekening 4 op bl. 179, deel I zijner „Historie der Reformatie”. Ik zie geene enkele reden om van die erkenning af te wijken.

Achter zijn geschrift waren door den schrijver vier bijlagen gevoegd; door hem zelven, zooals de uitgever van al die vier stukken („Dit alles is van den Auteur”) op bl. 68 uitdrukkelijk getuigt. Zie ook bl. 7 en wat het korte voorwoord op de keerzijde van den titel over Obbe Philipsz.' „Bekentenisse” zegt. Die uitgever drukte ze alle af. Het zijn: 1. bl. 44—59: die „Bekentenisse”, die in dezen herdruk is weggelaten, omdat zij reeds op bl. 121—138 van dit deel voorkomt. 2. De twee brieven van Menno naar Franeker en naar Emden: bl. 60—65; hierachter insgelijks uitgelaten, omdat de lezer ze op bl. 444—450 van dit deel kan

vinden. 3. Een uitvoerig slotwoord van den auteur: bl. 65—67, dat zijne geloofsbelijdenis bevat. 4. Een geslachtsregister en linie van doopsgezinde oudsten in de 16de eeuw: bl. 67—68; welk stuk in het oorspronkelijk geschrift „in 't latijn stond”.

Een vijfde toevoegsel kreeg het boekje van den man, die het in 1658 voor 't eerst het licht deed zien. Dat het niet door den schrijver, maar door dezen is opgenomen, blijkt uit den titel; ook hieruit, dat het na „dit alles is van den Autheur” volgt. Het bevat eene vertaling van de „Besluthreden” van „Eyne Restitution edder Eine wedderstellinge rechter vnnde gesunder Christliker leer u. s. w. ¹⁾), die, van de hand van Bernard Rotman, in Oktober 1534 onder het régime van de Wederdoopers te Munster is uitgegeven. Maar die uitgever liet ook volgens het bovengenoemde voorwoord uit het oorspronkelijke boekje van Van Ghendt „eenige bladeren” weg. 't Waren er, „in welke de Autheur handelt van het verval der Gemeente enz.”. Misschien brengt deze uitlating ons op het spoor, wel niet van den naam van dien uitgever, maar wel van zijne godsdienstige richting. Naar dien naam — hij duidt zich zelve op den titel aan als J. K. J. H. D. K. F. — te raden is tot dusver een ijdel werk geweest. Maar eene schriftelijke aantekening van den kundigen Marten Schagen vóór in zijn exemplaar van het boekje herinnert er aan, hoe juist in den tijd toen dit uitkwam in de amsterdamsche doopsgezinde gemeente bij 't Lam de strijd over dat „verval der kerk van Christus” tusschen Galenus Abrahamsz. en zijne tegenstanders begon; de strijd, die tot zooveel geschrijf over den aard van die kerk van Christus aanleiding heeft gegeven. Liet nu J. K. J. H. D. K. F. zoo opzettelijk uit Van Ghendt bladzijden weg, waarin betoogd werd dat er geen ware uitwendige kerk van Christus meer op aarde is, — en van dit standpunt uit is het geheele boekje geschreven en moeten dus ook die bladzijden geschreven geweest zijn: — dan laten zich daaruit twee gevolgtrekkingen maken, die m. i. geen van beide onaannemelijk zijn. Was de schrijver misschien een man, die wel de zienswijze van Galenus tegenstanders was toegedaan, maar uiterst verzoenings-

1) Het boekje is opnieuw uitgegeven in de *Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI u. XVII Jahrh.*, N°. 77 u. 78. 1888; naar een der drie exemplaren van het origineel, die zich nog in Deutschland bevinden. Hier te lande is geen exemplaar daarvan bekend.

gezind; een, die Van Ghendt's verhaal aan zijne verdeelde geloofsgenooten als een spiegel voorhield, als eene waarschuwing, tot welke jammeren scheuringen en twisten konden leiden; maar die gaarne al te krasse uitingen van de door hem bestreden zienswijze voorbijging? Of was hij een Galenist, maar van de zeer bezadigde soort, zoodat hij bladzijden liefst niet gedrukt zag, waarin naar hem voorkwam al te sterk werd tegengesproken dat de thans gevestigde gemeenten naar goddelijke ordening bestaan, en deze liefst niet onder veler aandacht zag komen? Mennist was die uitgever zeker; gereformeerd even stellig niet. Dan had hij wel even goed als genoemde „eenige bladeren” ook Van Ghendt's scherpe oordeelvellingen over de hervormers en over de protestantsche kerken (zie boven bl. 495) uitgelaten. In een brief, door een ons onbekende in 1740 aan Schagen geschreven en in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1863, bl. 129 vgg. afgedrukt, wordt het volgende vermoeden geopperd over de reden, waarom „Het beginsel enz.” in 1658 is uitgegeven. „Het is zeer waarschijnlijk, dat zig toen in 't een of 't ander gezelschap weder ijets van den Ouden zuurdeesse openbaarde; die daardoor merkelyk nadeel aan de goede zaak der doopsgezinde heeft toegebracht, en 't is van nut geweest, dat met wortel en tak uijt te roeijen” (n.l. door die uitgaaf).

Het boekje wordt door bijna geen van die schrijvers uit de 17de en 18de eeuw vermeld, bij wie wij anders verwachten zouden het genoemd te vinden. Zelfs de in doopsgezinde geschriften zoo beleden Ottius maakt in zijne „Annales Anabaptistici” van 1672 daarvan geen gewag. Ook Schijn haalt het nergens aan: alleen spreekt hij op ééne plaats in zijne „Historia Christianorum, qui . . . Mennonitae appellantur etc.” MD.CC.XXIII, praefacio p. * * 2 van Jehring's duitsche vertaling er van. Maar hij vermeldt daar deze alleen zeer ter loops; schijnt niet te weten of niet te willen weten, dat ze niet dan eene vertaling uit onze taal is; en doet het voorkomen, alsof Jehring de opsteller er van was. Misschien dacht hij dat inderdaad. Dan echter heeft hij Jehring's boekje niet eens gelezen. Trouwens, het standpunt van den schrijver kon aan Schijn niet anders dan hoogst antipathiek zijn. — Dat Brandt en veel later Schagen, maar ook alleen zij beiden, het boekje in onze taal wel hebben gekend en gelezen, vermeldde ik reeds. De genoemde

vertaling is door Joachim Christian Jehring, luthersch predikant te Reepsholt in Oostfriesland, vervaardigd en door Prof. Jo. Franciscus Buddeus te Jena ter perse gelegd en van eene voorrede voorzien. Zij verscheen in deze laatste stad in 1720. Jehring had haar verrijkt met een schat van aantekeningen, die van zijne groote kennis van de nederlandsche Doopsgezinden en hunne literatuur getuigen; en met eenige bijlagen, bescheiden van allerlei aard, met name ook mededeelingen over de oud-vlaamsche Uko-Wallisten, wier gemeente te Norden door hem was bezocht. Ook deelde hij het boekje in paragrafen in. Deze vertaling van Jehring ligt ten gronde aan wat Joach. Henr. Burgmann op p. 11—16 van eene rostocker dissertatie „De historiae mennoniticae fontibus etc.” in 1732 over Carel van Ghendt en het „Beginsel der Scheuringen” schreef. Zie over die dissertatie hierboven bl. 94 van dit deel. Burgmann toont zich vast overtuigd van Van Ghendt's geloofwaardigheid. — Vervolgens, maar eerst in het midden der 19de eeuw wordt, zie boven bl. 491, het boekje meer bekend en als eene der voornaamste bronnen voor de geschiedenis der broederschap in de 16de eeuw gewaardeerd. Ook door Prof. de Hoop Scheffer: ondanks zijne bedenkingen, in 1876 geuit en door mij hierboven besproken. Men zie de talrijke verwijzingen daarnaar, die hij in de aantekeningen op zijne verhandeling in de „Doopsgezinde Bijdragen” van 1893 heeft opgenomen.

Over den herdruk, dien ik hier bied, valt niets bijzonders op te merken. De talrijke slordigheden in taal en stijl liet ik onveranderd. Waren ze verbeterd, dan had het boekje een geheel ander aanzien gekregen dan het in het origineel heeft. Eene enkele maal zijn letters, die blijkbaar zijn uitgevallen, tusschen vierkante haakjes in den tekst hersteld. De opschriften boven de evene bladzijden zijn natuurlijk niet van den schrijver, maar door mij daar geplaatst. Ik meende daarmede de doorlopende lectuur van het boekje, dat in 't origineel niet is ingedeeld, gemakkelijker te maken.

Het beginfel en voortganck der
geschillen, scheuringen, en verdeelt-

heden onder de gene die

DOOPS-GESINDEN

Genoemt worden,

In dese laetste Eeuwe van hondert Jaren herwaerts/
tot op den Jare 1615.

Getrouwelijck beschreven door

I. H. V. P. N.

Ende nu door J. K. J. H. D. K. F. in 't licht gegeven.

Hier is noch achter aen gevoeght een Ex-
tract uyt seecker Boeck, geschreven van de
MUNSTERSCHE OPROERMAKERS,
handelende van de mirakelen die te Mun-
ster onder haer geschiet zijn.

AMSTERDAM,

Gedrukt by TYMON HOUTHAAK, op de Nieuwe-
zijds Kolk, in de Vogel Struys. A°. 1658.

Dit geschrift, gelijk ghy sien sult, is van handt tot handt, zoo 't schijnt, overgeërft, en eyndelijk my van seecker vriendt geleent geworden. En alsoo ick het selve, nevens veele andere, seer nut oordeelde om gemeen gemaect te worden, soo hebbe ick het doen copieren, ende drucken. En hebbe eenige bladeren daer van overgeslagen ¹⁾, in welke de Autheur handelt van het verval der Gemeente, van de Bruydt Christi, en eenige andere saecken, tot dese materie niet behoorende. De bekentenisse van Ubbo Philipsz. die van den Autheur hier achter dit geschrift gevoegt was, is te vooren al apart in 't jaer 1609. t' Amsterdam by Barent Otsz. voor Willem Jansz. Stam gedrukt geweest ²⁾, met een Voor-reden van een ander; welke Voor-reden, alsoo se van Ubbo niet en is, wy hier afgelaten hebben. //

1) Zie de *Inleiding* hiervóór, bl.

2) Dit is de derde druk daarvan. Zie boven bl. 101 van dit deel der *Bibliotheca*.

NAdemael ick Anno 1542 in het Pausdom gebooren ende opgevoedt ben, ende in mijner jonckheydt met vlijt ende yver daer inne een tijdt van jaren gestudeert, ende alsoo oock mede het Choor-sanck redelijck wel geleert hadde; oock in der Paepsheydt wat groots gedacht te worden. Maer als ick tot omtrent een-en-twintigh jaren mijns ouderdoms gekomen was, soo begonde ick eenigh nadencken in mijn herte te krijgen, door het groot vervolgh, ombrengen, verdrencken, verbranden en verworgen, 't welck te dier tijdt in de Nederlanden over vele menschen, zijnde vroom van leven (alsoo ick verstondt, en oock betuyght wordt) geschiede, en geexecuteert wierdt, hebbe daerom A^o 1563 een Testament (soo men 't in 't gemeyn noemt) of beter een versamelinghe der Apostolischer Schriften, die doemaels onder den name van *Nicolaes Biestkens van Diest* nieuwelijcks in den druck uytgegaen waren, in 't heymelijck (alsoo de tijdt seer periculeus, ende ick Choraël in de Kerkke, ende *Custos* of bewaerder van de Schoole was) bekomen, ende my tot naerstigh ondersoeck der selver Schriften begeben. Ende hoewel ick daer in seer vreemt, onkundigh en onervaren was, soo begonde ick nochtans soo veele, sonder eenige menschelijke institutie ende onderwijzinge, te gevoelen, te begrijpen, ende te verstaen, dat ick een ander en beter leven aenneemen, ende vromer luyden conversatie natrachten ende soecken moeste, soo verre ick na desen leven begeerde behouden te blijven. Daeromme heb ick mijn studium, met den aenkleve van dien, en alles waer op ick mijn gewin gestelt hadde, mitsgaders het gantsche Pausdom, soo veele my daer van geopenbaert ende bekend was, verlaten en overgegeven, ende geene kleyne benautheydt aengenomen; oock die vervolghe luyden ende hare conversatie met oprechter eenvoudiger harte gesocht, ende oock gevonden, oock my daer onder begeben, en volgens op mijn geloove doopen laten, niet anders wetende noch vermoedende ofte dit volck was alleen die

1) Zie over deze autobiografie de *Inleiding* hiervóór bl. 493 tot 496.

eenige Gemeynthe ende Bruydt Godts, ende Christi op aerden.

Maer al met'er tijdt daer nae begonde ick te mercken en te speuren, sien ende te hooren, onder dit volck te zijn hoe langer hoe meerder verscheydene morringen en oneenigheden, die oock ten laetsten gedijden tot groote, sware, en verschrickelijke scheuringen, deelingen, banningen, schuwingen ende mijdingen; dan alsoo ick in al sulcken ongodtlijcken wesen, doen en handel, in mijn
 A 2^r hart ende ziele seer groote // droeffnisse, tegenheydt, ende bekommeringe hadde, en my nochtans, soo veele my mogelijk ende bekend is, altoos buyten alle oneenigheden, scheuringen en banningen ghehouden hebbe, soo ben ick nochtans, tot mijn groote hertseer en weemoedigheydt, A^o 1568 in October vanden Vriesen, ende daer nae in Maert A^o 1580 vanden Vlamingen gebannen ende uytgestoten geworden, en dat om geene andere oorsaecken (daer van ick den Heere en mijne geruste conscientie tot getuygen hebbe) dan dat mijne inwendige oogen des herten uyt grooter genaden te dier tijdt soo veele geopent waren, dat ick haer-luyden, soo wel d' eene als d' andre partye op haer harde aendringen alleene voor Godes gemeynthe ende volck niet bekennen of belijden en konde. Hoewel ick my andersins presenteerde, badt en begeerde, in stilligheydt en vrede, by d'eene partye te voeren, en by d'andere daer nae, doch buyten alle twistige handelinge, te houden ende te dragen; het welck my nochtans ter eender noch ter ander zijde nooyt gebeuren en mochte.

Hier en tusschen, en volgens daer nae, hebbe ick begonnen te ondersoecken, ende my te informeren ende verseeckeren, soo wel door schriftelijke, als oock door mondelijke onderrichtingen en instructien van oude ende nu lange jaren al verrottete vroomen personen; als oock door 't geene dat ick selfs nu meer als van vijftigh jaren herwaerts beleeft, gesien, gehoord, ende wel ervaren hebbe, omme grondtlijcken, ende tot gerustheidt mijner zielen voor den Heere te erkennen ende te weten, waer van daen doch alzulcke jammerlijke, bedroefde ende seer vleeschelijke nijdige scheuringen, deelingen, ende secteryen haren oorsprong genomen soudon mogen hebben; ende oock mede of dese Doops-gesinden versamelinghe alsoo van den tijden der Apostelen des Heeren af tot desen tegenwoordigen tijdt toe, met uytwendigen gebruyck, van Doop, Nachmael, ende andere Ceremoniale ordonnantien continuelick geduert ende staende gebleven is, gelijk veele, jae de meeste meenichte onder haer altoos hebben ghepooght, ende als noch pogen den armen slechten volcke inne te beelden ende wijs te maken, daer toe haer oock tegenwoordelijck eenige seer bemoeijen en bevljtigen, hoewel te vergeefs.

Dewijle ick dan tot noch toe niemandt van den ouden vernomen noch bevonden en hebbe (die nochtans ten deele wel soo lange jaren als ick ende noch langer by desen Doops-gesinden volcke geweest, ende hare conversatie gehadt hebben) welke zijne onder-vindinghe ende onpartijdigh opmercken, uyt liefde van den vromen alleene waerheydt soeckende, by geschriften gestelt, ende te voor-schijn gebracht mocht heb-//ben; maer zijn vast alle gelijk als A 3^r seventigh, tachtig ende tnegentighjarige kinderen, alleene aen het uytwendige, tot der doot toe hangende gebleven; ende alsoo voor ¹⁾ 't geene geestelijk, en alleen voor den Heere behaeghelijk, aengenaem en lieflijk is (alsoo het wel schijnt) onbevindelijk ende on-ontfanckbaer gebleven, willende Gods heylige gesuyverde ende reyne Gemeynte ende Bruydt des Lams eygentlijk en alleen onder die verdeelde, verwerde ende seer verstroyde Doopsgesinde gemeynten, (jae ettelijke, d'eene onder dese, en d'ander onder die party en nieuwerds anders) comprehenderen en besluyten. Ende ²⁾ ick dan nu tot een tamelijk hooge ouderdom van drie-en-seventigh jaren gekomen ben, ende de ontbindinge ende oplossinge mijns sterffelijcken lichaems van tijdt tot tijdt met lijdtzaamheydt van den Heere verwachte, soo hebbe ick my in mijn gemoet en consciencie vermaent ende gedrongen gevonden om het geene dat ick van de voorsz. saecke in der waerheydt ondersocht ende ervaren, oock selfs gesien, gehoord, ende in der waerheydt bevonden hebbe, op 't kortste getrouwelijk ende sonder alle partialiteyt (die ick al voor veele jaren verre van en buyten my verdreven ende gesloten, ende een yegelijk, soo wat aen my mishandelt is, al van den beginne hertelijk gaerne vergeven hebbe) te annoteren ende aen te teecken, ende op mijnen sterf-dagh voor memorie na te laten, op dat niet alles met my en sterve: overslaende noch vele andere diergelijke vreemde ende blinde handelen, die ick als noch in goeder versscher memorie behouden hebbe.

Biddende ende versoeckende alsoo, om des Heeren wille, soo hertelijk als ick immer kan ende mach, allen den geenen die dese mijne korte ende slechte, ende nochtans waerachtige onpartijdige aenteekeninge ende beschryvinge soudon mogen komen te sien, leesen, ofte hooren leesen, dat zy doch 't selve onpartijdelijk, ende sonder alle bitterheydt met alsulcken herte ende gemoet totter waerheydt ende gerechtigheydt, die voor Godt gelt, ende sorghvuldigheydt voor den allerhooghsten (gelijk ick 't selve te

1) Dit „voor” is door mij ingevoegd.

2) „Als” schijnt hier te zijn uitgevallen. Dit volgt uit het volgende: „soo hebbe ick enz.”.

samen gebracht ende beschreven hebbe) willen aenmercken, ende tot harer verbetringh in den Heere ghebruycken. Ik protestere ende betuyge oock opentlijk, dat niemant van de gene, welke de Kinder-doop voorstaen ende gebruycken, van welckerley partye hy oock soude mogen wesen (alsoo de selve mede genoech ende overvloedigh in secten verdeelt zijn) eenige oorsaeck sal hebben, noch hier door mogen nemen, om dese Doops-gesinde volcken, ende hare dolingen ende mishandelingen te tadelen, schelden, of lasteren. Want 't is haer selfs, elck voor zijne ziele al veel nodiger, dat //

A 3^v zij-luyden metten hooghmoedighen vercierden Paeuw op haer eygen swarte voeten nedersien, ende haer selfs eerst ende voor iemandt anders ondersoecken, oordeelen ende verbeteren, nadien van hare grove, grouwelijcke ende verschrickelijcke acten, daden ende handelighen, niet alleen door geheel Europa, maer oock in Asia ende Amerika, ende in specie, ghedurende die felle, wrede, bloedige twee-en-veertighjarige ¹⁾ Nederlantsche Oorloge, geperpetreert, geoeffent, ende te werck gestelt, alle Chronijcken, Historien, ende Beschryvingen, beyde oude en nieuwe, in dartien-hondert ende meer jaren herwaerts in 't licht ende aen den dagh gekomen, soo seer vol ende overvloeyjende zijn, dat ick daer van in specie niet en behoeve te verhalen; behalven wat noch dagelijks in Vranckrijk, voor Brunswijk ²⁾, ende andersints deerlijk geschiet. Alsoo dat die selve verdeelde en ten meeste verwerde Kinderdoopers haer selfs wel schamen mogen andere dwalende eenighsins te schelden ende te lasteren. //

¹⁾ De auteur, die in 1615 en dus ten tijde van het Bestand schreef, rekent de jaren van 1568 tot aan het begin van dat Bestand, 1609.

²⁾ Ik kan niet ontdekken, welke gebeurtenissen, in die landen omstreeks 1615 voorgevallen, door den auteur worden bedoeld.

Het beginsel en voortganck der bl.1
geschillen, scheuringen, en verdeelt-
heden onder de gene die

D O O P S - G E S I N D E N
Genoemt worden.

NAdien de almachtige eeuwige Godt uyt grondeloose liefde en barmhartigheydt, als de tijdt vervult was, by *Moses* ende de Propheten, en voornamelijk by *Daniel* wel klaer ende naecktelijk verhaelt ende aangewesen, zijnen eenigen eeuwigen Sone den menschen gegeven, ende in dese onderste plaetsen der aerden gesonden heeft; ende dan deselve Sone Gods, *Jesus*, dat is Salighmaker, omtrent 30 Jaren oudt zijnde, van *Joannes de Dooper* is ghedoopt, ende van zijnen Vader met stercke getuygenisse bevestigt, soo heeft hy alsoo zijn ampt met kracht aengevangen, ende in 3½ jaren na *Daniels* prophetie (*Dan. 9:27.*) volkomelijk uytgevoert, ende alles wat van hem geschreven was vervult en voldaan. Maer dewijl de Heere selfs van den hemel in zijn eygendom, te weten, totten Joodtschen volck ghekomen zijnde, noch van de selve Jooden, noch van den Heydenen, generalijk is ontfangen; maer verstooten, veracht en verworpen gheworden: soo is daer op ter straffe gevolght, dat de wereldt ende de Inwoonderen der aerden die dagen van alsulcke vierdehalf jaren des waerachtigen lichts der wereldt, gelijk oock den Israelitischen volcke in de Woestijne geschiet is, tot Jaren, dat is tot 1260 Jaren alsulcke verschrickelijke duysternisse van alle waerachtige hemelsche kennisse Gods, zijns Gesalfden, en reyne heylige Bruydts, Koninginne en Gemeynthe, geprolongeert en overgekomen is, als van den beginne der Creaturen, die Godt de Heere geschapen heeft, nooyt en is geweest. Welcke grouwelijke duysternisse ende verborgentheydt der boosheydt, onder eenen bysonderen grooten schijn der heyligheydt, haren beginne ghenomen heeft in den tijden der Apostelen des Heeren, ende eer die selve alle van dese Werelt gescheyden ende wegh-//genomen zijn. En ghelijck des avondts de donckerheydt aen- bl.2

komende al met ghemack toe-neemt ende vermeerdert, tot dat het gheheel nacht ende duyster wordt, even alsoo is 't oock met dese sware duysternisse toe-gegaen.

Nu heeft de selve principale groote duysternisse gheduurt, als verhaelt is, 1260 Jaren ¹⁾, dat is, tot omtrent den Jare 1515. Doe ter tijdt is de vijfde schale der gramschappen Godts uyt-gestort over de stoel des Beests, alsoo dat *Dr. Martinus Luther, Huldricus Zwinglius, Joannes Calvinus*, ende alsoo volgens veele andere, omtrent den selven tijdt van 1515 Jaren, ende korts daer nae dat Beest, ende 't hooft van alle Antichristen alsoo doodelijk hebben gewondt, ende veele verscheyden grouwelsoppen ²⁾ opgedeckt ende openbaer gemaeckt, dat de selve wonden noch nu, noch in der eeuwigheydt niet sullen noch kunnen genesen worden, nae luydt der Schrifture, ende *Lutheri* eygen Symbolum: *Pestis eram vivus moriens tua mors ero Papa*. Dat is: *Levendig zijnde was ick u een peste ô du Bapst, stervende sal ick u een doot zijn*. Hoewel nu die voor-verhaelde Mannen wel veele verscheydene grouwelen, soo veel haer bekend waren, hebben geopenbaert ende den Menschen kondt gedaen, waer door oock veele Luyden zijn beroert ende ontsteeken geworden, soo hebben zy nochtans met al haer leeren, schrijven en disputeren, gene oprechte ende waerachtige gemoet-beteringe, noch vernieuwinge des levens, nae den evenbeelde Jesu Christi, (als haer selfs noch onbekent ende onbevindelijk zijnde) den luyden voor-draghen, noch inbeelden konnen; maer is uyt hare Leere gevolgt een ruym, vleeschelijk, bitter, partijdigh, ende seer roeckeloos leven, schier arger ende booser als ooyt te vooren: benevens grouwelijcke bitterheydt, lasteren, schelden, ketteren, swermeren ³⁾, sacramenteren van een iegelijk op alle anderen, hem in allen niet gelijk zijnde, als 't klaer en openbaerlijk blijkt voor de gantsche Wereldt.

Soo zijn nochtans omtrent den selven tijdt, te weten Anno 1522 eenige Mannen, doch seer weynigh in 't ghetal, geleerde Persoonen, opgestaen, ende (benedens vele andere) in bedencken ende ondersoeckinge der H. Schrifture gekomen. De welcke nu in dese laetste eeuwe ten aldereersten haer ondernomen hebben, de oude ingevoerde, ende lange jaren gebruyckte, jae ingewortelde ende

1) Reeds Jehring merkt in zijne hierboven vermelde vertaling, S. 82, bij deze plaats op, dat de berekening, volgens welke de groote verduistering van de waarheid in het Christendom omstreeks het jaar 255 zou zijn begonnen, onjuist is. Misschien zal de auteur daarbij gedacht hebben aan de invoering van den kinderdoop.

2) „Grouwelen” (eigenlijk: „gruwelpap, drabbige en vuile dingen) opengelegd, open gedekt, aan 't licht gebracht ...”.

3) „Iemand voor Swermer of sacramentist uitschelden”: Luther's „Schwärmer” en „Sacramentirer”.

begroeyde Kinder-doop te verwerpen, ende eenen Doope der geloovigen weder aen te nemen, oprechte bekeeringe van 't sondige // leven; mitsgaders berouw, afstant ende beteringe des levens met bl. 3 grooten yver ende ernst te leeren, ende die selve bekeerden, ende op ten geloove gedoopten, van der wereldt af te sonderen, nae het oude exempel der Apostelen, soo veele zy tot die tijdt begrijpen ende verstaen konden. Dit hebbe ick uyt een oudt Schrijver der Doops-gesinden in Switserlandt, voor veele jaren aen hare Broederen omtrent Ceulen gesonden ¹⁾, het welck ick tot breeder verklaringe alhier gedencke te insereren, luydende als volght: „Gods „genade ende barmhartigheydt, en zijnen eeuwigen vrede, wenschen wy u hertelijk lieve Broederen: wanneer het u allen hertelijk wel ginge, dat hadden wy van harte gaerne. Voortaan, „lieve Broeders, nademael ghy ons hebt gebeden des beginsels „halven, van wegen die broederschap der Switser-broederen; soo „heeft het hem begeven, omtrent de tijdt als men schreef 1522 „jaer, dat *Uldrick Zwingle*, *Coenraet Grebele* een Edelman, ende „*Felix Mansch*, alle drie vast seer geleerde mannen, in de Duytsche, „Latijnsche, Grieksche, ende Hebreesche sprake alle ervaren waren; ende zijn dan komen te spreken van geloofs-saecken, ende „hebben bevonden dat de Kinder-doop onnodigh zy, oock voor geen „Doopsel bekend. Daer hebben die twee *Coenraet* ende *Felix* geloofd ende bekend dat men moeste ende behoorde, nae Christelijke ordeninge, gedoopt te worden, nadien Christus seydt: Wie „geloofd ende gedoopt wordt, die wordt saligh. Doen zijn dese drie „oneens geworden, ende heeft *Ulrick Zwingle* sulcks niet gewilt, „maer geseyt, het soude een oproer geven. Maer dese voorgenomde twee mannen hebben gemeent men en konde Gods bevel „daeromme niet achter-laten. In dien heeft het hem begeven dat „een Paep, met name *Jorian*, van den huyse *Jacobs*, dien men „genoemt heeft *Jorian Blaeurock*, om dat hy eenen blaauwen rock „gedragen heeft; deselve is oock gekomen uyt een sonderlingen „yver, dien hy hadde tot Gods wille: een slechte eenvoudige Paep, „daer voor men hem gehouden heeft, maer in Goddelijken yver „des geloofs-halven, soo heeft hy, door Gods genade die hem gegeven is, daer nae wonderlijk gehandelt. Dese is tot *Zwingle* „gekomen, ende heeft van den gelove met hem ghesproken, maer „niet uytgerecht. Doen heeft men hem geseyt, datter andere waren, „die yveriger waren als *Zwinglius*; dien is hy nagevolght, ende „is tot haer gekomen, namelick tot *Coenraten* ende *Felicem*, ende

1) Deze brief is ook door V. P. in de *Successio Anabaptistica*, bl. 19 vg., opgenomen. Zie hierboven in dit deel bl. 24. — Voor „Schrijver” leze men: „schrijven”.

bl. 4 „heeft met haer gesproken, ende zy zijn in der // saecken eenigh „geworden. Ende het heeft hem begeben, dat zy by malkanderen „zijn geweest. Nadien den anghst grootelyck op haer heeft gelegen, „soo hebben zy Godt in den Hemel aengeroepen, dat hy haer „barmhertigheydt wilde bewijzen. Doen is *Jorian* opgestanden, ende „heeft om Gods wille gebeden den *Coenraed*, dat hy hem wilde „doopen, ende dat heeft hy gedaen: naemaels heeft hy die anderen „oock gedoopt: daer nae hebben haer meer Predikanten, ende „andere luyden hier toe gedaen, de welcke het haest met haren „bloede betuyght hebben. Gelijck oock dese boven-genoemde *Felix* „*Mansch*, die de eerste geweest is, dien heeft men tot Zurich ver- „droncken, *Wolfgang Ulman* ¹⁾ dien heeft men tot Waltzen ver- „brandt, met noch thien met hem, sonderlinge zijnen Broeder, dat „zijn mede-geselle geweest is: dese is oock de sevende geweest. „Nae hem een Predikant, met namen *Hans Pretle*, die oock onsen „dienaer in 't land geweest is. Also heeft 'et hem uytgebreydt, „door vervolginge, als by *Michiel Sadtler*, ende vele zijner verwan- „ten. Als *Melchior Veth*, die des *Joriaens Blaeurocks* mede-geselle „geweest is, de welcke tot Dracht verbrandt is gheworden. Alsoo „hebt ghy den gront, hoe het hem in den beginne toegedragen „heeft. Namaels zijn vele dingen geschiedt, alsoo dat 'er veel on- „ordentelyck geloopen hebben. Maer *de vaste gront der waerheydt* „*is gebleven, de Heere kent de zijnen: het* ²⁾ *wijcke van ongerechtig-* „*heydt wie den name des Heeren aenroept*. Also hebt ghy die ghe- „tuygenisse des beginsels, daer inne en sult ghy geen en twijffel „hebben, want wy dit op het alder-gewiste ervaren hebben” ³⁾.

Als dan op den tijdt voorschreven de Doops-gesinden haren aen-
vanck genomen, ende in haerder eenvoudigheydt met grooten yver
vast toe-genomen hebben: soo is daer op terstondt in verscheydene
Switser en Hoogduytsche landen en steden, een seer wreedt, bitter
en tyrannigh vervolgh ende persecutie, soo wel van den Papisten
als Swinglischen, over dese vroomen, eenvoudigen ende weerloose
luyden gemoveert ende voor de handt genomen; waer toe *Ulricus*
Zwinglius (als nu Predikant ofte Pastoor tot Zurich geworden

1) Deze en de verder genoemden worden ook vermeld in de *Chroniken der Gemain*, uitgegeven door Beck, *Die Geschichts-Bücher der Wiedertäufer*, 1889, S. 20. Met „Waltzen” is bedoeld Waldsee in Zwaben. Melchior Veit is niet te Dracht, maar te Ettach verbrand. Zie in dit deel der *Bibliotheca* bl. 25, aant. 3, waar blijkt, dat de *Successio Anabaptistica* dezelfde fouten maakt. Deze zal wel niet ons geschrift in handschrift hebben gebruikt; beide hebben misschien eenzelfde copie afgeschreven.

2) Het duitse: „es weiche ab ein jeder von”.

3) Deze brief is dus niet geschreven door iemand, die in het daarin verhaalde betrokken was geweest, maar door een later toegetreden broeder.

zijnde, ende eenen besonderen nijt op deze luyden aen-genomen hebbende) zijn wreedt oordeel met vier Latijnsche woorden (ge-
 lijk ick sulcks openbaer voor alle de werelt beschreven vinde)
 koenmoedigh gegeven heeft, te weten: *Qui mersus fuerit, mergatur*. Dat is: Wie met water gedoopt is, die sal in // 't water ver- bl. 5
 smoort of gedrenckt worden. Maer die rechtvaerdige Rechter heeft
 binnen weynigh jaren daer na hem zijn rechte straffe op zijn hooft
 komen laten. Want als die van Zurich Anno 1531 den 11 October
 een deel volcks, en *Zwinglium*, als een Predikant daer onder wel
 gewapent, ten krijge uyt-schickten; soo is hy, *Zwinglius*, staende
 in 't derde gelit, verslagen, ende van den vyanden met vuyr ver-
 brandt geworden. Nae de rechtvaerdige sententie *Christi*: Wie het
 swaert neemt, die sal metten swaerde vergaen. Ende dese bittere
 vervolginge heeft geduurt omtrent vijftigh jaren lanck, te weten
 van den jare 1524 tot 1574; doch die druppelen des swaren regens
 der vervolginge voor en nae noch gevallen ongerekent. In welken
 tijdt die vrome onschuldige luyden, als den doop op ten geloove
 gebruyckende, ende niemant ter wereltd beschadigende, op veele
 plaetsen der Hooghduytsche natie, met verscheydene martelisatien,
 by hoopen als onnosele Schapen, ommegebracht ende gedoodt zijn.

Maer dit alles niet tegenstaende zijn evenwel die Doops-gesinden
 onder alsulcken ellendigen swaren kruyce, ende wreede vervolginge,
 alsoo gewassen ende vermenighvuldicht, dat zy in vijf jaren tijdts
 hier ende daer in ordentlijke gemeeynten haer versamelt hebben.
 Als klaerlijck blijkt uyt die schriften, broederlijke vereeniginge,
 ende sendt-brieven, van *Michiel Sadtler* nagelaten; de welcke Anno
 1527 seer deerlijck is gemartelt, ende benevens anderen ommege-
 bracht. Maer dat men van soo grooten menigte der onschuldigh
 ommegebrachte menschen soo weynigh schriftelijck bescheyt voor-
 handen heeft, gedencke ick uyt die oorsake gekomen te zijn, om
 dat die luyden in de Switser en Hoogduytsche landen seer slecht
 ende eenvoudigh zijn ¹⁾, ende niet soo vernuftigh ende scherpsinnigh
 als de Nederlanders, ende daeromme weynich uyt de gevanckenis-
 sen geschreven hebben: dan dewijle de wederpartye, als een duy-
 sent Kunstenaer, nimmermeer, alsoo langh dese tijdt staet (die
 nochtans nu haest door de verschijninge des grooten daghs des
 Heeren een eynde nemen sal) en rust noch en viert, soo mercke
 ick, dat deselve al voorts onder desen slechten, hoewel yverigen
 volcke, zijn zaet der goet-dunckentheydt ²⁾ gezaeyt heeft: alsoo
 dat men door de Hoofden, Leeraren, ende Leyts-luyden (waer door
 altoos ende van alle tijden het verderf ingekomen is) eenighsins,

1) Hierin vergist zich de schrijver.

2) Eigendunkelijkheid, moedwil.

bl. 6 beneffens den Geest der Schrifturen Ordonnantien beslooten, ende den armen slechten Broederen en Susteren in-//gebeeldet ende opgedrongen heeft; dewelcke alhier in specie te verhalen, uyt redenen ende oorsaecken voor ditmael nagelaten wort; alsoo de selve voor den genen die alle partyschap afgeleyt, en geoeffende sinnen bekomen hebben, niet verborgen zijn.

Waer door dan oock verscheyde geleerde mannen, die haer by desen volcke, ende eenige in den dienst des Leer-ampts gewilligh begeven hadden, een bedencken en te rugge sien gekregen, ende haer alsoo wederomme van den Doops-gesinden volcke af in stilligheydt geset, ende begeven hebben. Onder welke zijn geweest *Christianus Entfelder*, *Georch Haugk van Juchsen*, *Joannes Denck*, *Ludwick Hetser*, *Dr. Joannes Staubitius*, ende andere, welcker sommiger schriften ende boecken in haren stille stant gemaectt ende uytgegeven, ick selfs gehadt ende gelesen, ende veele leerachtige ende stichtelijke dingen, nae mijnen kleynen verstande, daer inne bevonden hebbe; bysonder in een boecksken *Staubitij* van de liefde Godts, uyt den Hooghduytschen in de Nederlandtsche spraecke over-geset, en met een treffelijke Voor-reden verrijckt, door *Bernardum Beyma*, een geleert Vriesch Edelman, ende eertijds een Doops-gesinde geweest zijnde ¹⁾; welck boecksken als noch by my berust; gelijk oock doet een boecksken van *Entfelder*, van de *Oprechte Godtsaligheydt*, welck daer nae in de plaetse van een Voorreden voor de Postille *Tauleri* gedruckt is. Oock is by my het boeck der Propheten by den voorseyden *Ludwick Hetser*, en *Joannes Denck* uyt den Hebreuschen in Duytsch soo perfeckt overgeset, dat zy oock van de Geleerden van Zurich daer inne gepresen worden. Dan aengaende een schriftelijke Weder-roep, van *Joannes Denck* uytgegeven ²⁾, die selve en kan ick in ettelijke punten geheel niet loven, noch prijsen. Doch hoe getrouwe ende vroom dese voor-verhaelde mannen voor den Heere geleeft ende gewandelt, en wat eynde zy gehadt hebben, sulcks is den Alderhoogsten alleen bekend.

Voorts soo is oock onder desen volcke in Hooghduyts-landt geweest *Melchior Hofman*, al mede geleert ende wel bespraectt. Dese

1) Een van de weinige voorbeelden van adellijken onder de oude Doopsgezinden, die anders allen tot de burgerij (daarom geenszins tot de arme volksklasse) behoorden. Zie ook Blaupot ten Cate, *Geschiedenis ... in Friesland*, bl. 167.

2) *Hans Denckens Widerruf* is kort na zijn dood (1527) uitgegeven, waarschijnlijk door Oecolampadius. Eene herroeping in den zin, dat Denck zijne anabaptiste gevoelens voor die der kerkelijke hervormingsgezinden prijs geeft, is die *Widerruf* echter niet. Alleen toont hij zich daarin nog sterker spiritulist, nog meer los van kerkelijke vaststellingen, dan hij tot dusver was geweest.

verliet insgelijcks de broederschap aldaer in Duytslandt, ende trock nae 't landt te Holsteyn, alwaer hy als een Predikant aengenomen werde in een Stadt genaemt ten Kijl ¹⁾. Dese *Melchior* heeft uytgeleyt Apocalipsin, den Sendt-brief *Pauli* tot den Romeynen, de Hutte *Moysis*, ende andere dingen, die ick ten deele gelesen en wel veele hooge saecken, maer weynigh stichtelijcks // ter Godt- bl. 7
saligheydt daer inne bevonden hebbe. Ende als dese *Melchior* aldaer ten Kijle seer hert ende fel gepredickt ende gescholden heeft op en tegens de Lutherschen, Swinglischen, ende anderen, soo is hy van daer verdreven geworden, en alsoo nae Embden in Oost-Vrieslandt gereyst; alwaer hy in 't openbaer heeft gepredickt, geleert, ende den bejaerden gedoopt, beyde in de Kercken ende op ter straten ²⁾; nadien het was in den tijd des *Interims* ³⁾, den ouden wel bekend, alsoo dat men aldaer niet en wiste wat Religie men schier aennemen soude. Ende als Grave *Enno*, de groot-vader van dese tegenwoordigen regeerende Grave *Enno*, desen voornoemden *Melchior* op de Borcht tot Embden vorderde, ende te reden stelde van zijn doen ende handelen, soo heeft hy (alsoo hy dapper bespraecht was) hem alsoo verantwoordt, dat den Grave zijne tranen overliepen, ende hy den voorseyden *Melchior* liber en vry dimitteerde ende gaen liet. Dit alles hebbe ick van oude ervarene luyden der Doops-gesinden binnen Embden voor lange jaren verstaen ende vernomen.

Wat nu voorts dese *Melchior Hofman* aldaer tot Embden heeft uytgerecht, wat Leeraers hy verkooren ende in-gesteld, ende in Nederlandt (alwaer de doop der bejaerde te dier tijdt, te weten omtrent den jare 1531, noch niet in 't gebruyck was ⁴⁾); die welke nochtans onverrichter saecke omme-gebracht zijn) gesonden heeft: als mede hoe *Melchior* door nieuwe prophetyen aldaer in Oost-Vrieslandt na Straesburgh gereyst, en aldaer in de gevanckenisse gestorven is: oock hoe ellendigh het doopsel der ouden, met veele verscheydene muyterien ende oproeren in de Nederlanden innegevoert, ende dat arme eenvoudige yverige volck, die een weersin in het ontbloote Pausdom begonden te krijgen, onnoselijck op den

1) Kiel. De auteur vergist zich hier echter. Hoffman kan, toen hij in 1527 of 1528 als luthersch predikant te Kiel optrad, daarvóór niet „de broederschap in Duitschland verlaten hebben”, daar hij niet vóór 1529 of 1530 tot haar toetrad.

2) Zie over dit en de volgende berichten betreffende Hoffman's arbeid te Emden, die gedeeltelijk onjuist zijn, Jehring's *Gründliche Historie*, S. 96 en 98; en vooral Leendertz, *Melchior Hofmann*, 1883, bl. 215 vgg.; ook bl. 105 van dit deel.

3) Hoe de auteur den naam van het Interim (van 1548) voor iets, dat in 1530 gebeurd is, kan bezigen, is niet duidelijk.

4) In het origineel staat: „.... gebruyck was, die welke ...”. „Die welke” zijn natuurlijk de vermelde „Leeraers”.

vleysch-banck gebracht zijn; sulcks heeft *Ubbo Philipsz*, *Dirck Philipsz*. broeder, in den beginne een Leeraer, ende hart drijver onder den Doops-gesinden, ende namaels hem tot stilligheydt begeven, ende deser dingen veele selfs beleeft, gesien, gehoord, ende ervaren hebbende, in schriften nagelaten, welke ick achter en by dese annotatie gedencke te voegen; waer uyt men sulcks alles beter vernemen ende verstaen kan.

bl. 8 Hoewel dan dat werck des bejaerden doopsels in de Nederlanden soo seer onordentelijk, ja onordentlicker by wegen en stegen, als ick vermagh aen te teekenen, (hoewel ick daer van noch vele in mijn memorie hebbe) aengevangen ende ingevoert is, ende // daerom dese tegenwoordige verscheydene partyen haer wel beter behoorden te bedencken ende te verootmoedigen, ende hare intent ende gevattede meyninge niet soo koenmoedigh te drijven, soo is 't nochtans in der waerheydt alsoo, dat in alsulcken onordentlijcken woesten beginne, hier ende daer eenige vroomme yverige luyden, doch eerst weynigh in 't getal haer te samen in eenigheydt begeven, oock Doope, Nachtmal, afsonderinge van den quaden, ende anders gebruyckt, ende alsoo haer van allen oproerigen gescheyden, ende tot alle lijden ende druck gevoeght ende overgegeven hebben, sonder noch iets te weten van alsulcke strijdt-puncten, daer men daer na soo heftigh ende erbarmelijk, ja vleeschelyck en ongoddelijk, om gekeven, getwistet, gedisputeert, gebannen, geschouwt, gemijdt, ende verscheydene seeten ende afdeelingen gemaect heeft, ende als noch niet op en houdt.

Nu, onder desen volcke zijn mede gekomen *Menno Symonsz*, *Adam Pastor*, *Ubbo Philipsz*, *Dirck Philipsz*, *David Jorisz*, die hem onlanghs daer na weder afgescheyden, ende tot zijnder groot- en rijckmakinge onder den schijn van een Swinglische broeder (na luydt van zijn eygen schriften) een eygen ofte bysonder volck, onder alle soorten van volcken bedecktelijcken bereydt ende aenhangigh gemaect heeft; item, *Jelis van Aken*, ende andere, die oock metter tijdt als Leeraers gebruyckt zijn. Doch hoedanigh sommiger deser Leeraren uytganck geweest is, daer van dragen eenige als noch goede wetenschap, als zy 't maer der waerheyte ter eeren wilden bekennen. Want *Adam Pastor* speculeerde soo hoogh tot verkleyninge der Godtheydt *Christi*, dat hy met een kleyn hoopken hem alleene begaf; en *Jelis van Aken* droegh hem alsoo in zijn leven, dat hy, gevangen zijnde, niet volstandigh blijven en konde, maer zijn geloove (soo veele als hy nae den uytwendigen hadde) versaeckte, ende alsoo metten swaerde heenen gericht worde: ende wat eynde eenige van de andere genomen hebben, sal hier na noch gedacht worden.

Ende gelijk hier voor van dat wreede vijftighjarige vervolgh in Switser- en Hooghduytslandt is verhaelt; even alsoo is oock in de Nederlanden terstont ende voort in den beginne van alsulcken veranderinge ende afkeer van den Pausdomme, eene jammerlijke persecutie ende vervolgh over dese arme bekommerde en goetmeynende menschen verresen en opgestaen; dat welcke oock omtrent vijftigh jaren langh geduurt heeft, nemelick van den jare // 1530 bl. 9 tot Anno 1580 *exclusive* ¹⁾). Maer die gene, welcke by *Menno Symonsz*, ende andere gelijk-gesinde Leeraren in eenigheydt bleven, vermenighvuldighden ende wiessen onder den harden sware kruyce hoe langer hoe meer, hoewel zy dagelijks seer verschrickelijck, jammerlijk ende erbarmelijcken in kleynen ende grooten getale, na datmense achterhalen, bekomen ende krijgen konde, gevangen, gepijnicht, gemartelt, ende aen staecken ende palen verbrandt, ende in het water versmoort ende verdroncken, ja hare goederen geconfiskeert ende gerooft, ende hare Wees-kinderen armelijck op den dijk gestelt wierden; dewelcke oock by het gene dat haer nae gelegentheydt dies tijds geopenbaert was, ghetrouwe ende bestandighlijcken totter doot toe gebleven zijn, ende hebben alsoo veele verscheydene goede getrouwertige ende stichtelijke vermaningen, leeringen ende waerschouwingen, ja oock eenige, als *Hans van Overdam* in zijne schriften, en *Valerius Schoolmeester* in een Boeckken, geintituleert: *Een korte verklaringe en bewijs van den tijd ende reeckeninge des Antichrists, &c.* gene kleyne voorseggingen van de aenstaende veranderingen des wereldds, ende verwoestinge der onlanghs vergaderden Doops-gesinden gemeeynten uyt de gevanckenisse geschreven ²⁾).

Maer gelijk de oude kromme Slange, welcke de Satanas is, door zijne duysentvuldige kunsten in Switser- ende Hooghduytslandt, als eensdeels verhaelt is, die vroomen terstondt wederomme verstoort, ende door zijne instrumenten op menschelijke byvoeghselen, institutien ende traditien gewesen, ende de herten der slechten eenvoudigen (als noch gene geoeffende sinnen, noch der natuurlijcker Slangen voorsichtigheydt hebbende, ende alsoo niet wetende wat de Duyvel in den sinne heeft) vervuylt, verontreynight, ende in

1) De schrijver meent dus, dat 1579 het laatste jaar is, waarin in de Nederlanden doodvonnissen om het geloof zijn ten uitvoer gelegd. Maar reeds met de Pacificatie van Gent is de bloedige vervolging gestaakt. In de noordelijke Nederlanden is de laatste executie die van Reytse Ayssez., in 1574 te Leeuwarden verbrand. In het zuiden komen zij in 1578 en 1579 niet voor: in de volgende jaren enkele sporadisch: zie de *Bibliographie des martyrologes*, La Haye, 1890, II, p. 806, 7.

2) Dit geschrift van Valerius de Schoolmeester is verloren gegaan: zie de *Bibliographie des martyrologes*; I, p. 438. De titel luidt daar eenigszins anders dan hier. — De brieven van Hans van Overdam staan in *Het Offer des Heeren*.

deerlijke dolingen gebracht heeft: Even alsoo is 't oock voort in den beginne van de voorseyde vergaderinge der Doops-gesinden in de Nederlanden toegegaen; welke doolingen der menschelijker goetdunckentheyden de overhandt also genomen hebben, ende soo hoogh gewassen zijn, dat zy oock vervolgens hare vruchten gebracht hebben, gelijk het (helaes) huysden ten dage klaer ende openbaer is. Want alhoewel *Menno Symonsz*, *Ubbo Philipsz*, *Dirck Philipsz*, ende andere, haren doope ende sendinge hares Leer-ampts van niemant anders dan alleen van eenen currebant¹⁾, ende van hem selfs lopende valschen *Enoch* ende Propheet, so hy hem selfs bl. 10 noemde en roemde, en des selfs uyt-gesonden Apo//stelen ontfangen en hebben; te weten van *Jan Mathijsz*, een Backer van Haerlem, welke zijne oudt-achtige Vrouwe verliet, ende eene schoone jonge persooone met heerlijke ende heylighschijnende woorden verleydt, ende heymelijk wegh-gevoert heeft; gelijk *Ubbo* selfs voor zijnen doot beleden, ende by geschrifte nagelaten heeft, en my binnen den tijdt van vijftigh jaren, door getuygenisse van vrome oude luyden, dat selve oock wel gebleken is, oock van niemant met bestandigen grondt der waerheydt gelochent of wederleyt sal kunnen worden; soo is 't nochtans in korter tijdt daer toe gekomen, als men met grooten yver ende onder die seer sware vervolgingen hier ende daer in de Nederlanden gemeyn ten vergadert, ende daer onder uytwendige ordonnantien instelde, dat men daer by veele verscheydene menschelijke goetdunckende en versierde inventien, daer de H. Schrifte niet van en weet, den armen, simplen, vroomen ende swaerlijk benauden, doch noch onversochten ende ongeoeffenden volcke geleert, ingeplant, ende metter tijdt ingevoert ende opgedrongen, ende alsoo die consciencien deerlick, ende (gelijk ick sorge) ongeneselijk verstrickt ende op kromme wegen geleyt heeft; gelijk men op den dagh van huysden met kommer ende droeffnisse des herten beleven ende sien moet.

Aengesien dan die Leeraers, Leydts-luyden ende Ouders, onder anderen oock die afsonderinge ofte Ban soo sterck ende scherp innegevoert ende gedreven hebben, dat alle overtredingen, daer *Paulus* van schrijft totten Ephesen in 't vijfde Capittel, sonder eenige voorgaende aensprake ofte vermaninge voort metten Ban souden moeten gestraft worden, onaengesien hoe boetvaerdigh ende rouwdragende de overtreder oock was, ja hoe seer hy zijne vergrijpinge beklaeghe ende beweende; ende dat alle boete ende

1) Misschien eene verbastering van het woord „corybant”, dat waarschijnlijk in dit verband „valsche of onwettige prediker of priester”, eigenlijk priester van Cybele beteekent. Of: hetzelfde als „van hem selfs lopende”.

beteringe niet in een Broeders ofte Susters huys, maer buyten hare gemeente, ja oock niet in zijn ofte haer eygen huys (indien de egade by de gemeynthe is) maer in een wereldts huys (alsoo zy dat noemen) geschieden moet: Dat oock alsulcken gebande in gene vermaninge komen en mach, 't en zy eenighsins door bede, ende daer benevens soo yverigh, vlijtigh ende naeuwe van alle Broederen ende Susteren, het zy schoon Vader, Moeder, Kindt, natuurlijke Broeder, Suster, Man, Wif, en wie het oock soude mogen wesen, moet geschouwet, ende gemijdet worden, dat men metten selven noch koopen noch verkoopen, eeten noch drincken, noch den selven helpen, noch van hem geholpen worden en mach, al// waer 't oock in vuys- ofte waters-nooden, gelijk ick selfs in der bl. 11 daedt sulcks beleeft, ervaren ende bevonden hebbe: welcke impositionen daer by noch niet gebleven en zijn, maer men heeft hoe langer hoe meer voort-gevaren alsulcken schouwen ende mijden door te dringen tot op de echte luyden; jae oock op geheele huys-gesinnen: alsoo dat een van beyden, man ofte wif, gebannen zijnde, de gehoorsame by den volcke den anderen ghebannen zijnde mede in allen schouwen ende mijden, ende hem geene handt-reyckinge doen noch bewijzen moeste. Het welcke alle my uyt eygender ervaringe meer als te veel bekend is. Daer op is ten laetsten, namelick omtrent Anno 1554 gevolght, dat eenige onder den Broederen, als in Waterlandt ende tot Franeker, haer hier tegens hebben geopposeert, voorgevende als dat alle sonden en wercken des vleeschs, by eenen Broeder ofte Suster begaen, alwaer 't oock doodtslagh, toverye, brantstichterij, openbare dieverye, hoererye ende eedt-breeckerye, ende diergelijcke grouwelen, (want alsulcke captieuse en neuswijse questien ende vragen gingender doen ter tijdt onder de Doops-gesinde omme) terstont der Overigheijts straffe onderworpen zijnde, niet sonder drie voorgaende vermaningen souden en mochten met den ban gestraft worden, volgens 't gene staet *Mattheus 18*. Ende is dese strijdt na vele scherpe ende neuswijse ondervragingen ende al te slechte verantwoordingen daer henen gekomen, dat die al te harde drijvers der ban, sampt der schuinge ende mijdinge, de overhandt genomen, ende den te leegh-loopenden ¹⁾ opposanten metten ban gestraft ende van haer gedaen hebben. Dese gebanden ende afgesonderden, die haer in een bysonder volck ende gemeynthe hebben versamelt, heeft men van dier tijdt aen tot nu toe genoemt *Franekeren* ofte *Waterlanderen*. Maer *Lenaert Bouwensz* heeft haer met een schandt-name genoemt *Dreckwagen*, als op ende aennemende (nae zijn oor-

1) D. i.: die niet hoog, niet al te streng den ban toepasten.

deel) alle vuyligheydt. Dan dit moet ick by mijne consciencie ghetuygen, dat men noyt van den beginne af soo veele ende grove vuyligheden ende grouwelijcke handelingen bevonden heeft onder dese afgescheydene verworpene Waterlanderen, als wel overvloedigh by die andere harde drijvende partye, daer van ick selfs vele gehoort, gesien en beleeft hebbe; hoewel ick hier door gene van beyde partye totten Hemelrijcke (dat alhier op der aerden geestelijk is, ende den kinderen Gods alleen uyt genaden toebehoort) wil verheven of oock verworpen hebben. //

- bl. 12 Nu aengaende *Menno Simonsz*, hoewel zijn ontfangen doopsel ende sendinge des Leer-ampts van den ongesondenen, van hem selfs loopenden genaemden *Enochs Jan Matthijsz* Backer van Haerlem, uytgesondene *Pseudo-Apostelen consequenter* is gheprocedeert ende voort-gekomen, na 't getuygenisse van *Ubbo Philipsz* hier by gevoeght ¹⁾; soo heeft nochtans *Menno* voorsz. uyt goeder, oprechter ende eenvuldiger herten ende meyninge, soo veele hy uytter Schrifture geleert, ervaren ende verstaen hadde, ende begrijpen konde, zijn uytterste beste getrouwelijcken gedaen, om die menschen, welke yverden ende sochten na hare behoudenis en saligheydt, ten besten te onderwijsen, te stueren ende te leeren, mondelick ende schriftelick, oock den goetwilligen te doopen, ende in eene gemeynschap te vergaderen, ende van alle anderen af te sonderen, ende heeft hem oock mede met alle zijn vermogen ernstelijck gestelt tegens eenen iegelijcken die hem in zijne leeringe bestrijden, ende eenigh oproer ofte andere vryheyden in leeren of leven invoeren wilden. Waeromme hy oock met den zijnen vele haet ende nijt, wedersprecken, lasteren, faemroven ende schelden, ja groote sware persecutien ende vervolgingen heeft dulden ende lijden moeten. Als dan daer-en-tusschen oock meer Leeraren by den selven volcke zijn verkooren ende inne-gesteld, te weten *Dirck Philipsz*, *Lenaert Bouwensz*, (die een Rethorijcker hadde geweest) ende anderen; soo heeft men al metter tijdt verscheydene by-eenkomsten, (welcke by oudts Concilien plachten genoemt te worden) soo tot Wismar, als oock op 't woeste veldt by Lubeck, item tot Embden ende op andere plaetsen, beginnen te houden, ende van opgeworpene questien naer goet-duncken te beraetslagen, te handelen ende te besluyten, te weten, hoe ende om welke overtredingen men bannen soude ende moeste, oft den ban oock over alle vleysch ginck sonder onderscheydt, hoe ende op wat wijze, oock

1) In zijne *Bekentnisse*, die achter *Het beginsel der scheuringen* is opgenomen. Zie het hier vermelde in die *Bekentnisse*, hierboven in dit deel der *Bibliotheca*, fol. B viij v, C j r.

hoe verre ende naeuwe men den gebanden schuwen ende mijden moeste: item, oft men oock aen Kercken eenighsins mochte arbeyden, metselen, timmeren, repareeren, glazen maken ofte stoppen, ende vele diergelijke dingen meer, waer af ick de kopye by my hebbe; maer alhier niet alle verhalen en kan noch mach. Ende zijn nochtans deselve kindtsche dingen na den uytwendigen aensien alsoo devotigh gestelt, dat het niet seer te verwonderen en is, dat niet alleen die Leeraers ende Impositeurs selfs door haer selfs, maer oock het arme, slechte ende eenvuldi-//ge volck, ende bl. 13 een ygelick die niet bysonderlijk van den Heere door zijnen Geest inwendigh verlicht, ende tot die Hemelsche klaerheyt uyt genade in genade gebracht zijn, door alsulcke schoonschijnende impositien ende instellingen, vast ende by-naest on-ontbindelijk verstrickt, ingeleydt ende bevesticht zijn.

Ende hoe jammerlijk by desen volcke (na dat zy haer so hoogh hebben verheven ofte gestelt, dat zy alleen Gods eenige gemeyntheit ende Bruydt des Lams op aerden waren) in vele verscheyden handelingen, ende bysonder in 't veranderen des doopsels, (waer door zy van dier tijdt aen ende voorts met waerheydt Weder-doopers genaemt zijn) oock in de afsonderingen, ende in 't schuwen ende mijden, is gedoot, stout ende koenmoedigh opgeklommen, ende wederomme hoe schandelijk, jae voor alle menschen spottelijk zy-luyden gevallen, ende in vele verscheydene stucken ende seckten gescheurt, gebroocken ende verdeelt zijn, principalick door het drijven van *Ubbo Philipsz* ¹⁾, (die nochtans daer nae met leetwesen afstant daer van gedaen heeft) mitsgaders *Dirck Philipsz*, *Lenaert Bouwensz*, ende andere harthoofdige, eygensinnige ende geweldigh drijvende Leeraers, dienaers ende andere hare hulperen, sulcks sal hier inne door Gods genade onpartijdighlijk een weynigh geroert ende na nootdruft verhaelt worden. Hoewel nu *Menno Simonsz* te dier tijdt noch die bescheydenheydt ende matigheydt sonder dwanck der benauder conscientien seer voor-gestaen, ende hem sorghvuldigh met vele bekommernissen aengelegen heeft zijn laten, dat oock die afsonderinge ende die onttreckinge van den afgesonderden niet te hoogh, noch oock te laegh mochte gebruyckt worden, daer inne hy oock die partyen ten weder-zijden ernstachtelijk tegenstaen, ende totten middel-wegh ende onderhoudinge des vredens, ende der eendrachtigheydt vermaent ende geraden heeft, na luyt van zijn eerste boecxken van de Excommunicatie ²⁾, in den druck uytgegeven: item, van zijne brieven, aen die van Franeker, Emb-

1) Zie hiervóór in dit deel, bl. 95, en aldaar aant. 2.

2) *Een claer bericht ... van der Excommunicatie ... Door M. S. (1550). Zie hierboven in dit deel bl. 232, aant. 1.*

den ende andere Gemeeynten ende Broederen geschreven, daer van de kopyen als noch by my in goeder verwaringe berusten ende voorhanden zijn ¹⁾). Desen allen nochtans onaengesien, soo heeft *Lenaert Bouwensz* met zijne drijvende partye metter tijdt de overhandt alsoo genomen, dat de arme *Menno Simonsz* haer moste volgen, of zy moesten in twee hoopen ofte volcken gescheyden ende gedeelt worden, gelijk *Lenaert* sulcks *Menno* wel koenmoedigh
 bl. 14 aenseyde. Hier door wierdt // *Menno* alsoo verschrickt, dat hy hem met *Simson* soo vele hayr ende kracht als hy hadde van anderen liet af-snijden ende benemen. Alsoo dat hy (*Menno*) ten eersten hem uyt zijne vastigheydt liet brengen, ende daer heenen bewegen, dat hy in zijne oude dagen met *Lenaert Bouwensz*, ende anderen na Ceulen reysde, omme die Duytsche gemeeynten tot hare voorgenomene instellingen te induceren ende te bewegen.

Maer doen de Duytschen sulcks, ende bysonder die schuwinge tusschen echte man ende wijf, niet en konden verstaen noch aennemen, hebben *Menno*, *Lenaert* ende de hare sich selfs van den Duytschen afgescheyden, houdende haer alleen voor de gemeeynte Gods, ende de Duytschen met haren Doop, Nachtmael ende alle ordonnantien geheel verwerpende, ende haer niet anders achtende als voor wereltdsche menschen. Doen heeft den Wederdoop der bejaerden zijn beginsel in der waarheydt genomen, die daer na soo vermenighvuldicht is, dat voor den Heere een ydele wasscherye ende besprengeling daer uyt gemaeckt is. Dan dat voor de voorseyde optocht nae Ceulen die Hoogh- en Nederduytsche Doops-gesinden broederschap, ende by de eene des anderen doopsel voor goet ende van waerden gehouden is, blijkt ten eersten seer klaer uyt dien, dat men de belijdinge, sententie ende doot van den vromen Martelaer *Michiel Sadtler* in de Nederlandtsche Offer- en Belijdt-boecken ²⁾ mede heeft gestelt ende drucken laten: item uyt seecker schrift, van de Duytsche Leeraren aen *Menno Symonsz*. metten zijnen vast lieffelijk ende broederlijk geschreven, waer van de kopye noch by my in goede verwaringe is ³⁾). Ten tweeden heeft men een Duytsch broeder, die tot Franeker was komen woenen, eenen tijdt van jaren niet alleen als een broeder ontfangen ende gehouden; (gelijk men oock verscheyde andere dede) maer den selven oock tot een Vermaender ofte Dienaer in 't Woordt verkooren, ende hem oock, als zijne Huys-vrouwe gestorven was,

1) De twee eersten zijn afgedrukt bij Nicolai, bl. 444 tot 450 hierboven in dit deel.

2) In het *Offer des Heeren*.

3) De brief is afgedrukt door Blaupot ten Cate, *Geschiedenis ... in Overijssel enz.*; I, bl. 259 vgg., en door Prof. Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* van 1894, bl. 47 vgg.

een andere Huys-vrouwe in de gemeynthe trouwen laten. Maer na die voorsz optocht na Ceulen heeftmen desen selven Broeder ende Dienaer, gelijk mede anderen opgeleyt, haer wederomme te moeten laten doopen: ende als dese man dat weygerde, als met zijn voorige doopsel wel te vreden zijnde, heeft men hem als een wereldts mensche gheacht, en buyten de ghemeynte gehouden.

Voorts heeft *Menno Symonsz*, zijne voorgaende sachtmoedigheyt // vergetende, eenen harden, bitteren ende onvriendelijken groten bl. 15 beschuldighing-brief aen de Hooghduytsche Leeraren, *Jelis* ende *Lamken*, geschreven, waar van ick de kopye lange jaren gehad hebbe ¹⁾. Ende als *Jan Jacobsz.* met een deel volcks van de andere Vriesen hem afgescheyden, ende een eygen gemeynthe nae zijnen sinne opgerecht hadde, is dit *Mennos* schrijven tot Harlingen in den druck uytgegeven; maer alsoo dapper beantwoordt, dat de uytgever 't selve beter ongedrukt gelaten hadde ²⁾. Noch heeft *Menno* voorsz. een boeck van de Excommunicatie ofte Ban, mitsgaders het schuwen ende mijden der afvalligen, oock van man ende wijf, uytgaen laten ³⁾; 't welck mede in zijn Fondament-boeck ⁴⁾ te vinden is, geheel contrarie ende tegens zijn eerste boeck, te vooren, van de selve materie, uytgegeven; in 't welke laetste hy hem seer bemoeyt ende arbeydet, om het schuwen ende mijden tusschen echte luyden inne te voeren, te bewijzen ende vast te maecken, nadien hy metten zijnen haer daeromme principalijk van den Hooghduytschen afgescheyden, ende eenen openbaren Weder-doop opgerecht ende ingevoert hadde. Maer zijn bewijs is soo swack, dat het by seer vele klaerlijck gemerckt ende wel ghesien wordt. Dies nochtans on-aengesien heeft dit hooge beroemen van alleene Gods gemeynthe op aerden te willen zijn, mitgaders de Ban, met een felle schuwen ende mijden by ende onder desen volcke alsulcken stouten overhandt genomen, dat zy malkanderen niet alleen om grove sonden ende wercken des vleeschs (uytgenomen de gierigheydt, eygensoeckelickheydt, partijschap ende subtijle pronckerye ⁵⁾) ende sinnelijckheydt, die altoos onder vele

1) Zooals iets verder wordt vermeld, is dit geschrift: *Een seer grontlycke antwoort ... op Zylis' ende Lemmekes ... Faemroven enz.* te Harlingen uitgegeven. Dit was echter 'eerst' in 1587. Een ex. bevindt zich in de Doopsgezinde bibliotheek.

2) Dit *Antwoort*, waarschijnlijk van de hand van P. W. Bogaert, is in handschrift aanwezig in de Doopsgezinde bibliotheek. Het gedrukte boekje is verloren.

3) *Een gans grontlycke onderwijs ... van de Excommunicatie ... 11 Junii 1558.* In dezelfde bibliotheek voorhanden.

4) Eene uitgaaf van het *Fundamentboeck*, waarachter dit laatste *Een gans grontlycke onderwijs ... 1558* herdrukt is, is mij niet bekend.

5) Eene beschuldiging tegen de oude Doopsgezinden, die ik nergens elders gevonden heb. Maar zie hierna het einde van bl. 22.

van haer sonder straffe des Bans gebleven zijn) oock niet alleen om opentlicke welbekende valsche leere, noch om ketteryen, die zy in den gront weynich te rechte verstaen, maer oock om verscheydene onbedachte, jae oock eenige heymelicke feylen ende vergrijpingen: item om allerleye mis- en ongelycke verstanden, in diverse oock slechte puncten, maer voornamentlyck in de Excommunicatie, schuwen ende mijden, gebannen ende afgesondert hebben; onaengesien dat tot vele malen die hem hier ofte daer inne ontgaen ende vergrepen hadde, oock te vooren eer het iemandt wiste, ende eer hy daer op aengesproken wierde, bitterlijcken beklaeght, beweent, ende volkomene boete daer voor gedaen hadde: want men nam, uyt eygen goetduncken, een gemeyn gebruyck

bl. 16 ende maniere in der gemeyn ten aen, dat alle sonden en-//de overtredingen, groot ende kleyn (uytgenomen eenige seer lichte vergrijpingen, ende dan die voornoemde eygensoeckelijckheyt, party-schap, subtijle pronckerye ende sinnelijckheydt) metten Ban moesten gestraft ende buyten de gemeyn te, niet in eens Broeders huys, maer in een werelts huys, (soo zy dat noemen) geboetet ende gebetert worden, ongemerckt dat men wel gevoelde, dat de Heere uyt genade alrede vergiffenisse verleent hadde, dat oock alsulcken berouw en leetwesen tegenwoordigh getoont wierde, als zy met haren Ban niet verwecken noch te wege brengen en konden; maer seggende gemenelijck, de Gemeyn te moet haer kracht behouden. Ende om sulcks wel naeuw te bewaren, soo is 't alte-met gebeurt, dat men iemandt voor den middage metten Ban afsonderde, ende nae den middagh of des anderen daeghs wederomme op ende aen-nam; immers men heeft dickwils om alsulcken Ban ende mijdinge niet alleen onder den Broederen ende Susteren des geloofs, maer oock tusschen man ende vrouwe wel naeuw ende strickt te onderhouden, dat wijf van haren gebanden man heymelick ende subtijlick, buyten weten en wille van den selven haren man, vervoert ende verborgen; alsoo dat de man zijne vrouwe niet weder te sien noch te spreecken mochte komen ¹⁾, tot dat hy met de Gemeyn te wederom versoent ende op-genomen ware. Waer door eenige totter doodt toe van hare Huys-vrouwen deerlijk zijn berooft ghebleven. Het is de oprechte waerheydt dat ick schrijve.

Boven dat alles hebben dese Doops-gesinden uyt haren eygen hoofde ende goet-duncken, buyten alle letteren ende exempelen der Schrift, aengenomen, opgesteld ende geweldighlijck in-gevoert, voor eens, dat niemandt onder haer, 't zy Vermaender, Diaken, Dienaer,

1) In den zin van ons: „ik kom daar te hooren”, „ik hoor daar juist”, „het gebeurt mij daar, dat ik hoor”.

ofte anders iemandt, doopen en mach, het en zy dan een Leeraer in den vollen dienst (alsoo zy 't noemen, maer ick sulcks noyt gelesen en hebbe) bevestight.

Noch hebben zy, niet uyt eenigen letter noch exempel der Schrift, maer ten deele van de Hooft-antichrist den Paus *Soter* (als hier nae bewesen sal worden) geleert ende aengenomen, ende ten deele selfs versiert ende gedicht, ende soo wel als andere secten ende nu ter wereldt hoogh-verhevene volcken, oock wel ruym tot in den hoogsten graedt ghedreven, dat niemandt onder haer, een Huys-vrouwe begeerende, de persooone selfs aensprecken noch versoecken en mach, maer moet sulcks den Dienaren aangeven // ende raedt vragen, ende den selven voor hem aensoecken laten ¹⁾. bl. 17
 Dan soo die dienaren den vrouw-persoon 't selve afraden, ofte oock somtijds eenen anderen van hare vrienden ende toegedane voor haer (de vrouwe) beooght ende in den sinne hebben, en haer voor beter aenprijsen, (gelijk sulcks by mijn welweten dickwils geschiedt is) soo moet de aensoecker de patientie dragen, ende lijdt-saem wesen, gelijk tot meermalen gebeurt is, dat, als een Dienaer alsoo van iemandt aen een vrouws-persooone was gesonden, dat hy 't selve Houwelijck haer af-riedt, ende eenen anderen in den sinne brachte, ende dit alle moet dan by desen volcke heeten, dat het van den Heere alsoo voorsien is. Dit is mede alsoo waerachtigh geschiedt, ende voor een gemeyn gebruyck gehouden. Als dan die beyde persoonen haer gelaten gestelt, ende in den Houwelijcke geconsenteert hadden, soo vergaderden die Dienaers een dagh of twee te vooren, eer die copulatie ende t' samen-gevinge geschieden soude; alwaer dan de Bruydegom eerst, ende daer na de Bruydt, doch elck apart ende alleen wel scherpelijck en naeuwe worden geinquireert, geexamineert ende ondervraeght van verscheydene puncten ende artijckelen; maer bysonder van den Ban, van 't schuwen ende mijden, te weten, of zy oock in allen desen metter gemeynten eenigh ende eendrachtigh waren: item, oft, ²⁾ sy mochten echte luyden worden, ende daer nae een van haer beyden mochte komen van der gemeynte gebannen te worden, of dan oock de gehoorsame persoon zijn of haer egade metter ghemeynte getrouwelijcken wilde schuwen ende mijden; hier op hebben die arme luyden in alles jae ende amen seggen moeten, ofte het Houwelijck en mochte niet voortgaen. Boven dien, als dan de dagh ende tijdt van t' samen-geven (die zy oock selfs versiert, ofte van den Paus, ende niemandt anders, geleert ende inne-gevoert hebben, te weten, van den

1) Dit is nog lang in gebruik gebleven: *Doopsg. Bijdr.* 1875, bl. 135.

2) Deze komma is door mij ingevoegd. Het volgende is: „sy mochten (dan) echte ...”; of: „zoo sy dan mochten ...”.

dertienden Paus *Soter*, die Anno 129 geleeft, ende het t' samen-geven van Bruydegom ende Bruydt eerst in de wereltd in-gevoert heeft ¹⁾) gekomen was, soo zijn die voorsz. beyde personen voor ²⁾) de volle vergaderinge gestelt, ende van nieuws wederomme geexamineert ende ondersocht in manieren als vooren is verhaelt, alwaer zy hare ronde bekentenisse ende belijdinge openbaerlijk hebben moeten doen; maer soo iemandt uyt onwetentheydt ofte koenmoedigheydt hem vervorderde en verstoute, ende selfs sonder den Dienaren een vrouwspersoone ter eeren ende echte aensprack ende versochte, bl. 18 ende // alsoo haer consent bequam ende verkreegh; sulcks was een sware sonde ende vergrijp, welcke naeuwelijcks sonder afsonderinge konde versoent ende vergeven worden. Dan by soo verre twee luyden alsoo alleen, ghelijck verhaelt is, malkanderen schoon ernstelijck ende vastelijcken getrouwt, ende daerop te samen geslapen hadden, sulcks wierde by der Gemeynthe voor openbare hoererye geoordeelt ende verworpen, ende die beyde metten Ban gestrafft, gelijk ick selfs gehoort ende gesien hebbe.

Noch is oock waerachtigh dat dit bannen, schuwen ende mijden soo hoogh ende verre ghedreven ende gebracht is, dat men verscheide vrouwen van hare afgesonderde mannen, buyten weten ende wille van de selve mans, gelijk hier voor gedacht is, heymelijck heeft wegh-gevoert, ende op sekrete plaetsen gebracht; alsoo dat die mannen een part in eenen langen tijdt, ende een part haer leven lanck niet hebben kunnen vereysschen ³⁾) noch weten waer hare vrouwen gebleven waren. Waer van ick noch wel eenigen, des noot en profijtelijck zijnde, soude kunnen noemen; maer nadien 't selve openbaer en onlochbaer is, so laet ick sulcx alhier berusten. Maer wat ellende, droeffenisse, jammer ende hertseer, jae lasteren ende schelden hier mede niet alleen tusschen man ende wijf, ende kinderen, dan oock onder vele vromen by en buyten desen volcke aengerecht ende te wege gebracht is, laet ick den Godtsaligen, en dien de inwendige oogen des herten eenighsins geopent zijn, wyders nadencken. Ende noch moet dit alles by den selven Doops-gesinden geen echt-scheyden heeten. Gelijk dan vooren gedacht en verhaelt is, dat de Leeraers, Vermaenders ende voorstanders van desen volcke al vroeg en in den beginne het t' samen-geven van de trouwende luyden, buyten alle Goddelijcke schriften ende exempelen, alleen uyt het Pausdom geleert ende

1) Dat „tsamengeven” door den pastoor kwam dus veel voor. In de 16de eeuw verklaren anders gehuwden ook nog al eens, dat „sy malcander” toen of toen getrouwd hebben. Zoo ook hier, eenige regels verder, in 't begin van bl. 18. Het eerste plakkaat over het verplichte burgerlijke („politique”) huwelijk in Holland dagteekent van 1580.

2) In het origineel staat: „van”.

3) „Vereysschen” of „vereesen” is: vragen, vernemen, uitvorschen.

mede-gebracht, ende stijf aen haer getrocken, ingevoert ende gedreven hebben ¹⁾; en daer benevens haer selfs uyt hare voorverhaelde sendinge ingebeeldt, ende anderen strengelijck ende op pene van den Ban geleert ende opgedrongen hebben, te moeten gelooven ende bekennen, dat zy alleene waren de eenige Bruydt des Lams, en de gemeynte Gods op ter aerden, en dat buyten hare Gemeynte, als dat eenige Schipken *Petri*, gene saligheydt noch behoudenis en was, gelijk hare boecken ende liederen meer als genoegh betuygen; 't welck ick selfs oock voor seven- en veertigh jaren met vele tranen hebbe beproeven moeten ²⁾: So hebben // zy oock als bl. 19 eenen vasten regel beslooten, dat geen Broeder noch Suster buyten hare Gemeynte houwelijcken noch trouwen en mach. Want die buyten hare Gemeynte trouwt, hoe vroom, gelovigh en Godsaligh de persoon buyten haer ³⁾ oock wesen mochte, so moet 'et nochtans buyten den Heere getrouwt hieten. Maer die slechts in hare Gemeynte trouwt, die trouwt gewisselijck ende sonder allen twijffel, sorge ende vorder nadencken, (gelijck zy vast alle gevoelen ende koenlijck uytseggen) in den Heere, en het is van den Heere alsoo voorsien, ongemerckt datmen in die selve hare Gemeynte dickwils ende tot veele malen Landen ende Steden, zeen ende wateren, ja van Dantzick tot in Nederlant, ende van daer weder tot Dantzick, ende alsoo voorts op andere plaetsen, doorreyst ende treckt, om een rijcke ofte schoone persoon tot eender Huysvrouw te bekomen.

Maer de Godt ende bestierder van veele alsulcke houwelijcken kan lichtelijck gemerckt ende wel verstaen worden te zijn *Mamon*, ende de Godt van dese Wereldt, aengesien hy soo partijdigh hem bewijst, dat hy seer seldom die rijcke ende schoone personen versiet ende voeght aen arme ende niet schoone personen, Weduwen ende Maeghden, hoe deuchdelijck, eerlijck ende vroom van leven zy oock immer wesen mogen: dan soo iemant desen ingestelden canon ende regel overtreet, ende buyten hare Gemeynte houwelijckt, die wort, sonder eenich onderscheyt, metten Ban gestraft, ende en kan noch mach nimmermeer tot vergiffenis en weder-aenneminghe in der Gemeynte komen noch geraecken, hoe seer sulcks oock met tranen, kermen ende weeklagen versocht, ghebeden ende begeert wort, ten zy dan saecke dat de buytengetroude sterve, oft dat de gebannene den selven mede totter Gemeynte leyde ende brenge, ende dan moet de buytengetroude, een

1) Zie aantekening 1 op de vorige bladzijde van dit deel.

2) Waarschijnlijk is het dus bij gelegenheid van zijn huwelijk geweest, dat de auteur in Oktober 1568 door de Vriezen is gebannen: zie de *Voorreden*, fol. A 2 v.

3) N.l.: „die persoon, die buiten hunne gemeente staat en nu met iemand uit deze trouwt, ook mocht wezen ...”.

aenkomelinck geworden zijnde, den gebannen eegade metter Gemeynthe in allen dingen soo lange schuwen ende mijden, tot dat de selve d'eene wederomme op ende aengenomen, ende d'andere gedoopt is; oft dat hy ofte zy den selven buyten-getrouden met de kinderen verlate ende haer ofte hem zijn leven lanck met alderhande nootdruft versorge, gelijk dan *Dirck Philipsz.* korts voor zijnen doot in een Boeckxken vande Echt der Christenen, als zijn laatste Juweel, het selve alsoo gestatueert ende beschreven, geleert ende nagelaten heeft: Hoewel niemant van den haren alsulcks in effecte beleven ofte nakomen kan. //

bl. 20 Als dan nu dese Doops-gesinden hare Gemeynthe ten hoogsten, ja boven alle volcken ende menschen hadden verheven ende opgetogen, ende met veele goetdunckende instellingen ende ordonnantien beset ende verciert: oock met alsulcken geweldigen hage ende muyr des bans, der schuinge ende mydinge, omtuynt ende besloten, ende daer benevens alle menschen buyten hare Gemeynthe zijnde (hoe recht de selve oock in Godt, en zijnen eenigen Sone Jesum Christum gheloofden, oock hoe heylich, waardigh ende godtsaligh zy in deser Wereldt leefden) buyten die Zaligheyt ende gemeynschappe Gods uyt-ghesloten hadden, ghelijck sulcks meer als te veele bekend ende openbaer is; doen heeft de alderhoogste Majesteyt van zijnen Heyligen troon beginnen neder te sien, op alsulcken stouten Babylonischen timmeringe, ende al ghemacksaem ¹⁾ hare hooghvermetene sprake te verwarren, ende haer alsoo tot een bespottinge aller menschen te maken, gelijk 't als nu openbaer aen den dagh blijkt, ende lange is gheweest, en noch voor den grooten ende verschrickelijcken nu aenstaenden dagh des Heeren, hoe langer hoe meer, doch alleen voor den kinderen Godts blijcken sal.

Welcke verstroyng ten eersten haren aenvanck ²⁾ genomen heeft tot Embden (alwaer oock wel de hardste hoofden, en de felste impositours ende drijvers des armen gemeynen volcks gheweest zijn) tusschen *Leenaert Bouwensz.* ende die Doops-ghesinde Ghemeynthe aldaer: want als zy malkanderen eenen tijdt van jaren langh de handen dapper hadden gestijft tot verdruckinge ende verstrickinge van meenigh benaeude goetmeynende conscientie (ghelijck tusschen *Abimelech* ende die van *Sichem* oock gheschiede) soo quam een quade oneenighe Geest tusschen *Leenaert* ende die tot Embden, oorspronck nemende uyt dien dat de Ghemeynthen in Vriesland *Leenaert* geheel seer geneyght ende toegedaen waren, ende

1) „Rustig” of „langzamerhand”.

2) De auteur denkt hier misschien ook aan de verdeeldheid over den ban van Swaentje Rutgers: zie Menno's brief aan zijne gemeente te Emden, Nicolai, fol. 120 b; *Successio Anabaptistica*, bl. 84; *Doopsgezinde Bijdragen* van 1894, bl. 34, 35.

Leenaert wederomme den Vriesen ¹⁾. Want als hy al te met in Vrieslandt ghevordert wierde omme te Leeren ende te Doopen, soo wisten die Dienaers (daer onder verscheydene Courtoyse Brabanders, Vlamingen ende anderen mede waren) hem *Leenaert*, seer wel ende vast boven de mate, ja ongelijk beter als die slechte plompe Oostvriesen, te tracteeren, ende *Cum haustu vini Cos* ²⁾, dat is met een goeden dronck Wijns te onthalen, daer hy oock niet qualijk mede te vreedende gedient was. 't Is waerheyt, ende van my selfs gesien, dat ick schrijve. //

Dan dewijle *Leenaert*, op 't aensoecken van de Vriesen, niet uyt bl. 21 zijn eygen wille ende autoriteyt derwaerts reysen mochte, maer met believen ende consent vande Gemeynte tot Embden, alwaer hy woonachtigh was, dien alsulcken heerlijcken trackteren eenigins suspect was, ende alsoo niet altoos even gewilligh in 't consenteren van *Leenaerts* reysen bevonden wierden: *Leenaert* oock alsulcken naeuwe bepalinge ende breydelinge niet wel langer lijden en konde noch mochte, heeft hy hem ten laetsten tegens die Dienaren tot Embden ront uyt verklaert, hy wilde na Vrieslant reysen, soo wanneer hy versocht ende gevordert worde, het was haer dan lief of leet.

Hier mede ginck doe de oneenigheyt recht aen tusschen de geene die soo lange tijdt in grooter eenigheyt malkanderen mannelijcken hadden gheholpen, om verscheydene dingen, hier vooren eensdeels geroert, te besluyten, inne te voeren, ende scherpelijcken te dryven. Waer uyt metter tijt soo veele ontsprongen ende gekomen is, dat hieromme van Oosten en Westen tot Embden vergadert ende te samen ghekomen zijn seven Leeraers ³⁾, de welcke die questien ende gheschillen ten beyde zijden hebben in verhoor ghenomen, ende eyndelijcken geconcludeert ende beslooten; als dat men *Leenaert Bouwensz.* zijnen dienst des Leer- en Doops-ampts soude afneemen ende hem voortaan rusten laten: Het welcke oock alsoo voorts geschiet en in 't werck gestelt is; maer de saecke waerom, hebben zy, die Leeraers, goet gevonden in 't secreet by haer te behouden, ende niemanden te openbaren.

Het welcke onder den volcke over al groote suspicien, bedenkingen ende nae-reden gecauseert ende veroorsaect heeft, de eene meynde de oorsaecke was te licht, om sulck een aensienelijcken ende welbeminden man zijn Leer-ampt af te nemen; ende d' andere

1) Niet de „Vriezen” als godsdienstige partij, maar de in Friesland gevestigde Doopsgezinden.

2) „Cos” moet eene drukfout zijn voor „Coi”. Vinum coum is kōische, uit het eiland Cos te Rome geïmporteerde wijn. De schrijver zal die vier woorden wel ergens bij een of anderen latijnschen auteur hebben gevonden.

3) Zie Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* 1893, bl. 14; volgens wien Dirk Philipsz. een van deze zeven leeraars was.

ter contrarie meynde, de oorsake was veel swaerder, waer inne *Leenaert* selfs, in Vrieslant komende, niet veele goets en dede, seggende opentlijk; dat de seven Leeraers, in den handel van zijne saecke niet meer geests en hadden gehad, als de Paep ofte Pastoor vande Kerck, het welcke ick (met hem te samen aende tafel sitende) alsoo uyt zijnen monde ghehoort hebbe; jae datmen om soo kleyne saecke, als de zijne was, naeuwelijcks een kint soude hebben ghegeesselt.

bl. 22 Als nu de Vriessche Gemeeynten met alsulcken vonnisse niet wel te vreden en waren, ende nochtans, door het instantlijk // versoeck ende aenhouden van hare Mannen, tot dien eynde tot Embden gesonden zijnde, geene verklaringhe noch oplossinghe van de Leeraers ghekrygen noch bekomen en konden, soo groeyde ende vermeerderde dat bedencken in Vrieslandt aen d'een en d'andere zijde van dage tot dage hoe langer hoe meerder. Maer *Leenaert* troeck haest van Embden wech, ende sette hem metter wooninge kort buyten Harlingen, alwaer hy dagelijcks, ende besonder des vierdaeghs ¹⁾, vast veele versoecks ²⁾ en toe-loops hadde, ghelijck ick selfs gesien, ende in mijnen armen, eenvuldigen, onverstandigen yver hem mede versocht ende gevisiteert hebbe.

't Is oock nodich te weten, hoewel Vrieslant een is vande Nederlantsche 17. Provincien, dat nochtans de leege Overigheden, in die Steden aldaer, ja het Hof selve seer discreet regeerden, ende alsoo de Spaensche tyrannige, wreede ende bloedige Placaten, soo wanneer zy de selve ontvingen uyt het Hof van Bourgondien wel gehoorsaemlijk publiceerden; maer andersins, na alle haer vermogen supprimeerden, ende met de executie van dien door de vingers sagen. Waer door het geschiede, dat veele, die uyt Vlaenderen, Brabant ende andere Provincien voor die groote tyrannie vluchten moesten, aldaer in Vrieslandt tot Franeker, Harlingen ende andere Steden ende plaetsen quamen schuylen ende wonen, onder welke waren veel vrome, yverige ende van herten goet-meynende luyden; maer oock mede een deel scherpsinnige, neuswijse, veelwoordige oft klapachtige ende mede krackelige gesellen. Dit schrijve ick niet van hooren seggen, maer ick hebbe te dier tijdt tot Harlingen, ende daer omtrent gewoont, ende die luyden, beyde vrome ende oock lichtvaerdige, ten goeden deele gesien ende ghekent.

Dese voorseyde kloECKaerts begonden al metter tijdt de huys-houdingen en ghebruycken der Gemeeynten in Vrieslandt, daer onder zy-luyden waren komen te wonen, te ondersoecken, te cen-

1) Op een vier- of feestdag.

2) Hetzelfde als „bezoeks”. „Vast veele” is: „zeer veele”.

sureeren, te bestraffen ende te willen emenderen oft reformeren, ende besonder verrees tusschen haer-luyden en de Vriesen (gelijk gemeynelijk tusschen natuerlijke menschen geschiet) een groot opsien ende bedencken des eenen op den anderen, daer inne, dat de Vriesen van naturen zijn slecht ende eenvoudigh in hare klederen, maer wat curieus ende reynelijk in hare linnen ende huys-raet; ende daer tegens zijn de Nederlanders, ende voornamentlijk de Vlamingen, slecht in haren huys-raedt ende spijs, maer // in bl. 23 hare kledinge vast kurieus ende uytwendich. Hier door ende andersins begonde de liefde hoe langher hoe meer te verminderen ende af te nemen, ende de deure der oneenicheyd te openen.

Middelertwile begosten verscheydene questien voor te vallen ende gemoveert te worden, als onder anderen, hoe men de doden begraven ende ter begraffnisse volgen mochte; oft men in het navolgen van een doode oock aende zijde van een afvallige gaen mochte. Oftmen oock in eenigen gilde hem begeven, ende borerschap winnen mochte, ende oftmen oock, yewerts te gaste genoot zijnde, ende aldaer bevindende dat een afvallige mede ter tafelen sadt, alwaert oock aen het ander eynde, aldaer mochte eten ende drinckende blijven; dan oftmen, om zijn gelove te beleven ende bewijzen, terstont op staen ende wech gaen moeste; ende diergelijke superstieuse institutien ende dingen meer, streckende tot vervreemdinge des eenen van den anderen. Immers brochten dese luyden al metter tijdt met hare krackeelen, voor de Overicheyt tot Harlingen ende Franeker, soo veel te weege, dat in beyde Steden vast alle Gilden gecasseert ende te niet gedaen wierden, ende als noch gecasseert ende te niet zijn.

Soo gebeurdet oock mede, omtrent den selven tijt, dat tot Harlingen woonde een tamelijk out ende redelijk vermogende Broeder, genoemt *Antonis* van Breda, my als doen wel bekend, dese hadde een bejaerde Dochter, dewelcke was niet rechte wel met hare sinnen bewaert, oock niet al te kuysch, noch getrouw, ende de Vader, sorgende voor eenige schande ende meerderen hertseer aen haer te beleven, wert by hem selfs te rade de selve zijne Dochter in een Klooster buyten Harlingen, genaemt Achelum, te besteden, ofte de kost te koopen, omme also in 't selve Klooster, niet als een bagyne of geprofesside persoon, maer slechtelijk by de bagynen besloten te leven, te eten ende te drincken; maer als dit geruchte ter ooren ende kennisse der voorverhaelde Nederlanden of malcontentsche Broederen ghekomen is, hebben de selve eene groote moeyte ende onrust hieromme aengerecht, seggende: men hadde dickwils in de Nederlanden met groote swarigheyt de luyden uyten Kloosteren soecken te verlossen ende te gekrygen.

Was daeromme inder Gemeynthe niet te dulden noch te lijden, dat een Broeder zijne Dochter nu in een Klooster brenghen soude, alsoo dat de voorseyde *Antonis* van Breda deselve zijne Dochter weder te huys neemen moeste. //

- bl. 24 Daer nae hebben die ghemelde opponenten ofte malkontenten, door naeuwe ondersoeckinge, van der Gemeynthen handelingen in Vrieslant, ervaren ende bevonden, dat sekere vier Steden, als Leeuwarden, Dockum, Franeker ende Harlingen, al van te vooren eenigh accoort of verbondt metten anderen hadden gemaectt ende opgerecht ¹⁾, eensdeels belangende de bedieninge van hare gemeynthen, mitsgaders van sekere Dorpen ende Eylanden, onder die voorseyde Steden sorterende, ende diergelijke punten meer; waer tegens de selve malkontenten oft onvredige haer geweldelijken hebben geopposeert ende gestelt, voorgevende: men hadde verbonts genoeg aen de Schrifte alleen, also datmen gene andere verbonden noch accoorden behoefden te maecken.

Dit spel ende werck, met 't geene dat daer uyt rees, liep seer hoogh ende verre, also dat die opposanten ²⁾, alsdoen noch niet seer veele in 't getal zijnde, haer geheel seer bevytychden, lopende nachts ende daeghs, beyde tot Franeker ende Harlingen, hier ende daer meest by hare landsluyden, die haer doen ter tijdt noch stille ende vredigh by der Gemeynthen hielden, by den welken zy hare voorghenomene questien seer schoon ende cierlijk maeckten ende oppronckten, ende al metter tijt door veele loopen ende aenhouden, soo veele te wege brachten, dat zy een goet deel uyt haren vrede beweegden, ende aen haerder zijde brachten. Onder de welken was eender, genaemt *Job Iansz.* een goet vroom Man, ende mijn speciale vrient, (die daer nae om zijn gelove in den Hage omgebracht is ³⁾) ende eenen Vermaender tot Harlingen, met namen *Michiel Iansz.* ende dan tot Franeker een Dienaer, geheeten *Jeroen Tinnegieter*. Dit hebbe ick vast alsoo selfs gesien ende gehoord, ende veele van den Opposanten gekent; maer noyt hare factien ende muyterijen deelachtich noch toegedaen geweest.

Dit selve nu aldus verre gedreven ende gebracht zijnde, hebben die selve Opposanten altemet bysondere byeen-komsten (dewelcke men conventiculen placht te noemen) buyten consent ende wille vande Gemeynthe ende der Dienaren van dien, beginnen te maecken ende te houden, ende also te tracteren van hare querelen, questien ende beschuldigen, ende hoe de selve op het bequamelijkste

1) Zie over dat Verbond der vier steden: Prof. Scheffer in de *Doopsgezinde Bijdragen* 1893, bl. 1 vgg.

2) Dit zijn de aanvangers van de nu opkomende partij der Vlamingen.

3) Hij is in den Haag verbrand 18 dec. 1568: Van Braght, bl. 377.

mochten te wercke gestelt ende te wege ghebracht worden. Ende van dien tijt aan heeft men dese rotterije beginnen te baptiseeren ende te noemen Vlamingen ¹⁾: omme dattet meest alle Vlamingen, Brabanders ende diergelijke waren: gelijk ick haer nu voortaan // oock gedencke Vlamingen te noemen. Dese Vlamingen hadden tot bl. 25 Harlingen onder anderen een jonckman by haer, ghenaeamt *Pierken Piseron* ²⁾, een Vlamingh, koenmoedigh, stout ende onvertsaecht mensche, wel gebeckt ofte bespraect, my als doen seer wel bekend: die oock het liedeken (der Philistijnen stam quam, te veldt al even gram) gemaect heeft. Dese voerde het woordt vast overal, ende in alle questieuse handelinghen ende disputatien, overmits haere Dienaer ende Vermaender *Michiel Jansz.* een vroom, slecht eenvoudigh man was.

Voor alles is insonderheyt wel aen te mercken, en ter herten te neemen, dat dese Vlamingen die voorverhaelde beroerte ende afdeelinghe hebben begonnen ende te werck gestelt in den jare 1565, 1566 ende alsoo voortaan. Ende alsoo omtrent den selven tijt als even die beroerte ende daer op gevolghde beeldtstormerye, en geuserije, in de Nederlantsche Provincien, ende voornamentlijk in Vlaenderen ende Brabant gheschiede, waer uyt de verstandige, onpartijdige ende alleen Godtsoeckende menschen seer lichtelijk speuren ende weten konnen, dat dit alles als eenerley water uyt eene Fonteyne is vloeyende ³⁾; Hoewel het eene door seer wijde, ende het ander door nauwer ende schijnheyliger canalen ofte gooten vloeyt, ende zijnen loop heeft, nae de werckinghe van den duysent-konstenaer.

Nu dese afdeelinghe also verre in 't werck gestelt zijnde, heeft men ten eersten binnen Franeker een besondere by-eenkomste onder dese Vlamingen beraemt, ende daer inne voorgesteld seeckere beschuldigingen over ses Dienaren der Gemeynte aldaer; welcke beschuldige nae haer-luyder overlegginge soo wichtich bevonden zijn, dat men aldaer ter Stede over de selve ses Dienaren de excommunicatie ende Ban besloten heeft: maar de executie van dien is te dier tijt van *Jeroen Tinnegieter* haren Dienaer verhindert ende te rugge gehouden.

Als nu dit des nachts alsoo geschiet was (nadien men als doen die byeen-komsten des nachts placht te houden) ende het dach geworden, en het geruchte van dit bannissement ongevaerlick ⁴⁾

1) Hier begint het verhaal van den strijd tusschen Vriezen en Vlamingen: zie daarover Scheffer, *Doopsgezinde Bijdragen* van 1893.

2) Volgens Scheffer, a. w., bl. 11, aant. 1, eene drukfout voor „Pierson”.

3) Blijkbaar leidt de auteur den beeldenstorm in Vlaenderen en het heftig drijven der Vlamingen in Friesland uit dezelfde oorzaak, de geaardheid dezer laatsten, af.

4) „Voorzoover men er van wist”, „zoo ongeveer”, „ten naasten bij juist”.

ter ooren van eenige vande Gemeynte gekomen was, soo ist gebeurt dat een Vermaender van Harlingen, genaemt *Ebbe Pietersz.*, in een schuyt sittende door Franeker quam varende, omme nae Leeuwaerden te reysen, by welcken *Ebbe* eenen Broeder aen de schuyte is gekomen, hem klagende ende te kennen gevende, hoe
 bl. 26 dat dien // vergangen nacht eenige vande Gemeynte een besondere byeenkomste gehouden, en ses van der Gemeynten Dienaren gebannen hadden. *Ebbe Pietersz.* dit alsoo verstaen hebbende ende qualick daer mede te vreden zijnde, is alsoo voorts zijns weeghs nae Leeuwarden gereyst. Ende aldaer komende heeft hy de Dienaren der Gemeynten doen vergaderen, ende haer verklaert 't gene hy tot Franeker van een Broeder gehoort en verstaen hadde.

Maer als dit verhael ende overbrengen van *Ebbe Pietersz.* tot kennisse vande Vlamingen binnen Franeker gekomen is, hebben zy een sware ende hevige beschuldiginghe over desen *Ebbe Pietersz.* gepractiseert ende voor de hant genomen, te weten, dat hy in twee ban-waerdighe sonden vervallen was; Ten eersten, dat hy de saecke des Bans over die ses Dienaren niet in effecte ende te rechte nageseyt ende alsoo gelogen hadde; ende ten tweeden, dat hy, met sulck zyn nae-seggen, twist ende oneenigheyt gemaect ende aengerecht hadde. Dan naedien *Ebbe Pietersz.* tot Harlingen in een Gemeynte woonde, ende alsoo voor dese eenzijdige Vlamingen tot Franeker met eenigen schijn niet en konde beroepen ¹⁾ noch van haer als aenklageren geoordeelt worden, soo hebben zy de selve saecken, voor hare toestemmende partye, de Vlamingen tot Harlingen, gebracht, ende door afgesonde volmachtichden aldaer voorstellen laten. Dewelcke op haer selfs, alleen vergadert zijnde, die voorseyde klachten ende beschuldigingen in verhoor aengenomen, geoordeelt, ende den Ban over *Ebbe Pietersz.* als een logenaar ende twistmaker, besloten ende uytgesproken hebben, ende terstont ses mannen verkoren ende geordonneert (onder de welcken *Job Iansz.* voorsz. eene was) omme *Ebbe Pietersz.* alsulcken haren besluyt, Ban ende afscheyt te verkondigen; welcke ses mannen hier inne oock niet luye noch traegh en zijn geweest, maer haren last ende bevel vlijtigh waernemende, des morgens vroegh (nae dat het oordeel des selven nachts uyt-gesproken was) haer voor *Ebbe Pietersz.* huys ende deure gevonden, hem van 't bedde geklopt, ende alsulcken Ban ende afscheyt onder zijne oogen verkondight hebben. Dit is waerheyt, ende om der Vlamingen eere noch op het kortste ende glimpighste overgelopen ²⁾.

1) D. i. : geroepen, gedaagd.

2) Over iets heen loopen, het slechts kort en vluchtig bespreken.

Hier op, als in eenen openbaren krijgh, is dat bannen, in *supremo gradu*, ende ten hooghsten by den Vriesen (als mede een uytwendige, ende geen geestelijcke bruyt des onbevleekten Lams noch heylige Gemeynthe Gods zijnde) aengegaen ende in 't werck // ge- bl. 27
stelt: want *Ebbe Pietersz.* heeft voorts, sonder vertoeven, den Dienaren ende den Ghemeynten sulcks klaeghlijk ende niet soo geheel sonder reden (ick spreke vleeschelijcker, menschelijcker ende natuerlijcker, maer niet geestelijcker wijze) aengebracht ende te kennen gegeven. Daer op die Gemeynthe dan voorts den Ban ende afsonderinge besloten ende uytgesproocken hebben, ten eersten over die ses verkondigers van *Ebbens* Ban, ende voorts over alle de gene die hare stemme daer toe gegeven ende daer inne geconsenteert hadden; oock allen die met iemandt van den selven handelden ofte wandelden, aten ofte droncken; meer is waerachtigh, ende van my selfs met suchten en tranen bevonden, als ick alhier schrijve.

Dit bannen ende afsonderen heeft aen de Vriessche zijde hier mede *originaliter* zijnen aenvanck genomen, ende is soo verschrickelijck ende erbarmelijck (met schelden, lasteren ende veroordelen, ten beyden sijden) te werck gestelt ende vervolght, van huys te huys, jae op ter straten, aen wagens ende schepen, over man, wijf, kinderen, knechten ende maeghden, met onuytsprekelijck lasteren, ketteren, veroordeelen ende andere faemroveryen, soo wel aen d'eene als aen d'andere zijde, gelijk geroert is: hoewel de Vlamingen te dier tijdt noch weynigh banden, noch, vermits die groote menigthe der Vriesen, niet bannen en konden: 't welck den Vlaminghen veele meer aen de macht als aen den wille gebrack: also dat ick (hoewel ick sulcks met smerten beleeft, gehoort ende gesien hebbe) noch gene menschen ter Werelt 't selve genoeghsaem recht noch grondelijck soudē beschrijven konnen. Ende is dit mijn werck, van den aenvanck, voortganck ende gantschen handel, maer een kort *compendium* ende proeve, omme vande reste door den Geest Christi te oordeelen.

Nu alsulck een grouwelijck wesen ende handel een tijt lanck, met grooten seer overmatigen blinden yver, ten weder-zijden voortgaende, hebben de Vlamingen den moed niet verloren gegeven: maer betonen willen, dat niet de Vriesen, maer zy-luyden alleene Godts Gemeynthe op aerden, ende alle andere maer afgevallene, ofte Wereltsche menschen waren. Hebben oversulcks haer selfs in eene Gemeynthe ende ordonnantie beginnen te funderen ende te stellen, oock binnen Harlingen haer eerste paer volcks in den echten staet te samen te geven: omme also den Vriesen dies te beter stinckende te maken; welck paer volcks ick wel gekent

bl. 28 hebbe, als // zijnde de vryer een Wever uyt Vlaenderen, ende de vrijster een slechte eenvoudige persone, uyt Groeningerlant geboren; maer binnen weynigh jaren daer nae liet de alsoo gecopuleerde manspersoon zijn vrouwe sitten, troeck weder in Vlaenderen, ende verkreegh pardon, ende worde alsoo Papist.

Daer nae als de Vriesen vast hadden uytgelopen ende geyvert, ende eenighsins moede wordende een weynigh sachter begonden te gaen, soo heeftmen door goet-meynende wat onpartydige luyden, die noch aen beyden zijden nochtans in kleynen getale bevonden wierden, van bevredinge ende versoeninge beginnen te spreken ende te arbeiden. Ende is de saecke ten laetsten soo verre bearbeyt ende gebracht, dat beyde partijen, als Vriesen ende Vlamingen, alle haer questien ende geschillen, geheel ende al stede-vast ende onwederroepelicken hebben gecompromitteert, gestelt ende begeven, aen twee Hollantsche Leeraren, met name *Jan Willemsz.* ende *Lubbert Gerritsz.* Waer over een sterck compromis gemaect, beschreven ende opgerecht, ende also van beyde partyen met hare eygen handen ondertekent is gheworden; welck compromis de Predikanten tot Embden, achter in 't Protocol van de disputatie, Anno 1578. tusschen haer als Predikanten, ende de Vlaemsche Leeraren gehouden, tot schande ende bewijs van de trouwloosigheyt der Vlamingen, hebben stellen ende drucken laten.

Welcke twee Leeraren, achtervolgende hare commissie, de saecke hebben aengenomen, haer in Vrieslant vervoecht, ende alle geschillen, klachten ende handelingen van de partyen ondervraeght, verstaen ende over-geleyt, ende daer nae haer besluit, meyninge ende vonnisse, binnen Harlingen, ter presentie van beyde partyen, gepronuncieert ende uytgesproken, te weten: dat de Vriesen, ende oock de Vlamingen elcks over hare knijen soudén vallen, hare vergrypinge ende schult bekenne, ende malkanderen om vergiffenisse bidden, ende als dan voort aen in vrede ende broederlijke liefde leven ende wandelen.

Als nu die van de Vriesche zijde (die men daer nae seyde al eenige instructie te voeren van de voornoemde Leeraers ende compromis-mannen ontfangen te hebben, 't welck ick nochtans niet en weet) dese uytspreecke hadden verstaen, zijn zy terstont gehoorsamelicken over hare knijen gevallen, bekennde hare schult, ende om vergiffenisse biddende, ende daer mede alsoo wederomme

bl. 29 op staende: dat alsoo geschiet zijnde, deden die van de Vlaem-//sche zijde oock diesgelijcks, vielen over hare knijen, ende bekenden hare schult, biddende om vergiffenisse; maer daer gebeurde een seltsaem, partijdelijk ende seer verderffelijk dinck: Want als de Vlamingen, nae alsulcke nedervallinge, schult-bekeninghe ende

vergifenis-biddinge, oock meynden weder op te staen, gelijk de Vriesen hadden gedaen; soo gaven die gecompromitteerde Leeraers (daer onder *Jan Willemsz.* het woort dede) te kennen, dat hare uyt-spraecke alsoo niet gemeynt en was, maer alsulcken onderscheyt hadde, namelijk dat zy Vlamingen niet selfs, als feylende Broeders, mochten weder op staen, maer moesten metter hant opgenomen worden: het welcke de Vlamingen horende, ende wel merckende het sekreet, dat daer onder verborgen was, te weten, dat voortaan niemandt van haer tot eeniger tijdt en soude mogen verkoren worden in eenigerleye bedieninge der Gemeeynten ¹⁾, naer de ydele opinie van desen volcke, soo zijn zy terstont van haer selfs weder opgestaen, uyt-genomen eenige weynige personen (onder den welcken *Job Iansz.* een was) die haer alsoo metter hant lieten opnemen; maer alle andere revoceerden ende wederriepen hare voorgaende schult-bekenninge, mitsgaders het gehele opgerechte compromis, ende hielden haer alsoo in haer geheel ende vorige gerechticheyt, en was alsoo de laetste dwalinge aen beyde zijden arger als de eerste.

Als dit nu omtrent Lichtmisse, des jaers 1567. geschiede, soo quam ick des anderen daeghs, zijnde op eenen Sondagh ²⁾, als 't selve des nachts alsoo ghepasseert was, voor den middaghe (alsoo ick te dier tijt buyten Harlingen woonde op een Dorp) ten huysse van den voorseyden *Job Iansz.* als by mijnen familiaren vrient, ende hem vindende seer bedroeft by den vuyre sittende, vraeghde ick hem hoe de saecke van de uyt-spraeck der Leeraren afgelopen was. Waer op hy met seer verslagender ende weemoediger herten, ja met tranen (dat bekenne ende belijde ick) my verklaerde ende te kennen gaf, seggende omtrent dese formele woorden, die my oock niet vergeten sullen, soo lange als mijn verstant ende memorie geduren, te weten: ons is opgeleyt onse schult, over onse knijen leggende, opentlick te bekenne, ende om vergiffenisse te bidden: ende dat wy sesse, die *Ebbe Pietersz.* den Ban verkondight hebben, by hem sullen gaen, ende onse schult daer van bekenne, ende hem om vergevinge bidden. Dat eene hebbe ick gedaen, ende ben als een Broeder weder op- ende aengenomen: en-//de dat bl. 30 andere hoope ick noch desen dagh te volbrengen; roepende daer mede hy *Job Iansz.* met tamelicker klaerder stemme: *O Godt, hoe hebben wy arme menschen ons verleyden laten, lopende ende ondersoeckende de Schrifture tot twist ende tweedracht, ende niet tot liefde,*

1) Zie over deze uitsluiting uit het dienaarschap van wie eens gebannen was geweest: Scheffer, a. w., bl. 47, aant. 1.

2) In 1567 viel Maria Lichtmis op Zondag 1 Februari. Scheffer, a. w., bl. 40. aant. 2.

vrede ende eenigheyt! O Heere, geeft my doch die genade dat ick uyt dese verbaesde ¹⁾ raserye mach worden verlost, ende een half jaer lanck in een stille ende vredige plaetse komen te wonen: als dan wil ick mijn Lichaem gaerne voor mijn gelove opofferen.

Dien volgens heeft de selve *Job Iansz.* op *Meije*, als doen naestkomende, hem met der wooninge van *Harlingen* begeven, ende by den *Briele*, op een *Dorp*, nedergesteld: alwaer hy dien somer over in stilligheyt woonde; maer worde omtrent in den herfst gevangen genomen, in den *Hage* gevoert, ende aldaer onschuldigh omgebracht ²⁾.

Als dan de uytspraecke van de twee *Hollantsche* mannen ofte *Leeraren* also geschiet was, ende de *Vriesen* daer door schenen te paerde geholpen ende boven aen ghestelt te zijn, soo brachten de mannen, die van de buytenlandtsche *Gemeynten* om dese uytspraeck te aenhoren in *Vrieslandt* gesonden waren, seltsame tijdingen, tot laste vande *Vriesen*, weder te huys en in hare *Gemeynten*: Hebben oock vast overal vertellinge der saken gedaen. Waer door deselve *Gemeynten*, in *Groeningen* ende *Groeningerland*, *Embden* ende *Oost-vrieslant*, *Brabant* ende *Vlaenderen*, meest alle, ende veele in *Hollant*, die *Vlaemsche* zijde ende partije verkooren ende volkomelicken aengenomen hebben, behalven nochtans de *Gemeynte* van *Zierickzee*, die haer neutrael ende in stillestant hielt: ende lieten alsoo de selve van *Zierickzee* een kleyn *Boecxken* ³⁾ uytgaen, beyde partijen hertelick vermanende tot versoeninge ende vereeninge. Maer dat wiert haer soo qualick af-genomen, dat soo wel d'eene, als oock d'andere partije de selve vrome luyden met haren *Ban* straften ende veroordeelden: seggende wel openbaerlijck, zy hadden wel gelesen van vromen ende van onvromen, gerechtigten ende ongerechtigten, maer noyt van stille-staenders. 't Welck in der waarheyt niet anders en is, dan oft zy seyden; *men moet aennemen vreemde twisten, of men mach niet zijn een oprecht Christen.*

Vorders soo is oock *Dirck Philipsz.* van *Dantsick* tot *Embden* gekomen, met stercke commissie, also men seyde, vergeselschap met *Hans Sicken*, my wel bekend, ende andere seer harde dryveren, // bl. 31 dewelcke hem tot *Embden* settende heeft van daer geschreven aen de *Vriessche* ende *Hollantsche* *Leeraers*, die rechtters gheweest waren inde voorseyde questieuse saecke: haer-luyden scherpelick belastende ende bevelende in haren dienst ende *Leer-ampt*

1) „Verbaasd” is „ontsteld”. Hier en elders moet het echter beteekenen: „die ons doet ontstellen”. Is het misschien eene samentrekking uit „verbazende”?

2) Volgens Van Braght, bl. 377, is hij eerst 18 Dec. 1568 gedood en zou hij dus meer dan een jaar gevangen zijn geweest: niet waarschijnlijk.

3) Dit boekje is verloren gegaan. Het is misschien alleen in geschreven exemplaren in omloop geweest.

stille te staen, ende tot Embden voor hem ende de zijnen te compareeren, ende haer te defenderen, te purgeren ende verantwoorden, van haeren doen ende handelen. Met alsulke comminatie, advijs ende eyndelijken bevel, in gevalle zy sulcks niet gehoorsamelijk nae en quamen, maer ter contrarie deden, dat als dan haer in krachte van 't selve zijn schrijven, haren dienst ende Broederschap, metter daet soude op- ende afgeseyt zijn ende blijven.

Van alsulken geweldigen schrijven, gebodt ende dreygementen, waren de Vriessche ende Hollandsche Leeraers, mitsgaders de Dienaers, en de Gemeeynten, vast hoogh ende seer verwondert, achtende 'tselve niet anders, dan of het yewers van een groot ende machtig Patriarch, Metropolitaen ofte Superintendent geschreven ende uytgegeven ware. Konden nochtans de Gemeeynten alsulken rigoreusen schrijven alsoo in effecte niet aennemen, oock hare Leeraren ende Dienaren daer op niet laten stille staen; maer hebben goet gevonden, seeckere mannen tot Embden aen *Dirck Philipsz.* te senden, ende van hem te versoecken ende begeren, dat hy hem niet en wilde laten verdrieten, over in Vrieslant te komen in hare Gemeeynten: aldaer souden ende wouden de Leeraers gaerne hem ter antwoorde staen, oock goede reeckeninge ende bewijs doen van hare handelinge. Dan dit en is niet anders als voor een doof mans deur geklopt geweest: want die uytgesondene mannen en mochten *Dirck Philipsz.* in persoon niet te spreekken noch te sien komen ¹⁾; maer moesten onverrichter saecken, ende alsoo gelijckerwijs als zy gekomen waren, van Embden weder te huys reysen. Ende bleef alsoo *Dirck Philipsz.* uytgeschrevene Ban in kracht ende waerden: ende volgens dien, die Vriessche ende Hollantsche Leeraers, voor afvalligen, oock haer doopen ende handelen voor nul en geener waerden gehouden.

Daer en tusschen heeft *Dirck Philipsz.* tot Embden zijnde hem tot schrijven begeben, ende alsoo een Boeckxken gemaect van het verbondt der vier voorschreven Steden, ende van het verbondt Godts; daer inne niet veele Godtsaligheyt, maer wel veele schelden ende verwerpen der Vriesen, als stoute afvallige, ende verschoninge ende verheffinge van de Vlamingen, als alleen Godts // Gemeeynte bl. 32 zijnde, bevonden wordt. Noch schreef *Dirck Philipsz.* een Boeckken van de Echt der Christenen, ende het buytentrouwen, daer van hier voor een weynich verhaelt is. Ende alsoo heeft *Dirck Philipsz.* daer mede zijn eynde genomen, met een herte ende geoemoedt vervult met bittere galle van twist ende oneenigheyt, (de Heere zy 't geklaeght) gelijck uyt zijne laetste acten overvloedigh

1) Zie de aantekening op bl. 528 van dit deel.

blijkt. Hy is binnen Embden gestorven, ende op 't Gasthuys Kerk-hof begraven ¹⁾).

Ende even te dier tijt begonden de Vlamingen den Vriesen, die nae datum van *Dirck Philipsz.* uytgeschrevene Ban-brief, van iemant van de Vriessche ofte Hollantsche Leeraers gedoopt waren, ende tot den Vlamingen komen wilden, wederom te dopen. Welcken wederdoop de Vriesen als doen alreede oock aen den Vlamingen gebruyckten.

Maer tot een waerachtigh bewijs, dat de Vlaemsche wederdoop aen den Vriesen, ter tijdt van *Dirck Philipsz.* voorseyde Banbrief, begonnen ende op de bane gekomen is, soo dient alhier verhaelt, datter doenmaels een man tot Harlingen woonde, die vanden Vriesen gebannen was, om dat hy haer alleen voor Godts Gemeynthe niet bekennen en dorste, ende alsoo door kleyn begrijp hem totten Vlamingen begeven hadde: welckers Huysvrouwe, binnen weynigh jaren, van Heyte Rienickxsz, een Vriesch Leeraer, gedoopt was. Tot diens mans huys quamen op een tijt daer nae eenige Dienaren ende mannen van de selve Vlaemsche Gemeynthe, hem ondervragende hoe het stont met zijner vrouwen doopsel, ofte het voor ofte nae den datum van de voorsz. Ban-brief van *Dirck Philipsz.* geschiet was? en alsoo de man dat niet soo naeuw en wel als zijluyden en wiste; maer den datum van zijn wijfs doop wel onthouden hadde, soo sochten zy te samen in den Almanach, ende bevonden dat des mans vrouwe gedoopt was, een weecke, anderhalf, ofte twee weecken ten lancksten, voor den datum van den selven *Dirck Philipsz.* Ban-brief, tot allen geluck, ende daer mede passeerde der selven vrouwen doopsel voor goet ende oprecht, dat andersins hadde moeten vernieut worden. Dit betuyge ick alsoo waerachtigh gebeurt te zijn: Want ick kende de man ende zijn wijf doen ter tijt even soo wel als my selfs ende mijne Huysvrouwe ²⁾, ende ick was daer mede present, 't selve alsoo hoorende ende siende.

bl. 33 Als nochtans doen al voorts de Vlamingen, door den grooten //
toeval van seer veele Gemeynthen in andere landen, merckelijck menichfuldigh geworden waren, ende nu immers alleen Godts Gemeynthe zijn wilden, soo en mochten zij het alsoo daer by niet blyven, noch de Vriesen ongebannen heenen gaen laten, recht of zy oock noch yewerts een Gemeynthe Godts ghebleven waren. Zijn alsoo tot Embden, ofte Groeningen ('t welck ick niet al te wel onthouden hebbe) vergadert ende te samen ghekomen, vier Vlaemsche

1) Zie hierboven bl. 462, aant. 2.

2) Wil de auteur misschien bedekt aanduiden, dat hij zelf de man is, dien dit is gebeurd?

Leeraers, haer met malkanderen beradende ende overleggende, hoe zy desen Ban ende grondelijke afscheydinge over de Vriessche Gemeynnten op 't gevoeghelijckste ende bequaemste souden mogen ten effecte ende in treyn brengen. Maer alsoo de selve Gemeynnten vast ¹⁾ groot, ende oock eenighsins veele waren, ende alsoo niet wel doenelijck en was over al van huys tot huys te gaen bannen, gelijk de Vriesen te vooren met veele moeyte ende opspraeck hadden gedaen, soo hebben zy voor het beste ende raedtsaemste gevonden, van de noot een deught te maecken; hebben alsoo ²⁾ over alle Vriessche doopsgesinden, van wat natie de selve oock waren, man, wijf, kindt, knecht, maecht, oudt, jonck, wetende, onwetende, schuldigh ende onschuldigh, te besluyten ende op te rechten, ghelijck zy aldaer datelijck beslooten, oprechteden ende uyt-spraken, eenen generalen ende algemeynen Ban ende afsonderinge, metten stercken gevolge ende aenkleven van dien, dat is schuwen ende mijden ³⁾.

Waer uyt (ende uyt het gene de Vriesen, ten eersten met hare ontijdigh, wreet ende felle bannen aengerecht ende te wege ghebracht hadden) voorts gevolgt is, dat hier ende daer verscheyden echte luyden (daer van d'eene aen de Vriessche, ende d'andere aen de Vlaemsche partije hangende bleef) hare kinderen ende goederen scheyden ende deelden, ende alsoo van malkanderen wegh trocken, ende een part haer leven lanck noyt wederom te samen vergaderden. Daer van ick wel eenige gekent hebbe.

Dit woeden ende rasen geduerde alsoo ettelijcke jaren lanck, ende elcke partije timmerde ende bouwde, doopte ende wederdoopte om 't seerste ende strijt, de eene den anderen afbreuck doende waer men konde ende mochte. Maer de Vlamingen bevljctighden haer vast seer, om haren opgerechteden generalen Ban (als van vier Leeraren, stijlen ofte pijlaren, geinventeert ende gestatueert) in effecte ende groot-achtinge oft aensien te brengen. Waer over het geschiede (het is nodigh verhaelt, ende geweten te wor-//den) bl. 34 dat omtrent dien tijt twee mannen, de eene een Vriesch, ende d'ander een Vlaemsch Broeder zijnde, ende beyde tot Harlingen woonende, een koopmanschap metten anderen deden; maer als dit een vande andere Vlaemsche Broederen gewaer wierde, soo sprack hy den selven zijnen Broeder daer op aen; waer op de aengesprokene (als noch ter selver ure, als ick dit schreef ⁴⁾), levende, ende

1) „Zeer groot”.

2) Lees: „... te maecken ende alsoo ...”.

3) Volgens Van Ghendt, bl. 31, had toen Dirck Philipsz. reeds zulk eenen „algemeenen” ban uitgevaardigd.

4) N.l. „als ick dit voor het eerst opteekende”. Thans schreef de auteur het slechts over.

sulcks aensiende) verklaerde, dat hy metten Vriesschen Broeder, als zijnde een vroom man, wel eens ¹⁾ eenige handel ende koopenschap hadden gedaen; maer niet gehoopt dat hy hem (den aenspreker) oft iemant daer mede bedroeven soude: biddende hem sulcks te willen vergeven, hy wilde hem voortaan wachten, hem oft iemant meer te bedroeven.

Maer de aenspreker daer mede niet versoent noch te vreden zijnde, heeft noch een oft twee tot hem ghenomen, ende alsoo den handelaer wederomme aengesproken, in een rechte huychelaers schijn van de leere *Mattheus 18.* ende hoewel de aenghesprokene hem al weder bekende, ende badt als vooren, soo en mocht nochtans sulcks alles niet helpen; maer die selve aensprekers stelden den beschuldigden voor de Gemeynthe, welke Gemeynthe hem terstont (onaengesien hy hem bekende, ende badt als voorsz. is) den Ban verkondighden, ende voorts mannen uyt-sonden aen des gebanden Huys-vrouwe, haer waerschouwende ende belastende oft bevelende, dat zy haren afvalligen man metter Gemeynthe schuwen ende mijden soude. Dit gebeurde op een Sondagh tegen den avont, omtrent twee of drie dagen voor Mey, ick meyne Anno 1571. Ende sulcks geschiede alleen, om haren gepractiseerden ende doemaels nieuwelijck ingevoerden generalen Ban te bevestigen, ende den gebanden, soo hy 't versochte, in een dagh twee of drie, weder aen te nemen, ghelijck sulcks den gebanden voorts daer nae wel gheseyt ende tot weder aensoecken geraden wiert.

Als nu de voornoemde Huys-vrouwe van den gebanden, ghe-naemt *Doede Dircks Dr.* van het Bildt, als nu meer als 41. jaren overleden zijnde, op alsulck waerschouwen ende bevel niet en achte; maer haer man ende zy te samen huys-hielden nae ghelijck vooren, ende nae de Gemeynthe niet meer omme en sagen, doen bevondt die lieve Gemeynthe wel dat zy in hare meyninge bedrogen was, ende bleef alsoo die vrouwe by haren afgesonderden man, in vol-
 bl. 35 komener huys-houdinge, blijvende evenwel een fijne onge-//bannen Suster, on-afgesondert ende ongemolesteert, ende de man [is] wel drierierendeel jaers daer nae op haer-luyden eygen aengesoeck weder aengenomen. Dat dit also waerachtigh is, weet ick so wel ende seker als of het my selfs gebeurt en wedervaren was. Ende passeerden in die tijden onder den volcke van d'eene ende van d'andere zijde veele alsulcke ende diergelijke vreemde ende kindsche handelingen; maer wat nu ter tijt onder dese noch veel meer verscheydene ende verdeelde partijen ommeget, mogen die weten die met suchten daer by verkeerren. Gelijck ick voormaels,

1) Er staat: „een”. Misschien ook is of „een” of „eenige” overbodig.

met veele kimmers daer by verkeert, ende seer veel ghesien, gehoort ende ervaren hebbe. Ende dit is maer tot een kleyne proeve alhier gestelt, omme van al de reste te oordeelen.

Daer na openbaerden haer eenige Gemeynten tot Blockzijl, Giethorn ende daer omtrent by Steenwijk gelegen, seggende haer tot noch toe onpartijdigh tusschen beyden gehouden te hebben: verzoekende van de Vriesen en Vlamingen grondigh onderrecht van den geheelen twistigen handel. Ende als zy sulcks beyde mondelijk ende schriftelijk bekomen ende geannoteert hadden, soo hebben zy 't selve nae haren verstande over-gewogen, ende haer meyninge, insien ende judicie vast wijtlopigh in geschrifte gestelt ende vervaet, oock tot Franeker ende Harlingen ingebracht, ende dien die'tbegeerden voorgelesen, ende alsoo de Vlaemsche partije verkoren ende aengenomen.

De Vriesen ende Vlamingen dan, elcke partije in zijnen deele, gelijk verhaelt is, op het hardste ende seertste lopende ende dryvende, is nochtans onder haer-luyden groote ende hertelijke bekommeringe, droeffnisse, suchten ende klagen by veelen, doch meest aen de Vriessche zijde, gespeurt ende bevonden, van wegen de selve hare sware ende verbaesde ¹⁾ scheuringen, ende de vruchten van dien. Also dat eenige van beyde deelen, woonende in Groeningerlant, te weten in Homsterlant, uyt eenvoudiger herten ende goet-meynende toegenegentheyd, met malkanderen van d' eene ende d' andere zijde ghesproken hebben, om weder tot den voorgaenden vrede te geraken: ende is metter tijt soo veele ende verre tusschen de selve ten wederzijden gedaen ende gehandelt, dat zy te samen eenen vrede, op eenige seer slechte articulen, besloten, inne-gegaen ende aengenomen hebben, in den jare 1574. welck verdrach daer nae genoemt worde, de Homster vrede.

Alsulck beginnen, doen ende vrede maken, heeft den Vrieschen // Leeraren ende Gemeynten ten meestendeel niet soo qualijk be- bl. 36
haeght: dan hebben haer hier in stille gehouden, verwachtende wat daer uyt soude willen volgen ende voort komen; maer de Vlamingen aen hare zijde hebben dit werck seer mispresen ende ghelaeckt, gelijk ick met haer eygen schriften genoegh bewijzen kan; welcke vrede nochtans geduert, gestaen ende heenen gesleept heeft, tot in den beginne des jaers 1578. Doen zijn uyt verscheyden landen binnen Embden vergadert ende te samen ghekomen veele Vlaemsche Leeraers, ende andere, omme van desen gemaecten Homster vrede te tracteren en te handelen, oft die selve soude mogen bestaan ofte gecasseert moeten worden.

1) Evenals, bl. 542 van dit deel, aant. 1: „ontzettende”.

Hier mede zijn veele dagen met onnutte kabbelingen ¹⁾, disputatien ende woort-strijden versleten ende deurgebracht, daer ick (helaes) altoos mede present geweest ben: want die meyninge der Leeraren, mitsgaders der meesten ende grootsten hoop was alsoo, dat men de ghemelde Homster vrede niet en mochte alsoo in waerden blijven laten, maer dat de selve moeste gecasseert ende te niet gedaen worden. Maer *Pieter van Ceulen* met eenighe andere sustineerden ende beweerden ter contrarie, dat die voorsz. vrede niet te casseeren noch te breecken, maer veel meer van anderen, als een goet begin, te verbeteren ende nae te volgen ware.

Immers dit woort-gevecht duerde soo lange, tot datter een andere noch veel grooter woortstrijt uyt ontstont ende voortquam. Want als die Predikanten tot Embden vernamen, dat soo veel Leeraers der Doops-ghesinden (die zy, hoewel verachtelijck, Bisschoppen noemden) aldaer ter stede vergadert waren: soo hebben zy met consent ende toelatinge der hooger ende leeger Overigheyt den selven Leeraren eene collatie, bespreck ende opentlijke disputatie gepresenteert ende aengheboden. Het welcke van de Leeraers (nochtans op begeerte ende aenhouden van eenighe Vlaemsche Broederen in Embden, die een goeden moed hadden op de selve Leeraers, ende besonder op *Hans de Wever* of *Busschart*) is geconsenteert ende aengenomen; maer doen het aen't disputeeren gekomen was, soo sat *Hans* voorsz. (dat moet ick, als sulcks alles aengehoort ende gesien hebbende, belijden) gelijk een kint, ende en konde niet een kleyne reden doen, oft hy was, van den Predikanten (als kloeckelingen, ende op alsulcke Scherm-schoolen beter afgerecht ende geoeffent zijnde) beset ende geslagen. En hadden die Leeraers

bl. 37 *Pieter van Ceulen* (dien zy in hare voorgaende // bespreck der Homster saecke voor een wederpartyen hielden) niet tot eenen voorvechter gehadt, ende met veele bidden ende smeecken gehouden, zy hadden met groote schande uyt de disputatie moeten scheyden. Hier weet ick al veel meer van, als ick begeere te verhalen.

Dit hebbe ick, als zijnde hare schryver, selfs alles gesien en gehoord.

Ten laetsten als die Leeraers van wegen hares bans, met de schuwinge ende mydinge, bysonder tusschen man ende wijf, ende der geheelder huys-gesinnen, van den Predikanten tamelick ende niet weynigh waren gevexeert ende overgehaelt ²⁾; ende die disputie by de twaelf weken langh geduert hebbende een eynde genomen hadde; soo zijn die Leeraers van Embden nae Groeningen gereyst, ende hebben de voorseyde Homster vrede, tegens den wille van *Pieter van Ceulen* ende veele anderen, gantschelijck weder ge-

1) Kibbelingen, gekibbel.

2) „Doorhalen”, uitschelden.

broocken ende te niete gemaect, ende hare Vlamingen weder van de Vriesen afgescheyden. Ende nae dien eenige van dese gevredighde Vlamingen, in den tijdt van de voornoemde vrede, aen Vriesen gehouwelijckt waren, zijn de selve gedrongen van hare Egaden te scheyden, oft haer mede tot de Vlaemsche Gemeeynten te brengen, ende alsoo wederom dopen te laten: 't welck in der daet oock geschiet is. Dese *Pieter van Ceulen* was een scherpsinnigh ende over zijn verstant ende meyninge een seer vasthoudende ¹⁾ man, in gene spraken ervaren dan in de Hoogh- en Neerduytsche. In den tijdt der Vriescher ende Vlaemscher twist ende scheuringe heeft hy (als in Vrieslandt woonende) de Vlaemsche partije verkoren ende aengehangen: oock hier ende daer tot veele reysen ende plaetsen tegens de Vriesen ghesproken, gedisputeert ende geargueert. Tot Embden heeft hy, gelijk voren verhaelt is, voor de Vlaemsche Leeraers, hoewel selfs geen Leeraer zijnde, een scherp colloquent ende disputant in de disputatione ende andersins geweest. Heeft ten meestendeel het woort gevoert ende in de penne gedictteert, oock mede uyt *Huldrici Zwinglii* Boeck van de voorsienigheyt Godts ten protocolle gebracht, ende hem alsoo met woorden geuytert ²⁾ tegens die Predikanten, dat op een tijdt in de disputatione (die in de Gasthuys Kercke gehouden wiert) een Doctor in de Rechten, genaemt *Helmerus Diurken* (van Graef *Johan* van Oostvrieslant als Preses aldaer gestelt ende gecommitteert zijnde, ende aen mijn zijde sittende) met hevige woorden tot hem seyde; *Ick segge u dat Pieter, hadt gy die geleertheit, als wy hebben, ghy soudt ons allen uyter Kercken* (daer inne die disputatione gehouden wiert) // *disputeren*. Dit zijn de formele woorden des Doctors. Maer bl. 38 een tijdt van jaren daer nae is de selve *Pieter van Ceulen* van de Vlamingen, ter danckbaerheyt, als haer in eenige dryvinge des bans wedersprekende, gebannen ende afgesondert geworden. Heeft hem alsoo gevoeght ende begeven by die sachte en milde partije der Vriesen, die men een tijdt lanck genoemt heeft, *De bevredighden* ³⁾. Hy wiste te bekomen ende te krijgen extract uyt alle Synoden ende vergaderingen der Predikanten, van dier tijdt aen dat zy den Predickstoel (den wegh met machtiger handt bereyt zijnde) in de Nederlanden bekleet hadden, van 't gene zy-luyden tegens de Doops-gesinde practiseerden ende voornamen, gelijk hy selfs my wel verklaert ende getoont heeft.

1) „Ten opzichte van zijn inzicht („verstant”) en zijne zienswijze”.

2) „Uiteren”, hetzelfde als, eigenlijk frequentief van „uiten”.

3) Na de vereenigingen van 1591 en 1601. Van Douwen, *Socinianen en Doopsgezinden*, 1898, bl. 48.

Voorts heeft noch de selve *Pieter van Ceulen* alleen een sware disputatie binnen Leeuwarden teghens een Predikant, *Ruwardum Acronium*, aengevangen ende ten eynde uytgevoert; ende is daer nae in een tamelijk hogen ouderdom van dese Wereldt verscheyden. Dit heeft my goet gedacht van de natuerlijke gaven ende kunsten deses ¹⁾ menschen op het kortste extravageerende hier by te voegen.

Hier-en-tusschen is evenwel niet nae ghebleven by veelen in Vrieslant ende Hollant, soo wel Vriesen als Vlamingen, doch meest aen de Vriesche zijde, die des twistens moede waren, omme te wenschen, spreken ende arbeiden mondelijk ende schriftelijk, op dat men eenmael wederomme mochte komen tot een vriendelijk bespreck ende handelinghe van versoeninge, verdragh ende bestandigen vrede. Daer inne eyndelijk soo verre is gehandelt, datter eenen dagh aengesteld worde binnen Hoorn in Noorthollant ²⁾, ende hoewel de Vlaemsche Leeraers daer toe niet seer wel gesint en waren, soo zijn zy nochtans (om de vrede-soeckende aen hare zijde te stillen ende genoegh te doen) ten gesetten tijde, soo wel als oock de Vriesche Leeraren, aldaer tot Hoorn verschenen ende gecompareert. In welke handelinghe die van de Vriessche zijde voorloegen, nadien het ten wederzijden een ongerechtige verbaesde ³⁾ twist was, dat daeromme nae haren verstande geen beter remedie ende wederkeer en ware, dan alle gepasseerde saecken, mishandelingen ende vergrijpingen, hoe die oock wesen mochten, aen d'een ende d'andere zijde, in't vuyr der liefden te werpen, verbranden ende verteren te laten: oock aen malkanderen van gantscher herten schult te bekennen, ende om vergiffnisse te bidden: oock

bl. 39 ge-//samentlijcken den alderhooghsten Godt belijdenisse der sonden te doen, en om vergevinge gestadelijk te smeken en aen te houden: daer toe zy (de Vriesen) haer gewilligh presenteerden ende stelden.

Maer de Vlamingen (op hare vermeynde gerechticheyt staende, ende alleen Godts Gemeynte zijn ende blijven willende) en begeerden alsulcken voorslaghe ende voet van vereeniginghe geensins aen te nemen, noch te volgen: Maer wilden dat men ten wederzijden alle ende yegelijke gepasseerde acten, daden ende handelingen, d'eene tegens den anderen (beschuldigender ende ontschuldigender wijze) soude ophalen, voorstellen ende bedisputeren: Wie als dan in de meeste schult bevonden wiert, die soude de swaerste straffe

1) In het origineel staat: „der”.

2) In 1576. Zie Van Douwen, bl. 39 vg.

3) Evenals bl. 542 van dit deel, aant. 1: „ontzettend”.

ende last moeten dragen; dan wie die onpartijdige Rechters, tot beyder partijen contentement, in alsulcken odieusen saecke souden kunnen zijn, en weet ick voorwaer niet, alsoo die Doops-gesinden over al ende in alle plaetsen d'eene of d'andere partije ende zijde verkoren ende aengenomen hadden. Ende hier mede was de vergaderingh ende by-eenkomst tot Hoorn sonder eenige vrucht ende nuttigheyt ge-eyndight.

Ende de Vlaemsche Leeraers, elck wederomme in zijn Gemeynte komende, deden overal sulcken vertellinge van den handel tot Hoorn, dat zy de begeerigen totten vrede eenigsins paeyden ende te vreden stelden. Maer ick hebbe by-naest ¹⁾ nodich gevonden de vertellinge van *Jan van Ophoren*, doenmael Vlaensch Leeraer tot Embden, die hy aldaer ende in geheel Oost-vrieslant gedaen, ende ick selfs aengehoort hebbe, omme der vreemdigheys halven, een weynich voor memorie aen te tekenen als volgt: „Wy hebben „(seyde hy opentlijk voor de Gemeynten, met een groot samblant „zijn oogen opwaerts nae de solder slaende) aldaer tot Hoorn ge- „weest, ende openbaer bevonden, dat onse adversanten voor ons „hadden bereyt ende geleyt loose ende bedrieghelijcke lagen, stric- „ken ende netten, om ons alsoo te vangen, willende alle gepas- „seerde ongerechte handelingen ende daden te samen in eenen „pot werpen ende versmoren; maer de Heere heeft ons bewaert, „dat wy, hare loosheden merckende, haer niet te wille geweest „en zijn. Maer ick (seyde hy voorts) moet u verhalen een ghe- „lijkenisse van Godts Gemeynte: daer was een vrouwe, die hadde „gebaert ende opgevoedt veele schoone lieve kinderen: doen qua- „men daer quade moordenaers, ende vermoorden meest alle dese „goede kinderen. Ander-maels heeft // dese vrouwe wederomme bl. 40 „gebaert ende opgebracht andere kinderen. Daer nae quamen de „selve Moordenaers, ende wouden met die laetste kinderen vrede „maecken ende verdragen van alle haer voorgaende moorderijen, „daer de selve laetste kinderen, als den moort haerder Broederen „niet soo eygentlick weetende, uyt slechtigheyt ²⁾ oock wel lichte- „lick inne souden geconsenteert hebben; maer de Moeder, en de „overgebleven oudtste kinderen, als den moort haerder Broederen „noch seer wel gedenckende, en wilden haer geensins tot alsulcken „vrede ende verdragh verstaen. Dit was *Jan van Ophorens* pro- „poost, vertellinge ende ghelijkenisse. Wat slot, comparatie, schick ofte stal ³⁾ dit heeft, ende of het niet en is nae de forme van

1) „Bijnaest” is hetzelfde als „bijna”. „Ik heb het bijna noodig of onmisbaar gevonden, ik kan het niet (eigenlijk: nauwelijks) nalaten de vertelling enz.”.

2) „Onnoozelheid”, „eenvoudigheid”.

3) „Schick”, houding; „stal”, aard, natuur of gestalte.

Broer *Cornelis* Sermonen ¹⁾, laet ick anderen nadencken: hoe wel wy arme onervarene menschen te dier tijdt suycker daer uyt sogen, 't welck ons nochtans geheel geen voedsel en gaf: gelijk noch in dese ellendige verleyd-achtige tijd by seer veelen geschiet.

Dese *Jan van Ophoren*, dien ick soo seer wel gekent hebbe, nae dat hy in zijnen tijdt in de menschelicke instellingen vast seer gelopen ende gedreven, oock het schuwen ende myden, niet alleen tusschen man ende wijf, maer oock van geheele huys-gesinnen, daer een gebande man ofte vrouwe in was, dapper in-gevoert, geleert, ende diep in veeler menschen herte ingegriffijt hadde, is ten laetsten soo wijdt ende verre ghedwaelt ende ghekomen, dat hy alle Vlaemsche Leeraers ende Gemeynnten (gelijk ick selfs uyt zijnen mondt ghehoort hebbe) oordeelde ende achtete van den rechten gront ende fundament der waarheyt afgeweken te zijn; ende dat hy ende zijne Huys-vrouwe alleen met *Helia* den Thisbiter over-ende te rechte staende gebleven waren. Waer over hy oock, als een koenmoedigh ende mannelijk helt, voor zijn eygene waarheyt gestaen, ende eenige van de in zijn sin dolende Vlaemsche Leeraers, ter presentie van zijne voornoemde Huys-vrouwe, als zijn eenige ende waerachtige getuyge, den Ban verkondicht heeft.

Meer als hy (*Jan van Ophoren*) daeromme van de Vlaemsche Gemeynnten verlaten, ende tot Norden in Oost-vrieslant metter wooninge gekomen was, heeft hy aldaer seer soberlijcken leven ende armelijcken sterven moeten, alsoo dat de geene, die noch medelijden over hem droegen, ende de meeste handreyckinge deden, zijne beste ende grootste vrienden waren. Dit hebbe ick alhier moeten verhalen, eensdeels tot een bewijs ende exempel van de
 bl. 41 won-//derbaerlijcke ende rechtveerdige straffe des Alderhooghsten over die neus-wijse schijnheylige verleyders des onnoselen volcks ende ander-deels op dat ick hier mede andere nu noch levende leytsluyden uyt liefde, indien 't mogelick ware, eenighsins waerschouwen ende dienstelijk zijn mochte. Gelijk dan verhaelt is, dat die van de Vriessche partije ten eersten als verwoede menschen gebannen, geschuwet, gemijdt ende tot in den hoogsten graet des verblinden vleeschelijcken yvers geloopen, ende het kleyne beginsel des geestelijcken wercks des Heeren verstoort hebben, alsoo

1) De bekende *Historie en Sermoenen van Broer Cornelis Adriaensz. van Dordrecht*, voor het eerst in 1569/78 en later herhaaldelijk uitgegeven. Zie daarover *Doopsgezinde Bijdragen* van 1899, bl. 145 vgg. Van Ghendt's gelijkstelling gaat slechts ten deele op. Aanmatigend is zoowel Broer Cornelis als Jan van Ophoorn; maar wat in den eerste steeds het meest de aandacht heeft getrokken, zijne ergerlijke grofheid en onkieschheid van taal, ontbreekt bij den tweede.

zijn zy oock ten goeden deele daer nae voor anderen ¹⁾ tot bedencken, wederkeeringe ende afstant gekomen ende beweecht geworden, gelijk hier voor een weynich aengeroert is, ende noch meer verhaelt sal worden. Want als de Vlamingen tot gene versoeninge ende Broederlijke vereeniginge haer verstaen, maer per force alleen Gods Gemeynthe zijn ende blijven wilden, soo hebben de Vriesen hare dolingen, vergrijpingen ende overtredingen, soo veele zy daarvan mercken, sien ende verstaen konden, openhartigh, schriftelijk ghestelt, ende de Vlamingen overgegeven. Welck schrift daer nae van *Jacob Keest*, een voorstander der Vlamingen tot Haerlem, op de straet is verloren, ende van een ander gevonden, alsoo in eens Predikanten handen ghekomen, en volgens in den Druck gebracht ende uytgegeven ²⁾ tot lof ende prijs van de wederkerende

1) D. i. „vóór anderen”, vroeger dan de andere partij.

2) De gereformeerde leeraar, in wiens handen dit op straat verloren geschrift kwam en die het uitgaf: *Copie van een geschrift, ghesonden van sommige Vriesen aen den Vlamingen ... t'Haerlem*, By Gillis Rooman. ... M.D.XC., was volgens de onderteekening van het „Tot den leser” Ioannes Ampsinck, een der haarlemsche predikanten. Hij vertelt in die voorrede (op bl. 143 van het boekje, dat eigenlijk een gedeelte van een uitgebreider geschrift is) hoe „een Burgher van Franeker, met namen J. K. een bedaecht man” hem naar dat gevonden boekje was komen vragen, zich als den eigenaar en verliezer er van had bekend gemaakt en het van hem, Ampsinck, had teruggekregen (het gedrukte werkje is op de Doopsgezinde bibliotheek). Natuurlijk is „J. K.” Jacob Keest, die echter in den tekst bij Van Ghendt niet „burgher van Franeker”, maar „voorstander der Vlamingen tot Haerlem” heet. Dit kan men echter zoo verstaan, dat deze franeker burger te Haarlem was gaan wonen.

Jacob Keest is bekend. Hij was de leider der partij, die bij den strijd over den huiskoop te Franeker in en na 1586 tegen Thomas Bintgens en de zijnen optrad; een strijd, waarin al spoedig al de Vlamingen, met name die te Haarlem en te Amsterdam, waren betrokken en die tot eene scheuring tusschen de minderheid, de Huiskoopers of Oude Vlamingen, en de meerderheid, die steeds den ouden naam Vlamingen bleef behouden, leidde. Deze laatste partij vormde een zeer talrijk kerkgenootschap. Haar machtige leider was tientallen van jaren lang de haarlemsche oudste Jaques Outerman. Het is hare kerk, die nog heden ten dage door de doopsgezinde gemeente te Amsterdam als bedehuis wordt gebezigd. Over dien strijd (om den huiskoop) zijn wij onderricht door een *Kort en waarachtig verhaal*, een handschrift, waaruit door Blaupot ten Cate in zijne *Geschiedenis der Doopsgezinden in Overijssel enz.*, I, bl. 271—277, een uittreksel is gedrukt. Zie daarover ook Van Douwen in de *Zondagsbode*, XI (1897/8), n°. 38 en 39. In dat *Kort en waarachtig verhaal* nu wordt gesproken van „Jacob Reiningen of Keest”. En Jacob (van) Reiningen is geen ander dan Jaques Outerman. Daarvoor zijn tal van getuigenissen: Outerman's tijdgenoot Pieter Jans Twisck noemt hem, *Chroniik van den ondergangh der Tyrannen*, 1620, II, bl. 1614 b, met beide namen; evenzoo spreekt in eene notariële acte van 19 Mei 1663 (*Inventaris van het amsterdamsche doopsgezinde archief*, II b, bl. 12, n°. 66) de Haarlemmer Pieter Cock, „out ontrent LXXXII jaeren”, en wien Outerman „wel bekend” was geweest, van „Jaques van reyninge ofte Outerman”.

Derhalve is Jacob Keest, van wien hierboven en verder in den tekst sprake is,

Vriesen, ende tot laster ende schande van de hertneckige onbekeerlijke Vlamingen. Middelertijt is tusschen de selve Vriesen ende de Hooghduytschen, door veele vrede-beminnende, van vrede ende verdragh schriftelijk ende mondelijk getracteert, gesproken ende gehandelt geworden, welcke verhandelinge al lange jaren te voren by eenige op de bane geweest hadde, ende is alsoo diens volgens eene volkomen vrede tusschen de selve Vriesen ende Hooghduytschen in den jare 1591. besloten ende opgerecht ¹⁾.

Alsoo dan evenwel onder die voorseyde Vriesen noch veele waren die in alsuleken afstant van den stricten Ban, soo wel tusschen man ende wijf als andersins, ende van meer andere dingen, mitsgaders de schult-bekenninge van dien, niet en wilden consenteeren noch toestemmen: soo hebben haer de selve (onder welcken eender ghenaeamt *Jan Jacobsz.* het hooft was) van den anderen afgescheyden ende gedeelt, ende alsoo een besondere secte ende Gemeynthe bl. 42 Gods (alsoo zy 't noemen) op haer eygene maniere aen-//gerecht ende geordonneert: oock den anderen in alle plaetsen wel strengelijcken metten Ban vervolght ende gestraft, ende alsoo der selver doopsel voortaan geheel verworpen, ende met een weder-doop vernieuwt. In gelijcker manieren procedeerde ende quam uyt desen volcke voort noch eene andere bysondere partije, secte ofte Gemeynthe, die haer al mede even soo wel als alle die andere Godts volck noemen ende roemen: welcke ghemeynelijck *Thijs Gerritsz.* volck geheten worden. Welcke verwerpinge van dese beyde partijen nochtans die andere Vriesen met lijtsaemheyt ende gedult verdragen ende geleden, ende niet wederom haer gebannen noch verworpen en hebben. Ende alsoo zijn, van dier tijdt aen, dese drie partijen, de een *Jan Jacobsz.* volck, de ander *Thijs Gerritsz.* volck ofte harde Vriesen, ende de derde partije *Lubbert Gerritsz.* volck ofte sachte Vriesen, gebaptiseert ende genaemt geworden.

Daer en tusschen is ²⁾ oock onder de Vlamingen een misverstant ende twist verresen, van wegen een huys 't welck *Thomas Bijt-gens*, een Leeraer van haer-luyden binnen Franeker, gekocht ende in de beschrijvinge van dien seecker intricate clause, omme den

geen ander dan Jaques Outerman: 'tgeen mij oock vroeger wel door mijn zeer deskundigen vader, wijlen A. M. Cramer, is verteld.

Het éenige, dat daarbij vreemd zou kunnen schijnen, is, dat Ampsinck t. a. p. in het „Tot den leser” van *Copie van een geschrift J(acob) K(eest) of Outerman een „bedaeght”* man noemt; terwijl deze toen, in 1589, nog geen 60 jaar oud kan zijn geweest. Maar ongerijmd is deze uitdrukking hier niet.

1) Het Concept van Keulen. Die „Vriezen” zijn hier de „jonge” of „zachte” Vriezen, de partij van Lubbert Gerritsz.

2) In 1588.

nader koop af te weeren, gestelt hadde. Dese strijdt (als 't gemeynelyk tusschen natuerlijke schijnheylige ende by haer selfs de vroomste menschen toegaet) is soo heftigh en fel voor de hant genomen ende gedreven, dat zy malkanderen daeromme de Broederschap afgeseyt, gebannen, geschuwet ende ghemijdet, ende de eene partije des anderen doopsel verworpen en vernieuwt, ende alsoo in een weder-doop verandert hebben. Welcke partijen of secten van dier tijdt aen d'eene *Thomas Bijtgens* volck oft *Huys-koopers*, ende d'andere partije *Jacob Keest* volck, of Vlamingen zijn ghe-naemt geworden: willende elcks voor den anderen zijn ende blijven alleen Godts eenige Gemeynthe op der aerden.

Maer uyt dese *Thomas Bijtgens* ofte *Huys-koopers* partije is daer nae noch een ander afgedeelt volck, ofte besondere Gemeynthe ende vergaderinge gesproten, gesepareert, ende van haer gebannen, oock met eenen schandelicken name van *Bancquerottiers* ¹⁾ (hoewel met grooten onrecht, dat weet ick) bekladdet geworden. Dit alsoo passerende hebben de Doops-gesinde, welcke men Waterlander en noemt, sekere articulen haers geloofs kloeckelicken gestelt, ende daer op by de verdragene Vriesen ende Hoogh-duytschen versocht ende aengehouden metten anderen in eene Broederschap te vereenigen ende te verdragen, het welck oock eyndelijcken alsoo // geschiet bl. 43 ende volbracht is geworden ²⁾. Maer hoe ende waeromme die selve vereenighde volcken, besonder de genaemde Hoogh-duytschen, soo wel in Hollant als oock in Vrieslant ende elders, wederomme van die anderen gescheyden zijn ³⁾, ende onder sich selfs haer al weder verdeelt hebben: oock hoe *Jacob Keests* volck, die men als noch Vlamingen noemt, tegenwoordelijck in scheuringe ende deelinghe leggen, ende even-wel elck voor den anderen, jae boven alle anderen, alleene Gods Gemeynthe zijn wil, sulcks is vast ⁴⁾ alle menschen, jae de kinderen by der straten, tot haerder aller overtuiginghe kennelijck ende openbaer. Ende alsoo vast walgelijck ende niet nodigh is daer van in specie meer aen te teekenen noch te beschrijven.

Ende oft nu wel een deel van de voorseyde partijen eenige misbruycken des Bans, der schuwinge ende mijdinge, by-sonder tusschen man en wijf, ende dergelijcke hebben gesien, bekend ende af-stant daer van gedaen, haer oock niet langer noch meer beroe-

1) De partij van Jacob van der Meulen of Van der Molen te Haarlem. De scheuring greep plaats in 1598.

2) In 1601. Van Douwen, a. w., bl. 48.

3) In 1613. Van Douwen, t. a. p.

4) „Bijna”.

mende alleen Godts volck ende Gemeynthe te zijn; soo is nochtans die duysentkunstige Meester, jae Godt deser Wereldt, ende eenige hooghste vyandt van aller menschen behoudenisse, soo listigh ende kloeck, dat hy de gene die voor zijne eenderleye netten schuw ende vreesachtigh gheworden zijn, lichtelijcken in zijne andere subtielere netten verblinden, verstricken ende vangen kan: want daer zijn weynigh menschen, die in oprechter waerheyt met den Apostel *Paulo* seggen mogen: *Ten is ons niet onbekent, wat de Satan in den sinne heeft*. Alsoo dat ick alhier niet voorder en magh gaen, maer ben gedrongen om dese mijne seer slechte, nochtans waerachtige aentekeninge, te concluderen ende te besluynen, met het ghemeyne spreek-woort: *Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim*. Dat is: als men van 't eene quaet vliet, valt men in 't ander verdriet.

De Heere verlosse ende beware doch zijn arme, seer verachtete geheylichde Gemeynthe, *Amen*.

De waerheyt is bitter, en baert haet: daerom worden de gene diese ontdekken ¹⁾ met bitterheyt vervult.

- bl. 44 *Hier volgen nu eenige bewijs-stucken, in de voorgaende aentekeninge gementioneert, ende eerstelijck, de attestatie, bekentenisse ende belijdinge van Ubbo Philipsz. voor zijnen dootlijcken afganck (die in den jare 1568. van dese Wereldt gescheyden is) beschreven ende naegelaten.*

Deze afdruk van Obbe Philipsz.' „Bekentenisse” is hier uit „Het beginsel der scheuringen” weggelaten, evenals Menno's brieven naar Emden en naar Franeker, omdat deze stukken in dit deel op bl. 121—128 en 443—450 staan gedrukt.

- bl. 65 **T**En besluyste van dese voorverhaelde annotatien, ende sorghvuldige appendice, verklare, bekenne ende betuyge ick, voor den Heere der Heyrscharen, ende den genen die dit selve ter avontueren souden mogen komen te leesen, dat ick sulcks niet gedaen en hebbe tot verachtinge van iemant ter Werelt: nadien ick niemant en hate, maer eenen yederen in zijnen grade, als Godts schepselen, beminne ende lief hebbe; dan alleene tot vertoninge

1) De schrijver kan niet anders willen zeggen dan dat degenen, die de waarheid openbaren of aan 't licht brengen, door die aanraking met de bittere waarheid nu ook zelve met bitterheid vervuld worden.

der saecken in sich selfs, gelijk die selve aengevangen, begonnen ende voortgegaen, oock van wat geest (van boven of van beneden) die gedreven zy. Ende wil oock by desen wel expresse ende rondelijck mijn gelove, gemoed, gevoelen ende verstant in desen verklaert, beleden ende betuyght hebben: Dat ick in mijnder sielen, voor // den levenden Godt, den uysterlijcken Doope, ende het bl. 66
Nachtmael ofte broot-breeckinge, in dien selven grade, forma ende ghestaltenisse, gelijk de Heere selfs ende zijne getrouwe Sendt-boden sulcks in die eerste nieuwigheyt ende vruchten des Geests ghebruyckt, geleert ende bevolen hebben, geensins en versmade noch kleyn achte. Oock tot weder-oprechtinge, restauratie ende ghebruycke van dien, geene nieuwe sendinge, met eenige uysterlijke teecken en bevestinghen, in dese eyndinge der dagen deses sichtbaren Werelts en verwachte, gelijk de Joden haren Messiam te vergeefs waarnemen. Dan ick estimeren, gevoele en houde die teecken met grooter bekommernisse mijns herten, even in alsulcker kracht ende waerdigheyt als die selve in de dagen des vleyschs Christi, ende zijner oprechter Sendt-boden, gebruyckt, geleert ende bevolen zijn, by soo verre ende indien die selve teecken, in den selven grade, even oock nu te deser tijdt, onderhouden ende gebruyckt wierden.

Maer nadien die selve Doope, gelijk oock het Nachtmael ofte broot-breken, nu in dese laetste eyndinge der daghen (de eerste Apostolische forme, soo wel het teecken, als oock het betekende, voort nae der Apostelen afscheyden van deser Werelt geheel vervallen zijnde) noyt te rechte, ende met oprechte verlichte oogen des herten, ende vernieuwde menschen, (ick spreek van de aen-vangers, hoofden ende dryvers, maer niet van den vromen ende eenvuldigen, altoos daer onder geweest zijnde) dan seer kreupel met grooten overmatigen yver ende vernuftige goetdunkende ende heylighschijnende invindingen ¹⁾ der letterwijse menschen, innegevoert, voortgedreven ende besoezelt zijn geworden: gelijk uyt dese vorige annotatien, ende bygevoeghe bewijs-stucken ter nootdrift genoeghsaem is blijkende (ten ware dan dat iemandt met meerder kracht, ende bestandiger waerheyt, als ick tot noch toe ervaren, naspeuren ende bemercken hebbe konnen, ter contrarie desen iets konde te voorschijn brengen) daeromme soo moet ick uyt benaauwtheydt mijnder zielen, nu voortaan, in dit mijn hooge ouderdom door de genadige verlichtinge, geest ende kracht mijns Heeren, van gantscher herten ende gemoede, my voegen ende begeben van het uyt-

1) „Inventiën”, „vonden”.

wendige tot het inwendige, van het aerdsche tot het hemelsche, ende van die besoodelde misbruycende teecken en tot het waerachtige geestelijke beteeckende; ende alsoo de genadige ruste mijnder zielen, bl. 67 ende oplossinge ofte ontbindinge // mijns oudtjarigen lichaems, oock die heerlijke verschijninge ende toekomste Christi mijns Heeren ende Godts, ende die verrijsenisse der geender die hem toebehoren, (hoewel met mijne verachtinge, bynaest van alle menschen, als meest de eene oft d'andere partije aenhangende) met gedult ende lijdsaemheyt verwachten, sonder verwerpinge ende verachtinge van iemant. Latende eenen iegelijcken dien ick niet redden, helpen noch bevorderen kan (hoe hertelick gaerne ick oock woude) zijnen Heere staen, oock struyckelen, dol en vallen. Verhopende voor mijne arme nietige persoen daer inne bestandighlijcken te continueren, te persevereren ende te volharden tot den eynde toe, door de genadige stercke hulpe ende kracht van boven, *Amen*.

*Dit eenvuldige ende nochtans onleughbare
werckken hadde ick af-gedaen ende vol-
eyndicht den 19. Decemb. 1615.*

Dit volgende stont in 't Latijn.

*Waerachtige geslacht-register, oorspronck
ende linie, vande bevestinge ende sendinge
van verscheyde Doopsgesinde Leeraren
deser laetster eeuw in Nederland.*

1. **J***An Matthysz.* Backer tot Haerlem heeft blootelijck van sich selfs gelopen, ende sich selven t'onrecht de van Godt ghesondene *Elias* genoemt. Hy heeft aller-eerst naer Vrieslandt uytgesonden om te leeren ende te doopen *Bartholomeus Boeckebinder* en *Dirck Kuyp*er.
2. Dese *Bartholomeus* ende *Dirck* tot Leeuwarden komende, hebben aldaer gedoopt ende met oplegginge der handen bevestigt, en als met Apostolische macht uyt-gesonden om te leeren ende te doopen *Ubbo Philipsz*, *Ioannes den Barbier*, en andere.
3. *Ubbo Philipsz.* heeft daer naer op de selve wijze, als in zijne bekentenisse blijkt, gesonden *Dirck Philipsz.* zijn Broeder, *Menno Symonsz*, ende veel anderen. //
- bl. 68 4. Voorts heeft *Dirck Philipsz.* als vooren uytgesonden *Ian Lubbertsz*, *Lubbert Gerritsz*, ende veele andere.

Eyndelijk heeft *Lubbert Gerritsz.* van gelijcken met oplegginge 5. der handen, onder veele anderen, om te leeren en doopen uyt-gesonden, en dat als hy by na op zijn sterven lach, *Reynier Wybrantsz.* die toen noch in 't leven was ¹⁾).

Op dese en geen andere wijze, of door geen andere autoriteyt of middel, heeft daer naer onder de Vlamingen, en alle andere secten der Doops-gesinden, soo meenigh alsser zijn mach, de bevestinge ende sendinge der Leeraren zijnen oorspronck genomen, en heeft gevolgelyck de een den anderen bevestight en uytgesonden, tot desen huydigen dagh toe.

Oft nu dese so hoogh-verhevene bevestinge ende sendinge geseyder Leeraren in der daet van den Hemel of uyt den menschen zy, sullen de heyliche en geestelycke, die alles recht en oprechtelyck onderscheyden konnen, oordeelen.

Dit zy den goetwilligen genoegh.

Dit alles is van den Autheur.

Extract uyt seecker Boeck, geintituleert

Restitutie des rechten ende waerachtigen verstands sommiger Articulen des Christelijcken Geloofs, Leere ende levens, &c. Welck Boeck in de Munstersche Oproer ghedruckt is tot Munster, Anno 1534. in de achtste Maent, oft Augustus.

Besluit-reden deses Tractaets, in 't welcke van de weder-stant der Christenen, ende eenige Wonder-daden Godes, die by ons geschiet zijn, gehandelt wordt.

NAe dat het Evangelium nae den letterlijcken sin een jaer drie of vier alhier gepredickt ende aenghenomen was, soo heeft men door Godes ghenade oock verstaen, dat soodanighe predikingen op de [aerde] oock onvruchtbaer soude zijn, ten zy dat // men de bl. 69 geloovige versaemelde tot eene heyliche gemeente, de geloovigen

1) Deze laatste woorden zijn niet duidelijk. Zij schijnen volgens 'tgeen onderaan dit stukje staat „van den Autheur” te zijn. Maar deze, die in 1615 73 jaar oud was, kan kwalijk de opmerking hebben neergeschreven, dat Reynier Wybrands, die tot na 1642 leefde, „toen of toen nog” in leven was. De bevestiging, in den tekst genoemd, had plaats in 1612.

van de ongeloovige godloosen: want daer konde maer eene gemeente by malkanderen wesen.

Alsmen nu besich was om sulcks te wege te brengen, en Godt gebeden heeft, soo heeft men daer toe geen middel noch eenigen inganck konnen speuren, dan als dat geene dat Christo daer toe geset ende de Apostelen gebruyckt hebben, namelijk den heyiligen Doop, welcke doen voor een inganck ende inlijvinge in de Christus.

1. Cor. 12. telijke gemeente is gehouden geweest.

Al hoewel wy nu wisten dat sulcks sonder gevaer niet en konde geschieden: want de Duyvel met de gheheele Wereldt wederstreven den Doope, sorghende dat haere eere daer door tot verval soude koomen: niet te min soo haest als zijne wille ons bekend is geworden, ende wy zijne geboden ontfangen hebben, soo hebben wy terstondt in den naeme des Heeren den Doop aengevangen, de gelovigen daer mede versamelt, ende Christo tot een reyne Bruydt toegebracht. Hierdoor is een schrickelijk rumoer ontstaan. De Duyvel heeft alle zijne macht voorgewendt, soo wel met list als met ghewelt, om Godes werck te stuyten en te verstooren; maer Godt almachtigh heeft het niet toe-gelaten, en ons altydt wonderbaerlijck geredt ende getroost, gelijk hier ten deele volgt.

Ten eersten isset geschiedt Anno 1534. ontrent den 5. January, dat den Doop begonde bedient te worden; alsdoen hebben de godloosen ghetracht nae der Christenen bloedt, ende dat met heymelijke aenslagen, daer sich de Christenen niet voor hoeden en mochten; doch Godt heeft ons altydt hare aenslagen wonderbaerlijck bekend gemaect. Eenmael doen zy een verraderye voorhanden hadden, komt een jongen die ghedoopt was, den welcke gaende over den domhof, een vuur van den Hemel verscheen ende omving, met een grimmigh aengesichte, waer door de jongen seer verschrickte, doch een stemme sprack tot hem, gaet heenen ende seght uwe Broederen datse bidden, ick wil voor haer vechten; ende dat is alsoo geschiedt, ende de Heere onse Godt heeft haere aenslagen ontdeckt ende te schande gemaect.

Het geschiede oock omtrent de selve tijdt, dat als wy gedoopt waeren, wy alle ons geweer ende wapenen afleyden, en bereyden ons tot een slacht-offer, meenende dat het ons niet en betaemde den godtloosen weder-standt te bieden; maer veel meer het lijden en de doot geduldigh op te nemen. Als doen waren de godt-
bl. 70 loos en wel gemoedt, en dachten lichtelijck haeren moedt aen ons te koelen. Soo gebeurde het op den middagh, den 9. February, dat de godtloosen een aenslagh voor hadden, wilden de marckt gewapender-handt innemen, en haer voornemen in 't werck stellen, te weten, Gods woordt ende zijne Dienaren verdelgen en ombrengen:

doch Godt heeft haeren aenslagh aen den dagh gebracht, en eerse te samen vergaderden, hebben de Christenen sich op de marckt by een begeven. 't Welck als de godtloosen vernamen, vergaderden zy met de Papen en Monniken op Over-waeters Kerck-hof, ende in de omleggende straten.

Als nu de Christenen op de marckt lagen omcingelt van haere vyanden, sonder eenige hoope of troost, als alleen op den Heere Christum, wien zy in den Doop getrouwigheyt geswooren hadden, en de godtloosen daer en boven door het openen van de Vrouwen- en Zoodenalter ¹⁾ poorte, de Dom-papen neffens eenige Drostten ende een groote menigte van ghewapende Boeren tot haere hulpe in-gelaten hadden, om de Christenen te dooden en onschuldigh bloedt te vergieten; soo sochten de Christenen hulpe ende troost by Godt haren hooftman, en hebben oock geweer in de handt genomen, waer mede Godt door de Propheten belast hadde de godtloosen tegen te staen en af te schricken. Zij dan bynae drie dagen in sulcken benaeuwtheyt op de marckt leggende, is niet te min sulcken een vreughde onder haer gheweest, datse oock van vreughden opgesprongen hebben, en zijn oock menigerley gesichten van haer gesien geworden. Daer wierd (onder anderen) gesien een man met een gulden kroon, die een swaert in de rechter ende een roede in de slinckerhandt hadde: Noch is van haer in de lucht gesien het beelt eens mans, hebbende beyde de handen vol bloets hem uyt de handen druypende. Van gelijken wierd in de lucht gesien een wit Paert, daer eyndelijck een Ruyter op gingh sitten, &c. Als nu de Christenen met vreughden tot Godt baden ende songen, sochten de godtloosen ghestadighlijck hoese dat arme hoopjen mochten ombrengen. Zij hadden eenige van de Christenen gevangen gekregen, oock gaf Godt zijnen Dienaren den Propheten getuygenisse, dat indien de Christenen den godloosen het hooft booden, zy de vlucht soudent nemen. Daernaer wierdt een van de Christenen, die zy op het allermeeeste vyandigh waeren, met namen *Knipperdolinck* [van den geest] gedreven, sonder geweer onder den godloosen te gaen, ende haer boete te verkondigen, tenzyse van Godt bl. 71 wilden gestraft worden, dus hebbense hem oock vast gehouden. Als nu eyndelijck de godloosen wel viermael soo sterck nae den vleesche waren als de Christenen, soo hebbense een loose ²⁾ van stroo gemaect, waer mede zy sich selfs ende haere huysen teeckenden, met voornemen om al wat soo niet geteekent was neder

1) In het nederduitsche origineel: „de Joedeuelder porte”.

2) Wachtwoord; of kenteeken, merkteeken.

te houwen ende te plonderen. Aldus is vervult geworden 't geen *Esaias* cap. 34. seyt: *Zy hebben eenen grooten brandt ontfangen, ende hebben stroo getelt, &c.* Als zy nu haer voornemen meenden te volbrengen, heeft Godt haeren aenslag verstoort. De Christenen, nefens veele andere mannen die sich bekeert hadden, hebben drie Sonnen te gelijk sien schijnen, vyerige wolcken om ende over de Stadt opgaen, alsoo dat de Christenen meenden dat de Domhuysen ende alle huysen der Stadt daer omtrent verbranden. Doen zijn de godloosen verschriekt geworden, sonden [aen ons] om verdragh ¹⁾; de Drost, Dom-papen ende Boeren packten sich uyt de Stadt, de godloose inwoonderen vande Stadt verstrooyden van malkanderen ende gingen [elek] nae sijn huys: onderwijl sprongen de Christenen van vreughde gelijck zy altydt ghedaen hadden, en hare aengesichten bequamen een blyde verwe. Oock propheeteerde het op de markt al wat daer was, tot de kinderen van seven jaren toe, wy houden datter in korten tijdt geen grooter vreughde op aerde bedreven is; doch de godloosen seyden, zy raezen, zy zijn vol soeten wijns, &c. 's Anderen daeghs, en vervolgens tot den tweeden vrydag in de Vasten, begonden de inwoonende godtloosen haer goederen te packen en te vertrecken, en alsoo het hun binnen de Stadt misluct was, hebbense van buyten vrede ²⁾ gemaect.

Hier mocht nu iemandt by sich selven dencken, nae dien het den Christenen toestaet te lijden, hoe wy dan hebben durven de Wapenen ter handt nemen? Hier op neme de goedthertige dit bericht: Eerstelijck, datter een tijdt en tal des cruyces gestelt is, ende der gevanckenisse *Babylons*, in welke de godtloosen haere mate vervullen moeten: daer is oock een tijdt der verlossinge, in welke den godloosen vergolden, en met gelijcke, jae dubbele mate sal toegemeten worden. De Propheten ende Christus verwijten den Joden, datse den tijdt harer besoeckinghe niet bekent en hebben: daerom moetmen scherpe acht nemen op den tijdt, op dat men niets ten ontijde by der handt neme ofte toe en laete. Nu heeft ons Godt geleert, dat wy beyde uyt de schrift ende gesichten bl. 72 speuren kunnen, // dat het nu de tijdt is der herstellinge aller vroomen, dat nu de tijdt is der erffenisse die de Heere sal verlossen, ende in zijn rijk en schuere versaemelen, ende des godloosen

1) „Zonden aan ons afgezanten om een verdrag of vrede te verzoeken”.

2) „Vrede” is onverstaanbaar, maar is ook eene averechtsche vertaling. Het platduitsche origineel zegt: „hebben se van buten eine veede angeungen”. Voor „vrede” leze men dus: „veete”, strijd.

3) Natuurlijk foutief.

wesens een eynde maecken; en dat derhalven het selve middel dat de godloosen teghen Godt ende zijne Dienaren gebruyckt hebben, tegen haer moet aangewendt worden. Alsoo heeft ons de Heere niet alleen door geestelijke openbaringen tot wederstandt gedrongen; maer oock door aenwijzinge van alle de schriftuurlijke getuygenissen der Propheten, en insonderheyt der kleyne Propheten, de welcke Godt bysonderlijk in desen tijdt aen het volck Godts geschoncken heeft, als *Esdras* betuyght. Leest de kleyne Propheten met vlijt, soo sult ghy dit verstaen, insonderheyt *Joël* aen het derde cap.

Het was (dat weet Godt) ons opset van herten doen wy gedoopt wierden, te lijden om Christi wille wat men ons aendoen soude, maer het heeft den Heere anders behaeght, en behaeght hem noch dat wy, en alle rechte Christenen te deser tijdt, niet alleen het geweld der godloosen met den swaerde afweeren; maer hy wil oock zijnen volcke het swaert in de handt geven, om te wreecken al wat onrecht is ende boosheyt handelt op de gantsche aerde, welcke hy nieuw maecken wil, op dat alleen daer in de gerechtigheydt woone. *Schencket hen dubbel in, &c.* Die tijdt is voorhan- Apoc. 18.
den, des verblijden sich alle de Heyligen, en tsidderen moeten alle de godlosen op der aerden. Een ieder leese de Schrift ende onder-soeckese met vlijt, soo sal hij Gods wille daer in wel mercken.

Voorts aengaende de wonder-wercken: Vrydag den 27. February, doen groot onweder was, en als de Propheet seght, *Een dagh der* Ioël. 2.
wraecke ende des storms, doen heeft Godt zijne Dienaren verweckt, ende dreef oock veele Borgers, welcke alle de gantsche Stadt door geroepen hebben, dat al wie godloos was, ende sich niet wilde bekeeren, sich ter Stadt uyt soude packen, of Godt soudese dooden; als doen hebben sich noch veele bekeert; maer de andere zijn verhart geworden. Ende hoewel zy onse vyanden waren, ende ons alrede met veele loogenen bekladt hadden, ende wy wel wisten dat zy, buyten zijnde, ons met alle macht souden helpen vervolgen, soo hebben wijse evenwel vry laten gaen, doch niet toegelaten datse yet soudeden mede nemen. Van onse belegeringe, bestorminge ende blockeringe is niet nodigh iets te seggen; maer wat wonderheden ende troost de Heere middelertijdt aen ons bewesen heeft, is ons onmogelijk te schrijven; doch hier in ist voornement-//lijk gelegen, dat ons Godt heeft bl. 73
laten in vreese komen, en wy daer nae oock seeckerlijk getroost zijn, dat hy ons genadelijk te zijner tijdt sal troosten en verlossen. Het moet alsoo toegaen: hoe soude anders het offer in de woestijne volbracht worden, de vrouwe haeren strijdt lijden ende de voorhof met dooden vervult worden? Jae Godt moet het beeldt zijns heerlijcken wercks recht bereyden; wie 't verstaen kan die verstae: wonderlijk

zijn Gods gericht. Uyt den Noorden daer zijn Name nu is bekend geweest, daer henen sal zijn volck opgaen, en al wie zijnen wille doet op aerden, die sal in zijnen heerlijcken dagh verheught zijn.

Dus zijn onder ons seer veele openbaringen en prophetijen geschiedt ende waerachtigh bevonden; onder anderen dat de duyvelen zijn uitgeworpen, eenige krancken die dootd-kranck waren op staende voet genesen, ende dergelijke meer die te lange zijn om te verhalen. Wy achten het oock by den goetwilligen genoegh, datse verstaen dat Godt noch wonderlijck ende krachtigh werckt door zijn woordt, soo dat het niet noodigh is ieder saecke hoe die geschiedt is in het breede te verhalen.

E Y N D E.

AANVULLINGEN EN VERBETERINGEN.

- Bl. 5 r. 6 v. o. staat: 1619 lees: 1609
- „ 6 „ 15 v. b. Achter „volkomen vertrouwen” in te voegen: Men zie b. v. aant. 1 op bl. 41 van dit deel der *Bibliotheca*.
- „ „ „ 11 v. o. Achter „zijn geweest” in te voegen: Hortensius heeft hij gebruikt: zie bl. 40 van dit deel, aant. 5.
- „ 13 „ 19 v. b. „Van deze laatste” tot aan „Sterck te Amsterdam”. In plaats van deze woorden te lezen: Van deze tweede uitgaaf zijn mij drie exemplaren bekend: in het archief der doopsgezinde gemeente te Westzaan Zuid, in de bibliotheek der doopsgez. gem. te Hamburg en in de Universiteitsbibliotheek te Zurich. De eerste uitgaaf bevindt zich in de bibliotheek van het Bisschoppelijke seminarie te Warmond en in die van de Katholieke universiteit te Leuven.
- „ 14 „ 9 „ „ Achter „warheyte en dergelijke.” in te voegen: Alleen in de eerste 20 bladzijden van dezen herdruk zijn *al* de lezingen, waarin de 2de druk van den 1sten afwijkt, in de aantekeningen opgegeven. In den verderen tekst is deze stilzwijgend naar den 2^{den} druk verbeterd, althans waar dit noodig is: b. v. bl. 70 r. 6 v. o. „die men” voor „dien”; bl. 79 r. 22 v. o. „ghewasschen” voor „ghewassen”; enz.
- „ 24 „ 1 v. o. Aan deze aant. toe te voegen: — Van dezen brief vermeldt Burgmann, *De hist. mennon. fontibus etc.*, p. 10 nota a: „Dedisse Anabaptistas Helvetios hanc epistolam ad Anabaptistas *Belgas* in libello aliquo, ex quo ea postea descripta sit, refert Io. Hoornbeek *Summae Controv. Relig. Libr. V. p.* 338. Sed *Colonienses* ceteri nominant plerique”.
- „ 51 „ 2 „ „ staat: „Zie bl. 75 enz.” lees: Zie de vorige bladzijde (50) van dit deel, aant. 1.
- „ 57 „ 14 „ „ staat: nitgaaf lees: uitgaaf
- „ 95 „ 18 v. b. „ Florimondus lees: Floremundus
- „ „ „ 7 v. o. „ Col. Agr. 1655; lib. II, cap. vi. lees: M.DC.LV. Coloniae Agrippinae ... Lib. II, p. 113 b.

- Bl. 145 r. 12 v. o. Achter „zeer aannemelijk maken” in te lasschen: Alleen in één geval, door mij op bl. 260 van dit deel in het midden van mijne aantekening op bl. 175 van het „Tegen-Bericht” uitvoerig toegelicht, is Twisk door Alenson onrechtvaardig beschuldigd van met opzet eenige woorden te hebben uitgelaten.
- „ 162 „ 4 „ „ Achter „*en Doopsgezinden*, 1898, bl. 48” in te lasschen: Van deze afscheiding was Leendert Klock de leider; Alenson vermeldt ze terloops op bl. 128 van zijn geschrift.
- „ „ „ 1 „ „ Aan het slot dezer aant. bij te voegen: Bij dat „samen- gaan” van de Hoogduitschen met de Vriezen, o. a. in ’t bezigen van dezelfde vergaderplaats, waren echter deze twee partijen niet, zooals Alenson in den tekst schrijft, eigenlijk met elkander „vereenigd”. Uit het *Vreed’s Be- letsel* ... *Aengewhesen door* ... *Twisk* ... *ende* ... *wederleyt door Claes Claesz. van Blockziel*, T’ Amstel- redam, 1629, quat. A 3^r en v, blijkt de juiste toedracht van het gebeurde. Hoe Alenson, die dit laatste boekje toch wel zal hebben gekend, schrijven kan: „soo my anders recht is aenghedient”, begrijp ik niet.
- „ 206 „ 5 „ „ De lezer schrappe de woorden: „Van elders is van deze ... niets bekend”. Er is n.l. in den tekst geen sprake van eene gevangenschap van Menno. Met „die goede man” wordt, evenals op regel 1 van dezelfde bladzijde uit dit deel, Hans van Overdam bedoeld, over wien de schrijver van de laatste tien regels der vorige bladzijde af handelt en die inderdaad in 1550 gevangen zat.
- „ 275 „ 1 v. b. Dit Fol. 66 c uit Nicolai’s vertaling van Bullinger komt natuurlijk in den hier geboden herdruk niet voor, daar deze alleen de inlasschingen van Nicolai bevat en dat Fol. tot Bullinger’s eigen werk behoort, waarbij door Nicolai hier ter plaatse niets dan de naam van Hen- drik Nicolaes is bijgeschreven.
- „ 295 „ 6 v. o. staat: bet lees: het
- „ „ „ 5 „ „ „ 28 d, en „ 28 d, 94 a en
- „ 300 „ 1 „ „ „ 297 „ 298
- „ 301 „ 6 „ „ „ 293 „ 295
- „ 302 Het opschrift dezer bladzijde moet in plaats van „I, 12. Voorsichticheydt noodig” luiden: II, 1. Van David Joris en H(endrik) N(iclaes).
- „ 361 „ 15 v. o. staat: Boeeks lees: Boecks
- „ „ „ 1 „ „ Achter: „Mr. Bos haalt ... Nicolai niet aan” bij te voegen: En dit, hoewel bijna al de schrijvers, door hem op bl. 21 genoemd, de berichten van dezen over dit oproer zoo goed als letterlijk hebben overgeschreven. Zoo het handschrift van den groningschen jezuïtenpater Myleman (zie Bos, ald., aant. 5; Dr. C. Westerhoff liet

- dit voor een deel afdrukken in de *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde van Groningen*, IV (1867), bl. 248—254). Eveneens is aan de nederlandsche vertaling van Hortensius in de uitgaaf van 1660 dat verhaal van Nicolai aan het slot bijgevoegd. De latere uitgaaf van die vertaling, die in 1694 verscheen, laschte het zelfs midden in Hortensius' werk in, op bl. 109 tot 121. Ook Emmius zal zijn bericht in *Rerum Frisiacarum Historia* wel aan denzelfden zegsman, Nicolai, hebben ontleend.
- Bl. 364 r. 20 v. b. staat: „in 't Kerchof”, Myleman leest: „int Kershof”. Daarbij teekent Westershoff (zie de aanvulling op bl. 361 r. 1 v. o.) aan, dat het Karshof eene aanzienlijke boerenstaats dicht bij Garshuizen is.
- „ 365 „ 1 v. o. staat: „oorijzer?” lees: oorijzer. „Smijde” of „ghesmijde” is een gesmeed voorwerp, vooral een van goud of zilver.
- „ 367 „ 4 v. b. staat: „gheseyt, dat het gebodt wt was”. Ook de tweede druk heeft: „gebodt”. Maar ongetwijfeld is dit eene fout en moet hier gelezen worden: „gebedt”. Immers zoo was hun voorspeld, Fol. 78 a op bl. 365 van dit deel: „de tijdt van bidden was wt, die . . . van heerschappye . . . nu voorhanden”. Het uit Nicolai overgenomen invoegsel in de uitgaaf van Hortensius van 1694 heeft dan ook terecht bl. 117 „gebodt” in „gebed” verbeterd.
- „ 410 „ 3 v. o. staat: Fol. 95 d, aant. 5 lees: Fol. 95 d, aant. 2.
- „ 417 „ 2 „ „ „ Fol. 100 b, aant. 3 „ : den tekst, Fol. 100 b.
- „ 499 „ 14 „ „ „ Het hier vermelde stuk, 6 bladzijden folio lang en blijkbaar van de hand van een tijdgenoot, berust in het Amsterdamsch doopsgezind archief, *Inventaris* I, n°. 492. Het draagt als opschrift: „Copie wt C v G eens vlaems b(roeder)s schrijven, datselve gaf hij Jaques outerman om te lesen ende overlegghen”. Naar aanleiding van een strijd in de vlaamsche gemeente te Haarlem, die in 1590 was begonnen, neemt de schrijver het op voor „de liefde, die het grootste Ghebodt is, meerder dan gheloove ende hope”, en die de harde geboden van het Oude Verbond heeft vervangen. Aan het slot heet het: „Godsdienst die wt menschen bedwanck gheschiet is ydel, onnut, God angenaeme niet” en „Het oprecht Christendom behoort te wesen vrijwillighe ghehoorsaemen . . . Desen 11 Septemb. a^o 1595”. Dan volgt „Gnaltse”, een woord of een naam, dien ik niet versta. Duidt nu „C v G” inderdaad Carel van Ghendt aan? Maar deze was al sinds 1581, evenals de schrijver van „Het beginsel enz.” sinds 1580, geen „vlaems broeder” meer: zie boven bl. 493, 499, 500. En over ons boekje leert dit stuk niets.
- „ 529 „ 3 „ „ staat: 1875 lees: 1872
- „ 530 „ 2 „ „ „ van „ : van

ALPHABETISCH REGISTER.

v. volgende bladzijde; vv. twee of meer volgende bladzijden; enz. eenige volgende bladzijden; * aanteekening; gev. gevoelen; o. over; Hoogd. Hoogduitschen; Vl. Vlamingen; Vr. Vriezen; Waterl. Waterlanders; — herhaling van 't voorgaande hoofdwoord; b. boek of boecxken; m. martelaar.

A.

Abe Pietersz. 64. Zie Ebbe P.
 Achlum. klooster bij Harlingen. 535.
 Achtste dag. bij Hendrick Nicolaes. 372, 386 v.
 Acronius, R. 550.
 Adamist. is H. van Vlekwijk. 196.
 Adam Pastor, oudste. wegens ariaansche gevoelens door Dirk Philipsz. gebannen. 50 v., 408. disputeert met D. Ph. 408, 410 v. verzaakt Chr.' godheid. 408 vv., 463 v., 520. sticht een nieuwe sekte. 408, die talrijk is. 464. „Het eeuwig woord is 't gesproken woord enz.”. 408-412. door Nicolai bestreden. 409 vv. gev. o. menschwording. 470 v., o. den eed. 464, o. ban. 464. zijn *Underscheit*. 408, 471. *Disputatie met D. Ph.* 470. *Barmhartigheid Gods*. 410. heette Rudolf Martens. 463. H. v. Vlekwijk zijn volgeling. 195*, 196. Nog: 8, 86, 92*, 272. —'s gemeente, nieuwe Arrianen. 493.
 Adampastorianen. 50, 147, 460, 463 v.

Afgoderij. bij Israël. 335-341. uiterlijke — der libertijnen. 312-321.
 Afscheiding. der Waterlanders. 223, 265, 523. der Vlamingen (1613). 229. der Hoogduitschen. 162*, 465 v., 526, 555. der Moraviërs. 184 v. Uit de bevredigde broederschap. 162*. der Franekers. 523. van Jan Jacobs. 527.
 Afvalligen. te mijden. 52, 54. Zie verder bij ban en mijding.
 Aken. Moraviërs te —. 461, 467 v.
 Aken, Gillis van. m., oudste, zijne misdragingen vergeven. 50 v., 60, 233, 362, 458, 520. zijn dood. 362*, 520.
 Alémaer, Claes van. 31, 132, 362.
 Alenson, Hans. levensbijzonderheden. 142 vv. arrestatie te Medemblik. 143. portretten. 142 vv. Streking van het *Tegen-Bericht*. 144. bestrijdt, dat het woord in vleesch veranderd is. 204. van het *Tegen-Bericht* is slechts één ex. meer. 141 v. belang ervan. 141, betrouwbaar, 147 v., stijl enz. 148, alge-

meeneinhoud. 149. Inhoud der hoofdstukken. 154, 163, 179, 192, 204, 219, 235, 251, 262. Nog: 12, 52*, 496, 502, 566.

Alkmaar. 216, 236.

Alting, Menso. predikant. 69, 276*.

Ampsinck, ds. Joannes. 553*.

Amsterdam. oproer in 1534. 30, 32, 130 v. wederdoopers te —. 40 vv. den kinderen Gods gegeven. 134. over 't bannen te —. 234. herdoop te —. 241. naaktloopers in de Zoutsteeg. 45 v., 81, 86, 305*. Nog: 101, 106, 116, 124, 128, 132, 142, 279, 361.

Anabaptisme. 43, 96, 102.

Anabaptisten. 91.

Anti-huiskoopers. 71, 87.

Antonis van Breda. 501, 535 v.

Antwerpen. 49, 172, 362*.

Aplonij Ottes. verhaal over Menno. 258 v.

Apostolische successie. 8 vv., 17 vv., 77 vv., 99. Prof. Scheffer over — 99*.

Appingadam. oproer te —. 46, 362, 367 v. Nog: 45, 61, 118, 136.

Arnhem, Hendrik van, oudste. 64.

Arrianen. Zie Adampastorianen.

Auchy, Jacques d'. m. geen geestverwant der Vr. 174. weet niet van de herkomst v. h. vleesch van J. Chr. 173 vv., 197 vv., 225.

Austerlitz. in Moravië. 474.

Auszbundt. aangehaalde liederen uit den. 187 vv., 416*.

Avondmaal. Zie Nachتماال.

B.

Baden. 249.

Ban. besluit van Wismar. 52. eerste scheuring en hevige twisten wegens den —. 55, 57 enz., 402, 528 enz. — bij de harde Vr. 68. bij J. P. v. d. Meu-

len. 76 v. Obbe Philipsz. over den —. 137. bij de Vr. 146. bij Waterl. 466 v., 523. het daarmee gedreven spel. 238 enz. vroeger vermaning vooraf noodig. 205 vv. later scherper gedreven. 210 vv., 238 vv., 522 enz. verschil tusschen Waterl. Hoogd. en Vr. 207, 217 vv. bij de Huiskoopers. 208. om schuld. 456. evangelische —. 453 v. driehonderd gebannenen bij Menno. 455. zonden van anderen moeten worden verraden op straf v. —. 456. Menno's verandering. 207 vv., 437, 440. gev. v. Dirk Philipsz. 437, 444. gev. v. Lenaert Bouwens. 437, 456 vv. Deze wil — zonder waarschuwing vooraf. 456 vv. gev. v. Adam Pastor. 464. op straf v. — verboden evang. boeken te lezen. 416, of evang. predik. te hooren. 434 v. 462. generale —. 501, 543 enz. voorbeelden van —. 528 enz. — wegens buitentrouw enz. 530 v. — gevolgd door uitsluiting uit dienaarschap. 541.

Bangstede. 498.

Bankroetiërs. partij der — te Haarlem. 8 v., 20, 74 v., 87, 555.

Banners. harde en zachte. 460.

Barbara. profetes. 125 v.

Barbier. Zie Scheerder.

Barent Otsz. 101, 508.

Baten, Aeltgen. m. 250.

Batenburg, Jan van. 94, 361 v.

Batenburgers. 66, 87, 93.

Bayle. 144.

Bazel. 27, 49, 85, 87*, 274, 283, 375*, 425.

Bazuin (de laatste), is David Joris. 378, 383 v., 386, 393, 397 v. of Hendrik Nicolaes. 383, 387, 393, 430.

Beeldenstorm. 350*, 537.

Beets. 257.

Begravenis. Of Mennisten eene roomsche — mogen bijwonen. 352. hoe — te houden. 535.

Beieren. 249 v.

- Bekommerden. partij der. 70, 87.
 Bern. 400 slachtoffers te —. 250.
 Bernaert, Mattheus. m., testament aan zijne kinderen. 159.
 Beter verlicht. verloren gegaan boekje. 6, 24, 24*.
 Bethen, Veltijn van. hoogd. oudste. 228.
 Beyma, B. doopsgezind edelman. 496*, 513.
 Bevredigden. partij der —. 162*, 549.
 Biecht. in t'huys der liefden. 382.
 Biestkens-bijbel. 263*. Nieuw Testament. 493, 509.
 Bisch, Rauf. 230.
 Blaurock, Jorjaan. 24 v., 54, 72 vv., 78. over de menschwording. 181 v., 185 v., 515 v.
 Blesdijk, Nic. van. VII. 104. strijdt met Menno. 281. werkjes. 281* v.
 Blokzijl. 547.
 Bochoolt. convent te —. 281.
 Boeckbinder, Bartel. 31, 44, 117, 119, 558. — Gerrit. 31, 40.
 117. 132. spreekt met Obbe Philipsz. 128. — Lenaert. 31, 132. (Allen apostelen van Jan Matthijsz.).
 Boerenoorlog. 23 v.
 Bogaert, Pieter Willems. 67, 527*.
 Bolsward. 258, 362.
 Boltzinger, Leonhart. m., 249.
 Bosschert. Hans. Zie Wever.
 Brabant. 51, 215, 534, 542. beeldenstorm in—. 537.
 Braght, T. J. van. 145*, 164*, 542*.
 Brandt, G. 12, 491 v., 503, 505.
 Brederode, graaf Hendrik van. 278 v., 295.
 Bret, Hans. m., gev. o. menschwording. 248 v. Nog: 147, 225.
 Briel (den). 542. — Cornelis uit den. 31. 132.
 Broer Cornelis. zijn betrouwbaarheid. 194*, 552.
 Brood in den wijn bij de mis. 330, 333.
 Brownisten. 71*.
 Brugge, Johan van. is David Joris. 274.
 Brunswijk. 512.
 Bruyn, Vincent. 41.
 Buchel, Hans. gev. o. menschwording. 187.
 Buddeus, prof. J. Fr. 506.
 Buggers. 478.
 Buisen Jr., A. van. 142.
 Buitentrouw. 52, 67, 76. bij Vriezen. 241. wegens — gebannen. 216 v., 531 v.
 Bullinger, H. hoofd der Zurlandskerk. 269. geschriften in Nederland veel gelezen. 270. beteekenis als geschiedschrijver. 273-76. 283, 285, 294. zijn *Huisboek*. 329, 385.
 Burgmann, prof. J. C. 92*, 94, 104, 107. — J. H. 94*, 506.
 Busschert, Hans. Zie Wever.
 Bussemaker, Paulus. 70, 87.
 Buwo, B. 300.
 Buyck, Ael. 5. — Joost. 4 v.
 Byewe Johans. 366.

C.

- Calvijn. 274, 399*, 495, 503, 514.
 Calvinisten. 22, 55, 68, 180.
 Campen, Jacob van. 31 v., 128 v., 132. doodvonnis. 106.
 Cate, S. Blaupotten. 4, 104, 136*, 142 vv., 491, 503.
 Ceremoniën. afgoderij, maar die volgens de Franconisten niet besmet. 311 vv. 317 v. door Nicolai uitvoerig bestreden. 318 vv. Zie Sacramenten.
 Ceulen, Peter van. zijn persoon. 65, 540. gebannen. 69, 87, 502, 549. oordeel over Bekentenis van Obbe Philipsz. 93. kent v. Ghendt. 501. zijn verzameling van stukken. 502.

in Emden dispuut. 548. disputeert met Acronius. 550.
Christus. David Joris' leer over —. 48 v. zijn vleesch niet uit Maria. 417 v. is een mensch, van den hemel geboren. 469. uiterlijke ordening van — niet te verachten. 329. Melanchton o. het rijk van —. 401-407. leer der Waterl. o. — na zijn verrijzenis. 467. Zie menschwording.
Claes Claesz. 211. — Doedens. 43. — Ganglofs. 70.
Cock, Pieter. 553*.
Coelen, Antonius van. 50 v.
Coesfeldt. 37.
Coetus. te Emden. 497 v.
Compromis van 1567. 62, 87, 540 v.
Confessionisten. 22.
Coornhert, Dirk V. 423*.
Copulatie. of huwelijk. 529.
Cornelis, mr., inquisiteur. 166.
Cornelis Claesz. 101, 138.
Corybant. 522*.
Costerus, Fr. jezuiet, bestrijdt J. P. v. d. Meulen. 9, 17*.
Cramer, A. M. 13, 141, 182, 491, 555*.
Cuper, Dirk. 31, 44, 117, 129, 558.

D.

Dam. Zie Appingadam.
Dantzig. 65, 70, 87, 190, 531, 542.
Dathenus, P. 358.
David. Jan Beukelsz de beloofde —. 19, 35, 81.
David Joris. door Obbe Philipsz gewijd. 45, 47*, 98, 118, 136. meerder dan Christus. 19, 49. zijn artikelen. 47 vv. zijn lijk verbrand. 49. schuilnaam 274. rechtsgeding te Bazel. 49, 274. Bullinger o. —. 274. zijn rol te Bochohl. 281. geschriften o. —. 282. zijne denkbeelden gekarakteriseerd. 283. be-
 schuldigd van immoraliteit. 283 302 v. zijne zelfverheffing. 370 vv. de laatste bazuin. 378, 383 v., 386, 393, 397 v. de Bazelsche historie. 375 v., 380, 425. zijne geldverachting. 376. door den geest gedreven. 378. vergelijking met Hendrik Nicolaes. 56, 370 enz.; met den Zandmessias. 379. oordeel over Johannes den Dooper en Christus. 49, 420 vv. bezit de hoogste kennis. 422 v. o. de duivelen. 424-29. Plicht van het geloof te verbergen. 359. karakteristiek uit zijne werken. 370-380. door Menno bestreden. 302. o. evangel. predikanten. 373. Nog: 6, 37, 86, 272 v., 278, 280, 430, 461, 468, 520. *Ontschuldige.* 303, 420. *Onschuld David Joris.* 303*, 420*. *Van de ware aanbidders.* 307. *Hoe men hem in deze gevaerlycken tyde houden sal.* 359. *Wonderboek.* 370, 374 vv., 385, 421 vv., 429. *Boek des levens.* 370, 378, 424, 427. *Van den laetsten dach.* 371. *Vermaningsb.* 371 v., 374. *Verlichtingsb.* 371, 379. *Tuchtb.* 373. *Troostb.* 374. *Kenntnisb.* 374, 379. *Ik verlichte alle menschen.* 379.
Davidjoristen. 270, 286. Menno's gev. o. de —. 280 v. hun veinzen. 307 vv.
Delft. 45, 118, 136, 142. mart. te. —. 251. Meynard van Delft. 31, 132.
Denck, Hans. 122, 495 v., 513.
Dienaarschap. uitsluiting uit de — na ban. 541.
Diest. 509.
Dirk Philipsz., door Pieter Houtzager gedoopt. 130. gewijd door Obbe Ph. 45, 47, 98, 118, 136. zendt oudsten uit. 504. bant Adam Pastor. 50 v., 92*, 464, de Schedemakers 55, Zylis enz. 56, Lenaert B. 533. gev. o. ban en echt-mijding. 48 v., 68, 437 enz. 450 vv. is bij Oudeclooster. 61. door Le-

- naert B. gebannen. 65, 215. volgens Obbe Ph. tegen de Munsterschen. 135. vergeeft G. v. Aken. 233, 458. gev. o. eed en overheid. 251 vv., 257. uitlegging van 1 Cor. 5:11. 224. bestrijdt Seb. Frank. 280. verandert van leer. 194. bij de Emdertwist. 465. bij twist van 1567. 542 vv. gev. o. menschwording. 415 vv., 468 vv. tegen kinderdoop. 413. te Wismar. 58, 448. sterft op 't Falder. 272, 462. gev. o. voetwassing. 279. zijn generale ban. 501, 543, 545*. Nog: 6, 86, 97, 100*, 103, 146, 149, 234, 244, 493, 501, 520, 522, 524 v., 558. zijn *Fundamentboeck*. 224. *Boecaken v. d. gemeynte*. 297. *Van de seydinge der pred.* 301. *Een lieflicke vermaning*. 443. *Van't verbond der vier steden*. 543. *Van de echt der christenen*. 502, 532, 543.
- Ditmarschen. 33.
- Doede Dirksd. 546.
- Does, Jan Pieter. 151, 255.
- Dokkum. 536.
- Doop. begin 22. Hoffman. 123. Trijpmaker. 124. gestaakt. 125. Obbe Philipsz. 129. Pieter Houtzager. 130. bij Waterl. 55. De herdoop of wederdoop bij den overgang tot eene andere doopsgez. gemeente. 67 v., 72 vv., 502, 525, 544. van Engelschen door Hoogd. geëischt. 73. bij Vr. 68, 146, 182, 216. door Menno afgekeurd. 141, 236. gev. v. Lubbert Gerrits. 215. gevallen van herdoop. 236 vv., 241, 244. is — kracht uit God of uit menschen? 73. kinderdoop. 50, 462, 495, 512, 514 v. aanvang van den — te Munster. 560. bejaard — in Nederland ingevoerd. 520. innerlijke — des geestes. 501.
- Doopers. door Nicolai in 5 groepen verdeeld. 460. apostolische —. 461. 467. vrije — 307 vv.
- Doopsgezinden. scheuringen onder —. 10, 19 v., 44-74. Zie afscheiding. — zijn later wat zediger. 8, 81. hun pronkerij. 527 v., 535. huwelijksgebruiken bij — 529 v.
- Dooreslaer (à) en Austro Sylvius. 12, 102, 141.
- Dorpius, H. 273.
- Dordsche Grondt. 56.
- Douwe Kempesen. 236.
- Drache. 12, 25, 516.
- Drekwagen. 55, 87, 465, 523.
- Drewijs of doctor Nootken. 367.
- Drieëenheid, door Adam Pastor en anderen geloofhend. 50, 308 enz.
- Duitschland. 29, 54, 504*, 519. Noord —. 108. Hoog — 66, 160, 518, 520.
- Duivelen. dat — zalig worden, bestreden door Nicolai. 424 vv. hebben geen vleeschelijk bestanddeel. 428. drukkende —. 365. des —'s vossen. 357.

E.

- Ebbe Pieters. 64. in de franeker twist. 538-541.
- Echt (dubbele). 137. — onvast gemaakt. 45. Zie huwelijk.
- Echtmijding. gepaard met ban, besluit van Wismar. 52. emdertwist. 54 v. twist met Zylis o. —. 56 v. gev. v. Lubbert Gerrits. 68, 218. Obbe Ph. drijft — sterk. 95. vroeger milder gev. v. Menno en Dirk Ph. 440, 444. hun later gev. gelijk dat van Lenaert B. 437 enz. De zes oorzaken van — door Nicolai bestreden. 450 enz. — bij Menno en de zijnen. 50, 463. afscheiding wegens de sterk gedreven — van H. Naeldeman enz. door de Hoogd. 465 v., 523, 526. Zie mijding.
- Echtscheiding. wegens overspel. 52. na den generalen ban. 501. wegvoering van echtgenooten. 501, 530.

Edzard I. van Oostfriesland. 105, 123.
 Eed. bij Waterlanders. 175. gev. van Menno en Dirk Ph. 251 vv., 479 vv. van Adam P. 464. van Menno's volk. 462. — van Doopsg. volgens *Successio*. 65. van Joh. Hus. 482 v. van Erasmus. 483 v. van Melancton. 483 vv.
 Eelken en Fye. m., weglatingen uit hunne gezegden over de menschwording. 164 v., 167, 172, 186.
 Eiffel en Elzas. 250.
 Elias. is M. Hoffman. 9, 19, 29, 54, 81, 83, 85, 93, 115 vv., 118, 126 vv., 133 v., 137. is ook soms Jan Matthijsz. 558.
 Ellison of Alenson. 143*.
 Emden. brief van Menno naar —. 58 v. 448 vv., 525, 532*. Hoffman te —. 29 v., 105, 115, 123 v., 503, 519. twist te — (1555). 54, 56, 532. Dirk Philips te —. 543. Coetus te —. 497 v. verzoeningspogingen te —. 501, 503, 547 v. convent te —. 524. dispuut te —. 69, 492 v., 548 v. *Protocol* van —. 492, 497, 499, 540. Nog: 87, 258, 270, 276, 278 v., 285, 413*, 460*, 462*, 534, 542, 544, 551.
 Empenius, Adolphus. 277.
 Engeland. vluchtelingen uit — gaan tot de Hoogd. over. — 4, 71*, 72. Engelsche kerk. 72. in — vele aanhangers van Hendrik Nicolaes. 274. martelaars in —. 174. 87.
 Enno van Oostfriesland. 503, 519.
 Enoch. is C. Polterman. 115 v., 126 v. is ook wel C. Schwenckfeldt. 126. of Jan Matthijsz. 9, 19, 30, 33 v., 54, 81, 85, 116 v., 118 v., 128, 133 v., 137, 522, 524.
 Entfelder. 495, 518.
 Enthusiasten. 301 vv., 311.
 Eppe Peters. te 't Zandt. 362, 364.
 Erasmus over eed. 483.

Erfzonde. 467.
 Ettach. 12, 25*, 516*.
 Evangelische boeken verboden. 416. — predikanten zijn letterknechten. 373. hun gehoor te midden. 434 v., 462. — vrijheid, 18, 23.

F.

Faldern, het, bij Emden. 462.
 Faulkelius, H. 275.
 Fell Smith, C. 285.
 F-K R-S. 496.
 Franck, Seb. door Menno gelezen. 280. door Dirk Ph. bestreden. 280. zijn *Arcke van den gheloove*. 311. de kerk volgens hem een menschelijke stichting. 99. zijn *Chroniek*. 99, 122, 473 v., 476.
 Franconisten. 280. over ceremoniën. 311 vv. door Nicolai bestreden. 314 vv. Zie Libertijnen.
 Franeker. brief van Menno naar —. 58, 206, 208, 444 vv., 503, 525. Menno te —. 258 v. 55*, 62, 547, 553* v. afscheiding te —, 523. behandeling van een hoogd. broeder te —. 526 v., 534 enz.
 Franekers. 55, 160, 464*, 466*.
 Frankenthal. protocol van. 184, 187, 230.
 Frankfort. 359.
 Frankrijk. 512.
 Freiburg. 249.
 Friesland. 31 v., 37, 41, 44. 46, 51, 64, 66, 86, 117, 129, 215, 532 vv., 537*, 540, 542, 550, 555. hof v. —. 51, 534. West—. 58, 95.
 Froschouer, Christoffel. 269.
 Fye. m. Zie Eelken.

G.

Galenus Abrahams. 504 v.
 Gebruiken. zonderlinge — bij Mennisten. 475 v.

Geldenhauer. 276*.
 Gelderland. 282.
 Gellius. 281*.
 Gelre. Karel van. stadhouder v. Groningen. 366. bedwingt oproer. 369.
 Gemeenschap. geestelijke — bij Menno. 453. — van goederen. 184. bij Moraviërs. 467, 474 v.
 Gemeente Gods, is het hemelsch Jeruzalem. 235. hare waarde volgens de Vr. 243 vv. beteekenis van de — in het besluit van Wismar. 52 v. — oordeel van de *Successio*. 54. de — Gods niet bij Waterl. gewaarborgd. 494. niet buiten — te huwen. 531.
 Genève. 497.
 Gent. 159, 279.
 Ghendt. Carel van. raadpleegt de *Successio* niet. 12, 492 v., 516*. is — de schrijver van *Het beginsel der scheuringen*? 496-500. oordeel van J. C. Burgmann, 104, 506. vertaalde het Straatsburger verdrag. 228, 496. Nog: 3 v., 7, 24*, 95 v., 102, 108, 127*, 130* vv., 135* v., 282. levensbericht. 493 enz., 509. schrijver bij 't twistgesprek te Emden. 492, 499, 548. gebannen. 493, 496 vv., 510. spiritualist. 495. geletterd. 495 v. geref. predikant. 497 v. zijne betrouwbaarheid. 500 enz. Jehring's vertaling. 505. oordeel o. — 501 enz. zijne fouten. 503. gev. o. weerloosheid. 517. handschrift v. —? 567.
 Georg Major. 316, 322, 358.
 Gereformeerden. 308*.
 Gerrit Thomasz. 56.
 Giethoorn. 547.
 Gilden. mogen Doopsgezinden zich in — begeven? 535.
 Goch. dispuut te. 50, 464, 470.
 God. niet alleen in 't hart te dienen. 325 vv.
 G. P., 211.

Grand, Isaac de. 258.
 Grebel, Coenraad. 24 vv., 515.
 Groningen. stad. 45, 118, 136, 367, 369, 540, 542, 548. brief van Menno naar. 206, 232. — land. 46, 86, 272, 282. oproer in —. 46, 361 enz., 540, 542.

H.

Haag. den. 30, 33, 44, 85, 124, 536, 542.
 Haarlem. 30, 41, 105 v., 116, 127, 131, 142, 144, 164*, 241, 522, 524, 553, 555*, 558, 567.
 Han, Thomas. m., 249.
 Handoplegging. 130.
 Hanssijten. 143.
 Harlingen. 62, 236, 258. twist te —. 500, 527, 534 enz., 540-544. eerste VI. huwelijk te —. 539. 545, 547.
 Harrison, J. 76.
 Hasel, Michiel. m. 249.
 Hazerswoude. 46, 136, 245.
 Heilzamen, partij der —. 70, 87.
 Helmerus Diurken. 492, 549.
 Hendrik Nicolaes. *Successio* o. — 56. geschriften o. — 285. woonde te Emden. 285. gekarakteriseerd. 286 v. voorlooper van Bunyan. 286. beschuldigd — van onzedelijkheid. 304 v. de waarachtige geest. 304. verheft zich boven D. J. 304. het geestelijk huwelijk. 306. achtste dag. 372, 386 v. zijne volgelingen verbergen hun geloof 307 vv., 311. 359 v. — volgens zijne geschriften. 380-400. vergelijking met D. J. 370 enz., 385 v. laatste bazuin. 380, 387, 393, 430. andersdenkenden zijn een duivelsche school. 385 v., 389, 391. overeenkomst met Theologia Teutsch. 390. wil de wereld vernieuwen. 394 vv. in stilheid God waarnemen. 398. streng oordeel. 396 v., 399. zijne hemelsche open-

- baring. 399. over duivels. 424-433. zijn naam door Nic. voluit genoemd. 424, 426, 428. 6, 270, 272, 274 v., 278, 280, 284, 461, 468, 567. 't hemelsch *Jerusalemsb.* 304, 306, 310, 383, 394, 396*. *Van die gelatenheid.* 309 v. *Straffingen.* 359, 386 v., 392, 397. *Spiegel der gerechtigheit.* 385, 423. *Handtboeck.* 381, 383 v., 387 vv., 392 vv. *Terra pacis.* 383*. *Gerichtb.* 383, 395, 398 v. *Onderscheythb.* 429.
- Henoch.** Zie Enoch.
- Herdoop.** Zie doop.
- Hetzer, L.** 29, 122, 496, 518.
- Hoffman, Melchior,** is Elias (zie aldaar), de *Successio* o. — 29 v. gestorven. 34. Maria's vleesch vervloekt. 83. onjuistheid over — bij Obbe Ph. 105, 123. Obbe Ph. o. — 115-119, 122 vv., 133. gev. o. menschwording (zie op dit woord). 123. Jezus' geboorte als de parel in de mosselschelp. 419. te Emden en Kiel. 503, 519. Zie Straatsburg, Hooftman en Hopman. 54, 85, 92 v., 97 v., 280 v., 413, 462. zijn *Hutte Mosis.* 123, 137, 519. *Van de menschwerdinghe.* 123. *Totten Romeinen.* 419, 519. *Openbaring.* 519.
- Holland.** 30, 32, 37, 40 v., 44, 51, 56, 133, 215, 530*, 542, 550, 555. hof v. — 32, 40, 105. Noord — 55*, 72. Zuid — 66. resolutie van de Staten v. — (1614). 257. van gecomm. raden v. — 41, 105.
- Holstein.** 519.
- Holten, Jan ten.** 363.
- Homsterland.** 547.
- Homstervrede.** 547 v.
- Hondschoote.** 147, 249.
- Hoogduitschen,** nemen engelsche vluchtelingen aan. 4, 72 v. hunne martelaars geen aanhangers van Hoffm.'s menschwordingsleer. 146, toch in 't Hoornsch mart.b. opgenomen. 162. vereeniging met
- Vr. (1591). 554, 566. met Waterl. 555. afscheiding van Vr. 162*. milder gevoelens. 231 vv., 460, 465. brief aan Menno. 526. afscheiding van Menno. 526. hun nachtmaal verworpen. 526. 493. Zie Overlanders.
- Hoorn.** 62*, 144, 155, 214*, 216. vredehandel te — 550 v. David van Hoorn. 31, 132.
- Horb.** 242.
- Hortensius, VII.** 40* v., 273, 567.
- Houtzager, F.** 31, 45, 106. doopt Dirk Philipsz. 130.
- Hoyte Renix,** bereept zich op Menno. 3, 68. door L. B. gewijd. 51. bij Vl. twisten 62 vv. bij Vr. scheuring 67 v. brief van Menno aan — 76. 544.
- Hubmaier.** 27 v., 74, 85, 122.
- Huiskoopers.** 20, 71, 74, 87. ban van — 208. 553* vv.
- Hus, Johannes,** overeed. 483 v.
- Hut. Joannes,** 29, 122.
- Hutter, Jacob.** 184. — schen, 185. Zie Moraviërs.
- Huwelijk.** tweede — na scheiding wegens ongeloof. 53. van toestemming bij kinderen noodig. 53. geestelijk — bij H. N. 306. verdedigd. 450. eerste Vlaamsch — 502, 539. — sgebruiken 529 vv. rijke — en. 531. op straf van ban binnen de gemeente te sluiten. 530 v. Zie echt en echtmijding.
- Huyghen Jacobsz. m.** 245.
- 't Huys der Liefden** of Dordsche Grondt. 56. in Engeland en 't Noorden. 274. onzondigheid. 285. vrijheid des vleesch. 286. geloofsbelijdenis. 286. daarin oudsten. 382. H. N. de vader v. — 382. hoe er in te wandelen. 381 v. Nog: 87, 270, 280.
- Huyzen, Kornelius van.** 95, 103 v.

I.

Interim. 503, 519.

J.

Jan Beukelsz. van Leiden. 19. gaat als zendeling van Jan Matthijsz. naar Munster. 31, 117, 128, 132. door God uitverkoren. 34. immoreel leven. 35. koning. 35 v. zendt gezanten uit. 37. onthoofd zijn vrouw. 38. wordt gevangen. 39. gedood. 40. Nog: 66, 77, 86, 362, 392.

Jan Gerritsz., van Dantzig. 190 v.

Jan Hendriks, van Schiedam. 67 v.

J. H. V. P. N. 491, 496, 507.

Jan Jacobs [Hayes]. 67 v. is vóór den herdoop. 236. ban o. —. 214 v. afscheiding van —. 527, 554. —' volk. 213 vv.

J. K. J. H. D. K. F. 504, 507.

Jan Lubberts, oudste. 558.

Jan Matthijsz. van Haarlem. 19. wangedrag. 30, 116, 128. de Enoch (zie op dat woord), naar Munster. 32. eischt alle goud op. 33. sneuvelt. 34, 134. Menno uit — voortgekomen. 75, 558. zendt zendingen uit. 31, 117, 128. vader der Wederdoopers. 119. beteekenis van zijn handoplegging. 136*. Nog: 44, 54, 77, 85 v., 92, 98, 362*. is de Elia. 558.

Jan Pietersz., m. te Londen, o. avondmaal. 224.

Jan Roelands. 74.

Jan Sivertssoen. 41.

Jan Theunisz. 143.

Jan Willems van Hoorn, oudste, bij Vlaamsche twisten. 62 vv., 540 v. bij Vriesche twisten. 67 v.

Jan Willems van Roermond. 66*, 101.

Jasper Jansz., Vr. oudste, 216.

Jehring, J. C. 3*, 102, 104 v., VII.

131*. vertaalt van Ghendt. 505 v. over Ukowallisten. 506. 514*.

Jelis. 527. Zie Zylis.

Jeruzalem, nieuw — is Munster. 32, 36, 46, 115, 133. is Straatsburg. 115 v., 127, 133. het hemelsche — de gemeente Gods. 235.

Job Jans, m., vriend van v. Ghendt. 500, 536. bant Ebbe Pieters. 538. verdriet den ban van Ebbe Pieters. 541. verbrand. 536*, 542.

Joden, droomen van aardsch rijk. 102, 404, 406.

Johan van Oostfriesland. 492, 549.

Jooskint, m. zijn woorden over de menschwording zijn in het haarlemsche martelb. nitgelaten. 166 vv.

Joosten, Leenaert. 115, 125.

Joost Ewoutsz. Vr. oudste. 67 v.

Joriaen Heyns. scheuring te Emden. 54 v. —' volk de zachte banners. 460, 464 v. Zie Naeldeman.

Juchsen, G. H. v. 518.

Jungius, Joh. brief over David Joris. 274.

K.

Kampen. 375*.

Kerchhof, Cornelis in 't. de zoon Gods. 364 vv., 567.

Kerk. der kathol. 75, 77 vv. is de — der Wederd. de ware? 433-37. algemeene — Christi. 326. bijzondere —. 327. waaraan de — Christi te herkennen. 327. papisten en geloovigen in één kerk. 342. Doopsg. — vroeger verborgen. 78. De Christelijke — in verval. 504 v.

Keersgieter of Keersmaker, Jacob. m. 195. tegen de Vriezen. 214 v., 218. brieven. 260.

Keest, Jacob. of Outerman. 553 v. twist met Thomas Bintges. 555. verliest een geschrift. 553.

Kervendonck. 4.

Keulen. brief aan —. 515. Menno

te —. 526 v. *Concept van* —. 554*.
 Kiel. Te — in de Univ. bibliotheek
 zijn nog geschriften van Menno. 298*.
 447* v. Hoffman te —. 503, 519.
 Kinderdoop. Zie Doop.
 Kistemaker, Antonius. van
 Appingadam, zendeling naar Mun-
 ster. 362, 366.
 Klauwen. gespoude. 137.
 Kleeding bij Mennisten. 475.
 Kleef. 31. vorst van —. 33. land v.
 —. 65 v. — executie te —. 66*,
 67, 101. hertogdom. 464.
 Klock, Leenaerd t. o. demensch-
 wording. 230 v., 566.
 Knevel, Hans. m., iets van hem
 in het Hoornsch mart.boek uitgela-
 ten. 172 v.
 Knipperdollink, G. 31, 34,
 36, 561.
 Koeckorse. 474.
 Koomen Jannen. 143.
 Kraen. Zie Huyghen.
 Kremer, Jacob. van Winsum,
 zendeling naar Munster. 362. ont-
 hoofd. 369 v.
 Krohn, B. N. 104.
 Krommeniedijk. 245.
 Kuiper, Frans Reines. zijn
 afval. 3, 50 v., 86.
 Kükenbieter, J. 94.

L.

Lamken. 527. Zie Lemmeken.
 Landis, Hans of Leenaert.
 m. te Zurich, iets van zijne wo-
 den in het mart.b. uitgelaten. 159,
 249.
 Lasco, J. a. 273, 413*. Zie Menno's
 geschriften.
 Leenaert Bouwens. door Men-
 no tot oudste gekozen. 51. kiest
 zelf ook oudsten. 51. bij Emdertwist.
 54 vv. bant Dirk Ph. 65. twist met
 Hans de Wever. 82. weigert her-
 doop. 236. wil Menno bannen. 258,
 526. over ban en echtmijsding. 68,
 437 enz., 451. veroorzaakt afschei-
 ding der Hoogduitschen. 465 v. over
 menschwording. 468 v. over Maria.
 415. 462. rederijker. 524. kent v.
 Ghendt. 500, 523, 525, 534. door
 D. Ph. gebannen. 533. zijn geschil
 met Emden. 532 v. in Friesland ge-
 liefd. 532. zijn tafelgenot. 533. ves-
 tigt zich te Harlingen. 534.
 Leenwarden. 45, 97, 117, 129 v.,
 245, 258, 362, 536, 538, 550, 558.
 bisdom. 44. *Protocol* v. —. 102.
 Leiden. 30, 44, 46. Zie Jan Beu-
 kelsz.
 Lemmeken. twist met Menno. 56.
 61, 87. over ban en mijsding. 207,
 222. Zie verder Zylis.
 Leyen, Lauwerens vander.
 m. 158, 170.
 Ligarius. 276* v.
 Libertijnen. 280. voorloopers van
 D. J. en H. N. 311. hun uiterlijke
 afgoderij. 312-21. hoe zij alles allen
 te worden verstaan. 322 vv. Hun
 valschelijk voorgeven naar den mis
 te gaan. 345-52. uitlegging van
 2 Kon. 2. 9. 356 vv. des duivels vos-
 sen. 357.
 Londen. 224.
 Losveldt, Printgen. m., gev.
 o. menschwording. 174 v.
 Lubbert Gerrits. oudste. 558.
 beroept zich op Menno. 3, 68. bij
 Vlaamsche twist. 62 vv., 540. bij
 Vriesche twist. 67 v. bevriend met
 Alenson. 147. ban o. —. 214 v.
 gev. o. echtmijsding. 218. o. mensch-
 wording. 256 v. 494. — volk. 554.
 Lubeck. convent te —. 524.
 Luik. 250.
 Luther, M. 22, 37, 123, 495, 503,
 514. —schen, disputeeren te Mun-
 ster. 31. 49, 68, 123, 127, 137,
 519. Zie Martinisten.
 L. W. vriend van Hendrick N(iclaes).
 430.

M.

Maatschoen, G. 13, 95*, 142 vv.

Maeir, Matheus. m. 250.

Maeyken Wauters, m. 250.

Malet, Jehan. drukker te Emden. 270 v., 276. zijn levensloop. 278 v., 296. zijn weduwe. 279.

Mantz, Felix. m. 25 vv. gev. o. menschwording. 182, 515.

Maria. Menno's opvatting o. —. 415 vv. eene „stinkende vlierboom”. 82, 419. gev. v. Leen. B. 415. — vleesch vervloekt. 83. Christus geen vleesch van —. 470 vv. Zie Menschwording.

Martelaars. tijdens Rom. keizers. 318 enz. Haarlemsch —boek, 142, 144, 153 v., 159, 164*, 172, 216, 224, 260*. Hoornsch —boek, voorrede bestreden. 146 v. neemt ten onrechte Vl. mart. op. 216 v. Nog: 142, 144, 152, 154, 160*, 256, 260.

Martinisten. 31, 49, 55, 180, 249. Zie Lutherschen.

Maynsteyn, William. Engelsch leeraar. 4, 71*. herdoopt. 72.

Mecklenburg. 60, 223, 453.

Medemblik. 143 v.

Meenen, Paulus van. m. 147, 215.

Meerlandtsche broeders, van de Hoogd. wegens gemeenschap van goederen gescheiden. 184 v. Zie Moraviërs.

Meiners. Oostvriesl. kerkgeschied. 276 v., 497.

Melanchton, Ph. 400. *van 't rycke Christi*. 401-407, 427. over Joden. 402, 404, 406. *Chroniek*. 438. over den eed. 483 vv.

Mennisten. 22. oorsprong van den naam. 242. gebruiken bij —. 475. kleeding bij —. 475. harde banners. 460. principale artikelen. 462 v. Overlanders geen —. 190. Waterlanders geen —. 248. slodder—.

20, 68. de speciaal zich noemende —. 233. Nog: 245, 272, 497 v., 502.

Menno Simons, pastoor te Witmarsum. 78. gedoopt door Obbe Ph. 272, 362, 461. bevestigd door Obbe Ph. 45, 47, 98, 118, 136. kreupel. 447 v., 450. broeder terechtgesteld. 461. weigert herdoop aan zijn schoonzuster. 236. plakkaat tegen —. 247. kennissen van —. 147, 257 v. zijn laatste dagen. 141, 257 vv. zijn tijdsbepalingen 231*. zendt leeraars uit. 50 v. strijdt met Bledijk. 281. bestrijdt Adam Pastor. 50, 464, bant dezen? 408. bant F. R. Kuiper. 51. Emden twist. 54 vv., 465. bestrijdt S. Franck. 280. is het eerst eens met David J. 302, bestrijdt hem later. 302. — over D. Joristen. 280 v. door Nicolai bestreden. 280 enz. vergeeft G. v. Aken. 60, 233, 458. kent H. N. niet. 286. P. J. Twisk en Outerman wijken van hem af. 234 v. zijn gedrag in disputen. 230. over evangel. predikanten. 434 v. noemt de Munsterschen zijn lieve broeders. 60, 81, 360 v. ontdekt grouwelen der Munsterschen. 461. strijd met Zylis. 56 vv. één in geloof met de gemeente die hem riep. 181, 244. Vriezen denken anders dan —. 242 enz. — „ons aller meester”, 4, 68. oordeel o. Obbe Ph. 92*. keurt herdoop af. 74, 141. door Lenaert B. met ban bedreigd. 253, 526. zijn vrees daarvoor. 210. —'s menschenvrees en berouw daarover op zijn sterfbed. 257 vv. —'s gev. o. eed. 251-56, 272, 479 vv. o. de overheid. 251-52, 272, 476 vv. Ook koningen worden zalig. 60. Tweeërlei ban volgens —. 453. tegen kinderdoop. 50, 297 vv., 412 v. over heimelijke zondaars. 7, 76 v. gev. o. Maria. 82, 415 v., 419. o. menschwording. 413-19,

468-73, mildheid hierin. 198 vv., J. Chr. na menschwording in hemel. 201 v., eerst met Luth. en Calv. het eens. 180 vv., 183*, daarna veranderd. 186. verandert van leer. 242 vv., 250. gev. o. ban. 57 vv., 437 enz., 524, later streng. 147, 207 vv., 231. gev. o. echt-mijding 437 enz., oorzaken voor —. 450 enz., eerst — afgekeurd. 141, later streng. 58, 147, opsterf-bed hierover bedroefd. 141. spreekt zichzelf tegen. 61, 202 vv. reist naar Keulen. 526. van Gent's oordeel over —. 502, 524. brief aan — der hoogduitschers. 526. Nog: 72, 75, 86 v., 97, 100, 103, 146, 149, 493, 520 vv., 558, 566. *Fundamentboek* (uitg. 1539), 60, 254*, 280, 302, 360, 477. *Fundamentboek* (uitg. 1558), 61*, 210, 253, 280, 298, 302, 361, 412, 433, 451, 478 v., 527. *Tegen Gellius Faber*. 57, 180 v., 233, 244, 246, 248 v., 300, 439, 443, 461 v. *Lieffel Verman*, 52*, 57*, 92*, 208, 210, 233, 235, 302, 440 vv., 444*. *Grond. onderwijs excommunicatie*. (uitg. 1558), 61, 76, 302, 438, 450 vv., 527. *Klaer ber. excomm.* (uitg. 1549), 206*, 232, 439, 442 v., 525. *Uytgang*. 181*. *Corte clare belijd. tegen Alasco*. (uitg. 1544), 180, 198, 202, 361, 413*, 416 v., 419, 434, 468. *Unwederspr. bekend tegen Alasco*. (uitg. 1554), 200 vv., 413 v., *Weemoed. ontsch.* 301. *Tegen M. Mikron*. 82, 415, 419. *Verclar. doopsels*. 298 vv., 413. *Vant rechte Chr. geloove* (uitg. 1539), 478. *Vant rechte Chr. geloove* (uitg. 1556), 254, 478. *Brief aan Franeker*. 58, 206, 208, 231, 240 v., 444, 479, 503, 525. *Brief aan Emden*. 58 v., 233, 241, 448, 503, 525, 532*. *Oorzaak waarom ik niet afstaat*. 231, 252, 477. *Zylis en Lemken*. 220, 502, 527. *Belij-*

dinghe drieën. God. 51*, 232*. *Brief aan Groningen*. 206, 232. *Brief aan Hoyte Renix* (verloren). 76. *Klare bekentenis v. d. rechtveerdighmakinge*. 480, 482*.

Menschwording. hoffmansche —. 123, 137, 179 vv., 185 vv., bij Vriezen. 146, door hoogd. verworpen. 146, niet door Alenson verworpen. 185 vv., in 't hoornsch mart. b. door allen beleden. 179 v. — vóór Menno. 182 v., 186 vv., eerste jaren van Menno. 50, 180 vv., later bij Menno. 201, 202, 468-73. bij hoogd. 184 vv. Moraviërs. 190 v. Waterlanders. 467. Munsterschen. 186. Adam Pastor. 470 v. bij Menno's volk. 462. oordeel der *Successio*. 11, 82 v.

Merrhen. 474. Zie Moravië.

Messalianen. 271, 310 v.

Messias. Zie Zandmessias.

Mestwagen. 465.

Meulen, Jacob Pieters van der. oudste der bankroetiers, zijn gevoelen over de afkomst der Doopsg. 8 v., 20*, 78 v. *collatio s. scr.* 9, 75. *Defensio*. 9, 75. bij Vlamingen. 64 v. verbant Pieter v. Ceulen. 69. verbant de bekommerden te Dantzig. 70. in huiskoopestwist. 71. twist met Hans de Wever. 74 vv., 82, 87. de bankroetiers. 75, 87. Nog: 555*.

Meulen, Quiryn van der. van Dantzig. 70.

Michiel Jansz. 64, 536 v.

Mijding. bij Vriezen. 146. gev. v. Matthys Servaes. 219 vv. geen scherpe — bij Overlanders. 220, 231 vv. niet alle martelaars zijn eenstemmig met Vriezen. 219 vv. kinderen moeten gebannen ouders mijden. 221 vv. afvallige aan tafel te mijden. 535. Nog: 523, 525. Zie Echtmijding.

Mijleman, Fr. Groningsche pater Jezuiet. 566 v.

Mikron, M. 82, 273, 306, 415, 418 v., 473, 479, 487.

Mis. geenszins avondmaal v. Chr. 328 enz. uit veel dingen saamge-
lapt. 345. ouders moeten kinderen
eruit houden. 351. verzaking van
den dood Chr. 351.

Moded. 43, 103.

Moravië. of Meerland. 250, 467, 474.

Moraviërs. 184 v., 461. gemeen-
schap v. goederen. 467, 474 v. sterk
in 't bannen. 474. hun huichelarij.
474.

Mühlhausen. 23.

Mundelsz, Lourens van.
hoogd. oudste. 228.

Munster. oproer. 31-39. nieuw Je-
ruzalem (zie aldaar), Hollanders
trekken naar — op. 46. Jan Beu-
kelsz te —. 31, 117, 128 v., 132. uit
Groningen boden naar — gezonden.
362 v., 366. bisschop van —. 19,
33 v., 38 v. 47, 66, 81, 85 v., 136,
147, 461, 504. verhaal uit de Res-
titutie. 559-564.

Munsterschen. door Menno lieve
broederen genoemd. 60, 81, 360 v.
grouwelen der — door Menno ont-
dekt. 461. 398. over menschwor-
ding. 186, aanvang van den doop.
560.

Münster, Seb. 23.

Munter. 5, 23.

Munzer, Thomas. 5, 23, 54,
73 v., 114, 118 v., 122, 462.

N.

N (blinde), door Leenaard Bouwens
gebannen. 456.

Naaktloopers. 19, 305*.

Nachalden, Quirijn van.
hoogd. oudste. 228.

Nachtmaal. 137, 510. gevoelen
van Jan Pietersz. te Londen. 224.
van v. Gent. 557. der hoogd. ver-

worpen. 526. Zie Mis, en Brood.

Naeldeman, Hendrik de.
twist te Emden. 54 v. —'s volk
zachte banniers. 460, 464 v. geschei-
den om echtmijding. 465 v. gev. o.
menschwording. 468.

Nayer, Jan de. 86. Zie Jan Beu-
kelsz.

Nederland. 29, 40, 54, 58, 71*,
85, 133, 270, 498, 520, 522, 531,
535. —sche gemeente. 467.

Nette Lipkens. 62 v.

Neuenahr, gravin Amelia van.
278 v., 293 vv.

Nicolai, Gerardus. pred. te
Norden. 270. over zijn inlasschin-
gen in Bullinger. 271. levensloop.
276 vv. gematigd over Menno. 278.
taal. 278. zijn werk gekarakter-
iseerd. 280 enz. bestrijdt dwaalleer.
280. merkt twee bijzondere denkbeel-
den van David Joris niet op. 283 v.
wijze van uitgaaf. 288. tweede
druk. 288. door *Successio* gebruikt.
6 v. over scheuring der Waterl.
55*, 465. beschuldiging van Obbe
Ph. 93, 361 v. geloofwaardig over
Dirk Ph. 362*. de opdracht. 293. in-
lasschingen in 1e boek. 297 vv. in 2e
boek. 301 enz. in 3e boek. 433 enz.
in 4e boek. 473 vv. in 5e boek
476 vv. Nog: 41*, 57* v., 566 v.

Nielles, Ch. de. 102.

Nimbach. 250.

Nippold, F. over David Joris.
282 v. over Hendrik Nicolaes. 285 v.

Nobishuys. 70.

Norden. 270, 276 vv., 462*, 506,
552.

O.

Obbe Philipsz. van Leeuwar-
den, gedoopt. 44, 97 v., 129. be-
vestigd. 41, 45, 98, 118, 129, door
oplegging der handen. 130. zijn
vrouw. 130. sterft. 121, 556. ordent
Menno S., Dirk P. en David J. 45,

47, 75, 118, 136. doopt Menno. 272, 362, 461. waarschuwt tegen oproer. 46, 98, 134 v. door Nicolai van oproer beschuldigd. 93, 361 v. berouw over onwettelijk ambt. 98 v., 130. levensbeschrijvingen. 94. het briefje van Kükenbreter. 94. de bekentenis van Batenburg. 94 v. zijn afval (1540). 45, 47, 92*, 520, 522, 525. gebannen. 92*. een Demas volgens Menno. 93*. dreef sterk de mijding. 95. werd — roomsch? 95. libertijn? 95 v., 100. bekeerd? 114. spreekt met Gerrit Boeckbinder. 128. kent Seb. Franck, 99, 122. oordeel over — door Doopsgezinden. 93. zijn oordeel over de kerk. 95, 99. zijn *bekentenis*. 503, 508, 524. voorrede. 110-120. karakteristiek van —. 91 vv. wanneer geschreven. 100 v. hoe kwam uitgever aan —. 113. uitgaven. 101. fransche vertaling. 101 v. duitsche —. 102. door tegenstanders gebruikt. 102. betrouwbaarheid betwijfeld. 103 v., verdedigd. 96 vv., 104. fouten. 105 vv. taal. 108, Nog: 6, 49, 86, 495, 558.

Obbyten. 46, 361 v., 461 v.

Oecolampadius. 27, 518*.

Offer des Heeren, het. VII. 144, 163*, 170*, 282, 435, 467, 526.

Oudeklooster. 46, 61, 81, 86, 136, 362, 368 v., 461.

Olijftaxken. 229.

Olman of Ueliman, Wolfgang. 25, 516.

Oostfriesland. 105, 115, 124, 270 v., 282, 286, 497, 505, 519, 542, 551 v.

Ophoorn, Hans van. 69 v., 87. zeer stijfhoofdig. 501, 551 v.

Orbe, in Waadtlandt. papisten en geloovigen in één kerk. 342.

Osewalt Hendricksz. 264.

Ott[ius], Johan Heinrich. 13, 50*, 103, 141, 144, 505. ver-gissing van —. 142.

Oudsten. lijst van —. 92*, 504. mogen alleen doopen enz. 529.

O u t e r m a n, Jacques. geeft Haarl. Offerb. nit. 144 v. door Hoornsche voorrede beschuldigd. 145. gev. o. menschwording. 196 v., 200 v., 204. doop. 263 v. ban. 208, 211. halve Sociniaan. 196*. zijn christologie. 197*. gev. o. H. v. Vlekwijk. 195*. Vlaming. 208, 241. is — eenstem-mig met de 33 artikelen? 234. vra-gen aan —. 149, 262-266. *Noodighe Verantw.* 197, 200 v. *Thien Artijckelen*. 197, 201. *Bekentnisse*. 211. *Onder verbeteringhe*. 263*. *Rechte Verantw.* 264*. Zie Reyninghen en Keest. 567.

O v e r d a m, Hans van. m., vermaning vóór ban. 205 v. 208, 225. gevangen. 206. 521, 566.

O v e r h e i d. verhouding tot —. 60. Menno's oordeel. 251-56, 272. kan een Christen — zijn? 476 vv., erkent straf v. —. 445. niemand voor — te brengen. 467. lagere —'s ambten door Doopsgez. bekleed. 256*. gev. der Vriezen. 146. gev. v. Dirk Ph. 251 vv. gev. v. Mennisten. 462.

O v e r j y s e l. 33, 51.

O v e r l a n d e r s willen geen Mennisten zijn. 190. zachte banners. 460, 465. Zie Hoogduitschen. 72.

P.

Pacimontanus. 74, 85. Zie Hubmaier.

Paltz, keurvorst Frederik III van de. 278 v., 293, 296.

Panten, Mathijs, m., 158, 170.

Pas, C. de. 142.

Passau. 189.

Peereboom (Geen Symons en Petronella). 5.

Pierson. 537*.

Pieter Cornelisz. Vr. oudste,

216. — Ottesen, door Munstersch
leeraar gedoopt. 236.
Piseron, Pierken. 537.
Platzer, Jacob. m. 249.
Plotzingher, Hans. m. 250.
Polterman, Cornelis, is Enoch.
115 v., 126.
Praet, Claes de, m. zijn woor-
den over de menschwording zijn in
het haarlemsch mart.b. uitgelaten.
169 vv.
Pretle, Heinrich. 25, 516.
Priskau of Breisgau. 250.
Pronkerij der Doopsgezinden.
527 v., 535.
Protocol van Leeuwarden. 102.
— van Emden, 492, 497, 499, 540.

R.

- Raemundus, Floremondus.
95, 102.
Raiffer, Hans. Zie Schmidt.
Rauf [Bisch], 230.
Reepsholt. 506.
Reershemius. 270 vv.
Reitse Ayssesz, m., zijn woor-
den over de menschwording zijn in
't haarlemsch mart.b. uitgelaten.
176 v., 182. zijn brieven. 164*.
Rembrandt. 143*.
Restitution. 504, 559-564.
Reyn Edes, schoonzuster van
Menno begeert herdoop. 236.
Reynier Wybrands. 558 v.
Reynighen, Jacob van,
oudste der antihuiskoopers. 70 v.,
553 v. Zie Onterman.
Ries, Hans de. 55. is een der
uitgevers van het haarlemsch mart.b.
van 1615. 144 v. bezorgt den druk
van 1631. 144*.
Rijcen, Christiaan, m., be-
kend bij Alenson, woonde eerst te
Leiden. 147, 249.
Rijk Christi, bij Melanchton. 401-407.
Rijp, de. 55*.

- Rinck, Jacob de, vóór herdoop.
236. — Melchior. 122.
Rippert Eenkens. vader van
—. 236.
Ritschl, A. 94*.
Ritter, prof. Fr., te Emden. 276,
279.
Rodolphus Martens, of Adam
Pastor. 463. Zie Adam Pastor.
Roermond. 66*.
Rol, Hendrik. 31.
Ronse, deken van. 166.
Rooman, Adriaen. 289. —
Gillis. 164*.
Rostock. 94 v., 104, 108, 130*.
Rotman, B., te Munster. 31, 39,
132, 504.
Rottenburch. 436.

S.

- Sack, Franciscus van der.
m. te Venetië. 190.
Sacramenten, door David Joris
en Hendrik Nicolaes weinig geacht.
307. evenzoo door Franconisten.
311 vv.
Sacramentisten. 130*, 514*.
't Sandt. Zie 't Zandt.
Sasbout, Joost. 41.
Satler, Michiel, m. 25. gev.
o. menschwording. 181 vv. bijzon-
dere gevoelens. 186. 242, 436.
516 v., 526.
Schagen, M. 3*, 102, 444. kent
van Gent's *Beginsel*. 401, 504 v.
brief aan —. 505.
Schedemaker, Jacob J. 55.
— 's volk. 55 v.
Scheerder, Hans, of Barbier,
vriend van Obbe Ph. 44, 86, 118,
129 v. 558.
Scheffer, dr. J. G. de Hoop.
4, 7, 13, 57*, 92*, 94, 95*, 104 v.,
144 v. hervindt v. Gent's *Beginsel*.
zijn oordeel daarover. 501 v., 506.
Scheymaker, P. 31.

Schiedam. vereeniging te — be-
let. 234.
Schijn, H. 95, 103 v., 136*,
144 vv., 505.
Schmidt, Hans, m. 461*.
Schoemaecker, Douwe, mun-
stersch leeraar. 236.
Schoenmaker, Hendrik of
Herman, Groningsch weder-
dooper. 46. de Messias en Vader
zelf. 363 vv. gepijnigd. 367.
Schuld. rechte — mag in rechten
opgeëischt. 53.
Schwenckfeldt, C. de Enoch.
126.
Schwerin. 94.
Scrib, Gillis. 64.
Sepp, C. 104.
Servaes, Mathys, m. 185.
gev. o. ban. 206 vv., mijding. 219 vv.
225.
Servetus, M. 412*.
Sikken, Hans. 542.
Slaap der geloovige zielen. 273.
Sleidanus. 273.
Sloddermennist. 20, 68.
Smit, Sibrand. 69, 87.
Sneek. 142.
Snijder, Hendrik. 41. — Mar-
tijn, hoogd. oudste. 228. — Sicke,
m. 245 v.
Soter (paus) voert kerkelijk huwe-
lijk in. 529 v.
Stalke. 457.
Staten v. Holland. resol. v. 1614.
257.
Staupitz. 495, 496*, 518.
Steden. verbond der vier —. 536.
Steenwijk. 547.
Sterck, J. F. M. 13, 565.
Stilstaanders. partij der —. 66,
87. gebannen. 542.
Storch, Nic. 5, 23.
Straatsburg. nieuw Jeruzalem.
115 v., 127. convent v. 1555. 141,
185, 187, 496. tekst v. h. verdrag.
226 vv. vergad. v. 1557. 250. pro-

feten te —. 115, 125 vv. Hoffman
disp. te —. 186. Hoffman te —
wordt gevangen. 29, 85, 97, 124,
127, 133 v., 462, 519. David J. te
—. 281.
Successie, apostolische. Zie Apos-
tolische successie.
Successio. Zie Walrave, Simon.
waar gedrukt en waar aanwezig. 13,
565, ontleent aan Nicolai-Bullinger.
275, 282. 492 v., 516*.
Surius. 49. afvallig. 49*.
Swaen Hutgers. te Emden. 54,
59, 449, 532*.
Swermere. 514.
Syli. 8. Zie Zylis.
Sywert Pietersz. opsteller voor-
rede Hoornsch mart. b. 156, 162*.

T.

Tauler. 495, 518.
Terwoordt, Hendrik. m., gev.
o. menschwording. 174, 224.
Tessel. op — ban wegens buiten-
trouw. 216.
Teylingen, Cornelis van.
498.
Theologia deutsch, overeen-
komst met H. N. 390.
Thibold. hoogd. oudste. 230.
Thijs Gerrits. 67 v. — volk
harde Vriezen. 554. — Joriaensz.
m., gev. o. Vriezen. 259 vv. zijn
brieven. 259 vv.
Thomas Bintges. 70 v., 74,
553* vv.
Timmerman, Herman. m.,
schrijft tegen Menno en Dirk Ph.
458.
Tinnegieter, Hieronymus.
64, 536 v.
Tirol. 249.
Tjaert Reyners. m., herbergt
Menno. 246.
Toorenenbergen, prof. J. J.
van. 497*.

Transsubstantiatie. 333.
 Tresorier, Vincent. 41.
 Trijpmaker, Jan. 29 v., 85, 115, 123 vv.
 Troyens, Jasp. 359*.
 Trutlingher, H. 33 v.
 Turck. 5, 23.
 Turken. 313, 324. zijn verdraagzamer dan papisten. 344.
 Tweevoudige geest van Elia. 356 vv.
 Twisk, Pieter Jans. Vr. oudste, geeft Hoornsch mart.b. uit. 144. ontkent de auteur der voorrede te zijn. 155 v. erkent Hoogd. niet. 234, 242. belet vereen. te Schiedam. 234, gev. o. ban. 213 v. bant wegens buitentrouw. 216. bant sterk. 218. van een fout beschuldigd. 251. *concordantie*. 257. Nog: 259, 553*, 566.

U.

Ubbo Philipsz. Zie Obbe Ph.
 Uitvaart. 352.
 Ukowallisten. 506.
 Uoliman. Zie Olman.
 Ursula. profetes te Straatsburg. 125 v.
 Utrecht. 47, 86, 102. Sticht van —. 51.

V.

Vagevuur. 344, 352.
 Valerius de schoolmeester. m. 521.
 Veit, Melchior. 12, 25, 516.
 Venetië. 190*.
 Venshorne. 457.
 Verbond der vier steden. 536.
 Verkindert, Joost. m. 158, 170.
 Vermaners. moeten daartoe geordineerd zijn. 53.
 Vermaning. 435*.

Vermeersch, Hans. m. 158, 170.
 Vermeulen, J. P. Zie Meulen J. P. v. d.
 Vermolen, Crijn. disp. m. Wolff Wohl o. menschwording. 190 v.
 Verspeck, Albrecht. Waterlandsch leeraar. 248.
 Verstralen, Hendrick. m., eenige woorden van — uit het haarlemsch mart.b. uitgelaten. 164.
 Veth. Zie Veit.
 Vianen. 279.
 Vilvoorden. 95.
 Viretus, Petrus. over de mis. 329-358. van Orba. 342*.
 Visscher, Alle. over Menno. 258.
 Vlaanderen. 51, 215, 249, 497, 534, 540, 542, beeldenstorm in —. 537.
 Vlamingen. bannen streng, 210 vv., 238 vv. schuld door — daarin erkend. 212. twist. 62 vv., 87, 212 enz., 539 enz. afscheiding (1613). 229. — en Vriezen door Alenson bestreden. 182-193. vrijzinnige —. 144, 147. van — is de beschuldiging in Hoornsche voorrede afkomstig. 156. eerste huwelijk bij —. 502, 539. kostbaar gekleed. 535. herroepen 't compromis. 541. verzoeningspogingen mislukken. 547, 550 v. herdoop bij —. 544. Oude —. 553*. drijven geen koopmanschap met Vriezen. 545 v. 493 v. 500, 510.
 Vlascoper, Jan de. 248.
 Vlekwijk, Herman van. m., betrouwbaarheid van berichten o. —. 194* v. in Hoornsch mart.b. is zijn belijdenis uitgelaten. 194. gedoopt. 195*. is een adamist. 196, ariiaan. 147.
 Vlie. 33*.
 Voetwassching. volgens Dirk Ph. 297.
 Volewijk. 44.

V. P. Zie Walrave, Simon.
 Vreen, Hendrik van. 50 v.
 Vriezen, behoudende Doopsg. 145 v.
 gev. o. verschillende punten. 146.
 afscheiding. 162*, buitengetrouwen.
 241. hun gestrengheid. 161 v. hun
 33 artikelen bevatten nieuwigheden.
 243 enz. Vlamingen en — door Alen-
 son bestreden. 182-193. vormen geen
 gemeente Gods volgens martelaars.
 259 vv., harde —. 20, 68. zachte
 —. 68, 549, 554. compromis met de
 Vlamingen. 62. scheuring. 64 vv.,
 539 enz. verzoeningspogingen mis-
 lukken. 547, 550 v. vereeniging met
 de Hoogd. (1591). 554, 566. met de
 Waterl. 555. zijn eenvoudig gekleed.
 535. gev. o. Leenaard B. 532 v.
 afscheiding van Jan Jacobs. 527.
 Lubbert-Gerritsvolk. 554. Nog: 52*,
 87, 493 v., 510, 531*.

W.

Wachter, dr. Fr. 276.
 Wagner, Georg, over mensch-
 wording. 182.
 Walen, Jan, m. 245.
 Walrave, Petronella. 5*. —
 Simon, is V. P. de schrijver der
Successio. 4 v. beteekenis daarvan.
 4. betrouwbaarheid. 6. twee vergis-
 singen. 7, 41, 58, bestrijdt J. P.
 v. d. Meulen. 8 vv. Zie *Successio*.
 Walsen of Waldsee. 25, 516.
 Wangher, Georg, m. 249.
 Wantscheerder, Hans de,
 oproerig wederdooper. 367 vv. wil
 naar Oldeklooster trekken. 368.
 Warffum, klooster te. 369.
 Waterland. 31, 55*, 245.
 Waterlanders. afscheiding. 7*,
 55, 55*, 523. artikelen. 466 v. zijn
 een onreine gemeente. 175. stellen
 den eed vrij. 175. werkzaam aan
 Haarl. mart.b. 144, 147, 156*. of
 franekers. 460, 464*. geen waar-

borg voor gemeente Gods. 494.
 niet streng in ban. 523. bij —
 minder gruwelijke handelingen. 524.
 vereeniging met de Vr.-Hoogd. 555.
 Wederdoop bij overgang tot een
 andere Doopsgz. gemeente. Zie
 doop.
 Wederdoopers, hun drie ver-
 foelikheden. 18-20. apen der catho-
 lieken. 22. sprinckhanen. 22-24.
 slakken. 80. spelonk der —. 80.
 Jan Matthijsz. vader der —. 119.
 geen ware kerk volgens Dirk Ph.
 137. is de kerk der — ware kerk?
 433-37. Bullinger tegen —. 269 vv.
 doornbosch der —. 82. — „met
 waarheydt”. 502, 525.
 Weenen. 184, 187*.
 Weerloosheid, door J. Hut
 voorgestaan. 29. besluit van Wismar.
 53, 60. gev. van v. Gent. 517.
 Welck, Anthonis, m. 190.
 Westerhoff, dr. C. 566 v.
 Westfalen. 117, 461, 463.
 Wever. Hans de, door L. B.
 gewijd. 51. bij Vl. scheuring. 62 vv.
 sterk banner. 69 vv. twist met J. P.
 v. d. Meulen. 74. is een „doorn-
 bosch”. 82. bij Emders dispuut.
 548. 87.
 Wier (in Baden). 249.
 Wilna. 9.
 Wismar, verdrag van. 4, 6. tekst.
 52 v. vergadering te. — 51, 56, 58,
 60, 68, 76, 86, 233, 235, 448, 524.
 Witlingen. 249.
 Witmarsum. 78, 236.
 Wockwert. 277.
 Woesteveld. 524.
 Wolff Wohll, disp. m. Crijn Ver-
 molen o. menschwording. 190 v.
 Workum. 236.
 Wurtemberg. 249.

Z.

Zaandam. 234.

't Zandt. 136. 272. oproer te —
362 enz. overeenkomst met David
Joris. 379, 461*. — doopers. 461 v.

Zandmessias. 46, 379.

Zeeland. 51, 215.

Zielen der geloovigen slapen. 473.

Zierikzee. 542.

Zurich. 25. oproer te —. 26 v., 85.

Ottius te —. 142. Landis te —
gevangen. 159. Bullinger te —.

269 v. wederdoopers te —. 269 v.,
294, 516, 518.

Zwaarddragen. 467.

Zwaben. 250, 516*.

Zwingli, U. 24 vv., 123, 269, 495,
503, 514 vv., 549. — anen. 22. dis-
puteeren. 26 v. plakkaat der —.
28 v. Nog: 85, 123, 127, 130, 137,
519.

Zwitserland. 250, 515, 520.

Zwitser. brief der —. 24 v., 81,
515, 565.

Zylis en Lemken. hoogd. oud-
sten, twist met Menno. 56. geban-
nen. 61. 87. gev. o. mijding. 222.
brief van Menno aan —. 220, 503,
527.

[illegible]

Library Bureau Cat. No. 1137

112275

BR

395

B582

AUTHOR

v.7

112275

TITLE

Bibliotheca reformatoria neer-

landica.

DATE
LOANED

BORROWER'S NAME

DATE
RETURNED

APR 16 '57

LETTERING

